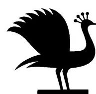
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14015

Staszów Memorial Book

Sefer Sṭashov

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Sṭashov / ha-'orekh, Elḥanan Erlikh.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv : Irgun Yotse-Sṭashov be-Yiśra'el, 1962]
DESCRIPT	690, l p. ; ill., map (on folded leaf), ports. ; 26 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Staszów (Tarnobrzeg) -- History. Staszów (Tarnobrzeg, Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Staszów (Tarnobrzeg)
ADD'L NAME	Ehrlich, Elhanan.
ADD'L TITLE	Sefer Staszow (The Staszow book)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר סטאשוב

ספר סטאשוב

העורך

אלחנן ארליך

יצא לאור על־ידי אירגון יוצאי־סטאשוב בישראל
בעזרתם של אירגוני יוצאי־סטאשוב בתפוצות

נדפס בישראל 1962

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

בית־הכנסת בסטאשוב — די שול אין סטאשעוו

תוכן העניינים

זכרונות והווי

אישים וטיפוסים

השואה — — —

הסביבה

אירגוני יוצאי סטאשוב בישראל ובתפוצות

אנגלית

רשימת התמונות

נר תמיד...

דפי הספר הזה, שאנחנו מביאים לפני הקורא בן־עירנו — מקפלים בתוכם נסיון להציל מתהום הנשייה את דמות דיוקנה של קהילת סטאשוב, כפי שנראתה לנו, קהילה שהיתה פעם, איננה ולא תהיה עוד.

סטאשוב, אחת העיירות אין מספר שבפולין המדינה, לא הצטיינה, אומנם, ברוב סופריה ובמלומדיה — אך לעומת זאת הצטיין הצטיינה ביהדות שורשית ועסיסית, בעלת מסורת של מאות בשנים, בציבור יהודי עירני ותוסס הדואג וחרד לקיום האומה ועתידה.

עדה זו על צלליה ואורותיה, מכאוביה וכיסופיה, יגונותיה ותקוותיה — כל העדה הקדושה הזאת שהשקיעה את עצמה, בכל רמ"ח איבריה ושס"ה גידיה, במאבק איתנים מתמיד על טיפוח צביונה הלאומי והאנושי, הדתי והמוסרי — שקעה לעולמים, שקעה בתוקף מזימה שטנית מאורגנת, שרקם אבי אבות הטומאה — הצורר הנאצי וגרוריו.

לית מאן דפליג, שאלמלא האסון הנורא הזה, לא היתה סטאשוב היהודית החיה מתפנית מדאגותיה הטורדניות, הנובעות מעצם קיום הגולה — אותו גיא הפחדים והמכאובים, — אף בימי שלווה כביכול! — במטרה להנציח את עצמה על כל מה שעבר עליה. דומני, שאף לא היינו מרגישים כל צורך בדבר, משום היעדר כל שמץ יומרה מצדנו להתעטף באיצטלא של סופרים. ואותו תפקיד של חיטוט במסמכים וגווילים עתיקים היינו משאירים בחלקם של חוקרי הימים המקצועיים.

אך העובדה שסטאשוב היהודית, — בתוך קהילות ישראל האחרות, — הושמדה בצורה כה זדונית ומסמרת שיער, פקדה עלינו במפגיע, בבחינת פקודתה של שרה אמנו למלאך בסיפור המדרש, להציב ציון־עד לאותה סטאשוב שלנו, לקדש את זכר אותן הדמויות היקרות של עמך ותלמידי־חכמים, חסידים ואנשי־מעשה, שפעלו בתוך עדה־עקדה זו.

וכאן המקום להתוודות:

בהציע לי הוועד למען הספר, בחודש מרץ 1959, לקבל עלי את התפקיד של ריכוז החומר לספר, הכשרתו ועריכתו — יותר מגורם האפתעה שבדבר נרתעתי מעצם המחשבה. לא ראיתי את עצמי ראוי למשימה הקדושה והקשה כאחת. מה עוד, שעקב טרדות הפרנסה, היה מקום לחשש שגורם הזמן יכביד עלי ביותר — אם לא ימנע לגמרי — את מילוי המשימה הזאת. ימים נאבקתי עם עצמי: לקבל או לדחות?

העובדה, ששני נסיונות למסור את ביצוע התפקיד לאנשים בעלי־יכולת וכשרון, שלא מיוצאי עירנו, נכשלו, עוד הוסיפה על המבוכה. אך, מאידך, התנחמתי בכך, שהללו זרים היו לחלוטין לאווירה הזאת ששמה סטאשוב, ואילו לכותב השורות האלה נהירין כל שבילי המקום

וייחודו, גורם בלתי־מבוטל כל־עיקר בעבודה מסוג זה — גורם שאולי יחפה על מגבלות הכשרון והנסיון. שיקול נוסף לחיוב היתה אוזלת־היד, שתקפה את הוועד: שמא, חס־ושלום, עלול כל רעיון הספר, שכל כך הרבה עמל הושקע בו, לרדת לטמיון, וסטאשוב יקרה זו — שאת אווירתה עדיין אנחנו נושמים — תיעלם לחלוטין, עם היעלם והיאלם אחרון יוצאיה. לבסוף — על אף ההכרה בכוחותי הצנועים והמוגבלים — קיבלתי עלי — למען זכר סטאשוב עירנו — את המשימה־המעמסה.

שהדי במרומים, שתוך תפילה ותקווה לא להיכשל בלשוני ובשיקולי, ותוך מאמץ מתמיד לנהוג ללא משוא־פנים ובמלוא האובייקטיביות האפשרית בחומר שהוגש לידי, ניגשתי למלאכה: לתאר תמונה נאמנה של אותה סטאשוב, כפי שנשתקפה ונחרתה בזכרוננו — למעננו, למען הדור החדש „שלא ידע את יוסף" ומאבקו הנואש בעמק הבכא הגלותי, תוך שמירה קפדנית על סגולות רוחניות ואנושיות נעלות — מורשת הדורות — ולמען הוקעת רשעות הגויים, בתוכם חיינו מאות בשנים.

*

אין אנו מתיימרים, בחומר שלפנינו, לתאר תמונה ממצה ומקיפה של סטאשוב היהודית בכל מכלול קורותיה. לא נעלם מידיעתנו שתקופות שלמות, וכן מוסדות ומאורעות רבים וחשובים, נפקד מקומם בספר, אם משום היעדר מקורות היסטוריים, או אי־ידיעתם, ואם משום טרדות הזמן (ואולי חוסר רצון?), שמנעו מחלק מבני־עירנו להינתק מבעיות השעה, על־מנת להפנות את מבטם לעניין שיש בו משום ניצוץ של חיי־עולם.

עם זאת אנחנו מאמינים, שעל־אף המגבלות הרציניות האלה, יש בידי החומר הגלום בתוך דפי הספר הזה לשקף, פחות או יותר נאמנה, את סטאשוב עיירתנו, שלמען תת לה יד־ושם בתוך יתר קהילות ישראל שנכרתו ואינן, השקענו כל־כך הרבה עמל ויגע.

*

רובם המכריע של משתתפי הספר הזה מבני עירנו, כולל העורך, אנשים מפשוטי העם הם, ואין להם היומרה להימנות עם אותה עילית רוחנית שבשם סופרים תיקרא. אך תחושת האחריות, — סימן ההיכר הקולקטיבי של כולם — שפעמה בלבותיהם, היא שפקדה עליהם ליטול עט־סופרים בידיהם הבלתי־מנוסות, ולהשתתף, איש־איש כפי יכולתו, ידיעותיו, סגנונו וכו', בביצוע המשימה הקדושה שהטלנו במשותף על עצמנו. אי־לזאת, הקו המנחה בעריכה היה: להדגיש ולהבליט את הייחוד האישי, שבא לידי ביטוי בזיקה לרעיון, באופני־דיבור וכתיבה, סגנון, לשון וכו'. רק באותם המקרים — ולצערנו אלה היו רבים מדי — שהדבר לא ניתן היה לביצוע, עשיתי כמיטב הבנתי ויכולתי, על־מנת לשוות לחומר צורה ותוכן מתקבלים על הדעת. אך גם במקרים האלה הרעיון המרכזי והנקודה האישית נשתמרו כבבת העיין.

אנו מצטערים צער רב על כתבי־יד או קטעים מסוימים שלא אושרו, אם משום שאינם הולמים את אופי הספר — אף כשלעצמם בעלי־ערך הם — ואם משום סיבות אחרות. כל מקרה

נדון לגופו, ללא משוא־פנים, ורק טובת העניין היא שהכריעה בשיקולי — אם לחיוב ואם לשלילה.

*

אם הספר המונח לפנינו הצליח להוסיף לנאד הדמעות של האומה, בתקופת השואה והחורבן, פרטים אבטנטיים ומדויקים על עוד טיפה אחת של אכזריות וקשיחות לבן של חיות הטרף, בדמות הגרמנים ועוזריהם, — יהא זה שכרנו :משום מילוי חובתנו האילימנטארית כלפי קדושי סטאשוב מזה, ותרומה צנועה לאותה ספרות עניפה של השואה, שביחס אליה מתאימים להפליא דברי הפייטן ב„אקדמות״: „גויל אילו רקיעי, קני כל חורשתא״ וכו׳ — מזה.

*

בסיום דברי עלי לציין בתודה וברחשי־הוקרה את העזרה הרבה, שהוגשה לי מצד מספר אנשים — עזרה, שבלעדיה רעיון הספר לא היה יוצא מן הכוח אל הפועל לעולם.

ואלה האנשים, להם אני חייב שלמי־תודה:

הרשל פומרנצבלום ז״ל, מניו־יורק.

ישיש משכיל, נבון, מסור ואחראי זה ידע תמיד — ממרחק של אלפי קילומטרים, — לייעץ בשום שכל ובנותן טעם לשבח בכל העניינים הנוגעים לתוכן הספר. האדם היקר הזה אף השקיע עמל רב בחיפוש אחרי חומר והפעלת קשרים — ובמידה מסוימת אף הצליח בכך.

לא זכה האיש בהתגשמות משאת־נפשו החמה: הופעת הספר!

יהא זכרו ברוך!

צבי גולדברג ז״ל

עצתו הנבונה ועידודו המתמיד של תלמיד־חכם וחכם זה, שימשו לי — בכל מקרה של התלבטות — משענת נפשית איתנה, בהוסיפה לי בטחון להמשיך במלאכה עד לסיומה המוצלח.

ודואב הלב, שממש על־סף התגשמות משאלתו — משאלתנו — הלך האיש לעולמו.

תהא מנוחתו עדן!

וייבדלו לחיים:

שלמה הימן ומנחם ליפשיץ, חברי וועדת הספר, שראו את הוצאתו ממש כמפעל־חיים, והקדישו לעבודת קודש זו ממיטב זמנם ומרצם, על־מנת להביאו לגמר.

משה רוטנברג, על מסירותו הרבה כחבר וועדת הספר ועל אוסף התמונות המגוון, שהעמיד לרשותנו.

מרדכי סוסביץ, שפעל הרבה בשטח התרמת יוצאי סטאשוב בעולם למען הספר וסייע בעבודה הטכנית.

לכל המשתתפים בספר והמסייעים להופעתו!

ה ע ו ר ך

נ ר ת מ י ד ...

דער דאָזיקער „יזכור״־ספר, וועלכן מיר ברענגען פאַר אונזערע שטעטלשע, אַנטהאַלט אַ פּרוּוו אָפּצוראָטעווען פון דער פאַרגעסנהייט דאָס וועזנטלעכע געשטאַלט פון אונזער סטאַשעווער קהילה, אַזוי ווי זי האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר אונזערע אויגן און איז מער נישטאָ.

סטאַשעוו, איינע פון די אומצייליקע שטעטלעך אין מדינת פּוילן, האָט זיך, וואָס אַן אמת, נישט אויסגעצייכנט מיט פיל שרייבער אָדער געלערנטע — אָבער דערפאַר האָט זי זיך דווקא גאָר שטאַרק אויסגעצייכנט מיט אַ פאַרוואָרצלטער, אויף הונדערטער יאָרן, זאַפטיקער ייִדישקייט, מיט אַ וואָכזאָם־שפּרודלדיקער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט, וועמעס צענטראַל־זאָרג ס'איז געווען די עקזיסטענץ און צוקונפט פונעם פאָלק.

די דאָזיקע עדה ייִדן מיט אירע שאָטן־און ליכט־זייטן, ווייטיקן און טרוימען, טרויער און האָפענונגען — די דאָזיקע עדה, וועלכע איז מיט איר גאַנצן וועזן געווען אַריינגעטאָן אין אַ פּערמאַנענטן ריזן־געראַנגל אויפצוהאַלטן איר נאַציאָנאַל־מענטשלעכן און רעליגיעז־מאָראַלישן כאַראַקטער — איז, אין רעזולטאַט פון אַן אָרגאַניזירטן, נידערטרעכטיקן פאַרברעכן, אויסגעפירט דורך די נאַצי־האָרדן און נאָכלויפער, לחלוטין און אויף אייביק אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד.

איז נישטאָ קיין ספק, אַז ווען נישט דער דאָזיקער שרעקלעכער אומגליק וואָלט זיך דאָס לעבעדיקע סטאַשעוו נישט אָפּגעריסן פון אירע דריקנדיקע זאָרגן, אַ רעזולטאַט פון דער עצם גלות עקזיסטענץ — אָט־אָ־דער קוואַל פון שרעק און ווייטיק — אויך אין מכלומרשטע רואיקע צייטן! — אום צו פאַראייביקן דאָס שטעטל, מיט אַלעם, וואָס ס'האָט דאָרט פּאַסירט. צוליבן פעלן פון יעדער שרייבערישער פּרעטענסיע וואָלטן מיר, דוכט זיך, צומאָל נישט געפילט קיין באַדאַרף דערין. און די אויפגאַבע פון גריבלען זיך אין אַלטע דאָקומענטן וואָלטן מיר איבערגעלאָזן פאַר די פּראָפעסיאָנעלע געשיכטס־פאָרשער.

אָבער דער פאַקט, אַז דאָס ייִדישע סטאַשעוו — צווישן אַנדערע ייִדישע קהילות — איז אויף אַזאַ ביִיזוויליקן אופן געפירט געוואָרן צו דער עקדה — צווינגט אונז, אין דער בחינה פון שרה'ס באַפעל צום מלאך אינעם באַקאַנטן מדרש, אויפצושטעלן אַן אייביקן דענקמאָל פאַר אונזער שטעטל, צו באַערן דעם אָנדענק פון אָט־די־אַלע טייערע געשטאַלטן פון עמך און תלמידי־חכמים, חסידים און וועלטלעכע, וועלכע האָבן געווירקט אינערהאַלב דער דאָזיקער עדה ייִדן.

און איצט אַ פּערזענלעכער ווידוי:

בעת דער „יזכור״־בוך קאָמיטעט האָט מיר, אין מערץ 1959, פאָרגעשלאָגן צו קאָנצענטרירן, צוגרייטן און רעדאַגירן דעם ספר — האָב איך זיך מער דערשראָקן פאַרן עצם געדאַנק, ווי

איבעראַשט געוואָרן. כ׳האָב מיך נישט געזען דערוואַקסן צו אָט־דער הייליקער און שווערער אויפגאַבע. נאָכמער: כ׳האָב מורא געהאַט, אַז צוליב מאַנגל אין צייט — אַ רעזולטאַט פון פּרנסה־זאָרגן — וועט מיר זיין שווער — אויב נישט אינגאַנצן אוממעגלעך — אויסצופירן די דאָזיקע שליחות. דער זעלבסט־געראַנגל: אָננעמען אָדער אָפּוואַרפן — האָט געדויערט היפּשע טעג.

די 2 דורכגעפאַלענע פּרוּוון איבערצוגעבן די רעאַליזירונג פון דער דאָזיקער אויפגאַבע צו מענטשן, בעלי־יכולת, מחוץ פון אונזער שטעטל — האָבן נאָך פאַרגרעסערט מיין פאַרלעגנהייט. פון דער אַנדערער זייט, האָב איך זיך געטרייסט מיטן פאַקט, וואָס פאַר די דאָזיקע מענטשן איז לחלוטין פרעמד געווען די ספּעציפישע אַטמאָספער, וואָס סטאַשעוו האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט, דאַקעגן פאַר דעם צייכענער פון די ביילינגדיקע ציילן זענען קלאָר אַלע ווערגן און סטעזשקעס פונעם שטעטל, אַ פאַקטאָר נישט צום אונטערשאַצן אין אַן אַרבעט פון דעם מין, — אַ פאַקטאָר, וואָס וועט אפשר קאָמפּענסירן די באַגרענעצונגען פון טאַלאַנט און דערפאַרונג. אַ צווייטע איבערלייגונג פאַר אָננעמען איז געווען די אָפּהענטיקייט, וואָס האָט באַהערשט דעם וועד: ס׳זאָל חלילה פון דעם גאַנצן געדאַנק פון ספר, אין וועלכן ס׳איז שוין אינוועסטירט געוואָרן אַזויפיל מי און אַרבעט, גאָרנישט ווערן, און דאָס דאָזיקע טייערע סטאַשעוו, — וועמעס לופט מיר אָטעמען נאָך, — וועט לחלוטין פאַרשווינדן, מיטן פאַרשווינדן פון לעצטן שטעטלשן. ענדלעך — טראָץ מיינע באַשיידענע, באַגרענעצטע כוחות — האָב איך — פאַרן זכר פון אונזער שטעטל סטאַשעוו — אָנגענומען די אויף מיר אַרויפגעלייגטע שליחות.

אין דער הייסעסטער האָפענונג נישט געשטרויכלט צו ווערן אין מיינע איבערלייגונגען, און אינעם אומאויפהערלעכן אָנשטרענג פאַר מאַקסימאַלער אָביעקטיווּיטעט, בעת׳ן באַהאַנדלען דעם מאַטעריאַל, וואָס איז מיר צוגעשטעלט געוואָרן — בין איך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט: צו צייכענען אַ געטריי בילד פון דעם סטאַשעוו, ווי ס׳האָט זיך אָפּגעשפּיגלט און איינגעקריצט אין אונזער זכרון — פאַר אונז, פאַרן נייעם דור „וואָס האָט נישט געקאָנט יוספ׳ן" מיט זיין פאַרצווייפלטן געראַנגל אינעם פינצטערן גלות, איינהאַלטנדיק זיינע דערהויבענע מענטשלעכע און גייסטיקע ווערטן — אַ ירושה־אייגנשאַפט פון דורות — און כדי צו סטעמפּלען די פעלקער־רשעות, צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט הונדערטער יאָרן.

*

מיר בילדן זיך נישט איין, אַז אונז איז געלונגען, אין דעם פאָרליגנדיקן מאַטעריאַל, צו מאָלן אַן אויסשעפנדיק־אַלזייטיק בילד פונעם יידישן סטאַשעוו. גאַנצע תקופות, ווי צאָלרייכע אינסטיטוציעס און וויכטיקע געשעענישן, זענען נישט באַריקזיכטיקט געוואָרן, אַזוי צוליבן פעלן פון היסטאָרישע מקורות, אָדער נישט קאָנענדיק זיי, אַזוי צוליבן פאַקט, וואָס אַ טייל פון אונזערע שטעטלשע האָבן זיך נישט געקאָנט (אָדער אפשר נישט געוואָלט?) אָפּרייסן פון זייערע חיי־שעה׳זאָרגן און ווענדן דעם בליק צו אַן ענין, וואָס האָט אין זיך אַ ניצוץ פון אייביקייט.

דאָך, טראָץ די דערמאָנטע פאַרבאַהאַלטן, גלייבן מיר, אַז דער געזאַמלטער מאַטעריאַל איז גענוג אויף אַ מער־ווייניק געטרייער אָפּשפּיגלונג פון אונזער שטעטל, פאַר וועמעס פאַראייבי־קונג, צווישן אַנדערע פאַרניכטעטע יידישע קהילות, מיר האָבן דעם דאָזיקן אָנשטרענג געמאַכט.

✶

דער גרויסער רוב פון די באַטייליקטע שטעטלשע אינעם ספר, דער רעדאַקטאָר בתוכם, זענען פאָלקס־מענטשן, וועלכע פּרעטענדירן נישט אויף שרייבער־טיטולען. אָבער דאָס אחריות־געפיל — דער קאָלעקטיווער קען־צייכן פאַר אַלע — האָט זיי באַפוילן צו נעמען די פעדער אין די אומדערפאָרענע הענט און אָנטיילנעמען, יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן, וויסן, סטיל, א.אַ.וו., אין דער רעאַליזירונג פון דער הייליקער, בשותפות׳דיקער אויפגאַבע. איז טאַקע דער לייטנדיקער מאָטיוו ביים רעדאַגירן געווען: בולט אונטערצושטרייכן דעם אינדיווידועלן צוגאַנג, ווי געדאַנק, ריידנס־און שרייב־אַרטן, סטיל, שפּראַך א. אַ. וו., און נאָר דאָרט, וווּ דאָס איז נישט געווען מעגלעך — און אַזעלכע פאַלן זענען ליידער געווען פיל — האָב׳ך געטאָן וויפיל כ׳האָב געקאָנט, כדי דער מאַטעריאַל זאָל באַקומען אַן אַנטשפּרעכנדיקע פאָרם און אינהאַלט. אָבער אויך דעמאָלט איז געלייגט געוואָרן אַכט, אַז דער צענטראַל־געדאַנק ווי דער אינדיווידועלער צוגאַנג זאָלן נישט ווערן באַרירט.

✶

מיר באַדויערן, וואָס געוויסע כתבי־יד, אָדער פראַגמענטן, זענען נישט באַשטעטיקט געוואָרן, — כאָטש פאַר זיך זענען זיי פון ווערט, — צי צוליב דעם כאַראַקטער פון ספר, צי צוליב אַנדערע סיבות. יעדער פאַל איז באַטראַכט געוואָרן פאַר זיך אָן פּניות. און די געפאַלענע דעציזיע — אַ פּאָזיטיווע אָדער נעגאַטיווע — איז באַדינגט געווען אויסשליסלעך פון דער טובה פון דער זאַך.

✶

אויב אונז איז געלונגען, אין פאָרליגנדיקן ספר, מוסיף זיין צו דעם שוין איבערפולטן טרערן־בעכער פון אונזער פאָלק, בעת דעם מורא׳דיקן חורבן, אויטענטישע און גענויע פּרטים פון נאָך איין טראָפּן פון אכזריות און האַרצלאָזיקייט מצד די דזשונגל־חיות, אינעם נאַצי־געשטאַלט און זייערע מיטהעלפער — וועט דאָס זיין אונזער באַפרידיקונג און די דערפילונג פון אַן עלעמענטאַרער פליכט פאַר אונזערע קדושים, און פון דער אַנדערער זייט וועט דאָס דינען ווי אַ באַשיידענער צושטייער צו דער פאַרצווייגטער שואה־ליטעראַטור, פאַר וועלכער ס׳זענען ווי אַנגעמאָסטן די ווערטער פונעם פּיטן אין „אקדמות״: „גויל אילו רקיעי קני כל חורשתא...

א. אַ. וו.

✱

ענדיקנדיק וויל׳ך אויסדריקן מיין אויפריכטיקן יישר־כוח די אלע, אן וועמעס הילף דער דאזיקער ספר וואלט קיינמאל נישט דערשינען:

הערשל פאמעראנצבלום ז״ל — ניו־יארק

אט דער איבערגעגעבענער, פאראנטווארטלעכער משכיל האט תמיד פארשטאנען — פון א דיסטאנץ פון טויזנטער קילאמעטער — צו ראטן מיט שכל און טאקט אין אלע פראגן, וואס האבן געהאט א שייכות צום אינהאלט פון ספר. דער דאזיקער טייערער מענטש האט אויך אפגעגעבן פיל מי נאכצוזוכן מאטעריאל — און דאס איז אים אויך אין א גרויסער מאס געלונגען.

ער האט לײדער נישט זוכה געווען צו זען די דערפילונג פון זיין הייסן ווונטש: דאס דערשיינען פונעם ספר!

יהא זכרו ברוך!

צבי גאלדבערג ז״ל

די פראקטישע און קלוגע עצות פון אט דעם דאזיקן תלמיד־חכם און חכם האבן מיר געדינט, יעדעסמאל ווען כ׳האב זיך דערין גענייטיקט, ווי א פעסטער מאראלישער אנלען, צוגעבנדיק מיר בטחון פארצוזעצן די דאזיקע ארבעט ביז צום סוף.

דאס הארץ טוט ווי, אז דווקא ביים שוועל פון דער פארווירקלעכונג פון אונזער בשות־פות׳דיקן ווונטש — איז דער מענטש פון אונז אוועקגעריסן געווארן.

תהא מנוחתו עדן!

וייבדלו לחיים:

שלמה היימאן און מענדל ליפשיץ, **אלס חברים אין וועדת הספר, האבן אינעם דערשיינען פונעם בוך געזען ממש א לעבנס־ווערק, ווידמענדיק פארן דאזיקן הייליקן צוועק זייער בעסטע צייט און ענערגיע, כדי אים צו פארווירקלעכן.**

משה ראפאפארט, **אן איבערגעגעבענער, טעטיקער חבר אין בוך־קאמיטעט, וואס האט אחוץ זיין ערנסטער באטייליקונג אין ספר אויך געשטעלט צו אונזער רשות זיין גרויסע בילדער־זאמלונג.**

מרדכי סאסעוויטש, **האט פיל געטאן צו באשטייערן די שטעטלשע אין דער וועלט פארן בוך און געהאלפן אין דער טעכנישער ארבעט.**

אלע באטייליקטע **אין ספר און וואס האבן געהאלפן צו זיין דערשיינען!**

דער רעדאקטאר

כוחו של רצון

בהתכנס, לפני כעשר שנים, פעילי יוצאי קהילת סטאשוב ומוקירי זכרה, על־מנת לדון בצורת הנצחת זכר קהילתנו — נחלקו הדעות. אומנם, ברור היה, שאין הנצחה הולמת יותר את עם־הספר כספר, ואין כספר שבכוחו, בכוח דפיו ואותיותיו, לקפל ולהנציח את פרקי ההווייה ופירכוסי הגסיסה של קהילתנו, בת מאות השנים, שחרבה, בידי צורר, ללא קום. עם זאת, על־אף הכרה עמוקה זו, היו שהציעו צורות הנצחה אחרות. הסיבה: הרתיעה מפני הקשיים העצומים בהכנת ספר מסוג זה, והחשש המבוסס שעם כל הרצון הטוב לא יספיקו כוחותינו לכך. ואכן, גם לאחר שההכרעה נפלה — בתוך תהליך איסוף החומר והכשרתו — ההתלבטויות והפיקפוקים היו קשים ומדכאים במידה כזו, שלפרקים נדמה היה, כי הרעיון כולו — בתנאינו ובאפשרויותינו — בלתי־־מציאותי הוא ולמעלה מכוחנו לקיימו הלכה למעשה.

ואם חרף כל זאת הגענו עד הלום, ויכולני — ואף מצווה אנוכי — להעלות שורות אלה, כדי לברך על המוגמר, מחובתי האילימנטארית להדגיש, שביצוע המשימה הקשה הזאת נתאפשר אך ורק הודות לעקשנותם ומסירותם ללא גבול של קומץ אנשים קטן, שבעבודת נמלים אטית וסבלנית התגברו על הקשיים הטכניים וההתלבטויות הנפשיות כאחת, בהגשימם לבסוף את משאת־נפשם: הופעת ספר הזכרון לקהילתנו.

אין זה מענייננו לחוות דעה על ערכו של יציר־כפנו זה, המונח לפנינו. אך יוגד מראש: בשום פנים אין למדוד ספר מסוג זה בקנה־מידה ספרותי מקובל. לא הרי זה כהרי זה. ספר זכרון מהותו: בהעלאת פרקי מעש ויצירה של יחיד וציבור במסגרת קהילה, בת מאות שנים.

תפקידו: לשמש מצבת־עד לכל אותן נשמות יקרות, — אנשים, נשים וטף — שבתמימותם ואמונתם, תוך עמל ויגע אין־סוף, קיוו להמשך — זכותו הטבעית והאילימנטארית של כל נולד בצלם — ובתוקף יד שטנית הובלו לאבדון ונכרת מארץ זכרם.

ואילו ערכו: להביא לידי ביטוי — למען ההיסטוריה ולמען שרידי שארית־הפליטה — את דמות דיוקנה, הרוחנית כגשמית, של קהילתנו, כפי שזו השתקפה בקיומה ובמאבקה, בשמחתה וביגונה, בתקוותה ובחורבנה.

*

רוב המשתתפים בספר — כולל העורך — אינם אנשי עט מקצועיים. אלה הם פשוטי־עם, בעיקר: פועלים, פקידים, סוחרים וכו׳, שאין עטם אומנותם. עובדה זו קובעת, במידה מסוימת, גם את רמת הספר, סגנונו ולשונו. דבר זה גם הוליד במקרים רבים את הצורך בעיבוד יסודי של החומר. עם זאת הושם הדגש על האופי האינדיווידואלי של כל מאמר, תוך הקפדה מאכסימלית שלא לטשטש את השוני והמייחד.

עמל רב הושקע בהרחבת חוג המשתתפים בספר — ולא בלי הצלחה. אך יצוין, שדווקא אלה, שמהם ציפינו להרבה, איכזבו מרה — ומהם, שגם לא נענו בכלל. עובדה זו שימשה גורם חשוב בהתלבטויותינו וגרמה, מאידך, לאיבוד זמן רב לבטלה.

מתוך קורת־רוח מיוחדת נציין, שלא חסרו גם גורמים מעודדים.

א. התמיכה החומרית הנדיבה של חברינו, יוצאי סטאשוב, בתפוצות — גורם, שבלעדיו מן־הנמנע היה להוציא את הרעיון מן הכוח אל הפועל.

ב. חברי וועדת הספר, ובמיוחד אלה שהכניסו את עצמם בעול העבודה מהחל ועד כלה, והם: מנחם ליפשיץ, משה רוטנברג, מ. סוסביץ והחותם — ולאחרונה גם יעקב שילתי ומאיר בלושטין.

ג. ואחרון אחרון: העורך, בן־עירנו, אלחנן ארליך, שהודות למסירותו הרבה למשימה שהוטלה עליו — הפכה המשאלה לספר למציאות.

בשם וועדת הספר:
שלמה הימן

דער כוח פון ווילן

בעת ס'זענען זיך צוזאַמענגעקומען, מיט אַ צען יאָר צוריק, אַ גרופּע אַקטיווע שטעטלשע צו באַהאַנדלען די פראַגע פון פאַראייביקן אונזער קהילה, ווען עס אַנדענק ס'איז זיי געווען טייער — האָבן זיך די מיינונגען צוטיילט. ס'איז געווען קלאָר, אַז ס'איז נישטאָ קיין מער אַנטשפּרעכיקע פאַראייביקונג פאַרן עם־הספר ווי אַ ספר, און אַז נאָר אַ ספר איז בכוח אויפצוהיטן פאַר דער אייביקייט די קאַפּיטלען פון זיין ווי די גסיסה־צאַפּלעניש פון אונזער קהילה, וואָס איז דורך אַ בייזוויליקער האַנט אומגעקומען אויף אייביק. און דאָך, טראָץ דער דאָזיקער טיפער איבערצייגונג, זענען פאָרגעשלאָגן געוואָרן אַנדערע פאַראייביקונגס־פאָרמען. די סיבה: די מורא פאַר די גרויסע שוועריקייטן ביים צוגרייטן אַ ספר פון דעם מין, און אַז טראָץ דעם גוטן ווילן וועלן אונזערע כוחות נישט סטייען דאַצו. און באמת, שוין נאָכדעם ווי די דעציזיע איז געפאַלן — אין פּראָצעס פון זאַמלען און פאַרבאַרייטן דעם מאַטעריאַל — זענען די ספקות געווען אַזעלכע שווערע, אַז נישט איינמאָל האָט זיך געדוכט אַז די גאַנצע אידיי — אין אונזערע באַדינגונגען און מעגלעכקייטן — איז נישט רעאַל און איבער אונזערע כוחות צו פאַרוואַנדלען אין אַ ווירקלעכקייט.

און אויב נאָך דעם אַלעם האָבן מיר דאָך דערגרייכט אונזער ציל און איך קאָן — איך בין אויך פאַרפליכטעט דאַצו — אויפצייכענען די דאָזיקע צייַלן, איז מיין עלעמענטאַרע פליכט אונטערצושטרייכן, אַז די דורכפירונג פון דער דאָזיקער שווערער אויפגאַבע איז דערמעגלעכט געוואָרן אויסשליסלעך אַ דאַנק דער אומבאַגרענעצטער עקשנות און איבערגעגעבנקייט פון אַ קליין הייפל מענטשן, וועלכע האָבן געדולדיק און לאַנגזאַם באַזיגט אַלערליי טעכנישע ווי פסיכישע שוועריקייטן, פאַרווירקלעכנדיק ענדלעך זייער לבענס־ציל: דאָס דערשיינען פונעם „יזכור"־בוך פאַר אונזער קהילה.

ס'איז נישט אונזער זאַך צו געבן אַן אָפּשאַצונג איבער דעם פּראָדוקט. וואָס ליגט פאַר אונזערע אויגן. זאָל אָבער פון פאַרויס געזאָגט ווערן: פאַר קיין פאַל איז נישט צו מעסטן אַ בוך פון דעם מין מיט אַן אָנגענומענעם ליטעראַרישן קריטעריום.

דער ווען פון „יזכור"־בוך איז: אַרויסצוברענגען פראַגמענטן פון שאַפן און טאַן, פון יחיד און כלל, אין דער ראַם פון אַ קהילה, וואָס האָט עקזיסטירט הונדערטער יאָרן.

זיין אויפגאַבע: צו דינען ווי אַן אייביקע מצבה פאַר אָט־די־אַלע טייערע נשמות — מענער, פרויען, קינדער, — וועלכע האָבן אין זייער תמימות'דיקן גלויבן געהאָפט אויף אַ המשך — דאָס נאַטירלעך־עלעמענטאַרע רעכט פון יעדן — און זענען דורך אַ פאַרברעכערישער האַנט געפירט געוואָרן צו פאַרניכטונג, נישט איבערלאָזנדיק קיין זכר.

דאַקעגן זיין ווערט: צו פאַרצייכענען פאַר דער געשיכטע און שארית־הפליטה דאָס גייסטיקע ווי פיזישע געשטאַלט פון אונזער קהילה, ווי זי איז געוואָרן אויסגעדריקט אין איר לעבן און קאַמף, פריידן און ליידן, האָפענונג און אונטערגאַנג.

✶

דער רוב אָנטיילנעמער אין ספר, איינשליסלעך דער רעדאַקטאָר, זענען נישט קיין פראָפעסיאָנעלע שרייבער. דאָס זענען פאָלקס־מענטשן, בעיקר אַרבעטער, פקידים, סוחרים א. אַ. וו. דער דאָזיקער פאַקט באַשטימט, אין אַ געוויסער מאָס, דעם ניוואָ פון ספר, זיין סטיל און שפּראַך. דאָס האָט אויך גורם געווען, אין פיל פאַלן, די נויטוועדיקייט פון אַ גרינטלעכן איבעראַרבעטן פון מאַטעריאַל. דאָך איז געלייגט געוואָרן אַכט אויף דעם אינדיווידועלן כאַראַקטער פון יעדער אַרבעט, און דעם אָנשטרענג נישט צו פאַרטושן די אַנדערשקייט, דאָס ספּעציפישע.

פיל מי איז אָפּגעגעבן געוואָרן צו פאַרברייטערן דעם אָנטיילנעמער־קרייז פון ספר — נישט אַן דערפאָלג.

זאָל אָבער אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז דווקא די פון וועלכע מיר האָבן פיל דערוואַרט האָבן ביטער אַנטוישט, בעת מאַנכע האָבן זיך בכלל נישט אָפּגערופן. דער דאָזיקער פאַקט איז געווען אַן ערנסטע שטערונג אין אונזער אַרבעט און אויך גורם געווען צום פאַרלירן פון פיל צייט.

מיט ספּעציעלער צופרידנהייט פאַרצייכן איך, אַז ס'האָבן אויך נישט געפעלט קיין דערמוטיקנדיקע פאַקטאָרן:

1. די ברייטהאַרציקע מאַטעריעלע שטיצע פון אונזערע סטאַשעווער אין דער צעשפּרייט־קייט — אַ פאַקטאָר, אָן וועלכן ס'וואָלט געווען אוממעגלעך צו דערגרייכן דעם ציל.

2. די מיטגלידער פון בוך־קאָמיטעט, באַזונדערס די, וועלכע האָבן זיך איינגעשפּאַנט אינעם עול פון דער אַרבעט פון אָנהייב ביז צום סוף, ווי: מענדל ליפשיץ, משה ראָטנבערג, מ. סאָסעוויטש און דער שרייבער פון די שורות, צולעצט אויך יעקב שילוני און מאיר בלושטיין.

3. אונזער בן־עיר, אלחנן ערליך, דער רעדאַקטאָר פון ספר, וואָס אַ דאַנק דער איבערגעגעבנקייט צו דער שליחות, וואָס איז אויף אים אַרויפגעלייגט געוואָרן, איז אונזער ווונטש פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווירקלעכקייט.

פאַרן בוך־קאָמיטעט

שלמה היימאַן

לתולדות היהודים בסטאשוב

ד"ר נ. מ. גלבר / לתולדות היהודים בסטאשוב

א. העיר והתהוותה

סטאשוב היא אחת הערים העתיקות ביותר בפולין והתפתחה כרוב הערים והעיירות מיישוב כפרי ליישוב עירוני.

הכפר היה בבעלותו הראשונה של סטאש (Stasz) קמיוטקו, שלפי התעודות תרם בשנת 1245 מגרש ושדות להקמת כנסייה במקום. בשמו הפרטי — סטאש — קשור, כנראה, שם הכפר סטאשובנה ז. א. כפרו של סטאש ומייסדו. אחריו עבר הכפר לבעלותו של פיוטר בוגוריא ((Bogorja) סקוטניצקי.

במאה הט"ו רכש את סטאשוב עם מספר כפרים שכנים — ריטוויאני ויאסטשנבצוב — מארצ'ין מלובניצה. אשתו דורותא, מבית טארנובסקי, עשתה רבות לפיתוחה של סטאשוב. בתקופה, שנמשכה שלוש מאות שנה, היה הכפר רק בשנים 1436—1537 בידי יאן ריטוויאנסקי, בתו אוה שהיתה נשואה למיקולאי מקורוזוועצקי (z Kurozwęk) ובניהם.

היא־ונים לאסקי (Łaski), שהיה נשוי לנינה של יאן ריטוויאנסקי — אננא מקורוזוועצקי — הפך את הכפר לעיירה, לאחר שהעניק לו בשנת 1526 פריבי־לגיה לקיים ירידים — סימן מובהק לעיירה. פריבילגיה זו השיג מידי המלך זיגמונד I שקבע בתעודה מיוחדת, כתובה בשפה הלאטינית, שלכפר סטאשוב הוענקו זכויות של עיר. לאסקי הזמין בעלי־מלאכה מחוץ לארץ, במיוחד אורגים, מתוך כוונה לפתח את מלאכת האריגים במקום. מלבד האורגים הוזמנו גם בעלי מלאכה אחרים. לאחר זמן קצר התארגנו הנ"ל באגודות, שתקנותיהן אושרו כדלהלן: בשנת 1553 לאגודת האורגים, 1621 לאגודת החייטים, הכובענים והפרוונים, 1635 לאגודת נפחים, נגרים, חבתים, צורפים, כררים, כבלים, עגלים ונשקים, 1655 לאגודת הסנדלרים, ובשנת 1670 לאגודת הקדרים.

על העיר עברו זמנים קשים, בייחוד עקב פלישות הטאטרים שהרסו את המקום. תקופה סוערת עברה על העיר במאה הט"ז בקשר עם חדירת הריפורמציה לפולין, עת והאיטלקי אוסטין סוצ'ין הפיץ את דת האריאנים. בעל העיר יאן סיאַמיאַנסקי הצטרף בהתלהבות לאריאנים, הקים בשנת 1569 בסביבות סטאשוב את העיר ראקוב והושיב בתוכה את סוצ'ין הנ"ל. הלה ייסד שם את אחת העדות הראשונות של הדת החדשה והפך את ראקוב לנקודת מוצא במלחמתו החריפה נגד הקתולים. בשנת 1580 הקים אולבריכט לאסקי בסטאשוב כנסייה של האריאנים וגם בית ספר. אולם לאחר מפלתם של האריאנים הוחלפה כנסייה זו בשנת 1596 ע"י אנדרזיי ציולק (Ciołek) לכנסייה קתולית, שהתקיימה עד 1914.

רב היה הסבל בימי מלחמות הקוזאקים שפלשו לא פעם העירה, בערכם שוד וטבח בין תושבי העיר. העיר סבלה גם ממגיפות, בייחוד בשנת 1705, כשהשתוללה החולירע ורוב האוכלוסין ניספה. לא מעט סבלה העיר גם ממלחמות וקונפדרציות, שהתחוללו בפולין במאה הי"ז והי"ח, עקב הניגודים במדיניות־החוץ של המדינה והשתוללות האצולה.

בימי המרד בשנת 1794 עבר תאדאוש קושצ'יושקו עם צבאותיו דרך סטאשוב בכיוון לפולניץ, אחרי נצחו־נו על הרוסים ע"י ראצלאוויצה, מתוך כוונה לחסום לרוסים את המעבר בויסלה. ב־3 קרבות נגד הצבא הרוסי, בפיקודם של הגנרלים דניסב וחרושצב, הנחיל קושצ'יושקו לרוסים מפלה קשה.[1]

בעל העיר סטאשוב בתקופה זו — הנסיך אדם צ'ארטוריסקי, תרם לצבא קושצ'יושקו 37 תותחים עם נשק בשווי של 54.083 זה'.

גם בראשית המאה הי"ט השתמשו חילות רוסיה ואוסטריה במעבר דרך סטאשוב, כגון בשנת 1809, עת והצבא האוסטרי, בפיקודו של הגנרל גרינגר, נחל מפלה

ע״י סאנדומיר ונסוג דרך סטאשוב לקיאלצה. כמובן, שכל תנועות הצבא האלה הטילו על האוכלוסיה סבל לא קטן מבחינה בטחונית וכלכלית.

מנה גדושה של סבל, מצוקה ודילדול בתולדותיה של סטאשוב נגרמה לעיירה כתוצאה ממגיפות החולי־רע גם בשנות 1821, 1893, והדליקות, בייחוד בשנות 1854, 1874, שהרסו בתים רבים ושיתקו לזמן ממושך את החיים הכלכליים.

הודות למצבה הגיאוגרפי — עקב היותה מונחת על הכביש המסחרי הראשי בין קראקא ולובלין — ולשכנותה עם וורשה והנהר ויסלה, מילאה העיר, עוד מימי פולין העתיקה, תפקידים חשובים מבחינה כלכלית. עד 1795 היתה סטאשוב מסונפת למחוז סאנדומיר בוויבוצטבו סאנדומיר.

בהתפתחותה הפנימית־משקית חל מיפנה בימי בעליה ממשפחת סיאַניאַבסקי, שרכשה את העיר בראשית המאה הי״ח ע״י נשואי אלז׳ביאטה הלנה לובומירסקה (בתו של המרשאלק קורונני, סטאניסלב הראקליוש לובומירסקי, הידוע גם כסופר והוגה דעות) עם אדם מיקולאי סיאַניאבסקי (Sieniawski), מאוהדיו של המלך הפולני אוגוסט II סאס. משפחה זו תרמה תרומה גדולה להתפתחותה של העיר, בייחוד בימי יורשתו, בתו, מאריא זופיא, שהתאלמנה בשנת 1709 והתחתנה שנית, בשנת 1731, עם הנסיך אבגוסט אלכסנדר צ׳אר־טוריסקי, דודו של המלך הפולני האחרון, סטאניסלב פוניאטובסקי.

בשנת 1795 עברה העיר עם הוויבוצטבו סאנדומיר לאוסטריה וצורפה ע״י השלטונות לגליל (Kreis) ראדום. הגליל הועמד תחת שלטון נציב גליציה, שמושבו בלבוב.

בשנת 1809 נכבש חלק של גליציה המערבית ע״י הנסיך יוזף פוניאטובסקי וכל הגליל ראדום והעיר סטאשוב בכללו הוחזר לנסיכות וורשה. בחלוקה המינ־הלית החדשה הוכרזה סטאשוב כמושב המחוז סטאשוב. בימי ממלכת פולין (1815) היתה סטאשוב מיוצגת במועצת הדפרטמנט בראדום ע״י 2 צירים, במועצה המחוזית ע״י 10 נציגים ובסיים בוורשה ע״י ציר אחד (יוזפט חומנטובסקי).

בימי נסיכות וורשה ואח״כ ממלכת פולין (1815) נכללה סטאשוב עד 1837 בוויבוצטבו סאנדומיר ומשנת 1837 בגוברניה סאנדומיר. בשנת 1844 הוחלפה הגו־ברניה סאנדומיר לגוברניה ראדום וסטאשוב צורפה מחדש למחוז סאנדומיר.

בעלי העיר — ממשפחת צ׳ארטוריסקי, היו מעוניינים בפיתוח העיר לנקודה תעשייתית חשובה והקימו עוד בשנת 1780 בית חרושת לאריגים עם תוצרת שנתית של 600 חבילות * אריגים.

בתם איזאבלה, נשואה לנסיך סטאניסלב לובומירסקי, בעלי לאנצוט וקשסוביצה, המשיכה בעידוד התעשייה. וגם בתה יוליה הנשואה לליאון פוטוצקי — אתו עברה סטאשוב לבעלותה של משפחת פוטוצקי ונשארה בידיה עד 1887 — תרמה תרומה ניכרת לפיתוח התעשיות. בעלה הקים „בנק תבואות" לקידום החקלאות ובנו ארתור הקים בשנת 1820 בית חרושת לצביעת וגיוון אריגים, בשנת 1823 בית חרושת חדיש לאריגים, מפות ומפיות ובשנת 1827 בית חרושת לחיוור בדים ולצמר. לשם ביסוס כספי של המפעלים ייסד בנק לצמר (bank wełniany) עם הון של 18.000 זה׳, מהם 14.000 זה׳ לקניית צמר ו־4000 למתן הלוואות לאורגים בשעת הצורך. בראש הבנק עמדה הנהלה מורכבת מנציגו של פוטוצקי ו־3 אורגים. בית החרושת לאריגים עבד ביעילות רבה ותוצרתו היתה מהטובות בפולין. בייחוד הושם לב לטיב החומר והצבעים והוטלו קנסות גדולים על האורגים שעשו מלאכתם רמייה וחיבלו בטיב התו־צרת.

בימי הפוטוצקים עברה על העיר תקופה עשירה בהקמת מפעלים כלכליים ומוסדות סוציאליים ציבוריים, ביניהם הקמת בית חולים בשנת 1837. בשנת 1887 עברה העיר לבעלות משפחת רדז׳יביל, ע״י נישואי רוזה פוטוצקי לנסיך מאציאי ראדזיביל. גם הוא המשיך בפיתוח העיר בהקימו בתי־ספר ומוסדות כלכליים וסוציאליים, בין השאר: קופת מלווה עירונית עם 95 חברים, מהם 41 יהודים עם הון של 4540 רובלים בשנת 1899. בשנת 1913 נמנו 1157 חברים, מהם 339 יהודים

* Ballen, postawy.

והון הבנק עלה ל־139.508 רובל, מהם 52.508 רובל של החברים היהודים.

בשנת 1886 הוקם גן העיר על שפת הנהר צ'ארנא. בעיר היו שתי כנסיות קאטוליות, 2 בתי־ספר יסודיים, בית־משפט וכן בית־חולים עירוני עם 28 מיטות ובית־מחסה כללי לזקנים שנוסד עוד בשנת 1817.

בסוף המאה הי"ט היו פעילים 4 רופאים, 5 חובשים, רופא וטרינארי ובית־מרקחת. בראש העיר עמדה עירייה עם שני ראשי־עיר. זכות הבחירה ניתנה לבעלי הגילדות ולסוחרים ותוקפן הותנה באישור בעלי־העיר. הבחירות קוימו עד 1863 וראש העיר האחרון היה — יאן מאלבסקי. משנת 1864 מינה שלטון הגוברניה את ראש־העיר [2].

ואלה המפעלים התעשייתיים שהוקמו בשנות השמונים והתשעים של המאה הי"ט: סודניה (browar) בית בישול לתמד, 2 בתי־חרושת לסודה, 2 טחנות מיים ובית־חרושת לנייר. באותה תקופה נמנו 192 בעלי־מלאכה, מהם 51 סנדלרים, 24 חייטים, 20 חבתים, 16 נחתומים, 14 נגרים, 12 בנאים, 10 כובענים, 10 קדרים, 17 בורסקאים ו־18 קצבים. מ־120 החנויות היה הרוב המכריע בידי היהודים. מספר התושבים הגיע בשנת 1886 ל־7971 קבועים ו־820 תושבים בלתי־קבועים (צבא, גדוד פרשים) (כנגד 3107 בשנת 1827 ו־5104 בשנת 1857), הרכב האוכלוסייה היה: 2668 פולנים, 15 פרבוסלבים, 8 פרוטסטנטים ו־5280 יהודים.

מעניין המספר של הבתים בעיר בשנים 1788—1913: בשנת 1788 348 בתים. בשנת 1827 נמנו בעיר 354 בתים, בשנת 1841 — 362 בתים, בשנת 1857 — 367 בתים, מהם 107 בתי־חומה ובשנת 1913 424 בתים, מהם 282 בתי־חומה, 142 בתי־עץ.

ב. היישוב היהודי

היהודים הראשונים התיישבו במקום בזמן שהכפר סטאשוב הפך לעיר בשנת 1526. מראשית יישובם היתה קיימת קהילה מאורגנת שהשתייכה, במסגרת האבטונומיה היהודית, למדינת קראקא־סאנדומיר. ליחידה זו השתייכו פרט לקראקא גם המחוזות אפט, שידלוב, חנצין, פינצ'וב, וואָדזיסלב.

קהילת סטאשוב היתה כלולה במחוז שידלוב יחד עם הקהילות שידלוב, טרנוב, רימאנוב, ז'מיגרוד, דוקלא, נובה מיאסטו, חמיאֶלניק, פאצאנוב, אָלעשניצא, ז'אבנו, דומברובא, סטופניצא, פולאניאָץ, בוגוריה, ראקוב, ווישליצא, קורוזוועקי.

עשרות שנים אחרי התבססותה ירדה על הקהילה מצוקה קשה. בשנת 1610 העלילו על היהודים עלילת דם וכתוצאת המשפט שנערך נגדם גורשו הללו מן העיר.

לפי המשפט הואשם היהודי שמואל מסטאשוב בחטיפת ילד נוצרי של יאַן קובאל, שעה ששיחק בחולות, והסגרתו ליהודי שידלוב לעינויים לשם השגת דם למַצוֹת. יהודי סטאשוב ושידלוב, שנעצרו לפי הוראותיו של אנדזיי טאָנצינסקי, הומתו וגוויותיהם רובעו. בתו של שמואל התנצרה לפי פקודת טאָנצינסקי הנ"ל ורכוש היהודים הוחרם לבניית מגדל הכנסייה. גווייתו של הילד הנוצרי נקברה בכנסייה ע"ש יאצ'ק. על קברו חרתו את השורות הבאות:

"Joannis Kowal i Susannae Nierychłowska civium Staszoviensium filius; cujus vox sanguinis vindictam clamat, ut judaei nominis christiani hostes pellantur Staszovia".

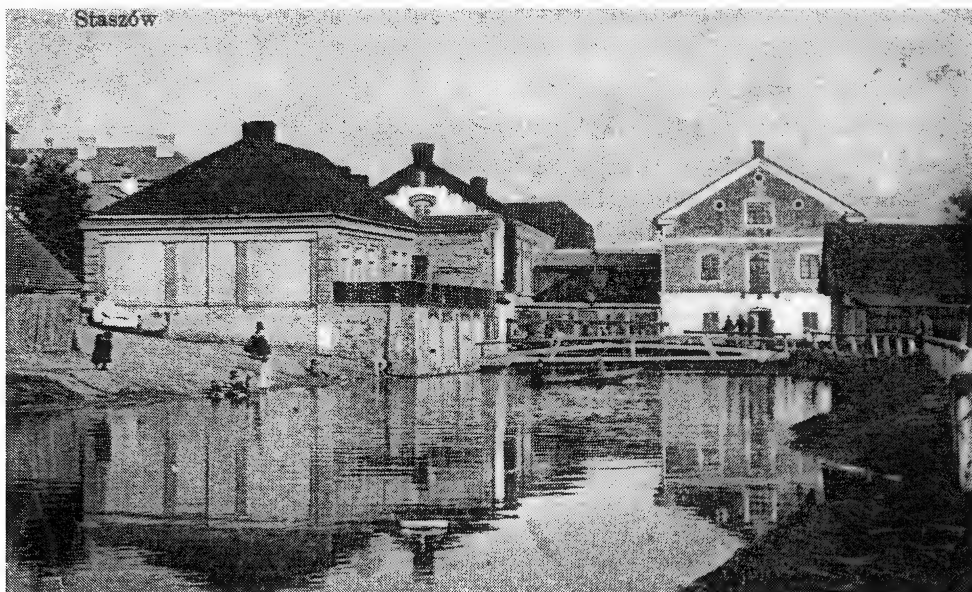
(בנו של אזרחי־סטאשוב יאַן קובאל וסוזאנא ניאָריחלובסקא, קול דמו צועק לנקמה, שהיהודים אויבי השם הנוצרי יגורשו מסטאשוב). נראה שלמרות הגירוש נשארו בסטאשוב יהודים, וזאת למדים אנו מתוך משפטים שהתקיימו בשנת 1668 בפולין הקטנה נגד יהודים שנאשמו בגנבת מכשירי וחפצי כנסיות ועלילת דם (infanticidium). משפט מסוג זה נערך לא רק נגד יהודים בוז'גוב, איוואניסקו ואפט, אלא גם נגד יהודי סטאשוב. אך באופן רשמי הוחזרו היהודים רק כעבור שמונים שנה — בשנת 1690 — לאחר שהסטרוסטה מנובה מיאַסטו, אופלינסקי, הפנה קריאה ליהודים לחזור לעיר. כעונש בעד „מעשה כפירה זה" — מספרת המסורת הנוצרית בעיר — מתו כל ילדיו. אופלינסקי הנ"ל מת בשנת 1704 [3].

לאחר שובם העירה הלך וגדל מספרם של היהודים עד כדי כך, שהיה ביכולתם להקים מחדש קהילה מאורגנת. במאה הי"ז תפסה משפחת לנדא את כסא

הרבנות בסטאשוב. הרב יהודה ליב לנדא משידלוב נבחר לרב בקראקא ואחד מחמשת בניו, שמואל, נבחר לפרנס הקהילה בסטאשוב ולמעשה היה גם רב המקום [4].

בשנת 1714, כאשר הגאון צבי הירש אשכנזי — ה„חכם צבי" (1660—1718) נאלץ, בגלל ריבו עם רב עדת הספרדים באמסטרדם, ר' שלמה אילן, לעזוב שם את כסא רבנותו ולחזור לפולין, הריהו בא לאפט והתגורר בבית מהותנו. אולם סמוך לכך פרצה שם שריפה גדולה והוא היה מוכרח לצאת אל הסביבה.

כאן הכיר את סרסור החצר של האציל הפולני שיניאבסקי, בעלי סטאשוב, ר' ישראל מריטווין, שהציע לו לשבת בסטאשוב או בריטווין. החכם צבי התיישב בריטווין ע"י סטאשוב עד שנתקבל לרב בלבוב.

סטאשוב — סטאַשעוו

ב־1718 נתקבלה מידי בעלת העיר אלז'ביאֶטא שיאניאבסקה רשות רשמית להתיישב בסטאשוב ולהקים בית־כנסת ובית־עלמין — היסודות של כל קהילה וקהילה. רשות זו הוענקה לקהילה בפריבילגיה מיוחדת. לאחר שקלף הפריבילגיה נשרף בדליקה שפרצה בעיר, ביקשו היהודים מהנסיך אלכסנדר צ'ארטוריסקי, בעלה של אלזביאטא, להעניק להם טופס חדש של כתב־קיום. ואומנם, בשנת 1772 העניק להם הנ"ל כתב־קיום חדש, בו אושר שמזמן היו היהודים רשאים: א) להחזיק בעבר וגם להבא בלי שום עיכוב מצד הכמורה, בית־כנסת ובית־עלמין; ב) בלי שום מניעה מצד הגילדות (cechy) ובלי התחייבות לשלם להם דמי־רשיון, להתעסק במלאכות ולסחור בכל מסחר תמורת תשלום המסים המגיעים לארמון העיר (לבעלי העיר); ג) לבשל בירה ותמד תמורת תשלום מסים ולייצר יי"ש ויתר משקאות בלי התחייבות כספית כלפי הגילדות; ד) האופים והקצבים רשאים תמורת התשלומים המקובלים לסחור, לשחוט בקר ולמכור את הבשר; ה) לקיים משפטים בבית־הדין הרבני. משפטים בין יהודי לבין נוצרי נידונים לפי המנהג הישן בבתי־דין מורכבים, בבתי־דין העיר בצירוף פרנסי הקהילה, ואותו הרכב חל גם על בתי־הדין המטפלים בעירעורים בפני שלטון הארמון (בעלי העיר); ו) המסים והתשלומים לצורכי העיר יש להטיל באופן צודק לפי מספר היהודים והקתולים. כתב קיום זה אושר גם ע"י בעלי העיר לאחר 1772

ונרשם בשנת 1797 (ב־23 באוקטובר) בתעודות הארכיון הארצי בסאנדומיר [5].

במחצית הראשונה של המאה הי״ח, היו ליהודים קשרים מסחריים עם הירידים בברסלאו. כך ידוע לנו שבשנת 1725 ביקר שם סוחר, לייבל גרסטל מסטאשוב [5א].

במאה הי״ח גדל היישוב היהודי בכל העיר. יהודים תפסו את כל הבתים והחנויות בטבור העיר עד כדי כך, שמנהל המכרות בפולין יוהאן פיליפ דה קארוסי, בספר מסעותיו על פולין, מדגיש במיוחד תופעה זו [6].

במפקד שנערך בשנת 1764 נמנו בעיר סטאשוב 607 יהודים בגיל למעלה משנה אחת [7]. אם נניח שלכל משפחה 5־4 נפשות, יוצא שהיו כ־140 ראשי־משפחות. מהם נפקדו רק 20 ראשי־משפחות שהיו עסוקים במקצוע ופרנסה והם:

2 חייטים, 3 כובענים, 3 צורפים, 1 קצב, 2 סבנים, 1 זגג, 1 גלב, 1 רב, 1 נאמן הקהילה, 2 מלמדים, 2 כלי־זמר וקבצן אחד.

מיפנה לטובה בחיי היהודים חל במחצית השנייה של המאה הי״ח. המרכזים הראשיים של תעשיית אריגים ובדים בפולין במאה הי״ח היו בסטאשוב, וועגרוב ובגרודנו בליטא. בסטאשוב היו גילדות מבוססות של האורגים הפולניים והגרמניים, יצרנים ממדרגה ראשונה, שהובאו הנה ע״י בעלי העיר בשנת 1755. לפי התקנות היו הגילדות רשאיות להעסיק גם פועלות שכירות הן בסדנאותיהן והן בעבודות בית.

צ׳ארטוריסקי עשה למען הגדלת מספר האומנים והסדנאות, וזאת משום שראה בגידול ייצור האריגים בסיס כלכלי יציב לפיתוח העיר סטאשוב.

עוד לפני הקמת התעשייה, היו מתפרנסים כמאתיים איש מעבודות ההכנה בשביל האורגים. כשמספר האומנים היה 15, התפרנסו 450 עד 600 איש מסריקת הצמר הדרוש לאורגים, כל אומן העסיק מ־30 עד 40 איש רק בסריקה או בטווייה. אומנם עבודות אלו היו עפ״י רוב עונתיות, אך היה בהן יסוד ניכר לכלכלת מספר משפחות רב. אולם משהתחילו במחצית המאה הי״ח לראות בהקמת בתי־חרושת אחד האמצעים היעילים להבראת כלכלתה של פולין, החליט גם צ׳ארטוריסקי להקים בית חרושת מיוחד. תקופת ייעול התעשייה חלה, לאחר הקשיים הראשונים, עם בואו של אדמיניסטרטור המאנופקטורה בסטאשוב סיידוויץ (Seydewitz). עם הפעלת בית החרושת, פרצו סכסוכים עם בעלי־מלאכה — אורגים מקומיים, שראו בו מעשה התחרות וחתירה תחת קיומם. אירעו התנפלויות על פועלי בית־החרושת, בהם ראו אספסוף ובני בליעל („Lumpen-gesindel").

במרוצת הזמן הסתגלו בעלי המלאכה למצב, בהיוכחם, שבית־החרושת לא קיפח את לחמם. בשנת 1773 העסיק בית־החרושת 89 איש, מהם 12 פועלים (8 מסטאשוב, 3 מסאנדומיר ו־1 מירוסלב). שאר העובדים היו גרמנים שבאו מביאלסקו. במשך הזמן התרחב בית־החרושת והיה זקוק לפועלים נוספים. לפי רוח התקופה נחטפו אנשים מרחובות ומבתי מחסה בערים לעבודות בבתי־החרושת. גם אסירי בתי־הסוהר, הולכי בטל ומחזרים על הפתחים נאלצו לעבוד בהם, ואילו בכפרים הכריחו בעלי האחוזות את האיכרים הנתינים (pańszczyzna) לעבוד במפעליהם. אך אלה לא היו חומר טוב לעבודה משום שברחו וחזרו לעבודות השדה. ואז, נוכח הדלות בה חי רוב ההמון היהודי בסטאשוב, הפנה סיידביץ את תשומת לבו ליהודים, בקוותו למצוא ביניהם חומר מתאים בשביל בית־החרושת.

כמובן, שבהצעותיו מציין סיידביץ, כי נחוץ קודם כל לזמן את היהודים ובפרט את היהודיות, אותן ראה ככוח עבודה טוב במיוחד. מתוך חשש שהיהודיות תסרבנה לעבוד מרצונן הן, הציע להוציא הוראה („einen scharfen Befehl"), לפיה יכריחו אותן לקבל עליהן עבודות־בית. בשיטת כפייה דומה הטילו גם על הכפריות, שהיו נתינות בעלי העיר, לעבוד בבית־החרושת או בבית.

מן הראוי לציין, שלא רק בסטאשוב עבדו פועלות יהודיות בבתי־החרושת לאריגים. גם בניאמירוב והורודניצה הועסקו יהודיות בבתי־חרושת כאלה, מלבד בביח״ר לכלי־מטבח בגרודנו, שבו מצאו תעסוקה 400 נשים יהודיות.

התעסוקה בבתי־החרושת הנ״ל לא רק סיפקה פר־

נסה למספר ניכר של משפחות יהודיות, אלא נתנה גם דחיפה לפרודוקטיביזציה של היהודים וחדירתם למקצועות חדשים לגמרי.

במחצית השנייה של המאה הי"ח גדל היישוב היהודי במידה ניכרת. מספר היהודים בסטאשוב ובסביבתה בשנת 1764, הגיע ל־776 נפשות. קהילת סטאשוב חויבה להשתתף בתשלום חובות של ועד מדינת קראקא—סאנדומיר בסך 322.834 זהובים פולניים (288.616 זה' קרן, 34.218 זה' רבית). סילוק ההובות, שהוטלו על כל קהילות מדינה זו היווה עומס די קשה [8].

בחיי הקהילה בשנים האחרונות של פולין לא חלו שינויים ניכרים.

רק אחרי סיפוח כל החבל לאוסטריה חלו תמורות באירגון הקהילה ובתנאי קיום היהודים. הקהילה נוהלה לפי הפאטנטים האוסטריים, שהטילו הגבלות על מסחר היהודים, מלבד מספר הגבלות נישואים. לפי דוגמת אוסטריה הוציאו השלטונות הוראות במגמה לקרב את היהודים, כמו בגליציה, לתהליך ציביליזאטורי, כדי להכשירם לקבלת זכויות אזרחיות. כך הוכרחו לצרף לשמותיהם היהודיים שמות־משפחה פולניים שבניגוד לגליציה, שם נקבעו ע"י הפקידות, נבחרו פה על ידי היהודים עצמם. מתקופה זו נשארו שמות־משפחה כגון צ'איקובסקי, לובלסקי ראובינוביץ, דוידוביץ וכדומה.

גם בתקופת אוסטריה לא היה קטן עומס המסים 1) מכס הבשר אשר היה נתון בחכירה לקבלנים יהודים (מכל ליטרא בשר שולמו 3 קריצר, מיונה 2, מאווז 14, מבר־אווז או תרנגולת 6 קרייצר, מברבור 20 קרייצר; 2) ומס הנרות, תשלום בעד כל נר שהיו מדליקים בבית יהודי בליל שבת ויום־טוב, לכל הפחות 2 נרות לכל אשה נשואה.

מסים אלה נשארו בתוקפם גם אחרי הסיפוח לנסיכות וורשה, למרות שנציגי הקהילות בדפרטמנטים החדשים ובכללם גם מהדפרטמנט ראדום, בשיתוף עם נציגי הקהילות של הדפרטמנטים הישנים, עשו כל מאמץ להקל ובמידת האפשר גם לחסל מסים אלה, שגרמו לדילדול היהודים [9].

נוסף למסים הנ"ל הוטל על היהודים מס גדול בשביל הצבא, שנקבע ע"י השלטון הצבאי. בדפרטמנט ראדום, בו היתה כלולה גם סטאשוב, הצטברו חובות המסים של הקהילות ל־247.217 זה', שלא הספיקו לשלם במשך שנה אחת לקיום שלטון הצבא של נסיכות וורשה [10].

הסיפוח לנסיכות וורשה והמשטר שבא בעקבותיו הכביד על יהודי סטאשוב. למועצת המדינה הוגשו מספר תוכניות הנוגעות להסדר השאלה היהודית בפולין. מגמת התוכניות האלה היתה: „לתקן" את מצבם של היהודים ברוח הציביליזציה וליצור תנאים מוקדמים להתבוללותם בתוך העם הפולני, בהתאם לדרישותיו והצעותיו של המרצה במועצת המדינה — קאיטאן קוזמיאן. תוצאות „התיקונים" האלה היתה: שורת הגבלות חוקיות ובראש וראשונה הגזירה על איסור המזיגה של משקאות חריפים. אומנם, הודות לשוחד שנובוסילצ'וב קיבל מאת היהודים בוטל האיסור, אולם שורת הגבלות קשות אחרות, כגון חידוש הרשות של כמה ערים לגרש את היהודים נשארו בתוקפן „de non tolerandis Judaeis". בסטאשוב הסתפקו באיסור הישיבה ליהודים ברחובות בתוך העיר. בשנת 1809 הוטלה ע"י הפרפקט קושינסקי מערכת הגבלות וקשיים חדשים. קודם כל קבעו ליהודים שכונה מיוחדת ונאסר עליהם לגור בצוותא עם הנוצרים, ורק במקרים יוצאים מן הכלל הורשה יהודי לגור בעיר, היינו: כשהיה בידיו סך 10.000 זה' פול. במזומן, או שהיה בעל מלאכה או חרשתן. היהודים נצטוו להתגלח ולהתלבש כיתר התושבים הלא־יהודים, ללמוד לקרוא ולכתוב פולנית וללמד גם את ילדיהם בשפה הפולנית. על הרבנים נאסר לבצע איזה שהוא חרם בלי אישור ורשיון השלטונות.

בהתאם להוראות אלו קבעה בעלת העיר איזאבלה לובומירסקי כמקום־מגוריהם של יהודי סטאשוב את השכונה בין הנהר צ'ארנא ורחוב דלוגא.

תנאי הקיום הלכו והוחמרו. מפעם לפעם היו מעבירים מפקד בכפרים לשם קביעת מספר היהודים המתגוררים ומתפרנסים בהם, שלפי החוק היו צריכים להפחיתם. פרט להגבלות אלה נאסר על היהודים להחזיק משרתים ועוזרים נוצרים. בשנת 1814—1825 נוהלו ספרי הרישום של היהודים (לידה, נישואים, פטירה) בהתאם לקודקס הנפוליאוני, שתקפו חל בנסיכות וורשה,

לא בידי הקהילות והרבנים אלא בידי הכמורה הק־תולית. בשנת 1819 הוטל על היהודים להעביר את בית־העלמין שלהם מחוץ לעיר. באותה שנה קנו קרקע בסך 517 זה׳ פול. והקימו שם בשנת 1825 את בית־העלמין החדש.

בתהליך הסדרת ענייני היהודים בממלכת פולין בשנים 1818—1825 חוסלה בשנת 1822 הקהילה וכל המסמכים וספרי החשבונות נלקחו ממנה.

כתוצאה מההגבלות הנ״ל, נהרסו חייהם הכלכליים של יהודי סטאשוב. האיסור שהוצא על ענפי מסחר מסוימים, נישולם מתעשיית המשקאות החריפים, בי־דודם בשכונה מיוחדת ואי־אפשרות לסחור בתוך העיר וכן שורת הגבלות כלכליות אחרות עוד הוסיפו להחמרת מצבם. עקב גירושם מהכפרים שבסביבה, עברו היהודים משם לסטאשוב והגדילו כתוצאה מכך את הצפיפות בשכונה היהודית. כמו ביתר הקהילות כן גם כאן הוצאו גזרות, שלפיהן נקבע כמה משפחות רשאיות לגור בדירה אחת, נקבעו תנאים להתעסקות בפרנסות שונות, ולפי דברי׳ בן הזמן „השפילו ודילדלו את היהודים ובשום מקום לא פתחו להם פתח נאמן להיחלץ ממצבם הקשה״[11] מעניין, שדווקא תקופה זו היתה תקופה של שפע בפולין. בשנות 1811—1825 הגיעה החקלאית לעלייה ניכרת בתפוקתה ואף המסחר בפולין התרחב ומצא שווקים חדשים ברוסיה, עקב ביטול גבולות המכס בין פולין לבינה. גם בעיר סטא־שוב בלטו סימני ההתפתחות הכלכלית וגדלה אמידות העירונים ובעלי־המלאכה. אולם הנאתם של היהודים מכל השפע הכלכלי הזה היתה מועטת מאוד, וכמעט שנהפכה להם לרועץ.

לגגישות הכלכליות נוספו ונצטרפו מסים קשים (מסי מזיגה, מס הבשר הכשר, מס־טירונים ומסים מתעודות כניסה לוורשה), שנגבו באכזריות. עקב החמרת המצב הכלכלי נעשו בתקופה זו נסיונות מסוימים להתיישבות חקלאית של היהודים.

ב־4 בפברואר 1823 הוציא הנציב תקנה, שהיהודים המבקשים לעסוק בעבודת־האדמה יכולים להתיישב על קרקעות הממשלה והאצילים. ליהודים האלה הובטחו הנחות שונות, כגון פטור מסים במשך 3 עד 12 שנה, עצים לבניין בתים ללא תשלום ועוד מספר הקלות.

על יסוד תקנה זו הגישה קבוצת יהודים בווֹצְבוצטבו קאליש ב־8.4.1823 בקשה להתיישבות, אך נתקלו בקשיים מצד השלטונות. הגביר היהודי שלמה זלמן פוזנר, שכבר מזמן צידד בהתלהבות ברעיון שיבת היהודים לעבודת האדמה, התחיל, ביחד עם מספר עסקנים יהודים אחרים, בפעולה נמרצת בשטח זה. אולם כל התקוות שתלו בעניין זה נתבדו עד מהרה. אף על פי שאצילים אחדים העמידו לרשות היהודים כפרים מספר לצורכי התיישבותם החקלאית היה מספר המועמדים קטן ביותר. בשנים 1840—1843 התעוררה שוב השאלה כיצד לעודד את היהודים לעבודת האדמה. הממשלה דרשה בחוזקה מאת היהודים שיעסקו בחקלאות, בהבטיחה, כמו בשנת 1823, הנחות גדולות למתיישבים.

רבני ונכבדי היהודים בוורשה, בתוכם הצדיקים, ר׳ יצחק מווארקי ור׳ יצחק מאיר אלטר, הוציאו כרוז אל כל היהודים בפולין, במגמה לעורר אותם להתעסק בחקלאות. בכל חבלי פולין השתדלו גדולי היהודים ורבניהם להניע את היהודים להתיישב על הקרקע. גם הפעם היה ר׳ זלמן פוזנר המניע הפעיל ביותר.

מכל הקהילות התכנסו רבנים וראשי העדות לוור־שה להתייעץ עם חשובי קהילה זו בדבר ביצוע רעיון ההתיישבות, בו ראו את האמצעי היחידי לשפר את מצב היהודים בפולין.

מגמת פעילי התנועה הזו היתה לקנות אחוזות עם כל הזכויות הקשורות בהן, בלי שום הגבלה, וליישבם במתיישבים יהודים ז. א. להקים כפרים יהודיים שלמים.

בוועידת נציגי הקהילות שהתאספו בוורשה להתיי־עצויות בעניין זה נבחרו שמונה אנשים מכל פלך ופלך. הנבחרים התייצבו לפני הנציב פאשקיאֶביץ וביקשו ממנו למנות וועד מיוחד מבין נציגי היהודים, שיעסוק בקניית אדמה ויישובה על־ידיהם. אולם הנציב לא הגיב. ראשי הקהילות הגישו במשך השנה (1842) מספר בקשות בעניין זה.

ב־2 בפברואר 1843 הוציא הנציב פקודה בדבר מינוי וועד להתיישבות יהודית, אולם לא מורכב מיהודים ולפי התוכנית שהציעה לו. לפי פקודה זו יש לאסוף את כל החוקים שפורסמו בפולין בעניין התייש־

בותם של היהודים, ולהתאימם לחוקים הקיימים ברוסיה. רשיון להתיישבות יינתן רק ליהודים בעלי סך 1500 רובל. ההתיישבות תבוצע רק במקומות מיועדים ולא פחות מחמש משפחות יהודיות במקום אחד. יש גם להרשות ליהודים עשירים לקנות אדמות מידי פרטים. הוועד יקבע לפי איזו תנאים יותר למתיישבים יהודים לשכור פועלים נוצרים שידריכו אותם בחקלאות. יפורסם תקנון, לפיו יורשה ליהודים להקים חברה ולאסוף תרומות לכינון קרן יסוד[12].

בינתיים השתדלו יהודים בודדים להשיג רשיון קניית אדמות למטרות התיישבותיות. גם בדפרטמנט ראדום הגיש בשנת 1842 היהודי יוסף ווארם בקשה לנציב לתת לו וליורשיו בהכירה עולמית אדמות השייכות לעיר ראדום.

שלטונות סאנדומיר הודיעו ב־29 במאי 1843 שברשותם אדמה פנויה, אולם הואיל ואסור ליהודים להתיישב בחבל זה הם פנו בנידון אל ראשי המחוזות ובטרם שתתקבל תשובתם אין בידם להתחייב.

אך ב־30 ביוני הודיעו שלטונות סאנדומיר, שבשום אופן אין לחלק את אדמות הערים הפנויות בין היהודים, הואיל וחלוקה זו תזיק לערים ולתושבים וגם לא תועיל ליהודים, להרגילם לעבודת האדמה, כי הם אוהבים את הבטלה ומואסים בעבודה.

בינתיים עשו המוני היהודים במקומות רבים את שלהם ופנו אל האצילים בערי האחוזות בבקשה לתת להם לחכירה עולמית או כארנונה חלקות אדמה למטרות חקלאיות. אחדים קנו גם שטחי־אדמה בכדי להושיב עליהם יהודים הלכה למעשה. האצילים לא ידעו אם הממשלה תתיר ליהודים להתיישב על האדמה ופנו אל השלטונות בדבר הוראות בנידון.

בהשפעת התנועה הזו, שמצאה הדים גם בסטאשוב, התארגנה גם פה קבוצת יהודים ליזום פעולה אצל בעלי העיר, הרוזן אדם פוטוצקי, על מנת לקבל ממנו קרקעות להתיישבות.

אדם פוטוצקי השתדל מזמן לעורר ביהודים חיבה לחקלאות והיה תמיד מוכן לעזור להם בכיוון זה. גם תנועת ההתיישבות היהודית שהתחוללה בימים אלה בפולין עשתה את שלה ופוטוצקי הסכים ליישב באחוזתו אדמובקא (Adamówka) 10 משפחות יהודיות. לאחר שהתיישבו שם היהודים נקראה האחוזה „פאלעסטינקא". לרשות המתיישבים העמיד פוטוצקי 373 צמדים (מארגן), 310 מטר של אדמה לחרישה ו־14 צמדים אחו. כל מתיישב קיבל בניינים, מכשירים וכלים, כך שנכנסו לדבר מוכן. בעד הבניינים והחפצים הוטל עליהם לשלם במשך 6 שנים את הסכום 817 זה. פול.

התשלומים בעד חכירת הקרקע היו כדלהלן:

מאדמת חיטה סוג א' 16 זה' 15 גרוש בעד כל צמד
„ „ „ ב' 11 זה'
מאדמת דגן סוג א' 8 זה' 20 גר'
„ „ „ ב' 6 זה' 20 גר'
מאדמת שיבולת שועל סוג א' 4 זה' 24 גר'
„ „ „ „ ב' 3 זה' 20 גר'
מאחו סוג א' 12 זה' 10 גר'
„ „ ב' 6 זה' 20 גר'
ממרעה, מכל צמד 2 זה'.

ואלה הן 10 המשפחות שהתיישבו: 1) ישראל דיזנהאוז, 2) פנחס ווינריב, 3) זטמה (?) שטראוס, 4) לייזר שטרנברג, 5) בצלאל ווינצנטר, 6) ישראל גולדשטיין, 7) יחזקאל אורקאן, 8) שמואל גולדברג, 9) לייזר אהרליך, 10) יוסף פרנקל.

חוזה החכירה נחתם ל־25 שנים.

ב־15 במאי 1846 אושר החוזה ע"י נציב פולין. המושבה התקיימה רק שש שנים. בשנת 1852 חוסלה עקב אי־עיבוד האדמות ומכירת הרכוש והציוד. המושבה היהודית בסטאשוב היתה אחת הראשונות בפולין.

יוזמתו זו של פוטוצקי ושל היהודים נתמכה על ידי הגוברנטור. בשנת 1848 היו בגוברניה ראדום 14 מושבות יהודיות עם 562 משפחות ובשנת 1849 — 15 מושבות עם 1180 יהודים (596 גברים 584 נשים) ומלבד אלה היו עוד 200 משפחות יהודיות שהתעסקו בחקלאות.

מ־15 מושבות אלו היו 7 מושבות פטורות מגיוס לצבא [12]א.

במחציתה השנייה של המאה הי"ט השתפר מצבם הכלכלי של היהודים. פרט למסחר הקמעונאי שהיה כמעט כולו בידיהם, תפסו היהודים עמדות במסחר הסיטונאי, כגון במסחר התבואות והעצים מהיערות הגדו־

לים בסביבת העיר, במסחר הבירה והמשקאות בכלל וכן גם בתעשיית הגבס שנמצא בסביבה. גם במלאכות גדל מספר היהודים. בשנת 1840 חכרו 12 יהודים את שרות המאור בעיר וכל אחד מהם הכניס לקופת בעלי העיר 12 זה׳. אך החיים השקטים בעיר הופרעו בשנת 1863, בימי המרד הפולני.

בפרוץ המרד ריכזו הרוסים במחוז אופאטוב וסאנ־דומיר, זאוויחוסט וסטאשוב פלוגות של גדודי חיל־רגלים ושל תותחנים על יסוד הידיעות, שבסביבות אלו, בוואנחאצק, נמצא המטה הראשי של המפקד לאנגיאַ־וויץ. המטה של הגדודים הרוסיים אוכסן בסטאשוב גופא.

עוד בזמן ההפגנות בשנת 1861—1863 היה יחס הפולנים אל היהודים בחבל עויין. יספיק לציין שבהפג־נות באוגוסט 1861 שהתקיימו באופאטוב והיו בעלי צביון דתי־לאומי, נמנעו היהודים להשתתף בהן. בהז־דמנות זו התנפלו כנופיות פולנים על בתי היהודים וניפצו שמשות. מעשה זה השפיע על המוני היהודים, אך לא היה בו כדי לעכב חלק של הנוער היהודי, שלמד כבר בבתי־הספר, מלהשתתף בהפגנות בשנת 1862. היהו־דים סבלו גם מחמת האשמת הפולנים שהם מרגלים לטובת הרוסים ובחתימת פטיציות אל הצאר.

היחסים בין היהודים לבין הפולנים הוחמרו גם בסטאשוב, בייחוד בשנת 1863, משהואשמו מספר יהודים במסירת ידיעות לרוסים. ב־12 בפברואר 1863 יצא לאנגיאביץ, שקשה היה לו להחזיק מעמד נגד הצבא הרוסי, עם פלוגתו בת 600 איש מ־Sw. Krzyż בכיוון לראקוב. בדרך הצליח להתחמק מעיני הרוסים ובערב ב־14 בפברואר נכנס לסטאשוב. אולם כעבור 2 ימים — ב־17 בפברואר, הותקפו המורדים בסטאשוב ע״י פלו־גות רוסיות בפיקודו של רב סרן זאגריאשקו וב־18 בפברואר הוכרחו המורדים לסגת והרוסים נכנסו לעיר [13].

משנכבשה העיר פשטו הרוסים על בתי הנוצרים, בבצעם שוד וגזל כנקמה על המרד. אך ביהודים לא נגעו לרעה, משום שלא השתתפו במרד ואף לא עזרו למורדים. לאחר המעשה קנו היהודים מידי הרוסים את כל שללם בסך 500 רובל.

משעזב הצבא הרוסי את העיר החזירו היהודים את כל החפצים השדודים לבעליהם הפולנים ללא כל תמורה [13]א.

באוקטובר 1863 נכנס מגליציה למחוז סאנדומיר אליף משנה צ׳אחובסקי בראש גדוד של 1000 איש. על אחת הפלוגות פקד סרן יהודי, אוגוסט רוזנר. הלה היה קצין אוסטרי והצטרף למורדים בשם רוז׳א (Róża) [14]. הוא, אומנם, הצטיין בקרבות מספר, אך ב־21 באוקטובר יצא בכיוון ליורקוביצה, וכאן, ביער, בהיכנסו בקרב עם פלוגה רוסית שבאה מסטאשוב, נפל רוזנר עם 80 חיילים מפלוגתו [15]. שנות המרד שיתקו את החיים הכלכליים ורק בסוף 1864 חזרו למסלולם הרגיל.

מ־1.399 יהודים בשנת 1820 (כנגד 1562 נוצ־רים) גדל היישוב היהודי כבר לאחר 7 שנים — בשנת 1827 ל־2.052 נפשות כנגד 1871 נוצרים (ז. א. 52.4%). בשנת 1841 ל־2.903 נפשות כנגד 2080 נוצרים. בשנת 1856 עלה מספר היהודים ל־3.206 כנגד 1803 נוצרים; בשנת 1857 נמנו 3.246 יהודים במקום 1823 נוצרים (64%); בשנת 1897 גדל היישוב היהודי ל־4.885 נפ־שות (61.9%) כנגד 3.000 נוצרים.

בשנת 1913 מנתה האוכלוסייה היהודית בסטאשוב 7.634 נפשות, מהם 4.054 גברים 3.580 נשים. בשנת 1921 [16], בפולין המחודשת, היו 4.704 יהודים כנגד 3.653 נוצרים. היהודים היוו 57.5% של כל האוכלוסין.

סבל רב עבר על יהודי סטאשוב במלחמת העולם הרא־שונה, בייחוד בקיץ 1914 אחרי שהאוסטרים כבשו את העיר ונסוגו ממנה ב־6 בספטמבר 1914. לאחר שהרוסים חזרו וכבשו את העיר ב־15 בספטמבר פשטו הקוזאקים על החנויות ודירות היהודים, שדדו מכל הבא ביד וגם התנפלו על בעליהן באכזריות רבה. ביום הכיפורים נתלה בפקודת הגנרל נוביקוב יהודי אחד על פנס ו־8 יהודים נורו [17]. באוקטובר נכנסו שוב האוסטרים ונשארו רק ימים מספר. החזית זזה מדי פעם בפעם עד שהעיר שוחררה סופית במאי 1915 מידי הרוסים ע״י הצבא האוסטרי, שהחזיק בעיר עד תקומת פולין המחודשת.

נספח I

בעלי העיר סטאשוב החל מהמאה ה־ט״ו

1. מיקולאי מקורוב, סגן הקנצלר של המלך יאגיללו — מת בשנת 1411.

2. וויצ׳יך יאסצ׳ינביץ (Jastrzębiec), ארכי־הגמון בגניזנו. הלה קנה את סטאשוב מיורשיו של מיקולאי מקורוב. מת — 1436. מסר את העיר לבן־אחיו, מארצ׳ין דרסלאב ולאחר שביטל את ירושתו מסר אותה לאחיו יאן, שקיבל את השם ריטוויאנסקי.

3. יאן ריטוויאנסקי, קשטלן מסנדומיר.

4. מיקולאי מקורוזוונק, חתנו של האחרון, סטרוסטה בשידלוב.

5. אדם בנו, מת — 1510.

6. אננה בתו, נשואה להיארונים לאסקי, וויבודה בשירדז. הלה העניק לסטאשוב כתב־קיום לקיים ירידים והעלה אותה לדרגת עיר.

7. בנו אולבריכט לאסקי, אוהד האריינים.

8. גבריאל טנצ׳ינסקי, וויבודה בלובלין. (נמסרה לו ע״י מריה, אשת סטניסלב צ׳יולק, שקנתה את סטאשוב, ריטוויאני ועוד מספר אחוזות בשנת 1596).

9. אנדז׳יי אחיו, קשטלן מבלז, מת — 1613.

10. יאן אחיו, 1637—1614.

11. איזבלה בתו, נשואה ללוקאש אופלינסקי, מרשלק קורונני, מת — 1662.

12. יאן בנם.

13. זופיה־אננה־אלז׳ביטה אחותו, נשואה לסטניסלב הרק־ליוש לובומירסקי, מכונה ׳שלמה הפולני״, מרשלק, מת — 1702.

14. אלז׳ביטה הלנה בתם, נשואה למיקולאי שיניאווסקי, מת בלבוב בשנת 1726.

15. מריה זופיה בתם, נשואה לסטניסלב דנהוף, וויבודה בפלוצק. לאחר מותו נישאה, ב־1731, לנסיך אדם צ׳רטוריסקי, מת — 1782.

16. איזבלה בתם, נשואה לנסיך סטניסלב לובומירסקי, מת בלנצוט בשנת 1783. קיבלה בירושה מהוריה 11 ערים, 252 כפרים בשווי 20.772.310 זה׳. אחיה אדם קאזשימיזש קיבל 10 ערים, 237 כפרים בשווי 25,394,215 זה׳ פול.

17. יוליה בתם, נשואה לרוזן יאן פוטוצקי.

18. ארטור סטניסלב פוטוצקי, בנם. מת — 1832.

19. אדם בנו, מת — 1872.

20. ארטור בנו, מת — 1890.

21. רוזה בתו, נשואה לנסיך מצ׳יאי רדז׳יוויל.

22. ארטור, קונסטנטין, מיקולאי, מאצ׳יאי — בניהם.

נספח II

כתב־קיום לקהילת סטאשוב משנת 1772

אבגוסט אלכסנדר, הנסיך צ׳ארטוריסקי בקלבאן וז׳וקוב, וויבודה וגנרל רייסין, גנרל־ליטננט של צבאות הממלכה, מפקד גדודי הגברדיה של חיל־הרגלים של הוד מלכותו והרפובליקה הפולנית, בעל העיטורים: „הנשר הלבן, „ינדרזיי הקדוש״, „סטניסלב הקדוש״, אנו מודיעים לאלה שחייבים יהיו לדעת, היינו: להנהלת הארמון בעיר ירושתי סטאשוב המסתדרת עכשיו:

הואיל וקהילת העיר סטאשוב הנזכרת מבקשת עם כל הקהל לקבל את הזכויות שהוענקו להם ע״י בעלי־העיר שקדמו לי וקוימו עד עכשיו רק לפי הנוהג, לכן אני ממליץ באישור זה לשמור עליהן ומצווה על ההנהלה שלי לבצען.

1) גם בעתיד מותר ליהודים להחזיק בית־כנסת ובית־קברות בלי שום עיכוב מצד הכמורה.

2) הם רשאים לעסוק במלאכה ללא הפרעות מצד אירגוני האומנים וללא תשלום וכן רשאי כל אזרח לעסוק בכל מסחר בין לקנייה ובין למכירה, בתנאי שלא יתחמק מתשלום המסים הרגילים והמגיעים לארמון.

3) בישול בירה וזיקוק תמד מותנים בתשלום המסים לארנדה (משרד־חכירה) ואחרים כמקובל מאז. פטורים מתש־לום לאירגוני האומנים.

4) הנחתומים והקצבים רשאים לנהל מסחר, לשחוט כל בקר ולמכרו לאחר סילוק המגיע לארמון.

5) בתי־הדין הרבניים יתקיימו כנהוג מזמן, העירעורים בידי הנהלת הארמון.

6) במשפטים בין יהודי לבין קאטולי יש לצרף פרנסי הקהילה יחד עם ראש־העיר. גם העירעור מבית־משפט זה בידי הנהלת הארמון.

7) המסים והתשלומים לעיר יש להטיל על היהודים והקאטולים לפי יחס שווה.

הסעיפים הנ״ל אושרו לפי החוק לקהילת עירי סטאשוב ואני דורש שהנהלת הארמון תקיימם עכשיו ולהבא ותשמור על ביצועם.

ניתן בוורשה, 20 יוני 1772.

חתום: א. צ׳ארטוריסקי.

כתב־קיום זה אישרו: איזאבלה צ׳ארטוריסקי־לובומירסקה, אלפרד פוטוצקי, אדם פוטוצקי ב־ 23/x 1797 ונרשם בתעודות הארציות (akta ziemskie) בספר: Liber transactionum p. 82, Nr. 95 נמצא בארכיון בשיכוב (Sichów) בתעו־דות — משנת 1858 נר. 196.

נדפס ב־: Ks. W. Sieka: Opis historyczny miasta i parafii Staszów — Radom 1918, p. 21—22.

כתב־הקיום לקהילת סטאשוב משנת 1772 במקורו הפולני

August Aleksander na Klewaniu i Żukowie Xiąże Czartoryski, Wojewoda i Generał ziem Ruskich, Generał Lejtenant Wojsk Koronnych, Szef Regimentu Gwardyi Pieszej, J. K. Mci i R. Ptej Koronnej, Orderów Orła Białego, S-go Jędrzeja i Ś-go Stanisława Kawaler.

"Wiadomo czynimy komu o tem wiedzieć będzie należało, mianowicie zwierzchności zamkowej do miasta mojego dziedzicznego Staszowa regulującej się, iż gdy Synagoga miasta tegoż Staszowa wraz z pospólstwem o utrzymanie przez śp. autocessorów moich praw sobie nadanych suplikuję, i tylko samym zwyczajem przez się dotąd utrzymywane, też same które z dawna mieli, niniejszem zezwoleniem mojem zachowanie i wspomnianej zwierzchoności mojej zamkowej zachować i utrzymywać zalecam.

"1. Gdy zdawna w tymże mieście mieli używanie bóżnicy i utrzymanie kierkuta bez żadnej od duchowieństwa przeszkody Żydzi też sam in futurum (na przyszłość) mieć mają.

"2. Wolne rzemiosło bez przeszkody od cechów i opłacania się onymże, oraz wolny dla każdego obywatela wszelkim towarem tak do kupna jako i sprzedaży handel, nie uchylając zwyczajnych ztąd podatków zamkowych.

"3. Warzenie piwa i sycenie miodu za podatkami do arendy i innemi wedle dawych zwyczajów, wolne od oplacania się cechom.

"4. Piekarzom i Rzeźnikom za oddaniem należytości do skarbu wolny handel, rznięcie wszelkiego bydła i sprzedaży onegoż.

"5. Sądy u rabina aby się odbywały dawnym zwyczajem za apelacją do zwierzchności zamkowej.

"6. W sprawach między żydem a katolikiem — przyłączenie starszych kahalnych z burmistrzem do rozsądzania dawnym zwyczajem, używane podobnież za apelacją do zwierzchności zamkowej być ma.

"7. Podatki i różne składki miejskie proporcją żydów z katolikami miarkowane być mają.

"Które to punkta niniejszem prawem Synagodze miasta mego Staszowa utwierdzone przez zwierzchność zamkową teraz i napotem będącą, zachowywane i na zawsze utrzymane mieć żądam.

... Datum w Warszawie 20 Czerwca 1772 r. podpisano A. Czartoryski."

Przywileje te potwierdzili: Izabella z Czartoryskich Lubomirska, Alfred Potocki, Adam Potocki.

23 Października 1797 r. przywileje te wciągnięte do akt ziemskich w Sandomierzu (Liber transactionum) str. 82, No. 95.

Dokument ten w archiwum w Sichowie pod r. 1858. Nr. 196.

הערות

[1] **P. Korzon:** Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta. Warszawa T. VI, p. 97.

[2] לתולדות סטאשוב ראה:

Ks. W. Sieka: Opis historyczny miasta i parafii Staszów, Radom 1918;

Słownik geograficzny: הערך — Staszów.

[3] על עלילת הדם בסטאשוב בשנת 1610 מסופר בשורות אחדות בספרו של הכומר — סטפן ז'וכובסקי:

Proces kryminalny o niewinne dziecię w Sandomierzu. 1713, p. 94—95.

[4] **Dr. Majer Bałaban:** Historja Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, 1304—1868. Kraków 1936 t. II, p. 265/3.

[5] **Akta Ziemske:** Liber Transactlonum, 1797 Nr. 95, p. 82.

[5a] Breslaur Messgaste, S. A. p. 7.

[6] **Johann Philipp von Carossi:** Reisen durch verschiedene polnische Provincen, mineralogischen und anderen Inhalts.

Leipzig 1781, t. I p. 93.

[7] בכפרים הסמוכים לסטאשוב נמנו 169 יהודים בגיל למעלה משנה אחת. ד"ר רפאל מאהלר — „אידן אין אַמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן".

[8] ד"ר יצחק שיפער: פינאַנציעלער חורבן פון דער יידישער אויטאָנאָמיע אין אַלטן פוילן. עקאָנאָמישע שריפטן, ייווא, ווילנע 1932, ז. 7.

[9] ד"ר א. אייזנבאך: די צענטראַלע רעפּרעזענטאַנץ־אָרגאַנען פון די יידן אין וואַרשעווער פירשטנטום 1815—1807, בלעטער פאַר געשיכטע. וואַרשע 1938, באַנד II ז' 51—49.

[10] ע. נ. פרענק: לתולדות היהודים בנסיכות וורשה, „התקופה" כ. IV ע' 466.

[11] **Antoni Hr. Ostrowski:** Pomysły o potrzebie reformy towarzyskiej co do Izraelitów w Polsce, Paryż 1834, p. 45.

[12] ע. נ. פרענק: היהודים ועבידת האדמה בפולין, „הצפירה", וורשה 1921, גל': 96, 98, 100, 109, 110, 111, 115, 116, 118, 122.

[12א] ע. נ. פרענק: בלעטער פאַר יידישער דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק, בערלין 1924 נר. 5, ז' 23.

[13] **Stanisław Zielinski:** Bitwy i potyczki, 1863 — 1864. Rapperswil 1913, p. 129, 142.

[13a] Allgemeine Zeitung des Judentums. 1863 3 III, p. 216.

[14] **Dr. N. M. Gelber:** Die Juden und der polnische Aufstand, 1863, Wien 1923, p. 230.

[15] את מות הגיבורים של הקפיטן היהודי תיאר המשורר הפולני תומאַש אוסטרובסקי בשירו הגדול:

"Walka o wolność i pochód na Sybir", Kraków 1889.

[16] **Bohdan Wasiutynski:** Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX. Warszawa 1930, p. 31.

[17] למעשה נרצחו ביחד 11 יהודים (המלביה"ד — א. א.).

מ. ש. גשורי / סטאשוב – מקום מגוריו של „החכם־צבי"

בעיר סטאשוב ישב במשך שנתיים הגאון הנודע רבי צבי אשכנזי, מחבר הספר „חכם צבי", שתפש מקום חשוב בספרות הרבנית בישראל. ומשום זה בלבד מן הראוי לכתוב כאן את קורותיו בכלל, אף שלא היה יליד סטאשוב. יציאת צדיק מן המקום — אמרו חז"ל — עושה רושם, ומכל־שכן, שישיבת צדיק וגאון במקום, משפיעה לטובה מבחינות שונות. כותבי תולדותיו התעלמו מפרט חשוב זה, שלפני שקיבל כתב־מינוי כרב בלבוב, ישב בסטאשוב ובה נח קצת מעמלו, מהמחלוקת באמשטרדם שממנה נמלט. פרט זה נתגלה לנו מפי בנו הגאון רבי יעקב עמדין בספרו „מגילת ספר" (המכונה יעב"ץ — יעקב בר' צבי), מחשובי חכמי אשכנז במאה הי"ח. מפרטי תולדותיו נוכל לעמוד על מצב היהודים בארצות שונות, על תלאותיהם הכלכליות והמדיניות, ועל אמונתם החזקה בבורא עולם אף במצבים הקשים ביותר, שעברו עליהם עקב המל־חמות והכיבושים השונים. ייתכן כי בסטאשוב ובפולין בכלל היה אז מצב היהודים יותר טוב מאשר בארצות המערב, ומתולדותיו של רבי צבי אשכנזי אפשר לעשות השוואות על מצב היהודים בארצות שונות.

א.

רבי צבי אשכנזי היה מגדולי הרבנים במאה החמי־שית לאלף הששי (בסוף המאה הי"ז ותחילת המאה הי"ח למספרם). אביו ר' יעקב ז"ק היה גדול בתורה ונצר למשפחה רבנית מפוארת. כאשר פשטו הקוזקים על וילנה בשנת תט"ו והרסו את העיר, נמלט ר' יעקב מתוך ההפיכה אחרי שנחשב כבר בין המתים. תחילה התגורר עם משפחת אשתו במדינת מורביה ושם גם נולד לו, בשנת ת"ך (1660) בערך, בנו בכורו צבי. וכשנתמנה חותנו ר' אפרים הכהן לרב בקהילת אובין נלווה אליו גם ר' יעקב ומשפחתו. שם נתחנך הנער צבי וקיבל תורה מפי אביו ואף למד בישיבתו של ר' אפרים הכהן, אבי אמו. כשנתבגר הנער נשלח ללמוד תורה מפי חכמי הספרדים אשר במדינות הבלקן, ושנתיים ימים ישב בבית מדרשו של ר' אליהו קובו בסאלוניקי. שם סיגל לעצמו את נימוסי הספרדים והליכותיהם יהיה בקי במנהגיהם ובלשונם, ומאז החזיק בתואר „חכם" הנהוג אצל הספרדים. אחרי כמה שנות לימודים וני־דודים חזר לבית אביו, לעיר אובין, ונשא שם אשה, בת אחד מחשובי העיר.

אולם ימי שלוותו לא ארכו. בשנת תמ"ו צר חיל קיסר אשכנז על אובין וביריות תותחים נהרס ביתו ונהרגה אשתו הצעירה וילדתו הקטנה. רק הוא לבדו נמלט מן העיר לפני היכבשה, הגיע עד סרייבו במדינת בוסניה ושם נתמנה על־ידי העדה לרב. באותה שנה נכבשה אובין לפני חיל אשכנז והורי ר' צבי נפלו בשבי הגרמנים, הובלו לברלין ונפדו שם ע"י נדיבי ישראל. ר' צבי יצא לחפש אחרי הוריו ובדרך נידודיו עבר את ויניציה, פרג, עד שהגיע לברלין. שם נשא אשה שנייה, את בתו של הרב ר' משולם זלמן נוימרק, אב"ד שלוש קהילות אה"ו (— אלטונה, המבורג, וואנדס־בק). התיישב באלטונה ובה ישב שמונה עשרה שנה על התורה ועל העבודה בהרביצו תורה בבית־מדרש גדול שייסד לו. בשנת תנ"ב הדפיס בהמבורג את הספר טורי־זהב על שולחן־ערוך חושן משפט לר' דוד בר' שמואל הלוי בצירוף הגהות משלו. שמו נתפרסם בכל אפסי ארץ כגדול הדור, וממדינות קרובות ורחוקות פנו אליו בשאלות בכל דבר דת ודין. כשנפטר חותנו הרב, בהשון תס"ו, נתמנה ר' צבי תחתיו לרב בשלוש הקהילות אה"ו. אולם מקצת בעלי־בתים בקהילת אל־טונה נהו אחרי רב אחר, הוא רבי משה מרוטנבורג. הצדדים אומנם נתפשרו, ששני הרבנים ישמשו יחד בכתר רבנות אלטונה, אלא שיתחלפו כל ששה חודשים, אך מחמת מחלוקת שנפלה בינו לבין חברו לרבנות, וויתר ר' צבי על משרתו וחזר ללמוד בבית־מדרשו. אך נודע הדבר, וקהילת האשכנזים אשר באמ־סטרדם הזמינה את ר' צבי לשבת על כסא הרבנות החשובה של עירם וקבעה לו תנאים חומריים מיו־חדים. גדול היה כבודו של ר' צבי אשכנזי באמשטרדם וזכה להוקרה גם מצד הקהילה הספרדית שבעיר. שם הדפיס את ספר תשובותיו „שאלות ותשובות וחידושים וביאורים" בשנת תע"ב. ספר זה הקנה לו פירסום רב

בעולם הרבני. אולם גם כאן לא ארכו ימי שלוותו, כי בבוא השבתאי נחמיה חיון לאמשטרדם להפיץ שם את ספריו המלאים מינות שבתאית, יצא נגדו ר׳ צבי בחריפות וביחד עם ר׳ משה האגיז החרים את חיון. דבר זה הרגיז את חברי הקהילה שבעיר, שראו בעמדת ר׳ צבי, הרב אשר לאשכנזים, התערבות בענייניהם של הספרדים והחלה פרשת רדיפות איומות, מלוות מסירות לשלטונות ותביעות בערכאות. אז החליט ר׳ צבי לעזוב את אמשטרדם. אחרי שנדד לאנגליה ועבר בקהילות רבות באשכנז ופולין הגיע לעיר סטאשוב.

ב.

בנו רבי יעקב עמדן גאון נודע וביבליוגרף, כותב בספרו „מגילת ספר״, שאביו היה גר במשך שנתיים, בתקופת נידודיו על פני אירופה, — בסטאשוב. הוא ישב בעיר כאורח של האצילה הפולנית צ׳רטוריסקה, שסטאשיב והכפר הקרוב ריטוויאני (או ריטווין בפי היהודים) היו שייכים לה, וכי היא התייחסה אליו בסבר פנים יפות. האצילה מסרה לרשותו בית קטן ברחוב בית־הכנסת, שבו ישב הגאון עד אשר הוזמן לרבנות החשובה של לבוב והגליל. אולם שם לא האריך ימים על משמרתו ונפטר בגיל נ״ח שנה, בר״ח אייר תע״ח (1718).

בספרו האבטוביוגרפי „מגילת ספר״ (ורשה תרנ״ו) מתאר בנו רבי יעקב עמדן את תולדות חייו ואת מל־חמתו עם חכמי דורו, שהטביעה את חותמה על דורו. ובספרו זה הוא מקדיש גם מקום לסטאשוב שבה היה גר עם אביו. אפשר היה להביא כאן קטע כמו שהוא, בלשונו וסגנונו מתוך ספרו. ברם בגלל קשיות שפתו המליצית מוטב שנביא כאן את דבריו בעברית בת דורנו. בעמודים 44—47 הוא מספר, שבשנות נידודיו של אביו ולאחר שהגיע לפולין, פנה אליו אחד מנכבדי ארץ זו, יהודי, שתפס עמדה חשובה אצל השררה הגדולה שינובסקי, ושמו, המפורסם לשבח, היה ר׳ ישראל ריטפין, הממונה על אחוזות השר, שהכילו שטח אדמה רחב ידיים, עם עיירות וכפרים רבים. ור׳ ישראל היה נגיד ומושל בכל ההכנסות וההוצאות של השררה. הוא היה המוציא והמביא, ובעל יכולת גדולה. יחד עם זה היה האיש ירא־שמיים ובעל רוח נכונה וחפץ לזכות במצווה של הכנסת אורחים, ובייחוד של אישיות דגולה כמו ר׳ צבי. הוא פנה אפוא לרב בהצעה לשבת בצל קורתו, באחד המקומות הכפופים למשמעתו, בסטאשוב או בריטפין, והראה נכונות לתת לו בית גדול לדירה חינם, עם שומרים ומשרתים שיעזרו לו בכל צורכי הבית. הוא נתן לו פרות, חלב וחמאה וגבינה עם לחם. אף שלח לו עצי הסקה די סיפוקו, מלבד עופות ודגים חיים לרוב מן הבריכות שבאחוזתו. הוא סיפק לר׳ צבי כמעט את כל צרכיו החומריים, פרט לדברים אחדים כמו בגדים שהיה קונה ממעותיו. וכן הרבה עליו דורון בצורת כיבודים שונים: בשמים, סוכר ומגדים, והכל כדי לגרום לאורח נחת־רוח ולמצוא חן בעיניו. במשך כל ימי הימצאו שם היו כל מחסוריו על ר׳ ישראל באהבה וברצון. ולאחר שר׳ צבי נתקבל בשנת תע״ח לרב המדינה של לבוב והגליל, הצטער ר׳ ישראל מאוד על המצווה הגדולה שאבדה מביתו, ששימש אכסניה של תורה במשך כמה שנים. ר׳ צבי לא הספיק לשבת בלבוב זמן רב, כי אחרי כרבע שנה נפטר לעולמו, ובכל פולין היו בוכים ומתאבלים לשמועה הרעה כי כבה נר ישראל. רבי יעקב עמדין היה, כידוע, גאון הדור ויחד עם זה איש ריב ומדון. ר׳ ישראל ריטפינר היה בין האנשים המעטים שזכו לדברי שבח ותהילה מפיו, חלף נדיבותו וטוב לבו. וכתוצאה מנדיבות שופעת זו הרבה רבי יעקב עמדין להלל את יהדות פולין בכל הזדמנות, ואף חשב להחליף את מקום מגוריו ולהתיישב בפולין.

עד לתקופת השואה האחרונה היו מראים בסטאשוב את הבית הלבן והקטן ברחוב בית הכנסת, שבו ישב ה„חכם צבי״.

ג.

ה„חכם צבי״ היה בעל אופי תקיף ועצמאי, אוהב אמת ושונא בצע, רודף צדק ומגן על כל נרדף ועשוק. איש ריב ומדון היה כל ימיו. הוא נלחם בפרנסים תקי־פים ועריצים הפוסעים על ראשי עם קודש ועמד לימין העניים המקופחים. נלחם בשבתאים בקנאות עד כדי מסירות נפש ולא חת מפני כל. היה איש אמת המעמיד על דעתו, בבחינת יקוב הדין את ההר. אכן, בנו ר׳ יעקב עמדין היה ברא כרעיה דאבוה. כפי שמספר ר׳ יעקב

בספר זכרונותיו „מגילת ספר״ הגדיל אביו לעשות בימי רבנותו הקצרים בקהילת לבוב „ותיקן שם תקנות גדולות והקים קרן הקהילה לשם ולתפארת ועשה דין באנשי חמס ובעלי הזדון נכנעו מפניו, והעביר גם פרנס אחד גבר אלים ממנויו על שנתברר עליו שגזל ממון הקהל ואכל שוד עניים והלך זה ומסר את הרב אצל השררה וההגמון שם, ונתבע הרב לפניהם, והיתה אימה גדולה בקהל וחרדה נפלה עליהם... אבל הרב הלך אצלם ועמד לפניהם ודיבר עמהם בלשון איטלקית ועשו לו השררות כבוד גדול שלא נעשה כמוהו לרב מלפניו ונתנו לו רשות וכח כמעט לדון דיני נפשות בקהלו. אז נפלה אימתו על כל המוסרים ואנשי הבליעל... וכן בעניני לימוד התורה שם אל לבו לתקן המעוות, שנתקלקל סדר הלימוד, שעזבו לימוד המקרא לגמרי, באופן שנעשו רבנים כאלה שאפילו מקרא לא ידעו... לכן עמד והתקין שיתנהגו כפי דין המשנה: בן חמש למקרא. והוא קרא אליו את כל המלמדים שבקהל לבוב וסידר להם אופן לימודם במקרא תחילה על פי הדקדוק״ וכו׳.

והרי קטעים מתוך כתובת מצבתו הארוכה: „בחודש זיו ניטל זיו התורה ויצא ממנה כל הדרה ...נשאר הדור יתום ושמם כי לא הניח כמותו בתורה וחכמה באהבת ה׳ וביראת ה׳ טהורה... ממנו היתה הוראה יוצאת לכל העולם בהלכה ברורה... זהיר וזריז פרוש וקדוש לאלהיו מאוד נורא... אב לאביונים היה ולכל נפש מרה בו נמצא עזרה. מלחמות ה׳ הוא נלחם, באויביו קנאה יעיר ולמשנאיו האביד שריד מעיר. רדפם ברוח סער בסופה וסערה להעמיד שרשי הדת על תילם נחלץ חושים ונפשו למות הערה״.

בנו, ר׳ יעקב, מפורסם בייחוד מן המחלוקת שעורר נגד רבי יהונתן אייבשיץ, נולד באלטונה בשנת תנ״ח (1698), ובימי נעוריו התגורר בגליציה ובמורביה ולמד תורה מפי אביו ומפי חותנו. רק פעם אחת בחייו קיבל עליו משרת רבנות, בקהילת עמדין שבגרמניה. אולם בגלל אופיו המוצק ורצונו להיות בלתי תלוי בדעת אחרים, נאלץ להתפטר אחרי שנים אחדות מן הרבנות, ומאז לא נעתר עוד לשום הפצרות ליטול עול רבנות על שכמו ובירך „ברוך שלא עשני אב״ד״. משנת תצ״ג ישב בעיר מולדתו אלטונה, שם פתח לו בית דפוס עברי ואף עסק במסחר. הוא הצטיין ברוב ידיעותיו בתורה ובחוש ביקורת מפותח. בשאיפתו לאמת לא ידע גבול ולא חת מפני איש. בספריו הרבים יצא לא אחת לערוך קרב על אישים גדולים, שדבריהם לא נשאו חן בעיניו, או על דעות שנראו לו מתנגדות ליסודות היהדות, והוא לא חשש להביע דעתו אף נגד המקובלות בדורו. ספריו שנכתבו בבהירות ובסגנון נמרץ פירסמו את שמו והוציאו לו מוניטין כאחד מראשי חכמי הדור... אולם את עיקר פירסומו רכש לו יעבץ בפולמוסו החריף עם ר׳ יונתן אייבשיץ. הוא היה קנאי בן קנאי. נפטר בר״ח אייר תקל״ו (1776).

המגיד מקוזיניץ ו„תשובת העגונה״ מסטאשוב

רבי ישראל, המגיד מקוזיניץ — עליו סיפרו החסידים שעוד לפני שנסע להרב המגיד ממזריטש, היה בקי בשמונה מאות ספרי קבלה — היה לומד תורה יומם ולילה ומרביץ תורה לזקן ונער, כתב חידושי תורה ועניני חסידות ועמד בקשרים עם גדולי זמנו. המגיד גרם כאב ראש למתנגדים, משום שנחשב לאחד מגאוני הדור ולמתמיד בתורה, ומכאן השתדלותם המיוחדת להחליש את השפעתו הגדולה בהפצת החסידות. שמו של המגיד הלך ונתפרסם בכל קהילות ישראל כמנהיג החסידים, גאון בהלכה, מעמיק בקבלה ובתורת ישראל ועסקן לטובת כלל ישראל. בית המגיד המה תמיד מרבנים ותלמידים, שבאו לשמוע ממנו דברי הלכה וחידושי תורה. גדולי הדור ההוא העידו על גדולתו בתורה ודרכו המיוחדת בלימוד התלמוד, הרחוקה מפילפול והמבוססת על ההיגיון וחדירה עמוקה לנבכי התלמודים. המגיד הרבה לכתוב חידושי תורה והלכה, ומהם נדפסו ספרי „בית ישראל״ הגדול, „בית ישראל״ הקטן ו„מגיד מישרים״. אך כאן אני מתכוון לאחד מספריו

בשם „עגונת ישראל", המכיל בירורי הלכה על היתר עגונה, בצירוף תשובות מכל גדולי זמנו (נדפס בוורשה תר"מ. הספר הועתק והוגה ע"י תלמיד המגיד ומזכירו רבי גבריאל מקוזיניץ). הספר האחרון עורר תשומת־לב מרובה בין גדולי הדור וחובר לרגל מאורע שהשם סטאשוב מעורב בו בקשר לענייני גיטין ועגונות. בשאלה והתשובה יש מהד התקופה ומהמאַלף לתכונות המגיד ודרכו בהלכה. שם סטאשוב נזכר, אגב, בספרות השו"ת הרבנית פה ושם. זה מוכיח שעיר זו, המיושבת יהודים זה מאות שנים, היתה מעורה באורחות חיי היהדות, ומתוך נאמנות לשולחן־ערוך התעוררו מפעם לפעם שאלות שדרשו פתרונן. לשם בירור העניין מן הראוי למסור כאן תוכן הסיפור בקצרה. אדם אחד בשם שרגא מעיר חמלניק נשא אשה מסטאשוב ונעלם מביתו כשנה אחרי נישואיו. קרובי האשה חיפשוהו בכל קהילות פולין ולא מצאוהו. האשה נשארה עגונה בור־דדה. אולם אחרי שמונה שנים, בימי מלחמות נפוליון בפרוסים והרוסים, התאכסנו חיילים בבית הורי האשה מסטאשוב וסיפרו לה, שבעלה שרגא פייבל מחמלניק התנצר והתגייס לצבא הרוסים. בשנת תקנ"ט נתקבל אישור בסטאשוב, שבעלה עבר לחיל הפרוסים. אחרי חיפושים והשתדלויות מרובות, הצליחה האשה להביא את בעלה המומר לסטאשוב, והוא אף הבטיח לתת לה גט פיטורין, כדי שלא תישאר עגונה לכל ימי חייה. אולם עד לסידור הגט נעלם שנית. כעבור זמן מה נתקבלו ממנו מכתבים מקלן ורגנסבורג שבגרמניה, בצירוף כוח הרשאה לרבני סטאשוב לכתוב גט לאשתו. לאחר מכן נתקבל מכתב ממפקד גדודו בגרמניה, שה־יהודי המומר פייביל נהרג בקרב. השאלה היתה מסו־בכת מאוד מהצד ההלכתי. שתי בעיות שהן אחת גלומות בה. הבעייה הראשונה: חוקיותו של כוח ההרשאה מהבעל לגט פיטורין. והשנייה: אם עדות מפקד הגדוד הגרמני על מות הבעל נאמנת להתיר את האשה מכבלי העיגון. רבני סטאשוב פנו למגיד מקוזיניץ בשאלת היתר העגונה האומללה. בתשובתו הארוכה השתדל המגיד למצוא צדדי היתר לאשה. אולם שלח את תשו־בתו לגדולי דורו, שגם הם יצטרפו להיתר.

תוכן תשובתו הוא בערך כך: לפי ההלכה שב„שולחן ערוך": „אפי' אם הבעל כתב בכתב ידו לסופר שיכתוב ולעדים שיחתמו, לא יכתבו ולא יחתמו עד שישמעו מפיו" (שו"ע „אבן העזר" סי' ק"כ ס"ק ה' ו': השווה: רמב"ם הל' גירושין פ"ב הט"ז ב„כסף משנה" ו„הגהות מיימוניות"). לפי זה לא היה כוח ההרשאה של המומר מספיק, כדי לתת לאשה גט פיטורין. אולם המגיד הסתמך על הלכה אחרת: „יש מכשירין למי שנשתתק (אינו יכול לדבר) לכתוב ולחתום עפ"י כתב־יד שיכתוב לסופר: כתב! ולעדים חתמו! והוא שתהא דעתו מיושבת עליו" (שם). ישנה עוד הלכה ברמב"ם: „מי שנשתתק והרי דעתו נכונה, ואמרו לו: נכתוב גט לאשתך! והרכין בראשו, בודקין אותו שלש פעמים"... ואם דעתו מיושבת עליו כותבים גט לאשתו (רמב"ם הלכות גירושין פ"ב הט"ז). המגיד החשיב את כוח ההרשאה של המומר, כהרכנה לגבי נשתתק, ולטובת האשה, להתירה מהעיגון, סמך על כתב ידו ועשה דין המומר כדין נשתתק והתיר לתת גט־פיטורין לאשה (השווה: „עגונת ישראל" בראש הספר, תשובת המגיד). בנוגע לשאלה השנייה: נאמנות מפקד הגדוד על מות המומר, הדין הוא: „אשה שהלך בעלה למדינת הים והעידו עליו שמת, אפי' העד עבד או שפחה או אשה או קרוב, מותרת, ואפילו עד מפי עד, ואפי' פסולי עדות מהתורה, אם מסיחים לפי תומם כשרים (שו"ע אהע"ז סי' י"ז סק"ג; רמב"ם שם פי"ב הט"ו). ואפילו עכו"ם שהסיח לפי תומו משיאין על פיו" (שם ורמב"ם שם פי"ג הי"א). אולם במקרה שלפנינו, שעדות המפקד לא היתה „מסיח לפי תומו", ספק גדול אם אפשר לסמוך על עדותו, בפרט שהרמב"ם פוסק: „מצאו כתוב בשטר: מת איש פלוני או נהרג... ונודע שזה כתב ישראל הרי זה תינשא אשתו" (רמב"ם שם הלכה כ"ח). אולם המגיד הוכיח בחידושי הלכה לסמוך על עדות המפקד והתירה, כדי „שלא תישארנה בנות ישראל עגונות" ו„לא אמרו חכמים בדבר להחמיר אלא להקל משום התרת עגונות" (שם הל' כ"ט). כדי לצאת ידי כל הפיקפוקים הצריכה לקבל גט פיטורין, שמא גיטו גט, וגם חליצה שמא הגט פסול. המגיד

פנה תחילה בשאלתו לרבי פנחס הורביץ, רבה של פרנקפורט דמיין, „כי ידענו את האיש הזה ואת שיחו, כי נהירין ליה שבילי דכולי שמעתא" („עגונת ישראל" שם). רבי פנחס הצטרף להיתר אם יצטרפו עוד גדולי הדור. המגיד פנה איפוא לשאר גדולי זמנו וכל תשר־בותיהם הובאו בספר „עגונת ישראל". שאר המצטרפים היו: רבי אריה ליב אב"ד בוולטשיסק (מתלמידי המגיד ממזריטש. בסוף ימיו נסע לארץ־ישראל). רבי יוסף הוכגלרנטר אב"ד בזמושץ (מחבר הספר „משנת חכמים" לבוב תקנ"ב), רבי מאיר ב"ר צבי אב"ד בברודי (שהיה קודם רב בקריסטינופולי, מתלמידי רבי שמואל הורביץ), מחבר הספר „יד מאיר" על הש"ס (וורשה תרל"ד), רבי אפרים זלמן מרגליות מברודי, רבי יצחק אברהם כ"ץ אב"ד בפינטשוב (מחבר הספר „כתר כהונה", נכד הש"ך), רבי שמעון אב"ד בבריסק דליטא ורבי שמחה אב"ד בבובכקא (תלמידו של ר' יוסף תאומים, אב"ד בפרנקפורט דאדר, בעל „פרי מגדים").

משנודע דבר ההיתר בעולם, קפץ עליו רוגזו של רבי עזריאל הורביץ, רבה של לובלין, שנקרא בשם „ראש ברזל", על שום חריפותו הגדולה. הוא היה מתנגד חריף, בר פלוגתיה של „החוזה" מלובלין, איש אמת ועומד על דעתו בתוקף. רבי עזריאל הדפיס קונ־טרס בשם „דברי ריבות" (נדפס בס' „עגונת ישראל"), שבו הוא סותר את צדדי ההיתר של המגיד מקוזיניץ, ומביע את פיקפוקו אם באמת רבי פנחס הירביץ מפרנק־פורט הסכים להיתר. הוא חשד במגיד בזיוף התשובה. המגיד ענה על זה בתשובה חריפה, שבה הוא סותר את כל טענות רבי עזריאל ומוכיח מחדש את נימוקי ההיתר. בניגע לחשד, שתשובת רבי פנחס מזויפת, המגיד עונה בשאט נפש: הרשות בידו לשאול את פי הגאון הנזכר... אם הוספתי אפילו אות אחת או החסרתי". ובאמת נמצאת התשובה גם בספר „גבעת פנחס" של הרב מפרנקפורט דמיין (סי' ל"א ובסוף הספר). המגיד מסיים את פולמוסו: „ואין להאריך, כי סמכתי על כל הקורא בדבריו ושופט עפ"י צדק ואמת יבין בהם, כי עקב רוח אחרת היתה עמו להכעיסני במעשה ידיי ושנאה תעורר מדנים לדבר אשר לא כדת" ו„הישרים בלבותם, אשר לא יעבטון אורחותם, יגדילו תורה ויאדירו, וככיכבי השמים יאירו, להאיר חשכת עגונה, יזכו יום שמחת ציון מיגונה, ועלו מושיעים ברינה" (עגינת ישראל" דף ל"ו ע"ב).

עניין „עגונת סטאשוב" נזכר באחד מספרי תשובו־תיו של הרב הגאון יהודה ליב גרויברד מסטאשוב בשם „חבלים בנעימים". על פולמוס זה כתב גם הרב י. י. רבינוביץ בספרו „אהל שלמה" (פיוטרקוב תרפ"ד) עמ' ס"א.

צבי גולדברג ז"ל / הקהילה היהודית

כבכל קהילות פו־לין, כך גם בסטאשוב, התארגנה הקהילה המקומית בשנת 1918, עת קיבלה פולין את עצמאותה, לאחר מל־חמת העולם הראשו־נה.

עד שנה זו חייהם הציבוריים של היהו־דים לא היו מאורג־נים, ומכל־שכן שלא היו דימוקרטיים. צורכי הקהילה — שהיו אגב בימים ההם מועטים ביותר והצטמצמו בעיקר לשטח הדתי בלבד — התנהלו אומנם על־ידי עסקנים שנבחרו במי־שרין על־ידי הציבור, אך בחירות אלה, לא זו בלבד שצורתן היתה מגוחכת ביותר, אלא אף חסר היה להן היסוד של בקורת — תנאי־מוקדם לכל ממשל דמוקרטי.

והנה סדר הבחירות הנ"ל:

ביום מסוים הופיעה ברחובות העיר הודעה מטעם שלטון המועצה המקומית על קיום בחירות לקהילה היהודית. ביום המיועד הגיע מזכיר מועצת העיר, בחב־רת שניים מעוזריו, לבית־המדרש הגדול, שם נתאספו כל חברי הקהילה לשם ביצוע הבחירות. כל אחד מה־נוכחים בקהל שהשתתף בבחירות ניגש למזכיר, שפנקס משלמי מסי־הקהילה בידו, ומסר לו שלושת שמות המו־עמדים למועצת הקהילה, כפי שנראו לו. לאחר תום הזמן שהוקצב לפרוצידורה כולה — החל המזכיר — הכל יכול — בספירת ורישום תוצאות הבחירות, לפיהם קבע את השלישייה שזכתה ברוב קולות לייצג את הקהילה היהודית במקום.

עם מתן הרשות ליהודים לארגן את חייהם הפני־מיים כרצונם היה מקום לתקווה, כי הגיע הזמן לפתח חיים יהודיים אבטונומיים בפולין על בסיס לאומי רחב, בדומה לדתי והסוציאלי. אך תקווה זו נתבדתה חיש־מהר, באשר כוונת שלטונות פולין לא היתה להרחיב את חופש היהודים בשטח זה. בתוקף עובדה זו הצ־טמצמה גם להבא פעולתם של היהודים לשטח הדתי והסוציאלי בלבד.

עם זאת, על אף האכזבה שנפלה בחלקם, שמחו היהודים על האפשרות הזו שניתנה להם, היינו: לכונן את חייהם לפי רצונם, תוך תקווה לימים, שבהם יוכלו להרחיב את מסגרת פעולתם גם על שטחים חיוניים אחרים.

בהנהלת הקהילה, שכוננה לפי יחסי־הכוחות של הזרמים הפוליטיים בקרב האוכלוסיה היהודית במקום, נמצאו 9 חברים, שנבחרו, בהתאם לחוק, בבחירות יחסיות, חופשיות וחשאיות. זכות הבחירה ניתנה לכל גבר, תושב שגר שנה תמימה במקום, מבן 25 ומעלה, והזכות להיבחר — מגיל 30 ומעלה.

נוסף על ההנהלה נקבעו 3 ממלאי־מקום מרשימת המועמדים הראשונים, במקרה ומסיבה זו או אחרת יתפנו מקומות בהנהלה. וכן נבחרה וועדת בקורת, שמתפקידה היה לבקר את פעולות הנהלת הקהילה עם תום כל שנת כספים. לכל תושב הובטחה הזכות לערער בפני שלטונות המחוז, במקרה שקופח — לדעתו — בעת הבחירות, או בעת הטלת מסי־הקהילה וכו'.

את מקורותיה הכספיים שאבה הנהלת הקהילה מהכ־נסות השחיטה ומה„אטאט" — מס מיוחד שהוטל ע"י הנהלת הקהילה על חברי הקהילה, באישור השלטונות.

הכנסות אלה שימשו להחזקת המנגנון הקהילתי: הרב, מורי־ההוראה, השוחטים, החזן, המנקר, השמשים וכן הפקידות הטכנית, היינו: את מזכיר הקהילה, מנהל החשבונות וכו'.

סעיף שני בהוצאות הקהילה שימשה התמיכה במו־סדות התורניים וכל הקשור בקיום אורח־החיים המסורתי, כגון: תלמוד תורה, הישיבה, החדרים, בית־הכנסת, שני בתי־המדרש, המקוואות ועוד.

סעיף שלישי וחשוב ביותר בפעולות הקהילה היה הסעד לנצרכים: למחוסר העבודה או הפרנסה, לחולה, לאלמנה, ליתום, לזקן, או לכל עובר־אורח או פליט שנקלעו לעיר.

בניין העירייה — דער מאַגיסטראַט

כראש הקהילה הנבחר הראשון בסטאשוב כיהן וולף (זאב) טוכמן, אשר שימש גם כחבר במועצת העיר והיה פעיל בהנהלתה („לאַבניק" בלע"ז). טוכמן אף עמד בראש הקהילה עוד בימי הרוסים, בזמן מלחמת העולם הראשונה.

בשנת 1930 נבחר כותב השורות האלה לתפקיד ראש־הקהילה ושימש בכהונתו זו עד לשנת 1936. מאותה שנה ואילך עברה ראשות הקהילה לאפרים זינגר הי"ד. זינגר, אדם בעל מרץ, יוזמה והעזה בלתי־מוגבלים, מילא את תפקידו עד יומו האחרון — הוא יום חיסול הקהילה הקדושה ע"י הנאצים.

על כס הרבנות בסטאשוב ישב הגאון, הגדול בתורה, הרב ר' יהודה ליב גרוברד, מחבר ספר „חבלים בנעימים", (5 חלקים — שו"ת על כל חלקי שולחן ערוך), ספרי „ימין ושמאל", „הזכרון" ועוד.

בשנת 1915, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, נלקחו הרב גרוברד ור' דוד גולדפדר (אחד מחשובי בעלי־הבתים שבעיר) וגורשו לרוסיה — כבני ערובה ל„התנהגות טובה" מצד חברי הקהילה במשך המלחמה.

רק ב־1918, עם תום המלחמה, חזרו השניים לעיירה.

הרב גרוברד, שהיה מהדמויות התורניות הבולטות ביותר של יהדות פולין, הגיע, לרגל מעמדו כאחד ממנהיגי תנועת „המזרחי" בעולם, ב־1919 ללונדון, שם התקיים כינוס ציוני עולמי. עקב הלשנה לא חזר עוד לפולין ולרבנותו בסטאשוב, אלא יצא לטורונטו — בלוויית משלחת שהגיעה אליו ללונדון — שם נתקבל כרועה וכמנהיג רוחני של העדה האורטודוקסית במקום.

עם יציאתו של הרב גרוברד, נשארה סטאשוב, במשך שנים רבות, ללא רב ואת תפקידי הרבנות מילאו מורי־ההוראה. הבולט שביניהם היה ר' שאלתיאל גרשט, שבידיעותיו בתורה, בפיקחותו הרבה ובהופעתו הנאה, הדריך, ייצג וניהל את קהילתנו עד יומו האחרון. לאחר פטירתו הוכתר בנו, ר' ישראל גרשט, למלא את מקום אביו הגדול — ואילו כרב דמתא נבחר, ב־1936, ר' אלתר אליעזר הורביץ, לשעבר רבה של ריגליץ, בגליציה, נין ונכד של הרה"צ ר' נפתלי מרופשיץ זצ"ל, ע"מ למלא את החלל הריק שנוצר על כסא הרבנות בסטאשוב מאז 1919.

ואם כי הבחירות לרבנות בעיר היו מלוות מחלוקת רצינית, שנמשכה זמן רב, בכל זאת, משנפלה ההכרעה והרב מריגליץ קיבל רוב קולות — נרגעו הרוחות, והשוללים כמחייבים קיבלו עליהם את הדין. לשם השלמת התמונה עלי להוסיף, שעל־אף סמכויותיה המוגבלות של הקהילה, חרגה הנהלתה, בהשפעת הכו־חות הלאומיים־ציוניים שהיו מיוצגים בה, ממסגרתה הצרה והמוגדרת בחוק, בתמכה בקרנות הלאומיות, בעודדה כל יוזמה ציבורית, לאומית וציונית ובעירנותה לכל בעיות השעה בכלל.

א. א. / תאריכים ומאורעות

בשנת 1526 קיבל הזַארונים לסקי, בעלי סטאשוב וריטווין, רשות מאת המלך זיגמונט הראשון לערוך יום־שוק (jarmark) בעיר סטאשוב בכל יום חמישי.

בשנת 1610 סבלו יהודי המקום קשות מעלילת־דם שטפלו עליהם וגורשו מן העיר.

בשנת 1690, לאחר כשמונים שנה לגירושם מן העיר, הורשו היהודים לחזור.

בשנת 1718 קיבלו היהודים רשות להקים בית־כנסת ובית־קברות במקום.

בשנת 1738 הורה הנסיך צ׳רטוריסקי להקים באמצע השוק בניין בשביל מועצת העיר וחנויות.

בשנת 1772 חודש הרשיון לבית־הכנסת ולבית־הקברות, לאחר שהמסמך המקורי אבד בדליקה שפרצה בעיר.

בשנת 1808 נצטוו היהודים להוסיף לשמותיהם גם שמות משפחה פולניים.

בשנת 1809, מלבד גזירות אחרות, אסרה ממשלת הנסיכות בוורשה על היהודים לגור ביחד עם נוצרים ונקבע בשבילם תחום־מושב.

משנת 1809 עד 1844 נקבע בסטאשוב מושב המחוז.

בשנת 1811 הונהגו שינויים בקשר לירידים. ימי החמישי בשבוע נקבעו כימי־שוק — ואילו ירידים נקבעו בימים הבאים: 2 לינואר, 24 לפברואר, 1 לאפ־ריל, 27 למאי, 24 ליוני, 26 ליולי, 24 לאבגוסט, 2 לספטמבר, 21 לאוקטובר, 30 לנובמבר וב־20 לדצמבר.

בשנת 1825 הוקם בית־העלמין החדש.

בשנת 1826 נבנה הגשר הראשון מול הטחנה.

בשנת 1843 נסלל הכביש בין סטאשוב לאפט.

בשנת 1846 התיישבו 10 יהודים, בסיוע הנסיך פוטוצקי, באחוזה חקלאית ב־אַדאמובקה ע״י סטאשוב. ואלה שמות המתיישבים: 1. ישראל דיזנהויז. 2. פינ־קוס וינרב. 3. זטמה (?) שטראוס. 4. ליזר שטרנברג. 5. צאלה וינצנטר. 6. ישראל גולדשטין. 7. יחזקאל אורקאַן. 8. שמואל גולדברג. 9. ליזר אֶרליך. 10 יוסף פרנקל.

באותה שנה ביצע ליביש וולמן עבודת כריית תעלה חדשה לנהר צ׳רנה עד לרחוב דלוגה; תמורת העבודה הזאת קיבל וולמן סך של 2040 זל. 18 גר.

בשנת 1850 הוקטן מספר הירידים והועמד על 6 לשנה.

בשנת 1854 פרצה דליקה גדולה בעיר. מלבד 17 בתים נשרפו מבנים משקיים רבים.

בשנת 1874 פרצה דליקה בשנית, ובהתפשט האש אכלה את כל הבניינים החל מהנהר וכלה ברח׳ קוש־צ׳ילנה, כולל בית־הכנסת.

בשנת 1886 הוקם הגן העירוני.

בשנת 1899 נוסדה קופת הלוואה וחסכון.

נתונים סטטיסטיים:

	1899	1913
חברים יהודים	41	539
„ נוצרים	54—95	618—1157

השתתפות ב־50 רוב.

1864 רוב. 44435 רוב. 24 קופ.

פקדונות:

חברים יהודים	500	רוב.	52508	„	23	„
„ נוצרים	4049	„	87000	„		
	4549	„	139508	„	23	„

הלוואה
6666 רוב. 80000 „ (יהודים)
75000 רוב. (נוצרים)
הוצאות אדמיניסטרטיביות של הקופה
חינם 4108 רוב. 40 קופ.

בשנת 1905 נוסד ה„בונד". **באותה שנה התארגנו** ממשלה ומשטרה אזרחית **מיהודים ופולנים והוקם בית־דין עממי.**

בשנת 1910 נקבעו סופית ימי השוק **בכל יום חמי־שי — ואילו** הירידים **בכל יום שני בשבוע.**

בשנת 1914, בעצם יום־הכיפורים, נתלה, **לפי פקו־דת הגנרל הרוסי נוביקוב,** יהודי אחד ועשרה אחרים נורו. **באותה שנה** גורשו **לרוסיה הרב ר' יהודה ליב גרוברד, הרב דמתא, ור' דוד גולדפדר,** כערבים ל„הת־נהגותם הטובה" **של היהודים.**

בשנת 1917 נוסדו ההס. הציונית והמזרחי **במקום. באותה שנה גם נערכה** אזכרת־אבל ראשונה בכ' תמוז **לזכר ד"ר הרצל ז"ל.**

בשנת 1918 נוסדה „הסתדרות צופים — סקויטינג" **— הש"הצ לעתיד, ע"י יצחק טננבום מבנדין.**

בשנת 1919, לאחר תקומת פולין מחדש, הסיתה האוכלוסייה הפולנית **המקומית את הסביבה הכפרית** להתנפל על היהודים **ולערוך בהם שמות. חשובי הקהי־לה: וולף טוכמן, אפרים זינגר, ישראל קרפן, מטיס פרידמן ויוסף סגל** עמדו בפרץ וסיכלו את המזימה.

בשנת 1923 מת משחפת הצעיר חיים צימרמן, מנ־היג הבונד במקום. חבריו ערכו לו קבורה חילונית **והעיירה היתה כמרקחה.**

בשנת 1924 פגע ברק **בבנו, בן השש־עשרה, של הרשל גולדפלוס. כל אמצעי ההצלה, שננקטו ע"מ להצילו, כגון: הנשמת אוויר מלאכותית, שיקועו באדמה עד לצוואר ועוד — העלו חרס.**

בשנת 1925 נסתיימה מלאכת תיקון החומה של בית־הקברות הישן. הפולנים, שגרו בקירבת מקום, נוח היה להם בחומה פרוצה והתנגדו בכוח לתיקונה. רק לאחר פעולה נמרצת מצד חברי הקהילה, ובעיקר מצד ר' אפרים זינגר, שלא פעם חירף את נפשו בעמדו מול הפולנים — הושלמה המלאכה.

באותה שנה, בעצם חג ראש־השנה, פרצה דליקה **בעיירה, שכתוצאתה עלה בעשן ביתו של ר' משה ריי, ע"י הנהר, בהיעדרו. בשוב ר' משה לאחר החג מהרבי והחל בצעדה מרחוב אופטובסקה לכיוון... ביתו, נתלווה אליו ר' נפתלי שור הי"ד ע"מ להכין אותו בזהירות לאסון שפקד אותו — מתוך חשש** שגילויו הפתאומי **של המצב** עלול להמיט עליו אסון עוד יותר גדול.

בשנת 1929 ולאחריה הורגשה במיוחד ידה הקשה של האנטישמיות הפולנית **מבית־מדרשם של האנדקים. בהדרכתם של נציגיהם במקום: שצ'ורק, סמבורסקי** (אורגניסטר) **ואחרים** נופצו שמשות, הועמדו משמרות **ע"י חנויות היהודים ואף** אירעו התנגשויות **בינם לבין הנוער היהודי.**

בשנת 1929/30, ביקר **בסטאשוב, תוך מסע בחי־רות, מנהיג יהדות פולין,** יצחק גרינבוים. **ביקורו הפך לחג בעיירה ורושמו היה ניכר עוד זמן רב לאחר מכן.**

בשנת 1930 נוסדו הנוער הציוני והחלוץ הכלל־ציוני **במקום — בעיקר ע"י צבי לבוביץ הי"ד.**

באותה שנה נוסדה גם הסת. צעירי אגודת־ישראל.

בשנת 1932 ביקרו בעיירה ד"ר יצחק שיפר **הי"ד וייבדל לחיים** זרובבל, **לשם סדרת הרצאות בספרות ואחרות. באותה** שנה פרצה בשנית דליקה **במקום, מהגורן, על־יד ביתו של ר' מרדכי וגנר, התפשטה האש במהירות ואכלה את כל הבתים בשטח הנקרא: „פלאצעס" (מגרשים) עד לרחוב זלוטה. בדליקה זו נשרף חיים רועה פולני, שישן בתוך הגורן.**

בשנת 1933 נגח פרו **של חנה כץ (הקצב) את בעליו** למוות.

בשנת 1934, בפברואר, חגגה **העיירה את** עליית משפחת ראבד **ארצה. לאחר מסיבה רבת־משתתפים בבית המזרחי — יצאה העיירה בשירה וריקודים ללוות את המגשימים.**

באותה שנה, בצהריי־יום, פרצה שוב דליקה **באכ־סנייה, שבפינת רח' אופטובסקה והשוק. שורת בתים מן הפינה ועד לביתו של ר' אלטר בוכבלד עלתה עם העשן.**

בשנת 1935, בחודש פברואר, פרצה השביתה הגדולה

של הסנדלרים והתפרים נגד סוחרי הנעליים. הודות למאמצים בלתי־פוסקים מצד הנהלת אירגון סוחרי־הנעליים, הא׳ אלטר בנד, מנדל שניפר, איזיק וולמן, הרשל ניסנצביג, מנחם ליפשיץ ומזכיר האירגון, נתן רייך — הופסקה השביתה עוד טרם הספיקה להסב נזקים רציניים.

בשנת 1936 נבחר לרב דמתא, לאחר מחלוקת גדולה, הרב ר׳ אלטר אליעזר הורביץ, רבה של ריגליץ לשע־בר, משושלת ר׳ נפתלי רופשיץ זצ״ל.

בשנת 1938 נפתח ה„בזר״ (תערוכה) למען הק.ק.ל., שאורגן ע״י כל ההסתדרויות הציוניות במקום.

5.9.1939. ביום החמישי לפרוץ מלחמת העולם השנייה הופצצה העיר ע״י הגרמנים, ונפלו הקרבנות הראשונים ממשפחת מאיר כהן ועוד.

6.9.1939. פרצה דליקה גדולה.

8.9.1939. אור ליום ו׳, שמיני לספטמבר, הגיעו חילות הנאצים ל.עיירה.

26.10.39 — התיישבה הז׳נדרמריה הגרמנית במקום. לאחר ימים מספר נאסרו 5 יהודים כערבים „להתנה־גות טובה״ מצד האוכלוסיה היהודית.

25.11.39 — הוטלה על הקהילה היהודית הקונטרי־בוציה הראשונה. ימים מספר לפני כן מונתה „מועצת הזקנים״ ע״י הגרמנים.

דצמבר 1939 — נתפרסמה פקודה לפיה חייב כל יהודי, מגיל 10 ומעלה, לענוד „סרט״ (אפאסקע) מבד לבן עם מגן־דוד כחול.

באותו חודש מגיעים הפליטים הראשונים מקאליש.

26.1.1940 נפתח המטבח העממי בבית־המדרש החסידי.

29.1.1940 — מגיעים לעיירה 150 אנשי ס״ס, בראשותו של אוברשטורמפירר ווסמן, לשדוד ולחסל חנויות יהודיות, בעזרתם הפעילה של הפולנים וה־פולקס־דויטשה.

1940, בערב שבועות, הגיע חי״ל־היערות הגרמני לעיירה. הכו קשות את אפרים זינגר, אסרו אותו והובי־לוהו לאיוונצק. רק לאחר מאמצים רבים ושוחד שוחרר זינגר מידי מעניו.

1.7.1940 — החל מגיל 15 ומעלה חויבו כל היהו־דים לעבוד יומיים בשבוע בעבודות כפייה.

15.7.1940 — הגיעה החברה הגרמנית לסלילת כבי־שים — „אמלר״.

12.9.1940 — במצוד שנערך ע״י הגרמנים נחטפו 260 יהודים. 20 שוחררו מטעמי בריאות — ואילו הנותרים נשלחו למחנה־עבודה.

ערב סוכות 1940. יומיים לפני חג הסוכות אסרה הז׳נדרמריה עם ה־פולקסדויטש קרל טירנה את ליזר ברנזל, הושיבוהו בכלא העיירה ותלוהו שם.

יוני 1941 — הוקמה ה„משטרה היהודית״ (ארד־נונגס־דינסט).

1.1.1942 — על היהודים נאסר לעזוב את העיר. כל העובר על הפקודה — צפוי לעונש מוות.

6.1.1942 — מבצע מסירת הפרוות.

15.1.942 — בתי־המסחר של היהודים הועמדו תחת פיקוח גרמני, פולקסדויטש או פולני.

בפברואר 1942 מגיע לעיירה איש ה־„גסטאפו״ פון מלוטקי מטרנוב, שודד רכוש יהודי ומכה באכזר־יות את בעליו.

17.3.1942 — ביקור נוסף של פון מלוטקי. רוצח 2 יהודי מילץ ויהודי בשם ליכטנשטין, פליט.

אפריל 1942. הפולנים מלשינים על היהודים, שעוסקים בהברחת מזון. קרבן הלשנה ראשון — בתו של הרשל ביזם, נערה בת 19 שנה.

יוני 1942. ה־„יודנרט״ חויב להמציא 100 „מתנד־בים״ למחנה בסקרזשיסק.

15.6.42 — הוכרז על „גיטו״ בשני חלקי העיר.

1.7.42 — סגירת הגיטו.

אבגוסט 1942 — הוקמו בתי־המלאכה לבגדים בשביל הגרמנים.

11.9.42 — הז׳נדרמריה התפרצה ליחיאל מילגרום, שדדו את כל הסחורה, קשרו אותו לטקסי למשך כל היום ואחר הושיבוהו בכלא.

27.9.42 — חטיפה נוספת של יהודים לסקרזשיסק.

1.10.42 — ינדרק דרולר רוצח את יעקב אריש קוזו־כוביץ.

2.10.42 — פנטר, **איש הדינדרמריה (מפרנקפורט ליד המיין)** רוצח **את אשת מרקל ויסבול.**

4.10.42 **„גירוש" משידלוב. באותם הימים „גורשו" גם מאוסטרובצה, אפט וכמיאלניק.**

10.10.42 — 300 „מתנדבים" **לסקרזשיסק.**

18.10.42 — הובאו „המגורשים" **מאושיק ופלנטש.**

6.11.42 — „אקציה" שניה **בכמיאלניק.**

8.11.42 — כ"ח מרחשון תש"ג — חיסול העיירה.

באותו יום התפרצה, לפי השמועה, **מפי ר'** שימל'ה מלמד **הזעקה:** „לית דין ולית דיין!"

1.12.42 — **הגרמנים מכריזים על הקמת 5** „יודנ־שטאטים" — **אחד מהם** בצוזמיר.

15.12.42 **—חיסול ה־„ווערקשטאטן" (בתי־המלא־כה)** והעברתם לפוניטוב.

10.1.43 — חיסול ה־„יודנשטאַט" **בצוזמיר.**

מאי 1943 —דוד שניפר ראש קבוצת פרטיזנים **ביערות ווישקוב. באותו זמן** נשלחו 100 איש **ממחנה „אמלר"** לקלצ׳ינוב, **מחצבה ע"י צוזמיר.**

3.6.43 — חיסול „אמלר" **והעברת האנשים** לסקר־**זשיסק ורדום.**

5.11.43 — חיסול פוניטוב, בתוכם מאות יהודי סטאשוב.

3.8.44 — שחרור השרידים **ביערות ובמחבואים בסטאשוב.**

9.5.45 — שחרור יהודי סטאשוב בטרזינשטאט.

ד״ר נ. מ. געלבער / צו דער געשיכטע פון די יידן אין סטאשעוו

א) די שטאָט און איר אַנטשטייאונג

סטאַשעוו — איז איינע פון די גאַר עלטסטע שטעט אין פוילן און זי האָט זיך אַנטוויקלט — ווי די מערסטע שטעט און שטעטלעך — פון אַ דאָרפישן ישוב צו אַ שטאָט. דער ערשטער אייגנטימער פון דאָרף איז געווען סטאַש קאַמיאָטקאָ (Stasz Kamjotko), וועלכער האָט, לויט די דאָקומענטן, אין יאָר 1245 געשפּענדעט אַ פּלאַץ און פעלדער בכדי אויפצושטעלן אַ קאָסצ׳יאָל אויפן אָרט. מיט זיין פאָרנאָמען — סטאַש — איז שיינבאר פאַרבונדן, דער נאָמען פון דאָרף סטאַשאָווגא. ד. ה. סטאַש׳ס דאָרף און זיין גרינדער.

נאָך אים איז דאָס דאָרף איבערגעגאַנגען אין רשות פון פיאטר באגאריא סקאַטניצקי. אין 15־טן יאָרהונדערט האָט מארצין פון לובניצע, אָפּגעקויפט סטאַשעוו מיט נאָך עטלעכע אַרומיקע דערפער, ריטווין און יאסטשעמב. זיין פרוי דאראטא, פון דער היים טארנאווסקי, האָט פיל געלייסטעט פאַר דער אַנטוויקלונג פון סטאַשעוו. אין פאַרלויף פון 300 יאָר, האָט דאָס דאָרף אָנגעהערט נאָר אין די יאָרן 1436—1537 צו יאַן ריטוויאַנסקי, זיין טאָכטער עווא, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט מיקאַליי פון קוראָזוואנק און זייערע קינדער.

היעראַנים לאַסקי, וועלכער איז געווען פאַרהייראַט צום אור־אייניקל פון יאַן ריטוויאַנסקי — אננא פון קוראָזוואנק — האָט פאַרוואַנדלט דאָס דאָרף אין אַ שטעטל, נאָכדעם ווי אין יאָר 1526 האָט ער אים דערטיילט די פּריווילעגיע איינצואָרדנען ירידים — אָן־און־פאַרזיך אַ סימן פון אַ שטעטל. די דאָזיקע פּריווילעגיע האָט ער באַקומען פון מלך זיגמונד דער ערשטער, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט אין אַ ספּעציעלן דאָקומענט, געשריבן אין דער לאַטייניש׳ער שפּראַך, אַז דעם דאָרף סטאַשעוו זענען צוגעטיילט די רעכט פון אַ שטאָט.

לאַסקי האָט איינגעלאַדן בעלי־מלאכות פון אויסלאַנד, אַממיינסטנס וועבער, מיט דער כוונה צו אַנטוויקלען די וועבעריי־קונסט אין שטאָט. אויסער וועבער זענען איינגעלאַדן געוואָרן אויך אַנדערע האַנטווערקער. מיט דער צייט האָבן זיך די בעלי־מלאכות אָרגאַניזירט אין פאַריינען, וועמעס תקנות ס׳זענען באַשטעטיקט געוואָרן ווי ס׳פאָלגט: אין יאָר 1553 פאַר דעם וועבער פאַריין, 1621 פאַר דעם שניידער פאַריין, היטלמאַכער און פעלץ אויסאַרבעטער, אין יאָר 1635 פאַר די פאַריינען פון שמידן, סטאָליאַרעס, באַנדאַרעס, גאָלדשמידן, סטעלמאַכערס און געווער שמידער, 1655 פאַר דעם שוסטער פאַריין און אין יאָר 1670 פאַר דעם טעפּמאַכער פאַריין.

די שטאָט האָט אַדורכגעמאַכט שווערע צייטן, באַזונדערס האָט זי געליטן פון דער טאַטאַרן־אינוואַזיע, וועלכע האָט רואינירט די סביבה. אַ שטורמישע תקופה האָט די שטאָט אַדורכגעמאַכט אין 16־טן יאָרהונדערט ווען די רעפאָרמאַציע איז אַריינגעדרונגען קיין פוילן, און דער איטאַליענער אוסטין סאָטשין האָט פאַרשפּרייט דעם גלויבן פון די אַריאַנער. דער שטאָט אייגנטימער יאַן סיעמיאַנסקי, האָט מיט באַגייסטערונג זיך אָנגעשלאָסן צו די אַריאַנער, האָט אויפגעשטעלט אין דער סביבה פון סטאַשעוו די שטאָט ראַקעוו און האָט אין איר באַזעצט דעם דערמאָנטן סאָטשין. דער דאָזיקער האָט אין ראַקעוו געגרינדעט איינע פון די ערשטע עדות פון נייעם גלויבן, און האָט די שטאָט פאַרוואַנדלט אין אַן אויסגאַנגס־פּונקט פאַר זיין שאַרפן קאַמף קעגן די קאַטוילן. אין יאָר 1580 האָט אולבריכט לאַסקי אויפגעשטעלט אין סטאַשעוו אַן אַריאַנישן קלויסטער און אויך אַ שולע. אָבער נאָך דער מפּלה פון די אַריאַנער, איז זייער קלויסטער איבערגעמאַכט געוואָרן אין יאָר 1596 דורך אַנדזשיי צ׳יאָלעק (Ciołek) אין אַ קאַטוילישן קאָסצ׳יאָל, וועלכער האָט עקזיסטירט ביזן יאָר 1914.

אין די צייטן פון די קאָזאַקישע מלחמות פלעגט די שטאָט שטאַרק ליידן פון די רויבערייען און מאָרד אָנפאַלן, וואָס די קאָזאַקן פלעגן איינאָרדנען אין דער שטאָט. אויך פון נאַטור מגיפות האָט די שטאָט נישט ווייניק געליטן. אַממיינסטנס אין יאָר 1705 ווען די

כאָליערע האָט געבושעוועט און די מערהייט פון דער באַפעלקערונג איז אומגעקומען. נישט ווייניק האָט די שטאָט געליטן אויך פון די מלחמות און קאָנפעדעראַציעס, וועלכע זענען פאָרגעקומען אין פוילן אין 17־טן און אין 18־טן יאָרהונדערטס, צוליב די קעגנזאַצן אין באַצוג צו דער אויסערן פּאָליטיק פינעם שטאָט און דאָס בושעווען פון דער אַריסטאָקראַטיע.

אין דער צייט פון אויפשטאַנד אין יאָר 1794 איז אַדורכגעגאַנגען מיט זיין מיליטער דורך סטאַשעוו — אין דער ריכטונג פון פּלאַנטש — טאַדעאוש קאָסצ׳יושקאָ, נאָך זיין באַזיגן די רוסן ביי ראַצלאַוויצע, מיטן געדאַנק צו פאַרצוימען פאַר די רוסן דעם דורכגאַנג אויף דער ווייסל. אין 3 שלאַכטן קעגן דעם רוסישן מיליטער, אונטער דער קאָמאַנדע פון די גענעראַלן דעניסעוו און כרושטשעוו, האָט קאָסצ׳יושקאָ גורם געווען די רוסן שווערע פאַרלוסטן.[1]

דער אייגנטימער פון סטאַשעוו אין יענער צייט — פירשט אַדאַם טשאַרטאָריסקי, האָט געשפּענדעט פאַר דער קאָסצ׳יושקאָ אַרמיי 37 קוילנוואַרפערס און אַנדער געווער אין ווערט פון 54.083 זל.

אויך אין אָנפאַנג פון 19־טן יאָרהונדערטס פלעגט דאָס רוסישע און עסטרייכישע מיליטער אויסנוצן סטאַשעוו אַלס אַ דורכגאַנגס־פונקט, ווי צום ביישפּיל אין יאָר 1809, ווען דאָס עסטרייכישע מיליטער אונטער דער אָנפירונג פון גענעראַל גערינגער, האָט געליטן אַ מפלה ביי סאַנדאָמיר, און איז צוריקגעטראָטן דורך סטאַשעוו קיין קיעלץ. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע מיליטערישע אָפּעראַציעס פלעגן פאַרשאַפן דער באַפעלקערונג פיל ליידן פון עקאָנאָמישן און זיכערקייטס שטאַנדפונקט.

אַן איבערפולטן קויש פון ליידן, נויט און אָרעמקייט אין דער געשיכטע פון סטאַשעוו, איז צוגעטיילט געוואָרן דעם שטעטל אין רעזולטאַט פון דער כאָליערע מגיפה אויך אין די יאָרן 1821, 1893 און בעת די שריפות אין די יאָרן 1854, 1874, וועלכע האָבן רואינירט פיל הייזער און האָבן פּאַראַליזירט אויף אַ לאַנגער צייט דאָס עקאָנאָמישע לעבן. אַדאַנק איר געאָגראַפישער פּאָזיציע, געפינענדיק זיך אויפן הויפּט האַנדלס־שאָסיי, צווישן קראָקע און לובלין, זייענדיק נאָענט פון וואַרשע און פון טייך ווייסל, האָט די שטאָט אויסגעפירט וויכטיקע עקאָנאָמישע אויפגאַבן נאָך פון די צייטן פון אַלטן פוילן.

ביז יאָר 1795 האָט סטאַשעוו געהערט אַדמיניסטראַטיוו צו סאַנדאָמירער וואָיעוואָדסטווע.

אַ ווענדע פונקט אין איר אינערלעכער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג האָט סטאַשעוו אַדורכגעמאַכט, בעת די שטאָט איז איבערגעגאַנגען אין אייגנטום פון דער משפחה סיעניאַווסקי, וועלכע האָט דערוואָרבן די שטאָט אָנפאַנג 18־טן יאָרהונדערטס, דורך דער הייראָט פון עליזאַבעט העלענא לובאָמירסקא (די טאָכטער פון מאַרשאַלעק קאַראַנני, סטאַניסלאַוו העראַקליוש לובאָמירסקי, וועלכער איז באַקאַנט אויך אַלס שרייבער און דענקער) מיט אַדאַם מיקאַליי סיעניאַווסקי, פון די אָנהענגער פון פוילישן מלך אויגוסט II סאַס. די דאָזיקע משפחה האָט פיל בייגעשטייערט צו דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. אַממיינסטנס אין דער צייט פון זיין יורשטע, זיין טאָכטער מאַריאַ זאָפיע, וועלכע איז געבליבן אַן אלמנה אין יאָר 1709 און חתונה געהאַט אַ צווייט מאָל אין יאָר 1731 מיטן פירשט אויגוסט אַלכסנדר טשאַרטאָריסקי, דער פעטער פון לעצטן פוילישן מלך — סטאַניסלאַוו פּאָניאַטאָווסקי.

אין יאָר 1795 איז די שטאָט, צוזאַמען מיט דער וואָיעוואָדסטווע סאַנדאָמיר, אַריבער צו עסטרייך און איז צוגעטיילט געוואָרן דורך דער מאַכט צום קרייז ראַדאָם. דער גאַנצער קרייז איז צוגעטיילט געוואָרן צום גאַליציאַנער פּראָטעקטאָראַט, וועמעס זיץ אָרט ס׳איז געווען אין לעמבערג.

אין יאָר 1809 איז אַ טייל פון מערב גאַליציע דעראָבערט געוואָרן דורכן פירשט יוזעף פּאָניאַטאָווסקי און דער גאַנצער ראַדאָמער קרייז, איינשליסלעך די שטאָט סטאַשעוו, איז צוריק איינגעגלידערט געוואָרן אין וואַרשעווער פירשטנטום. ביי דער נייער אַדמיניסטראַטיווער פאַרטיילונג, איז סטאַשעוו דערקלערט געוואָרן אַלס זיץ־אָרט פון סטאַשעווער פּאָוויאַט. אין דער צייט

פון פוילישן קעניגרייך (1815) איז סטאַשעוו געווען פאַרטראָטן אין דעפּאַרטאַמענט־ראַט אין ראדאם דורך 2 דעלעגאַטן, אין פּאָוויאַטאָון־ראַט דורך 10 פאָרשטייער און אין וואַרשעווער סיים דורך 1 דעפּוטאַט (יוזעף כאמענטאווסקי). אין די צייטן פון וואַרשעווער פירשטנ־טום און נאָכדעם פון פוילישן קעניגרייך (1815), איז סטאַשעוו איינגעגלידערט געוואָרן אין סאנדאמירער וואָיעוודסטווע און פון 1837 אין סאנדאמירער גובער־ניע. אין יאָר 1844 האָט זיך די גובערניע סאנדאמיר פאַרוועקסלט אין דער גובערניע ראדאם און סטאַשעוו האָט אויפגעהערט צו זיין אַ פּאָוויאַט און איז אַנגע־שלאָסן געוואָרן צו סאַנדאמירער פּאָוויאַט.

די אייגנטימער פון שטאָט — די משפחה טשאַר־טאריסקי, זענען געווען פאַראינטערעסירט אין דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און פון איר אינדוסטריאַלי־זאַציע און האָבן נאָך אין יאָר 1780 אויפגעשטעלט אַ פאַבריק פון וועבעריי מיט אַ יערלעכער פּראָדוקציע פון 600 באַלן סחורה.

זייער טאָכטער איזאבעלא, וועלכע איז געווען פאַרהייראַט צום פירשט סטאַניסלאַוו לובאמירסקי, דער אייגנטימער פון לאנצוט און קשעשאוויצע, האָט פאָר־געזעצט צו דערמוטיקן די אינדוסטרי. אויך זייער טאָכטער יוליא, וועלכע איז געווען פאַרהייראַט מיט פאטאצקין — צו וועמען סטאַשעוו איז איבערגעגאַנגען אַלס אייגנטום און פאַרבליבן אין זיינע הענט ביזן יאָר 1887 — האָט פיל בייגעשטייערט צו דער אַנטוויקלונג פון דער אינדוסטרי. איר מאַן האָט אויפגעשטעלט די „תבואה־באַנק״ צו דערמוטיקן די אַגראַר־אַנטוויקלונג. בעת זיין זון אַרטור האָט אויפגעשטעלט אין יאָר 1820 אַ פאַבריק צו פאַרבן און פוצן שטאָפן, אין יאָר 1823 אַ מאָדערנע פאַבריק פאַר שטאָפן, טישטוכער און סערוועטן און אין יאָר 1827 אַ פאַבריק פון לייוונט און פון וואָל. כדי פינאַנסיעל צו פאַרפעסטיקן די אונטערנעמונגען, האָט ער געגרינדעט אַ וואָל־באַנק (Bank wełniany) מיט אַ קאַפּיטאַל פון 18000 זל., פון זעם 14000 זל. פאַר וואָל איינקויף און 4000 זל. פאַר נויטבאַדערפטיקע וועבער אַלס הלוואות. מיט דער באַנק האָט פאַרוואַלטעט אַ לייטונג אין באַשטאַנד פון פאָטאָצקיס אַ פאָרשטייער און 3 וועבער. די אַרבעט אין דער פאַבריק האָט זייער גוט געקלאַפּט און איר פּראָדוקציע איז געווען פאַרעכנט צווישן די בעסטע פוילישע אויסאַרבעטונגען. פיל אַכט איז געלייגט געוואָרן אויף דער קוואַליטעט פון די רוי־שטאָפן און פון די פאַרבן, און ס׳פלעגן שווער באַשטראָפט ווערן די יעניקע וועבער, וועלכע האָבן סאַבאָטירט און גע־שעדיקט די פּראָדוקציע.

פאַר די צייטן פון די פאטאצקיס איז די שטאָט באַרייכערט געוואָרן מיט עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען און מיט סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס. צווישן זיי דער שפּיטאָל אין יאָר 1837. אין יאָר 1887 איז די שטאָט אַריבער צו די ראַדזיווילס, דורך דער הייראַט פון רוזא פאטאצקי מיטן פירשט מאַציי ראדזיוויל. אויך ער האָט פאָרגעזעצט צו אַנטוויקלען די שטאָט, אויפשטעלנדיק דאָרט שולן, און אַנדערע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען און אנש־טאַלטן. צווישן אַנדערע: אַ שטאָטישע ליי־קאַסע מיט 95 מיטגלידער, צווישן זיי 41 יידן מיט אַ קאַפּיטאַל פון 4540 רובל אין יאָר 1899. אין יאָר 1913 האָט די קאַסע געציילט 1157 מיטגלידער צווישן זיי 339 יידן. דער קאַפּיטאַל פון דער קאַסע איז געשטיגן ביז 139.508 רובל, פון דעם 52.508 רובל אויף דעם חלק פון די יידישע מיטגלידער.

אין יאָר 1886 איז אַנטשטאַנען דער שטאָט־גאָרטן ביים ברעג פון טייך טשאַרנא. די שטאָט האָט פאַרמאָגט 2 קאַטוילישע קאָסצ׳יאָלן, 2 פאָלקס שולן, אַ געריכט ווי אויך אַ שפּיטאָל מיט 28 בעטן און אַן אַלגעמיינעם מושב זקנים, וועלכער האָט עקזיסטירט שוין אין יאָר 1817.

אין סוף פון 19־טן יאָרהונדערט, זענען טעטיק געווען 4 דאָקטוירים, 5 פעלדשערס, 1 וועטערינאַר־דאָקטאָר און 1 אפּטייק. אין שפּיץ פון דער שטאָט איז געשטאַנען דער מאַגיסטראַט מיט 2 שטאָט פּרעזידענטן. וואַל־רעכט האָבן געהאַט די גילדע אייגנטימער און די סוחרים, אָבער זייער גילטיקייט איז געווען אָפּהענגיק פון דער באַשטעטיקונג פון די שטאָט בעלי־בתים. די וואַלן זענען פאָרגעקומען ביזן יאָר 1863 און דער לעצטער שטאָט־פּרעזידענט איז געווען יאַן מאַלעווסקי. פון יאָר

1864 אָן פלעגט דער שטאָט־פּרעזידענט נאָמינירט ווערן דורך דער גובערניע.

און די זנענען די אונטערנעמונגען, וועלכע זענען אויפגעשטעלט געוואָרן אין די אַכציקער און ניינציקער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט: אַ ביר ברויעריי, 2 סאָדע פאַבריקן, 2 וואַסער מילן, 1 פּאַפּיר פאַבריק. אין דער צייט האָבן אין סטאַשעוו געוווינט 192 בעלי־מלאכות. צווישן זיי 51 שוסטערס, 24 שניידערס, 20 באַנדאַרעס, 16 בעקערס, 14 סטאָליאַרעס, 12 בויערס, 10 היטלמאַכער, 10 טעפּ מאַכער, 17 פעל אויסאַרבעטער, 18 קצבים. פון די 120 געוועלבער האָט די איבערוויגנדע מערהייט געהערט צו יידן. די צאָל פון די איינוווינער האָט באַטראָפן אין יאָר 1886 — 7971 סטאַבילע און 820 צייטווייליקע (מיליטער לייט) אַנטקעגן 3.107 אין יאָר 1827, 5104 אין יאָר 1857.

די באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון 2668 פּאָליאַקן, 15 פּראַוואָסלאַווער, 8 פּראָטעסטאַנטן און 5280 יידן.

אינטערעסאַנט איז די צאָל פון די הייזער אין די יאָרן 1788—1913; אין יאָר 1788 — 348 הייזער, אין יאָר 1827 האָט די שטאָט געציילט 354 הייזער, אין יאָר 1841 — 362 הייזער, אין יאָר 1857 — 367 הייזער, צווישן זיי 107 ציגל הייזער און אין יאָר 1913 — 424 הייזער פון זיי 282 ציגל הייזער און 142 האָלץ הייזער.

ב) דער יידישער ישוב

די ערשטע יידן האָבן זיך באַזעצט אויפן אָרט, ווען דאָס דאָרף סטאַשעוו איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט אין יאָר 1526. שוין ביים אָנפאַנג פון יידישן ישוב איז אין שטאָט געווען אַן אָרגאַניזירטע קהילה, וועלכע האָט אָנגעהערט, אין די ראַמען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע, צום קראָקא־סאַנדאָמיר שטאַט. צו דער איינהייט האָבן געהערט, אויסער קראָקע — די געביטן אָפּט, שידלעוו, כענטשין, פּינטשעוו און וואָדזיסלאַוו. די סטאַשעווער קהילה איז געווען אָנגעשלאָסן צום שידלעווער פּאַוויאַט, צוזאַמען מיט די קהילות שידלעוו, טאַרנאָוו, רימאַנאָוו, זשמיגראָד, דוקלאַ, נאָווע מיאַסטאָ, כמיעלניק, פּאָצאַנאָוו, אליעשניצאַ, זשאַבנאַ, דאָמבראָוואַ, סטאָפּניץ, פּאָלאַניעץ, באַגאַריאַ, ראַקעוו, ווישליצאַ און קאָראָזוואָנק.

צענדליקער יאָרן נאָך דער פאַרפעסטיקונג פון דער קהילה האָט זי דורכגעמאַכט שווערע און פיינלעכע צייטן. אין יאָר 1610 האָט מען אויף די יידן אויסגעטראַכט אַ בלוט־בלבול און אין רעזולטאַט פון משפּט קעגן זיי, זענען זיי פאַרטריבן געוואָרן פון שטאָט.

לויטן משפּט איז דער ייד שמואל פון סטאַשעוו באַשולדיקט געוואָרן, אין פאַרכאַפּן דאָס קריסטלעכע קינד פון יאַן קאָוואַל, בעת דאָס האָט זיך געשפּילט אין די זאַמדן, און עס אויסליפערן אין די הענט פון שידלעווער יידן צום פייניקן, בכדי אַרויסצוציען בלוט אויף מצות. די יידן פון סטאַשעוו און שידלעוו, וועלכע זענען פאַרהאַלטן געוואָרן, לויטן באַפעל פון אנדזשיי טענטשינסקי, זענען געטויט געוואָרן און זייערע קערפּער צופערטלט. די טאָכטער פון שמואל האָט זיך געשמד׳ט לויטן באַפעל פון דערמאָנטן טענטשינסקי און דאָס יידישע פאַרמעגן איז קאָנפיסקירט געוואָרן און באַשטימט געוואָרן צום אויפבוי פון קירכע־טורעם. דער קערפּער פון קריסטלעכן קינד איז באַגראָבן געוואָרן אין דער קירכע אויפן נאָמען פון יאַצעק. אויף זיין מצבה זענען אויסגעקריצט די פאָלגנדע שורות, וועלכע לייענען זיך אין יידישער איבערזעצונג:[2]

„דער זון פון סטאַשעווער בירגער, יאַן קאָוואַל און סוזאַן ניעריכלאַווסקאַ, די שטום פון זיין בלוט רופט צו נקמה, דאָס די יידן, די פיינט פון קריסטלעכן נאָמען זאָלן פאַרטריבן ווערן פון סטאַשעוו.״

ווי ס׳ווייזט זיך אָבער אויס, זענען טראָץ דעם גירוש דאָך פאַרבליבן יידן אין סטאַשעוו. פון געריכטס אַקטן קעגן יידן, וועלכע זענען באַשולדיקט געוואָרן אין יאָר 1668, אין גנב׳ענען קולטוס מכשירים און אַנדערע הייליקטימער פון די קירכעס. ווי אויך אין בלוט בלבולים זענען פאַרן געריכט געשטעלט געוואָרן נישט נאָר יידן פון ראַגוב, איוואַנסק און אָפּט, נאָר אויך יידן פון סטאַשעוו. אָפיציעל אָבער, זענען יידן צוריקגעקומען קיין סטאַשעוו, ערשט אין 80 יאָר אַרום — אין יאָר 1690 — נאָכדעם ווי דער סטאַראָסטע פון נאָווע־מיאַסטאָ — אַפּאָלינסקי, האָט זיך געווענדעט

כנסייה — קאָשצ'אָל

מיט אַ רוף צו די יידן זיך אומצוקערן אין שטאָט. אַלס שטראָף פאַר אַזאַ מין „אפיקורסישער טאַט", דערציילט די קריסטלעכע געשיכטע, זענען אויסגעשטאָרבן אַלע זיינע קינדער. אפאלינסקי זעלבסט איז געשטאָרבן אין יאָר 1704.[3]

באַלד נאָכן צוריקקערן זיך פון די יידן אין דער שטאָט, האָט זייער צאָל געהאַלטן אין איין וואַקסן, און באַקומען די מעגלעכקייט צו רעסטאַווירן אויפסניי אַן אָרגאַניזירטע קהילה. אין 17־טן יאָרהונדערט, האָט די פאַמיליע לאנדא פאַרנומען דעם רבנות אַמט אין סטאַשעוו. דער רב יהודה לייב לאנדא איז געווײלט געוואָרן אַלס רב אין קראקע און איינער פון זיינע פינף זין — שמואל, איז געווײלט געוואָרן אַלס פרנס פון סטאַשעווער קהילה. פאַקטיש אָבער איז ער געווען שטאָטישער רב.[4]

אין יאָר 1714, ווען דער גאון צבי הירש אשכנזי — „חכם צבי", (1660—1718)[5] איז געצוווּנגן געוואָרן, צוליב דער קריגעריי מיטן רב פון די ספרדים אין אַמסטערדאַם, ר' שלמה אילן, צו פאַרלאָזן דאָרטן זיין רבנות שטול און זיך צוריקקערן קיין פוילן, איז ער געקומען קיין אפּט און געווויִנט ביי זיין מחותן. דאָרטן איז אָבער דאַן אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה און ער איז ווידער געצוווּנגן געווען אַריבערצופאָרן אין דער סביבה.

דאָ האָט ער זיך באַקאַנט מיטן הויף־ייד פון פוילישן פירשט שיניאַווסקי. דער אייגנטימער פון סטאַשעוו, ר' ישראל פון ריטווין, וועלכער האָט אים פאַרגעלייגט זיך צו באַזעצן אין סטאַשעוו אָדער אין ריטווין.

דער „חכם צבי" האָט זיך באַזעצט אין ריטווין ביי סטאַשעוו ביז ער איז אָנגענומען געוואָרן אַלס רב אין לעמבערג.

אין יאָר 1718 האָט די שטאָט אייגנטימערין עליזאַבעט סיאַניאַווסקא דערטיילט אָפיציעלע רעכט די יידן זיך צו באַזעצן אין שטאָט, און גרינדן אַ שול און אַ בית־עלמין, פונדאַמענטן פון יעדער נאָרמאַלער קהילה. די רעכט זענען געשאָנקן געוואָרן דער סטאַשעווער קהילה אין אַ ספּעציעלער פּריווילעגיע. ווען דער פאַרמעט פון דער פּריווילעגיע איז פאַרברענט געוואָרן, בעת אַ שריפה אין שטאָט, האָבן די יידן געבעטן ביים פירשט אלכסנדר טשאַרטאָריסקי, עליזאַבעטס מאַן, אַ נייעם עקזעמפּליאַר פון דער פּריווילעגיע. דער פירשט אלכסנדר טשאַרטאָריסקי איז אַנטקעגן געקומען דער

יידישער ביטע אין אין יאר 1772 האט ער זיי צוגעטיילט א נייעם עקזעמפליאר פון דער פריווילעגיע, אין וועלכן עס ווערט באשטעטיקט, אז די יידן האבן דאס רעכט שוין פון לאנג א) אויסצוהאלטן — אין דער צוקונפט ווי אין דער פארגאנגענהייט א שול און א בית־עלמין, אן רעכט געשטערט צו ווערן דורך די גלחים. ב) די גילדעס (צעכן) קענען נישט פארמיידן זייער טעטיקייט, און די יידן זענען נישט פארפליכטעט זיי צו צאלן, פאר א דערלויבעניש זיך צו פארנעמען מיט מלאכה, מיט האנדל מיט פארשידענע סחורות, נאכן באצאלן די שטייערן אין שטאטישן פאלאץ (דעם שטאט בעל־הבית). ג) צו מאכן ביר און מעד קעגן די שטייער אפצאלונגען און צו פראדוצירן בראנפן און אנדערע משקאות אן שום געלט־פארפליכטונגען כלפי די גילדעס. ד) די בעקער און די קצבים האבן דאס רעכט פאר די אנגענומענע אפצאלונגען צו האנדלען, שחטן רינדער און פארקויפן דאס פלייש. ה) אויסצוהאלטן א רבנים געריכט. משפטים צווישן א ייד און א קריסט, וועלן באהאנדלט ווערן לויטן אלטן מנהג, פאר א געמישט געריכט אין שטאטישן געריכטס־בנין צו וועלכן ס'וועלן צוקאאפטירט ווערן פרנסים פון דער קהילה. דער זעלבער צוזאמענשטעל וועט אויך פארפליכטן די גע־ריכטס אינסטאנצן, וועלכע פארנעמען זיך מיט אפע־ליאציעס פאר דעם פאלאץ הערשער. ו) די שטייערן און אפצאלונגען לטובת דער שטאט־קאסע, דארף מען ארויפלייגן לויט א גערעכטער פארטיילונג צווישן די יידן און קאטאליקן לויט זייער צאל. די דאזיקע רעכט זענען אויך באשטעטיקט געווארן דורכן שטאט הערשער נאכן יאר 1772 און זיי זענען פארשריבן געווארן אין יאר 1797 (23 אקטאבער) אין די דאקומענטן פון לאנד־ארכיוו אין סאנדאמיר.[5]

אין דער ערשטער העלפט פון 18־טן יארהונדערט האבן די יידן אנגעבונדן האנדלס־פארבינדונגען מיט די ירידים אין ברעסלאו. אזוי ווייסן מיר אז אין יאר 1725 האט דארט געווילט דער סוחר לייבל גערסטל פון סטאשעוו. אין 18־טן יארהונדערט איז דער יידישער ישוב זיך צוואקסן אין שטאט. זיי האבן באזעצט אלע הייזער און געשעפטן אין צענטער, אזוי ווייט אז אפילו דער לייטער פון די פוילישע גרובן יאהאן פיליפ דע קארוסי, אונטערשטרייכט די דאזיקע דערשיינונג אין זיין רייזע בוך איבער פוילן.[6]

ביי דער צייליונג, וועלכע איז אדורכגעפירט געווארן אין יאר 1764, האט סטאשעוו פארמאגט 607 יידן עלטערע פון איין יאר.[7] אויב מיר זאלן אננעמען אז יעדע משפחה האט געציילט 4—5 נפשות, וועט אויס־מאכן אז די שטאט האט דאן פארמאגט ביי א 140 פאמיליען־קעפ. פון זיי זענען נאר 20 געציילטע משפחות געווען באשעפטיקט און געצויגן חיונה פון זייער פאך און דאס זענען: 2 שניידערס, 3 היטלמאכערס, 3 יובילייערס, 1 קצב, 2 זייף מאכערס, 1 גלעזער, 1 שערער, 1 רב, 1 קהילה אנגעשטעלטער, 2 מלמדים, 2 כלי־זמרים און 1 קבצן.

א בעסערונג אין דער לאגע פון די יידן האט זיך אנגעהויבן מערקן אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יארהונדערט. די הויפט צענטערן פון דער פוילישער לייוונט־און שטאפן־אינדוסטרי זענען געווען אין סטאשעוו און אין ווענגראוו, ווי אויך אין דער ליטווישער גראדנע. אין סטאשעוו זענען געווען איינ־געפונדעוועטע גילדעס פון פוילישע און דייטשע וועבער, וועלכע זענען אראפגעבראכט געווארן אין שטאט אריין אין יאר 1755, און געווען פאכמענער פון ערשטן סארט.

לויט די תקנות האבן די גילדעס געהאט רעכט צו באשעפטיקן פרויען־ארבעטער סיי אין די ווארשטאטן און סיי ביי הויז ארבעט.

טשארטאריסקי האט זיך באמיט צו פארגרעסערן די צאל פון בעלי מלאכות און ווארשטאטן, ווייל ער האט געזען אין דער שטאפן־פראדוקציע, א זיכערן עקאנאמישן באזיס פאר דער שטאט. נאך פאר דער אינדוסטריעלער אנטוויקלונג, פלעגן ביי א 200 מאן ציען זייער חיונה פון צוגרייטונגס־ארבעטן פאר די וועבערייען. ווען די צאל פון די וועבער האט דערגרייכט 15, פלעגן לעבן 450 ביז 600 מאן פון שפינען וואל פאר די וועבער. יעדער מייסטער פלעגט באשעפטיקן 30—40 מאן נאר ביי קעמען אדער שפינען די וואל. אמת, די דאזיקע ארבעטן זענען געווען נאר צייט־ווייליקע, אבער זיי זענען געווען א יסוד פון הכנסה

פאַר אַן אַנגעזעענער צאָל פון משפחות. ווען אָבער אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט, האָט מען אָנגעהויבן זען אין דער אַנטשטייאונג פון נייע פאַבריקן, אַ גאָר ווירקזאַם מיטל פאַר דער געזונטמאַכונג פון דער פוילישער עקאָנאָמיע, האָט אויך טשאַרטאָריסקי באַשלאָסן אויפצושטעלן אַ ספּעציעלע פאַבריק. מיטן אָנקומען פון מאַנופאַקטור אַדמיניסטראַטאָר סיידוויטש קיין סטאַשעוו און מיטן לאָזן אין גאַנג די פאַבריק, האָבן זיך אָנגעפאַנגען רייבונגען מיט די וועבער בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געזען אין דער פאַבריק אַ קאָנקורענט, וואָס גראָבט אונטער זייער קיום. ס׳זענען פאָרגעקומען אָנפאַלן אויף די פאַבריקס אַרבעטער, אין וועלכע זיי האָבן געזען אויסוווּרפן און אַ לומפּן־פּראָלעטאַריאַט.

מיט דער צייט אָבער האָבן די בעלי מלאכות זיך צוגעפּאַסט צו דער לאַגע, איבערצייגנדיק זיך אַז די פאַבריק האָט נישט געשעדיקט זייערע אינטערעסן. אין יאָר 1778 האָט די פאַבריק באַשעפטיקט 89 מאַן, פון זיי 12 אַרבעטער. 8 פון סטאַשעוו, 3 פון סאַנדאָמיר, און איינעם פון יאַראָסלאַוו. די איבעריקע אָנגעשטעלטע זענען אַלע געווען דייטשן פון ביעלסק. אינצווישן האָט די פאַבריק זיך אויסגעברייטערט אין האָט זיך געניייטיקט אין פרישע אַרבעטער הענט. אין יענער צייט פלעגט מען אין די שטעט כאַפּן מענטשן אין די גאַסן און זיי נעמען צו פאַבריקס־אַרבעט. דאָסזעלבע האָט מען אויך געטון מיט די אַרעסטאַנטן פון די תפיסות און אין די דערפער זענען די גוט־אייגנטימער געווען די, וועלכע האָבן געצוווּנגען די זיי פאַרקנעכטעטע פּויערן צו גיין אַרבעטן אין די פאַבריקן. אָבער די דאָזיקע זענען נישט געווען פאַסיק צו פאַבריקס אַרבעט און פלעגן צוריק אַנטלויפן אין פעלד אַריין. דעמאָלט האָט סיידוויטש געוואָרפן זיין בליק אויף די יידן מיט דער כוונה זיי אויסצונוצן אַלס אַרבעטס־כוח פאַר דער פאַבריק. אין זיינע פאַר־שלאָגן אונטערשטרייכט סייד־וויטש, אַז קודם כל מוז מען די יידן לערנען און איבן. ספּעציעל דאַרף מען לויט זיין מיינונג זיך אָפּגעבן מיט די יידישע פרויען, וועלכע וועלן וואַרשיינלעך נישט וועלן גיין אַרבעטן אין די פאַבריקן. דעריבער לעגט ער פאָר, אַז ס׳זאָל אַרויס אַ געזעץ (einen — scharfen Befehl —) וואָס זאָל פאַרפליכטן די פרוי־ען צו אַרבעטן אין זייערע היימען, פונקט ווי די פויע־רישע פרויען זענען געצוווּנגען געוואָרן לויטן געזעץ צו אַרבעטן פאַר די פאַבריקן.

ס׳איז כדאי צו באַצייכענען, אַז נישט נאָר אין סטאַשעוו האָבן געאַרבעט יידישע פרויען אין די פאַבריקן. אויך אין ניעמיראָוו און אין האָראָדניצע האָבן יידישע פרויען געאַרבעט אין וועבערייען. אויך אין דער פאַבריק פון קיך געשיר אין גראָדנע האָבן געפונען באַשעפטיקונג 400 יידישע פרויען.

די פאַבריקס אַרבעט האָט געגעבן די יידן נישט נאָר אַ מעגלעכקייט פון פרנסה, נאָר זי האָט אויך גורם געווען צו דער פּראָדוקטיוויזאַציע פון די יידן און צו זייער אַריינדרינגען אין גאַנץ נייע פאַכן.

אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט האָט זיך דער יידישער ישוב ברייט צעוואַקסן.

אין יאָר 1764 האָט די צאָל פון די יידן אין סטאַשעוו און אומגעגנט דערגרייכט 776 נפשות. די סטאַשעווער קהילה איז דאַן געצוווּנגען געוואָרן זיך צו באַטייליקן אין די צאָלונגען פון די חובות פון קראָקאָ־סאַנדאָמירער מלוכה־ראָט, מיט דער סומע פון 322.834 פוילישע זלאָ־טעס. (288.616 אויפן חשבון פון קרן און 34.218 פּראָצענטער.[8]) דער אָפּצאָל וועלכער איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער קהילה, איז פאַר איר געווען אַ גאַנץ שווערע לאַסט. אַחוץ דעם זענען נישט פאָרגעקומען קיין וויכטיקע ענדערונגען אין לעבן פון דער קהילה, אין פאַרלויף פון די לעצטע יאָרן פון פוילן.

ערשט ווען די גאַנצע געגנט איז אָנגעשלאָסן געוואָרן צו עסטרייך האָבן זיך געענדערט די לעבנס־באַדינגונגען פון די יידן און אויך די אָרגאַניזאַציע פון די קהילות. די קהילה האָט זיך אָנגעהויבן פירן לויט די עסטרייכישע פּאַטענטן, וועלכע האָבן באַגרענעצט דעם יידישן מסחר און האָבן זיך אַריינגעמישט אויך אין די חתונה ענינים פון יידן, מיט באַגרענעצונגען און גזירות. די מאַכט, שטיצנדיק זיך אויף די עסטרייכישע געזעצן, האָט אַרויסגעגעבן פאַראָרדענונגען, וועלכע האָבן באַצוועקט צו פאַרשנעלערן דעם ציוויליזאַטאָרישן

פראצעס ביי די ייִדן, אזוי ווי אין גאליציע, און זיי פארבארייטן צו פולער בירגערלעכער גלייכבארעכטי־קונג. אזוי האבן די ייִדן געמוזט צוגעבן צו זייערע יידישע נעמען, פוילישע משפחה נעמען. אבער אין קעגנזאץ צו גאליציע, וווּ די צונאב־נעמען פלעגן באשטימט ווערן דורך די באאמטע, האבן די ייִדן זעלבסט אויסגעוויילט זייערע נעמען. פון יענער תקופה זענען ביי אונז פארבליבן די נעמען, ווי טשייקאווסקי, לובעלסקי, רובינאוויטש, דאווידאוויטש און ענלעכע. אויך אונטער די עסטרייכער איז די שטייערן לאסט נישט קלענער געווען. דער אפצאל אויף פלייש איז געווען 3 קרייצער אויף א ליטר, פון א טויב 2, פון א גאנז 14, א קאטשקע אדער א הון 6 קרייצער. אויך פאר ליכט צום בענטשן אויף שבת און יום־טוב האבן ייִדן געמוזט צאלן שטייערן, וויניקסטנס פון 2 ליכטלעך פאר יעדער פארהייראטער פרוי.

די דאזיקע שטייערן זענען פארבליבן אין קראפט אויך נאכדעם ווי די געגנט איז אנגעשלאסן געווארן צום ווארשעווער פירשטנטום. כאטש די קהילה־פארש־טייער פון די נייע דעפארטאמענטן, איינשליסלעך ראדאמער דעפארטאמענט, האבן צוזאמען מיט די פארשטייער פון די אלטע דעפארטאמענטן, געמאכט אלע באמיאונגען, צו פארגרינגערן, און אין די ראמען פון מעגלעכקייטן אפילו גענצלעך צו ליקווידירן, די דאזיקע שטייערן, מיטן מאטיוו אז זיי ברענגען צו דער פארארעמונג פון די ייִדן.[9]

אויסער די דאזיקע שטייערן איז אויף די ייִדן ארויפ־געלייגט געווארן א גרויסער שטייער לטובת דעם מיליטער, וועלכן ס'האבן באשטימט די מיליטער ארגא־נען. אין ראדאמער דעפארטאמענט, אין וועלכן סטאשעוו איז געווען אנגעשלאסן, האבן זיך אנגעזאמלט חובות פון די קהילות שטייערן אויף א סומע פון 247.217 זל., וועלכע מ'האט נישט באוויזן צו באצאלן אין פארלויף פון איין יאר מיליטערישער הערשאפט אין ווארשעווער פירשטנטום“[10]. מיטן אנשליסן זיך צום ווארשעווער פירשטנטום, זענען צוגעשטעלט געווארן דעם מלוכה־ראט א ריי פלענער צו רעגולירן די ייִדן פראגע אין פוילן. דער ציל פון די פלענער איז געווען „צו פארבע־סערן“ די לאגע פון די ייִדן דורך מקרב זיין זיי צום גייסט פון דער ציוויליזאציע און דורך שאפן פאר־באדינגונגען פאר זייער אסימילאציע, אין הסכם מיט די פאדערונגען און פארשלאגן פון רעפערענט אין מדינה ראט קייטאן קוזמיאן. אין רעזולטאט פון די „אויסבעסערונגען“ האט זיך א שאט געטאן א ריי נייע געזעצן און גזירות אויף ייִדן. די שווערסטע גזירה איז געווען דער פארבאט פון פראדוצירן שארפע געטראנ־קען. אמת, אדאנק דעם וואס נאוואסילאוו איז איבער־געקויפט געווארן דורך די ייִדן, איז דער פארבאט בטל געווארן, אבער א ריי אנדערע שווערע געזעצן זענען פארבליבן אין קראפט, ווי צום ביישפיל די רעכט פון מאנכע שטעט צו פארטרייבן פון זייערע גרענעצן די ייִדן. „de non tolerandis Judaeis“. אין סטאשעוו האט מען זיך באנוגנט מיט פארבאטן די ייִדן צו וווינען אין צענטראלע גאסן. אין יאר 1809 האט דער פרעפעקט קושינסקי ארויסגעלייגט א ריי נייע און שווערע באגרע־נעצונגען. די ייִדן איז צוגעטיילט געווארן א באזונדע־רער קווארטאל און ס'איז זיי פארבאטן געווארן צו וווינען צוזאמען מיט קריסטן. נאר אין אויסנאם פאלן האבן ייִדן געמעגט וווינען אין שטאט: ווער ס'האט פארמאגט 10.000 זל. אין מזומן, אדער ווער ס'איז געווען א האנטווערקער אדער א פאבריקאנט. די ייִדן זענען פארפליכטעט געווארן זיך ראזירן און קליידן ווי די נישט ייִדן, לערנען לייענען און שרייבן פויליש און לערנען אויך זייערע קינדער אין דער פוילישער שפראך. די רבנים איז פארבאטן געווארן אויסצופירן וועלכן נישט איז חרם און א דערלויבעניש פון די מאכט־ארגאנען. אין איינקלאנג מיט די דאזיקע פאר־ארדענונגען, האט די שטאט אייגנטימערין איזאבעלא לובאמירסקא, באשטימט אלס דעם ייִדישן וווין קווא־טאל, דעם שטח צווישן טייך טשארנא און דער דלוגא גאס.

די באדינגונגען פאר עקזיסטענץ זענען וואס אמאל שווערער געווארן. פון צייט צו צייט פלעגט מען אויך קאנטראלירן די צאל ייִדן אין די דערפער וואס לויטן געזעץ האבן זיי זיך דארפן געדארפט פארקלענערן.

אויסער די דאזיקע באגרענעצונגען איז די ייִדן פארבאטן געווען צו האלטן קריסטלעכע משרתים און

העלפערס. אין די יאָרן 1814—1825 זענען געפירט געוואָרן די רעגיסטראַציע ביכער פון די יידן (געבורטן, חתונות און פטירות) אין איינקלאַנג מיטן נאַפּאָלעאָנישן קאָדעקס, וועלכער האָט פאַרפליכטעט אין וואַרשעווער פירשטנטום, — נישט דורך די קהילות און די רבנים, נאָר דורך די קאַטוילישע גלחים. אין יאָר 1819 זענען די יידן פאַרפליכטעט געוואָרן איבערצופירן זייער בית־עלמין אויסער דער שטאָט. אין זעלבן יאָר האָבן זיי געקויפט ערד פאַר 517 פוילישע זל. און האָבן דאָרט אויפגעשטעלט אין יאָר 1825 זייער נייעם בית־עולם.

אין פּראָצעס פון רעגולירן די יידישע ענינים אין פוילישן קעניגרייך, אין די יאָרן 1818—1825, איז אין 1822 ליקווידירט געוואָרן די קהילה און אַלע דאָקומענטן און רעכענונגען זענען פון איר אָפּגענומען געוואָרן. אין רעזולטאַט פון די דאָזיקע באַגרענעצונגען, איז דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן רואינירט געוואָרן. דער פאַרבאָט זיך נישט צו פאַרנעמען מיט געוויסע האַנדלס צווייגן, די עלימינאַציע פון דער פּראָדוקציע פון שאַרפע געטראַנקען, דאָס איזאָלירן די יידן אין ספּעציעלע קוואַרטאַלן און נישט דערמעגלעכן זיי צו האַנדלען אין שטאָט און נאָך אַ גאַנצע ריי באַגרענעצונגען, האָבן גורם געווען צום פאַרשאַרפן און פאַרשווערן פון זייער לאַגע.

צוליבן פאַרטרייבן די יידן פון די אַרומיקע דערפער, האָבן זיי זיך אַלע אַריבערגעקליבן קיין סטאַשעוו. דער יידישער ישוב אין שטאָט איז גרעסער געוואָרן און אויך די ענגשאַפט אין זייערע קוואַרטאַלן. ווי אין אַלע אַנדערע קהילות אַזוי אויך אין סטאַשעוו, איז די צאָל פון יידישע משפחות וועלכע זענען געווען באַרעכטיקט צו וווינען אין אַ הויז געווען באַגרענעצט. אויך די באַדינגונגען פאַר באַשעפטיקונג און פרנסה זענען געווען אַזעלכע, וואָס לויט די עדות פון אַ צייט מענטש „האָבן דערנידעריקט און פאַראָרעמט די יידן און אין קיין שום פלאַץ האָבן זיי נישט באַקומען די מעגלעכקייט, זיך צו באַפרייען פון זייער שווערער לאַגע״.[11]

אינטערעסאַנט, אַז דווקא די דאָזיקע תקופה איז אויסגעפאַלן אין אַ צייט פון שפע אין פוילן. אין די יאָרן 1811—1825 איז די לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקציע שטאַרק געשטיגן, דער האַנדל אין לאַנד איז אויסגעברייטערט געוואָרן, דעראַבערנדיק נייע אָפּזאַץ־מערק אין רוסלאַנד, צוליב דער אָפּשאַפונג פון די צאָל־באַגרענעצונגען צווישן פוילן און איר. אויך אין סטאַשעוו האָבן זיך געמערקט די צייכנס פון עקאָנאָמישן אויפשוווּנג און ס'איז געשטיגן די פאַרמעגלעכקייט פון דער שטעטישער באַפעלקערונג בכלל ווי אויך פון די בעלי מלאכות. די יידן האָבן אָבער נישט גענאָסן פון דעם דאָזיקן עקאָנאָמישן אויפשוווּנג, נאָר פאַרקערט, דאָס האָט זיי כמעט געשעדיקט. צו די עקאָנאָמישע פאַרפאָלגונגען זענען צוגעקומען שווערע שטייערן (בראָנפן שטייערן, שטייערן אויף כשר פלייש, רעקרוטן שטייער, און שטייערן פון איינגאַנגס דערלויבענישן קיין וואַרשע), וועלכע זענען אויפגעמאָנט געוואָרן אָן ריקזיכט. צוליב דער פאַרשאַרפונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע, זענען אין יענער צייט געמאַכט געוואָרן געוויסע פּרוּוון צו באַזעצן יידן אויף ערד־אַרבעט.

דעם 4־טן פעברואַר 1823 האָט דער פּראָטעקטאָראַט פאַראָרדנט, אַז אַלע די יידן, וועלכע ווילן זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, קאָנען זיך באַזעצן אויף פּירשטלעכע און רעגירונגס־פעלדער. די דאָזיקע יידן זענען צוגעזאָגט געוואָרן פאַרשידענע הנחות, ווי באַפרייאונג פון שטייערן אויף אַ תקופה פון 3 ביז 12 יאָר, אומזיסט האָלץ צו בויען הייזער אָן שטייערן און אַנדערע פאַרלייכטערונגען.

אויפן סמך פון דער פאַראָרדענונג, האָט אַ גרופּע יידן פון קאַלישער וואָיעוואָדסטווע דערלאַנגט אַ ביטע דעם 8.4.1823 אויף קאָלאָניזאַציע, אָבער זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן מצד די מאַכט אָרגאַנען. דער יידישער גביר שלמה זלמן פּאָזנער, וועלכער איז שוין פון לאַנג געווען אַ באַגייסטערטער אָנהענגער פון באַזעצן יידן אויף ערד־אַרבעט, האָט אָנגעהויבן — מיט דער הילף פון אַ צאָל עסקנים — צו פירן אַן אַקטיווע טעטיקייט אויף דעם געביט. ליידער האָבן אָבער, די האָפענונגען, וואָס מ'האָט געלייגט אויף יידישער קאָלאָניזאַציע — פאַרפירט. כאָטש אַ טייל

פריצים האָבן געשטעלט צו זייער דיספּאָזיציע אייניקע דערפער. איז די צאָל פון די קאַנדידאַטן אויף קאָלאָניזאַציע געווען זייער אַ קליינע. אין די יאָרן 1840—1843 איז נאָכאַמאָל אויפגעשווומען די פראַגע, ווי אַזוי צו דערמוטיקן די יידן צו ערד־אַרבעט. די רעגירונג האָט מיט נאָכדרוק געפאָדערט פון די יידן, זיך צו פאַרנעמען מיט לאַנדווירטשאַפט. און זי האָט צוגעזאָגט פונקט ווי אין יאָר 1823, גרויסע הנחות פאַר די קאָלאָניסטן.

די וואַרשעווער רבנים און אַנדערע אָנגעזעענע יידן, צווישן זיי די צדיקים ר׳ יצחק וואַרקער און ר׳ יצחק מאיר אַלטער, האָבן אַרויסגעלאָזן אַן אויפרוף צו די יידן, אין וועלכן זיי האָבן זיי גערופן איבערצוגיין צו ערד־אַרבעט. אין אַלע פוילישע געביטן, האָבן די רבנים און פרנסים זיך באַמיט צו באַוועגן די יידן צו לאַנדווירטשאַפטלעכער קאָלאָניזאַציע. אויך דאָס מאָל איז ר׳ שלמה זלמן פאָזנער געווען דער אַממיינסטנס טעטיקער. פון אַלע קהילות האָבן זיך פאַרזאַמלט רבנים און קהילה פירער אין וואַרשע, כדי זיך צו באַראַטן מיט די דאָרטיקע פרנסים וועגן די מיטלען, ווי אַזוי אויסצופירן דעם קאָלאָניזאַציע־פּלאַן, אין וועלכן זיי האָבן געזען דאָס איינציקע מיטל אויסצובעסערן די לאַגע פון זייערע ברידער אין פוילן.

דער ציל פון די אַקטיוויסטן פון דער באַוועגונג איז געווען, אָפּצוקויפן גיטער, מיט אַלע דערמיט פאַרבונדענע רעכט, אָן שום באַגרענעצונגען און באַזעצן אין זיי יידן. פּשוטער געזאָגט: אויפצושטעלן גאַנצע יידישע דערפער.

אויף דער קאָנפערענץ פון די קהילה פאָרשטייער, וועלכע האָבן זיך פאַרזאַמלט אין וואַרשע, כדי זיך צו באַראַטן וועגן די ענינים, זענען אויסגעוויילט געוואָרן צו 8 פאָרשטייער פון יעדן געביט, וועלכע האָבן זיך געשטעלט פאַרן פּראָטעקטאָר פּאַשקיעוויטש און געבעטן ביי אים ער זאָל נאָמינירן אַ קאָמיטעט פון צווישן די יידן, וועלכער זאָל זיך פאַרנעמען מיט קויפן ערד און קאָלאָניזירן אויף איר יידן. דער פּראָטעקטאָר האָט נישט רעאַגירט אויף דער ביטע. אין פאַרלויף פון יאָר 1842, האָבן די יידן אים דערלאַנגט עטלעכע ביטעס וועגן דעם ענין.

דעם 2־טן פעברואַר 1843, האָט דער פּראָטעקטאָר אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג וועגן דער נאָמינאַציע פון קאָמיטעט פאַר יידישער קאָלאָניזאַציע, אָבער נישט צונויפגעשטעלט פון יידן און נישט לויטן פּלאַן וואָס איז אים פאָרגעלייגט געוואָרן. לויט דער פאַראָרדענונג, דאַרף מען צונויפזאַמלען אַלע פאַרעפנטלעכטע אין פוילן געזעצן וועגן יידישער קאָלאָניזאַציע, און זיי צופּאַסן צו די שוין עקזיסטירנדיקע געזעצן אין רוסלאַנד. אַ דערלויבעניש אויף זיך קאָלאָניזירן וועט געגעבן ווערן נאָר די יעניקע יידן וועלכע פאַרמאָגן 1500 רובל. די קאָלאָניזאַציע וועט דורכגעפירט ווערן אין באַשטימטע ערטער און נישט ווייניקער פון 5 יידישע משפחות אין איין אָרט. רייכערע יידן וועט דערלויבט זיין צו קויפן ערד פון פּריוואַטע אייגנטימער. דער קאָמיטעט וועט באַשטימען לויט וועלכע באַדינגונגען ס׳וועט דערלויבט זיין די יידן צו דינגען קריסטלעכע אַרבעטער, וועלכע וועלן דאַרפן אינסטרוקטירן די יידן אין לאַנד־אַרבעט. ס׳וועט פאַרעפנטלעכט ווערן אַ סטאַטוט, לויט וועלכן ס׳וועט דערלויבט זיין די יידן צו גרינדן אַ געזעלשאַפט און צו זאַמלען באַשטייערונגען אויף צו גרינדן אַ פאָנד.[12]

אין צווישן האָבן איינצלנע יידן זיך באַמיט צו באַקומען אַ דערלויבעניש אויף צו קויפן ערד צו קאָלאָניזאַציע־צוועקן. אויך אין ראַדאָמער דעפּאַרטאַמענט האָט אין יאָר 1842 דער ייד יוסף וואָרם, דערלאַנגט אַ בקשה צום פּראָטעקטאָר, צו דערלויבן אים און זיינע יורשים אַרענדירן אויף אייביק ערד־שטחים וועלכע געהערן דער שטאָט ראַדאָם. די סאַנדאָמירער מאַכט־אָרגאַנען האָבן צו וויסן געגעבן דעם 29־טן מאַי 1843, אַז זיי האָבן וואָס אַן אמת פרייע ערד־שטחים, אָבער היות די יידן איז פאַרבאָטן זיך צו באַזעצן אין דעם געביט, האָבן זיי זיך וועגן דעם געווענדעט צו די העכערע מאַכט־אָרגאַנען, און ביז דעמאָלט קאָנען זיי זיך נישט פאַרפליכטן. דעם 30 יוני אָבער, האָבן די סאַנדאָמירער מאַכט־אָרגאַנען געמאָלדן, אַז זיי קאָנען נישט, פאַר קיין פאַל, פאַרטיילן צווישן די יידן די פרייע שטאָטישע ערד, ווייל דאָס וועט שעדיקן די שטעט און זייערע איינוווינער, און וועט אויך נישט העלפן די יידן זיי

צוצוגעווינען צו ערד־אַרבעט, ווייל זיי האָבן ליב פּוסט און פּאַסעווען און מיאוסן זיך מיט אַרבעט.

אין־צווישן האָבן די יידישע פּאָלקס־מאַסן, אין פיל ערטער געטאָן דאָס זייעריקע; זיי האָבן זיך געווענדעט צו די גיטער אייגנטימער וועגן באַקומען פון זיי אין אייביקער אַרענדע אָדער געדונגען ערד־שטחים, צו לאַנדווירטשאַפטלעכע צוועקן. מאַנכע האָבן אויך געקויפט ערד־שטחים, כדי צו באַזעצן יידן, ווי אַ געשעפטנער פאַקט. די פּריצים האָבן נישט געוואוסט, צי די רעגירונג וועט דאָס דערלויבן. האָבן זיי זיך געווענדעט מיט אַן אָנפראַגע צו די מאַכט־אָרגאַנען וועגן דעם.

אונטערן איינפלוס פון דער דאָזיקער באַוועגונג, וועלכע האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אויך אין סטאַשעוו, האָט זיך אויך דאָ אָרגאַניזירט אַ גרופּע יידן, מיטן ציל אונטערצונעמען אַן אַקציע ביים שטאָט־אייגנטימער, גראַף פּאָטאָצקי, כדי צו באַקומען פון אים ערד אויף דעם צוועק.

אדאם פּאָטאָצקי האָט שוין פון לאַנג זיך באַמיט אויפצוועקן ביי יידן אַ ליבע צו לאַנדווירטשאַפט און איז שטענדיק גרייט געווען צו העלפן אין דעם זין. דערמוטיקט פון דער באַוועגונג פאַר יידישער קאָלאָניזאַציע, וואָס איז אין דער צייט אַנטשטאַנען אין פּוילן האָט פּאָטאָצקי מסכים געווען צו באַזעצן אין זיין גוט אַדאַמאָווקא 10 יידישע משפּחות. די פאַרם, אין וועלכער די יידן האָבן זיך באַזעצט, איז נאָכדעם אָנגערופן געוואָרן מיטן נאָמען „פּאַלעסטינקא". פּאָטאָצקי האָט געשטעלט אין רשות פון די קאָלאָניסטן 373 מאָרג ערד, 310 מעטער צום אַקערן, און 14 מאָרגן לאָנקעס צו פּאַשע. יעדער קאָלאָניסט האָט באַקומען געביידעס, מכשירים און כלים, אַזוי אַז זיי זענען געקומען צום גרייטן. פאַר די בנינים און די זאַכן האָבן זיי געדאַרפט באַצאָלן אין פאַרלויף פון 6 יאָר, די סומע פון 817 פּוילישע זלאָטעס.

די אָפּצאָלונגען פאַר דער ערד־אַרענדע זענען געווען פאָלגנדע:

פון ווייץ פון ערשטן סאָרט 16 זל.
15 גר. אַ מאָרג
" " " צווייטן סאָרט 11 זל.
" קאָרן פון ערשטן סאָרט 8 זל. 20 גר.
פון קאָרן פון צווייטן סאָרט 6 זל. 20 גר.
" האָבער פון ערשטן סאָרט 4 זל. 24 גר.
" " " צווייטן סאָרט 3 זל. 20 גר.
" לאָנקעס ערשטער סאָרט 12 זל. 10 גר.
" " צווייטער סאָרט 6 זל. 20 גר.
פאַר פּאַשע שטחים 2 זל. פון יעדן מאָרג.

און די זענען די 10 משפּחות וועלכע האָבן זיך קאָלאָניזירט: 1) ישראל דיזנהאוז, 2) פּנחס ווײַנריב, 3) זטמה(?) שטראוס, 4) לייזר שטערענבערג, 5) בצלאל ווינצענטער, 6) ישראל גאָלדשטיין, 7) יחזקאל אַרקאַן, 8) שמואל גאָלדבערג, 9) לייזער ערליך, 10) יוסף פרענקל. דער אַרענדע־קאָנטראַקט איז אונטערגעשריבן געוואָרן אויף 25 יאָר.

דעם 15־טן מאַי 1846 איז דער קאָנטראַקט באַשטעטיקט געוואָרן דורכן פּוילישן פּראָטעקטאָראַט. די קאָלאָניע האָט עקזיסטירט נאָר 6 יאָר. אין יאָר 1852 איז זי ליקווידירט געוואָרן, צוליב נישט באַאַרבעטן די ערד און פאַרן פאַרקויפן דעם אינווענטאַר און פאַרמעגן. די יידישע קאָלאָניע אין סטאַשעוו איז געווען איינע פון די ערשטע אין פּוילן.

די דאָזיקע איניציאַטיוו פון פּאָטאָצקין און פון די יידן, איז געשטיצט געוואָרן פון גובערנאַטאָר. אין יאָר 1848 זענען געווען אין ראַדאָמער גובערניע 14 יידישע קאָלאָניעס מיט 562 משפּחות. און אין יאָר 1849 15 קאָלאָניעס מיט 1180 יידן (596 מענער און 584 פרויען). אויסער די זענען געווען נאָך 200 יידישע משפּחות וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט. פון די 15 קאָלאָניעס זענען 7 געווען באַפרייט פון מיליטער־פליכט.[13]

אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע פון יידן פאַרבעסערט. אויסער דעם קליין האַנדל, וועלכער איז אין גאַנצן געווען אין יידישע הענט, האָבן יידן פאַרנומען פּאָזיציעס אויך אין גרויס האַנדל, אין תבואה און האָלץ־מסחר, אין דער גיפּס־אינדוסטריע פון דער געגנט ווי אויך אין האַנדל פון שאַרפע געטראַנקען. אויך אין האַנטווערקעריי איז געשטיגן די צאָל פון יידן. אין יאָר 1840 האָבן 12 יידן אַרענדירט די באַלייכטונג פון דער שטאָט,

און יעדערער פון זיי האָט איינגעצאָלט אין קאָסע פון די שטאָט בעלי־בתים 12 זל. דאָס רואיקע לעבן אין שטאָט איז געשטערט געוואָרן אין יאָר 1863, אין די צייטן פון פוילישן אויפשטאַנד.

מיטן אויסברוך פון אויפשטאַנד, האָבן די רוסן קאָנצענטרירט אין דער געגנט פון אפאטאוו און סאַנדאָמיר, זאַוויכאָסט און סטאַשעוו, איינהייטן פון פוס־גייער און אַרטילעריע אויפן גרונט פון ידיעות, אַז אין דער געגנט, אין וואנכאצק, געפינט זיך דער הויפט־שטאַב פון קאָמענדאַנט לאַנגיעוויטש. דער שטאַב פון די רוסישע איינהייטן איז געווען אין סטאַשעוו גופא.

שוין אין די צייטן פון די דעמאָנסטראַציעס, אין די יאָרן 1861——1863, איז די באַציאונג פון די פאָליאַקן צו די יידן געווען אַ פיינטלעכע. ס'איז גענוג צו דערמאָנען, אַז די דעמאָנסטראַציעס פון אויגוסט 1861, וועלכע זענען פאָרגעקומען אין אפאטאוו, האָבן געטראָגן אַ רעליגיעז־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער און די יידן האָבן זיך אין זיי נישט באַטייליקט. פוילישע כנופיות זענען דאַן באַפאַלן די יידן, גערויבט און געהאַקט שויבן. די דאָזיקע מעשים האָבן, פאַרשטייט זיך, געווירקט אויף דער האַלטונג פון די יידן, אָבער זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרמיידן, אַז אַ טייל פון דער יידישער יוגנט, וואָס האָט געלערנט אין די שולן און איינגעזאַפּט אין זיך דעם גייסט פון פוילישן פאַטריאָטיזם, זאָל אָנטייל נעמען אין די דעמאָנסטראַציעס פון 1862. פונדעסטוועגן האָבן די יידן געליטן פון פוילישע באַשולדיקונגען, אַז זיי זענען רוסישע שפּיאָנען און אַז זיי האָבן אונטערגעשריבן אַ פעטיציע צום צאַר.

די באַציאונגען צווישן יידן און פאָליאַקן זענען פאַרשאַרפט געוואָרן אין סטאַשעוו, אַממייסטנס אין יאָר 1863, בעת אַ טייל יידן זענען באַשולדיקט געוואָרן אין איבערגעבן ידיעות די רוסן. דעם 12־טן פעברואַר 1863 האָט לאַנגיעוויטש, וועלכער האָט נישט געקאָנט ביישטיין דעם רוסישן מיליטער, פאַרלאָזט מיט זיין איינהייט, אין באַשטאַנד פון 600 מאַן, שוויענטי־קזשיזש (Sw-Krzyż) און איז אָפּגעטראָטן אין דער ריכטונג פון ראַקעוו. אויפן וועג איז אים געלונגען זיך אַרויסצודרייען פון רוסישער אָבסערוואַציע און דעם 14־טן פעברואַר, אין אָוונט, איז ער אַריין קיין סטאַשעוו. אָבער אין 2 טעג אַרום, דעם 17־טן פעברואַר, זענען די אויפשטענדלער אַנגעגריפן געוואָרן אין סטאַשעוו, דורך רוסישע איינהייטן אונטער דער קאָמאַנדע פון קאַפּיטאַן זאַגריאַשעק, און שוין דעם 18־טן זענען די אויפשטענדלער אָפּגעטראָטן און די רוסן זענען אַריין אין שטאָט.[14] ווי נאָר די רוסן האָבן דעראָבערט די שטאָט, האָבן זיי, אַלס נקמה־אַקט פאַר שטיצן די אויפשטענדלער, צעראַבירט די קריסטלעכע הייזער. די יידן האָבן זיי נישט געשטעפעט, ווייל זיי האָבן זיך נישט באַטייליקט אין אויפשטאַנד און אויך נישט געהאָלפן די אויפשטענדלער. נאָכדעם האָבן יידן אָפּגעקויפט ביי די זעלנער דאָס אָנגערויבטע גוטס פאַר 500 רובל. באַלד אָבער ווי די רוסן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט, האָבן די יידן צוריקגעגעבן די פוילישע אייגנטימער זייערע צוגערויבטע חפצים אָן שום פאַרגיטיקונג.[15]

אין אָקטאָבער 1863 איז אַריין פון גאַליציע אין סאנדאמירער קרייז דער פּולקאָווניק טשאכאָווסקי אין שפּיץ פון אַן איינהייט פון 1000 מאַן. איבער איין גרופּע האָט קאָמאַנדירט אַ יידישער פּאָרוטשניק מיטן נאָמען אויגוסט ראזנער. ער איז געווען אַן עסטרייכישער אָפיציר און האָט זיך אָנגעשלאָסן צו די אויפשטענדלער אונטערן נאָמען רוזשא.[16] ראזנער האָט זיך אויסגעצייכנט אין אַ טייל קאַמפן, אָבער דעם 21־סטן אָקטאָבער איז ער אַרויס אין דער ריכטונג פון יורקאָוויטשע, און איז אַריינגעטראָטן אין אַ קאַמף מיט אַ רוסישער איינהייט, וועלכע איז אָנגעקומען פון סטאַשעוו. אין דעם קאַמף איז ראַזנער געפאַלן צוזאַמען מיט 80 זעלנער פון זיין גרופּע.[17]

פון 1399 יידן אין יאָר 1820 (אַנטקעגן 1562 קריסטן) איז דער יידישער ישוב אויסגעוואַקסן אין פאַרלויף פון 7 יאָר, אין 1827, צו 2062 נפשות אַנטקעגן 2080 קריסטן. אין 1856 איז די צאָל יידן געשטיגן צו 3206 אַנטקעגן 1803 קריסטן. אין יאָר 1857 האָבן יידן באַטראָפן 64% (3246 קעגן 1823). אין יאָר 1897 האָט דער יידישער ישוב באַטראָפן 4885 נפשות אַנטקעגן 3000 קריסטן. (61.9%).

אין יאָר 1913 האָט די יידישע באַפעלקערונג פון סטאַשעוו געציילט 7634 נפשות. פון זיי 4054 מענער און 3580 פרויען. אין יאָר 1921, שוין אין נייעם פוילן, זענען אין סטאַשעוו געווען 4704 יידן אַנטקעגן 3653 קריסטן. די יידן האָבן אויסגעמאַכט 57.5% פון דער באַפעלקערונג. זייער פיל ליידן האָט די שטאָט אַדורכגעמאַכט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַממייַנסטנס אין זומער 1914, נאָכדעם ווי די עסטרייכער האָבן פאַרנומען די שטאָט און זענען פון איר אָפּ־געטראָטן אין סעפטעמבער 1914. ווען די רוסן זענען צוריק אַריין אין שטאָט, האָבן די קאָזאַקן זיך אַ לאָז געטאָן איבער יידישע הייזער און געשעפטן, רויבנדיק וואָס ס'האָט זיך געלאָזן און גלייכצייטיק מערדערלעך צושלאָגן זייערע אייגנטימער. יום כפור, איז לויטן באַפעל פון גענעראַל נאָוויקאָוו, אויפגעהאָנגען געוואָרן איין ייד אויף אַ לאַמטערן און 8 אַנדערע זענען דער־שאָסן געוואָרן.[19] אין אָקטאָבער זענען ווידער צוריק אַריין די עסטרייכער און זענען פאַרבליבן נאָר עטלעכע טעג. דער פראָנט האָט זיך געדרוקט אַהין און צוריק, ביז די שטאָט איז אין יאָר 1915 ענדלעך און אַנטגילטיק באַפרייט געוואָרן פון די רוסן און איבערגעגאַנגען צו ד'י עסטרייכער, וואָס האָבן געהאַלטן די שטאָט ביז ס'איז צוריק אויפגעשטאַנען דאָס נייע פוילן.

[1] דער אַרטיקל איז געשריבן געוואָרן דורך ד"ר נ. מ. געלבער אין העברעאיש און דורך אונז איבערזעצט געוואָרן אין יידיש.

[2] די באַמערקונגען זענען צוגעפינען אין העברעאישן טעקסט, זייט : 35.

די אייגנטימער פון דער שטאָט סטאַשעוו אָנהויבנדיק פון 15־טן יאָרהונדערט

1. מיקאַליי פון קוראָוו, וויצע קאַנצלער פון מלך יאגעללא — געשטאָרבן אין 1411 יאָר.

2. וואָיציעך יאסטשעמביעץ, ארצי בישאף פון גניעזנא. ער האָט אָפּגעקויפט סטאַשעוו פון די יורשים פון מיקאַליי, געשטאָרבן אין 1436 יאָר. ער האָט איבערגעגעבן די שטאָט זיין ברודער־זון, מארצ'ין דערסלאוו און נאָכדעם ווי ער האָט אַנולירט די ירושה, האָט ער זי איבערגעגעבן זיין ברודער יאַן, וועלכער האָט באַקומען דעם נאָמען ריטוויאנסקי.

3. יאן ריטוויאנסקי, קאשטעליאן פון סאנדאמיר. האָט איבערנומען סטאַשעוו פון פארגייער.

4. מיקאליי פון קוראזוואנק. דעם לעצטענס איידעם. געווען סטאַראָסטע אין שידלעוו.

5. זיין זון אדאם. געשטאָרבן אין 1510 יאָר.

6. זיין טאָכטער אננא. פאַרהייראַט צו היעראנים לאסקי. וואָיעוואָדע אין שיעראדז. ער האָט געשאָנקן סטאַשעוו די רעכט איינצואָרדנען ירידים, און איר געגעבן דעם סטאַטוס פון אַ שטאָט.

7. זיין זון אולבריכט לאסקי, דער פריינט פון די אריאנער.

8. גאבריעל טענטשינסקי. וואָיעוואָדע אין לובלין. (די שטאָט איז אים איבערגעגעבן געוואָרן דורך מאריא, די פרוי פון סטאַניסלאַוו צ'יאלעק, וועלכע האָט געקויפט סטאַשעוו, ריטווין און נאָך אַ טייל גיטער אין יאָר 1596).

9. אַנדזשיי זיין ברודער. קאשטעלאן אין בעלז. געשטאָרבן אין 1613 יאָר.

10 זיין ברודער יאַן. 1637—1614.

11. זיין טאָכטער איזאַבעללא. פאַרהייראַט צו לוקאש אפאלינסקי. קרויץ מארשאל. געשטאָרבן אין 1662 יאָר.

12. יאַן זייער זון.

13. זאָפיא־אננא־עלזשביעטא זיין שוועסטער. פאַרהייראַט צו סטאַניסלאַוו הערakliוש ליובאמירסקי. גערופן „דער פוילישער שלמה". מרשאלעק. געשטאָרבן 1702.

14. עלזשביעטא־העלענא זייער טאָכטער. פאַרהייראַט צו מיקאליי שיעניאווסקי. געשטאָרבן אין לעמבערג אין יאָר 1726.

15. מאריא־זאפיא זייער טאָכטער. פאַרהייראַט צו סטאַ־ניסלאוו דענהאף. וואָיעוואָדע אין פלאָצק. נאָך זיין טויט חתונה געהאַט אין 1731, מיטן פירשט אדאם טשארטאָריסקי. געשטאָרבן — 1782.

16. איזאבעללא זייער טאָכטער. פאַרהייראַט צום פירשט סטאַניסלאוו ליובאמירסקי. געשטאָרבן אין לאנצוט אין יאָר 1783. זי האָט באַקומען ירושה פון אירע עלטערן 11 שטעט, 252 דערפער, אין ווערט פון 20.772.310 זל. איר ברודער אדאם קאזשימיעזש האָט באַקומען 10 שטעט, 237 דערפער אין ווערט פון 25.394.21 פוילישע זל.

17. יוליא זייער טאָכטער. פאַרהייראַט מיטן פירשט יאַן פּאָטאָצקי.

18. ארטור סטאניסלאוו פּאָטאָצקי — זייער זון. געשטאָרבן אין 1832 יאָר.

19. אדאם זיין זון. געשטאָרבן אין 1872.

20. ארטור זיין זון. געשטאָרבן אין 1890 יאָר.

21. ראזא זיין טאָכטער. פאַרהייראַט מיטן פירשט מאציי ראדזיוויל.

22. ארטור, קאנסטאנטין, מיקאליי, מאציי — זייערע זין.

די עקזיסטענץ־רעכט פון דער סטאשעווער קהילה פון יאר 1772

אויגוסט אלכסנדר, דער פירשט טשארטאריסקי פון קלע־וואן און זשוקאוו, וואיעוואדע און גענעראל פון רייסין, גענעראל־לייטענאנט פון גווארדיע־מיליטער, קאמענדאנט פון די פוס־גייער פולקן פון זיין קעניגלעכער הויכקייט און פוילישער רעפובליק, באזיצער פון די אויסצייכענונגען: „דער ווייסער אדלער", „הייליקער אנדזשיי", „הייליקער סטאניס־לאוו", מיר טאן וויסן די אלע וועלכע וועלן דארפן וויסן, און נעמליך: דער לייטונג פון פאלאץ אין מיין ירושה־שטאט סטאשעוו, וואס רעגולירט זיך איצט.

היות די קהילה פון דער דערמאנטער שטאט סטאשעוו בעט מיטן גאנצן קהל צו געניסן פון די רעכט, וואס זענען זיי צוגעטיילט געווארן דורך די שטאט־בעלי־בתים, וואס זענען געווען פאר מיר און זענען ביז איצט אויסגעפירט געווארן נאך לויטן מנהג, דעריבער רעקאמענדיר איך מיט דער דערלויבעניש זיי צו היטן און פארארדנען זיי אויסצופירן:

1. אויך אין דער צוקונפט איז יידן דערלויבט אויס־צוהאלטן א שול און בית־הקברות אן שום שטערונג מצד די גלחים.

2. זיי איז דערלויבט זיך צו באשעפטיקן מיט מלאכה אן שטערונגען מצד די צעכן און אן יעדן אפצאל. אויך האט יעדער בירגער דאס רעכט זיך צו באשעפטיקן מיט יעדן האנדל, סיי פארקויפן און סיי קויפן מיטן באדינג נישט ארויסדרייען זיך פון באצאלן די געוויינלעכע שטייערן און וואס געהערן דעם פאלאץ.

3. קאכן ביר און דעסטילירן מעד זענען באדינגט מיטן אפצאל די ארענדע־שטייערן און אנדערע, ווי ס'איז אנגע־נומען פון לאנג, פריי פון יעדן אפצאל פאר די צעכן.

4. די בעקער און קצבים האבן דאס רעכט צו האנדלען, שחט'ן אלערליי בהמות און זיי פארקויפן נאכן רעגולירן וואס עס קומט דעם פאלאץ.

5. רבנישע געריכטן וועלן פארקומען ווי ס'איז איינגע־פירט פון לאנג, די אפעלאציעס ביי דער פאלאץ־לייטונג.

6. צו משפטים צווישן א ייד און א קריסט דארף מען צוקאפטירן קהילה־פרנסים צום בורמיסטזש. אויך אפעלאציעס פון דעם געריכט זענען אין די הענט פון דער פאלאץ־לייטונג.

7. די שטייערן און שטאטישע נאלאגן דארפן ארויפגע־לייגט ווערן אויף יידן און קריסטן אויף א פראפארציאנעלן אופן.

די אויבנדערמאנטע פאראגראפן זענען באשטעטיקט גע־ווארן לויטן געזעץ פאר דער קהילה פון מיין שטאט סטאשעוו און איך פאדער אז די לייטונג פון פאלאץ זאל זיי אויספירן איצט און ווייטער און זאל אכט לייגן אויף זייער דורכפירונג.

ארויסגעגעבן אין ווארשע 20־טן יוני 1772.

געחתמ'עט: א. טשארטאריסקי.

די עקזיסטענץ־רעכט האבן באשטעטיקט: איזאבעלא טשארטאריסקי־לובאמירסקא, אלפרעד פאטאצקי, אדאם פא־טאצקי אין 23־טן אקטאבער 1797 און פארעגיסטרירט געווארן אין די לאנד־אקטן (akta ziemskie) אין בוך:

Liber transactioum p. 82. Nr. 95.

געפינט זיך אין ארכיוו אין שיכעוו (Sichów) אין די דאקומענטן פון 1858 נר. 196.

איז געדרוקט אין:

Ks. W. Sieka: Opis historyczny miasta i parafii Staszów — Radom 1918 p. 21—22.

הרב ד״ר דוד גרויבארט שיקאגו / סטאשעוו של מעלה

סטאַשעוו, אונזער געבוירן־שטעטל, איז שוין אַריין אינעם צרור החיים פון דער אומה אַ פאַרגייסטיק־טע, אַ שלמעלה׳דיקע. ווייל סטאַשעוו של מטה איז פאַר אונז שוין אַ חרובע, זענען מיר זיך דאָ מתייחד מיט דער גייסטיקער, כולה רוחניות׳דיקער סטאַשעוו: סטאַשעוו של מעלה. דאָס גייסטיקע בילד פון אונזער באַליבט שטעטל שטייט פאַר אונז אין איר גאַנצן שיעור־קומה: דאָס שטעטל מיט אירע רבנים, חסידים און משכילים און מיט איר גייס־טיקער פיזיאָנאָמיע בכלל.

לויט דער מאָנאָגראַפיע איבער סטאַשעוו, געשריבן פון גלח שיעקאַ, האָט דאָס שטעטל געהערט צו דער גראַפן־פאַמיליע ראַדזיוויל און טשאַרטאַריסקי, באַ־רימטע פוילישע אַדל־לייט, וועלכע זענען געווען באַ־קאַנט מיט זייער פראָ־יידישער טראַדיציע. אגב, דער באַקאַנטער ווילנער גר־צדק פּאָטאָצקי („גרף פולני״, לויט אַ העברעאיש ליד) האָט געהאַט אַ קרובה׳שאַפט מיט דער ראַדזיוויל־פאַמיליע.

דאָס שטעטל ווערט דערמאָנט אין אַ ריי אַלטע ביכער און חסידישע ספרים, צווישן אַנדערע אינעם מעמואַרן־בוך „מגילת־ספר״ פונעם גאון רבי יעקב עמדן, וועלכער האָט געלעבט אין 18־טן יאָרהונדערט. רבי יעקב עמדן, אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן יעב״ץ, שרייבט, אַז זיין פאָטער, דער באַרימטער גאון רבי צבי אשכנזי, גערופן דער „חכם־צבי״, האָט בעת זיינע וואַנדערונגען איבער אייראָפּע, בערך 2 יאָר געלעבט אין סטאַשעוו. אין אונזער שטעטל איז דער „חכם־צבי״ געווען דער גאַסט פון זיין פאַרערערין, דער פרינצעסין טשאַרטאַריסקאַ, אייגנטימערין פונעם שטעטל און פונעם דערנעבנדיקן דאָרף ריטוויאַני, אָדער ריטפּין, ווי יידן האָבן דאָס דאָרף גערופן. דאָס קליינע, ווייסע הויז, אויף דער שול־גאַס, ווו דער „חכם־צבי״ האָט געוווינט, האָט נאָך אין מיין צייט עקזיסטירט אין סטאַשעוו.

און אָט איז דער באַטרעפנדיקער ווערטלעכער אויסצוג פון רבי יעקב עמדנס פריער דערמאָנטן ביאָגראַפישן ווערק, „מגילת־ספר״ (תולדות וזכרונות... עם מבוא, הגהות והערות... מאת דוד כהנא, וורשה, תרנ״ז, ניו־יאָרק, תשט״ז, זייט 47—44):

„אחר שהתגורר אמ״ה ז״ל כנ״ל נתן ה׳ בלב קצין אחד חשוב, מנכבדי ארץ פולין, המפורסם לשבח ר׳ ישראל ריטפין, שהיה פקיד שקורין אָקאָנאָם של השררה הגדולה שינאווסקי (טשרטוריסקה? — ד.ג.), לה ארץ רחבת ידים, ועיירות רבות במדינת פולין ועבודה רבה. על כל נכסיה נתמנה ר״י הלז פקיד, נגיד ומושל בכל ההכנסות והוצאות של השררה הנ״ל, על ידו היו נעשים, הוא המוציא והמביא, על כן היה בעל יכולת גדול, והיה האיש ההוא ירא שמים ובעל דעת ישר. הוא שם אל לבו לזכות במצוה, לקחת את אמ״ה ובני ביתו תחת כנפי פקידתו, ונסע אליו, חילה פניו שיתרצה לבוא עם ב״ב לדור עמו במקומו, להתישב באחד המקומות אשר תחת ממשלתו בסטאַשוב או בריט־פין ובית גדול נתן לו לדור בתוכו בחנם, ומסר לו שומר משמרת יום ולילה, עבד מוכן ומזומן לכל צרכי הבית, גם פרות נתן לו, די חלב וחמאה וגבינה, ללחמו לחם ביתו וחיים לנערותיו, ועצים ואש להסקה שלח לו די ספוקו, גם עופות ודגים חיים לרוב מן הבריכות שתחת מינוי פקודתו, הכל חנם אין כסף. כמעט שהס־פיק לו כל צרכיו, רק דברים אחרים שאינן עיקר פר־נסה ומלבושים היה קונה אמ״ה ממעותיו, ואף גם זאת עשה הגביר הנ״ל לאמ״ה הרבה דורונות לפרקים בכל מיני כיבודים בשמים צוקר ומגדים, שהיה יכול להמ־ציא, כדי לעשות נחת רוח לפניו ולמצוא חן בעיניו.

את הכל נתן ר״י הנ״ל בעין טובה ובחשק גדול, כמה שנים היה כל מחסורו של אמ״ה עליו באהבה וברצון ובסבר פנים יפות מאוד עד שנת תע״ח, שנתקבל אמ״ה ז״ל לרב מדינה דק״ק לבוב והגליל; אז נצטער הק׳ ר״י הנ״ל על המצוה הגדולה שאבד מביתו שהיה אכסניא של תורה כמה שנים.

אם באתי לספר מכל מה שאירע לו בק״ק לבוב, יארך הענין, אף אם בעו״ה לא ארכו לו שם הימים, כי לא היה שם כרביע שנה, והניח שם טוב אחריו... ר״ח אייר תע״ח, כבה נר ישראל וכל ארץ פולין בוכים ומתאבלים לקול השמועה הרעה...״

כ׳וועל זיך באַנוצן מיט דער פאָלגנדער ייִדישער איבערזעצונג פונעם קאַנאַדער ייִדישן שרייבער, ה׳ ג. שמן, וואָס איז געוואָרן פאַרעפנטלעכט אין דער אויס־גאַבע: „25 יאָר סטאַשעוווער יאנג מענס מיוטשועל בענעפיט סאָסייטי״, טאָראָנטאָ 1956:

„נאָך דער אויסוואַנדערונג פון מיין פאָטער ז״ל, האָט גאָט געגעבן אין האַרץ פון אַ רייכן ייִד, איינער פון די חשובע אין פוילן, דער באַרימטער צום גוטן, ר׳ ישראל ריטפין, אַ באַאַמטער, גערופן עקאָנאָם, פון דער גרעפין שינאַווסקי (טשאַרטאָריסקא? — ד. ג.) איבער יועמעס פאַרמעגן ער איז געווען דער פאַקטישער הער־שער... און דער מענטש איז געווען אַ ירא שמים און אַ בעל שכל, און גענומען אויף זיך די מצוה, אַריינצונע־מענדיק מיין פאָטער און זיין פאַמיליע צו זיך, אים געגעבן אַ קוואַרטיר אין זיין ממשלה אין סטאַשעוו אָדער ריטפין, אים באַזאָרגט מיט באַדינונג און הויז־באַדערפעניש, אים געגעבן קי, מילך, פוטער, ברויט, האָלץ, פלייש, פיש און אַלע הויזלעכע ווירטשאַפט־נויטווענדיקייטן... און דאָס געגעבן מיט גרויס פאַר־געניגן, מיט ליבשאַפט... אַזוי עטלעכע יאָר, ביז תע״ח (1718), ווען מיין פאָטער איז אויפגענומען געוואָרן אַלס לעמבערגער רב. און דער רב ישראל האָט זיך מצער געווען, וואָס ער האָט פאַרלוירן די גרויסע מצוה, האָבנדיק ביי זיך אין סטאַשעוו די גרויסע תורה־אכסניא פאַר אַ צאָל יאָרן...

ווען כ׳זאָל וועלן דערציילן וועגן אַלץ, וואָס האָט מיט אונז פאַסירט אין לעמבערג, וועט עס פאַרנעמען צו לאַנג. צוליב אונזערע זינד, האָט דער טאַטע דאָרט לאַנג נישט געלעבט. אַפילו נישט אַ פערטל יאָר. איבערגעלאָזן נאָך זיך אַ גוטן נאָמען און נפטר גע־וואָרן ר״ח אייר, תע״ח (אין עלטער פון 58 יאָר). פאַרלאָשן איז געוואָרן דאָס ליכט פון ישראל און גאַנץ פוילן וויינט און טרויערט צוליב דער שלעכטער בשורה...

אין דער חסידישער וועלט איז סטאַשעוו באַקאַנט צוליב אַ גאָר וויכטיקן היסטאָרישן אינצידענט, דער פטירה פונעם לובלינער רבין, רבי יעקב יצחק האָראָוויץ, גערופן דער „חוזה״. די געשיכטע איז אַ באַקאַנטע און האָט צו טאָן מיטן רבינס „נפילה״, תשעה באָב תקע״ה, בעת נאָכדעם ווי דער רבי איז אַרומגעזוכט געוואָרן, דורך זיינע פאַרצווייפלטע חסידים, איז ער געפונען געוואָרן דורך ר׳ לייזער כמיעלניקער, אַן איי־דעם פון אַ באַרימטן סטאַשעווער חסיד. דער לעצטער ווערט אין די חסידישע ספרים („עשר אורות״ פון הרב ישראל בערגער און אַנדערע) טיטולירט: „הרב הצדיק, הפרוש, איש מופת, רבי צבי הירשל׳ה מסטשוב״. וועגן אַט דעם מערקווירדיקן ר׳ צבי הירשל׳ה זענען אין שטעטל, נאָך לאַנגע צענדליקער יאָרן שפּעטער, אַרומ־געגאַנגען וווּנדערלעכע לעגענדעס אַלס גרויסער צדיק. אין זיין דרך החסידות נישט נהנה צו זיין פון דער זונדיקער וועלט, האָט ער זיך פאַרשלאָסן אין זיין צי־מער, פון וועלכן ער איז עטלעכע צוואַנציק יאָר דורכ־אַנאַנד נישט אַרויס איבער דער שוועל. פון דאַנען, פון זיין יאָרנלאַנגער התבודדות שטאַמט טאַקע זיין נאָמען: „הפרוש״. נפטר געוואָרן איז ר׳ צבי הירשל׳ה כ׳ תמוז, תקצ״ה (1835). אויף זיין קבר איז אויפגעשטעלט גע־וואָרן אַן אהל, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צוציאונגס־פּלאַץ פאַר טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן יאָרן־לאַנג געשטראָמט אַהין ווי אַ סגולה אין אַן עת־צרה, סיי פאַרן יחיד סיי פאַרן רבים.

סטאַשעוו איז אויך דערמאָנט אין רבנישע „שאלות־ותשובות״ ספרים, צווישן אַנדערן אין שייכות מיט גטין־ און עגונות־פראַגן. אין דעם צוזאַמענהאַנג איז באַרימט אַ פסק־דין לטובת אַ סטאַשעווער עגונה, וועלכן

ס׳האָט אַרויסגעטראָגן דער קאָזשעניצער מגיד, דער גאון און צדיק רבי ישראל האָפּשטיין זצ״ל. מיין פאָטער, הגאון מהרי״ל ז״ל, דערמאָנט דעם ענין „עגונת־סטאַשוב״ אין זיינע שאלות־ותשובות־ספרים „חבלים בנעימים״. סטאַשעוו האָט אויך געהאַט עטלעכע רבנים בעלי־שם אין דער יידישער וועלט. ס׳איז אָבער נישט קיין ספק, אַז דער סטאַשעווער רב בהא׳ הידיעה איז געווען דער ערשט־דערמאָנטער גאון, רבי יהודה ליב גרויבאַרט ז״ל, וועלכער האָט גע׳שמ׳ט אין דער גאַנצער יידיש־לומדישער וועלט מיט זיינע וויכטיקע חיבורים, אַ חוץ זיין טעטיקייט אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער פון דער ערשטער מדרגה. פאַר אים האָט פאַרנומען דעם סטאַשעווער כסא־הרבנות אַן אייניקל פונעם „ייד הקדוש״, דער פּאָריסאָווער רב, הגאון, הצדיק רבי אברהם ראַבינאָוויטש זצ״ל. באַקאַנט זענען אויך געווען: רבי מאיר׳ל סטאַשעווער זצ״ל, דער גאון און חסיד — רב משה שאלתיאל גערשט ז״ל, תלמיד מובהק פונעם אָסטראָווצער רבי׳ן און גאון רבי מאיר יחיאל הלוי האַלבשטאָק זצ״ל, וועלכן סטאַשעווער יידן געדענקען ווי אַן אמת׳ן צדיק.

צום שלוס: איך מיין, אַז ס׳וועט אַוודאי נישט זיין איבערטריבן צו זאָגן, אַז אַ חוץ דעם פּלאַץ, וועלכן סטאשעוו האָט פאַרנומען אינעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן און וועלטלעך־קולטורעלן לעבן פונעם יידישן ישוב אין פוילן — האָט דאָס שטעטל אויפן רעליגיעזן, חסידיש־רבניש־לומדישן געביט, פאַרנומען אַן אָרט, וואָס האָט ווייט איבערגעשטיגן די נומערישע גרויס פונעם סטאַשעווער יידישן ישוב.

א. א. / דאַטעס און געשעענישן

אין יאָר 1526 האָט היעראָנים לאַסקי, אייגנטימער פון סטאַשעוו און ריטווין, אַרויסבאַקומען פון קעניג זיגמונט דעם ערשטן אַ דערלויבעניש איינצואָרדענען יאַרידים אין שטעטל יעדן דאָנערשטיק.

אין יאָר 1610 האָבן די אָרטיקע יידן שווער געליטן פון אַן עלילת־דם און אַרויסגעטריבן געוואָרן פון דער שטאָט.

אין יאָר 1690, נאָך וואָסערע 80 יאָר, איז די יידן דערלויבט געוואָרן צוריקצוקומען.

אין יאָר 1718 האָבן יידן באַקומען אַ דערלויבעניש אויפצובויען אַ שול און אַ בית־עולם.

אין יאָר 1738 האָט פירשט טשאַרטאָריסקי פאַראָרדנט אויפצושטעלן, אין מיטן מאַרק, אַ ראַטהויז פאַרן מאַגיסטראַט און געוועלבער.

אין יאָר 1772 ווערט די דערלויבעניש פאַר דער שול און בית־עלמין באַנייט, נאָכדעם ווי דער אָריגינעלער דאָקומענט איז פאַרברענט געוואָרן אין אַ שרפה.

אין יאָר 1808 זענען די יידן אויפגעפאָדערט געוואָרן צוצוגעבן צו זייערע נעמען אויך פוילישע פאַמיליען־נעמען.

אין יאָר 1809, אַחוץ אַנדערע גזרות, האָט די רעגירונג פונעם ווארשעווער פירשטנטום פאַרבאָטן די יידן צו וווינען צוזאַמען מיט די קריסטן און ס׳איז פאַר זיי באַשטימט געוואָרן אַ באַזונדערער וווין־קוואַרטאַל.

פון יאָר 1809 ביז 1844 איז סטאַשעוו באַשטימט געוואָרן אַלס זיץ־אָרט פון פּאָוויאַט.

אין יאָר 1811 זענען איינגעפירט געוואָרן ענדערונגען אין שייכות מיט די יאַרידים אין שטעטל. מאַרק־טעג זענען באַשטימט געוואָרן יעדן דאָנערשטיק — דאַקעגן יאַרידים אין די טעג: דעם 2־טן יאַנואַר, דעם 24־טן פעברואַר, דעם ערשטן אפּריל, דעם 27־טן מאַי, דעם 24־טן אויגוסט, דעם 2־טן סעפּטעמבער, דעם 21־טן אָקטאָבער, דעם 30־טן נאָוועמבער און דעם 20־טן דעצעמבער.

אין יאָר 1825 איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער נייער בית־עולם.

אין יאָר 1826 איז אויפגעבויט געוואָרן די ערשטע בריק קעגנאיבער דער מיל.

אין יאָר 1843 איז געפּלאַסטערט געוואָרן דער שאָסיי קיין אַפּט.

אין יאָר 1846 האָבן זיך 10 יידן, געשטיצטע דורכן כראַביע פּאָטאָצקי, באַזעצט אַלס לאַנדווירטן אויף דער אַדאָמאָווקע, ביי סטאַשעוו. די 10 זענען: 1. ישראל דיזנהויז. 2. פּינקוס וויינריב. 3. זשעטמא (?) שטראוס. 4. לייזער שטערנבערג. 5 צאַלע וינצנטער. 6. ישראל גאָלדשטיין. 7. יחזקאל אורקאַן. 8. שמואל גאָלדבערג. 9. לייזער ערליך. 10. יוסף פרענקל.

אין זעלבן יאָר האָט לייביש וואלמאַן אַדורכגעפירט דאָס אויסגראָבן אַ נייעם קאַנאַל פאַר דעם טייך טשאַרנע ביז צו דער דלוגע גאַס; פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָט וואלמאַן באַקומען 2040 זל. און 18 גראָשן.

אין יאָר 1850 איז די צאָל יערלעכע יאַרידים פאַר־קלענערט געוואָרן און געשטעלט געוואָרן אויף 6.

אין יאָר 1854 איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע שרפה אין שטעטל. 17 הייזער און פיל פויערישע געביידעס זענען אַוועק מיטן רויך.

אין יאָר 1874 איז ווידער אַנטשטאַנען אַ גרויסע שרפה, בעת וועלכער ס'זענען פאַרברענט געוואָרן אַלע הייזער, אָנהייבנדיק פון טייך ביז דער טומאה־גאַס, איינשליסלעך די שול.

אין יאָר 1886 איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער שטאָט־גאָרטן.

אין יאָר 1899 איז געגרינדעט געוואָרן די ליי־און שפּאָר־קאַסע.

סטאַטיסטישע אָנגאַבן:

	1899	1913
יידישע מיטגלידער	41	539
קריסטלעכע "	54—95	618—1157

מיטבאַטייליקונג מיט 50 רוב.

1864 רוב.	44435 רוב.	24 קאָפּ.

פקדונות:

יידן	500 רוב.	52508 "	23 "
קריסטן	4049 "	87.000 "	
	4549 רוב.	139.508 "	23 "

הלוואה:

אַלגעמיינע	6666 רוב.	קריסטן	75.000 רוב.
		יידן	80.000 "

אַדמיניסטראַטיווע הוצאות:

אומזיסט	4108 רוב. 40 קאָפּ.

אין יאָר 1905 איז געגרינדעט געוואָרן דער „בונד". אינעם זעלבן יאָר האָבן זיך אָרגאַניזירט אין שטעטל אַ בירגערלעכע רעגירונג און פּאָליציי, וואָס זענען באַ־שטאַנען פון יידן און פּאָליאַקן צוזאַמען, און ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאָלקס־געריכט.

אין יאָר 1910 זענען אַנטגילטיק פעסטגעשטעלט געוואָרן די מאַרק־טעג אויף יעדן דאָנערשטיק, דאַקעגן די יאַרידים אויף יעדן מאָנטיק.

אין יאָר 1914 זענען, אין טאָג פון יום־כיפור, לויט אַ באַפעל פון רוסישן גענעראַל נאָוויקאָוו, איין ייד געוואָרן אויפגעהאָנגען און 10 אַנדערע דערשאָסן.

אין זעלבן יאָר זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אַלס „זאַקלאַדניקעס" קיין רוסלאַנד דער שטאָט־רב ר' יהודה ליב גרויבאַרט און דער אָרטיקער בעל־הבית, ר' דוד גאָלדפעדער.

אין יאָר 1917 — די גרינדונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און מזרחי. אינעם זעלבן יאָר קומט אויך פאָר די ערשטע כ' תמוז־טרויער־אַקאַדעמיע צום אָנדענקן פון ד"ר הרצל.

אין יאָר 1918 — אַנטשטייט די „הסתדרות צופים־סקויטינג" — שפּעטערדיקער השומר־הצעיר, דורך יצחק טענענבוים פון בענדין.

אין יאָר 1919. נאָך פוילנס ווידער־אַנטשטיין, האָבן די אָרטיקע פּאָליאַקן געהעצט די אַרומיקע פויערים אויסצופירן אָנפאַלן אויף יידן. אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון די קהילה־טוער: וואָלף טוכמאַן, אפרים זינגער, ישראל קאַרפן, מאַטיס פרידמאַן און יוסף סעגאַל — איז די דאָזיקע געפאַר באַזייטיקט געוואָרן.

אין יאָר 1923 איז געשטאָרבן פון שווינדזוכט היים צימערמאַן, דער פירער פון אָרטיקן בונד. זיינע חברים האָבן נישט צוגעלאָזן די חברה־קדישא און אים איינגע־

אָרדנט אַ וואָכיקע קבורה. אין שטעטל האָט זיך געקאָכט ווי אין אַ קעסל.

אין יאָר 1924 האָט אַ דונער געטראָפן דעם 16־יאָריקן זון פון הערשל גאָלדפלוס. אַלע רעטונגס־מיטלען ווי: אים איינאָטעמען קינסטלעכע לופט, איינגראָבן אין דער ערד ביז צום האַלז און אַנדערע — האָבן נישט געהאָלפן.

אין 1925 איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס פאַריכטן די מייער פון אַלטן בית־הקברות. טראָץ דעם, וואָס די פּאָליאַקן, וואָס האָבן געוווינט אין שכנה׳שאַפט מיטן בית־הקברות, האָבן זיך קעגנגעשטעלט מיט כוח, איז די דאָזיקע שליחות אויסגעפירט געוואָרן בשלמות — אַ דאַנק דער ענערגישער אינטערווענץ פון די קהילה־מיטגלידער און ספּעציעל פון ר׳ אפרים זינגער.

אין זעלבן יאָר, אין ראש־השנה, איז אויסגעבראָכן אַ שרפה אין שטעטל, בעת וועלכער ס׳איז אַוועק מיטן רויך, אין זיין אָפּוועזנהייט, דאָס הויז פון ר׳ משה ריי, ביים וואַסער. בעת ר׳ משה איז נאָך יום־טוב צוריקגעקומען פונעם רבי׳ן און גענומען גיין פון דער אַפּטער־גאַס אין דער ריכטונג פון זיין הויז — האָט אים גענומען באַגלייטן ר׳ נפתלי שאָר הי״ד, כדי אים פּאָרזיכטיק צוצוגרייטן צום געשעענעם — אויס מורא, אַז דער פּלוצים׳דיקער שאָק זאָל נישט גורם זיין נאָך אַ גרעסער אומגליק.

אין יאָר 1929 און שפּעטער האָט זיך דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם, פון דער ענדעקישער ש׳לע, געלאָזן שטאַרק מערקן. אונטער דער לייטונג פון זייערע אָרטיקע פאָרשטייער: שטשוועק, דער אָרגאַניסטער סאַמבורסקי און אַנדערע, האָבן די אַנטיסעמיטן געבראָכן שויבן, געשטעלט פּיקעטן פאַר יידישע געשעפטן און ס׳זענען אויך פאָרגעקומען צוזאַמענשטויסן צווישן די לעצטע און דער יידישער יוגנט.

אין יאָר 1929/30 האָט, בעת אַ וואַל־רייזע,באַזוכט סטאַשעוו דער פירער פון פּוילישן יידנטום, יצחק גרינבוים. דער באַזוך איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יום־טוב פאַרן שטעטל.

אין 1930 זענען געגרינדעט געוואָרן דער הנוער הציוני און החלוץ הכלל־ציוני, בעיקר דורך צבי לעוואוויטש הי״ד.

אינעם זעלבן יאָר איז אויך אויפגעשטעלט געוואָרן די אָרגאַניזאַציע פון צעירי אגודת־ישראל.

אין יאָר 1932 האָבן באַזוכט ד״ר יצחק שיפּער הי״ד און, ייבדל לחיים, זרובבל, אויף אַ ריי ליטעראַרישע פאָרלעזונגען און אַנדערע.

אינעם זעלבן יאָר איז ווידער אויסגעבראָכן אַ שרפה. פונעם שייער (סטאָדאָלע), נעבן ר׳ מרדכי וואגנערס הויז, האָט זיך דאָס פייער גיך צעטראָגן, פאַרברענענדיק אַלע הייזער אויף די אַזויגערופענע: „פּלאַצעס״ (פּלעצער) ביז צו דער זלאָטע גאַס. בעת דער שרפה איז אויך פאַרברענט געוואָרן אַ פּוילישער פאַסטוך, וואָס איז געשלאָפן אינעם שייער.

אין יאָר 1933 האָט זיך ביי חנה כץ, דעם קצב, אַן אָקס צעווילדעוועט און אים דער׳הרג׳עט.

אין 1934, אין חודש פעברואַר, האָט דאָס שטעטל געפייערט די עליה קיין ארץ־ישראל פון דער משפחה ראבד. נאָכן באַנקעט אין לאָקאַל פון מזרחי — האָט דאָס שטעטל זיי אַרויסבאַגלייט מיט געזאַנג און טענץ.

אין זעלבן יאָר, אין מיטן העלן טאָג, איז ווידער אויסגעבראָכן אַ שרפה, אין גאַסטהויז, אין ווינקל פון מאַרק און אַפּטער־גאַס. אַ ריי הייזער פונעם רוג (ווינקל) ביז ר׳ אַלטער בוכוואַלדס הויז איז אַוועק מיטן רויך.

אין 1935 איז אויסגעבראָכן דער גרויסער שטרייק פון די שיסטער און שטעפּער קעגן די שיך־סוחרים. אַ דאַנק די אומאויפהערלעכע אָנשטרענגונגען פון דער פאַרוואַלטונג פון שיך־סוחרים־פאַריין, די ה״ה: אלטער באנד, מענדל שניפּער, אייזיק וואלמאַן, הערשל ניסנצווייג, מענדל ליפּשיץ און פונעם פאַריין־סעקרעטער נתן רייך — איז דער שטרייק איבערגעריסן געוואָרן, נאָך איידער ר׳האָט באַוויזן צו פאַראורזאַכן ערנסטע שאָדנס.

אין יאָר 1936 איז, נאָך אַ גרויסער מחלוקת, אויסגעוויילט געוואָרן אַלס שטאָט־רב, הרב ר׳ אלטער אליעזר האָרוויץ, געוו. רב אין ריגליץ, פון דער דינאַסטיע פון ר׳ נפתלי ראָפּשיץ זצ״ל.

אין יאָר 1938 איז געעפנט געוואָרן דער באַזאַר פאַרן ק.ק.ל., אָרגאַניזירט דורך אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען אין שטעטל.

5.9.1939, אין פינפטן טאָג פונעם אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג, איז דאָס שטעטל באַמבאַרדירט געוואָרן דורך די דייטשן און ס'זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות **פון דער משפחה פון** מאיר כהן און אַנדערע.

6.9.1939 איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע שׂרפה.

8.9.1939 אין דער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק זענען די נאַצי־חיילות אַנגעקומען **אין שטעטל.**

16.10.39 האָט זיך אויפן אָרט באַזעצט אַ סטאַבּילער זשאַנדאַמעריע־פּאָסטן.

נאָך געציילטע טעג זענען אַרעסטירט געוואָרן 5 יידן **אַלס** פאַראַנטוואָרטלעכע **פאַר דער** „גוטער אויפפירונג" **פון דער יידישער באַפעלקערונג.**

25.11.39 איז אַרויפגעלייגט **געוואָרן אויף דער קהילה די** ערשטע קאָנטריבוציע.

עטלעכע טעג פאַר דעם האָבן די דייטשן נאָמינירט **דעם יידישן** „עלטעסטן־ראָט".

1939, אין דעצעמבער איז **פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ** באַפעל, **לויט וועלכן יעדער ייד,** פון 10 יאָר אָן, **איז פאַרפליכטעט** אָנצוטאָן אַן „אָפּאַסקע" **פון ווייסן לייוונט מיט אַ בלויען** מגן־דוד.

אין דעם חודש זענען אָנגעקומען די ערשטע פּליטים פון קאַליש.

26.1.1940 איז געעפנט געוואָרן די **פאָלקס־קיך אין חסידישן בית־המדרש.**

29.1.1940 זענען אָנגעקומען אין שטעטל 150 ס"ס־לייט, **אָנגעפירט פון אָבערשטורמפירער וואָסמאַן, צו** רויבן **און** ליקווידירן יידישע געשעפטן, **מיט דער אַקטיווער** אונטערשטיצונג **פון די** פּאָליאַקן און פאָלקס־דייטשן.

1940, אין ערב שבועות, איז אָנגעקומען דייטש'ש וואַלד־מיליטער. **זיי האָבן שטאַרק** צעשלאָגן אפרים זינגער, **אים** אַרעסטירט **און** אָפּגעפירט **קיין** איוואַנצק.

נאָך שווערע אָנשטרענגונגען **און** לאַפּוווקעס **איז זינגער** באַפרייט **געוואָרן.**

1.7.1940 — אַלע יידן, פון 15 יאָר אָן, זענען אויפגעפאָדערט **געוואָרן צו אַרבעטן** 2 טעג אין דער וואָך **ביי** צוואַנגס־אַרבעטן.

15.7.1940, איז אָנגעקומען „עמלער", **אַ דייטשע געזעלשאַפט צו בויען שאָסייען.**

12.9.1940, אין אַ גע'עג **נאָך יידן האָבן די דייטשן** געכאַפּט 260 מענטשן, **צוליב געזונטהייטס־טעמים זענען** 20 געוואָרן באַפרייט. **די** איבעריקע **זענען** אַפּגעשיקט **געוואָרן אין אַן** אַרבעטס־לאַגער.

1940, ערב־סוכות, 2 **טעג פאַר יום־טוב, האָט די** דייטשע זשאַנדאַמעריע, **מיטן פאָלקס־דייטש** קאַרל טירענע **בראש,** אַרעסטירט לייזער ברענזל, אים איינגעשפּאַרט **אין דער** שטאָט־תפיסה און אים דאָרט אויפגעהאָנגען.

1941, יוני, ס'איז אויפגעשטעלט געוואָרן די יידישע „אָרדנונגס־דינסט".

1.1.1942, יידן איז פאַרבאָטן **געוואָרן צו** פאַרלאָזן ס'שטעטל. יעדן, וואָס וועט עובר זיין **אויפן פאַרבאָט** — דראָט טויט־שטראָף.

6.1.1942 — פוטער־אַקציע.

15.1.1942, יידישע געשעפטן **זענען געשטעלט געוואָרן** אונטער דער אויפזיכט **פון דייטשן, פאָלקס־דייטשן, אָדער פאָליאַקן.**

1942, פעברואַר. אין שטעטל איז אָנגעקומען **דער** געסטאַפּאָוויעץ פאַן מאַלוטקי, **פון טאַרנע.** רויבנדיק די יידישע פאַרמעגנס **האָט ער דערצו שטאַרק** צעשלאָגן זייערע אייגנטימער.

17.3.1942 — נאָך אַ באַזוך **פון** פאַן מאַלוטקי, **דאָס־מאָל האָט ער** דערמאָרדעט 2 מעלעצער יידן און אַ פּליט ליכטנשטיין.

1942, אַפּריל. די פּאָליאַקן מסר'ן **יידן אין שמוגלען לעבנס־**מיטל. **אַלס** ערשטער קרבן **פון די דאָזיקע מסירות איז געפאַלן** די 19־יאָריקע טאָכטער פון הערשל ביזעם.

1942, יוני. דער „יודנראַט" איז אויפגעפאָדערט געוואָרן צוזושטעלן 100 „פרייוויליקע" **פאַרן סקאַר־זשיסקער לאַגער.**

15.6.1942 — אין פּאַרעפּנסלעכט געוואָרן די פּאַראָרדענונג **וועגן „געטאָ" אין 2 שטאָט־טיילן.**

1.7.1942 — אין געשלאָסן **געוואָרן דער** „געטאָ".

1942, אויגוסט. ס'זענען אויפגעשטעלט **געוואָרן די** קליידער־ווערקשטאָטן **פֿאַר די דייטשן.**

11.9.1942 — די דייטשע זשאַנדאַמעריע **איז אַריין צו** יחיאל מילגרוים, צוגערויבט די גאַנצע סחורה, **אים צוגעבונדן, אויף אַ גאַנצן טאָג,** צו אַ טעקסי, **און דערנאָך אים** איינגעשפּאַרט אין תפיסה.

27.9.1942 — ווידער אַ געיעג נאָך יידן **קיין סקאַרזשיסק.**

1.10.1942 — יענדרעק דרעזלער דערמאָרדעט יעקב אריש קאַזוכאָוויטש

2.10.1942 — דער זשאַנדאַמעריסט פּאַנטער **(פֿון פראַנקפורטביים מיין)** דערמאָרדעט די פרוי פון מאַרקל ווייסוואַל.

4.10.1942 — „אויסזידלונג" אין שידלעוו. **אין די טעג זענען אויך „אויסגעזידלט" געוואָרן:** אָסטראָווצע, אָפּט **און** כמיעלניק.

10.10.1942 — 300 „פּריוויליקע" קיין סקאַרזשיסק.

18.10.1942 — ס'זענען געבּרענגט געוואָרן **די** „אויס־געזידלטע" פון אָשיק און פּלאַנטש.

6.11.1942 — צווייטע „אַקציע" אין כמיעלניק.

8.11.1942 — כ"ח מרחשון תש"ג:

ליקווידאַציע פון סטאָשעוו

ווי מ'האָט דערציילט, האָט זיך אין דעם טאָג אַרויסגעריסן פון ר' שימעלע מלמד דער ווײ־געשריי: „לית דין ולית דיין!"

1.12.1942 — די דייטשן פּראָקלאַמירן 5 **„יודנשטעט"** איינער אין צוויזמער.

15.12.1942 — ליקווידאַציע פון די **„ווערקשטאָטן".** **זיי ווערן איבערגעפירט קיין פּאָניאַטעוו.**

10.1.1943 — ליקווידאַציע פון **„יודנשטאַט" אין** צוויזמער.

1943, מאַי. דוד שניפּער פירט אָן מיט אַ פּאַרטיזאַנער־קבוצה **אין די ווישקאָווער וועלדער.**

אין זעלבן חודש זענען פון „עמלער"־לאַגער אַרויס־געשיקט געוואָרן 100 מענטשן **אין אַ שטיינהאַקעריי ביי צוויזמער,** קלעטשאַנעוו.

3.6.1943 — ליקווידאַציע פון „עמלער". **די מענטשן ווערן** איבערגעפירט קיין סקאַרזשיסק און ראַדאָם.

5.11.1943 — ליקווידאַציע פון פּאָניאַטעוו. דארונטער הונדערטער סטאָשעווער יידן.

3.8.1944 — דער טאָג פון באַפרייאונג פאַר די גע־ראַטעוועטע **אין די סטאָשעווער וועלדער און באַהעל־טענישן.**

9.5.1945 — דער טאָג פון באַפרייאונג פאַר די געראַטעוועטע סטאָשעווער יידן אין טערעזיענשטאָט.

ווי סטאשעוו האט אויסגעזען אין פו־טן יארהונדערט

סטאָשעוו, אַ שטאָט אין פּאָוויאָט סאַנדאָמיר, ביים טייך טשאַרנאַ, וואָס פאַלט אַריין נאָך 17 וויאָרסט אין די ווייסל, אונטער פלאַנטש. דער באָדן אין סטאָשעווער געגנט פאַרמירט זיך פון דריי שיכטן: גיפּס, קאַלך און זאַמד. סטאָשעוו איז 210 וויאָרסט פון וואַרשע, 114 וויאָרסט פון ראַדאָם, 48 וויאָרסט פון סאַנדאָמיר, 52 וויאָרסט פון אָסטראָוצע. דער שטח פאַרנעמט 1743 מאָרגעס, פון וועלכע 120 פאַרנעמען די הייזער און די גאַסן.

די שטאָט באַשטייט פון 13 גאַסן, 3 פלעצער, 420 הייזער, פון וועלכע 305 זענען געמויערטע און 115 היל־צערנע. די גאַסן זענען ברוקירט און ריין געהאַלטן. דער מאַרק איז באַזעצט מיט ביימער. דער שטאָט־גאָרטן, ביים וואַסער, איז געוואָרן געגרינדעט אין 1886 יאָר. אין שטאָט געפינען זיך צוויי קאַטוילישע קירכעס, אַ סי־נאַגאָגע (שול), צוויי אָנפאַנג־שקאָלעס, 5 יידישע חד־רים, אַ פרידנס־געריכט, אַן אויספאַרשונגס־ריכטער, אַ רעיענט און אַ פּאָסט, אַ שפּיטאָל מיט 25 בעטן, אַ הקדש פאַר 5 אָרעמע מענטשן, מיט אַן הכנסה פון 1321 רובל אין 1881 יאָר, אַ מיליטערישער שפּיטאָל, 4 דאָקטוירים, אַ וועטערינאַר, 5 פעלדשערס, איין אַפּטייק. פון פאַבריקן עקזיסטירן: אַ בראָוואַרניע, מיט אַ פּראָדוקציע פאַר 3000 רובל (מיט 5 אַרבעטער), אַ האָניגמאַכער, 2 אַר־בעטער און 600 רובל פּראָדוקציע, צוויי סאָדע־וואַסער פאַבריקן, צוויי וואַסער־מילן מאָדערנע, מיט 21 אַרבע־טער און ביז אַ 18000 רובל הכנסה. פון אַרבעטער: שיסטער 51, שניידער 24, פעסלער־מאַכער 20, קצבים 18, בעקער 16, סטאָלערס 14, מולאַרזעס 12, היטלמאַ־כער 10, טעפּערס 7, קלייטן 120. אין 1886 האָבן זיך געפונען 7971 איינוווינער שטענדיקע און 820 נישט שטענדיקע. רעליגיעס: קאַטאָליקן 2668, פּראַוואָס־לאַוונע 15, פּראָטעסטאַנטן 8, יידן 5280.

אין 1827 יאָר זענען געווען 350 הייזער און 3107 איינוווינער. אין 1857 יאָר זענען געווען 367 הייזער, געמויערטע 107, און 5104 איינוווינער, פון זיי 3303 יידן. די שטאָטישע הכנסה באַטרעפט אַרום 4500 רובל, די קאַפּיטאַלן אין דער פּוילישער באַנק 10000 רובל.

איבערזעצט פון פויליש: הערשל פּאָמעראַנצבלום ז"ל.

ענפים ומוסדות כלכליים

צבי גולדברג ז"ל תל־אביב / הבנק הקואופרטיבי

מלחמת העולם הראשונה, שנמשכה, כידוע, ארבע שנים רצופות גרמה, כדרכה של כל מלחמה, הרס רב לחיי הכלכלה בכלל ולזו של היהודים, הפגיעים במיוחד, בפרט. שיבוש הדרכים ותקלות אובייקטיביות אחרות, שהנם תופעות לוואי בלתי־נמנעות של פעילות מלחמ־תית, מטבע הדברים שנותנים את אותותיהם, בעיקר, במעמדות הביניים הבלתי יצרניים, כגון: מעמד הסו־חרים הזעירים ובעלי המלאכה, שעליהם, ברובם, נמנו היהודים.

אך במידה, שחיי הכלכלה בכללותם, עם תום המל־חמה, החלו להתאושש ולחזור, לאט־לאט, למסלולם הרגיל — הרגישו יהודי סטאשוב, שתכופות הפרוטה לא היתה מצויה בכיסם, בהיותם, כנזכר לעיל, הנפ־געים העיקריים מפעולות המלחמה, צורך דחוף להקים מוסד אשראי יהודי ועצמאי, שיקל על המצוקה הכס־פית, ויפתח אפשרויות ליוזמה ולהתפתחות חיי מסחר ומלאכה תקינים. לשם מילוי תפקיד נכבד זה נוסד, בשנת 1922, הבנק הקואופרטיבי, שהיה אחד הראשונים מסוגו בפולין כולה. בין יוזמי ומייסדי הבנק היה, אגב, גם כותב השורות האלה.

ואם כי הון היסוד של המוסד החדש מצער היה, בסך הכל 2.500 זלוטי, שנתקבלו ממאתיים וחמישים מניות־חבר, בנות 10 זלוטי כל אחת — בכל זאת הלך המוסד, לאט־לאט אך בבטחה, הלוך והתפתח, והפך, במשך השנים, לגורם כספי ממדרגה ראשונה, וזאת לא רק בשביל יהודי המקום בלבד, אלא, במידה מסוימת, וגדלה והולכת, גם לסביבה כולה.

על חשיבותו הרבה של הבנק הנ"ל בשנות התפת־חותו תעיד העובדה, שהיקף פעולותיו השנתיות הגיע למיליון זלוטי ויותר, סכום לגמרי לא מבוטל בזמן ההוא.

יצוין, שמייסדי הבנק ומנהליו לא ראו את עצמם כפקידים ביורוקרטיים, המייצגים אינטרסים אנוכיים או כיתתיים מסוימים, אלא כעסקנים באמונה, הממלאים את תפקידם לטובת ולתועלת הציבור היהודי כולו.

להדגמת הנ"ל נזכיר את העובדה הידועה, שלעתים קרובות, לפי בקשת בעליו, לא נשלחו שטרות ל„פרו־טסט" על־אף הסיכון שהיה כרוך בכך. אַרכה כזאת, ולו גם לימים מספר בלבד, ערכה היה גדול לאין־ערוך אף מהלוואה, בהיותה שומרת על שמו הטוב של בעל השטר לבל יוכתם חלילה ויעורער ע"י כך מעמדו בחברה. יתר על כן: המוסד הנ"ל שימש את האוכלוסייה היהודית, לא רק ע"י הטרנסקציות הבנקאיות הרגילות והמקובלות, אלא גם — באופן פרטי ובמידה שהתנאים איפשרו זאת — כמקור לגמילות חסדים, שאין לה ולבנקאות ולא כלום.

כך הבינו מייסדי ומנהלי הבנק את תפקידם הצי־בורי, בקיימם בזה את החלק השלישי, לפחות, של מאמר המשנה המפורסם: „על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות־חסדים".

מדי שנה בשנה פורסם מאזן הבנק על כל סוגי עיסקותיו והתקיימו בחירות להנהלה ולמועצה. הבחי־רות שהתנהלו באופן דמוקרטי בהחלט — היוו מאורע רב־חשיבות בציבוריות היהודית המקומית. על מידת החשיבות שיוחסה להנהלת הבנק תוכיח העובדה, שיהו־דים רבים, למרות טירדות הפרנסה, עזבו את החנות, או את בית־המלאכה, ואצו־רצו לאסיפה השנתית, על־מנת להשתתף בעצמם בוויכוחים, בהחלטות ובבחירות למוסדות המנהלים ולהשפיע על הנהלת ענייני הבנק למשך השנה הבאה.

כי המוסד הזה לא נחשב כרכושם הפרטי של מספר אנשים, שהשתלטו עליו ועשו בו כבתוך שלהם. הבנק

השתייך לציבור בעלי המניות כולו — יהוא שהטביע את חותמו על אופן וסדרי הנהלתו.

למוסד הכספי החשוב הזה, שהיה, אגב, מסונף לברית הקואופרציה היהודית בפולין, יצא מוניטין בעולם המסחר, וחתימתו: מטבע עוברת לסוחר ברחבי פולין כולה.

בראש המוסד עמדה הנהלה בת 3 חברים, ועל ידה מועצה של ששה חברים.

על ההנהלה נמנו: ר׳ דוד טאומן, ר׳ שמואל חלמר וכותב השורות האלה. ואילו על המועצה — ד״ר רסינוב, בנימין טוכטרמן, אברהם ניסנבוים, חיים אל־בום, יוסף סגל והיים נטע ארליכמן.

הנהלת החשבונות נמצאה בידי הרשל׳ה טאומן, ולאחר יציאתו לוורשה ירש את מקומו שמואל שניצקי, ששימש קודם לכן כסגנו.

לסיום מותר להגיד, כי הבנק הנ״ל מילא, בשעתו, את תפקידו שלמענו נוסד, היינו: לשמש מקור אשראי נוח לאוכלוסייה היהודית — באמונה, וחלקו היה גדול בפיתוח יחסי־מסחר נורמליים, בעידוד היוזמה האישית ובעזרה — לאדם הקטן.

הפעולה הסוציאלית בימי מלחמת העולם השנייה

מטר של גזירות קשות, חדשות לבקרים, ניתך על ראשי היהודים בשטחי הכיבוש הנאצי, בתוכם גם על יהודי סטאשוב.

קודם כל נאסר על היהודים לצאת מתחומי מקומות מגוריהם, ואילו לאחר מכן גם נאלצו להידחק לתוך מיטת סדום מחניקה ומצחינה — לגיטאות צפופים — ונמנע מהם, בכורח המציאות החדשה לבוא במגע כל־שהו עם האוכלוסייה הפולנית.

אחת המלים, שהיתה נפוצה ביותר, בימים הקשים ההם, מלה שמשמעותה היתה מכרעת לגבי מצב וגורל היהודים, היתה המלה: „אסור". במלה האכזרית הזאת נתקלו היהודים על כל צעד ושעל, בהגבילה ובצמצמה את אפשרויות הקיום עד למטה מכל מינימום.

אך המלה הזאת, עם כל תוצאותיה ההרסניות, לא פחות משהיה בה משום איום וסכנה גופניים לחיי היהודים — היה בה משום עלבון והשפלה לצלם האלהים של האדם היהודי. התנאים המיוחדים האלה גרמו בהכרח לכך, שלחלק גדול של הציבור היהודי בסטא־שוב — פרט לקרבנות הדמים שהציבור הזה נתבע להקריב מפקידה לפקידה ופרט לקונטריבוציות השו־נות והמשונות, אם במזומנים ממש, אם בתכשיטים ואם בפרוות, שנאלצו כל יום שני וחמישי להמציא — אבדו רוב מקורות הקיום והגיע עד פת לחם ממש.

המצב הוחמר עוד פי כמה וכמה על־ידי העובדה, שלעיירתנו הגיעו מאות רבות של פליטים, ביניהם הלק גדול בחוסר כל, בהימלטם מלודז, קראקוב, וורשה וערים אחרות — בתקווה למצוא אצלנו מקלט.

על מנת לקדם את פני הרעה התעורר ה„יודנראט", לפי יוזמת ראשו, אפרים זינגר, ובעזרתם הפעילה של מס־פר אנשים בעלי תחושת אחריות לגורל הציבור הנתון במצוקה, כמו: מנדל פרידמן, יצחק טוכמן, מנחם ליפ־שיץ, מאיר בידלובסקי, האחים רוטמן (פליטים מלודז) והאחים ליזרוביץ, (פליטים גם הם) — להקים מטבח לעניים, כדי להקל, במידת מה, על מצבם של מאות האנשים הרעבים ללחם, בעיקר מקרב הפליטים. המטבח הוקם בבית־המדרש החסידי, ברחוב ריטווינסקה התח־תית.

בעת ובעונה אחת הופעל מחדש סניף „טאז", שהיה קיים בעיירה עוד מלפני המלחמה. בראש הסניף הועמד הד״ר קירשנבום ז״ל. אדם זה, בעל קסם אישי רב ואוהב על הבריות, „לקח" את הדברים ברצינות, בעשותו כמיטב יכולתו, ולמעלה מזה, כדי להעמיד את שירותי הבריאות לאוכלוסייה היהודית על רמה נאותה, על־אף תנאי החרום. על משמרתו — במילוי חובתו לאתיקה הרפואית ולרגש האחריות והמסירות לזולת שפעם בלבו — נפל גם חלל. במגיפת הטיפוס שפרצה בעיירה, באותו הזמן, לא חס הד״ר קירשנבום על עצמו,

בעשותו ימים כלילות להגיש עזרה לכל הנזקקים לה. פעולתו זו בתנאים הקשים הכריעה אותו. לבסוף נדבק בעצמו במחלה ולאחר זמן קצר נפטר.

על־אף תנאי המלחמה נערכה לו הלוויה רבת־עם, שבה חלק לו כבוד אחרון רוב־רובו של הציבור היהודי במקום, לרבות חלק מהאוכלוסייה הפולנית.

יהא זכרו ברוך!

אחר מותו של ד״ר קירנשבוים ז״ל (אגב, לא נותר אף שריד ממשפחתו, גם אשתו ובתו היחידה ניספו ע״י הנאצים), עברה הנהלת המוסד לכותב השורות האלה. „טאז" פעל רבות באירגון שירותי הבריאות לאוכלוסייה היהודית. אמנם, לא קלה היתה המשימה, בעיצומה של המלחמה, להשיג עובדים מנוסים ונאמנים, לרבות צורכי רפואה ואישפוז. בכל זאת הצטיין המוסד בפעולתו ולא פעם אף נעזרו על ידו מוסדות בריאות לא יהודיים.

בתקופה ההיא נוסדה בפולין אגודה יהודית לעזרה הדדית, בשם „ז.ס.ס." (ז׳ידובסקה סַמופומוץ ספולצ׳נה), שמרכזה היה בקראקוב. בראש סניף האגודה בסטאשוב עמדה הנהלה בראשות החותם ועל חבריה נמנו: מרדכי פומרנצבלום, מגיסטר שטרן (פליט מלודז), ראובן ברך הרציג — מזכיר, ומרדכי זונשין — גזבר.

סניף האגודה קיבל תחת חסותו את מוסד הבריאות המיותם „טאז" ואף תמך במטבח. הסניף של האגודה הקיף את כל השירותים הסוציאליים ואת כל שירותי הבריאות. בארגנו פעולות עזרה נרחבות לנזקקים המרובים של יהדות סטאשוב המרוששת והמעונה, לרבות הפליטים.

מרפאה משוכללת, לפי מושגי הזמן ההוא והתנאים ההם, סיפקה עזרה רפואית ל־2000 נפש בערך.

על רופאי „טאז"—האגודה נמנו: ד״ר ברגסון (פליט מוורשה) וד״ר אליהו פרידמן, ואילו כרופאי שיניים פעלו: שינדל ושלמה פרידמן.

ראוי להזכיר, שעזרה רבה לשירותי הרפואה הגיש חובש בשם פינצקי, פליט מקראקוב.

ע״י הסניף אורגן גם חוג נשים, עובדות סוציאליות, בהנהלתה של מגיסטר רבקה טרופר.

לחוג זה השתייכו: פרל טוכמן, פרל רוזנגרטן, דינה רוזנבלום ועוד. גם הללו תרמו את חלקן להקלת העוני והסבל של יהודי סטאשוב ופליטיה, תוך ציפייה דרוכה לבוא היום, שיחלצנו ממוראות תקופת „הסדר החדש" — ציפייה שברובה המכריע נכזבה.

מנחם ליפשיץ גבעתיים / די שיך פּראָדוקציע

ייִדישע פּרנסות אין די קליינע פּוילישע שטעטלעך איז אַ ביז גאָר אינטערעסאַנט, באַלערנדיק קאַפּיטל פאַר סאָציאַל־עקאָנאָמיסטן, נישט נאָר כּדי פעסטצושטעלן דעם ווירטשאַפטלעכן יסוד, אויף וועלכן ס׳האָבן זיך באַזירט די ייִדישע יישובים, אינמיטן פון אַ פרעמדער, באַוועלטיקנדיקער סביבה — נאָר אויך כּדי אַרויסצוציען מסקנות פאַר זייער סאָציאַל־פּאָליטישער פּאָזיציע. מיין כּוונה אין דער נאָכקומענדיקער אַרבעט איז אַ ווייט באַשיידענערע: אין דער דאָזיקער אַרבעט וועל איך זיך באַמיען צו געבן אַ ווי ווייט מעגלעך אָביעקטיוון איבערבליק איבער דער געשיכטע און אַנטוויקלונג פון דער שיך־בראַנזש, דעם וויכטיקסטן פּרנסה־צווייג פון דעם 5000 קעפּיקן ייִדישן יישוב אין שטעטל, וועלכער האָט געבילדעט וואָסערע 50% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

די דאָזיקע, פול מיט לעבן, פּולסירנדיקע ייִדישע קהילה האָט אויך געצויגן חיונה פון אַ סך אַנדערע ווירטשאַפטלעכע צווייגן, ווי: קליינע און גרעסערע תבואה־סוחרים, האָלץ־סוחרים, קאָלאָניאַל־גאַלאַנטעריע־און מאַנופאַקטור־געשעפטן, מאַרק־שטייער, אַזוי־גערופענע טאַנדעטניקעס, און אַנדערע.

דעצידירנדיק אָבער פאַר דער שטעטלשער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט איז געווען: די ברייט־פאַרצוויגטע שיך־פּראָדוקציע, פון וועלכער אַ גאָר אָנגעזעענער טייל פון סטאָשעווער ייִדן האָט געצויגן בכבודיקע חיונה, — ביז די נאַציס האָבן חרוב געמאַכט די ייִדישע פּרנסות, צוזאַמען מיט זייערע טרעגער.

אין סטאָשעוו, וואָס האָט ביז צו דער ערשטער וועלט־מלחמה געהערט צום רוסישן אָקופּאַציע־געביט און איבער וועלכער ס׳איז צוליב איר געאָגראַפישער לאַגע, אַדורכגעגאַנגען דער הויפּט־שאָסיי, וואָס האָט געפירט פון רוסלאַנד צו די עסטרייכיש־אונגאַריש־דייטשע גרענעצן — האָבן די רוסן אויפגעשטעלט גרויסע מיליטערישע מאַגאַזינען און פערד־שטאַלן, אַ גרויסע צערקווע, און, בעיקר, מיליטערישע לאַגערן (קאַזאַרמעס), ווו ס׳האָט סטאַציאָנירט אַ מיליטערישער גאַרניזאָן.

ווי אַ וויכטיקער קאָנסומענט, האָט דער גאַרניזאָן גורם געווען צום אַנטשטיין פון ספּעציפישע פּרנסות אין שטעטל, לויטן באַדאַרף פון דער מיליטערישער מאַכט. ס׳זענען אויפגעשטאַנען נישט נאָר ליפעראַנטן (פּאָדריאַטשיקעס), וועלכע האָבן צוגעשטעלט פאַרן מיליטער אַלע נייטיקע פּראָדוקטן, נאָר אויך אַ גאַנצע ריי בעלי־מלאכות, ווי: רימאַרעס, שניידער, שיסטער, היטלמאַכער א.אַ.וו.. — האָבן זיך בכבודיק דערנערט, אַרבעטנדיק פאַר מיליטערישע צוועקן. די אַלע דערמאָנטע באַשעפטיקונגען זענען, אין זייער גרויסער מערהייט, אַריינגעפאַלן אין ייִדישע הענט, מיטן איינציקן אויסנאַם פון שוסטער־פאַך, וואָס איז געווען, לרוב, באַזעצט פון קריסטן.

בעת דער גאַרניזאָן איז, מן־הסתם צוליב מיליטערישע סיבות, איבערגעפירט געוואָרן, אין 1906 בערך, קיין קאָליש — נענטער צו דער דייטשער גרענעץ — איז אין שטעטל אויסגעבראָכן אַן ערנסטער קריזיס. ספּעציעל קריטיש איז געוואָרן די לאַגע פון די ייִדישע ליפעראַנטן און בעלי־מלאכות, וועמעס גאַנצע פּרנסה ס׳האָט זיך געשטיצט אויפן מיליטער. זענען טאַקע מאַנכע פון די דאָזיקע ייִדן נאָכגעפאָרן נאָכן גאַרניזאָן, כּדי דאָרטן פאָרצוזעצן זייערע, שוין איינגעפירטע פּרנסות. דאקעגן איז דער רוב פּוילישע שיסטער, וועלכע האָבן, אַ חוץ דעם פאַך, אויך באַזיצט אַ שטיקל באָדן און אַן אייגן הייזל, און דאָסגלייכן די מערהייט ייִדן, וועלכע האָבן פאַרלוירן זייער ברויט, און האָבן נישט פאַרמאָגט קיין מיטלען מיטצופאָרן, געבליבן אין

שטעטל, אָנהייבנדיק אַנטוויקלען נייע פּרנסות — בעיקר די שיך־פּראָדוקציע.

3 פאַקטאָרן האָבן דערמעגלעכט די אַנטשטייאונג פון דער מאַסנהאַפטער שיך־פּראָדוקציע אין אונזער שטעטל:

1. די היימישע לעדער־פּראָדוקציע פון אַ ריי יידי־שע גאַרבערייען.

2. אַן אָנזעעוודיקע צאָל יידישע אויבערטיילער (קאַ־מאַשנמאַכער).

3. אַ גרעסערע צאָל שיסטער, לרוב פּאַליאַקן.

פון אָנהייב זענען די פּראָדוציר־מעטאָדן געווען גאַנץ פּרימיטיווע און ס׳איז אויסגעאַרבעט געוואָרן נאָר אַ קינדער־שיכל פון היימישער לעדער.

אויך דער פאַרקויף איז געווען באַגרענעצט צום שטעטל און די נאָענטסטע, אַרומיקע דערפער. שפּע־טער, אַ דאַנק דער ענערגיע און אונטערנעמונגס־גייסט פון די יידישע סוחרים, איז די דאָזיקע פּראָדוק־ציע מערפאַך פאַרפיינערט און אויסגעברייטערט גע־וואָרן, און אין דער גלייכער צייט געגומען וואָס מער אַריינדרינגען אין ווייטערע פּוילישע געביטן, דער־גרייכנדיק ביז וואָלין און מזרח גאַליציע.

ווען בעת די קריגס־אָפּעראַציעס אין די יאָרן 1914—1918, איז דער פרייער האַנדל בכלל, דערונטער אויך דער לעדער־האַנדל, פאַרבאָטן געוואָרן — איז די, נאָך גאַנץ יונגע, שיך־אינדוסטרי כמעט אינגאַנצן אונטערגעגאַנגען. אָבער גלייך ווי דער קריג האָט זיך געענדיקט האָבן די יידישע שיך־אונטערנעמער מיט פרישער, פאַרטאָפּלטער ענערגיע גענומען באַנייען זייער אַרבעט, ווידמענדיק אומאויפהערלעך זייער אויפ־מערקזאַמקייט אויף דער עסטעטיזירונג און פאַרבע־סערונג פון דער שיך־אינדוסטרי, ווי אויף דער כסדר־דיקער דעראָבערונג פון נייע אָפּזאַץ־מערק.

ווי אַ פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון סטאַשעווער שיך־סוחרים־פאַריין, און ווי אַ מענטש, וועלכער האָט די בראַנזש גוט געקאָנט פון אינעווייניק, וויל איך דאָ איבערגעבן אַ ריי, מער־ווייניקער, גענויע פּרטים, סיי איבער דער נומערישער פאַרהעלטעניס פון אַלע, אין דער אינדוסטרי, באַטייליקטע גורמים, סיי וועגן די אָנגעווענדעטע אַרבעטס־מעטאָדן.

פון די אָפּיציעלע 40[1] יידישע שיך־אונטערנעמער, האָבן געצויגן זייער דירעקטע, פולע אָדער טיילווייזע, עקזיסטענץ פאָלגנדע פּרנסה־צווייגן:

1. 60 יידישע אויבערטיילער־ווערקשטאַטן, וועלכע האָבן באַשעפטיקט, אַ חוץ די אייגנטימער, און לרוב אויך זייערע פאַמיליעס — קרוב 200 געזעלן און לערן־יינגלעך, פון פאַרשידענע קאַטעגאָריעס און פאַרדינסט־מדרגות.

2. קרוב 1000 שיסטער, סיי זעלבסטשטענדיקע סיי אַרבעטער, זענען געווען טעטיק אין בערך 200 קלע־נערע און גרעסערע ווערקשטאַטן אין שטעטל אַליין און אין די אַרומיקע דערפער.

3. אַ 10 יידישע גאַרבערייען, ווו ס׳איז, לרוב, אויסגעאַרבעט געוואָרן די אויבערלעדער, אין פאַרשי־דענע פאַרבן און קוואַליטעטן. אגב, אַ דאַנק דער פאַר־בעסערטער קוואַליטעט און עסטעטישן אויסזען, וועלכע די יידישע גאַרבערייען האָבן צום סוף דערגרייכט — האָבן זיי, צולעצט, פאַרנומען אַ חשוב׳ן אָרט אינעם אַלגעמיינעם באַדאַרף פון ווייכע לעדער, פאַר דער אָר־טיקער שיך־אינדוסטרי, האַבנדיק גלענצנדיקע אויס־זיכטן אויף דער צוקונפט.

4. העכער 20 יידישע געשעפטן פון האַרטער און ווייכער לעדער, סיי אימפּאָרטירטע פון קראָקע, ראַדאָם־שידלאָוועץ, סיי פון דער היימישער פּראָדוקציע.

5. 10 יידישע געשעפטן פון שיסטער־ און קאַמאַשנמאַכער־טיילן, אַזויגערופענע: צודאַטן.

6. די גרעסערע שיך־סוחרים האָבן אויך באַשעפטיקט אַ 10 אַגענטן — וועלכע האָבן איינגעפירט די סטאַשעווער שיך אין די ווייטסטע פּוילישע געגנטן.

7. אַחוץ די דערמאָנטע 40 שיך־אונטערנעמער, זע־נען אויך געווען טעטיק קרוב 60 יידישע און קריסט־לעכע שיסטער, וועלכע האָבן זייער אייגענע פּראָדוק־ציע פאַרקויפט אַליין, דירעקט צום פאַרברויכער, סיי

[1] צום סוף פון אַרטיקל, זייט 77, איז בייגעלייגט אַ כמעט פולע רשימה פון די שיך־סוחרים, וואָס זענען געווען טעטיק אין שטעטל.

בעת די 2 סטאַשעווער מאַרק־טעג — מאָנטיק און דאָנערשטיק — סיי בעת די יאַרידס־טעג אין די נאָענטע שטעט און שטעטלעך.

די אַרבעטס־מעטאָדן אין דער בראַנזש:

יעדער שיך־אונטערנעמער האָט געהאַט זיינע סטאַבילע אויבערטיילער און שיסטער. די סוחרים האָבן באַשטעלט די אויבערטיילן (ביי אונז האָט מען זיי, בעיקר, גערופן כאָלעווקעס), איבערגעבנדיק זיי די שיסטער. צום אויספאַרטיקן די שיך האָבן די לעצטע באַקומען דעם נייטיקן מאַטעריאַל אין די לעדער און צרדאָטן־ (טיילן־) געשעפטן, אויפן גרונט פון אַ ספּעציעלאיינגעפירטער, אָנערקענטער, „מטבע", א. ג.: „קוויטלעך". אונטערגעשריבענע און אָפּגעשטעמפּלטע דורך די שיך־סוחרים, זענען די קוויטלעך, אין אַ גענוי באַשטימטער צייט אַרום, אויסגעקויפט געוואָרן.

דער סיסטעם איז איינגעפירט געוואָרן, כדי פון איין זייט אויסצומיידן מיסברויכן מצד די קריסטלעכע שיסטער, וועלכע האָבן, בדרך כלל, נישט פיינט געהאַט דעם ביטערן טראָפּן און מ'האָט זיי דעריבער נישט געטאָרט געבן קיין מזומנים אין די הענט — און פון דער צווייטער זייט האָט ער געדינט ווי אַ פאַרמאַסקירטע פינאַנסירונג פונעם געשעפט, וואָס האָט געפאָדערט גרויסע געלט־סכומים, אַזעלכע, וואָס זענען צומאָל ווייט־ווייט איבערגעשטיגן די פינאַנסיעלע מעגלעכקייטן פון די אונטערנעמער.

אויך די אויבער־לעדער (כאָלעווקעס) איז באַזאָרגט געוואָרן דורך די שיך־סוחרים. נאָר די צודאָטן, אויסצופּערטיקן די כאָלעווקעס, האָבן די אויבערטיילער, אויף אייגענער אחריות, אַליין צוגעגעבן. ס'זענען אויך געווען פאַרמעגלעכע אויבערטיילער, וועלכע האָבן אויסגעאַרבעט כאָלעווקעס איף אייגענער קאָנטאָ, פאַרקויפנדיק זיי צו די זעלבסטשטענדיקע. אונטערנעמערישע שיסטער, און צומאָל אויך צו די שיך־סוחרים.

די שיך־באַשטעלונגען, וואָס זענען אָנגעקומען, נישט נאָר פון דער נאָענטער סביבה נאָר אויך פון ווייטע פוילישע געביטן, זענען, על־פי־רוב, געוואָרן פאַקט אין קאָסטנס, אָדער דיקטן, און אָפּגעשיקט מיט דער קליינ־באַן, אָדער פּאָסט. ס'זענען אָבער אויך געווען נישט ווייניק סוחרים, פון דער נאָנטער און צומאָל אויך פון דער ווייטער סביבה, וועלכע זענען, אַפּס, אַליין געקומען אין שטעטל, באַזונדערס אין די סעזאָנציי טן, איינצוקויפן אויפן אָרט זייער באַדאַרף און מיט זיך מיטגענומען.

כדי צו באַקומען אַ באַגריף פונעם פאַרנעם פון דער סטאַשעווער שיך־פּראָדוקציע, וועלכע איז, אגב, געווען אָרגאַניזירט אין אַן אייגענעם סוחרים־פאַריין, וועט גענוג זיין צו דערמאָנען די אָפיציעלע סטאַטיסטיק פונעם שטייער־אַמט אויפן יאָר 1938/39. לויט דער דאָזיקער סטאַטיסטיק האָבן נאָר די סחורות, וועלכע זענען געשיקט געוואָרן מיט דער באַן און פּאָסט, אַחוץ די מענגן פּעקלעך, וועלכע זענען מיטגענומען געוואָרן מיט זיך, אָדער געשיקט דורך אַנדערע וועגן, באַטראָפן: העכער אַ מיליאָן זלאָטעס.

צום סוף וויל איך באַמערקן, און דאָס אָן דעם מינדעסטן חשש פון גוזמא, אַז כמעט דאָס גאַנצע שטעטל האָט, אויף אַזאַ אָדער אַנדערן אופן, ווער אין אַ גרעסערער, ווער אין אַ קלענערער מאָס, גענאָסן פון דער דאָזיקער שטעטלשער אינדוסטריע, וועלכע האָט דירעקט, ווי ס'איז אויבן באַוויזן, אַרומגענומען אַן אָנגעזעעניעם טייל פון דער שטעטלשער באַפעלקערונג.

אויך די 2 יידישע, גוט־אַנטוויקלטע בענק: די באַנק „ספּולדזיעלטשי" און „קופּיעצקי" — האָבן דעם גרעסטן טייל פון זייערע באַנק־אָפּעראַציעס געהאַט צו פאַרדאַנקען דער עקזיסטענץ און אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער שיך־אינדוסטריע.

איך קאָן נישט ענדיקן דעם אַרטיקל, נישט דערמאָנענדיק, ווייניקסטנס אין עטלעכע שורות, דעם פאַקט, אַז אין שטעטל האָט אויך עקזיסטירט נאָך אַ וויכטיקער פרנסה־צווייג — די פּראָדוקציע פון ביטשיסקעס און שפּאַציר־שטעקנס. אויך דער דאָזיקער פרנסה־צווייג, גלייך ווי די שיך־אינדוסטריע, איז געשאַפן געוואָרן דורך יידישן פלייס און ענערגיע, פאַרשאַפנדיק חיונה פאַר פיל צענדליקער יידישע און נישט־יידישע

משפּחות. אַ דאַנק דער גוטער קוואַליטעט און עסטעטישן אויסזען פון דער דאָזיקער קליין־אינדוסטרי און דעם אונטערנעמערישן גייסט פון די ידישע אייגנטימער — האָט די דאָזיקע פּראָדוקציע באַקומען אַ גוטן נאָמען, ווערנדיק באַקאַנט און פאַרשפּרייט איבער גאַנץ פּוילן.

אלטער באנד
אברהם בוים
הערשל ברענדזל
אלמנה און ברידער גאלדהאר
יעקב גאלדלוסט
שמעלקע גלאדשטיין
מענדל דיזנהויז
יוסף וויינגארטן
ידל וויינגארטן
הערשל וואגנער
לייזער וואטמאן
אייזיק וואלמאן
חיים ווינציגסטער
משה זילבערשטיין
ישראל אליעזר טענענבוים
בצלאל טענענווורצל
אבנר יאסקולקע
בן־ציון כהן
משה ליבערמאן
יהושע לינצפעלד
מנחם ליפשיץ (לעבט אין ישראל)
פנחס ניסנגארטן
הערשל ניסנצווייג (לעבט אין בראזיל)
מאיר קראקאוער
אלמנה פון אברהם ריזנבערג
יהושע וואלף ראזנצווייג
יוסף רייך
יעקב ראזנבערג
אברהמטשע רזעזשאק
זלמן שיינער
אלחנן שטערנליכט (לעבט אין קאנאדע)
מענדל שניפער
לייבל שווארץ
אהרן שטאלריט
שמעון אשר שטיינפעלד.

מאיר וועבער סאן־פאולא / יידישער האַנטווערקער פאַראיין

אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט געהאַט אַ געוואַלטיקע באַדייטונג פאַר אַ גרויסן טייל פון דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג — איז געווען דער אַזוי־גערופענער: „יידישער האַנטווערקער־פאַראיין אין סטאַשעוו". דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער געבוי פון דעם ישוב אין סטאַשעוו, די הונדערטער יידישע בעלי־מלאכות פון אַלערליי ווירטשאַפטלעכע צווייַגן און פּראָפעסיעס, ווי: שניידער, שטעפּער, שיסטער, ביי־טשען־מאַכער, סטאָלאַרעס, שלאָסער, קירזשנער, זייַ־גערמאַכער און אַנדערע — האָבן נישט נאָר באַגינ־סטיקט דאָס אַנטשטיין פון דער דערמאָנטער אינסטי־טוציע, נאָר האָבן זי פאַרוואַנדלט אין אַן אומבאַדינגטער נויטווענדיקייט.

דער שטעטלשער יידישער בעל־מלאכה, וועלכער איז לרוב נישט געווען צופיל באַהאַוונט אין די פּויי־לישע קליינע אותיות; דער בעל־מלאכה, וועלכער איז געשטעלט געוואָרן — אינעם ניי־אַנטשטאַנענעם פּוילן — פאַר אַ מבול פון פאַרשריפטן און גזרות, וועמעס כוונה ס׳איז געווען לרוב צו שטערן זיין אַנטוויקלונג און צ׳מאָל אויך זיין רעכט אויף ווירטשאַפטלעכער עקזיסטענץ — פאַר דעם דאָזיקן בעל־מלאכה איז די האַנטווערקער אינסטיטוציע ממש געווען אַ חיוניות־דיקער אָנלען־פּונקט אין זיין טאָג־טעגלעכן קאַמף פאַר קיום.

דער האַנטווערקער פאַראיין האָט נישט נאָר פאַר־טיידיקט די אינטערעסן פונעם כלל שטעטלשע בעלי־מלאכות — און די דאָזיקע אינטערעסן זענען געווען אַזוי דיפערענצירט, ווי ס׳איז געווען פאַרשידן די גאַנצע אַרטיקע יידישע האַנטווערקער־שיכט — פאַר דער שטעטלשער פּוילישער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט זיך באַמיט, מיטן גאַנצן כוח פון איר שטאַטלעכן רעכט, אויסצופירן די דיסקרימינירנדיקע פאַרשריפטן בכל חומר הדין.

די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט אויך, מיט אַלע כוחות, וואָס זענען געשטאַנען צו איר פאַרפיגונג, זיך באַמיט צו העלפן דעם איינצלנעם בעל־מלאכה מיט אַלע וועגן און מיטלן. וואָס האָבן זיך נישט באַגרע־נעצט צו פאַרמעלער יורידישער הילף, נאָר האָבן אויך אַרומגענומען אַנדערע מענטשלעכע באַדערפעניש, ווי אַרויסהעלפן וועמען מיט אַן הלוואה, אָדער סתם אַן עצה, אין וועלכע ס׳האָט זיך געניייטיקט וועלכער ס׳איז פאַראיין־חבר.

אין זייער אויפריכטיקער זאָרג פאַרן כלל יידישע בעלי־מלאכות האָבן די פאַראַנטוואָרטלעכע שטעטלשע האַנטווערקער־טוער נישט פאַרמישט די יוצרות, נישט געדענקט מיט קיין פּאָליטישע באַגריפן — נאָר דער־טיילט זייער הילף — אין וועלכער פאָרם דאָס איז נאָר געווען מעגלעך — יעדן יידישן בעל־מלאכה אַלס אַזעלכן, לחלוטין אומאָפּהענגיק פון זיין פּאָליטישער איבערצייגונג.

האָט טאַקע די דאָזיקע אינסטיטוציע גענאָסן פון פולער סימפּאַטיע, נישט נאָר פון אירע מיטגלידער אַליין, די האַנטווערקער, נאָר איז אויך געווען רעס־פּעקטירט דורך אַלע טיילן פון דער יידישער באַפעל־קערונג אין סטאַשעוו און אפילו דורך דער שטעטלשער פּוילישער אַדמיניסטראַציע.

ווילן מיר דערמאָנען מיט פאַרערונג די אַרטיקע פאַראיין־טוער מיטן איבערגעגעבענעם פאַרזיצער פון פאַראיין, יוסף זאַלצבערג בראש. צו די האָבן געהערט, אַחוץ דעם פאַרזיצער: יחזקאל וואַרגער, שמחה גאָלד־האַר, מאיר גאָלדהאַר, שמחה זשעזשאַק, מענדל גאָלד־פאַרב, שלום גאָלדפאַרב, חיים זלמן צוקער, ישראל׳קע ווייסבראָט, יחיאל בנימין ווייסבראָט, זלמן ווייסבראָט, יחזקאל אייכן, זלמן ליפּמאַן, אהרון רובין און נאָך.

אָט־די־אַלע האָבן געטאָן דאָס בעסטע, כדי אויפ־צוהויבן דעם ווירטשאַפטלעכן, געזעלשאַפטלעכן און גייסטיקן מצב פון דער מאַסע יידישע בעלי־מלאכות אין שטעטל, אָט־די־אַ־מאַסע, וועמעס קאַמף פאַר עק־זיסטענץ ס׳איז געווען אַ רינגעלע אין דער קייט פונעם אַלגעמיינעם קאַמף פונעם יידישן האַנטווערקער אין דער גאַנצער פּוילישער מדינה.

מיטן שוידערלעכן אומקום פונעם גאַנצן יידישן

ישוב אין גלות־פוילן — איז אויך געקומען דער אַנט־גילטיקער סוף פון אונזערע סטאַשעווער מיטברידער. זאָלן די דאָזיקע ווערטער דינען ווי אַן אייביקע מצבה פאַר אָט־אָ־די ערלעכע האַרעפּאַשניקעס, וואָס זענען אומגעקומען פון מערדערלעך־נאַצישע הענט און זייערע טמא׳דיקע שותפים.

די איבערזעצונג פון בייגעלייגטן דאָקומענט.

סטאַשעוו, דעם 1.12.1924

באַשטעטיקונג נר. 12/24

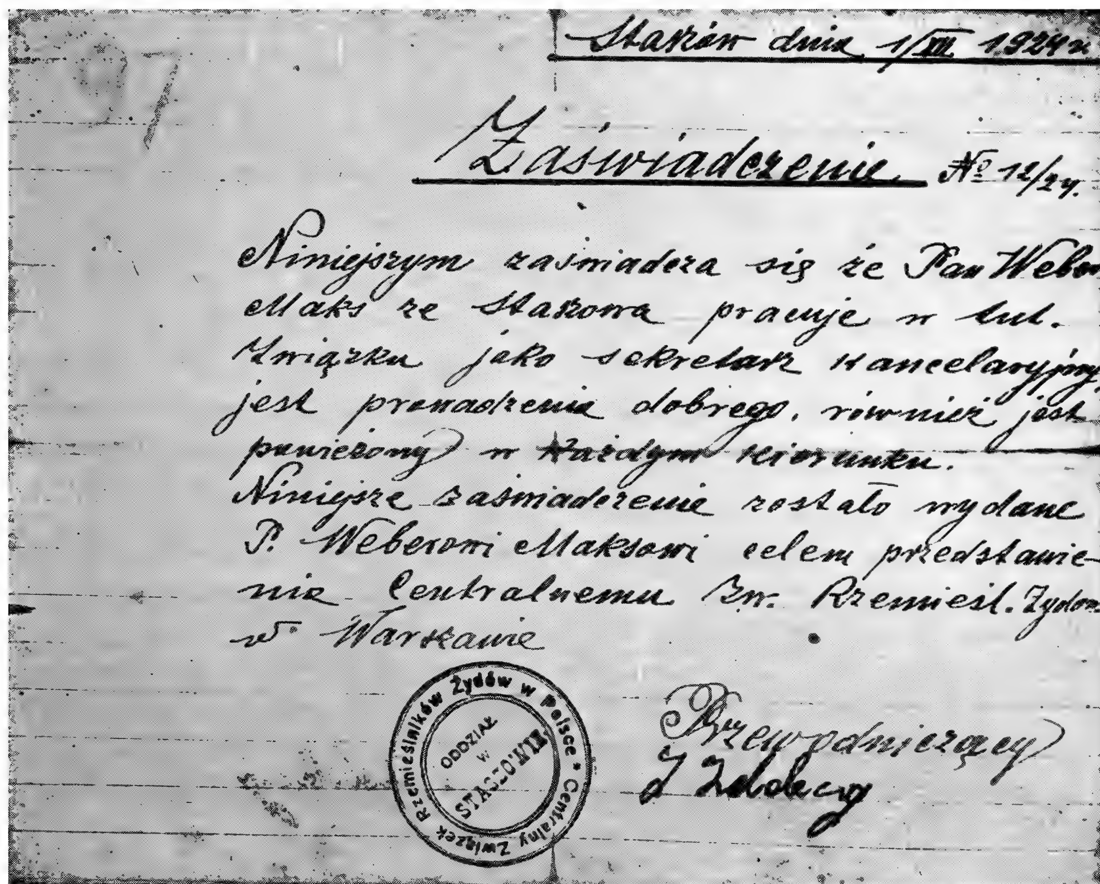
דערמיט ווערט באַשטעטיקט, אַז ה׳ וועבער מאַקס פון סטאַשעוו ארבעט אין אונזער פאַרבאַנד אַלס קאַנ־צעלאַריע־סעקרעטער. פירט זיך גוט אויף, און געניסט אויך פון אונזער פאַרטרויען אין יעדער ריכטונג.

די באַשטעטיקונג איז געוואָרן אַרויסגעגעבן דעם ה׳ וועבער מאַקס מיטן ציל פארצושטעלן דעם צענט־ראלן יידישן האַנטווערקער־פאַרבאַנד אין ווארשע.

(סטעמפל)

פארזיצער

י. זאלצבערג

Staszów dnia 1/XII 1924 r.

Zaświadczenie № 12/24.

Niniejszym zaświadcza się że Pan Weber Maks ze Staszowa pracuje w tut. Związku jako sekretarz kancelaryjny jest prowadzenia dobrego, również jest pewnym w każdym kierunku.
Niniejsze zaświadczenie zostało wydane P. Weberowi Maksowi celem przedstawienia Centralnemu Zw. Rzemieśl. Żydow. w Warszawie

Centralny Związek Rzemieślników Żydów w Polsce
Oddział w Staszowie

Przewodniczący
J. [illegible]

מסמך שהוצא ע״י אירגון בעלי־המלאכה ב־1924 — אַ דאָקומענט פון האַנטווערקער־פאַריין פון 1924

משה ראטנבערג חיפה / שפיליטערן

אינעם פילפאַרביקן רע־גנבויגן פון די שטעטלשע יידישע פרנסות האָבן אַ באַזונדערן פּלאַץ פאַרנר־מען די אַזוי־גערופענע „שפּיליטערן". דאָס איז געווען אַ ווירטשאַפטלע־כער צווייג פון וועלכן ס'האָבן געצויגן זייער שווער־און כשר־פאַרדינ־טע פרנסה נאָר עטלעכע געציילטע משפחות. אָבער היות ווי פון דעם דאָזיקן פרנסה־צווייג איז געווען אָפּהענגיק, אין אַ היפּשער מאָס, די ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט און אַנטוויקלונג כמעט פונעם גאַנצן כלל שטעטלשע סוחרים און בעלי־מלאכות — איז דעריבער כדאי צו ווידמען כאָטש אַ פּאָר קליינע שורות די, וועלכע האָבן זיך מיט אָט דער פרנסה באַשעפטיקט.

נאָר איידער מיר טרעטן צו צו כאַראַקטעריזירן די אינדיווידועלע אייגנשאַפטן פון יעדן איינעם פון די שפּיליטערן באַזונדער, ווילען מיר דאָ אָנצייכענען אַ טייל פון די אומבאַדינגטע פיזיש־גייסטיקע אייגנ־שאַפטן, געמיינזאַמע פאַר אַלע שפּיליטערן, אָן וועלכע ס'איז נישט מעגלעך געווען צו האַלטן פּלאַץ אין אָט דער שווערער, פאַראַנטוואָרטלעכער פּראָפעסיע.

אומגעווייינלעכע עווערגיע:

צו שלעפּן זיך אַ גאַנצע וואָך, באַלאָדנט מיט הונ־דערטער פּעקלעך, פון איין וועגעלע אַראָפּ און אויפן צווייטן אַרויף — בעת ס'זענען נאָך קיין אויטאָבוסן נישט געווען — און דערביי גאָרנישט נישט צו פאַרלירן און אַלץ זאָל „קלאַפּן".

שנעלע אָריענטאַציע:

צו פאַרשטיין אַלץ אויפן ווונק און קענען די פּסי־כאָלאָגיע פון זייערע קליענטן, די סוחרים און בעלי־מלאכות, פאַר וועלכע זיי האָבן געדאַרפט ברענגען פון דער גרויסער שטאָט אַלערליי סחורות און צומאָל קלייניקייטן.

ריירעוודיקייט:

ס'האָט זיך פון די דאָזיקע מענטשן געפאָדערט נישט נאָר אַ מאַקסימאַלן קאָנען פון אַלע ווינקעלעך אין דער גרויסער שטאָט; צו וויסן ווו מען קריגט וואָס — נאָר אויך אַן אומגעוויינלעכע ריירעוודיקייט צו באַווייזן אין דעם געציילטן טאָג־צוויי. צומאָל אויך 3—2 מאָל אין דער וואָך — פאַר די ימים־טובים — אויסצופירן די צענדליקער אָדער הונדערטער באַשטעלונגען אויף דעם בעסט־מעגלעכן אופן.

אָנשטענדיקייט:

אַחוץ די אויביקע פּערזענלעכע אייגנשאַפטן האָט זיך אויך געפאָדערט נישט קיין קליינע דאָזע פון אָנ־שטענדיקייט מצד די „שפּיליטערן", כדי ביי־צושטיין דעם נסיון און נישט אויסנוצן דעם קליינעם סוחר אָדער בעל־מלאכה, וועלכע זענען אַליין נישט אימ־שטאַנד געווען — צוליב די גרויסע הוצאות — צו פאָרן אין דער גרויסער שטאָט און איינקויפן זייער באַדאַרף.

בערל אַפּעלבוים

זיין שטעלונג אין נאָמען אַלס הויפּט־שפּיליטער האָט ער זיך דערוואָרבן נישט אומזיסט. ער איז געווען אַזוי ריירעוודיק און דינאַמיש, און גלייכצייטיק באַזיצט אַזאַ גיכע אָריענטאַציע, אַז צו אים איז נישט נייטיק געווען אַ סך צו ריידן.

אויפן ווונק האָט ער אַלץ פאַרשטאַנען, אויספירנ־דיק זיינע הונדערטער באַשטעלונגען פּינקטלעך און גענוי, גלייך ווי די אויפטראַג־געבער וואָלטן אַליין גע־יעקן דערביי. בערל אַפּעלבוים האָט זיך אויך נישט אָפּגעזאָגט פון קיין קלייניקייטן. פון אַ נאָדל ביז אַ פאָדעם, פון אַ קאָפּיטע ביז אַ דראַטווע — אַלץ האָט

ער אויפגענומען באהבה, נישט בייזערנדיק זיך און אויסגעפירט בשלמות.

האָט ווער געדאַרפט מיטגעבן אַ ביסל שמאַלץ, קיכלעך פאַר אַ שטודירנדיקן זון, ברענגען אַ שטרויע־נעם הוט, אָדער גאָר פאַריכטן אַ פלייש־מאַשינקע — איז דער זיכערסטער אַדרעס געווען בערל שפּיליטער. מיט די באַן־קאָנדוקטאָרן איז ער געווען אַזוי „אויס־געקאָכט", אַז נישט איינמאָל האָט ער שוין אין „איינ־ווענס" אַדורכגעשמוגלט וועמען פון די סטודענטלעך, וועלכע זענען געפאָרן קיין וואַרשע שטודירן, נישט באַזיצנדיק קיין פרוטה אין טאַש.

אָבער אַזוי רירעוודיק און פלינק ווי ר'איז געווען אַ גאַנצע וואָך, אַזוי בנעימות'דיק, רואיק איז ער גע־ווען שבת. דאַמאָלט האט ער אַרויסגעלאָזט אַלע גע־שעפטן פון קאָפּ, באַפרייענדיק זיך פון דער אָנגעלאָ־דענער שפּאַנונג פון אַ גאַנצער וואָך. טריט ביי טריט פלעגט ער דאַמאָלט, ווי גאָרנישט זיין טבע, פייערלעך שפּאַצירן אין שול אַריין צום דאַווענען.

באַפרידיקט זיינע גייסטיקע באַדערפענישן, פלעגט ער שפּעטער אָנגענעם פאַרברענגען אין שויס פון דער אייגענער משפחה און באַקאַנטע, כדי שבת'צונאַכטס באַלד ווידער זיך איינשפּאַנען אינעם פרנסה־יאָך.

אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און אַ קינד אין 1943 אין צוויזמערער „יודנשטאַט". איבערגעלאָזט 2 טעכטער און אַ זון אין קאַנאַדע.

אברהם ניסנבוים

פון די ערשטע, לאַנג־יאָריקע שפּיליטערן אין שטעטל, האט זיך אברהם ניסנבוים, אַ רואיקער, דורכ־געטריבענער סוחר, גוט ארויפגעאַרבעט — ביז ר'איז אַליין געוואָרן אַן אייגנטימער פון אַ גוט־געפירט גאַ־לאַנטעריע־געשעפט אין סאַמע מיטן מאַרק.

אברהם ניסנבוים, זייענדיק אַן אָנגעזעענער, טיכ־טיקער געזעלשאַפטלעכער טוער און געהערנדיק צו די וויכטיקסטע און איבערגעגעבנסטע מזרחי־עסקנים אין שטעטל, האט ער פיל כוחות און מי געווידמעט דער תלמוד־תורה און „חדר מתוקן" און אויך אָנטייל גענומען אין אַלערליי אַקציעס און אינסטיטוציעס פון נאַציאָ־נאַלן כאַראַקטער.

אברהם ניסנבוים איז אויך געווען פון די ערשטע מזרחי־פאַרשטייער אין שטאָט־ראַט, קהלה א.א.וו.

אומגעקומען דורך די נאַציס.

חיים גאָלדפאַרב

אויספירנדיק זיינע פליכטן בשלמות און אָנשטענ־דיק צו זיינע קליענטן, ווי די אַנדערע שפּיליטערן, איז אָבער חיים גאָלדפאַרב געווען אַ מענטש פון אַ שווע־רערן כאַראַקטער. אַ שטרענגער און ווייניקער עלאַס־טיש האָט ער טיילווייז פון זיך אָפּגעשטויסן. אָבער צוליב זיין פּינקטלעכקייט און ערלעכקייט האָבן זיך דווקא פיל סוחרים ביי אים געהאלטן צענדליקער יאָרן. אומגעקומען אין סקאַרזשיסקער לאַגער.

אפרים זינגער

זיין געשעפטלעכע טעטיקייט האט ער אָנגעהויבן אַלס שפּיליטער. אָבער מיט זיין אומגעוויינלעכער רי־רעוודיקייט און שאַרפן קאָפּ, טראָץ זיינע קנאַפּע ידי־עות אין די קליינע אותיות, האט ער גיך זיך איבער־געוואָרפן צום האַנדל, פירנדיק אַ גרויס, שיין געשעפט. אָבער צוליב זיין ברויזנדיקער. אימפּולסיווער נאַטור האט דאָס אים ווייט נישט באַגנוגנט. ער איז געוואָרן דער דינאַמישסטער געזעלשאַפטלעכער טוער אין שטעטל. ער איז געווען אַזוי באַגאַבט און דער קאָפּ איז געווען אַזוי שאַרף אַז זיין בולט'ע עם־הארצות אין דער פאַקט, וואָס ר'איז נישט אימשטאַנד געווען אַרויסצוברענגען קיין איין אָנשטענדיקן זאַץ, נישט נאָר אין פּויליש נאָר אַפילו נישט אין יידיש — האָבן אים לחלוטין נישט געשטערט צו פאַרנעמען דעם ערשטן פלאַץ אַלס געזעלשאַפטלעכער־און פאַרטיי־טוער אין שטעטל. זיינע פיינע מאַניערן און אויס־סערלעכע עלעגאַנץ האָבן אויך צוגעגעבן גלאַנץ און רעספּעקט צו זיין פערזאָן. ווי איינער פון די חשוב־סטע, פעאיקסטע אגודה־עסקנים, איז ער לאַנגע יאָרן געווען פרעזעס פון דער יידישער קהילה און שטאָט־ראַט־מיטגליד, און שטאָלצער פאַרטיידיקער פון די

יידישע אינטערעסן — ווי ער האט זיי פאַרשטאַנען. אויך אין קריגס־צייט האט ער זיין יידישן שטאלץ נישט פאַרלוירן. שטייענדיק בראש פון „יודנראַט" האט ער אָפט אַרויסגעוויזן גרויסן מוט אין זיין באַציאונג צו דער דייטשער מאַכט.

געפאַלן דער ערשטער קרבן אין טאָג פון דער „אויסזידלונג" — כ"ח חשון, 8.11.1942.

שמעלקע אייזנבערג

אַ יונגערמאַנטשיק, אַן אַזוי־גערופענער „ווויל־לערנער", אַ שטיקל משכיל און גוטער בעל־תפילה — איז ער נישט געווען געבוירן פאַר אַ שפּיליטער. אָבער וואָס טוט מען נישט צוליב פרנסה? פאַרדינגט מען זיך אַפילו פאַר אַ בער אין אַ צירק!

אָבער וואָס טוט מען, אַז די הויפּט־ליניע סטאַשעוו—וואַרשע איז שוין געווען פול באַזעצט? האט ער נישט לאַנג געטראַכט און „גענומען" אַן „אייגענע" ליניע: סטאַשעוו—לאָדז.

ויהי היום — געווען איז דאָס אין די ערשטע טעג פון זיין פּראַקטיק — און ר' שמעלקע איז אָנגעקומען אין לאָדז צו דער באַן מיט אַ געוויסער פאַרשפּעטיקונג. זייענדיק, ווי געוויינלעך אין דעם פאַך, שטאַרק באַלאַסטעט מיט אַ היפּש ביסל פּעקלעך, און מורא־האָבנדיק אַז די באַן זאָל נישט פון אים „אַנטלויפן" — האָט ער געבעטן אַ „זיידענעם" יונגערמאַנטשיק, וואָס האט זיך „צופעליק" געיאָוועט, ער זאָל אים צוהעלפן אַרויפוואַרפן די פּעקלעך אין וואַגאָן אַריין.

ר' שמעלקע איז געשטאַנען אונטן, בעת דער יונגערמאַנטשיק, דער „מלאך פון הימעל", האט פון אים געכאַפּט די פּעקלעך און זיי „מסדר" געווען... אַרויסוואַרפנדיק זיי פון דער צווייטער זייט פון וואַגאָן. ביים לעצטן פייף איז ר' שמעלקע, אין איין אָטעם, אַרויף אויף די באַן מיט די לעצטע פּעקלעך. ווען ער האָט זיך געכאַפּט אויפן שווינדל — איז שוין געווען צו שפּעט! אַזוי האָט ער באַצאָלט זיין ערשטע „רבי־געלט"!

נישט פאַרלירנדיק דעם מוט, טראָץ דעם דורכפאַל, איז ער שפּעטער געוואָרן אַ טיכטיקער, גוט־אָריענטירטער שפּיליטער, וועלכער האט זיין אַרבעט אויסגעפירט נישט ערגער פון די אַנדערע „פאַך"־חברים.

אין געזעלשאַפטלעכן זין איז ער געווען איינער פון די אַקטיווסטע מזרחי־עסקנים, לייסטנדיק אומדערמידלעכע אַרבעט פאַרן מזרחי־חינוך, ווי פאַר יעדער ציוניסטישער אַקציע בכלל. ער איז אויך געווען אַ סימפּאַטישער, נוח־לבריות'דיקער מענטש, וועמעס גלייכווערטלעך און פריילעכקייט האָבן אים געמאַכט זער באַליבט אין אַלע קרייזן פון דער שטעטלשער געזעלשאַפטלעכקייט.

אומגעקומען דורך די נאַציס.

אנשעל היימאן

אַן „אייגענע" ליניע" האט אויף „באַזיצט" אנשעל היימאן. אַ סאָלידער, דורכגעטריבן־דערפאַרענער מענטש, איז ער יאָרן־לאַנג געווען דער איינציקער שפּי־ליטער אויף דער ליניע סטאַשעוו־טארנע־קראָקע — אויספירנדיק זיינע פליכטן מיט פאַרשטאַנד און אָנ־שטענדיקייט.

ווי אַ בן־תורה און מיט פיל פאַרשטענדעניש פאַר די נייע אידייען, וואָס האָבן זיך אַריינגעריסן אין דער יידישער גאַס — האט ער זיינע קינדער געגעבן פולע פרייהייט אין אויסוויילן זייער וועג אין לעבן. אַליין איז ער געווען אַן איבערגעגעבענער מזרחי־טוער, מיט־ווירקנדיק, מיט חסידישער התלהבות און לעבנס־אָפּטימיזם, אויף אַלע געביטן פון דער מזרחי טעטי־קייט אין שטעטל.

באַזיצנדיק אַ גוטן מוזיקאַלישן געהער און אַן אָנ־גענעמע שטימע איז ער לאַנגע יאָרן געווען בעל־תפילה און בעל־קורא אין מזרחי־מנין, און פריער אויף אינעם שטיבל פון ר׳ וואלוועלע פרידמאן.

אומגעקומען צוזאמען מיט זיין קהילה בעת דער „אויסזידלונג".

השם יקום דמם!

זייגערמאכער און גאלדשמידן

פון גאָר אַלטע צייטן זענען זייגערמאַכעריי־ און גאָלדשמידעריי־פאַכן פאַרעכנט געוואָרן ביי יידן, ווי איידעלע, ריינע און בעל־הבת׳ישע מלאכות. אַ בעל־הבת׳ישער ייד, ביי וועמען די פרנסה איז נישט געווען אַזוי בריווח, בעת ער האט גענומען זאָרגן וועגן אַן עקזיסטענץ אויף דער צוקונפט פאַר די אונטערוואַקסנדיקע קינדער — איז דער ערשטער געדאַנק געפאַלן אויף זייגערמאַכעריי אָדער גאָלדשמידעריי. און האט זיך אַ ייד, וועלכער האט געהאט אַ צוטריט צו די קליינע אותיות, דערמאַנט אין דער באַקאַנטער תלמוד׳ישער עצה: „לעולם ילמד אדם את בנו אומ־נות נקיה וקלה" — האָט ער דאָס גלייך אַסאָציאירט מיט די דאָזיקע 2 מלאכות, פאַר וועלכע די כאַראַק־טעריסטיק: „נקיה וקלה" איז געווען ווי אָנגעמאָסטן.

היינט, ביי די געוואַלטיקע טעכנאָלאָגישע דער־גרייכונגען, עקזיסטירן שוין צענטליקער, אַפילו הונ־דערטער פאַכמענישע ספּעציאַליטעטן, וואָס שטייגן אומפאַרגלייכלעך איבער די פּרעציזקייט פון די זייגער־מעכאַניזמען. די דערפינדונגען פון עלעקטרי־ציטעט, ראַדיאָ, טעלעפאָן, און די עלעקטראָנישע אַנטוויקלונג האָבן געבוירן אַזאַ פאַרצווייגונג פון צאָל־רייכע ספּעציאַליטעטן־מלאכות, פאַר וועלכע דער קענצייכן: „נקיה וקלה" קאָן מיט פילמער רעכט אָנ־געוואָנדן ווערן ווי פאַר די דערמאָנטע צווי פאַכן.

אָבער דאַמאָלט, מיט היפּשע צענדליקער יאָרן צוריק, האָבן עקזיסטירט גאָר ווייניק מלאכות, וואָס האָבן געקאָנט קאָנקורירן אויף דעם געביט.

זענען טאַקע די, וועלכע האָבן געהאַט אַ נייגונג צו מעכאַניק און באַזיצט גלייכצייטיק אַביסל אינטע־ליגענץ און פינגער־געשיקטקייט, געשיקט געוואָרן דורך זייערע עלטערן צו לערנען די דערמאָנטע פאַכן. און אין דער ווירקלעכקייט זענען טאַקע כמעט אַלע טרעגער פון די דאָזיקע פרנסות געווען בני־תורה, קלוגע יידן און מאַנכע אויך גאַנץ נישקשה־דיקע משכילים און באַלעזענע מענטשן.

ר׳ ישראל׳קע זייגערמאַכער

אַלס דעם עלטסטן זייגערמאַכער אין סטאַשעוו געדענק איך ר׳ ישראל׳קען. אַ קלוגער ייד, אַ בן־תורה צו וועלכן מ׳פלעגט אָפט קומען זיך אַן עצה האַלטן, אַדורכשמועסן אַביסל אין אַ דבר־תורה, אָדער סתם אויסהערן זיינס אַ מיינונג וועגן אַן אַקטועלער קהל׳שער פראַגע. מיט זיין פּאַטריאַרכאַלן אויסזען, ברייטער שיינער באָרד און ליכטיקן פּנים, האָט ער געמאַכט גאָר אַ גוטן איינדרוק אויף יעדן, מיט וועמען ער איז געקומען אין באַריר.

ער איז געווען באַטראַכט ווי אַ גוטער פאַכמאַן נישט נאָר אַלס זייגערמאַכער נאָר אויך אַלס גאָלד־

שמיד, אַ מבין אויף איידל־שטיינער און געפירט אַ שיין געשעפט. געווען אַן אנגעזעענער בעל־הבית אין שטעטל און שפּעטער איז ער אַריבער קיין לאָדז, ווו ר׳האָט געפירט אַ שיין יובילער־געשעפט.

ר׳ פיניע גאָלדשמיד — ווײַנבערג

דער פאָטער פון חיימל און מאָשקו ווײַנבערג, איז ר׳ פיניע געווען אַ באַקאַנטער גאָלדשמיד, וועלכער פלעגט אַרויסגעבן פון זיין האַנט קונסטפולע שמוק־אַרבעטן: געפּרעסטע, געשניצטע און גראַווירטע.

ר׳איז אויך געווען אַ קלוגער ייד, אַ שטיקל בן־תורה און טיכטיקער טוער אין דער אָרטיקער מזרחי־אָרגאַניזאַציע. אויך זיינע זין האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דער מלאכה, צוהעלפנדיק דעם פאָטער אין דער פּרנסה. באַזונדערס האָבן זיי זיך ספּעציאַליזירט אין אויסאַרבעטן גאָלדענע און זילבערנע „חזק־ואמץ׳ ווּוקעס״ פאַרן השומר־הצעיר.

משה דוד וועקסלער

גערופן: דער טויבער משה דוד, איז ער אַלס פאַכמאַן, וואָס אַן אמת, נישט געווען לעילא ולעילא־דיק, אָבער דערפאַר איז ער געווען, טראָץ זיין פעלער — טויבקייט — זער קלוג, אויפן לאָקאַלן דיאַלעקט האָט מען דאָס גערופן „געביפט״, און באַזיצט אַ גיכע, שאַרפע תפיסה. ער איז אויך געווען אַ פּאַנאַ־טיש־פרומער און אַ גרויסער קבצן דערצו. אין שטעטל פלעגט מען זיך טאַקע וווּנדערן: „ווי קומט עס, אַז אַ גאָלדשמיד זאָל גיין מיט די פינגערלעך אין דרויסן״?

יאָסעלע גאָלדשמיד — גליקליך

איבערגענומען דאָס פאַך פון זיין פאָטער ר׳ סאַנע גאָלדשמיד, איז יאָסעלע געווען אַ שטיל, רואיק מענטשל — אויף אַזאַ שטייגער מענטש פלעגט מען זאָגן: דאָס איז אַן „אבן־טוב״ — וועלכער איז שטענ־דיק געזעסן ביים אַרבעטס־טיש, עוסק זייענדיק אין דער „גאָלדענער״ מלאכה. ר׳איז נישט געווען קיין גרויסער עושר — אָבער ער האָט זיך מיט זיין פאַמי־ליע מפרנס געווען בכבוד, פירנדיק אַ בעל־הבת׳יש הויז.

אומגעקומען אין אַ בונקער, פאַראָטן פון גוישע שכנים, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פאַמיליעס. צווישן זיי: ישראל׳קעלע חזן, מענדל ליפשיץ׳ס פאַמיליע און אַנדערע.

ר׳ יחיאל קלאַפּ

פון די בעסטע, רעיעלסטע זייגערמאַכער אין שטעטל. אַנשטענדיק און ערליך, נישט וויסנדיק וואָס ס׳הייסט מאַכן אַ קרומען שריט. צוליב נאַטור־אומגליקן, וואָס האָבן זיך אויף אים אַראָפּגעלאָזן, האָט ער זיך גע־שלייכט ביי דער זייט פון דער געזעלשאַפט, אויס־מיידנדיק, ווי ר׳האָט נאָר געקאָנט, צו קומען אין באַריר מיט מענטשן.

מרדכי זייגערמאַכער — גאָלדוואַסער

אין אונזער רובריק „סטאַשעווער משכילים״ האָבן מיר שוין פאַרגעשטעלט אָט דעם טייערן ייד. אָבער, „מכיוון דאייתינא להכא אימר בה מילתא״— אַז מיר רייד̈ן וועגן דעם זייגערמאַכער־פאַך אַלס פּרנסה־צווייג, קאָנען מיר נישט פאַרבייגיין, נישט דעמאָנען־דיק, כאָטש אין עטלעכע שורות, איינעם פון אידע ווירטועזסטע פאַרשטייער — מרדכי זייגערמאַכער.

כאָטש מען האָט אים אין שטעטל גערופן: מרדכי זייגערמאַכער — איז דאָס נישט געווען זיין עיקר ספּעציאַליטעט. דאָס וואָס ס׳האָט אים באַזונדערס אויסגעטיילט פון אַלע זיינע פאַך־חברים איז געווען זיין בקיאות אין אַלערליי מאַשינען. ווו אַ ניי־מאַשין, גראַמאָפאָן, פאָטאָפּאַן און יעדער אַנדערער קאָמפּלי־צירטער מעכאַניזם, האָט עפּעס נישט „געקלאַפּט״, האָט מען אים געבראַכט צו ר׳ מרדכי׳ן. און ער, ווי אַ גאָניטער דאָקטאָר, האָט געקאָנט אַלע ווייען און לרוב אויך געגעבן די ריכטיקע רפואה. אָבער מרדכי זייגערמאַכער האָט נישט אַנגענומען סתם קיין אַרבעט, באַקומען זיין שכר־טרחא און... פאַרטיק.

מרדכי זייגערמאַכער האָט געמוזט דערקלערן דאָס געניע פונקציאָנירן פונעם מעכאַניזם, און דאָס נישט

סתם אַזוי נאָר אָפּט אַדורכגעפּלאַכטן מיט אַ גלייכ־ווערטל, אַ תלמודישן מאמר, אָדער גאָר אַ ציטאַטע פון שלום־עליכם, מענדעלע, אחד־העם א.א.וו.

אומגעקומען אין פּאָניאַטעווו.

ר׳ אלטער זייגערמאַכער — ערליך

און צולעצט — אחרון אחרון, דער אונז אַלעמען גוט־באַקאַנטער ר׳ אלטער זייגערמאַכער הי״ד, (דער פאָטער פון אונזער חבר און רעדאַקטאָר פון דאָזיקן ספר). אַן אויפגעלייגטער, לייכט־באַוועגליך איז ר׳ אלטער ערליך תמיד געווען פול מיט הומאָר און וויץ. אין זיין אַנוועזנהייט האָט די עצבות שטענדיק געמוזט אָפּטרעטן דעם פּלאַץ פאַר בדיחות הדעת. און האָט ער זיך נאָך צוזאַמענגעטראָפן מיט זיין יוגנט־חבר, ר׳ איטשע מאנטשניק הי״ד (— ביידע האָבן געשטאַמט פון ווייסליץ), איז די לופט פול געוואָרן מיט וויץ און געלעכטער, וואָס האָט אַלעמען מיטגעריסן. די קאָמישע מעשיות פון זייער געבוירן־שטעטל, וואָס זיי האָבן תמיד געהאַט צו דערציילן און וואָס האָבן זיך קיינ־מאָל נישט אויסגעלאָזט — האָבן געשפּרודלט ווי פון אַ קוואַל: לייכט און מחיה־נפשות׳דיק. באַזונדערס האָט זיך אויף דעם געביט אויסגעצייכנט ר׳ איטשע מאנטשניק. אַ ייד אַ שיינער בן־תורה, אַ געררער חסיד און בכלל אַ פּיקח, האָבן זיך די מעשיות פון אים געשאָטן ווי פון אַ לעכערדיקן זאַק. און אַז ר׳ איטשע האָט עפּעס דערציילט — איז ווי אַלץ וואָלט דיר געשטאַנען פאַר די אויגן, אַזוי פּלאַסטיש, אַזוי לעבעדיק, אַז מ׳איז קיינמאָל נישט מיד געוואָרן אים צו הערן. ביידע, מיט זייערע משפּחות, אומגעקומען אין דער שואה.

היטלמאַכער

יידן פלעגן זיך אין שטעטל וויצלען און פרעגן: צוּוואָס דאַרף אייגנטלעך אַ גוי אַ היטל, אַז קיין קאָפּ האָט ער סיי ווי סיי נישט? — איז דער ענט־פער: כדי די יידישע היטלמאַכער זאָלן האָבן שבת צומאַכן. אָבער, אַז די דאָזיקע שטעטלשע פּראָדוקציע האָט געדאַרפט דערנערן אַ היפּש ביסל משפּחות — איז שוין גאָר קיין וויץ נישט געווען. דאָ האָט מען שוין געדאַרפט „צולייגן קאָפּ" — יידישן קאָפּ! — כדי אויפצושטעלן אַ פאַרצווייגטע פּראָדוקציע, אַזוי אין פאָרם ווי אין קוואַליטעט, וואָס זאָל דעקן די באַדערפעניש אין היטלען, סיי אין די פאַרשידענע יאָר־סעזאָנען, סיי פאַר די באַזונדערע באַפעלקערונגס־טיילן. און יידן האָבן טאַקע „צוגעלייגט קאָפּ" און אַנטוויקלט דעם דאָזיקן פּרנסה־צווייג, פּונקט ווי זיי האָבן דאָס געטון מיט אַ סך אַנדערע פּרנסות, פאַרקויפנדיק די אויסגעאַרבעטע סחורה טיילווייז אין די אייגענע געשעפטן, און בעיקר אויף די יאַרי־דים אויפן אָרט און אין דער נאָענטער סביבה.

און אָט איז אַ רשימה פון די אויסגעאַרבעטע, ביי אונז, היטלען:

טשיפּעטקעס, קאַשקעטן מיט מאַטע און גלאַנציקע דאַשקעס, וואַרעמע ווינטער־היטלען, ווי: באַראַנקאָווע, קאַראַקולענע, קאַצענע און די פּירעקיקע, פוירעשע, אַזויגערופענע: „קאָנפעדעראַטקעס". דאַן איז געקומען אַ סעריע יידישע היטלען, די אונז באַקאַנטע קיילע־כיקע, טוכענע, וואַכיקע היטלען, די שבת׳דיקע סאַמע־טענע, קינדער׳שע זיידענע קאַפּעלעך, אַחוץ די פאַרשידענע שטריימעל־סאָרטן, ווי: טכויערנע, סאָ־באָלנע, און אַנדערע, פאַר וועלכע ס׳האָבן זיך געפאָדערט ספּעציעלע פאַכמענישע קענטענישן.

ר׳ משה היטלמאַכער — פרידמאַן

פונעם עלטערן דור געדענק איך ר׳ משה היטל־מאַכער (וואָלוועלע פרידמאַנ׳ס פאָטער). זיין נאָמען אַלס גוטער פאַכמאַן איז געווען באַקאַנט אין גאַנצן שטעטל. אַ יידיש יינגל, וואָס האָט אויף יום־טוב

אנגעטאָן אַ ניי היטעלע פון ר׳ משה׳ן איז געווען אַזוי שטאָלץ, ווי ר׳וואָלט דאָס באַקומען דעם שענסטן אתרוג.

ר׳ זלמן היטלמאַכער — דייטלבוים

דער צווייטער גרויסער מומחה אויף דעם געביט איז געווען ר׳ זלמן דייטלבוים (דער פאָטער פון ד״ר לעאָן תמרי נ״י און פון משה דייטלבוים הי״ד — אונזער געוועזענער רעזשיסער). דער צוטרוי פון די פויערים צו ר׳ זלמנ׳ס אַ היטל, אַזוי אין דער קוואַליטעט פון דער סחורה ווי אין דער געוויסנ־האַפטער אויספירונג, איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי פלעגן קומען צו אים אַהיים און באַצאָלן אַ טאָפלטן פרייז פאַר אַ היטל, ווי ס׳האָט איבעראַל געדאַרפט קאָסטן. ענלעך איז געווען דער מצב מיט די אַנדערע מינים היטלען, וואָס זענען אַרויס פון אונטער זיין האַנט.

ר׳ זלמן האָט געפירט אַן ערשטקלאַסיקן ווערק־שטאַט, האַלטנדיק נייערס־ספעציאַליסטן, וועלכע האָבן אויסגעפירט זייער אַרבעט בשלמות — און דערפאַר די חשיבות און אָנזען, וואָס זיינס אַ שטיקל סחורה האָט דערוואָרבן ביים עולם — קליענטן.

ר׳ זלמן איז געווען אַן אָנגעזעענער בעל־הבת׳י־שער ייד אין שטעטל. ער האָט געפירט אַ שיין הויז, געבנדיק צדקה פאַר פיל אינסטיטוציעס און טיילווייז אויך צוגעהאָלפן צו דער אויסבילדונג פון זיינע באַגאַבטע זין.

ר׳ עקיבא היטלמאַכער — רונאַיעץ

אַ מענטש פון אַ גאַנץ אַנדערן שניט איז געווען ר׳ עקיבא דונאַיעץ (דער פאָטער פונעם מוזיקער, שפעטערדיקן דיריגענט פון „הכח״־אָרקעסטער). דאָס איז נישט געווען קיין מענטש, וואָס האָט געקאָנט איינזיצן סטאַביל ביים אַרבעטס־ווערקשטאָט. תמיד האָט ער נאָך געפונען געגוג צייט זיך אַדורכשפּאַצירן אין מאַרק און אין די גאַסן — און ווי נאָר עפּעס אַ קאָמישע סצענע, אַ קאַריקאַטורעלער שטריך האָט ער דאָס באַלד, מיט זיין שאַרף אויג, אויפגעכאַפּט, כדי שפּעטער דאָס צו באַאַרבעטן, איבערדערציילן, אָפּחוזקן און נאָכמאַכן. אָבער זיין נייגונג צו ליצנות און קאָמיזם איז נאָר געווען איין זייט פון דער מטבע. אין תוך גענומען איז עקיבא היטלמאַכער געווען אַ רואיק־שטיל מענטשל און דערצו אויך געהאַט גרויס פאַרשטענדעניש פאַר בילדונג. האָט ער טאַקע אַלץ געטון, כדי צו העלפן זיין איינציקן זון יאָסעלע אין זיין נייגונג צו מוזיקאַלישער אויסבילדונג.

אַ ציון

אין שטעטל האָט אויך עקזיסטירט אַ גאַנצע ריי פון היטלמאַכער, ספּעציעל פון דער פאַרצווייגטער פליישהאַקער־משפּחה, וועלכע האָבן געפירט אַן ערלעכן, רואיקן לעבן פון האָרעפּאַשניקעס — בעלי־מלאכות, און לרוב בדוחק זיך מפרנס געווען מיט זייערע מטופל׳דיקע משפּחות. איך געדענק אָבער זיי נישט, כדי יעדן באַזונדער מזכיר צו זיין. זאָלן די דאָזיקע ווערטער דינען ווי אַ ציון פאַר די דאָזי־קע, דערמאָנטע און נישט דערמאָנטע, כשר׳ע און ערלעכע יידן, וועלכע זענען אַרויסגעריסן געוואָרן מיטן וואָרצל — און זענען מער נישטאָ.

כבוד זייער אָנדענקן!

א. א. / סטאַטיסטישע אנגאַבן

אָט איז אַ דיאַגראַמע פון די ייִדישע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען אין שטעטל, ווי זיי זענען אָנגעגעבן אין בוך: „ייִדישע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען אין פוילן“, באַאַרבעט אונטער דער לייטונג פון אינזש. אליעזר העלער, לויט דער אַנקעטע פון 1921, פערטער באַנד, זייט 125—114, טאַבעלע A, און טאַבעלע A 1.

וואָיעוואָדסטוועס: קיעלץ און לובלין.

וואַרשע 1923

די ביילינגדיקע רשימה איז ווייט נישט קיין אויס־שעפנדיקע, באַזונדערס איז דאָ באַ׳עוול׳ט געוואָרן די שיך־און לעדער־פּראָדוקציע. אָבער דאָס איז אודאי נישט די שולד פון מחבר.

די נעבנליגנדיקע אַרבעט פון פריינט מענדל ליפשיץ, א. ג.: „שיך־פּראָדוקציע אין סטאַשעוו“ — דערגענצט אין אַ גרויסער מאָס די דאָזיקע רשימה און ווייזט גלייכ־צייטיק אָן אויף דער גרויסער ווירטשאַפטלעכער אַנטוויקלונג פונעם שטעטל אין די יאָרן פון נאָך דער ער׳שטער וועלט־מלחמה און ספּעציעל אויפן געביט פון דער לעדער־און שיך־אינדוסטרי.

שטעטלשע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען לויט באַזונדערע פּראָדוקציע־צווייגן אין פּראָצענטער

פּראָדוקציע־צווייגן		באַשעפטיקטע פּערזאָנען	לוין־אַרבעטער
שטיין, ליים און גלאָז	2.4%	3.8 %	6.0 %
מעטאַל	2.4 „	1.4 „	0.7 „
מאַשינען אַפּאַראַטן	4.7 „	2.8 „	1.3 „
האָלץ	3.1 „	3.8 „	4.6 „
לעדער	2.4 „	4.9 „	7.3 „
טעקסטיל	1.6 „	1.1 „	0.7 „
באַקליידונג	64.6 „	69.6 „	76.8 „
דערנערונג	12.6 „	9.4 „	2.0 „
בוי	4.7 „	2.4 „	0.7 „
ריייניקונג	1.6 „	0.7 „	—

סך־הכל פון די שטעטלשע אינדוסטרי־אונטערנעמונגען און באַשעפטיקטע פּערזאָנען

באַשעפטיקטע פּערזאָנען (אין סעזאָן)

לוין־אַרבעטער: נישט ייִדן: קינדער	לוין־אַרבעטער: נישט ייִדן: פרויען	לוין־אַרבעטער: נישט ייִדן: מענער	לוין־אַרבעטער: נישט ייִדן: %	לוין־אַרבעטער: נישט ייִדן: צוזאַמען	לוין־אַרבעטער: ייִדן: קינדער	לוין־אַרבעטער: ייִדן: פרויען	לוין־אַרבעטער: ייִדן: מענער	לוין־אַרבעטער: ייִדן: %	לוין־אַרבעטער: ייִדן: צוזאַמען	פאַמיליע־מיטגלידער: %	פאַמיליע־מיטגלידער: צאָל	אייגנטימער: %	אייגנטימער: צאָל	אינטערנעמונגען: ס״ה באַשעפטיקטע	אינטערנעמונגען: נישט טעטיקע	אינטערנעמונגען: טעטיקע: אָן לוין־אַרבעטער	אינטערנעמונגען: טעטיקע: מיט לוין־אַרבעטער	טעטיקע און נישט טעטיקע
—	—	11	3.8	11	—	12	128	49.0	140	3.1	9	44.1	126	286	—	55	72	127

לויט די פאָרלויפיקע רעזולטאַטן פון דער אַלגעמיינער פאָלקס־ציילונג אין 1921, וועלכע זענען אַנטהאַלטן אין סטאַ־טיסטישן חודש — העפט (ב. V, העפט 5 1922), האָט די אַלגעמיינע שטעטלשע באַפעלקערונג באַטראָפן: 8.368 נפשות. פּרטים וועגן דער גרויס פון דער ייִדישער באַפעלקערונג זענען נאָכנישט פאַרעפנטלעכט.

אונטערנעמונגען, פּראָדוקציע־קלאַסן און באַשעפטיקטע פּערזאָנען — אין אַבסאָלוטע ציפערן

פּראָדוקציע־קלאַסן	אונטערנעמונגען: טעטיקע און נישט טעטיקע	אונטערנעמונגען: טעטיקע מיט לוין־אַרבעטער	אונטערנעמונגען: טעטיקע אָן לוין־אַרבעטער	אונטערנעמונגען: נישט טעטיקע	באַשעפטיקטע פּערזאָנען אין סעזאָן: סך הכל	אייגנטימער: צאָל	אייגנטימער: %	פאַמיליע־מיטגלידער: צאָל	פאַמיליע־מיטגלידער: %	לוין־אַרבעטער, ייִדן: צוזאַמען	לוין־אַרבעטער, ייִדן: %	לוין־אַרבעטער, ייִדן: מענער	לוין־אַרבעטער, ייִדן: פרויען	לוין־אַרבעטער, ייִדן: קינדער	לוין־אַרבעטער, נישט־ייִדן: צוזאַמען	לוין־אַרבעטער, נישט־ייִדן: %	לוין־אַרבעטער, נישט־ייִדן: מענער	לוין־אַרבעטער, נישט־ייִדן: פרויען	לוין־אַרבעטער, נישט־ייִדן: קינדער
שטיין, ערד און ענלעכע אינדוסטריען	3	2	1	—	11	2	18.2	—	—	4	36.4	4	—	—	5	45.4	5	—	—
מעטאַל־אינדוסטרי	3	1	2	—	4	3	75.0	—	—	1	25.0	1	—	—	—	—	—	—	—
מאַשינען און ענלעכע אינדוסטרי	6	2	4	—	8	6	75.0	—	—	2	25.0	2	—	—	—	—	—	—	—
האָלץ און ענלעכע אינד. אויסאַרבייטונגען	4	4	—	—	11	4	36.4	—	—	7	63.6	7	—	—	—	—	—	—	—
לעדער, פעל און ענלעכע אינדוסטרי	3	2	1	—	14	3	21.4	—	—	5	35.7	4	1	—	6	42.9	6	—	—
טעקסטיל־אינדוסטרי	2	1	1	—	3	2	66.7	—	—	1	33.3	—	1	—	—	—	—	—	—
באַקליידונג און פּוץ־אינדוסטרי	82	56	26	—	199	82	41.2	1	0.5	116	58.3	105	11	—	—	—	—	—	—
דערנערונג און גענוס־מיטלען אינד.	16	3	13	—	27	16	59.3	8	29.6	3	11.1	3	—	—	—	—	—	—	—
כעמישע אינדוסטרי	6	1	5	—	7	6	85.7	—	—	1	14.3	1	—	—	—	—	—	—	—
בוי־אינדוסטרי	2	—	2	—	2	2	100.0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

• די דיאַגראַמע איז צו געפינען אויף זייט 125. טאַבעלע 1 A.

א בויקאָט־פּראָקלאַמאַציע פון 1935

פאָליאַקן און בירגער פון פוילישן דאָרף!

לאַנדווירטן!

איר, לאַנדווירטן — בעלי־בתים, שטעלט מיט זיך פאַר אַ ריזיקע מערהייט פון פוילישן פאָלק, דעריבער זייט איר אויך דער פונדאַמענט און באַזיס פון דער פוילישער מלוכה. צו אייך ווענדן מיר זיך, אַז איר זאָלט ראַטעווען פוילן, אַז איר זאָלט זי באַפרייען פונעם געפערלעכסטן אינערלעכן שונא, וועלכער עקבערט און דריקט דעם געזונטן אָרגאַניזם פונעם פוילישן פאָלק און מלוכה. 4 מיליאָן יידן עקספּלאָאַטירן דעם געזונטן קערפּער פון דער מלוכה, לעבט פון אייער שווערער לאַנדווירטשאַפטלעכער פּראַצע, פּאַשעט זיך מיט אייער שווייס. אַ דאַנק אייך לאַנדווירטן, קאָנען זיך אין פוילן אויפהאַלטן מאַסן פון יודנטום, וועלכע רואינירן דעם פוילישן האַנדל און מלאכה. דעם שווער־

פאַרדינטן גראָשן גיבט איר אַוועק די יידן, אויף די יאַרידים און טאַרגן, קויפנדיק ביי זיי פאַרשידענע סחורות. איר פאַרגעסט, אַז 300.000 אַרבעטסלאָזע אַרבעטער, מיליאָנען רואינירטע לאַנדווירטן און סוחרים, הונדערטער טויזנטער פון אייערע אויסגעבילדעטע זין — פאָליאַקן, שטאַרבן פון הונגער.

געדענקט! פון אייך איז אָפּהענגיק דער וווילשטאַנד פון דער פוילישער געזעלשאַפט, פון אייך איז אָפּהענגיק, אַז פאַר די טויזנטער פאָליאַקן, וואָס קומען אום פון הונגער, זאָל זיין בעסער. איר, און נאָר איר קאָנט פאַרבעסערן דעם גורל פון אייערע מיטברידער.

פאָליאַקן — לאַנדווירטן, צי קאָנט איר באַרייכערן די יידן און פאַר זיי שווער אַרבעטן, כדי זיי זאָלן קאָנען לעבן אין וווילשטאַנד?

בעלי־בתים און באַלעבאָסטעס און אויך איר פוילישע קינדער. געדענקט נישט צו קויפן ביי יידן.

תופרות יהודיות — יידישע נייטאָרינס

קויפט ביי פאַליאַקן, ביי קריסטן. געדענקט, אַז די וויכטיקסטע סיבה פון דער היינטיקער נויט פון דער פוילישער געזעלשאַפט איז דאָס יידנטום, וואָס באַרייכערט זיך פון האַנדל, באַשווינדלענדיק פוילישע לאַנדווירטן, אַפּנעמענדיק ביי זיי דעם לעצטן גראָשן פאַר ביליקער טאַנדעטנער סחורה. זאָלן אַלע בירגער און בירגערינס פון פוילישן דאָרף נישט קויפן אין יידישע געוועלבער

אין פוילן איז דאָס ברויט און די אַרבעט פאַר פאַליאַקן, וועלכע זענען זייט דורות די בעלי־בתים איבער זייער ערד.

יעדער ערלעכער פאָליאַק וועט קויפן נאָר ביי אַ קריסט, דערמיט וועט ער גורם זיין צו דער פאַרבעסערונג פונעם גורל און באַרייכערונג פון דער פוילישער געזעלשאַפט און פאַר דער מעכטיקייט פון דער פוילישער מלוכה.

איבערזעצט פון א. א.

POLACY! OBYWATELE WSI POLSKIEJ! ROLNICY!

Olbrzymią większość Narodu Polskiego stanowicie wy, rolnicy—gospodarze, dlatego też wy jesteście fundamentem i podstawą Państwa Polskiego. Do was zwracamy się abyście ratowali Polskę, abyście uwolnili Ją od najgroźniejszego wroga wewnętrznego, który toczy i gnębi zdrowy organizm Narodu i Państwa Polskiego. 4 miljony żydów żeruje na zdrowym ciele Państwa, żyje z waszej rolnicy ciężkiej pracy, tuczy się waszym potem. Dzięki wam rolnicy, mogą utrzymać się w Polsce masy żydowstwa. rujnując polski handel i rzemiosło. Wy, ciężko zdobyty grosz oddajecie na jarmarkach i targach żydom, kupując u nich różne towary. Zapominacie iż 300.000 bezrobotnych robotników, miljony zrujnowanych rolników i kupców, setki tysięcy waszych wykształconych synów — Polaków przymierają głodem.

Pamiętajcie! Od was zależy dobrobyt społeczeństwa polskiego, od was zależy aby tym tysiącom Polaków ginących z głodu, było lepiej; Wy, i tylko wy możecie polepszyć dolę swych rodaków.

Polacy—rolnicy Czy chcecie bogacić **Żydów** i dla nich ciężko pracować, aby mogli żyć w dobrobycie? Gospodarze i gospodynie i wy dzieci Polskie! pamiętajcie **nie kupować u żydów**.

Kupujcie u Polaków, u chrześcijan. Pamiętajcie, iż przyczyną najważniejszą dzisiejszej nędzy mas polskiego społeczeństwa jest żydowstwo, które bogaci się z handlu. oszukując rolników polskich, odbierając mu za lichy tandetny towar ostatni grosz. Niech wszyscy obywatele i obywatelki wsi polskiej **nie kupują w sklepach żydowskich**. W Polsce chleb i praca dla Polaków, którzy od wieków są gospodarzami na swej ziemi. Każdy uczciwy Polak będzie **kupował** tylko u chrześcijanina, przyczyniając się w ten sposób do polepszenia doli i wzbogacenia społeczeństwa polskiego oraz do potęgi Państwa Polskiego. —

תורני רבני

מ. ש. גשורי / ר' מרדכי'לה פרדס

הראשון לצדיקי סטאשוב

רבי מרדכי'לה הצדיק מסטאשוב היה בשעתו אי־שיות גדולה בעדת החסידים, ששימשה דוגמה נאה לטיפוס המעולה בצדיקות. הצדיקים מחולקים לשני סוגים: א) למפורסמים, שכל מעשיהם ואמרותיהם אומרים כבוד, והם שתפסו מקום בראש בספרות החסידות, בין בפירסום תולדות חייהם ובין בהשפעתם על המוני החסידים; ב) לצנועים, שעל אף היותם צדיקים בעלי יכולת השתדלו שלא לדחוק עצמם לבין ה„אריות". בספרות, אומנם, נזכרים שמותיהם ברטט כבוד, אך בלי להרבות עליהם בפרטים. רבי מרדכי'לה שלנו השתייך לסוג השני.

החיבה לחסידות פעמה ברבי מרדכי'לה עוד משנות נעוריו, ועוד לפני שדרך כוכבו של ה„חוזה" מלובלין הצטרף לחסידי רבי אלימלך, הצדיק מליז'נסק, ודבק ברבו. תלמידו של הצדיק מליז'נסק, רבי יעקב־יצחק ה„חוזה", הגיע מלאנצוט דרך רוזבדוב וטשיחוב ללובלין, הקים בה את בית מדרשו הגדול והפכה לבירת החסידות הפולנית, אליה נהרו גאוני ארץ וקדושי עליון, אד־מו"רים ואנשי מעלה. מאה ועשרים צדיקים עוטי לובן, שישבו על שולחנו הקדוש של החוזה, השליכו מאחרי גוום עולם ומלואו ויקדו באש קודש. בית מדרשו היה לכור היתוך לנשמות כמהות להתעלות והזדככות, והוא שהטביע את הגושפנקא הלובלינית האופיינית, פיתח את השיטה החסידית הצרופה והעמידה על נקודת טהרתה. רבי מרדכי'לה מסטאשוב נמנה עם טובי חבריו ותלמידיו, והוא שהדריכו בימי בראשית, בתקופת שבתו בלאנצוט[1].

רבי מרדכי מסטובניץ־סטאשוב היה מגדולי היחש ונצר להש"ך, בין גדולי הלמדנים ומנגן בחסד, שבעברו לפני התיבה חולל נפלאות בעוררו הרהורי תשובה. בכל פעולותיו התבטאה תכונתו היסודית: השאיפה לתועלת הרבים, הרצון להאיר עיני ההמונים, להרביץ תרבות הניגון החסידי ברבים ולעשותו דבר השווה לכל נפש.

לא אחת נדמה כאילו היה גלגולו של רבי מרדכי'לה, המכונה „החזן מזאסלאב", זו הדמות שהיתה נאמנת בית צדיקי הדורות הראשונים בחסידות, ותפקידו היה להפיץ תרבות הניגון החסידי בקרב ההמונים ולהיות בעצמו שרוי בצל. אף רבי מרדכי'לה היה מושך אליו תשומת־לב המוני החסידים כצדיק וכמנגן כאחד, ובין חבורת המנגנים בבית ה„חוזה" היה הוא מבחירי המשוררים שידע לקחת שבי את שומעיו. ויחד עם זה היה בו הרבה מיסוד הצניעות הכובשת את הרגש, הנו־תנת את היצירה ומצניעה את הנותן. קולו הנעים וה־חזק וניגוניו היפים היו לו קודש ליראה ולאמונה. נגי־נתו שימשה לו פירוש חי להסברת החסידות והפצת תורתה בין ההמונים הרחבים.

עד כה טרם ניסו להבהיר דמות מעניינת זו. אומנם בשנים האחרונות שלפני השואה, קם אחד מניניו והדפיס ספר המכיל קצת מהנהגותיו ודברי תורתו[2], ו„אין הקומץ משביע". רבות עשתה יד השיכחה, ואף המחבר מודה שאינו בטוח אם כל דברי התורה המו־באים בספר, הם באמת דברי הגות רבי מרדכי'לה.

אגב: שלוש הערים סטאשוב, סטובניץ ואפט היו כתאומי־צביה בחיי שני האחים: הצדיק הגדול והנודע

---

[1] עיין בראש הספר „אהל הרבי" מלובלין (פיוטרקוב, תרע"ג) שחובר בידי משה מנחם ולדן, שבו באה רשימת תלמידי החוזה מלובלין מסודרת בידי ההיסטוריוגרף הרב יוסף לוונשטיין מסירוצק.

[2] שם הספר „גדולת מרדכי וגדולת הצדיקים" מאת גרשון עמנואל הלוי סטאשבסקי מוורשה, מכיל שני חלקים, והחומר שבו: סיפורים, דברי־תורה וכדומה, משמש בו בערבוביה.

רבי מאירל מאפט ורבי מרדכי מסטובניץ־סטאשוב [3], ומצודתם היתה פרושה על שלושתן.

א. רבי מרדכי'לה כחזן נודד

רבי מרדכי־לה סלל לו דרך משלו בשלבו את הנגינה, שבקעה מתוך נשמתו הגדולה מלאת כיסופים ודביקות לבורא העולמות, עם החסידות הבעש״טית שהרגישה הרגשה אינטואיטיבית בכל איבריו. הוא ראה שהדורות מתמעטים והחסידות הצרופה נעשית לדבר של שיגרא ומצוות אנשים מלומדה, וגם דברי התורה לפי רוח החסידות אין בהם כדי להרים את שומעיהם אל על, ועוד מעט יקשה לקטני המוחין להבין ולחדור למהותה של החסידות. ואז בא ר׳ מרדכי־לה וקבע, כי לא רק בתורת החסידות אפשר להשפיע, אלא גם בניגון החסידי, החודר לפני־ולפנים ללב המאזין ומזעזע את נשמתו, עד שמקרבו לתורה, לחסידות, להתלהבות ולדביקות בקונו, בחינת שלהבת הנאחזת בנר.

בימי חורפו כיהן כחזן בעיר סטובניץ הסמוכה לסטאשוב, בלי שסיפקה לו את פרנסתו. חדור הכרה שבכוח זימרתו הוא יכול להחזיר בתשובה את העולם, היה נוסע בערי המדינה להשמיע נועם ניגוניו. וכשהיה מתפלל אפילו בימות החול לפני העמוד והיה אומר תחינת „והוא רחום״ היו כולם בוכים וחוזרים בתשובה. אז טרם הסתופף בצל צדיק חסידי. פעם אחת, בעשרת ימי תשובה, נזדמן לקרבת העיר ליז׳נסק ושמע ששם יושב רבי־צדיק בשם ר׳ אלימלך וחסידים רבים נוהרים אליו. הוא החליט לבקר אצל הצדיק ביום־כיפור. בערב החג, בבוקר, הגיע לליז׳נסק. אם כי מזה כמה ימים לא בא אוכל אל פיו — לא ביקש, כדרכו, מאיש דבר. אך נצטער צער רב על אי־קיום מצוות האכילה בערב יום הכיפורים ומשום חשש לסכנת הנפש ביום הקדוש עצמו. אובד עצות חכך בדעתו, אם אין זה מן הראוי לשנות ממנהגו ולגלות למישהו את לבו. אך מיד נרתע ממחשבתו זו וגזר שתיקה על עצמו. רק לפנות ערב נזדמנה לו מטבע והלך וקנה לעצמו ככר לחם, בחשבו לאכול את החצי ולהותיר חצי למוצאי יו״כ. בלכתו עם הלחם ברחוב היו החסידים, שנהרו כבר לבית־המד־רש ל„כל נדרי״, גוערים בו על שבשעה זו הוא עומד לאכול לחם. אם כי היום עוד היה גדול והיתה עוד שהות לאכול, הניח מידו את הלחם ורץ לבית־המדרש. בקחתו ברכת שלום מהרבי אמר לו שמו ושם עירו, כנהוג. למחרת, לפני תפילת מוסף, כשבא הרבי לבית־המדרש שאל כמה פעמים: היכן ר׳ מרדכי מסטובניץ. השמשים והחסידים חיפשוהו בכל מקום ולא מצאוהו. הרבי אמר שלא ילך לתפילת מוסף כל עוד לא יביאו אליו את האיש. לאחר חיפוש מדוקדק מצאוהו שוכב מתעלף על הקורות שמתחת לבית־המדרש. בקושי רב העירוהו מעלפונו והביאוהו לפני הרבי. הלה כיבדו להתפלל תפילת מוסף לפני העמוד. הוא סירב, באמרו לרבי: הייתכן? הרי לא אכל זה כמה ימים וכתוצאה מכך נחלש מאוד. הרבי לקחו לחדרו וציווה לפשוט כל בגדיו. הלבישו בגדים אחרים, ובהם חלוק, אנפי־לאות ומעיל, ופקד עליו, בשנית, לעבור מיד לפני התיבה להתפלל מוסף. הפעם לא סירב. תפילתו עוררה סערה גדולה בין החסידים והתלמידים, שלא הסכינו לשמוע תפילה כזאת. לאחר מכן נעשה לאחד מגדולי תלמידיו של רבי אלימלך.

ב. בחבורת ה„חוזה״ מלובלין

בני משפחת פרדס היו מספרים תמיד בגדולתו וקדושתו של רבי מרדכי־לה ועל העובדה שרבו ה„חוזה״ העריכו מאוד. בעודו יושב בעיר לאנצוט נחשב רבי מרדכי לאחד ממקורביו ואוהביו ומגדולי תלמידיו, והוא ששיכנעו שיעזוב את לאנצוט הסמוכה לשטח השפעתו של רבי אלימלך ויעבור לפולין. הוא ליווהו בעברו לפרבר צ׳יחוב, שממנו עבר לשבת בלובלין.

בנו של רבי מרדכי, רבי בריש, אב״ד בקמינסק, היה שומר בגנזי כתביו על מכתבים יקרי ערך של צדיקים, וביניהם נמצאה פתקה לרבי מרדכי, כתובה בידי החוזה בהיותו פעם חולה, ובה כתוב: „נא להזכי־רני בתפילתך הזכה, כי אם אתה מתעקש בתפילתך אינך זז עד שהנך נענה. יעקב יצחק בן מאַטיל״.

רבי מרדכי הוא שהעתיק את הספרים „זאת זכרון״

---

[3] שמות שלוש הערים קשורים יחד בקורות שני האחים הצדיקים, והם נזכרים כבנשימה אחת, כי ערים אלה היו קרובות להם יותר מערים אחרות, ובהן בילו רוב חייהם.

ו„זכרון זאת״ של החוזה מלובלין בעצם ידו. ובהס־כמות צדיקי הדור שבאו על החתום בספר הם מעידים, שהספר הוא בהעתק כתב ידו של „הרב הקדוש רבינו מרדכי מסטובניץ וסטאשוב״ שעשה עוד בחיי החוזה. בראשית העתק זה כתיב: „לשם יחוד קוב״ה ושכינתיה וכו׳ הריני מוכן ומזומן להעתיק ספר כת״י הנקרא „זאת זכרון״ מכתב־ידו של האדמו״ר רבי יעקב יצחק הלוי הורביץ נ״י לנ״נ ולע״ע (לנצח נצחים ולעולמי עד), שהוא עצמו כתב וקרא שמו „זאת זכרון״. בסוף כתב־היד כתוב: „הספר הלזה שייך לכבוד האדמו״ר שיחי׳ מלובלין. אני הכותב הק׳ מרדכי הלוי מסטאשוב״. העתק זה נמצא ברשות אחד מנכדי ה„חוזה״.

החוזה קראו בשם „מרא דכיא״ ואף הרשה לו לילך ולעמוד ולשבת כרצונו בכל צד ופינה, בעוד שהיה מקפיד על כך ביחס לשאר תלמידיו. ופעם אחת אמר לו: אני נותן לך בזה כמה מאות חסידים לנהל עדה. השיב לו רבי מרדכי: אלך ואשאל בעצת אשתי. הלך לביתו ואמר לאשתו שהרבי חפץ לתת לו מאות יהודים לנהל עדה. השיבה לו: כלך לך מזה. קודם כל עלינו להיות יהודים. בא לרבו ואמר לו את תשובתה. הורה לו החוזה, שלא יבוא אליו עוד לשום חג אלא יהיה בביתו, כי נשמות הזקוקות תיקון כבר מחכות לו.

גם על רבי מרדכי׳לה נמצאו מקטרגים בפני החוזה מלובלין, כמו על „היהודי הקדוש״, שהוא מתנהג בר־בנית. ופעם אחת הוא נסע ללובלין והתנצל לפני רבו ששקר טפלים עליו. דבריו שנאמרו תוך התרגשות ובקול רם, עוררו את מורת רוחה של הרבנית, וזו ציוותה על השמש לקחת את מקלו ולהעמידו בחוץ, דבר ששימש סימן שעליו ללכת. השמש מילא את מבוקשה ורבי מרדכי עזב את הבית. משמשע החוזה את הדבר, אמר לאשתו הרבנית ולשמש, שילכו מיד לפייסו, אחרת — צפויית להם תוצאות לא־טובות. הרבי אמר שהוא עצמו היה ירא ממנו, אלמלא היה מכניע עצמו לפניו בבחינת תלמיד. אבל עליכם לפייסו והלוואי שהדבר יעבור בשלום, וכן עשו.

בעיני ה„חוזה״ נחשב רבי מרדכי׳לה כ„פועל ישו־עות״ ולא פעם היה שולח אליו את חסידיו ומקורביו שנמצאו בצרה, והוא טרח במצוות רבו לרווחתם ולישועתם. ואף הרבי עצמו ציווה פעם את בתו העקרה ללכת לרבי מרדכי לאכסנייתו ולבקש ממנו לעורר רחמים שיהיו לה בנים.

ג. הצדיק הגדול

דרכו בקודש היתה, כשהיו באים אליו לבקש על חולה, או מקשה לילד, או שאר צרות ישראל, היה מגלה הקפדה, ואף היה מקלל בקללת „שווארץ יאָהר״, והיה זה סימן שהחולה יתרפא מיד והמקשה לילד תלד בנקל. ופעם אחת פירש את כוונתו במלים „שווארץ יאָהר״, כלומר, שה„שחור״ (שווארץ) „יאיר״ (יאהר) ויהפוך אף הוא לטובה ולברכה.

רבי מרדכי בא בברית החיתון עם רבי דוד הצדיק מלילוב, בהשיאו את בתו לרבי נחמיה בנו, ומזיווג זה נולד הצדיק הנודע רבי יענקל׳ה מאיוונסק ואפט, שנקרא בפי כל „רבי יענקלה אפטר״. רבי מרדכי היה מתופף באצבעותיו בהסתכלו בפני נכדו, באמרו, שנשמה כזו לא היתה זה כמה מאות שנים בעולם.

רבי מרדכי הלך לעולמו שבע ימים, שנים רבות לפני החוזה מלובלין, והלה הספידו ואמר עליו „אבדנו את עמוד הברזל״. רבי מרדכי השאיר אחריו את בנו, רבי בריש הלוי, אב״ד בעיר קמינסק ואת רבי שמואל־אהרן מסטאשוב, שנחשב לצדיק מפורסם בעיר. ברשותו של רבי בריש נמצא חיבור גדול בכתב־ידו של אביו הצדיק על התורה בדרך קבלה וחסידות ועל דרך פרד״ס, ונקרא בשם „מרא דכיא״, אך הספר הזה אבד, ורק מעט מתוכנו מצא המלקט אצל אחד מבני המשפחה והדפיסו בספר „גדולת מרדכי״.

רבי מרדכי נפטר בסטאשוב ושם מנוחתו כבוד. על קברו הוקם אוהל גדול, וביום הזכרון היו נוסעים אליו מרחוק ומקרוב להתפלל ולומר תהלים. הבאים היו מאפט, סביבת סטאשוב ועיירות אחרות, ומרוב המבק־רים ניכר היה בעיר יום הזכרון של הצדיק.

הצדיקים הנודעים בפולין היו מזכירים את שם רבי מרדכי ברטט כבוד וסיפרו תמיד בגדולתו וקדושתו. ה„שרף״ רבי חיים יחיאל מאיר (נכד המגיד מקוזיניץ) העריכו מאוד. ואף ר׳ יצחק, הצדיק מוורקה, היה אוהב לספר עליו ולהראות עד היכן גדולת הצדי־

קים מגעת. רב אחד מנכדי רבי מרדכי ביקר בפעם הראשונה אחרי חתונתו אצל רבי יצחק הצדיק מוורקה. ובעת אמירת שלום, סיפר לצדיק על ייחוסו ועל סבו. השיב לו הרבי מוורקה: דע לך, שהייתי פעם אחת אצל הסב שלך בראש־השנה ויום־כיפורים וסוכות.

רבי בריש, הרב מקמינקה, סיפר פעם באחד מבי־קוריו בז׳ארקי, שביקרו בצוותא, הוא ואחיו רבי שמואל־אהרן מסטאשוב, אצל דודם רבי מאיר׳ל הצדיק מאפט. והלה הטיף להם הרבה דברי מוסר, ולבסוף אמר להם: „היודעים אתם איזה אבא היה לכם? לנישואיו ירדה הפמליא של מעלה״. בספר „זאת זכרון״ של החוזה מלובלין (מהדורה שנייה) שהעתיקו רבי מרדכי בעצם ידו נמצאות הרבה הסכמות מצדיקי הדור ובהן מזכירים את שם המעתיק וכותבים עליו: „מהעתקות הרב הק־דוש וכו׳ רבינו מרדכי זצוק״ל מסטובניץ וסטאשוב, שהיה גדול מאוד אצל רבו החוזה מלובלין, ואמר עליו שבחים, יותר מעל כל יתר תלמידיו הקדושים.

נכ״ו ר׳ גרשון עמנואל הלוי סטאשבסקי מוורשה, הוציא בדפוס את הספר „גדולת מרדכי וגדולת הצדי־קים״, המכיל סיפורים וחידושים מ„הרב הגאון הקדוש בוצינא קדישא חסידא ופרושא איש אלקים קדוש יאמר לו המקובל האלקי רבינו מרדכי הלוי מסטובניץ וסטאשוב״. הספר הופיע בשני כרכים: א) סיפורים על שני האחים הצדיקים עם פירוש על כ״ד צירופי מקוה, ובסופו „סדר יוחסין״, וורשה, תרצ״ד; ב) חלק שני, קונטרס זקוקין דנורא עם דרושים שונים, וורשה, תרצ״ו. הראשון מכיל 110 עמודים, והשני — 72 עמודים.

בנו השני של ר׳ מרדכי, הוא רבי שמואל־אהרן מסטאשוב, היה סופר סת״ם והפרשיות שלו היו עולות בזמנו לסכום כסף רב, ומכל שכן אחרי פטירתו.

בפרדס הצדיקים

סטאשוב היתה בעלת מסורת מפוארת של רבנים, גדולי תורה וצדיקים נודעים. בסטאשוב ישבו צדי־קי החסידות לבית פרדס * זה כמה דורות, מאז ייסוד החסי־דות בפולין. היו הם אנשי אמת ואמונה, מעורים במסו־רת דורות של תורה וחכמה, מצוות ומעשים טובים. והמעיין, אשר ממנו שאבה חסידות צדיקי פרדס את דרכה ותורתה, היה באר חפרוה אבות המשפחה ומורי דרכה הראשונים: האחים רבי מאיר ורבי מרדכי, שהיו נאמנים לתורת החוזה מלובלין ורבי אלימלך מליז׳נסק, אבות החסידות הפולנית.

וכפעם בפעם, משנזדמנו לבית־העלמין הישן של סטאשוב, אל המצבות של גדולי הצדיקים, ואפפה אותנו הווייתם המסתורית. הכתובות על המצבות העידו על רציפית דורות ושילוב עולמות, עולם החיים והמתים, העבר וההווה, עולם ששורשיו היו נעוצים באדמת סטאשוב ושלוחותיו הגיעו לערים וארצות שונות גם מעבר לים. ברם, הדורות הבאים של בית פרדס נשארו סתומים וכספר החתום, פרט לאחדים יוצאים מהכלל. אומנם חוסר הידיעה בחסידות הפולנית הוא כללי. גם במקומות אחרים לא עמדה החסידות על הארת דמויות צדיקיה. וסטאשוב — אף היא לא מיצתה את תולדות אישיה, ופחות מזה — את בית פרדס, האילן היפה על ענפיו ושלוחותיו. וחבל שמבית פרדס המהולל, שהוציא למדנים וצדיקים למופת, לא הופיע היסטוריון, מגלה נסתרות, שיכתוב עלי ספר את כל פרשת בית פרדס ועלילותיו, חיי צדיקיו והליכותיהם, שהשפעתם היתה רבה על אלפי חסידים בישראל, כשם שנמצא צאצא לבית חב״ד שאסף את כל ניצוצותיו והוציאם בצורת ספר יוחסין.

בין הצדיקים לבית פרדס בסטאשוב מזכירים בדחילו

* השם המקורי של המשפחה היה „יינגרטן״, שהפך לשם „פרדס״. ויש חלק מהמשפחה הנקראת בשם המשפחתי „סטא־שבסקי״. רבי בריש הרב מקמינסק, בן רבי מרדכי הגדול מסטאשוב, נשאל פעם במשרדי הרשות לשמו המשפחתי. הוא לא הבין יפה את השאלה וחשב שנשאל מאין הוא, והוא ענה: מסטאשוב, או בפולנית: סטאשבסקי, ומאז נשאר שמו המשפחתי סטאשבסקי שעבר ממנו לדורות הבאים אחריו.

ורחימו שמות צדיקים שהדריכו עדות, כמו את רבי שמואל־אהרן בן רבי מרדכי הראשון, שמילא גם את מקום אחיו רבי בריש אחרי שהאחרון עבר לכהן ברבנות בקמינסק את רבי מרדכי השני ובניו רבי דוד ורבי שלמה, שכולם נשאו על ראשם את כתר הצדיקות בסטאשוב, יחד עם צאֶצאיהם שיצאו מהעיר והקימו ביתם בערים אחרות, כמו בסוסנוביץ ועוד, בהמשיכם להיקרא על שם מכורתם סטאשוב.

מלבד צדיקי בית פרדס ישבו בסטאשוב גם צאצאי צדיקים נודעים אחרים, כמו רבי אברהם יצחק ויסבלום, מצאצאיו של רבי אלימלך מליזנסק, שהיה חותנו של רבי אליעזר דוד מראדושיץ נכד ה"סבא קדישא" מראדושיץ. בנו רבי נפתלי ויסבלום שימש ברבנות בקושיץ וממנה עבר לרבנותה של סנדישוב (נפטר בערך בשנת תרע"ט). בנו רבי ברל ויסבלום מילא את מקומו בסנדישוב, וחתנו היה הצדיק רבי משה מקינצק.

בשטח הדתי היה שולט בסטאשוב הנוסח של עממיות יהודית בתערובת של חסידות. מתנגדים כמעט שלא היו בעיר. בשום מקום (מלבד בבית הכנסת) לא התפללו לפי נוסח המתנגדים. החסידות כאן התבטאה בעיקר בזה, שהיהודי הפשוט היה מפעם לפעם מגולל את לבו לפני הרבי שלו, או שהיה הולך לשאול עצה מפיו בעניינים משפחתיים או מסחריים וכלכליים. והיחס הכללי להרבי היה לא כאל בעל־מופת, אלא כאל אדם טוב ופיקח היודע לעוץ עצה מעשית, ובעיקר להשפיע לטובה בדברי כיבושין ועידוד.

א. רבי ישראל פרדס, האדמו"ר מסטאשוב

רבי ישראל, בנו של רבי מאיר'ל מאפט, קבע מושבו בסטאשוב שנים אחדות לפני פטירת אביו הגדול. דמותו נחרתה בלב אנשי העדה, ורבות סופר על גדולתו בתורה, חכמתו, פיקחותו וחריפותו. הוא נתגלה כדמות קדוש, גדול בתורה ובחסידות ובחכמת הנסתר. ואם כי היה שקוע בעולמות העליונים והיה מעמיק חקר — לא התעלם מסבל הבריות והיה חש אפילו בצערם של בעלי חיים. כל ימיו היה מתנהג בקדושה ופרישות על דרך הפלגה יתירה. חסידיו ובאי ביתו היו עומדים מרותקים בדחילו ורחימו ומאזינים לתפילותיו, ניגוניו ותורותיו, ורבים מישראל היו נוהרים לחסות בצל כנפיו כמו אל אביו הגדול.

עם רבי ישראל נכנס בית הצדיקות בסטאשוב לתקופה של התחדשות. אחר פטירת אביו הגדול נהרו אחריו מרבית חסידי בית אביו, והעיר סטאשוב הפכה למרכז חסידי גדול. בית־מדרשו המה תמיד מרוב חסידים שדבקו בו, בהיותו מנהל את עדתו החסידית במרץ ובהתלהבות, בעוז רוח ובחריפות. הוא החזיר את עטרת אפט ליושנה, בנשאו את דבר החסידות באש דת יוקדת.

ר' ישראל הצטיין בחיבתו לנגינה. שירתו היתה רוויית כיסופים וערגון עד כלות הנפש. אביו הצדיק חיבר הרבה ניגונים שהושרו בקרב חסידיו, ור' ישראל עזר להפצתם ואף הוסיף עליהם, בדובבו את הציבור בלחן תפילותיו. בצימאון היו שותים כל מלה שלו, וברגש רב היו חוזרים אחריו. בהשפעתו נפתחו מעיינות הנפש ומקורות הדמעה. בימי שבתות וחגים היו החסידים מגיעים בהשפעתו להתפשטות הגשמיות ומוצאים פורקן להמיית נפשם בתפילה לוהטת, בשירה נרגשת ובריקודים סוערים.

כאיש ער ותוסס אהב בדרך כלל את החידוש ואת ההתחדשות ובחל בשיגרא ובמצוות אנשים מלומדה, אך מאידך גיסא לא זילזל בערך של זכות אבות.

רבי ישראל נפטר ביום ה' בתמוז תר"ב, ומנוחתו כבוד בבית־העלמין בסטאשוב. על קברו הוקם אוהל. שמו נזכר ביראת כבוד ובהערצה עד היום.

ב. רבי שלמה־נתן פרדס, האדמו"ר מסטאשוב

רבי שלמה־נתן פרדס נולד בסטאשוב לאביו הצדיק, בן אחר בן מכמה דורות לרבי מרדכי הגדול מסטאשוב, נין לרבי יוסף־ברוך „היהודי הטוב" מניישטאט. עוד בנעוריו למד להיות סופר סת"ם (ראשי תיבות: ספרי־תורה, תפילין, מזוזות) והתמחה בהעתקת כתיבת ספרי־תורה ושאר תשמישי קדושה בכתב המיוחד לכך, מקצוע שהיה מקובל במשפחה, ואף אחי ר' שלמה אשר בקלימנטוב היה סופר סת"ם.

מקצוע זה לא היה מן הקלים ביותר. היתה זו „מלאכת שמים" שדרשה מעובדיה התאמצות יוצאת מהכלל.

על סופר זה אמרו חז״ל: התנאה לפניו במצוות וכו׳ עשה לפניו... ס״ת נאה וכתוב בו לשמו ובדיו נאה בקולמוס נאה בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאה (שבת קל״ג). מלאכת הסופרים היתה חשובה מאוד בעיני ראשי האומה הישראלית עד כי התפללו שלא יתעשרו הסופרים למען לא יניחו את מלאכתם. לא כל אחד היה רשאי להיות סופר. היו נזהרים להדר אחרי סופר־אומן וירא שמים הבקי בהלכות סת״ם לכל פרטיהן ודקדוקי חסר ויתיר.

ואכן רבי שלמה כתב את ספריו על טהרת הקודש ושקד על כל אות ואות שתצא כיהלום מלוטש. כסופר סת״ם יצא לו שם טוב בכל מקום. וגם בו נתקיימה ברכת חז״ל שלא להגיע לעושר מכתיבתו. ולשם תיקון מצבו הכלכלי נאלץ לצרף אליו גם את כתר הצדיקות, שעברה אליו מורשה מדור דור.

הוא ישב בבית ר׳ בנימין טוכטרמן, אשר בסימטת בית־המרחץ, עשרות שנים. היתה זו דירה בת שני חדרים, ובה גם בית־תפילה לימי שבת וחג. כת חסי־דים מסטאשוב תמכה בו מבחינות שונות. הוא נהג בחיי קדושה וטהרה בלתי מצויים, עד שממש „קדוש יאמר לו״. תמיד ישב ולמד או התפלל, ואף נהג בסיגופים וצומות. כמעט שלא יצא מפתח ביתו, אלא תמיד ישב והגה בספרים, בעוד כולו שקוע בעולמות העליונים. עד היום מספרים בתמימותו וצדקותו, ואהבת ישראל ששפעה ממנו.

רבי שלמה היה עדין הליכות ונעים דיבור. לא הקפיד ולא כעס ולא שוחח מעולם שיחה בטלה. לא שתה תה או קפה ממותקים, שלא ליהנות מן העולם יתר על המידה. מאכלו היה מאכל עוני: לחם, תפוחי אדמה ומרק. אשתו לאה׳צה היתה צדקנית גם היא. מצבו הכלכלי היה תמיד בכל רע. אך אף פעם לא התאונן, והיה מברך על הרעה כשם שמברכין על הטו־בה. נשים ומבני דלת העם היו באים אליו בבקשה להתפלל עליהם, והם תחבו לו את הפדיונות, בלי שידע צורת פרוטה. וממש לא הכיר את ערך המטבעות שהילכו בפולין.

היה בעל תפילה מובהק ובפיו נוסח משפחתי מדורי דורות. קולו היה נעים ותפילתו היתה נאמרת בקול רם יצלול, מלווה בכי ואנחות. בימים הנוראים היה מתפלל לפני העמוד את כל התפילות מהחל ועד כלה, וכמעט שלא זז מהמקום עד לאחר „עלינו״. לאחר התפילה היה רטוב כולו מרוב התאמצות והתלהבות.

רבי שלמה נתן היה אהוב על כל שכבות האוכ־לוסיה היהודית בעיר בגלל תכונותיו הנעלות, יושרו ואהבתו לבריות. כל איש ואשה קשי רוח מצאו אצלו אוזן קשבת, הסברת פנים אבהית, ולב פתוח.

כל שנותיו נהג לפי סדר יום קבוע. אכל מעט, ישן מעט, ולעומת זאת לא ידע גבול בעבודתו את בוראו. כאן לא הוגבל בזמן ובשעות. כל שעה וכל זמן ראויים לה׳ ולעבודתו. אם זה בחצות הליל בשעה שהכל שקועים בשנתם והוא לבדו ער ולומד בתורה, ואם בשעות היום, שעה שכולם טרודים במסחרם ועסוקים בפרנסתם. לא היה פשוט מקום למחשבה זרה בראשו, שתוציא אותו ממסגרתו, מסגרת עובד ה׳ באמונה ובתמימות בכל התנאים והמצבים.

מסיבות מלווה־מלכה במוצאי שבתות היו חשובות מאוד בעיניו ושמר עליהן תוך שירת ניגוני רבי מאיר׳ל מאפט ורבי מרדכי׳לה. ובייחוד גברו הניגונים בלילות החורף הארוכים ובימי ההילולות של אבות צדיקי סטאשוב, שעה שהחסידים נדבקו לרבי והיו עוזרים על ידו להרבית בשמחה ובריקודים.

ר׳ שלמה זכה לאריכות ימים, ונפטר בשנת תרצ״ח בגיל למעלה משבעים. לפני פטירתו הביע את משאלתו האחרונה להיקבר בקברת אבותיו אשר באוהל. וכשנאמר לו שצר המקום, ענה: אין דבר, אבא ידאג למקום גם בשבילי. והוא אומנם בא אל המנוחה באוהל המשפחתי.

ג. הרב שמואל אהרן פרדס, בעל ה„פרדס״

הרב שמואל אהרן פרדס היה מנעוריו בעל חזון. ה״א לא הסתפק ב„פרדס״ המשפחה בסטאשוב, על אף תהילתה ושושלת ייחוסה, כי־אם שאף להפיץ את תורת ה„פרדס״ מעין „ויפוצו מעינותך חוצה״, ולשם כך החליט ללמוד הרבה ולהגיע לגדולות בלימוד התורה. הוא נולד לאביו רב שלמה־נתן האדמו״ר בסטאשוב בשנת תרמ״ז, למד ונתחנך אצל אביו, ואחר כך למד

בבית־המדרש, זה המוסד שהקים גאונים ולומדים רבים בעולם התורה בפולין.

בפולין בכלל ובסטאשוב בפרט, לא היו ישיבות נפוצות עד למלחמת העולם הראשונה כמו בליטא, ובני הנוער התורני למדו והשתלמו בתורה בבתי־המדרש שהיו מלאים רבנים ובעלי־בתים למדנים, מסורים ללימוד התורה יום ולילה. גם בתי התפילה של החסידים היו מלאים מפה אל פה בחורים וזקנים שהיו עוסקים בתורה תמיד. הרב דמתא היה מגיד שיעורים בפני הבחורים ובעלי הבתים, שישבו ולמדו תורה לשמה. ואף בסטאשוב לא היה שונה המצב. הרב הגאון רבי יהודה ליב גרובארד בחר לו מבחורי בית המדרש קבוצת תלמידים וביניהם היה רבי שמואל אהרן פרדס, נושא תולדתנו.

עוד בימי נעוריו נתפרסם בשקידתו ומסירותו ללימוד התורה. עמד בחילופי מכתבים עם גדולי הדור שבזמנו ויצק מים על ידי גדולי צדיקי החסידות ואף נחשב ל„בן יקיר" בחצרות הצדיקים הנודעים ביותר בפולין. וממעייני התורה שאב את כוחו ומרצו להגיע להישגיו התורניים ובראשם הוצאת קובץ תורני בשם „הפרדס". ויותר משהיה גדול בתורה, סיני ועוקר הרים, פוסק ובעל־הוראה מובהק, ועל זה העידו קדושי עליון שהסמיכוהו להוראה: רבי יואב־יהושע (בעל „חלקת יואב") אב"ד קינצק שהיה תלמיד־חבר של האדמו"ר הגאון רבי אברהם הצדיק מסוכאטשוב, והגאון הגדול רבי מאיר יחיאל הלוי האדמו"ר מאוסטרובצי — היה גדול עוד יותר במעשים טובים להגדיל תורה ולהאדירה על הדור. הוא לא הסתגר בד' אמות של הלכה, אלא החדיר את ההלכה לתוך עולמו של הקב"ה, במטרה להציל את בני דורו מתהום עם־הארצות ושטחיותה של „כמו תורה".

„העילוי מסטאשוב" היה תוארו בשנות נעוריו. עקב חילופי מכתביו וקשריו הרבים נעשה חיש מהר אישיות מוכרת בעולם התורה והרבנים, וגאוות בני העיר עליו. עם הכתרתו כרב מוסמך נרתם בעולה של הרבנות. מקודם נתמנה כרב בעיר ז'וריק (פלך פיוטרקוב טריב.), ומשם נתקבל לרב ור"מ בעיר זבירצה, ואחר כן שימש ר"מ בעיר בנדין ומשם עבר לכהן ברבנות בעיר שטשאקובה בגליציה המערבית, שממנה הרחיק נדוד לעבר לים. בשנת תרפ"ה הגיע לאמריקה ונתקבל לרב בבית־הכנסת מונטגומרי סטריט שבניו־יורק, ומשם נתקבל לרבה של קהילת „ביקור חולים אנשי פולין" בעיר שיקאגו. וכה הוא עזב את עירו ובית אביו, אווירה ספוגה תורה וחסידות בה חונך וגודל, והרביץ תורה ברבים, בעיקר ע"י הקמת ירחונו התורני „הפרדס".

בשנת תרע"ג, שנה לפני מלחמת העולם הראשונה, התחיל להופיע „הפרדס" בעריכתו ובהוצאתו. ומאז הפך ירחונו לשאיפת חייו. את מיטב זמנו הקדיש לטיפוח עתונו והתפתחותו, בהביאו קרבנות רבים כדי להפריח את גן התורה. בכוחותיו הדלים הקים בניין עדי עד. במסירות חרש ונטר את כרמו, ואת פריו הפיץ לרבבות אלפי ישראל. הוא קיים בעצמו את הכתוב: „אני חומה ושדי כמגדלות". יחיד היה אז בעולמו, כמעט בלי עוזר ותומך, בלי בית קבוע ובלי בני־בית. נע ונד ממקום למקום — אך את מפעלו המבורך לא זנח.

וכה דבריו בספר היובל „הפרדס" (ניו־יורק, תשי"א): „צעיר לימים הייתי בגשתי אל עבודת הקודש להוציא לאור קובץ תורני חדש, שהיה גם בפולין — מקום שחי עולם תורני תוסס וגועש — תופעה נדירה. הגליון הראשון של „הפרדס" נתקבל בשמחת לב כל גאוני הדור ההוא, והם עודדוני להמשיך, למרות הקשיים, בהוצאתו. חבורה גדולה של גאונים וצדיקים השתתפו במשך עשרות שנים ב„הפרדס". לרבים זכיתי להתוודע באופן אישי. הייתי בחבורתם המלאה גאונות קדושה וטהורה והתענגתי מזיו תורתם. אין לך כמעט גאון מוכר בעולם התורני, מפולין, מליטא או מארץ אחרת שלא ישתתף במאמר־תורה ב„הפרדס". נעים לי בהזדמנות זו להזכיר את אחד ממשתתפי הגליון הראשון של הפרדס, ה"ה כבוד אהובי ומיודעי הגאון הנפלא שר התורה והחכמה יחיד בדורו רבי חיים הלר שליט"א (נפטר באמריקה בשנת תש"ד). שורה שלימה של גאונים ואדמו"רים מפורסמים, מעצבי דור שלם, עומדים לפני חיים. רואה אני בעיני רוחי דמויות מזהירות, דמויות טהורות וקדושות שהיו ואינן. מי יספר תהלתן? ומי יעמוד על ערכן?

ובבואי לארצות הברית בשנת תרפ"ה — ראשית מחשבתי היתה להמשיך בהוצאת „הפרדס". ידעתי את המכשולים והקשיים שיפגשוני. ראיתי לפני קרקע מר־צקת ובלתי מוכשרת לקליטת גרעיני ה„פרדס". אולם כיון ש„הפרדס" הפך להיות שאיפת חיי, לא נחתי ולא שקטתי עד שמחשבתי יצאה אל הפועל. ובאותה שנה שרגלי דרכו בפעם הראשונה על אדמת אמריקה ה„פר־דס" ראה אור. ימים מרים ושנים קשות עברו עלי עד ש„הפרדס" הצליח להתגבר על המכשולים הער־מדים על דרך הופעה תמידית של ירחון רבני תורני, השם לו למטרה להגן בכל עוז על צביונם האמיתי של החיים הדתיים. באורו התחממו כל גדולי רבני אמ־ריקה, וגם רבנים וראשי ישיבות שבאו לביקור קצר בשליחות מצוה לאמריקה. בהמשך הזמן נעשה „הפר־דס" לכלי מבטא של דעת תורה אמיתית, שהאיר כל פרובלימה באור היהדות הנאמנה. „הפרדס" עזר הרבה לעודד רוח לומדי תורה, שהתורה תהא בעיניהם נושא חי. „הפרדס" שימש במה פומבית למו"מ של הלכה בפלפולה של תורה ולבירור הלכה למעשה".

עתירים ורב־גווניים היו חייו של הרב פרדס. הוא ביקר ארצות ומדינות, עמד בקשר מתמיד עם כל גדולי הדור והוציא את דבר התורה מרשות היחיד לרשות הרבים. עמד תקופה שלימה בראש החזית וניהל את מלחמתה של תורה, בירר וליבן לאסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, ישב ולמד בהתמדה ובשקידה וחידש חידו־שים נפלאים, אשר מצאו הד חזק בעולם הלומדים. חייו היוו דמות של רב גאון ופוסק בישראל ועסקן נאמן ומסיר. כבוד התורה היה יקר מאוד בעיניו ולא נהנה מעולמו ולא ראה בו אלא הפצת התורה בלבד. הוא ראה שכר לפעולתו במפעל חייו „הפרדס". ואכן, הר־פעתו הקבועה של ירחון תורני זה קרוב לחמישים שנה, ומהן שלושים שנה בארצות הברית, הוא אחד החזיונות הבלתי נפרצים, בעוד שפה ושם צצו כתבי־עת תורניים שונים, אך חיש מהר נעלמו מהאופק ולא זכו לאורך ימים.

בירחונו זה תרם הרב פרדס תרומה חשובה לקר־רות היהדות החרדית באמריקה ולרבנים החרדים בפרט. כרכי „הפרדס" החל משנת תרפ"ה משקפים את הר־בנות והיהדות החרדית בכל שלביה. הם עוקבים אחר כל המתרחש בחייה היום־יומיים של יהדות זו. עם חידוש הופעת „הפרדס" בניסן תרפ"ז באמריקה, אחרי שנפסקה בימי מלחמת העולם הראשונה, מופיע הירחון כסדרו והיה הבטאון היחידי שזכה לאריכות ימים ונתקבל בעולם הרבנים לשופרו הנאמן העומד על המשמר ומש־מיע את דבר ה'.

הרב פרדס לא הצליח להביא את ביתו ומשפחתו מפולין לאמריקה וחי חיי צער, עזוב מסביבתו החסי־דית, בה חונך וגודל ושממנה ינק כוח ועצמה לעמוד איתן בשיטתו ולהחזיק בקרני התורה. ובמלחמת הנאצים, מלחמת השמד נגד יהדות אירופה, עלתה על המוקד כל משפחתו הגדולה, בתוכה רעייתו הרבנית ובניו ובנותיו. ועל מר גורלו היה תמיד מתאונן „על אלה אזיל פלגים יומם ולילה ואין מנחם לי". אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסים ושמים וארץ מגילות וכל בני אדם לבלרים, אין אנו מספיקים לתאר את גודל שברנו ואסוננו האיום שאין דוגמתו בהיקפו ובאכזריותו בכל דברי ימינו".

מאז אסון משפחתו הרגיש את גורלו כגורלו של איוב. שבור ורצוץ ושבע רוגז ומכאובים, היה מגלה את פצעי לבבו בפני ידידיו, וכי אין לו בעולמו אלא הפרדס בלבד, בו היא מטייל ונהנה מפירותיו ובין אילנותיו מסתתר בימי השרב. בשנים האחרונות היה חי בסימן של בדידות נוראה. שכחו אותו בעודו בחיים.

וביום י"ח בכסליו תשי"ז, נסתלק הרב שמואל אהרן הלוי פרדס בבית־החולים בברוקלין לאחר שחלה קשה כשבע שנים, ונערכה לו הלוייה גדולה רבת משתתפים. בן שבעים היה במותו, ובעת הלווייתו לא נמצא לו בן ובת להוריד דמעה ולומר קדיש יתום אחריו. בצוואתו, שהופקדה בידי אחד מידידיו הנאמנים ביותר, קבע מקום מנוחתו בירושלים. צוואתו הסתיימה בדברים אלה: „אַל נא תקברני באמריקה, ושכבתי עם אבותי, ואין קורין אבות אלא לשלושה..."

ארון הנפטר הובל לשדה־התעופה והוטס במטוס „אל־על" לישראל. בין המלווים, אל שדה התעופה בשעת חצות הליל, נראו גדולי וגאוני הרבנים באמ־

ריקה וידידיו הנאמנים והמסורים של המנוח. אחר אמי־רת תהילים בציבור נאמר קדיש על־ידי ממשיכו בעריכת „הפרדס", הרב שמחה אלברג. למחרת היום הגיע הארון בשעות הצהרים לשדה התעופה בלוד והובא למנוחות בירושלים. בהלוייה השתתפו האדמו"ר מגור, רבנים ובני ישיבות והמוני בני ירושלים.

המנוח חיבר ספר „ענבי שמואל" (לודז, תרע"ז), הדרן וחידושי תורה, „הדרת שמואל" (הדרן על נדרים) והשאיר אחריו הרבה כתבי־יד, ובהם ספר שלם הכולל חידושים ושו"ת הלכה ומעשה. הוא פירסם מאמריו גם בירחון „המאסף", היה חבר הוועד הפועל של אגודת הרבנים בארצות־הברית וקנדה וחבר באגודת־ישראל.

ד. רבי דוד פרדס, האדמו"ר בסטאשוב ובסוסנוביץ

נולד בסטאשוב בשנת תר"ד לאביו רבי מרדכי׳לה פרדס השני, האדמו"ר, וגדל על ברכי אביו בתורה וחסידות. למד אחר כך בבית־המדרש בסטאשוב והיה רב פעלים בהאדרת התורה. עוד בהיותו נער נתגלו בו כשרונות בלתי רגילים ושמו נישא על שפתי כל בני העיר. שכלו החריף וכוח זכרונו הבריקו עוד מימי ילדותו, וממש היה בור סוד שאינו מאבד טיפה. הוא גם הפליא את כל מכיריו בשקידתו הרבה. בעודו נער עשה לילות כימים על התורה ועל העבודה, ואמו נאל־צה לנתקו בכוח מלימודו כדי שיאכל פת שחרית וער־בית, כי לא רצה להפסיק ממשנתו אפילו לשעה קלה.

נכדיו מפליטי השואה היושבים בארץ מספרים עליו, שעוד בהיותו עול ימים היה מתחיל את עיסוקו בתורה מיד לאחר ארוחת הבוקר וכך התמיד בלימודו עד 11 בלילה, ורק אז פנה שוב לצורכי הגוף. כאשר היה מת־נצח בדברי תורה עם הלמדנים הפליא אותם בכוח הסברתו הנאה, בהיותו מפרש את הסוגיא הקשה ביותר בפשטות ובהגיון. הוא צלל בים התלמוד ודלה משם פנינים יקרות, שהרהיבו עין בני תורה.

אחרי פטירת אביו, רבי מרדכי׳לה, ישבו שני בניו, רבי שלמה־נתן ורבי דוד, על כסא האדמו"ריות. ובעוד רבי שלמה־נתן היה יושב־אוהל תמידי, היה רבי דוד נוסע לצדיקי דורו השונים ועוקב אחרי דרכי התנהגותם בחסידות. ובייחוד היה מרבה לבקר בחצרות הצדיקים רבי שלמה רבינוביץ מרדומסק (בעל „תפארת שלמה"), רבי אברהם המגיד מטריסק ורבי חיים־שמואל הורביץ מחנצ׳ין. ספג אמרות תורה וחסידות, קלט ברקי מחשבה וניצוצי רעיונות, והוחדר התלהבות בעבודת ה׳, בתפילה ובקיום מצוות. וכל מה שרכש וקנה, ספג וקלט, צירף בתוך ישותו. הוא עיכל היטב את כל ההשפעות עד שהיו לחלק בלתי נפרד מנשמתו, שבערה בשלהבת של יראת השם צרופה ועילאית

מסעיו לחצרות הצדיקים השפיעו עליו להרחיב אופקיו, להתעניין בענייני כלל ישראל ובמתרחש בעו־לם בכלל, לגלות דאגה לגורלו של העם ולהתבונן במאורעות הזמן. סטאשוב היתה עיר קטנה, וכנראה קשתה פרנסתם של שני האחים. ואף שר׳ דוד חיבב מאוד את עיר מולדתו, ששימשה עיר מושב מזה כמה דורות לצדיקי בית פרדס — החליט לעזוב את העיר וקבע מושבו בעיר סוסנוביץ. היה זה בשנת תר"ס, בהיותו כבר בגיל נ"ו לחייו.

בעל הליכות נעימות, אדיב וידידותי היה רבי דוד מקרב כל אדם שבא אתו במגע, עוזר ותמך, עודד וחיזק. בתכונות אלה ובקסם אישיותו קנה לבבות והיה רב השפעה בין חסידים ויהודים דתיים סתם. ומאז שהתיישב בסוסנוביץ לא עברו ימים רבים והיה מוכר בעיר ובסביבה כאישיות דגולה, שדבריו נשמעים בחו־גים שונים. יחד עם זה לא פסק פומיה מגירסא ולא הרפה מעבודת ה׳.

תוך ישיבתו בסוסנוביץ, שהיתה עיר־גבול בקרבת גרמניה ואוסטריה, קירב אליו הרבה אנשים שידעו פרק בתרבות המערב ופתח לפניהם את שער החסידות. מידת הכנסת אורחים, אהבת ישראל ואהבת הבריות סימלה את ביתו. בהתמדה שקד להקנות למקורביו, הסידיו ואנשי ביתו את מדותיו הנעלות. במרוצת הש־נים הפך רבי דוד לתל תלפיות להמוני חסידים ומבק־רים, מי לתנות את צרותיו, מי לשמוע דבר תורה, או סתם ליהנות מזיוו. הוא לא הבדיל בין הבריות. איש נדכא מפשוטי העם או למדן וחסיד מופלג, את כולם היה מקבל בבת צחוק משיבת נפש.

רבי דוד נפטר בסוסניביץ ביום ח׳ באייר תרפ"ב,

כשהוא בן שבעים ושמונה שנים, והשאיר אחריו שלושה בנים: א) הבכור רבי ישראל־יעקב, ב) ר׳ יוסף־מנשה, ג) ר׳ שמואל אהרן. על כיסא צדיקותו ישב הבכור רבי ישראל־יעקב (בכינויו ר׳ יעק׳לה), שנחשב לאחד מחסידי הרבי מחנצ׳ין, בעוד ששני אחיו הסתופפו בצל הרבי מרדומסק. חתנו של רבי יעק׳לה, הרב יעקב־שמעון שטרנשוס, יושב בירושלים ובשנת תשי״ח הוציא ספר בשם „שאגת ירושלים". אחדים מנכדי רבי דוד ניצלו משואת הנאצים בפולין, ומהם יושבים גם בישראל.

ר׳ שמואל פו״מ ורבי יהודה ליב

במאה הי״ח היתה קיימת תנועת שמד בין האוכלו־סייה היהודית בפולין עקב הלחץ מטעם הכמורה הק־תולית ששלטה על חיי הדת במדינה. אף סטאשוב מעו־רבת בפרשה בקשר לר׳ שמואל פו״מ (פרנס ומנהיג) דק״ק סטאשוב, שאחד מאחיו נתפס לשמד וגרם תקלות רבות בחיי וועד ארבע ארצות ורבני פולין. והנה מה שמובא ב„פנקס ועד ארבע ארצות" (עמוד 331) לישראל האלפרין:

בפתקא דאזמנתא „נגד מרדכי בנו של הרב מיע־רוסלב, עושה כל מעשי הכפיה הנ״ל בעזרת מסייעים ומרעים וכו׳ נגד הפרנס הכללי והנאמנים הכלליים ונגד מנהיגם ושותפם העיקרי האב״ד דגליל שישב בראש התועדות ארבע הארצות בשנת 1739 ביערוסלב, כמו כן נגד הפרנס והנאמנים של פולין כולה, וכן נגד כל ההתועדות היהודית הכללית" — טען המומר יאן יעקב שידלובסקי, ש„בילה זמן ממושך בארצות נכר ובשובו כבר היה לו הרצון לקבל עליו את האמונה הנוצרית. אך קודם רצה להתדיין עם אחיו, ששמותיהם היו: ר׳ דוד שמואל שמלקה אב״ד דק״ק קראקא, ר׳ יצחק אייזיק אב״ד ור״מ דק״ק טארני והגליל, ר׳ יוסף אב״ד ור״מ דק״ק פינטשוב, ר׳ שמואל פו״מ דק״ק סטאשוב, ר׳ מרדכי פו״מ דק״ק אפטא."

לפי האקטים של הארכיון בלבוב, הרי יאן יעקב שידלובסקי האמור הוא ר׳ יהושע אב״ד דק״ק שידלוב לשעבר ובנו של ר׳ יהודה ליב משידלוב אב״ד דק״ק קראקא.

שמו של ר׳ שמואל מסטאשוב מוזכר גם בספר „כלילת יופי" (לחיים נתן דמביצר) בשני חלקיו כאחד מבניו של ר׳ יהודה ליב הנקרא בשם ר׳ ליב משידלוב, כי בימי עלומיו נתקבל שם לאב״ד ולר״מ וישב שם על כסאו ימים רבים, ובסוף שנת תע״ג נתקבל לאב״ד ולר״מ בק״ק קראקא והגליל, ונפטר בשנת תצ״א או תצ״ב, בהניחו אחריו ששה בנים גדולים, פארי הדור, ובתוכם ר׳ שמואל פו״מ דק״ק סטאשוב.

ב. רבי יהודה ליב בר׳ יצחק אייזיק מסטאשוב

רב זה היה מן המפורסמים בפולין ומהמשפחות המיוחסות (בן בתו של הגאון מהר״י בעל „מגיני שלמה") ומן האישים הנודעים בוועד ארבע הארצות. הוא הוועד שהתכנס למושבו הראשון בחודש כסליו שמ״א. הוא כיהן בתור רב ור״מ במקומות שונים, ושמו קשור אף עם העיר סטאשוב (או „שטאשוב" לפי חתי־מתו). קשה לדעת מה היו מעשיו בסטאשוב, כמה זמן ישב בה, אם נמשך לעיר זו בחודשי הקיץ מפאת היערות שבסביבתה ואוירה הטוב, או מסיבות אחרות. חתימתו בסטאשוב באה בקשר להסכמתו להדפסת ספר, על אף ההחלטה במושבם ביערוסלב שלא להדפיס ספרים בלי הסכמתו של הוועד. אנו מביאים בזה את הסכמתו כמו שהיא:

„באשר שתלמידי ידידי ומחותני — — הרב הגדול מוהר״ר אליעזר בן המרומם הנכבד התורני מוהר״ר שלמה זלמן זצ״ל ליפשיץ אב״ד ור״מ דק״ק אוסטרובצי נגש לפני ובידו מחברת הקודש אשר העלה מצודת שכלו הזך והנהו חידושי הלכות על קצת מסכתות וחידושי דינים על הב״י בטי״ד ובח״מ ובאחרונים — והנה אף שכבר עלתה במוסכם אצלנו ;דבר שבמנין

נאסר בועד קודש דיערוסלב אצל המאורות הגדולים דד"א שלא להרשות שום אדם שבעולם להדפיס שום ספר יהי' מי שיהי', אם לא באסיפת הרועים גאוני ורוזני דד"א יצ"ו, ודבר שבמנין צריך מנין אחר להתירה. אך לכבוד תלמידי ידידי הרב הגדול הנ"ל, שבקי אני במה:יתו ואיכותו ודעתו הרצויה לשם שמים, יצאתי חוץ לגדרי וגדר הרבים שגדרנו בעדנו, והנני נותן רשות לו להדפיס ספריו.

כ"ד המדבר — היו' יו' הששי אך טו"ב למב"י (ב' באייר) תפ"ו לפ"ק. הקטן יהודה ליב (בר' יצחק אייזיק המכונה ר' ליב שידלוב) החונה ק"ק קראקא והגליל יע"א ולע"ע פה ק"ק שטאשוב".

הספר שעליו מדובר הוא: שו"ת מאת ר' אליעזר בר' שלמה זלמן ליפשיץ, נייוויט תק"ט (השווה הילפרין, קרית ספר, שנה י"א, עמודים 108—109).

חתימתו של רבי יהודה ליב מופיעה במקומות שו־נים בספרות הרבנים, מלבד על הסכמותיו לספרים. במקום אחד הוא חותם: הק' יהודה ליב בא"א הרב מוהר"ר יצחק אייזיק זצ"ל חונה בק"ק שידלוב ואגפיה מבורר מק"ק קראקא והגליל (כלילת יופי ח"א ק"י; ח"ב כ"ט; עיר הצדיק עמ. 159—160).

מסתבר איפוא, כי שני האישים שנזכרו כאן אינם אלא אב ובנו, כלומר: האב רבי יהודה ליב שמפעם לפעם היה מבקר ומבלה בסטאשוב, ובנו ר' שמואל פו"מ דק"ק סטאשוב, שכנראה בהשפעת אביו ריכז את פעו־לתו העסקנית והרוחנית בסטאשוב.

הרב ר' יצחק דוד שפירא

יליד סטאשוב, נכד הצדיקים רבי מרדכי'לה מסטא־שוב ורבי מאיר'ל מאפט ונין לצדיקי השושלות נסחיז, לילוב וקובל.

בנעוריו למד בסטאשוב אצל מלמדים טובים ובבית־המדרש, ויצאו לו מוניטין של למדן מובהק. לאחר נישואיו נתמנה לרב באיוואנצק והיה מרבניה האחרו־נים לפני מלחמת העולם הראשונה.

ר' יצחק דוד כתב מאמרי־תורה בעתונים תורניים שונים. וכה אנו קוראים את מאמריו בירחון התורני „הפרדס", שהתחיל להופיע בשנת תרע"ג בעריכת הרב שמואל אהרן פרדס יליד סטאשוב. בקונטרס ב' (חלק א' סימן י"ח) של השנה הראשונה נמצא ממנו, בתשו־בה לשו"ב המקומי „המופלג ר' חיים שו"ב דקהלתנו", באור דברי האורח־חיים בפרשת נשא התופס עמוד וחצי. בקונטרס ה' (סימן נ"ד) הוא מסביר מדרש פליאה קשה, שבו נאמר „כשראה משה תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע בכה וראה החורבן", מדובר בו על קדושת הארץ וקדושת העם.

הרב יהודה ליב גרויברד מסטאשוב מזכירו פעמיים בספרו „חבלים בנעימים" (יו"ד סימן מ"ו). במקום אחד: על „מסחר הסרטנים אשר נפרץ לרוב בגלילותינו", ומדברי המשיב אפשר לעמוד על תלונת השואל שיהו־דים עוסקים במסחר הסרטנים האסורים באכילה. הרב גרויברד מכתירהו בתואר, „לכבוד הרב הגדול שלשלת היוחסין מו"ה יצחק דוד נ"י אבד"ק איוונסק", ובתשובה השנייה מכתירו בתואר „לכבוד הרב הגדול וכו' מו"ה יצחק דוד שפירא נ"י אבד"ק איוונסק" (שם, סימן קל"ג).

רבי יצחק דוד שפירא נפטר ביום החמישי לשבוע פרשת בא, ב' בשבט תרע"ד. הרב שמואל אהרן הלוי פרדס מספידו מעל דפי „הפרדס" בכותרת „נאד של דמעות" (חלק א', קונטרס ז' עמוד נא). ואלה דבריו:

„ביום החמישי פ' בא ב' שבט (תרע"ד לפ"ק) בא השמש בצהרים. הוסרה המצנפת והורמה העטרה. ונסתלק מאתנו רב גדול חכם מפואר, ה"ה כבוד ידי"נ ש"ב הרב המאוה"ג החו"ב בחד"ת. חכמתו תאיר פניו. החסיד והעניו. בנש"ק מהור"ר יצחק דוד שפירא זצלה"ה אבד"ק איוונצק, נכד להצה"ק מקובלה ונסחיז, מאפטא ולילוב, ונכד לאחים הקדושים ה"ה זקני הצה"ק רבי מרדכי הלוי זצל"ה מסטאשוב ואחיו הגה"ק רבינו מאיר הלוי זצלה"ה מאפטא.

ויצא יצחק לשוח בשדה. דוד התחזק ביראת ה'

הטהורה. יקר למצוא כמוהו אשכול השלימות. עמו התחברו יחד כל מעלות רמות. רב גדול בתורה ובכל חכמה ודעת. הה. בחצי הדרך טרם מלא ימיו בא קצו. לפני הזמן נכבו העינים המאירות הללו. בן מ״ב שנה היה. וי וי, על האי שופרא דבלי בארעא קא בכינא.

הוא היה מהעוזרים והמטיילים ב„הפרדס״, וכבר נדפסו ממנו שני מאמרים יקרים בו. השאיר אחריו ברכה חיבור על דרוש ונקרא בשם „תנובת שד״י״. וכאשר יפיצו על פני תבל דרושיו אשר הם בכתובים יהיו למאורות, דרושים לכל חפציהם. השי״ת ינחם את כל המתאבלים עליו, ובפרט לכל בני משפחתו היק־רה, ובראשם בנו הנכבד ידידי היקר החר״ב בחד״ת זית רענן מטע להתפאר מאד נעלה, מו״ה אברהם מרדכי שליט״א שפירא, ויקויים בהם מקרא שכתוב כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם, ובירושלים תנוחמו אמן״.

רבי יצחק דוד היה נעים הליכות ובעל קול ערב ובימים־נוראים היה עובר לפני התיבה ומנעים את תפיל־תו. יה־די סטאשוב ואיוונצק היו מדברים הרבה בשבחו ובשבח תפילתו הערבה. בנו ר׳ אברהם מרדכי כיהן ברבנות בקובנה הליטאית.

רבי אברהם׳לה מפוריסוב

א.

„רבי אברהם׳לה מפוריסוב״ — בשם זה נקרא בר־אבהן, יחסן גדול, בן בנו של „היהודי הקדוש״ מפשיסחה, שבמשך כחמשים שנה התאבק בעפר רגליהם של ממשיכי דרך פשיסחה: בקוצק, בגור, באלכסנדר, ושוב בגור. אביו רבי יהושע־אשר רבינוביץ, בנו של „היהודי״, נהג עדה בזיליחוב ובפוריסוב, במקום כהונתו ברבנות. ואף שלושת אחיו: הבכור רבי יעקב־צבי בעל „עטרה לראש צדיק״, רבי אריה־מרדכי שמנוחתו כבוד בירוש־לים, ואחיו הצעיר רבי מאיר שלום מקאלושין, הוכתרו בכתר הצדיקות, וחיבה יתירה נודעת להם בקרב החסידים כנכדיו של „היהודי הקדוש״ מפשיסחה. אולם רבי אברהם דידן היה שונה מאחיו ומבית אביו, ובשום פנים לא היה מוכן להיענות להפצרות וליטול על עצמו כתר הצדיקות, ורק בערוב ימיו נעתר לקבל על עצמו את האיצטלא כאדמו״ר מפוריסוב, העיר שעל שמה נקרא.

לא אחת נשאלה השאלה: לשם מה נקרא דווקא על שם העיר פוריסוב? האם בגלל „כבוד אב״, שאביו ישב בה כרב וכצדיק כאחד? או, משום שהיה זה המקום היחידי, בו כיהן כצדיק לחסידים? והרי לפי מיטב ידיעתנו ישב על כסא הצדיקות בפוריסוב רק שבע שנים, האחרונות בחייו, משנת תרס״ה עד תרע״ב שנת פטירתו, בעוד שלמעלה מעשרים שנה, ממיטב שנות חייו, ישב בסטאשוב כרב העיר! ואכן אליבא דאמת היתה סטאשוב ראויה להיקרא על שמו. אלא שמפני הטאי בני דורו לא זכו בני העיר ליהנות משמו.

גם מזלו של אותו צדיק גרם שתיאור דמותו לא הועלה על הכתב, ואמרותיו וחידושי תורתו סובבו עשרות שנים בין חסידי פולין ולא הובאו בדפוס. ורק בדורנו נמצא לו גואל, אחד משאריו ומבני משפחתו, הוא רבי אריה מרדכי רבינוביץ, ששירטט את דמותו באהבה רבה בספר מיוחד „זכותא דאברהם״. מלבד זה הקדיש לו אותו מחבר שער מיוחד גם בספרו השני „שער אר־ה״, בו מתוארת דמות דיוקנו של אותו צדיק שזכה לשני כתרים: כתר תורה וכתר שם־טוב ונמנה עם האריות שבחבורת קוצק. ברם גם כאן נצבים אנו בפני „מדרש פליאה״: מהי הסיבה שבגללה נגזר על שם עיר כהונתו ברבנות, סטאשוב, ב„בל יראה ובל יפקד״? ודבר זה בא לא כלאחר יד, אלא במתכוון... גם כאן נהגו סופרי החסידות בהעלם כבמקרים רבים אחרים.

ובכן הרי לפנינו עובדה מעניינת: רבי אברהם דידן, העניו והצנוע הגדול, איקלע לסטאשוב, שבה כיהן למעלה מעשרים שנה, ונשארה עקב יד נסתרה „מחוץ לעזרה״ של תולדות חייו. חסיד נעלם במקום נעלם. ובכל זאת היא נחשב לאחד מגדולי הרבנים והאישים שישבו בסטאשוב. הוא היה בן תקופה מופלאה ביותר

בחיי יהדות פולין, רבת העלילות ומלאת ההתפעלות, תקופה שבה הגיעה העבודה הטהורה שבלב לשיא־פסגתה — תקופת קוצק. רבי אברהם היה אחד השרידים בעלי עוז שנולדו וגדלו על ברכי הדור ההוא, שינק מלשד לבו את יניקתו הרעננה שופעת החיים ושקד להמשיך בה בפינתו השקטה. רבי אברהם היה המקשר את תקופתו לתקופת קוצק, העורק האמיץ והרענן שנמשך אלינו ממעיינה של קוצק.

וכדי להכיר את דמות־דיוקנו הקוצקאית של רבי אברהם דידן — די היה לבקר בביתו באחד מלילות השבת, בשעות הלילה המאוחרות. שעה שכל הבריאה נמה את שנת־השבת המתוקה ובחללו של עולם התעטפה הדממה בהילת־קודש, היה רבי אברהם מיסב אל שולחנו לסעודת שבת, ונשמתו מפליגה בהתלהבות של חדווה־עילאה, עד שהיתה משתחררת לגמרי משעבודי הגוף וטובלת בשפע של זכרונות־קודש, אמרי אש ופתגמי־להבה, — ומבלי משים התחיל פיו שופע קטעי ביטויים ואמרות, ביטויים של ביטול כל הבלי העולם ותענוגותיו המדומים, ביטויים של כאב וצער אמיתי על גלות עצמו וגלות השכינה. אותה שעה היה נפתח מקור לא־אכזב של כיסופין עילאין והיו מתגלים זרמי מאוויים חבויים בתוך תוכה של נפש. הבית היה מתעטף באורה והשולחן היה מתמלא קדושה... ובלא יודעים היה כל אדם נמשך אז אל סימטאות פשיסחה ומבואות טומשוב, לפני שנות מאה...

בסטאשוב ישב אחד המוהיקנים האחרונים של „תקופת קוצק", שצימצם את המרחק שבין דור ההוה ובין „דור הזוהר" ואף גישר בין העבר וההוה, בהוסיפו בעצמו דף חשוב בספר תולדות אותה התקופה. וגם מטעם זה ראוי לחרות את דמותו ולהנציחו בשביל הדורות הבאים, ולא פחות גם בשביל יוצאי סטאשוב בישראל ובפזורי הגולה.

ב.

רבי אברהם נולד בשנת תר"ג בעיר זיליחוב לאביו רבי יהושע־אשר אב"ד וצדיק בזיליחוב ופוריסוב, היא העיר שבדברי ימי החסידות נודעת כעיר „מתנגדים שרופים", שהימנה גורש רבי לוי־יצחק, בעל „קדושת לוי", ובאגרתו של רבי אלעזר מליז'נסק, שנדפסה בספר „נועם אלימלך", מסופר על „הקטטות והמריבות שנתעוררו על רבי האי גאון איש האלקי קדוש יאמר לו אב"ד דק"ק זיליחוב". ורק לאחר שבעים שנה נשתנו המסיבות, והעיר הפכה לקהילה חסידית, ובנו השני של „היהודי הקדוש", אבי רבי אברהם דידן, נתקבל בה כרב ואב"ד. אביו קרא לו ארבעה שמות: אברהם דוד נפתלי ירחמיאל, ובפי כולם נקרא רק בשם אברהם'לה פוריסובר.

מלבד ייחוסו מצד אביו היתה אמו הצדקנית לאה'צ'ה בת החסיד ר' נפתלי הרצל הלברשטאט מלבוב, מצאצאי הגאון הקדוש ר' צבי הירשלי הלברשטאט, מחבר ספר שו"ת „תפארת צבי" ו„כוס ישועות". וכן היה נכד לגאון רבי יחיאל מרגליות, אב"ד הורודנה מתלמידי הבעש"ט, וגם נכד לרבי נפתלי כץ ומגזע בעל הט"ז והרבי ר' השיל ו„החכם־צבי".

חסידים מספרים, כי הרבי מקוצק רבי מנדלי, נתן את עיניו בר' אברהם מפוריסוב כחתן לבתו הבכירה. אולם לא יכול לספק את תביעתו של הרבי מפוריסוב. „אינני מוכסן כפרי בכדי שאוכל למלא את תביעתך" — אמר הרבי מקוצק באזני הרבנית, שהפצירה בו לגייס את הסכום הדרוש, בכדי שלא לאבד את המרגלית היקרה. „אבל אתן לך אברהם'לה אחר (הוא ר' אברהם מסוכאטשוב בעל „אבני נזר"). לאחר שנים, כשר' אברהם מפוריסוב הצטרף לחבורת קוצק, אמר הרבי לרבנית: „ראי נא, את רצית בו כחתן, ואילו אני הצלחתי לרכוש אותו כתלמידי־בני, כי תלמיד הרי הוא כבן".

בזמן שהיה אוכל על שולחן חותנו, הרב שלמה היילפרין, בעיר פינצ'וב, היה נוסע כסדרו לרבי בר, הצדיק מראדושיץ. פעם באחד מביקוריו שם, לא היה ביכלתו להיכנס לקבל שלום והמתין כמה ימים, ופתאום בא גם אביו רבי יהושע־אשר ונכנס מיד. ביקשו בנו להזכירו לפני הרבי שיתן גם לו רשות להיכנס. ומיד כשיצא אביו מחדר הרבי הוזמן ר"א „איש פינצ'וב" (כך היו קוראים לו אז) להיכנס. הרבי הלך לקראתו והורה לו באצבע: בא בא, כדרך שמראים לתינוקות, ונתעלף מפחד. הרבי שפך עליו יין כדי להעירו, ואמר לו: מה אתה מתיירא מה„בער" הזה שלא עשה שום רע לבך־

אדם. משהוטב לו אמר לו אביו, כי „כבר קשר לך הפעמון להיות רבי לעדת ישראל״.

בשנת תרי״ז, שנתיים לפני פטירתו של רבי מנדלי מקוצק, בהיות ר׳ אברהם אברך צעיר (בן י״ד), נתחשק לו לצאת בלוויית אחד מבני החבורה לקוצק. מאות הצטופפו לפני חדרו של הרבי, שהימנו יצא לעתים רחוקות ביותר. אולם שעה קלה לאחר שהאברך ר״א הגיע לקוצק, נשמע קולו של ר׳ פייבל המשמש: „תנו להיכנס לאברך מרישאש, נכדו של ה„יהודי הקדוש״. באימה ופחד נכנס ר׳ אברהם לחדרו של הרבי שפנה אליו: „הנה לך שוב יחסן גדול״ ופיטר אותו בתנועת ביטול. משחזר לאכסניה הובהל שוב לחדרו של הרבי.

— מהיכן אתה? — שאל הרבי.

— מרישאש — משיב אברהם׳לה.

— מה אתה לומד? — שאלו שוב הרבי.

— גמרא ותוספות — ענה ר׳ אברהם׳לה.

— מה אתה לומד? — חזר הרבי ושאל.

— גמרא ותוספות — השיבו ר״א, וכך חזרו הדברים. זה שואל וזה משיב, שמונה פעמים. משראה הרבי מקוצק, כי האברך דידן אינו מתפעל כלל ועומד על דעתו, קירב אותו. „לשכאלה אני מתכוון״ — אמר הרבי, ומאז היה לאחד מבני החבורה. ור״א כשהיה מספר זאת, הוסיף, כי „בכל שאלה היה נופח בו נשמה יתירה, להבין ולהשכיל בסודות התורה הקדושה, ולבו התחיל בוער לאהבתו יתברך״. ויש לדעת, כי בקוצק לא היו מאמינים לשום חסיד בפעמים הראשונות, אף שראו אצלו מעלות ומדות טובות, עד שבחנוהו עשר פעמים. ואילו את ר״א החזיקו לבעל מדרגה גבוהה מיד בפעם הראשונה, אף שהיה עוד צעיר. באותה שעה נפתחה בחייו פרשת קוצק שנמשכה כחמישים שנה, ומאז ועד יומו האחרון התאבק בעפר רגליהם של רבותיו, הרבי מקוצק וממשיכי דרכו.

לא שפר עליו חלקו בעיירות רבנותו הראשונות. אולם למרות הרדיפות שעמד בהן היתה שמחה נסוכה על פניו תמיד, ותורה שלימה גיבש לעצמו על היסורים הבאים על האדם כדי לזככו ולנקותו מכל סייג ופגם, ובעת דין מצטרפים היסורים להטות את המאזנים לכף זכות.

ג.

רבי אברהם נתמנה לרב בסטאשוב בשנת תרמ״א. הוא קבע את דירתו ברחוב ריטוויאנסקה התחתית, בבית חיים דוד שוורץ. היה זה בית בן קומה אחת, שהכיל חמישה חדרים עם בית־תפילה. דירתו בעיר הפכה למרכז תורה, חסידות ומוסר, וכל הצמא לדבר ה׳ פנה אליו ויצא ממנו מחוסן. כרבה של סטאשוב הצליח במדה בלתי משוערת בתפקידו. בני סטאשוב התגאו ברבם, שהשפעתו חרגה מהמסגרת המקובלת, והקיפה את כל יהודי העיר והסביבה, לכל זרמיהם וחוגיהם. כי אישיות נערצה זו היתה ללא רבב. הרב ובני משפחתו היו למופת ולדוגמה לכל. משכמם ומעלה היו גבוהים מכל העם, יפי תואר ומראה, ויחד עם זה בעלי מדות תרומיות נעלות; עדינים ובעלי הליכות למופת; אנשי מדות ממש. הרב היה מחמיר לעצמו ומקיל לאחרים, וכל מעשיו ודבריו באהבה ובחיבה כלפי הכל. היה שופע אהבת ישראל ואהבת האדם הפשוט, וכל מי שבא במגע עם הרב הרגיש זאת. אף פעם לא בילה זמנו לבטלה. ימים ולילות ישב ולמד והוסיף תורה על תורתו וקדושה על קדושתו. חסיד ועניו היה במלוא המובן של מושגים אלה. ר״א היה לא רק גאון, אלא צדיק ועובד השם שמעטים כמוהו. כמעט בחשאי עבד את עבודתו. תפילותיו נאמרו תוך געגועים עצומים, בהשתפכות הנפש ממש ובשקט, תוך מאמץ בלתי פוסק בל ירגיש איש בדבר, בל יסב תשומת לב לעבודתו. כל שבילי־התורה היו נהירין לו ובקי נפלא בכל מכמניה.

על גודל אהבת ישראל שלו מספרים, שבעת שבעל ה„שפת אמת״ החל לנהוג את העדה היה ר״א בגור. היה זה בלילות שבט הארוכים. בסיימו תפילת מעריב התיישב ר״א ללמוד. לאחר כמה שעות בא זקן עני והשתטח על הספסל, הניח את ראשו על קצה לבושו של ר״א ונרדם. כשהאיר היום באו כרגיל לבית־המדרש ומצאו את ר״א יושב ולומד. שאלוהו בדרך הלצה: איך נעשה פתאום למתמיד גדול למשך כל הלילה? השיב בתמימות: — „מה יכולתי לעשות? זקן זה הניח ראשו על קצה מלבושי ולא רציתי להעירו משנתו, ומשום כך נאלצתי להיות מתמיד כל הלילה״.

אחרי הסתלקות בעל ה„שפת אמת" מגור נסעו לר"א כמה מיחידי סגולה בבקשה לקבל עליו את ההנהגה וכסא הצדיקות. אך הוא דחה בקשתם, באמרו: „לשם מה לקבל עלי את ההנהגה הזו? לשם כבוד? הלא אם אסע לגור יספיק לי הכבוד שהרבי יתן לי גם שם. לשם קבלת פדיונות מאת החסידים? הלא חסידי גור אינם רגילים ליתן פדיונות, ואין כבר בכוחי ללמדם דרך חדשה. ואם רק לשם זה שבני יהיו רביים? אם אינכם חפצים בבני ה„שפת־אמת" לרבי עליכם, בוודאי לא תחפצו בבני, וממילא לא כדאי לי כל העסק".

מפעם לפעם היה נוסע מסטאשוב עיר מושבו לצדיקי החסידות הנודעים בפולין, אף שהוא עצמו כאילו נולד לצדיקות. גם מהרבנות ברח וזמן רב לא רצה לקבל על עצמו משרת רבנות רשמית. אבל גדולי התורה בפולין כולה ידעו על גדולתו בתורה וצדיקי דורו הגדולים מקוצק, גור ואלכסנדר קבלוהו תמיד בכבוד רב.

בסטאשוב היו מבקרים אצלו רעיו הנאמנים, רבנים גאונים וחסידים גדולים בתורה וביראה והשתעשעו עמו בדברי תורה וחסידות. גם את כהונתו כרב בסטאשוב לא קיבל בקלות, ולמרות רצונו נאלץ לקבל עליו משרה זו ולהתעניין בענייני העיר. ביתו בסטאשוב היה בית וועד לחכמים. רבים השכימו לפתחו, מי שבא עם שאלה חמורה ומי עם בקשה, מי להתפלפל בדברי תורה ומי ליהנות מעצה ותושיה. הוא לא דחה פני איש ולא העליב פני אדם, אלא קיבל פני כולם בסבר פנים יפות.

הרבה מחידושיו ואמרותיו בתורה נאמרו בתקופת רבנותו בסטאשוב. אם כי היה בקי בשו"ע, אורח־חיים ומפרשיו על כל סעיפיו וסעיפי־סעיפיו בעל־פה, לא הסתפק בכך ועסק בשקידה בתורה ללא כל הבלטה עצמית, לא הסתגר בביתו ומקום לימודו הקבוע היה בבית־המדרש. ואף בעת ביקוריו אצל רבותיו בקוצק, בגור ובאלכסנדר היה לומד בבית־המדרש, ואם לא היה מקום היה מתיישב על מדרגות הבימה וממשיך בלימודו.

מעולם לא בא על סיפוקו בעבודתו, ותמיד היה שואף להתעלות נוספת, ואף הטה אזנו לשמוע דברי תוכחה מאנשים פשוטים, שהעמידוהו על האמת. מאמץ מיוחד הקדיש לביטול הסיפוק האנוכיי וההנאה העצמית. „וכסף וזהב ירבה לך" — פירוש הדבר, אם היהודי המכובד שלך יתרברב, ואתה תרגיש את עצמך וערכך, הרי בטוח הדבר כי „ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלקיך". מלחמה כבדה ניהל נגד הקנאה, התאווה והכבוד המוצי־אין את האדם מן העולם.

כתלמיד נאמן לרבי מקוצק נלחם נגד מדת העצבות, המונעת מלקיים את מצוות השי"ת בשמחה, ועלולה לדכא את האדם ולהורידו לבאר שחת. ואם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ואין לו דרך אחרת לסלק אותו — יזכור יום המיתה. אולם מיד לאחר שסילקו, עליו לחזור לעבודתו בשמחה. „אם לא תיטיב" — לעשות את עבודתך בשמחה, „לפתח חטאת רובץ" — העצבות עלולה לפתוח פתח לחטאת הרובצת לפתחו של אדם ומאיימת להפילו ברשתו. ובשם הצדיק מריז׳ין היה מוסיף, שחטאת העצבות אומנם אינה כתובה בתורה, אולם אין לך עוון ופשע שהעצבות אינה עלולה להביא בעקבותיה.

הוא אמר פעם, כי „אילו היה מתפלל כדי לחפש מצוות" היה מתפלל בזמן (הסידי קוצק לא היו מקפידים על תפילה בזמנה, מפני שלא יכלו להשלים את הכוונ־תיהם הדרושות). אולם תפילתי אינה תפילת קבע כי־אם תחנונים. שאני מתפלל על נפשי ומבקש רחמים עלי ועל נשמתי, ולכן כל שעה — זמן תפילה היא". ומאידך לא העריך עצמו למאומה, ובשם חסיד אחד היה אומר, כי בשעה שהגיע בשבת לתפילה „בפי ישרים תתרומם ושפתי צדיקים תתברך" וכו׳ לא היה מוצא לעצמו מקום בקרב „הישרים, הצדיקים, החסידים והקדושים", ורק כשהגיע ל„במקהלות רבבות עמך בית ישראל" נתיישבה דעתו, שכן אף הוא נמנה על בית ישראל, והחל לרקוד בשמחה „הכל יודוך והכל ישבחוך". אף היה אומר בשם הרבי ר׳ משה ליב מסאסוב, כי „תשעה משה־ליב׳ס אינם מצטרפים למניין ולקדושה, ואילו עשרה פושעי ישראל מצטרפים למניין ולכל דבר שבקדושה".

ר"א היה סמל של החסידות הפולנית הטהורה כפי שנזדככה בכור המחשבה וחריפות־דמוחין של פשיסחה וקוצק, ורבים היו מעלליו בקהילת סטאשוב, בה שימש רועה־עדה נאמן. סטאשוב היתה עיר מלאה חסידים ויראי־שמים, ותושבי העיר הכירו את מעלותיו ומדותיו

הנעלות בתורה ובחסידות, ואף המתמשכלים נחה דעתם הימנו.

הקרובים ביותר לר"א בימי כהונתו בסטאשוב היו חסידי גור, שהיו מתכנסים אצלו מפעם לפעם, בימי שבת וחגים, לסדר „שולחן" ולשמוע תורה. מסיבות שלש־סעודות שערך ר"א אצלו היו תמיד מלאי משתת־פים. חסידי גור נהו אחריו, בייחוד משום שנחשב כאחד מבית גור מיום ייסודו ועד פטירתו. שנתיים הסתופף ר"א בצלו של רבי מנדלי מקוצק, ועם פטירתו של רבו עבר לגור והתקשר לרבי יצחק־מאיר בעל „חידושי הרי"מ", שהעריכו ביותר והראה לו התקרבות יתירה. ואילו ר"א נדחק לשולחן רבו כיתר החסידים והשתדל שלא ליהנות מהיחס המיוחד לבני־יוחסין. בכל ביקור של ר"א בוורשה אצל רי"מ מגור, היה רבו מקבל את פניו בחד"ת או סיפור מזקנו „היהודי הקדוש", ור"א היה מוצא בדברי רבו שבעים פנים לתורה ומעלה בהם רמזים וסימנים לאותה דרך, שהוא עצמו צריך לכוון בה את אורחותיו. עם פטירתו של הרי"מ עבר יחד עם רוב תלמידי קוצק לאלכסנדר, והסתופף בצל הרבי ר' הניך הכהן לוין, ואף שידל את חבריו לקבל את מרותו המלאה. ר"א נתכבד בכבוד רב בבואו לאלכסנדר, ואף בשעה שדלת הרבי היתה סגורה לחסידיו, היתה פתוחה לפני ר"א, וכשהרבי ר' הניך החזיר את נשמתו הטהורה ליוצרו עמד ליד מטתו גם ר"א. הוא נמנה בין המועמ־דים הרציניים ליטול לידם את עטרת ההנהגה לאחר פטירת הרבי מאלכסנדר. אולם משהוטלה האיצטלא לפי רמזי ר' הניך, לפני פטירתו, על שכם רבי יהודה ליב (בעל „שפת אמת") קיבל ר"א את מרותו המלאה, ואף שיכנע את חבריו מקוצק ומאלכסנדר לא להיפרד ולהמשיך יחד בהדרכת הרבי הצעיר שהוקם אלוף לראשם. והוא שהשפיע גם על רבי פנחס מנחם, הרב מפילץ, קרובו וש"ב של רבי יהודה ליב מגור, להצטרף לחסידי רי"ל מגור.

חסידי גור בסטאשוב התייחסו אליו כאילו היה ציר הרבי מגור בעירם. ואף פרנסי העיר לא הפריעו אותו בנסיעותיו התכופות לצדיקי החסידות, ובייחוד לחצר גור. רבי אברהם עמד בקשר הדוק עם ה„שפת אמת", ששמח מאד כשר"א בא אליו בפעם הראשונה ואמר לו: — „אני אלמד ממך ואתה תלמד ממני". ואכן כל שנות כהונתו, ל"ד שנה, היה ר"א כפוף לרבי מגור. ואם כי נתכבד שם בכבוד מלכים, והחסידים התייחסו אליו בהערצה, הרי הוא עצמו הסתייג מכל ההתקרבות שהיפגנה כלפיו, והיה נדחק לקבל ברכת הפרידה יחד עם כל החסידים שהתייצבו בתור, בדרך לחדר רבם, ולעתים אף חזר על עקביו מתוך אימה ופחד משום „ומורא רבך כמורא שמים".

ד.

ייתכן, שלולא יד המקרה שבא לחבל בשלום ששרר בעיר בין ר"א הרב וחלק מבעלי־הבתים, היה נשאר בכהונת רב העיר עד יום פטירתו. ואף שדברי אביו, האדמו"ר מפוריסוב, שאמר לו אחרי שיחתו בשנות נעוריו עם הסבא מראדושיץ, צילצלו באוזניו תמיד כתזכורת: „הוא כבר קשר עליך את הפעמון להיות לרבי ולהנהיג עדה" — המשיך להתחמק מכתר הצדי־קות. ברם אחרי מה שקרה בסטאשוב נאלץ לקבל עליו את הדין, וליטול על עצמו איצטלת הצדיקות בעיר אביו.

צעיר בלתי אחראי בשם מרדכי שפרינצה חנה'ס, או מרדכי קולירן, בדה על הרב הצדיק סיפורים מעליבים, וכתוצאה מכך נמצא חלק מבעלי־הבתים החשובים ביותר בעיר במצב בלתי נעים, ללא אפשרות לקבל החלטה בעניין. ובעוד שהדבר היה במצב תלוי ועומד, העז אלמוני להדביק כרוזי השמצה נגד הרב על דלתות בית־הכנסת ובית־המדרש בערב־שבת אחד בשעה מאו־חרת, שבגלל קדושת השבת לא יכלו להורידם. כתו־צאה מזה קיבל כתב־הפלסתר פירסום בכל העיר, והחלו להתהוות צדדים בעד ונגד. כדי להימנע ממחלוקת החליטו בעלי־בתים חשובים שבעיר להזמין לסטאשוב את הרבי מאוסטרובצה, הרב מאיר יחיאל הלוי, שסידר את העניין לשביעת רצון כל הצדדים. רבי אברהם עבר מסטאשוב לפוריסוב, שם קיבל משרת רב העיר, ויחד עם זה הוכתר גם לצדיק. בשנת תרס"ד, בערוב ימיו, לאחר שעבר כבר את גיל הזיקנה, הסכים לאחר הפצרות מרובות להמשיך את שלשלת הצדיקות הקדושה של אביו ואבי אביו ולנהוג את האלפים שנהרו אליו מקרוב

ומרחוק, אף שמזמן לזמן נהג להפגין את צערו על שהוטל עליו עול כבד זה, שלא מרצונו.

על החסידים הראשונים שקיבלו את מרותו נמנה רבי מאיר יחיאל הרב מאוסטרובצה, שהושיט לו פתקה, ובה שמו ושם אמו. כדי להפיג את המתיחות שהיתה באותו מעמד, וכדי להוכיח קבל עולם שאין דעתו נוחה מההנהגה, נטל ממנו רבי אברהם את הפתקה, הציץ בה ושאל: „והיכן שם הסבתא?" ולמראה תמיהתו של רבי מאיר־יחיאל, הוסיף רבי אברהם לשאול: „ושם אמו למה לי?"

בדרך כלל לא היה ר"א נוהג להשמיע תורה על שולחנו, כי אם שפתותיו היו נעות וקולו לא יישמע ופניו משתנים לכמה גוונים, ובמראה פניו הוא משפיע שפע קודש על אנ"ש הסובבים אותו. האמרות הבודדות שהשמיע על שולחנו מכוונות היו לעורר בלב שומעיו הירהורי תשובה, לשוב לפני הקב"ה בתשובה שלימה, ולנקוט אמצעים הדרושים במלחמה נגד תחבולות היצר, העומד על האדם להטותו מדרך האמת. אמירת תורה על השולחן — היה אומר — כמוה כרוכל המשטח את מרכולתו בשוק, וכל הקונים סוקרים את הסחורה השטוחה לפניהם ובוחרים את הדרוש להם מתוך הערי־מה. אף הרבי צריך להשמיע את דבריו כך, שכל אחד ירגיש את עצמו, וידע למצוא בהם את הדרוש לו לתיקון נפשו. בשם רבי ר' הניך מאלכסנדר היה אומר, „כי רק עם ביאת המשיח יוודע לעין כל מה שפעלו הצדיקים עם הנהגת שולחנם".

ר' אברהם לא נשא נפשו לקהל חסידים גדול. בחירי עם, יחידי סגולה ואנשי מעשה, הסתופפו בצלו, ואתם עבד את עבודתו. שבע שנים ישב על כסאו בפוריסוב. אולם לחכמתו יצאו מוניטין על פני הארץ. רבים נהרו אליו להתברך מברכתו וליהנות מטובו. מלבדם העריצוהו מרחוק אלפים ורבבות שראו בו את התגלמותה של קוצק בצורתה המגובשת. אישיותו, ושיחות חולין שלו היו בפי הכל, ועוד בחייו היה האיש לאגדה.

ביום י"ט באדר תרע"ב נתבקש רבי אברהם מפורי־סוב לישיבה של מעלה, כשעמד להשיא את בתו הכלה מנוחה. כשהרגיש שרגעיו ספורים, בירך אותה קודם החופה ויצא במחול עם בתו הכלה לרגע אחד, באמרו: „שיין אפגעטאנצט" (כבר אחרי המעשה). עד היום שמור זכרו כאחד מגדולי תלמידי קוצק, ששמר על הגחלת עד יומו האחרון.

השו"בים בסטאשוב

א. ר' חיים ישכר ארליכמן

ר' חיים ישכר היה שו"ב ראשי בסטאשוב בראשית המאה העשרים. נחשב בין גדולי התורה שבעיר, ולפי ידיעותיו ראוי היה לאיצטלא של רב, אך תנאי החיים אילצוהו לוותר על תגה של תורה והסתפק באיצטלא של שו"ב. לפני זה ניסה מזלו במסחר ורק לאחר שהפסיד את נדונייתו נסע לרבו הצדיק, והלה יעצהו ללמוד שחיטה ולהיות שו"ב. הוא נענה לעצתו ולמד אצל אחד ממכריו החסידים את אומנותו. קיבל סמיכות, ומהרה הציעו לו להיות שו"ב בסטאשוב.

ר' חיים ישכר לא נרתע, על אף ידיעתו הגדולה בתורה, מלהציץ גם בספרות ההשכלה. בייחוד היתה חביבה עליו הפילוסופיה היהודית מתקופת ימי הביניים והרבה לעיין בספרי המורה־נבוכים להרמב"ם, ספרי רבי יהודה הלוי, הרשב"ג, שד"ל ואחרים. אך כל זה לא השפיע על אמונתו ונשאר ירא־שמיים ללא הירהור. היה גם מטובי בעלי־התפילה בעיר ובימים־הנוראים היה עובר לפני התיבה בקלויז או בבית־המדרש והפיק רצון המתפללים. כלמדן גדול היה יודע להסביר מקומות קשים בתלמוד ובמדרשים בטוב טעם ושכל.

כיהן כשו"ב שנים רבות בסטאשוב והגיע לגיל השיבה.

ב. ר' בריל שו"ב

תוכו רצוף אהבת ישראל, וכאש יוקדת נשא את דבר החסידות, תורתה ושליחותה בעיר ובסביבה. הוא היה

נכבד ואהוב לכל בעיר. השתייך לסוג האנשים שעליהם אמרו: „צו גאט און צו לייט". טיפוס חסידי יפה שלא שכח את ייחוסו, אך בשים לב לשינוי הערכין ברחוב נטה גם להשכלה. ניסה ללמוד ולהשתלם בידיעות מעשיות, התרגל לקרוא בעתונים ועקב אחרי ה„חדשות" והמתרחש בעולם בכלל.

ג. ר' מוטיל בלוך

ר' מוטיל (מרדכי) בלוך היה יליד קורוזוואנק, יישוב סמוך לסטאשוב, בו ישבו כמה עשרות משפחות של יהודים. כשגמר את לימודיו אצל המלמד המקומי — עבר מוטיל לקנות דעת בבית־המדרש בסטאשוב, ולאחר נישואיו נתמנה שם לשו"ב. היה גבאי בקלויז חסידי גור, בעל־תוקע מעולה ושימש כבעל פסוקי־דזימרה בימים הנוראים וכבעל תפילת־מנחה ביום־כיפור.

שלא כבערים אחרות, שבהן גורמים השו"בים למחלוקת בעיר, היה ר' מוטיל מקובל על כל הבריות וחביב על זקן וצעיר. הוא קבע עתים לתורה והיה זהיר במצווה קלה כחמורה. חינך את בני־ביתו בדרך התורה והחסידות, ועם זאת התרחק מן המחלוקת ועשה הכל כדי להשליט שלום, אחווה ורעות בין כל בני הקהילה.

בשטיבל היו מתפללים רק בשבתות, ואילו במשך כל ימי השבוע היו מתוועדים בבוקר ובערב בבית־המדרש. ר' מוטיל הרגיש עצמו בבית־המדרש כמו בביתו, הסביר פנים לכל באיו, וניצח על מלאכת חלוקת כל האורחים והחיילים בסעודות שבת ויו"ט, — לכל אחד לפי כבודו. הוא עצמו לא הסב לשולחנו בלי אורח, לא רק בימי שבת ומועד, אלא אף בימי השבוע. ואף מקום ללינה סידר לאורחיו אצלו, והכל בחיוך ובסבר פנים יפות.

היה מעורב בין הבריות וידע למשוך אליו את מכריו בשיחה נאה, בהלצה קלה, ובשיחת־חולין של ת"ח. ובייחוד השתדל להשפיע על הצעירים, משוחח אתם וצובט לחייהם בחיבה, ואף הם השיבו לו חיבה. הוא שירת את הקהל באהבה, בנאמנות ובמסירות נפש. היה איש האשכולות והמידות, נקי כפיים ובר לבב. חשב לא אחת על עלייתו לארץ הקודש, ובמיוחד לאחר שבנו ישראל עלה והתאחז בירושלים. אך מפאת החשש שבארץ־ישראל לא יהיה פרודוקטיבי ויהיה סמוך על שולחן בני משפחתו — וויתר על הרעיון. עם כיבוש סטאשוב בידי הנאצים נשא ר' מוטיל אף הוא בעול בני קהילתו וחלק אתם יחד את מנת גורלם הקשה. ניספה בשנת תש"ב, כשהוא כבר בן שמונים. הי"ד.

ד. ר' אהרון שו"ב

חסיד מובהק, שופע עממיות יהודית, איחד ר' אהרון בתוכו ובהליכותיו רצינות וקפדנות שביראת־שמיים עם הומור טוב ובדיחות־הדעת. הוא הוא שמחה דמעה מעל כל פנים והכניס רון של שמחה בכל מצב וסביבה של עצבות. הוא הוא שגרס: „שמחת מצווה" ו„מצוות שמחה" חד הן.

נ. שמן / הרב גרויבארט זצ״ל

א. זיין לעבן און שאַפן

שווער, זייער שווער צו שרייבן וועגן אַ מענטש, וואָס איז אַזוי נאָענט, אַזוי ליב און טייער; וועגן אַ פּערזאָן מיט וועמען מ׳האָט יעדן פרימאָרגן שעה׳ן פאַרבראַכט, געהערט זיין שטענדיקן געברום, זיין שטענדיק ליד — דאָס ליד פון איינזאַמקייט, אין וועמעס מאָטיוו ס׳איז געלעגן די יידישע טראַגעדיע, דער יידישער גלות, די יידישע ליידן און בענקשאַפט.

שוין צוואָנציק יאָר זינט עס איז אַוועק פון אונז, אין דער וועלט פון אייביקייט, אונזער גרויסער רבי און וועג־ווייזער — משמת ר׳ יהודה בטלה העצה ואבדה החכמה!... און דאָך, איז נאָך אַזוי פריש די ווונד פונם גאון׳ס פּטירה. דער פינצטערער דאָנערשטיק*, ווען עס איז אַוועק פון אונז דער גאון פון הלכה און זייל פון חכמה, שטייט נאָך אַלץ פאַר די אויגן. איך פיל נאָך אַלץ דעם ווייטיק פון יענעם טאָג, ווען עס האָט צו מיר דערגרייכט די טרויעריקע ידיעה, אַז דער גאון איז שוין מער נישט צווישן די לעבעדיקע, אַז ער האָט אויסגעהויכט זיין נשמה בקדושה ובטהרה.

שווער צו שרייבן אַן אַלזייטיקע, ברייטערע אָפּשאַצונג פונם גאון; נאָך שווערער איז צו שרייבן זיין ביאָגראַפיע. מיט גאָר ווינציק ביאָגראַפיש מאַטעריאַל האָט ער אונז מזכה געווען. אַלץ וואָס מיר ווייסן פון אים איז פון דער צייט, ווען ער איז שוין געווען רב און פאַרנומען אַ חשובן אָרט אין דער רבנישער וועלט, אָבער כמעט ווי גאָרנישט וועגן זיינע יינגלישע חדר־יאָרן.

ס׳איז בכלל שווער צו געבן אַ כאַראַקטעריסטיק פון אָט דעם אַזוי נאָענטן רבי׳ן אונזערן. ס׳איז דאָ אַ געפאַר פון סוביעקטיוויטעט, צוליב דער שטאַרקער ליבשאַפט און פאַרערונג. מיר קענען אויך חלילה נכשל ווערן מיט אונטערשאַצן זיין גדלות צוליב דער צופיל נאָענטקייט צו אים. קענען מיר דען ריכטיק אָפּשאַצן דעם ווערט פון דער זון, וואָס לייכט איבער אונזערע קעפּ, וואָס היילט אונזערע ווונדן? וואָס נענטער מ׳איז צו דער זון אַלץ ווינציקער קאָן מען אין איר אַריינקוקן. ס׳איז דאָך אַן אַלטער כלל: „אין נביא בעירו״!

און חוץ דעם אַלעמען איז דער „ארי׳ דבי׳ אלעאי״ נאָך אַלץ אַ לעבעדיקער צווישן אונז און מיר קאָנען וועגן אים נישט רעדן ווי וועגן אַ פאַרגאַנגנהייט. ער לעבט אין אונזערע הערצער, אין אונזערע מוחות. אַ מערקווירדיקייט! ס׳איז נאָך נישט דורך קיין טאָג, אַז מיר, די נאָענטערע צו אים, זאָלן נישט נאָכדערציילן און איבערדערציילן זיינע „שיחות חולין״, אין וועלכע ס׳ליגן באַהאַלטן „סתרי תורה״. ס׳איז נאָך נישט דורך קיין טאָג, מיר זאָלן נישט נאָכזאָגן זיינע חידושים און קריטישע באַמערקונגען. זיינע תנועות, זיינע קרעכצן, זענען טיף איינגעווורצלט אין אונז. וויפל מאָל כאַפּט אָן אַ בענקשאַפט צו הערן זיינס אַ וואָרט? דאָס הויז זיינס אין טאָראָנטאָ אויף דעניסאָן עוועניו, זיין זייטיק צימערל, די גרויסע בית־דין שטוב, דאָס גרויע ווינקל אין פראָנט־צימער זיי בענקען נאָך אים, זיי טרויערן אויף אים. זיי זענען געווען געוווינט צו וויברירן מיט לעבן, וואָך צו זיין בייטאָג און ביינאַכט. ווער נאָך אין אונזערע טעג, אויף דעם לאַנד (קאַנאַדע) האָט אַזוי מקיים געווען דעם „והגית״ ווי דער דאָזיקער גאון? ווער נאָך האָט אַזויפיל געשריבן ווי ר׳ יהודה ארי׳, וועלכער האָט זיין לעבן צונויפגעקניפּט און צונויפגעפלאָכטן מיט דער תורה, אַזוי, אַז ער אַליין איז געוואָרן אַן ארון קודש, אין וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען די לוחות, די תורה שבכתב, די תורה שבעל־פה מיט אַלע ראשונים און אחרונים.

אויף אים קאָן מען זאָגן „לא פסק פומי׳ מגירסא״, שטענדיק געשאַפן, געלערנט און געשריבן.

זיינע ביישטייערונגען צו אונזער פיר־טויזנט־יאָריקער קולטור, איבערהויפּט צו דער תלמודיש־כּכאָלאַסטישער, זענען באַדייטנדיקע. נישט דאָ איז אָבער דער פּלאַץ צו שרייבן אַ ברייטערע אָפּהאַנדלונג וועגן גרויסן מחבר. איך בין דאָ בלויז אויסן אָנצורעגן אַנדערע מאַכנדיק די התחלה פון אַ קירצערער ביאָגראַפישער כאַראַקטעריסטיק, געשטיצט אויף אייגענע

* נפטר געוואָרן, מיטוואָך נאַכט ב׳ מרחשון תרצ״ח.

זכרונות און אויף מאַטעריאַלן, וואָס זענען אין מיין באַזיץ. אין מיין איצטיקער אַרבעט, האָב איך אפילו נישט אויסגענוצט די רייכע ביבליאָגראַפיע, צו פאַר־צייכענען אַלע זיינע שריפטן און אַלץ, וואָס איז געשריבן געוואָרן וועגן אים און זיינע ווערק.

ב. געבורטס־אָרט פון מהרי״ל גרויבאַרט

דאָס שטעטעלע שרענצק, אין וועלכן אונזער רבי און גאון הדור איז געבוירן געוואָרן, געפינט זיך האַרט ביי דער דייטשער גרענעץ. די יידישע באַפעלקערונג דאָרט איז געווען זייער אַ קליינע. דאָס שטעטעלע איז עטלעכע מאָל געווען אקופירט פ:ן די דייטשן. די לעצטע האָבן דאָרט געהאַט אַ גרויסע השפעה.

די פאַנאָראַמע אַרום איז דאָרט אַ פּראַכטפולע, אַ וווּנדערבאַר־שיינע. די וועגן פון בידע זייטן זענען באַוואַקסן מיט שורות ביימער, בלומען און הויכע גראָזן, פאַר מיילן און מיילן ווייט. די לאַנדשאַפט באַצויבערט דאָס אויג און ציט צו זיך מיט אירע ווונדערלעכע בריאה־סודות. אויך יידישע פרנסות זענען דאָרט געווען פיל בעסער ווי אין אַנדערע מקומות אין פוילן.

אין דער דאָזיקער געגנט זענען געוואָרן פאַראייניקט פוילישער אומעט און טרויער מיט דייטשן שטאָלץ און גרויס שטעטלדיקייט; פוילישע בענקשאַפט און ראָמאַנ־טיק מיט דייטשן שוונג, דייטשער טעכניק, דייטשער פינקטלעכקייט און וויסנשאַפט.

די דאָזיקע נאַטור־שיינע לאַנדשאַפט אַרום שטעטל מיט דער דייטשער סביבה און איינפלוס צוזאַמענגענומען האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דעם עסטעטישן געשמאַק פון אונזער רבי׳ן ז״ל, אויסער זיינע איינ־געבוירענע פעאיקייטן און געניאַליטעט.

רבנו יהודה ליב גרויבאַרט ז״ל איז געבוירן געוואָרן דעם 3־טן טאָג אין חודש כסלו, אין יאָר תרכ״ב (1861). זיין פאָטער ר׳ בנימין ז״ל איז געווען אַ גרויסער למדן און משכיל — אַ גדול בתורה ובהכמה. ער איז געווען אַ חסיד, בעכער געזאָגט — אַ תלמיד פונם טשעכאַנאָווער רבי׳ן ר׳ אברהמ׳לע לאנדא זצ״ל און גלייכצייטיק אַ מקורב ביים רי״ם (באַרימטער ערשטער גערער רבי ר׳ יצחק מאיר זצ״ל). זיינע קוזינען זענען געווען די באַרימטע רבנים, ר׳ ליב קוטנער (רב אין קוטנע) און ר׳ שמחה מאיר ראזנפעלד (פיעטריקאווער רב). זיין מוטער דבורה רעכיל ע״ה, אַן אייניקל פ:ן שרענצקער רב ר׳ זעליג ז״ל איז אויך געווען אַ מלומדת. זי האָט אַכטונג געגעבן אויף דער דערציאונג פון אירע קינדער און אָפטמאָל פלעגט זי זיי אַליין פאַרהערן אין לערנען *.

ס׳איז געווען די פאַרצווייגטע משפחה אין מערב פוילן, אין וועלכער ס׳האָבן זיך געפונען גדולי תורה, גדולי השכלה און אויך „גאונים צדיקים קדושי עליון **.

צו זיבן יאָר האָט דער „יונגער לייב״ געלערנט ש״ס און פוסקים. ווען ער איז עלטער געוואָרן האָט אים דער פאָטער געשיקט קיין פלאָצק, ער זאָל לערנען ביי זיין גרויסן ברודער, וועלט־באַרימטער גאון און חכם ר׳ ישכר בעריש זצ״ל (בענדינער רב), מחבר פון באַרימטן הלכה־ספר „דברי ישכר״ און אַנדערע נאָך נישט פאַרע־פנטלעכטע ספרים.

צווישן די תלמידים פון בענדינער רב, ווען ער איז געווען אין פלאָצק, האָט זיך געפונען דער שפעטער באַרימטער שריפטשטעלער און גרויסער געלערנטער נחום סאקאלאוו, פרעזידענט פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און יידישער אַגענץ. ער האָט דאָרט געלערנט צוזאַמען מיט הרב גרויבאַרט, וועלכער איז געווען יונגער פון אים מיט אַ דריי יאָר. זיי האָבן זיך אָבער גע׳חבר׳ט, און אָנגעהאַלטן די חברשאַפט איבערן גאַנצן לעבן.

מיין פריינט, רבי ד״ר דוד גרויבאַרט פון שיקאַגע, האָט מיר דערציילט, אַז ווען נחום סאָקאָלאָוו איז געווען ביי זיי אין שטאָט, איז ער אים געגאַנגען מקבל פנים זיין. פאַרשטענדלעך אַז ער איז געווען שטאַרק פאַר־נומען, מיט קאָנפערענצן און אודיענצן, און ס׳איז נישט געווען מעגלעך זיך צו זען מיט אים אין פריוואַטע

* אין דער הקדמה צו זיין גרויס ווערק „חבלים בנעימים״ ח״א, שרייבט ער אַ ווידמונג זיינע עלטערן „אשר בארץ החיים המה, כבוד אבי מ:רי הרב החריף ובקי אדם ביק:ר נודע למשגב מוה״ר בנימין זצ״ל ואמי מורתי הצדקת המפ:רסמת בחכמתה ובכ:שרון מעשיה״.

** זע, הקדמה צום דריטן טייל „חבלים בנעימים״ (שו״ת) און אין „הפרדס״ (שנה י׳ חוברת ח׳) שיקאגע מר־חשון תרצ״ח ז׳ 5.

ענינים. אָבער, אַזוי ווי סאָקאָלאָווס טאָכטער האָט פאַרצייכנט דעם נאָמען גרויבארט און דאָס איבערגעגעבן איר פאָטער, האָט דער לעצטער קיין שהיות נישט געמאַכט, און אַלץ איבערלאָזנדיק איז ער אַרויסגעקומען מיט פרייד אים אַריינרופן, איבער׳חזר׳נדיק די ווערטער „מיין לייב׳ס זון, מיין לייב׳ס זון...״

אויך דער רב ז״ל האָט שטאַרק געהאַלטן פון זיין יוגנט־חבר נחום סאקאלאוו. איך געדענק, ווי מיט עטלעכע יאָר פאַר זיין טויט (דאַכט זיך אין יאָר תרצ״ב), אין אַ זייער הייסן זומער־אָוונט, האָט מען צוליב דער שטאַרקער היץ, געמוזט פאַרענדיקן דאָס לערנען פריער ווי געוועגלעך, און זיך געלאָזט גיין אויף אַ שפּאַציר. אַזוי ווי ער האָט קיינמאָל נישט געוואָלט מבטל מאַכן קיין צייט, האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט אין אַ דערבייאיקן גאָרטן, בעת ער האָט אַרויסגענומען אַ נאָר וואָס אָנגעקומענע בראָשור אין העברעאיש, א. נ. „מענה לנחום״ (אויב איך מאַך נישט קיין טעות איז די בראָשור געוועזן פון אַ לאָדזשער זשורנאַליסט, אַן אגודה־שרייבער, וועמעס נאָמען איך געדענק נישט). מיר בלעטערן דורך די בראָשור פון אָנהייב ביז׳ן סוף. מיר ריידן איבער אַלע טענות פונם מחבר קעגן סאקאלאוון. מיר ווילן זיי באַרעכטיקן אָבער ס׳גייט נישט. מיר ריידן וועגן דער פערזענלעכקייט סאָקאָלאָוו און דער רב רעדט אַזוי קאַלט, אָביעקטיוו, אָבער וואָס אַמאָל העכער, ענטוזיאַסטישער און פלוצלונג הייבט ער אָן אויף אַ העכערן טאָן:

„סאָקאָלאָוו איז אַן איש פלאי; אַ פענאמענאַלער מענטש; אַ וווּנדערלעכער קאָפּ; אַ מופלג שבמופלגים, אַ גאון שבגאונים; סאָקאָלאָוו איז דער אייביקער גאון — פון קינדהייט ביז אין טיפן עלטער אַ גאון! דער שטענדיקער מתמיד, שטענדיקער נישטערער, חקרן, דער זעלבער פלאָצקער עילוי! זיין זכרון, איז זיך דאָך גאָרנישט פאָרצושטעלן, ער איז אַ גאון האשכולות און איז באַקאַנט אין אַלע שאַפונגען. וויל מען פילאָזאָפיע — איז ער אַליין אַ פילאָזאָף; וויל מען פון אים גמרא — איז דאָך „כל רז לא אנס ליה״, ער געדענקט אַלץ וואָס ער האָט געלערנט, און נישטאָ קיין זאַך וואָס ער זאָל נישט האָבן געלערנט!״

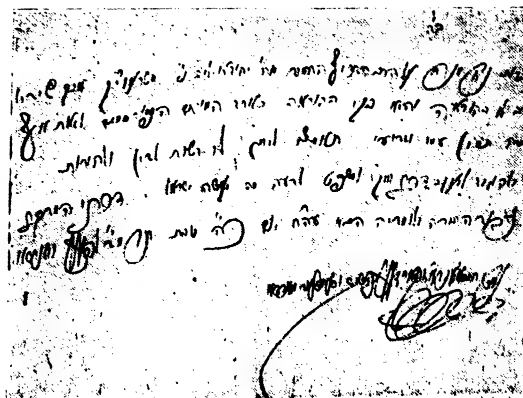
נאָך אַלס יינגל האָט הרב גרויבאַרט גע׳שמ׳ט אין זיין געגנט אַלס עילוי און מתמיד. גדולי הדור, וועלכע זענען געקומען קיין שרענצק אָדער פלאָצק, האָבן זיך מיט אים מפלפל געווען, פאָראויסזאָגנדיק, אַז ער וואַקסט אַ גאון.

צו זיין „בר מצוה״ אין שרענצק, האָט ער געזאָגט אַ גרויסן פלפול אין דער גמרא חולין (צ״ו ע״א), בעת וועלכן ס׳זענען געווען אָנוועזנד די אָנגעזעענע קרובים, מיטן בענדינער רב בראש: דער שטאָט רב ר׳ משה לעווין, ברודער פון מאָסקווער רב, ר׳ מאיר נח, דער קלוגער דיין ר׳ מאָטל, סאכאטשינער רב און פיל אַנדערע *.

ווען ער איז אַלט געוואָרן צוואָנציק יאָר, האָט ער באַקומען סמיכה פונם באַוווּסטן קאַלישער רב ר׳ חיים אליעזר וואַקס ז״ל, דער מחבר פונם פּאָפולערן הלכה־ספר „נפש חיה״ און פון אַנדערע ספרים. דער קאַלישער רב שרייבט צווישן אַנדערן: „עדותי נאמנה על הרב החריף החסיד מוה״ר יהודא ליב נ״י משרענצק, איך שידיו רב לו בהוראה, והוא בקי בהוראה כאחד המורים המפורסמים. לזאת אף ידי תכון עמו וזרועי תאמצו ליתן לו רשות לדון ולהורות ולהגיד ליעקב דבר חק ומשפט, לדעה מה יעשה בישראל״. אונטערגע׳חתמ׳עט, דעם פינף און צוואָנציקסטן טאָג אין טבת, אין יאָר תרמ״ב, ווען דער באַוווּסטער גאון האָט געוווינט אין וואַרשע **.

* זע, ספר זכרון (הוצאת „מסורה״, לודז, תרפ״ו) ז. 256.

** פון דעם דאָזיקן באַוווּסטן גאון און כלל־טוער האָט הרב גרייבארט שטאַרק געהאַלטן, שטענדיק אים דערמאָנט אַלס גאון הדור. אַן אָפּשאַצונג וועגן אים האָט ער געשריבן אין „ספר זכרון״ (ז״ז 173—174), זאָגנדיק אויף אים אַז ער איז נישט נאָר געווען אַ גדול בתורה, נאָר אויך אַן עשיר, „נשוא פנים״, אַ כלל־טוער, פירער פון דער ארץ־ישראל צדקה ר׳ מאיר בעל הנס כולל פוילן. אַ שטאַרקער אָנהענגער פון נייעם ישוב אין ארץ־ישראל. איז געווען דער ערשטער, מתיר צו זיין ארץ־ישראל אתרוגים, און אַליין געקויפט אַ שטיקל באָדן פון 25 דונאַם אין דאָרף חוטין, נישט ווייט פון טבריה, דאָרט פאַרפלאַנצט ביז צוויי טויזנט אתרוגים און זיי איבער־געגעבן דעם פוילישן כולל אין ירושלים. אין דער הקדמה צום ספר „נפש חיה״, דריקט ער אויס זיין באַגייסטערונג פאַר ארץ ישראל אין דער האָפנונג, אַז ארץ־ישראל וועט צוריק ווערן אַ רעליגיעז־יידיש נאַציאָנאַלער צענטער. זיינע אַרויסטריטן פאַר חיבת ציון האָבן געמאַכט אַ גוואַלדיקן רושם.

כתב־סמיכות לרב גרויבארד מאת הרב מקאליש —
סמיכות פון קאַלישער רב פאַר הרב גרויבארט

אינטערעסאַנט איז די סמיכה פונם שרענצקער רב ר׳ נתן לייפציגער ז״ל אין פרילינג פון יאָר תרמ״ד, מיט צוויי יאָר שפּעטער נאָכן קאַלישער רב׳ס סמיכה. דער רב איז דאַן געווען פסח אין שרענצק ביי זיינע עלטערן, האָט אים דער שטאָט רב מהנה געווען מיט אַ דיפּלאָם (דאַטירט ה׳ אחרי—קדושים, י״ד למב״י). ער שרייבט: „והיא (התורה) אומנתו. מעודו לא מש מתוך האוהל. והרבה פעמים אשר פלפלתי עמו בהוראת או״ה ובשאר ענינים וראיתי שהוא קנקן חדש מלא ישן. לזאת כל מן דין סמוכו לנא, יורה יורה, ידין ידין. וכאשר הדבר לפני אחב״י החפצים להנות מזיו תורתו, על פיו יצאו ועל פיו יבאו, עפ״י חוקי תוה״ק, וכתר הוראה הולמתו...״

נאָכדעם ווי ר׳איז 4 יאָר געווען רב אין יאנאוו, פלאָצקער גובערניע, איז ער אין יאָר תרמ״ח אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד אַלס רב אין מאַקאוו, אַ גרעסערע יידישע שטאָט אין לאמזשער גובערניע און אַ תורה־קיבוץ אין יענער צייט. אַרום צוויי צענדליק יאָר איז ער דאָרט געווען רב. ער איז דאָרט געווען זייער טעטיק אין כלל ענינים און געגרינדעט אַ גרויסע ישיבה; דאָך געזעסן על התורה ועל העבודה.

פאַר דער צייט, וואָס ער איז געווען רב אין מאַקאוו האָט ער זיך באַטייליקט נישט בלויז אינם לאָקאַלן געזעלשאַפטלעכן לעבן, נאָר אויך אינם אַלגעמיינעם נאַציאָנאַלן לעבן פון פוילישן יידנטום און שוין דעמאָלט האָט מען אין אים דערזען דעם מענטש מיט גרויס קענטניש, מיט גרויסע פעאיקייטן אויף אַלע געביטן פון יידישער אַקטיוויטעט. אַדאַנק זיין אַלזייטיקער גאונות, האָט ער אָנגעהויבן פאַרנעמען אַן אויבנאָן צווישן די גייסטרייכע פירער פון פוילישן יידנטום. שוין אָפּגערעדט פון זיין אָרט אין דער רבני־שער וועלט, ווו ער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס אייגנאַרטיקע פיגור, גרויסער בקי איןביידע תלמודים, בבלי און ירושלמי; גרויסער בקי אין הלכה, דרוש פון ראשונים ביז אחרונים און דערביי אַ גרויסער קענער פון חכמת ישראל, אַ זאַך וואָס ווייניק רבנים אין פוילן האָבן באַזיצט. נישטאָ, דאַכט זיך, קיין וויכטיק ספר אין חכמת ישראל ער זאָל נישט געווען זיין באַקאַנט. ער איז געווען קלאָר אין די עיקרים פון ר׳ סעדיה גאון, געקענט כמעט אויף אויסנווייניק דעם „כוזרי״, געקענט דעם „מורה נבוכים״, די שירים פון אונזערע גדולי הפיטנים ר׳ יהודה הלוי, און ר׳ שלמה אבן גבירול; געווען באַקאַנט מיט די פילאָזאָפיעס פון שפּינאָזע, מענדעלסאָן, שלמה מימון, קראכמאַל, אחד העם און נישט ווייניקער מיט די שירים פון י. ל. גורדון, שמעון פרוג, ביאליק א. אַ.

אַלס באַווייז פון זיין שטענדיקער התמדה קאָן אונז דינען אַ שיר, וואָס ער האָט פאַרפאַסט נאָענט פאַר דער פטירה:

„עבד אנכי, תמיד אעמולה
לא אבלה עתותי לבטלה;
לא אתן לתוהו והבל אוני וחילי
אלמוד, אהגה, אחקור, אעמיק שאלה,
ואכתוב בספר הגיוני, שאלתי ותשובתי.

לא אבקש כל שכר לפעולתי;
למעני למעני אעשה, לרוחי, לנפשי
אהבתי את עבודתי. לא אצא חפשי.
„ג׳ בכסלו, זה יום נולדתי בו״ לפ״ק״.

ג. אָנערקענטער אויטאָריטעט אין הלכה

אין יאָר תרס״א (1901), ווען ער איז נאָך געווען אין מאקאוו, האָט הרב י. ל. גרויבארט ז״ל פאַרעפנטלעכט דעם ערשטן טייל פון זיין קאָלאָסאַלן ספר, „חבלים

בנעימים״ דברי יהודה, וואָס איז דערשינען אין פינף בענדער *.

נאָכן דערשיינען פונעם ערשטן באַנד ווערט ער אָנערקענט, צוערשט אין פוילן און נאָכדעם אין דער גאַנצער יידישער וועלט, אַלס אויטאָריטעט אין הלכה. אַזוי ווי ס׳איז נאָך דאַן געווען אַ מנהג צו נעמען הסכמות אויף ניי־דערשינענע ספרים, האָט דער מחבר פון „חבלים בנעימים״ געשיקט דעם מאַנוסקריפּט צו עטלעכע גדולים פון יענער צייט.

אין זיין ערשטן ספר זענען אָפּגעדרוקט הסכמות פון באַרימטן ספרדישן גדול, ר׳ חיים חזקיהו מדיני (חברונ׳ער רב, באַוווּסט מיטן נאָמען הח״ם), פון לאָמזשער רב ר׳ מלכיאל צבי הלוי ז״ל (מחבר פונם ספר „דברי מלכיאל״, שו״ת), פון ר׳ חיים־בערלין, דעם נציב׳ס זון (דעמאָלט רב אין יעליסאַוועטגראַד, רוס־לאַנד), פון זיין פעטער, דעם באַרימטן שעפּסער רב, ר׳ יחיאל מיכל ז״ל. פון פלאָנסקער רב ר׳ צבי יחזקאל מיכלזאָן (שפּעטער וואַרשעווער רב) איז אָפּגעדרוקט אַ באַגייסטערטער בריוו ביים סוף פון ספר.

אַלע זאָגן זיך אַרויס וועגן דער נוצלעכקייט פון ספר להלכה ולמעשה. אַלע באַמערקן די אָריגינאַליטעט פון זיין שטודיום און חידושים, וואָס ווייזן ווי טיף און ווי ווייט ער איז געשוווּמען אינם ים התלמוד. איינער פון די מסכימים, דער דערמאָנטער הח״ם, ציטירט אַ סך אין זיין ספר „שדי חמד״ פון „חבלים בנעימים״ צוזאַמען מיט אַנדערע גרויסע תלמודישע ווערק פון אַלע צייטן.

דער ערשטער באַנד „חבלים בנעימים״ איז געטיילט אין צוויי טיילן:

1. סוגיות. פאַרענטפערט און דערקלערט שווערע שטעלן אין תלמוד אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן, איינגעטיילט אין שעורים לויט אלף־בית. ס׳איז אַ טיפּזיניקער פּלפּול ספר, באַזירט אויף לאָגישע סברות און פאַרפאַסט לויטן פאָרם און סטיל פון אַ קאָנקאָר־דאַנציע.

2. שאלות ותשובות. פאַרשידענע ענטפערס צו רבנים פון גאַנץ פוילן אויף פראַגן, וואָס זענען נוגע, להלכה ולמעשה, רעליגיעזע, היגיענישע און יידיש־יורידישע ענינים און פּראָבלעמען פון גטין און קדושין. ס׳איז באמת אַן ענציקלאָפּעדיע פון תלמודישער וויסנ־שאַפט, וואָס נאָר אַ מענטש מיט אַזוי פיל באַהאַוונטקייט און סיסטעמאַטישקייט האָט געקענט שאַפן.

פון מאַקאָוו איז הרב גרויבארט ז״ל געקומען קיין סטאַשעוו, ראַדאָמער גובערניע. ער איז דאָרט געווען אַ פערטל יאָרהונדערט שטאָט־רב און איז געוואָרן באַרימט אַלס „סטאַשעווער רב״.

ער פאַרנעמט שוין דעמאָלט אַ בכבוד׳יק אָרט אין דער רבנישער וועלט. רבנים פון אַלע עקן פון דער רוסישער אימפּעריע ווענדן זיך צו אים מיט שאלות, פרעגן אים אין לערנען; און ער שמ׳ט מיט זיין אויסער־געוויינלעכן זכרון און שאַרפן מוח.

אין סטאַשעוו ווערט ער הויפּט איניציאַטאָר פון פאַרשידענע רבנישע אונטערנעמונגען. ער איז געווען דער אָנפירער פון דער דעמאָלטדיקער „אסיפת הרבנים״ אין וואַרשע. ער פאָרט אַרויס פון צייט צו צייט אַלס „שליח־מצוה״ איבער פוילן און רוסלאַנד צו אָרגאַניזירן די רבנים, די אָרטאָדאָקסיע, און שטעלט זיך אין סאַמע קאָך פון יידיש־רעליגיעזן לעבן. ער איז אָבער נישט מבטל קיין איין מינוט פון זיין לעבן, נאָר איז עוסק בתורה יומם ולילה.

מ׳ווענדעט זיך צו אים וועגן סאָציאַלע און רעליגיע־זע ענינים און ער ענטפערט אַלעמען פּינקטלעך און מיט ישוב־הדעת. ס׳ליגט פאַר מיר אַ לענגערער בריוו פון גערער רבינ׳ס ברודער, ר׳ מנחם מענדעל אַלטער (פּאַביאַניצער רב), דאַטירט „ג׳ במדבר, התרס״ט״. דער לעצטער באַריכטעט אים וועגן עטלעכע ענינים און פאַרלאַנגט זיין מיטהילף און עצה. ער שרייבט אים וועגן אַ רבנישע אסיפה, וואָס איז פאַרגעקומען צוזאַמען מיטן לובאַוויטשער רבין און בריסקער רב ר׳ חיים ז״ל, דעם איינדרוק פון דער אסיפה, דער חילוק פון יענער אסיפה צו דער וואַרשעווער, פון וועלכער הרב גרויבאַרט איז געווען איניציאַטאָר, כאַראַקטעריסטיק פון רוסישע רבנים, וועגן דער גערער ישיבה וואָס איז דעמאָלט אָרגאַניזירט געוואָרן, וועגן „מצב הדת והלמוד של

* דער פינפטער טייל איז דערשינען שוין נאָך זיין פטירה, אין יאָר תרצ״ט.

מדינת פוילן אשר ירד בשנים האחרונות עשר מעלות אחורנית״ א. אַ. וו.

אין סטאַשעוו האָט ער, אין יאָר תר״ע, אַרויסגעגעבן דעם צווייטן חלק „חבלים בנעימים״ (שו״ת בד׳ חלקי שו״ע) מיט אַ „מאסף״ פון פאַרשידענע הלכות ביים סוף פון ספר.

אין וואָס איז אייגנטלעך באַשטאַנען זיין גדלות? אויף דעם איז נישט אַזוי לייכט צו ענטפערן. מיר וועלן זיך בלויז באַגנוגענען מיט אַ וואָרט, וואָס איז כולל אַלץ: זיין גרויסקייט באַשטייט אין אָריגינאַליטעט. ער האָט געשאַפן אַן אייגענע שולע ווי אַזוי אַרויסצוברענגען די קלאָרקייט פונעם דין. ער איז צוגעטראָטן צום דין מיט אַנאַליטישער קריטיק: קודם־כל צו דערגיין דעם אינהאַלט און נאָכדעם צו זוכן די טיפעניש פון דער לאָגיק פון דער אָדער אַנדערער דעה, וועלכע ער האָט געהאַלטן ביים אויפנעמען. ער האָט דערביי באַנוצט סיי זיין געוואַלטיקע ערודיציע און סיי זיין חריפות. ער האָט, הייסט עס, געשאַפן לויט דער סינטעזע פון בקיאות און חריפות, ערודיציע מיט טיפזיניקייט, און דאָ ליגט דער סוד פון זיין גדלות.

פריער האָט ער אויסגעזוכט דעם מקור אין דער גמרא (תלמוד), רש״י, תוספות און ראשונים; נאָכדעם געשטעלט פראַגן, געגעבן ענטפערס, געמאַכט פאַרגלייכונגען, צונויפגעשטעלט איין שטעלע אין תלמוד קעגן אַ צווייטער און געצויגן קאָנסעקווענצן, שאַרפע ראַדיקאַלע קאָנסעקווענצן...

ביי אים איז געווען די שיטה פון „התעמקות״, פון פאַרטיפן זיך אין די ענינים, אין וועלכע ער האָט עוסק געווען, פאַרשטיין זייער אינערלעכן גייסט און אַרויס־ברענגען די הלכה על בוריה. ס׳איז די שיטה פון דורכאויס ריינער פאַרנונפט, געשטיצט מערסטנס אויפן „יד החזקה״ פון רמב״ם און די נושאי כליו.

דעם רמב״ם׳ס שיטה אין „מורה נבוכים״ אַז „תכלית הידיעה שלא נדע״, האָט ער געהאַלטן פאַר אַ גרויסן אמת, אַזוי אין דער פילאָזאָפיע פון „מעשי מרכבה״ און אַזוי אויך אין „מעשי בראשית״. אין הלכה, נאָך שווערער פאַרטיפונג אין אָנגעשטרענגטער גריבלעניש, אַרויסברענגענדיק אַלץ נייע און נייע געדאַנקען און מיינונגען, פלעגט ער אָפט זאָגן: „נו, האָט מען דאָך היינט פאַרט עפּעס אויפגעטאָן — מיר ווייסן וואָס מיר ווייסן נישט״. די דאָזיקע ווערטער פלעגט ער אַרויסזאָגן נאָך אייניקע שעה זיצן פאַרטיפט אין אַ שווערער סוגיא וואָס ער האָט גראָד פאַרענטפערט. דעמאָלט פלעגט ער, מתוך חדוה און פאַרגעניגן, מאַכן די דאָזיקע באַשיידענע באַמערקונג.

אַז ער האָט זיך אַריינגעלאָזט אין אַן ענין, האָט מען אים נישט געקאָנט אָפרייסן. ער האָט געקאָנט וואָכן מעת־לעת׳ן און טראַכטן פון יענע עולמות העליונים, אין וועלכע דער ענין איז געשאַפן געוואָרן. דעמאָלט איז די וועלט, מיט אַלץ וואָס אין איר, געווען ווערט ביי אים „כעפרא דארעא״.

איך בין אַמאָל אַרויפגעקומען צו אים אין אַ פרילינגס זונטיק און רעדנדיק מיט אים וועגן פאַרשידענע ענינים איז אַרויפגעשווומען דער נאָמען „יונה״ און דער „נביא יונה״ — אַ טעמע נישט פאַר קיין רב. אָבער פאַר אים, דעם משכיל, איז דאָס געווען אַן אינטערעסאַנטע טעמע צו האַלטן אונז געשפּאַנט ביי אַ זעקס שעה, פון פיר ביז צען אַזייגער אין אָוונט. ער האָט אַזוי געוואָרפן מיט בקיאות און שאַרפזיניקייט, אַז ס׳האָט אָנגעהויבן צו שווינדלען פאַר די אויגן. ער האָט אָנגעוואָרפן צענדליקער ספרים, ביכער, קאָנקאָרדאַנציעס, לעקסיקאָנען, אין עטלעכע שפּראַכן, נישט אָפּשטעלנדיק זיך אויף איין מינוט.

אינם קאָרידאָר האָט זיך שוין געהאַט אָנגעזאַמלט אַ היפּשע צאָל מענטשן, וואַרטנדיק אויף זיין דער־לויבעניש אַריינצוקומען. פיל האָבן זיך נישט געקאָנט איינהאַלטן און אַריינגעקלאַפּט, אָבער ער האָט זיי קיין אויפמערקזאַמקייט נישט געשאָנקען. אויסער דער וועלט פון יונה הנביא האָט פאַר אים קיין זאַך מער נישט עקזיסטירט. צומאָרגנס גאַנץ פרי, דער טעלעפאָן קלינגט. אויף מיין ענטפער „העלאָ״ — דערהער איך זיין אָנגע־נעמע שטים: „גוט מאָרגן, נחמן! — ווייסט, איך האָב אויסגעפונען נאָך אַ זאַך וועגן דעם נאָמען יונה...״ ער איז אַוודאי, אויפגעווען אַ גאַנצע נאַכט, נאָכשטודירנדיק דעם באַרירטן ענין. און מ׳דאַרף וויסן, אַז ער איז שוין דעמאָלט געווען אַ בן־שבעים; ווען ס׳איז אָבער

געקומען צום לערנען און שטודירן האָט זיך ביי אים נישט באַמערקט קיין זקנה, נאָר זיך געפילט יונג און פריש. די „מעינות החכמה״ זענען ביי אים קיינמאָל נישט פאַרמאַכט געוואָרן. אַזוי אין הלכה און אַזוי אין חכמת ישראל.

ווי אַ געבוירענער אין פוילן, האַרט ביי דער דייטשער גרענעץ, האָט ער אין זיך איינגעזאַפּט אַ גרויסן טייל פון דער מאָדערנער השכלה־ליטעראַטור. נישט נאָר פון דער טרוקענער וויסנשאַפטלעכער ליטע־ראַטור, נאָר אויך פון דער שיין־קינסטלערישער, פון וועלכער ער איז געווען אַ גרויסער קענער. ער האָט געהאַט דעם שליסל צו אונזער מאָדערנער ליטעראַטור אויף ביידע שפּראַכן. געקאָנט אויסגעצייכנט אונזערע קלאַסיקער און נישט וויניקער די מאָדערנע אייראָפּע־אישע ליטעראַטור, וואָס ער האָט געלייענט און געלערנט „בשעה שאינה לא יום ולא לילה״. זיצנדיק אַמאָל מיט אים אין טאָראָנטער קהילה־שטיבל, וואַרטנדיק אויף די רבנים, וועלכע האָבן זיך ווי דער שטייגער פאַרשפּעטיקט, און נישט האָבנדיק מיט זיך קיין ספר האָט מען אָנגעהויבן אַ שיחת־חולין וועגן פאַרשידענע ליטעראַ־טורן און ספּעציעל וועגן דער דייטשער און רוסישער ליטעראַטורן. אין מיטן שמועס נעמט ער זיך לייענען פון אויסנווייניק גאַנצע פערזן פון שילערן און פון געטעס „פאוסט״, וועלכע ער האָט געלייענט ווי ער האָט מיר פאַרזיכערט אין די יאָרן פון 10 און 13. איך בין שטאַרק נתפעל געוואָרן פון זיין זכרון, צו געדענקן זאַכן וואָס ער האָט געלייענט מיט אַ זעקס צענדליק יאָר צוריק.

זיינע דרשות־ספרים זענען אַן אויסנאַם אויפן דאָזיקן געביט. זיי זענען נישט סתם־אַזוי דרשות און גוטע ווערטלעך, נאָר שיטות אין יידישער רעליגיע, איבער־פולטע מיט תורה און וויסנשאַפט.

אין די דאָזיקע ספרים ווייזט ער זיך אַרויס אַלס ליבהאָבער פון דאָס שיינע און אמת׳דיקע אינם מענטש־לעכן לעבן, אַלס ליבהאָבער פון עסטעטיק, אַלס פאַרערער פונם „יפיפיתו של יפת״. נישט אומזיסט האָבן זיך רוסישע אַדל לייט גע׳חבר׳ט מיט אים. אין זיינע שמועסן האָבן זיי געפונען אַ קוואַל פון חכמה, פון וויסן, פון גאונות.

יא, מיר האָבן געהאַט מיט אונז איינעם פון די געציילטע פון דור: אַ מייסטער פון הלכה און אגדה, פאַר וועמען די בלעטער פון תלמוד בבלי און ירושלמי זענען שטענדיק געווען אָפן. אַ גרויסער מתמיד און שקדן, און נפטר געוואָרן מיט דער פען אין האַנט!

ער האָט נישט מבטל געווען קיין מינוט אין טאָג, ער זאָל נישט מקיים זיין דעם „והגית בו יומם ולילה״. אויפהערן לערנען, האָט געהייסן ביי אים, אויפהערן לעבן אַ גייסטיק העכער לעבן. אַ לעבן אָן תורה האָט ביי אים קיין ווערט נישט געהאַט, ווי דער רמב״ם פסק׳ענט אין פרק ז׳ פון הלכות רוצח, אַז אַ תלמיד ווערט פאַרטריבן אין אַן „עיר מקלט״, זאָלסטו זען אַז ער זאָל לעבן — „און אַ לעבן אָן תורה איז ביי קלוגע מענטשן ערגער ווי דער טויט...״ מ׳מוז אים אַלזאָ באַזאָרגן מיט אַ רבי׳ן.

אויב אין הלכה האָט ער אונזער ליטעראַטור באַרייכערט מיט פינף קאָלאָסאַלע ווערק א. נ. „חבלים בנעימים״, האָט ער זיך מיט זיינע אומצייליקע מאמרים אין די ספרים „ספר זכרון״, „ימין ושמאל״, „דברים ככתבם״ און „יביע אומר״ באַוויזן אַלס פּובליציסט, משכיל, קולטור־היסטאָריקער, פילאָלאָג און וויסנשאַפט־לער. זיינע היסטאָרישע, תלמודישע און נאַטור וויסנשאַפטלעכע מאמרים און אָפּהאַנדלונגען וועגן „כותל מערבי״ (אַ וויכטיקע עסיי), „קסרי״, „בריית מילה״, „צמר הגדל בים״, „בקעת עין סוכר״, „אדות לשון ארמית״, „אשה פסולה לעדות״, „הלל בראש־השנה״, „קורא הדורות״, „רבני פולין וליטא״ א.אַ.וו. א.אַ.וו. זענען עדות אויף זיין געוואַלטיקער ערודיציע, קענטעניש און באַהאַוונטקייט אין אַלע שטחים פון יידישן שאַפן. די אַלע מאמרים און ווערק זענען אַ וויכ־טיקער ביישטייער צו דער יידישער ליטעראַטור בכלל און דער רבנישער בפרט. אין דער לעצטער האָט ער אַריינ־געטראָגן אַ נייעם לעבן, אַ פרישן גייסט און געשטרעבט זי אויפצוהייבן אויף אַ העכערן ניוואָ.

ער האָט אונז איבערגעלאָזט אַ ווערטפולע ירושה. אָבער נאָכמער האָט ער מיט זיך מיטגענומען. ס׳איז אומ־

מעגלעך איבערצוגעבן אין די ענגע ראַמען אַפילו אַ „מעין" פונם גאון און שר התורה. מיר, זיין תלמיד, וואָס כ'האָב זוכה געווען אַ לענגערע צייט צו געניסן פון זיין תורה, דינט זיין גייסטיקע געשטאַלט פאַר אַ סימבאָל פון גאונ'ישער פערזענלעכקייט, פון פּאַטריאַרכאַלער גרויסקייט, וואָס ציט זיך ווי אַ גאָלדענע קייט אין דער יידישער געשיכטע, פון תנאים, אמוראים, גאונים, רבנים א.אַ.וו. אין אים האָב איך געזען דעם אמתן טיפּ פּוילישן גאון, אין איין ריי מיט אַזעלכע ריזן ווי דער רי"ם, דער סאָכאַטשאָווער רב ר' אברהם, דער אָסטראָווצער רב ר' מאיר יחיאל א.אַ. ער איז געווען משיירי כנסת הגדולה וועמעס תקופה ס'איז מיט זיין פטירה כמעט ווי פאַר־ענדיקט געוואָרן.

ד. דער גרויסער סטיליסט

איך געדענק ווי נאָכן דערשיינען פון זיין ספר „דב־רים ככתבם", האָט ער נאָך מיר געשיקט ווייזן זיין נאָר וואָס דערשינענעם ווערק און דערביי מיט מיר דורכ־געלערנט עטלעכע קאַפּיטלען. ביים לערנען, האָט ער זיך באַמיט, מיר צו דערקלערן דעם אופן פון זיין שרייבן. אַ דאַנק זיין געדענקען גאַנץ תנ"ך בעל־פה, האָט ער אויף יעדן וואָרט, טערמין, געפונען אַ תנכ'ישן אויס־דרוק. און ווען איך האָב געוואָגט באַמערקן, אַז היינט שרייבט מען נישט אין אַזאַ סטיל, אַז ער איז צו מליצה'־דיק, האָט ער מיר דערויף גאַנץ באַשיידן געענטפערט: „ראשית, האַלט איך אַז דער תנ"ך איז שטענדיק ניי, נישט נאָר אין געדאַנק, נאָר אויך אין סטיל, און שנית, איז דער פסוק אַזוי איינגעוואָרצלט אין מיר, אַז איך קאָן זיך פון אים פשוט נישט שיידן"... פונדעסטוועגן האָט ער באַנוצט די מעטאָדן און סיסטעמען פון שרייבן לויט די מאָדערנע כללים. ער האָט זיך שטאַרק באַמיט אַרויס־צוברענגען קלאָר זיינע געדאַנקען, באַנוצנדיק דערביי זיין באַהאַוונטקייט אין ספרים חצונים פון אונזערע און פרעמדע ליטעראַטורן.

ער האָט אויך שטאַרק געהאַלטן פונם „השמר פן" (פון היטן זיין פען). איידער ער האָט פאַרעפנטלעכט זיינעם אַ מאמר האָט ער' אים מיט דער גרעסטער פינקט־לעכקייט עטלעכע מאָל איבערגעקוקט, אָפּשטעלנדיק זיך אויף אַ „קוצו של יוד". פון זיין האַנט איז קיינמאָל נישט אַרויס קיין זאַך וואָס זאָל נישט זיין מתוקן.

ער האָט שטענדיק געזוכט דאָס עסטעטישע, דאָס שיינע, סיי אין זיין שרייבן, סיי אין לבוש און סיי אין אין אויפפירונג.

די שיינע באַצויבערנדיקע נאַטור, וואָס גאָט האָט באַשאַפן איז דער בעסטער באַווייז, אַז ער וויל תפארת — שיינקייט. „אויך דינען גאָט — פלעגט ער מיר זאָגן — דאַרף מען מיט שיינקייט. ווי דער פסוק זאָגט: זה אלי ואנוהו, ציון מכלל יופי — פון ציון וועט שטראַלן שיינקייט".

ער האָט זיך דעריבער פיל אָנגעשטרענגט צו שרייבן דעם שענסטן העברעאיש. צו באַנוצן די שענסטע טער־מינאָלאָגיע, אַז נישט נאָר דער תוכן נאָר אויך דער לבוש, די שפּראַך, דער איינבאַנד און דאָס פּאַפּיר פון זיינע ספרים זאָלן זיין פון דאָס בעסטע און שענסטע.

האָבנדיק פיינט די אַמעריקאַנער אויבערפלעכלעכ־קייט, זייענדיק פעסימיסטיש וועגן היגן יידישן ישוב און ווייכנדיק פון עם הארצות, האָט ער שטענדיק געטראַכט צי עס לוינט זיך צו שרייבן. די פראַגע „למי אני עמל" און צי עס לוינט זיך צו שרייבן פאַר איינצלנע געקלי־בענע „שנים בעיר ואחד במשפחה" האָט אים שטענדיק געמאַטערט. ער פלעגט זיך אָבער אַליין געבן דעם ענטפער: „די פילאָזאָפיע האָט ווייניק לייענער, די מאַ־טעמאַטיק נאָך ווייניקער און דאָך שאַפט מען ריזיקע ווערק. נו, וועל איך אויך נישט האָבן קיין גרויסן קרייז לייענער".

ה. דער געזעלשאַפטלעכער מענטש און פירנדע פערזענלעכקייט

אין די לעצטע יאָרן האָבן מיר אים געזען אָפּגע־זונדערט פון דער דרויסנדיקער וועלט. מיר האָבן אים געזען איינגעקלאַמערט בלויז אין זיינע ענגע ד' אמות של הלכה, איינזאַם אין עלנט. איז זיין איינזאַמקייט גע־ווען אַן אָרגאַנישע אָדער אַ שיקזאַל־פּאַטאַלע? איז ער געווען געצווונגען צו איינזאַמקייט, אָדער זיין גורל האָט אים אַזוי געפירט?

די, וועלכע האָבן אים נאָר געקאַנט פונדערווייטנס,

האָבן זיין אָפּגעזונדערטקייט געהאַלטן פאַר אַן איינגעוואורצלטע נייגונג. די אָבער, וועלכע האָבן אים געקאַנט נענטער, ווייסן דאָס פאַרקערטע. זיי ווייסן, אַז זיין איזאָלירונג איז אַ טראַגעדיע.

ער האָט זיך קיינמאָל נישט געוואָלט אָפּזונדערן פון כלל. ס'איז דאָך אַ פאַקט, אַז אין פוילן האָט ער, פאַר און נאָך דעם קריג, פאַרנומען אַ פּאָזיציע פון אַ וועגווייזער און גייסטיקן פירער, זיך באַטייליקט אין אַלע רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע מלחמות, נישט אָפּשרעקנדיק זיך פאַר קיין זאַך, נאָר מיט שטאָלץ און ווירדע געלאָזט הערן זיין שטים. אין פוילן איז ער געשטאַנען אין סאַמע ברען פון ייד. רעליגיעזן און סאָציאַלן לעבן.

אַ גאַנץ לעבן האָט ער געטראַכט פאַר דער אויפהיטונג און אויפהאַלטונג פון דער יידיש־רעליגיעזער גאַנצקייט. ביז דער לעצטער מינוט האָט ער געהאַלטן אין איין עפּענען פאַר דער אָרטאָדאָקסיע נייע וועגן און נייע אידייען, האָבנדיק דעם פולן בטחון אין זייער רעאַליזירונג, און האָפנדיק צו זען אַ שענער, געזונטער און בעסער יידנטום. איז ער אָבער פאַרוואָרפן געוואָרן אויף דעם צפון־אַמעריקאַניש־קאַנאַדישן קאָנטינענט, אין אַ קליינעם יידישן ישוב, ווו זיין איינפלוס האָט נאָר געווירקט אויף אַ קליינעם טייל פון דער היגער אינטעליגענטער אָרטאָדאָקסישער יוגנט, צו וועלכער ס'האָט אויך געהערט דער שרייבער פון די שורות.

נישט קאָנענדיק דאָ אויפשטעלן קיין באַוועגונגען, האָט ער זיך באַגרענעצט צו אַן ענגן קרייז. דאָרט געזאָגט דעם ריינעם, אָפּטמאָל ברוטאַלן אמת, נישט רעכענענדיק זיך דערמיט וואָס עס וועט אים אויסקומען צו בלייבן אַליין, עלנט... זיין וואָגיק וואָרט, איז אָבער געווען שטאַרק גענוג, דורכצוברעכן אַלע מחיצות און געהערט צו ווערן אומעטום, ווו די לערע פון מאָראַל און עטיק האָט געקאָנט דערגרייכן.

זיינע פעאיקייטן אַלס פירער און אָרגאַניזאַטאָר האָט ער מערסטנס אַרויסגעוויזן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1915. ווען ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד פון דער צאַרישער מאַכט אַלס „זאַקלאַדניק", מאַכנדיק אים פאַראַנטוואָרטלעך פאַר „אַ מעגלעכן אויסברוך פון שפּיאָנאַזש מצד דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן". ער איז פאַרטריבן געוואָרן צוזאַמען מיט מאַסן רבנים, גדולים און סתם פוילישע יידן.

דאָרט אין גלות האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אַ הערלעך קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון רוסיש־אָרטאָדאָקסישן יידנטום. זיינע אויפטוען אויפן רעליגיעזן, סאָציאַלן און דערציערישן געביט פאַר דעם פעריאָד וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין רוסלאַנד, זענען אויספירלעך באַשריבן אינעם „ספר זכרון", וואָס דער לייענער וועט אינגיכן האָבן די מעגלעכקייט צו לייענען אין יידיש. די מעמוארן זענען ביז גאָר אינטערעסאַנט און שפּאַנענד. זיי דערציילן פון פיר יאָר מלחמה, באַגלייט מיט מהומות, מלוכה־איבערקערענישן, רעוואָלוציעס, עפּידעמיעס, עקאָנאָמישע קריזיסן, נויט און הונגער.

אין יענע יאָרן האָט רבנו ז"ל מיטן גרעסטן פלייס זיך אַ נעם געטאָן צו לינדערן די יידישע נויט, צו העלפן זיינע ברידער אין גשמיות און רוחניות. ער האָט זיך אַקטיוויזירט אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן: אויפגעבויט שולן, (בתי תפלה און בתי ספר), דערציאונגס־אינסטיטוציעס, הילפס־געזעלשאַפטן, א.אַ.וו.

ס'איז דאָ נישט דער פּלאַץ צוציען סך־הכלן פון זיין פאַרצווייגטער אַרבעט אין די מלחמה יאָרן. ס'וועט זיין גענוג צו דערמאָנען בלויז דעם פאַקט, אַז ער האָט אָרגאַניזירט 42 שולן פאַר עלעמענטאַרער און העכערער יידישער דערציאונג — אַ נעץ פון בתי־ספר, כמעט איבער גאַנץ רוסלאַנד, ווו קיין חינוך אַנשטאַלטן זענען פריער נישט געווען. ער האָט געזאָרגט פאַר זייערע קוריקולומס, פאַר זייערע לערער און פאַר די שכירות וואָס האָט דערגרייכט אין די צענדליקער טויזנטער רובל אַ הודש.

אויך די אויסגאַבן פאַר מקוואות האָבן באַטראָפן אין די שווערע טויזנטער. דאָס אַלץ איז געטאָן און געשאַפן געוואָרן כמעט פון איין מענטש — אַזוי ענערגיש און טעטיק איז ער דעמאָלט געווען.

ער האָט זיך אָנגעשטרענגט מיט אַלע זיינע כוחות צו פאַרשפּרייטן יהדות אין רוסלאַנד. הונדערטער דרשות פאַר חינוך און שמירת שבת האָט ער דאָרט געהאַלטן.

דאָס האָט ער געטאָן טראָץ די אינערלעכע שטערונגען מצד די יידישיסטן און די אַסימילאַטאָרן, וועלכע האָבן געוואָלט צו נישט מאַכן זיין אַרבעט. ער האָט אָבער מיט דער גרעסטער מסירת־נפש פאַרטיידיקט דאָס רעליגיעזע לעבן, דעם רעליגיעזן חינוך־וועזן, די תורה בכלל.

אין יעדן שטעטל האָט ער געשאַפן אַ „ועד החינוך", אין וועמענס שפּיץ ער האָט געשטעלט די פּראָמינענטסטע לאָקאַלע פּערזענלעכקייטן. זיי אינספּירירט איינצו־אָרדנען שעורים, צו לערנען בציבור, צוגעפּאַסט צו די באַדינגונגען און גייסט פון אָרט. ער האָט אַפילו באַזאָרגט לעקטאָרן אויף פאַרשידענע מקצועות אין יהדות.

די אָבליגאַטאָרישע למודים פאַר די שולן זענען ביי אים געווען: סדור־לייענען, דקדוק, העברעאיש, תנ"ך, תלמוד, געשיכטע, שולחן ערוך (דינים).

כדי צו פאַרפולקאָמען די קינדער אין העברעאיש, רעקאָמענדירט ער די דעמאָלטיקע בעסטע ספרי דקדוק און כרעסטאָמאַטיעס, נעמט אַפילו אַריין דערציילונגען פון מאָדערנע שרייבער, צוגעפּאַסט צום קינד'ס פּסי־כאָלאָגיע. תנ"ך, הייסט ער אָנהייבן „בראשית" * מיט רש"י און לערנען כסדר. אין דער לעצטער קלאַס פון עלע־מענטאַר־שול זאָל געלערנט ווערן דער חומש „ויקרא", וואָס רעדט בלויז פון קרבנות און איז מערסטנס אַ „תורת כהנים". ער הייסט לערנען אַ סך למודים בעל־פּה, אַזוי די דינים ווי די עטישע פליכטן, וואָס יעדער ייד דאַרף דערפילן אינם טאָג־טעגלעכן לעבן: „לשמור ולעשות"...

זייער פיל האָט ער דערגרייכט אויפן געביט פון יידישער דערציאונג, פאַר וועלכער ער האָט געקעמפט מיטן כח פון ישראל סבא, קעגן די גייסטיקע שונאים פון יידישן דת און אמונה. זיין גאַנצע אַרבעט איז צע־שטערט געוואָרן נאָך דער באָלשעוויסטישער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, וואָס האָט דערקלערט אַ חרם אויף לערנען רעליגיע אָדער העברעאיש.

זייענדיק אין רוסלאַנד, מערסטנס אין מאָסקווע, האָט ער זיך געשאַפן אינטימערע באַקאַנטשאַפט מיט די אָנ־געזעענסטע גדולים פון רוסישן און ליטווישן יידנטום, ווי ר' יעקב מזא"ה ז"ל, דער „חפץ חיים", ר' חיים עוזר גראָדזענסקי ז"ל, ר' יוסף ראָזען ז"ל (דער באַרימטער וועלט־גאון, באַקאַנט אַלס דינאַבורגער עילוי) און מיט די פּראָמינענטסטע פּערזענלעכקייטן ווי רפאל גאָץ, איידעם פון יידישן טיי־מאַגנאַט אין אַלטן רוסלאַנד, ר' קלמן זאב וויסאָצקי, באַראָן דוד גינזבורג ז"ל און פיל אַנדערע, וועלכע ער האָט צוגעצויגן צום קאָמיטעט פאַר הײמלאָזע.

אין שייכות מיט זיין קאַמף פאַר רעליגיעזן חינוך האָט הרב גרויבאַרט אַרויסגעלאָזן אַ פייערדיקן אויפרוף צום רעליגיעזן יידנטום אין גאַנץ רוסלאַנד. דער אויפ־רוף איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין מאָסקווע, ערב פסח אין יאָר תרע"ו (1916).

מיר ווילן איבערגעבן אייניקע אויסצוגן פון דעם אויפרוף, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש, אויך פאַר דער איצטיקער צייט.

אין דעם אויפרוף דערציילט ער דעם רוסישן יידנ־טום, אַז צענדליקער טויזנטער יידן געפינען זיך איצט אין רוסלאַנד, וועלכע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע היימען פון גאַנץ פוילן, גאַליציע און ליטע. ער ווייזט אָן אויף דער שווערער לאַגע פון אָט די היימלאָזע וואַנדערער.

אָבער „די גרעסטע טראַגעדיע פון די היימלאָזע", זאָגט דער אויפרוף, „איז די גייסטיקע ירידה צווישן די היימלאָזע". ער קריטיקירט אין זיין אויפרוף די שטע־לונג פון די יידישיסטישע שולן וועמעס דערציאונגס־פּראָגראַם שליסט נישט איין אַ רעליגיעזן חינוך, נאָר באַגנוגנט זיך מיט אַ מינימום אָבי יוצא צו זיין. ער קריטיקירט אויך די יידישע לערער אין יענע שולן

---

* ביי סתם פרומע יידן, וועלכע האַלטן זיך ביים „מצות אנשים מלומדה", ווערט שטאַרק געהיט די טראַדיציע אָנצו־הייבן מיטן קינד „ויקרא", נישט רעכענענדיק זיך מיטן קינדס נשמה'לע און זיין אויפנאַם־פעאיקייט.

דער מקור פון מנהג נעמט זיך פון מדרש (ויקרא רבה פ"ז): „א"ר אסי מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כוהנים ואין מתחילין בבראשית, אלא שהתינוקות טהורים והקרבנות טהורים, יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים", זע פסיקתא רבתי פ. ט"ז די פאַרשידענע נוסחאות, זע אויך דעם מבוא צו דער מכילתא פונעם באַרימטן משכיל און למדן מאיר איש־שלום, אַז ס'זענען געווען פאַרשידענע מנהגים און אַז דער אויסדרוק „תורת־כוהנים" אינעם מדרש איז געמיינט ביז „ויהי ביום השמיני" און נישט תזריע־מצורע, אחרי־מות א. אַ. וו., וואָס אָנטשפּרעכן נישט צו לערנען מיט קינדער.

פאַרוואָס זיי, די כלומר׳שטע מחנכים און דערציער, זע־נען אַליין מחלל שבת בפרהסיה און עסן טרפות בפני כל עם ועדה.

ער באַווייזט אין זיין אויפרוף מיט היסטאָרישע פאַקטן און ציפערן, אַז יידישקייט האָט זיך גראָד אין אַלע צייטן פאַרשטאַרקט ווען מען האָט דעם יידן גע־רודפ׳ט. „אָבער יעצט״, זאָגט זיך אין אויפרוף „זעט מען נישט אָט דעם פאַל ווייל מיר אַליין גראָבן אונטער די יסודות פון אונזער אמונה און דת״...

און דער מחבר איז ממשיך: „אַמאָל איז יידישקייט געווען פול מיט תורה און יראת שמים, האָט מען זיך אָבער מיישב געווען, אַז יידישקייט קאָן אויך עקזיס־טירן אָן תורה — אַזוי לאַנג ווי מיר האָבן נאַציאָנאַליזם און די העברעאישע שפּראַך. שפּעטער האָט מען אַרויס־געוואָרפן די העברעאישע שפּראַך און זיך באַגנוגנט מיט נאַציאָנאַליזם. איצט האָט מען שוין אַרויסגע־וואָרפן אי נאַציאָנאַליזם און אי העברעאיש און מען באַהויפּטעט אַז יידיש, די יידישע שפּראַך, איז גענוג אויפצוהאַלטן יידישקייט אין רוסלאַנד״.

דער אויפרוף וועקט דאָס רעליגיעזע יידנטום זיך צו אָרגאַניזירן אין איין גרויסער קערפּערשאַפט — צו שאַפן אַ רעליגיעזע אַטמאָספער און דעת הקהל און צו גרינדן רעליגיעזע שולן איבערן לאַנד, ווו די קינדער פון די היימלאָזע יידן זאָלן קריגן אַן אמת׳ע רעליגיעזע דערציאונג.

הרב גרויבאַרט פאַרענדיקט זיין פייערלעכן מאַני־פעסט מיט אַן אינטערעסאַנטן העברעאישן שיר, ווו ער דריקט אויס זיין האָפענונג, אַז יונג און אַלט וועט זיך פאַראייניקן אונטער דער לאָזונג פון רעליגיע און אַזוי אַרום ראַטעווען דאָס רוסישע יידנטום פון געפאַר פון אינטערגאַנג.

דער אויפרוף האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די אָרטאָדאָקסישע רייען. פירער פון רעליגיעזן יידנטום האָבן גענומען וועקן צו פאַראייניקונג, און אַזאַ קער־פּערשאַפט איז טאַקע שפּעטער געגרינדעט געוואָרן, אין וועמעס שפּיץ עס זענען געשטאַנען וועלט־באַרימטע רבנים און גדולי ישראל און וויכטיקע פירער פון יידנטום.

אין דער צייט פון דער ערשטער רעוואָלוציע, אין פעברואַר 1917, האָט ער אָרגאַניזירט די באַוועגונג „מסורה וחרות״,* צו וועלכער ער האָט צוגעצויגן כמעט אַלע רבנים פון רוסלאַנד און פיל אָנגעזעענע יידישע פערזענלעכקייטן, צווישן אַנדערע די באַרימטע רבנים: מזא״ה, ראַבינאָוויטש, נוראָק, גאָץ, פּערסיץ. צו דער ערשטער פאַרזאַמלונג זענען געקומען צענדליקער דע־לעגאַטן, צווישן וועלכע עס זענען פאַרצייכנט די רבנים פון קאָוונע, מאָסקווע, סמאָלענסק, מינסק, אָדעס, ניזשני־נאָווגראָד, וולאַדימיר, באָברויסק, א.אַ.וו.

נאָך אַן אָפּוועזנהייט פון פיר יאָר, איז ער צוריק־געקומען אין זיין רבנות־שטאָט, סטאָשעוו. אין יענער צייט האָט ער זיך באַטייליקט אין דער קאָנפערענץ פון „אגודת ישראל״, בעת וועלכער מען האָט אים פאָרגע־שלאָגן אַן אַמט אין דער „מועצת גדולי התורה״. אָבער צוליב זיינער קעגנערישער שטעלונג צום ציוניזם, אַפילו צום רעליגיעזן ציוניזם, האָט ער דעם אַמט נישט אָנ־גענומען.**

ער ווערט טעטיק אין דער „מזרחי״ באַוועגונג, ווו ער פאַרנעמט דעם אויבנאָן. ער אַדרעסירט גרעסערע פאַרזאַמלונגען אין אַלע גרעסערע שטעט פון פּוילן, ליטע און גאַליציע און פאַרעפנטלעכט צענדליקער אַר־טיקלען איבער צייט־פראַגן. ס׳גייט אָן אַ שטאַרקע באַ־וועגונג ער זאָל קאַנדידירן צום פּוילישן סיים (פאַר־לאַמענט). מען שלאָגט אים אויך פאָר ער זאָל אָננעמען דעם אַמט פון ראש ישיבה (רעקטאָר) אין „תחכמוני״ (פון דעם גרויסן רבנים סעמינאַר אין פּוילן), מיט דער מיטאַרבעט פון באַרימטן היסטאָריקער פּראָפ. מאיר באַלאַבאַן און באַרימטן גאון און וויסנשאַפטלער ר׳ חיים העלער שליט״א.

---

* וועגן די אויפגאַבן, טעטיקייט און פרינציפּן פון דער „מסורה־וחרות״, וועט דער לייענער געפינען באריכות אין זיין מעמואַרן בוך „ספר זכרון״.

** אין זיין „כפר זכרון״ (לט, ז״ז 183—185) גיט ער איבער אַ טייל פון זיין בריוו צו הער י. ד. מ. (מאזעס), וואָס ער האָט צוגעשיקט כ״ח אדר תרע״ט, דערקלערנדיק זיין שטאַנדפּונקט וועגן אגודה. ער האָט געוואָלט, אַז אין דער פירערשאַפט זאָלן אויך זיין פאַרטראָטן רבנים נישט בלויז רביים... והנה אי אפשר להסכים, כי כל עניני היהודים בקודש ובחול, דברים הצריכים לנסיון, בקיאות וידיעות שמושיות הרבה יעמדו תחת ממשלת רביים...

הרב גרויבארד יו״ר וועדת־חינוך בוועידת המזרחי בפולין, בטבת תרע״ט — הרב גרויבארד פארזיצער פון חינוך־קאמיסיע בעת דער מזרחי־קאנפערענץ, אין טבת תרע״ט.

ס'איז געווען א צייט ווען ער איז געשטאנען אין איין ריי מיט אזעלכע פערזענלעכקייטן ווי מיכל פינס, זאב יעבץ (זיין אינטימער פריינט), בערלין, ניסנבוים, בראדט און יבדל לחיים, פישמאן א. א.

ער איז געווען א שטארקער אנהענגער פון פאליטישן ציוניזם. א גרויסער פארערער פון הערצל, וועלכן ער האט תמיד געלויבט פאר זיין נאבעלער ארבעט און גרויסן אויפטו לטובת דעם יידישן פאלק.

ער האט געהאלטן פאר א גרויסע עוולה די פאסיווקייט פונם רעליגיעזן יידנטום צום ציוניזם. ער האט מיר דערציילט, אז רעדנדיק אמאל מיט סאקאלאוו'ן וועגן פארשידענע ציוניסטישע פראבלעמען, האט ער אים פארגעהאלטן, פארוואס דער אלגעמיינער ציוניזם העלפט נישט אויפבויען רעליגיעזע קאלאניעס אויפן באזיס פון תורה ומסורה. האט סאקאלאוו אים געענטפערט: „אונזער ארבעט איז אריינצוברענגען וואס מער יידישע עולים אין ארץ ישראל. מיר מאכן נישט קיין אויסנאם פון וואס פאר א שיכט די עולים זאלן זיין. אויב איר ווילט בויען א רעליגיעזע ארץ ישראל טא בויט זשע; ארגאניזירט זיך, פארט קיין ארץ ישראל, און בויט קאלאניעס על פי תורה ומסורה"...

נו, — פלעגט ער פארענדיקן — פארשטייען דאס אונזערע פרומע יידן? יענער שרייט „טא בויט זשע!" און זיי שטייען מיט פארלייגטע הענט. אוי, וואס פאר אן אומבאוווסטזיניק פאלק זיי זענען!"

אין חודש ניסן תר״פ האט ער דערהאלטן אן אפיציעלע איינלאדונג פון טאראנטער קהילה צו פארנעמען דעם רבנות־אמט אלס רב הכולל. אין אנהייב האט ער נישט געוואלט פארלאזן זיין היימאט. פארשידענע סיבות האבן אבער געפירט דערצו, אז ער זאל זיין געצוווּנגען צו פארלאזן פוילן.

אין זומער פון יענעם יאר איז ער געפארן צו דער אלוועלטלעכער ציוניסטישער קאנפערענץ, וואס איז אפגעהאלטן געווארן אין לאנדאן. ער האט דארטן געהאלטן א רעדע אין העברעאיש אין נאמען פון אלוועלטלעכן מזרחי. די באשרייבונג פון דער קאנפערענץ און א טייל פון דער רעדע, וואס ער האט דארט געהאלטן געפינען זיך אין „ספר זכרון". דערוויל איז אויסגעבראכן דער קריג צווישן ניי־פוילן און באלשעוויסטישן רוסלאנד. באין ברירה האט ער זיך געמוזט לאזן אין וועג קיין טאראנטא, וווהין ער איז אנגעקומען דאנערשטיק ד' אלול תר״פ.

קומענדיק אויפן נייעם קאנטינענט האט ער נאכגעפאלגט דעם חכמ'ס עצה: „בבקר זרע... ולערב אל תנח"... ער האט באלד געפונען פאר זיך א ברייט פעלד פאר טעטיקייט. ער האט זיך פארנומען מיט חנוך, זיך אנגעשטרענגט אויפצובויען די גרעסטע, שטרענג ארטאדאקסישע תלמוד תורה אין שטאט. געארבעט איבער די כוחות פאר שמירת שבת און כשרות. ער האט איינגעארדנט „עירובין" אין שטאט, וואס איז א חידוש אין גאנץ אמעריקע. זיין „תקנת עירובין" ווערט באטראכט פאר א מאדעל ביי די גרעסטע אייראפעאישע רבנים, פון וועלכע ער איז שטארק געלויבט געווארן.

ער האט אויך פיל געארבעט פאר „היתר עגונות", צו באפרייען די פאראומגליקטע פרויען, וועמעס מענער ס'זענען פארלוירן געווארן אין דער גרויסער וועלט־מלחמה. ער האט זיך וועגן דעם ענין דורכגעשריבן מיט די גרעסטע רבנים פון דור, מיטן לובלינער רב ר' אלי' קלאצקין, מיטן דינאבורגער עילוי, ר' יוסף ראזען, מיטן אסטראווצער רב ר' מאיר יחיאל, און מיטן הרב קוק זכרונם לברכה.

אין טאראנטא האט ער אויך פארעפנטלעכט זיינע ספרים „ימין ושמאל", „דברים ככתבם", „יביע אומר" און די לעצטע דריי בענדער שאלות ותשובות „חבלים בנעימים".

מיט וואָרט און שריפט, נישט אַרויסלאָזנדיק קיינמאָל די פעדער פון האַנט, האָט דער שרענצקער עילוי, איבעראַל ווו ר'איז נאָר געווען טעטיק, באַלויכטן דעם מהות פון יהדות, די יידישע אנשויאונגען און פרינציפּן און מיט זיינע לאָגישע אַרגומענטן אַרויסגעבראַכט זייערע אמת'ן.

ער איז געווען אַ ליכטיקער שטראַל אין אונזער פינסטערער צייט, קעמפנדיק פאַרן אויפהאַלט פון אונזער טראַדיציאָנעלער תורה ליטעראַטור, וואָס איז „ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים" (איוב י״א ט').

ס'איז אָבער שוין דער גורל פון די „בני עליה" צו לעבן איזאָלירט פון דער אַרומיקער וועלט. די יחידי סגולה פון יעדן דור פאַרברענגען זייער הייליק לעבן פאַרוקט ערגעץ אין אַ ווינקעלע, אין די ד' אמות של הלכה.

נישט זיי פאַרלאַנגען כבוד, נישט זיי יאָגן זיך נאָך פרסום. זיי אַרבעטן פאַר זיך און אויף זיך אין די ראַמען פון תורה און עבודה. אַ טראַגעדיע, — אָט די דער־ווייטערונג פון גאון פון ציבור — אַ טראַגעדיע פאַרן גאון, וואָס קאָן עפּעס אויפטאָן פאַר דער מענטשהייט, צו לעבן אָפּגעזונדערט, איינזאַם. נישט ווייניקער איז עס אָבער די טראַגעדיע פונם צבור וואָס איז פאַר־בלענדט, און ווייסט נישט ווי אַזוי פאַר זיך אויסצו־שניידן אַ וועג צום גאון, צו באַגרייפן זיין שיטה, זיינע געדאַנקען און געפילן.

ז. מיסטיקער און ראַציאָנאַליסט

הרב גרויבארט ז״ל האָט פאַראייניקט אין זיך עטלעכע שיטות אויף אַ גאָר האַרמאָנישן אופן. ער איז געווען חסיד און מתנגד, מיסטיקער און ראַציאָנאַליסט, ראָמאַנ־טיקער און רעאַליסט. ער האָט געגלויבט *באמונה שלמה אין משיחן און דאָך געהאַלטן שטאַרק פון ציוניזם. ער* איז געווען קעגן סאָציאַליזם און אַוודאי קעגן קאָמוניזם, אָבער געאַכטעט און רעספּעקטירט דעם פּשוטן אַרבעטער, וואָס לעבט אַ נאָרמאַל און אָרנטלעך לעבן פון זיין *אייגענער פּראַצע און פּראָדוקציע**. *אין זיין צוואה* האָט ער אונטערגעשטראָכן דעם פאַרלאַנג צו זיין אין שכנות מיט אַן אָרעמען, אָבער ערלעכן מענטשן — „מקום רק אצל עני, איש ישר נהנה מיגיע כפו.." ער האָט איבערגעלאָזט געלט פאַר אַלע דריי אַרבעטער באַוועגונגען: פּועלי־ציון (הסתדרות), פּועלי מזרחי, און פּועלי אגודת ישראל.

זייענדיק אָנגעלערנט אַזויפיל פון דער סכאָלאַסטיש־ראַציאָנאַליסטישער ליטעראַטור, האָט ער שטאַרק געהאַלטן פון „תורת הנגלה". אַלע זיינע ספרים זענען באַזירט אויף תורת הנגלה, אויף טיפער לאָגיק און ריינעם פאַרנונפט. נישט נאָר האָט ער זיך געהאַלטן שטאַרק ביי דעם תלמוד, דער מקור פון אַלע שפּעטערע שאַפונגען, ביי די ספרי הפוסקים פון די „ראשונים" און ביי דער טרוקענער סכאָלאַסטישער ליטעראַטור, באַזירט אויף די ד' חלקי שולחן ערוך, נאָר, ווי שוין דערמאָנט, אויך געלערנט און געקאָנט דעם „כוזרי", „מורה נבו־כים", ר' סעדיה גאונ'ס עיקרים און אַנדערע פילאָזאָ־פישע ווערק, ווי אויך אַלע פּאָעטישע שאַפונגען פון די גדולי הפיטנים אינם מיטלאַלטער.

ער איז געווען אַ „מתנגד", אינ'ם זין פון פאַרטיידיקן מתנגדישע רבנים, אויב זיי זענען געווען גערעכט. אין „ספר זכרון" נעמט ער זיך שטאַרק אָן פאַרן וואַרשעווער רב ר' יעקב געזונדהייט ז״ל, אַ באַוווסטער „מתנגד" און „גאון עצום", וועלכער איז אומברחמנות'דיק גע'רודפ'ט געוואָרן פון חסידים אין וואַרשע. ער שטעלט זיך אַרויס פאַרן „מופת הדור", דעם מלבי״ם, וועלכער איז געווען רב אין לונשיץ (אַ קליין שטעטעלע אין פּוילן), און צוליב די רדיפות פון די חסידים געמוזט פאַרלאָזן און אַוועקפאָרן קיין מאָהילעוו, פאַרנעמענדיק דאָס דאָרטיקע רבנות בכבוד גדול. אַזוי נעמט ער זיך *אָן פאַר ר' יוסף ענגעל, דער וועלט באַרימטער פּוילישער גאון, פאַר ר' יהושועלע קוטנער* (מחבר פון „ישועות ישראל", „ישועות מלכו" א. אַ. וויכטיקע ספרים) וועלכער איז גערודפט געוואָרן פון חסידים. ער האַלט אָבער פון חסידות און פון געוויסע רביים. *ער האָט ליב דאָס חסידות און אַנערקענט דעם היסטאָרישן באַטייט* און וויכטיקייט פון חסידיזם.

די פּראָטאָטיפּן פון חסידישע רביים ביי אים זענען

* זע, יעקב מאַנדעל, הגאון ר' יהודה ליב ז״ל, „יידישער זשורנאַל", טאָראָנטאָ, אָקט. 10, 1937.

געווען: דער פשיסכער רבי ר׳ בונם, וועמעס גוטע ווערטלעך ער דערמאָנט אַזוי אָפט אין אַלע זיינע ספרים; דער קאָצקער רבי ר׳ מענדעלע מארגנשטערן, פון וועמען ער האָט שטענדיק גערעדט און אים כאַראַקטע־ריזירט אין פיר ווערטער: למדן, חריף, פילוסוף, משכיל; דער ערשטער גערער רבי, ר׳ יצחק מאיר אלטער (רי״ם), וועמען ער האָט געהאַלטן פאַר אַ ריז, פאַרן גרעסטן למדן אין זיין צייט, מחבר פון זיבן ספרים „חדושי הרי״ם", „תשובות הרי״ם", א. אַ. וו. דער טשע־כאַנאָווער רבי און זיין זון ר׳ זאב לאנדא (שפעטער סטריקאָווער רבי), כאַראַקטעריזירנדיק אים אַלס פילאָ־זאָף און דיכטער; סאָכאַטשאָווער רב ר׳ אברהם־אלע (אידעם פון קאָצקער רבי׳ן און מחבר פון ספר שו״ת „אבני נזר"), און פון נאָך אַנדערע גדולי הרבנים.

אין „ספר זכרון" טרעט ער שאַרף אַרויס קעגן דעם בוך „אין פוילישע וועלדער" פון דעם גרויסן קינסטלער י. אפּאַטאָשו, וועלכער זאָל האָבן באַליידיקט אין זיין ווערק דעם קאָצקער רבי׳ן מיט זיין זון ר׳ דוד, זאָגנדיק, אַז „לא מניה ולא מקצתיה", „והוא ממש כאומר על משה רבנו שעבד אלילים, ועל שלמה המלך שהיה האיש היותר סכל בדורו, וכי אלכסנדר המוקדוני מפורסם למוג־לב כארנבת"...*.

זייענדיק אַ שטאַרקער אַנהענגער פונם ציוניזם, גלויבנדיק, אַז יידן קאָנען ווערן אַ נאָרמאַל פאָלק דורך ארץ־ישראל, איז ער דאָך נישט געווען קיין „שולל הגלות". דאָך נישט מבטל געמאַכט די גלות־טרוימען אויף משיחן. שטאַרק געהאַלטן פונם גלות־כוח, פון אויסדויער און אמונה; שטאַרק געגלויבט אינם כוח פון טראַדיציע, פון ירושה־קוואַל וואָס איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור.

פונקט ווי אַלע רעליגיעזע דענקער האָט ער שטאַרק געגלויבט אין דער מיסיע פון אונזער פאָלק, מיט וועלכער ס׳איז פול אונזער קבלה־ליטעראַטור, אַז מיר זענען אַן אַנדער פאָלק, אַן „אתה בחרתנו׳דיקס", מיט

* „ספר זכרון" קאַמענטאַר, ז. 176.
אין יאָר תר״פ. האָט ער אין ארגאַן „המזרחי" פאַרעפנטלעכט אַ מאמר אין העברעאיש א. נ. „להצדיק את הצדיק", פאַר־טיידיקנדיק דעם קאָצקער רבי׳ן און זיין שיטה אין חסידות.

אַן אַנדערן געשיכטלעכן גורל און מיט אַן אַנדערער היסטאָרישער צוקונפט.

קאָן איך זיך דאָ באריכות נישט אָפּשטעלן אויף ציטאַטן פון זיינע ספרים, אום קלאָר אַרויסברענגען די פילאָזאָפיע, וואָס איז אַ סינטעז פון רעליגיעזן גלויבן, סאָציאַלן בטחון און נאַציאָנאַלן אָפּטימיזם. איך האָב דאָ נאָר געוואָלט אונטערשטרייכן דעם פאַקט, אַז ביי אים האָבן געקאָנט האַרמאָנירן די ציוניסטישע אידעאַלן צוזאַמען מיט דער טיף־טראַדיציאָנעלער, איינגע־ווורצלטער אמונה, אַז יידן זענען אַ „גוי קדוש", אַן אויסנאַם־פאָלק און ווערן דירעקט געפירט פון דער השגחה העליונה.

אַלע זיינע יאָרן האָט ער געשטרעבט צו זען דאָס אויסדערוויילטע פאָלק, דער עם התורה, זאָל זיין אַן אמת הויך פאָלק, און זיך פירן לויט דער מאָראַל און עטיק פון זיינע נביאים. האָט פיל מאָל דערמאָנט, אַז דער אנהייב פון דער תורה און די ענדע איז גמילות חסדים (גמרא סוטה) און אַז גאָט וויל מען זאָל זיך באַהעפטן אין זיינע מדות: מה הוא רחום אף אתה רחום. ער האָט געוויטיקט אויף דעם וואָס די פועלי־ציון פאַרוואַנדלען ארץ־ישראל אין אַ לאַנד אָן יידישער טראַדיציע. און ער — דער גרויסער צדיק און טרוימער פון אַ בעסערער יושר־דיקער וועלט בעט גאָט, ער זאָל עפענען זייערע אויגן און זיי זאָלן דערזען זייער פאַלש־קייט „ואך עינינו אל ה׳ כי ילמד תועים בינה ויקוים „ואסירה כל בדיליך" *.

ז. זיין מסירת נפש פאַר יידן אין פוילן

עס איז אוממעגלעך איבערצוגעבן אויפן פּאַפּיר זיין געוואַלטיקע „אהבת ישראל", זיין מיטלייד מיט די יידן פון פּוילן, רומעניע, אונגאַרן און אַזוי ווייטער. די קריי־טישע לאַגע פון דאָרטיקן יידנטום (די אָפּטע פּאַר־פאָלגונגען און פּאָגראָמען) האָט אים ממש צובראָכן זיין האַרץ. אין די ליידן און פיין פון די מזרח־אייראָ־פּעאישע יידן האָט ער נישט געזען בלויז אַ קאַטאַסט־ראָפע וואָס טרעפט אַמאָל; ער האָט אין דעם געזען אַ טראַגעדיע פון אַ פאָלק וואָס האָט נישט קיין באָדן,

* דאָרטן ז. 130.

קיין לאַנד און מוז זיך אָנלענען אויף יענעמס חסד. אײַפּן „חסד לאומים חטאת״.

ער האָט געװײטיקט איבערן גורל פונם פּױלישן ידנטום. זײַן האַרץ איז אָנגעפּילט געװען מיט צער פון די בריװ װאָס ער פלעגט כסדר דערהאַלטן פון רבנים, גדולי ישראל, און סתם אָרעמע יידן, װעלכע פלעגן ביי אים בעטן הילף און שטיצע, זיך צו ראַטעװען פון נױט, פון אונטערגאַנג.

צו אים זענען אָנגעקומען הונדערטער רעטונגס בריװ אַזעלכע, און ער, מיט זײַן ברייט האַרץ, האָט זיי אַלעמען געענטפערט מיט אַ פאַר דאָלער. ס׳ליגט ביי מיר אַ בריװ צו אים פון קאַלישער רב ר׳ יחזקאל ליפשיץ ז״ל, װעלכער פלעגט זיך קאָרעספּאָנדירן מיט אים װעגן פאַרשידענע ענינים און איבערהויפּט װעגן אױפװעקן שלאָפנדע אַמעריקאַנער הערצער זיי זאָלן שטיצן זײערע אָרעמע קרובים אין פּױלן. דער לעצטער פרעגט „החרש היה לבם?״ זענען די אַמעריקאַנער טויב צו די אַלאַרמען פון זײערע שװעסטער און ברידער אין פּױלן? און װאָס פאַר אַ שמערצן און װײטיק ס׳האָט אים פאַרשאַפט די פּאַסיװע און גלייכגילטיקע שטעלונג פון די היגע יידן צו זײערע נויטליידנדע פּױלישע ברידער.

ער האָט זיך אַ לאַנגע צייט אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן, װעגן שאַפן אַ פאַר מיליאָן דאָלער אויף צו באַזעצן אַ הונדערט טויזנט יידן פון פּױלן אויף קאַנאַדער ערד. װעגן דעם פּלאַן האָט ער אַ סך גערעדט. האָט זיך אַמאָל װעגן דעם געװענדעט צו דעם באַװוּסטן שיקאגער מיליאָנער־פילאַנטראָפּ יוליוס ראָזנװאַלד.

דער לעצטער האָט אָבער נישט געװאָלט זיך פאַר־אינטערעסירן מיט דעם פּלאַן. בנוגע דעם האָב איך אים אַמאָל געפרעגט: איר װילט גאָר שאַפן אַ קאָנקורענץ־באַװעגונג קעגן ציוניזם? האָט ער מיר דאַרויף געענט־פערט: „ראשית, קלער איך אַפילו נישט װאָס מיינע ציוניסטישע פריינט װעלן זאָגן. ס׳איז איצט „עת לעשות״, נישט צו חקרנ׳ען — מען דאַרף עפּעס טאָן פאַרן פאָלק, נישט זיך אָפּצושרעקן פאַר קיין זאַך. והשנית, האָלט איך אַז דאָס װאָלט גאָר נישט געװען קיין „כנגד״ באַװעגונג צום ציוניזם. אדרבא, די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע װאָלט געקאָנט האָבן איר הויפּט השגחה אויף צו באַזעצן יידן פון פּױלן, װעלכע קאָנען נישט פאָרן קיין ארץ ישראל, אויף קאַנאַדער באָדן. דאָ זיי צוגרייטן צו ערד־אַרבעט, דאָ זאָלן זיי דורכמאַכן די הכשרה, אַזוי, אַז קאַנאַדע זאָל זײַן דער „פּרוזדור״ צו דעם ארץ־ישראל׳דיקן „טרקלין״.

ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט׳ן געדאַנק אַליין אַרומצופאָרן און שאַפן אַזאַ באַװעגונג.

טראָץ זײַן עלטער האָט ער געדענקט, אַז ער װאָלט זיך נאָך געקאָנט אונטערנעמען אַזאַ ריזיקאַלישע נסיעה, און שאַפן, סיי די מאַטעריעלע מיטלען, די מיליאָנען, װאָס זענען נייטיק פאַר אַזאַ אונטערנעמונג, און סיי דעם מענטשן מאַטעריאַל, װאָס זאָל באמת זײַן פעאיק צו ערד אַרבעט.

ח. זײַן קאַמף פאַר חינוך און שמירת־שבת אין אַמעריקע

איז קיין ספק נישט, אַז פאַר די נאָענטע אַרום אים, איז הרב גרויבארט ז״ל געװען אַ ליכט קװאַל, דערמיט אַליין װאָס ביי אים איז פאַראייניקט געװען תורה־גאונות מיט װעלטלעכע װיסן. אָבער אויך פאַר אַנדערע איז ער געװען אַ מורה־דרך. אויך פאַר אַנדערע האָט ער זיך באַװיזן אין געשטאַלט פון אַ קעמפער פאַרן אמת, פאַר דעם ידישן גייסט.

אַ לעבן לאַנג האָט ער אָפּגעגעבן פאַר הנוך, פאַרן רעליגיעזן חנוך־װעזן. געקעמפט קעגן פריידענקער, באַװייזנדיק מיט גרויס חכמה, אַז די תורה איז דער בעסטער קװאַל פון װיסן.

אויפנעמענדיק דעם קאַמף מיט דעם כפירה גייסט האָט ער גלייכצייטיק געמונטערט די עלטערע פרומע יידן, װאָס זענען אַריין אין אַ חוני־המעגל שלאָף און זיך פון קיין זאַך נישט װיסנדיק געמאַכט.

מערסטנס אָבער האָט ער געקעמפט קעגן חלול השבת, װאָס ער האָט נישט געקאָנט צוזען און צוליב װעלכן ער האָט אַזױפיל געװײטיקט.

אָנגעהויבן האָט ער אין דער עפנטלעכקייט זײַן קאַמף פאַר שמירת שבת אין אַ זײער נישט גינסטיקער צייט, אין דער צייט פון דער װעלט מלחמה. זײענדיק אַליין אַ פאַרטרײבענער אין אַ פרעמד לאַנד האָט ער

גענומען אויף זיך די מיסיע, און מיט דער גרעסטער מסירת נפש, צו אָרגאַניזירן רעליגיעזע שולן און היטן שבת אין פרייען רוסלאַנד.

איז ער געקומען אין שטעטל מארום און דערזעענדיק ווי די קינדער וואַקסן עם הארצים, ווילד; די עלטערן זענען מחלל שבת און היטן נישט קיין יידישקייט — האָט ער מיט דער גרעסטער ענערגיע דאָרט געעפנט חדרים, שולען און געווירקט אויף די איינוואוינער נישט מחלל שבת זיין.

די פאַרזאָרגונג פון שפייז און קליידונג האָט ער איבערגעגעבן אַנדערע; פאַר זיך האָט ער געלאָזן די גייסטיקע פאַרזאָרגונג.

איך וויל דאָ דורכלאָזן זיין אָנגעשטרענגטע אַרבעט פאַר דער אָרגאַניזירונג פון חדרים און תלמוד תורה׳ס. איך וויל זיך בלויז אָפּשטעלן אויף זיין אָנשטרענגונג פאַר שמירת שבת.

זיין מאטא איז געווען: „כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם״... זיינע הונדערטער רעדעס זענען געבויט אויף דעם מאָטיוו. נאָך דער קערענסקי איבערקערעניש אין פעברואַר 1917, ווען יידן איז געגעבן געוואָרן נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע, האָט ער דאָס אויסגענוצט אויפ־צושטעלן די אָרגאַניזאַציע „מסורה וחרות״.

אין דער צווייטער דעקלאַראַציע, ווו עס ווערן דערקלערט די גרונט פרינציפּן און אויפגאַבן, ווערט שוין דערציילט וועגן חלול שבת אין רוסלאַנד וואָס דאַרף באַקעמפט ווערן. „אונזער שטרעבונג — ווערט דאָרט געזאָגט — איז, אַז שבת זאָל זיין אַ פול־שטענדיקער רו טאָג און אַז יידן וואָס האַלטן געשלאָסן זייערע געשעפטן שבת זאָל זיין דערלויבט זיי עפענען זונטיק״.

און נישט נאָר פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג האָט ער געפאָדערט שבת־רו, ער האָט אויך געפאָדערט, דורך דער נייער אָרגאַניזאַציע, אַז יידיש־מיליטער און אַלע יידישע רעגירונגס־אָנגעשטעלטע, זאָלן קענען היטן אומגעשטערט יידישע ימים־טובים און שבת.

צו דער נייער באַוועגונג זענען צוגעשטאַנען הונ־דערטער רבנים, אויך דער „חפץ חיים״ ר׳ ישראל מאיר הכהן, ראַדינער רב ז״ל, האָט אונטערגעשטיצט די דאָזיקע באַוועגונג, אין וועמעס שפּיץ ס׳האָט זיך געשטעלט נישט בלויז הרב גרויבאַרט נאָר אויך הרב מזא״ה, הרב שמואל ראבינאָוויטש און דער באַרימטער למדן ר׳ שלמה גאָף (אַלע זענען שוין אין גן־עדן).

אַ סך האָפענונגען האָט הרב גרויבארט געלייגט אויף דער נייער פאָלקס־רעגירונג, וואָס וועט געבן נאַציאָ־נאַלע אויטאָנאָמיע אַלע מינדערהייטן און דערמעגלעכן אויסצובויטערן דאָס יידישע דערציאונגס וועזן און היטן אומגעשטערט די רעליגיע. צום באַדויערן זענען אַלע זיינע שטרעבונגען געבליבן אַ גוטער ווונטש. צום סוף אָקטאָבער 1917 איז די קערענסקי רעגירונג געפאַלן און מיט איר אַלע גוטע ווונטשן.

די באָלשעוויקעס האָבן אָנגעהויבן זייער דיקטאַטור אויך אויף דער יידישער גאַס. די ליכטיקע טעג זענען איבערגעקערט געוואָרן צו פינסטערע. דיאמאנטשטיין איז געוואָרן דער קאָמיסאַר איבער יידישע אָנגעלעגנ־הייטן, און האָט געשלאָסן אַלע נאַציאָנאַל־העברעאישע און טראַדיציאָנעלע שולען. תנ״ך, תלמוד איז בכלל פאַרבאָטן געוואָרן. זיין היסטאָרישע אויפגאַבע אין רוסלאַנד האָט זיך געענדיקט. און ער האָט זיך קוים אַרויסגעראַטעוועט פון׳ם דאָרטיקן גיהנום.

פאַר די איבער דריי יאָר וואָס ער איז געווען אין רוסלאַנד האָט ער געהאַלטן אומצייליקע דרשות אין העברעאיש, יידיש און רוסיש. דרייצן דרשות האָט ער געלאָזן אָפּדרוקן אין זיין מלחמה־בוך „ספר זכרון״. אַלע דרשות זענען פול מיט דברי מוסר, באַזירט אויף לאָגיק און וויסנשאַפט... זייענדיק אין קאַזאַן האָט ער געהאַלטן אַ טיפזיניקן רעפעראַט וועגן שמירת שבת, אין וועלכן ער האָט געזאָגט: „זכור — געדענק, אַפילו אויף אַזאַ אָרט ווו שבת איז שוין פאַרגעסן געוואָרן און היטן שבת מיינט ברענגען אַ קרבן... „שמור את יום השבת כאשר צוך ה׳ אלקינו״ — אַפילו דו האָסט נישט מורא פאַר קיין מענטשן, שעמסט זיך נישט פאַר זיי — זאָלסטו היטן שבת צוליב גאָטס באַפעל״.

אַמעריקע, וווהין ער איז אָנגעקומען אין תר״פ, איז אים נישט געפעלן, צוקוקנדיק ווי די יסודות פון דת ווערן דאָ אַזוי פאַרלעצט, צוקוקנדיק די מחלוקות׳ן אין די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, זעענדיק ווי אַ רב שטרענגט

זיך אָן מיט אַלע כוחות אַרונטערצורייסן דעם צווייטן און צו שטערן זיין אַרבעט מעג זי זיין ווי נוצלעך... ווי אין רוסלאַנד אַזוי אויך דאָ האָט ער געשטורמט קעגן חלול שבת. אין ניסן תרפ״ב האָט ער פּובליקירט אין יידיש און ענגליש אַן „אָפענעם שבת־בריוו צו די אַמעריקאַנער מאַנופעקטשורער און אַרבעטער״ א. נ. „אגרת שבת״.

אָט מיט די ווערטער הייבט ער אָן זיין בריוו: „איך פּרינצעסין „שבת״ אַפּיל צו אייך, איך בין גענוג פּאָפּולער און ברויך נישט פאָרצושטעלן מיין יחוס. איך בין אַזוי אַלט, ווי לאַנג אידען עקזיסטירען... איך בין די קרוין פון אידענטום, גאָט און ישראל׳ס ליעבלינג.

„אַלזאָ, פרעגט זיך ווי קענט איר אַמעריקאַנער אידען דולדען ווי איך ווער שענדלעך אַטאַקירט און באַליידיגט, און במנוחה צו קוקען ווי עס ווערט געשטערט די מנוחה פון שבת?...״

(איך האָב נישט געענדערט נישט די אָרטאָגראַפּיע און נישט דעם סטיל נ. ש.).

ער האָט אַפּעלירט צו אַלע שולען זיי זאָלן נישט צולאָזן צו קיין אַמט די יעניקע וואָס זענען מחלל שבת, און אודאי נישט אַז אַ מחלל שבת זאָל זיין אַ פּרעזידענט פון אַ שול.

אין אַ צווייטן אויפרוף א. נ. „לעשות את השבת״ איז ער שפּעטער אַרויסגעקומען מיט פּראַקטישע פּלענער וועגן שמירת שבת. ער פאָדערט למשל מען זאָל זיך ווענדן צו דער רעגירונג, אַז זי זאָל דערלויבן אַרבעטן זונטיק, די וואָס אַרבעטן נישט שבת. אָדער צו פאַרגרעסערן פּראָפּאָרציאָנעל די אַרבעטס־שטונדן פון די 5 וואָך־טעג, אום צו „דעקן״ דעם שבת.

הרב גרויבאַרט האָט אין אַלע זיינע ספרים אַגיטירט פאַר שבת־רו, טראָץ דעם וואָס ער האָט געהאַלטן אַז פאַר שבת דאַרף מען נישט קיין אַגיטאַציע. געווען אַ צייט, ווען ער איז אָפן אַרויס אין קאַמף קעגן חילול־שבת. עטלעכע שבתים איז ער מיט אַ עדה יידן אַרויס אויף קענזיגטאָן (יידישער מאַרק אין טאָראָנטאָ), דאָרטן געהאַלטן זיינע דרשות קעגנאיבער די געוועל־בער, מיינענדיק אַזוי אַרום צו ווירקן אויף די מחללי שבתות. נישט איינמאָל איז ער באַליידיקט געוואָרן פון ווילדע עם־הארצים וואָס האָבן זייערע געשעפטן אין יענער געגנט. ער האָט אָבער אַלץ פאַרליב גענומען, זאָגנדיק:

„אויב אַ רב זעט, אַז עס איז וויכטיק צו וואָרענען קעגן חילול שבת אין זיין שטאָט, וואָס פאַר אַ רעזול־טאַטן קאָנען ברענגען זיינע רעדעס אין שול צווישן שומרי שבת? די בעלי־דבר זענען דאָך דאָרטן נישטאָ. זיי זענען דאָך פאַרנומען אין זייערע עסקים — דער רב דאַרף דעריבער אַרויסגיין צו זיי! רעדן אויף די ערטער וווּ זיי געפינען זיך?...״

ער ברענגט ראיות פון אַמאָל, ווען מען האָט גע־פּריידיקט אין די גאַסן:

דער פסוק זאָגט (משלי א׳ כ): „חכמות בחוץ תרונה, ברחובות תתן קולה״. אברהם אבינו האָט עפנטלעך און אומעטום געפּריידיקט גאָטהייט. חזקיה האָט גערעדט צום פאָלק „ברחוב שער העיר (דברי הימים ב׳ ל״ב ו׳) און אַזוי עזרא הסופר (עזרא, ט. י.) און אַזוי נחמיה האָט געלייענט אין דער תורה אין גאַס, פאַרן „שער המים״ (נחמיה ח. ג.).

באַווייזנדיק די חשיבות פון שבת פון סאָציאַלן, הומאַנען, רעליגיעזן שטאַנדפּונקט *, האָט ער געגלויבט, אַז ער וועט קאָנען אויפטאָן עפּעס ממשות׳דיקס. ער איז געווען ערלעך צו דער זאַך, און אַזוי ווי יעדער ערלעכער מענטש מוז זיין אַביסל נאַאיוו, אַזוי האָט ער געגלויבט, אַז עס וועט אים געלינגען עפּעס מתקן זיין בנוגע שמירת שבת. זיינע ספרים: „דברים ככתבם״, „ימין ושמאל״, „יביע אומר״, וואָס לייכטן מיט תורה און וויסן, זענען עדות אויף זיין אָנגעשטרענגטער באַמיאונג אויף דעם געביט. מיט דער קראַפט פון זיין פעדער, און דער שיינקייט פון זיין ריידן האָט ער געוואָלט איבערציייגן און אויפקלערן די יידישע מאַסן אין אַמעריקע...

די נאָענטע אַרום אים האָבן פאַרשטאַנען ווי אָפּ־צושאַצן זיינע שבת־דעקלאַראַציעס, מיט וועלכע ער האָט געוואָלט באַפעסטיקן דעם „ושמרו״, אין וועלכן דער ייד קאָן זיך פאַרטיפן און קומען צו דער אצילות

* זע, „דברים ככתבם״, תרצ״ב, ז״ז 198—199.

וועלט, זייענדיק דער אייביקער צייכן, וואָס פאַראייניקט די יידן מיט גאָט:

„ברית עולם ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם״.

ט. דער גרויסער עניו

במקום גדולתו שם אתה מוצא ענותנותו. זייענדיק אַזוי מפורסם בכל קצוי תבל, טיטולירט צו ווערן „רבן של כל בני הגולה״, האָט ער זיך געהאַלטן באַשיידן צו זיינע נאָענטע, איבערהויפּט צו זיינע תלמידים, מיט וועלכע ער האָט פאַרברענגט אַזוי פיל צייט און ענער־גיע, נישט נאָר אין לערנען, נאָר אויך אין שמועסן, אין שיחות חולין, וועלכע זענען געווען דורכגעדרונגען מיט ידיעות און בקיאות, אַז פון זיי אַליין האָט מען גענוג געלערנט.

מיט זיינע תלמידים האָט ער זיך שטענדיק געהאַלטן ווי אַ חבר. זיינע בריוו צו תלמידים זענען געווען „ידידות״ בריוולעך. ווען איך בין אין יאָר תרצ״ב אַוועק פון טאראנטא האָט ער זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט מיין לאַגע און געשריבן צוויי בריוולעך, אין וועלכע ער באַציט זיך צו מיר ווי צו אַ „ידיד״ נישט ווי צו אַ „תלמיד״. אַזוי ווי דאָס ערשטע בריוול האָט צו טאָן מיט פריוואַטע ענינים וועל איך דאָ נאָר איבערגעבן דעם תוכן פון צווייטן בריוול, וואָס לייענט זיך ווי פאָלגט:

ב״ה ג׳ כ״ו אלול צ״ב טורונטו.

כבוד חביבי בחור כהלכה (דעמאָלט נאָך געווען אומפאַרהייראָט נ. ש.) חריף ובקי, מבין ושלם מר. נחמן בומיל (שמן) יחי׳.

קבלתי יקרתך, ולא שבעתי רצון בראותי כי אין לך עוד בסיס קיים למשלח יד. אך אם אינך רואה כי יגעת ומצאת — תאמין כי לא יגעת כראוי. הי׳ מוצל ואל תתרפה, חפש וחפש.

על אודות חב״ד, ראה פי׳ רמב״ם אבות פ״ו מי״ז (ודבריו סתומים) ותפארת ישראל ופי׳ משלי להגאון מלבים פרשה א׳ ובכמה מקומות שם שהוא קובע גדרים, ובס׳ גן נעול שכמעט כולו מוסד ע״ז, ובאמת נראה שאין הבדל בשמות הנרדפים, ומי היודע חלוק בין אויל, בער, חסר לב, כסיל, סכל, נבוב, פתי, פותה, טפש, שוטה, יבין מה בין חכמה בינה דעת.

פה הכל כדאתמול. תכלה שנה וקללותי׳ ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה. יחדש ה׳ עלינו את השנה לטובה ולברכה.

ידידך

יהודא ליב גרויבארד, דר״ש מכל ב״ב

ער האָט אָפט ליב געהאַט צו דיסקוטירן מיט זיינע תלמידים אין ענינים פון הלכה און געווען שטאַרק צופרידן, ווען ער האָט געמוזט נאָכגעבן. אין מסיבות תלמידים האָט אויף אים גערוט דער יום־טוב צויבער, די נאָענטקייט, צוגעבונדנקייט און פרייד פון טאַטע צו זיינע קינדער.

מיר, די גאַר נאָענטסטע, האָבן דאָס געפילט און געוווּסט ווי דאָס אָפּצושאַצן. אונזער באַציאונג צו אים איז אויך נישט געווען פון בלויז „מורא הרב״... נאָר אַ ליבשאַפט, אַן אהבת נפש צו אַ ליבן, איבערגעגעבע־נעם מורה דרך...

אין זיין צוואה, וואָס ער האָט אָנגעשריבן צוויי יאָר פאַר זיין טויט, האָט ער פאַרלאַנגט מ׳זאָל אים באַערדיקן לעבן אַן אָרעמען ערלעכן יידן, וואָס האָט געלעבט „מיגיע כפיו״. ער האָט אָנגעזאָגט, אַז זיין לויה זאָל זיין אַן איינפאַכע; קיינער אויסער די קינדער, זאָל נישט מאַכן קיין הספדים. אויף זיין מצבה זאָל מען נישט אויסקריצן קיין טיטולן, בלויז זיין און פאָטערס נאָמען.

י. די פטירה פונם גאון

הרב גרויבארט איז נפטר געוואָרן מיטוואָך בייננאַכט, ב׳ מרחשון תרצ״ח. (דעם 6־טן אָקטאָבער 1937). נישט קוקנדיק דערויף וואָס ער איז שוין געווען קרוב צו די „גבורות״, איז זיין טויט געקומען אומדערוואַרטעט און ווי אַ דונער אונז אַלעמען געטראָפן.

גאַנץ טאראנטא איז געקומען באַגלייטן צו זיין „מנוחת עולמים״ איר גרויסן רעליגיעזן פירער און אויטאָריטעט. טאראנטא האָט נאָך אַזאַ לויה נישט געזען. נאָך דער מטה זענען נאָכגעגאַנגען די הונדערטער

קינדער פון דער תלמוד תורה „עץ חיים״. די געוועל־בער, אַרום דער געגנט ווו די לוויה האָט זיך געצויגן, זענען געווען געשלאָסן.

אָפּשאַצונגען און נעקראָלאָגן זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער יידישער, העברעאישער און ענגלישער פרעסע פון דער גאַנצער וועלט.

די לאָקאַלע יידישע צייטונג „דער אידישער זשור־נאַל״ איז אַרויס אין אַ שוואַרצער ראַם, אין טרויער אויפן גרויסן פאַרלוסט. דער רעדאַקטאָר ש. מ. שאפירא איז אַרויסגעקומען מיט אַ לייט אַרטיקל א. נ. „אַ שטערען איז געפאַלען״, וואָס האָט געמאַכט אַ טיפן רושם. אויך אַנדערע אַרטיקלען זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן פון הרב ש. א. פרדס, י. י. וואלגעלערנטער, הרב ש. פ. וואלגעלערנטער, י. מאנדעל, הרב בנימין גרויבארט, הרב פנחס גרויבארט, הרב דוד גרויבארט, הרב יצחק וויינגאַרטן, פונם שרייבער פון די שורות און פון פיל אַנדערע. אין מאָנטרעאַלער „קענעדער אדלער״ איז דערשינען אַ גרעסערע אָפּשאַצונג וועגן נפטר פון באַקאַנטן קאַנאַדער זשורנאַליסט מ. גינזבורג.

צו די שלושים האָט די שטאָט טאראנטא דורכ־געפירט אַ טראַדיציאָנעל־איינדרוקספולע הזכרה נאָכן גרויסן נפטר, אין דער באַוווסטער גרויסער אסטראָוער־צער שול, ביי וועלכער ס׳זענען אַנוועזנד געווען די חשוב׳סטע רבנים פון לאַנד: הרה״ג ר׳ אליעזר סילווער רב הכולל פון סינסינעטי (ערן פרעזידענט פון אגודת הרבנים פון אַמעריקע און קאַנאַדע), הרב ר׳ שאול זילבער (פרעזידענט פון „בית מדרש לתורה״ אין שיקאגע), הרב ר׳ שמואל אהרן הלוי פרדס (רעדאַקטאָר פון רבנישן חודש־זשורנאַל „הפרדס״), הרב י. הירשהארן פון מאָנטרעאַל, הרב ש. לעווין פון האמילטאן, קאַנאַדע, הרב ר׳ מנחם זאקס פון שיקאגע און אַנדערע אָנגעזעענע פערזענלעכקייטן אין דער אָרטאָדאָקסישער וועלט.

די הזכרה איז דורכגעפירט געוואָרן אונטערן פאָרזיץ פונם באַקאַנטן כלל טוער (פרעזידענט פון טאראנטער קהילה) ר׳ יוסף לעווין, וועלכער איז געווען אַ ידיד נאמן פונם גרויסן נפטר; ר׳ ישראל וויינבערג, פרע־זידענט פון אסטראָווצער שול; ר׳ יצחק מאיר קאראל־ניק, ערן פרעזידענט פון ת״ת עץ חיים; ר׳ אברהם טענענבוים, פרעזידענט פון ת״ת עץ חיים און אַנדערע.

די מקורבים פונם גרויסן גאון האָבן, אויף דער איניציאַטיוו פון ר׳ יצחק מאיר קאראלניק, אָרגאַניזירט אין טאראנטא אַ ישיבה אויפן נאָמען פון מהר״יל גרויבארט ז״ל. זיי האָבן דערמיט מקיים געווען דעם מאמר חז״ל אויפן פסוק „וכבוד עשו לו במותו״ (דברי הימים ל׳ ג׳): מלמד שהושיבו ישיבה על קברו״ (בבא קמא ט״ז ע״ב). קיין גרעסערן כבוד פאַר חזקיהו׳ן האָט דער תלמוד נישט געקאָנט געפינען, און תוספות (דאָרטן) דערקלערט, אַז דעריבער איז אים געקומען דער כבוד „לפי שהרבה תורה בישראל כדאמרינן בחלק (סנהדרין צ״ד ע״ב) שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו איש ואשה, תינוק ותינוקת שלא היו בקיאים בטומאה וטהרה״.

הרב גרויבארט ז״ל האָט נישט געהאַט דאָס גליק צו זען אַזאַ געלערנטן דור. זיין ווונטש איז אָבער געווען דער זעלביקער ווי חזקיהו׳ס. ער איז שטענדיק געשטאַנען אויף דער וואַך פון יידישער דערציאונג. פשוט זיין געזונט געאָפּפערט פאַר חנוך־אַרבעט.

מיט דער פטירה פון רבנו י. ל. גרויבארט איז אַוועק איינער פון די גרעסטע און געניאַלסטע אין אונזער דור.

הרב ד״ר דוד גרויבארט שיקאגו

הרב ר׳ משה שאלתיאל גערשט

דער סטאַשעווער מורה־הוראה

אונזער מורה־הוראה, הרב ר׳ משה שאלתיאל גערשט, איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און פון די באַ־ליבטעסטע פערזענלעכקייטן אין שטעטל. אָבער נישט נאָר אין לומדות האָט זיך דער מענטש אויסגעצייכנט. ער איז אויך געווען אַ ייד אַ פּיקח און בכלל אַן אָנגענעם־פריינטלעכער מענטש, וועלכער האָט מקרב געווען און אויפגענומען בסבר פנים יפות יעדן, וואָס איז מיט אים געקומען אין באַריר. ווי לעבעדיק איז מיר טיף איינגעקריצט אין זכרון די ליכטיקע, הדרת־פנים׳דיקע געשטאַלט פון אָט דעם טייערן ייד און מענטש, וועמעס בלאַס פּנים, באַצירט מיט דער פּעך־שוואַרצער באָרד און גוטמוטיק־וואַרעמען שמייכל, שטייט קלאָר פאַר מיר ווי ס׳וואָלט געווען היינט. הרב גערשט איז געווען דאָס, וואָס אַ שפּעטער פּאָפּולער־געוואָרענע פראַזע האָט באַצייכנט: אַ פאָלקס־מענטש.

די כהונה פון מו״צ און הויפּט־דיין האָט הרב גערשט פאַרנומען אין דער צייט, ווען אויף דעם סטאַשעווער כסא־הרבנות איז געזעסן דער גרויסער גאון הרב ר׳ יהודה לייב גרויבארט. אָבער ער איז נישט בטל בששים געוואָרן און אַ דאַנק זיין לומדות און חריפות, פּיקחות און באַהאַוונטקייט אין הוויות־העולם איז הרב ר׳ שאלתיאל גערשט געווען דער רוח־החיים אין סטאַשעווער בית־דין, — און אין די סוחרי׳שע דין־תורה׳ס, וואָס זענען פאָרגעקומען אין שטעטל, איז זיין עצה, פּשרה אָדער פּסק־דין אויסגעהערט געוואָרן מיט גרויס רעספּעקט.

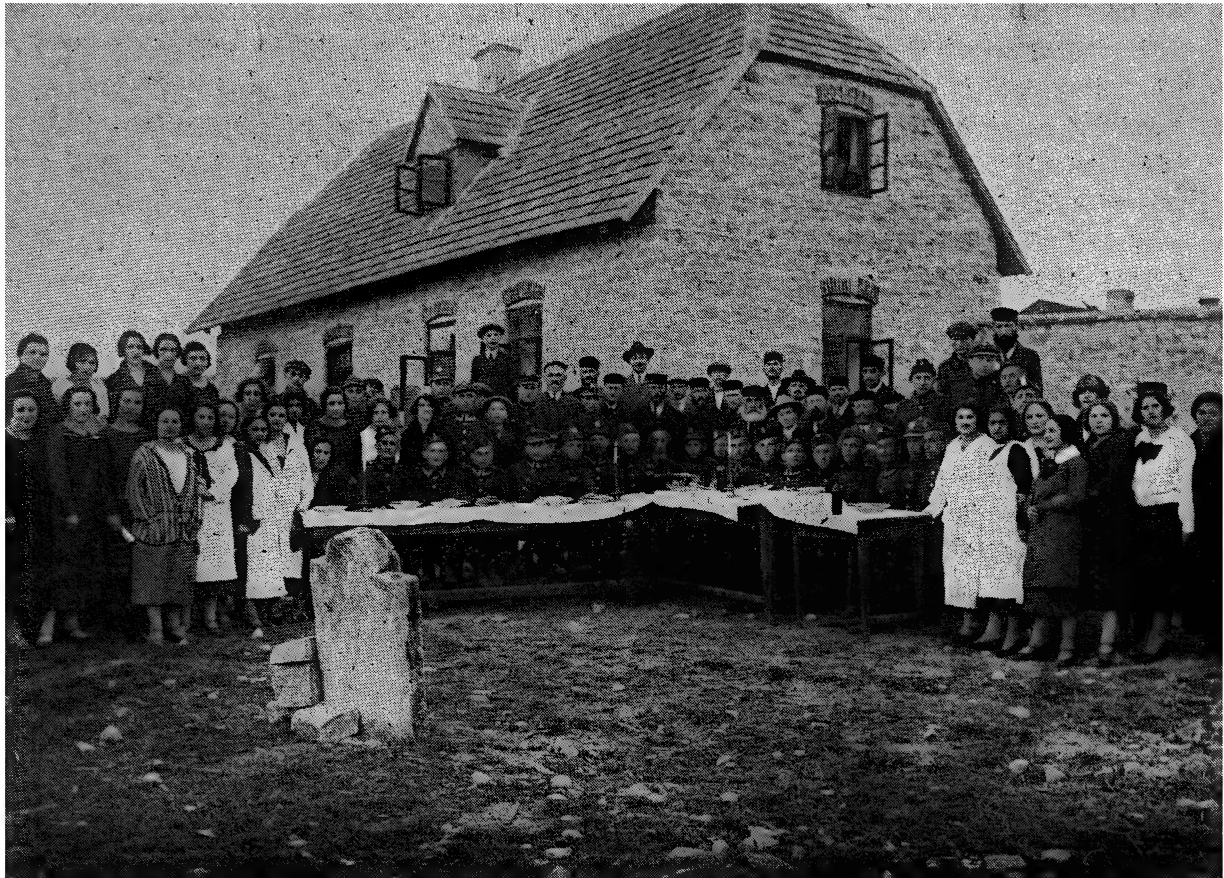
ר׳ משה שאלתיאל גערשט איז געווען אַן אָסטראָוור־צער חסיד, אַ תלמיד מובהק פון יענעם גאון און צדיק, הרב ר׳ מאיר יחיאל הלוי האַלבשטאַק, וועלכער האָט געפירט אַן אַסקעטיש לעבן, פראַווענדיק תעניתים מערב שבת לערב שבת, זייענדיק באַקאַנט מיט זיין צדקות אין דער לענג און ברייט פון גאַנץ פּוילן.

ווי אַ טרייער תלמיד און חסיד פון זיין גרויסן רבין, האָט הרב גערשט איבערגענומען דיזעלבע התנהגות, פאַסטנדיק אויך אָפטע תעניתים. דאָס האָט אים טאַקע אַזוי אָפּגעשוואַכט, אַז ער איז לסוף יונגערהייט נפטר געוואָרן.

בעת דער אָסטראָווצער רבי זצ״ל פלעגט קומען קיין סטאַשעוו באַזוכן זיינע חסידים, פלעגט ער איינשטיין ביי זיין איבערגעגעבענעם תלמיד, דעם מורה־הוראה, וועלכער האָט געוווינט האַרט נעבן דעם חסידישן בית־המדרש, אויף דער, אַזויגערופענער, דאַלנע־ריטוויאַנס־קער גאַס. אַגב, בעת איינעם פון די דאָזיקע באַזוכן האָט מיך דער אָסטראָווצער רבי געבענטשט, געבנדיק מיר במתנה אַן „אָפּגעשפּראָכענע״ מטבע.

הרב גערשט האָט געהאַט געראָטענע און חריפות׳־דיקע קינדער. איינער פון זיי, ר׳ ישראל, איז שפּעטער געוואָרן סטאַשעווער מו״צ, אַלס ממלא־מקום פון זיין גרויסן פאָטער. ווי זיין פאָטער איז אויך ר׳ ישראל געווען אַ גרויסער למדן, גוטער בעל־הוראה, חסיד און גרויסער מבין במלי־דעלמא. אַן אַנדערער זון, נחמן, — מיט וועלכן כ׳בין אגב געגאַנגען אין חדר, — איז ממש געווען אַ שטיק עילוי. פון דער צייט איז מיר געבליבן אין זכרון אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד. איך בין נאָך דאַמאָלס געווען אַ קינד, בעת מיר זענען געפאָרן קיין קלימענטעוו צו דער חתונה פון איינעם פון מורה־הוראה׳ס זין: אלימלך. אויפן וועג האָבן די פּאַסאַזשירן פּלוצים אַנדעקט שטענז אין דעם וואָגן. אַלע זענען אַראָפּגעשפּרונגען מיט דער כוונה זיך צו לאָזן צופוס אַהינצו. ערשט נאָכדעם, ווי מיין פאָטער, הרב גרויבארט, האָט גע׳פּסק׳נט, אַז מ׳מעג ווייטער פאָרן, האָט זיך דער עולם באַרואיקט און פאָרגעזעצט די רייזע.

הרב גרויבארט, אין זיין אייגנשאַפט אַלס שטאָט־רב, האָט שטאַרק געהאַלטן פון ר׳ שאלתיאל׳ן. און נישט נאָר ווי אַ גדול בפוסקים און גלענצנדיקן בעל־הוראה, נאָר אויך ווי אַ קלוגן און דערפאַרענעם מענטש אין וועלטלעכע ענינים. איז טאַקע נישט קיין וואונדער, וואָס אין אַלע וויכטיקע תורה־פראַגן ווי אין שטעטלשע אָנגעלעגנהייטן, האָט זיך הרב גרויבארט מיט אים שואל־עצה געווען, רעכענענדיק זיך שטאַרק מיט זיין

הקהילה עורכת ליל־סדר לחיילים יהודיים — אַ סדר־אָוונט, איינגעאָרדנט דורך דער קהילה פאַר די יידישע סאָלדאַטן.

חוות־דעת. אגב זענען זייערע פערזענלעכע באַציאונגען געווען ברודערלעך־האַרציקע. ס׳איז ממש געווען אַ נחת צוצוקוקן ווי די 2 גדולים האָבן צווישן זיך געלעבט באהבה ואחווה, בשלום ובריעות.

דעם מורה־הוראה׳ס גדלות אין לומדות איז צו זען פון די תשובות, וועלכע הרב גרויבארט האָט צו אים געשריבן און פאַרעפנטלעכט אין זיינע שאלות־ותשובות, ספרים „חבלים־בנעימים״. דאָרט זעט מען בפירוש, אַז נעבן דער גרויסער פריינטשאַפט, מיט וועלכער הרב גרויבארט באַציט זיך צו הרב גערשט, באַטראַכט ער אים אויך אַלס גרויסן ידען אין הלכה־פראַגן. אין די דערמאָנטע ספרים — חלק שני, סימן כ״ד, ווארשע, תר״ע, ווערט הרב גערשט טיטולירט בזה הלשון: „לכבוד ידידי הרב הגדול מ׳ משה שאלתיאל נ״י מו״ץ מפה״. דעם זעלבן נוסח טרעפן מיר אויך אויף אַנדערע שטעלען, סימן נ״ג און סימן פ׳. בעת ס׳האַנדלט זיך וועגן אַ שאלה פון היתר מאה רבנים, ציטירט דער מחבר דעם מורה־הוראה׳ס מיינונג אין אַ לאַנגער שטעלע, וואָס באַווייזט בולט, ווי וויכטיק זיין מיינונג איז אים חשוב. ס׳וועט נישט זיין אומוויכטיק צו באַמערקן, אַז אין דער אויבנדערמאָנטער ציטאַטע האַנדלט זיך וועגן אַ פאַרזוך פון הרב גערשט צו פאַרענטפערן אַ קשיא פון קאָוונער רב, הגאון רבי יצחק אלחנן ספעקטאָר, וואָס ווערט געברענגט אין זיין ספר „עין־יצחק״. אגב באַמיט זיך

דארט מיין פאטער. אין א לענגערער שקלא־וטריא, צו פארטיידיקן דעם קאוונער רב. אויך אין פראגן פון „חושן־משפט", ד. ה. פון ציווילן געזעץ (דארט סימן ק"ד), קארעספאנדירן זיך די צוויי און אומעטום די זעלבע רעספעקטפולע באציאונג צו זיין חכמה און טיפע קענטעניש אין תורה.

אויך נאכן פארלאזן סטאשעוו, באזעצנדיק זיך אין ווייטן טאראנטא, קאנאדע, האט הרב גרויבארט נישט פארגעסן זיין גרויסן פריינט. ווענדנדיק זיך צו אסך גדולי ישראל, אין צוזאמענהאנג מיט אן עירוב, וואס ער האט אדורכגעפירט אין טאראנטא, האט הרב גרויבארט אויך נישט פארגעסן זיך שואל עצה צו זיין מיט הרב גערשט. אין דעם פאל ווערט ער טיטולירט (חבלים־בנעימים, חלק ג׳ סימן כ"ט, הוצאת מסורה, לודז, תרפ"ח): כבוד ידידי, הגאון המנוח מ׳ שאלתיאל ז"ל ראב"דק סטאשעוו. (דער ספר איז געדרוקט געווארן שוין נאך הרב גערשט'ס פטירה). און דא איז דאס ארט אונטערצושטרייכן, אז דער סטאשעווער רב, ר׳ יהודה ליב גרויבארט, האט זיך נישט געווארפן מיט טיטולען סתם אין דער וועלט אריין. און אויב הרב ר׳ שאלתיאל גערשט איז פון לעצטן באטראכט געווארן אלס גדול בתורה און גאון, האט ער דאס אוודאי כשר פארדינט און אן ספק ראוי געווען לאותה איצטלא.

סומירנדיק: הרב ר׳ שאלתיאל גערשט איז געווען א גרויסע, ליכטיקע און מוסטערהאפטע פערזענלעכקייט, וועלכער האט אחוץ זיינע גרונטלעכע תורה־ידיעות, הכמה און יראת־שמים אויך געשפרודלט מיט אויפריכטיק־ערלעכער אהבת־ישראל צו יעדן ר׳ ישראל. אבער אויך זיין קהילה, דאס ידישע סטאשעוו, וועמעס רועה נאמן ר׳איז געווען פיל יארן, האט אים צוריקגעצאלט מיט דער זעלבער מידה פון טרייקייט און ליבשאפט — ווען און ווו ס׳האט נאר געקאנט.

הסתדרויות
ומוסדות
תרבות

אלחנן ארליך גבעתיים / ההסתדרות הציונית ושלוחותיה

הרקע הכללי

שנות 1929־1930 ולאחריהן, תקופה שבה התנהלה התמודדות עזה וקשה בפולין המדינה על צורת המשטר הפוליטי ודרכי ביצועו— היתה גם תקופה של מאבק מר, חריף וסוער על עיצוב דמותה הרעיונית של יהדות פולין בכללותה.

ניגודי אינטרסים חומריים מחד גיסא, והשקפות עולם סותרות, לחלוטין או בחלקן, זו את זו מאידך, איפיינו את התקופה המסוכסכת הזאת ומצאו את ביטויים בהתכתשויות בלתי־פוסקות בשטח הרעיוני, המדיני והחברתי.

בעטייה של העובדה, שרוב יהדות פולין השתייך למעמד הבינוני, מאחר ובתוך יהדות זו מעטים היו פועלי חרושת בכלל וחרושת כבדה בפרט, ומכל שכן שנפקד מקומו של הגורם היהודי במכרות השונים שבמדינה, ומן הצד השני גם הבורגנות היהודית הגדולה לא היוותה מעמד ניכר בתוך יהדות זו — עיקר המאבק, בתוך הציבוריות היהודית, התנהל במישור הרעיוני־מדיני ולא במישור הכלכלי־חומרי. וודאי, קיים היה, כאמור, פיצול מסוים גם במישור הזה, וחוגים וזרמים שונים השתדלו להדגיש ולהבליט דווקא את הצד הזה של הבעייה היהודית ולהיבנות ממנו. ברם, בסולם העדיפויות של הבעיות המנסרות ועומדות ברומו של העולם היהודי בכלל ושל הציבור היהודי בפולין בפרט, נודע לצד הזה של הבעייה היהודית חשיבות משנית גרידא, ואפילו למטה מזה. הבעיות של קיום האומה, המשכה, גורלה ועתידה, שאלת דמותה המסורתית־שמרנית או חילונית־מתקדמת, שאלת חיוב הגולה והנצחתה או שלילתה וחיסולה, ולבסוף: שאלת המשטר החברתי הרצוי — הן־הן הבעיות שהעסיקו את טובי המוחות בציבוריות היהודית, ועליהן צריך היה להציע פתרון, ופתרון דחוף.

במסכת מסוכסכת זו של בעיות מצא הציבור היהודי החושב, הדואג ומשקיף מלא חרדה בצפונות העתיד, כר נרחב להתגדר בו. כאן התייצבו זה לעומת זה, — לעיתים, בצורה החריפה ביותר — הדתיים, ממשיכי המסורת ומטיפיה מול החילוניים מתנגדיה, הציונים, שוללי הגלות מיסודה — מול ה„דאָאיסתים" מחייביה. בתוך כל גוש וגוש זרמים ואפיקים צדדיים, שכל אחד מהם בנפרד הדגיש והציע דרכים משלו לפתרון הבעייה הכאובה, עתיקת־יומין זו.

עיירתנו, סטאשוב, כחממה

למרות היותה עיירה קטנה שימשה סטאַשוב בבואה נאמנה, בזעיר אנפין כמובן, למתרחש בתוך יהדות פולין בכלל. העיירה, בעלת מסורת תרבותית עניפה, בעלת בתי־מדרשות, לומדים ותופשי תורה, החרדים להמשכה, והרואים בה את הגורם המלכד האחד והיחיד לקיום היהדות והאומה, ומשום כך התנגדו באופן הקיצוני ביותר לכל מה שריח רוח חדשה נודף הימנו; בעלת משכילים, הסתדרויות ציוניות, דתיות־ציוניות ואנטי־ציוניות, שוקקי־חיים ותנועה, שהצד השווה שביניהם, שכולם הסתכלו על העולם דרך שפופרת רחבה יותר, בהיותם חדורי־הכרה עמוקה, שדווקא ההתמדה באורח־החיים המסורתי, היא שמסכנת את קיום האומה; ואין להסיח את הדעת גם מאלה שראו את

ייעודם, או עיקר ייעודם, במהפכה ותיקון העולם, גם אם על ידי כך תיפגע האומה ותיעלם ממפת העולם — העיירה הזאת שימשה כעין חממה למאבק האידיאולוגי על כל הסתעפויותיו וגווניו.

עם כל הצניעות והענווה — כיוצא עיירה קטנה — אני רוצה לציין — תוך אמונה כנה לא לחטוא לאמת — שמבחינה זאת, לפחות, הפכה עיירתנו לכעין מרכז רוחני־תרבותי לכל הסביבה הקרובה. כי זאת עלינו לדעת ולזכור, שסטאשוב זו, על־אף קטנותה וריחוקה מהערים הגדולות והמרכזיות שבמדינה, וייתכן שדווקא בגלל זה, — האצילה מרוחה ומכוחותיה בהדרכה והכוונה לסביבה ושימשה, ללא צל של ספק, גורם מדרבן, מעורר ומתסיס, בעל משקל, לעיירות הקטנות בסביבה, ואפילו לערים הגדולות ממנה, בהרבה או במעט.

הכול לשם שמיים

באווירת הדיפרנציאציה התרבותית והרעיונית הנזכרת לעיל, שרוי היה לא רק הנוער, שברובו הגדול והמכריע לא בילה את ימיו בשעשועים, בטלה והתגנדרות ריקנית, אלא כנוער חושב וכואב את בעיות הזמן היה מוגדר ומאורגן בכל מיני הסתדרויות, תנועות וחוגים — כי אם גם חלק ניכר מהמבוגרים ובעלי־הבתים, שברובם היו בעלים ללא בתים, השתתף באופן פעיל בהווי מיוחד זה. הללו, למרות היותם טרודים ושקועים למעלה ראש בקשיי פרנסה, שתכופות היתה ממש קשה כקריעת ים־סוף — והיום קל לנו הרבה יותר להעריך את הדבר, מאשר אז בעודנו צעירים ופרנסתנו עליהם — הקדישו גם הם מזמנם וכוחם, מכספם ומחשבתם, מנסיונם וידיעותיהם — ורובם ככולם שלא על מנת לקבל פרס — להחדרת דעותיהם ופתרונותיהם, כפי שנראו להם, לתוך הציבור. אלה, כדי לפרסם, להסביר ולקדם את הדרכים החדשות, שהזמן גרמן — ואילו אלה, כדי לשמור על הקיים ולהתגונן מפני רוחות הזמן החדש.

אין, איפוא, להתפלא, שהחיים באקלים הזה של אמונה וכפירה, של בטחון וספקנות, של סטטוס־קוו ופריצת החומות, של שמירה על הקיים ופריקת עול, של השתרשות במסורת ובסייגיה וההסתערות על כל מה שריח העבר נודף הימנו, — והצורה והאופן, בהם בא לידי ביטוי מאבק איתנים זה — גרמו לכך, שבאוויר היו מנסרים תמיד ויכוחים סוערים ונרגשים. וכל מקום מפגש, בין אישי ובין ציבורי, ברחוב או בשטח המוסדות המשותפים, הפך לזירת התגוששות, שבה ניסה הצד האחד, בכל כוח השיכנוע ובכל להט נשמתו, לקעקע ולמוטט את היסודות הקיימים עד כדי הפיכתם על פיהם — ואילו הצד השני עשה מאמץ נואש להחזיק מעמד ולהציל מצפורני הזמן את הניתן להצלה.

כזאת היתה דמותה של עיירתנו! כי הרצינות והכנות משלו בכיפה. הכוונות הרצויות והרצון המכוון להשתתף באופן אישי בעיצוב דמות הדור ועתיד האומה — שלטו שלטון בלי מצרים. מועטים ביותר היו הצבועים וגונבי־הדעת. רובו המכריע של הציבור היהודי החושב בעיירתנו, ובעיקר הנוער שלו — מלא־אמונה עמוקה באמת שבחר לו היה. והאמת הזאת, נכונה או מדומה, מובילה למטרה ולחוף מבטחים את ספינת האומה, הנטרפת בגליה האכזריים של ההיסטוריה, או, שבסופה, עשויה היתה להסב לנושאיה ולציבור, שלמענו היתה מיועדת, מפח־נפש והתדרדרות תהומה — על מזבח אותה האמת מוכנים היו בני עיירתנו להקריב מהיקר להם ביותר ולהיאבק עד כלות הנפש, אם לא למעלה מזה.

כי הכול לשם שמיים!

הערגה לשינוי

לאותה סביבה, רוויית־וספוגת־מתיחות ורצינות, דאגה וחרדה לדרך וגורל היהדות בכלל ושל היישוב היהודי בפולין בפרט; לאותה אווירה של התגוששות והתמודדות בין האמיתות השונות, הנוגדות זו לזו והמוציאות זו את זו — נקלעתי גם אני, בחור צעיר באותם הימים, המום, נרעש ונפחד מגודל המשימה והאחריות בבחירת הדרך בתוך המערבולת הכללית הזאת.

אמון על התלמוד ותורת נביאי־האמת וחזונותיהם; מושפע, עד כדי הזדהות נפשית מוחלטת, משירי הזעם, העידוד והנחמה של משורר האומה — ח. נ. ביאליק;

מורשם מניתוח המציאות המעמיק ב־„אויטואמנציפציה" לפינסקר; מוקסם מתומו, גדלותו ואצילותו של חוזה־המדינה — ד"ר בנימין זאב הרצל, ושואב מלוא חופניים ממעיינות החכמה ב„על פרשת־דרכים" מאת מורה הדור: אחד העם — התחלתי לברר לעצמי את הדרך בה אבחר.

ההרגשה השלטת, שאין להמשיך ולקפוא על השמרים, וכי יש הכרח בשינוי יסודי, מהפכני של כל אורח־החיים, המחשבה והשקפת עולמה של האומה — קיננה בלב טובי מנהיגיה ודבריה של יהדות התקופה. ובעיקר איפיינה את הנוער. וכדרכו של הנוער, שהתום והשלמות, הכנות וההגשמה הם מסימני־ההיכר העיקריים שלו, לא הסתפק בהכרת האמת ובהטפה גרידא, כי אם חתר לקראת ביצוע והמחשה אישית של אותה הרגשת השינוי, בכל כושר־המעשה הטבוע בלבו.

ואותה הרגשת הצורך בשינוי כצוו היסטורי הכרחי, בבחינת „אימפרטיב קטיגורי", החייב והמיועד לשנות מן הקצה אל הקצה את מצבה וכיוונה של האומה הדוויה, המושפלת והנטרפת בגולה ממשבר למשבר, ללא זיק אור ועתיד — השתלטה גם עלי, טילטלתני טלטלה חזקה ובכל התוקף וההחלטיות קראה לי:

קום הצעיר ותרום את חלקך הצנוע למשימה הכבירה, שבפניה הועמד הדור כולו!

בחירת הדרך

בבחירת דרכי בחיים חייב הייתי לקבוע לעצמי ברורות:

א. מהי המטרה אליה אני נושא את נפשי,

ב. איזוהי הדרך הטובה והיעילה ביותר להגשמתה,

ג. איזהו המכשיר האירגוני, שעשוי בזמן הקצר ביותר להביא למימושה או להחשת מימושה של המטרה הנכספת.

אשר לבחירת המטרה לא נתקלתי בקשיים כלל ועיקר. נטייתי הנפשית היתה ברורה וחד־משמעית ביותר. את הבעייה היהודית ראיתי בעיקר כבעיית הגולה. לדעתי: טול את הגולה והצב את היהודי על קרקעו הטבעית — ופתרת את השאלה היהודית על כל גילוייה ומכאוביה. כל חולשות היהודים — והן אינן מעטות — שנצטברו ונדבקו בעם היהודי במשך גלותו הארוכה — הן רק תוצאה הגיונית ובלתי־נמנעת מעובדת יסוד זו. המטרה היא איפוא: חיסול הגולה — יסוד פורה ראש ולענה זה לכל מחלות האומה והקמות בית לעצמנו או „מדינת היהודים" כדברי החוזה, בטרם היותו כבול לנוסחאות מדיניות מעורפלות שהזמן גרמן, מדינה, שבה יתנער העם מאבק הדורות ומהרגלי הגלות המנוונת, יקומם את חייו הממלכתיים מחדש על יסודות בריאים ואיתנים ויחיה את חייו בהתאם לצרכיו וכשרונותיו.

יורשה לי להביא בהקשר זה קטע ממדרש רבה בפרשת „כי תשא", הדן בחטא העגל. כתוב: „ויחל משה את פני השם אלקיו ויאמר: למה השם יחרה אפך בעמך, אשר הוצאת מארץ מצרים." מקשה המדרש: בבקש משה רבינו רחמים על ישראל בגלל חטא העגל, למה הזכיר דבר יציאתם ממצרים. כלום יש קשר ענייני בין השניים? והמדרש מסביר: אמר משה: „רבון העולם! מהיכן הוצאת אותם, לא ממצרים, שהיו כולם עובדי טלאים, כלומר עובדי עבודה זרה? ורב הונא בשם ר' יוחנן מוסיף: משל למה הדבר דומה? לאב שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי (המקום — א. א.) עשה שלו, האומנות עשתה שלה והנער כבחור עשה שלו ויצא לתרבות רעה. בא אביו ותפסו עם הזונה. התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! אמר לו ידידו: אתה איבדת את הנער ואתה צועק כנגדו? הנחת כל האומנויות ולא לימדתו אלא בושם, והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות!

כך אמר משה: הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים, שהיו עובדי עבודה זרה, ולמדו מהם בניך ואף הם עשו את העגל, דע מהיכן הוצאת אותם!"

הוה אומר: הסביבה הזרה היא שגרמה לחטא.

שאלת ציון או טריטוריאליזם לא היתה שנויה אצלי במחלוקת כלל. לא הייתי מסוגל להעלות על הדעת את האפשרות של החלפת מולדת, על־אף הקשיים העצומים, בהם נתקלו הדוגלים בציון וירושלים. ציון, עריסת מולדתנו מקדם, בה נתגבשנו לאומה נושאת ייעודים לאומיים ועל־אנושיים, שבמרוצת הדורות הפכו

לנחלת התרבות האנושית כולה — חרותה עמוק־עמוק בנפש ישראל ומהווה חלק בלתי נפרד של האומה. ולא קיים גורם, שיהא בכוחו לעקור מן הלב את כל אותן ההרגשות, שהמושגים ציון וירושלים מרטיטים בנפש כל אדם מישראל.

הדרך להגשמת המטרה — גיוס מקסימלי של כל כוחות האומה: הפיזיים, הרוחניים, הכספיים וכו׳ אך ורק לכיוון זה. כל סטייה מהדרך הזאת נראתה בעיני כביזבוז הפכפך, פושע — אם גם שלא במתכוון — של מרץ יקר, מרץ הזקוק כל כך לנסיעת כרם ישראל מחדש ולנסירתו.

ומכאן התנגדותי לכל תערובת של ציונות טהורה עם אידיאל כלשהו, אידיאל, אשר לכשעצמו הוא טוב וגם יפה אך לא רצוי, בשום פנים ואופן, בתנאינו הספי־ציפיים — תנאי אומה הנאבקת קשות על קיומה ממש.

ראיתי בכל תערובת לציונות, בין סוציאליסטית ובין דתית — וכדי לסבר את האוזן קראו לזה בלשון אינטליגנטית: מזיגה, „סינטעז" בלע"ז — כעין עבודה זרה בצורתה המודרנית. עבודה זרה זאת היתה בעיני לא פחות מתעתעת ומזיקה, מפתה והרסנית, מבחינת צורכי האומה ועתידה, מהעבודה הזרה במשמעותה המסורתית בתולדות ישראל.

מבוסס על שוויון ואחוות עמים — בהעלם אחד. אולם, למרות נדיבות רעיונית זו, נדיבות שבאמצעותה יכול היה הצעיר החולם להקנות לעצמו את כל הטוב והיפה בבת אחת, בבחינת תורה וגדולה במקום אחד, ולהרגיש כשותף למעשה יצירה, חיבק זרועות עם ועולם — דחיתי את הפתיון. הרגשתי בכל נימי נפשי, כי „תפשת מרובה לא תפשת", וכי הדאגה המפוצלת לשטחים רבים תפגע, בסופו של הדבר, בעיקר. לאחר דחיית הפתיון הנ"ל, קל היה, לאין ערוך, להשליך אחרי גווי את הפתרון שהציע פוע"צ שמאל, ומכל שכן את זה של הקומוניסטים היהודים, שמפלגתם היתה מוכנה להעלות לקרבן את עמם הנרדף על מזבח האש הזרה, שראו בדמיונם התועה ומתעה.

אף לא קיבלתי את דרך „תורה ועבודה", מיסדו של הפועל־המזרחי, על־אף קירבתי אליה מבחינת חי־נוכי ונטייתי הנפשית — בגלל אותו הנימוק עצמו, שחל על רתיעתי מפני השה"צ, היינו: החשש להתפצלות כוחותינו הדלים והכוונתם לאפיקים צדדיים, למרות חשיבותם לכשעצמם. אכן, הבעייה היהודית כפי שראיתיה, המטרה והדרכים לפתרונה, כפי שנצטיירו בפני עיני רוחי ותוארו לעיל — הביאוני בהכרח בעקביות לשורות ההסתדרות הציונית.

המכשיר האירגוני

בהתאם לנקודת הראות המתוארת לעיל לא היה לדידי, כמובן, כל מקום לספק ביחס לבחירת המכשיר האירגוני, שעליו לבצע במציאות היומיומית, ביום קטנות, את משימת הדור — היינו: ההסתדרות הציונית. אך מבחינת התנאים המיוחדים, ששררו בעיירתנו, שעה שעמדתי להצטרף להסתדרות הנ"ל — הסתבך המצב ביותר. א. חולשתה המדהימה של ההס. הציונית בעיירה באותו זמן; ב. הפתיון העצום של קן השומר־הצעיר במקום, שהגיע בימים ההם למלוא כוחו והתפת־חותו. בעמדו על סף בחירת הסתדרות — נזקק הצעיר לאומץ־לב ולאמונה חזקה באידיאל שבחר בו, כדי לעמוד בפני פתיונו וקסמו של השה"צ, שהציע: ציונות, הגשמה עצמית, תיקון החברה והקמת עולם חדש,

בתוך ההסתדרות הציונית

בשנת 1929, השנה בה הצטרפתי כחבר להסתדרות הציונית המקומית, מצאתי סניף עלוב מכל המובנים. כבר עצם גודלו — חדר ד׳ על ד׳ ברחוב קושצ'ילנה (סומאה־גאס), בבית ר׳ יחזקאל הרשקוביץ, התפר, שסיפק את כל צורכי הסניף, כולל צורכי הספרייה, ע"ש חיים נחמן ביאליק, שע"י ההסתדרות הציונית — הוכיח, שהצרכים האלה לא היו מרובים ומסועפים ביותר. גם מבחינת מספר החברים קשה היה להתרשם. במידה שזכרוני אינו מטעני — המספר הזה נע בין 20 ל־25 חברים־ות, בתוכם מספר בעלי־משפחות ורווקים קשי־שים. אך נקודת התורפה של סניף ההסתדרות הציונית בסטאשוב, באותו זמן, לא היתה באולם הקטן, אף לא במספר החברים הדל, אלא בעיקר בחומר האנושי שלו.

החומר האנושי הזה היה מורכב, רובו ככולו, ממבוגרים המטיפים או מאזינים להטפה לציונות כללית, ציונות בלי מרכאות — בעוד הם עצמם לא היו מסוגלים לפעולות כלשהן, כדי להגשים את דרכם בחיים. היה זה חומר אנושי, שמעולם לא עלה על דעתו להצטרף מרצון — בתוקף התנאים והנסיבות, בהם היו נתונים — למחנה הבונים את הארץ, על מנת להשפיע בדוגמתם האישית על המציאות הארץ־ישראלית, ההולכת ומתהווה, ועל הציונות בכלל.

הזכרתי לעיל, שבכלל העשרים וכמה חברים של הסניף נמצא גם מספר בעלי משפחות. בהקשר זה יש לציין עובדה מעניינת. דווקא בין בעלי המשפחות, — שמעצם טבעם, בהיותם מטופלים בילדים ושקועים למעלה ראש בצורכי פרנסתם, קשה להם ההתעסקות וההתמסרות לענייני ציבור — נמצאו אחדים שהתבלטו בפעולותיו של הסניף, בעשותם, באותם התנאים הקשים בהם פעלו, כמיטב יכולתם — אם לא למעלה מזה — לקיימו ולהפעילו. וללא כל חשש להגזמה אוסיף:

אילולא אותם בעלי המשפחות, שהתמידו והחזיקו מעמד באותן שנות השפל בהסתדרות הציונית בסטאשוב לאחר שנות הזוהר והפעלתנות שקדמו להן — ולדאבוני אין ברשותי כל חומר על השנים האלה — אילולא הם, היה חסר הבסיס החיוני, שעליו הוקם לאחר מכן הבניין הנהדר של ההסתדרות הציונית המורחבת על שלוחותיה: החלוץ הכלל־ציוני, ובייחוד — הקן היפה והמפותח של „הנוער־הציוני".

נקדש בזה את זכרם של השניים החשובים ביותר מבין בעלי המשפחה האלה, והם: מרדכי פומרנצבלום — יו"ר הסניף, ויוסף שפינרד — גזברו, ששימשו בתפקידים אלה במשך שנים רבות. שניהם נפלו מידי הצוררים ימ"ש. הראשון, בחזרו בלילה למחנה „אמלר" מהבונקר, בו היו חבויים בני ביתו, נתפס ע"י הז'נדרמריה הגרמ־נית, הוכה באכזריות והובל בטרנספורט לצוזמיר — ה„יודנשטאט". והשני, באוצו, בליל ה„אקציה", למצוא מקלט במחנה „אמלר" — נתפס גם הוא וחלק את גורל רוב רובו של בני קהילתו.

ההסתדרות הציונית — די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע

פעולותיה של ההס' הציונית

התעניינותו של הסניף היתה נתונה לכמה וכמה שטחים, כגון פעולות למען המוסדות: ק. ק. ל. וקה"י, ייצוג במועצה העירונית והקהילה היהודית, שיגור צירים בהתכנס וועידה ארצית, והירתמות לעבודת תעמולה בימי בחירות למוסדות המרכזיים של המדינה: הסיים והסינט וכן לקונגרס הציוני. אולם דומני, שלא אתרחק מן האמת בהגדירי את הפעולות האלה כבעלי אופי עונתי גרידא. כי מטבעם התקיימו הפעולות הנ"ל, פרט לאיסוף התרומות למען הק.ק.ל., או פעם אחת בשנה, אם המדובר במפעל התרמה למען קרן־היסוד או ק. ק. ל., בבוא מרצה מטעם הדירקטוריון, או אחת למספר שנים, שעה שהתקיימו בחירות ארציות או מקומיות לגופים הציבוריים השונים.

עם זאת היתה חשיבות רבה נודעת לכל הפעולות האלה בשביל חברי הסניף, עקב הדריכות והמתח הנפשי, שהיו כרוכים בהן, ותוצאותיהן שימשו זמן רב נושא לשיחות, וויכוחים והערכות מהערכות שונות. על ידיהן ראו את עצמם חברי הסניף כמשתתפים באופן אישי, בצורה פחות או יותר פעילה, בעיצוב המשטר המדיני, הרעיוני והשקפת עולמה של החברה, בה חיו.

פרט לשטחים המנויים לעיל, שבכדי לפשט את העניינים נקרא להם בשם הכולל: שאלות אירגוניות, אם כי שאין לתחום תחומים קבועים בין אלה ובין שאלות חינוך ותרבות שנתקפלו ונשתלבו בתוך השטחים הנ"ל — עסק הסניף המקומי גם בשאלות תרבות מובהקות. בין הפעולות האלה יש למנות: סקירות מדיניות על עתונות השבוע ותמציתה, משפטים ספרו־תיים, ערבי שאלות ותשובות ועוד. לשם הרחבת האופקים והרבות עניין בעבודה התרבותית הוזמנו, מפרק לפרק, גם מרצים מן המרכז בוורשה, שהשמיעו דברים על נושאים מדיניים או ספרותיים אקטואליים. הסניף גם קיים ספרייה, ע"ש חיים נחמן ביאליק ז"ל, בשלוש שפות: עברית, יידיש ופולנית, ששימשה לא רק את חבריו ואוהדיו, אלא גם את כל מי שהיה לו עניין בה. אומנם, הספרייה לא היתה מעודכנת, בהשוואה לספריית „פרץ" הכללית, ורק חלק קטן מהספרים החדשים שהופיעו בשוק נרכש, עקב קשיים כספיים — אך למרות המגרעת היסודית הזאת, היתה הספרייה לתועלת רבה בעבודה התרבותית, שנהלה בין כותלי הסניף.

דיספרופורציה מדכאת

לצעירים המעטים שנכנסו להסתדרות הציונית בשנים 1929־1930 — נכונה אכזבה קשה. קיים היה פער עצום, מרפה ידיים, בין להט הנעורים ורצון הפעולה, שחתר בכל כוחו להבקיע לו דרך, ובין מסגרת אירגונית זו, ששימשה כעין מיטת סדום, שבלמה את הרצון בעודו באיבו, ולא איפשרה לכוחות העצורים להגיע לכלל פעולה. בין הצעירים האלה בלטו במיוחד: צבי לבוביץ וישראל בנד הי"ד. שניהם, אגב, נפלו בידי מרצחים. הראשון נרצח ע"י המורה ודוביק, כחודשיים לאחר ה„אקציה" והשני, בבריחתו מהטרנספורט לטרב־לינקי, נתפס ונורה ביחד עם אביו, ר' אלתר בנד.

שני הצעירים האלה שפעו ותססו מרץ ויוזמה לפעולה ולהתחדשות. בעיקר, היה כוחו של צבי לבוביץ גדול. בחור צעיר זה, אז בן 18—17, היה כמעיין המתגבר לתוכניות מתחדשות לבקרים. אך הוא לא נשאר בגדר מתכנן בלבד. הוא גם ידע לבצע את תוכניותיו הלכה למעשה. ידיו לא רפו ורוחו לא נפלה מרפיון ידיו של הסניף, והאכזבה המרה, שנגרמה לו כתוצאה מזה — אלא במסירות ובעקשנות חורגות מהרגיל, התחיל בעבודת נמלים לשתף את כל מי שאפשר וראוי היה לשתף במפעל ההתחדשות והיציאה למרחב. ביוזמת חבורת צעירים זו נשלח אלינו, בקיץ של שנת תר"ץ (1930), מטעם המרכז של החלוץ הכלל־ציוני, החו' דוד טאוב וכתוצאה מביקורו הוקם, במסגרת ההסתדרות הציונית, סניף של החלוץ הכלל ציוני. לגרעין הסניף השתייכו: צבי לבוביץ, יחיאל וינברג, ישראל ספרמן, דוד רוזנברג, איזיק הרשקוביץ, שרה ברלין, טובה גרינגרז, טובה גולדבסר, אסתר רוזנשטוק, יפה ברוקב ועליזה קופל ז"ל. הסניף החל מיד בפעולה קדחתנית, כן בשטח האירגוני וכן בשטח התרבותי. צבי לבוביץ, אותו צעיר דינמי, בעל רצון ברזל וכושר־פעולה עצום, נרתם תיכף לעבודה והיה לרוח החיה בכל שטחי הפעולה. מלבדו הגישו גם עזרה מסוימת

לסניף החה"ח לאה רושר (חיה בישראל) וישראל בנד. ביוזמתו של צבי אורגנה, באלול שנה זו, פגישה בין הח' שלום קרמסר מקלימונטוב והחתום למעלה, בהש־תתפותו הפעילה של צבי, בה הוחלט על הקמת הקן של „הנוער־הציוני", אז: „השומר־הלאומי". מאותו זמן ואילך החלה תקופה של שיתוף־פעולה הדוק ביותר בין היוזם צבי לבין כותב השורות האלה. כדי לעמוד על מידת אחריותו הציבורית ורצונו הכביר של צבי, ראוי לציין קוו חשוב באופיו, היינו: על־אף רגישותו היתירה ונטייתו לפגוע ולהיפגע מכל דבר של־מה־בכך — ידע הבחור הצעיר הזה להיות שליט ברוחו, משהרגיש בצורך ציבורי כלשהו והבין שלשם ביצועו אין לוותר על שיתוף־פעולה. אז — לא היה כמוהו להטות שכם ולעבוד במשותף, תוך הבנה הדדית מקסימלית ככל האפשר, בהעמידו את כל כוחותיו הגופניים, הנפשיים והרוחניים למטרה שהתווה לעצמו או הותוותה לו, תוך מניעה קפדנית של כל מה, שהיה עשוי להביא לידי חיכוכים. עובדה זו הוכיחה לא רק את מידת אחריותו הציבורית, אלא גם את כוחו הגדול בכיבוש היצר.

ייסוד הקן והתחדשות ההסתדרות

בסוכות תרצ"א (1930), כחודש לאחר הפגישה הנ"ל, הוקם הבסיס של „הנוער־הציוני" — הקבוצה „דבורה", שעליה נמנו הצעירות: דבורה סגל, שושנה אפלבום, סימה שניפר, בילה זינגר, צפורה ווטמן ותיבדל לחיים: חנה שריבהנד (חיה בישראל).

עדיין לא הספיק להכות שורשים במקום וכבר יצא צבי, אותו בחור תוסס, לביקורים בסביבה, על מנת לארגן את האיזור ולהקים בו רשת של סניפים וקינים. אך בינתיים הורחבה לאין שיעור הפעילות התרבותית במקום. עובדה זו של שימת הדגש על הרחבת האופקים התרבותיים־רוחניים, שנתלוותה להבדלי גישה ומנט־ליות — ההריפה את הניגוד הטבעי שבין דור הצעירים לבין הקשישים.

כתוצאה מכך הורד וועד הסניף של ההסתדרות הציונית, אגב, בהסכמת חבריו עצמם, שהתכוונו להוכיח את אוזלת ידינו והורכבה הנהלה כמעט על טהרת הצעירים בלבד, שנטלו מתוך התלהבות את שרביט ההנהגה לידיהם הבלתי־מנוסות, ותוך רצון עז להוכיח

ישיבת ועד החלוץ הכ.־ציוני לכבוד עלייתן ארצה של טובה גרינגרז וצפורה רבט — אַ פאַרוואַלטונגס־זיצונג פון הח. הכ.־ציוני צו דער עלייה פון טובה גרינגראַז און צפורה רבט.
יושבים מימין לשמאל — זיצן פון רעכטס אויף לינקס: אסתר רוזנשטוק, יחיאל וויינברג, טובה גרינגרז, לאה רושר, צבי לבוביץ, פרידה קופל.
עומדות — שטייען: טובה גולדבסר, צפורה רבט, יפה ברוקב.

את יכולתם, בניגוד לדעתם של הקשישים. בימים ההם התפשטה בעיירה השמועה על התחדשותה של הסתדרות הציונית. באווירה של דרך־ארץ ויחס של כבוד בלתי־רגיל ללימודים וידיעה בכלל, שאיפיינה את העיירה — נודע לעובדה זו משקל רב. אף־על־פי־כן לא היה הוועד החדש, שהיה מורכב בעיקר מצעירים בני 17—22, מסוגל למשוך לתוך שורותיו חברים מבוגרים. לעומת זאת זרמו צעירים רבים להסתדרות הציונית, להחלוץ הכלל־ציוני, ובעיקר לקן של „הנוער־הציוני", שהחל לגדול במהירות מסחררת, מהירות שהפתיעה והעמידה בפני מנהליו תפקידים בלתי־צפויים וקשים ביותר. ורק הודות למסירות ואחריות ציבורית חורגות מהרגיל, וכושרו האירגוני של צבי — הצליחו המנהלים המועטים להתגבר על הקשיים.

מי שנקלע בחודשי החורף של שנת תרצ"א (1931), ומכל שכן לאחר מכן, לבין כותלי הסניף, ברחוב קרקובסקה (עם הגידול המספרי של ההסתדרות והסתעפות פעולותיה הורגש צורך דחוף לעבור לאולם מרווח יותר; עם גידול נוסף הוחלף האולם עוד פעמיים) — הבחין מיד באווירה המיוחדת, שציינה את המקום, היינו: התשוקה העזה ללמוד ולדעת, במתוכנן ומכל הבא ביד, שתקף את כל הבאים בצל קורתו. והתקבל הרושם — לגמרי לא מוטעה — כאילו התנהל מאבק עקשני עם הזמן, כדי להדביק את החסר משנים עברו.

בתוך התכונה הקדחתנית הזאת של קניית דעת, לא נפקד גם מקומם של המנהלים עצמם. הללו לא רק חסרי־נסיון בעבודה אירגונית היו, אלא לרוב גם חסרי ידיעה אלימנטרית בשטחים רבים. ובכורח המשימות שהוטלו עליהם — השקיעו את עצמם עד למעלה ראש בתוך העבודה, כדי למלא את תפקידם הקשה, תפקיד שראו בו ייעוד ומפעל־חיים. האימרה הלגלגנית, שנפלטה, באותו הזמן, מפי יו"ר הוועד לשעבר ישלעתיד — הח' המסור מר מרדכי פימרנצבלום: „לבית־ספר הפכתם את ההסתדרות!" — צילצלה באוזנינו כמחמאה וכאות כבוד, בהוסיפה לנו עוז ואומץ להמשיך בדרך שהתחלנו בה — דרך של קניית והקניית דעת בכל השטחים האפשריים. השטחים מרובים היו: אם זה קורסים אינטנסיביים לעברית, אם זה דיונים ממצים על ספרים שנקראו בצוותא, כגון: „קידוש־השם", כישופמאכעריז פון קאסטיליען" — לשלום אש, „די קלאטשע" — למענדעלע ועוד, אם זה שיחות מעמיקות באנטרופולוגיה, כלכלה מדינית, אם זה בסקירות מדיניות — כלליית וציוניות — מבוססות על עתונות השבוע או ספרים הדנים בנושאים האלה, אם זה הוצאת עתון פנימי, בו השתתפו: צבי לבוביץ, ישראל בנד ויבדל לחיים: ישראל פפרמן ועוד, ואם זה ערבי שאלות־ותשובות וכד'.

שימת הדגש על הפעילות התרבותית לא פגעה במאומה, כאמור, בעניינים האירגוניים. בפסח תרצ"א (1931) נוסדה קבוצת „תל־חי", אליה השתייכו: משה רבס, חיים פפרמן, יוסף הימן, וייבדלו לחיים: איזיק רוזנצביג ושמחה רוטנברג. לאחר זמן מה צורפו האחרונים לקבוצת „דבורה". מלבד צבי לבוביץ, שהיה מדריכן הקביע של שתי הקבוצות הנ"ל בנפרד ובמאוחד, השתתפו בעבודתן התרבותית גם ישראל בנד ואחרים.

לא ארכו הימים ונוספו עיד מספר קביצות, כגון: קבוצת „לבנון", שעליה נמנו: מנחם בלושטין, זכריה ליפשיץ וייבדלו לחיים: שלום רוזנברג, מאיר פלוז'ניק, יעקב ליב בוגוכבל וחנינא יסקולקה; קבוצת „נשר", עליה נמנו: נחום ניסנגרטן, אורי צבי ריכמן וייבדלו לחיים: מאיר בלישטין ושמואל גולדברג, מלבד אלה נוכפו הקבוצות: „שושנה", „מעפילים", „פרחים", „ירדן" ועוד.

אין מטרתי בהמשך הסקירה לתאר בנפרד ובפרוטרוט — חסרים לי גם הנתונים לכך — את כל אחת משלוש הזרועות, שבהן פעלו הצעירים הנ"ל, היינו: ההסתדרות הציונית, החלוץ הכלל ציוני והנוער־הציוני. וכעמי עמי: הואיל ובשלושתן היו אלה אותם הצעירים עצמם — היום היו קוראים להם: „הצעירים הזועמים" — שחוללו את המיפנה החד, בהפעילם ובהניעם את הבניין הנהדר כפי שהתפתח לאחר מכן. מטרתי לתת תיאור כללי, נאמן למציאות ככל האפשר, של הפעולות והמאורעות העיקריים, שהתרחשו באירגונים הללו ובייחוד בעיקרי, הגדול והחשוב שבהם: ב„הנוער־הציוני", במידה וזכרוני ישרתני, ובמידה

קבוצות „דבורה" ו„תל־חי" עם ישראל בנד — די קבוצות „דבורה" און תל־חי" מיט ישראל באנד.

שהומצאו לי נתונים לכך על־ידי אחדים מחברי וידידי מהנוער־הציוני והחלוץ הכלל ציוני לשעבר.

בחודש תמוז תרצ"א (1931) נקראה פגישה של החלוץ הכלל־ציוני לסטאשוב, שבה השתתף מטעם המרכז הח' מרגלית. לפגישה הגיעו חברים מהסניפים: ויכליץ, בוסק, סטופניץ, פצנוב, קלימונטוב ואושיק. בפגישה נדונו מלבד שאלת השתלבותו של החלוץ בתוך מסגרת ההסתדרות הציונית ומלבד שאלות אירגוניות — גם שאלת הכשרת האנשים לעלייה.

ואכן לאחר הפגישה הנ"ל יצאו צפורה רבט וישראל פפרמן להכשרה. לא עברו חודשיים וכבר נוזמה פגישה אחרת, הפעם של „הנוער־הציוני". זו התקיימה בצוזמיר, באלול אותה שנה, בהשתתפות הקינים: צוזמיר, קלימונטוב, קופשיבניצה וסטאשוב. מטעם ההנהגה הראשית השתתף הח' הקר מרוזבדוב. מהפגישה הזאת יצא קיננו מחוזק, ברכשו לעצמו שם טוב בכל הסביבה. ביטוי בולט לכך: קביעת מקום הנהגת המחוז בסטאשוב, בצירוף שלום קרמסר מקלימונטוב.

האסיפה השנתית הראשונה

משחזרנו מהפגישה הוחל בהכנות קדחתניות לאסיפה השנתית הראשונה של הקן, שהתקיימה בסוכות תרצ"ב (1931). האסיפה, שמתכננה ומבצעה העיקרי היה צבי — התקיימה כבר באולם חדש, מרווח יותר, בעל חצר גדולה לתרגילי צופיות ומשחקים, בהשתתפות קרוב למאה חברים. האסיפה נפתחה ונוהלה לפי כל גינוני הטקס והדמוקרטיה, והשרתה רוממות־רוח והתעלות נפש על כל משתתפיה. היום, לאחר שנים רבות, בהעלותי בזכרוני מאורע זה בחיי הקן, עולה במחשבתי מבלי משים האסוציאציה, שאולי יש בה משום חילול הקודש, היינו: בהרגשתי, ובוודאי גם בהרגשתם של רוב משתתפי אסיפה חגיגית ורבת־רושם זו, שאגב חזרה ונשנתה מדי שנה בשנה, היה מעין הרגשת היהודי החרד בתפילות יום־הכיפורים. כבקרת רועה עדרו כן הועברו לפני עיני רוחנו, בעת היערך האסיפה השנתית, כל הפעולות וההתרחשויות בקן, בהן היינו מעורבים במשך השנה שחלפה, ומאידך היו כל מאוויינו מופנים לתיקון המעוות לעתיד, במידה ונתגלו ליקויים. מאלף הדבר, שבמכתביהם של חברים רבים המעלים זכרונות מהימים ההם — עוברת כחוט השני התרשמותם העמוקה מהאסיפות השנתיות האלה, וזכרונן עדיין לא נמחה גם לאחר קרוב לשלוש עשרות בשנים.

כ' תמוז

מאורע אחר, שהטביע את חותמו על חיי הקן וחניכיו, היתה אזכרת האבל בכ' תמוז לד"ר הרצל ז"ל. הקן

טיול ל״ג־בעומר של „הנוער־הציוני״ ב־193 — ל״ג־בעומר אויספלוג פון „הנוער־הציוני״ אין 1937

כולו, כאיש אחד, ואין צורך לומר שגם חברי ההסתדרות הציונית והחלוץ הכלל ציוני, נכחו בבית־הכנסת והתייחדו עם זכר האיש הגדול כשכמו ומעלה, האיש שביטא בפשטות גאונית את שאיפותיה של האומה וכיסופיה. אותה התמימות הקדושה בנקיבת השם המפורש „מדינת־היהודים״ וזאת לא כמשאלה סנטימנטלית־אוטופית וחזון לעתיד לבוא, אלא כמפעל חיים ממש, שבקרוב „בעוד חמש שנים או לכל היותר בעוד חמישים שנה״, כדבריו, ייהפך למציאות ממשית — הקסימה וגם הלהיבה אותנו. רבים היו המנהיגים שטמירי כיסופיהם היתה מדינה יהודית, אם כי לא העיזו להעלותה על שפתותיהם — אך אחד ויחיד היה הרצל, שניחון לא רק בדמיון פורה ומבורך, הנובע ממעיין אנושי זך, אלא גם בחוש מציאותי להפליא. ההפשטות, עם כל היופי הנאצל שמתפשט מהן, אין בהן משום הקניית כוח להחדרתן לעולם העשייה. רק באמצעות המכשירים האירגוניים, אותם השכיל החולם הגדול הזה להקים, התפשטו ההפשטות הנעלות על פני המציאות ונולדה ישות חדשה — ישות ששינתה את פני המציאות היהודית מן הקצה אל הקצה.

השתתפות הקן באזכרות האבל האלה, מדי שנה בשנה, היתה טבעית בהחלט. הקן, כתנועת נוער ציונית כללית ללא כל מטרת לוואי, קשר את עתידו וגורלו בעקרונות שהיתווה גדול התקופה הזה וההולכים בעקבותיו.

נשמתנו לא היתה מפוצלת בין השקפות עולם שונות ואף סותרות זו את זו, פיצול שגרם לקיצוץ בנטיעות חמור בתנועת נוער אחרת בעיר. לא היינו בין חובבי העולמות — הסתפקנו בתפקיד חובבי העולם היהודי „בלבד״, וראינו את עתידנו ואושרנו בפתרון בעיית היהודים מבחינתה הלאומית „גרידא״, כפי שחזה אותה חוזה המדינה, ד״ר הרצל. מכאן התייחדותנו העמוקה עם זכר המנהיג, שהלך לעולמו בלא עת; מכאן הכרתנו בו כמורה הדרך היחידי לאומה כולה;

מכאן הזדהותנו המלאה עם ניתוח המציאות הגלותית, כפי שבאה לידי ביטוי ב„מדינת־היהודים", ועם דרכו: דרך הגיוס הטוטלי של כל כוחות האומה למען הגשמת המטרה הנכספת — מטרה שנראתה, לפי מיטב הכרתנו, מקיפה ותובענית במידה כזאת, עד שכל מיצמוץ לעבר מטרת לוואי סיכן, לדעתנו, את עצם השגת המטרה העיקרית עצמה.

ל"ג בעומר

גם הטיול השנתי של ל"ג בעומר היה מאורע חשוב ביותר בחיי הקן. מאורע זה מיזג בתוכו את הזיקה למסורת ולתולדות עם ישראל, במאבקו הנואש לחידוש החרות הלאומית סמוך לאובדנה מחד — ואת הכמיהה להזדקפות קומה וליציאה לחיק הטבע, לפחות למשך יום אחד בשנה, מאידך.

בטיולים האלה של הקן כולו, החל מכפיריו וגמור בבוגריו, בצעדתם הנאה והקצובה ליער גוליוב, לבושי תלבושת צופים אחידה, ערוכים וסדורים בקבוצות וגדודים על מדריכיהם בראשם, ובליווי התזמורת של קלוב הספורט היהודי בעיר „הכוח" — עשו רושם בל יימחה על בני העיירה כולה, שמקטנם ועד גדולם יצאו לחזות במראה.

בשעה זו גם אלה, שלא הביטו בעיין יפה על בניהם ובנותיהם, שנתפסו למינות, רחמנא לצלן, על־ידי הצטרפותם לתנועה חילונית — גם אלה נתרצו בשעה זו ברוחם מהרוחות החדשות שפרצו בכוח לתוך עולמם — בניגוד גמור לרצונם — ושבעו נחת מהופעתם הנאה, הזקופה והכעין צבאית של יוצאי חלציהם.

הבילוי הנעים והמאלף בחיק הטבע בחברותא גדולה, למן שעות הבוקר המוקדמות ועד לערב, בליווי השיחות מסביב למדורה בענייני דיומא על רקע הזכרו־נות ההיסטוריים, הקשורים עם אישיותו רבת־ההוד של רבי עקיבא, על עשרים וארבעת אלפי תלמידיו — העמיקו וטיפחו את הזיקה למסורת אבות ולשאיפותיהם בכל הדורות להיחלץ מכבלי הצר והמשעבד, וחישלו את הרצון העז להמשיך — באמצעות הכלים החדשים בדרך שהורו הראשונים — עד להצלחה הסופית.

„הכניסה" להסתדרות

הזדמנויות נוספות להתעלות נפש ולהתקשרות הדוקה יותר עם הקן היו: הכניסה להסתדרות, צירוף קבוצה לגדוד או אירגון גדוד חדש נושא שם סמלי וכד'.

עד לכניסה להסתדרות הקשר עם הקן היה, פחות או יותר, רופף. אך מאותו יום ואילך, יום שהוחג בחגיגיות רבה ובטקס מתאים, הרגיש כל אחד־ת

כניסת גדוד „קנאים" וקבוצת „לבנון" להסתדרות — איינטריט פון גדוד „קנאים" און קבוצה „לבנון" אין דער אָרגאַניזאַציע
חנוכה תרצ"ד — 16.12.1933

מהמשתתפים, כי חברותו־ה בקן נעשתה הדוקה ומלאה יותר, וכי משעה זאת ואילך חלות עליו־ה כל החובות והזכויות, שמוטלות ונהנים מהן כלל החברים־ות.

מאורעות כגון אלה הפכו לציוני דרך, מבחינה נפשית כמבחינה מעשית, לכל אלה שנטלו בהם חלק, ושימשו, עוד זמן רב לאחר התרחשותם, נושא אהוב לשיחות וזכרונות נעימים.

חגים ומועדים

כתנועת נוער ציונית, שראתה את עצמה קשורה, קשר בל יינתק, עם כלל האומה, גורלה ועתידה — ייחסנו חשיבות מכרעת לטיפוח זיקה עמוקה לנכסי וערכי האומה, כפי שנתקדשו בהמשך הדורות.

הארת והסברת מהותם וערכם הרב של חגי ומועדי ישראל, לרבות השבתות, כגורם לאומי־רוחני ומוסרי־חברתי, וככוח עצום, שאין להפריז בחשיבותו, לקיום

ייחודה העצמי והגורלי של האומה בפזוריה — תפסו חלק נכבד ביותר בפעילות התרבותית של הקן.

אומנם, כתנועה חילונית הצבענו על העובדה, שחגי ומועדי ישראל, על־אף צביונם הדתי המובהק, — לאומיים ואנושיים־חברתיים ביסודם ובמהותם הם. עם זאת הדגשנו, בכל לשון של הדגשה, את חובתנו המוחלטת להמשיך ולקיים את הערכים הכלל־ישראליים האלה ולהיאבק בתוקף עם כל הנסיונות הנפסדים, המכוונים לנתק את רציפותה של שלשלת הדורות, המבוססת על מסורת בת אלפי שנים — רציפות, שערכו, לא יסולא בפז מבחינת קיום האומה בעבר ובעתיד

ואכן, בהגיע חג ומועד לישראל — לבש הקן ארשת חגיגית, שהאצילה מרוחה על כל באיו. על־אף פעולות מסוימות שהיו לזרא בעיני היהודי החרד לקדושת השבת ויום־טוב, — הורגשה בקן שותפות נפשית עם כלל ישראל, תוך הכרה מלאה ויחס חם ביותר לשמירת וטיפוח קדשיו ונושאיהם.

ניתוח הרקע ההיסטורי של החגים, על רעיונותיהם הלאומיים־מוסריים־חברתיים, — הפך לנושא המרכזי, עליו נסבו השיחות, שנהלו בתוך כותלי הקן בימים אלה.

טיפוח החיבה וההערכה למסורת ולערכיה — צימצם את הפער שבין הדור הצעיר לבין הקשיש, תופעה בריאה ומשמחת לכשעצמה, וגרם להתקרבות הלבבות ולחיזוק רעיון אחדות ישראל, על־אף השוני הרב בהשקפות העולם יבדפוסי החיים של חלקיו השונים.

מושבת הקיץ בראַקובקה

עם התבססותו של הקן וגידולו המספרי המהיר, על־אף הנשירות, שארעו מפעם לפעם לטובת קן השה"צ במקום, איתו ניהלנו מאבק עז ומתמיד, ולא בהצלחה מועטה, על נפש כל צעיר וצעירה — הורגש הצורך לארגן מושבת־קיץ, על מנת להפגיש את האנשים בחיי יומיום, להרגילם ולבחנם תוך חיים משותפים בפכים קטנים, ולהכשירם תוך כדי כך לעתידם, הצפוי להם בארץ.

כמו בכל הפעולות האירגוניות האחרות כן גם בפעולה זו, שמשמעותה החינוכית וערכה לקיום הקן ועמדתו בציבור ואצל הנוער היתה חשובה ביותר — הרוח החיה ביוזמה, באירגון ובהכנת כל הצרכים, כגדולים כקטנים, כחומריים וכרוחניים — היה צבי. המושבה התקיימה בתמוז תרצ"ג (1933) בכפר ראַקובקה על־יד ראַקוב, הסמוכה לסטאשוב. מלבד הקן שלנו השתתפו גם הקינים מצוזמיר וקלימונטוב. מובן מאליו שבראש הנהלת המושבה עמד צבי. שבועות רבים התכוננה החברה למאורע חשוב זה. אנו מצדנו ציפינו בחרדה רבה לבואו, מתוך חשש לכשלון. הדבר היה משפיע קשות על מוראַל הקן ומכשיל מבצעים אחרים, שהיו כבר בתיכנון. אך למרות החששות הצליחה המושבה מעל למשוער. היתה זו מושבה יפה ומסודרת כהלכה, שהעשירה בחוויות מעניינות את כל אלה שנטלו בה חלק. ההשתתפות היתה, אגב, די ניכרת, בעיקר מהקן שלנו. אומנם, מבחינה תרבותית לא נתקיימו כל התקוות שתלו בה. לא היה זה סמינר מרוכז, כפי שעלה במחשבה תחילה. עם זאת היתה מושבה ראשונה זו הצלחה רבה לקן הצעיר, ושימשה מנוף לפעולות ולמבצעים האחרים, שתוכננו ובוצעו לאחר מכן, ביניהם: מושבות־קיץ, מושבות־מנהלים, הכשרה, כינוסים וכד׳.

חילופי משמרות

אם חילופי משמרות בכל גוף ציבורי שהוא היא תופעה טבעית ורצויה — עאכו"כ בתנועת־נוער. כאן אין להשאיר לזמן ממושך מדי את ההנהגה באותן הידיים. כאן יש צורך דחוף להזרים מדי פעם בפעם דם חדש לשורות ההנהגה, על מנת לקיים את המתח ולספק לחניכים חוויות חדשות לבקרים. אך במקרה דנן, בתנאיו הספציפיים של הקן שלנו, נתווספו עוד מספר גורמים חשובים ביותר, שהאיצו במנהליו לזרז את ביצוע תהליך חילופי ־המשמרות — מהר ככל האפשר:

א. התפתחותו הבלתי־צפויה של הקן מבחינה מספרית.

ב. התרחבות שטחי הפעולה הרבים והמגוונים.

ג. התעמקות הפעילות התרבותית המסועפת.

ד. התחייבויות מנהלי הקן כלפי החלוץ הכלל ציוני וההסתדרות הציונית.

ה. ואחרון אחרון: ההכרח לצאת לביקורים בסביבה, כגון: אוסטרוביץ, קילץ, אַפּט, קלימונטוב, אילז׳ה ועוד — כתוצאה מקביעת מקומה של הנהגת הגליל בסטאשוב. עקב כל הגורמים הנ״ל, נאלץ קומץ המנהלים לנהל מאבק מתמיד ועקשני עם הזמן, על־מנת לקיים את התחייבויותיהם. ואומנם, מסירות האנשים ללא גבול לתפקידים שהטילו על עצמם פעלה את שלה, ועל־אף הקשיים העצומים קוים לוח הזמנים, ברוב המקרים, בהתאם לתוכנית. עם זאת היה ברור מראש, שלא יהיה עתיד לקן ללא הכשרת ריזרבה של מנהלים, שיטלו על עצמם, בבוא הזמן, את כל התפקידים האירגוניים והחי־נוכיים כאחת. ואכן, מראשית קיומו של הקן הושם הדגש על הגורם הזה במיוחד, ובמידה רבה גם הצלחנו בכך.

כבר באסיפה השנתית השנייה, שהתקיימה בסוכות תרצ״ג, נרתמו לעבודה הפעילים והמוכשרים שבשתי הקבוצות „דבורה" ו„תל־חי". על שושנה אפלבוים מרחוב ריטווינסקה ודבורה סגל מרחוב קושצ׳ילנה — הוטלו התפקידים של מזכירות הקן ופעולה חינוכית שאגב מילאו אותם במסירות וכשרון.

השתיים ניספו בשואה. ה. י. ד.

משה רבט מקבוצת „תל־חי", בחור נאמן ומסור בכל נימי נפשו לתנועה ולקן — השקיע את כל כוחו, מרצו ורצונו העז להשתלמות עצמית ולמילוי התפקי־דים החינוכיים שהוטלו עליו, וביתר דיוק שנטל על עצמו מרצון.

נפל מות גיבורים בהגנה על קיבוץ „ניצנים", אליו השתייך במשך שנים. יהא זכרו ברוך!

בסוכות תרצ״ד (1933) הגיע תורה של קבוצת „לבנון" להשתתף בנשיאה בעול אחדים מהתפקידים החשובים ביותר בקן. שלום רוזנברג (עבר את מחנות היטלר — חי באמריקה) קיבל את מזכירות הקן משושנה, מנחם בלושטין (ניספה בשואה), צעיר פיקח וכשרוני מאוד, התמסר לחינוך ועוד רבים אחרים, מהקבוצות הנקובות ושאינן נקובות, העמיסו על שכמם תפקידים אחראיים בכל שטחי הפעולה של הקן.

גדוד „בני־שמש" ליציאת המדריכה, בילה זינגר הי״ד, להכשרה — גדוד „בני־שמש" צום אָפּפאָר פון דעו מדריכה ביילע זינגער הי״ד אויף הכשרה

הכשרה ועלייה

עם התבגרותם של החברה בקן, הקים צבי, בשנת תרצ״ה (1935), בסולץ שעל הויסלה, נקודת הכשרה בשם „אירגון הצופים". איזיק רוזנצביג (חי בישראל בקיבוץ „ניצנים") ואחרים עברו שם את הכשרתם.

מלבד זה השתתף צבי, בעזרתו הפעילה של יחיאל וינברג, (חי בישראל — חיפה) בהקמת נקודות הכשרה עבור החלוץ הכלל־ציוני במקומות שונים בסביבה, כגון: בוישליצה, סטרזלצה, קורוזבנק, סטרומי, אפט ובסטאשוב עצמה. השתיים האחרונות התקיימו במשך שנים, ומהן עלה מספר ניכר של חברים ארצה.

אגב, למען הקיבוץ בסטאשוב השקיעו צבי ואחרים מאמצים רבים, על־מנת לקיימו מבחינה חומרית ותרבו־תית כאחת. קוים מגע הדוק עם הקיבוץ על־מנת לעמוד על צרכיו הדחופים, והוקם פטרונט מהמכיבדים הציוניים שבעיר, שמתפקידם היה לעזור בביסוס מצבו החומרי ככל האפשר. גם עשינו כמיטב יכולתנו, כדי לעזור לקיבוץ בעבודה התרבותית. ביקרנו בו מדי שבת בשבתו, לשם ניהול שיחות על נושאים שונים, בעיקר ציוניים ומדיניים־אקטואליים.

טיפוח הערכים החלוציים והחינוך לקראת העקרון של הגשמה עצמית, שהיו יסוד מוסד בפעולות הקן והסניף — השפיעו את השפעתם, ורבים קיימו על עצמם ובשרם את העקרון הנ״ל בעלותם ארצה, הן על ידי הכשרה והן בדרכים אחרות.

ק. ק. ל.

אחד השטחים החשובים ביותר כלפי חוץ, שטח ששימש אבן־בוחן, כן לכוחו המספרי של הקן וכן לרוח ולרצון שפעמו בו — היתה ההירתמות המסורה למען הק.ק.ל. מדי שנה בשנה הגדיל הקן באופן מחלט ובאחוזים את השתתפותו באיסוף תרומות למען המוסד הקרקעי של התנועה הציונית, בהיהפכו לבסוף לאחד הגורמים הקובעים בנידון. בכך ניתן פומבי, באופן הבולט ביותר, למידת התפתחותו והתקדמותו של הקן ביחס לגופים הציבוריים האחרים בעיר, שהשתתפו גם הם בעבודה למען הקרן הקיימת לישראל.

בשנים 1936/37 הפתיע הקן בהישגו העצום של קרוב ל־40% מסכום ההכנסה כולה. נכון, שבעת ההיא הגיע מספר החברים בקן ל־260 איש. אך אין להסיח דעת מן העובדה, שרובם נמנו על הכפירים והזאבים והעומס העיקרי של מאמץ איסוף התרומות היה מוטל על מספר חברים־ות מועט באופן יחסי — עובדה שהדגימה והבליטה בעליל את היחס הנפשי החם למוסד עממי זה.

היום, בהשקיפנו אחורה לימים ההם, נראה הדבר כחסר־חשיבות ובעיני רבים אפילו מגוחך. אבל אז, שעה שקן „הנוער־הציוני" הצעיר עמד יומיום במאבק מתמיד וקשה נגד המבצר החזק של קן „השומר־הצעיר" במקום — אז, היו להישגינו אלה בשטח הק. ק. ל. השפעה פסיכולוגית עצומה. היו אלה הוכחה חותכת לכוחנו ולעמדה החשובה והאיתנה שרכשנו לנו בתוך הציבוריות היהודית המקומית — רק מספר שנים מועט בלבד לייסוד הקן.

מרדכי פומרנצבלום, יוסף שפינרד וחבריהם

עד כאן ייחדתי בעיקר את הדיבור על הקן של „הנוער־הציוני" במקום. תשומת־לב מסוימת הוסבה גם להחלוץ הכלל־ציוני, במידה והאירועים בשטח ידועים לי, הן מכוחי עצמי, והן מכוח הידיעות שהועמדו לרשותי על־ידי חברים וידידים. ואילו להסתדרות הציונית, פעיליה ופעליה, זו שמכוחה, זכותה ובחסותה פעלו השניים הנ״ל — מוקדש רק חלק מועט בלבד מהסקירה הזאת. הדבר מוסבר לא רק על־ידי יחסו הנפשי של כותב השורות האלה לקן, עקב היותו אחד ממייסדיו ופעיליו העיקריים בשנים הראשונות לקיומו, אלא גם בגלל העובדה, שהיקף פעולותיו והשפעתו של הקן היה לאין־ערוך גדול ומעמיק יותר מאלה של ההסתדרות הציונית והחלוץ הכלל־ציוני כאחת.

עם זאת יהא בכך משום עיוות־דין וחטא ללא כפרה, שלא להוסיף למה שנאמר כבר למעלה על ההסתדרות הציונית, כל מה שאוכל לדלות מנבכי זכרוני, על־מנת להציל ממלאך השיכחה, שליט אכזרי זה על זכרונות העבר, כל מה שחשוב ואופייני לתנועה זו ופעיליה במקום.

מכל מקום ראויים הם האישים שפעלו בשטח זה, להקדיש להם פרק מיוחד ומייחד. ולי לא נותר אלא

להצטער על שחלק הארי מפעולותיהם נעלם, או נשכח מלבי לחלוטין, או טושטש במידה כזו, עד שאין לי כל אפשרות לשחזרם מחדש ולהעלותם על הכתב.

✶

הזכרתי כבר לעיל, שזמן קצר לאחר היכנס חבורת הצעירים לתוך ההסתדרות הציונית, ולאחר שהחלו בפעולה תרבותית עניפה — עברה הנהלת ההסתדרות לידיהם. אך עם ריבוי התחייבויותיהם של האחרונים כלפי הקן שנוסד וגדל במהירות, ובמידה מסוימת גם כלפי הסניף של החלוץ הכלל־ציוני — הוחזרה העטרה ליושנה וחבורת הפעילים הקשישים של ההסתדרות הציונית נטלה שוב לידיה את ההגה, והמשיכה להחזיק בו עד לפרוץ המלחמה.

על חברי הוועד בימים ההם נמנו:

מרדכי פומרנצבלום, יוסף שפינרד, לאה רושר, יצחק טוכמן, משה ניסנגרטן, מרדכי אלימלך קוכרסקי, ישראל בנד ומטעם הנה"צ והחלוץ — צבי לבוביץ והחותם. לאחר מכן צורף לוועד: ליב מנדל שניפר, אברך ממולח ומוכשר, חבר ה„בונד" לשעבר, שידע לייצג בכשרון ובכוח שיכנוע רב את העניין הציוני, מעל כל במה ציבורית־פומבית. כל חברי הוועד הנ"ל עשו כמיטב יכולתם, איש־איש בשטח הפעולה המיוחד לו, כדי למלא את תפקידו באמונה. אך עלו על כולם במרץ, ביוזמה, בהתלהבות ובכושר־פעולה השניים שהוזכרו כבר לעיל, היינו: מרדכי פומרנצבלום, בתפקידו כיושב ראש ההסתדרות, ויוסף שפינרד, — הגזבר. הללו נשאו את כל עולה של ההסתדרות על שכמם במשך שנים רבות. ידיהם לא רפו ודריכותם לא פגה מלעשות וליזום, כל מה שניתן היה לעשות וליזום, במסגרת התנאים של אותה שעה. בין השניים שררה גם רוח של שיתוף פעולה אידיאלי, על־אף העובדה שמבחינת האופי היו שני טיפוסים נוגדים בתכלית! בעוד הראשון, פומרנצבלום, היה בעל מזג סוער, נוח להתלהט ולהתפרץ — היה השני, שפינרד, בעל אופי שקט ומתון, שאינו יוצא מכליו לעולם; בעוד הראשון לא היה שליט ברוחו לכלוא את הרוח כשמשהו לחץ לו — היה השני מחכה לו בסבלנות לרגע המתאים ואומר את דברו השקול והנבון במקום וברגע הנכון. ובכל זאת היה זה ממש זוג מן השמיים, בהשלימם באופן המושלם ביותר איש את רעהו. השלמת גומלין זו, היא שאיפשרה לשניים האלה לשבת בהנהלת ההסתדרות הציונית במקום שנים רבות, ולמצוא שפה משותפת

ישיבת הוועד של ההסת. הציונית לרגל עלייתה של לאה רושר — פאַרוואַלטונגס־זיצונג פון דער ציונ. אָרג. צו דער עלייה פון לאה ראשער.
יושבים מימין לשמאל — זיצן פון לינקס אויף רעכטס: ישראל בנד, יוסף שפינרד, מרדכי פומרנצבלום, לאה רושר, יצחק טוכמן.
עומדים — שטייען: מרדכי אלימלך קוכרסקי, יצחק בקר, משה ניסגרטן, צבי לבוביץ

בעבודתם ההסתדרותית־ציבורית. בעוד היחסים האישיים ביניהם היו הלבביים ביותר.

אין בידי להצביע על מבצעים מיוחדים, שהצטיינה בהם ההסתדרות הציונית בסטאשוב באותן השנים הנידונות. אם משום שתנאי המקום, כפי שתוארו לעיל, לא העמידו בפני מנהליה מצבים נוחים, שהיו עשויים להצמיח להם כנפיים, ואם משום חיבשת הזכרון, או גורמים אחרים כנרמז למעלה. מכל מקום דבר אחד אינו בגדר של ספק, והוא: פעילי ההסתדרות הציונית לא החמיצו אף הזדמנות אחת, כדי לתרום את חלקם בהחדרת ההכרה והאמת הציונית, כפי שנראו להם, לתוך השדרות הרחבות של האוכלוסייה היהודית המקומית; שיתפו פעולה בכל מבצע ציוני במקום בכל עת ובכל שעה שנתבעו לכך; ואף יזמו בעצמם פעולות חשובות, שהרימו את קרנה של הציונות בכלל וזו של הסניף המקומי בפרט.

ה„בזר" למען הק. ק. ל.

בין הפעולות, בעלות חשיבות ציונית־חינוכית רבה, בהן לקחה ההסתדרות הציונית חלק פעיל ומפעיל, היה ה„בזר" למען הקרן הקיימת לישראל, שאורגן בשנת תרצ"ח. היה זה מבצע חינוכי גדול ויפה, שדרש כתנאי מוקדם להצלחתו — וההצלחה היתה גדולה — כושר אירגוני וכושר־מעשה רב. ברשימת האירגונים הציוניים במקום, שטרחו בהקמתו וניהולו של ה„בזר", כמו: ויצ"ו, המזרחי, השומר־הצעיר — לא נפקד גם מקומה של ההסתדרות הציונית, שהעמידה לרשות המבצע המשותף את טובי אנשיה בשטח זה, כגון: ישראל בנד, משה ניסנגרטן, צבי לבוביץ ואחרים. והללו הקדישו מזמנם, מרצם וכשרונם למען הצלחתו המלאה.

אם כי ההסתדרות הציונית, בתור שכזו, לא הקימה מעצמה פינת ק. ק. ל., הרי עזרתה החיונית בשטח האירגוני, הייעוץ, ההדרכה והניהול — היוו גורם,

ישיבת וועד „ויצו" לכבוד עלייתה של יושבת־הראש, לאה רושר, ארצה — קאמי־טעט־זיצונג פון „וויצא" לכבוד דעם אפפאר פון דער פארזיצנדין, לאה ראשער, קיין ארץ־ישראל.
יושבות מימין לשמאל — זיצן פון רעכטס אויף לינקס: מרים דומברובסקי, דבורה קוקילקה. עומדות — שטייען: דינה רוזנבלום, פרל טוכמן, מלכה טננבוים, לאה רושר, אסתר טוכטרמן, פרל רוזנגרטן.

בלתי־מבוטל כל עיקר, במבצע כולו. ושום דבר חשוב יותר או השוב פחות לא נעשה מבלי להתייעץ עם חברינו. בשביל „הנוער־הציוני" סיפק ה„בזר" הזדמנות מצוינת להופיע כלפי חוץ במפעל כלל־ציוני משותף, ובהקימם פינת ק. ק. ל. בכוחות עצמם עברו את טבילת־האש הפומבית הראשונה, בהוסיפם גוון משלהם למפעל המשותף.

ד"ר שיפר הי"ד

פעולה תרבותית חשובה ביותר, יזומה על ידי ההסתדרות הציונית, היתה, בין השאר, — הזמנת ההיסטוריון הנודע, ד"ר יצחק שיפר, לסידרת הרצאות על ספרות יידיש ועל רשמי ביקורו בארץ־ישראל. הופעותיו בסטאשוב והרצאותיו, בעלות התוכן הרב וסגנונן השובה לב כאחת — עשו רושם כביר על כל שומעיו. המאזינים הרבים, שאולם הקולנוע הגדול, היה צר מלהכילם, ישבו מרותקים למקומותיהם ושתו בצמא כל מלה שיצאה מפי המרצה.

בנאומיו, שהיו גדושים שפע של מומנטים דרמטיים, זכור לי במיוחד אחד. שעה שהד"ר שיפר חלם בהקיץ על התוכניות לייבוש חלק מהים, על מנת להגדיל את שטח המגורים של העיר תל־אביב, פנה בלהט דיבורו לים וקרא: „רב ים, רוקט זיך!" — כלומר: הים היסוג! בהרצאותיו היה משום התעלות רוחנית־תרבותית למאזיניו ולציונות המקומית כולה.

ד"ר קירשנבום ז"ל

עם גידול כוחה והשפעתה של ההסתדרות הציונית במקום, במידה מכרעת ע"י קיומו והתפתחותו של קן „הנוער־הציוני", המתואר למעלה — רכשה לה ההסתד־רות הציונית עמדת כבוד ומשכה לתוך שורותיה, בשנים האחרונות שלפני פרוץ המלחמה, שגזרה עלינו כרת, מספר חברים גדל והולך, ביניהם: איש חביב ונשוא־פנים — את הד"ר קירשנבום ז"ל. אדם נעים־הליכות זה, שהגיע אלינו מקראקוב ושימש בתפקיד רופא — הפך עד מהרה לחביב הציבור בהופעתו הנאה, בדיבורו המתון והשקול, בתרבותו הרחבה וביחסו ללא רבב לגדול ולקטן, ליהודי ולפולני כאחת. לא ייפלא, איפוא, שבתור חבר הסניף נעשה, הד"ר קירשנבום, לאחד מעמודי התווך העיקריים בשיחות ובאסיפות, שהתנהלו על נושאים תרבותיים־רוחניים ואחרים. בערבי־שאלות־ותשובות, שנערכו בכל ליל־שבת בסניף — היה ד"ר קירשנבום ז"ל, לא רק משתתף קבוע ופעיל, אלא גם הדמות הבולטת משכמו ומעלה. תרתי משמע, בהעמידו את רוחב השכלתו הכללית, התעמקותו בשאלות ציוניות וכלל־יהודיות אקטואליות, ונועם הסברתו לרשות חברי הסניף.

תשמשנה שורות מעטות אלה ציון לזכרו של אדם יקר זה, שנפל על משמרתו בעת מילוי שליחותו המקצועית כרופא, בשנה השנייה למלחמה, ב־1940.

יהא זכרו ברוך!

שלושת הזרמים

מלבד הפעולות הנ"ל והשתתפות הסניף באירועים הארגוניים השוטפים, כגון: בחירות למועצת העיר, למועצת הקהילה היהודית, לקונגרס הציוני והשתתפות פעילה בוועדת הק. ק. ל. באמצעות חבריה: יוסף שפינרד ומשה ניסנגרטן — נטוש היה ויכוח ער על עמדת הסניף ביחס לבעייה, שפיצלה, באותן השנים, את ההסתדרות הציונית הפולנית כולה, היינו: בעיית שלושת הזרמים: „עת־לבנות", „על־המשמר" והזרם הרביזיוניסטי. נציגה הראשי של סיעת „על־המשמר", מבית־מדרשו של יצחק גרינבוים, היה — יו"ר הסניף, מרדכי פומרנצבלום, ואילו נציגה של סיעת „עת־לבנות", מבית־מדרשם של ד"ר יהושע גוטליב ויוסף הפטמן ז"ל, היה — יוסף שפינרד. לרביזיוניסטים לא היתה אחיזה בסניפנו, פרט לחבר אחד — יחיאל פומרנצבלום.

אם כי קביעת מכסת העלייה לארץ־ישראל נתונה היתה בידי בעלים זרים: הממשלה המנדטורית, ועובדה זו שיוותה לוויכוח הנ"ל אופי תיאורטי יותר מאשר מעשי — אף־על־פי־כן סערו הרוחות, ובמקביל למאבק הסיעות הנ"ל בתוך ההסתדרות הארצית, התקיימו וויכוחים פומביים על הדרך הרצויה והיעילה ביותר להתגשמות כמיהת הדורות.

אלה העמידו את העלייה על האיכות, שבה ערובה יחידה להתבססות איתנה ובטוחה ביישוב, וטענו

לסלקציה של החומר האנושי העולה. וזאת על־אף העובדה, שדרך זאת היתה גורמת בהכרח להשהיית התהליך של הפיכת היישוב לרוב בארץ־ישראל. ואילו אלה טענו, שאין לשלול משום יהודי את האפשרות לעלות ארצה — משום שזוהי זכותו הבלתי־מעורערת של כל יהודי, באשר הוא יהודי — על־מנת לזרז ולהחיש ככל האפשר את התהליך של יצירת רוב יהודי בארץ־ישראל בכל הדרכים ובכל הנסיבות.

„המניין"

הזכרתי לעיל את גידול כוחה של ההסתדרות הציונית בשנים האחרונות לקיומה. תוספת כוח והשפעה זו מצאה, בין היתר, את ביטוייה הבולט בעובדה, שבשנים האלה היה הסניף מסוגל להקים בכוחות עצמו, ולא בדוחק, „מניין" לשבתות ומועדים, דבר שנבצר ממנו לעשות במשך שנים רבות. „מניין" זה, שהיה בעצמו תוצאת תוספת הכוח, השפיע מצדו השפעת גומלין, בהיותו לא רק גורם חברי ומלכד מבפנים, אלא גם שימש מקפצה להשפעה ולהתרחבות נוספת מבחוץ. והגיעו הדברים לידי כך, שלבסוף היה האולם הגדול, בן שלושת החדרים ויותר, (דירתו של ר' מנדל שניצקי ז"ל, לשעבר) — צר מלהכיל את כל הכבודה הרבה הזאת, היינו: את ההסתדרות הציונית על הנוער־הציוני והחלוץ הכלל־ציוני.

החבילה נאלצה להיפרד, והסניף של ההסתדרות הציונית הועבר לאולם מיוחד, בביתו של ר' אליהו פומרנצבלום הי"ד, בפינת השוק ורחוב אופטובסקה. הסניף באולמו במקביל ל„הנוער־הציוני" והחלוץ הכלל ציוני באולמם — המשיכו להתקיים ולרקום את חלומותיהם־תקוותיהם לימים באים על אדמת הארץ היעודה, שלמענה פעלו והקריבו את מיטב ימיהם ודמיהם, עד שהפתיע הבירה הסבטוני, בהביאו כלייה גופנית מחרידה, ל"א משל ודמיון, על הנשמות הטהורות והקדושות שפעלו בהם, בהותירו — וזאת בניגוד לתוכנית ובדרך מקרה בלבד — אידים בודדים מגיא־ההרגה.

יהא זכרם ברוך!

יעקב שילוני גן שמואל / „השומר־הצעיר"

איני יודע אם יעלה בידי לתאר כראוי את התופעה המיוחדת ששמה: „השומר־הצעיר" בעיירתנו. אולי היו עושים זאת ביתר הצלחה אלה, שעמדו על־יד ערישת התנועה וראוה בהיותה עדיין בחיתוליה; עת חן ילדותי היה מלווה את כל תנועותיה ההססניות והמגששות כאילו באפלה; עת עוד נקראה בשמה הראשוני: „הסתדרות צופים־סקויטינג". זאת ועוד: ספק מכרסם בלבי, בגשתי לעבודה הזאת, והוא חוסר הבטחון, כי לאחר תקופה של כשלושים שנה אשכיל לצייר תמונה נאמנה למציאות, כפי שהתרחשה לעינינו.

אך מאידך ייתכן, שבמקום החסרונות שם תמצא את היתרונות. שכן דווקא אדם שראה את ראשית התנועה כמשקיף מן הצד מזה, ובחינת המאורעות ההם מתוך פרספקטיבה של שנים מזה, עשוי להיות מסוגל לראייה מפוכחת ונכונה יותר של הדברים, ללא ההגזמה של מי שנוגע בדבר, המאפשרת נאמנות מקסימלית לרחשי־לב ולרוח התקופה, אף אם אחטא במידה מסוימת — אם אומנם אחטא — לדיוק העובדות.

*

עוני ופחד מכאן ותקוות של אתחלתא דגאולה מכאן — היו מנת חלקם של היהודים, עם שחרורה של פולין, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, ב־1918.

עוני — כתוצאה מהרס חיי הכלכלה בשנות המלחמה בכלל ושל ההמונים היהודים בעיירה בפרט, שבגלל הרכבם הסוציאלי היו הנוחים ביותר לפגיעה. פחד — עקב התגברות האנטישמיות והפרעות עם הופעת ה„הלרצ'יקים". הללו התפרסמו לשימצה, בין היתר, בתעלוליהם לקצץ חצי זקנם של היהודים, שנפלו לידיהם. (אגב כקרבן התעללות מסוג זה נפל גם אבי ז"ל). תקוות — א. מהפכת אוקטובר ברוסיה, שבישרה ראשיתה של תקופה חדשה, המבטיחה משטר סוציאלי צודק לאנושות הסובלת. ב. פירסום הצהרת בלפור. שעוררה גלי התרגשות עצומים אצל היהודים, בראותם בה אם לא את עצם הגאולה הרי לכל הפחות: רמז ובשורה לראשית צעדיה והתגשמות קרובה של כיסופי דורות.

מטולטל בים של הרגשות, מבלי לדעת אם הן סותרות או משלימות זו את זו, מקשיב הייתי, כחובש בית־המדרש, לשיחם ושיגם של הלומדים המבוגרים, המצביעים על רמזים מפורשים בתלמוד ובספרי ה„קבלה", וליתר תוקף מחזקים את דבריהם באסמכתא מהמלבי"ם — שהנה הגיעה תקופת מלחמת גוג ומגוג. ויש לצפות, כל יום וכל שעה, להופעתו של משיח בן יוסף, מבשר הגאולה האמיתית.

והנה, על רקע תנאי המציאות הקודרת של העיירה, וההרגשה, אם גם המעורפלת, שאכן עומדים אנו על סף מאורעות כבירים, מבחינה אנושית כללית מכאן, ועל סף תקופה נוראת־הוד לעם היהודי מכאן — היה זה חזיון מוזר, כאשר לפתע־פתאום צצה, בכיכר השוק ובסמטותיו, תהלוכה של ה„סקויטן", חבושים כובעים משונים, לבושים בגדי צופים ועטורים סרטים צבעוניים, בעוד מקלות ארוכים בידיהם. בלבוש המשונה ובקול השירה הבוקע מתוך התהלוכה היה אומנם מן המגרה והמפתה, אבל בעיני — נער צעיר שקוע כולו בעולם בית־המדרש — היה הדבר לזרא. ראיתי את הדבר כחזיון היתולים, מין משחק פּורים של נוער קל־דעת. הגע בעצמך! מצד אחד אמונה עמוקה בתקופת שינוי מעשי־בראשית, כביכול, הממשמשת ובאה, ומאידך: נוער יהודי, נוהג מעשי ילדות ועוסק בעניינים של מה־בכך! כלום יש ניגוד גדול מזה?

עברו שנים. את כותלי בית־המדרש, על הלימודים אצל הרב דמתא, הרב מריגליץ, ממשפחת השושלת מרופשיץ, — עזבתי. הרגשתי צורך להיות עצמאי והתחלתי ללמוד את מקצוע התפרות אצל בני זנוויל המלמד, שכמוני יצאו גם הם „לתרבות רעה". שם

נתקלתי מיד בבעיות מלחמת המעמדות, כביכול, ועם נושאיה: ה„בונד" והקומוניסטים. וכדרך הטבע נצמדתי גם אנוכי, בכל להט נעורי, לאחד האירגונים: ל־„יוגנט־בונד" ולאחר מכן ל„בונד". אך הישארותי במסגרת האירגונים הנ"ל לא נמשכה זמן רב. המציאות האפורה של יהדות פולין לאחר המלחמה; היעדר כל פרספקטיבה ועתיד, בהתברר שהמהפכה לא זו בלבד שנתקעה אך ורק בתוך גבולות רוסיה, אלא שגם בתוך גבולות אלה היא נאבקת קשה על קיומה ותוצאותיה מי ישורון? — גרמו לכך שהמפלגות הנ"ל שקעו בהילכי־רוח ניהיליסתיים, נסתבכו במצב ללא מוצא, בהיהפכם לקלובים של בילוי וויכוחים עקרים.

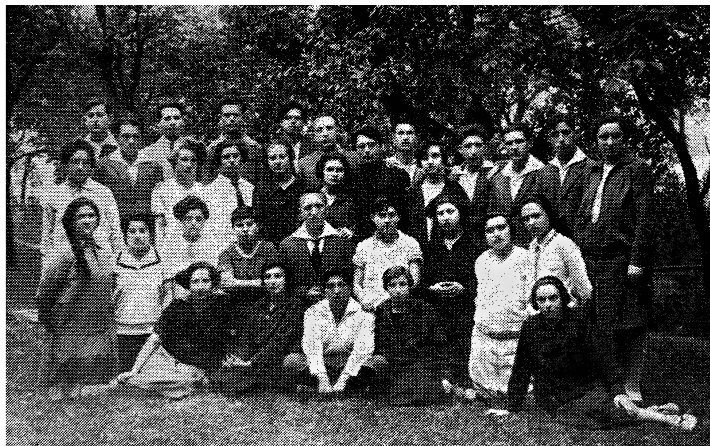
על רקע המציאות החדשה הזאת, מציאות שמאוד העיקה על הנשמה, בשללה ממנו כל תוכן בחיים ורצון לפעולה — נתגלה לי מחדש „השומר". הלה התנער בינתיים משובבותו הילדותית והפך ל־„השומר־הצעיר", תנועה נושאת רעיונות מגובשים, היודעת את אשר לפניה. בניגוד ליתר מפלגות הפועלים, שכל פעולתן סובבה על ציר ההריסה והשלילה, נתגבשה דרכה הרעיונית של התנועה הצעירה על חיוב גדול, שאליו חתרה בכל מלוא עוז נעוריה, והוא: הקמת חברה חדשה בארץ האבות, על היסוד המוצק של משטר סוציאלי צודק. החידוש הזה, שזרק השה"צ לתוך חללה של העיירה, קרץ, ומשך חלק ניכר של הנוער הרציני במקום לשורותיו — בתוכם גם את כותב השורות האלה.

בשנים 1920—1930 הפכה תנועת השה"צ לתנועה הקובעת בחיי העיירה, והקן — תא התנועה במקום — חדוות נעורים בקעה ממנו. האירגונים הפועליים, האנטי־ציוניים, הגיעו בסוף תקופה זו עד למבוי סתום בשל חוסר תכליתיותם מחד, ואי־יכולתם להשתלב בחיי החברה הפולנית בגלל האנטישמיות, שהלכה וגברה בהקיפה גם את החוגים הנקראים פרוגרסיביים, מאידך. משבר רציני עבר גם על התנועה הכלל־ציונית וה„מזרחי", עקב המצב שנוצר בארץ לאחר „הגירת גרבסקי" וראשוני החוזרים מארץ ישראל. בזמן ההוא נשתפלה עוד יותר קומתו של האדם היהודי. חלק אחד של הנוער איבד את אלוהיו, ואילו החלק השני שרוי היה באכזבה מנוונת. ואז — בשעה קריטית זו — היתה זאת תנועת השומר־הצעיר, שהעניקה לנו את ההרגשה של חיים מלאי תוכן וחדוות יצירה, שכל פגעי הזמן, שחתרו תחת אושיות אירגונים אחרים, לא חלו עליה. פעולות השכלה עניפות, חוגים להשתלמות, פעילות תרבותית וחברתית, שכללה, מאוחר יותר, גם את האירגון המקצועי — אלה הם רק חלק מן השטחים, בהם הוכיח השה"צ לא רק את יכולתו וחיוניותו, אלא גם שימש גורם מדרבן ומעודד ליתר המפלגות במקום.

כניסת קבוצת „טרומפלדור" ו„חרות" להסתדרות.
איינטריט פון קבוצות „טרומפלדור" און „חרות" אין דער אָרגאַניזאַציע.

החינוך לגבורה, שכסמל שימשו טרומפלדור והשומרים בארץ, ובא לידי ביטוי נמרץ בשיר שהושר, אגב, תוך חרדת קודש: „אנו עולים ושרים..."; רוח המרדות. שפעמה בלבבות: לפלס ולסלול דרכים חדשות, לא שערון אבותינו, אותה הרוח, שבקיצוניות רבה באה לידי גילוי בשירו המפורסם של שמעונוביץ: „אל תשמע בני אל מוסר אב ולתורת אם אל אוזן תט..."; והחינוך לאהבת הטבע, שהקנתה לנו התנועה במלוא חופניים — פתחו לנו את הדרכים לנופה המרהיב עיין של העיירה, לשדות גדושי הקמה, ליער גוליוב וכד', כולם מקומות בילוי נחמדים, שהיו סגורים ומסוגרים בפני צעיר וצעירה יהודיים מפחד „השקצים" הפולנים. טיולים תכופים של קבוצות וגדודי הקן, מלווים שירה וריקודים סוערים ונרגשים בחיק הטבע הנהדר, הנחילו לנו את של האדם, הנתונה בכבלי מושגים אנכרוניסטיים, שעבר עליהם הכלח. יש לשאוף להתחדשות האדם, לחנכו מבראשית ולהעמידו על יסודות חדשים, התואמים את רוח הזמן. בחזון הקיבוץ ראינו את אותו התא האירגוני־חברתי, שממנו תצא תורת ההתחדשות הנ"ל, ובו ראינו פתרון רדיקלי לכל בעיות האדם והחברה. אך בינתיים הסתפקנו בשיחות ודיונים ערים על כל בעייה שנתעוררה. והבעיות היו מרובות ומגוונות: היחיד והחברה; העם והמעמד; גולה וישראל; הגיבור בהיסטוריה; אהבה ושנאה; יחסי גבר ואשה, ועוד. לשיחות האלה היו, לעיתים, גם תוצאות מעשיות חשובות ביותר. הנה, למשל, היחס ליגיע כפיים. כידוע התייחסנו כולנו בבוז לעובד, או כפי שנקרא בפי כולם: „בעל־מלאכה". הכינוי הזה הפך, במידה רבה, לשם נרדף ל„לא־יוצלח"

גדוד ב־„השומר־הצעיר" — א גדוד אין „השומר־הצעיר".

ההרגשה הנעימה של חיים פעלתניים, יוצרים ומלאים המכשירים אותנו לחיי המחר, אותו מחר, שהועדנו לנו בחזוננו.

עם הגיבוש הרעיוני בתנועה יצרנו לעצמנו מושגים חדשים על מוסר, אדם וחברה. הצגנו לנו כמטרה לעקור מן השורש את השקר והכזב, השולטים בכיפה בחברת האדם. הגענו להכרה, שלא די בשינוי המשטר החברתי, שהוא שינוי חומרי־כלכלי בלבד. עם כל חשיבותו העצומה לכשעצמו, אין בו משום פתרון לבעיות רוחו שכן רק אדם שלא עלה בידו להשתלב במקצוע „מכובד" יותר פנה למלאכה.

והנה, בהכיר השה"צ באנומליה היהודית, ששורשיה בחיי גלות מנוונים, ובהכירו בצורך הדחוף לשנות אנומליה זו מיסודה, ע"י קבלת העקרון של הגשמה ועבודה כיסוד מוסד לכל חברה בריאה — שינינו באופן אישי את היחס המעליב ונטול כל הצדקה לעבודה. ולפתע נפקחו עינינו לראות את כל הטוב, היפה והצודק, שצופן בחובו עקרון עמל הכפיים — עקרון, שיש בו

משום העלאת היחיד והבראת החברה, ומשמש אמצעי בדוק ומנוסה לחיי עם תקינים. כותב השורות האלה נתנסה בעצמו בשינוי הזה. העזרה להורים בבית מן המושכלות היא, ומילוי החובה הזאת — טבעי ונעים. אולם אודה ולא אבוש: כל אימת, שהצטרכתי להסיע את עגלת היד, עמוסת הסחורות, לדוכן שבשוק, הסמיקו לחיי מבושה. אך מהרגע, שדרכה רגלי על סיפו של הקן — כבמטה־קסם השתנה הכול! אכן, המושגים החדשים שרכשנו הביאו לתמורה, לעיתים, מן הקצה אל הקצה, בגישתנו לבעיות רבות, וביניהן, לכל מה שריח העבודה — ותהא אשר תהא — נודף הימנה. ובוודאי לא אגזים אם אציין, כי בין באופן בלתי־אמצעי ובין בעקיפין רב חלקו של השה״צ בהחדרת הערך החיובי העצום של עבודת הכפיים לבין שורות הנוער המקומי.

היום לאחר שנים רבות, מצטייר לי הקן כארמון מכושף, שבניגוד לקדרות הבית, עצבות האם, בהיותה יושבת משועממת בחנות הריקה למחצה, ותוגת האב בהתרוצצותו המתמדת לשם כלכלת צורכי הבית — שימש אי של אושר ושמחה, בו בילינו תוך שירה וריקודים מרוממים את הנפש.

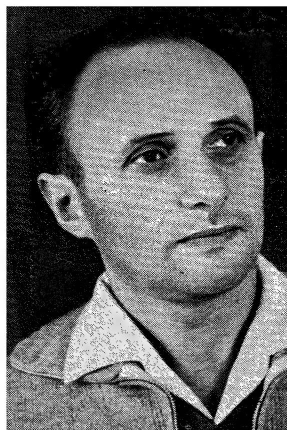
בקן שאפנו דעת, התפתחנו והתבגרנו והפכנו לאנשים המצויידים בהשקפת עולם מגובשת, והחותרים אליה בעוז ובעקביות.

אך לא רק בפנים הקן פיתח השה״צ פעילות ענפה, כגון: הדרכה, הכשרה וכו׳. ולא רק בשטחים הנוגעים לתנועה בכללותה, כגון: הוצאת עתון הגליל, הקמת קינים חדשים בסביבה והדרכתם, כולל בעיר קילץ — אלא גם בחייה החברתיים יהתרבותיים של העיירה היה השה״צ הגוף הדינמי והמאציל מרוחו על הכול. ייסוד מקהלה, חוג דרמטי, ספרייה ציבורית, הזמנת להקות תיאטרוניות, מרצים וכד׳ — בכל אלה הורגשה ידו היוזמת והמכוונת של השה״צ.

לסיום ברצוני להצביע על תוצאות לוואי גורלית לחלק ניכר מהנוער שבעיירה:

הינוכו של השה״צ לשינוי ערכין והשפעתו, שחרגה בהרבה ממסגרתו האירגונית, עוררו תסיסה בקרב הנוער המקומי במידה כזו, ששוב אי־אפשר היה לנוער הזה להמשיך ולקפוא על שמריו. כתוצאה מכך, פנה חלק נכבד ממנו לארץ ישראל, ואילו חלק אחר — שבגלל סיבות, שהזמן גרמן, לא ניתן לו לעלות — נדד למקומות אחרים. וכך נתגלגלה הזכות הגדולה ל„השומר הצעיר״, שהודות לו ולפעולתו המתמדת והעקבית במשך שנים — ניצלו רבים וכן טובים מהגורל האכזרי, שהיה צפוי להם בעיירה!

מאיר בלושטין קיבוץ יקום / „השומר־הצעיר" בשנות השלושים

אין לכתוב על קן השה"צ בסטאשוב מבלי לתאר, ולו בקי־צור נמרץ, את הרקע הכללי של חיי הנער־רים במקום.

הנוער שלנו, בדו־מה לכל היישוב היהודי בעיירה, לא פעל בחלל ריק. מצי־אות מוגדרת הטביעה את חותמה — ביו־דעין ובלא יודעין — על הכול. מציאות זו, היינו: היסטוריה של ציבור וקורותיו במשך דורות, על כל הכלול בכך; היינו: דת ומסורת, תרבות חילונית ומאבקים ציבוריים, רבנים ושטיבלעך, פרנסים וגבאים, פרנסות ומלאכות, ישיבות, חדרים ובתי־ספר, מפלגות ותנועות — בקיצור, כל מכלול התנאים של חיי ציבור וחיי פרט על שמחותיהם ויגונותיהם, פעליהם ומחדליהם, כפי שבאו לידי ביטוי בעיירה.

בשביל יהודי פולין כולה, בתוכם יהודי סטאשוב, שלא היו בבחינת „עם לבדד ישכון", היו שנות השלושים שנים קשות מבחינה כלכלית וסוערות מבחינה פוליטית. וודאי, קיים היה פער, לעיתים רציני, בין יישוב ליישוב בגודל הסבל ובמידת הפעילות הציבורית — אך בקווים כלליים, מבחינת התרוששות יהודי פולין בימים ההם, עקב מדיניותם המגמתית הברורה של השלטון והאופו־זיציה כאחת לדחוק את רגליהם מכל עמדה משקית חשובה מחד, וחוסר המוצא, כתוצאה מנעילת שערי ארצות הברית לאחר מלחמת העולם הראשונה מאידך, נעשה מצבם של היהודים קשה מיום ליום. עיירתנו, אומנם, נבדלה לטובה בהשוואה למקומות אחרים. בעוד עיירות רבות מקורות פרנסתן דללו, עקב המדיניות הכלכלית הנ"ל, והנוער שנידון לבטלה, בעל־כורחו, פנה ונדד למרכזי התעשייה הגדולים שבמדינה: לוורשה לודז ועוד — מלבד הגירת טיפין־טיפין לארצות אמריקה הדרומית — סיפקה אצלנו תעשיית הנעליים, אותו ענף משקי דומיננטי בחיי הכלכלה במקום, ושנמצא כולו, מלבד הסנדלרות, בידי יהודים, תעסוקה ופרנסה לנוער המתבגר. לעובדה הזאת נודעה חשיבות מכרעת. כי בה בשעה שעיירות רבות נמקו בסבלן ודעכו בלי נעורים וזעקת שממונן למרחקים הגיעה — הרי סטאשוב נשארה שוקקת חיים וחלק ניכר של הנוער השתרש וחי את חייו במקום, ואף הפיח רוח חיים בחיי העיר כולה.

אך סטאשוב, על־אף השפע היחסי, לא יכלה להישאר אי־בודד בתוך היישוב היהודי בפולין כולו. הגלים הגואים של האנטישמיות התוקפנית, המצוקה הכללית של האוכלוסין היהודיים, אי־הוודאות והבטחון לגבי המחר, במיוחד לאחר תקומת הנאציזם והפאשיזם ותוצאו־תיהם ההרסניות לגבי היהודים — הולידו דאגות חמורות בלב כל יהודי בשנים האלה. ואף הנוער בסטאשוב, עירני לכל מה שהתרחש בגלות פולין כולה, התמסר בכל כוחותיו לחיפוש פתרונות לשאלת יסוד זו.

הנהירה לשומר־הצעיר

באותו זמן נהרו רבבות בני־נוער בכל ערי פולין לקני תנועת השה"צ, שהפכה לכוח לוחם ומגשים בעקביות את דרכה בציונות ובבניין הארץ, תוך אמונה שהציונות והסוציאליזם אינם תרתי דסתרי, אלא להיפך: רעיונות המשלימים זה את זה ומזיגתם היא־היא המאפשרת ציונות מעשית והמונית.

הקן היה בשבילי, כשהצטרפתי אליו, פנים חדשות, אך בעיר היה ידוע ומושרש מזה שנים רבות. בלבותיהם של עשרות בארץ ומאות חברים בחוץ־לארץ, שהתחנכו בקן, אם גם לא הגשימו את שאיפות נעוריהם, שמורה בוודאי איזו פנה חמה מדי היזכרם בימים הטובים האלה.

אך כשם שהקן היה אהוד על רבים כן היה כצנינים בעיני אחרים. החרדים ראו בנו את שליחי הסטרא־אחרא, רחמנא לצלן, המעבירים את בניהם על דתם; הימין ראה בנו שמאלנים, הסוללים דרך לקומוניסטים — ואילו בעיני השמאל היינו ציונים־ריאקציונרים. בקיצור: „ידו

בכל ויד כל בר". על־אף זאת המה הקן מרוב נוער ובשנים האלה אף הגיע לשיא־גידולו.

במה היה כוחו של השומר־הצעיר?

כיחו היה בהבנתו את נפש הנער, ברצונו העז להדריכו וביצירת מסגרת אירגונית־רעיונית מגובשת. העונה, במידת האפשר, על כל שאלות הזמן. צעיר יהודי בין אם התחנך בישיבה, או בחדר, ובין בבית־הספר הפולני, משהגיע לגיל ההתבגרות, כלומר: גיל השאלות, והתחיל תוהה בעולמו של הקדוש ברוך היא על דרכו בחיים — היה זה הקן במקום שידע לא רק לכוונו לאפיקים נכונים, על־ידי קביעת מטרה נעלה בחייו, אלא אף סיפק לו אפשרויות לרוב לגילוי יוזמה והתפרקות מרץ הנעורים.

בהצטרפותם של הכפירים לקן קבע בעיקר הגורם האמוציונאלי, ואילו תודעת ערכי התנועה חדרה רק לאחר מכן לתוך עולמם הרוחני. אך לא כן היה המצב בשכבות הצופים והצופים־בוגרים, שהן בעצם היוו את עיקר כוחו של הקן. היה זה נוער בגיל 17—15, מסיימי בי"ס עממי, אשר רבים מהם כבר התחילו לעבוד. הפגישה הבלתי־אמצעית עם מציאית חדשה, מציאות של עבודה וההתבגרות הרוחנית והרעיונית שבאה כתוצאה מהגיל, הולידו בלבו של נוער רציני וצמא־דעת זה את הצורך בקריאה ולימוד, רבים ככל האפשר, על־מנת לברר וללבן לעצמו את מקומו בחברה וכן על־מנת לדעת מה להשיב.

הבעיות, השיחות והוויכוחים, אתם התמודדו בשכבה זו, סובבו בעיקר מסביב לשני מעגלים — בעינינו: שניים שהם אחד — היינו: הציוני והסוציאליסטי.

בציונות היתה זו תקופה ששערי הארץ היו כמעט נעולים, תקופת הוויכוח הגדול מסביב לחלוקה ואירגון „עלייה ב'", תקופה שנוצלה ע"י השמאל הקיצוני להתקפה רבתי על הציונות, תוך נסיון להוכיח שזו אוטופיה היא, וכי רק המלחמה העקשנית על זכויות היהודים, תוך היצמדות טריטוריאלית למקום, תצמיח את הפתרון הסופי לשאלה היהודית. מן ההכרח היה, איפוא, לנהל שיחות ובירורים אידיאולוגיים־פוליטיים מעמיקים, על־מנת להתמודד בגלוי עם דעות נפסדות אלה, שאיימו לקצץ בשורשי הקן.

המעגל השני, עליו רוכזה תשומת־לבנו, היה: תנועת הפועלים הבינלאומית, אשר השה"צ ראה את עצמו כחלק אורגני ממנה. הקן חי את כל המתרחש בשטח זה, וכל כאורע בתנועה זו, כגון התקוממות ה„שוצבונד" בווינה, או מלחמת האזרחים בספרד, לווה ע"י חברינו בחרדה רבה.

ברם, לא רק בניתוחים רעיוניים ובמדיניות גבוהה עסק הקן. הקן גם ידע לנצל כל מאורע היסטורי בחיי האומה וכן כל חידוש אירגוני־פנימי, כדי לספק לנוער, ובשפע, חוויות ורשמים נוספים שהעשירו את רוחו והידקו את הקשר בינו ובין הקן ודרכו.

טיול ל"ג־בעומר

לבושים תלבושת שומרית אחידה ומצוידים בכל האביזרים, כגון: דגלי הקבוצות והגדודים, ציוד ספורטי־בי, כלי־בישול, מזון וכו', נהרו, משעות הבוקר המוקד־מות, כל החברים, מן הכפירים ועד לבוגרים, למגרש הקן, בו נערך המסדר לפני הטיול. היה בו במסדר, שהיה ערוך בשורות, לפי כל כללי הצופיות, משום חן ויופי מיוחדים, שהנחילו לנו הרגשת גאווה וכוח כאחד. לאחר המסדר החלה הצעדה, מלווה שירה לאורך כל הדרך, ליער גוליוב. היום כולו היה מוקדש מלבד לתחרויות ספורטיביות ומשחקים צופיים גם לטכס העברה משכבה לשכבה — מאורע פנימי חשוב לכשעצמו. אך מסמר היום היתה המדורה, אשר הועלתה עם חשיכה, בליווי שירים וריקודים עד כלות הנפש. אותה שעה נתפסו החברים להתלהבות חסידית ממש, התלהבות שהשכיחה לשעה קלה את דאגות הכלל והפרט, את טרדות ההווה וההרדה ליום המחרת, ולפני עיני רוחם נצטייר עתיד חדש, מושך וקוסם — אר"ש במולדת הקדומים. עייפים, אך מלאי־סיפוק ומועשרים בחוויות עזות, לא תישכחנה, חזרו בשעות הערב הביתה.

מושבות־קיץ

אירגון מושבות־קיץ לכל שכבות הקן, כל שכבה ומושבתה, נחשב למאורע חינוכי ממדרגה ראשונה. ואכן, לא הסכו מדריכי הקן מאמצים, שחזרו ונשנו, אגב, מדי שנה בשנה, על־מנת לתכנן את המפעל החשוב הזה על

כל פרטיו ודקדוקיו. מה היתה מטרת המושבה? קודם כל, עצם המפגש בין נוער מערים שונות, אורחי־חיים והרגלי־חינוך שונים, היה גורם חיובי ששימש את מטרת התנועה. ושנית:

המושבה שהתנהלה כולה על טהרת הצעירים בלבד, כי רק מספר קטן של מבוגרים־מדריכים השתתף בה, והאחריות לקניות, להכנת המזון (דייסות חרוכות), לנקיון, לסדר, לשמירה בלילות וכן לפעילות התרבותית למשך מספר שבועות — כל זה הקנה הרגשה של עצמאות ובטחון בכוחות עצמיים, גורם בלתי־מבוטל כל־עיקר בחינוך הצעיר.

אך גולת הכותרת במפעל מושבות־הקיץ היו אלה של השכבות המבוגרות יותר, היינו של הצופים והצופים־בוגרים. הללו התקיימו רחוק מהעיר, לרוב בהרי הקרפטים. במושבות האלה, בהן השתתפו חברים מערים רבות, בפולין, נוסדו גם האירגונים ליציאה להכשרה. כאן נקשרו קשרים חברותיים בין אלה, אשר בעתיד הקרוב חייבים היו, בתוקף ייעודם והזונם, לחיות יחד בקיבוצי הכשרה בפולין ולאחר מכן גם בקיבוצים בארץ.

המושבות האלה שימשו גם כעין סמינר מרוכז לבעיות תנועתיות שונות בהדרכת שליחים מן הארץ.

מלבד העירנות החברותית והמחשבתית, שכל כך

למעלה — אויבן: חיה פומרנצבלום, גימפל סולארז, לאה וצבי סולניק, דבורה פומרנצבלום.

למטה — אונטן: פנינה רזרזאק, עזריאל צימרמן, לאה ואבצ׳ו וולברומסקי.

חברי קיבוצי השה"צ בארץ — מיטגלידער פון שומרישע קיבוצים אין לאַנד.

טופחו במושבות האלה, והיו למקור לא־אכזב של התעלות רוחנית — הרי גם לנפש הכמהה ליופי סיפקו יפה־נוף ההרים, הטיולים וההעפלה לפסגות הקרפטים, נוסף לחיים החדשים לחלוטין בצוותא, מקור חדש של חוויות מרשימות, בלתי־נשכחות.

תור ההגשמה

הנעורים חולפים והגדיים נעשים תיישים. לאחר שנות המשחקים, הטיולים, המושבות והלימודים הגיעה שעת המבחן, היינו היציאה להכשרה, כלומר: הכשרת הגוף והנפש לעלייה ארצה — יסוד מוסד בחינוך השה"צ. ואם כי תנאי החיים בקיבוצי ההכשרה בפולין, בעת ההיא, לא היו קלים כל־עיקר, הן מבחינת קשיי העבודה והן מבחינת המגורים והתזונה הלקויה — הצליח בכל זאת הקן במשימה חשובה זו וחלק ניכר מכל גדוד בוגרים יצא לקיבוצי ההכשרה, כגון: ברסטצ׳קו, לובלין, קוסטופול, רדום, ביליסטוק, וצ׳נסטוכוב. ויש לציין שמכולן היתה זו שבצ׳נסטוכוב לא רק החשובה ביותר, אלא שגם תנאי־החיים בנקודת־הכשרה זו היו, באופן יחסי, קלים יותר.

היתה זו חווה חקלאית, שנתרמה, לפני מלחמת העולם הראשונה, על־ידי יהודי מקומי בשם מרכוספלד, ל־יק"א, תוך מגמה למשוך את היהודים לעבודה חקלאית. משנחרבה בזמן מלחמת העולם הראשונה קם לה לאחר המלחמה גואל ב...השומר־הצעיר. מלבד בתי־המגורים

כללה החווה 18 מורג (יחידת־מדה) אדמה, מתאימה ברובה לגידולי ירקות, ובמיוחד עגבניות, וכיתוסה פלחה, 20 ראשי־בקר, מהן 10 חולבות, חממה גדולה ומסודרת לגידולי חורף, סוסים, ציוד הקלאי וכו'.

עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ישבו בחווה זו ברציפות 3—2 קיבוצי־הכשרה.

כחמישים—שישים חברים עבדו בחקלאות — ואילו היתר בבתי־המלאכה ובתי־הרושת בעיר.

וכאן המקום לציין:

רשת נקודות ההכשרה של כל התנועות החלוציות בפולין היוותה, על־אף מגרעותיה הרבות, מפעל קונס־טרוקטיבי רב־ערך, מפעל אשר הכין והכשיר — ובמשך שנים — קאדרים של חלוצים לבניין הארץ. הגיפים החברתיים, אשר התארגנו והקימו לאחר מכן רבים מהקיבוצים בארץ, מקורם וראשית גיבושם באותן נקודות ההכשרה בפולין, שעל ידיהן ובזכותן הסתגלו נושאיהן לעבודה, ולפעמים קרובות אף למדו מקצועות חיוניים — בהקלן ע"י כך על בעיית הקליטה בארץ.

הקן, שמלבד הפעילות הענפה והחיונית שנסקרה למעלה, קיים גם גורם בעל־משקל בכל מפעל ציבורי בעיר, החל מפעולות למען הק.ק.ל., הפצת השקל, בחירות לקונגרסים, השתתפות בהופעות ציבוריות לרגל חגים לאומיים יכולאים ועד להופעות אמנותיות והנהלת ספריית „פרץ" — המשיך בדרכו זו עד לפרוץ המלחמה, ובמידה מסוימת גם בתיכה, עד בוא יום השואה, יום בו נחרבה עד היסוד קהילתנו על כל יושביה.

פרידה איזנברג קיבוץ מסילות / קננו - שם דבר בפולין

לקן השומר־הצעיר בעיירתנו יצא מוני־טין ברחבי פולין כולה. פירסומו נבע מהשתתפות ערה ופ־עילה של חבריו בכל פעולה ציבורית ב־עיר, מהשתתפות נצי־גיו בוועידות ארציות ואזוריות, ובעיקר מעמדתם העצמאית לבעיות שונות, כגון יחסם החיובי ל„יידיש", כפי שהדבר בא לידי ביטוי באחת הוועידות של התנועה בעיירה, ועוד.

בתוך כותלי הסניף התנהלה פעולה ענפה בקבוצות — בנות ובנים לחוד — בגדודים, וכן פעולות שהקיפו את כל הקן. אלה האחרונות היו מלאי־תוכן ורוח החגיגיות שהיתה שורה עליהן שימשה מקור של חוויות לימים רבים.

שונות ומגוונות היו הפעולות בקן, החל ממשחקים צופיים, שירה וריקודים וגמור ברכישת ידיעות רא־שוניות בשטחים רבים, וכן בלימוד השפה העברית. ויצוין פה, שלא מעטים מאתנו רכשו שם לראשונה את יסודות הקריאה והכתיבה בלשון העברית, עובדה שהקלה בהרבה, לאחר שנים, על קליטתנו בארץ.

בקן, שהיה מיקד פעילות מיטב הנוער מכל שכבות העם, אף הופיע בקביעות עתון־קיר, אורגנה מקהלה גדולה ומאומנת היטב ואף הוקמה, בעזרתם ובהדרכתם של חברי הקן, ספרייה מסודרת ועשירה, ששירתה לא רק את הקן בלבד אלא גם את כל תושבי העיירה.

על־מנת להשלים את התמונה נוסיף לאלה שכבר נמנו לעיל שורה של מבצעים חינוכיים־אירגוניים, כגון: אירגון מושבות־קיץ, טיולי ל"ג־בעומר וכן השתתפות ערה בתהלוכות ה־1 למאי, מבצעים, שקיימו את המתח ויצרו את הרושם של חיים פעלתניים, החו־תרים לדרך־חיים מחושבת ומכוונת מראש.

נוסף לאחריות והמסירות, שציינו את הקן בכל פעו־לותיו, קיים היה שטח־פעולה אחד, שבו טיפל הקן בדחילו ורחימו — שטח זה היה: איסוף תרומות למען הקרן־הקימת־לישראל.

זכור לי מקרה, עת למדתי בבית־הספר הפולני ועסקתי בהפצת בולי הק.ק.ל. פולניה אחת הלשינה עלי בפני

גדוד בוגרים — אַ גדוד בוגרים

מחנך הכיתה, שאני עוסקת בפעולה עוינת לעם הפולני, קרי: קומוניזם. מפאת גידל ה„סכנה" נקראתי בדחיפות לחדר־המורים והוזהרתי חמורות להפסיק לאלתר כל פעולה בנידון, ולא — אסולק מבית־הספר. אך השפעתו של האיום היתה הפוכה ואני המשכתי לעסוק, וביתר מרץ, בעבודה זו — עבודה שנחשבה בעיני כעבודת־קודש.

בהעלותי היום לנגד עיני רוחי את מצוקתה וקדרותה של העיירה הגלותית, שנסתמו בפניה כל תכלית ומטרה בחיים מזה, ואת האהבה לחיים וחדוות הנעורים, שמצאו את פורקנן בתוך ד' אמותיו של הקן מזה — מתברר לי בכל מלוא משמעותו מקור כוחו וקסמו של הקן.

על־אף אימת בית־הספר הנ"ל, שראה בקן את אויבו, משום שעל ידו זקף הצעיר את קומתו היהודית והאנושית ושם גם רכש את הכרתו המעמדית — דבר שנראה בעיני המורים הפולניים כחינוך מובהק לקומוניזם; ועל־אף נגישות המשטרה הפולנית, שערכה „ביקורים" תכופים בקן, על־מנת לתפוס את „העבריינים", והללו מבוהלים ודחופים נסו לכל עבר כל עוד נפשם בכפם — על־אף כל אלה התרחב והתפשט הקן והיה לאבן־שואבת לנוער במקום. שם השתחרר הצעיר, ולו אף לשעה קלה בלבד, מהשפעתה של הסביבה העוינת; שם התמסר בדבקות רבה לתנועה וערכיה ושם אף טיפח את הריקוד, מלווה לחן חסידי, לחן שהשרה על הכול מרוחה והת־להבותה של תנועה זו.

הנה כי כן, ככה חי וגדל נוער מלא־גאווה יהודית, ספוג ערכים אנושיים ופועליים, בעל מטרה נשגבה להשתרש בקיבוץ — אותו מכשיר רב־העוצמה לבניין הארץ ולתחיית האומה.

מ. ש. גשורי / המזרחי ותנועת תורה־ועבודה

א. עם ניצני החזון

הרעיון הציוני — ימיו כימי עמנו. בכל דור ודור ובכל תקופה נעשו נסיונות להגשים את הרעיון הזה במעשים ובפעולות. „חיבת ציון" היתה נסיון פורה וחשוב שעזר לבסס הרבה לא רק באורח מעשי, אלא גם מבחינה עיונית ומדעית את יסודות הרעיון. אבל הרצון הלאומי המאורגן בצורה ברורה, מדינית, כינוס הכוחות והשאיפות, הכרזת המגמה וקביעתה בחוקים וסדרים, יצירת מוסדות פיננסיים וקרנות לאומיות לשם הגשמת הרעיון — זהו מעשהו הנהדר של הרצל, אחד מיחידי הסגולה של האומה בתקופתנו האחרונה.

דבר אחד ברור ללא כל ספק: הציונות נולדה בראשונה על ברכי הדת. אלמלא היהדות הדתית שקשרה את האומה לארצה ההיסטורית על ידי דינים ומנהגים, מעין „זכר לחורבן", תפילות וזמירות, הלכות ואגדות — כי אז לא היה כל זכר לציונות. גדולי התורה, נושאי דגל היהדות הדתית, היו הראשונים ששאפו וגם עלו לציון, באשר האמינו באמונה שלימה, כי רק מציון תבוא תשועת ישראל, ורק בא"י נוכל להמשיך בתורת ישראל ומסורתה. השאיפה לא"י היתה תמיד מחאה חיה נגד ההתבוללות, שסיסמתה היתה: „היה נהיה ככל הגויים". וכאשר נתגלתה ההתנגדות לטמיעה, בתוך חוגים שונים של היהדות, עלה שחרו של הרעיון הציוני.

בתקופה הראשונה של הציונות לא נתעוררו בקרב הציונים בעיות דתיות ושאלות תרבותיות. הציונות עמדה אז מעל כל הדברים ה„עדינים" האלה, ו„תקופת שלום" זו היתה ממש אידיאל לרבים מהציונים. אולם הציונות המדינית לא עמדה במצב זה זמן רב. עוד טרם הספיקה לערוך את כוחותיה כראוי, עברה קריאה חדשה במחנה הציונים: לימדו עברית! טפחו את התרבות העברית! ואז נוסדה ה„פרקציה הדמוקרטית". אז נוסד גם המזרחי.

תפקידו של המזרחי בציונות היה להגן על השקפת העולם של החרדים, שצורתה החיצונית היא דתית ומהותה הפנימית היא גם לאומית, בלי שהיתה לו עדיין הכרה ברורה על התמזגות שני יסודות אלה. בין העומדים בראש המזרחי נמצאו חכמים וסופרים מכובדים (רבי זאב יעבץ, הרב יצחק יעקב ריינס) והם השפיעו מרוחם על תנועה צעירה זו. כוחו הפנימי של המזרחי והשפעתו החיצונית גדלו אז מאד. מאז עברו על המזרחי חליפות ותמורות, ועל כולן הפילוג בשאלה ה„אוגנדית" שעשה שמות בתנועה. זמן רב אחרי הפירוד חזרה התנועה למסלולה הרגיל וכוחה והשפעתה בציונות נתחדשו.

בימי השלטון הרוסי אסור היה כידוע לארגן המונים, לכנס אסיפות אף בבתי־מדרשות ובבתי כנסיות לשם הטפה לרעיון הציוני. כל פעולה כזאת היתה זקוקה למסווה, שיסתיר מפני „עין־רעה את המטרה האמיתית. ואעפי"כ נמצאו מגידים, שהיו דורשים על יישוב א"י ומלהיבים את קהל השומעים. אלה שנתמסרו לתעמולה זו נקראו בשם מטיפים, וביניהם נודע המטיף קארוטקין, שהיה נוהג לנדוד בערים הגדולות בפולין ועושה נפשות למען הציונות הדתית. בכל מקומות ביקוריו נהפכו ימי שהותו לימי מועד לחסידי רעיון הציונות הדתית ולעסקנים הפעילים למען יישוב ארץ־ישראל.

ויחידים כאלה שעשו את מעשיהם בחשאי — מספרם לא היה מועט. מאבקם היה קשה, כי תמיד היו צפויים למאסר בגלל ה„לחישות" באוזני השלטונות המקומיים מצד מתנגדי חיבת ציון או מחוגי הקנאים, שראו בציונות דחיקת הקץ וכפירה באמונת המשיח. הללו החלו לרדוף בחימה את הצעירים שנתפסו לציונות, לרדת לחייהם ולגרש אותם מה„שטיבלך". רדיפות אלה לא מנעו את הקמתן של אגודות ציוניות בערים שונות בפולין, ובייחוד בתקופת הקונגרסים הציוניים הראשונים, לאחר שנצטרפו להסתדרות הציונית רבי שמואל מוהי־ליבר, רבי יצחק־יעקב ריינס מלידה והרב ש. רבינוביץ מסופוצקין. כעשרים אגודות ציוניות דתיות פעלו מתוך ציפייה לימים יותר טובים, שבהם יוכלו לצאת למרחב ולעבוד בגלוי ובתנופה הדרושה. והימים האלה באו רק אחרי כיבושה של פולין בידי הגרמנים במלחמת העולם הראשונה. אז ניתנה האפשרות לנהל בפומבי עבודה ציבורית, להקים אגודות וחברות, לכנס כינוסים ואסיפות.

ב. הגשמה ומעשים

אחרי סיום מלחמת העולם הראשונה (בשנים תרע״ד־ח) החל המזרחי לפעול ביתר שאת בפולין כהסתדרות ציונים־דתיים, השואפים בכל לבם לתחיית העם בציון, ארץ אבותינו, על יסודות דת ישראל ולפי רוחה. ושאיפה זו באה לידי ביטוי בסיסמה: „יצירת מקלט בטוח במשפט גלוי לעם העברי בא״י לפי רוח התורה והמסורה״. בהעמקת ההכרה הדתית־לאומית בלבות בני האומה והגברת היישוב הדתי בא״י. דרכי עבודתו של המזרחי היו: חיוב כל הפעולות הציוניות הנוגעות לעבודה המדינית, לגאולת האדמה וליצירת עבודה עברית בא״י, ופעולות מיוחדות לטיפוחה של תרבותנו המקורית. הסתדרות המזרחי בפולין היתה לחטיבה בפני עצמה. היו לה שקלים משלה, ספר תקנות וועד מרכזי, בלי להיזקק להסתדרות הציונית הארצית, להחלטות וועידותיה ולהוראותיה. המזרחי שאף לחנך ולגדל בנים לאומה עברית, החיה בתורתה ותורתה חיה בה. ולכן ראשית שאיפתו היתה להפיץ דעת תורתנו הכתובה והמסורה, דעת אומתנו וקורותיה ודעת שפתנו וספרותנו העברית. למטרה זו נוסדו על ידי המזרחי וצעיריו בערים שונות „חדרים״ לקטנים ושעורי־ערב לגדולים, שבהם למדו תנ״ך ותלמוד, עברית, היסטוריה ישראלית ועוד, שבהם העמיקו את ההכרה הדתית־לאומית, את המסירות לקדשי העם וצרכיו ואת האמונה בתחיית האומה בארץ אבות. בייסוד בתי־מדרש למורים, ישיבות ובתי־אולפנים שונים התכוון המזרחי להעמיד דורות של מדריכים לעתיד למען התנועה וצרכיה.

ליד המזרחי הוקם אירגון של „צעירי המזרחי״. אך ההבדל בין ה„זקנים״ וה„צעירים״ בציונות בכלל ובמזרחי בפרט לא היה רק הבדל השנים והגיל. זהו הבדל פסיכולוגי עמוק. חברי המזרחי היו יהודים חרדים תמימים, ציונים טובים ויהודים טובים — לעצמם. הם יכלו גם להשפיע על החרדים בציונותם ועל הציונים בדתיותם, ובזה הם מילאו תפקיד גדול. אבל המזרחי נוצר לגדולות ונצורות מאלה: להעמיד את היהדות ההסטורית על בסיסה העתיק: על רוח יעודי הנביאים ותורת ישראל. לתפקיד זה לא היו זקני המזרחי מוכשרים, והיה צורך להכין לכך את „צעירי המזרחי״. אירגון זה היה חידוש בפולין, שבה רבתה התסיסה הרוחנית בין צעיריה. במשך הזמן קמו אירגוני נוער גדולים, כמו „החלוץ המזרחי״, „השומר הדתי״, „ברוריה״, ועל כולם „הפועל המזרחי״ בארץ־ישראל, ששימש מקום קליטה לעליה במוסדותיו הקיבוציים ואחרים.

עם כיבוש פולין בידי גרמניה ואוסטריה במלחמת העולם הראשונה נמצאה סטאשוב בשטח הכיבוש האוסטרי, והשלטונות היו כאילו מעוניינים בהמרצת הפעולה הציונית. בחורף שנת תרע״ו נוסדה הסתדרות המזרחי בוורשה, אשר בשטח הכיבוש הגרמני, ולאט־לאט התפתחה תנועה זו והתחילה לכבוש גם את הערים והעיירות שבמדינה. בשבועון העברי „הצפירה״ שהופיע בוורשה, בעריכת המטיף והסופר הרב יצחק ניסנבוים הי״ד, החלו להגיע ידיעות מחיי המזרחי בסטאשוב.

תפקיד השוב ביותר במזרחי אשר בסטאשוב ומחוצה לה מילא הגאון רבי יהודה־ליב גרובארד, ששימש בכתר הרבנות בעיר כעשרים וחמש שנים, ויצא לו שם כאחד מגדולי הדור. הוא תפש מקום מכובד בעולם הרבנים, ומכל קצות מדינת רוסיה הגדולה פנו אליו בשאלות והתייעצו אתו בענייני לימוד התורה, ובייחוד יצא לו שם בזכרונו הבלתי מצוי ובמוחו החריף. בסטאשוב נעשה ליוזם ראשי של מפעלים רבניים שונים, עמד בראש „אסיפת הרבנים״ בוורשה בשנת תרס״ט, ומפעם לפעם נסע כשליח־מצוה בפולין ורוסיה לארגן את הרבנים והאורטודוכסים, והתייצב במרכז חיי היהדות הדתית מבלי להתבטל מלימוד התורה אף לרגע. אך עם פרוץ המלחמה בשנת תרע״ד נלקח בתור „בן ערובה״ מטעם שלטונות רוסיה, מתוך „חשש״ לריגול מצד היהודים בפולין לטובת אויבי המדינה. ואף ברוסיה, שלשם נשלח, הצליח הרב להקים אירגונים חינוכיים לתפארת. אחרי ששהה ברוסיה שלוש שנים ומחצה חזר לסטאשוב בי״ז באלול תרע״ח. השתתף בוועידת „אגד דת ישראל״, שבה הציעו לו משרה ב„מועצת גדולי התורה״, אך סירב לקבלה עקב התנגדות האגודה לציונות, ואפילו לציונות הדתית. באחד ממכתביו למנהיג אגודאי הביע את דעתו שאי אפשר להסכים, כי כל ענייני היהודים בקודש ובחול, דברים הזקוקים לנסיון,

בקיאות וידיעות שימושיות רבות יעמדו תחת ממשלת רביים־צדיקים...

הרב גרויבארד תפש בתנועת המזרחי מקום בראש. עוד קודם לכן היה פעיל בתנועת „חובבי־ציון" כהרב שמואל מוהיליבר, רי"י ריינס, רצ"ה קלישר, והיתה תקופה שעמד בשורה אחת עם אישים כרי"מ פינס, זאב יעבץ (ידידו האינטימי), הרב מאיר ברלין, הרב יצחק ניסנבוים ואחרים. הוא הופיע כנואם בכל הכינוסים והאסיפות, בכל ערי פולין הגדולות, וגם בליטא וגליציה, ופירסם עשרות מאמרים על בעיות הזמן. חוגים מסוימים הציעו לבחרו כציר בסיים הפולני, וכן הציעו לו משרת ראש־ישיבה בבית־המדרש הגדול לרבנים בפולין „תחכמוני", בשיתוף פעולה עם ההיסטוריון הנודע, פרופ' מאיר בלבן, והגאון החכם הנודע, רבי חיים הלר שליט"א.

הרב גרויבארד היה חסיד מובהק של הציונות הפו־ליטית ומעריץ מושבע של הרצל, ובכל הזדמנות היה משמיע דברי שבח על פעלו הנאצל לטובת העם היהודי. ומאידך חשב לאסון את חוסר המעש של היהדות הדתית בשטח הציונות, בגנותו את האורתודוכסיה העומדת מן הצד וממעטת לפעול בבניינה של ארץ־ישראל.

ופעם, בשיחתו עם נחום סוקולוב על בעיות שונות בציונות, התלונן בפניו על הציונות שאינה עוזרת להקים מושבים דתיים, והלה ענהו: „עבודתנו היא להרבות בהכנסת עולים לארץ, ללא הפלייה בין יהודי ויהודי. אם רוצים אתם לבנות א"י דתית — בנו, הת־ארגנו, עלו לא"י ובנו מושבות על־פי תורה ומסורה". וכמה כאב על היהודים הדתיים היושבים בחיבוק ידים, בעוד האחרים עולים ובונים. ופעם אף התבטא: „הוי עם מחוסר הכרה!"

היה חבר הנשיאות של הוועידה הארצית השנייה של המזרחי בוורשה באייר תרע"ט, חבר הוועדה החינוכית של הוועידה, בה הרצה על החינוך, בהציעו תכנית לחינוך דור תורה שידע גם ידיעות כלליות, דור שתורתו ואנושיותו תתאחדנה למזיגה שלימה. בישיבת הנעילה של הוועידה נאם בעברית. היה מנהל השבועון העברי „המזרחי" בוורשה ופירסם בו מאמרים על נושאים שונים, ובהם מדעיים.

בניסן תר"פ קיבל הזמנה רשמית מטעם הקהילה היהודית בטורונטו, אשר בקנדה, לכהן אצלם כרב הכולל. בתחילה היסס. אך עקב סיבות שונות נאלץ לעזוב את פולין. באותו קיץ השתתף בוועידה הציונית העולמית שהתכנסה בלונדון, בה הרצה בעברית בשם המזרחי העולמי. הגיע לטורונטו בד' אלול תר"פ ונפטר שם ביום ב' מרחשון תרצ"ח.

ג. המזרחי בסטאשוב

המזרחי בסטאשוב היה האירגון הדתי החזק ביותר ובעל ההשפעה הגדולה ביותר בעיר, ובו מצאו מקום, מלבד הדתיים, שיום־יום התפללו „ותחזינה עינינו בשובך לציון עירך", גם משכילים וחובבי־ציון מהדור הישן, שבשעתו נלחמו לציונות וטוו חלומות על היישוב הא"י.

ידיעות על המזרחי והתפתחותו בסטאשוב נתפרסמו החל משנת תרע"ח בעתונים שונים, החל מ„הצפירה", בעריכתו של רבי יצחק ניסנבוים הי"ד, ואחר כך בשבועון „המזרחי", בטאון תנועת המזרחי בפולין שהופיע בוורשה. אחרי כן נמצאו ידיעות גם בשבועון תנועת תורה־ועבודה שהופיע בוורשה בשם „דאָס ידישע לעבן". בין הידיעות חיפשתי לשוא ידיעה על יסוד המזרחי בעיר. ברם דבר אחד ברור: אירגון המזרחי בסטאשוב נוסד עוד טרם שחזר רבה, הציוני־דתי הגדול מגולת רוסיה. אבל ייתכן שהיה ביניהם קשר והשפעת גומלין.

הידיעה הראשונה על המזרחי בסטאשוב הופיעה ב„הצפירה" (ב' אדר תרע"ח) ובה נאמר, שאגודת המזרחי בעיר מתפתחת טוב ומספר חבריה הולך ומת־רבה, וכן שעל־יד האגודה נוסד בית־תפילה מיוחד. ומלבד מה שהמזרחי מנהל תעמולה נמרצת בין חוגי החרדים ואוסף סכומים הגונים לטובת הקק"ל, עבודתו מתפשטת בכל ענפי החיים הציבוריים. המזרחי ייסד בעיר תלמוד־תורה, שבו מתחנכים כחמישים ילדים יתומים שלא ידעו קרוא וכתוב. התלמידים מקבלים אר־חות פעמיים בכל יום. לצורך הלבשת הילדים נערכה ע"י האגודה הגרלה שהכניסה כאלפיים מרק. באסיפה שנתקיימה מקרוב נכנסו לוועד האגודה: בנימין טוכ־טרמן, זאב קופל, חיים אלבום, ש. אייזנברג, אברהם ניסנבוים, אליעזר וינברג ובנימין גרויבארד. ליד הוועד

נבחרה וועדה לניהול ענייני בית־התבשיל, שאליה נכנסו: פסח טננבוים, ירחמיאל וולברומסקי, צבי ווגנר, שלום פפרמן, יעקב כהן וליב פפרמן.

אחרי שלושה חודשים בערך באה שוב ידיעה ב„הצפירה" (י"ב סיון תרע"ח), שלפיה הציג המזרחי לבחירות מועצת העיר, שעמדה להתקיים בקרוב, רשימת מועמדים מחבריה, בהבעת תקוה כי כולם ייכנסו למועצה. על המזרחי עצמו הדגישה הידיעה, כי המזרחי בעיר הולך ומתפתח מיום ליום. היו"ר של וועד הבחי־רות היה פ. וינברג. בל"ג בעומר ערך המזרחי חגיגה גדולה שבה השתתפו רבים מתושבי העיר.

הנואמים שבאו מן החוץ, ובייחוד נואמים מוכשרים, הופעתם היתה ניכרת בחיי הציונות הדתית בעיר, אף שהרב גרויבארד נחשב לנואם בחסד. כנראה שגם בסטאשוב החזיקו בכלל „אין נביא בעירו"... מטעם מרכז המזרחי בוורשה בא להרצות הרב י. י. רפופורט, שידע למשוך את הקהל בדבריו כבחבלי קסם בכל מקום הופעתו. ב„הצפירה" (י' תמוז תרע"ח) באה ידיעה שהרב רפופורט עבר דרך העיר, ונאומיו שנשא בסטא־שוב פעלו הרבה להפצת רעיון המזרחי בין כל שדרות הקהילה, ובייחוד אצל הצעירים. הודות להוראותיו נוסדו ליד המזרחי וועדות שונות, כמו לשיעורי־תלמוד, לתעמולה ולרכישת חברים, למכירת שקלים, ל„נחלת אבות" ולקק"ל. האורח ביקר גם בתלמוד־תורה ובחן את התלמידים, שהצטיינו מאד בידיעתם ובהבנתם במה שלמדו. נבחר וועד חדש שאליו נכנסו: בנימין טוכטרמן, זאב קופל, פנחס וינברג, אברהם ניסנבוים, יוסף רייך, משה קרפף ובנימין גרויבארד. נבחרו גם וועדות חדשות להלבשת ולהנעלת תלמידי הת"ת ולמתן ארוחתם מדי יום ביומו.

משפסקו הידיעות ב„הצפירה" הופיעה הידיעה הרא־שונה ב„מזרחי" („המזרחי" ז' אדר ב' תרפ"א), האומרת, שאחרי הפסקה ארוכה בעבודת הארגון התעורר המזרחי ממצבו הפסיבי וניגש לבצע שורה של תקנות והחלטות שהתאימו לצורכי הזמן. ולמען שהעבודה תתנהל ביתר מרץ מצאו לנחוץ להעמיד בראש האגודה אנשים מסורים בכל נפשם לרעיון המזרחי. באסיפה הכללית שנערכה במוצאי פרשת תשא נבחר וועד חדש, שאליו נכנסו: ב. טוכטרמן, ש. איזנברג, פ. וינברג, מ. קוכאן וישראל מצקר. בין ההחלטות: לאסוף את סכום המס המרכזי שהוטל עליהם, לגבות מיד את התרומות לקרן־היסוד ולערוך תעמולה רחבה לטובת השקל המזרחי.

ברם, מתמיהה הידיעה שבאה בתאריך של שבועיים לאחר מכן באותו עתון, אחרי בחירת וועד באסיפה הכללית. כנראה שקרה משהו שלא כשורה, וכתוצאה מכך באה ידיעה (המזרחי, כ"א אדר ב' תרפ"א) המוסרת, שלאחר הקפאון הגדול ששרר במחננו במשך השבועות האחרונים, נתעוררה באחרונה תסיסה בחוגי המזרחי וגדלה התשוקה לעבודה. בימים אלה נקראה אסיפה כללית של כל חברי המזרחי והוחלט לגשת מיד לחידוש העבודה ולנהל תעמולה רחבה בעד רעיון המזרחי ולחזק את הת"ת ו„חדרי" המזרחי. לוועד החדש נבחרו: ב. טוכטרמן — יו"ר, א. ניסנבוים — סגן, ז. גרוסהויז — גזבר, פ. וינברגר, ש. איזנברג, ל. פפרמן. כמו כן ממשי־כה הידיעה לספר, שקנו בית־חומה בשביל הת"ת בסך מאה אלף מרק הודות לתמיכה שקיבלו מאנשי העיר באמריקה. ובהזדמנות זו הביעו להם תידה רבה בצירוף בקשה שלא למנוע גם להבא עזרתם „מבני העניים, שמהם תצא תורה".

במשך שנת תר"פ לא באו כל פירסומים על פעולת המזרחי וצעיריו בסטאשוב, כשם שלא באו ידיעות גם ממקומות אחרים, כנראה בהשפעת המלחמה שפרצה פתאום בין פולין והבולשבים מרוסיה, וגיוס צעירי היהודים לצבא הפולני. אחרי שוך הרעש, יכלו הצעירים בסטאשוב להטות שוב שכם לפעולה ציונית ולאירגון המזרחי. ורק ב„המזרחי" מיום ז' אדר ב' תרפ"א, כנזכר למעלה, נתחדש שיגור הידיעות מחיי המזרחי במקום, והפעם ידיעה יותר שופעת, כנראה כתמורה בעד השתיקה הממושכת. מהידיעה אפשר לראות שאכן המזרחי חידש כנשר נעוריו והמשיך במה שהוחל. בינתיים חל שינוי גם בבימת הפירסום.

אחרי הפסקה של למעלה משנה וחצי באה שוב ידיעה (המזרחי, כד' בכסליו תרפג), שהרב שלמה גרטנר ביקר בעיר, שהה בה ימים אחדים, וכן שהרצאותיו בבית־המדרש עשו רושם גדול על השומעים. הודות לכך

נתארגנה גביית המס ונאסף סכום הגון. באסיפת החברים שהתקיימה בהשתתפות הרב האורח נתקבלו החלטות שונות, ובין השאר: א) לערוך שיעורי ערב לחברים ללימוד השפה ותולדות עמנו, ב) החברים מתחייבים להכניס בכל חודש סך מינימלי של 500 מרק לטובת המס ההסתדרותי, ג) להטיל חובה על החברים לחתום על השבועון „המזרחי".

ושוב חלה הפסקה למשך תקופה ארוכה. השבועון „המזרחי" הפסיק בינתיים להופיע, ובמקומו בא שבועון באידיש בשם „אונזער שטימע", ואחר כך „דאָס יודישע לעבען". רק בראשית תרפ"ח (ז' חשון), כלומר אחרי הפסקה של כחמש שנים, באה ידיעה ב„אונזער שטימע", שלפיה ביקר בסניף המזרחי בסטאשוב אברהם זיטא, ובקשר לביקורו כונסה אסיפת חברים כללית של חברים ואוהדים. היו"ר ב. טוכטרמן פתח את האסיפה ומסר את רשות הדיבור לאורח זיטא להרצאתו שנמשכה שלוש שעות. ההרצאה עשתה רושם חזק על המאזינים וחיממה את לבותיהם להמשכת הפעולה. מוסר הידיעה: ישראל מצקר.

בינתיים החליט המזרחי לתת לנוער יותר חופש בתחום האירגון, לפי דרכו והבנתו, והיה בזה משום צעד חיובי לקראת התפתחותה המהירה של התנועה כולה. הכוחות הדינמיים בתנועת הנוער המזרחי התחילו להתפרץ החוצה ולכבוש את לב הנוער הדתי ואף להכניס חלקים ממנו לתוך תנועת הציונות הדתית. סניפי „צעירי מזרחי", שהוקמו כמעט בכל גלילי פולין, ניגשו לאירגון הנוער בבתי־הספר תחת השם „השומר הדתי", ואחר כך עם התחזקותם והתבססותם גם להקמת סניפי „החלוץ המזרחי" ואירגון מיוחד לצעירות דתיות בשם „ברוריה". בלב כל האירגונים האלה פעמה רוח חלוצית דתית עזה ונכונות לפעול בתנופה למען העם והארץ והתרבות התורנית.

על „החלוץ המזרחי" בסטאשוב נמצאת ידיעה ראשונה ב„דאָס יודישע לעבען" (טו' אב תרפ"ה), שלפיה נוסד בעיר בל"ג בעומר, ע"י בחורי ביהמ"ד, „החלוץ המזרחי" המונה 25 חברים. בכל שבת מתקיימות הרצאות ע"י יו"ר המזרחי, מר בנימין טוכטרמן ואחרים וכן מתקיימות באגודה שיעורים לעברית בערבים. ועד האגודה הורכב מהחברים: אשר שיינר — יו"ר, חיים גולדהאר — סגן, ש. ד. אפלבוים — מזכיר, י. וסרמן וא. בוימאייל. הועד השתדל להקים נגרייה ל־15 חברים. בכלל התפתח האירגון יפה.

הפעולה המרכזית של המזרחי בסטאשוב היתה החזקת „חדר" המזרחי ועליו גאוות החברים. על שמחת המזרחי בקשר לבחינה בחדר המזרחי באה ידיעה (דאָס יודישע לעבען, כו' שבט תרפט), שבה השתתפו ההורים, נציגי הקהילה ותושבי העיר. הבוחנים היו המו"צ י. גירשט וועד החינוך של החדר. כמעט כל הילדים הוכיחו התקדמות בלימודיהם והפליאו את כולם בתשובותיהם הבהירות והיסודיות על כל השאלות שהוצגו להם. אחרי הבחינה מסר יו"ר ועד החדר דו"ח מפורט על המצב הרוחני והכספי של החדר, ובהזדמנות ט"ו בשבט פנה לנאספים בנאום קצר ומעניין על חשיבותו של היום בהתאם למטרה להפוך שוב את א"י לארץ זבת חלב ודבש. בערב נתקיימה חגיגת ט"ו בשבט שנערכה ע"י תלמידי חדר מזרחי. אולם החדר היה מקושט יפה והילדים ביצעו כמה מספרים, שהכילו הרצאות, דיאלוגים והקראות שונות. בין השאר הצטיינו בחגיגה התלמידים ל. רייפר, מ. בלושטיין, מ. שורץ, וש. פרידמן. לבסוף הרצו שני חברי ועד החינוך נוח בלושטיין וש. גולדפרב הרצאות מלאות תוכן. כל הופעות החגיגה בוצעו בעברית. החגיגה השאירה רושם בלתי נשכח על כל הנוכחים, ואחריה חילק י. קסטנברג, חבר ועד החדר, פירות חמשה־עשר לילדים. אחרי הפסקה של כשלוש שנים באה ידיעה, שלפיה ביקר בעיר הרב יצחק־יעקב רינס, שהרצה פעמיים ודבריו נתקבלו ע"י הנאספים בהתלהבות. הוא אף השתתף במסיבת עונג־שבת בנוכחות קהל רב וביצע בהצלחה את מפעל רכישת חברים ומס המזרחי. ביקורו השאיר בעיר רושם עז.

מתי נוסד אירגון „צעירי המזרחי" בסטאשוב? על ייסודו לא באה כל ידיעה בעתונות, ורק אחרי זמן מסוים הופיעה ידיעה (די יודישע שטימע, א' ניסן תרצ"ב), שבמוצ"ש פרשת צו התקיימה בעיר אסיפה כללית של צעירי־מזרחי, ונבחר ועד חדש, שאליו נכנסו: ב. בלושטיין — יו"ר, מ. ד. יאסקולקה — מזכיר, א. מילגרום — גזבר, ז. יאסקולקה, ק. טובנבלאט, א. פומרנצ־

בלום ומ. קופל. נתקבלה החלטת מחאה נגד מעשה־נבלה בכפר־חטים. הוועד ניגש כבר לפעולה אינטנסיבית באירגון שיעורים לתנ״ך, תלמוד, תולדות ישראל, תולדות המזרחי, א״י, גיאוגרפיה ועוד. כמוסר הידיעה בא החתום: מ. ד. יאסקולקה.

מהידיעות הנוספות מתברר שמחוץ ל„חדר״ המזרחי, שבו התגאו כל בני העיר, נוסד גם בי״ס לצעירות בשם „יבנה״ ע״י המזרחי, וכך נוספה חולייה חשובה בחינוך המזרחי במקום. הידיעה שבאה ב„יודישע שטימע״ (כ׳ אייר תרצב) מוסרת, שביום ב׳ דחול־המועד פסח אורגן נשף בעיר ע״י תלמידות ביה״ס „יבנה״, ומלבד התכנית המגוונת הוצגה דרמה בשם „משה״ לברגמן בעברית בארבע מערכות. הנשף המה ממבקרים רבים וההצגות בוצעו בהצלחה ונתקבלו בתשואות מטעם הנוכחים. להכרת תודה זכו המורה ז. לייזרובסקה והיו״ר י. מצקר על עזרתו הרבה באירגון הנשף.

ואחרון אחרון — הידיעה האחרונה שבאה לפירסום ב„יודישע שטימע״ (ב׳ אב תרצ״ב), אף היא על ביה״ס לצעירות „יבנה״, שביום כ׳ בתמוז נערכה חגיגת הדגל בחצר בית המזרחי, בנוכחות קהל רב. י. מצקר, יו״ר „יבנה״, פתח את נאום הפתיחה בעברית, ואחריו נאם יו״ר המזרחי ב. טוכטרמן ויו״ר צעירי־המזרחי ג. בלושטיין. מורת ביה״ס כיבדה את יו״ר המזרחי בהסרת המסך מהדגל. כל הקהל שר „התקוה״ ו„תחזקנה״. עם הדגל החדש צעדו התלמידות לבית־הכנסת, שם התקיימה עצרת־אבל לזכרו של הד״ר הרצל. החגיגה עשתה רושם גדול בעיר. בימי כג־כד תמוז התקיימו הבחינות וכולם היו מלאי התפעלות על התקדמות התלמידות. המורה לייזרובסקה קצרה שבחים רבים בעד עמלה הרב. הידיעה נמסרה ע״י ז. יסקולקה. ובזה נסתיימה סידרת ה„ידיעות״ בעתונים האמורים.

המזרחי על גוריו בסטאשוב פעל הרבה ותפש מקום חשוב בעיר. והזמן דרש את שלו. הימים ימי חילופי משמרות בתנועה הציונית בפולין. הגה הציונות עבר לידי בעלי אופק רחב ובעלי מעש ונציגי הציונים היו לפה לכל דרישות יהודי פולין כלפי פנים וכלפי חוץ. רבו המעשים ועצמו הפעולות למען הציונות ולמען אירגון החיים הלאומיים, המדיניים והתרבותיים של יהודי פולין. הלכה וגדלה התפתחותה של תנועת הציונות הדתית ה„מזרחי״ ואירגוני הנוער שלה החלו מתלכדים במסגרת אחידה של תנועת „תורה ועבודה״, שכללה את „צעירי מזרחי״, „החלוץ המזרחי״, „ברוריה״, „השומר הדתי״ ואיגוד תלמידי בתי־ספר תיכוניים וגבוהים „יבנה״. אכן היו גם ימים קשים, ימים של היאבקות, של התנגשות ומלחמה פנימית בלתי פוסקת עם חוגי ה„אגודה״ על ההגמוניה בחייהם הדתיים של יהודי פולין. ב„שטיבלך״ של האדמו״רים המתנגדים לציונות התחילו שוב לגרש את כל אלה ש„הציצו ונפגעו״ ע״י הציונות הדתית ונצטרפו למזרחי או לאיגודי הנוער שלו. ואז התחיל המזרחי לפתוח בכל עיר ועיירה בתי תפילה מיוחדים. והדבר גרם להגדיל עוד יותר את כוחה של תנועת „תורה ועבודה״. המזרחי בפולין המשיך בדרכו הוא, דרך היהדות הלאומית הדתית, ולא נרתע ממאבקים קשים עם מתנגדיו, שמר על עמדותיו הרבות והחשובות וגם אימץ כוחותיו ואף הגדיל השפעתו. המאבקים אך חישלו את כוחותיו.

גם בסטאשוב הוגברה השפעת המזרחי על חיי הציבוריות היהודית במקום, וכוחו של המזרחי ניכר היה בנציגותו במועצת העירייה, בקהילה ובמוסדות. המזרחי וצעי״מ טרחו ועמלו רבות בהמרצת חברים לעלייה לארץ, ואלה שעלו השתתפו ומשתתפים במאבק הנמרץ על צביונו הדתי של היישוב ושל מדינת־ישראל העצמאית.

יוסף בלושטין בני־ברק / „השומר־הדתי"

סטאשוב היהודית, שבחללה נישאו והת־נגשו חלומות ורעיו־נות מכל גווני הקשת, ושעסקניה, נושאיהם של האחרונים, כיוונו את מלוא־מרצם למען החדרתם לתוך תו־דעת הציבוריות המ־קומית ובעיקר לתוך שורות הנוער — עו־ררה גם את „המזרחי" להפנות חלק חשוב מכושר פעולתו לעבר הדור הבא, לעבר הנוער, שהיווה גורם מתסיס וקובע את דמותה וצביונה של העיירה.

כבעל השפעה ניכרת במקום, כתוצאה מפעולתו החשובה בשטחים: האירגוני, הציוני, התרבותי והחינוכי, הבין „המזרחי", כי בלי רכישת לב הנוער ואירגונו במסגרת מגובשת, יחסר לו נדבך, בעצם הנדבך האיתן והמוצק לקיומו והתפתחותו של הבניין כולו לטווח ארוך. ומכיוון שכך, התחיל „המזרחי", באמצע שנות העשרים, להפעיל את השפעתו ולמשוך את הנוער הדתי במקום לתוך שורותיו. הוקם אירגון „צעירי מזרחי" * שחבריו גויסו, בעיקר מבין חובשי בית־המדרש ותלמידי הישיבה. לאחר מכן, משהספיק האירגון הצעיר להתבסס ולעמוד על רגליו, הגיע תורם של מנהליו ליטול את היוזמה לידיהם ולהקים את „השומר־הדתי", שחבריו באו, ברובם, מבית־הספר „מזרחי" ו„יבנה".

חניכי מוסדות אלה, שהרעיון של הציונות הדתית, מושתת על יסודותיה האיתנים של המסורת — בת מאת הדורות — קסם להם מזה, וחיי חברה ותנועת צופיב לקחו בשבי את לבם מזה, נהרו לשורותינו. כל אלה התלכדו מרצון מסביב לדגל „השומר־הדתי", שבחסותו יכלו להמשיך ולטפח את אורח החיים המסורתי והמקודש — בו ראו תנאי מוקדם לקיום האומה והתגשמות חזונה.

בתוך כותלי „השומר־הדתי" ו„צעירי־מזרחי" התנהלה פעילות תרבותית ואירגונית ענפה. תוך התנדבות והת־להבות השתתפנו בפעולות למען הק. ק. ל. והגענו להישגים ניכרים. בטיולי ל"ג־בעומר של „הנוער־הציוני" במקום, שאגב השאירו תמיד רושם עז על כל רואיהם ומכל שכן על משתתפיהם, — לא נעדר גם מקומנו. הרבה מרץ השקענו ואף כושר פעולה הוכחנו בהקמה פינת „השומר־הדתי" ב„בזר" לטובת הק. ק. ל., ששימש מיפגן הישגים נאה לציבור הציוני במקום. הקשרים ההדוקים עם המרכז עזרו לנו בהבהרת דרך התנועה ומטרותיה, וכן בביצור מעמדנו האירגוני.

קן „השומר־הדתי" שימש למדריכים וחניכים כאחת, לכל מי שחיפש תשובה לבעיותיו וללבטיו — בעיות ולבטים אישיים ושל עם עולם — משענת רוחנית ומוס־רית, משענת שהקלה במלחמת הקיום, עזרה בהבנת העולם והיהדות, ביססה את דרכנו, דרך המזיגה של תורה וציון, והכשירה וחישלה את רוחנו למבחנים הקשים בעתיד.

כבקרת רועה עדרו, כן עוברים לפני עיני רוחי חניכים ומדריכים, צעירות וצעירים, אלה כחברים מסורים ונאמנים — ואילו אלה כמחנכים ומתווי דרך. ואלה כאלה עשו את כל אשר לאל ידם, כדי לקיים ולקדם תנועה בעלת הכרה עצמית, היודעת ברורות את אשר לפניה.

עם המדריכים נמנו: אהרן מילגרום הי"ד, שנפל מידי מרצחים בפולין כבר לאחר המלחמה, ולאחר שעבר כל שבעת מדורי הגיהינום במחנות; חנה וינר הי"ד, בחורה פקחית ומוכשרת, שמילאה את תפקידה בתבונה ובאמונה, וייבדלו לחיים: שאול גולדהר, החי איתנו בארץ, חנה וינברג, הנמצאת באמריקה, וכותב השורות האלה.

ובהגיע השעה והגרעינים שנזרעו בעמל, במסירות ובאהבה עמדו כבר לנבוט, והניצנים הראשונים הבשילו פירותיהם — בא המבול וגרף בזרמו הנאלח את הכול. ולא נותר לנו אלא לקונן על יקירינו, שנגדעו ללא־עת — ולהקים לנשמותיהם הטהורות מצבת זכרון בספר.

* לפי עדותו של הרב בנימין גרובארד מטורונטו, נוסד אירגון צעירי־מזרחי סמוך להיווסד המזרחי עצמו, היינו לפני שנת העשרים.

א. ארליך / הסתדרות „אגודת־ישראל"

עם תום מלחמת העולם הראשונה ותקומת פולין הלכה הלוך וגבור, בתוך יהדות זו, התסיסה הרעיונית — תסיסה שמקורה ותחילתה בתנועת ההשכלה מכאן, והאידיאלים החברתיים והלאומיים, שקנו להם שביתה ברחוב היהודי, בעשרות השנים האחרונות, מכאן.

עמודי המסורת האיתנים והיציבים, שקיימו את ייחודה של האומה בכל שנות גלות, על־אף ההתנכלות המתמדת לקיומה החומרי והרוחני, מצד העמים־השליטים בתוכם שכנו, ועל־אף הקזת־דמה בפרעות ורדיפות— הלכו ונחלשו. פה־ושם ניבעו פרצים ובקיעים עמוקים בחומת־המגן, היא המסורת, אותה הקימה לה היהדות.

סיסמת „שינוי־הערכין", עקב חידושה, קסמה לרבים והניעה חלקים גדולים מגוף האומה לנטוש מסורת־אבות, כבושה ומקודשת מדורי־דורות. ועם גבור תהליך הנהייה אחר ערכים חדשים, אחר רעיונות ואידיאלים, בין חברתיים־מהפכניים ובין ציוניים־לאומיים, הלכה והתגברה ההתרחקות מהמסורת, עובדה שסיכנה, לפי מיטב הכרתם של „שומרי־החומות", את הבניין כולו, עליו מושתת קיום האומה.

כל הגורמים האלה קיבלו עידוד רב ותוספת־כוח עם החמרתה של הבעייה היהודית, שקיבלה בינתיים אופי וצורה שונים בתכלית, היינו: אופי של התחרות כלכלית מובהקת, על־ידי דחיקת רגלי היהודים מכל עמדה משקית מזה, וההתעלמות מרוחות הזמן החדש, תוך השתריינות בדפוסי־חיים מאובנים מדורות מזה. והתוצאה לא איחרה לבוא. השפעתה ההרסנית של מסכת הגורמים האלה גרמה לכך, שבית־המדרש — אותו מעוז האומה, המעיין ממנו שאבו אחינו הנרדפים עוז־רוח לעמוד מול כל צר ואויב — יתרוקן לאט־לאט מכל בחור וטוב, מהמתמידים המתנדבים, הנאחזים בשארית כוחותיהם בעמודי הבית המזדעזעים, ומתפלשים בעפרה של תורה.

ואז הופיעו כוחות חדשים ברחוב היהודי, כוחות שמקור השראתם היו אותן הרוחות החדשות, ואילו זכות קיומם — החתירה לקראת פתרון ראדיקאלי לבעייה היהודית, שבינתיים הלכה והחריפה מיום ליום. והכוחות האלה התבססו וכבשו עמדה לאחר רעותה, אם כי רוב האוכלוסייה היהודית עדיין שמר אימונים, מכל מקום בעיירות הקטנות, לתורת ישראל ולמסורת ישראל.

לאור חזות קשה זו, לאור החשש המבוסס, שעוד מעט קט ותדעך גחלת־דת־ישראל כולה — הבינו טובי ראשיה של היהדות החרדית, כי המשך ההתעלמות מהמצב החדש כמוהו כהפקרת הנכס המקודש של המסורת לכל רוח מצויה ושאינה מצויה — עובדה, הקובעת בנפש האומה.

ומשחדרה הכרה זו ללבבות החלה, במחצית השנייה של שנות העשרים, תנועת התעוררות והתארגנות רבת־מימדים, תנועה שהקיפה כל יישוב, אשר יהודים נחיתים שם. תנועת התעוררות זו הגיעה גם לעיירתנו. ומשהגיעה, ביוזמת מספר אנשים בעלי תחושת אחריות וחרדה לדת־ישראל וקדשיה, הפך הציבור החרדי במקום לכוח מלוכד ומאורגן, לוחם ותוקף. נכון, גם קודם לכן נלחם ציבור זה בחירוף־נפש על כל מה שנראה קדוש וחשוב בעיניו. ברם, מלחמה זו חסרה היתה את כוח־המחץ — קניינו הבלעדי של אירגון רשמי, הפועל בהתמדה לפי עקרונות מוגדרים וקבועים מראש.

ואומנם, משהוקמה הסתדרות „אגודת־ישראל" במקום, הוכיחו יוזמיה ופעיליה כושר־פעולה רב כל־כך, ובשטחים רבים כל־כך, עד שבמשך שנים מספר הפכה הסתדרות זו לאחד הכוחות המרכזיים והמכריעים בעיצוב דמותה של העיירה. רבות מן העמדות: המשקיות, השלטוניות, החינוכיות וכו', שאבדו ליהדות החרדית, עקב הסתערותם של הכוחות החדשים, כגון המזרחי, הציונים ואחרים, הלכו ונכבשו מחדש. מפליא היה לראות באיזו דינמיות ולהט־נעורים פעלו האנשים האלה, שברובם היו כבר אנשים באים בימים. אין־זאת, כי אם דבקותם ואמונתם העמוקה בדרכם — דרך הצייתנות ללא־סייג לצו המסורת, כפי שנתגבשה במשך דורות — גילתה כוחות נפשיים עצומים, כוחות שהספיקו לבלום — במידה רבה — את התהליך של התרחקות מהמקור וההתמסרות לרעיונות ודרכים, לא שערום אבותינו.

וודאי, סייעו, במידה רבה, להתעצמותה של האגודה

גורמים אובייקטיביים רבים ושונים. א. הופעתה, בשנים ההן בפולין, של ה־„סאנאציה", מחנה פילסודסקי, שקירבה את ה„אגודה", ב. הקשיים העצומים שנתגלו בבניין־הארץ, כן על־ידי השלטון המאנדטורי וכן על־ידי הערבים, שהתנגדו בתוקף ובפרעות־דמים להמשך המפעל הציוני. עם זאת מחובתנו להדגיש, שהאגודה הוכיחה בשנים ההן חיוניות דינמית ראויה לציון. וחיוניות זו באה לידי ביטוי, לא רק בכושר־המעשה, ועל־כך עוד נספר להלן, אלא גם ברוח־הקרב, שציינה את כל פעיליה ופעליה.

והנה, כדוגמה לרוח־קרב זו, תסופר כאן אפיזודה, הזכורה לי מהימים ההם.

לעיירה הגיע אחד ממנהיגי ה„אגודה" דאז, הרב י. ל. אורליאן. הלה הרצה, מחוץ לבית־הכנסת, גם בפני חברי האגודה ב־שטיבל לחסידי גור, שגם אבי ז"ל נמנה עליהם. בין השאר הזכיר המרצה את סוקולוב, שביקר אז בפולין, ולעג לעתונות הציונית, שהכתירה את הופעתו של סוקולוב בכותרת: „עקספוזיה". באומרו, שהגדרה זו הולמת רק מיניסטר (שר), אך לא את סוקולוב, שהיה „רק" נשיא האכסכוטיבה הציונית העולמית. (אגב, בימים ההם כיהן בפולין כראש־ממשלה מנהיג האיכרים, ויטוס) באותה אסיפה נכח גם אחי, הגדול ממני, חיים הי"ד, צעיר משכיל, בר־אוריין ומקובל מאוד בחברה בשל מזגו השקט והנוח לבריות. משמע אחי את דברי הלעג על סוקולוב לא יכול לעצור ברוחו ושאל: „כלום אין למרצה הנכבד דברים חשובים יותר לספר ?" מיד הסתערו עליו מכל העברים בחרפות וגידופים וגירשו אותו מהשטיבל.

הוא אשר אמרנו: רוח־קרב ואי־סובלנות קיצונית איפיינו את האגודה בראשית תקופת התעוררותה לפעילות אירגונית־ציבורית.

מפעולות האגודה

דף־יומי

הסתדרות „אגודת־ישראל", שעצם תקומתה וזכות קיומה התבססו על שמירתם וטיפוחם של קדשי־ישראל, כפי שנתגבשו במשך דורות ובאו לידי ביטוי מובהק בישיבות פולין וליטא; „אגודת־ישראל", שסיסמתה העקרונית היתה: פתרון כל בעיות הקיום של העם היהודי — הרוחניות כחומריות — לפי רוח התורה

ישיבת „בית־יוסף" בסטאשוב — די „בית־יוסף" ישיבה אין סטאשעוו.

והמסורה, מבלי לנטות ימינה או שמאלה מכל מה שתלמיד וותיק עתיד לחדש; „אגודת־ישראל", שיצאה בעוז ובקנאות נגד כל מה שריח של חדש נודף הימנו — הסתדרות זו, באופן טבעי, החלה את פעולתה, מיד לאחר התארגנותה וליכוד שורותיה, באירגון לימוד בציבור של דף־יומי. בדפים האלה של התלמוד ומפר־רשיו, היינו: בתורה שבעל־פה, מבוססת ומסתמכת, בכל מקרה ובכל מצב, על התורה שבכתב, ראה היהודי החרד את הא' והת' של עולמו הרוחני, בהתאם למאמר: ליכא מידי דלא רמיזי באורייתא (= אין דבר שלא נרמז בתורה). על־ידי לימוד בציבור ובצוותא נתמלאו שוב בתי־המדרש והשטיבלך יהודים חרדים, ודרך־אגב, או שלא דרך־אגב, נפתרו בעיות אירגוניות ואחרות, הקשו־רות ב„אגודה".

ישיבת „בית־יוסף"

מיד לאחר התבססותה נתנה „האגודה" את עיניה בחינוך, אותו יסוד־מוסד, שבהיעדרו אין ערך ועתיד לשום אירגון ציבורי. פעילי „האגודה" במקום, כמו ר' חיים אלבוס, ר' צבי גולדברג, ר' בן־ציון לבוביץ ואח־רים, התקשרו עם הנהלת ישיבת „בית־יוסף" באוסטרובצה והקימו, בקיץ של שנת תרפ"ט, מוסד תורני זה, שהיה לתפארת ומקור־ברכה לחינוך התורני במקום. בישיבה התחנכו כ־80—70 תלמידים, ודרך הלימודים היתה לפי שיטת המוסר של ר' יוסף יוזל מנוברדוק. ראשי־הישיבה, ר' ישראל רוזנברג וממלא־מקומו, ר' ברל לולב, היו לא רק לומדים חריפים, אלא גם מעורבים עם הבריות, בבחינת: גם רוח המקום וגם רוח הבריות היו נוחות מהם. לעובדה זו היתה השפעה חיובית ביותר על הנוער הדתי במקום, ורבים מהם נמשכו לישיבה וספגו לתוכם מתורתה.

„בית־יעקב"

בד־בבד עם חינוך הבנים לא הזניחו ראשי האגודה גם את חינוך הבנות, על־אף המקובל בישראל שלא ללמד את בנות־ישראל תורה, בהתאם לדרוש: „ושננתם לבניך — ולא לבנותיך". עם הסיסמה: „עת לעשות לה' הפרו תורתך" — הקימה האגודה מוסד לבנות „בית־יעקב", במקביל לבית־ספר „יבנה" של המזרחי. בכך השלימה האגודה חולייה חשובה בחינוך הדור הצעיר ברוח התורה והמסורה, שהיתה נר לרגליהם.

עמדות כלכליות ושלטוניות

פעילי האגודה במקום ריכזו חלק ניכר מהתעניינותם לפעילות המשקית. הללו לא הסתפקו בהשפעה הגדולה שרכשו בהנהלת הבנק ספולדזיעלצי (אגב, חבר מרכזי בהנהלה זו היה צבי גולדברג ז"ל), אלא יזמו והקימו לאחר מכן בנק משלהם, בשם בנק קופּיאַצקי. גם המוסד החדש הזה, כקודמו, התפתח יפה וניהל עסקי בנקאות מסועפים ביותר. יושב־ראש הנהלת הבנק היה ר' מנדל פרידמן.

וועד בית־הספר „בית־יעקב" — פאַרוואַלטונג פון „בית־יעקב" שולע. יושבים מימין לשמאל — ס'זיצן פון רעכטס אויף לינקס: צבי גולדברג, חיים אלבוס, אפרים דינגר, בן־ציון לבוביץ.
עומדים — ס'שטייען: שלמה אהרון ניסנבוים, ראובן ברך הרציג, אברהם פס.

כמנהלו שימש ראובן ברך הרציג **וכגזבר** — מנדל גרינברג.

שלושתם נספו בשואה.

גם בשטח ההשפעה על מוסדות השלטון במקום, כגון הקהילה היהודית, העירייה וכר׳ — כוחה של האגודה היה רב. פעיליה הצליחו לחדור ולזכות בהשפעה ניכרת בשדרות הרחבות ביותר של האוכלוסיה המקומית. והגיעו הדברים עד כדי כך, שבעשר השנים האחרונות, לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, היתה זו האגודה שכבשה את השלטון בקהילה וראשה נמנה על חבריה.

היחס לבניין הארץ

בשנים הראשונות לקיומה היתה האגודה תנועה לוחמת נגד כל סטייה מאורח החיים המסורתי. הדברים אמורים במנהגים ומכל־שכן בעקרונות ורעיונות חדשים. על האחרונים נמנה גם רעיון יישוב ארץ־ישראל.

בשצף קצף הסתערה האגודה על המזרחי, שהעז לדחוק את הקץ ולפעול במשותף עם כל הגורמים הבונים באומה למען יישובה של ארץ־ישראל והפיכתה למדינה יהודית. **אך עם כל דבקותה של האגודה ב„ישן" ורתיעתה מפני כל חידוש** —הוכיחה האגודה, **בשנים האחרונות לגלות פולין,** גמישות מסוימת **בשטח זה.**

דחיקת רגלי היהודים מכל עמדה משקית אפשרית, כנזכר לעיל, עקב האנטישמיות הגלויה שנעשתה תוקפ־נית יותר ויותר, והמשבר הכלכלי שבא בעקבותיה מזה, והכמיהה לציון, **הסבועה עמוק־עמוק בלב כל יהודי ומכל־שכן בלבו של הצעיר היהודי, האמון על ערכי התנ"ך והמסורת, וכן** השאיפה הטבעית לראות בציון פתרון לבעיית היהודים האקטואלית **מזה — הפכו את הקערה על פיה** וראשי האגודה, אולי שלא מרצון ובעל־כורחם, ענו אמן. **וכך אירע, שלאחר מספר שנות** מלחמה, **ללא פשרה,** בדוגלים בציון, **כמו ההסתדרות הציונית על כל פלגיה, ובעיקר במזרחי — שינתה האגודה, בשנת 1934, פתאום את עורה** — אומנם במאוחר מדי — **והכריזה על הקמת מוסד כספי למען יישוב ארץ־ישראל בשם „קרן־היישוב", במקביל ל„קרן־היסוד" של ההס־תדרות הציונית. באותו זמן אף אירגנה הכשרות וחלק מצעיריה ופועליה יצאו להכשרה, ומהם אף עלו ארצה.**

צעירי־ופועלי־אגודת־ישראל, שהתארגנו במסגרות **נפרדות, הכירו במציאות החדשה בגלות פולין, ומהם אשר לחצו לשינוי ולהכשר בשאלת יישוב ארץ־ישראל — עד שהצליחו בכך. ודאי, במלחמתה ללא טעם ותכ־לית נגד ציון בוזבז על־ידי האגודה זמן יקר ומרץ עצום, ומלחמה זו עלתה לבסוף לאומה בדמים תרתי משמע, וזאת בהיקף ובמימדים שההיסטוריה היהודית לא ידעה דוגמתם! ודאי, הוכיחה האגודה בשנים האלה עוורון מוחלט ואדישות משוועת כלפי פתרונות יסוד לבעייה היהודית וכלפי התהליכים ההיסטוריים של**

הסתדרות „צעירי אגודת־ישראל" בסטאשוב — אָרגאַניזאַציע פון „צעירי אגודת־ישראל" אין סטאַשעוו.

השנאה ליהודים. האגודה ראתה את היהדות, ולה, ליהדות המופשטת, הקדישה מרץ, כוח וכשרון, בהסיחה את דעתה לחלוטין מנושאיה, היהודים מכל השנה, שבחתירתם לקיום נתקלו בשנאה הולכת וגוברת, שנאה שבמשך שנים מספר הסבה ליהדות ולנושאיה גם יחד את החורבן הטוטלי.

שורת הדין מחייבת לציין, שגם התנועה הציונית, על כל חלקיה, זו שהשנאה ליהודים תפסה מקום מרכזי בשיקוליה הרעיוניים, גם היא לא חזתה מראש את מלוא־התהום, שנפערה לרגלי עמנו בעקבות שנאה גועשת זו.

אין לכן כל טעם להתריע כלפי האגודה ולהאשימה באי־ראיית הנולד. אך מאידך ברור, שלולא התנגדותה העיקשת, במשך שנים, של היהדות החרדית לציון, ומכל־שכן בסיועה הפעיל, כי אז היה כוח־המחץ של ציונות כמעט כלל־ישראלית זו מגביר פי כמה וכמה את קצב הבנייה וההתרחבות של היישוב הארץ־ישראלי — ועל־ידי כך ניתן היה להציל בעוד מועד נפשות רבות ויקרות מגזרת הכלייה.

והנה חלק מאישיה הבולטים של האגודה בסטאשוב, בתוכם: יוזמיה ופעיליה.

ר' דוד תאומים (טאומן).

בנקאי, גדול־היחש, נשוא־פנים ובעל צדקה גדול. בביתו נמצא ה־שטיבל דחסידי גור במשך שנים רבות. בר־אוריין ותקיף בדעתו. מראשוני וחשובי פעילי האגודה.

ר' מוטל פרידמן (מוטל'ה מאיר'ס)

בן־תורה. מחסידי גור החשובים, שנזהר בקלה כבחמורה. מכובד בעיר ונמנה עם ה־„שיינע יידן" הראשונים במעלה.

ר' חיים אלבום

יהודי טוב־מזג, נוח לבריות, בעל רגש חם לכל מי שנברא בצלם. כחבר האגודה היה מן הפעילים ביותר ונמנה על חבריה המרכזיים ברוב מוסדותיה. היה גם מיוזמיה וממייסדיה של האגודה.

נספה בשואה.

ר' קופל מיזלס

יהודי פיקח ובן־תורה. באישיותו התמזגו תורה עם דרך־ארץ. מפעיליה וחבריה החשובים של האגודה.

ר' ישראל'קע ויצמן

תלמיד חכם וחכם. בעל־תפילה ממדרגה ראשונה ששמו וקולו הלכו לפניו בכל הסביבה. בקי בהוויות העולם ואף שיחות־חולין שלו גרמו נחת־רוח מרובה.

נספה בשואה.

ר' משה בלומנפלד

אם כי היה מגדולי־היחש, חתנו של ר' מנדלי הרצל'ס וגיסו של ר' דוד תאומים, לא החזיק גדולה לעצמו. היה עניו, צנוע ונחבא אל הכלים.

נספה בשואה.

ר' איצ'ה מונצ'ניק

תלמיד־חכם וחסיד נלהב. שמו הלך לפניו כיהודי פיקח ובכל בוררות קשה — היה ר' איצ'ה הכתובת הבטוחה ביותר. מפעילי האגודה החשובים.

נספה בשואה.

ר' בן־ציון לבוביץ

מפעיליה המסורים והנלהבים ביותר של האגודה. בקנאותו לא ידע פשרה מהי. נלחם קשות עם בני־ביתו, שנתפסו לרעיונות החדשים.

נספה בשואה.

ר' אפרים זינגר

בעל תפיסה מהירה ומסור בכל נימי נפשו לאגודה ומוסדותיה. נציגה הראשי בעירייה וראש־הקהילה האחרון. כיהן גם כראש ה„יודנראט" ולא פעם חירף את נפשו בעמדו מול הגרמנים. היה גם קרבנה הראשון של קהילת סטאשוב ביום חיסולה.

ר' צבי גולדברג

תלמיד־חכם ומשכיל. מתון ובעל הופעה ונימוסים של בן תרבות. כיהן כראש־הקהילה לפני ר' אפרים זינגר עבר את השואה והגיע ארצה.

נפטר בתל־אביב, בחודש כסליו השנה.

ר' גרשון וינציגסטר.
יהודי נבון וטוב־לב. בעל המוספים בשטיבל דחסידי גור ובאגודה.
נספה בשואה.

ר' אברהם ויצ'ניק
אברך תלמיד־חכם, שמוצאו משידלוב. מפעילי האגודה.
נספה בשואה.

לבסוף כמה פרטים ושמות על צעירי אגודת־ישראל בסטאשוב:

האירגון נוסד **בשנת 1930 בערך.**

המייסדים: רפאל אלבום, ליבל ויספלד, אברהמ'צ'ה רוזארזק, חיים ז'בנר, מאיר ריזנברג, אלטר ז'בנר, פישל נוסבוים.

חברי ההנהלה:

בינם רוזנשטוק, מאיר ריזנברג, פנחס גוטרבוים, יחזקאל שור, יודל קריגשטין.

יו"ר כבוד — ראובן ברוך הרציג. **מזכיר** — מנדל גרינברג. **מחנך** — אברהם פס. **מספר החברים: 60 בערך.**

הפעולות: תפילה בציבור בשבתות וימים טובים, שיעורים בתלמוד בכל יום, שיעורי ערב לתנ"ך. מלבד הפעולות הנזכרות למעלה, עסקו החברים בפעולות התרמה למען קרן־היישוב ומהם אף יצאו להכשרה, כגון משה וינציגסטר הי"ד וייבדל לחיים — חיים ז'בנר ועוד. האחרון אף עלה לישראל.

בין פעילי התנועה נמצא גם יעקב רוזן.

ה ע ר ה:

זמן רב לפני שנכתבה רשימה זו פנה מחברה למספר בני־עיר, חברי האגודה וצעיריה לשעבר, בארץ ומחוצה לה,על־מנת להניעם להעלות בכתב את זכר תנועתם בעירנו. לצערי כל פניותי היו לשוא. קיבלתי, אומנם, מספר פרטים ושמות מאת חברנו מתל־אביב, מר ישׂשכר ויצ'ניק, **על האגודה וכן מאת** צבי גולדברג ז"ל, **שרשם מפי** חיים ז'בנר **(חי בבני־ברק), על צעירי האגודה, אך אלה לא הצטרפו לדבר שלם.**

והנה היעדר רשימה על תנועה, שהיתה אחד הכוחות המרכזיים והפעילים ביותר בעיירתנו, לא נתן לי מנוח — ובהיות כבר הספר בדפוס החלטתי לתקן את המעוות, כל עוד בידי הדבר. ועם העלאת הדברים הנ"ל הנני מצהיר, שעשיתי כמיטב יכולתי לתאר את התנועה הזאת, **את רקעה, פעולותיה והשתלשלותה, על כל החיוב והשלילה, ללא משוא־פנים. ודברי הבקורת המעטים,** המובאים ברשימה זו, **לא באו כדי לקנטר או להאשים,** אלא לתאר מציאות היסטורית, **כפי שנראתה בעיני** המחבר

יעקב שילוני / ה„בונד" בסטאשוב

היה זה בסוף המאה ה־19. עדיין לא נדמו הדיה של המהפכה הצרפתית, שהסעירה בשעתה את כל העולם התרבותי. הסיסמאות המהפכניות על חופש ושוויון, נקלטו לאט־לאט במוחותיהם של מעמד הפועלים והאינ־טליגנציה בארצות מערב־אירופה הנאורות. מעמד הפועלים טרם היה מאורגן — אך הגיע להכרה עצמית והחל להעריך את כוחו. המחשבה הסוציאליסטית, שבאה לידי ביטוי מובהק ב־„מניפסט הקומוניסטי", שפורסם בסוף 1848, ע"י מרקס־אנגלס — מצאה הד בלבבות והתחילה ההתארגנות של מפלגות סוציאליסטיות באר־צות התעשייתיות שבמערב־אירופה. בראשונה היו אלה, בעיקר, חוגי האינטליגנציה, אבל עד מהרה התחילו זורמים למפלגות הנ"ל המוני פועלים, שהכרתם המעמדית הלכה והעמיקה.

ברוסיה, לעומת זאת, שלט האבסולוטיזם שלטון בלתי־מוגבל. מעמד הפועלים וכן מעמד האיכרים היו מדוכאים ומשוללי זכויות אזרחיות אילימנטריות. במשטר זה של עוני ועבדות, הצטברו זעם ומרירות בתוך מיליוני העמלים. אך רוסיה, — המבצר הריאקציוני באירופה — דיכאה ביד חזקה כל נסיון של מרי, בהמשיכה להחזיק את הפועלים והאיכרים בניוונם החומרי, החברתי והמדיני. רק ב־1905, עם תבוסתה המבישה של רוסיה האבסולוטיסטית במלחמתה נגד יפאן, משהובלט לעין כל רקבונו של המשטר כולו מחד, והחרפתו של המשבר הכלכלי, כתוצאה ממלחמה זו מאידך — העז מעמד הפועלים הרוסי להופיע על הבמה הציבורית. מאז עברה תנועת הפועלים הרוסית גלגולים שונים, אך התסיסה שנת־עוררה עקב המאורעות האלה לא נעלמה, להיפך: היא הלכה הלוך וגבור, אם כי נאלצה, בתוקף הדיכוי האכזרי של המשטר, לרדת למחתרת.

הציביליזציה המערבית, שחדרה דרך כל חור וסדק לרוסיה ופולין — שהיתה חלק ממנה — נתקלה בקשיים מיוחדים ברחוב היהודי, בו שלט ה„קלר" היהודי, על רבניו ואדמו"ריו, פרנסיו וגבאיו, שלטון בלי מצרים. מלבד תחום המושב — הגיטו החיצוני — שהוטל עליהם מטעם הרשות, כלאו היהודים את עצמם — מרצו־נם — בתוך גיטו פנימי־רוחני. ומלבד הצרות המתרגשות עליהם חדשות לבקרים, אם זה בצורת פרעות, שכוונו נגד היהודים, על־מנת להפנות את זעם ההמונים המדר־כאים לאפיקים צדדיים, אם זה ע"י עלילות־דם או גזרות כלכליות — הרי הדבר היחיד, שהסעיר את תושבי העיירה היהודית היה: חילופי רב, גבאי, שוחט וכו'. אך על־אף החומה הכפולה הזאת, חדרו לאט־לאט ניצני רעיונות ההשכלה לתוך עיירת תחום המושב, ואיתם: הרעיונות הסוציאליסטיים. ואף עיירתנו, הרחוקה מדרך המלך ומהמרכזים היהודיים הגדולים, מוקפת ערים וכפרים פולניים מבחוץ וסגורה, כאילו, הרמטית מבפ־נים, בהיותה נתונה ללחץ הגבאים, כלי־הקודש והגבירים כביכול — לא עמדה בפני קורנסי הזמן. והרעיונות החדשים גם עליה לא פסחו, אם כי בהתחלה היו אלה רק יחידים, שנסחפו עם הזרמים הרוחניים החדשים של תנועת ההשכלה.

התנועה הזאת, נושאת הרעיון של התחדשות החיים היהודיים על יסודות אנושיים־כלליים קנתה שביתה בליבם של הנחשונים האלה, שראו את דפוסי החיים היהודיים, המאובנים מאבק דורות שרבץ עליהם, בכל ניוונם הרוחני והחברתי־כלכלי כאחד. מאבק האנשים האלה, שלא נמנו עם „בני־הטובים", על קיומם החומרי בתוך הדלות הכללית, ואי־סיפוקם מדפוסי החיים הנ"ל — הוא שהיווה את הרקע להופעתן של התנועות הפוליטיות בעיר ועוד יותר בעיירה. בוודאי לא מקרה הוא, שה„בונד" והציונות כאחת הופיעו שתיהן באותו הזמן בערך. השתיים נועדו לענות על צרכיו השונים של הציבור היהודי. אך המניע היה אחד, היינו: מצבו המיואש של הקיבוץ היהודי הצפוף ברוסיה ובפולין, שסבל מהגזרות והדיכוי של השלטון הצאַריסטי מחד, והניוון הרוחני, כתוצאה מהיחסים הפנימיים בתוך הגיטו — מאידך.

ייסודו של ה„בונד" בסטאשוב חל דווקא בשנת 1905, שנה, שבה הגיע משטר הדיכוי הצאַריסטי לשיאו. כיצד ועל ידי מי נוסד — איני יודע. ואולי אין זה גם חשוב.

מה שקובע הוא: כי התנאים היו בשלים לחדירתם של הרעיונות החדשים, לפריצתה של רוח הזמן לתוך תחומי העיירה. והיא: הרוח הזאת, חדרה דרך סדקים וחרכים, דרך מאווים וערגונות. ומשקם ה„בונד״ — הציונות המאורגנת חדרה לעיירה מאוחר יותר — הת־נערה העיירה מאבק דורות. האביונות התחילה להתרומם מאשפתות, ובני־בלי־שם, נחותי־הדרגה מבחינה חבר־תית, קמו ונמשכו לאור ולתקוות. לא עוד הרוגי־מלכות והשראתם, שהשאירו ממעמקי ההיסטוריה. גבורים חד־שים נולדו ברחוב היהודי. הירש לקרט, הסנדלר, שירה בשנת 1902 בגנראל־גוברנאטור בוילנה, כמחאה על המלקות שהוכו מפגינים, ושעלה לגרדום באומץ — הפיח רוח חרשה בלבבות, רוח קידוש־השם המרדני, האקטיבי. ושירים חדשים נשמעו בדרך ליער גוליב, שירים שהלהיבו ורוממו את הנפש.

עוד לא היתה זו מפלגה מגובשת, העונה לכל בעיות החיים, לכל „למה״ ו„מדוע״. נכון יהיה להגיד, שהיתה זאת תנועת המונים של „נגד״. נגד מי? נגד כולם! נגד המשטר המדכא, נגד ההשפלה, נגד הניוון, נגד הגביר והרב, נגד בעל־הבית, נגד בעל־המלאכה המנצל, נגד אמונות טפלות — ובעיקר: נגד גורלם המר ללא מוצא.

מבחינת הרכב חבריו שונה היה ה„בונד״ בסטאשוב מזה שבערים הגדולות, בגלל היעדר בסיס מעמדי מוגדר למלחמת מעמדות, כפי מובנה הקלאסי. היה זה בעצם לומפן־פרולטריון, שניהל את מלחמתו המעמדית כביכול נגד... בעל־המלאכה הזעיר, החי בעצמו חיי דוחק. על־אף עובדה זו, היתה לחברי הבונד ההרגשה שמלחמתם „המעמדית״ משתלבת בזו של מעמד העמלים כולו, וכי המשטר בעיירה מהווה רק חלק מהמשטר הכללי, שמן ההכרח לשנותו מן הקצה אל הקצה.

השוני הזה גרם לכך, שהוויכוחים על בעיות רבות, כגון: ההבדלים בין המנשביקים והבולשביקים, ולאחר מכן גם על האבטונומיה הלאומית־תרבותית, נוהלו רק בתוך חוג מצומצם, ואילו המוני החברים היו, בעיקר, שומעים פסיביים, וספק רב אם הבינו בכלל את המדובר — אבל בעצם הימצאם בתוך מסגרת זו כאילו הרגישו במשק כנפי ההיסטוריה. אך הגיעה גם שעתם

ה„בונד״ — דער „בונד״

של חברים פסיביים אלה. משהוכרז במרכזים היהודיים הגדולים על אירגון „הגנה־עצמית" — הוחל גם בסטאשוב באירגון דומה. ואז הגיע תורם של הקצבים והעגלונים — הבריונים מלפנים — לתת פורקן לזעמם ולאגרופיהם הקמוצים. אומנם, עד כדי פרעות לא הגיע בסטאשוב. הפריפריה הגויית לא היתה חזקה דיה. ובכל זאת הוכה לא פעם בחור יהודי, שהעז לצאת מתחומי העיירה לפרברים. במקרים אלה הראו התאים ל„הגנה עצמית" של הבונד את כוחם, ברסנם לא פעם גם חיילים שיכורים, שנטפלו לעוברי־דרך יהודיים.

בתחילה הסתפק הבונד בסטאשוב בהפצת תעמולה סוציאַליסטית ביידיש, באירגון האגודות המקצועיות ובמלחמה פוליטית נגד הצאַריזם. אך לאחר שנים התגבש הבונד כמפלגה בעלת תוכנית פוליטית מוגדרת, עם אבטונומיה לאומית־תרבותית — ואז החל, בינה ובין הגורמים הציבוריים האחרים בעיירה, מאבק עז על דמות חייה התרבותיים־רוחניים, ובעיקר על דמות הנוער.

אך לא בתוכניתו ובפתרונו לשאלה היהודית עיקר כוחו של הבונד. כוחו — בהסתערותו על חומות הגיטו. חשיבותו — בגירוש השדים והרוחות מבתי היהודים, רחובותיהם ובתי־כנסיותיהם; בשירים החדשים שהדליקו לבבות והפיחו חיים חדשים בין החלכאים והנדכאים שבעיירה.

מלחמת העולם הראשונה ולאחריה

כך נמשכה הפעילות העניפה של הבונד עד 1914. משפרצה המלחמה — נשתתק הכול. גדודי הקוזקים, הקלמיקים ואחרים הטילו אימה על כל נפש יהודי. ובהיסוג הרוסים מפני האוסטרים והגרמנים — נשמה העדה היהודית לרווחה. עצם העובדה, שאפשר היה להידבר עם הכובשים החדשים ביידיש — היווה גורם חשוב. והאמת היא, שהיו גם הוגנים יותר. (קשה היום להעלות את הדברים על הכתב, בהיזכרנו מה עולל לנו העם הזה במלחמת העולם השנייה!).

והנה באה שנת 1917. שמע המהפכה האוקטוברית והצהרת בלפור — הגיע לעיירה.

לבבות הנוער ודלת העיירה התרוננו משמחה. פעילות הבונד חודשה ביתר עוז. אך קמו גם מפלגות ציוניות שהגבירו את המתח. ובהשתלהב הרוחות — דימו רבים, שהנה ימי המשיח וכן הגאולה לכל האנושות, ממשמשים ובאים. ב„שטיבלעך" ובבתי־המדרש התגודדו וחישבו את קץ הימים, וסימוכין מצאו בזוהר ובמלב"ים, ואילו במועדון הבונד התווכחו, בלהט של בני־הישיבה לשעבר, על סדרי־בראשית וחברה משתנים — וסימוכין מצאו... בלנין וטרוצקי. לא עברו ימים מועטים והתקוות נגוזו. המהפכה נעצרה, בעוד ארץ מולדתה מתבוססת בדמה במלחמת־אזרחים. סיום המלחמה ותקומת פולין שוב עוררו תקוות בלבבות. אך האכזבה שוב לא איחרה לבוא. האנטישמיות וה„הלרצ'יקים" הרימו ראש וקיצצו את הכנפיים. עם זאת הלכה פעילות הבונד וגברה. קמה גם תנועת־נוער לבונד — „צוקונפט". האגודות המקצועיות אורגנו מחדש. פעולה תרבותית נוהלה בתוך הסניף ומחוצה לו, מלבד העבודה למען הספרייה והקמת להקות תיאטרון. הסניף נחשב לאחד הגדולים במדינה ורוב מנהיגי הבונד ביקרו בעיירה: ארליך, כמורנר, פט, מיכלביץ, זיגלבום וכו'. אך גם המלחמה נגד הבונד גברה. מפלגות מכל קשת הגוונים צצו בסטאשוב והסתערו על עמדות הבונד, במלחמתן על נפש הנוער והאדם בכלל. גם ה„קלר" עשה כמיטב יכולתו להצר את צעדי הבונד בכל האמצעים, ולו הפסולים ביותר, שהיו בידו, ביניהם: איום על אלמנה ענייה, מחלקת חלב, לשבור את מטה לחמה, ע"י הכרזת איסור על החלב, באם זו תסכים לקיים בביתה הרצאה של אַרטור, אחד מחברי המרכז. וראוי לציין, שהמזימה הנ"ל סוכלה, הודות לערנותם ועמדתם התקיפה של מנהיגי הבונד במקום.

בינתיים גרמה מדיניותה האנטישמית הגלויה של הממשלה הפולנית להחרפת המשבר הכלכלי בקרב היהודים. תנועת הקואופרטיבים הפולנית המועדפת על ידי השלטונות התחרתה קשות עם המסחר היהודי הזעיר, ובסיסם הכלכלי של היהודים התמוטט. במצב זה הבין חלק גדול מן האקטיב של הבונד, כי פתרון האבטונומיה התרבותית, שעליו הכריז הבונד כעל פתרון רדיקלי ומקיף לבעייה היהודית — אין לו על מה להסתמך.

בהיעדר בסיס כלכלי איתן — אין, כמובן, מקום לבניין העל של האבטונומיה התרבותית. אי־לזאת עזבו רבים את המפלגה. מהם שעברו לקומוניסטים, מהם שהיגרו לארצות־הברית או לאמריקה הדרומית, ומהם שניסו לחצות, ללא הצלחה, את הגבול לרוסיה — ואילו חלק אחר, בייחוד הנוער, פנה למפלגות הציוניות, בעיקר: ל„השומר הצעיר". והדברים הגיעו עד כדי כך, שלבסוף, לפני עלייתי ארצה, בשנת 1929, התקיים הבונד בקושי.

על דרכו הפוליטית של הבונד בשנות חייו האחרונות ועל דבקותו העיקשת ב„פתרונו" — קבעה ההיסטוריה היהודית קביעה טרגית, וסימלה: ספר „יזכור" זה על יהדות סטאשוב, שביחד עם אלפי קהי־לות יהודיות אחרות הועלתה על המוקד, על כל שכבו־תיה, בתוכן הבונד.

במאבקו נגד החיה הנאצית, בתקופת השואה, כתב אומנם הבונד פרקים מזהירים. והיה זה זיגלבוים, אחד ממנהיגיו, שניסה לעורר את מצפון העולם באַקט דרמטי — בהתאבדו ע"י שער הכניסה לבית־הנבחרים האַנגלי.

אך אין בכוח עובדה זו לחפות על החטא שחטא הבונד, במלחמתו נגד הציונות, בשנים האחרונות לגולת פולניה. שאם לא כן, ייתכן וייתכן שעוד עשרות אלפי יהודים, בעיקר מבני הנוער, שהאמינו בתום לב בבונד וב„פתרונו" — היו מוצאים את דרכם לציון.

פעילי ה„בונד" במקום — אַרטיקע בונדישע טוער

מ. וינבום־פישוף חדרה / ספריית „פרץ"

מוקדש לזכרה של גולדה גולדהר-וינר

רוחות חדשות נש־בו בעיירה. רעיונות כלל־אנושיים, מלהי־בי דמיון ומעוררי תקוות, שהנה ותוך התנגשות איתנים הו־לך ומבקיע לו דרך עולם חדש, עולם שכולו טוב, מזה, ואי־דיאלים לאומיים מרו־ממי נפש, ששורש יניקתם בערגת דורות רבים לגאולה, אידיאלים שהגיעו לשיאם בזרקור האור הענקי, שהפיצה „הצהרת בלפור" מזה — הציפו את הלבבות ועוררו ציפייה דרוכה לקראת החדש הממשמש ובא.

ובינתיים, בתוך הציפייה הרגשנית הזאת התרופפה אף התמוטטה בלב רבים האמונה ביציבות אורח החיים המסורתי; נחלש במידה רבה, וגדלה והולכת, כוחם ותוקפם של נכסי הרוח הישנים, ששימשו, מאות בשנים, גורם מלכד ומקיים את האומה בפזוריה; התנדפה אף התערערה שליטתם הבלעדית של ספרי־הקודש, ורבים שוב לא ראו בהם מזון רוחני העונה לשאלות השעה. רבים וכן טובים ראו בעליל, כי משהו שונה לחלוטין מן השיגרתי והמקובל עומד להתרחש, והורגש בדחיפות הצורך בחישול ערכים תרבותיים־רוחניים חדשים כתחליף לישנים, שנדחקו לקרן זווית ואיבדו חלק ניכר מקסמם וכוח השפעתם.

מושפעים מהילכי־רוח אלה, וחדורי אמונה עמוקה בייעוד, שהטילה עליהם התקופה החדשה — יזמו מספר משכילים בעיירה הקמת ספרייה ראויה לשמה, על־מנת לספק לנוער במקום — אותו נוער, שהתנער מכבלי הישן ונחלץ להשתתף ברוחו ובגופו בעיצוב החדש — מזון רוחני, שבו ימצא, פרט לתשובות על שאלות שהתעוררו אגב שבירת הכלים הישנים, גם חומר אינ־פורמטיבי מעודכן על כל בעיות השעה.

אולם, בפני קומץ האנשים האלה, שעמלו ללא ליאות, ושלא על־מנת לקבל פרס, עמד מכשול גדול, והוא: בעיית המימון. ובאמת, מניין להשיג את הסכומים העצומים לשם הקמת ספרייה בהתאם לצורכי השעה?

חיפשו ומצאו: המחסור במקורות כספיים יתאזן ע"י מסירות עקשנית לרעיון. ואומנם, בכוח המסירות הזאת, החלו האנשים לארגן נשפים והצגות תיאטרוניות, בעוד התמורה הוקדשה לרכישת ספרים. והנה לא עברו ימים מועטים וסכומים ניכרים הצטברו מהמקורות הנ"ל, ובמקביל גדל בהתמדה מספר הספרים בספרייה, עד שבסופה הפכה לאוצר הספרים הגדול והחשוב ביותר בעיירה.

ישיבת פעילי ספריית „פרץ" — א זיצונג פון די ביבליאָטעק־טוער.
משמאל לימין — פון לינקס אויף רעכטס: ג. גולדהר, ע. צימרמן, ש. הימן, ג. ארליכמן, וו. קופל, ר. טוכטרמן.

בעוד היות הספרייה מצומצמת ומשמשת חוג קוראים קטן, הספיק לה חדר קטן וצר ברחוב הכנסייה (Kościelna). אך עם התפתחותה וגידולה — כתוצאה מהמאמצים הנ״ל — התרחב לאין שיעור חוג קוראיה הצמאים לדעת, והיה הכרח להעתיק את הספרייה למשכן מרווח יותר, לרחוב השוק (Rynek).

עם עלותם של אחדים מהנהלת הספרייה לארץ־ישראל, נרתמו בעול העבודה עסקנים חדשים, בעלי מרץ ויוזמה, וביניהם ראויה לציון מיוחד: גולדה גולדהר הי״ד במסירותה הרבה למוסד, בשיפורים המתמידים שהכניסה ובסדר למופת שהנהיגה — וכל זה תוך התנדבות — תרמה גולדה תרומה חשובה ביותר להתפתחותה והתרחבותה של הספרייה, בהצעידה אותה צעד עצום קדימה.

בהנהגתה הכשרונית של גולדה — הגיעה הספרייה למספר הנכבד של 10.000 טפסים, בתוכם ספרים בעלי חשיבות מרובה ומהחדישים ביותר, בכל ענפי הספרות המדע והחברה.

קיום הנכס התרבותי־חינוכי, רב־הערך הזה, היה מותנה ברשיון מאת הרשות. והנה לא פעם נגרמו ע״י השלטונות קשיים והפרעות רציניים במהלך העבודה התקין של הספרייה. העובדה, שהספרייה שימשה גורם ראשון במעלה להפצת השכלה בתוך המוני הנוער והמבוגרים — היתה כצנינים בעיני השלטונות. והללו לא חסכו מאמצים, כדי להצר את צעדינו בכל מיני גזרות חדשות לבקרים. מקרה אחד מרבים ידגים את הדבר.

בלכתנו פעם הביתה מישיבה שנמשכה עד שעות הערב המאוחרות — הופיע, לפתע, השוטר Trepko ואסר את כולנו ל־24 שעות.

למחרת, לאחר ששוחררנו, הוזהרנו נמרצות:

והיה והספרייה לא תינעל על מנעול ובריח עד השעה 9 בערב — יישלל ממנו הרשיון לחלוטין!

אי־לזאת היתה בשבילנו העבודה בספרייה מן הנעימות ביותר. חדורי־הכרה היינו, שהעבודה, בה אנחנו עוסקים, יש בה ערך לימודי וחינוכי כביר בשביל הנוער. וגדולה היתה שמחתנו על כל ספר חדש, שהתווסף למדפי הספרים. ההכרה הזאת הספיקה להקנות לנו את אותו הסיפוק הנפשי, שלעומתו כל ההפרעות שנערמו על דרכנו, מאיזה צד שהוא, לא נחשבו בעינינו למאומה. עברנו עליהם לסדר היום, כלומר: להמשך הפעולה. עם עלייתי בשנת 1930, המשיך המחזור החדש בעבודה החשובה, והתמיד בה עד בוא האסון הגדול, והספרייה על נושאיה — מנהליה וקוראיה גם יחד — ירדו לטמיון!

פעילי ספריית „פרץ״ — די אַקטיוויסטן פון „פרץ״ ביבליאָטעק
משמאל לימין — פון לינקס אויף רעכטס: א. וולברומסקי, ש. הימן, גולדה גולדהר, ג. טננבוים, ר. טוכטרמן.

ארליך א. / מוסדות־צדקה בסטאשוב

הרגישות לסבל אחים היתה אחת מתכונות־היסוד הבולטות ביותר של היהודי בעיירה. רגישות זו התפתחה במשך הדורות והפכה לסימן־היכר מובהק של כל ציבור יהודי באשר היה. תנאי־גולה קשים, שלטון זר, עוין ומתנכר לאינטרסים חיוניים של האוכלוסין היהודיים, הולידו ואף כפו על ציבור יהודי זה, בעל ההכרה העמוקה בשותפות־הגורל, את הצורך ליטול לידיו את הדאגה לאינטרסים אלה. והללו מרובים ומסועפים היו: מתן בגלוי ובסתר לעניים, שמספרם היחסי לא היה קטן בעיירה, עזרה רפואית חינם לנזקקים לה, סעד חומרי ונפשי למשפחת החולה, לעיתים במשך ימים ושבועות רצופים, על־ידי טיפול במי שנפל למשכב והפך למעמסה לבני־ביתו, עזרה כספית בצורת הלוואות ללא רבית, שהוגשה על־ידי קופת גמילות־חסדים, ועוד.

סטאשוב לא היתה שונה בוודאי, בשטח זה, מעיירות רבות אחרות. אין בידי השוואות ביחס לאחרונות — אך יכולני להעיד, שחלק ניכר של האוכלוסין היהודיים במקום, הן כפרטים והן כחברי מוסדות פילנטרופיים, שהוקמו במיוחד לשם מטרה זו, הקדישו ממיטב מרצם, זמנם ובעיקר את לבם, הלב היהודי החם, לעזרה לזולת על כל גילוייה.

ביטוי בולט לחשיבות העצומה שיוחסה לעזרה לזולת כבר ניתן בפתגמי חכמינו ז"ל על אחת מצורותיה העיק־ריות של עזרה זו, היינו: לגמילות־חסדים. מצווה זו נמנתה בין שלושת היסודות הקובעים את קיומה של החברה, באמרם: „על שלושה דברים העולם עומד, על התורה, על העבודה ועל גמילות־חסדים", וכן „גדולה גמילות־חסדים מקבלת פני השכינה".

ואכן, בחיי יום־יום, בתוך תנאי־פרנסה קשים, ולא פעם אף מדכאים, הוכיחו יהודים רבים, בתוכם פשוטי־עם, את גישתם הנפשית לקיום מצוות מסוג זה, בהש־קיעם את עצמם בכל רמ"ח אבריהם ושס"ה גידיהם בעבודה קדושה זו של העזרה לזולת.

רבים מהם ראו בעזרה זו, על כל צורותיה, את עיקר

וועד „לינת־הצדק" — „לינת־הצדק" פארוואלטונג

אירגון נשים ליד „לינת־הצדק" — פרויען־אפטיילונג ביי „לינת־הצדק"

תפקידם ותכליתם בחיים, בהתעלמם, לעיתים קרובות, לא רק מדאגותיהם הפרטיות־משפחתיות, אלא אף מבריאותם הלקויה.

הנה סיפור אבטנטי, שנמסר לי על־ידי יפה ברוקב־ארליך (חיה בישראל) על אביה ר' יוסף ברוקב הי"ד, אגב, מפעילי „לינת־הצדק" ומוסדות צדקה אחרים במקום, סיפור המשמש דוגמה מובהקת לאותה מסירות קדושה, בה הצטיינו יהודים מכל השנה בדאגתם לטובת הזולת. סמוך למקום מגוריהם, ברחוב ריטוויאנסקה, אירע וילד נפגע משבר בגופו. משנודע הדבר לאביה, שכבר מזמן לא נמנה עם הצעירים, נטש את כל ענייניו ורץ בנשימה אחת לאולם „לינת־הצדק", ששכן בקצה־העיר השני, ברחוב אופטובסקה, על־מנת להביא לילד הנפגע אמבטייה. והוא, הקשיש ובעל הבריאות המפוקפקת, מחשש של איבוד זמן, לא הזמין סבל אלא סחב על גבו את האמבטייה הכבדה, מבלי לחוס על עצמו, כדי להחיש בהקדם עזרה לילד יהודי. ויש לציין שאין מקרה זה יוצא דופן, שאינו מלמד על הכלל כולו. ההיפך מזה היא הנכון: גישה נפשית זו היא שהיתה אופיינית ליהודים רבים שעסקו במצוות אלה — וזאת שלא על־מנת לקבל פרס אלא לשם־שמיים בלבד.

כל האמור על „לינת־הצדק" ופעיליה, כמו ר' שמלקה אייזנברג, ר' משה קנטור, ר' ליביש פיוול'ס—אספיס, ר' ליבל זילה'ס—הורביץ, ר' אנשל רוזנבום, ר' יוסף ברוקב הנ"ל ואחרים, מלבד אירגון הנשים שליד החברה, שהשתתפו אף הן במלוא המרץ ואחריות בפעולותיה, הלה במידה לא פחותה גם על פעילי חברת „שמירת־לילה" וגבאיה, ר' אשר נוסבום ור' אלטר ארליך, בראשם וכן על וועד קופת גמילות־חסדים, שעליהם עוד ידובר להלן.

גבאי חברת „שמירת־לילה" לא חסכו כל מאמץ על־מנת להקל על סבלות בני־משפחה, שנפגעה עקב מחלת אחד מחבריה. ללא ליאות עמדו על המשמר, ואך נודע להם על מקרה שהגשת עזרה מצדם עלולה לשמש הקלה כלשהי, מיד החעקו אנשיה ונקבעה משמרת־לילה שמילאה את תפקידה באמונה ובשלמות — כל־זמן

שהדבר היה נחוץ ורצוי. במילוי תפקידיה לא הקפידה החברה על תנאי־אקלים קשים וכן לא העדיפה שכבה סוציאלית אחת על רעותה. בכל מקום ובכל זמן, לזקן ולצעיר, לעני ולעשיר, בקור ובגשם, בשלג ובלילות־סגריר, קיימה את שליחותה, ללא התחשבות בגורמים צדדיים וללא משוא־פנים.

פיצוי־מה לעבודתם המאומצת וחסרת־הפניות של פעילי שתי החברות, „לינת־הצדק" ו„שמירת־לילה", שימשו 2 ה„קידושים" שנערכו במשותף בשבת דחול־המועד פסח וסוכות. בימים האלה התפללו הללו בצוותא בבית־הכנסת, ולאחר התפילה התאספו כולם באחד מבתי החברים, שם נערך קידוש כדת וכדין, מלווה ריקודים וזמירות מענייני דיומא. ותוך מצב־רוח מרומם פנה כל אחד לביתו, בהביאו אתו משיירי „לעקעך" ואגוזים לבני־המשפחה — „כסגולה בדוקה" לזיווג טוב וכדומה.

מוסד־הצדקה השלישי והחשוב בעיירה — קופת גמילות־חסדים נוסד בשנת 1928. החברים: מנדל פרידמן, יצחק טוכמן, מרדכי זונשין, שלמה ליפשיץ, גבריאל בקר, מנדל גולדפרב, מנדל גרינברג, בוכבינדר, ליב מנדל שניפר ויוסף בלושטין, **בדומה לעמיתיהם במוסדות הצדקה האחרים, גילו לא רק רצון טוב ומסירות לתפקידים שנטלו על עצמם, כחברי וועד הקופה, אלא גם מרץ ויוזמה ראויים לציון, עד שבסופה הפכו את הקופה למוסד אשראי חשוב בשביל מאות יהודים נצרכים.**

יהודים שהשעה דחקה להם ואילו הפרוטה לא היתה מצויה בכיס, ומאידך או שנסתמו בפניהם כל מקורות אשראי אחרים או, עקב תנאיהם החומריים הקשים, לא יכלו לעמוד ברבית הנהוגה בבנקים הרגילים — כל אלה — והללו לא היו מועטים בעיירה — פנו לקופה. ומשהגיעו נתקבלו בסבר פנים יפות, קיבלו את ההלוואה ללא רבית וללא קשיים — ובכך אופשר לנזקקים רבים להמשיך בעיסוקם ולהתקיים בכבוד.

לשם השלמת התמונה נזכיר גם את העובדה, רבת־

וועד קופת „גמילות־חסדים" — קאָמיטעט פון „גמילות־חסדים" קאַסע
יושבים משמאל לימין —זיצן פון לינקס אויף רעכטס: מנדל פרידמן, יצחק טוכמן, מרדכי זונשין, שלמה ליפשיץ, גבריאל בקר. עומדים — ס'שטייען: מנדל גולדפרב, מנדל גרינברג, בוכבינדר, ליב מנדל שניפר, יוסף בלושטין.

יהודים באים לקבל הלוואות בקופת גמילות חסדים — יידן קומען נאָך הלוואות אין דער גמילות־חסדים־קאַסע.

החשיבות, עובדה שגם לכשעצמה ראויה לציון מיוחד, והיא: שמלבד הגורמים הציבוריים המאורגנים פעלו בעיירה עשרות אנשים פרטיים, שמתוך דחף פנימי, וללא כל לחץ וקשר עם המוסדות הנ״ל, התנדבו והשקיעו את עצמם מפעם לפעם בעבודה קדושה זו של העזרה לזולת.

עדיין זכורים לנו היטב אותם זוגות של בעלי־בתים נכבדים, כן של גברים וכן של נשים, שנטשו תכופות את כל עסקיהם ודאגותיהם האישיים וסובבו בעיירה על־מנת לבקש „אַ שיינע נדבה" ולאסוף סכום כסף רציני כדי להגישו ליהודי בעל בעמיו שירד מנכסיו, או שנפגע על־ידי מחלה וכדומה. תמונה יפה ואנושית זו של יהודים מסובבים בשוק העיירה ובחוצותיה במטרה לעשות למען שיקומו של הזולת, שבעצמו — כדי לשמור על עמדתו — התבייש „לפשוט יד", היה חזיון נפרץ בנוף העיירה והוסיפה גיוון ועניין לחיים החברתיים במקום.

אך היו גם יהודים בודדים, שהצדקה ומתן בסתר הפכו ללחם־חוקם וחלק בלתי־נפרד מישותם. יהודים אלה מצאו להם תמיד נזקקים — ובמצב החומרי הקשה של העיירה נמצאו אלה בשפע — להם הגישו את עזרתם הקבועה מדי שבת־בשבתו. בין אלה זכור במיוחד „דער קליינער יאסעלע" (יוסלה הקטן — פריזנט). כל יום ד׳ או ה׳ בשבוע, יצא יהודי פשוט וטוב־לב זה לדרכו, לסובב בעיירה ולקבץ נדבות בעד „נצרכיר". לא פעם סבל היהודי התמים והישר הזה בשל החשד כי הוא נהנה מכספי ציבור — אך הוא בשלו: מצווה גדולה זו של מתן בסתר ועזרה לחלש שקולה כנגד הכול ואין עלבון שיהא בכוחו להניאו מלקיימה. כך נהג היהודי כל ימי חייו ובזה ראה את שליחותו עלי־אדמות.

אף מלכה חוה׳לס אמו של טוביה ניסנגרטן, זו שבביתה נמצא בית־הכלא המקומי („קאזע"), נהגה מדי פעם בפעם לצאת לבדה ולאסוף נדבות בשביל האסירים העניים, שמשפחתם לא השיגה ידן לכלכלם או שלא נמצא להם גואל וקרוב לטפל בהם.

ואכן, פעולתם חסרת־הפניות והברוכה של מוסדות־הצדקה הנ״ל, וכן של האישים הנקובים ושאינם נקובים, נמשכה ללא הפסקה עד לפרוץ המלחמה, אותה מלחמה שהביאה אתה הרס וכליון טוטאלי על המוסדות והאנשים גם יחד.

ונציין פה, תוך צער רב, שמלבד מרדכי זונשין (חי בישראל) הרי מכל האנשים היקרים האלה שהוזכרו בסקירה הזאת ושפעלו רבות ובהתנדבות למען האדם, תוך אהבת האדם והאמונה באדם — לא נותר אף אחד.

יהא זכרם ברוך!

חיים בולווא אורוגוויי / „השומר־הצעיר"

אונזער דור, וועלכער האָט אַדורכגעמאַכט ממש רעוואָלוציאָנערע ענדערונגען, האָט געלייגט זיין סטעמפל אויף דעם געדאַנקן־גאַנג און אַנטוויקלונג פונעם פּאָליטישן און קולטורעלן לעבן פון דער סטאַשעווער יוגנט. די דאָזיקע יוגנט, ווערנדיק מיטגעריסן מיטן גייסט פון דער צייט, האָט אינטענסיוו נאָכגעפאָלגט די נייע אידייען און שטרעמונגען פון דער תקופה, שלינגנדיק ממש די אָקאָרשט דערשינענע ווערק, סיי פון סאָציאַלן, סיי פון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

אַ טייל פון דער דאָזיקער יוגנט, אָנגעפירט פון משה דייטלבוים, האָט, אין 1905, פּערזענלעך זיך באַטייליקט אין די סאָציאַלע אויפטרייסלונגען פון דער דאָזיקער שטורמישער תקופה, אַדורכפירנדיק נישט נאָר שטרייקן אין שטעטל, נאָר אויך דעמאָנסטראַציעס מיט רויטע פענער.

אַלעמען, אַחוץ ביי די בונדיסטן נאַטירלעך, אַ געוואַלטיקע באַגייסטערונג, דערוועקנדיק ביי דער אידעאַליסטישער יוגנט די האָפענונג פון אַ נאָנטער פאַרווירקלעכונג פון דער אַלט־נייער משיחישער גאולה־אידיי.

אין רעזולטאַט, האָבן מיר שוין ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1918, פאַרמאָגט אַ באַדייטנדיקע שטאָט־ביבליאָטעק און אַ פאַרשפרייטע נעץ פון פּאָליטישע פּאַרטייען. אָבער דער עיקר כוח, אין דער צייט, איז באַשטאַנען פון „בונד", געגרינדעט דורך חיימ'ל פּאַנטירער.

יצחק טענענבוים

אין 1918 איז אָנגעקומען אין שטעטל אַ יונגער בענדינער גימנאַזיסט, מיטן נאָמען: יצחק טענענבוים.

„השומר" סמוך להיווסדו — דער „השומר" האַרט נאָך זיין גרינדונג.

פון דער אַנדערער זייט, האָט די פּראָקלאַמירונג פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע, אין 1917, אַרויסגערופן ביי

דער לעצטער, אַן ענערגישער בחור, וועלכער האָט אגב געשטאַמט פון סטאַשעוו, האָט געגרינדעט אַ יידישן

סקויטן־פארבאנד, דעם „השומר", אן וועלכן ס'האבן זיך באלד אנגעשלאסן 20 יונגלעך און מיידלעך.

ווי קינדער פון אן אונטערדריקט גלות־פאלק, אויף וועמען דער באוווסטזיין פון נאציאנאלער פארשקלאפונג האט געדריקט אויף זייער געוויסן; קינדער, וועלכע האבן מיט זייער גאנצן יוגנט־טעמפעראמענט געהאפט אויף דער גאולה, וואס האט גראד אין דער צייט, נאך דער באלפור־דעקלאראציע, אויסגעזען צו זיין אזוי נאענט — האט דער „השומר" נישט געקאנט זיך באגנוגענען מיט די 10 געבאטן פון באדן פאול, דער אני־מאמין פון דער אינטערנאציאנאלער סקויטן־ארגאניזאציע. דעריבער, כדי צו בארעכטיקן זיין קיום האט דער „השומר" גענומען אויף זיך נאך א באזונדערע אויפגאבע: — וואס איז אגב שפעטער פארוואנדלט געווארן אין דער עיקר'דיקער — פיזיש און גייסטיק זיך פארבארייטן עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

אונזער ערשטער אויספלוג

אוניפארמירט אין חאקי־אנציגער און לאנגע, דיקע שטעקנס אין די הענט, מאכן מיר אונזער ערשטן אויספלוג קיין שידלעווע, א דערבייאיק שטעטל. 5 אינדערפרי זענען מיר שוין אלע ביים זאמעלפונקט אין דער שולע, וואס האט זיך געפונען ביי ראטשינסקין אין דער „טומאה"־גאס.

זינגנדיק אן איבערייס פוילישע לידער, מארשירן מיר גיך און צום טאקט, בעת קאמענדאנט טענענבוים פאזירט ווי אן אמת'דיקער גענעראל.

בעת מיר האבן זיך דערנענטערט צו קארעזוואנק, האבן אונז די דארפישע הינט באגעגנט מיט אזא בילעריי, אז אלע פויערים זענען ארויס און געקוקט פארגאפט אויף דעם ווונדער!

„עמוד, עמוד!" קומט א באפעל. גיך שטעלן מיר אויף א געצעלט און בעטן ביי די פויערים וואסער אנצופילן אונזערע פעלדפלעשער. מיר כאפן עפעס אין מויל און לאזן זיך ווייטער אין וועג. מיר האבן קוים געשטעלט די ערשטע טריט און פון דארף האט מען גענומען באווארפן אונז מיט שטיינער. טענענבוים באפעלט, צום צווייטן מאל, זיך אפשטעלן און שיקט משה'לע זאלצמאן „באשטראפן" דאס דארף. משה'לע, א פלינקער בחור און געבוירענער קאמיקער, איז צוגעלאפן צו די דארפישע כאטעס און דרייענדיק מיטן לאנגן שטעקן איבערן קאפ האט ער די פויערים גוט אנגעזידלט אויף „העברעאיש", און קאטשנדיק זיך פון געלעכטער צוריקגעקומען. שטאלץ אויף אונזער „העלדישקייט" האבן מיר ווייטער מארשירט. אנגעקומען קיין שידלעווע, האט אונז דאס גאנצע שטעטל אויפגענומען ווי א זיגרייכע ארמיי. חיים וויינבערג האלט א דרשה אין שול, מיר באקומען עליות, און מ'ווייס נישט וואס מיט אונז צוטון.

מיר, וועלכע מאכן אדורך ס'ערשטע מאל אזא „עפאפיי" — זענען ממש גליקלעך פאר פרייד.

צוריקקומענדיק אין שטעטל, האבן מיר מיט געזאנג פון אונזער גוט־אויסגעשולטן כאר דורכמארשירט צום טאקט די גאסן, וואס זענען פול געווען פון מאסן מענטשן, קודם כל פון אונזערע אייגענע עלטערן, אחוץ סתם נייגיריקע יידן און פאליאקן, פאראינטריגירטע פון דעם נייעם באשעפעניש.

משה דייטלבוים

ווען דער „השומר" האט נאך א קורצער צייט פון זיין אנטשטיין פראקלאמירט א ווערביר־אקציע, האט דאס פילפאכיק פארגרעסערט דעם קן — טראץ דעם, וואס מ'האט שטארק געקליבן. צווישן די ווערבירטע איז אויך געווען דער אין שטעטל גוט־באקאנטער משה דייטלבוים.

דער לעצטער איז געווען אן אינטעליגענטער אלטער בחור מיט באדייטנדיקע ארטיסטישע פעאיקייטן, נאר א פעדאנט מיט א שוואכקייט צו באפעלן און יוגנטלעכקייט. זיינע רעפעראטן, וואס זענען, אגב, געווען זייער אינטערעסאנט און באלערנדיק, האט מען געמוזט אויסהערן שטייענדיק אין דער ריי, און אויף יעדן סימן פון לאנגווייליקייט איז באלד געפאלן דער באפעל: „באטשנאששטש!"

דער „השומר" האט זיך דערווארבן אין שטעטל אן אויסגעצייכנטן נאמען, אזוי ווייט, אז אין כ' תמוז, צו ד"ר הרצלס יארצייט, האבן א טייל מלמדים „איבערגעגעבן" זייערע תלמידים די „שומרים", וועלכע האבן זיי גוט אויסמושטרירט און מיט ווייס־בלויע פענער דעפי־

לירט איבער דער גאַנצער שטאָט אין שול אַריין צו דער אזכרה.

נייע השפעות

די קולטור־טעטיקייט אין „השומר" איז באַשטאַנען אין לערנען יידישע געשיכטע און ציוניזם, בעת דער הויפּט־אַקצענט איז געלייגט געוואָרן אויף איבונגען און אויספלוגן, און ס'זענען אַפילו אַדורכגעפירט געוואָרן מיליטערישע מאַנעוורעס. מיט דער צייט האָט זיך די התלהבות פאַר פיזישן כוח אָפּגעקילט. די סיבה דערפון איז געווען דער אומשטאַנד, וואָס פיל שומרים, ווי אַרבעטער, לרוב קאָמאַשנמאַכער, האָבן אָנגעהערט צום פּראָפעסיאָנעלן פאַריין — ווו מ'האָט שטאַרק געקעמפט פאַר פּרינציפּן.

אין פּראָפ. פאַריין האָבן די שומרים זיך צוזאַמענגעטראָפן מיטן „בונד", וועלכער האָט גע'טענה'ט, אַז די יידן־פראַגע איז אַן אָרגאַנישער באַשטאַנד־טייל פונעם אַלגעמיינעם סאָציאַלן פּראָבלעם אויפן אָרט, און ווי אַזעלכע וועט איר לייזונג אויטאָמאַטיש קומען צוזאַמען מיט דער סאָציאַלער באַפרייאונג פונעם גאַנצן פּוילישן פּראָלעטאַריאַט. צוואָס, אַלזאָ, גיין קיין פּאַלעסטינע ראַנגלען זיך מיט דער וויסטער נאַטור און אומשולדיקע אַראַבער?

דאָרט האָבן מיר אויך באַגעגנט ישראל שניפּער. אַ נידעריקער, דאַרער בחור מיט עטוואָס געבויגענע פּיס, איז ישראל שניפּער געווען אַ געבוירענער אידעאַליסט. דאָס פּיליאַריקע „זיצן" אין פּוילישע תפיסות האָט אַפילו אויף איין מינוט נישט אָפּגעשוואַכט זיין פאַנאַטישן גלויבן אין דער א.ג. „וועלט פון מאָרגן".

געווען איז ישראל שניפּער אַלס קינד זייער פרום און אַ גרויסער אָפּטימיסט. אָפטמאָל האָט ער גערעדט וועגן משיחן און שטאַרק באַדויערט די אומות־העולם, וועלכע פאַרציכטן — צוליב דעם צייטווייליקן און הבלי־דיקן עולם־הזה — אויף אונזער ליכט און חכמה. אין די שפּעטערע יאָרן, האָט ישראל'ס אָפּטימיזם „אַרומגענומען" די גאַנצע וועלט. „צוואָס — האָט ער, פאַלעמיזירנדיק מיטן בונד, גע'טענה'ט — „קעמפן „בלויז" פאַר פּוילן, בעת מ'קאָן — אין איין וועג — באַפרייען די גאַנצע וועלט?!"

אין תוך גענומען איז ער געבליבן דער זעלבער נאָאיווער גלויביקער, נישט מער, וואָס ער האָט זיין קינדערשע אמונה אין משיח בן דוד איבערגעפלאַנצט, אין זיינע רייפקייטס־יאָרן, אויפן מאַרקסיסטישן „משיחיזם".

לצים פלעגן זאָגן, אַז ישראל שניפּער האָט יעדעס מאָל פאַרזיכערט, מיט אַן איבערצייגונג, וואָס האָט נישט צוגעלאָזן קיין שום ספק, אַז דאָס יאָר — שניט־צייט — וועט אומפאַרמיידלעך קומען די סאָציאַלע וועלט־רעוואָלוציע!

די 10 צדיקים פון סדום

אין סתירה צו די ברייטע האָריזאָנטן, וועלכע דער „בונד", און נאָכמער די „רויטע", האָבן געעפנט פאַר דער טרוימערישער יידישער יוגנט — האָבן מיר שומרים געזען אונזער שליחות דווקא אין איינשליסן זיך אין די ענגע ד' אמות פון אונזער שמאָל וועלטל.

די באַגרענעצטע אַספּיראַציעס פון דער ציוניסטישער באַוועגונג צו אַ קליינעם פּונקט אין אַזיאַטישן מדבר — האָבן מיר שומרים נאָך רעדוצירט ביז צום מינימום, באַגנוגנדיק זיך מיט אַ ברוך־טייל פון דאָזיקן פּונקט, ווו מיר וועלן קאָנען פריי זיך אויסלעבן אין אַן אייגענער, אָפּגעשלאָסענער קבוצה.

פון ששת ימי בראשית אָן זענען געווען שווערלייביקע, סטאַטישע, רואיקע נאַטורן, וועלכע האָבן אָנגענומען דעם „יש" ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט און געלעבט אַ שטילן, פרידלעכן לעבן. ס'זענען אָבער אויך געווען מענטשן מיט דינאַמישע נאַטורן, אַ.ג. „פאַנטאַזיאָרן־אַוואַנטוריסטן", וועלכע האָבן זיך געבונטעוועט קעגן דער ווירקלעכקייט, געזוכט, אָדער פּראָקלאַמירט, נייע וועגן, מיט דער בפירושער כוונה צו ענדערן דאָס פאַראַנענע, אָדער גאָר שאַפן נייע לעבנס־פאָרמען און באַדינגונגען, ווי ס'האָבן זיי דיקטירט די אידייען, וואָס האָבן זיי באַפליגלט.

מיר שומרים האָבן זיך, אין אונזער אויסגעטרוימטן אַטאָם־וועלטל, געשטעלט דעם שווערן אָבער דערהויבענעם

בענעם ציל: לענקן דעם נאַטירלעכן „אוטאָנטוריסטישן־דראַנג פון די ווייניקע און אים געבן אַן אידעאַליסטישן פּיאָנער־כאַראַקטער. אמת, מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון פון דער קליינער צאָל פּיאָנערן, וועלכע מיר קאָנען זאַמלען אונטער אונזער פאָן, אָבער מיר האָבן צוגעשריבן אַן אומגעהויערע חשיבות דעם פּיאָנער־ביישפּיל פון די ווייניקע, וועלכע האָבן באַדאַרפט, מיט זייערע פּערזענלעכע מעשים, דינען ווי אַ מוסטער פאַרן גאַנצן פאָלק, וואָס לעכצט נאָך אַן אייגן ווינקל. גענוי, ווי אין דער וווּנדערבאַרער תנ״כישער דערציילונג, האָבן 10 צדיקים געקאָנט ראַטעווען סדום פון אונטער־גאַנג, אַזוי זענען מיר געווען איבערצייגט אינעם מאַ־ראַלישן כוח פונעם קליינעם הייפל שומרים־פּיאָנערן: מיט פּערזענלעכן ביישפּיל פון מוט און איבערגעגעבנ־קייט ראַדיקאַל צו ענדערן די באַציאונג פונעם אונטער־דריקטן פאָלק צו זיין היים — ארץ־ישראל.

זעלבסט־דערציאונג

דער פּרינציפּ, אויף וועלכן ס׳האָט באַדאַרפט באַ־זירן די גאַנצע שומרישע אַרבעט, איז געווען: דערצי־אונג דורך זעלבסט־דערציאונג. אין דער פּראַקטיק האָט דאָס געהייסן, אַז די מחנכים באַדאַרפן זיין אין זעלבן עלטער פון די חניכים, און אַז די לעצטע מוזן זיין אַק־טיווע מיטדערציער מיט דער הילף פון דיסציפּלין און זעלבסט־דיסציפּלין. מיטן דאָזיקן דערציאונגס־סיסטעם, האָבן די שומרים געצילט אָפּצוזונדערן זיך פון דער אַרומיקער סביבה און שאַפן, אין זייערע געשלאָסענע גרופּן, אַן אַטמאָספער פון אינטימקייט און משפּחה׳־דיקייט. די דאָזיקע משפּחה־קעמערלעך, האָבן באַדאַרפט שפּעטער איבערפלאַנצט ווערן — אַזוי ווי זיי גייען און שטייען — אויפן ארץ־ישראל באָדן, כדי פון דאָרט אויס באַאיינפלוסן דאָס פאָלק אין דער געוווּנטשטער ריכטונג.

צו יענער צייט איז, אַלס לערער פון דער אָרטיקער ציוניסטישער שולע, דערשינען אַ וואַרשעווער יינגל, דוד גרינבערג, סטודענט פון לעמבערגער אוניווערזיטעט.

מיט זיין אַריינטרעטן אין קן איז פאָרגעקומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג, נישט נאָר אין אָרגאַניזאַציאָנע־לער הינזיכט נאָר אויך אין אַנדערע טעטיקייטס־שטחים. די ערשטע קענטיקע סימנים פון דער דאָזיקער ענדע־רונג זענען געווען: דאָס דראַמאַטישע צוריקציען זיך

ראשוני „השומר־הצעיר״ בסטאשוב — די ערשטע שומרים אין סטאַשעוו.

פון משה דייטלבוים קעגן וועלכן גרינבערג האָט באַלד געוואָרפן די אַרויספאָדערונג: „איך אָדער דו!״ און דאָס באַזייטיקן די לאַנגע שטעקנס און שפּעטער אויך די אוניפאָרמען.

דער באָדן אין קן איז, אין דער צייט, באַזונדערס געאייגנט געווען פאַר אַ נייעם עקספּערימענט. מאַנכע חברים האָבן דעם קערן פון אידעאַליזם געטראָגן אין זיך און זענען גענייגט געווען אַרונטערצופאַלן אונטער דער ווירקונג פון נייע פּרינציפּן און דערציאונגס־מעטאָדן — פּרינציפּן און מעטאָדן וואָס האָבן געוועקט האָפענונגען אויף אויסערלעכער אויסברייטערונג און אינערלעכער פאַרטיפונג.

פון אונזער מענטשן־מאַטעריאַל

אהרן ראַטשטיין

פון פאַך אַ קאַמאַשנמאַכער האָט אהרן ראָטשטיין, צוזאַמען מיט זיין שוועסטער וועלקע, שווער געהאָרעוועט און אָפּגעשפּאָרט פון מויל פאַר זייער באַגאַבט שוועסטערל, אסתר גיטל. אויפן צמענטאַרנעם וועג האָבן מיר, אָפטמאָל, געפלעגט שפּאַצירן ביז אין די קליינע נאַכט־שעה'ן, בעת אהרן, אַ פריילעכער, פעסט־געבויטער בחור, האָט נישט אויפגעהערט לאַכן און זינגען. זיין אָפּטימיזם האָט אים אויך נישט פאַרלאָזן, אַפילו ווען ר'איז געווען גוט הונגעריק, וואָס ס'האָט דווקא נישט איינמאָל געטראָפן. אין אַזעלכע פאַלן פלעגט ער זאָגן: „צוואָס באַדאַרף מען עסן, אַז ס'איז דאָ אַזאַ שיינע לבנה־נאַכט!״

געצל ערליכמאַן:

אַ היפּשע השפּעה אויפן קן האָט אויסגעאיבט געצל ערליכמאַן. ער איז געווען באַליבט ביי אַלע, באַזונדערס זענען געווען צו אים צוגעבונדן די כפירים — צוליב זיין האַרציקייט, סענטימענטאַלקייט און אומגעוויינלעכער איבערגעגעבנקייט.

מאיר ווייל:

אייגנטלעך אַ שידלעווער, איז מאיר ווייל מער געווען אין סטאַשעוו ווי אין שידלעווו. צווישן אַנדערע, האָט מאיר באַזיצט די פעאיקייט צו חלומ'ען אויפן קול און אַזוי באַווירקן די חברה, אַז אַלע זאָלן מיטחלומ'ען און אָפנהאַרציק דערציילן אַלץ, וואָס ס'האָט זיי געדריקט אויף דער נשמה.

ראשוני חברי „השומר״ ב־1918 — די ערשטע „השומר״־חברים אין 1918.
יושבים מימין לשמאל — זיצן פון רעכטס אויף לינקס: שאול חלמר, משה רוטנברג, פנחס גרויבארד, אשר שמוקלר, יעקב זינגער. עומדים — שטייען: נתן ריך, ..., משה זלצמן, חיים בולבה.

שרה שמוקלער:

נאָך אַלס קינד האָט שרה שמוקלער געשריבן שיינע פּאָעזיע. ליידער איז זי נאָך גאָר יונגערהייט אויסגעגאַנגען פון שווינדזוכט. בעת איר קראַנקהייט האָט זי געפּלעגט ריידן פון יענער וועלט און אַזעלכע שיינע פאַרבן, אַז ס'האָט געטרייסט און געגרוילט גלייכצייטיק.

מלך ראַזנטאַל:

אַ בחור אַ גבור האָט מלך ראַזנטאַל זיין געזונטע ענערגיע אויסגעלאָדנט אין זיין אומאויסשעפּלעכן אָפּטימיזם, וואָס האָט אַלעמען מיטגעריסן. ווי מיינער אַן איבערגעגעבענער חבר, האָט ער מיר אַמאָל איינגערוימט אין אויער: „איידער ס'וועט קומען אונזער צייט צו שטאַרבן, וועט שוין אוודאי די מעדיציניש־וויסנשאַפט האָבן דערפינדן אַ מיטל, ווי אַזוי צו לעבן אייביק!" — אייל זיך צו מלך, ווייל כ'האָב שוין גרויע האָר! און דו??

משה ראַטנבערג:

אַ גוט איינשטודירטן כאָר האָט ביי אונז אָרגאַניזירט משה ראַטנבערג, וועלכער האָט אַליין אָגב אויסגעצייכנט געשפּילט פידל. ס'איז אוודאי נישטאָ קיין איין סטאַשעווער, וועלכער געדענקט נישט דעם דאָזיקן הערלעכן כאָר און זיינע אויפטריטן.

ס'האָבן אויך נישט געפעלט ביי אונז, מלא־טעמ־דיקע און דזשענטעלמעניש וויצלער, ווי: אביגדור ערליכמאַן, איטע העלמער, גרשון קריגער, יוסף ווינער און פיל אַנדערע, וועלכע האָבן קיינמאָל נישט איבערגעלאָזן קיין פּלאַץ אויף אַ זיפץ.

דוד גרינבערג:

דוד גרינבערג איז געווען אַ קוואַל פון ענערגיע. אַחוץ דעם, האָט ער אויסגעאיבט אַ היפּנאָטישע ווירקונג אויף אַלעמען. אַפילו אַלטע פרומע פלעגן אים נאָכקוקן און זאָגן: „טאַקע אַ גוי, אָבער אַ קאָפּ האָט ער שוין איינמאָל!" גייענדיק האָבן די שטיינער ממש געציטערט אונטער זיינע טריט. זיין גאַנצער אויסזען האָט געוועקט דרך־ארץ און רעספּעקט ביי אַלע, נישט אויסשליסנדיק די פּאָליאַקן. דער שטאָט־פּרעזידענט (בורמיסטש), קראַוזע דער אַפּטייקער, איז געווען ערנסט באַאומרואיקט, אַז פאַן גרינבערג זאָל צומאָל נישט צונעמען זיין פּרעזידענטן־שטול. אין סטאַשעוו האָט נישט קיינער, פאַר אים און נאָך אים, זיך דערוואָרבן אַזויפיל ליבשאַפט און רעספּעקט ווי דוד.

אַלס ראש־הקהל האָט דוד גרינבערג נישט געפירט קיין שום פּאָליטישע פּראָפּאַגאַנדע, נאָר בלויז זיך פאַרנומען מיט פאַרברייטערן און פאַרטיפן אונזערע גייסטיקע ידיעות. ער האָט באַשטימט וואָס צוטון און — נעשה ונשמע. ווי שוין דערמאָנט איז דער סיסטעם געווען אַ זעלבסט־דערציערישער. יעדער האָט באַקומען אַ ביכל אָדער אַ בראָשור און צו פון אַ פאָרויס באַשטימטן טערמין האָט מען באַדאַרפט זיין צוגעגרייט צו רעפערירן איבער דעם אינהאַלט און מאַכן אייגענע קאָמענטאַרן.

כ'בעט רחמנות ביים טיש

איך בין געוואָרן באַשטימט זיך צוצוגרייטן צו רעפערירן איבער ד"ר הערצל. אַז כ'בין דאָס ערשטע מאָל אַרויף אויף דער בימה אין קן־לאָקאַל און געזען, ווי אַלע בענק זענען פול־באַזעצט פון שומרים־ות, וועלכע קוקן מיר גלייך אין די אויגן אַריין, וואַרטנדיק געשפּאַנט, וואָס כ'וועל זאָגן — זענען מיר הענט און פיס געוואָרן אָפּגענומען! נאָר וואָס איז דער לאָקאַל פול געווען מיט גערויש און געלעכטער און מיט אַמאָל: אַזאַ דערדריקנדיקע שטילקייט! ווי אַ זעלבסט־דערמוטיקונג, האָב איך מיט ביידע הענט פעסט אָנגענומען דאָס פּרעזידיום־טישל, ס'זאָל אויף מיר רחמנות האָבן און נישט לאָזן מיך פאַלן. אין אָנהייב, בעת כ'האָב נאָך געקאָנט אָפּערירן מיט דאַטן, איז נאָך געווען צו דערליידן. אָבער ווייטער? זאָל דאָס ווער געבן אַ הוסט, אַ וואָרט אויסריידן, אָדער וועלכע ס'איז אַנדערע באַוועגונג מאַכן, כ'זאָל דערווייל האָבן צייט דעם אָטעם איבערצוכאַפּן. אָבער גאָרנישט, ס'איז שאַ שטיל! אַלע זיצן ערנסטע און הערן זיך אויפמערקזאַם צו, וויסנדיק אַז ס'וועט אויך זייער ריי קומען אַרויפצוגיין אויף דער בימה.

אַזעלכער איז געווען דער סיסטעם פון דער קולטור־טעטיקייט אין קן. אמת, דער דאָזיקער סיסטעם האָט

נישט ווייניק האַרץ־קלאַפּן אַרויסגערופן ביי אונז. אין לעצטן סך־הכל, האָט ער זיך אָבער אַרויסגעוויזן פאַר אַ זייער געלונגענעם.

די בהלה אין 1920

די מלחמה צווישן פוילן און די באָלשעוויקעס, אין 1920, האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין לאַנד. איז דאָך זייט דורות דאָס גייען אין קריג געווען באַטראַכט ביי יידן ווי אַ גזרה! און באמת, פאַר וועמען און פאַר וועלכן ציל געה׳רג׳עט צו ווערן?

איז טאַקע אויבערשלעזיען, וואָס איז דאַמאָלט געווען אַ פּלעביסציט־געביט און אונטער אינטערנאַציאָנאַלער הערשאַפט, געוואָרן דער צוציאונגס־פּונקט פאַר טויזנטער יידישע בחורים, וועלכע האָבן „געשוואַרצט״ די גרענעץ, כדי אויסצומיידן די קריגס־סכנות און פאָרן קיין ארץ־ישראל. צווישן די אַנטלויפנדיקע האָט זיך אויך געפונען אַ גרופּע סטאַשעווער שומרים, איך בתוכם. די דאָרטיקע דייטשע יידן און די קולטוס־געמיינדע האָבן אונז דערטיילט יעדע הילף. פונדעסט־וועגן זענען די לעבנס־באַדינגונגען פאַר אונז געווען גאַנץ שווערע. באַזונדערס, ווען ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די פּאָליצייאישע „ראַציעס״ אויף אויסלענדער, כדי זיי צו־ריקצושיקן קיין פוילן. מיט דער הילף פון פאַלשע פּאַפּירן האָבן מיר זיך „אַריבערגעכאַפּט״, צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע חלוצים, קיין ווין. דאָרט האָבן מיר אָנגעקלאַפּט אין די טירן פון אָרטיקן פּאַלעסטינע־אַמט, האָפנדיק, אומגעדולדיק, אויף סערטיפיקאַטן פון זיין מאַיעסטעט: הערבערט סעמואל. נאָכן אַרומוואַלגערן זיך, הונגעריקע און דאַכלאָזע, 6 חדשים אין ווין, האָבן אַ סך פאַרלוירן די געדולד צו וואַרטן אויפן אויסגעבענקטן סערטיפיקאַט און רעזיגנירט. אַ טייל איז געפאָרן נאָך אַמעריקע, אַנדערע האָבן זיך איינגעאָרדנט אָדער געזוכט זיך איינצואָרדענען אויפן אָרט — דאַקעגן איך מיט נאָך עטלעכע סטאַשעווער האָבן באַשלאָסן... אַהיימצופאָרן.

דער כוח פון געבורט־שטעטל

אונטערן „גריזשיקאַמיען״־באַרג, נישט ווייט פון סטאַשעוו, שפּרינגען מיר אַראָפּ פון וועגעלע, נישט נאָר מחמת צער בעלי־חיים אויף די פערד, וועלכע מוזן שלעפּן באַרג־אַרויף, נאָר בעיקר, ווייל ס׳ווילט זיך שוין אַליין אַרויסקריכן פונעם פול־אָנגעפּאַקטן בעל־עגלה׳שן וועגעלע, כדי אויסצוגלייכן די צוזאַמענ־געפּרעסטע גלידער.

טיף פאַרבענקט וואַרף איך, פונוווייטנס, אַ בליק אויפן שטעטל. ווי ברעקלדיק קליין, ממש ווי אַ שעכטל שוועבעלעך, זעט עס פון דאַנעט אויס! און אָט־אָ־דאָס קליינטשיקע פינטעלע באַזיצט אַזויפיל צוציאונגס־קראַפט? אָבער ווענדעט מען דעם בליק אויף די ווייט־און ברייט־אויסגעשפּרייטע גרינע פעלדער, וואָס טונקען זיך, אַזוי ווייט וויפל דאָס אויג איז פעאיק אַרומצו־נעמען, אין מיליאָנען בלומען — קוועלט דאָס האַרץ פאַר פרייד! אין ווין איז אַ בלימעלע אַ יקר־המציאות, אָבער דאָ — אַזאַ שפע פון וווּנדערפולע, פיל־קאָליריקע בלומען, אַז ס׳איז ממש אַ נחת צוזען! און איצט דאָס אָנגענעמע בלאָזן פונעם שטיפערישן ווינטל, באַגלייט פון דער פריילעכער, אומאויפהערלעכער פישטשעריי פון מחנות אַלערליי פייגעל. נישט אַנדערש, ווי נאָר די גאַנצע נאַטור האָט זיך מיט אַ ספּעציעלער כוונה אויס־דעקאָרירט און אַן עקסטרען פאַראַד פאַר אונזער שטעטל איינגעאָרדנט!

איך שעם זיך פאַר מיר אַליין, אָבער וואָס קאָן איך טאָן? — די אויגן ווערן מיטאַמאָל פול...

די ביבליאָטעק אַ מזוזה

אין שטעטל האָב איך געטראָפן די שומרים שטאַרק פאַרטאָן אין לערנען. דוד גרינבערג האָט דאַמאָלט געגעבן אין קן אַ סיסטעמאַטישן קורס וועגן עטיק לויט העפדינג, וואָס איז געווען אַ רייך־בירגער־לעכע וועלט־אָנשויאונג. צו יענער צייט, איז די קולטור־טעטיקייט ביי אונז ווי אין אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, געוויינלעך, געפירט געוואָרן אין א. ג. חוגים.

דער רעזולטאַט פון די דאָזיקע קרייזלעך איז געווען, אַז די אינערלעכע האַרמאָניע איז צעשטערט געוואָרן. די חברה האָט אָנגעהויבן, וואָס ווייטער אַלץ מער, אַרויסטרעטן קעגן די צופיל דיקטאַטאָרישע מנהגים פון גרינבערג, וועלכער האָט אונזער קריטיק אויף

זיינע אַרבעטס־מעטאָדן אָנגענומען טראַגיש־ערנסט און איבערגעריסן מיטן קן אויף שטענדיק.

מיטן אָפּטרעטן פון גרינבערג — איז מאיר ווייל געוואָרן דער טאָן־געבער אין דער קולטור־אַרבעט. מיט התלהבות האָט מען זיך גענומען צו פּאָליטישער עקאָנאָמיע, דאָסמאָל לויט קאַוטסקי, און צו ליטעראַטור, באַזונדערס אַלעגאָרישע ווערק. די דיסציפּלין אין קן האָט אינגאַנצן נאָכגעלאָזן. דער הויפּט־דגש איז געלייגט געוואָרן אויף לערנען און נאָר אויף לערנען!

מיר האָבן אָבער אויך גענומען אָן אַקטיוון אָנטייל אין אַרטיקן פּראָפ. פאַריין און געגרינדעט אָן אַמאָטאָרן־טרופּע, וועמעס גאַנצע הכנסה ס'איז באַשטימט געוואָרן פאַרן איינקויף פון נייע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק.

די בונדיסטן און קאָמוניסטן האָבן מיר, אין מיין אייגנשאַפט אַלס פאָרזיצער פון דער ביבליאָטעק־לייטונג, פאַרביטערט דאָס לעבן. מיט פאַרשידענע טריקן האָבן זיי געצילט צו דעראָבערן די דאָזיקע, פאַר זיי וויכטיקע, אינסטיטוציע, וועלכע, אַלס אָפּיציעל לעגאַליזירטע, וואָלט געקאָנט אויסגעצייכנט דינען ווי אַ..."מזוזה" פאַר זייער אַרבעט. פונדעסטוועגן, איז די ביבליאָטעק־לייטונג געבליבן אין אונזער רשות — ביז צום סוף.

בויקאָט און צעטומעלטקייט

אין דער צווייטער העלפט פון די 20־קער יאָרן האָט פּוילן אָנגעהויבן געבן די יידן צו פילן: „ווער איז ווער". די לאָזונג: „Swój do Swego" האָט אָנגענומען ממשות'דיקע פאָרמען. רדיפות און עקאָנאָמישע דיסקרי־מינאַציעס קעגן יידן — זענען געוואָרן אַ טאָגטעגלעכע דערשיינונג. אויך די „הגשמה עצמית", וואָס איז געווען דער הערשנדיקער פּרינציפּ ביי די שומרישע בוגרים, איז נישט געווען רעאַליזירבאַר. מ'האָט נישט געזען קיין נאָענטן תכלית פאַר זיך. איז דאָך די „עליה", אין יענער צייט, געווען זער ווייט, ווען נישט לחלוטין אויסזיכטלאָז. בעת דאָ ברענט דער באָדן אונטער די פיס! צעטומעלטקייט און נערוועזיטעט האָבן באַהערשט די באַוועגונג. אָנגעזעענע חברים זענען געוואָרן פאַר־צווייפלט און פּאַסיוו — אַנדערע האָבן רעזיגנירט און פאַרלאָזן די באַוועגונג.

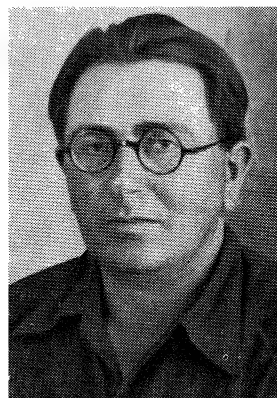
אין אַלע שומרישע אויסגאַבן ווערט מיט דער גאַנצער האַרבקייט געשטעלט די פראַגע: „מה זה השומר?" אַ פראַגע, אויף וועלכער ס'איז קיין צופרידנ־שטעלנדיקע תשובה נישט געווען. מיר האָבן אויך נאָכנישט געוויסט קלאָר וואָס מיר ווילן. אין דער ספערע פון געדאַנק איז נאָכנישט אַלץ געווען דעפינירט און פעסטגעזעצט. יידישע פאָלקס־דערלייזונג איז געווען דער אידעאַל, וואָס האָט געשוועבט פאַר אונזערע אויגן, אָבער — צי בלויז יידישע דערלייזונג? און דער עיקר: וויאַזוי קומט מען דערצו אין דער פּראַקטיק און ווי לאַנג וועט דאָס דויערן? — אַלע די־אַ־פראַגן זענען געבליבן הענגען אין דער לופטן, נישט פאַרענטפערטע.

ערשט אין 1927 איז אין ארץ־ישראל אויסקריסטאַלי־זירט געוואָרן דער געדאַנקלעכער וועג פון „השומר־הצעיר". די שטרעבונג און קאַמף פאַר דער יידישער דערלייזונג אין דער אייגענער, היסטאָרישער היים איז באַטראַכט נאָר ווי אַן עטאַפּ אינערהאַלב דער שטרע־בונג און קאַמף פון דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־שאַפט אין אָפּגעשטאַנענע אונטערדריקטע פעלקער, פאַר אויפשטעלן אַ נייע „וועלט פון מאָרגן" — אַ וועלט, פריי פון נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער פאַרשקלאַפונג.

צום שלום:

דער וועג פון די שומרים אין לאַנד, בתוכם אַן אָנגעזעענע גרופּע פון סטאַשעווער קן, וועלכע זענען נישט געגאַנגען אויף דער ליניע פון קלענסטן ווידער־שטאַנד, נאָר האָבן פּערזענלעך, קאָנסטרוקטיוו, מיט־געווירקט אויף די פאַרשידנסטע געביטן פון לאַנד־בוי, ווי דאָס באַאַרבעטן און קולטיווירן די ישראל־וויסטע־נישן און דאָס דערפילן מיט מסירות־נפש אַלערליי מאַטעריעלע און מאָראַלישע פאָדערונגען, אַזוי פון דער מדינה־אונטערוועגס ווי פון דער מדינה נאָך איר אַנטשטיין, איז די שענסטע סומירונג פון אַ דערציונג־נעם אידעאַליסטישן דור — אַ דור, וועלכער האָט פרייוויליק זיך אָפּגעזאָגט פון פּערזענלעכן גליק און קאַריערע, שטעלנדיק אַלע זיינע מאַטעריעלע און גייסטיק־שעפערישע כוחות אין רשות פונעם לאַנד און פאָלק.

ראובן בלאנק חיפה / „השומר־הצעיר"

דער „השומר־הצעיר", אַ שטאַרק פאַרצווייגטע און אָנערקענטע באַוועגונג ביי אונז, איז אַ לענגערע צייט אָנגעפירט געוואָרן פון געצל ערליכמאַן. נישט געקוקט דערויף, וואָס געצל האָט זיך באַשעפטיקט בעיקר מיט אינערלעכע און דערציאונג־פראַגן און נאָר ספּאָראַדיש זיך פאַרנומען מיט גייסטיקע ענינים, ווי ליטעראַרישע שמועסן א. אַ. וו. — האָט געצל אויסגעאיבט אַ געוואַלטיקע השפעה אויף דער געשטאַלטונג פון קן.

אַ געוויסע צייט האָט געווירקט אין קן מאיר ווייל (לעבט אין תל־אביב). געבוירן אין אַ נאָענטן שטעטל, שידלעוו, און געלערנט אין לערער־סעמינאַר אין וואַרשע, איז מאיר ווייל, אין די פעריען־צייט, געקומען קיין סטאַשעוו, אָנפירנדיק מיט דער אידייאישער און קולטורעלער אַרבעט פון „השה"צ".

אין פרייען פעלד, אויפן וועג צום קריסטלעכן בית־עולם און גאַליעווער וואַלד — די וועגן און פעלדער, וואָס זענען גוט איינגעקריצט אין זכרון פון דער סטאַשעווער שומרישער יוגנט — האָט מאיר ווייל, יעדן אינדערפרי, פון 6 ביז 8, אין דער צייט פון די 2 חדשים־פעריען, אָפגעהאַלטן זיינע שמועסן אויף פאַרשידענע וויסנשאַפטלעכע, ליטעראַרישע, אידעאָלאָגישע טעמעס.

פאַרשטייט זיך, אַז פון די אַלע שמועסן זענען מיר קיין פילאָזאָפן נישט געוואָרן. אָבער דער ציל, וועלכן מאיר ווייל האָט זיך געשטעלט: וועקן דעם פאַרלאַנג צום וויסן און פאַרברייטערן אונזער גייסטיקן האָריזאָנט; פאַרשטיין די יסודות פון דער עקזיסטירנדיקער, אומגערעכטער געזעלשאַפטלעכער אָרדענונג און די שטרעבונג אויפצושטעלן אַ נייע, מער גערעכטע וועלט — דאָס האָט ער אַריינגעבראַכט אין אונזערע מוחות און הערצער, און דאָס איז זיין גרויסער פערזענלעכער פאַרדינסט.

מיר פאָרן אויף הכשרה

למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז נישט נאָר דער „השה"צ", נאָר אויך די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, דער „בונד", לינקע פועלי־ציון (רעכטע פ. צ. זענען ביי אונז נישט געווען), „רויטע" האָבן געפירט אַ פאָליטישע און קולטורעלע טעטיקייט. דער אונטערשיד איז אָבער באַשטאַנען אין דעם, וואָס דער „השוה"צ" איז געווען דער איינאונאיינציקער, וועלכער האָט געשטעלט דעם אַקצענט אויף דערציערישער אַרבעט; וואָס האָט געשטרעבט צו דערפירן צו אַ האַרמאָניע צווישן די געפריידיקטע אידעאַלן און דער טאָגטעגלעכער אויספירונג פון זייערע טרעגער; וואָס האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט דער אָנגעהעריקייט צו אַ באַשטימטער פאָליטישער גרופירונג, נאָר האָט געפאָדערט דאָס מאַקסימאַל־מעגלעכע: פערזענלעכע פאַרווירקלעכונג.

ווי אַ נאַטירלעכער פועל־יוצא פון דער דאָזיקער איינשטעלונג האָט דער אָרטיקער קן, שוין אין 1925, געמאַכט ערנסטע באַמיאונגען אַרויסצושיקן די בוגרים אויף הכשרה. ס'איז כדאי צו דערמאָנען, אַז אין יענער צייט האָט די יידישע באַפעלקערונג, און אַפילו די אַלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, נאָכנישט אַרויסגעוויזן קיין שום פאַרשטענדעניש פאַר דער הכשרה־אינסטיטוציע — די אינסטיטוציע, וואָס האָט באַדייט אַ ווענד־פונקט אין יידישן גלות־לעבן, שאַפנדיק מעגלעכקייטן פאַר דער יידישער יוגנט זיך פאַרבאַרייטן צו פראָדוקטיווער אַרבעט, וועלכע זי וועט דאַרפן, להלכה און למעשה, ממשיך זיין אין ארץ־ישראל.

1926

נאָך אַ ריי אומגעלונגענע פרוון איז אין 1926 אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה, אין אַ „הויף" ביי ראַדעם, די

ראשוני היוצאים להכשרה בשנת תרפ״ו — די ערשטע אַרויסגעפאָרענע גרופּע אויף הכשרה אין יאָר תרפ״ו.

ערשטע גרופּע בוגרים. אין „הויף" זענען די אַרבעטער, ווי די אַנפירערשאַפט, נאַטירלעך, געווען קריסטן. ס'איז זיך לייכט פאַרצושטעלן מיט וואָסער קבלת־פּנים זיי האָבן אונז אויפגענומען, אונז — אַ גרופּע יונגע בחורים און מיידלעך, וועלכע זאָגן זיך פרייוויליק אָפּ פון לייכטע, שטאָטישע באַשעפטיקונגען און נעמען אויף זיך שווערע, לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעטן.

דער חוזק און שפּאָט, מצד די פּאָליאַקן, האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. גיך האָבן זיי זיך איבערצייגט, אַז דאָ האָבן זיי פאַר זיך אַן אַנדערן ייד — אַ ייד, וועלכן זיי האָבן ביז איצט נישט געקאַנט. אַ ייד, וועלכער נעמט אויף זיך מיט פריידיקער התלהבות צייט־ווייליקע שוועריקייטן, כדי קאָנסעקווענט, באַוווסטזיניק צו דערגרייכן דעם ציל, וועלכן זיי האָבן זיך געשטעלט. און דער ציל: דערציען אַ נייעם טיפּ פון ייד־מענטש, וועלכער זאָל זיין ראוי, סיי פיזיש סיי גייסטיק, אָנצוהייבן אַ ניי, נאָרמאַל און זעלבסטשטענדיק לעבן אין דער אייגענער היים.

1927

דעם ערשטן הכשרה־נסיון. האָט די גרופּע גלענצנד אויסגעהאַלטן. חברה איז צוריקגעקומען ווי פון אַ נייעם גייסט באַהערשט — אַנטשלאָסענע ממשיך זיין דעם וועג, וואָס זיי האָבן אָנגעהויבן. אין יאָר 1927 פאָרט שוין אַרויס אויף הכשרה אַ צווייטע, גרעסערע גרופּע. דאָסמאָל בשותפות מיט בוגרים פון טשענסטאָכאָווער קן. די כוונה: איינשטעלן אַ קאָנטאַקט מיט חברים, וועלכע קומען פון אַן אַנדערער סביבה און דערציאונג, און אָנזאַמלען דערפאַרונג, וואָס וועט, בלי ספק, זייער נייטיק זיין אין ווייטערן לעבנס־וועג.

דער עקספּערימענט איז נישט געלונגען. ערנסטע אידעאָלאָגישע מיינונגס־פאַרשידנהייטן צווישן די 2 גרופּן רופן אַרויס שטרייטיקייטן, און מאַכן אוממעגלעך אַ פרידלעך צוזאַמענלעבן. צו די פּרינציפּיעלע ווידער־אַנאַנדן „העלפן" אויך נישט ווינציק צו די שווערע עקאָנאָמישע און סאַניטאַרע באַדינגונגען אויף דער הכשרה.

דערשלאָגענע, אַנטוישטע קומען די בוגרים צוריק. די פריערדיקע התלהבות פאַרשווינדט. אַחוץ די דער־מאָנטע אינערלעכע גורמים, איז נאָך צוגעקומען אַן אויסערלעכער, אַן אָביעקטיווער. די מעגלעכקייטן פון „הגשמה עצמית" — טראַץ אַלעם! — זענען געוואָרן רעדוצירט ביז צום מינימום. די טויערן פון ארץ־ישראל, אין דער צייט, זענען ווי באַקאַנט, כמעט הערמעטיש געשלאָסן געוואָרן. ס'ווערט ענג אין קן. ס'ווערט ענג אין שטעטל. חברה קאָן נישט און וויל

נישט מער וואַרטן. אַ טייל חברים פֿאַרלאָזן די באַוועגונג און דעזערטירן צו די „רויטע״, אַן אַנדערער טייל, וועלכע זענען טריי געבליבן דער אידיי, אָבער ווילן מער נישט פֿאַרבלייבן אויפֿן אָרט, וואַנדערן מעבר לים — בעיקר אין די דרום־אַמעריקאַנישע מדינות.

דער קריזיס, וואָס האָט דעמאָלט באַהערשט די אַלגע־מיינע חלוצישע באַוועגונג, האָט אויך אונזער שטעטל נישט אויסגעמיטן.

טראָץ דער פֿרייד, וואָס אין סוף פֿון 1928 ווערן 2 פֿון אונזערע חברים באַשטעטיקט צו „עליה״ און ס׳ווערט פֿאַר זיי איינגעאָרדנט אַ פֿייערלעכער געזעגע־נונגס־אָוונט, און אין 1929, ערב די געשעענישן אין לאַנד, איז אַ גרעסערע גרופּע „עולה״ — ווערט נישט בעסער די לאַגע פֿון די טריי געבליבענע בוגרים, וועלכע קאָנען נישט עולה זיין. להיפך: זייער שטימונג ווערט וואָס אַמאָל געדריקטער.

דער מצב ווערט נאָכמער פֿאַרשאַרפֿט דורך דעם פֿאַקט, וואָס אין דער צווישנצייט נעמט איבער די אָנפֿירונג אין קן דער יונגער, אונטערוואַקסנדיקער דור — „אשר לא ידע את יוסף״. נישטאָ מער קיין בשותפות׳דיקע שפּראַך מיט דער נייער משמרת. די פֿאַרבליבענע בוגרים דרייען זיך אַרום ווי שאָטנס, פֿאַרגעסענע, איבעריקע.

אָפּגעזען פֿון דעם געדריקטן זעלישן מצב, אין וועלכן ס׳זענען געבליבן פֿאַרשטעקט, אָן אויסוועג, די על־טערע שומרים— האָט דער קן, ווי אַן איינהייט, זיין אָנ־געצייכנטן וועג ווייטער פֿאָרגעזעצט.

די אידייאישע און קולטורעלע טעטיקייט איז נישט איבערגעריסן געוואָרן אַפֿילו אויף איין מינוט. נאָכ־מער: אויך די רעגולערע אויפֿקלערונגס־אַרבעט צווישן דער שטעטלשער יוגנט ווערט ווייטער אָנגעהאַלטן און ס׳ווערן ווערבירט נייע חברים. מיט איין וואָרט: ס׳איז דאָ אַ המשך. די קייט איז נישט איבערגעריסן!

דער אָנבליק פֿונעם ווייטער עקזיסטירנדיקן קן, וואָס זעצט פֿאָר זיין נאָרמאַלן אַרבעטס־גאַנג — טראָץ אַלעם — דינט ווי אַ טרייסט און האָפֿענונג איבערצו־קומען די צייטווייליקע שוועריקייטן, וואָס זענען בעיקר אַ רעזולטאַט פֿון דער אומגינסטיקער פּאָליטישער קאָניונקטור.

חברי השה״צ בהכשרה — אַ גרופּע פֿון השה״צ אויף הכשרה.

הרב בנימין גרויבארט טאראנטא /

דער אנהייב פון „מזרחי" און „צעירי־מזרחי"

אין די ערשטע יאָרן פונעם וועלט־קריג, וואָס איז אויסגעבראָכן אין 1914, איז לחלוטין נישט מעגלעך געווען צו טראַכטן וועגן אַ וועלכן ס'איז יידישן אָר־גאַניזאַציאָנעלן לעבן. די פּאָליטישע באַגרענעצונגען, ווי די עקאָנאָמישע לעבנס־באַדינגונגען פון יידישן ישוב אין פּוילן, אונטער דער צאַרישער הערשאַפט, זענען געווען אַזעלכע שווערע — צומאָל אַפילו פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות — אַז יעדע אידייאיש־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט איז פון די אָקופּאַנטן, פון פאַרויס, באַטראַכט געוואָרן, ווי אַ פּרוּוו פון שפּיאָנאַזש אָדער קאָנטר־רע־וואָלוציע ר"ל. ערשט אין 1916, בעת די עסטרייכישע חיילות זענען, צום צווייטן מאָל, צוריקגעקומען און ס'האָט זיך אָנגעמערקט אַן אַלגעמיינע, באַדייטנדיקע פאַרבעסערונג פון דער יידישער לאַגע — איז פאַרגעקו־מען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג צום גוטן אויך אויף דעם געביט. באַלד ווי ס'איז נאָר דערמעגלעכט געוואָרן צו־באַקומען יידישע צייטונגען, וואָס זענען דערשינען אין לאָדזש — האָבן נייע, דערפרישנדיקע ווינטן אָנגע־הויבן בלאָזן אין שטעטל. דער ציוניסטישער געדאַנק איז, וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער, אַריינגעדרונגען אין ברייטע קרייזן, בעיקר: צווישן די בית־המדרש־בחורים. דערמוטיקט פונעם תחית־המתים'אויפגעשטאַנענעם נאַ־ציאָנאַלן פרייהייטס־געדאַנק—האָבן די לעצטע אָנגעהויבן חלום'ען אויפן קול, איבער דער באַפאַרשטייענדיקער, גרונטזעצלעכער ענדערונג אין דעם יידישן קיום און צוקונפט.

פאַרשטייט זיך, אַז דער מזרחי־אידעאַל: „ארץ־ישראל לעם ישראל על־פי תורת־ישראל" — איז גע־ווען ווי אָנגעמאָסטן פאַר די בית־המדרש'ניקעס און סתם רעליגיעז־געשטימטער יוגנט. איז טאַקע נישט קיין וווּנ־דער, אַז אין אַ קורצער צייט האָט זיך די „מזרחי"־באַוועגונג שטאַרק פאַרשפּרייט איבער גאַנץ פּוילן. דער פּעאיקער און ענערגישער הרב *זלאָטניק* (היינט: אבידע, לעבט אין ישראל), וועלכער איז צו יענער צייט גע־שטאַנען אין שפּיץ פון דער „מזרחי"־אָרגאַניזאַציע אין פּוילן — האָט געהאַט אַ גרויסע השפעה אויפן רעלי־גיעזן יידנטום, בתוכם אויף מיר. אַ דאַנק אַ גרופּע סטאַשעווער יידן, ווי: ר' בנ'מין טאָכטערמאַן, ר' יאָסעלע רייך, ר' מרדכי זייגערמאַכער און אַנדערע — איז אויך אין סטאַשעוו, ווי אין אַנדערע ערטער, אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „מזרחי"־סניף, וועלכער האָט באַלד גענומען אַנטוויקלען אַ לעבהאַפטע טעטיקייט.

אַחוץ דער ריין־אָרגאַניזאַציאָנעלער און ציוניסטי־שער אַרבעט — האָט דער סטאַשעווער „מזרחי" אַ באַ־זונדערע אויפמערקזאַמקייט געשאַנקען דעם דערצי־אונגס־געביט. איינע פון זיינע וויכטיקסטע אויפטוען אין דער צייט, וואָס האָט דעם „מזרחי" פאַרשאַפט גרויס כבוד אין דער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט — איז געווען דאָס גרינדן אַ תלמוד־תורה פאַר אָרעמע קינדער.

די תלמוד־תורה האָט נישט נאָר דערצויגן אַ יונגן דור אין גייסט פונעם סינטעטישן ציון־און תורה־אידעאַל, ווי דאָס האָט געפּריידיקט דער „מזרחי" — די תלמוד־תורה האָט אויך דערמעגלעכט פאַר אָרעמע, מיטללאָזע עלטערן צו געבן זייערע קינדער אַ מאָדערנע דערציאונג און בילדונג, וועגן וועלכע זיי האָבן לחלוטין נישט געקאָנט חלום'ען אָן דער תלמוד־תורה־אינסטי־טוציע.

בעת דער שרייבער פון די שורות האָט פאַרנומען דעם תפקיד פון סעקרעטער — איז דער רוח־החיים פון דער תלמוד־תורה געווען: הרב ר' פנחס ראב"ד ז"ל. אין דער צייט בין איך אויך, צוזאַמען מיט אַ גרופּע בית־המדרש־חברים, געוואָרן טעטיק אין צעירי־מזרחי, ווע־רנדיק געוויילט אַלס פאַרזיצער פון סניף. אונזער הויפּט־טעטיקייט איז באַשטאַנען פון ריידן העברעאיש און לערנען שרייבן גראַמאַטיקאַליש. פאַרשטייט זיך,

„המזרחי״ ווי די „תלמוד־תורה״ — דער „מזרחי״ און די „תלמוד־תורה״ קינדער.

אַז פּאַר יוגנט, וועלכע שפּרודלט מיט ענערגיע און זוכט וועגן און מיטלען ווי זי אויסצולאָדן, איז דאָס געווען צו ווינציק.

איינער פון די דאָזיקע וועגן, אויפן אָרגאַניזאַציאָנעלן שטח, איז געווען: דאָס שטעלן זיך אין פאַרבינדונג מיט אַנדערע צעירי־מזרחי־סניפים און אָרגאַניזירן אַ קרייז־קאָנפערענץ פון דער גאַנצער סביבה, וועלכע איז אגב צושטאַנד געקומען אין אַפּט (אָפּאַטאָוו).

אויפן בית־המדרש־שטח, האָבן מיר, ווי פּנחס דאָמ־בראָווסקי און אַנדערע, אונזער ענערגיע אויסגעלאָדנט דורך אַרויסגעבן אַ וואָכנבלאַט, אין דער העברעאישער שפּראַך, אונטערן נאָמען: „בית־המדרש״. דאָס בלעטל, קאָפּירט מיט בליישטיפט, איז דערשינען אין אַ צענטליק עקזעמפּליאַרן, במשך פון עטלעכע חדשים. אויב כ׳האָב נישט קיין טעות האָט זיך אין דעם בלעטל באַטייליקט אויך אַ בחורה, אַ געוויסע פּרל׳ חיה גלאָבערמאַן. אחוץ אַקטועלע נייס און שטאָטישע געשעענישן — איז אין דעם בלעטל געווען אַ באַזונדערע אָפּטיילונג פאַר חידות און גלייכווערטלעך. דאָס באַקאַנטע ווערטל פון פּרקי־אבות: „קנאת סופרים תרבה חכמה״ — האָט מען, למשל, באַדאַרפט אויסגעפינען מיט דער הילף פון בילדער און ציפערן. קנאת = אַ נעסט (קן) און אַ שפּאַדעל (את). סופרים = 10 און אָקסן (פרים) א.אַ.וו.

אין דער טעטיקייט פון צעירי־מזרחי אין סטאַשעוו האָב איך זיך באַטייליקט ביזן יאָר 1919, בעת כ׳האָב פאַרלאָזן דאָס שטעטל, באַזעצנדיק זיך אין טאָמאַשעוו־לובעלסק, ווו כ׳בין געוואָרן העברעאישער לערער פון דער אָרטיקער מזרחי־שולע.

נאָך אַ געוויסער צייט בין איך פון טאָמאַשעוו גע־פאָרן קיין מעלעץ, ווו כ׳האָב חתונה געהאָט. צוליב סיבות, וואָס נישט דאָ איז דאָס אָרט איבערצוגעבן, בין איך פון דאָרט אַנטלאָפן קיין נייטרא, טשעכאָסלאָוואַקיע, מיטן ציל צו פאָרן קיין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע.

פון דעמאָלט אָן האָב איך, ליידער, איבערגעריסן יעדן קאָנטאַקט מיט מיין געבוירן־שטעטל, סטאַשעוו. אָבער פון ידיעות, וואָס כ׳האָב פון צייט צו צייט דער־האַלטן, איז מיר קלאָר געוואָרן די דערפרייענדיקע דערשיינונג, אַז די „מזרחי־צעירי־מזרחי״־טעטיקייט

איז נישט נאָר ווייטער אָנגעגאַנגען — נאָר איז מיט פילפאַכער ענערגיע און פאַרנעם פאָרגעזעצט געוואָרן. ס'איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ס'איז דאָרט אויפגעשטאַנען אַ דור מיט איבערגעגעבענע עסקנים, וועלכע האָבן דעם תורה־ציון־אידעאַל פאַרפלאַנצט אין די ברייטסטע שיכטן פונעם שטעטל — ביז ס'איז געקומען דער טראַגישער, אומגלויבלעכער סוף, וואָס האָט אָפּגעמעקט אונזער אַלטע, זאַפטיקע יידישע קהילה סטאַשעוו, צוזאַמען מיט טויזנטער אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך, וועלכע זענען אַרונטערגעפאַלן אונטער דער נאַציש־שטנ'דיקער שליטה.

יהא זכרם ברוך!

„מזרחי"-אָרגאַניזאַציע אין שטעטל

יוסף בלושטיין בני־ברק

די טעטיקייט פון דער „מזרחי"־אָרגאַניזאַציע אין סטאַשעוו איז געקניפּט און געבונדן מיט דעם פילפאַרביק־פאַרצווייגטן געזעלשאַפטלעכן, פּאָליטישן און רעליגיעזן לעבן אין שטעטל, ווו די „מזרחי"־אָרג. האָט פאַרנומען אַ ביז גאָר וויכטיקן און אָנגעזעענעם פּלאַץ.

ווי אַ חבר פון „השומר־הדתי", אַן אָפּצווייגונג פון דער „מזרחי"־אָרג. און איינער פון די ווינציק געבליבענע, וועלכער האָט די טעטיקייט פון דער לעצטער, ווי אויך אירע אָנפירנדיקע חברים, געקאָנט פון דער נאָענט, וועל איך מיך באַמיען — און איך האַלט דאָס פאַר מיין הייליקן חוב! — צו ברענגען צום אויסדרוק מיינע זכרונות און איינדרוקען, וועלכע כ'האָב אַליין בייגעוווינט, כדי צו שילדערן, לויט מיינע באַשיידענע כוחות, די דאָזיקע טעטיקייט — אַזוי ווי כ'האָב זי געזען, געפילט און איבערלעבט.

א. דער „מזרחי" אַלס קולטורעל־געזעלשאַפטלעכער פאַקטאָר

כ'בין נאָך אַ קליין יינגל געווען ווען מיין פאָטער, ר' נח בלושטיין הי"ד, האָט מיך מיטגענומען צום דאַווענען אין „מזרחי"־לאָקאַל, וואָס האָט זיך נאָך, צו יענער צייט, געפונען אין מאַרק. אָבער שוין דעמאָלט, און וואָס שפּעטער אַלץ מער, האָב איך קאָנסטאַטירט, אַז דער „מזרחי" איז נישט נאָר אַ בית־תפילה, נאָר אויך, און אפשר בעיקר, אַ זאַמל־פּונקט, ווו מ'האָט זיך געזעלשאַפטלעך, פּאָליטיש און קולטורעל אויסגעלעבט.

וויכטיקע געשעענישן אין יידישן לעבן; געדאַנקען און אַנשויאונגען, סיי פון אָרטיקן, סיי פון אַלגעמיינעם כאַראַקטער, וואָס האָבן באַשעפטיקט די יידישע מוחות; קעגנווערטיק־פּראַקטישע און לעתיד־לבוא'דיקע ציוניסטישע פּראָבלעמען; רעליגיע און וועלטלעכקייט — אַלע די דאָזיקע פראַגן, וואָס האָבן געבילדעט דעם יידישן זיין און באַוווסטזיין אין גלות, האָבן באַקומען זייער באַלויכטונג אויף די אָפטע צוזאַמענטרעפן און פאַרזאַמלונגען אין לאָקאַל פון „מזרחי".

יידישע ימים־טובים אין שטעטל האָבן זיך בכלל גוט אָנגעזען. אויף אַלעמענס פּנים'ער האָט זיך ממש געמערקט אַן איתערותא דלעילא'דיקע פייערלעכקייט. אָבער אין ערגעץ האָט מען נישט אַזוי מקיים געווען דעם „ושמחת בחגך", ווי אין „מזרחי". דאָרט האָט מען נישט נאָר מיט אינערלעכער שמחה און געזאַנג אָנגענעם פאַרברענגט ביי אַ גלעזל משקה — דאָרט האָט מען אויך געזאָרגט פאַר דער נשמה, פאַר מזון רוחני.

אין שווערן געראַנגל פאַר פרנסה אַ גאַנצע וואָך פאַרהאָרעוועט, שטייט דער ייד אינמיטן אַ פרעמדפיינטלעכער סביבה אַליין, אָפּגעריסן פונעם כלל, אין קאַמף פאַר זיין גורל. איז אָבער געקומען אַ יום־טוב — פאַרשווינדט באַלד די איינזאַמקייט. מיט אַמאָל דערזעט זיך דער ייד ווי אַ רינגעלע אין אַ לאַנגער, פעסט־געשלאָסענער קייט, ווי אַן אָנגעהעריקער צו אַ גרויסער, זעלבסט־באַוווסטער עדה יידן, וועלכע שמידן צוזאַמען — צילבאַוווסט — דעם בשותפות'ן גורל. דער דאָזיקער באַוווסטזיין פון קאָלעקטיוון כוח און ציל איז אין „מזרחי" נאָכמער אַקצענטירט געוואָרן — דורך דערקלערן און קאָמענטירן יעדן יידישן יום־טוב, סיי פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט, סיי פון זיין רעליגיעז־געזעל־

שאַפטלעכן באַדייט. די דאָזיקע אומגעהויער־וויכטיקע געפילס־ענדערונג אינעם לעבן פון יעדן יידישן יחיד איז אַזוי אַרום געוואָרן פאַר אים אַ דעצידירנדיקער ווענד־פונקט, שטאַרקנדיק דעם פרט, פּסיכיש און גייסטיק, אין זיין טאָג־טעגלעכן לעבנס־קאַמף.

די אָפטע שמועסן און דיסקוסיעס, בעת וועלכע ס׳זענען באַהאַנדלט געוואָרן אַלע צייט־פראַגן, וואָס זענען געשטאַנען אויפן טאָג־אָרדענונג פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן, צי זענען דאָס געווען אָרטיקע ענינים ווי שטאָט־ראַט, יידישע קהילה, אָדער ענינים פון אַלגעמיין נאַציאָנאַלן אָדער רעליגיעזן כאַראַקטער — די דאָזיקע שמועסן און דיסקוסיעס האָבן גורם געווען, אַז כמעט אַלע חברים זענען געווען גוט אָריענטירט אין אַלע שטרייט־פראַגן, און יעדעס מאָל גרייט געווען, מיט האַרץ און איבערצייגונג, צום „ודע מה שתשיב״.

בעת דער „מזרחי״ איז אַריבער אין זיין אייגענעם, 2־שטאָקיקן הויז, אויף דער ריטווינער גאַס, איז די דאָזיקע וויכטיקע און באַלערנדיקע טעטיקייט מיט פאַרשטאַרקטער ענערגיע פאָרגעזעצט און נאָך אויסגעברייטערט געוואָרן.

דער פאָרזיצער פון „מזרחי״ אין שטעטל, ר׳ בנימין טאָכטערמאַן און מיין פאָטער, ר׳ נח בלושטיין, האָבן געגעבן דעם טאָן אין דער פאַרצווייגטער „מזרחי״־טעטיקייט ביי אונז און געווען די ראשי־המדברים אויף אַלע געביטן.

דער ערשטער, ר׳ בנימין טאָכטערמאַן, אַ ייד אַ בן־תורה און משכיל, האָט אַחוץ וועגן אַקטועלע פראַגן, זער אָפט געהאַלטן שיחות אויף פאַרשידענע טעמעס, ווי יידישע געשיכטע און אַנד.

דער צווייטער, ר׳ נח בלושטיין, איז געווען דער אַזוי־גערופענער טריבון פון „מזרחי״. ביי וויכטיקע שטאָט־אָדער אַלגעמיינע ענינים, פלעגט ער אויפטרעטן אין גרויסן בית־המדרש. אַדורכפלעכטנדיק זיינע רעדעס מיט אַ ים פון ציטאַטן פון מדרש, תלמוד און תנ״ך — פלעגט ער אויפקלערן און פאַרטיידיקן די „מזרחי״־שטעלונג מיט טיפן גלויבן און שטאַרקער איבערצייגונגס־קראַפט.

אויף די אינערלעכע „מזרחי״־אסיפות האָבן זיך אויך באַטייליקט פיל פון די חברים. מאַנכע, ווי ר׳ שמואל בלושטיין הי״ד און ר׳ מאָטיס פרידמאַן ז״ל, האָבן זער אָפט אַרויסגערופן גרויס אינטערעס און בייפאַל ביי דעם עולם מיט זייערע וואָגיקע און אייגנאַרטיקע מיינונגען און צוגאַנג צו פראַגן בכלל.

איך וויל נאָך דערמאָנען 2 טוער, וועמעס התלהבות און איבערגעגעבנקייט צו דער „מזרחי״־זאַך האָט געדינט אַלס ביישפיל פאַר פיל אַנדערע. די צוויי: ר׳ שמעלקע אייזנבערג הי״ד און ר׳ אַנטשל היימאַן הי״ד זענען שטענדיק געווען די ערשטע, וועלכע האָבן פרייוויליק גענומען אויף זיך יעדע אַקציע, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פאַר קיין שום שוועריקייטן. אגב, זענען די דערמאָנטע 2 חברים געווען אויך גוטע בעלי־תפילה, בייטראָגנדיק זער אַ סך צו דער אַלגעמיין־פריילעכער אַטמאָספער אין די שבתים און ימים־טובים.

ב. דער אַקצענט אויפן „דור בא״

די אָרטיקע „מזרחי״־עסקנים האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז לחלוטין נישט גענוג צו באַגרענעצן די נאַציאָנאַל־רעליגיעזע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט צו פּראָבלעמען און דערשיינונגען, וועלכע האָבן אַ ווערט אויסשליסלעך פאַר דעם שוין דערוואַקסענעם אָדער עלטערן דור. האָבן טאַקע אונזערע „מזרחי״־עסקנים, באַלד און אָנהייב פון זייער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, זייער הויפּט־אויפמערקזאַמקייט געווידמעט דעם אַזוי־גערופענעם „דור בא״, דעם אונטערוואַקסנדיקן יונגן דור, אונטערנעמענדיק ענערגישע שריט כדי אויפצושטעלן אַ דערציאונגס־וועזן ראוי לשמו.

און באמת, אַ דאַנק דער מסירות׳פולער אַרבעט, שלא על מנת לקבל פרס, פון אַ ריי חברים, וועלכע האָבן זיך איבערגעגעבן דעם אַזוי וויכטיקן, חיוניות׳דיקן ענין — איז דער דאָזיקער ציל פולשטענדיק דערגרייכט געוואָרן. אין דער „מזרחי״־שולע פאַר יינגלעך, אין דער „יבנה״־שולע פאַר מיידלעך און אין דער תלמוד־תורה פאַר אָרעמע קינדער — איז דעם „מזרחי״ געלונגן צו קאָנצענטרירן די גרעסטע צאָל תלמידים אין שטעטל, שטעלנדיק צו זייער דיספּאָזיציע די בעסט־

מעגלעכע פעדאגאגישע כחות, ארטיקע ווי ספעציעל ארויסגעפאדערטע. די „מזרחי"־עסקנים האבן אויך ארויסגעוויזן גרויסן מוט אונטערנעמענדיק א געוואגטן, צו דער צייט, ביי דער קאנסערוואטיור־רעליגיעזער יידי־שער באפעלקערונג, אומפאפולערן שריט, איינפירנדיק נעבן די רעגולערע לימודי־קודש אויך לימודי חול — און נישט אבי יוצא צו זיין — ווי, היסטאריע, עברית, חשבון א.אנד. און אויך אנגעשטעלט א ספעציעלן לע־רער פאר דער פוילישער שפראך.

דער „מזרחי" האט אומדערמידלעך געזארגט דער־פאר, אז די סאניטאר־היגיענישע באדינגונגען זאלן שטיין אויף דער אנטשפרעכיקער הויך, טוענדיק אלץ כדי איינצופירן ווייטערע פארבעסערונגען. אין דעם צוזאמ־מענהאנג מוז אונטערגעשטראכן ווערן, אז דער רוח־החיים אין דער דאזיקער ארבעט איז געווען דער שוין דערמאנטער ר׳ שמעלקע אייזנבערג, וועלכער האט נישט געקארגט קיין מי, כחות און צייט פאר דעם דאזיקן צוועק, און אים איז טאקע פיל צו פארדאנקן די הויכע מדרגה, וועלכע די „מזרחי"־שולן האבן דער־גרייכט.

זאלן דא דערמאנט ווערן אייניקע לערער פון די דאזיקע שולן, וועלכע האבן אויף אונז תלמידים גע־מאכט א באזונדערן רושם:

ישראל מעצקער הי״ד, אן אויסגעצייכנטער קענער פון עברית און תנ״ך, האט מיט איבערגעגעבנקייט און ליבע געלערנט די דאזיקע צוויי קענטשאנדן, באמי־ענדיק זיך, ווייט איבער זיינע פיזישע כחות, איינצו־פלאנצן די דאזיקע אייגנשאפטן אין די הערצער פון זיינע יונגע תלמידים. פיל סטאשעווער אין דער וועלט האבן אים צו פארדאנקן זייערע עברית־און תנ״ך־קענ־טענישן, זייער פיעטעטפולע באציאונג צו די לעצטע און דערמאנען אים לטובה.

יעקב גראמב הי״ד. אויסערלעך א ייד א בטלן און א שטארק־אפגעלאזענער אין קליידונג — איז ער גע־ווען א גרויסער תלמיד־קענער, מחבר פון א פלפול־ספר און בכלל א מזג טוב, וועלכן מ׳האט קיינמאל נישט געזען זיך בייזערן. אחוץ דעם האט דער מענטש באזיצט גרויסע ידיעות אין מעדיצין. פיל סטאשעווער האבן פון אים זייער שטארק געהאלטן.

צום סוף: דער לערער גוזשאנסקי. אן איידעם פון ר׳ חיים אלבוים הי״ד, איז גוזשאנסקי, א יונגער־

הוועד, המורים והתלמידים של חדר „מזרחי" בסאשוב — פארוואלטונג, לערער און תלמידים פון „מזרחי"־חדר אין סטאשעוו
מימין — פון רעכטס: שמואל הרשקופ, הרשל שיף, יוסף בלושטין, שמלקה איזנברג, יוסף שפינרד, יוסף קסטנברג, נח בלושטין, אנשל הימן, חיים שטרוזברג.

מאַן מיט אַן אינטעליגענטן אויסזען, געווען אַן אָפטער גאַסט ביי די צעירי־מזרחי און השומר־הדתי, ווו ער האָט געהאַלטן ערנסטע לעקציעס איבער דער העברעאישער ליטעראַטור און תנ"ך.

ג. ציוניסטישע טעטיקייט פון „מזרחי"

די גרויסע שוועריקייטן, מיט וועלכע ס'איז געווען פאַרבונדן די עלייה קיין ארץ־ישראל, ווי די פראַגע פון עלטער, פּרנסה, באַגרענעצטע סערטיפיקאַטן־צאָל א. א. וו. — האָבן אומפאַרמיידלעך רעדוצירט די טעטיקייט פון „מזרחי", אויפן ארץ־ישראל'דיקן געביט, צו פּראָפּאַגאַנדע פאַר דער ציוניסטישער אידיי אַלס אַזעלכע, בעת די פּראַקטישע אַרבעט האָט זיך קאָנצענטרירט בעיקר אַרום די קרנות. איז געקומען אַ שליח פון ארץ־ישראל, אָדער פון וואַרשעווער דירעקטאָריום, דורכצופירן אַ זאַמלונג לטובת דעם ק.ק.ל. אָדער קרן־היסוד — איז דאָס געווען דער „מזרחי", וואָס האָט זיך מיט דעם שליח פאַראינטערעסירט, אים דער־מעגלעכט אויפצוטרעטן אין גרויסן בית־המדרש, און לסוף זיך אויך אַריינגע־וואָרפן מיט אייפער אין דער אַקציע, ביז זי איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג.

שטאָלץ איז געווען דער „מזרחי" אויף יעדן סטאַשעווער ייד, וועלכער האָט זוכה געווען עולה צו זיין אינעם לאַנד פון די אבות. ווער געדענקט נישט מיט וואָס פאַר אַ שמחה דאָס שטעטל האָט באַגלייט די משפחה ראַוועט, בעת זייער אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל? ממש אין אַ יום־טוב איז דער טאָג פאַרוואַנדלט געוואָרן פאַר דער גאַנצער שטעטלשער עדה!

דער „מזרחי", ווי דער ציוניסטיש־דענקנדיקער טייל פון יידישן סטאַשעוו בכלל, האָט אין דער עלייה, הגם פון אַן איינצלנער משפחה אָדער פון אַ יחיד, געזען אַ סימבאָליש אידענטיפיצירן זיך מיטן גורל פון א"י, האָפנדיק גלייכצייטיק צום דערלייזנדיקן מאָמענט ווען ס'וועט קומען צו אַ מאַסנהאַפטן: „ושבו בנים לגבולם".

דער אינטערעס און איבערגעגעבנקייט צו ציון און

תכנית:

I.

שירים ודקלמות:

א) הדלקת הנרות ע"י התלמיד — י. ברושטין
ב) מעוז צור „ המקהלה והמנצח — ש. נולדברג
ג) תכנית הנס „ התלמיד — מ. בלושטין
ד) הנרות הקטנים (כיהודות) ע"י המקהלה
ה) דקלמה „ „ — אבן־בחולה

II.

ו) מחזה „החשמונאים"
(מערכה אחת)

טפוסים:

		יונתן	א. איש־שלום
מתתיהו	ש. פרידמן	אליעזר	ש. שטרוזנברג
מרים אשתו	ש. הר־זהב	יוחנן	מ. ברושטין
שמעון בנם	א. בום	יהודה	י. הימן

III.

ז) מחזה יעקב ועשו

מערכה א:

טפוסים:

רבקה	מ. שיף	יהודית אשת עשו	מ. טוהר
תמנע	ש. ולברומסקי	בשמת	א. ציברינבום
זליכה	ב. הירשקוביץ	יעקב	מ. בלושטין
יסכה	מ. הימן	עשו	ל. ריפר

מערכה ב:

יצחק — ש. ונגר — רבורה המשרתת — ל. צוטכבל

IV.

ח) הבעת תודה לנאספים ע"י התלמיד ש. איש־שלום
ט) הרצאה (מענינא דיומא) ע"י המנהל מר י. גרומב
י) התקוה ע"י המקהלה

הנשף נערך ע"י י. גרומב מנהל ב"ס המזרחי

הצגת־חנוכה בבית־ספר מזרחי — אַ חנוכה־פאָרשטעלונג אין מזרחי־שולע

אַלץ, וואָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט ציון־פּראָבלעמאַטיק, להלכה און למעשה — איז ביי די „מזרחי"־חברים געווען אַ מושכל ראשון. דאָס אָרגאַניזירן די שקלים־פֿאַרשפּרייטונג, זאַמלונגען לטובת די קרנות, עפֿנטלעכע אסיפֿות, זיצונגען פֿון די בשותּפֿות׳דיקע קאָמיטעטן, אין וועלכע ס׳זענען געווען פֿאַרטראַטן אַלע ציוניסטיש׳ע גרופּירונגען אין שטעטל — אַלץ איז פֿאָרגעקומען אין „מזרחי"־לאָקאַל; דאָרט איז געווען דער צענטער, וווּהין ס׳האָבן זיך געצויגן אַלע פֿעדעם פֿון דעם ציוניסטישן סטאָשעוו.

האָט ווער זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַ שלעכט וואָרט וועגן א"י — און אין אונזער שטעטל האָבן אַזעלכע נישט געפֿעלט — האָט דאָס ווײ געטון מער ווי אַ פּערזענלעכע באַליידיקונג. דאָס ציוניסטישע סטאָשעוו איז באַזונדערס געטראָפֿן געוואָרן בעת די געשעענישן אין לאַנד. די ידיעות וועגן די יידיש־אַראַבישע קאַמפֿן און די געפֿאַלענע קרבנות האָבן אַרויסגערופֿן טיפֿן ווייטיק און זאָרג פֿאַרן עצם גורל פֿונעם אויפֿבוי־ווערק — די איינציקע שטראַל פֿון האָפֿענונג אינעם פֿינצטערן גלות.

פֿון דער תּקופֿה געדענק איך אַן אינצידענט, וואָס איז אויסגעבראָכן בעת אַ מיטינג, איינגעאָרדנט דורך אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען, געווידמעט די געשעענישן. דער פֿאַרשטייער פֿון אָרטיקן השה"צ האָט זיך דעמאָלט אויסגעדריקט, אַז ער באַדויערט נישט נאָר די יידישע נאָר אויך די אַראַבישע קרבנות, ווי אומבאַוווּסטזיניק אונטערגעהעצטע פֿון רעאַקציאָנערע כּוחות. דער טאָן און דער מעמד, בעת וועלכן די דאָזיקע אויסערונג איז געמאַכט געוואָרן, האָבן אַרויסגערופֿן פֿיל אומצופֿרידנקייט און העפֿטיקע וויכּוחים.

אַן אינצידענט פֿון אַן אַנדערן כאַראַקטער געדענק איך בעת איינער פֿון די כ׳ תּמוז־אזכּרות, וועלכע פֿלעגן איינגעאָרדנט ווערן יעדעס יאָר אין דער שטאָטישער שול. באַלד ווי דער שטאָט־חזן, ר׳ יאָסקע דיזנהויז ז"ל, האָט געענדיקט דעם „אל מלא רחמים", האָט מיין פֿאָטער, ר׳ נח בלושטיין, אָנגעהויבן זיין אָפּשאַצונג איבער הערצל און זיין ווערק, ווי זיין שטייגער איז געווען יעדע רעדע צו פֿאַרפֿלעכטן מיט ציטאַטן פֿון חז"ל, מיטן באַקאַנטן מאמר: „יעקב אבינו לא מת". זיין כּוונה איז געווען צו באַווייזן, אַז די אידיי פֿון פֿאַרשטאַרבענעם וויזיאָנער איז אומשטערבלעך, היות דער ציוניזם איז אַ היסטאָריש־אומפֿאַרמיידלעכער פּראָצעס, וואָס ציט זיין יניקה פֿון די טיפֿסטע מקורות פֿון דער יידישער פֿאָלקס־נשמה פֿון איין זייט, און פֿון די אויסנאַם־באַדינגונגען, אין וועלכע ס׳קומט די יידן אויס צולעבן אין דער צעשפּרייטקייט, פֿון דער אַנדערער זייט. דער אומשולדיקער, גוט־געמיינטער פֿאַרגלייך איז, אָבער, בכוונה, אָדער שלא בכוונה, שלעכט פֿאַרשטאַנען געוואָרן, אַרויסרופֿנדיק אַ שטאַרקע פּאָלעמיק מצד דער אָרטיקער „אגודה", וועלכע איז „דערשיטערט" געוואָרן פֿונעם עצם געדאַנק: צו פֿאַרגלייכן הערצלען מיט יעקב אבינו!

דער דאָזיקער אינצידענט איז נאָר איין עפּיזאָד פֿון אַ לאַנגן און פֿאַרביטערטן קאַמף, וועלכן דער „מזרחי" איז געצוווּנגען געוואָרן צו פֿירן מיט דער „אגודת־ישראל", ביי וועלכער, צו יענער צייט, „ציון" איז געווען אַ טריפֿה־פּסול אידיי ר"ל, וואָס איז מכלומרשט מעביר על הדת. נישט געקוקט אויף דעם האַרטנעקיקן ווידערשטאַנד — האָט דער „מזרחי" גרויסע פֿאַרדינסטן אויפֿן געביט פֿון פֿאַרשפּרייטן דעם ציוניסטישן אמת צווישן די רעליגיעזע יידן בכלל און ישיבה־און בית־המדרש׳בחורים בפרט.

אָפּערירנדיק לרוב מיט אַרגומענטן, גענומענע פֿון די מקורות — איז דער „מזרחי", מיט זיין אומדערמידלעכער אויפֿקלערונגס־אַרבעט, אַריינגעדרונגען טיף אין די הערצער פֿון דעם טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג, זיי אַריינציענדיק, אַלס אַקטיווע מיטהעלפֿער, אָדער סימפּאַטיקער, אינעם קרייז פֿון די בויער פֿון אַ נייעם געזונטן לעבנס־יסוד אויפֿן באָדן פֿון דער היסטאָריש־יידישער היים — אויפֿן באָדן פֿון די פֿאַרהייליקטע אבות.

ד. „מזרחי" און וועלטלעכקייט

טראָץ דעם, וואָס דער „מזרחי" האָט אויסגעקריצט אויף זיין פֿאָן: אַ באַנייטע יידישע היים, באַזירט אויף טראַדיציאָנעל־רעליגיעזע יסודות, טוענדיק אַלץ, אין די

ראַמען פון די געגעבענע באַדינגונגען נאַטירלעך, כדי דעם דאָזיקן לעבנס־אידעאַל צו פאַרפלאַנצן אין דער ווירקלעכקייט — האָט דער „מזרחי“ אויך פאַרשטאַנען נישט אָפּצוזונדערן זיך פון די וועלטלעכע קרייזן. דער „מזרחי“ האָט זיך נישט נאָר אינטערעסירט, נאָר אפילו געשטיצט, מיט ראָט און טאָט, יעדע קולטור־וועלטלעכע אונטערנעמונג, שטעלנדיק נאָר דעם איינאונאיינציקן באַדינג, אַז איר דורכפירונג זאָל נישט זיין פאַרבונדן מיט חילול־שבת אָדער קעגן די יסודות פון יהדות בכלל.

ווען ב. יאושזאָן ז״ל, רעד. גאָלדבערג ז״ל, פון „היינט“, און יבדל לחיים יצחק גרינבוים, האָבן אין שייכות מיט די סיים־וואַלן, אין 1930, באַזוכט סטאַשעוו—זענען זיי איינגעשטאַנען דווקא ביי אַ „מזרחי“־טוער, ר׳ אברהם ניסנבוים, וווּ מ׳האָט פאַר זיי איינגעאָרדנט אַ קעניגלעכן קבלת־פנים. דער באַזוך האָט אגב איבערגעלאָזן אַ געוואַלטיקן רושם אין שטעטל, זייענדיק פאַר אַ לאַנגער צייט די הויפּט טעמע, איבער וועלכער מ׳האָט זיך אונגעהאַלטן.

בעת די אָרטיקע ציוניסטישע יוגנט האָט אָרגאַניזירט אַ באַזאַר לטובת דעם „קרן־קימת־לישראל“, וועלכער איז געווען איינגעאָרדנט מיט גרויס טעם און טיף באַאיינדרוקט יעדן באַזוכער — איז אויך דער „מזרחי“ געווען צווישן די, וועלכע האָבן צוגעלייגט אַ האַנט, מיטהעלפנדיק, אַקטיוו, צום דערפאָלג פון דער שיינער, איינדרוקספולער אימפּרעזע.

אַבסטראַהירנדיק פונעם יסודות׳דיקן אַנטאַגאָניזם צווישן „מזרחי“ און „אגודת־ישראל“ אין שייכות צום מאָדערנעם „שיבת־ציון“, וועלכן דער „מזרחי“ האָט פון דער ערשטער מינוט פון זיין אַנטשטייאונג באַטראַכט, נעבן דעם רעליגיעזן יסוד, אַלס זיין עיקר׳דיקע אויפגאַבע — האָט עקזיסטירט נאָך אַ וועזנטלעכער אונטערשיד צווישן די 2 רעליגיעזע פּאַרטייען: דאָס איז געווען די באַציאונג פון „מזרחי“ צו דעם טייל פון יידישן פאָלק, בתוכם די יוגנט, וועלכע זענען אַוועק פון דורות־לאַנגן, טראַדיציאָנעל־אויסגעטראָטענעם וועג, און וועלכע האָבן געוואָלט — און אויך מקיים געווען — דינען די פאָלקס־אינטערעסן דורך אַנדערע, מער וועלטלעכע אופנים, איגנאָרירנדיק דעם רעליגיעזן פּרינציפּ, אָדער אַפילו אַרויסטרעטנדיק קעגן אים.

נישט אָפּגעשטויסן האָט זיי דער „מזרחי“. נישט געשטעלט אַלץ אויפן „קוצו של יוד“, זאָגנדיק: „הלנו אם לצרינו?“

אהבת־ישראל איז געווען דער הויפּט־קריטעריום, לויט וועלכן „מזרחי“ האָט געמאָסטן זיין באַציאונג צו די אַנדערש־דענקנדיקע. אין דעם שייכות האָבן זיי אָפט ציטירט דעם באַקאַנטן מאמר חז״ל: „ישראל אף־על־פי שחטא — ישראל הוא“. און אויף אַזויפיל אויף וויפל דער זינדיקער ישראל איז געבליבן טריי די אינטערעסן פון פאָלק ישראל, האָט דער „מזרחי“ אים מקרב געווען און באַטראַכט אַלס אַ בן־ישראל.

אַזוי האָט דער „מזרחי“, אַליין טריי־בלייבנדיק זיין סינטעטישן וועג פון תורה פאַרפלאָכטן מיט ציון, בבחינת: אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך — זיך נישט פאַרשלאָסן און איזאָלירט אין זיין ענגן קרייז. אין פּאַרטייאידעאָלאָגישן זין נישט געזאָגט: „אני ואפסי עוד“, דערוויטערנדיק, אַזוי אַרום, פּאָטענציעלע פריינט און מיטהעלפער צום אַלגעמיין־בשותפות׳דיקן ווערק. דער „מזרחי“ איז געווען וואַך און הילפס־באַרייט צו יעדער נייער דערשיינונג, וואָס האָט באַצוועקט צו הייבן דעם גייסטיק־קולטורעלן מצב פונעם יידישן פאָלק, אַלס אַזעלכן, פון וועלכער זייט דאָס איז נישט געקומען. און פון דער אַנדערער זייט איז דער „מזרחי“ גרייט געווען מיטצואַרבעטן מיט אַנדערע, אויך קעגנזעצלעך־דענקנדיקע קרייזן אין זייער באַגער צו ציון, אין דער מאָס ווי דאָס איז נישט געשטאַנען אין ווידערשפּרוך צו די תורה־געבאָטן, וועלכע זענען אין דער „מזרחי“ וועלט־אַנשויאונג באַטראַכט געוואָרן אַלס עיקר׳דיקער פונדאַמענט פון יידישן פאָלקס־קיום.

„לינקע פּועלי־ציון" / חיה סאַלניק חיפה

נישט גרויס אין כמות, אָבער חשוב אין איכות איז געווען די יידישע באַפעלקערונג אין סטאָשעוו. די דאָזיקע באַפעלקערונג האָט, וואָס אַן אמת, לרוב געלעבט אין דלות און דחקות, אָבער דאָס איז פאַר קיין פאַל נישט געווען קיין גורם פאַר טעמפּקייט און גלייכגילטיקייט צום גורל. פאַרקערט: די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען אויפן אָרט, און דער ספּעציפישער סאָציאַל־פּאָליטישער מצב פון די יידישע מאַסן בכלל, האָבן געווירקט ווי אַ מעכטיקע טרייב־קראַפט צו באַגרייפן דעם אָרום און אָרום, כדי צו לייזן אויף דעם בעסט־מעגלעכן אופן די טאָג־טעגלעכע געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע, ווי מאַטעריעלע פּראָבלעמען. די פּראָפעסיאָנעלע טעטיקייט, פּאָליטישע פּאַרטייען, יוגנט־אָרגאַניזאַציעס א.ד.גל. — זענען אַ דירעקטער פועל־יוצא פון דעם דאָזיקן דראַנג צים וויסן און צו נעמען דעם גורל אין די אייגענע הענט.

איינער פון די וויכטיקע פאַקטאָרן פאַרן דערוועקטן סאָציאַלן באַוווסטזיין צווישן דער שטעטלשער אַרבעטנדיקער יוגנט — איז געווען די פּ.צ.־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט געהאַט צו פאַרצייכענען גרויסע פאַרדינסטן אויפן געביט פון אָרגאַניזירן די אַרבעטער צום קאַמף פאַר אַן 8־שעה'דיקן אַרבעטס־טאָג, און פאַר בעסערע סאָציאַלע און סאַניטאַר־היגיענישע אַרבעטס־באַדינגונגען בכלל. די ברייטע אויפקלערונגס־טעטיקייט פון דער פּאַרטיי איז אַריינגעדרונגען אין מערערע חוגים און משפּיע געווען מיט וואָרט און טאַט.

איר הויפּט־אויפמערקזאַמקייט האָט די פּאַרטיי געווידמעט דער פּראָפעסיאָנעלער טעטיקייט, דעלעגירנדיק אין די לייטונגען פון די פּראָפ. פאַריינען אירע בעסטע כוחות. אַ גאָר חשוב'ע טעטיקייט אויף דעם געביט האָט אַנטוויקלט דער חבר יעקב בלאָך (היינט אין ישראל). ווו אַ פרייער אָוונס האָט בלאָך פאַרברענגט אין פּראָפ. פאַריין, שטעלנדיק זיין ענערגיע און וויסן אין דינסט פון דער אַרבעטער־זאַך. מיט געדולד און ליבשאַפט האָט ער זיך באַציגן צו אַלע אַרבעטנדיקע, פאַרזוכנדיק צו לייזן די פאַרשידענע, צומאָל אָנגעווייטיקטע פראַגן פון יעדן באַזונדער. עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען אויף שטאָטישע פאַרזאַמלונגען, אָרגאַניזירונג פון שטרייקן, פאַרהאַנדלונגען מיט אַנדערע פּאַרטייען אָדער מיט די אַרבעטס־געבער — איבעראַל איז געווען די האַנט פון ח' בלאָך, תמיד האָט ער זיין שליחות אויסגעפירט בשלימות, ווי ווייט ס'האָבן דאָס דערמעגלעכט די געגעבענע אָביעקטיווע באַדינגונגען.

אין הסכם מיטן פּרינציפּ: סאָלידאַריטעט איז די בעסטע גאַראַנטיע פאַר דערפאָלג — האָט די פּאַרטיי זיך נישט באַגנוגנט מיט איר טעטיקייט בלויז אויף דער יידישער גאַס, נאָר איז אויך מיט איר אָרגאַניזיר־און אויפקלער־אַרבעט אַריינגעדרונגען צווישן דער פּוילישער אַרבעטערשאַפט אין שטעטל. די חברים: י. בוכמאַן, י. בלאָך, א. גאָלדפלוס, מ. קאַניאַס און די אויבן געחתמ'עטע — האָבן פאַרהאַנדלט מיט דער פּוילישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע „פּ.פּ.ס.", כדי צו אָרגאַניזירן די שיסטער־אַרבעטער, אַ פאַך, וואָס איז כמעט לחלוטין געלעגן אין נישט־יידישע הענט.

אַ פאַרשמאַכטער, אַרבעטנדיק 16 שעה און מעתלעת, אין שווערע סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען, און פאַר אַ זער נידעריקן לוין — איז דער פּוילישער אַרבעטער, פאַרשטייט זיך, געווען העכסט פאַרביטערט. נישט געקוקט דערויף איז נישט לייכט אָנגעקומען צו אָרגאַניזירן דעם דאָזיקן מענטשן־מאַטעריאַל, צוליב דער זער נידעריקער קולטורעלער מדרגה, אויף וועלכער ער איז געשטאַנען.

ס'איז פיל לייכטער געווען אים אויפצוהעצן — צו זיין אייגענעם שאָדן — קעגן דעם ייד, אַלס מכלומרשטן נאַציאָנאַלן שונא, ווי אים איבערצייגן — פאַר זיין איי־

גענער טובה — מיטצואַרבעטן אויפֿן סאָציאַלן געביט מיטן ייִדישן אַרבעטער פֿאַר בשותפֿות׳דיקע אינטערעסן. אָבער די פּ. צ. האָט נישט אויפֿגעהערט פֿאַרצווזעצן אירע אָנשטרענגונגען, כדי צונויפֿצוזאַמלען דעם אָפּגע־שטאַנענעם פּוילישן עלעמענט, אויפֿקלערן אים זײַן שווערן מצב, איבערצייַגן אים אין דער רעאַלער מעג־לעכקייט פֿון אויסבעסערן זײַן לאַגע און דערמוטיקן אים, דורך פּראָפֿעסיאָנעלער אָרגאַניזירונג, צו אַ גע־מיינזאַמען קאַמף פֿאַר בעסערע באַדינגונגען.

געוויינלעך זענען די דאָזיקע פֿאַרזאַמלונגען גע־שטערט געוואָרן פֿון דער פּוילישער פּאָליציי. די לעצטע פֿלעגט קומען מיט געווער און נאַגייקעס (גומענע שטע־קנס), דראָענדיק די רעפּערענטן, ביי יעדן זאַץ, וואָס איז זיי נישט געפֿעלן געוואָרן, מיט אויפֿלעזן די פֿאַר־זאַמלונגען און אַרעסט.

טראָץ די פּאָליציי־רדיפֿות און די דערמאָנטע אָביעק־טיווע שוועריקייטן, וועלכע האָבן געצויגן זייער יניקה, מיט רעכט אָדער אָן, פֿון דורות־איינגעוואָרצלטן ייִדיש־פּוילישן אַנטאַגאָניזם — איז אונז געלונגען ממשיך צו זײַן אונזער וויכטיקע אַרבעט, אויפֿפּלאָנטערנדיק אויף די פֿאַרזאַמלונגען די פּראָגן פֿון טאָג־טעגלעכן קאַמף פֿאַר ברויט און פֿרייהייט.

די ייִדישע אַרבעטנדיקע יוגנט אין סטאַשעוו, וועלכע האָט נישט געקאָנט ממשיך זײַן די לימודים נאָך דער פֿאָלקס־שול, צוליבן פֿעלן פֿון פֿינאַנציעלע מיטלען — האָט אָבער נישט אויפֿגעהערט נאָכצופֿאָלגן אַלע לעבנס־דערשיינונגען, בלעטערנדיק אין די קליינע אותיות, כדי צו געפֿינען אַן ענטפֿער אויף מאַטערנדיקע פּראָגן.

דער זײַן פֿונעם ייִדישן יוגנטלעכן, וועלכער האָט געמוזט זאָרגן נישט בלויז פֿאַר זײַן אייגענעם קיום, נאָר צומאָל אויך פֿאַרן קיום פֿון זײַנע אָרעמע עלטערן און די באַלאַסטעטע משפּחה — האָט געשאַפֿן דעם באָדן פֿאַרן סאָציאַלן און פּאָליטישן באַוווסטזיין. אומוואַנדלען דעם דאָזיקן באַוווסטזיין אין אַן אָרגאַניזירטן סאָציאַל־שעפֿערישן כוח — דאָס האָט דער יוגנטלעכער אַרבע־טער געזוכט און געפֿונען אין די רייען פֿון פּ. צ.

ווען די פּאַרטיי איז דערקלערט געוואָרן פֿאַר אומ־לעגאַל און איז אויפֿסניי דערשינען אונטערן שילד:

„געזעלשאַפֿט־אונט־קורסן״, איז די אָרגאַניזאַציאָנעלע טעטיקייט ווייטער אָנגעגאַנגען, אָבער ס׳איז אומבאַ־דינגט נייטיק געווען, איבער דער גאַנצער לענג פֿון דער „טומאה״־גאַס, ווו ס׳האָט זיך געפֿונען אונזער לאָקאַל, אויסשטעלן אַ וואָך מיט אַ באַשטימטער סיגנאַליזירונג, כדי נישט איבעראַשט צו ווערן פֿון דער פּאָליציי. אין דער צייט זענען די קאָמיטעט־זיצונגען פֿאָר־געקומען אין פּריוואַטע וווינונגען און יעדעס מאָל אויף אַן אַנדער אָרט. אויך די פּאַרטיי־צירקולאַרן און אויפֿרופֿן, אין וועלכע די באַפֿעלקערונג איז גערופֿן געוואָרן צום קאַמף קעגן עקאָנאָמישער און פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכער אונטערדריקונג, זענען געוואָרן געהיים רעדאַקטירט און פֿאַרשפּרייט. טראָץ די שטרענ־גע פֿאַרזיכט־מיטלען — איז די פּאָליציי נישט מיד געוואָרן פֿאַרצווזעצן דעם ווילדן טאַנץ און ווי די רויב־פֿייגל געלויערט צו פֿאַנגען וועמען אין זייער נעץ. יעדע אַנטדעקטע זיצונג איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַרעסט אין דער „קאַזע״ (שטאָט־תּפֿיסה). דער פּאַרטיי־קאָמי־טעט, אין די פֿערזאַנען: י. בוכמאַן, י. בלאָך, א. גאָלד־פֿלוס, מ. טשאַפּניק און ח. סאלניק — האָבן נישט גע־לייגט קיין אַכט אויף די שוועריקייטן און ווייטער פֿאַר־געזעצט די אַרבעט און אַפֿילו זי נאָכמער פֿאַרברייטערט, אָנבינדנדיק אַ קאָנטאַקט מיט די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: סטאָפּניץ, כמיעלניק, פּאַצאַנאָוו, איוואַנסק און אַנ־דערע, כדי מיט דער הילף פֿון אונזערע חברים צו פֿאַר־שטאַרקן די טעטיקייט פֿון די אָרטיקע סניפֿים.

אין „יונג־באָר״, אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואָס די פּאַרטיי האָט אויפֿגעשטעלט, זענען ווערבירט געוואָרן קינדער פֿון 10 יאָר אָן. בעיקר, האָבן די לעצטע גע־שטאַמט פֿון די אָרעמסטע שיכטן פֿון דער ייִדישער באַ־פֿעלקערונג, פֿון היימען, וואָס זענען צומאָל באַשטאַנען נאָר פֿון 1 צימער, אין וועלכן ס׳האָט געלעבט אַ גרויסע משפּחה און וואָס האָט אויך, אין דערזעלבער צייט, גע־דינט אַלס אַרבעטס־ווערקשטאָט.

די דאָזיקע קינדער פֿון דלות, וועלכע זענען באַ־רויבט געווען פֿון זייערע עלעמענטאַרסטע באַדערפֿע־נישן און אויסגעוואַקסן אין הונגער און קעלט, זענען, דורך דער מיזאַמער אַרבעט פֿון דער אָרגאַניזאַציע,

פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שפּעטערדיקע פּאַרטיי־טוער און קולטור־פאַרשפּרייטער פון שטעטל.

מיט דער דערציִערישער טעטיקייט פון „יונג־באַר" האָבן זיך אָפּגעגעבן: ש. ערליכמאַן, י. בלאך, ט. וואַ־סערציער, ח. סאָלניק און נאָך.

די פּאַרטיי איז געשטאַנען אין ענגן קאָנטאַקט מיט דער צענטראַלע, וועמעס צוגעשיקטע שליחים ס'האָבן אונז פון צייט צו צייט דערמוטיקט אין אונזער פּאָלי־טיש־קולטורעלער אַרבעט. אויף אונזער איינלאַדונג האָבן אין דער קולטור־אַרבעט אויך אָנטיילגענומען שטאָטישע כוחות מחוץ פון דער פּאַרטיי. איינער פון זיי איז געווען מאיר ווייל, אַ לערער, דערציִער און לי־טעראַטור־קענער.

וועד הנוער ע"י פ. צ. שמאל — יוגנט־קאָמיטעט ביי די לינקע פ. צ.

יושבים — זיצן: חיה סולניק, ..., י. צ'פניק, יעקב יוסף בלאך.

עומדים — שטייען: ק. ווסרציאר, ט. ווסרציאר, מ. ל. צ'פניק.

אויף די קעסטל־שמועסן, וואָס זענען איינגעאָרדנט געוואָרן יעדן שבת'צונאַכטס, האָט יעדער געהאַט די מעגלעכקייט אַרייננצוואַרפן אַלערליי פראַגן, וואָס האָבן געדריקט אויף דער נשמה. ס'האָט נישט איינמאָל גע־טראָפן, אַז נאָך אַ רעפעראַט אָדער אַן אַנדערן גייסטיקן פאַרברענגען האָט זיך דער עולם אַרויסגעלאָזן אין די פעלדער און, צעשטראַלטע פון פרייד און געזאַנג, מאַר־שירט צום טאַקט. די דאָזיקע געלעגנהייטן האָבן די חברים אין דער פולער מאָס אויסגענוצט, שלינגנדיק ממש די פריש־שמעקעדיקע לופט, וואָס איז אַזוי נייטיק געווען נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג ביי דער מאַשין, אין דער ענג־שטיקנדיקער היים.

נישט ווינציק זענען געווען די פאַלן, ווען אונזער פרייד איז ברוטאַל געשטערט געוואָרן דורך די אַזוי־גערופענע „מאָראַל־היטער", די פּוילישע פּאָליציי, וועל־כע האָט נישט געקאָנט צוזען ווי מיר פאַרברענגען און געניסן אין שויס פון דער נאַטור. דערנענטערנדיק זיך מיט זייערע שווערע, מיט נעגל אונטערגעקלאַפּטע, שיך און דראָענדיק מיט קלעפּ און אַרעסט זענען מיר זיך, באין ברירה, פונאַנדערגעלאָפן. אָבער פאַרלאָזן דאָס פעלד — זענען מיר דערשינען אין מאַרק; פאַרטריבן פון מאַרק — זענען מיר אויסגעוואַקסן אין שטאָטישן פּאַרק. אַזוי איז דער שפּיל אָנגעגאַנגען ביז שפּעט אין די נאַכט. מיר זענען אָבער נישט מיד געוואָרן, נישט אונ־טערגעגעבן, פאָרזעצנדיק ווייטער אונזערע קאָלעקטיווע טיולים אין די הינטערשטעטלשע ברייטקייטן.

הערנדיק די פּאָליצייאישע טריט האָבן מיר גע־טראַכט: „אָט גייען שוין די שענדער פון אונזער פריי־הייט!" אָבער אונזער גלויבן איז געווען אומדערשי־טערלעך, אַז אָט־אָט און ס'קומט דער טאָג פון באַפריי־אונג, דער טאָג, אין וועלכן די דאָזיקע מאַכט־קליקע וועט באַזייטיקט ווערן און אויף איר אָרט וועט אויפ־שטיין אַ רעזשים פון רעכט און גערעכטיקייט פאַר אַלע אונטערדריקטע.

אין דעם דאָזיקן אומגלייכן קאַמף האָבן מיר גע־זען נישט נאָר אַן אויסדרוק פון אונטערדריקונג פון אַן אַנדערער סאָציאַלער שיכט, נאָר אויך און בעיקר

אַן אַנטפּלעקונג פון דער אייביק־איינגעוואָרצלטער שנאה צו אונזער פֿאָלק. אינעם באַוווסטזיין, אַז מיר ווערן פֿאַרפֿאָלגט בעיקר צוליב אונזער נאַציאָנאַלער אָנגעהעריקייט, זענען מיר געשטאַרקט געוואָרן אין אונזער ווילן: צו קעמפן פֿאַרן אידעאַל פון נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, גענוי ווי פֿאַר דער סאָציאַלער — דער אידעאַל, וואָס איז נאָך אַזויפיל דורות פון אונטערדריקונג פֿאַרווירקלעכט געוואָרן אין מדינת־ישראל.

יעקב בוכמאַן פּאַריז / די פּועלי־ציון אין סטאַשעוו

געאָגראַפֿיש האָט זיך סטאַשעוו געפֿונען 22 קילאָמעטער פון דער ווייסל, וואָס האָט אָפּגעטיילט רוסיש פּוילן פון גאַליציען און האָט אָנגעהערט צו דער קעלצער וואָיעוואָדסטווע, סאַנדאָמיעזשער פּאָוויאַט. די שטאָט האָט געציילט צען טויזנט איינוווינער, דערפֿון אַ העלפֿט ייִדן.

מיטן אויסנאַם פון עטלעכע געציילטע נגידים האָט ביי אונז געהערשט אַ גרויסע אָרעמקייט. דערפֿאַר אָבער האָט דאָס שטעטל, כ׳מיין דאָ אונזערע ייִדן, גייסטיק זיך זייער אינהאַלטסרייך אויסגעלעבט. סטאַשעוו האָט פֿאַרמאָגט צוויי בתי־מדרשים און דאָס קול פון תורה האָט אָפּגעקלונגען איבערן גאַנצן שטעטל. פון די בתי־מדרשים זענען אַרויסגעקומען נישט נאָר רבנים, נאָר אויך טוער פון די פּאָליטישע, סאָציאַלע און קולטורעלע באַוועגונגען. סטאַשעוו האָט שטאָלצירט מיט איר רייכער ביבליאָטעק, וואָס איז געווען באַרימט אַפילו אין דער ווייטער אומגעגנט. מיט די גייסטיקע איינפֿלוסן, וואָס זענען צו אונז דערגאַנגען פון וואַרשע אָדער פון ווילנע, האָבן מיר זיך אי געטיילט, אי ווייטער געשפּייזט די אָרומיקע קלענערע שטעטלעך.

פון אייגענער איניציאַטיוו זענען ביי אונז אויסגעוואַקסן דראַמאַטישע קרייזן, דערציאונגס־אַנשטאַלטן, ספּאָרט־קלובן און לייען־זאַלן. דער רוב פון אונזערע אונטערנעמונגען זענען באַזוכט געוואָרן, נישט נאָר פון אייגענעם סטאַשעווער עולם, נאָר אַפילו אויך פון חברה וואָס איז געקומען פון דער אומגעגנט. דערביי איז אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז גרעסערע גרופּן פלעגן זיך צונויפֿלייגן צו דינגען אַ וועגעלע, זיך שלעפּן צו דריי פיר שעה מיט אַקס און קומען זינגענדיק צופֿאָרן אין שטעטל. קוים אָבער האָט נישט געסטאַיעט אויף קיין בעל־עגלה פלעגט עולם, באַהערשט פון אַ פלאַמיקן אינטערעס צום ייִדישן וואָרט, קומען פון די אָרומיקע שטעטלעך צופֿוס. און עס דאַרף דערביי דערציילט ווערן, אַז פיל מאָל פלעגן אונזערע שטעטלשע אימפּרעזעס זיך אָנהייבן ערשט 11 ביינאַכט, ווארעם מען האָט געוואַרט אויף חברה, וואָס פלעגן זיך שלעפּן צופֿוס איבער די וועגן און מען האָט זיי נישט געוואָלט פֿאַרשאַפֿן קיין עגמת נפש פון האָבן פֿאַרשפּעטיקט.

דער פּיאָנער פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין סטאַשעוו איז געווען דער „בונד". ער האָט דאָ פֿאַרזייט די ערשטע קערנער. אָבער לאַנגזאַם, אין רעזולטאַט פון דער רוסישער רעוואָלוציע, האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אַנדערע ווינטן. די פֿאַראָרעמטע באַפעלקערונג און איבערהויפּט די יוגנט האָט שטאַרק געגלויבט, אַז אַלע אירע אָנגעווייטיקטע פּראָבלעמען וועלן דורך דער רעוואָלוציע געלייזט ווערן. דער דאָזיקער גלויבן האָט אַרויסגעריסן די ייִדישע יוגנט פון די בתי־מדרשים און פון דעם טאַטנס איינפֿלוס. עס האָבן זיך געשאַפֿן און אַנטוויקלט פֿאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן אינגאַנצן געענדערט דעם גייסטיקן כאַראַקטער פון שטעטל.

די בירגערלעכע פּאַרטייען אין סטאַשעוו האָבן

געפירט זייער עקזיסטענץ אויף אַ לעגאַלן אופן, אָבער מיר, די לינקע פועלי־ציון, זענען דורך דער פוילישער פּאָליציי באַטראַכט געוואָרן אַלס אַ שעדלעכער עלע־מענט און מיר האָבן געהאַט פון זיי אויסצושטיין אַ סך צרות. די פּאָליציי פלעגט זיין אַן אָפטער גאַסט אין אונזער לאָקאַל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „גע־זעלשאַפט פאַר אָוונט־קורסן". און אין וועלכן מיר פלעגן פירן אונזער קולטור־דערציערישע טעטיקייט. לסוף זענען מיר געווען געצוווּנגען צו פירן אונזער טעטיקייט אויפן פעלד, אָדער אין פּריוואַטע שטובן, אויף אַ ריין קאָנספּיראַטיוון אופן, ווארעם אין די אויגן פון דער ווילד־רעאַקציאָנערער און אַנטיסעמיטישער פּאָליציי איז יעדע אונזערע אַקטיוויטעט געווען טריף.

ס'פלעגט טרעפן, אַז די פּאָליציי פלעגט אַריינפאַלן אין אונזער לאָקאַל און קוים האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף עפּעס אַ פאַרזאַמלונג פלעגן זיי אונז זידלען מיט די ערגסטע ווערטער, דראָענדיק צו פאַרמאַכן די „בודע". און איינמאָל, ביי אַזאַ געלעגנהייט, האָט דער סטאַ־שעווער פּאָליציי־קאָמענדאַנט געפּאָדערט פון מיר, אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער פאַרן לאָקאַל, כ'זאָל מיך אָפּזאָגן פון מיין אַמט אַלס פאָרזיצער פון דער געזעלשאַפט „אָוונט־קורסן". אַנשטויסנדיק זיך אויף מיין אָפּזאָג האָט ער געדראָט מיך און אַפילו מיינע עלטערן צו רואינירן עקאָנאָמיש.

נישט נאָר האָט מיך דער טעראָר נישט אָנגעשראָקן, נאָר כ'האָב געדינט מיין אידעאַל מיט נאָך מער איבער־געגעבנקייט און מיט שטאָלץ אים פאַרשפּרייט צווישן דער יוגנט, גלויבנדיק, אַז דורכן רעאַליזירן פון סאָציאַ־ליסטישן אידעאַל וועט מען קאָנען פּטור ווערן פון אַזעלכע אויסוואורפן.

גאָר ספּעציעל האָבן מיר זיך פאַרנומען מיט אַריינ־ציען אין דער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־באַוועגונג די קינדער פון אָרעמע היימען, וואָס האָבן געליטן פון אַ מינדערווערטיקייטס־קאָמפּלעקס. אַדאַנק זייער סאָ־ציאַלן אָפּשטאַם זענען די קינדער פון שניידערס, שוס־טערס, בעלי־עגלות און אַנדערע באַטראַכט געוואָרן, אין יענער צייט, דורך אונזער „פּני", פאַר מינדער־ווערטיקע מענטשן. די סאָציאַליסטישע באַוועגונג בכלל און די יידיש־סאָציאַליסטישע קרייזן אומעטום און אויך ביי אונז אין שטעטל, ווי דער „בונד", דער „השומר־הצעיר" און די פועלי־ציון האָבן געקעמפט קעגן די דאָזיקע פאַראורטיילן. מיר האָבן באַווירקט די דאָזיקע שיכטן און טאַקע פון דער יוגנט זענען אויסגעוואַקסן מענטשן מיט אַ געזונטער אַרבעטער־פּסיכאָלאָגיע, און יידן מיט אַ שטאָלצן סאָציאַלן און נאַציאָנאַלן באַוווּסט־זיין.

מיר האָבן זייער אַ סך געליטן פון אַ מאַנגל אין דערציער און לערער. דאָס האָט זיך גענומען פון צוויי סיבות: ערשטנס, וואָס מיר האָבן געהאַט אַ גאָר קליינע אייגענע אינטעליגענץ, ווארעם אונזער פּאַרטיי איז באַשטאַנען פון אַרבעטער, וואָס זענען צוליב זייער גרויסער אָרעמקייט נישט אימשטאַנד געווען פאַרצוזעצן זייערע לימודים.

די צווייטע סיבה איז געווען די עמיגראַציע, צוליב וועלכער מיר האָבן זייער אָפט פאַרלוירן שוין גוט אויסגעשולטע פּאַרטיי־פירער, קולטור־טוער, דערציער און פּראָפעסיאָנעלע פאַריין־טוער. אַלע זענען זיי געווען קינדער פון אָרעמע עלטערן, און אַליין האָבן זיי עקאָנאָמיש זיך אויך נישט געקאָנט אויסלעבן און געמוזט עמיגרירן, אויסוואַנדערן.

דער „פּאַלעסטינע־אַמט" האָט, צו יענער צייט, קיין לינקע פועלי־ציון נישט אַריינגעלאָזן קיין ישראל, און די חברים פאַר וועמען דאָס עמיגרירן איז געווען אַ נויטווענדיקייט און וואָס זייער הייסעסטער ווילן איז געווען צו פאָרן קיין ישראל האָבן גאָר געמוזט אויס־וואַנדערן, קעגן זייער ווילן, ערגעץ אַנדערש. איז יעדעס מאָל, ווי דורך אַ רויב־פויגל, אונז צוגענומען געוואָרן אַן אַנדערער פירנדיקער חבר. אַזוי זענען אַוועק חבר פּענטשינע[1], ש. טענענבוים, מ. טשאַפּניק, א. קראַקאָ־ווער, פ. אייזנבערג, וועלכע לעבן היינט אין די אַמע־ריקאַנער לענדער. איינצלנע, ווי י. בלאַך און חיה סאָלניק איז געלונגען אַדורכצוברעכן די מויער פון פּאַלעסטינע־אַמט און לעבן היינט אין ישראל.

[1] פּענטשינע איז געווען געצוווּנגען צו אַנטלויפן צוליב פּאָ־ליטישע סיבות.

חברי פּועלי־ציון שמאל — אַ גרופּע חברים פון פּועלי־ציון

יעדעס מאָל, נאָכן פאַרלירן אַן אַקטיוון פירנדיקן חבר, האָט אַ צווייטער אויף זיין אָרט זיך געמוזט אָנשטרענגען, כדי אים צו פאַרטרעטן — אָנשטרענגען דורך לערנען און בילדן זיך. אַזוי אַרום האָבן זיך כסדר געשאַפן פרישע קאַדרען פון חברים, וועלכע זענען פריער געווען הינטערשטעליק און באַגרענעצט אין וויסן און אין פּאַרטייאישן סטאַזש און זענען אין רע־זולטאַט פון זייער אָנשטרענג געשטיגן אויף דער פּאַר־טייאישער לייטער.

אַוודאי האָבן אין אונזער דערציאונגס־אַרבעט אויך געהאָלפן, פון צייט צו צייט, די חברים פון השומר־הצעיר. ווארעם יענע האָבן זיך רעקרוטירט פון דעם פאַרמעגלעכן קלאַס און אַ סך פון זיי האָבן שוין געהאַט אַ קולטור־סטאַזש; זיי זענען געווען שילער אין דער שטאַטישער גימנאַזיע, אַ זאַך וואָס איז פאַר דעם אָרע־מען קינד געווען בלויז אַ חלום. גאַנץ באַזונדער מוז דאָ דערמאָנט ווערן דער חבר מאיר ווייל (לעבט אין ישראל), וואָס האָט זיך גאָר ספּעציעל פאַרדינט כ׳זאָל דאָ דערמאָנען זיין נאָמען. דער השומר־הצעיר, וואָס האָט אין די גלות־לענדער נישט געפירט קיין שום פּאָליטישע אַקטיוויטעט, האָט אָבער פאַרשטאַנען אַז מיר, די פּועלי־ציון, זענען זיי אידייאיש אַמנאָענטסטן און זיי האָבן אונז אַ סך מאָל אונטערשטיצט, סיי אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, אין קולטור־אַרבעט, אין פּאָליטישער אַרבעט, סיי ביי וואַל־קאַמפּאַניעס.

מיר האָבן אויך געהאַט אַ סך אויסצושטיין און צו קעמפן קעגן דער אַנטיסעמיטישער באַוועגונג, וואָס איז פון דער גרויסער שטאָט אויף אַריינגעדרונגען צו אונז, קיין סטאַשעוו. גאַנץ ספּעציעל האָבן מיר זיך געמוזט פאַרטיידיקן קעגן די שילער פון דער פּוילישער גימנאַזיע, וואָס האָבן אָרגאַניזירט בויקאָטן און אָנפאַלן אויף דער יידישער יוגנט, וואָס האָט ליב געהאַט צו לייענען און שטודירן אויפן שויס פון דער שיינער, פרייער נאַטור: אינעם שטאָטישן גאָרטן און גאַליעווער וועג, וואָס האָט געפירט אין פעלד און צום וואַלד און איז געווען דער באַליבטסטער שפּאַציר פּאַר אונזער יוגנט. פון אָט די אַלע ערטער האָבן די פּוילישע גימנאַ־זיאַלע שילער אונז געזוכט צו פאַרטרייבן און מיר זענען געווען געצוואונגען צו שאַפן אַ זעלבסטשוץ, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט אַלע יידישע פּאַרטייען. רעאַגירנדיק מיט פיזישן כוח קעגן די, וואָס האָבן געזוכט אונז אַריינצוטרייבן אין אַן ענגן געטאָ, האָבן מיר צוריק דעראָבערט אונזער רעכט צו געניסן פון דער פרייער לופט.

שרייבנדיק און דערמאָנענדיק די אַנטיסעמיטישע אַרויסטרעטונגען פון די פּוילישע שילער קעגן דער

יידישער יוגנט, קומען, אגב, אויפן געדאַנק ביטערע זכרונות וועגן דער האַנדלונג פון דער דערוואַקסענער פּוילישער באַפעלקערונג, די ענדעקעס, און גאָר ספּעציעל פון דעם א. ג. באַוווּסטזיניקן פּוילישן אַרבעטער־קלאַס, כ׳מיין די פּוילישע סאָציאַליסטן, בעת דער נאַציִשער אָקופּאַציע. אָבער וועגן דעם אַביסל ווייטער.

ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה בין איך געווען איינער פון די צוויי ראַטמענער פון די לינקע פּועלי־ציון אין סטאַשעוו (דער צווייטער פּ. צ. ראַטמאַן איז געווען דער חבר מרדכי גאָלדפעדער[2]). טראָץ דעם וואָס די פּוילישע פּאַרטיי „פּ.פּ.ס.״ האָט אויך געהאַט צוויי ראַטמענער, פלעג איך אָבער, אויף די זיצונגען, זייער אָפט אַרויסטרעטן קעגן דעם קלער, קעגן דער רעאַקציע און פאַרטיידיקן דעם אַרבעטער קלאַס, דעם פּוילישן ווי דעם יידישן. די זיצונגען פון שטאָט־ראַט פלעגן צוציען אַ סך פּוילישע סאָציאַליסטיש און קאָמוניסטיש געשטימטע אַרבעטער, וואָס פלעגן זיך צוהערן צו מיינע רעדעס, מיר אַפּלאָדירן און לסוף, נאָך די זיצונגען, פלעגן זיי צו מיר צוקומען און דריקן די האַנט, פאַר מיין איבערגעגעבנעם פאַרטיידיקן די אַרבעטער אינטערעסן.

[2] גאָלדפעדער איז דורך דייטשע רוצחים דערשאָסן געוואָרן אין גאָליעוווער וואַלד.

דאָס אַלץ איז געווען ווייל אין פיין ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה און ביזן אַריינקומען פון די דייטשן. דאַן האָב איך גלייך, פון ערשטן טאָג אָן ממש, דערזען די טראַגישע געפאַלנקייט פון דעם פּוילישן, כלומרשט באַוווּסטזיניקן אַרבעטער. פון זייער סאָציאַליזם איז געבליבן נאָר איין זאַך: אַנטיסעמיטיזם. אַלע זענען זיי, פּונקט ווי דאָס גאַנצע פּוילישע פאָלק, געווען משוגע אויף יידן־האַס און יידן־פאַרניכטונג.

זאָל דאָ אויך דערציילט ווערן פאָלגנדער פאַקט:

גלייך מיטן אַריינקומען פון די דייטשן און זייער אָנגעהויבענער יידן־פאַרפאָלגונג, האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ געזעץ, אַז קריסטלעכע דאָקטוירים טאָרן נישט אויפנעמען און נישט געבן קיין שום מעדיצינישע באַהאַנדלונג קיין יידן. האָט זיך גראָד געמאַכט, אַז מיין פרוי איז שווער קראַנק געוואָרן. בין איך פונדעסטוועגן אַריין מיט איר צום פּוילישן דאָקטאָר ניעוויראָוויטש, אויך אַ געוועזענער ראַטמאַן, מיט וועלכן כ׳בין געווען נאָענט באַפריינדעט. ווי גרויס איז געווען מיין איבעראַשונג, ווען ניעוויראָוויטש האָט זיך נישט נאָר אָפּגעזאָגט צו באַטראַכטן און העלפן מיין קראַנקער פרוי, נאָר מיר גופא האָט ער נישט געוואָלט אַפילו דערלאַנגען מער די האַנט.

פּוע״צ שמאל עם יעקב בוכמן בראש — לינקע פּוע״צ מיט יעקב בוכמאַן בראש.

די געזונקנקייט פון די פּאָליאַקן און גאָר ספּעציעל פון די פּוילישע אַרבעטער־מאַסן, וואָס האָבן זיך אַזוי שנעל געאייניקט מיט אַלע יידן שונאים — איז געווען נאָך אַ שווערע און טראַגישע איבערלעבעניש פאַר מיין יידיש־סאָציאַליסטישן באַוווסטזיין.

פונקט ווי גאַנץ פּוילן, וואָס איז אויף אַזאַ שוידערלעך־טראַגישן אופן אויסגעליידיקט געוואָרן פון יידן, אַזוי איז אויך סטאַשעוו היינט יידן־ריין. נישטאָ דאָרט מער קיין יידיש לעבן און אַוודאי נישט מער קיין יידישע יוגנט, וואָס פלעגט גיין מיט געזאַנג איבערן גאָליעווער וועג צו די פעלדער און צום וואַלד און פאַרברענגען דאָרט אירע בעסטע שעה׳ען. די ביימער פון וואַלד פלעגן זיך צוהערן סיי צו די שטימען, סיי צום געלעכטער פון דער יידישער יוגנט, וואָס האָט דאָרט, אויפן שויס פון דער פרייער נאַטור, גע׳חלומ׳ט וועגן וועלט־באַפרייאונג, וועגן אויפריכטונג פון אַ יידישער היים אין ארץ־ישראל, זיך געפרייט, געליבט און זיך געפילט גליקלעך. די יידישע יוגנט איז פאַרשניטן, אומגעבערענגט געוואָרן און דער וואַלד דאָרט שטייט אַ פאַר׳יתומ׳טער; ער געדענקט און טראַכט וועגן יענע גאָלדענע חלומות און טעג, וואָס זענען אַזוי טראַגיש איבערגעריסן געוואָרן.

ישעיהו לאַוטשיק מאָנטעווידעאָ /

סטאַשעווער אַרבעטער אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

אינעם הערויִשן קאַמף פון דער אַלגעמיינער אַרבעטער־באַוועגונג אין פּוילן, אין דער עפּאָכע פון נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג, האָבן סטאַשעווער אַרבעטער און פאָלקס־מאַסן — אינספּירירט פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע און אַנדערע פאַקטאָרן — אַריינגעשריבן אַן אינטערעסאַנט קאַפּיטל פון עקשנות׳דיקן, אומדערשראָקענעם קאַמף פאַר אַ בעסערן מאָרגן.

אין דער צייט, פון וועלכער ס׳איז דאָ די רייד, האָט דער יידישער ישוב אין סטאַשעוו געהערט צו די אַממיינסטן אַנטוויקלטע אין דער גאַנצער קיעלצער געגנט, סיי אין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכן, סיי אין קולטורעלן זין.

ווער געדענקט דאָס נישט, ווי אונזער געזעלשאַפטלעך לעבן האָט געשפּרודלט מיט פּאַרטייען, אינסטיטוציעס, כאָרן, קלובן, שולן, ביבליאָטעקן, לייען־זאַלן א.אַ.וו.? ווער געדענקט דאָס נישט, ווי נאָך דער אַרבעט פלעגן מיר — מיט די ביכער אונטערן אָרעם — אָנפילן די גאַסן, גערטנער און פעלדער מיט געזאַנג און דיסקוסיעס, וואָס האָבן אָפּגעהילכט קילאָמעטער־ווייט? און היינט די פאַרזאַמלונגען, רעפעראַטן און מאַסוּוּקעס פון די פאַרשידענע ריכטונגען, פון עקסטרעם־רעכט ביז עקסטרעם־לינק? ווען אַ רעפערענט איז אויפגעטרעטן אין שטעטל — און מיר פלעגן אַראָפּברענגען די בעסטע רעפערענטן — זענען די גרעסטע לאָקאַלן, לרוב דאָס גרויסע בית־המדרש, פול געפּאַקט געווען פון צוהערער, וועלכע האָבן געלעכצט נאָך וויסן און אינפאָרמאַציע, נאָכפאָלגנדיק אַלץ, וואָס ס׳טוט זיך אין דער גרויסער וועלט. נישט איינמאָל האָבן מיר אויך איינגעלאַדן רעפערענטן צו קאָנספּיראַטיווע פאַרזאַמלונגען, פאַרשטייט זיך אין פּריוואַטע וווינונגען, זייענדיק אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר אַנטדעקט צו ווערן פון דער פּאָליציי, וועלכע האָט איר נאָז אַריינגעשטעקט אין אַלע ווינקעלעך. ווער שמועסט נאָך פונעם ברען און פאַנאַטיזם אין די וואַל־קאַמפּן צום סיים (פאַרלאַמענט), אָדער שטאָט־ראַט, בעת וועלכע יעדע פּאַרטיי האָט געפּרוּווט איבערשטייגן די אַנדערע מיט איר אַגיטאַציע און סענסאַציאָנעלע לאָזונגען. ס׳געדענקט זיך מיר אַ וואַל־קוריאָז פון יענער צייט, ווען איין פּאַרטיי האָט אויף ריזיקע טראַנספּאַרענטן פאַרשפּרייט, צווישן אַנדערע, די לאָזונג: „ווילט איר ברויט, דירות און אַרבעט? — טאָ שטימט פאַר דער ליסטע...... !"

אויפן פאָן פונעם דאָזיקן, סאָציאַל־פּאָליטיש „אויסגעקאָכטן" יידישן ישוב, האָט דער סטאַשעווער יידישער

אַרבעטער, — אַן אָרגאַניזירטער כמעט אין די גאַנצע 100 פּראָצענט אין שטאַרקע פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס — אַדורכגעפירט פיל דערפאָלגרייכע שטרייקן, דעראָבערנדיק אַ ריי וויכטיקע סאָציאַל־עקאָנאָמישע און פּאָליטישע פּאָזיציעס. ס׳דאַרף אָבער דאָ באַזונדער אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אינערהאַלב דער דאָזיקער, באַוווסטזיניקער, דינאַמישער סטאַשעווער אַרבעטערשאַפט האָט אַ בכבוד׳יקן פּלאַץ פאַרנומען איר ראַדיקאַל־לינקער פליגל.

נישט געקוקט אויף די אומלעגאַלע באַדינגונגען, אין וועלכע דער לעצטער איז געצוווּנגען געוואָרן צו פירן זיין אויפקלערונגס־אַרבעט, בעת בלויז דער פאַרדאַכט פון אָנגעהעריקייט צו אים האָט געדראָט מיט יאָרן־תפיסה — האָבן מיר אונזער טעטיקייט אויף אַלע געביטן אומדערשראָקן ווייטער געפירט.

יאָרן פאַרן אויסברוך פון צווייטן וועלט־קריג האָט שוין דער דאָזיקער רעוואָלוציאָנערער טייל פון דער סטאַשעווער אַרבעטערשאַפט אינסטינקטיוו געפילט די סכנה פונעם אָנקומענדיקן קריגס־געשפּענסט און האָט שוין דעמאָלט, אין די דורך אים פאַרשפּרייטע פּראָקלאַמאַציעס, אגב אונטער דער נאָז פון דער פיינטלעכער פּאָליציי, געלייגט די הויפּט־געוויכט אויפן קאַמף קעגן דער מלחמה־געפאַר.

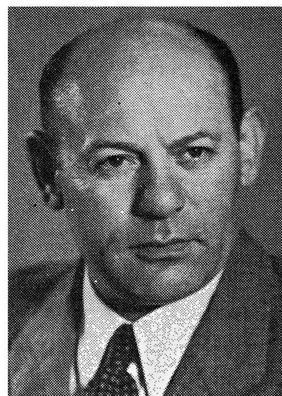
צו דער דאָזיקער צייט געהער אויך דער געוואַגטער פּרווו צו אָרגאַניזירן אַן עפנטלעכע ערשטער־מאַי מאַניפעסטאַציע, אַ פּרווו, וועלכן אויך באַדייטנדיקערע אינדוסטרי־שטעט, מיט אַ היפּש גרעסערן פּראָלעטאַריאַט, האָבן נישט ריזיקירט איינצואָרדענען, צוליב די דעמאָלט הערשנדיקע פּאָליטישע באַדינגונגען אין פּוילן. אגב, האָט זיך די דאָזיקע דרייסטקייט זייער שלעכט פאַרענדיקט. מחמת אַ פּראָוואָקאַציע האָט זיך אַ כוואַליע פון אַרעסטן מיט לאַנגיאָריקע תפיסה־אורטיילען אַ לאָז געטאָן אויף אונזערע פאַראַטענע חברים. אָבער, נישט געקוקט אויף דעם שווערן קלאַפּ, האָבן מיר אונזער אידייאישע און אָרגאַניזאַציאָנעלע אויפקלערונגס־טעטיקייט נישט אויפגעגעבן. נאָכמער: ס׳איז באַקאַנט, אַז די זעלבע געטראָפענע חברים, צוריקקומענדיק אין שטעטל נאָכן „אָפּזיצן״ זייערע תפיסה־שטראָפן, האָבן זיך פרייוויליק אַליין ווידער איינגעשפּאַנט אין דער פּאַרטיי־אַרבעט — טראָץ די סכנות מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַר זיי פאַרזענלעך פאַרבונדן.

דער דאָזיקער אומאויפהערלעכער און האַרטנעקיקער אַרבעטער־קאַמף קעגן די פאַרשקלאַפנדיקע סאָציאַל־עקאָנאָמישע און קולטורעל־פּאָליטישע באַדינגונגען איז, טראָץ זיין אויסזיכטלאָזיקייט און כסדר׳דיקע קרבנות, אָנגעגאַנגען ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־שרפה. אָט־אָ־די שרפה, אין וועלכער דער היטלעריזם, געשטיצט לוידער פון אַנדערע כוחות, האָט אומגעבראַכט אַלע יידישע ישובים, וועלכע זיין טמאדיקע ממשלה האָט דערגרייכט — דערונטער אונזער טייערע סטאַשעווער יידישע קהילה.

ערע זייער אייביקן אָנדענק!

יונתן טאַכטערמאַן תל־אביב / דער ספּאָרט־קלוב „הכח“

וי נאָר דאָס לעבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאַליזירן, און אַ הייפל יונגע חברה, אַמאַטאָרן, האָט גענומען שפּילן „פוטבאָל“ אויף די ברייטע הינטערשטעטלשע לאָנקעס אָדער אויף דער „פּיפּאַלע“ — האָט אַ גרופּע איבערגעגעבענע „משוגעים צו דער זאַך“, אונטער דער אָנפירונג פונעם גע׳חתמ׳עטן, אונטערגעכאַפּט די איניציאַטיוו, צוטרעטנדיק צו אָרגאַניזירן אַ פוטבאָל־קלוב ראוי לשמו.

מיט מער ווי באַשיידענע מיטלען האָט די דאָזיקע גרופּע אָנגעהויבן איר טעטיקייט. אויך די צאָל ספּאָרטלער, וועלכע זענען גרייט געווען, אַ גרויסן טייל פון זייער פרייער צייט, צו ווידמען דער קערפּערלעכער אויסבילדונג, איז געווען גאָר, גאָר קליין. אינעם אַלגעמיינעם פאַרגייסטיקטן קלימאַט, אין וועלכן ס׳האָט געלעבט די סטאַשעווער יוגנט — איז דאָס לגמרי קיין וווּנדער נישט. ס׳האָט זיך בכן קוים צונויפגעקליבן אַן איינאונאיינציקע סעקציע פוטבאָל־שפּילער, אין דער גרויס פון עפּעס מער ווי איין מאַנשאַפט, וועמעס גאַנצער פאַרמעג ס׳איז באַשטאַנען פון אַ צימער ד׳ על ד׳, ערגעצווו אין אַ ווינקל אויף דער סטאַדאָלנער גאַס, אַ באַלעם און אַ פּאָר... קורצע תחתונים.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און דער באַשיידענער ספּאָרט־קלוב, וואָס האָט זיך אגב נאָך דעמאָלט גערופן: „בליץ“, האָט זיך ברייט פונאַנדערגעוואַקסן. נייע מיטגלידער האָבן אָנגעהויבן שטראָמען און די פוטבאָל־מאַנשאַפט איז באַדייטנדיק פאַרשטאַרקט געוואָרן. ס׳זענען אויך צוגעקומען אַ ריי נייע סעקציעס פון לייכט־אַטלעטיק, ווי: אַ ראָווערן סעקציע, אַ גימנאַסטיק־סעקציע און נאָך.

די דאָזיקע טעטיקייט פונעם שטאַרק־פונאַנדערגעבליעטן קלוב האָט זיך אויסגעדריקט נישט נאָר אין דער פאַרברייטערונג פון דער ריין־ספּאָרטלעכער אַקטיוויטעט. אויך אויסערלעך האָט זיך גלייך געקאָנט באַמערקן, אַז דער קלוב האָט זיך פאַרפונדעוועט. דער נייער, פיל־גרעסערער און שענערער לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען נאָך דעם קינאָ־זאַל, איז שוין געווען פאַרזאָרגט מיט אַ גאַנצער ריי ספּאָרט־איינריכטונגען פאַר גימנאַסטיק, פּינג־פּאָנג און נאָך. אַחוץ דעם איז אויך יעדע מאַנשאַפט, ביי די פאַרשידענע סעקציעס, געווען אויסגעשטאַט מיט ספּעציעלע אוניפאָרמען. אינעם נייעם לאָקאַל זענען אויך, פון צייט־צו־צייט, איינגעאָרדנט געוואָרן פאַרשידענע פאַרברענג־אָוונטן, וועמעס היפּשע הכנסות ס׳זענען פאַרווענדעט געוואָרן, סיי פאַר דער פאַרפולקאָמונג פון די שוין־ פאַראַנענע ספּאָרט־איינריכטונגען, סיי פאַר דער דערווערבונג פון נייע. דער קלוב, וועלכער האָט אינצווישן געביטן זיין נאָמען אויף „הכח“ — אַלס אויסדרוק פון אָנערקענונג פאַר דעם דעמאָלט־באַרימטן ווינער יידישן ספּאָרט־קלוב — פלעגט אויך צומאָל אַנגאַזשירן פאַרשידענע טעאַטער־טרופּן, ווי זיגמונט טורקאָוו און אַנדערע, אָדער ספּאָרט־אויפטריטן פונעם באַוווּסטן יידישן אַטלעט גרשון ברייטבאַרד מיט זיין אַנסאַמבל. די דאָזיקע אימפּרעזן, וועלכע פלעגן איינגעאָרדנט ווערן אין די זאַלן פון קינאָ אָדער פייערלעשער, האָבן נישט נאָר דערמעגלעכט, אַ דאַנק די ערנסטע הכנסות וואָס זיי האָבן אַריינגעבראַכט, צו פאַרבעסערן און פאַרברייטערן די ספּאָרט־טעטיקייט מיט כל׳ערליי אינסטרומענטן א.ד.גל., דורך זיי האָבן אויך די ספּאָרטלער מיט זייערע סימפּאַטיקער טיילווייז באַפרידיקט זייערע קולטורעלע באַדערפענישן, אַ פאַקטאָר, וואָס איז אין די סטאַשעווער פאַרהעלטענישן געווען פון וויכטיקן באַדייט.

ווי שוין דערמאָנט איז די טעטיקייט פון אונזער

„הכח״־קלוב שטאַרק אויסגעברייטערט געוואָרן, אַרומנעמענדיק אַ גאַנצע ריי ספּאָרט־צווייגן מיט דער נייטיקער, אַנטשפּרעכיקער אויסשטאַטונג. ס׳מוז דאָ אָבער אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז דער הויפּט־דגש איז געלייגט געוואָרן אויף דער אַנטוויקלונג און טעכנישער אויסבילדונג פון דער פוטבאָל־סעקציע. ביי דער געלעגנהייט דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז פון צייט־צו־צייט פלעגט אונז באַזוכן איינער פון די בעסטע שפּילער פון לאָדזשער „הכח״, ראַמעק סעגאַל, אונזערער אַ בן־עיר, וועלכער פלעגט אָפּגעבן פיל צייט און מי, כדי אויסצושולן אונזערע פוטבאָל־שפּילער, באַזונדערס ווען די האָבן זיך געגרייט צו אַ פאַרמעסט מיט אַנדערע פוטבאָל־ קלובן.

הערשקאָוויטש, אויף דער קאַשציעלנער גאַס, און איז אויך געוואָרן לעגאַליזירט ביי דער סטאַראָסטווע — איז אַדאַנק דער איניציאַטיוו און ענערגיע פון די אָנפירנדיקע חברים, וועלכע האָבן מיט איבערגעגעבנקייט צום ענין מיט מיר מיטגעאַרבעט, אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אַ בלאָז־אָרקעסטער. אגב, האָבן צו די דאָזיקע חברים געהערט: מרדכי טענענבוים (גערופן: „פּאַטעקל״), נח פרידמאַן, הערשל ניסנצווייג, דער „ווייסער״, מאיר (ווײַנריב), ישראל׳טשע טענענבוים, לייביש ווייסבראָט און אַנדערע.

אין אָנהייב זענען אין אָרקעסטער געווען באַטייליקט אַ קליינע צאָל מענטשן, זייענדיק אויך באַגרענעצט צו ווייניקע אינסטרומענטן. אָבער מיט דער צייט האָט אויך

חברי מועדון הספורט „בליץ״ — מיטגלידער פון ספּאָרט־קלוב „בליץ״.

האָט טאַקע די דאָזיקע אינטענסיווע טעטיקייט זייער אָפט געבראַכט כבוד אונזערע ספּאָרטלער ווי דער גאַנצער יידישער שטעטלשער באַפעלקערונג, בעת אין זייערע פאַרמעסטן מיט מיליטערישע ספּאָרט־איינהייטן, אָדער מיט אַרויסגערופענע יידישע ווי קריסטלעכע מאַנשאַפטן פון דער אַרומיקער געגנט, זענען אונזערע ספּאָרטלער נישט איינמאָל אַרויס ווי זיגער.

בעת דער קלוב איז שפּעטער — שוין צום דריטן מאָל — אַריבער אין אַ נייעם לאָקאַל, ביי יחזקאל

דער אָרקעסטער, ווי פריער דער גאַנצער קלוב, אויסגעברייטערט זיין טעטיקייט, נאָכדעם ווי ר׳איז געוואָרן באַרייכערט מיט אַ גרעסערער צאָל נייע מכשירים. דעמאָלט איז שוין מעגלעך געווען צו באַשעפטיקן אַ ספּעציעלן לערער און ס׳איז אויך איינגעקויפט געוואָרן אַן אָנגעזעענע נאָטן־ביבליאָטעק. אין דער דאָזיקער צייט פלעגט שוין דער קלוב־אָרקעסטער איינגעלאַדן ווערן צו פוילישע דעפּילאַדעס, בעת וועלכע ער האָט אויסגעפירט פאַרשידענע מוזיק־שאַפונגען, בעיקר מאַרשן.

טראָץ דעם וואָס די מיטגלידערשאַפט פונעם קלוב איז געווען פּאָליטיש דיפערענצירט, איז אָבער דער קלוב ווי אַן אײנהייט געווען נאַציאָנאַל געשטימט, אַזוי, אַז דער אָרקעסטער פלעגט מיט אַ באַזונדערער סאַטיספאַקציע אָנטיילנעמען אין די יער־לעכע ל"ג־בעומר־פײַערונגען פון דער אָרטיקער ציוניסטישער יוגנט.

די דאָזיקע וויכטיקע ספּאָרטלעכע טעטיקייט פונעם „הכח"־קלוב און זײַן פּאָזיטיווע השפּעה אויף דער קערפּערלעכער אַנטוויקלונג פון דער סטאַשעווער יוגנט האָט אָנגעהאַלטן ביזן לעצטן טאָג פון דער עקזיסטענץ פון דער סטאַשעווער ייִדישער קהילה.

אַן אָנגעזעענער טייל פון די דאָזיקע ספּאָרטלער האָבן ביים נאַצי־אומגליק האַרטנעקיק געקעמפט פאַר זייער עקזיסטענץ, בעת מאַנכע פון זיי איז אויך גע־לונגען איבערצולעבן און געפינען זיך אין ישראל און אויך אין אַנדערע לענדער.

חברי מועדון הספורט „הכח" — מיטגלידער פון ספּאָרט־קלוב „הכח".

משה ראטנבערג / אמאטאָרן־טעאַטער און דראַמ־קרייזן

די נייגונג פון דער סטאַשעווער יוגנט צו קונסט האָט באַקומען איר אויסדרוק נישט נאָר אין איר מוזיקאַלישער טעטיקייט נאָר אויך אין איר אינטענסיוון דראַנג צום טעאַטער־וועזן און אַרטיסטישער אויסבילדונג.

די דאָזיקע נייגונג האָט גענומען איר אָנהייב נאָך פון יענע טראַדיציאָנעלע „פורים־שפילער", וועלכע האָבן — נאָך מיט פיל יאָרן צוריק — מיט גרויסער מי און לאַנגע פאַרבאַרייטונגען זיך געגרייט אויסצופירן זייערע פורים־קאָמעדיאַנטישע שטיק.

כאָטש זייערע „פורים־שפילן", ווי: „מכירת־יוסף", „אחשורוש" און אַנדערע, זענען, לויט אונזערע שפּעטערדיקע באַגריפן, אויסגעפירט געוואָרן אויף זייער אַ פרימיטיוון אופן — מוז אָבער אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז די דאָזיקע „אַרטיסטן" זענען אין זייער „שוישפּילערישער" טעטיקייט אינספּירירט געוואָרן פון אַן אינערלעכן דראַנג צו קינסטלערישן אויסדרוק, נישט רעכענענדיק זיך לחלוטין מיטן מאַטעריעלן נוצן, וואָס איז, אגב, תמיד געווען גאָר נעבעכדיק. שפּעטער, מיטן פאַרשפּרייטן זיך פונעם אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן אין שטעטל, האָט זיך אויך אויסגעפיינערט דער קינסטלערישער חוש פון דער אַרטיקער יוגנט. אונטער דער אָנפירונג פונעם באַגאַבטן פנחס פרידמאַן (פנחס'ל וואַלוועלע'ס) און מיט דער הילף פון די ברידער יענקעלע און שמעון פרידמאַן (די זין פון מאָטיס פרידמאַן) איז, בעת דעם ערשטן וועלט־קריג, אין 1914, אָרגאַניזירט געוואָרן אַ חנוכה־אָוונט און אין זעלבן יאָר אויך אַ פורים־אָוונט, אויף וועלכע ס'זענען אויפגעטראָטן אַ גרופּע מאַנדאָליניסטן מיט אַ קליינעם כאָר, און אין וועלכע ס'האָבן זיך אויך באַטייליקט די 2 שטעטלשע בדחנים: טוביה און יענקעלע מאַרשאַלעק.

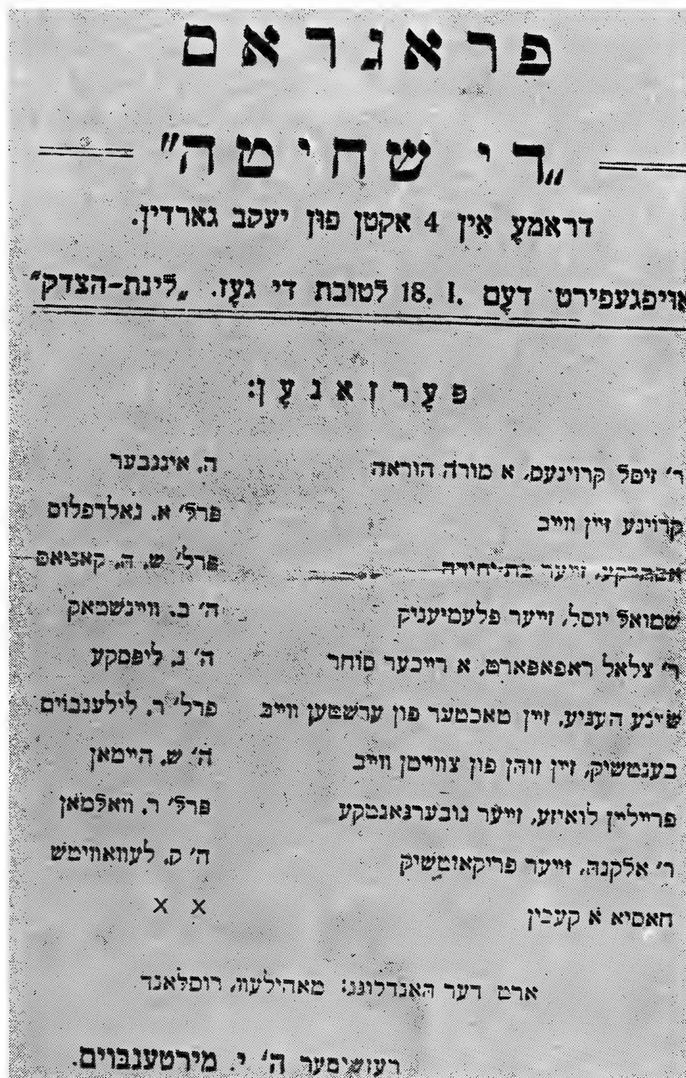
מיטן אונטערוואַקסן פון פרישע, יונגע כוחות, מיידלעך ווי יונגלעך, וועלכע זענען ערשט אַרויס פון חדר און בית־מדרש, האָט פנחס'ל פרידמאַן איינרעזשיסירט מער־שלימות'דיקע טעאַטער־פאַרשטעלונגען. אין די דאָזיקע אַמאַטאָרן־פאַרשטעלונגען, צוזאַמענגעשטעלטע פון רעציטאַציעס, קליינע סקעטשן און פון פאַרשידענע יידיש־העברעאישע פאָלקס־לידער, האָבן אָנטייל גענומען: לאה'קע נודלמאַן, אסתר'ל און בלימעלע לילנבלום, לאה'קע סאָכטערמאַן, נפתלי פרידמאַן, דער פאַרצייכענער פון די שורות און אַנד. כאַראַקטעריסטיש פאַרן דורשט נאָך קינסטלערישן גענוס פון דער סטאַשעווער יוגנט איז דער פאַקט, וואָס די דאָזיקע פאַרשטעלונגען זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין „זאַל" פון מאָטיס פרידמאַנ'ס גאַרבאַרניע — העט־ווייט אויפן פאָלוואַרק, וווּהין די שטעטלשע זענען געלאָפן, טאָפּטשענדיק אין די טיפע שנייען, אָדער בלאָטעס, אין דער נאַכט־פינצטערניש.

✶

אַ נייע תקופה פון אינטענסיווער טעאַטער־טעטיקייט איז איינגעטראָטן מיטן דערשיינען פון משה לייב דייטלבוים ז"ל. די גרויסע גייסטיק־אידייאישע ענדערונגען אינעם יידישן לעבן, וואָס זענען געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוזאַמען מיטן געוואַלטיקן פאַרשריט, וואָס ס'האָט דעמאָלט געמאַכט די יידישע דראַמאַטורגיע און בינע־קונסט בכלל — האָבן אויסגעאיבט אַן אַנטשיידנדיקע השפּעה אויף דער דעמאָלטדיקער סטאַשעווער יוגנט. אונטער דער געניטער אָנפירונג פונעם אינטעליגענטן און פילזייטיק־באַגאַבטן משה דייטלבוים זענען אויפגעפירט געוואָרן — דאָסמאָל שוין אין פייערלעשער זאַל — „גאָט, מענטש און טייוול", דער „ישיבה־בחור", דער „יידישער קעניג ליר", דער „ווילדער מענטש", „תקיעת־כף" און פיל אַנדערע. אין די פאַרשטעלונגען האָבן צוו. אַנדערע אָנטייל גענומען: פרל. איידלסבערג, וואָלף אייזנבערג, מאיר אייזנבערג, (דער לאָמער מאיר), מרדכי סאשעוויטש, פנחס'ל פרידמאַן א.אַ.וו. משה דייטלבוים האָט אויך איינרעזשיסירט און אויפגעפירט שווערע, פאַראַנטוואָרטלעכע דראַמען, צוו. אַנדערע אויך דעם „דיבוק" פון ש. אַנסקי. אגב איז, דער לעצטער, ווי אויך „גאָט, מענטש און טייוול", יעדעס יאָר אויפגעפירט געוואָרן אין אַ נייער

אויפלאַגע, ווערנדיק אויסגעפירט פון די אונטערוואַקסנדיקע „נייע שטערן". די פונאַנדערבליאונג פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין שטעטל האָט פיל בייגעטראָגן צום אויפשטעלן בשותפות׳ע דראַם־קרייזן, וועלכע האָבן רעאַליזירט פאַרשידענע טעאַטער־פאַראַנשטאַלטונגען פאַר פילאַנטראָפּישע, קולטורעלע און ציוניסטישע צילן, ווי: פאַר ק.ק.ל., „פּרץ"־ביבליאָטעק און אַנד. צווישן די, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דידאָזיקע קרייזן דאַרף מען דערמאָנען: לאה׳קע נודלמאַן, אסתר׳ל לילנבלום, יוסף ווינער, נפתלי פרידמאַן, גרשון קריגער, בלומע מייזלס, לאה טאַכטערמאַן, מאיר וויינשטאָק, אייזיק בוים, פנחס גרויבאַרט, שלמה היימאַן, אהרן ראָטשטיין, שרה׳לה האוער, רחל סעגאַל, אסתר ראָטנבערג און נאָך.

אַחוץ משה דייטלבוים איז אין שטעטל געווען טעטיק אַן אַנדערער באַגאַבטער, פּראָפעסיאָנעלער רעזשיסער, יודל מירטנבוים. וועלכער פלעגט — צוליב רייןמאַטעריעלע טעמים — זיך פאַרמעסטן אויפצופירן — מיט די באַשיידענע, אָרטיקע כוחות — גאַנץ ערנסטע פּיעסן, ווי: „מירעלע אפרת", „דער גבור אין קייטן", „קרייצער סאָנאַטע" און נאָך. כאָטש ס׳איז געווען אַ ווייטער מהלך, אין דעם קינסטלערישן און קולטורעלן באַנעם, צווישן מירטנבוים׳ס רעזשי און דייטלבוים׳ס, האָבן ביידע פיל בייגעשטייערט צו דער אויסבילדונג פון אַמאַטאָרן־אַרטיסטן, צו וועמעס פאַרשטעלונגען ס׳פלעגן, תמיד, קומען פיל יוגנטלעכע פון די נאָענטע שטעטלעך, כדי צו געניסן אַן אָוונט אין אַ קולטורעלער אַטמאָספער, וואָס האָט, לרוב, געפעלט אין דערהיים. זיי פלעגן אויך אַרויספאָרן אויף גאַסטראָלן אין די נאָענטע שטעטלעך, ווי: סטאָפּניץ, בוסק, כמיעלניק, שידלעוו א. א. וו.

פּראָגראַם
„די שחיטה"
דראַמע אין 4 אַקטן פון יעקב גאָרדין.

אויפגעפירט דעם 18. I. לטובת די געז. „לינת-הצדק"

פּערזאָנען:

ר׳ זיסל קרוינעס, א מורה הוראה	ה. אינגבער
קרוינע זיין ווייב	פרל׳ א. נאלדפלוס
אבהבקע, זייער בת־יחידה	פרל׳ ש. ה. קאציאס
שמואל יוסל, זייער פלעמיעניק	ה׳ ב. וויינשטאק
ר׳ צלאל ראפאפארט, א רייכער סוחר	ה׳ ג. ליפסקע
שיינע העניע, זיין טאכטער פון ערשטען ווייב	פרל׳ ה. לילענבוים
בענטשיק, זיין זוהן פון צווייטן ווייב	ה׳ ש. היימאן
פריילין לואיזע, זייער נוּבערנאנטקע	פרל׳ ה. וואלמאן
ר׳ אלקנה, זייער פריקאזטשיק	ה׳ ק. לעוואוויטש
חאסיא א קעכין	× ×

ארט דער האנדלונג: מאהילעוו, רוסלאנד

רעזשיסער ה׳ י. מירטענבוים.

הצגת „די שחיטה", בבימוי י. מירטנבוים —
„די שחיטה", רעזשיסירט פון י. מירטנבוים.

דידאָזיקע אַמאַטאָרן פלעגן זיך פילן אַזוי שטאַרק, אַז מאַנכע פון זיי פלעגן, אויף אייגענער האַנט, איינשטודירן באַשטימטע סקעטשן. קאָמעדיעס א.אַ.וו. אַזוי האָבן געטאָן יוסף ווינער און שלמה היימאַן. דער לעצטער האָט אַפילו געוואַגט צו מאַכן אַ באַזוך מיט „זיין" טרופּע „אַרטיסטן" אין דעם דערבייאיקן שטעטל סטאָפּניץ.

אונזערע אייגענע „מומחים" פלעגן שוין אליין איינאָרדענען גרעסערע חנוכה־אָוונטן, הערצל־אַקאַדע־מיעס א. אַנד., אויסגעפירטע, לרוב, דורכן השה״צ, אָדער בשותפות מיט דער ציונ. אָרגאַניזאַציע, אויף וועלכע ס׳פלעגט אויפטרעטן אַ ריזיקער גוט־איינשטו־דירטער, 4־שטימיקער כאָר, מיט פידל־קאָנצערטן, שטרייך־קוואַרטעטן, ווי אויך רעציטאַציעס, בילדלעך א.אַ.וו., אויספירנדיק אַלץ, נישט נאָר מיט איבערגע־געבנקייט צו דער זאַך — נאָר אויך מיט אַ געוויסן טאַלאַנט.

פראָגראַם

1) „מיר שמידן" (כאָר געזאַנג) פון ל. וואלמאן.

2) „לייג דיין קאפ" (כאָר געזאַנג) פון ה. לייוויק.

אקאמפ. דורך ה"ה ש. גרידמאן און ה. ווייסוואל

3) „ראמאנס" פון ל. וו. בעטהאָווען אויסג. דורך ה׳ מ. ראטענבערג

4) „טרוימערייי" פון ר. שוהמאַן . . . . .

5) א כלה אויף א פראבע (1 אַקט) פון א טונקלער

אויסג. דורך ה"ה ש. הייטאן, מ. בלאנק און פרל׳ ר. אייזענבערג

— פויזע —

6) „לעגענדע" פון ה. וויעניאווסקי אויסג. דורך ה׳ מ׳ ראטענבערג

7) „ווער איז דער פערברעכער" (1 אקט) פון א. סינקלער

אויסג. דורך ה"ה ש. הייטאן, מ׳ בלאנק און פרל׳ ר׳ אייזענבערג

— פויזע —

8) אונזערע קינדער (א בילד) אויסג. דורך אייזענבערג, קשענסקי, וויכמאן

9) „וואסער טרעגער" (כאָר געזאַנג) פאלקס־ליד

10) „שבת־ראפסאדיע" פון מ׳ ראטענבערג אויסג׳ דורך ה׳ מ׳ ראטענבערג

11) „בין איך מיר א שניידעריל" (כאָר געזאַנג) פאלקס־ליד

אויסגעפירט אין סטאשעו באנביק רעם 4. 29. 1929 אין פייער־לעשער זאל

דורכן השומר־הצעיר און סימפאטיקער

ערב אמנותי מבוצע ע״י השה״צ ואוהדים —
קינסטלערישער אָוונט אויסגעפירט פון השה״צ און סימפאַטיקער.

ס׳פלעגן אויך אויסגע־פירט ווערן די דעמאָלט פאָ־פולערע „מוזיקאַליש־וואָקאַ־לע אָוונט־קאָנצערטן", וועל־כע מ׳האָט געוויינלעך צו־נויפגעשטיקעוועט פון אַ ריי אַקטועלע לידער און קליינע כאָר־געזאַנגען און סקעטשן, אָדער מיט אַ לייכטן פידל־פראָגראַם. אגב האָט מען זיך שוין דעמאָלט באַנוצט מיטן גרויסן זאַל פון דער געוועזענער צערקווע.

אין דער דאָזיקער טעטי־קייט האָבן אויך נישט געפעלט קיין קוריאָזן און אַפילו סקאַנדאַלן מצד די שטעטלשע פרומע קרייזן. די לעצטע האָבן געטאָן אַלץ, כדי צו שטערן „די יונגע מיט די מיידך" אויסצופירן זייערע פונקציעס און אויפ־גאַבן, וועלכע זיי האָבן זיך געשטעלט — אין דער טי־פער איבערצייגונג, אַז זיי טאָן אַ העכסט נוצלעכע אַרבעט פאַר זיך, פאַר דער יוגנט און פאַר דער גאַנצער יידיש־וועלטלעכער געזעל־שאַפטלעכקייט בכלל.

זכרונות והווי

ילדות ונעורים בסטאשוב / יחזקאל קירשנבוים ז"ל פריז

מתוך פרקי חיים של צייר יהודי *

ילדותי דומה היתה לילדותם של רוב ילדי העניים שבעיירות פולין. בהבדל זה בלבד, שבן־זקוניו של ר' נתן־נטע מאיר נועד לתעודה מיוחדת. מה שמותר היה לילדים אחרים לא היה מותר לי, שהרי לא נאה היה לי שאקח חלק בתענוגיהם של ילדים אחרים. על כן נשארתי תמיד בודד ומובדל וחייתי לי בתוך עולם שנוצר במיוחד למעני, עולם ללא תענוגי־ילדות. עוד בשחר ילדותי היו תמיד מקננים בנפשי געגועים רבים, געגועים שנוהים היו אחרי העננים, בלא שתהיה בהם ממשות כלשהי. העניין היחיד שהיה לי בלימודי בחדר נתעורר בי בשל אגדות החומש המופלאות ובייחוד משכו את לבי האגדות מספר־הישר. כל דבר רואה הייתי בצורה ציורית. ואילו הגמרא והתוספות לא עניינוני ביותר ולפרקים אף עוררו בי שיעמום. אלא שעל־פי נס הייתי אחד התלמידים הטובים שבחדר, ולא פעם אף הטוב שבכולם.

איני יכול לטעון שילדותי עברה ללא תענוגים כלל. בסטאשוב רואים היו לא מעט דמויות ציוריות, שהשפיעו רוב אושר על נפש הילד שבי: היו אלה המנגנים על תיבות־הנגינה שלהם, ועליהן התוכים היפים, הצבעוניים. חלק מהתוכים ידעו אפילו לקלל בקללות יהודיות. עוד היום מרננים בי צלילי־העופרת של אותן מנגינות נוגות, נושנות ואפורות, שהיו מצילות אוזניים ונוסכות תוגה בלב. המנגן־בכינור הסומא היה בא לסטאשוב מדי שנה בשנה בערב־הפסח. הוא היה מבשר האביב בסטאשוב. מצלילי כינורו בוקעת היתה עצבות לאין גבול, וכאשר מלווה היה את נגינת־כינורו בזמר על הפוגרום בקישינייב, היתה מצטיירת לנגד עיני כל תמונת הביעותים.

על כל פנים כשהיו אוזני שומעות מנגינה, עצובה כעליזה, היתה נפשי יוצאת מרוב עריבות. אך לעתים היו מתמזגים ביחד תענוגים של צבע, ריתמוס ומוזיקה לשלימות אחת. היה זה בזמן שהיה בא צדיק לסטאשוב. רושם גדול במיוחד היה עושה עלי הרבי ר' מוט'לה, נכדו של ר' מרדכי מטשרנוביל. יהודי צנום היה, נמוך־קומה וצולע על ירכו. אבל תחתוני המשי הצבעוניים שלו, ששימשו לו כמכנסיים, נקיים היו, אצטלתו גזורה היתה לפי דוגמה מיוחדת, ואף היא עשויה היתה משי צבעוני טהור. פנים קטנות היו לו עטורות זקנקן לבן זעיר, על חוטמו הקצר ישובים היו משקפיים שזכוכיתיהם עבות, ומבעדן קרנו שתי קרניים שדומות היו לקרני שמש. היו אלו שתי עיניו. הבריות היו אומרות, שזהו הצדיק היחיד שאפשר לראות בעליל, כי השכינה שורה עליו. ואכן, אף אני ראיתי זאת במו עיני. כמה חיל ורעדה היו ממלאים את לבי באותם ימי השבת, שהיו מלווים את הרבי לבית־המדרש בשירה ובזימרה. עוד היום אזכורה את הניגונים ההם, שהשמחה והעצבות שימשו בהם בערבובייה. ריקודו של ר' מוט'לה, בעל הרגל הצולעת, בשמחת־תורה, שהיה נמשך 12 שעות רצופות, לא היה ריקוד סתם — היה זה ריקוד שמלאכי־שמים היו מרקידים אותו.

הנה כי כן, היו בסטאשוב גם רגעי שמחה: כאשר היו מכניסים ספר־תורה לבית־הכנסת או כאשר היו מוליכים חתן וכלה לחופה. לסטאשוב היו כלי־זמרים משלה. ומלבד שלושת המנגנים בכינור, שכל אחד מהם היה רואה עצמו כבטהובן, היה גם חצ'קלה המחצצר מראקוב, שהיה מחשיב עצמו בעת שניגן בחצוצרת־הנחושת שלו, כאילו היה לפחות וואגנר בכבודו ובעצמו. ישראל־בר כלי־זמר וחצ'קלה המחצצר הם הווירטואוזים הבלתי־נשכחים שלי. כל מה שהיה בו מן הצבעוני, הריתמי והמוסיקאלי, היה חי ורונן בקרבי.

יסוד צבעוני ביותר היו בעיני בני־עמך. סבלי סטא־

---

* רשימה זו תורגמה מיידיש ע"י מ. חלמיש והופיעה ב„על־המשמר" ב־2.9.1955 וב־9.9.1955.

זיסל פונפה — זיסל פאנפע

שוב, בעלי הכתפיים הרחבות, בחזיותיהם האדומות, שמלאות היו אקורדים צבעוניים. שכן כל טלאי שבחזיה כזאת היה לו צליל צבעוני מוסיקאלי משלו. גם שואבי־המיים שבסטאשוב, איזו צבעוניות מיוחדת היתה מציינת אותם, ועם זאת הצטיין כל אחד מהם בטביעת חותם אישי משלו. פייבל׳ה שואב־המיים היה אומר, שאילו היה בר־מזל וידע עברי בנערותו, כי אז היה יכול להיות משורר אצל החזן. ואומנם, כל־אימת שראהו, היה פייבל׳ה מזמר אותו ניגון עצמו של מזמורי ההלל. הוא היה שמח בחלקו על מתנה זו שחננו בה הקב״ה. אף־על־פי שחולה־ריאות היה ולא היתה לו אפילו כותו־נת להחלפה, או נעליים ראויות לשמן בשביל החורף, הוא לא היה מתאונן חלילה מעולם על בוראו. ואכן, היתה לו הלחמנייה בחמאה שלו עוד בחייו. והיה זה סילסולו במנגינה מתוך ההלל. הוא היה הבי:צ׳ה שלי.

במלאות לי עשר שנים באתי בפעם הראשונה במגע עם המוות. אחי, שלמדן גדול היה ושמו יצא לתהילה בסטאשוב ובסביבתה, שבק חיים לאחר מחלה ממושכת בהיותו בן עשרים. בשעה שעמדתי לפני קברו הפתוח של אחי חל בי לפתע שינוי עמוק ובאורח בלתי־מודע. מאותה שעה ואילך פנו כל מחשבותי ועלו על דרך כמעט פילוסופית. בימים ההם החלו זמנים קשים ורבי עצבות בבית הורי. הלבבות היו שבורים ואמי החלה להתענות ולהסתגף בצומות, ישבה כל הימים ליד הסי־דור או החומש בתירגום יידיש, כשעיניה זולגות דמעות ללא הפסק. אבי החל להתעמק עוד הרבה יותר מאשר קודם לכן בעולמות שלו, לא היה מוציא מידו את הספר „מאור־ושמש״, חיבורו של ר׳ יוסל׳ה הגדול מניישטאט *. ימי שני וחמישי בשבת נהפכו בביתנו לימי־תענית, והעצבנות והרגזנות גוברות מיום ליום יותר. בכל הז־דמנות שהיא, היה אחי בן הי״ז מקבל סטירות־לחי ופת־אום נהפך גם היחס אלי להיות חמור עוד יותר. אם חלילה לא ברכתי פעם כפי שעלה ברצונם של הורי, הייתי מקבל גם אני סטירות־לחי. אחי בן הי״ז היה בחור מוצלח, שהטבע חננו בכל המעלות הטובות. עלם יפה־תואר ובעל כשרונות רב־צדדיים, ידע לשרטט, לצייר, לגלף בעץ. ידע ללמוד לשונות בקלות הגדולה ביותר. אולם בניגוד לאח שמת, לא היה מהדר כל כך במצוות הדת ותחת ללמוד בבית־המדרש היה עוסק בעסקי חולין. אף על פי כן היה שומר על כל הדינים ומצוות התורה, ועם זאת קשה היה לו לשאת בצרות־המוחין ובקנאותם של הורי. הוא נסע לבסוף מן הבית וכדי לפרנס את עצמו נעשה מורה באחד הכפרים. שם היה אנוס לישון ברפת של בהמות. מחמת הצטננות חלה בדלקת־ריאות ושוב לא הבריא ממחלתו זו. הוא עוד התענה במשך שלוש שנים עד שאוכלו ריאותיו, ובדיוק בימים שהגעתי לבר־מצווה הוא נפח את נשמתו.

שוב עמדתי ליד קבר פתוח של אח, אשר מת אף הוא בגיל 20. מאורע זה הביאני לידי מחשבות מיוחדות במינן ולהרהורים מסוימים בנוגע להווייתו של האדם. הורי נעשו מרי־נפש עוד יותר והסיגופים והצומות שלהם החמירו. תקוותם היחידה שבן־זקוניהם הוא שי־ביא להם נחמה, החלה להתבדות אף היא. תחת לשבת

* לא מדויק. מחבר הספר הוא ר׳ קלונימוס קלמן הלוי אפשטין, אביו של ר׳ יוסל׳ה (— המלביהד״פ).

בבית־המדרש ולהתנועע על־גבי הגמרא, היו מוצאים אותי שוכב באחו ומסתכל בשמיים, חולם בהקיץ וחוזה דברים שהיו קיימים רק בתת־התודעה שלי.

פתאום גברה בי התשוקה לשרטט ודווקא פרצופי אדם — דבר האסור ליהודים. לא עברו ימים רבים והורי מצאו רישומים שרשמתי ועמהם גם ספרים מוסת־רים, שלא היו מעלים מעולם על דעתם, כי בנם, ומה גם בן־הזקונים, יעסוק בספרים מעין אלה. מובן מאליו, שכל־אימת שדבר־מה לא היה נושא חן בעיני אבי, הייתי סופג מידיו סטירות־לחי לוהטות.

משמלאו לי 14 שנה בדיוק פרצה מלחמת־העולם והכל נשתנה בתכלית. תחילה עשו עלי רושם רומאנטי הקוזאקים על סוסיהם הקטנים והרמחים החדים והארו־כים שבידיהם. היה בהם משהו המטיל אימה. הפסים הצבעוניים — אדומים, כתומים, כחולים — שעל אב־רקיהם היו מתחלפים בעיני ונהפכו למעין קשת צבעונין. אולם הרומאנטיקה פינתה עד מהרה את מקומה למעשי־זוועה — שוד, יריות וסתם פרעות. בדיוק ביום־הכיפו־רים של שנת 1914 אירע בסטאשוב פוגרום נורא. כן, המלחמה החלה לגלות את פרצופה האמיתי. והנה הגיעו האוסטרים, שבשבילנו היהודים הם היו כמביאי־הגאולה. אבל דבר זה לא ארך אלא ארבע שבועות, ואחר־כך שוב היתה לנו ממשלה צארית במשך כמחצית השנה. היינו נתונים במצב של פחד מתמיד וחרדת־לב מעיקה. בשנת 1915 שוב נסוגו המחנות הצאריים באי־סדר מפולין ותוך־כדי נסיגתם היו שודדים, רוצחים וסוחבים אתם יהודים. ושוב הגיע צבא־ישע חדש. היו אלה חיילי הכיבוש של המלך והקיסר, והיהודים נשמו שוב קצת לרווחה. החיים נעשו קלים יותר במקצת.

ואני בינתיים הייתי גדל והולך ודרכי בחיים נשתנה. הרגשתי תשוקה עזה לדעת וללימודים. החילותי לקרוא כדרך המשכילים בספרי הקלאסיקאנים היהודיים. בייחוד התפעלתי מיצירותיו של פרץ. „בלילה בשוק הישן" ו„בין שני הרים" של פרץ עשו עלי רושם עצום כל כך, שעד היום מרגיש אני אותה הזדעזעות נפשית, כפי שהרגשתי בעת שקראתים לראשונה, עת הייתי נער בן ט"ו או ט"ז. כן העסיקוני בימים ההם בעיות פילוסופיות. בהיותי בן ט"ז קראתי בביקורת המקרא של שפינוזה.

פיבלה שואב־המיים — פייוועלע וואסערטרעגער

אף על פי שלא היתה לי כל השכלה שיטתית הדרושה לשם הבנת יצירה כזאת, נתחוללה בי בכל זאת תסיסה מהפכנית עמוקה. סבורני, כי באותם הימים נעשה יחסי לדת שונה לחלוטין והפוך מזה שהיה לי עד אז. במלה אחת — נהפכתי לאפיקורס ממש. עם שהורי הרגישו במהפכה שנתחוללה בקרבי, הם לא היו מעלים על דעתם מעולם, שאכן נהפך בנם לאפיקורס אמיתי, שכן די היה להם גם בכך שבן־זקוניהם החל מקל בשמירת מצוות. עד מהרה נהפך לי הבית לגיהנום. הקושיות היכן הייתי והיכן התפללתי ומה עשיתי כל היום? — נתלוו לא פעם מכות ומהלומות. החרפה שגרמתי להורי היתה ללא נשוא, שכן התלחשו הנשים, שרואים אותי לעתים מטייל ליד ה„טומאה" רחמנא־ליצלן עם איזו ריבה. הכל יכלו אבי ואמי להאמין, אבל דבר זה — לא, הם לא יכלו להעלותו בדמיונם.

כיצד אומר הפתגם העממי? „הכד ימשיך בהילוכו לבאר, רק עד שאוזנו תישבר". ואכן, באחד מימי האביב

הנאים נפגשתי לפגישה קצרה עם חברה באיזו פינת רחוב שקטה, ובדיוק באותה שעה עברה שם אמי ובמו עיניה ראתה את הצרה שהתרגשה על ראשה. היא התנפלה עלי וחלקה לי סטירות־לחי באמצע הרחוב, שכהרף־עין נתמלא יהודיות. הנערה המסכנה נתלוותה בקללות וגידופים ואני גורשתי כאילו הייתי פושע. ללכת הביתה לא יכולתי עוד, שכן היה אבי ממיתני

חילה שרה דבורה׳ס —
חילא שרה דבורה׳ס

מן־הסתם בו במקום. להתחיל במלאכה ולהיות עצמאי — לכך דרוש היה מעט כסף. להיעשות רוכל ולחזור על־פני הכפרים עם מיני סדקית וכדומה, לא היה לפי כוחי. לא הצטיינתי מעודי בכשרון למסחר.

באין מוצא שמתי פעמי לעולם הגדול. בלא פרוטה לפורטה, בכותנתי לעורי. נזכרתי באיזה קרובים שישבו בעיירה קלימנטוב ושידעתי כי יש להם פרנסה בריוח. ידעתי גם שאם אבוא לביתם, הם יקבלוני לימים מספר בזרועות פתוחות. דמי־נסיעה לא היו לי, ואני זוכר כאילו היה זה עתה, כי בשעה 2 אחרי הצהריים יצאתי ברגל מסטאשוב ובשעה 9 בערב הגעתי לקלימנטוב.

— שלום־עליכם, חצ׳קלה, קרא לעומתי ר׳ מרדכי שארי. איזה אורח חביב! צהלה גם אשתו חנה. גם הילדים, שאחדים מהם שמעו את שמי ואחרים אף הכירוני מקודם, שמחו שחצ׳קלה בא להתארח. אף־על־פי־כן, לכשהגיעה שעת ארוחת־הערב, הבחין ר׳ מרדכי, שמחסידי הרבי מגור היה, שהברכה לפני האכילה וברכת־המזון שלאחריה לא נעשו באותה התלהבות שהיה רגיל בה, ושאפשר היה לצפות לה אצל בן־זקוניו של דודו ר׳ נתן־נטע מאיר.

כתום הארוחה, שאלני ר׳ מרדכי כיצד נסתבכו הדב־רים שגרמתי כבוד כה רב לקרובי בביקורי הבלתי־צפוי. הסברתי להם, שהואיל וחורף בעולם והזמנים הם זמני מלחמה, ובבית־מדרשה של סטאשוב חסרים עצים להס־קה, באתי ללמוד זמן קצר בבית־מדרשה של קלימנטוב. אבל היהודים שלנו נתברכו בחוש־ריח ובטביעת־עין. שהרי אמר כבר הנביא ישעיה „הכרת פניהם ענתה בם". ואומנם לא היו עוד פיאותי כפי שהצטרכו להיות פיאותיו של בן־הזקונים לר׳ נתן־נטע מאיר, ותנועותי והעוויותי היו אף הן שונות מאלו שאצל בחור בית־מדרש נלהב. אף על פי כן, בראותם שאני מורעב ותשוש־כוח ובידעם מה גדולה הדחקות בבית הורי, הציעו לי שאשאר בביתם כשבוע שבועיים, ואני נעניתי להם.

כאשר ר׳ מרדכי ניגש למחרת היום לבית־המדרש כדי לתהות קצת על טיב לימודי בגמרא, הוא לא מצא שם את חצ׳קלה. בימים ההם הייתי חבר ב„השומר" והכרתי חלק מחברי התנועה שבעיירות הסביבה. יצאתי, איפוא, לחפש את חברי ובמוצאי אחד מהם סיפרתי לו הכל ועם זאת הודעתי לו שלא אוכל להישאר בבית ר׳ מרדכי שבועיים ימים. כל מה שעבר עלי והמועקה שלחצה עלי בכל ימי ילדותי עוררו בי שנאה עזה לכל דבר שריח של דת ושל אדיקות נודף ממנו. בטוח הייתי שהשלום בין משפחתי לביני לא יאריך ימים.

החילונו לחפש למעני אחרי איזו כהונת מורה־עוזר באחד הכפרים. לא עבר זמן רב עד שמצאנו את אשר

חיפשנו. זוכר אני כיצד נסענו ביום של שלג חורפי בעגלת היהודי הכפרי, וכמה רומאנטי היה הכל בעיני. מזה חודשים רבים יכולתי זו הפעם הראשונה לנשום כראוי באווירו החפשי של הטבע שאינו יודע גבולות. היהודי היה בעל קומה גבוהה וצנום, אדם מצוין בפש־טותו. עם זאת העידו תנועותיו הכבולות כאילו על איזה חוסר־בטחון, ומעיניו נשקפה מרירות גדולה. כסבור הייתי שזהו טבעם של כל בני־הכפר ושל יהודי זה בפרט. אולם לכשהגעתי לביתו של היהודי בכפר וראיתי את בני־הבית, מיד נתגלו לעיני צרותיו של עלוב זה. אשתו המכשפה קיבלה את פניו בקללות נמרצות, וכחצי תריסר ילדים, שאפיהם זבים, עמדו מסביב בתוך בית מלא לכלוך וריח רע, כשפניהם נפוחות וסמוקות מבכי. גם קבלת־הפנים שהיא ערכה לי לא היתה מושכת־לב. היכן פיאותיו, הרי אין לו כלל צורת יהודי, ו„אינגאץ״ זה ידריך ילדינו בדרכי הבורא?

למראה המכשפה בלבד התחיל ראשי מסתחרר ועל זה נוסף עוד האוויר המורעל שבחדר, שהיה בו משום ניגוד גמור לאוויר הנפלא שנשמתי לפני דקות ספורות לתוך ריאותי הצעירות. אבל עשיתי את חובתי הראשונה כאדם המבקש להוכיח לעולם שהוא יודע לקיים את עצמו בלא עזרת אחרים. לאחר פת־הערבית, שכללה פתיתים שחורים כשולי־הקדרה בחלב, אשר נהפכו במעי והילכו בהם סחור סחור בתנועה של מחלץ, נאסף סביבי מחנה זבי־האפים לקריאת־שמע. בחוץ הגיה אור הירח. היה ערב הדור־נאה וקריר. יכולתי להסתכל כאוות נפשי בטבע שמסביבי ותוך כדי כך להרהר בלבי על אושרי החדש. היהודי היה אומנם אדם טוב־לב והוא ניחמני והבטיח לי שיתייחס אלי כפי שראוי להתייחס לבן־אדם. אולם אשתו המכשפה צווחה שאין לה צורך ברבי בלא פיאות ושייכנס בו הרוח. והנה נתעוררה השאלה היכן להשכיבני לישון. היהודי הציע שאשכב על ספסל מאחורי התנור, ואילו המכשפה צעקה: כלום חולה הוא לשכב ברפת עם הבהמות? כדי להיפטר מפרצופה של המכשפה ומשמוע את קולה, החלטתי לישון ברפת. אך שם אכלני הקור ואיברי קפאו. היהודי סבל בשל כך יסורים והוא חשש פן אגווע חלילה מקור. הוא הציע לי להביאני בחזרה לקלימנטוב, אך אני החלטתי להישאר במקום, לפי שממש לא ידעתי להיכן אשים את פעמי.

בגיהנום זה חייתי ארבעה שבועות. הגמול היחיד לצרות שפקדוני בקירבת המכשפה היה טיול, שהייתי עושה כפעם בפעם דרך הכפר כדי לנשום לתוכי אוויר עולמו של יה. בדמיוני כבר החילותי אז לצייר תמונות־נוף. כתום חודש לשבתי בכפר, נודע לשארי ר׳ מרדכי מקום הימצאי והוא בא לראותני. הוא שח לי, כי בבית־הורי בסטאשוב נעשה חושך וצלמוות. אבי ואמי חלו וחייהם נתונים בסכנה. שבועות עברו מאז היעלמי עד שנודע להם כי לא שלחתי יד בנפשי ולא עשיתי בי מעשה. אבי הטיל על אמי את אשמת היעלמי, ואילו אמי טענה שכל הצרות שהיא גרמה לי באו משום שהוא היה מסיתה בי, ובסוף חלו שניהם מרוב צער. בשומעי את הדברים האלה החל לבי נוקפני ומרוב דאגה שלא תתרגש חלילה איזו פורענות על הורי, החלטתי לשוב לסטאשוב בהקדם האפשרי.

ואומנם, בהגיעי לסטאשוב מצאתי את הורי שהם חולים שניהם. עם כניסתי הביתה, הם פרצו בבכי. רא־שית משמחה שבנם צעירם חי וקיים עדיין, והשנית, מפני שנוכחו לדעת שהקרב שלהם אבוד.

בהיותי בן י״ז היה לי כבר מעמד מסוים בקרב הנוער הסטאשובאי. בימים ההם היה אופיי יותר דמוקראטי במקצת מאשר בשנים שלפני כן. מתייחס הייתי בסובלנות לחברי הקודמים, שעדיין הוסיפו לשבת בבית־המדרש, ועם זאת הייתי אני עצמי חבר בהשומר־הצעיר ומתרועע עם נערים שהיו עובדים אצל בעלי־מלאכה ומשתייכים לאירגון הנוער „צוקונפט״. התעסקותי העיקרית היתה קריאה בספרים ורישום. במועדוניה של סטאשוב ושל עיירות אחרות תלויים היו ציורי דיוקנאות, מעשי ידי להתפאר. במועדון הציונים מצויה היתה תמונת־דיוקנו של הרצל, אצל הסוציאליסטים — זו של קארל מארקס, אצל הבונדאים — מדם, ואילו באולם הספרייה תלויות היו על־גבי הכתלים תמונותיהם של הקלאסיקאנים: מנדלי מוכר־ספרים, שלום־עליכם, פרץ, שאותם אהבתי לצייר יותר מכולם. את דיוקניהם ידעתי על־פה אפילו בתוך השינה.

הנוער המתקדם בסטאשוב ובעיירות הסמוכות היו חושבים אותי לבחור בעל־כשרונות. אך בלבי היתה

תשוקה למשהו שלא ראיתי ולא ידעתי מעודי. בלבי קיננה איזו ערגה סתומה לעולם של אמנות אמיתית. בסטאשוב כבר מצויים היו בימים ההם צעירים בעלי השכלה של בית־ספר תיכון או השכלה דומה, ודווקא אלה היו מכבידים על לבי באומרם, כי אמן אמיתי מן ההכרח שיסיים תחילה גימנסיה ואחר־כך אוניברסיטה. והשנית — אמרו — זקן אני מכדי להתחיל עתה בלי־מודים. אף אני אמרתי לעצמי, כי תהיה זו רדיפה של דון־קישוט אחרי טחנות־רוח. כי מהיכן אקח את האמ־צעים, כלומר את הכסף הדרוש, כדי לנסוע לעיר גדולה לצורך לימודים? וכך יום רדף יום ואני נעשיתי בוגר יותר. חיי נעשו מלאי־ייאוש ומרה־שחורה, לפי שראיתי כי מרבית הבחורים בגילי הולכים להם בדרך ישרה: אחד נעשה סוחר, שני בעל־מלאכה, שלישי יש לו אמצעים ללמוד וסופו להיות איזה דוקטור וכיוצא בזה. אף אלה שלא באו בין החוגים המתקדמים והמשיכו בתלמודם בבית־המדרש, היתה להם מטרה ברורה בחיי־הם: אחד למד להיות שוחט, שני התכונן לקבל סמיכות לרבנות, ואילו שלישי ידע שאם לא זומן לו המזל להיות סוחר, כי אז יהיה למלמד. לעומת זאת ידעתי אני, שלא אזכה להיות לא זה ולא זה — אפילו לא מלמד. שכן לא היתה אף עבירה אחת שלא עברתי, בין אם להכעיס ובין אם מתוך הכרתי החופשית. אף על פי כן נזהר הייתי שלא לעבור עבירות בפרהסיה. הורי סובלים היו מאד בראותם שכל תקוותיהם גזו כעשן, ולפתע גמרו אומר לנסות להצילני על־ידי שידוך. אולם עד מהרה נוכחו לדעת שכל מאמציהם אך לשוא המה, משל היו מנסים לתקוע אבן בקיר. קמעה קמעה התרגלו למחשבה שאת הזיווג שלי כבר אבחר לי בעצמי. חרדת לבם היחידה היתה שלא אמיט חלילה חרפה על המש־פחה ולא אביא להם הביתה כלה מביתו של חייט או של בעל־מלאכה אחר. על דחקותם הגדולה נוספו מאות דאגות אחרות בנוגע לנשמתי העלובה שיצאה לתרבות רעה.

חרפתם של הורי גדולה היתה כל כך, שאבי התבייש אפילו להזכיר בפתק שכתב לרבי את העניינים הנוגעים לי ולהתנהגותי. פתאום החלו לסור לביתנו נערות — פעם באמתלא שבאו להזמין רישום לאבן מצבה, פעם לבקש ציור לריקמה על־גבי מפת שולחן או למיניאטורות. אולם לאמיתו של דבר היו אלו חברותי מהזמר־ הצעיר, או חברות סתם. לפי שמאז שנתי הט״ו ידעתי לינוק השראה והשפעה אך ורק מן המין הנשיי, ואילו חברים מן המין הגברי לא הניעו בי מעולם את נימי הנפש. שכן היה לי אופי רומאנטי עוד בילדותי והמין הנשיי היה לי מאז ומתמיד השיקוי המרענן את הלב.

אנשים אכולי דאגות שנתם נודדת בלילות, ודאגו־תיהם של הורי בגללי לא היו מועטות כלל וכלל. בלילות, לכשהיו מתעוררים ושולחים מבטם לעבר משכ־בי, — אויה היכן ה„אינגאץ״? היכן ועם מי הוא מתרוצץ שם בלילות? עם רדת הלילה, ובייחוד בלילות־ירח אביביים, יכלו למוצאני יושב בשדה שמחוץ לעיירה עם נערה בגילי וחולם על דא ועל הא, או כשאנו מקיפים בפעם החמישים את העיגול שמסביב לכיכר השוק. הכל ישנו בלילות, מחוץ לקומץ בני־נוער, בחורים ובחורות, שהיו מתפזרים על־פני הפינות האפלות שבסמטאות, בשדות שמאחורי בית־היראה הנוצרי. רובם היו מדברים על „תכלית״, היינו בנוגע לתנאים וחתונה, מהם כבר מאורסים היו. ואילו אני מעולם לא דברתי על תכלית. ואיך יכולתי לדבר על תכלית? מעולם לא השתכרתי פרוטה, מלאכה לא היתה בידי, במסחר לא עסקתי, סטודנט לא הייתי. הדל שבדלים הייתי. ועם זאת הייתי בעל רגש, קצת גם בעל דמיונות, והלבבות הנשיים הצעירים מאושרים היו לבלות אתי בצוותא איזו שעה ולחלום אתי את חלומותי. בנות הלווייה שלי היו גם מרעיפות עלי דברי נחמה במצבי חסר־הישע.

בשנת 1918, כאשר פילין השיגה את עצמאותה והמחנות של פילסודסקי ומישניציקי היו פורעים ביהו־דים, ניצנץ רעיון במוחי, שהנה הגיעה השעה לחפש דרך לעולם הרחוק. אך עמדתי מול השאלה החמורה, מניין אקח את האמצעים? אף דמי־נסיעה למרחק 10 קילומטר מסטאשוב לא היו עמדי, כה גדולה היתה דחקותי. מידי משפחתי לא הייתי מקבל אפילו פרוטה אחת, אף־על־פי שאחת מאחיותי נחשבה אז בין האמי־דים. אולם זו אדוקה היתה ורבות התפללה למעני אל הקב״ה שירחם עלי ויציל את נשמתי, על־מנת שאף היא תוכל לבטוח בחלקה בגן־העדן. פעם התבטאה,

שמוטב כי האלוהים יקח את נשמתי, מאשר שאצא לגרמניה וכדומה. שכן אם הנני כבר מומר כזה בבית, להיכן יגיעו הדברים בשבתי במדינה כגרמניה?

והנה הגיע זמני להתייצב לגיוס לצבא. פילסודסקי זקוק היה לחיילים ולתכלית זו גם היהודים היו כשרים. וועדת הגיוס מצאתני כשר לשירות, ומה יהיה עתה? מלאו לי אז י״ט שנה ומתי יקראו לי לשירות לא היה ידוע. אבי מוטל היה חולה והוא האמין שבזכות מחלתו יעלה בידו לשחררני מן הצבא. אשר לי לעצמי, הרי לא היו לי אז כל תוכניות. הזמנים שוב נעשו קשים יותר, לפי שהורי החלו שוב להציק לי ולתבוע ממני שאחזור למוטב ולמידות היהדות. חיי היו אז אנרכיים ופרועים מאד, נעשיתי שווה־נפש ולא היה איכפת לי אם אלך למלחמה או אם יעלה בידי להציל את נפשי ולחרוג אל העולם הגדול. ציפיתי לאיזה מאורע בלתי־צפוי שיוציאני ממצוקתי.

אור ליום ו׳ בשבת אופות נשי ישראל חלות ועוגות וכל מיני מאפה לכבוד השבת, כלומר ישנן בידן המעות הדרושות לתכלית זו. בליל־ירח מקסים של ירח מאי, בשלוש לפנות בוקר, הייתי עם אחת מחברותי, לאחר שטיילתי עמה במשך שעות ארוכות, וחלמנו ביחד חלומות רומאנטיים ממושכים וכבדים. לפני היפרדנו עמדנו עוד לפני שער ביתה, מפני שאיש מאתנו לא רצה עדיין ללכת לישון. לפתע נפתח שער הבית ואחותי הבכירה, שמתגוררת היתה באותו בית, יצאה החוצה כשבידיה פח עם עוגות שאמרה להביאן לנחתום. אני אפילו לא השגחתי בה, משום שבמשך שנים לא היה כל מגע בינינו. ודומה שבכלל לא היה מגע בינינו מעולם, שכן לה היו בנים גדולים ממני בשנים. לאחותי זו ולילדיה לא הייתי מרגיש משום מה כל רגש משפחתי. והייתי סבור, שאף אני ומעשי אין לה כל עניין בהם. על שום מה מספר אני כל זאת? הנה ואגיד.

בדרך כלל, ובייחוד בזמן ההוא, רגיל הייתי, שבשעת בואי הביתה בלילה, היה הבית שרוי באפלה. אבי ואמי אפילו לא היו יודעים אימתי אני חוזר. והנה באותו לילה נהדר, בהיותי שרוי באושרי הגדול שלאחר הטיול עם חברתי, השגחתי עם התקרבי לבית שבעד תריסי החלונות בוקע אור. הרגשה בלתי נעימה אפפתני. רק

יחזקאל קירשנבוים

נכנסתי פנימה ועדיין לא הספקתי להגיד מלה, החל אבי מכני ללא חמלה עד שכוסיתי מכות וחבורות, ואחותי שעמדה בחדר, דומה שאיזו הבעת נקמה מתוקה נשתפ־כה על פניה.

איני יודע מה קרה אחר־כך, אולם יודע אני, כי בקושי הצלחתי להתחמק החוצה, כל עוד רוחי בקרבי, ולהגיע לביתו של חבר שידעתי כי הוריו נסעו ואינם בבית. בינתיים נודע המקרה לאחדים מחברי בהשומר, ואני נדרתי נדר לפניהם, שאפילו אם אצטרך לגנוב, אברח ואסתלק מסטאשוב, על־מנת שלא איאלץ עוד לסבול את החרפות הללו שמקורן בקנאות העיוורת. ואומנם עלה בידי להשיג בעזרת השומר הלוואה של זהובים אחדים וגמרתי בלבי לצאת בדרכי לקראקוב. ברחובותיה של סטאשוב שוב לא ראוני בימים ההם.

בבוקר נאה אחד נסעתי למייכוב ומשם יצאתי ברכ־בת לקראקוב. היתה זו לי פעם ראשונה בחיי שראיתי רכבת ושנסעתי בה. היתה זו בריחתי ההרפתקנית השנייה מחמת המציק של הקנאות הדתית. קורותי בקראקוב לא היו מוצפות אורה רבה, מלבד מה שראיתי בפעם הראשונה בחיי את קרני אורות החשמל. ליל הראשון בקראקוב מר היה במיוחד. פולנית לא ידעתי

אלא בקושי. התעודה היחידה שהיתה עמדי היתה תעו־דת־ההתייצבות לגיוס. מובן מאליו, איפוא, שחפשתי ומצאתי לי איזה בית־לינה יהודי, כדי להניח שם את עצמותי היגעות מעמל הדרך. המלון שלי מלא היה יהודים בעלי זקן ופיאות. ואף על פי שעולם זה שנוא היה עלי בתכלית, לא היתה לי ברירה, מאחר שמעותי לא הספיקו לי כדי תשלום הלינה במלון משובח יותר.

באמצע הלילה העירני בעל המלון וציווה עלי במפ־גיע ללבוש את בגדי ולעזוב את ביתו. במלונו מתגוררים אך ורק יהודים מגאליציה — אמר — ולא יהודים מפו־לין הרוסית שהיא טריפה ופסולה. ומיד התייצבו ליד מיטתי שני בריונים מפוטמים והחלו מושכים אותי ממנה. לבשתי את בגדי ומיד השליכוני החוצה. בדיוק ירד גשם אותה שעה ובשבתי באותה אשמורת מאוחרת של לילה ליד אחד הבתים שברחוב, בעיצומו של הגשם, נגשו אלי שני שוטרים וביקשו לראות את תעודותי. הראיתי להם את תעודת־הגיוס והם התייחסו אלי באדיבות מרובה באומרם, כי לא נעים ללון בחוץ בליל גשם. בינתיים החל לעלות השחר. הם הביאוני לאיזה בית־מדרש ואני נכנסתי פנימה. לכשפסק הגשם יצאתי שוב החוצה.

היתה עמדי כתובתו של הדוקטור ריגר, שהיה אז מנהיגם של השומרים בקראקוב, ושמו הלך לפניו כמחנך ופדגוג. בשעות הבוקר נגשתי לקן השומרים בהתכווני לשאול בעצתו של אותו שומר־אח, שהרי השומרים היו אחים זה לזה. אלא שד״ר ריגר דנן היה טיפוס של סטודנט שאינו יודע התלהבות מהי. אותו מנהיג האחים אפילו לא הביט לעברי, ורק אמור אמר לי, לאחר ששח־תי לו כי שמעתי שיש קורסים חופשיים לאמנות וכי מוכן אני לעשות הכל כדי להשתכר לפת־לחם על־מנת שאוכל ללמוד אמנות, כי מוטב שאחזור עם כל הזיותי למקום שבאתי ממנו. סטודנטים יהודים שבעים מהזמן ההוא לא ידעו סנטימנטים. שוב יצאתי בלא כל חמו־מות. אותו מנהיג שומרים היה גוש קרח בעיצומו של קיץ.

בדרך מקרה הכרתי ברחוב את אחד השומרים אשר סיפר לי, שלפני ימים אחדים חל פילוג במחנה השומרים בקראקוב וכי הוא עצמו משתייך עתה להשומר־הפועל. השומר־האח הזה הביאני אל ביתו, השיג לי מקום־לינה לימים אחדים והציגני לפני עוד שומרים אחדים. אותה חבורה מהשומר־הפועל רובם פועלים היו. הם הביאוני לפני ועד הסטודנטים היהודים והשתדלו שאוכל להי־שאר בקראקוב לפחות שבועות אחדים, למען אוכל להיווכח אם יהיה לאל ידי ללמוד שם אמנות. אולם האפשרויות דלות היו. צריפי הלינה של הסטודנטים יותר משהיו מקומות לינה היו קיני חידקים. בקושי החזקתי מעמד באותה חברה שלושה שבועות. העדפתי לישון על־גבי ספסל שבאחד הגנים העירוניים ולגווע ברעב, מאשר לאכול את המרק המימי וללון בקיני החידקים האלה.

בשבוע הרביעי להיותי בקראקוב פגשתי באדם אחד בן סטאשוב, אשר סיפר לי, כי אחותי באה לקראקוב והיא מחפשת אותי בכל פינה. ואומנם היתה זו אחותי האהובה עלי, שהיתה כבר אכולת ייאוש עד שמצאתני. היתה זו פעם ראשונה מזה שבועות שבא אוכל של ממש לפי. אחותי סיפרה לי, שההורים חולים ואכולי מרירות וכי אחת כמיהתם, שאחזור הביתה, והם מוכנים להסכים שאתנהג כחפצי. אחותי רצתה לקחתני מיד אתה, אבל אני התעקשתי ואמרתי ששומה עלי לנסות עוד, שמא בכל־זאת יעלה בידי לעמוד ברשות עצמי ולהישאר בקראקוב.

בדיוק ביום שלפני תשעה באב החלטתי שלמחרת אני חוזר הביתה, משום שכל מאמצי עלו בתוהו. בתשעה באב, לעת ערב, הגעתי לסטאשוב חבוש כובע של גויים בעל מצחון מבריק. היהודים שנפגשו בדרכי לטשו עיניים. את אבי מצאתי בדיוק בשעה שעמד ללכת לבית־המד־רש, הוא נשק לי ובכה וביקשני שאלך עמו לבית־המדרש. החלפתי את הכובע של גויים בכובע יהודי והלכתי עמו לבית המדרש. מהיום ההוא ואילך נשתנה יחסו של אבא אלי תכלית שינוי. רשאי הייתי לעשות הכל, להישאר מחוץ לבית יום תמים, לקרוא בספרים, לצייר, ללבוש מעיל קצר ולחבוש כובע שמצחונו מב־ריק, ואפילו להתהלך לילות שלמים עם נערות. היחסים שביני לבין אבא נשתפרו בכל המובנים ואני התחלתי להעריצו. גם הוא מצדו החל פתאום להתגאות בי. הייתי רושם אז הרבה ובעיקר הייתי משרטט את דיוקנו של

אבא, בעת שהיה יושב שקוע בלימודיו. לעולם לא ראיתי עוד פרופיל כה נהדר. חוטמו מחוטב היה להפליא בדומה לפסל יווני, עיניו מצוינות היו ביופיין וקמרון מצחו הדור ונאה. לעומתו היתה אמי מתייחסת אלי בהסתייגות, ולא פעם היתה פורצת מלבה אנחה מרה למראה התנהגותו של בן זקוניה.

והנה הגיע הסתיו. המלחמה בין פולין לרוסיה החמירה וכל יום היו מצפים שאיקרא לקסרקטין. באו ימי הסוכות ולאחריהם החורף. ואכן, עם החורף באה הקריאה לשירות. לא היה בדעתי לעשות אחרת מאשר ללכת לגדוד, ולא עלתה כלל במוחי לעזוב את פולין כדרך שעשו רבים אחרים. שהרי מניין יבוא הכסף הדרוש לכך? אבי מוצמד היה למיטתו ובאותו חורף סבל קשה משגרון וממחלת הכליות. השנתון שלי חייב היה להיכנס לקסרקטין בחודש דצמבר לפני חג המולד, ואף אני עשיתי את כל ההכנות לצאת לקסרקטין. מבקר הייתי אצל ידידי ומכרי כדי ליטול מהם את ברכת הפרידה. בלילה, כשעה לפני חצות, הגעתי הביתה, אולם לא מצאתי בו איש. אבי החולה, שבמשך שבועות רבים לא ירד ממיטתו, לא היה אף הוא בבית וגם אמי נעדרה. מה אירע? צרורי מוטל היה מוכן, שכן למחרת בשמונה בבוקר חייבים היו כל הטירונים, ואני בתוכם, להתייצב לפני בניין העירייה, מוכנים ליציאה לדרך. בחצות הלילה חזרו אבא ואמא והודיעו לי שהשיגו למעני תעודת־מעבר, וכי נתנו בעבוט כל מה שהיה בבית ואף את תכשיטי החתונה של אמא אצל פיניה׳לה הצורף והשיגו כמה מאות זהובים. הם אף שכרו כבר עגלה שתסיע אותי לרכבת ומשם עלי לנסוע עד לגבול הגרמני, היינו לבנדין. בסוסנוביץ יש לנו כמה קרובים ואוכל לפנות אליהם והם כבר ידאגו למבריח אשר יבריחני אל מעבר לגבול. מעיני פרץ פתאום זרם של דמעות לנוכח המאמץ העל־אנושי שעשה אבי, כדי להציל את בנו ממוות בשדה הקרב.

למחרת עם שחר השכים אבי לקום, בעוד אמי מיררה בבכי ואנחות קורעות לב היו מתמלטות מפיה. אולם אבי היה מלא בטחון שבקרוב נתראה שוב. באותו בוקר היה השלג יורד ואבי החולה יצא עמי וליווני כברת דרך ארוכה עד אל מחוץ לעיר, ושם בקצה היער עמדה עגלה רתומה לסוס ועליה יושבים היו כמה נוסעים, ובעל־העגלה עמד וחיכה רק לבואי. בעת הפרידה בכה אבי ואף אני בכיתי בשעה שברכני בברכת הדרך „בהת־הלכך תנחה אותך...״ קשתה עלי מאד הפרידה מדמותו ההדורה של אבי. הוא היה בטוח שעוד יזכה לראותני, אולם בלבי לא היה בטחון זה. העגלה החלה לנוע ואני ראיתי את אבא כשהוא עומד ודמותו הנפלאה בולטת על־פני־השלג העמוק ובידו הוא מנענע לי מרחוק במטפחת הצבעונין שלו. זו היתה הפרידה מאבי ומאז שוב לא זכיתי לראותו לעולם.

הנה־כי־כן יצאתי לעולם הרחוק. בשעה מאוחרת בלילה הגעתי לבנדין. כאשר דרשו ממני את כרטיס הרכבת התברר לי שכרטיסי נעלם. בינתיים הגיעה המשטרה ושאלה לתעודותי, אבל גם תעודתי המזויפת נעלמה. מאן דהוא הבחין מן הסתם ברכבת בתעודה וגנבה ממני. נלקחתי אחר כבוד והובאתי למשטרה. למזלי שמורה היתה אתי תעודת הגיוס ואותה יכולתי להראות לשוטרים. נשאלתי על שום מה נסעתי לבנדין, שהרי מקום תעודתי הוא ראדום, אך לא ידעתי מה להשיב. הקיצור, לאחר שעות אחדות סיפחוני למחלקה של טירונים שעמדה לצאת למחרת בשמונה בבוקר בכיוון לראדום. בשמונה בבוקר התייצבו הטירונים בשורה ואף אני התייצבתי עמהם. מקומי היה במחלקה האחרונה, ששמורה היתה בידי חיילים מזוינים ברובים מכודנים. בדרך לתחנת הרכבת נזדמן לנו לעבור על פני אחד הבתים ועל גבי שלט, שהיה תלוי לפני מחסן של פחם, ראיתי כתוב את השם טננבוים. היתה זו משפחה שמוצאה מסטאשוב ואשר כמה מבניה היו חברי. אף־על־פי שלא עלתה במוחי קודם לכן כל מחשבה לעזוב את השורה ולערוק, קרא לי פתאום השם טננבוים כמין בת־קול, שאחמוק אל ביתם. למרות השמירה הקפדנית עלה בידי להתחמק מהשורה וכהרף עין קפצתי לתוך שער הבית. ואכן, בקומה ב׳ מצאתי את הדירה ובנושמי בכבדות לחצתי על פעמון הדלת. בני הבית שמחו מאד וקבלוני בקריאות: הנה חצקל קירשנבוים, צייר־האמן מסטאשוב בא!

פנחס שירמן הי״ד / מימי נעורי בסטאשוב

עלי להקדים ולהודיע, שבכלל לא עלה על דעתי לכתוב זכרונות מהעבר שלי. רק לאחר שחברי וידידי לחצו עלי, בקשר לחג יובלי, לרשום כמה שורות של זכרונות, אני מכריז ומודיע, שאני נכנע אך ורק לדרי־שתם, בלי שרצוני משתף פעולה בזה.

נולדתי בתשיעי ליולי 1887 בסטאשוב להורים אמידים מהמעמד הבינוני, והייתי ילד ככל הילדים. בן שלוש התחלתי ללכת ל„חדר״ למלמדי הראשון ר׳ חיים׳ל, מחוקק המצבות... מבוקר ועד ערב ישבתי עם חברי הרבים על הרצפה וערכתי מעשי שובבות ילדותיים, עד שהרבי נזכר בי ושאג עלי בקולו, קול־אריה: „בפינצ׳וב כבר עלה עמוד השחר, בואה לל־מוד !״ (פינצ׳וב — עיירה בפולין ועליה אומרים, ששם מקדים עמוד השחר לבקוע, ובגלל שמי „פנחס״ הוא קבע לי כינוי: „פינצ׳וב טאגט שוין״). הייתי ניגש בחפזון לשולחן, והרבי, שאחז בידו „מורה״ בצורת עצם־דגים, החל ללמוד אתי: קמץ אלף או וכו׳. אני חיקיתי את ההברות בהביטי יותר על החלונות מאשר על הרבי. בין תפקידי נחשב גם ללכת כמה פעמים בשבוע, בהשגחת „ריש דוכנא״ שלנו, לקרוא קריאת־שמע אצל יולדות. וכה ביליתי עד גיל חמש, בלי להבין עד היום, כיצד עלה בידי הרבי ללמדני „עברי״ במשך שנתיים. בן חמש התחלתי ללמוד „חומש״. הורי ערכו אז מסיבה יפה והזמינו את כל חברי הקטנים וגם הרבה אורחים של משפחתנו. אותי העמידו על שולחן וחברי אליקים (בן הבדחן העירוני יענק׳ל מארשאליק) ברכני, שיהיה לי כוחו של שמשון הגבור, חינו של יוסף הצדיק וברכות אחרות. ואז, זכורני, פרשתי בחגי־גיות את הפרשה הראשונה של „ויקרא״ והסעודה הרש־מית החלה. לחברי הקטנים חילקו שקיקות־נייר קטנות, מלאות פירות וסוכריות, אך מה שקיבלו המבוגרים — אינני זוכר. מאז הפכתי בחור־חומש שלמד בכל שבוע מסידרת השבוע עד „שני״, וכל יום שישי לפני הצהריים למדנו על רגל אחת גם את טעמי המקרא, כדי שנוכל בשבת להעביר את הסידרה: שניים מקרא ואחד תרגום.

בן שש נתייתמתי מאבי, שמת במיטב שנותיו. בהמ־שך חינוכי עסקה אמי המנוחה. היתה זו אם טובה מאד. אך נהגה לפי ההשגות של הדור הישן. היא רצתה לראות בי נער שיחשק בלימוד התורה עד שיוכל להיות לרב כשיגיע הזמן. היתה זאת שאיפה נעלה, מקובלת אצל כל האימהות היהודיות בימים ההם. ולכן היא שלחתני ללמוד אצל מלמד „גדול״, „פרץ החיגר״ קראו לו, כשמו כן היה, ושילמה עבורי שישה רו״כ ל„זמן״ (6 חודשים). ואם הייתי מתמרד קצת, כדרך ילדים, ומאחר ללכת ל„חדר״, היתה אמי מזכירה לי, שהיא אלמנה, בעלת אמצעים מוגבלים ביותר, ובכל זאת היא משלמת בשבילי שישה רובל לזמן. המלה אלמנה השפיעה עלי נמרצות, ומיד חטפתי את החומש ורצתי ל„חדר״, כי כבר בימי ילדותי הרגשתי בטעם האמיתי של הפסוק: „כל אלמנה ויתום לא תענון״.

אצל רבי, פרץ החיגר, החילותי מאוחר יותר ללמוד גמרא בפרק הראשון של מסכת בבא־מציעא, „שנים אוחזין בטלית״, ובכל בוקר למדתי גם סעיפים אחדים מתוך ספר „חיי אדם״. בין חברי הקונדסים הייתי אני הילד השקט ביותר, עד שאשת הרבי, מרוב חיבתה אלי על הביצוע הקפדני של כל שליחויותיה, ובתוך זה גם סילוק דלי־המים המלוכלכים בכל בוקר, היתה מכבדת אותי, בכל יום שישי בבוקר, בפרוסת „וויסקרובק״ (פרוסת־לחם בתערובת בצלים, שנעשה מעיסת־סיום), שאך הוציאה מהתנור. אחרי שלמדתי שנה אחת אצל פרץ החיגר, עברתי ללמוד אצל ר׳ אריה מלמד, שבעיני תלמידיו כבר׳ נראה כעין „מתקן״ בזעיר־אנפין, וזאת משום שהרשה לכולנו לאכול בבוקר אחרי „קריאת־שמע״ ולסיים את שאר התפילה אחרי האוכל. למלמד זה הרגשתי יותר קירבה מאשר לשני המלמדים הקו־דמים, כמאמר פתגם־העם: „קין״ (באידית „לעיסה״) אינו „הבל״.

אך כנראה שאמי חשבה אחרת על אותו מלמד, כי אחרי כמה חודשים העבירה אותי למלמד יותר חרד, לייבוש נת׳לעס. היה זה יהודי, אביון גדול. בימות החורף היה על כל תלמיד להביא אתו בכל יום, מתחת לבית שחיו, גזע עץ להסיק בו את התנור וגם 3 גרושים

לשבוע, דמי־השתתפות בהוצאות הנפט ללילי החורף הארוכים. מלמד זה היה הראשון שהתחיל ללמדני לכתוב את הא״ב העברי והרוסי, ואחרי שכבר יכולתי לכתוב את האותיות העבריות כראוי היה מורה לי לכתוב את הא״ב העברי בצורה הפוכה, כמו: תשר״ק, צפעס, נמלך, יטחז, והרג, בא״. היתה זו כל התורה שהספקתי ללמוד ממנו במשך שישה חודשים. אך רבי זה חונן במעלה יתירה אחת, שהיה מתייחס לתלמידיו כאב אמיתי לילדיו, בלי להרים עליהם אף פעם את ידיו או שוטו.

בכל ערב, לפני שעזבנו את ה„חדר״, היינו נפרדים, כל התלמידים, גם מהמלמדת בצירוף איחולים, שתיוושע בזמן קרוב בבן־זכר, בגלל היותה עקרה...

הרגשתי היתה הטובה ביותר אצל מורי החדש, ר׳ יצחק שוחט, שבא מהעיירה קורזוואנק (עיירה קטנה כ„טל ומטר״ בסידור קטן, בקירבת עיר־מולדתי). רבי זה לא לימד אותנו הרבה. במקום זה סיפר לנו מעשיות דמיוניות על צדיקים, שהשפיעו עלינו, על מוחות הילדים, כטל תחייה. ועוד יותר רכש את אהבתנו בטיילו אתנו בכל ערבי ימי הקיץ מחוץ לעיר, ובהפ־נותו את תשומת לבנו לפרחים ולצמחים השונים שעוררו בו התפעלות עצומה. בל״ג־בעומר, אחרי שקיבלנו לידינו קשתות־עץ, היה עורך אתנו טיולים בשדות ובגנים.

משנודע לאמי שעודני רחוק מאד מלהיות למדן, וכי התקוות שתלתה בי, שבקרוב אוכל כבר לפסוק שאלות, עודן קלושות מאד, הוציאה אותי מהמלמד, חובב הבוטניקה, ומסרה אותי למלמד „גדול״ בשם משה־אבא (אגב: קרוב משפחתי, הנמצא כיום בלונדון, גלות, ועוסק בגיהוץ בגדים)׳. מלמד קפדן זה החל ללמ־דני את הפרק „האשה שנתארמלה״ במסכת כתובות, וכאן לא הועילה כל התחמקות. ומי מאתנו שלא הספיק לדעת כדבעי את ה„שיעור״ ביום הרביעי בבוקר היה „אחת דתו להמית״. הוא לא הרביץ בנו כדרך המלמדים האחרים ברצועות־עור, בשוט או במקל־חובלים, אלא הנחית בכל פעם מכה תחת הלסת בידו הגרמית, עד שיכול היה לקצץ חצי לשון בתוספת כמה שיניים. ברם עלי להודות, שעל אף העובדה שרבי זה היה לגבי דידי החמור ביותר מכל מלמדי הקודמים, התחלתי רק אצלו להבין את „מה העבודה הזאת לכם״.

כשאמי חפצה לדעת אם יש לי חשק ללמוד, היתה שולחת אותי בימי שבתות לתהות על קנקני לחזן בית־המדרש בסטאשוב ר׳ משה־לייב. ואם קיבלתי, אחרי שסיימתי לומר את הגמרא עם התוספות, חתיכת עוגה, שימש הדבר כהוכחה הטובה ביותר לאמי שאני עושה חיל בלימודי. כשהייתי חוזר הביתה לאמי בשבתות כאלה עם העוגה בכיס, לא היה גבול לשמחתה.

בימים ההם הוכתר אחי הגדול, אברהם־יצחק (שעבר אחר כך לאמריקה), לחזן בעיר סטופניץ שבפולין.

„בלפר״ עם שני ילדים — אַ „בעלפער״ מיט 2 קינדער

מאורע זה השפיע עלי השפעה נמרצת, עד שבכל ערב הייתי מתגנב מתחת לחלון בית החזן העירוני ר׳ יוסל׳ה ושר משהו מניגוניו. החזן ר׳ יוסל׳ה, משראה שיש לו עניין עם נער ביישן שאין לו העוז לבוא

ישרות אליו לביתו. התחבא מעיני רואים בפרוזדור של בית סמוך וחיכה לזמן שהייתי בא לשם להשמיע את ה„קונצרט". ומשהוצאתי את הטונים הראשונים, תפסני לפתע בידי והובילני לביתו. ולאחר שהשמעתי כל מה שידעתי, צבט בחיבה את לחיי ואמר: „הרי יש לך „פיסטל" („קאפ־שטימע") נאה". מאז נעשיתי משו־ררו, והוא, ועוד יותר רעייתו, טיפלו בי כבילדם, ודאגו לי שאלמד תורה.

בינתיים עבר אחי החזן מסטופניץ לקראשניק (פלך לובלין). משנודע לו שאני שר אצל החזן העירוני ויש לי קול נאה, הוא בא במיוחד לקחתני אליו כמשורר. בן 11 עזבתי את בית אמא ועברתי לאפוטרופסות אחי. בקראשניק ישבתי חמש שנים ובמשך הזמן לימדני אחי לימודי־קודש והכין אותי ביד רחבה בקריאת התורה וב„מגילת אסתר". יחד עם זה התפתח קולי, ה„אלטו", בצורה נאה מאד, עד שהפכתי לעמוד־תיכון לאחי ותמכתי בקיומו הכלכלי. ולא פעם ברכוני נשות קראש־ניק, בשומען אותי שר „סולו" בלחן סנטימנטאלי רך, כפי שהיו קורין לזה „מוראלית", שאזכה לשיר ב„גן עדן" (הן התכוונו ל„בית המקדש").

בתקופת ימי ה„ספירה", שאין עורכים חתונות, היה אחי יחד אתי, ועוד בריטון אחד בשם משה טרייסטר, עורכים מסעות על פני הערים היהודיות בפלך לובלין, כמו: יאנוב, בילגוריי, טרנוגרוד ומתפללים בימי שב־תות. פעם אחת, זכורני, ערך אתנו מסע על פני הערים אוסטרובצה, סטאשוב, סטופניץ, פינצ'וב, ולברום, בנ־דין, והתעכב בקוטנה. שם התפלל שתי שבתות לנסיון והצליח מאד עד שראשי־הקהל דאז, ישראל קיבל, זינדל זאנדל ומוכר־הספרים גייסט קראו מיד לאסיפה במעונו של הרב דמתא, ר' משה פנחס (בן הרב הגאון הנודע רבי יהושוע'לה קוטנר), ופה אחד הוסכם למנות את אחי כחזן עירוני עם שכר הגון. מיד לאחר זה נסע אחי לביתו להביא את משפחתו, ואנו ישבנו על חשבון הקהילה במסעדת דוד קלישר במאכל ומשתה וכל טוב.

אחרי שאחי בא לביתו וגילה את הסוד שהוא עומד לעזוב לתמיד את קראשניק, עוררו האזרחים וטובי בעלי־הבתים בעיר תנועת מחאה נמרצת, עד שפרנסי הקהילה נאלצו להוסיף לאחי על שכרו כמיטב דרישתו, ובלבד שיישאר בכהונתו בעיר. וכך היה. והנה קמה השאלה, כיצד להביא חזרה את שני המשוררים שנש־ארו בקוטנה ללא פגיעה? הרי אין זו מילתא זוטרתא לאכול על חשבון הקהל כמה שבועות ולאחר מכן לשרבב להם לשון ולברוח? ובייחוד, איך נוכל להוציא את מזוודותינו מהמלון, לפני שנשלם מקודם בעד הכל? הקהילה בקראשניק, שבראשה עמד הנדבן ואיש אציל ר' יעקב סובול ז"ל, החליטה לשלוח אלינו את זלמן קאמאשנמאכר, יהודי מבודח ופיקח, שבעזרת מזוודו־תיו הריקות שיקח אתו יעזור לנו להשתחרר מחפצינו, ונוכל ללא הפרעה לעזוב את קוטנה. הנ"ל הגיע לקוטנה באמצע הלילה, כדי שלא לעורר חשד אצל שום איש. והואיל וידע באיזה צד נמצא חדרנו במלון, וכי שם נמצאת מיטה ריקה של אחי, הוא שאל באורח תמים את בעל המלון, אם אינו יכול ללון באותו חדר. בעל המלון, שלא חשד בו, פתח לו מיד את הדלת להכניסו לחדרנו. הלה העיר אותנו בזהירות, כדי שלא נהיה מופתעים מביקורו הבלתי צפוי בלילה, וסיפר לנו על מטרת בואו. אנו העברנו מיד את חפצינו למזוודותיו הריקות וחזרנו למיטותינו כאילו לא קרה כלום. למחרת היום חזר ר' זלמן לקראשניק, ואחרי כמה ימים אף אנו עשינו כן, בהשאירנו את מזוודותינו הריקות במלון לזכרון... וכה מגיע מאתנו חוב קטן עד היום לקהילת קוטנה...

יהודי קראשניק, אחרי שראו אותנו בריאים ושל־מים, מלאו שמחה. דבר זה יכולים להבין רק חזנים, שידעו להעריך את החשיבות של ה„זמיר" הקטן. ולא אחת היה חזן אחד סוחב מאצל חברו בחשאי את הסולון, על־מנת לשפר על ידי כך את משרתו החזנית החלשה...

בהזדמנות זו חפץ אני לפרוע חוב לאחי ולהצהיר בפומבי, שאם אומרים עלי שאני בעל נוסח ויודע את מהותה של התפילה המסורתית היהודית, במלוא מובנה של המלה, עלי להודות לו בלבד, כי הוא היה היחידי שנפח בקרבי את הזיק הזה. אצלו אף למדתי לקרוא תווי־נגינה ועשיתי הכרה עם תורת המוסיקה, והודות לכך יכולתי לרשום בכתב התווים את כל הניגונים והלחנים שידעתי מפי הזכרון.

לאחר המאורע האמור נשאר אחי חזן בקראשניק עוד כשנתיים. אחר זה נתקבל לחזן עירוני בשידלובצה. כאן החלה בשבילי תקופה חדשה לגמרי, שהשפיעה ישרות על שינוי בחיי והפיכתי למה שנעשיתי אחר כך.

בקול האלטו הנעים אשר לי והתנהגותי הטובה משכתי את תשומת לב כל שומעי. והנה אירע שמצאתי חן בעיני אחד מבעלי־הבתים האמידים בעיר, בעל מכרות אבני־חול ולבנים. הלה נכנס אתי בברית החי־תון בהשיאו לי את בתו, רעייתי הנוכחית, יחד עם נדוניה של 700 רו״כ ושש שנים אש״ל. הייתי אז בן 17 וחצי ובשלווה חיכיתי לתקופת ה„מוטציה״ (הזמן שקול העלומים מתחלף לקול גברים).

במקום שש שנים הייתי סמוך על שולחן חותני רק שנתיים, וזמן מה ביליתי בלימוד התורה ולימוד הרמוניה באמצעות מכתבים, שהוציא אז רבי ומורי אחר כך, החזן הנודע לתהילה מצ׳נסטוחוב, מוסיקאי וסופר מחונן, רבי אברהם בר בירנבוים ז״ל.

בהיותי סמוך על שולחן חותני ואב לתינוק התחלתי לחשוב על תכלית. וכאן נזדמן לידי באקראי גליון של עתון, ובו קראתי מודעה, שבעיר צ׳נסטוחוב נפתח על־ידי החזן בירנבוים בית־ספר לחזנים. מיד פניתי אליו במכתב וקיבלתי תשובה שעלי לבוא. נפרדתי מרעייתי ומילדי ונסעתי לצ׳נסטוחוב.

בלב דופק עמדתי, אברך מעיירה קטנה, לבוש בג־דים ארוכים, ללא החלטיות, לפני דלת מעונו של בירנבוים. צלצלתי, ובשעת מעשה הרהרתי: ה׳ יודע אם ראוי אני בקולי שטרם התפתח להתקבל כתלמיד בבית־המדרש לחזנים. תוך כך נפתחה הדלת לרווחה וראיתי לפני אדם בעל עיניים יפות ופקחיות וחיוך לבבי על פניו, ומיד הוחם לי בלב. אחרי שהחלפתי אתו כמה מלים ראיתי, שיש לי עניין לא רק עם מורה קפדן ויבש, השומר על המרחק שבין המורה והתלמיד, אלא פשוט ידיד טוב ומסור ומורה־דרך נאמן. באמרותיו הקולעות ובבדיחותיו המעודדות היה מכריח ממש את כל אחד מתלמידיו לאהבו ולחבבו. ואומנם מהרגע הראשון שהכרתיו, עד שסיימתי את בית־הספר, הייתי קשור אליו כילד לאביו, ורק לו יש לי להודות על כל הצלחתי. אני מביע את כאבי על שהוא עזב את עולם החזנים בלא עתו, כי הוא — בניגוד לחזן הנודע פנחס מינקובסקי ע״ה — היה אוהב באמת את החזנים אהבת נפש.

כששמעתי בפעם הראשונה את מורי ורבי מתפלל בראש־השנה בלוויית מקהלה מאומנת יפה, הופתעתי מאד מהזימרה השמימית ומהרצאתו הנאה והמסורתית, עד שנשארתי עומד קפוא על מקומי מעוצמת הרושם שעשה עלי. וכשאני מוסר לעצמי כעת דו״ח על אותו הרגע, מבין אני, שהופתעתי אז כל־כך, משום שעד אז הייתי שקוע בכל מהותי בסביבה היהודית־חסידית, בלי שהיתה לי האפשרות לשמוע אף פעם זימרה קלא־סית, כמו אופירה או אורטוריה. ואפילו יצירות גדולי חזנינו כמו זולצר, ליבנדובסקי, וינטרויב וכדומיהם היו לי עד אז כמעט בלתי־ידועות.

בתחילה היינו רק תלמידים אחדים והרבי טרח הר־בה ולימד אותנו כמלוא יכולתו. אולם, לאחר שמספר תלמידיו עלה לכמה עשרות, לא יכול היה כבר להקדיש לכל אחד מאתנו זמן רב כמקודם, ולכן לא כל התלמי־דים שסיימו את בית־ספרו הגיעו לשלימות התפתחותם.

כשלוש שנים למדתי אצל בירנבוים, ובסוף שנת 1909 סיימתי את חוק לימודי וקיבלתי את תעודת־הגמר.

באותה שנה ביקר פעם בבית־הספר החזן הראשי הנודע, זלמר צריני מברסלוי, וכששמע אותי מרצה את „ותערב״ לזולצר וקול־יחיד של „אדון עולם״ בצה־דור, המליץ עלי להתפלל בר״ה ויו״כ בקהילה היהודית המתקדמת אשר בגלאץ (שלזיה העליונה בגרמניה). בעד תפילתי זאת קיבלתי כשש מאות מרק, סכום הגון בעיני בימים ההם.

אחר כך, כשבית־הכנסת הגדול הוורשאי ברחוב טלומצקה הכריז תחרות לחזן־שני, הוכנסתי, הודות להשתדלות רבי הגדול בירנבוים, בין המועמדים הספר־רים, שעליהם היה לעמוד במבחן. אחרי שקידמוני שישה מועמדים, עמדתי בשבת ויצא, 1909, במבחן, בהיותי אז בן 22. אחרי הרצאת מבחני טילגרף המבקר המוסיקאי הנודע מנחם קיפניס הי״ד לרבי ע״ה את המלים דלקמן: „בסערה כבש את פליבנה״ (עיר מבצר תורכית בתקופת מלחמת רוסיה־תורכיה). אחרי התפלל

עוד מקובסקי, בוגר הקונסרבטוריון ע״ש שטרן בברלין. אך הודיעוני שהוא לא העיב את קרן הצלחתי ורק אתי תסתיים התחרות לחזנים. וכך היה. ביום 23 לדי־צמבר 1909 קיבלתי הודעה טלגרפית לצ׳נסטוחוב שאושרתי סופית, ובשבת פ׳ שמות תר״ע כבר הת־פללתי בשבת הראשונה בתוקף מנויי כחזן, שבו אני עומד זה עשרים וחמש שנים.

עם בואי לוורשה שוב התחילה עבורי תקופה חדשה, שנתנה לי את הדחיפה להמשכת השכלתי והשתלמותי. כאן מצאתי כמזכיר ועד בית־הכנסת את המדען הנודע בשטח המתימטיקה וחכמת היהדות, את ר׳ חיים יחיאל בורנשטין ז״ל. משכיל מגוון זה העניק לי שעות ללא ספור מזמנו היקר, בלמדו אותי את הספרות העברית העתיקה וגם את הספרות הדרמאטית של הקלא־סיקונים הגרמניים. אני מצדי גמלתי לו, מאחר שהיה חלש מאד בראייתו, בהקריאי לפניו את כתב־ידו שהיה קשה מאוד לקריאה. את כל מאמריו המדעיים על לוח החשבון היהודי, שפירסם במאספי „התקופה״ בהוצאת שטיבל, העתקתי לנקי והכינותי לדפוס. ביני לבין המלומד הגדול הנ״ל נתקשרה ידידות אינטימית כזו, עד שבני משפחתו נחשבים עד היום בין ידידי הקרו־בים והטובים ביותר.

גם בשטח החזני מצאתי בבית־הכנסת הגדול הוור־שאי כר נרחב ומקום להשתלם, במוצאי כאן כחזן ראשון את החזן הנודע גרשון סירוטה, ששמו נישא על שפתי כל. אצלו נזדמן לי לשמוע חזנות יהודית אמיתית ללא מעשה קונדס אקרובטי, ומאידך גיסא שמעתי את המקהלה הפלאית־אמנותית והזימרה היהודית־קלאסית בניצוח חברי וידידי, המנצח והמלחין ליאו ליוב. בהימצאי בסביבה כזו הרגשתי עצמי מלא אושר בכהונתי.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה (בשנת תרע״ד) ובאו שנות משבר קשות, הנמשכות עד היום, עברו גם עלי זמנים קשים. אך לא חיללתי בשום דבר את עבודת הקודש ולא מכרתיה בעד נזיד עדשים. ומשום כך, בסכמי כעת את פעולתי במשך עשרים וחמש שנים, אני מייעץ לכל חברי, שאם ברצונם אף הם לחוג את חג יובלם במקום כהונה אחד ולא להימאס לפני זמנם, עליהם לחלק את חזנותם כך, שבמקום לתת בבת אחת יותר מדי, מה שעלול להזיק לעצמם ולאחרים, מוטב לתת במנות קטנות... לדעתי זוהי סגולה מועילה ובדוקה לאריכות ימים לחזנים. ורצויה גם מנת שכל לדעת כיצד לחיות בשלום וברעות עם בעלי־הבתים ולא להגיב בשום צורה על תביעותיהם וטענותיהם. ואז שום רוח סערה שבעולם לא תוכל לעקרם ממקומם. דברי אלה היוצאים מקרב לב ראויים להישמע גם על ידי חזנים קשישים ממני בהרבה, ואין חכם כבעל הנסיון.

קורותיו אלה של החזן פנחס שירמן, יליד סטאשוב, שנדפסו ב„די חזנים וועלט״, ירחון אגודת החזנים בפולין, טבת תרצ״ה, גליון מוקדש לחצי היובל של כהונתו בבית־הכנסת הטלומצקאי, תרגמתי מאידית לעב־רית, וראויים הדברים לקריאה גם אחרי שעברו עליהם כ״ה שנים, ואחרי תקופת השואה שעברה על יהדות פולין, וגם על החזן שירמן ומשפחתו.

מ. ש. ג.

יצחק גרינבוים / מסע הבחירות לסטאשוב

הפיכת יוזעף פילסודסקי, במאי 1926, עוררה תקוות רבות בקרב יהודי פולין והחוגים השמאליים בארץ זו. אף הקומוניסטים היו נגועים ברחשי־לב אלה. התנגדותה של מפלגת הדמוקרטים הלאומיים ויחידות הצבא, שהוש־פעו ממנה, נשברה במשך ימים מועטים והשלטון עבר לפילסודסקי וסיעתו. בקרב חוגים אלה התבלטו קבוצות האינטליגנציה, אנשי הפ.פ.ס. לשעבר וחברי מפלגת האכרים הרדיקליים „וויזוואליעניע" (מפלגת השחרור).

נתברר, כי כוחה של הדמוקרטיה הלאומית והסיעות הקלריקליות הלאומניות המצורפות אליה לא היה גדול, כפי שנראה לעיין בלתי מזוינת, והן לא יכלו לעמוד בפני התקפה נועזת של יחידות צבא נאמנות, שמאחוריהן עמדו הפועלים, האכרים — בחלקם הגדול — והמיעוטים הלאומיים עם היהודים בראשם.

היו שחששו, כי ההתנגשות הגורלית בין שני המחנות עלולה להביא לידי מהפכה ומלחמת אחים עקובה מדם. אך פילסודסקי וחבריו העדיפו לפעול ב„שולי" המהפכה ולא בתוכה, והדמוקרטיה הלאומית נזהרה מלבות את האש ע"י הסתה אנטישמית, כמנהגה, והחלי־טה לסגת בכבוד, מתוך חשש שמא תגרום למלחמת אזרחים, שתוצאותיה אין לשער.

לפיכך נכנעה והשלימה השכבה הלאומנית והקלרי־קלית עם השלטון החדש, ואילו פילסודסקי השלים גם הוא עם המצב הקיים ב„סיים" (פרלמנט), בו שלט רוב ימני ומרכז האכרים, שמידיהם כבש את השלטון.

הגיון ההפיכה והנוהג הפארלמנטארי חייב את פיזורו של הסיים ועריכת בחירות חדשות, אשר היו קובעות את צורת הממשל לעתיד במדינה. אולם, סיעת פילסוד־סקי פחדה מבחירות בלתי צפויות, ללא הכשרת קרקע קודמת. המנצח הלאומי חשש מהשפעת הדמוקרטים הלאומיים ובעלי בריתם על האיש מן הרחוב, עקב נסיונם הרב בהסתה ובליבוי האנטישמיות, דבר העלול להעביר את ההמונים על דעתם. השליט החדש רצה משום כך להרויח זמן, בו יוכל לחזק את מעמדו בצבא ובמנגנון הממשלתי, להגביר את קשריו עם חוגי האכ־רים השמאליים ותנועת העבודה פ.פ.ס. וכן למשוך לצדו את ההנהגה החדשה של ה„קולו" היהודי שנבחרה לאחרונה, ושחתמה על ההסכם הידוע בשם „אוגודה" עם הממשלה הלאומית הדמוקרטית, שעוד ב„ירח הד־בש" שלה נתגלתה כאשלייה וכתרמית.

הפרופסור בארטל שנתמנה ראש־ממשלה קיבל על עצמו להגשים את התוכנית הממשלתית החדשה. נאום הפתיחה שלו, לתקופת ממשלתו, נתקבל ברצון. הוא הכניס בו קטע, אשר ניסוחו נקבע בהסכמת ה„קולו" היהודי. היו בו, בקטע זה, הבטחות מסוימות לשוויון אזרחי ואף להנחות לאומיות בתחום החינוך במדינה.

סגנון חדש זה בנאום ראש ממשלה היה שונה ממה שהיה מקובל במדינה זו קודם לכן, דבר שהעיד על שנוי היחס לטובה כלפי היהודים.

רוחות חדשות החלו נושבות אף בקרב המנגנון הממשלתי ונדמה היה, כי נפתחה תקופה חדשה ביחסי הממשלה ליהודים ולמיעוטים הלאומיים האחרים במדינה.

אך, גם הפרופ. בארטל לא מיהר לעבור מהצהרות למעשים, ובמיוחד למעשים מכריעים. הוא שם את הדגש על רפורמות קונסטיטוציוניות, שתחזקנה את שלטונו של נשיא המדינה, ולא על בעיות סוציאליות או לאו־מיות במדינה.

הסיים הראשון, שנבחר בשנת 1922, ועמד בסימן איחוד כל המיעוטים הלאומיים, ביוזמתם של היהודים, גמר את ימיו כחוק. לפני הבחירות לסיים החדש, השני והרגיל, החלטתי לברר, מהן התוכניות הממשלתיות, לגבי דרישות היהודים. היחסים בין הנהלת ה„קולו" לבין הממשלה היו טובים במידה כזו, שיכולנו לדעת מראש את תוכניותיה כלפי היהודים, ולפיהן לקבוע את עמדתנו בבחירות הממשמשות ובאות.

איש שיחי בקרב המשרד הממשלתי המתאים הודיעני מפורשות, כי הממשלה מתעתדת לבצע קודם את תוכניותיה הכלליות במדינה ורק אח"כ תתפנה לפתור את בעיית היהודים. אז נתחוור, כי על היהודים להמשיך ולקיים את גוש המיעוטים הלאומיים במדינה, כדי שענ־יניהם לא יישחקו בסבך הבעיות האחרות, אשר פולין

נתפתלה בהן בתקופה ההיא. קיום שיתוף הפעולה בין המיעוטים במדינה להבא לא היה קל כל־עיקר, מחמת הצטרפות ה„אגודה״ למרכבה הממשלתית, בגלל פרישת האוקראינים שבמזרח גליציה, וכן בגלל גידול השפעת הקומוניסטים בוולין האוקראינית וברוסיה הלבנה.

לרגל התנאים החדשים, שנוצרו בקרב המיעוטים במדינה, עלה ערכם של אותם מחוזות הבחירה בפולין הקונגרסאית לשעבר, אשר בבחירות הקודמות לסיים לא תלו בהם תקוות רבות.

אחד המחוזות הללו היה קיעלצה, בו נמצאו עיירות מספר, עם אוכלוסייה יהודית גדולה (80% ומעלה), וביניהן העיירה סטאשוב, עיירה בעלת עבר ציוני ומרכז יהודי חשוב. בראש הרשימה באזור ההוא העמדנו את עורך ה„היינט״, אברהם גולדברג, וכל הכוחות החשובים במרכז היהודי בוארשה יצאו למסע בחירות נמרץ לנקודות הללו.

אז היה זה ביקורי הראשון, והאחרון, בסטאשוב. היה זה ביקור חטוף של מחצית היום, מאחר ובתור חיכו לנו עוד עיירות במחוז הבחירות: כמיאלניק, אוסטרוביץ, סטופניץ וכד׳.

עם בואנו לעיירה יצאו כל יהודיה לקבל את פנינו. אסיפת העם הגדולה התקיימה בבית־המדרש הגדול, מאחר ובעיירה לא היה בנמצא אולם גדול ומתאים אחר למשימה הנ״ל. בין קבלת הפנים לבין אסיפת העם קיימנו שיחה קצרה עם ראשי התנועה הציונית במקום. הצגנו את המועמד שלנו במחוז, את עורך ה„היינט״, שזו היתה לו הפגישה הראשונה עם קוראיו שבפרובינ־ציה החביבה, כפי שכונתה בוארשה הבירה. בפגישה מלבבת זו נתגלתה ההבנה המלאה בין העורך לבין המוני היהודים, בדבר בחירת הדרך בה תלך יהדות פולין בעתיד. ביחס החם בין יהודים אלה למנהיגם היה מרוח ההערצה שבין הרבי לבין חסידיו.

אברהם גולדברג הרגיש עצמו מבויש במקצת מן הכבוד ודרך־הארץ שכולם רחשו לו, עובדה שאני כבר התרגלתי אליה במסעותי על פני עיירות פולין המרר־בות. ברם, בסטאשוב, ובעיירות אחרות שבמחוז זה, היתה ההתרגשות וההערצה גדולות מן הרגיל, כאילו הרגישו יהודים יקרים אלה, כי זו להם הפעם האחרונה להביע את רחשי לבם לבעיות יהודי פולין ומנהיגיה, באין מפריע.

אסיפת העם הגדולה התקיימה, כאמור, בבית־המדרש. נדמה, כי כל יהודי העיירה באו לשמוע אותנו. צעירים וקשישים, לבושי ארוכות וקצרות, התערבבו יחדיו. גם נשים רבות, בעיקר צעירות.

הוטל עלי, כמובן, להסביר את פשר החלטתנו להמ־שיך, גם לקראת הבחירות האלה, בדרך הקודמת של הופעת גוש מלוכד של כל בני המיעוטים במדינה. ממשלת ההפיכה, אשר נתנו בה אמון רב — אמרתי — הכזיבה אותנו ומתכחשת להבטחותיה המפורשות ליהו־דים. על־אף העובדה, כי היהודים יכלו לקבל את אותו מספר המנדטים, בהופיעם ברשימה לאומית נפרדת, הרי מוטב להופיע מאוחדים עם בני המיעוטים האחרים, על־מנת להוות גורם יותר חזק במדינה, גורם אשר הממשלה תהא חייבת להתחשב בו.

עלי להודות, כי הרגשתי בעת האסיפה ההמונית בבית־המדרש לא היתה טובה כל־עיקר. העמידה ע״י ארון הקודש, כשכובעי על ראשי, הכבידה על שטף דבורי, תנועותי וכתוצאה מכך גם על הלך־מחשבותי. מישהו, שעמד לצדי, לחש לי בלי־הרף: אל תשכח את המקום בו אתה נמצא; אל תפליט משפט העלול לפגוע ברגשות הנוכחים וכד׳. כך כבדה עלי ההסברה על סיבת הירתמות ה„אגודה״ למרכבת השלטון. עם זאת נאלצתי להתקיף, אם גם בסגנון מתון, את מעשיה של האגודה, מאחר וקיוותה לבוא על סיפוקה הדתי במחיר שבירת אחדותנו הלאומית. מובן, הוספתי, כי חלק זה של היהדות יוכל לפעול גם בשטחים כלכליים ומדיניים יהודיים עקב היותם ממקורבי המלכות. המשא־ומתן עם הממשלה של הלאומיים הדמוקרטיים, שהתנהל ע״י הד״ר י. טהון וד״ר רייך, והביא לידי ההסכם הידוע — ה„אוגודה״ המפורסמת, הוכיח להם, שאף מנהיגי ה„אנדקים״ הימניים מוכנים למלא אחר דרישות דתיות. על אחת כמה וכמה אנשי השלטון הנוכחי של פילסוד־סקי, אשר ירשו את האנדקים, והכריזו מפורשות, כי אינם זקוקים לברית מיוחדת עם יהודים, כדי להסכים לדרישותיהם הצודקות...

המנהיגים הציוניים, הד"ר טהון והד"ר רייך, לא שיתפו את ראשי האגודה במשא־ומתן ומכאן חמתם עליהם. לא קשה היה להבין, כי לסיעת פילסודסקי נוח יותר להסתדר עם יהודים, אשר דרישותיהם הלאומיות והכלכליות הנן פחותות מדרישותיהם האחרות. לכן נדרשנו ע"י ראשי הסיעה השלטת, שנלך לבחירות יחד עם האגודה כגוש יהודי לאומי המסייע לממשלה. פירושו של דבר, כי היה עלינו לוותר על מאבקנו למען דרי־שותינו האזרחיות והלאומיות, מאחר ואלה נדחו כבר אז למקומות האחרונים שבתוכנית הממשלתית, וכן להרכיב עוד על ראשינו את האגודה שהפכה למקורבת חצר־המלכות.

את המדיניות הזו היה עלי להסביר בבית־המדרש, בו נמצאו, ודאי, רבים מאוהדי האגודה במקום. כנראה שהצלחתי במשימתי זו, מאחר ולא עוררתי כל התנגדות מצד הנוכחים לנאומי. דברי נתקבלו בהתלהבות ובת־שואות, לא רק משום שנזהרתי מלפגוע במנהיגי האגו־דה, אלא, כמסתבר, גם מחמת העובדה, כי כולם שוכנעו בצדקת דרכה של ההסתדרות הציונית בפולין בעת ההיא, שהעמידה את תביעותיהם הלאומיות והכלכליות של יהודי פולין במרכז פעולתה. ה„עיירה נכבשה", — הריעו הציונים לאחר האסיפה ההמונית. ברם, בבחירות נתאמתה הדעה, שביסודה הונחו חשבונות סטאטיסטיים, שקולותיהם של היהודים, רובם ככולם, לא יספיקו אם לא יתפצלו קולותיהם של הפולנים בין רשימות רבות. ודבר זה לא אירע.

אך סטאשוב, כעיירה יהודית ערה ותוססת — מילאה את תפקידה הלאומי, כפי שהיתוו לה מנהיגי יהדות פולין במלחמתם העקשנית לביסוס הכלכלי של היהו־דים והבטחת מעמדם הלאומי והאזרחי.

יעקב שילוני גן־שמואל / מסטאשוב לישראל

שאלות משאלות שונות שאלת אותי, בני, בילדותך. מהן, שכמותן שואל כל ילד בראותו את פליאת היקום ורוצה „להבין ולהשיג" את סודותיו, שאינן תואמות את דרגת התפתחותם וגילם של הילדים. אך בתוך ים השאלות וה„למה", שמופנות אלינו נמצאות גם כאלה שעליהן, לעתים די קרובות, אין לנו — עקב פשטותן ויסודיותן — תשובות מספיקות, אם בכלל.

על אחת השאלות מהסוג האחרון — שאלה נוקבת וחודרת עד מעמקי נפשנו וגורלנו, שאלה, התובעת תשובה ממצה וגלויה — ברצוני להתעכב כאן.

*

הדבר אירע בשובי מאזורי הפיתוח שבנגב. אז סיפרתי לך, בני, על תלאות העולים החדשים מפולין, שהובאו שמה להתיישבות, ובהמשך השיחה אמרתי:

האנשים האלה, שמרבית חייהם הורגלו לאקלים הפולני הממוזג, לנוף התרבותי, על יערותיו, שדותיו ובוסתניו, ועל יישוביו הפורחים מזה מאות בשנים; האנשים האלה, בהיקלעם פתאום לאקלים סובטרופי, יבש וחם, ללא צל ועץ, למקום שממה וציה, שבו רק אבק מתאבך לכל מלוא־העין — קשה להם, לכל הפחות, בזמן הראשון, לעמוד בניגוד הדראסטי, ויאוש מרפה ידיים, יאוש האוכל בגוף ובנפש תוקפם ומשבית את חדוות החיים שביצירה.

והוספתי:

כשאנחנו באנו — איזו מלה שנואה על מרבית העולים! — דווקא האקלים הקשה על נופה הפראי של הארץ, ההכרח להתחיל הכול מבראשית, על־מנת להקים מולדת מהמסד לאלה הבאים אחרינו — מצב חדש לחלוטין זה, על כל גילוייו וקשייו — הוא־הוא שהלהיב את דמיוננו, רומם את רוחנו ובו, ודווקא בו, מצאנו סיפוק נפש, אושר וחדוות החיים.

ואז — התזכור, בני? — נפלטה מפיך השאלה: „אבא" — אמרת — „מה הביא אותך לישראל?"

נעצתי בך עיניים ואמרתי בלבי: השאלה הפשוטה והישירה הזאת — היא השאלה החשובה והיסודית ביותר, ששמעתי מפיך, ועליה, מן ההכרח, לתת תשובה גלויה ומקיפה ככל האפשר, ללא כל נסיון של התחמקות.

כי המחשבה, שבנינו יראו את הארץ כדבר טבעי

וכשלעצמו — כמקום הולדתם ותו לא, ללא כל זיקה לעבר ויניקה הימנו — במחשבה הזאת טמונה סכנה חמורה, סכנת הכנעניות לפתחה רובצת, סכנה להמשכיות המפעל כולו — מפעל שהביאנו עד הלום.

*

הרבה שנים עברו, כמעט 3 עשרות, מאז שעזבנו, אמך ואנוכי, את העיירה סטאשוב, שבמרכז פולין.

סטאשוב לא שם לה, אומנם, בכרכי עולם ואינה מופיעה באנציקלופדיות, ובכל זאת יהא משום עניין בשירטוט דמותה ובהנצחת ההווי המיוחד שלה. לפחות, יהא בכך משום הסבר להילכי רוחנו וגישתנו לבעיות העולם מחד, ולקשרינו האמיצים, קשרי גורל ועם לארץ מאידך.

קשה לי לשחזר את העבר. אולם אעשה את המוטל עלי, כדי לדלות מנבכי הזמן את הניתן והראוי לכך, לדעתי. אין לי כל כוונה לייפות את דמותה של העיירה — שבינתיים לא נותר בה שריד, עקב השואה שפקדה את יהדות פולין במלחמת העולם השנייה — כי אם לתאר דברים כהווייתם, על השמחה והצער, התוחלת והאכזבה, כפי שנחרתו בזכרוני.

*

במרכז העיירה השתרעה ככר השוק. היה זה ריבוע גדול, בעל כמה מאות מטרים לכל צד. באמצע הככר עמד גוש בניינים אחיד, שבכל ד׳ רוחותיו הכיל חנויות, זו על יד זו.

בככר ההיא התקיימו, בכל יום שני וחמישי, הירידים, שאליהם נהרו מכפרי הסביבה, האיכרים — מי בעגלתו ומי בגפו — כדי למכור את תוצרתם החקלאית לבני העיירה, ולרכוש כתמורה את החסר להם מכלי־בית, לבוש, הנעלה וכו׳.

מהככר התמשכו לכל העברים רחובות וסימטאות סימטריים, על בתיהם בני הקומה והקומותיים. באחד הרחובות ההם, ריטווינסקה, גרה משפחתנו בביתו של סבא, מוטל „מוכר הביצים" — שכונה כן על שם סחרו עם הנ"ל. כל האוכלוסייה שברחוב הזה היתה מורכבת מיהודים עבדקנים, בעלי־מלאכה, סוחרים ולומדי־תורה.

החורבה

בהיותי בן חמש מסרוני הורי ל„חדר" של ר׳ מאיר המלמד, שם קיבלתי את ידיעותי הראשונות על אותיות הא"ב וצירופיהן.

ה„חדר", בדומה ל„חדרים" האחרים בעת ההיא, שימש בעת ובעונה אחת כמטבח, חדר־אוכל, חדר־שינה וחדר־לימוד ל־20—30 זאטוטים. תאר לך, בני, את אווירת הלימודים בחלל ה„חדר", הכל־בו הזה, בשעה שלרעש וההמולה הרגילים הצטרפו קולותיהם של הילדים, בחזרם אחרי דברי „הרבי". את המלמד, יהודי גוץ, שבעינינו אגב נראה גדול מאוד, בעל זקן צהוב ועבות שהשיבה זרקה בו, חיבבנו מאוד וברצון רב למדנו אצלו. וזאת משום שדרכו בלימודים במתינות היתה, ולא נהג להרביץ כיתר המלמדים בני זמנו. אך לא בזה היתה חשיבותו. כוח־המשיכה העיקרי, שבגללו נטינו חסד למלמד ו„חדרו" — היה בית, שנשרף לפני שנים רבות וחורבתו נמצאה בסמוך ל„חדר".

החורבה, ששנים רבות עמדה בשממונה, שימשה לנו כמקום אידיאלי לכל מיני משחקים בשעות היום, וכמקור לא־אכזב לפחדים בשעות הערב. בריצה מבוהלת ומבלי להביט אחורה, היינו עוברים על פני המקום, שעה שחזרנו באפלת הלילה מה„חדר". בדמיוננו נדמה היה לנו, שמכל פינה, חור או זיז של כותל, מציצים כל מיני שדים ומרעין בישין, העלולים כהרף עיין להסתער עלינו ולעשות בנו שמות. במיוחד גדלה אימתנו בערבי החורף, שעה והשלג שנערם על הבליטות המרובות שבחורבה קיבל כל מיני צורות מפלצתיות, מהלכות אימה ופחד. מסביב לחורבה פשוטה זו, נרקמו, בדמיונם המפותח של הילדים הרכים, אגדות אין־ספור. בדמיונם הפכה החורבה לכעין ארמון־מסתורין, שבתוכו מתרחשים, בעיקר בלילות, מעשים נוראים, בל־יתוארו.

„רחל מבכה על בניה"

לאווירה שונה בתכלית הוכנסתי בהימסרי ל„רבי" השני, ר׳ יענק׳לה. השוני התבטא לא רק בהליכותיו של „הרבי" וביחסו לתלמידים, אלא, בעיקר, מבחינת הנוף והלימודים. „הרבי" הצנום, בעל זקן התיש, נוהג

היה, אומנם, להעניש את התלמידים על כל דבר של־מה־בכך, ולמרבה הצער ניטלה ממנו גם החורבה — אותו מקור למשחקים ולדמיונות משעשעים ומבהילים כאחד — אך לעומת זאת שקענו בעולם חדש ומלא־עניין של לימוד החומש. לעיתים עברו עלינו גם פה ימים משעממים, אבל החלקים הסיפוריים והאגדתיים של החומש שימשו לנו פיצוי מלא. ואומנם, רב היה הקשב עת השמיע אותם „הרבי" באוזנינו. אותם הסיפורים והאגדות הנפלאים, שנגעו במיתרי הלב והדמיון, ריתקו אותנו למקומותינו ובלענו כל מלה שיצאה מפי „הרבי". עד היום הזה מזדמר לי באוזני אותו פרק נפלא וטראגי של „רחל מבכה על בניה" בפירושו של רש"י: בעת שהיהודים יגורשו מארצם על ידי נבוזראדן, תצא רחל אמנו מקברה, שנמצא על אם הדרך של המגורשים, ותבכה על בניה הגולים, ולא תירגע עד שלא תקבל הבטחה מאת קודשא בריך הוא — כי „ישובו בנים לגבולם".

ה„חדר" של ר' יענק'לה עמד ע"י הנהר „צ'אַרנאַ". מעברו השני של הנהר נמצאו כל בתי הבורסקאות של העיירה, שבעליהם היו, אגב, כולם יהודים.

בקיץ היה זה נהר שליו ומימיו זכים; בסתיו ובאביב — גועש ועובר על גדותיו, ואילו בימי החורף היה זה משטח קפוא ומלוטש, עליו החליקו הילדים להנאתם.

הנהר הקטן הזה, שבדמיון הילדים העלה — במיוחד בזמן גאותו — אסוציאציות עם הירדן, בצירוף האגדות על ביאת המשיח ושיבת היהודים למולדתם, שספגנו לתוך קרבנו בתקופת הלימודים — הולידו בנו — כבר אז! — ניצנים ראשונים של קשרי גורל ועם לארץ אבות.

קיר „המזרח"

את החובה לחנך את הילדים למצוות, קיים אבא במלואה. עוד בהיותי ילד קטן, רגיל היה אבא לקחת אותי לבית־המדרש הגדול, מקום שאברכים היו יושבים יומם ולילה והוגים בתלמוד ופוסקים. בהפסקות שבין „מניין למניין" התגודדו חבורות־חבורות של מתפללים, בהתווכחם בלהט על האיסטרטגיה של המלחמה, מלחמת העולם הראשונה, שהיתה אז בעיצומה. מקור האינפור־מציה היחידי היה העתון, שהגיע, באיחור ימים מספר, למשכיל העיירה, דיטלבוים. אגב, את האחרון ראינו, אנחנו הילדים, כ„מופקר", עקב היותו שונה מכל בני העיירה, לא רק בהתנהגותו, אלא גם במלבושיו הקצרים, מגבעתו רחבת־השוליים ושערותיו הארוכות.

במעטה של קדושה מיוחדת ראינו את בית־הכנסת, שעמד סמוך לבית־המדרש הגדול, ושבו התפללו, בעיקר, המתנגדים, בעלי־המלאכה ופשוטי־העם. הודות לצורתו האמנותית היה בית־הכנסת מקור משיכה רב לילדים. הללו לא נלאו מלהזין את עיניהם בקיר „המזרח", על שלל־ציוריו הנהדרים וחלונותיו הססגוניים. קיר המזרח, בהיותו מגולף בכל מיני חיות ופירות הארץ, משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ־ישראל — תיאר את ארצנו כארץ זבת חלב ודבש, והמחיש לנו בעליל מקצת ממה שידענו עליה מסיפורי התורה ואגדותיה.

אגדת המשיח

עקב תנאי המלחמה הגיעו אלינו פליטים יהודיים מליטא ומווהלין, שהקהילה היהודית דאגה להחזקתם. מהם זכור לי במיוחד אחד, שתום־עיין, שעד מהרה התאקלם בעיירה והפך למלמד גמרא. דרכו להתאכזר לילדים הולידה בלב התלמידים שנאה עזה אליו. אך יותר משששנאנו אותו בגלל אכזריותו — אהבנוהו, עת שהתיישב והחל לספר לנו, בניחותא וברגש עמוק, סיפורי אגדה נפלאים, שאובים מהתנ"ך והתלמוד. אותה שעה איבדנו לגמרי את חוש המציאות, וברוחנו הועתקנו לישראל הקדומה, על נביאיה, מלכיה ושריה בעוד הילת הוד ותפארת מעטרתם.

אומנם, תנאי המלחמה הטביעו את חותמם בכול, והפכו את החיים לדי־קשים בכלל ואת אלה של הציבור היהודי במיוחד. אך לי לא היה זה איכפת כל־עיקר. אני, לכשעצמי, חייתי את חיי הנפשיים הרחק מן המציאות ושאונה. יתר על כן: עצם המציאות הקשה ומלחמת הכול בכול חיזקה בי — וביתר שאת — את אמונתי העמוקה בביאת המשיח, העומדת להתגשם.

ועצם המלחמה האכזרית הזאת ראיתי כמלחמת גוג ומגוג, המבשרת את הגאולה הקרובה — הגאולה, שראיתיה כמתדפקת כבר על שערנו. לא פעם התייחדתי עם עצמי, ושעות על גבי שעות הייתי הוזה בהקיץ על חיי ישראל הקדומה, מלאת־ההוד והחזון, ומתפלל לתקומתה מחדש. ברגש, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה", שפכתי שיח לפני קוני. התרגשותי הגיעה לשיאה, שעה שהגעתי לקטעים, כגון: „והשיבנו לציון ברחמים במהרה" ודומיו. לא כמצוות אנשים מלומדה נאמרו התפילות, כי אם תוך כמיהה והשתפכות נפש של אדם, החדור אמונה עמוקה בכל מלה, ככתבה וכלשונה. מאמין הייתי, תוך בטחון, שאין הדעת סובלת כל עירעור עליו, בקץ הימים ההולך וקרב ובהתגשמות חלום הדורות — בדורנו; בהתגשמות אגדת המשיח הנעלה והנשגבה, אותה אגדה, שמדי דברי והיזכרי בה — עוררה רטט בנשמתי.

האנטישמיות

הכמיהה והכיסופים לציון של מטה, שתוארו לעיל, קיבלו עידוד מעשי מגורם חיצוני, גורם שהשפעתו ומשקלו היו מכריעים על עיצוב השקפת עולמנו, ובחירת דרכנו בחברה בכלל ובחברה היהודית בפרט. הגורם הזה היה: האנטישמיות. אומנם, אז, בילדותי, לא הייתי מסוגל לנסח ולהגדיר, בצורה פחות או יותר הגיונית, את אותו הגורם העצום. אף־על־פי־כן, לא ניתן היה, בשום פנים ואופן, להסיח את הדעת — אם גם לפרק זמן קצר ביותר — מאותה הרגשה של השפלה — תוצאת הגורם הנ"ל — הרגשה שהסעירה את כל ישותי והדריכה את מנוחתי.

אתה, בני היקר, שזכית וגדלת במולדת על תנאיה הטבעיים, חופשי מכל לחץ וכפייה מן החוץ, וכן מכל תסביכי נחיתות כלפי הרוב השליט — לא תוכל לתאר לך את כל הכאב והסבל הנפשי, הכרוכים בהרגשה המדכאת הזאת!

על־אף העובדה, שבמרכזה של סטאשוב וברחובות הסמוכים למרכז, כ־90% מהאוכלוסייה הכללית היוו היהודים — ניתן היה לחוש על כל צעד ושעל, שהם, הפולנים, הם השליטים.

ראש־העיר — פולני; כל הפקידות העירונית — פולנית. אפילו בבתי־המרקחת בעליהם היו פולנים. אך לא רק השפלה מוסרית היתה כאן, השפלה שאחד מביטוייה החיצוניים — אחד מני רבים — הרגיש היהודי בבואו במגע עם משרד כלשהו, ע"י החובה של הסרת הכובע.

לא פעם היתה גם העיירה שרויה באימה מפחד פרעות פיזיות ממש, בעיקר, בימי חג וגנוסייה לקתולים, שעה שהאחרונים, בהגיעם בהמוניהם מכפרי הסביבה, התקהלו בעיירה והניסו כל יהודי מהרחוב. מצב דברים זה הטביע, כמובן, את חותמו על הילכי רוחנו ומחשבותינו, ועורר בנו את הרצון העז לעקור מן השורש תלות זו בגורם זר ועוין, הכופה את רצונו ומשליטו על כל שטחי החיים, מבלי שים לב כלל לכך, אם זה פוגע בך ואם לאו.

על רקע זה של הרגשת קיפוח לאומי מחד, ואי־צדק סוציאלי, תוצאת ההתעוררות, שהדיה הגיעו לעיירה אחרי המהפכה הרוסית מאידך, לרבות התקוות וההתלהבות, שהציפו את הרחוב היהודי עם פירסום הצהרת־בלפור — קמו מפלגות ציוניות וסוציאליסטיות, ביניהן תנועת „השומר־הצעיר", שהיתה, אגב, בזמני כמעט תנועת הנוער היחידה בעיירה.

המפלגות והתנועות

ידיעותי על ראשית התארגנותו של ה„בונד", שחלה עוד בשנת 1905 — מן השמועה באות. באותו זמן קמה גם האגודה המקצועית הראשונה של התפרים והסנדלרים. ל„בונד" הצטרפו החלכאים של העיירה — הפועלים, בעלי־המלאכה, שוליות הקצבים ועוד.

עם פרוץ המהפכה הרוסית השנייה, ב־1917, תקופה שכונתה „תקופת אביב העמים", עקב התקוות הרבות שנתעוררו בעטייה — התרחב ה„בונד" ופיתח פעילות מפלגתית ומקצועית עניפה, בקראו לפועלים להילחם נגד המעמד הרכושני השליט והמנצל. אכן, היום, בהפנותי את מבטי אחורנית — נראה לי המאבק בימים ההם כמצחיק ומגוחך: מלחמת 2 „המעמדות" בעיירתנו התנהלה, בעיקר, בין פועלים עניים לבין נותני עבודה, שבמקרים רבים מאוד, לא היו עשירים מהם. בסך־הכל

היו המנצלים והמנוצלים כאחד „לומפנפרוליטריון", ולא היה בין זה לבין מלחמת המעמדות במשמעותה הקלא־סית ולא כלום.

ברם, במימדי העיירה ובמושגיה, משוכנעים היינו, בעת ההיא, שבמלחמתנו נגד המעמד „הרכושני", שבעצמו נאבק קשות על קיומו — משתתפים אנו אישית במאבק הכלל־עולמי על נצחון הסוציאליזם, וחלקנו מובטח בהחשת התגשמותו המלאה במהרה בימינו.

פרט ל„בונד" קמו בעיירה גם מפלגות אחרות, כמו: ההסתדרות הציונית, פועלי־ציון שמאל, תנועת „השומר־הצעיר", שהוזכרה לעיל, מזרחי ומאוחר יותר גם אגודת־ישראל.

בראשיתו היה השומר־הצעיר אירגון צופים בלבד, אירגון, שריכז סביבו את הנוער הלומד והאמיד של העיירה. אך לאחר זמן התגבשה דרכו כתנועת־נוער סוציאַליסטית, בעוד העקרון של ההגשמה העצמית הוא הדומינאַנטי. טבע הדברים מחייב, שנטושה היתה תחרות אידיאולוגית בין המפלגות הקיימות, אך יש לציין שבשטחים מסוימים היה גם שיתוף־פעולה פחות אי יותר הדוק, כמו באגודות המקצועיות ובאופן חלקי גם בשטח התרבותי.

בכוחות משותפים הוקמה ספרייה עירונית, שבמשך הזמן התרחבה והכילה אלפי ספרים, בתוכם מהחדישים ביותר. אורגנה גם להקה דראמאטית, שהודות לכשרונה הבולט הוזמנה גם לערים הרבה יותר גדולות מסטאשוב, כמו לקילץ, סוסנוביץ ואחרות.

נעשה גם נסיון להקים אגודה משותפת להשכלה עממית, שבשמץ של יומרה קראנו לה: „פאָלקס־אוני־ווערזיטעט". אך לאחר מספר ישיבות, בהן נידונה שאלת התוויית דרכי הפעולה התרבותית, הסתבר שכל זרם מפלגתי מתכוון להגניב לתוך האגודה את תוכנו הפר־ליטי — והאגודה כולה התפוצצה עוד בטרם קמה.

כל הפעילות הפוליטית והתרבותית הזאת עמדה בהכרח בסימן של מלחמה בין הדור הצעיר לבין הדור המבוגר, מלחמה שלעיתים קיבלה צורות חריפות ביותר. וודאי, אפשר לקרוא על הדברים האלה ביתר הרחבה, ולא־כל־שכן ביתר כשרון, בכל ספרות ההשכלה. אך אינני יכול להימנע מלציין את העובדה, שקיים היה הבדל עקרוני בין תנועת ההשכלה במערב־אירופה, לבין זו המקבילה אצלנו. בעוד הראשונה, ברובה, מטרתה הסופית היתה: התבוללות וטמיעה, הרי אצלנו — חרף המלחמה העקשנית והרצופה בין שני הדורות. — רוב רובן של התנועות הפוליטיות, פרט לקומוניסטים, כמובן, דגלו בצמידות הדוקה לעם ולעברו.

תוך תהליך הפעילות המסועפת, שתוארה לעיל, השנו, בהתבגרנו, בניגוד המשווע שבין ההווה והעתיד; בניגוד שבחיי העיירה על עושרה הרוחני, חרף דלותה החומרית, והיעדר פרספקטיבה למחר — תוצאה בלתי־נמנעת מהרגשת התלישות והזרות המוחלטת למקום הולדתנו. העיירה וסביבתה, על נופה היפה ושפעת שדותיה; היערות על אגמיהם, בתוכם נהגנו לשוט ולשיר, לטייל ולבלות, לאהוב ולחלום — לא היה בהם כדי להנחיל לנו את הרגשת היציבות וההתערות במקום. להיפך: בכל מגע עם הסביבה העוינת התגברה בנו, וביתר עוז, ההכרה הברורה, שזרים אנחנו במקום, שכל עמלנו לשוא, וכי מצווים אנו להפנות את מבטינו ומאמצינו לעבר העתיד ולעבר מולדת הקדומים — מולדת, שבה נהיה אנחנו אדונים לגורלנו, חופשים לעצמנו, ושם גם נוכל לחיות חיי צדק לפי דרכנו ובחירתנו החופשית.

מאוטופיה למציאות

בשנים קשות לתנועה, שנים שבהן שערי הארץ היו סגורים כמעט כליל, וחלק מהנוער „התפכח" והיפנה את גבו לעם היהודי — היינו אנחנו, אמך ואנוכי, בין אלה שהחזיקו מעמד ונשארו נאמנים לתנועה, על־אף הקשיים העצומים שנערמו בדרכנו. בסופו של הדבר — ארצה עלינו, קיבוצים ונקודות־יישוב בנינו, ובהתגשמות החלום — בחלקו הגדול — לראות זכינו!

והנה המולדת, אותו ה„יש" כבד־המשקל ותוכן שאתה, בני, רואה לפניך!

כעת, לאחר עשרות שנים של תהייה ותעייה בשדות זרים — שוב מתדפק הגורל היהודי על דלתותיהם של הבורחים מן המערכה דאז. „המפוכחים" של הימים ההם, אלה שבטוחים היו, כי באוטופיה עסקינן, וכי הם ורק הם רואים את המציאות הגלותית ופתרונותיה בפרספק־

טיבה נכונה — היום חוזרים הם אלינו מיואשים ומאוכז־בים מהריסות עולמם. אמונתם — אשלייתם, שלא רק ייתכן, אלא אף ניתן באופן מעשי, לכונן חברה צודקת בתוך עם זר עם שוויון זכויות מלא ליהודים — התנפצה לרסיסים. התברר להם לאותם ה„ריאליסטים" — לצערם ולצערנו במאוחר מדי — כי המאבק על פתרון הבעייה היהודית, כחלק אינטגראלי של המאבק הכלל־אנושי על חברה חדשה, מושתתת על יסודות הצדק והיושר — אוטופיה דון־קישוטית היא, ואילו הרעיון להקים מולדת לעם הנטול־מולדת, שנראה להם כאוטופיה — הפך למציאות ממשית וגואלת!

מולדת ורציפות היסטורית

שים זאת, איפוא, היטב אל לבך בני. המולדת הזאת, שלגביך היא דבר מובן מאליו, דבר טבעי ופשוט; המולדת הזאת, שבה נולדת וגדלת, תוך הרגשה בלתי־אמצעית של בן־חורין, יציבות נפשית, התערות והזדהות מלאה עם הנוף הסובב אותך, על הבריכה מתחת לעצי האוקליפטוסים העבותים, הברושים הזקופים בשולי הפרדס, השדה בליבלובו ופריו, ערפילי הבוקר ברעננו־תם, אפלולית החורשה ברומנטיותה ופינות חמד אחרות במשק — הרגשת האושר הזאת, שעקב טבעיותה אינך מרגיש בה — חסרה היתה לנו לחלוטין.

ייתכן, שהמקום, שם נולדנו וגדלנו יותר יפה, ובוודאי יותר נוח היה. על־כל־פנים כך נצטייר בדמיוני. אבל מולדת בשבילנו לא היה! ידענו והרגשנו — והעיקר ניתן לנו להרגיש באופן המוחשי ביותר — שזו לא שלנו!

מושג המולדת שלנו — מושג מופשט היה, ומכאן הכיסופים למולדת מציאותית ממש, מולדת בה נחיה כבני־חורין חיי עם בריאים וצודקים, ללא כל שליטה ולחץ מן החוץ. אלה הם הכיסופים שספגנו עם אנחות אמה בקראה ב„צאינה וראינה", באגדות שנחרתו בלבבות ב„חדר" ובבית־המדרש, בתפילות שהתפללנו ובחלומות שחלמנו.

זכור תזכור, איפוא, בני היקר!

כל המפעל הנפלא הזה, שהוקם פה בעמל, בזיעה ובדם, והמהווה מולדת חופשית ומאושרת בשבילך — אינו אלא המשך הרציפות ההיסטורית, שבעשרות הש־נים האחרונות באה לידי ביטוי בתנועות התחייה למי־ניהן; המשך ותמצית פועלי בני העיירה סטאשוב ורבות דומיה שבגולה; סיכום המאמצים של דור ודורותיים שבזכותם הגענו עד הלום.

זאת ועוד: תנועות התחייה עצמן, שכתוצאתן הישירה נולדה מולדת ישראל מחדש, בשום פנים אין לתפוס כתנועות נפרדות ומנותקות מהעבר הרחוק — אלא כהמשך בל יינתק לדורות קודמים וקדומים, על רקע הגלות הארוכה.

בינה נוסבוים נתניה / בית־אבא

תמונת ביתי, בית יהודי. חרד ואדוק, לא משה מזכרוני עד היום. דמות דיוקנו של אבא, ר' נטע וולף ז"ל, חסיד נלהב בעל עיני התכלת, הניבטות אליך עמוקות מתחת למצח הרחב — מבצבצת ועולה לנגד עיני רוחי, כאילו עומדת לפני חיה, בכל מלוא קומתה. עדיין מצטלצלים במיתרי אזני צלילי ניגונו, בהיותו יושב רכון ומעיין בספר, לאור עששית עשנה — עוד בטרם קרא הגבר. עדיין מלווה אותי נגינתו החמימה והלבבית, עת היותו „מעביר" את סידרת השבוע, מדי שבת בשבתו; נגינה, שהשרתה אווירה של חגיגיות ונשמה יתירה על כל בני המשפחה; נגינה, שנסכה עלינו דבר מה בלתי נראה, אך עם זאת כל כך חשוב לחישול הרוח והנפש.

אך הדבר, שהשאיר עלי את רישומו הגדול ביותר והטביע את חותמו על כל סדרי הבית כולו, בשנותו אותם מן הקצה אל הקצה — הוא חג הפסח, על ההכנות המרובות, הממושכות והמיוחדות, שהיו כרוכות בו.

„שלושים יום קודם החג הולכים ודורשים בהלכות החג". בביתנו תורגם המאמר הזה לשפת המציאות וקוים במלואו. אך נכנס חג הפורים ומיד הוחל בהכנות

קדחתניות לחג. ראשית, מן הדין להכין את יין הצימוקים. לאחר מכן, הגיע תורם של כל מיני תקניות, כגון: תפוחי־אדמה, מצות, ביצים, בצלים וכו׳ ושימורם במקומות מיוחדים, לבל יבואו במגע כלשהו עם חמץ. בתוך ההמולה העליזה הזאת התחילה סידרה מבוהלת של הליכות לחייט, לתופרת וכד׳, על־מנת לזרזם במלאכה. גם כותלי הבית יוכיחו, שהנה חג, שונה לחלוטין במהותו ובדרישותיו המעשיות ממשמש ובא. סיוד, נקיון יסודי, שיפשוף — בקיצור: תכונה רבה בכל פינה שהעיין פונה.

אולם, על־אף העמל והטירחה המרובים, הכרוכים בדבר, — מצב הרוח מרומם. הכול נעשה תוך שמחה של מצווה. גם ימי האביב, — תקופת התנערות הטבע לחיים חדשים — מוסיפים נופך משלהם, נופך כלל לא מבוטל להרגשת החגיגיות האופפת את הבית על דייריו.

ולבסוף, בהתקרב החג — הבית מתמלא כולו אורה, והכול מבריק ואומר הדר וכבוד. ואז, אמא ז״ל, בחריצותה שאינה יודעת ליאות מהי, מוציאה את המפות הצחורות כשלג, ואת יתר כלי־החג הנאים והממורקים ממקום משמרתם המיוחד, מקום שיד אדם, משך כל ימות השנה, אינה מגעת.

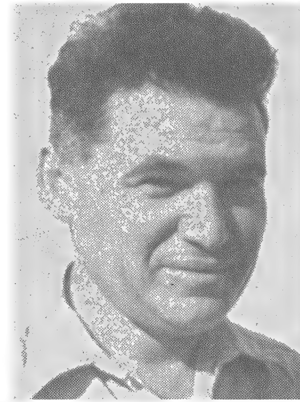
והנה מגיע ליל־הסדר.

בפינת השולחן, פרוש־המפה הצחורה וערוך בהידור ובטעם — נוצצים, במלוא חשיבותם, פמוטי הכסף עתיקי־היומין. על־ידם כוסו המיוחדת של אליהו הנביא, מסביב כוסות הילדים על שלל צבעיהן — ואילו בראש השולחן אבא ז״ל מיסב על המיטה המסנוורת מלובן ועל־ידו גביע הכסף, הנתון בתוך מגש.

קורת־רוח של כולו טוב, מלווה דריכות כלשהי, משתפכת בכול. האחיות על שמלותיהן החדשות וסרטיהן הססגוניים במקלעות צמותיהן — זוהרות מאושר. האחים, הראויים גם הם ל„תתחדש״, — רואים את עצמם כמחותנים, בעלי־חשיבות ראשונה, עקב ידיעותיהם ב„הגדה״. אמא, חבושה פאה נכרית, שהוזמנה במיוחד, לבושה שמלת החג היקרה ועטורה מכלול תכשיטיה — מבהיקה וקורנת. ובעוד שפתיה לוחשות ברגש ברכה חמה על נרות החג הדולקים, היא כולה שופעת תום, אמונה ובטחון ומאצילה מרוחה זו על כל המסובים.

לשיא החוויה של הערב הגענו, שעה שאבא ז״ל, עטוף הקיטל הלבן, חבוש השטריימל מרהיב העיין, גביע היין בימינו, ועיניו הגדולות עצומות למחצה, קם ובכוונה את לבו כלפי שמיא, התחיל, בקולו הערב והבוטח, לסלסל את ניגון הקידוש של חג החירות. אך מיד לאחר מכן, שעה שהבנימין שבחבורה שאל את ארבע הקושיות המפורסמות, ופתחנו בקריאת ההגדה, פגה המתיחות. ברצון רב הקשבנו אז להסבריו של אבא על המאורע הכביר של יציאת מצרים, ותוצאותיו המכריעות על עיצוב דמותה של האומה, למשך כל ההיסטוריה הארוכה שלה, בת אלפי השנים. ומשהגענו לקטע: „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים״ — נתמלאנו כמיהה וכיסופים להישנות החזיון הנפלא הזה גם בימינו. ובינתיים ממשיך אבא בהגדה ואנחנו מחרים־מחזיקים אחריו. והדברים הפשוטים, המספרים, בצורה מושכת לב, את קורותיה של האומה בתקופותיה השונות, נוסכים עלינו מרוחם — בעוד נחת־רוח מזה ואמונה ובטחון מזה משתפכים בכל האברים.

דוד גולדבסר נגבה / כ' תמוז

היה זה בשנת 1917, בשלהי מלחמת העולם הראשונה. בעולם היהודי הורגשה תכונה רבה. הדי התארגנותם ו־התלכדותם של הכוחות היוצרים באומה הגיעו גם לערי השדה, ובתוכן גם לעיירתנו. אנשים ש־ניחונו בתחושת הזמן החדש, על הדרישות והאפשרויות המהפכניות הגנוזות בו — רוח חדשה החלה לפעמם, ורעיונות נועזים לשינוי אורח החיים הגלותי, שעבר עליו הכלח, נזרקו לחלל. האנשים האלה יזמו פעולות, שבחלקן, אומנם, חותם הילדות היה טבוע בהן, אך רוח הרעננות והדינמיות שנשמה מהן עוררה תדהמה, מלווה סקרנות, אצל שומרי החומות מהדור הישן.

והנה אחת הפעולות האלה, כפי שנצטיירה בזכרוני: למדתי אז ב„חדר" אצל ר' אלתר מלמד. היה יום קיץ בהיר וחם. „הרבי" עושה מאמצים גדולים על־מנת להרביץ תורה לתלמידיו הרכים, המסובים לשולחן הארוך — ללא הצלחה יתירה. האוויר ב„חדר" מחניק והילדים שואפים בכל כוחם להשתחרר מעולו הקשה של הרבי ונושא כליו: ה„בלפר". ברצון רב היו מזנקים החוצה להתרענן באוויר הצח, ולהתפרק במשחקים ככל העולה על רוחם — אך רצונו של הרבי, הנעזר בכוח שכנועו של שוט ה„בלפר", ידו על העליונה, ועל־אף תשוקתם העזה נכנעים הילדים ומקבלים עליהם את הדין.

ולפתע, לאחר שאפסה כל תקווה, מתפרצים פנימה שלושה בחורים מוצקים, המחזיקים מקלות בידיהם, ומכריזים בתוקף, אגב דפיקות משכנעות על השולחן: „על הילדים להפסיק כרגע את הלימודים וללכת לבית־הכנסת".

אחוז בהלה, לא היה ה„רבי" מסוגל להוציא הגה מפיו. ואנו, כציפורים, ששוחררו מכלובם, תוך שמחה לאיד גלויה, זינקנו כחץ מקשת החוצה, ורצנו, כנדרש מאתנו, לכיוון בית־הכנסת.

ברחבה, שבין בית־המדרש הגדול לבין בית־הכנסת, עמדו כבר בחורים, לבושים בגדי צופים, שתיכף לאחר הגיענו סידרו אותנו בשורות. ואז נתגלה לעינינו המחזה הגדול: דגל תכלת־לבן, גדול־מימדים, מקושט תמונת ד"ר הרצל ז"ל — הונף על נס. סמוך לכך עלה מישהו על הבימה המאולתרת, ונשא נאום נרגש מענינא דיומא. החזיון הנפלא והבלתי־רגיל הזה, שהשאיר עלי רושם בל־יימחה, הסתיים בשירת „התקווה" אדירה, שירה, שהדיה נישאו למרחוק ויצרה אווירה של חגיגיות ורוממות הנפש יוצאות מגדר הרגיל.

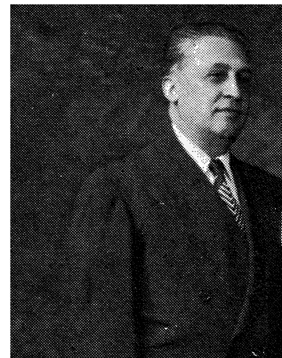
היה זה יום כ' תמוז, שנת תרע"ז, יום שבו אורגנה האזכרה הפומבית הראשונה לזכר ד"ר הרצל בעיירה. באסיפה הזו השתתפו, אומנם, רק צעירים ובני נוער, אך היא סללה את הדרך לאזכרות השנתיות, שבאו לאחריה, שהמו קהל רב מכל החוגים והגילים, והתקיימו בפנים בית־הכנסת ולא מחוצה לו.

היה זה מאורע גדול לעיירה ובמיוחד בשבילנו הילדים. בחושנו הילדותי הבריא תפסנו, שמשהו שונה לחלוטין מן המקובל בתוך תחומי העיירה וסדריה המאובנים — התרחש.

ואם כי, למחרת היום, נרתמנו מחדש למשוך בעול ה„חדר" והלימודים המשעממים, בתוך האווירה המדכאת והמחניקה, נתחדשו כמקודם — הרגשנו, אם גם לא הבינונו, שדבר נפל בישראל!

הערשל פּאַמעראַנצבלום ז״ל ברוקלין /

אזוי האט אויסגעזען סטאשעוו

סטאַשעוו האָט זיך געפונען אין צוויזמערער פּאָוויאַט, ראַדעמער גובערניע, אַרומגערינגלט פון ביידע זייטן מיט פעלדער און מיט דעם גאָליעווער און קאָרעזוואַנקער וועלדער. דער טייך „טשאַרנע״ שניידט אַדורך דאָס שטעטל אויף 2 טיילן. בעת איין טייל איז געווען אַמיינסטן באַוווינט דורך יידן, איז דער צווייטער טייל, דער אַזוי גערופענער פּאָלוואַרק, געווען באַוווינט נאָר דורך קריסטן, אויסער עטלעכע יידישע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געצויגן זייער חיונה פון דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

די סטאַשעווער געשיכטע ווייסט צו דערציילן, אַז דער פּאָלוואַרק־קוואַרטאַל איז אין 16־טן יאָרהונדערט געווען באַוווינט פון יידן, אָבער צוליב אַ בלוט־בלבול, בעת וועלכן ס׳זענען אומשולדיק דערמאָרדעט געוואָרן אַ סך סטאַשעווער און שידלעווער יידן, זענען פון דאָרט די רעשט יידן פאַרטריבן געוואָרן.

יידן האָבן דעמאָלט געלייגט אַ חרם אויפן פּאָלוואַרק, אַז קיין יידישער פוס זאָל דאָרט מער נישט איבערטרעטן.

דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ היפּשן פּירקאַנטיקן מאַרק־פּלאַץ, ווו ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט כמעט אַלע יידישע געשעפטן. אינמיטן דעם מאַרק־פּלאַץ איז געשטאַנען אַן איינשטאָקיקע געביידע — דאָס „ראָטהויז״ (מאַגיסטראַט) פון סטאַשעוו, געבויט אין גאָר אַן אַלטן סטיל, אָן פענצטער, טיילווייז מיט אייזערנע טירן. אַלע געוועלבער פונעם „ראטהויז״ זענען געווען באַזעצט פון יידן, אויפן יסוד פון אַ „חזקה״ נאָך פון פּאָטאָצקי׳ס צייטן, וואָס איז איבערגעגאַנגען פון דור צו דור.

פון מאַרק־פּלאַץ האָבן זיך פאַרצווייגט עטלעכע גאַסן: די קראָקעווער גאַס פון ר׳ ישורון דיזנהויז׳ס הויז און שמואל מאָקרע׳ס געוועלב ביז חושיצקי׳ס אבערזשע און משה ניסנגאַרטנ׳ס הויז,ביים ברעג טייכל.

די אַפּטעער גאַס האָט זיך געצויגן ביזן רוסישן שאַך־הויז (מיליטערישער מאַגאַזין).

די גענשליצער גאַס האָט דערגרייכט ביזן טייך, וווּ ס׳איז געשטאַנען ר׳ לייזער אייזנבערג׳ס הויז.

די קאָשצ׳עלנע גאַס — האָט זיך געענדיקט ביים קאָשציאָל.

די ריטווינער גאַס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון ר׳ מאיר קלאָדער׳ס הויז, האָט געפירט ביז ווייט הינטערן שטעטל.

די שול־גאַס האָט גענומען איר אָנהייב פון ר׳ ישראל קאַרפּנ׳ס הויז און זיך געצויגן ביזן אַלטן בית־הקברות אין איין ריכטונג, און אין דער צווייטער ריכטונג — צו דער שולע, רוסישער שוואַלניע און ווייטער.

דאַקעגן די דאָלנע־ריטווינער גאַס האָט זיך אָנגעהויבן פון גענצע׳ס הויז און זיך פאַרצווייגט אין פאַרשידענע ריכטונגען. איינע פון זיי האָט געפירט צום שטאָטישן שפּיטאָל, אַנדערע — צו די אַזוי־גערופענע באָד־געסלעך, שפּרינצע־חנה׳ס געסל און מאיר קלאדערס געסל.

ס׳איז וויכטיק צוצוגעבן, אַז אויף דער ריטווינער־גאַס האָבן געוווינט כמעט אַלע מלמדים און שוחטים.

דאָרטן האָט זיך אויך געפונען דאָס חסידישע בית־המדרש און פיל „שטיבלעך״. דאָרטן האָבן זיך אויך קאָנצענטרירט די „מנינים״ פון רבין ר׳ שלומה׳לה און אַנדערע.

דער שפּאַציר־גאָרטן

סטאַשעוו האָט פאַרמאָגט אַ פּרעכטיקן שפּאַציר־גאָרטן, וואָס האָט פאַרכאַפּט דאָס אויג מיט זיין שיינ־

קייט. שוין ביים איינגאַנג, לענג אויס דעם גאָרטן, האָט זיך געצויגן אַן אַליי פון געדיכט־באַזעצטע ביימער, דורך וועמעס פאַרפלאָכטענע צווייגן ס׳האָט נישט געקאָנט אַריינדרינגען קיין זונען־שטראַל־ליכט, שאָפנ־דיק אַזוי אַרום אַ קיל ווינקל אַפילו אין די גרעסטע היצן. דורך דעם קולטיווירטן גאָרטן־טייל האָבן זיך געקרייצט אַלייען פון אַלערליי סאָרטן ביימער און בלו־מען. האַרט ביים נישט־קולטיווירטן גאָרטן־טייל האָט זיך אָנגעשלאָגן אַן אָפּצווייג פונעם הויפּט־טייך, וועמעס געדיכט־פאַרפּלאָנטערטע קוזשאַקעס זענען געווען אַ נעסט פאַר אַלערליי זינג־פייגל, וועלכע האָבן מיט זייער אָנגענעמען געזאַנג און פישטשעריי פאַרהילכט די גאַנצע געגנט. פון דער אַנדערער זייט האָבן די אַלטאַנ־קעס, באַדעקטע מיט ווילד־באַוואַקסענע צווייגן, מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אידעאַלן ווינקל פאַר אַלע די, וועלכע האָבן געזוכט איינזאַמקייט.

די שענסטע תקופה אין גאָרטן איז געווען דער חודש מאַי, ווען דער פאַר׳שיכור׳נדיקער אַראָמאַט פון די צעבליטע בלומען־אַקאַציע־און בעז־ביימער האָבן פאַרכאַפּט דעם אָטעם און געבילדעט אַ מין בלומען־גן־עדן. באַזונדערס אַנטציקנדיק איז דער גאָרטן דערשינען אין די פרימאָרגנס, בעת די ערשט אויפגייענדיקע זון, אַדורכרייסנדיק זיך דורך די געדיכטע ביימער און באַשיינענדיק די אומצאָליק־הענגנדיקע טוי־טראָפּנס אויף די בלומען און גראָזן, האָט געשאַפן אַ צויבער־לעך־פאַנטאַסטישן ליכט־און שאָטן־שפּיל.

אַחוץ די בעל־הבתי׳שע קינדער און בית־המדרש־בחורים, וועמעס פרייהייט ס׳איז געווען באַגרענעצט פון עלטערן און מלמדים, וועלכע האָבן נישט געהאַלטן פון אַזעלכע „נאַרישקייטן״, ווי פרישע, שמעקנדיקע לופט, פאַר׳כישוף׳נדיקער בלומען־אַראָמאַט א. אַ. וו. — האָבן אַלע שטעטלדיקע איינוווינער אויסגענוצט יעדע פרייע מינוט און געשטראָמט אין גאָרטן אַריין, כדי צו געניסן פון דער פרעכטיקער נאַטור אָדער אָפּרוען זיך נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג.

נאָר איינמאָל אין יאָר, אין דער שבועות־נאַכט, בעת די עלטערן זענען געווען פאַרנומען מיט אָפּריכטן דעם „תיקון ליל־שבועות״ — פלעגן די בית־המדרש׳בחורים מיט אימפעט זיך אַ לאָז טון צום פאַרבאָטענעם גן־עדן. מיט פולע ברוסטן האָבן זיי דעמאָלט איינגעאָטעמט די פרישע, ריינע לופט, פאַרגעסנדיק, כאָטש אויף אַ וויַיל, דאָס גרויע, מאָנאָטאָנע לעבן פון אַ בית־המדרש׳לער־נער, וועלכער האָט, אַ חוץ דער גמרא און פאַרקאָפּטשע־טע ווענט, מער קיין וועלט נישט געקאָנט.

סטאַשעווער פרנסות

אין צופיל שפע האָט זיך דאָס שטעטל קיינמאָל נישט געבאָדן. די קנאַפּע פרנסה האָבן די איינוווינער געצויגן פון די יאַרידן, וואָס פלעגן דאָ פאָרקומען יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק. דער, אַ גאַנצע וואָך, פאַר־שלאָפענער מאַרק איז אין די 2 טעג געוואָרן ווי אַ קאָכעדיקער קעסל, ווו ס׳פלעגן פאָרקומען אַלע האַנדלס־טראַנזאַקציעס צווישן יידן און זייערע גוי׳שע שכנים. די פויערישע פול־געפּאַקטע וועגענער מיט גריגס, תבואה און עופות פלעגן ווערן „איינגעשלונגען״ דורך די יידישע אויפקויפער, וועלכע האָבן זיי אויפסניי פאַר־קויפט צו דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

שיינע האַנדלס־באַציאונגען האָבן סטאַשעווער יידן אָנגעהאַלטן מיט די פויערים פון די שכנות׳דיקע דייטשע קאָלאָניעס: אַגלענדעוו און שעליעץ, וואָס האָבן זייערע פּראָדוקטן פאַרקויפט צו די יידן און פאַר דעם קעגנ־ווערט איינגעקויפט, מיט אַ ברייטער האַנט, די בעסטע סחורות, וואָס דאָס שטעטל האָט נאָר פאַרמאָגט. אגב, איז די באַציאונג פון די דייטשן געווען אַ בעסערע צו די יידן ווי צו די פּאָליאַקן, און אין זייער קאָנטאַקט מיט די יידן, האָבן זיי לרוב זיך באַנוצט מיט העב־רעאישע און יידישע אידיאָמען.

אין שטעטל האָבן זיך געפונען אַ ריי גרויסע געשעפטן פון אַלערליי סחורות, לרוב אָבער קליינע אָרעמע קרעמלעך, ווו דער דלות האָט געבלאָזן פון אַלע פּאַליצעס.

אויפן מאַרק־פּלאַץ זענען געשטאַנען האָלץ־ביידלעך מיט שפּייז־אַרטיקלען און די, אַזוי־גערופענע, „בשמים״־קרעמלעך, לרוב אין די אַרומיקע געסלעך.

די קליינע קרעמלעך זענען געווען „גראָשן־גע־

שעפטן״, ווו אויף אַ גאַנצן הערינג איז נישט געווען קיין בעלנים.

אַנטקעגן די ביידלעך זענען געזעסן די „מאַרק־זיצערינס״, — פון פערעלע אידיסנס געוועלב ביז מאַטעס פרידמאַנ׳ס הויז — פאַרקויפנדיק פאַרשידענע גרינס און פרוכטן, ווי שוואַרצע יאַגדעס, קאַרשן, וויינפערלעך, מאַרעלען, עפל, באַרן און אַגרעס. טראָץ דער ביליקייט פון די פרוכטן בעתן סעזאָן, האָבן זיך פיל אָרעמע קינדערלעך אַרומגעדרייט, צוקוקנדיק זיך צו די רייצנדיקע פרוכטן און געשלונגען זייער שפייעכץ. ווען אָט די אָרעמע קינדערלעך פלעגן זען זייערע פאַרמעגלעכערע חברים אין „חדר״ עסן פרוכטן, פלעגן זיי רחמנות׳דיק בעטן „אַ ביס״, און אַז דאָס האָט נישט געהאָלפן האָבן זיי אָנגעווענדעט דאָס שטאַרקסטע געווער, מאַכנדיק אויפן קול די ברכה: „בורא פרי העץ״. און קעגן דער „סכנה״ פון אַ ברכה לבטלה האָבן שוין יענע נישט געהאַט קיין ברירה און „געמוזט״ נאָכגעבן.

יעדן פרייטיק פלעגן די פישער אויסשטעלן זייער סחורה צום פאַרקויפן. ווי געוויינלעך, האָבן די גבירים זיך איינגעקויפט די שיינע קאַרפּן, דאַקעגן די קבצנים — די קליינע, טויטע פישעלעך.

ווינטער, ווען די פרעסט האָבן „געברענט״, פלעגן די מאַרק־זיצערינס זיך באַנוצן מיט „פייער־טעפּ״, כדי אַביסל צו דערוואַרעמען די פאַרפרוירענע גלידער. דער דאָזיקער הייץ־מעטאָד איז אויך באַנוצט געוואָרן אין די אַרומיקע קליינע קרעמלעך, ווו די טיר איז געווען אָפן אַ גאַנצן טאָג, דערוואַרטנדיק, מיט אומגעדולד, אַ קונה.

אַ ספּעציעלע קאַטעגאָריע פון הענדלער זענען געווען די „פּשעקופּקעס״, וועלכע זענען געווען קינסטלערינס אויסצודינגען ביי די פּויער׳ים די עופות און זיי צוריק פאַרקויפן מיט פאַרדינסט. די „פּשעקופּקעס״ זענען געווען אַ „שם־דבר״ אין שטעטל און אַלע האָבן בעסער געוואָלט זיי אויסמיידן צוליב זייער ראַפּינירטקייט. די דאָזיקע, פאַר זיך, אומסימפּאַטישע אייגנשאַפט האָט זיך ביי זיי אויסגעבילדעט, ווי אַן אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פונעם שווערן עקזיסטענץ־קאַמף, וועלכן זיי זענען געצוווּנגען געוואָרן צופירן.

נאָך אַ מקור פון יידישע פרנסות איז געווען דער רוסישער קאַוואַלעריע־פּולק, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין סטאַשעוו און פאַר וועלכן די אַזויגערופענע „פּאָדריאַטשיקעס״ האָבן צוגעשטעלט אַלערליי באַדערפענישן. די פּאָדריאַטשיקעס זענען געווען בלויז יידן, ווי למשל: די רובינשטיינס, אלי גאלדבערג (מזיק), נטע פיינער, משה באדזענטינער, געצל גאלדבערג, סעגאל און אַנדערע.

קיין פאַבריקאַציע האָט סטאַשעוו נישט פאַרמאָגט, אַחוץ דער שכנות׳דיקער ריטווין, מיט איר צוקערפאַבריק, פון וועלכער פיל משפחות האָבן געשעפּט זייער חיונה.

יידן זענען געווען די צושטעלער פון פאַרשידענע מאַטעריאַלן, די אָפּנעמער פון צוקער און די „צופירער״ פון די צוקער־טראַנספּאָרטן צו דער אָסטראָווצער באַן.

סטאַשעוו האָט גע׳שמ׳ט מיט אירע האַנטאויסגעאַרבעטע דאַמען־און קינדער־שיך. דערין האָבן זיך ספּעציאַליזירט די פּאָלוואַרקער שיסטער, וועלכע פלעגן פאַרקויפן זייער פּראָדוקציע צו די אָרטיקע יידישע סוחרים. די לעצטע האָבן שפּעטער די דאָזיקע פּראָדוקציע פאַרשפּרייט איבער גאַנץ ווייטע גובערניעס אין רוסלאַנד און פּוילן.

אין סטאַשעוו האָט זיך אויך געפונען אַ הויז־אינדוסטרי פון ביטשיסקעס־בייטשן, וואָס האָט באַשעפטיקט פיל באַלעבאַטישע יונגעלייט פון די אָרעמערע שיכטן, וועמעס עלטערן ס׳איז נישט אָנגעשטאַנען, אַנטשפּרעכיק די דעמאָלדיקע באַגריפן, „צומאַכן״ זייערע קינדער פאַר סתם בעלי־מלאכות, ווי שניידער אָדער שיסטער. צווישן אָט די יונגעלייט האָט זיך געפונען אַ דענקנדיק־באַוווּסטזיניקער אַרבעטער־עלעמענט, וועלכער האָט געהאַט אַ וואָגיקע השפעה אויף דער אָרטיקער יוגנט אין יענע שטורמישע רעוואָלוציע־טעג, אין 5־1904.

אין סטאַשעוו זענען אויך געווען טעטיק 2 וואַסער־מילן. די גרויסע מיל האָט געהערט צום פּוילישן גראַף ראַדזשיוויל און איז געהאַלטן געוואָרן אין אַרענדע דורך ר׳ ישראל קארפּן. די דאָזיקע מיל איז געווען מאָדערן איינגעאָרדנט און געמאָלן תבואה פאַרן גע־

טחנת־הקמח — די וואַסער־מיל

ברויך פון דער גאַנצער סביבה. מיט דער מיל האָבן זיך אויך באַנוצט די קליינע מעלער, ווי ר׳ הערשל שילימ׳ס, איטשע־הערש דיזנהויז א. אַ.

די קליינע מיל האָט אָנגעהערט צו ר׳ ביי‏ניש טענענ־וורצל (פאַרבער) און איז דערנאָך אַריבער בירושה צו זיין זון הערשל.

אַ גאַנצע ריי הויז־גאַרבאַרניעס, אין וועלכע ס׳איז אויסגעאַרבעט געוואָרן, אויף אַ גאַנץ פרימיטיוון אופן, אַ פראָסטער סאָרט לעדער — זענען געווען טעטיק אין סטאַשעוו.

די גאַרבערס האָבן פאַרנומען דעם גאַנצן ברעג טייך, פון דער שטיינערנער בריק ביז ביי‏ניש טענענוורצלס וואַסער־מיל.

אַ וויכטיקן פרנסה־צווייג אין שטעטל האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די אָזוי־גערופענע „טאַנדעטניקעס“, וועל־כע האָבן פראָדוצירט ביליקע מלבושים פאַר דער פויערישער באַפעלקערונג אין דער סביבה. די דאָזיקע ביליקע סטאַשעווער קאָנפעקציע, פלעגט וואַנדערן ביזן לענטשנער יאַריד, וואָס איז געווען אַ שם־דבר אין פוילן. ס׳זענען אויך געווען קליינע ווערקשטאַטן, וואָס האָבן אויסגעאַרבעט א. ג. „בארלאטשן“. אויף דעם שטח האָט זיך מיט זיין שיינער פראָדוקציע ספּעציעל אויסגעצייכנט וואָלף קאָזע.

אין שטעטל זענען געווען 2 סאָדע־וואַסער פאַבריקן אין באַזיץ פון איכל וויינבערג און חיימל קאקוסקע, וועלכע האָבן באַפרידיקט דעם גאַנצן געברויך פון די איינוווינער אין די הייסע זומער־טעג.

די אַזוי־גערופענע „שפּיליטערן“ זענען געווען די, וועלכע פלעגן פאָרן קיין וואַרשע, לאָדזש א. אַ. וו., איינצוקויפן פאַרשידענע סחורות פאַר די קליינע סוח־רים, וועלכע האָבן אַליין נישט געקאָנט פאָרן אַהין צוליב די גרויסע הוצאות.

2 פעלדשערס זענען געווען אין שטעטל: חיימל ריי, געוווינט אין דער קאָשציעלנער גאַס און ר׳ בעריש רופא. צווישן די דאָקטוירים און פעלדשערס, וועלכע האָבן, ווי געוויינלעך, אַביסל מוותר געווען אויף זייער יידיש־קייט — איז ר׳ בעריש געווען אַן אויסנאַם.

דאָס איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, וועלכער

האָט געדאַוונט אין רבנו תמ׳ס תפילין און געווען אָפּגעהיטן אויף יעדן קוצו של יוד. ליצנים פלעגן זיך וויצלען, אַז ר׳ בעריש פלעגט פעסטשטעלן דעם דיאַגנאָז ביי קראַנקע פּרויען... נישט אונטערזוכנדיק זיי.

אויסער די 2 פעלדשערס האָט פּראַקטיצירט אין שטעטל אַ יידישער דאָקטאָר, וועמען מ׳האָט חושד געווען, אַז ער איז אַ גע׳שמד׳טער. היות די יידישע איינוווינער האָבן נישט געהאַט קיין צו גרויסן צוטרוי צו אים, האָט ער, אין אַ קורצער צייט, פאַרלאָזן דאָס שטעטל.

אָט דאָס איז דאָס בילד פון שטעטל מיט אירע יידישע פּרנסות. דער דלות האָט געפּייפט אין אַלע ווינקעלעך. די מחנות אָרעמעלייט, וועלכע פלעגן יעדן ערב־שבת און יו״ט גיין איבער די קראָמען און הייזער, כדי צו קלייבן נדבות — ווער אַ גראָשן, ווער אַ שטיקל צוקער אָדער ברויט — האָבן בולט אילוסטרירט די אמת׳ע שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פּוילן בכלל און אין די קלענערע שטעטלעך, ווי סטאַשעוו, בפרט. פון דער צווייטער זייט, איז די קעגנזייטיקע הילף געשטאַנען אין שטעטל אויף אַ הויכער מדרגה. די מער־פאַרמעגלעכע יידן האָבן געהאָלפן זייערע אָרעמע ברידער נישט נאָר מיט נדבות נאָר אויך, און אַפילו בעיקר, מיט קאָנסטרוק־טיווער הילף, דורך הילפס־קאַסעס, ביליקע קיכן א.אַ.וו. די סאָציאַלע הילף ביי יידן איז נישט נאָר געווען אַ געזעלשאַפטלעכער חוב — נאָר אַ מצווה, ממש אַ קדושה. ס׳איז פון וויכטיקייט אויך צוצוגעבן, אַז פון דער דאָזיקער הילף האָבן נהנה געווען נישט נאָר די אָרטיקע נצרכים, נאָר יעדער עובר־אורח, וועלכער איז צוליב פאַרשידענע סיבות אָנגעקומען אַלס גאַסט אָדער אַלס איינוווינער אין שטעטל.

די שטעטלדיקע גבירים

אַחוץ די פון אַלטע צייטן באַקאַנטע שטעטלדיקע גבי־רים, ווי די אָרלאַנדיס, ר׳ אַבאַלע זשאַפּצער, ר׳ הערש גראָבלער, — האָט סטאַשעוו מער נישט געהאַט קיין צו גרויסע עשירים, אויסער ר׳ מענדעלע הערצלס און ר׳ ישראל קאַרפּן, וועלכע זענען, אין אונזערע דעמאָלסדיקע קליינשטעטלדיקע השגות, אַלס אַזעלכע באַטראַכט געוואָרן.

ר׳ מענדעלע פרידמאַן איז געווען אַ געבוירענער גביר, אַ בן־יחיד ביי זיין פאָטער ר׳ הערצל ז״ל. מיט זיינע גרויסע געשעפטן האָבן אָנגעפירט ישראל זילבער־שפּיץ און פישל הערלפאַנד, דיזעלבע מענטשן, וועלכע זענען נאָך געווען אָנגעשטעלט ביי ר׳ הערצלען. אַליין איז ר׳ מענדעלע געזעסן על התורה ועל העבודה, געווען אַ גרויסער למדן און נאָך אַ גרעסערער בעל צדקה, בגלוי און בעיקר בסתר. ער איז געווען זייער פרום און געהאַלטן זיין משפּחה אָפּגעשלאָסן פון יעדער אויסערלעכער השפּעה, כדי נישט אָנגעשטעקט צו ווערן מיט די נייע השכלה־אידייען, וואָס זענען שוין דעמאָלט געווען קענטיק אויף דער יידישער גאַס.

דער צווייטער שטעטלדיקער גביר, ר׳ ישראל קאַרפּן, וועלכער האָט געשטאַמט פון אַ שכנות׳דיק דערפל, קאַרטניצע, איז געווען גאָר אַן אַנדערער טיפּ מענטש. מיט זיינע אייגענע כוחות האָט ער זיך אַרויפגעאַרבעט צו זיין גרויסן פאַרמעגן, אָנפירנדיק אַליין מיט זיינע פאַרצווייגטע געשעפטן. אַרום אים האָבן אַ סך משפּחות געהאַט בריווח פּרנסה, און מאַנכע זענען אַפילו אויך רייך געוואָרן.

אויך אין געזעלשאַפטלעכן זין און אין זיינע אָנשווי־אונגען איז ר׳ ישראל קאַרפּן געווען אַ דיאַמעטראַל־קעגנזעצלעכער מענטש. ער האָט איינגעפירט אַ מער פרייע שטוב; ער פלעגט שוין לייענען צייטונגען און אין זיין הויז פלעגן זיך טרעפן מענטשן פון פאַרשי־דענע קרייזן און מיינונגען. ער איז אויך געווען אַ קהל׳שער נדבן און אויסגעבויט אויף זיין אייגענעם חשבון אַ מאָדערן שוויץ־באָד אין שטעטל. ר׳ ישראל קאַרפּן האָט אויך אַרויסגעוויזן פיל מענטשלעכקייט בעת אַן אומגליקלעכן פאַל, ווען דער קליינער אלי׳לע פּאָמעראַנצבלום איז פאַרשוווּנדן געוואָרן פון שטעטל און ס׳איז אַנטשטאַנען דער פאַרדאַכט, אַז ער איז אַריינגעפאַלן אין די סאַזשלקעס פון ר׳ ישראל. דער לעצטער האָט דעמאָלט באַפוילן אָפּצולאָזן דאָס וואַסער און אויסרייניקן די סאַזשלקעס, כדי צו זוכן דעם פאַר־שווונדענעם. ערשט אין אַ צייט אַרום איז דער אומגליק־

לעכער געפונען געוואָרן אין די טיפע זומפן פון דער סביבה.

ימים־טובים אין שטעטל

נאָכן שווערן פראָסטיקן ווינטער האָבן יידן מיט גרויסער פרייד אויפגענומען די פרילינגס־שיינע ערב־פסח טעג. דאָס באַפרייען די „חדרים“־קינדער אויף יום־טוב פון דער שווערער האַנט פון רבין, כאָטש אויף אַ קורצער צייט, האָט סימבאָליזירט פאַר זיי דעם באַגריף פון פסח־פרייהייט. גלייכצייטיק זענען די פסח־הכנות אין אַלע הייזער אַנגעגאַנגען מיטן גאַנצן ברען. מ׳האָט געוואַשן און פריש געקאַלכט די דירות, איינגעקויפט מצות און וויין, ניס און אַנדערע גוטע זאַכן, גענייט פאַר אַלע נייע מלבושים און געלאָזן באַשטעלן נייע שיך. בקיצור, אַלץ איז באַנייט און אויפגעפרישט געוואָרן. אפילו די לופט איז ווי געוואָרן אָנגעזאַפּט מיט פרייד פון די יידישע הערצער. די, אַ גאַנץ יאָר, שווער אַרבעטנדיקע „עמך“ האָבן אַביסל לייכטער אָפּגעאָטעמט, גרייטנדיק זיך מיט זייערע אָרעמע מעגלעכקייטן צום אָנקומענדיקן יו״ט.

פיל פרייד און נייגיר האָבן אַריינגעבראַכט די עלטערע קינדער אין דער משפחה, וועלכע זענען צוריקגעקומען אויף יו״ט פון די גרעסערע שטעט, ווי וואַרשע, לאָדזש א. ד. גל., וווהין זיי זענען געפאָרן זוכן אַ תכלית... זיי זענען שוין געווען גרויס־שטעטיש געקליידט, מיט ווייס־געפרעסטע קעלנער, שטייפע מאַנזשעטן, גלאַנציקע שטיוועלעך און ווויל־יונגערישע היטעלעך. זייערע דערציילונגען און איבערלעבונגען פון דער גרויסער שטאָט האָבן שטאַרק אימפּאָנירט דער אָרטיקער יוגנט, וועלכע האָט אַליין, לרוב, גע׳חלומ׳ט וועגן אַרויסרייסן זיך אין דער „גרויסער וועלט“.

אַ ספּעציעל יום־טוב׳דיקן כאַראַקטער האָבן געטראָגן די, אין יעדן הויז, געפּראַוועטע „סדרים“ און די פייערלעכע צערעמאָניעס, וואָס זענען מיט זיי געווען פאַרבונדן.

שבועות

שבועות האָט דאָס שטעטל געפייערט אויף אַ גאָר פריילעך־פאָלקסטימלעכן שטייגער, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אינעם באַקאַנטן, האַרציקן פאָלקס־ווערטל: „מ׳עסט וואָס מען וויל, ווי מען וויל און ווען מען וויל“. די אייגנטימלעכקייט פון שבועות־יום־טוב איז אויך אַקצענטירט געוואָרן נישט נאָר דורך אויסלייגן די הייזער און בתי־מדרשים מיט מענגען גרינס, נאָר אויך אינעם קינסטלערישן טאַלאַנט פון מלמדים און תלמידים ביים קאָמבינירן פאַרשידנפאָרמיקע און פאַרשידנפאַרביקע אַזוי־גערופענע „רייזעלעך“, צו באַצירן די פענצטער פון די יידישע הייזער.

דעם יום־טוב האָבן אויך צוגעגעבן אַ טעם לשבח די מילכיקע מאכלים, צוליב וועלכע אַפילו די הייסעסטע חסידים האָבן דערלויבט אַביסל צו פאַרבייגן די שטרענגע דינים, וואָס זענען אַנגענומען אין שייכות מיט מילכיקס און פליישיקס.

סוכות

אין אַ פריילעכער שטימונג איז אויך געפייערט געוואָרן דער סוכות־יום־טוב, אין וועלכן די יוגנט האָט גענומען אַ גרויסן אָנטייל. דעם ערשטן פלאָקן פאַר דער סוכה האָבן טאָקע די עלטערן אַריינגעקלאַפּט און דאָס נאָך אין מוצאי יום־כיפור, דאַקעגן דאָס אויסענדיקן און דעקאָרירן די סוכה האָבן שוין געמאַכט די יוגנטלעכע, וועלכע האָבן אגב געזוכט איינער דעם אַנדערן איבערצושטייגן אין וואָס שענער זי אויספּוצן פון אינעווייניק.

כ׳וועל אַוודאי נישט איבערטרייבן זאָגנדיק, אַז דאָס דעקאָרירן די סוכות האָט געטראָגן ממש אַ קונסט־כאַראַקטער. שוין אַ היפּשע צייט פאַר סוכות פלעגן קינדער אויספּויעלן ביי די מאַמעס נישט צוצוברעכן די שאָלן פון די פאַרברויכטע אייער, נאָר אַרויסבלאָזן דעם אינהאַלט דורך אַ קליין שפּילקע־לעכל, כדי די אייער־שאָל זאָל בלייבן גאַנץ. פון וואַקס פלעגן די קינדער אויסאַרבעטן קעפּלעך און פיסלעך צום אייער־שאָל־קערפּער און נאָכן צוקלעבן, פון קאָלירטע פּאַפּיר, פליגעלעך און ווידלעך פלעגן זיך באַקומען „לעבעדיקע“ פייגעלעך. די דאָזיקע פייגעלעך זענען געוואָרן צוגעבונדן צום סכך פון דער סוכה און פלעגן זיך באַוועגן אין לייכטן הערבסט ווינטל.

אַחוץ דעם פלעגן די קינדער אויספּוצן די סוכות מיט שנורן אָנגעצויגענע קאַשטאַנעס, קרעלן א. אַ. וו., וואָס האָבן צוגעגעבן די סוכות אַ ספּעציעלן חן.

נישט יעדער איינער האָט זיך געקאָנט דערלויבן אויפצושטעלן אַן אייגענע סוכה. דעריבער פלעגן עטלעכע שכנים זיך צוזאַמענעמען און אויפשטעלן אַזעלכע מיט בשותפות׳דיקע כוחות און זיך משמח זיין בחברה אינעם שיינעם יום־טוב.

אגב, אין דעם צוזאַמענהאַנג איז כדאי צו דערמאָנען דאָס יידישע פאָלקס־ווערטל: „ווען עסט אַ פרוי גוט? — אין קימפּעט; ווען עסט אַ מאַן גוט? — אין דער סוכה; ווען עסןביידע גוט? — אויף אַ פרעמדער חתונה!”

פּורים

פּורים האָט שוין געטראָגן אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער. דאָס איז געווען אַ וואָכעדיקער יום־טוב, ווען ס׳האָט געפעלט די פייערלעכקייט און הייליקייט פון אַנדערע ימים־טובים, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיטן איסור פון אַרבעט און אַנדערע איסורים. דערפאַר האָט זיך דער יום־טוב אויסגעצייכנט מיט זיין פריילעכקייט, מיט אָראָפּוואַרפן פון זיך די ערנסטקייט און זאָרגען פון אַ גאַנץ יאָר. בעיקר האָבן גענאָסן פון פולער פרייהייט צו שטיפן, וויפל ס׳לאָזט זיך, די אַזויגערופענע „פאַרשטעלטע”, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעלאָזן מיטן פּזמון: „היינט איז פּורים, מאָרגן איז אויס, גיט מיר אַ גראָשן און לאָזט מיך אַרויס”. גאַנצע כאַליאַסטרעס פון יונגוואַרג פלעגן דעמאָלט זיך לאָזן איבער די הייזער, פאַרמאַסקירט און איבערגעקליידט אין אַלערליי משונה׳דיקסטע צורות, און באַקומענדיק זייער פּורים־געלט, נאָכן אָפּזינגען עטלעכע פּורים־לידער, זיך געלאָזן ווייטער אין וועג.

אינמיטן דער דאָזיקער זאָרגלאָזער הייטערקייט זענען אויך דערשינען די באַקאַנטע „פּורים־שפּילער”, וועלכע האָבן פאָרגעשטעלט „מכירת־יוסף”, די „קראַקאָווסקיע וועסעליע” א. אַ., אַרויסרופנדיק אַלגעמיינעם ביי פאַל.

אין יעדן הויז האָט מען געפּראַוועט די טראַדיציאָנעלע פּורים־סעודה, און משלוח־מנות זענען געשיקט געוואָרן צו כלי־קודש און פריינט מיט אַ ברייטער האַנט. כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן פאָלקס־כאַראַקטער איז געווען די וויכטיקע פילאַנטראָפּישע אַרבעט פון די מלמדים־פאָרלעך, וועלכע פלעגן, אין פּורים, זיך אַרויסלאָזן איבער די יידישע הייזער, כדי צו קלייבן געלט פאַר אָרעמע משפּחות אויף פּסח. אַפילו אין דעם זאָרגלאָזן עד־דלא־ידע׳דיקן פּורים־יום־טוב, האָבן די דאָזיקע יידן געדענקט מקיים צו זיין דעם שיינעם יידישן מנהג פון „מתן־בסתר” פאַר די, וועלכע האָבן אַליין זיך געשעמט אויסצושטרעקן די האַנט נאָך אַ נדבה.

די שול און בתי־מדרשים

סטאַשעוו האָט פאַרמאָגט גאָר אַן אַלטע שול. אויף איר עלטער האָט עדות געזאָגט די ציגל־אויסגעטראָטענע פּאָסאַדסקע, אויף וועלכער ס׳זענען קענטיק געווען די סימנים פון דורות מתפּללים. זייער אָטעם און קדושה האָבן זיך ממש געפילט אינעם חלל פון דער הויך־געוועלבטער שול, וועמעס ווענט ס׳האָבן אין זיך איינגעזאַפּט די האַרציקע, אויפריכטיקע, מתיקות־דיקע, פילדורות׳דיקע תפילות.

די „מזרח”־וואַנט איז געווען אַ פּרעכטיק קונסטווערק, מיט אירע שיין־אויסגעאַרבעטע, פילפאַרביקע טירלעך און פענצטערלעך. די לעגענדע האָט געוווּסט צו דערציילן, אַז ביים עפענען דעם ארון־הקודש האָבן זיך אויך די לעצטע אויטאָמאַטיש געעפנט און אויסגעשפּילט פאַרשידענע מעלאָדיעס. פון מיינע צייטן ווייס איך, אַז די דערמאָנטע טירלעך און פענצטערלעך האָבן געבילדעט אַן אידעאַלן פּלאַץ פאַר פייגל־נעסטן, וועלכע האָבן אָפטמאָל אַרויסגעהאָלפן דעם שול־חזן, ר׳ יאָסעלע, מיט זייער פייגלשן כאָר.

די שול האָט אויך פאַרמאָגט אַ שיינעם „באַלעמער”, קינסטלעריש אויסגעאַרבעט, ווו ס׳האָט זיך געפונען אַ וואַנט־הענגנדיקע אַנטיטשנע קאַנאַפּע, גערופן: „אליהו הנביא׳ס שטול”. מ׳האָט דערציילט, אַז אין די אַלטע צייטן זענען דאָרט פאָרגעקומען די ברית־מילה׳ס פון ניי־געבוירענע קינדער.

אויף לאַנגע קייטן זענען געהאָנגען פיל הענגלייכטער, וועלכע האָבן אַרויסגערופן, בעת מ׳האָט זיי אַלע אָנגע־

צונדן לכבוד יום־טוב, אָן אומפאַרגעסלעכן רושם אויף אַלע דערבייאיקע. שבועות פלעגט די שול ווערן דעקאָרירט מיט גרינס און פרישע בערעזע־ביימלעך און שמחת־תורה — מיט אומצייליקע פענדלעך, וואָס האָבן אַ סך מוסיף געווען צו דער אימפּאָזאַנטער יום־טוב׳דיקער שטימונג.

עקיבא שמש ועוזרו מציבים מוטות־חופה — עקיבא שמש מיט זיין געהילף שטעלן חופה־שטאַנגען.

אַנטקעגן דער שול האָט זיך געפונען דאָס גרויסע בית־המדרש. דער ענגער פּלאַץ צווישן דעם בית־המדרש און שול האָט געדינט פאַר חופות. סיי אַרעם און סיי רייך האָבן דאָ געפּראַוועט זייערע חתונות אונטערן פרייען הימל. דאָס „גאַנצע שטעטל" פלעגט זיך משמח זיין אין יעדער חתונה, אַפילו אומגעבעטענערהייט, כדי מקיים צו זיין די מצווה פון „הכנסת כלה".

צווערשט פלעגט אָנקומען דער חתן מיט זיינע „אונטערפירער", באַגלייט פון די פאַרויסגייענדיקע כלי־זמרים. גלייך פלעגט זיך באַווייזן די כלה אין באַגלייטונג פון מחותנים און פריינט. האַלטנדיק פילפאַרביקע, אָנגעצונדענע ליכטעלעך אין די הענט. אויך פאַר דער כלה האָבן די כלי־זמרים מאַרשירט בראש. ווען אַלץ איז שוין געווען גרייט פלעגט דער רב, אָדער דער מורה־הוראה, אָפּריכטן די חתונה־צערעמאָניע און דערנאָך האָבן די כלי־זמרים באַגלייט דאָס יונגע פּאָר און די געסט מיט אַ פריילעכן „חתן־כלה האָט דאָך חתונה".

סטאַשעווער כלי־זמרים זענען געווען אַ שם־דבר אין דער גאַנצער סביבה. דער הויפּט־קינסטלער אין נגינה איז געווען ר' ישראל בער מיט דער געדיכטער שוואַרצער באָרד. ר' ישראל בער מיט זיינע זין האָבן געהערט צו דער מוזיקאַלישער משפחה אין שטעטל. דער באַגאַבטעסטער פון אַלע זיינע קינדער איז געווען רפאל, וועמעס מוזיקאַלישער רום ס'האָט זיך אויסגעשפרייט ווייט־ווייט איבער סטאַשעוו, און וועלכער איז טאַקע שפּעטער אַנגאַזשירט געוואָרן אַלס ערשטער פידלער אין ווינער און בערלינער אָרקעסטערס.

סטאַשעוו האָט אויך פאַרמאָגט אַ באַוווּסטן בדחן — ר' טוביה מאַרשאַלעק, אַ ייד אַ בן־תורה און אַ חסיד. ר' טוביה האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אימפּראָוויזירן פערזן און לידער אין גראַמען און צוזאַמענשטעלן אַלערליי גימטריאות אין אויגנבליק. זיינע צוהערער זענען זייער אָפט געוואָרן איבעראַשט נישט נאָר פון זיין למדנות, נאָר אויך פון זיינע וועלטלעכע קענטענישן, וואָס זענען באַזונדערס געקומען צום אויסדרוק אויף פריצישע חתונות, צו וועלכע ער איז נישט איינמאָל איינגעלאַדן געוואָרן.

אין סטאַשעוו האָבן עקזיסטירט 2 בתי־מדרשים: איינער, דער גרויסער, האָט זיך געפונען אין דער שול־גאַס, און דער צווייטער — אין דער דאַלנע־ריטווינער גאַס. דער גרויסער בית־המדרש האָט געדינט, סיי פאַר דאַווענען, סיי פאַר לערנען. צו די ערשטע „מנינים", אין פריען באַגינען, פלעגן שוין קומען די בעלי־מלאכות אָדער די, וועלכע האָבן באַדאַרפט אָפּפאָרן אין זייערע געשעפטלעכע ענינים.

דאַקעגן אין די שפּעטערדיקע „מנינים" האָבן געדאַוונט די באַלעבאַטים און חסידים, וועלכע האָבן זיך נוהג געווען פאַרן דאַוונען זיך אַוועקצוזעצן לערנען אַ בלאַט גמרא. דאָס לערנען האָט זיך געצויגן פון די פרימאָרגן שעה'ן ביז אין דער טיפער נאַכט, און דאָנער־

שטיק פלעגן יידן אַפילו עוסק זיין אין לערנען אַ גאַנצע נאַכט.

מיט התלהבות האָט מען אויך געלערנט אין צווייטן בית־המדרש. די לערנער אין די בתי־מדרשים זענען געווען יונגע בחורים׳לעך, אין עלטער פון 14—15 יאָר הויפּטזעכלעך. ס׳זענען אָבער אויך געווען לערנער עלטערע בחורים און יונגעלייט, וועלכע זענען געזעסן על התורה ועל העבודה, אַזוי אַז דער אַנגענעם־מתיקות־דיקער גמרא־ניגון האָט כמעט קיינמאָל נישט אויפגעהערט.

אין סטאַשעוו איז געווען פאַרשפּרייט אַ נעץ פון פאַרשידענע חסידים־שטיבלעך, ווי דאָס גערער שטיבל, דאָס טריסקער שטיבל, מ׳האָט עס אויך גערופן דאָס דאָמבראָווער אָדער קוזמירער שטיבל, ווו ס׳האָבן געדאַווענט דעם רבין ר׳ מאָטעלע׳ס חסידים. אגב, האָט דער לעצטער, צוליב אַ מסירה געמוזט אַנטלויפן קיין גאַליציע.

אַחוץ די אויביקע האָבן זיך אויך געפונען דאָס ראַזוואַדאָווער שטיבל, דאָס פּאָקשעוויניצער־אָזשערעווער שטיבל, דאָס ניישטעטער שטיבל און דאָס קראָקעווער, פון רבין ר׳ אשר׳לס חסידים. דאָס לעצטע שטיבל האָט געהערט צו די „האַלב־אינטעליגענטן" פון שטעטל.

דער רבי אַליין, אַ ייד מיט אַ הדרת־פּנים, איז געווען אַ היינט־וועלטיקער, וועלכער האָט זיך אגב גוט פאַרשטאַנען אויף מעדיצין און פלעגט פאַרשרייבן רעצעפּטן, וועלכע די קראָקעווער אַפּטייקן פלעגן האָנאָרירן.

אַ באַזונדערן אָרט האָבן פאַרנומען די אַזויגערופענע „מנינים", ווי, למשל, פון רבין ר׳ אברהמ׳לע, פון רבי מרדכי׳לע א. אַ. ס׳האָבן זיך אויך געפונען קליינע גרופּן חסידים, וועלכע האָבן זיך נישט געקאָנט דערלויבן אויף אַן אייגן שטיבל און פלעגן דאַווענען אין קליינעם בית־המדרש אויף דער ריטווינער גאַס, און דעריבער האָט מען דעם לעצטן גערופן: דער חסידישער בית־המדרש. אין שטעטל האָבן אויך געלעבט 3 כענטשינער חסידים: ר׳ בערל דודס, אלי בלום און דער ראַדזינער חסיד מיט די בלויע ציציות — חיים נטע ערליכמאַן.

די סטאַשעווער רביים האָבן קיין חסידים נישט געהאָט. אָבער די פּשוט׳ע סטאַשעווער עמך, און די דאָרפס־יידן פון דער סביבה, האָבן ליב געהאַט די דאָזיקע ר׳ביים און אין אַן עת־צרה געקומען צו זיי זיך אַראָפּרעדן פון האַרצן, געפונענדיק אַ טרייסט אין רבינ׳ס אַ גוט וואָרט און גלויבנדיק, באמונה שלמה, אינעם רוחניות׳דיקן כוח פון רבין און זיינע זכות־אבות.

וויפיל מופתים די סטאַשעווער רביים האָבן באַוויזן איז מיר נישט באַקאַנט. אָבער דאָס פירן בעל־הבתי׳שע הייזער און אויסגעבן זייערע קינדער מיט שיינע נדנים, דאָס אַליין, — גלייב איך, — איז געווען דער גרעסטער מופת!

מלמדים אין שטעטל

פון דערציאונגס־שטאַנדפּונקט איז דאָס מלמדות געווען אַ חשוב׳ע באַשעפטיקונג ביי יידן. די דאָזיקע מענטשן האָבן דאָך געגעבן די ערשטע, עלעמענטאַרסטע יסודות פון יידישקייט, לויטן טראַדיציאָנעלן, פון דורות פעסטגעלייגטן, סדר.

די לערן־באַדינגונגען זענען אָבער דעמאָלט געווען פרימיטיווע און געשטאַנען אויף אַ גאָר נידעריקער מדרגה. דער „חדר", ווי דער לערן־אָרט פון די יונגע תלמידים, איז אין רוב פאַלן געווען נאָר אַ ווינקל אין הויז פון מלמד, ווו ער אַליין האָט געוווינט אין גרויס דחקות און ענגשאַפט, און אַן די עלעמענטאַרסטע היגיענישע באַדינגונגען.

די מלמדים אַליין זענען, על־פּי־רוב, נישט געווען צופרידן פון זייער באַשטימונג. זיי זענען געווען אַנטוישט און פאַרביטערט, ווייל זייער אַרבעט איז נישט געווען אַנטשפּר׳עכיק אָפּגעשאַצט און באַצאָלט. דאָס באַקאַנטע ווערטל: „ווער ס׳איז נישט מצליח אַלס סוחר — ווערט אַ מלמד", האָט בולט אילוסטרירט זייער מצב. דערפון האָט אויך געשטאַמט דער ווידערווילן פון די מלמדים צו זייערע תלמידים, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין מלמד׳ישן ווערטל: „וואָס איז דער אונטערשיד צווישן אַ האַלץ־העקער און אַ מלמד? ווען אַ האַלץ־העקער קריגט צו נאָך אַ גוי, ווערט אים גרינגער, אָבער אַז אַ מלמד קריגט צו נאָך אַ גוי — ווערט אים שווערער".

דער סדר הלימוד איז געווען אַ כאַאָטישער, סיסטעם־לאָז. דעם וויכטיקסטן פּלאַץ האָט פאַרנומען דער פּלפּול. מ'האָט מער געלערנט פון אויסווייניק ווי פון אינעווייניק. און אַ גוטער, איבעראַל־געשעצטער תלמיד איז געווען דער, וואָס האָט געקאָנט מיט מער חריפות אויפשטעלן פּלפּול'יסטישע לופט־שלעסער און פאַרענטפערן מכלומרשטע סתירות, וואָס האָבן אין דער־אמת'ן גאָרנישט עקזיסטירט.

דער ערשטער דרדקי־מלמד איז געווען ר' מאיר. די חומש און גמרא־מלמדים זענען געווען משה יחיאל, שמואל מאָקרע, משה אבא, הערשל קירישער, הערשל וויסליצער, פּיוול, יצחק, דער בלינדער בעריש, חיים־יאָסל שוואַקסמאַכער, הערשל קאַרש, נתן דוד סאַליאַזש, שימעלע, יענקל יחיאל ברוכ'ס און הערשל קאַרעז־וואנקער. ביים לעצטן, וועלכער האָט גע'שמ'ט אַלס גרויסער למדן, האָבן געלערנט די נגידישע קינדער — כמעט ביז צו דער חתונה.

דאָס לערנען אין „חדר" האָט זיך אָנגעהויבן גאַנץ פרי און זיך געענדיקט שפּעט אין אָוונט. ווינטער־צייט, אין די פינצטערע נעכט, פלעגן די יונגע תלמידים מיטברענגען לאַמטערנעס, כדי צוזען אַהיימצוגיין דורך די אומבאַלויכטענע גאַסן, וואָס האָבן געשראָקן די קינדערשע נשמות. יעדעס קינד האָט אויך באַדאַרפט, יעדע וואָך, מיטברענגען אַ ליכט אָדער אַ „קאָפּיקע" אין חדר אַריין, כדי אָנטיילצונעמען אין די באַלייכטונגס־הוצאות פונעם רבין. אגב, פונעם שטענדיקן שטאָפּן די תלמידים מיט אויסטערלישע מעשיות וועגן שדים און רוחות, האָבן די קינדער מער „געוווּסט" פון גיהנום, ווי פון דער רעאַלער וועלט, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט.

דאָס קינד איז געווען צוגעבונדן צום „חדר" כמעט די גאַנצע 7 טעג אין דער וואָך. אַפילו שבת פלעגט דער תלמיד מוזן צוריקגיין אין חדר אַריין, כדי צוזאָגן „פּרק" אין זומער אָדער „ברכי־נפשי" אין ווינטער. אָפטמאָל האָט נאָך דער פאָטער געלערנט מיטן יונגן קינד אַ שטיקל „מדר'ש", אָדער געלייענט פון אַ חסידישן ספר, ווי „קדושת־לוי", „תפארת־יהונתן" א. אַ. וו.

שבת איז אויך געווען אַ מנהג צו „פאַרהערן" די תלמידים ביי באַקאַנטע לומדים אין שטעטל, אָדער ביי ניי־אָנגעקומענע „איידעמלעך אויף קעסט". איז דער „פאַרהערער" געווען אַ גוטמוטיקער מענטש, האָט ער דעם תלמיד אויסגעהערט רואיק, דערמוטיקנדיק אים אין זיין לערנען. ס'זענען אָבער אויך געווען אַזעלכע, וועלכע האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט, כדי אַרויסצווייזן זייער אייגענע גרויסע חכמה, שטעלנדיק דעם יונגן קינד אַזעלכע קלאָץ־קשיות, פון וועלכע דאָס צעטומלטע קינד האָט נעבעך נישט געוווּסט ווו אַריין און ווו אַרויס.

אַ געוויסע פאַרגיטיקונג, כאָטש נישט קיין גענוגנדיקע, פונעם שווערן, ערנסטן לערן־רעזשים, האָבן די קינדער באַקומען אין די 2 פרייִלעכע ימים־טובים: ל"ג בעומר און חנוכה.

ל"ג בעומר פלעגן די תלמידים, מיטן מלמד בראש, מיט הילצערנע שווערדלעך און פענדלעך, זיך אַרויסלאָזן אין וואַלד אַריין, פאַרברענגנדיק פריי אין שויס פון דער פּרעכטיקער נאַטור. חנוכה ווידער פלעגן די תלמידים, מיט דער בפירוש'ער דערלויבעניש פון רבין, וועלכער האָט בכוונה אַביסל פאַרנאַכלעסיקט דאָס לערנען, — שפּילן אין דריידלעך, עסן לאַטקעס און געניסן מיט הנאה פונעם באַקומענעם „חנוכה־געלט". אינגאַנצן פריי פון לערנען, זענען די תלמידים געווען אין דער אַזויגערופענער „ניטל־נאַכט", להכעיס דעם „אותו האיש" (ישו), וועלכער קאָן נאָך חלילה דורכן לערנען קריגן אַ „תיקון". ס'איז אָנצונעמען, אַז די אמת'ע סיבה פון איבעררייסן דאָס לערנען אין די וויי־נאַכטן איז געווען דער פחד פאַר פּאָגראָמען, וואָס כוליגאַנעס פלעגן אויספירן איבער יידן אין דער נאַכט פון „דערשיינען פון ישו" — און אַרויסשיקן יידישע קינדער אין אַזאַ אָוונט איז געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות.

ווי שוין דערמאָנט זענען די מלמדים געווען מרי־נפש און זיך נישט אויסגעצייכנט מיט צופיל ליבשאַפט צו זייער פאַך. ס'זענען אָבער אויך געווען צווישן זיי אַזעלכע, וואָס זענען דווקא געווען צוגעבונדן צו זייער פּראָפעסיע און ליב געהאַט די תלמידים אהבת־נפש. צו דער קאַטעגאָריע האָט געהערט ר' נתן דוד מלמד. דער לעצטער האָט איינגעפלאַנצט אין די הערצלעך פון זיינע

יונגע תלמידים אומבאַגרענעצטע אהבת־ישראל און ליבשאַפט צו ארץ־ישראל. אין תשעה־באב פלעגט ער, שעה׳ן־לאַנג, זיצן מיט די קינדער, דערציילנדיק זיי וועגן חורבן בית־המקדש, וועגן די עשרת הרוגי־מלכות און מיט די קינדער צוזאַמען וויינען אויפן קול אויפן חורבן פון פאָלק און לאַנד.

כלי־קודש

מיטן רעליגיעזן לעבן פון דער סטאַשעווער יידישער קהילה האָבן אָנגעפירט אַ רב און אַ מורה־הוראה. ביי דער קהילה זענען אויך געווען אָנגעשטעלט 2 חזנים: אין דער שול — ר׳ יאָסעלע חזן און אין גרויסן בית־המדרש — ר׳ משה לייב. קיין גרויסע עמוד־קינסטלער זענען זיי טאַקע נישט געווען, אָבער דעם חסרון האָבן זיי משלים געווען דורך יראת־שמים. אַלס שמשים זענען געווען אָנגעשטעלט אברהמ׳ל און שפּעטער זיין איידעם, עקיבא, דער צווייטער שמש איז געווען ר׳ אהרון, וועלכער האָט באַדינט דעם חסידישן בית־המדרש.

די שווערסטע און אַמוויניקסטן דאַנקבאַרע איז געווען די אַרבעט פונעם שמש. ער איז געווען אַלעמענס באַדינער, ממש פון דער געבורט ביזן קבר. ער האָט באַדאַרפט אויספירן אַלערליי אַרבעטן פון דער קהילה און אויך געמוזט אָפּהיטן די ריינקייט אין בית־המדרש. די לעצטע אויפגאַבע איז לגמרי נישט געווען קיין לייכטע, ווייל דאָס בית־המדרש האָט געדינט נישט בלויז ווי אַ מקום־תפילה, נאָר אויך אַלס אַ פּלאַץ פאַר היימלאָזע און סתם אָרעמעלייט.

דער שמש איז אויך געווען פאַרפליכטעט צו באַזאָרגן פרעמדע „מדינה־גייער״ מיט קעסט אויף שבת; קלאַפּן יעדן פרימאָרגן אין שול אַריין; באַזאָרגן קימפּעטאָרינס מיט „שיר־המעלות״־צעטלען; אָפּפירן קינדער צו די דרדקי־מלמדים; אָפּהיטן די אָרדנונג אויף חתונות און באַזייטיקן אומגעבעטענע געסט; באַזאָרגן די בעלי־בתים מיט אתרוג־בענטשן; באַגלייטן דעם „דאזאר״, בעתן פירן די יידישע פריזיוויניקעס צו די לאָסאָוואַניעס קיין צוויזמער; באַשטעלן די חברה־קדישא ביי טויט־פאַלן; בייזיין בעת דער קבורה און נאָך און נאָך.

טראָץ דער שווערער און אומדאַנקבאַרער אַרבעט — האָט דער שמש געלעבט אַן אָרעמען לעבן, ממש אין גרויס דחקות.

די השכלה־תקופה

די השכלה־ווינטן האָבן מיט דער צייט אויך דער־גרייכט סטאַשעוו. די ערשטע, וועלכע האָבן פאַרזוכט אַריינצוברענגען „מייפיפיתו של יפת באהלי־שם״ — האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ שווערן, לאַנגדויערנדיקן פאַרביטערטן קאַמף מיט דער דעמאָלסדיקער, פאַנאַטיש־רעליגיעזער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך מיט אַן אַבסאָלוטער קעגנערשאַפט באַצויגן צו אַלץ וואָס איז ניי.

מיט ריקזיכטסלאָזער שאַרפקייט האָבן עלטערן באַ־קעמפט זייערע פאַרדעכטיקטע קינדער, און די גאַנצע עדה האָט פיינטלעך געקוקט אויף אַלע די, וועלכע האָבן געוואַגט עטוואָס צו מאָדערניזירן דאָס אַזוי צוריקגעשטאַנענע יידישע לעבן.

דער ערשטער יידישער משכיל אין שטעטל איז געווען — ר׳ ישראל הערש ראָזנצווייג, גערופן דער סטאַפּניצער. ר׳ ישראל הערש האָט שוין דעמאָלט פאַרמאָגט אַ גרויסע ביבליאָטעק, מיט דער גאַנצער השכלה־ליטעראַטור פון יענער צייט. ווען די ביבליאָטעק איז איינמאָל אַוועק מיטן רויך, האָט ס׳שטעטל דאָס געהאַלטן פאַר אַן „אצבע־אלוקים״, אַ שטראָף פאַר דער אפּיקורסות פון אייגנטימער. ווי אַנדערע משכילים אין זיין צייט, האָט אויך ר׳ ישראל הערש געהאַט אויס־צושטיין די שאַרפסטע פאַרפאָלגונגען פון דער איבער־וויגנדיקער מערהייט אין שטעטל. אָבער זיין מסירות־נפש און עקשנות פאַר די נייע אידייען, זענען אים בייגעשטאַנען, און די ערשטע קערנער, וואָס ער האָט פאַרזייט צווישן דער דעמאָלסדיקער יוגנט, האָבן מיט דער צייט געגעבן פּרוכטן. דער ערשטער משכיל איז אויך געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געשיקט זיין זון קיין וואַרשע לערנען אַ פאַך. אַזאַ שריט אין יענער צייט האָט ממש באַדייט אַן איבערקערעניש אין די, פון דורות איינגעוואורצלטע, יידישע באַגריפן וועגן ייחוס און ביטול׳דיקער באַציאונג צו מלאכה.

אַ צווייטער איינפלוסרייכער משכיל אין שטעטל — שוין פון יונגערן דור — איז געווען הערש לייב דייטלבוים, אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן: הערש לייב זלמנ׳ס (לעבט אין קרית חיים, אין ישראל), וועלכער איז געווען אַ גרויסער בקי אין דער העברעאישער, רוסישער, פוילישער און דייטשער ליטעראַטורן. נישט קאָנענדיק רעאַליזירן זיין שטרעבונג צו שטודירן אינעם אַנטיסעמיטישן רוסלאַנד, איז ער, מיט פירשט ראַדזשיוויל׳ס הילף, וועלכער האָט שטאַרק געשעצט זיינע פעאיקייטן, געפאָרן שטודירן קיין דייטשלאַנד, מיט זיינע נייצייטיקע אידייען און שטרעבונגען, וואָס האָבן געהאַט אַ גינסטיקן אָפקלאַנג אין שטעטל, האָט ער באַזונדערס באַאיינפלוסט זיין יונגסטע שוועסטער פערל און זיין ברודער משה׳ל דייטלבוים. דער לעצטער האָט אגב, נישט זוכנדיק קיין פערזענלעכן נוצן, געווידמעט אַלע זיינע גייסטיקע ווי פיזישע כוחות דער רעוואָלוציע פון 1904—1905 און געהערט צו די גרינדער פון דער „בונד״־באַוועגונג אין שטעטל.

אַן אַנדערער משכיל אין שטעטל איז געווען אברהם יאסל ראָטנבערג, אַ בן־יחיד ביי זיינע עלטערן מיט אַן עילוי׳שן מוח.

כדי אַרויסצושלאָגן פון זיין קאָפּ די „השכלה־נאַרישקייטן״ האָבן אים זיינע עלטערן פרי חתונה געמאַכט. פאַרלירנדיק אַזוי־אַרום די מעגלעכקייט צו רעאַליזירן זיין יוגנט־טרוים און ווערן אַ דאָקטער איז ער טאַקע געוואָרן אַ פאָטאָגראַפיסט, אָבער גלייכ־צייטיק האָט ער, ווי אַן אויטאָדידאַקט, אַליין שטודירט מעדיצינישע ליטעראַטור — אַ געווויסע צייט האָט ער אויך געלערנט אין וואַרשע — ביז ער איז געוואָרן אַן ערנסטער קאָנקורענט צו די אָרטיקע פעלדשערס, ווי ר׳ חיימל ריי און ר׳ בעריש הײמאַן, ווי אויך פון ד״ר קאַרבאָווניצקי.

נאָך אַ משכיל מיטן נאָמען לייבעלע זילע׳ס איז געווען באַקאַנט אין שטעטל, אָבער דער איז געווען אַ אין־זיך פאַרשלאָסענער מענטש, און מ׳האָט וועגן אים קיינמאָל קיין סך נישט געהערט.

מיטן אָנקום פון 20־סטן יאָרהונדערט האָט זיך די פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע לאַגע אין שטעטל געענדערט נישט צום דערקענען. די ידישע יוגנט האָט געפיבערט מיט נייע אידעאַלן, וועלכע האָבן אַרומגע־כאַפּט די גרויסע רוסישע מדינה. די רוסישע מיליטע־רישע מפּלה, אינעם קריג מיט די יאַפּאַנער, האָט נאָכמער פאַרשטאַרקט די, אַזוי אויך טיף פאַרוואָרצלטע, רעוואָלוציאָנערע דראַנגען פון אַלע אונטערדריקטע פעלקער און קלאַסן אין רוסלאַנד. אויף אַ ספּעציעל גינסטיקן באָדן האָבן זיך די דאָזיקע רעוואָלוציאָנערע נטיות אָנגעטראָפן ביי די פאַגראָמירטע ידן. האָבן טאַקע דער ציוניזם און בונדיזם איבעראַל געבליט.

די אָנגעזאַמעלטע פאַרביטערונג פון דורות־לאַנגע שיקאַנעס און פסיכישער דערנידעריקונג האָט באַקומען איר אויסדרוק אין די ספּאָנטאַן־געשאַפענע פאָלקס־לידער, אין וועלכע מ׳האָט אָפּגעשפּאָט פון די גרויסע, מיט מעדאַלען באַהאָנגענע, רוסישע גענעראַלען, וועלכע זענען געווען גרויסע בריה׳ס צו פאָגראָמירן שוצלאָזע פרויען און קינדער — און אַליין אַנטלאָפן ווי די האָזן פאַר די קליינע יאַפּאַנער. דער דאָזיקער מצב האָט אומגעהויער געווירקט אויף דער פאַרטיפונג פונעם ידישן נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין און „שיבת־ציון״ באַוועגונג אין שטעטל.

אויך אין שייכות פון אויסנוצן די רעוואָלוציע פאַר די אָרטיקע, שטאָטישע אינטערעסן, איז סטאַשעוו נישט אָפּגעשטאַנען פון אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. איגנאָרירנדיק אינגאַנצן די רוסישע פּאָליציי, בורמיסטזש און מאַגיסטראַט, האָבן ידן, צוזאַמען מיט פּאָליאַקן, איבערגענומען די אָנפירערשאַפט אין שטעטל, אויפשטעלנדיק אַ פאָלקס־געריכט, אין וועלכן ס׳זענען געווען פאַרטראָטן די שענסטע שטעטל׳דיקע באַלע־באַטים פוןביידע נאַציאָנאַליטעטן. דאָס געריכט האָט געקעמפט קעגן דער קאָרופּציע פון דער פּאָליציי, וועלכע האָט — צוליב פּאָליטישע טעמים — פאַרדעקט פיל פאַרברעכנס. דער שאַרפסטער אורטייל איז אַרויס־געטראָגן געוואָרן קעגן דעם שכנות׳דיקן דערפל פּאָטשאַסקע, וואָס איז „באַרימט״ געווען מיט אירע גנבים, וועלכע האָבן גאַסטראָלירט אין דער גאַנצער סביבה. דאָס דערפל איז, לויטן אורטייל, אונטערגעצונדן און אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד. אַזוי זענען אויך

אויסגערוימט געוואָרן אַלע אַנדערע נעסטן, וואָס האָבן זיך קונה־שם געווען מיט זייערע שלעכטע מעשים. ס׳האָבן אויך נישט געפעלט קיין קאָמישע קוריאָזן. צווישן אַנדערע, ווען אַ מיטגליד פון יידישן פאָלקס־קאָמיטעט, וועלכער האָט אַליין אום׳ברחמנות׳דיק באַקעמפט די אַנטדעקטע גנבים, איז נכשל געוואָרן מיט נישט קיין כשר׳ע מעשים.

אין דער צייט איז די גאַנצע סטאַשעווער פּאָליציי פאַרשוווּנדן געוואָרן, בעת די רוסישע סאָלדאַטן זענען געוואָרן אָפּגעשלאָסן אין זייערע קאַזאַרמעס אויפן פּאָלוואַרק, נישט וואַגנדיק זיך צו ווייזן אין די גאַסן.

די פרייע פרילינגס־טעג נאָך דער רעוואָלוציע האָבן לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די סטאַשעווער „זעלבסט־רעגירונג״ האָט נישט זוכה געווען צו אריכות־ימים. נאָך דער מפּלה קעגן יאַפּאַן האָט די רוסישע רעאַקציאָנערע מאַכט גענומען דערטרינקען אין בלוט יעדע רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט. אַממייסטן איז איר צאָרן געוואָנדן געוואָרן קעגן יידן, און פּאָגראָמען זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. אין יענע שווערע טעג איז געבוירן געוואָרן די יידישע „סאַמאָ־אָבראָנע״, זעלבסטשוץ.

ווען קיין סטאַשעוו האָט זיך דערטראָגן דער קלאַנג, אַז די פון דער רעגירונג אָרגאַניזירטע באַנדעס, די „שוואַרצע־מאה״ („טשאַרנאַ־סאָטניאַ״), גרייטן זיך צו פּאָגראָמירן סטאַשעוו, האָט זיך די שטעטלדיקע יידישע „זעלבסטשוץ״ אָנגעהויבן גרייטן, כדי אָפּצושלאָגן דעם אָנגריף. די הויפּט־באַראַטונג וועגן ווידערשטאַנד איז פאָרגעקומען אין גרויסן בית־המדרש, ווו ס׳איז גלייך רעגיסטרירט געוואָרן יעדער, וואָס פאַרמאָגט געווער. ביי דער געלעגנהייט האָט זיך עזריאל אייזנקרעמער פאַרפליכטעט צו שאַפן קאַלט געווער פאַר אַלע וואָלאָנטערן.

אינצווישן איז די, אויף אַ ווייל פאַרשוווּנדענע, פּאָליציי צוריק געוואָרן טעטיק. זי האָט אָנגעהויבן אויספאָרשן די, וועלכע האָבן אָנגעהערט צו דער נייער שטעטלדיקער זעלבסט־פאַרוואַלטונג. פאַרשטייט זיך, אַז די פאַרמעגלעכע האָבן זיך ווי ס׳איז אַרויסגעדרייט פון שטראָף; ווער ס׳האָט געקאָנט איז אַנטלאָפן; דאַקעגן די אַנדערע — זענען געגאַנגען הינטער די קראַטן.

מיטן פאַרשאַרפן זיך פונעם דרוק פון דער מלוכה־שער אַדמיניסטראַציע קעגנאיבער דער רעוואָלטירנדיקער באַפעלקערונג בכלל און כלפּי דער יידישער בפרט — האָט די שטעטלדיקע יידישע יוגנט דערפילט, אַז דער באָדן הייבט אָן ברענען אונטער די פיס און אויסגענוצט יעדע מעגלעכקייט, כדי עוקר צו זיין פון שטעטל.

דער ערשטער, וועלכער האָט פאַרלאָזן סטאַשעוו און אַוועק קיין אַמעריקע איז געווען הערשל, רחל דער בעקערינס, וועלכער האָט דאָרט, ביי די שווערסטע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, שטודירט יורי; וואָלף בולוואַ איז געפאָרן קיין וואַרשע און שטודירט מעדיצין; אויך ישׂראל׳קע, עמנואל׳ס שוואָגער, איז, נאָכן באַפרייען זיך פון צוויזמערער תפיסה, ווו ער איז געזעסן פאַר פּאָליטישער טעטיקייט, אַוועק קיין וואַרשע, שטודירנדיק דאָרט מוזיק; שיינדל, די טאָכטער פון מאַטיס פרידמאַן, האָט, קעגן ווילן פון אירע רייכע עלטערן, זיך געלאָזן אין זעלבן וועג און געלערנט דענטיסטיק; מאיר פעפער, דער זון פון גרשון פעדערהענדלער, האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, געענדיקט דאָרט מעדיצין און געהאַט גרויסן דערפאָלג. אַ חשובן אָרט פאַרנעמט אין אַמעריקע דער סטאַשעווער דוד איידלסבערג, דער גוטער העברעער און זשורנאַליסט אין דער אָרטאָדאָקסישער פּרעסע.

אָט די זענען בלויז עטלעכע געציילטע, שטעטלדיקע באַן־ברעכער, וועלכע האָבן געפלאַסטערט דעם וועג פאַר דער באַשיידענער, דענקנדיקער סטאַשעווער יידישער יוגנט — די יוגנט, וועלכע האָט מיטן פולן ערנסט אויפגענומען און טיילווייז אויך געפּרוּווט פאַרווירקלעכן, סיי די נאַציאָנאַל־יידישע אידעאַלן, סיי אירע וועלטלעך־סאָציאַלע.

די שטאָט־ביבליאָטעק

די ביבליאָטעק איז נישט געווען בלויז אַ צאָל געזאַמלטע ביכער אין איין פּלאַץ, נאָר אַ באַגריף פון אַ קולטורעלן צענטער, וואָס האָט באַדינט די נאָך וויסן דורשטיקע יוגנט. סטאַשעווער יוגנט האָט מיט התלהבות

געטרונקען פון דעם נייעם קוואַל, מיט דער אויסדריקלע־כער כוונה אַרויסצורייסן זיך פון דער ענגער געטאָ־סביבה, מיט אירע קהל׳שע קליינלעכע ענינים און פאַרייניקן זיך — ווייניקסטנס אין געדאַנק — מיט די גייסטיק־אידייאישע פּראָבלעמען פון דער נייער צייט.

דער יסוד פאַר דער שטעטלדיקער ביבליאָטעק איז געלייגט געוואָרן דורך אַ ייִדישן סאָלדאַט, וועלכער האָט געדינט אין סטאַשעווער פּולק און געזאַמלט אַ גרע־סערע געלט־סומע, כדי איינצוקויפן די ערשטע ביכער. אגב, די ביבליאָטעק איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין דער פּריוואַטער וווינונג פון עמנואל׳ס שוואָגער. די אידיליע האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. אין סטאַשעוו האָבן נישט געפעלט קיין מענטשן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט און נישט געקאָנט טאָלערירן אַזאַ טריפה־פּסול סחורה, וואָס איז עלול געווען צו „פאַר־סמ׳ען" די מוחות פון דער יוגנט און זי אָפּווענדן פון עם טראַדיציאָנעל־אויסגעטראָטענעם וועג. און די האָבן אויפגעצווונגען די ביבליאָטעק־טויער זי אויפצוגעבן. מ׳מוז אָבער אונטערשטרייכן, אַז די מענטשן האָבן זיך אונטערגעגעבן, נישט אַזוי צוליב די שיקאַנעס מצד די רעליגיעזע קרייזן, נאָר בעיקר אונטערן דרוק פון דער רוסישער רעגירונג, וועלכע האָט פאַרבאָטן צו לייענען „רעוואָלוציאָנערע ליטעראַטור". פון דעמאָלט אָן איז די ביבליאָטעק געוואָרן קאָנספּיראַטיוו און איז אויס־באַהאַלטן געוואָרן אין אַ געהיימען אָרט. בראש פון דער ביבליאָטעק זענען געשטאַנען: נתן נוסבוים, הערשעלע רחל׳עס, יענקל טוכמאַן, הערשל פאַמעראַנצ־בלום און מרדכי גענענדלס.

די פאַרוואַלטונג האָט אַריינגעלייגט אַ סך מי צו פאַרגרעסערן די ביבליאָטעק און דערמעגלעכן די יוגנט צו באַקומען די נייסטע ביכער. יעדעס נײַ־דערוואָרבענע בוך האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע שמחה און באַדייט אַ געשעעניש צווישן דעם לייענער־קרייז.

די ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט בעיקר העברעאישע, ייִדישע, רוסישע און זייער ווייניק פּוילישע ביכער, צוליב דער שוואַכער נאָכפראַגע נאָך ביכער אין דער דאָזיקער שפּראַך.

אין אַ געוויסן מאָמענט זענען אָנטשטאַנען אומדערוואַרטע שטערונגען קעגן דער ביבליאָטעק מצד דעם בונד". משה׳לע זלמנ׳ס, מיטן דענטיסט׳ס שוואָגער, אגב, נישט קיין סטאַשעווער, האָבן אָנגעהויבן אַ קאַמף איבערצונעמען די ביבליאָטעק צו זייער דיספּאָזיציע.

דאָס אויסצומיידן האָט די ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג באַשלאָסן צו גרינדן אַ פּועלי־ציוניסטישע פּאַרטיי, כדי אָנצושליסן אָן איר די ביבליאָטעק.

די פאַרוואַלטונג האָט זיך דרינגנד געוואָנדן צו הערשעלע, רחל׳ע די בעקערינס, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געפונען אין וואַרשע און געבעטן אים אַריינ־צושיקן אַ פּועלי־ציוניסטישן רעפערענט. באַלד איז אַראָפּגעקומען אַ יונגער בחור מיט לאַנגע האָר, אָנגעטון אין אַ רויטער רובאַשקע מיט אַ טראָלדז איבער די הויזן. דער בחור, מיטן נאָמען יצחקי, האָט זיך איינ־קוואַרטירט ביי פיניע גאַסטהייזער.

אַ רוסישער זשאַנדאַרם האָט גלייך „באַזוכט" דעם וואַרשעווער גאַסט, פאָדערנדיק פון אים אַ פּאַספּאָרט. אַ דאַנק אַ שיינער מטבע, איז דער ענין באַלד דערליי־דיקט געוואָרן.

דער פּועלי־ציוניסטישער גאַסט האָט אַרויסגערופן די אָרטיקע בונדיסטן אויף אַ „דעבאַטע". די בונדיסטישע פירער פונעם שטעטל האָבן זיך דערשראָקן פאַרן נסיון און אויף גיך אַרויסגעפאָדערט צו הילף אַ באַקאַנטע בינדיסטין פון ראַדעם. די דעבאַטע איז פאָרגעקומען אויף אַ געהיימען אָרט און יעדער צד האָט געמאַכט די מאַקסימאַלסטע אָנשטרענגונגען איבערצוצייגן דעם צווייטן צד, אַז ער, און נאָר ער, וועט ברענגען די גאולה פאַרן ייִדישן פאָלק און אויפן אַרבעטער־קלאַס.

סטאַשעוו האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר ערנסטער, דענקנדיקער און אמת־זוכנדיקער ייִדישער יוגנט. אַפילו די קעסט־איידעמלעך, אָפּשטאַמיקע פון צוריקגעשטאַ־נענע שטעטלעך — זענען, נאָך אַ קורצער צייט, אָנגעשטעקט געוואָרן פון די יונגע, אָרטיקע בתטאַרן, וועלכע האָבן אויפגעהויבן אַ צוויי־פראָנטיקן קאַמף, סיי קעגן דער רעאַקציאָנערער צאַרישער רעגירונג, סיי קעגן דעם, פון דורות־לאַנג, אָנגעוואַקסענעם רעליגיעז־ייִדישן פאַנאַטיזם.

די תמימות׳דיקע, רעליגיעז־פאַנאַטישע יידישע באַ־פעלקערונג אין סטאַשעוו, האָט, אונטערן מאַנטל פון טראַדיציע און רעליגיע, וועלכע זיי האָבן יסודות׳דיק פאַלש פאַרשטאַנען, מיט אַלע מיטלען געשטערט די אַלע, וועלכע האָבן, אין זייער טיפער זאָרג פאַר דער צוקונפט פונעם יידישן פאָלק, געזוכט אַ קאָנסטרוקטיווע לייזונג פאַר זיינע אָנגעווייטיקטע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פראָבלעמען — פראָבלעמען, וועלכע זענען נאָך אין דער לעצטער צייט פיל בולט׳ער און צו־געשפּיצטער געוואָרן.

פונדעסטוועגן, נישט געקוקט אויף די דאָזיקע שווערע באַדינגונגען, האָט די סטאַשעווער יוגנט ממשיך געווען איר גייסטיקע און קולטורעלע טעטיקייט — ווערנדיק די טרעגערין פון די נייצייטיקע אידעאַלען, וואָס האָבן זיך סיסטעמאַטיש פאַרשפּרייט און לסוף אויך דעראָבערט די יידישע גאַס.

בית־ספר יהודי עממי — יידישע פאָלקס־שול.

י. שטיינבוים ניו־ג׳ערסי / הערצל׳ס יארצייט אין סטאשעוו

פון קינדווייז אן האב איך זיך ארומגעטראגן מיטן פיינלעכן געפיל, אז אין סטאשעוו מוז מען לעבן מיט מורא — מורא פארן שגץ, וואס איז תמיד גרייט צו פארפירן א געשלעג מיט א ידיש קינד; מורא פאר די אפיצירן פון רוסישן פולק, וואס האבן זיך ארומגע־שפאצירט מיט בייטשן־שטעקלעך אין די הענט און געשמיסן איבער די קעפ פון פארבייגענדיקע ידישע קינדער. נישט קלענער איז געווען אונזער מורא פאר די פוילישע סטראזשניקעס, וואס זענען געווען ספעצן אין מסר׳ן און פאר וועמען מיר האבן זיך געשראקן אימת־המוות. און גאר גרויס איז געווען אונזער מורא ווען ס׳האט זיך דערנענטערט א חגא און די פוילישע איינ־וווינערשאפט האט זיך צולייגט איבער דער ברייט און לענג פון דער שטאט מיט די צלמים און מיט די מאטקע־באסקעס. אין אזוינע טעג האבן טאטע־מאמע פארהאקט די לאדנס גאר באצייטנס, אריינגעשלעפט דאס קינד־ווארג אין די שטובן און פאראזאגט יעדן באזונדער נישט ארויסצושטעקן דעם קאפ אפילו דורכן פענצטער.

די מורא איז פארפלאנצט געווארן גאר פרי — אין די ערשטע חדר־טעג, שפעטער ביים חומש־רבי׳ן און גמרא־רבי׳ן און אפילו ווען מ׳איז שוין אויסגעוואקסן און געווארן א בית־מדרש־ניק. פון אנהייב ביזן סוף, ווער מיט א סטראשנדיקער פויסט, ווער מיטן קאנטשיק אדער מיטן פאסיק און נישט גאר זעלטן מיט א שפאציר־שטעקן — יונגווארג האט זיך כסדר געמוזט באשיצן, אנטלויפן פון די כל׳ערליי מורא׳ס און זיך אויסבא־האלטן פון די אנשטייענדיקע קלעפ.

אפילו פאר אייגענע טאטע־מאמע, דער עיקר פארן טאטן — האט מען מורא געהאט און זיי שטענדיק אסאציאירט מיט שטראף און מיט קלעפ, מיט שטרענג־קייט און מיט שרעק. די ליבשאפטלעכע באציאונגען, וואס די עלטערן, ספעציעל די מאמע, האבן ארויס־געוויזן קליינווארג ביי ספעציעלע געלעגנהייטן, בא־זונדערס אין יומטוב׳דיקע טעג — די ווארעמקייט און די ליבשאפטלעכקייט זענען בטל בששים געווארן אינעם ים פון מורא׳ס און סטראשונקעס, וואס האט ארומגע־רינגלט דעם וואקסנדיקן קינד אין סטאשעוו אנהייב היינטיקן יארהונדערט, ווען איך און מיינס גלייכן האבן אנגעהויבן שטעלן אייגענע טריט אין דעם טייל פון גאטס וועלטל אין פוילן.

און וואס גרעסער די מורא — אלץ שטארקער איז געוואקסן דער ווילן איבערצושאפן די וועלט, וואס נערט און האדעוועט אזוינס. יעדע באוועגונג, וואס איז צו אונז אין שטאט דערגאנגען יענע יארן ווי אן אויסדרוק פון רעוואלט, פון פראטעסט — האט ביי אונז יונגווארג ארויסגערופן סימפאטיע, סימפאטיע און וועליקייט זיך מוסר־נפש צו זיין פאר די אידייען, וואס די באוועגונג האט ארויסגעשטעלט. מיר האבן זיך אנגעשלאסן און מיטגעהאלפן יעדער גרופע, וואס האט דירעקט און אומדירעקט ארונטערגעריסן דעם שימל, וואס איז געוואקסן ווי אויף הייווען פון יאר צו יאר. אז מ׳האט געדארפט האקן שויבן אין די הייזער פון די ביטשיסקע־מאכערס, ווייל זיי האבן נישט געוואלט העכערן דעם ארבעטס־לוין — זענען מיר יונגווארג, כאטש שוין בית־מדרש׳ניקעס, געשטאנען אין דער ערשטער ריי. אז מ׳האט געדארפט שפעט ביינאכט, אויף שנעל, אפראטעווען די ביכער פון א געהיימער ביבליאטעק, וואס איז גע׳מסר׳ט געווארן פאר דער פאליציי — זענען מיר געקראכן אויף דעכער, געטראגן די ביכער און זיי אויסבאהאלטן פון אן אנשטייענדיקער אבלאווע.

אבער דער עיקר האט אונז צוגעצויגן דער געדאנק פון שיבת־ציון — פון אויסלייזן אלע ידען, אויסלייזן זיי און זיך פון די מורא׳ס, מיט וועלכע מ׳איז אויפגעשטא־נען גאנץ פרי און זיך געלייגט שלאפן גאנץ שפעט.

ס׳איז געווען אין 1910, אויב מיין זכרון דינט מיר. פון די ווארעמע געפילן פאר שיבת־ציון איז אויסגע־וואקסן א גרייטקייט צו טאן עפעס ממשות׳דיקס. מיר האבן געשריבן קיין אדעס און זיך אנגעפרעגט וואס מיר קענען טאן, מיט וואס מיר קענען דינען דער ציוניסטישער זאך. און ס׳האט לאנג נישט געדויערט און מיר האבן באקומען א תשובה מיט לויבגעזאנגען פאר אונזער גרייטקייט מיטצוהעלפן אין רעאליזירן דעם

ציוניסטישן חלום — און אונטערגעשריבן אויפן בריוו איז געווען אוסישקין אַליין. די שמחה, וואָס מ׳ווענדט זיך צו אונז יונגוואַרג, מיטצושטיין אין אַזאַ איבערשאַפונג פון יידישן גורל איז געווען אין לשער. אויב ווער פון אונז האָט פריער מורא געהאַט זיך אַרויסצושטעלן ווי אַן אינאָוואַטאָר, ווי אַן אַוואַנגאַרדיסט, וואָס וויל מער נישט וואַרטן אויף ביאת־משיח — איז דאָס בריוול געווען ווי אַ גייסטיקער קאַטאַרסיס[1], וואָס האָט אונז אין יענעם מאָמענט באַפרייט פון אַלע אַזעלכע מורא׳ס.

פיר־פינף בחורים פון בית־המדרש זענען מיר געווען, 13—14 יאָריקע, איבערגעלאָדענע מיט מלחמות און צאַנקערייען מיט די עלטערן, מיט די שטאָט־באַלע־באטים, מיט די שקצים הינטער דער זשיקע און ביי דער מיל, וואָס האָבן זיך געשטעלט אָפּן אויף די אייגענע פיס און מודיע געווען בפרהסיה, אַז מיר אָרגאַניזירן זיך אין אַ פאַריין אונטערן נאָמען „בני־ציון״.

צווישן אונז איז שנעל אויסגעבראָכן אַ וויכוח צי מיר זאָלן יאָ אָדער נישט אַריינעמען אין פאַריין די פיר־פינף מיידלעך, וואָס מיט זיי פלעגן מיר, ס׳רוב באַהאַלטענערהייט, זיך טרעפן העט־ווייט הינטער דער צערקווע, אויף דער טומאה־גאַס, און צוזאַמען חלומ׳ען וועגן נייע וועלטן און אויסגיסן ס׳האַרץ איינער פאַרן צווייטן. געווונען האָבן די אָנהענגער פון פרויען־רעכט און פון דעם פאַריין „בני־ציון״ איז גיך געוואָרן: „בני־ובנות־ציון״, מיט אַן אָפיציעלן שטעמפּל.

דער פאַריין האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרשידענע אחריות׳ן, דער עיקר מיט אייגענער אויסבילדונג. מיר זענען געגאַנגען פון טיר צו טיר, פון געשעפט צו געשעפט און געבעטן נדבות פאַר ארץ־ישראל. מיר האָבן צוזאַמען געלערנט העברעאיש און מיט גרויס התמדה זיך איינגע׳חזר׳ט און אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק אַלע כללים און אַלע יוצאים מן הכלל פון טביוב׳ס דקדוק המעשי. מיר האָבן געשפּאַצירט איבערן מאַרק און אַרום דעם ראָטהויז און דעמאָנסטראַטיוו גערעדט העברעאיש. מיר האָבן זיך איינגעשאַפּן און בגנבה, אינמיטן דער נאַכט, געשלונגען אַזוינע געפיל־צעטרייסלענדיקע ביכער, ווי: אהבת־ציון, אוהל תם, לאָן — און פאַרשטייט זיך אַלץ, וואָס מיר האָבן געקענט קריגן נאָך מער צו פאַרהערלעכן דאָס טיף־פאַרהערלעכטע געשטאַלט פון דר. הערצל.

כאָטש צווישן די עלטערע בית־מדרש׳ניקעס זענען געווען גרעסערע למדנים אין העברעאיש און אין ציוניזם ווי אונזער גאַנצע גרופּע צוזאַמענגענומען, האָט זיך צווישן זיי, אין אונזערע צייטן, נישט אַרויסגעשטעלט קיין איינציקער מיט עפּעס אַ געוואַגטן שריט, מיט אַן אָנווונק אויף אַן אַקציע, וואָס די צייטן האָבן גורם געווען. מורא פאַר דעת־הקהל, פאַר אייגענע אין דער משפחה, האָט מן־הסתם גובר געווען אַזוינע באַגערן און זיי זענען געבליבן ביים לייענען די הצפירה, באַהאַלטן צווישן די גמרא־בלעטער.

ס׳האָט זיך געפאָדערט יוגנטלעכע אומגעניטקייט, ענטוזיאַסטישע באַגייסטערונג פון אומשולדיקער אומדערפאַרנקייט אַרויסצוקומען מיט אַן אַקט, וואָס זאָל אויפטרייסלען און אויפשטורעמען די גאַנצע שטאָט פון אונטן ביז אַרויף.

דאָס האָט אונזער „בני־ובנות־ציון״ טאַקע באַוויזן. שטילערהייט, אויס מורא פאר שטערער, האָבן מיר אָנגעהויבן צוגרייטן אַ דעמאָנסטראַטיוון יאָרצייט אין אָנדענק פון דעם ציוניסטישן משיח — הערצל, און נישט סתם אין אַ שטיבל נאָר טאַקע אין דעם גרויסן צענטער פון תפילה און תורה — אין גרויסן בית־מדרש גופא.

פון אונזער פּלאַן האָט ביז דער לעצטער מינוט קיינער זיך נישט דערוווּסט, אַפילו נישט די עלטערע בית־מדרש׳ניקעס, צווישן וועלכע מיר האָבן געהאַט אי פריינד, אי מדריכים. מיט קלאַפּנדיקע הערצער, וואַרטנדיק אויף דער גרויסער געשעעניש, האָבן מיר אין כ׳ תמוז, אין דעם טאָג פון הערצל׳ס יאָרצייט, זיך פאַרהאַלטן נאָכמיטיק לענגער ווי געוויינלעך, און געציילטע מינוטן איידער דער עולם האָט זיך פאַרזאַמלט צו מנחה־מעריב, זענען מיר אַרויף אויף די טישן, אַריינגעשטעלט ליכט אין אַלע הענגלייכטער איבערן גאַנצן בית־מדרש און אויפן סיגנאַל פון אָנפירער — זיי אָנגעצונדן כהרף עין.

[1] אַ טערמין אין דער פסיכאָ־אַנאַליזע, וואָס באַדייט דערמו־טיקונג. (— רעד.).

יידן, בעלי־בתים, קומען אַריין אין בית־מדרש, ווונדערן זיך — וואָס עפּעס אַזויפיל ליכט, שטעלן פראַגן, ריידן איינער מיטן צווייטן, אָבער קיינער טוט גאָרנישט. ערשט ווען מיר יונגוואַרג שרייען אויס בקול רם, אַז דאָס איז אַלץ אין ליכטיקן אָנדענק פון דעם גרויסן דר. הערצל — ערשט דעמאָלט ווערט אַן אמת גערודער, אַ קאָכעניש. וואָס דער בית־מדרש האָט שוין גאָר לאַנג נישט דורכגעמאַכט.

אין סאַמע מיטן גערודער באַווייזט זיך אין בית־מדרש דער געלער מאָטל, אַ פאַרברענטער חסיד, מיטן שטעקן אין האַנט. אויך ער, אַ יוסטער בעל־הבית, אַ שטיקל מנהיג אין הלכות יאָ און ניין — אויך ער ווונדערט זיך וואָס דאָ גייט פאָר. אין געציילטע סעקונדן דערוויסט ער זיך דעם סוד און אָן שהיות שפרינגט ער אַרויף אויף אַ טיש, וואַרפט אַראָפּ די ליכט פון די הענגלייכטער, בעת אַנדערע יידן אויף אַנדערע טישן נעמען אים נאָכטוען.

מיר האָבן זיך דערויף געהאַט צוגעגרייט. מיר האָבן לכתחילה פאַרשטאַנען, אַז די געלע מאָטלס וועלן צו אַזאַ „חילול־השם" נישט דערלאָזן. ווי נאָר זיי האָבן אַראָפּגעוואָרפן די ליכט פון איין הענגלייכטער זענען מיר אַרויפגעשפרונגען אויף די טישן און אַריינגעשטעלט אַנדערע. ווען אַלטוואַרג האָט דערזען, אַז דאָס איז אַ שפּיל פאַרן טייוול, און אַז מ'קען זיך נישט שטעלן דאַוונען מנחה־מעריב — האָט דער געלער מאָטל אויסגעשריגן: „מ'דאַרף זיי ברעכן הענט און פיס..." און איידער ער האָט נאָך פאַרענדיקט זענען מיר שוין געלעגן אין דרויסן. מ'האָט אונז איינציקווייז גענומען ביי די הענט און פיס, אַרויסגעטראָגן פון בית־מדרש און אַנידערגעוואָרפן אויף יענער זייט טיר.

אויף דערויף האָבן מיר זיך אינגאַנצן נישט געריכט. זענען מיר אַ ווײַלע געבליבן אַזוי ליגן אין חרפּה און בושה. אַז מיר זענען צו זיך געקומען איז גלייך אַנטשטאַנען די אַמביציע ווידער אַריין אין בית־מדרש און אויפסניי אָנהייבן די צערעמאָניע. אין דער מינוט האָט זיך באַוויזן אַן עלטערער בית־מדרש'ניק און געוואָרנט: גייט נישט אַריין צוריק, ס'קאָן נאָך קומען צו בלוט־פאַרגיסונג. בעסער גייט אַרויף צו הרב גרויבאַרט און פאַרפירט אַ דין־תורה מיטן געלן מאָטל הלמאי ער האָט אייך, בית־מדרש'ניקעס, אַזוי פאַרשעמט בפני כל עם ועדה, און זאָל הרב גרויבאַרט אַרויסגעבן זיין פסק־דין.

מיר האָבן געפאָלגט. אין דרייען זענען מיר אַוועק צום רב, פאַר ווערמען די מערסטע יידן אין שטאָט זענען געווען קנאַפּ וואָס באַגייסטערט. וועגן אים און זיין משפחה, ספּעציעל וועגן די טעכטער פון זיין צווייטער פרוי, האָבן זיך אַרומגעטראָגן כל'ערליי רכילות'ן. אויף אים פלעגט מען זאָגן, אַז אונטער די גמרות האָט עמעצער אַמאָל דערשנאַפּט טאָלסטאָיס אַ בוך אויף רוסיש. אויף די טעכטער פלעגט מען אויסטראַכטן כל'ערליי בלבולים, אַז זיי האָבן צו טאָן מיט די פּולק־אָפיצירן, און חברה פלעגט זיך נישט פוילן און דאָס טאַקע אָנמאַלעווען אויף הייזער אָדער אויף קוימענס, כדי די וועלט זאָל זיך דערוויסן.

זענען מיר, ווי געזאָגט, אַוועק צום רב אין דרייען — איין שפּרעכער און צוויי עדות. ער האָט אונז זייער פריינטלעך אויפגענומען, זיך פאָטערלעך צוגעהערט צו אונזערע טענות און גלייך דערנאָך געשיקט דעם שמש רופן דעם געלן מאָטל. מיר האָבן געוואַרט און געוואַרט ביז דער שמש האָט זיך ענדלעך צוריקגעקערט און געלאָזט וויסן, אַז דער געלער מאטל זאָגט: דער רב איז קיין רב נישט, דער דין־תורה — קיין דין־תורה נישט און אַז בכן וועט ער נישט קומען.

הרב גרויבאַרט איז געבליבן זיצן אַ פאַרזאָרגטער און מסתמא אַ פאַרצאָרנטער, אָבער דאָס נישט אַרויסגעוויזן. ער איז גיך געקומען צו זיך, געהאַלטן אַ לומדישע דרשה וועגן דער געשעעניש מיטן אויספיר, אַז דער געלער מאָטל איז מחויב, טאַקע אין בית־מדרש, בעטן מחילה ביי די, וואָס ער האָט אַזוי מבייש געווען — און טאָן דאַרף ער דאָס בפני כל עם ועדה.

דער דאָזיקער פסק־דין איז פאַרן געלן מאָטל געווען נישט־געשטויגן און נישט געפלויגן, אָבער פאַר אונז יונגוואַרג איז דאָס געווען אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע פון אייגענע כוחות און פון דערמונטערנדיקן זיג.

ווען די התלהבות פון זיג האָט זיך אָפּגעקילט, זענען מיר געוואָרן באַהערשט פון אַ געפיל פון אַנטויר־

בית־ספר עממי יהודי — יידישע פֿאָלקס־שול

שונג און פון דער איבערצייגונג, אַז סטאַשעוו וועט בלייבן סטאַשעוו. די געלט מאַסלס וועלן זיך נישט ענדערן און וועלן פון דאַנען נישט אַוועק. מיר מוזן דעריבער זוכן די ישועה אויף אַנדערע וועגן, אין אַנדערע לענדער — אין אַמעריקע.

מיר האָבן זיך פלייסיק גענומען צו ענגליש. פון דעם דעמאַנסטראַטיוון ריידן העברעאיש אין די גאַסן זענען מיר אַריבער צו אַלנדאָרפס און האַרקאַוויס ענגליש.

מ׳האָט פאַרלייגט פלענער ווער ס׳זאָל זיך פריער אַרויסלאָזן איבערן ים און ווער מען אַרונטערבערענגען אין דער גאָלדענער מדינה נאָכן איינשטעלן זיך. די „בני־ציון" זענען זיך געבליבן געטריי ביז גאָר — איינער האָט געהאָלפן דעם צווייטן און אין משך פון גאָר אַ קורצער צייט האָבן זיי אַלע זיך באַזעצט אין אַמעריקע. אַז די „בנות־ציון" האָט מען לײדער פאַרגעסן.

געהייליקט זאָל בלייבן זייער אָנדענק!

נתן איידלסבערג ז״ל עקס־לע־בען / זכרונות

(פון 1905 ביז 1923)

רוחניות אין שטעטל

„סטאַשעוו איז אַ שטעטל מיט אינטעליגענץ אַ סך. יעדער בחור קאָן דאַרווינען, יעדעס מיידל לערנט תנ״ך" — אַזוי האָט מען געזונגען אין סטאַשעוו מיט 35 יאָר צוריק.

„אין סטאַשעוו פילאָזאָפירן די שטיינער". זיי זענען זער איטעליגענט — פלעגן די שכנים, פון די אַרומיקע שטעטלעך, זאָגן אויף די סטאַשעווער. „נאָר אויף קיין ביסן חמץ קאָנען זיי נישט פאַרדינען".

סטאַשעוו האָט געגעבן דעם טאָן פאַר דער אַרומיקער אומגעגנט, שיקנדיק „מיסיאָנערן" אין די שכנות׳דיקע שטעטלעך, ווי: סטאָפּניץ, פּלאַנטש, קלימענטעוו, אָסטראָווצע און אַנדערע, כדי דאָרט צו פאַרשפּרייטן פּועלי־ציוניזם, בונדיזם, שומריזם א. אַ. וו.

סטאַשעוו איז נישט נאָר געווען אַ שטעטל פול מיט רוחניות. ווו איר האָט זיך געקערט און געווענדט האָט איר באַלד באַמערקט, אַז אַלץ ווערט געמאַכט מיט התלהבות, ברען און טיפן גלויבן אין דעם, וואָס מ׳זאָגט און טוט.

„מאָדנע טשודאַקעס איירע לאַנדסלייט — האָט מיר געזאָגט אַ פרוי אין בערלין, ביי וועלכער ס׳האָבן זיך אויפגעהאַלטן פריש אָנגעקומענע סטאַשעווער — ווער ס׳קומט פון אייער שטעטל קלערט ער נישט וועגן תכלית, וועגן אַרבעט און לעבן ווי אַלע מענטשן, נאָר ער וויל שטודירן!"

אמר רבא, אמר אביי

מיט 40 יאָר צוריק. אין גרויסן בית־המדרש. אַוונט. עקיבא שמש האָט שוין אַלע לאָמפּן אָנגעצונדן. רעכטס און לינקס, אַרום לאַנגע טישן, זיצן יידן ביי אָפענע גמרות און לערנען מיט התלהבות. אמר אביי, האָט אביי געזאָגט, האָט אַביי געזאָגט — פאַרגייט זיך הערשעלע שלמה׳ס אין מתיקות, חזר׳נדיק אומאויפהערלעך איבער דעם אמר אביי. און ס׳דוכט זיך ווי ער וואָלט געשטאַנען מיט אַביי אַליין, זייענדיק זיך מיט אים מתווכח אין אַ האַרבער סוגייה.

„לימא מתניתין דלא כסומכוס ז" וועלן מיר דען זאָגן, אַז די „משנה" וועט נישט אויסקומען ווי סומכוס ז" — שרייט אים איבער דער געלער שלמה דוד.

די דערמאָנטע 2 בעלי־בתים זענען אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן גאַנץ פּראַקטישע מענטשן און פּיפּיקע סוחרים — אָבער אין אַוונט, בעת דעם „שיעור" אין בית־המדרש, זענען זיי „פּרינצן פון גייסט", ווערמען אויסער די ד׳ אמות פון דער „הלכה" גייט זיי די גאַנצע וועלט נישט אָן.

דערהאַלטן דאָס „חיות" מיטן לערנען, לייגט מען אַרויף די פּאַטשיילע אויף דער גמרא און מ׳נעמט שמועסן „פּאָליטיק". לייביש נתע׳לעס, אַ ייד אַ מלמד, אַ גרויסער לאַ־יוצלח אין הלכות פּרנסה, אויף וועמען די שוואַרצע פּייגל, זיין ווייב, האָבנדיק אַ שוואַכקייט צו לשון־קודש׳דיקע ווערטער, פלעגט זאָגן: „לייביש טפש

קאָן אַלצדינג, נאָר שלושה דברים, 2 זאַכן: קינדער און שבת קאָן ער נישט מאַכן!" — פירט אַ וויכוח מיטן געלן שלמה דוד. דער לעצטער, וועלכער לייענט אַ „בלאַט־צייטונג", דערציילט נייעס פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, פון מאַנדזשוריען, ווו די יאַפּאַנער גיבן „פּאָניען" פּולווער צו שמעקן און מיט אַ געפיל פון נצחון רופט ער אויס: „אַ ליאַדע טאָג ווערט אויך פּאָרט־אַרטור פאַלן!"

דערהערנדיק אַזעלכע דיבורים שפּרינגט לייביש נתע'לעס האַסטיק אויף און, בעת דאָס בערדל טרייסלט זיך אין אַלע זייטן, שרייט ער אויס: „שלמה דוד! דיינע אַלע מעשיות זענען שוא ושקר! להד"ם! ווער יאַפּאַן, וואָס פּאָרט־אַרטור? „דיינע" גאַזעטן! וואָס, יעדן טאָג האָבן „דיינע" גאַזעטן וואָס צו שרייבן? ווען זיי וואָלטן איינמאָל כאָטשבי אַרויס מיט ווייסע, אומגעדרוקטע זייטן: „היינט איז נישטאָ קיין נייעס" — וואָלט איך זיי נאָך געגלויבט, אָבער יעדן טאָג נייעס?"

אויף אַזאַ „וואָגיקער" אַרגומענטאַציע האָט אַפילו דער באַרעדעוודיקער שלמה דוד נישט קיין ענטפער!

„עספּרי"

אין 1910 פאָר איך קיין לאָדזש. איך דרינג אַריין אין פאַרשידענע קרייזן: לומדים, משכילים, ציוניסטן און אַנד. אָבער דעם ברען און טיפן גלויבן, וואָס מ'פילט אומעטום אין סטאַשעוו — געפין איך נישט אין ערגעץ.

בעת דעם גרויסן הונגער אין לאָדזש, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, לאָז איך מיך צופוס צוריק קיין סטאַשעוו.

ס'שפּרודלט מיט גייסטיקן לעבן!

איבערגעגעבן מיט „לייב און לעבן", פירט אָן שמעון זינגער, אַ צוריקגעקומענער פון וואַרשע, מיט דער ניי־געשאַפענער ביבליאָטעק, אין וועמעס פאַרוואַלטונג ער האָט אַריינגעצויגן אַלע ריכטונגען און שיכטן פון שטעטל.

מ'לייענט נישט, נאָר מ'שלינגט די ביכער! מען שטודירט „דאָס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס" פון הלל צייטלין, מען פּלפּול'ט זיך איבער זשיטלאָווסקי'ן בציבור, מען קאָמענטירט דאָס דורכגעלייענטע. בקיצור: אידייען און ביכער זענען עלעמענטן, אָן וועלכע די סטאַשעווער געזעלשאַפטלעכקייט קאָן נישט אויסקומען, און ס'שאַפן זיך זעלבסטבילדונגס־קרייזן, כ'וואָלט אַפילו געזאָגט: מיניאַטור־אַקאַדעמיעס.

איינער אַ בחור, טענענבוים[1] — כ'ווייס נישט צי ער איז געווען אַ בן־עיר, יעדנפאַלס נישט אין גייסט — האָט געגרינדעט אַ סקויטן־אָרגאַניזאַציע: „השומר". לכתחילה האָט דער „השומר", אין וועלכן ס'זענען געווען פאַרטראָטן פאַרשידענע שיכטן, בתוכם אויך די אָרעמסטע, געהאַט אַן ענלעכע פיזיאָנאָמיע ווי אַלע סקויטן־אָרגאַניזאַציעס אין דער גאַנצער וועלט. מ'האָט זיך פאַרנומען מיט ספּאָרט, מיליטערישע פּאַראַדן א.אַ.וו. ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און דער סטאַשעווער עספּרי האָט גובר געווען.

באַלד האָט די גייסטיק־קולטורעלע טעטיקייט, מיט וועלכער סטאַשעוו האָט געאָטעמט, פאַרנומען דעם אויבנאָן, און מ'האָט גענומען אינטענסיוו לערנען העברעאיש, יידיש — העברעאישע ליטעראַטור א.ד.גל.

פון אָט דער סקויטן־אָרגאַניזאַציע זענען אויסגעוואַקסן מענטשן, וועלכע האָבן אַרויסגערופן רעספּעקט ביי אַלע, איינשליסנדיק קעגנער.

„ליטעראַטור־סאַלאָן"

דאָס הויז פון די ערליכמאַנס האָט געדינט ווי אַ מין ליטעראַטור־סאַלאָן. אין די אָוונטן האָט מען אין איין צימער, זער אָפט, געקאָנט טרעפן דעם עלטסטן זון פון דער משפחה, אַרומגערינגלט פון דורשטיקע צוהערער, קנעלנדיק דעם „מסביב־לנקודה" — בעת אין צווייטן צימער איז מיט אַ גרופּע אַרבעטער געזעסן די טאָכטער וועלקע, דיסקוטירנדיק הייס די 21 פּונקטן, וועלכע זינאָוויעוו האָט צוגעשטעלט דעם „בונד", אַלס תנאי, אויפגענומען צו ווערן אין דעם דריטן „אינטערנאַציאָנאַל". וועלקע איז לכתחילה געווען אַ הייסע אָנהענגערין פון מאָסקווע און איז טאַקע שפּעטער, אויך פאָרמעל, אַריבער צו די קאָמוניסטן.

---

[1] טענענבוים איז געווען יאָסעלע חזנ'ס אַן איינִיקל, אַ זון פון אַבעלע טענענבוים, געוווינט אין בענדין, אין קריגס־צייט געקומען קיין סטאַשעוו. (— רעד.)

די ברידער שניפער

אן אנדערער קרייז, וועלכער איז געשטאנען אויף א העכער קולטורעלער מדרגה, האט זיך גרופירט ארום אליעזר שניפער, דינסשע פעפער, צאמל געטליכמאן, מאיר וואגנער און פנחס דאמבראווסקי. געבוירן אין אן אָרעמער היים, א זון פונעם מלמד משה'ל שניפער (קארזש) — האט אליעזר פארמאגט א קלארן בליק אויף פארשידענע וועלט־פראבלעמען, סיי יידישע, סיי אלגעמיינע. מיט זיין קלארן קאפ און אנאליטישן מוח האט אליעזר שניפער געקאנט תמצית'דיק ארויסברענגען דאס וועזנטלעכסטע פון א בוך אדער אידעי, באַרירנדיק די צארטסטע סטרונעס פון זיינע צוהערער.

ישראל, דער יונגסטער ברודער, האט פרי פארלאזן דעם „בונד", איבערגייענדיק צו די „רויטע". און אויב שוין א קאמוניסט — איז מיט אלע רמ"ח איברים! האט ער טאקע שפעטער באקומען זיין „שכר", שמאכטנדיק 10 יאר אין פוילישע תפיסות.

מיר דערמאנט זיך א פרייטיקצונאכטס. די גאנצע שטעטלדיקע יוגנט „דרייט" זיך אויף די טראטוארן ארום דעם פירקאנטיקן מארק. איך שפאציר מיט ישראל שניפער, וועלכער איז ערשט נישט לאנג געהאט צוריקגעקומען פון רוסלאנד.

צוויי זעגען זיי געווען, וועלכע האבן געהאט „עולה־רגל" געווען אין דעם לאנד, וואס האט דעמאלט אזויפיל צעשטראלטע האפענונגען ארויסגערופן ביי דער כפל־שמונה'דיקער שטעטלשער אָרעמקייט. אבער אפילו אין ווארט האבן זיי נישט געוואלט דערציילן פון דעם, וואס זיי האבן דארט געזען. אלע באמיאונגען עפעס ארויסצובאקומען פון זיי אויף דעם געביט האבן זיך אנגעשטויסן אויף א הארטנעקיקן שווייגן. מיטאמאל קומט צו אליעזר — „ישראל, קום אהיים, מ'עט מאכן „קידוש"! ישראל ענטפערט נישט. — „די מאמע איז, אלע יארן, געוווינט פרייטיקצונאכטס צו הערן קידוש, לאמיר איר נישט אנטון קיין עגמת־נפש" — פרווט אליעזר צו אים אפעלירן. במקום א תשובה, ווענדט זיך ישראל צו מיר: — „נתע'לע, וואס זאגסטו עפעס צו דעם צעקראכענעם קליינבירגער? קידוש זאל איך אים מאכן, אנדערש קאן דאך די רעוואלוציע נישט קומען!"

ישראל האט זיין לעבן, דוכט זיך, אין פילסודסקי'ס תפיסות פארענדיקט. אליעזר איז א קרעמער געווארן. א ייד מיט א געל בערדל, און א מטופל מיט קינדער. האב איך אים, אין יארן ארום, געטראפן אין לאדזש — א גאנץ אנדערער מענטש געווארן. די פרנסה־דאגות האבן אים צוגעשמידט צו זיינע קליינלעכע טאג־טעגלעכע זארגען, איינשרומפנדיק זיין גייסטיקן האריזאנט. אבער פון זיין טאש האט ארויסגעקוקט ניטשעס צאראטוסטרא — א סימן, אז ער האט זיך דאך, נישט אינגאנצן אונטערגעגעבן!

טייערער אליעזר! ווו האסטו דיין נשמה אויסגע־הויכט?

חיים פענטשינע

איינמאל, אין חול־המועד פסח, דער הויפט־סעזאן פאר שטעטלשע פארטייען צו ווערבירן נייע מיט־גלידער, — קומט אן אין שטעטל א פועלי־ציוניסטישער רעדנער צו פאפולאריזירן דעם באראכאוויזם. און כאטש דער רוב פון דער יוגנט האט שוין אנגעהערט, ווער צו די שומרים און ווער צום בונד — האט ער נאך באוויזן אויפצושטעלן א היפשע ארגאניזאציע. איינער, וועלכער האט מיט „לייב און לעבן" זיך אריינגעווארפן אין דער נייער באוועגונג — איז געווען חיים פענטשינע. אין שטעטל האט זיך דעמאלט נאך געפונען א געוויסע שיכט יוגנטלעכע, וועלכע זענען געווען, אונטערן איינ־פלוס פון דער פיל־צוזאגנדיקער רוסישער רעוואלוציע, באגייסטערטע אנהענגער פון סאציאליזם. דאס זענען געווען בעיקר בעל־הבתי'שע קינדער, וועמען די שומרים האבן נישט אימפאנירט, דאקעגן דער בונד — שאקירט. די ערשטע צוליבן פעלן פונעם „סאציאליסטישן עלע־מענט, די צווייטע, צוליב דעם צו „פשוטן" מענטשן־מאטעריאל, פון וועלכן דער בונד האט זיך רעקרוטירט.

אט פאר דער שיכט יוגנטלעכע האט דער באראכא־וויזם באזיצט אלע מעלות, זייענדיק פאר זיי ממש ווי אנגעמאסטן.

ווי האט מען, אין יענער צייט, געזונגען וועגן פועלי־ציוניזם?: „פון מארקסן א לעק — פון ציון א שמעק".

פענטשינע, א מענטש מיט א שטארקן ווילן און

עקשנות, האָט פאַרשטאַנען צו צעמענטירן דעם דאָזיקן מענטשן־מאַטעריאַל, שאַפנדיק פאַר אים אַ בשותפותדיקע אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם.

פענטשינע האָט זיך אויך פאַרנומען מיט דערציאונגס־אַרבעט, שאַפנדיק באַלד אַ יידישע פאָלקסשול, אין וועלכער ס׳זענען אַרייַנגעצויגן געוואָרן צום לערנען, לייענען און שרייבן, די אָרעמסטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. די דאָזיקע טעטיקייט האָט פענטשינען זער פאָפולער געמאַכט, ווערנדיק דער אָפגאָט פון דער שטעטלשער יוגנט.

איינמאָל, באַווייזן זיך אין שטעטל פלאַקאַטן, אין וועלכע ס׳איז, שוואַרץ אויף ווייס, געשריבן: שבת, נאָכמיטיק, וועט חיים פענטשינע האַלטן אַן עפנטלעכן רעפעראַט, אויף דער טעמע: „מאַרקס, ניטשע, טאָלסטאָי, — 3 גייסטער אין 19־טן יאָרהונדערט״.

דאָס האָט אַרויסגערופן אַ בהלה אין שטעטל. חיימ׳ל פענטשינע שפּרינגט אַזוי הויך? צום אָנגעזאָגטן טערמין איז די שולע, נעבן דעם פייערלעשער־זאַל, פול געפּאַקט מיט נייגיריקע מענטשן. נסים ונפלאות!!! פענטשינע האָט אויסגעצייכנט באַהאַנדלט די טעמע, געבנדיק אין דער שענסט־מעגלעכער פאָרם אַן אויסשעפּנדיקע, קאָנדענסירטע אָפּהאַנדלונג איבער טאָלסטאָיס רעליגיעזער אויפפאַסונג, ניטשעס „אויבער־מענטש״ און מאַרקסנס „היסטאָרישן מאַטעריאַליזם״.

אַלע זענען מיר געבליבן געפּלעפט. משה׳לע בלעכערס אייניקל באַזיצט אַזאַ ערודיציע?!

אויפגעקלערט דאָס רעטעניש האָט אליעזר שניפער. צומאָרגנס האָט ער מיר געברענגט זשיטלאָווסקי׳ס „געקליבענע שריפטן״, ווו דער גאַנצער רעפעראַט איז געווען אָפּגעדרוקט פון א׳ ביז ת׳.

זאָל מיר פענטשינע, מיין בן־עיר, מוחל זיין!

צוליב דער מייסטערהאַפטער אויספירונג פונעם פּלאַגיאַט האָבן מיר, טראָץ דעם, פענטשינען געשעצט. זיין דרייסטע, ענערגישע, פילזייטיקע קולטור־טעטיקייט — אַפילו דורך פסול׳ע וועגן — איז אונז פיל ליבער געווען ווי זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און דעגענערירן.

פענטשינע איז דערנאָך געוואָרן דער מיסיאָנער פון באַראָכאָוויזם אין דער גאַנצער אומגעגנט. אין פלאַנטש, אָשיעק, קלימענטעוו, אַפּט און אָסטראָווצע — איבעראַל איז ער אַרומגעפאָרן פּריידיקן די נייע אידיי.

איך טרעף מאַנכעסמאָל אין פּאַריז גרויסע פאַבריקאַנטן, פילפּאַכיקע מיליאָנערן, וועלכע פאַרגעסן קיינמאָל נישט זיך פאָרצושטעלן: „איך בין חיים פענטשינעס אַ תלמיד״. זיין „פּראָלעטאַריזאַציע״ און „סטיכישן דראַנג קיין פּאַלעסטינע״ — האָבן זיי שוין לאַנג פאַרוואָרפן, אָבער זיי זענען שטאָלץ, דערמאָנענדיק זיך, אַז אין דער יוגנט זענען זיי געווען זיינע תלמידים.

ר׳ משה יחיאל מלמד

דערמאָנט איר אייך אָן ר׳ משה יחיאל מלמד? אַ פּאָעטישע נשמה און גרויסע פּעדאַגאָגישע פעאיקייטן האָט דאָס קליינע מענטשעלע פאַרמאָגט. מיט זיינע שיינע, וווּנדערבאַרע מעשה׳לעך, געשעפּטע פון „ספר־הישר״ און פאַרפּוצטע מיט זיין אייגענער, רייכער פאַנטאַזיע — האָט ער די ווילדעסטע תלמידים איינגעצוימט. אַפילו אַזאַ „תכשיט״ ווי בן־ציון טשייקאָווסקי, פאַר וועלכן ס׳גאַנצע שטעטל האָט געציטערט אימת־המוות — איז משה יחיאל׳ן, מיט זיינע פאַנטאַסטישע מעשה׳לעך, געלונגען צו באַהערשן.

כעס האָט ער אויסגעמיטן ווי אַן עיפּוש. זיין באַליבט ווערטל איז געווען דער באַקאַנטער תלמוד׳ישער מאמר: „כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה״. און אַז די תלמידים האָבן אים שוין גאָר שטאַרק דערקוטשעט האָט ער געגומען קנעטן וואַקס צווישן די פינגער — דער כעס זאָל איבערגיין. האָט ער זיך צוגעלייגט כאַפּן אַ דרעמל, פלעגט ער אָנזאָגן די תלמידים: שקצים! טאָמער קומט דערווייל משיח — בין איך מתיר מיך אויפצוּוועקן; פאַר קיין פאַל זאָלט איר מיך נישט לאָזן ביאת־המשיח פאַרשלאָפן!

אָנגעטון אין אַ גרויסן שטריימל, פלעגט דאָס קליינע יידעלע, אין שמחת־תורה, מיט דעם ספר־תורה אין האַנט, האָפּקן מיט אַזאַ פרייד און ענטוזיאַזם, אַז מ׳האָט געקאָנט מיינען, אַז ערשט די מינוט האָט ער אויפן באַרג סיני די תורה מקבל געווען.

זיינע פאַר׳חלומ׳טע אויגן, פון וועלכע ס׳האָט אַזויפיל

גוטמוטיקייט אַרויסגעשטראַלט. זעען מיר ביז צום היינטיקן טאָג, טיף־טיף, אין זכרון איינגעקריצט.

יאַריד

יידישע בעלי־מלאכות: שניידער, שיסטער, סטאָליאַרעס און סתם יידן, וועלכע פאַרקויפן פאַר אַ גראָשן קעז און אַ פּירעגער ציקאָריע — שטעלן אויס אויף מאַרק־געשטעלן זייערע סחורות. דער מאַרק, מיט אַלע אַרומיקע גאַסן און געסלעך, איז פול געפּאַקט מיט פּויערים און פּויערטעס. קולות פון קוויטשנדיקע חזירים, הירזשנדיקע פערד און קוואַקנדיקע עופות, וואָס יידישע ווייבער לויפן אַרום טאַפּן — לאָזן זיך הערן פון אַלע זייטן. איבעראַל פּאַטשט מען זיך אין די הענט — דאָס האַנדלט מען אַזוי אויס דעם פּרייז. נישט איינמאָל טרעפט, אַז אַ טשייקעווער (אַ דאָרף נעבן סטאַשעוו), פעסט־געבויטער פּויער, איז מכבד מיט אַ פּאַטש אין דער האַנט אַ שוואַך יידל, וועלכער ווערט בלייך פאַר ווייטיק, אָבער דאָס יידל האַלט „פּאַסאַן". דאָס שפּיל ווערט פאַרגעזעצט ביז די טראַנזאַקציע ווערט געשלאָסן.

בעת'ן יאַרידס־טאָג ווערן אַלע „אויפגעקלערטע" זיין און טעכטער מאָביליזירט. אין דעם טאָג פאַרגעסן זיי די אידעאַלן פון פּראָדוקטיוויזאַציע א. ד. גל. און העלפן די „צוריקגעשטאַנענע" עלטערן — שניידנדיק זיך אויף גאַנץ לייטישע סוחרים.

אין דעם אַלגעמיינעם הו־האַ, דרייען זיך צוויי בחורים אַרום, ווי קיין זאַך וואָלט זיי נישט אָנגעגאַנגען. איינער פון די צוויי איז מאיר וואַגנער — אַ ראַפּינירטער ווינער אינטעליגענט, וועלכער ציטירט אויף רעכטס און לינקס אַרטור שניצלער און סטעפאַן צווייג.

נאָכדעם ווי ער האָט, אין 1915, היפש צוגעהונגערט אין ווין איז ער צוריקגעקומען קיין סטאַשעוו צו זיין אָרעמער מאַמען, וועלכע האָט זיך דערנערט פון פליקן פעדערן. דאָ האָט ער געגעבן עטלעכע לעקציעס, אויף דייטש און פראַנצויזיש, אויסהאַלטנדיק זיך בדוחק.

אין יאַרידס־טאָג, בעת דאָס שטעטל איז געגאַנגען „חאָדאָראָם", איז ער אַריין אין שטאָטישן גאָרטן. דאָרט האָט ער מיך געטראָפן, מיך — אַ קיילעכדיקן יתום, וועלכער האָט נישט געהאַט וווּ זיך אַהינצוטאָן,

יום־השוק בעיירה — אַ „יריד" אין שטעטל.

און וועלכער האָט זיך, פון צייט צו צייט, אַריינגע־גנב׳עט אין גרויסן בית־המדרש איבערצונעכטיקן, אויב עקיבא שמש איז געווען גוט געשטימט. וואַגנער, וועלכער האָט געהאַט עטלעכע בעלי־בתי׳שע לעקציעס, האָט זיך נישט געקאָנט פּרעזענטירן מיט אַזאַ פּאַריסע־נעם „לאַכודראַק״. אָבער אין אַן „עת־צרה״, ווען ס׳איז נישטאָ מיט קיינעם אַ וואָרט אויסצוריידן — איז אַזאַ „בראָדיאַגע״ אויך לטובה.

באַמערקט, אַז דער גערטנער קוקט אונז אָן מיט פּאַרדאַכט — גייען מיר צוריק אין מאַרק אַריין. קאָנען מיר נישט זיין קיין אַרטיסטן, לאָמיר ווייניקסטנס זיין צושויער. מיר וואַרפן אונזערע בליקן אין אַלע זייטן. שמואל מאָקרע מיט די צוויי טעכטער שטייען פּאַר־שוויצט, נישט באַוויזנדיק צו באַדינען די אומגעדול־דיקע פּויערים. אין זלמן נודלמאַנס שניט־קראָם, זעען מיר זיינע חנ׳עוודיקע טעכטער זיך דינגנדיק מיט די פּויערטעס

ניקעס״. אַ פּויער, אַ האַמאַן (Chłopisko), שטייט און מעסט ביי אַ ייד אַן אַנצוג. דאָס רעקל גייט אים נישט צו. די אַרמעל — שמאָל און קורץ. — „זשידקו, וואָס שלעפּסטו? זעסט דאָך, אַז דאָס רעקל איז צו קליין אויף מיר!״ — „איי פּאַניע דאָבראָדזשעיו, היינט איז אַזאַ מאָדע. היינט טראָגט מען נישט לאַנג און אַלץ איז אויפ־געקנעפּלט!״ מילא, וואָס זאָל דער פּויער טאָן און ענטפערן אויף אַזאַ אַרגומענט? ער וועט דאָך נישט גיין קעגן דער מאָדע!

שעקספּיר וועגן... דיקטאַטור פון פּראָלעטאַריאַט

באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז צוריק־געקומען פון סאָסנאָווצע אַלטער ליִלנבלום, וועלכער האָט געלערנט אין דער דאָרטיקער גימנאַזיע. אַלטער, אַ טאַטנס אַ קינד, האָט צוזאַמענגערופן די שענסטע יונגלעך און מיידלעך אויף דער „בלאָניע״, אָפּהאַלטנ־דיק אַ פּאַרזאַמלונג וועגן סאָציאַליזם אין דער פּוילישער

נוער הבונד „צוקונפט״ — יוגנט־בונד „צוקונפט״.

אין דעם מאָמענט דרייט מאיר וואַגנער אַוועק דעם קאָפּ. די סיבה: איינע פון די טעכטער איז זיינע אַ שילערין און „ס׳פּאַסט״ אים נישט, אַז זי זאָל באַמערקן, אַז ער האָט זי געטראָפן אין אַזאַ „פּראָזאַאישער״ פּאָזע! כדי זי נישט צו שטעלן אין אַ פּאַרלעגנהייט — ציט מיך וואַגנער אין מאַרק אַריין. מיר גייען צו די „טאַנדעט־

שפּראַך — און ס׳איז געבוירן געוואָרן די יוגנט־אָרגאַ־ניזאַציע „צוקונפט״. אגב, האָב איך אַ באַגרינדעטן חשד, אַז ליִלנבלום, וועלכער האָט שטאַרק פיינט געהאַט דעם „בונד״, האָט, צו יענער צייט, אַליין נישט געוווּסט, אַז „צוקונפט״ איז אַ בונדישער בריקנקאָפּ.

אין דער נייער אָרגאַניזאַציע האָט ליִלנבלום אַריינ־

געצויגן אַ פיינע חברה פון יונגע אַרבעטער, צווישן אַנדערע: דעם קליינעם יוסף געטליכמאַן, נחמיה גאָלד־פלוס, טעוול לעוונשפּיל, עקיבא שמש׳ס 2 זין, יחיאל מגיד׳ס זון און נאָך. מיט יוגנטלעכער ענערגיע האָבן זיך די דערמאָנטע אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט. דעטראַ־ניזירט די עלטערע, שוואַכע אַנפירערשאַפט — ביז ס׳איז געקומען די שפּאַלטונג פון „קאָמבונד". דעמאָלט איז אַ גרופּע חברים, ווי ישראל שניפּער, וועלקע ערליכמאַן, דן קעניגסבערג און אַנדערע, אַרויסגעטרעטן פון בונד און איבערגעגאַנגען צו די קאָמוניסטן.

בעת איינער פון די פּאָליטישע דיסקוסיעס אין גאָליעווער וואַלד, ווו מ׳האָט דעבאַטירט איבער דעמאָקראַטיע און דיקטאַטור פון פּראָלעטאַריאַט — האָט זיך פּלוצים איין בונדישער טוער אויפגעשטעלט, אויס־רופנדיק מיט גרויס פּאַטאָס: „לויט שעקספּיר איז די דיקטאַטור פון פּראָלעטאַריאַט געגליכן צו אַ וואַלד, ווו דער פּראָלעטאַריאַט בלאָנדזשעט, נישט קאָנענדיק גע־פינען דעם וועג".

אויף דעם יסוד האָט דאָס שטעטל די ווייטערדיקע פערזן פאַרפאַסט:

שעקספּירן קאָן יעדער גוט
איינער אַ בחור, אַ כוואַט
ווייס אַפילו זיין מיינונג
איבער דער דיקטאַטור פון פּראָלעטאַריאַט.

ישראלקע הייזעריקער

מיר פאָרן אַמאָל אַהיים פון אָסטראָווצע. דער בעל־עגלה פּאַקט אַריין אין וועגעלע וויפיל מענטשן ס׳לאָזט זיך. פּלאַץ איז דאָך קיין דאגה נישט! וואָס איז, רוקט מען זיך אַביסל צוזאַמען. ס׳איז אָן אומגליק? אַדרבא, ס׳איז נאָך היימישער! מיט אונז פאָרט אויך חיים פענטשינע, אַ צעשטראָלטער, דערציילט ער פונעם גרויסן דערפאָלג, וואָס ער האָט געהאַט אין אָסטראָווצע. אין אַט דער פרומער פעסטונג איז אים געלונגען אויפ־צושטעלן אַ פּועלי־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. און ווי מ׳האָט אים אויפגענומען! מ׳האָט אים, ממש, אויף די הענט געטראָגן!

איינגעבויגן, און אַריינגעקוועטשט צווישן אונז, איז אויך געזעסן ישראלקע הייזעריקער. אַנטיפּאַטיש, און אַפילו אָפּשטויסנד, איז זיין אויסערלעכן אויסזען, איז אָבער ישראלקע הייזעריקער געווען אַ ייד אַ בן־תורה מיט אַ שאַרף אויג. צוהערנדיק זיך צו אַט דעם כאָרכ־לענדיקן יידן האָט זיך גלייך געלאָזט באַמערקן, אַז זיין מוח הערט נישט אויף צו אַרבעטן.

דערהערט די „נסים ונפלאות" רופט ער זיך אָן צו פענטשינע: — „דו טריפה׳ניאַק! ווייניק דיר סטאַשעוו, פאַרסטו נאָך פאַרשפּרייטן דיין טומאה אויך אין אַנדערע שטעט?"

פענטשינע לייגט נישט די מינדעסטע אַכט אויף זיינע רייד, ממשיך זייענדיק זיין עקזאַלטירטן סיפּור. דער טיף־עמפּינדלעכער ישראלקע הייזעריקער איז שטאַרק געטראָפן און רעדט מער נישט, איבער דעם גאַנצן וועג, מיט פענטשינע.

אין דרויסן איז פרילינג. די פעלדער זענען באַדעקט מיט אַ ים פון זאַנגען און וואונדערבאַרע בלומען. די לופט פאַרכאַפּט דעם אָטעם, אַז ס׳איז ממש אַ מחיה.— „זע נאָר, נתע׳לע שמדניק", — ווענדט ער זיך נאָר צו מיר, אויסמיידנדיק בכוונה פענטשינע — "דעם בורא עולם׳ס יצירה! און איר זאָגט נאָך, אַז דאָס אַלץ מאַכט זיך נאָר אַליין. לויט אייך איז דאָך אַפילו דער מענטש אַליין — די דאָזיקע קרוין פון דער יצירה! — אַ פּראָדוקט פון דער מאַלפּע, רחמנא לצלן. וואָס פאַר אַ שטותים!!!"

דער פּלוצימדיקער אָנגריף רופט ביי מיר אַרויס אַ שטאַרקע רעאַקציע. מיט היץ הייב איך אָן צו ריידן וועגן דער „עוואָלוציע פון דער מאַלפּע" פון אַמעריקאַניש־יידישן שרייבער פייגנבוים, וואָס כ׳האָב געהאַט, מיט אַ קורצער צייט צוריק, געלייענט. ישראלקע הייזעריקער הערט זיך אויפמערקזאַם צו. איין אויג איז אים פאַר־מאַכט, די בולע אויפן האַלז וועגט אים רויט, אַ סימן, אַז ר׳איז אָנגעשטרענגט. ער לאָזט נישט אַדורך קיין איין פּרט. אַלץ איז פאַר אים אויסערגעוויינלעכער חידוש. ס׳פאַרכאַפּט אים פּשוט אַט די שפּאַנענדיקע פיזיאָלאָגישע פּראָצעסן און די לאַנגע, אומגעהויער לאַנגע, פּילטוריזנט־יאָריקע עטאַפּן פונעם אורשפּרינג־

לעכן ווערימל ביז איר לעצטער אַנטוויקלונגס־פאַזע — די מאַלפּע.

מ׳זעט בחוש ווי דער מוח זיינער אַרבעט אינטענסיוו און ווי ער וואָלט געפירט מיט זיך אַליין אַ שווערן געראַנגל. אָבער פּלוצים גיט ער זיך אַ כאַפּ אויף, קוקט מיך שטרענג אָן און זאָגט: „כאָטש וואָס דו דערציילסט איז זער שיין צוזאַמענגעשטעלט — זענען דאָס נאָר פאַנטאַסטישע השערות, וואָס לייגן זיך נישט לגמרי אויפן שכל. אָבער לדידך, לאָמיר זאָגן, אַז ס׳איז יאָ דאָ אין דעם אַ קערן פון אמת — קאָן דאָס נאָר האָבן אַ שייכות צו די אומות־העולם, אָבער נישט צו אונז יידן. מיר — זענען גאָטס באַשאַף אַליין!״

אברהם יאסל ראַטנבערג ז״ל /

דער בלוטיקער יום־כיפור אין סטאַשעוו

אין יענעם טראַגישן טאָג זענען אָנגעקומען קיין סטאַשעוו פיל דראַגונער־קאָזאַקן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעשטעלטביים פּאָסט־ביורא. דאָרט זענען זיי געשטאַנען מאַרש־גרייט, טאָמער וועלן זיי דאַרפן בחיפזון צוריק אַנטלויפן.

אַ פּאַניק איז באַפאַלן נישט נאָר די יידישע באַפעלקערונג, נאָר אויך די פּוילישע. די ערשטע האָבן מורא געהאַט פאַר די קאָזאַקן און די צווייטע — בעיקר פאַרן אָנקומענדיקן דייטשן מיליטער, וואָס האָט זיך דערנענטערט צו סטאַשעוו.

די קאָזאַקן האָבן צוערשט נישט געראַבעוועט; זיי האָבן בלויז „גענומען״ אין די יידישע געשעפטן, נישט באַצאָלנדיק.

דאָס איז געווען ערב יום־כיפור. פיל מענטשן גרייטן זיך צו ברויט, אויס מורא ס׳זאָל נישט אויסּפעלן מיטן אָנקום פון פרישן מיליטער אין שטאָט.

עס איז גאָרנישט קענטיק, אַז היינט איז ערב יום־כיפור. מען טרינקט נישט אין בית־המדרש קיין בראָנפן צובייסנדיק מיט לעקעך, ווי געוויינלעך יעדעס יאָר. די געשעפטן זענען האַלב־צוגעמאַכט, אויס מורא פאַר די קאָזאַקן, וואָס לידיקן זיי אויס.

ס׳קומט אָן אַ באַפעל, אַז יעדער אייגנטימער דאַרף אָפּריניקן די גאַס און טראָטואַר פאַר זיין הויז. אַלע פירן גלייך אויס דעם באַפעל. אויך ווערט פאַראָרדנט, אַז אַלע בעקערס אין שטאָט דאַרפן גלייך באַקן ברויט פאַרן אָנגעקומענעם מיליטער. דאָס ברויט האָט מען אַרויסגענומען פון אויוון ערשט נאָך „כל נדרי״. אין גאַס זעט מען כמעט קיינעם נישט. ס׳איז תשעה־באבֿ׳ שטימונג. נאָר איינצלנע דערשראָקענע יידן לויפן אַדורך אין שול אַריין.

אין שול איז אַ געדריקטע שטימונג. נישט קיין סימן פון „קערות״ און אַפילו קיין ליכט זענען נישט אָנגעצונדן. ס׳איז שוין נאָך מנחה. יידן האָבן עפּעס „אַריינגעכאַפּט״ ביי דער סעודה פאַרן תענית... מען צינדט־אָן ליכט און מען ווינשט זיך איינער דעם צווייטן, מער מיט שטיקנדיקע טרערן, ווי מיט ווערטער. בלויז מענער גייען צו „כל נדרי״. פרויען און קינדער בלייבן אין שטוב. די תפילות ווערן אָפּגעריכט שנעל און יעדער לויפט אַ היים. די קאָזאַקן נוצן דערווייל אויס די געלעגנהייט און רייסן זיך אַריין אין פריוואַטע הייזער, רויבנדיק אַלץ וואָס קומט זיי אונטערן האַנט.

די לאַגע איז געוואָרן ערנסטער ווען פאַר „כל נדרי״ איז אַרעסטירט געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענסטע יידן אַלס ערובניק, אַז די יידישע באַפעלקערונג וועט אין פאַרלויף פון 3 שעה צושטעלן 200 פּוד האָבער

פארן מיליטער — אנדערש וועט מען דעם ייד אויפ־הענגען. פארשטייט זיך, אז יידן האבן זיך באלד ארויסגעלאזט, טראץ דעם הייליקן יו"ט, צווישן די ארטיקע קריסטן, כדי אויפצוקויפן דעם געפאדערטן האבער. דער ייד איז באפרייט געווארן, ווען 300 פוד האבער, במקום 200, זענען צוגעשטעלט געווארן אויפן אנגעוויזענעם פלאץ.

א גאנצע נאכט זענען די מענער ארומגעגאנגען פאר זייערע הייזער, אפהיטנדיק זייערע פאמיליעס קעגן איבערפאלן. ווען זעלנער־כוליגאנעס האבן זיך געוויזן ביי א יידישער שטוב האבן אלע אנגעהויבן שרייען, ביז פאליציי מיט א הויכן מיליטער־אפיציר פלעגן פארטרייבן די אנפאלער. אויך די יידן אליין, ארגאניזירטערהייט, האבן אין עטלעכע פאלן אפגע־שלאגן איינצלנע כוליגאנעס.

יום־כיפור אינדערפרי. די שטימונג איז א שווערע. מען הערט די הארמאטן־שאסן פון דער נאענטער גרע־נעץ ביי סטאפניץ. גאר פרי דאוונט מען שוין אין אלע „מנינים", כדי וואס־פריער צוריקצולויפן אהיים.

פלוצים, פאראורדנט דער בלוט־דורשטיקער גענעראל, אז יידן זאלן עפענען זייערע קראמען. דער ארטיקער רב איז מתיר און יידן פירן אויס די גזירה. נאך שחרית פאראורדנט דער גענעראל, אז די היטל־מאכער אין שטאט זאלן צושטעלן ביז אוונט 50 היטלען פאר זיינע אפיצירן. יידן פירן אויס אויך דעם באפעל. אבער, דער כוליגאנישער גענעראל רוט נישט. ער ארעסטירט 3 חשוב'ע בעלי־בתים און פאדערט פון זיי אן אונטער־שריפט, אז יידן וועלן נישט פארקויפן קיין לעבנסמיטל די אנקומענדיקע עסטרייכער, אין פאל ווען זיי וועלן פארנעמען סטאשעוו. ער פאדערט אויך פון די ארעס־טירטע יידן, זיי זאלן זיך ארויסלאזן אין דער סביבה און צונויפקלייבן פאר אים שפייז, און אז אלע בעקערס זאלן באקן פארן מיליטער ברויט א"א"וו.

מיטיק־צייט איז אין שטאט־שפיטאל אנגעקומען א

קברות 11 הקדושים, שנרצחו בסטאשוב ביום־כיפור 1914 — די קברים פון די 11 אומגעקומענע יידן אין סטאשעוו אין יום־כיפור 1914

פויער פון שטשעגום, אַ נאָענטן דאָרף, מיט אָפּגעבריטע הענט פון אַ שריפה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין זיין הויז. אַן אַנטיסעמיטישע קריסטין האָט אונטערגעהעצט דעם פויער זיך צו פאַרקלאָגן פאַרן כוליגאַנישן גענעראַל, אַז די דאָרפס־יידן האָבן אים אונטערגעצונדן. דער גענעראַל האָט זיך גלייך אָנגעכאַפּט אָן דער מציאה און פאַראָרדנט גלייך ברענגען פאַר אים די „שולדיקע".

פאַרנאַכט האָבן די קאָזאַקן געבראַכט 11 יידן פון יענעם דאָרף, צווישן זיי אויך אַ סטאַשעווער ייד, אַ באַוווּסטער בן־תורה, וואָס איז געווען אין דאָרף בעל־תפילה. די סטאַשעווער יידן מיטן רב בראש, זענען געלאָפן צום גענעראַל אויפצווייזן דעם אַבסורד פון דער באַשולדיקונג, שוין צוליב דעם אַליין, וואָס אין הייליקן יום־טוב, יום־כיפור, טאָרן יידן איבערהויפּט נישט אָנצינדן קיין פייער — אָבער אָן דערפאָלג. ער האָט אַפילו נישט צוגעלאָזן קיין איינעם פון דער דעלעגאַציע צו זיך, דראָענדיק זיי צו דערשיסן.

איינער פון די 11 אומשולדיקע איז גלייך אויפגעהאָנגען געוואָרן אויף אַ לאַמטערן־סלופּ אין מיטן מאַרק, און די אַנדערע 10 זענען הינטערן שטאָט דערשאָסן געוואָרן, נאָכדעם ווי זיי זענען אכזריות'דיק צעשלאָגן געוואָרן מיט די קאָזאַקישע נאַגייקעס. די יידישע קרבנות זענען באַגראָבן געוואָרן אין אַ פריער־צוגעגרייטן גרוב, נעבן דעם עקזעקוציע־פּלאַץ.

די בהלה ביי „נעילה" איז געווען גרויס. קיינער איז נישט געווען זיכער מיטן לעבן. דער גענעראַל האָט באַפרייט די 3 פריער־אַרעסטירטע יידן מיטן באַדינג, זיי זאָלן צומאָרגנס פאָרן פאָרויס פאַרן מיליטער אין די נאָענטסטע שטעטלעך, ווי באָגאָריע, איוואַנסק און אָפּט, כדי צוצוגרייטן פאַרן אָפּטרעטנדיקן מיליטער אַלע זיינע באַדערפענישן.

צומאָרגנס זענען די קאָזאַקן אָפּגעטראָטן. דאָס עסטרייכיש־דייטשע מיליטער איז אַריין אין שטאָט. די טויט־איבערגעשראָקענע יידן האָבן געבעטן אַ דערלויבעניש אויסצוגראָבן די 10 דערשאָסענע יידן און ברענגען זיי צו קבר־אבות. אין טיפן טרויער האָט די יידישע באַפעלקערונג באַוויינט די קדושים, וואָס זענען אומגעקומען אויף קידוש־השם אין דעם הייליקסטן יום־טוב ביי יידן — יום־כיפור.

דעם גאַנצן טאָג גיסט אַ שלאַקס־רעגן, אַ מבול — ווי די גאַנצע נאַטור וואָלט מיטגעוויינט אויף דעם אומגליק...

פנחס גאלדהאר טבעון / זכרונות און באטראכטונגען

די ערשטע שטראלן פון דער אויפגייענדיקער זון זענען געפאלן אויפן שפיץ־טורם פון דער „טומאה" (קירכע), וועלכע איז געלעגן אין סאמע סוף פון טומאה־גאס, צום מזרח פון שטעטל. די לעצטע שטראלן פון דער אונטערגייענדיקער זון זענען געפאלן אויפן הויכן בלעכענעם דאך פון דער שול (בית־כנסת), וואס איז געשטאנען אין שול־גאס, צום מערב פון שטעטל. די „טומאה", דער לעצטער בנין אין סאמע עק פון שטעטל, איז געווען ארומגערינגלט מיט א מויער, מיט אלטע שאטנדיקעביימער, נעבן פעלדער פון ווייץ, האבער און גערשטן. — די שול איז געשטאנען אין סאמע מיטן פון יידישן דלות, נעבן די גאסן זלאטע[1], בלאטנע, און א צייכן פון א גרעזל אדער א ביימל, געסטראשעט א גאנצע וואך, אויפוועקנדיק זיך צום לעבן אין שבתים און ימים־טובים. פון דער „טומאה" האט געפירט א שיינע אליי, אויסברוקירט מיט קיזל־שטיינער (קייַלעכיקע נאטור־שטיינער), צום צמענטאזש (קריסטלעכער בית־עולם). וואס האט זיך געפונען אויף א בערגל, מיט א סך געמויערטע משפחה־קברים, מיט א סך ביימער אין שויס פון נאטור — און אליין א שטיק נאטור. דאס אלטע יידישע בית־הקברות, וואס איז געלעגן אין סאמע סוף פון דער שול־גאס, א וואלד פון פארקרומטע, איינגעזונקענע, קוים־לעזבארע מצבות, ארומגערינגלט מיט א מויער, מיט איינגעבראכן דא און דארט, ווו ציגן האבן זיך געפאשעט אדער געשפרונגען איבער די מצבות. דאס נייע בית־עולם איז שוין געווען פיל סימפאטישער, זייענדיק באוואקסן מיט א סך סאסנע־ביימער, וואס האבן אזוי אנגענעם געראשט בעת שטילע ווינטלעך. אבער ער איז געלעגן אזוי ווייט, צום דרום פון שטעטל, און דער וועג אהין א האלב־זאמדיקער, אז ביז חברה מ׳סאסקין (מתעסקין) זענען געקומען מיטן מת — איז מען ממש געפאלן פון די פיס.

דער פיר־עקיקער מארק, פון אומגעפער 400 מ׳ פון יעדער זייט, איז באשטאנען בלויז פון איינשטאקיקע הייזער — אונטן געוועלבער און אויבן וווינונגען.

די דעכער געדעקטע מיט בלעך און אייביק־ראוויקע קוימענס. געצווי אין מיטן איז געשטאנען א ראט־הויז, אין א שטאט־ראט, בלויז געוועלבער ארום און ארום, געדעקט מיט רויטע דאכווקעס און א טורם פול מיט סאוועס. און א גלאק האט דער טורם געהאט, וואס האט „מראליש" (געמיינט: אימה׳דיק) געקלונגען ביינאכט, בעת ס׳איז אויסגעבראכן א שרפה. נאר 2 מארק־זייטן האבן געהאט ביימער־אלייען, איינע פון קאשטאנעס־ביימער און די אנדערע: בעז־ביימער (אקאציען). די בעז־ביימער האט מען גערן געהאט צווישן פסח און שבועות, צוליב דעם אנגענעמען ריח וואס זיי האבן פארשפרייט, און די קאשטאנעס־ביימער אין סוכות־צייט, צוליב די קאשטאנעס, א פרוכט, וואס מ׳האט טאקע נישט געקאנט עסן, אבער דערפאר אזוי שטארק געגלאנצט פון דער שאל ארויס, און גלייכצייטיק געדינט אלס „געווער" פאר די קונדסים — דארט ווו ס׳איז געווען צו חוצפה׳דיק צו ווארפן א שטיין. אין א ווינקל פון מארק, נישט ווייט פון גענשליצער און אפטער גאסן, איז געשטאנען — ווי להכעיס די שטעטלשע יידן — א קליינער מאנומענט צום ערן פון קריסטוס, ארומגעצוימט מיט א פירעקיקן פלויט, מיט ביימלעך, מיט טרעפ און א בימה אפצוריכטן עפנטלעכע געבעטן. אחוץ דעם שיין־פלאנירטן שטעטל זאל מען דא דערמאנען די זשיקע (טייך) און דעם פארק (גארטן). די זשיקע האט זיך געשלענגלט צו דרום פון שטעטל. לענגאויס א דריי קלם. איז געשניטן געווארן א פאראלעלע ליניע, אביסל העכער פון דער נאטירלעכער, וואס האט דערמעגלעכט צו לאזן אין גאנג טורבינעס און באוועגן 2 מילען. א דאנק דעם זענען אנטשטאנען טיפע ערטער, ספעציעל ביי די „קייטן" (שליוזן) וועלכע האבן רעגולירט די הויך פון וואסער, און אין וועלכע יונגווארג, נאכנישט האבנדיק אנטוויקלט, צו יענער צייט, וועלכן ס׳איז ספארט, האט אין זומער איר ענערגיע אויסגעלאדנט אין דער קונסט פון שווימען.

דער טייך איז געווען דער איינציקער וואסער־מקור פארן שטעטל מיט זיינע גוישע, און בעיקר יידישע

[1] די „גאלדענע" בלשון סגי־נהור — אויף אפצוהוקן ...

וואַסערטרעגער, וועלכע האָבן מיט שעלקעס און האָלצערנע עמערס צוגעשטעלט וואַסער פֿאַר דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. ווינטער־צייט איז דער טייך געווען פֿאַרפֿרוירן ביז אַ האַלבן מעטער גראָב, און מיט העק האָט מען געהאַקט שטיקער אייז, באַהאַלטן אין אַזוי גערופֿענע „לאַדאָווניעס", צוגעדעקט מיט זעגעכץ, כּדי צוצוגרייטן אויף זומער סאָדע־וואַסער, אַ ליאָדע, אַ שטיקל אייז פֿאַר אַ קראַנקן אויפֿן שטערן א. אַ. וו. אין דער זשיקע האָט מען אויך געשווענקט און אויסגעקלאַפּט די וועש. די זשיקע איז אויך געווען, ווייניקסטנס איינמאָל אין יאָר, אַ סצענע פֿון פֿאַרפֿלייצונגען. און זעענדיק אויף די מיטרייסנדיקע כוואַליעס פּגרים פֿון חזירים, עופֿות, שטיקער ווענט פֿון האָלצערנע כאַטעס, צווייגן,ביימער א.ד.גל. — האָט מען זיך אין דער קינדערישער פֿאַנטאַזיע פֿאָרגעשטעלט, אַז אָט אַזוי האָט אויסגעזען דער מבול און אַז אָט אַזוי איז פּרעה מיט זיינע רייטוועגן דערטרונקען געוואָרן.

צו דרום פֿון שטעטל האָט זיך אויסגעשפּרייט דער פּראַכטפֿולער גאָרטן. פֿון איין זייט דער טייך, פֿון דער צווייטער אַ שיינער פּלויט אויף אַ יסוד פֿון שטיינער און פּילאַרן אויך פֿון שטיינער, יעדע עטלעכע מעטער שיין פֿאַרמויערט. די וועגן און שטעגן פֿונעם שטאַרק־און גלאַט־געפּרעסטן באָדן, דורכגעשניטן מיט אומצייליקע בלומען־אינזלען פֿון כּלערליי געאָמעטרישע פֿאָרמען, מיט הויכע שאָטנדיקע ביימער און בענק, און דאָס ציכטיקע הייזקעלע פֿון אָגראָדניק (גערטנער), אַרומגערינגלט מיט אַ ים פֿון בלומען אינמיטן — דאָס אַלץ האָט געמאַכט אַן אומגעהויערן רושם אויף יעדן באַזוכער. אין אונזערע קינדער־יאָרן איז דער גאָרטן אין אַלגעמיין געווען אַ פֿאַרווייליגס־אָרט נאָר פֿאַר די פּאָליאַקן. שפּעטער, נאָכן באַפֿרייען זיך פֿון דער מאַמעס פֿאַרטוך און טאַטנס שטיבלעך און בתּי־מדרשים — איז דער גאָרטן אויך באַליבט געוואָרן פֿון יידן און ספּעציעל פֿון יוגנט.

שטעטלשע פּרנסות

אין אָט דעם שטעטל האָבן געלעבט העכער 5000 יידישע נפֿשות, וואָסערע 50% פֿון דער אַלגעמיינער אָרטיקער באַפֿעלקערונג. נישט נאָר די וווינונגען נאָר אויך די געשעפֿטס־לאָקאַלן אין מאַרק זענען געווען באַזעצט אויסשליסלעך פֿון יידן, מיטן אויסנאַם פֿון די צוויי פּוילישע אַפּטייקערס און עטלעכע חזיר־סוחרים. און וואָלט חזיר נישט געווען אַזוי מיאוס און נמאס, דער סימבאָל פֿון נישט טאָרן און נישט מעגן, וואָס איז אַמבעסטן געקומען צום אויסדרוק אינעם אָפֿטן ווערטל: „אסור־חזיר" — וואָלטן אַוודאי די עטלעכע געשעפֿטן אויך געווען יידישע. די יידן האָבן אויך באַוווינט אַלע גאַסן און געסלעך, וואָס זענען געלעגן נאָענט צום מאַרק. אַ גרויסע צאָל פּאָליאַקן זענען געווען לאַנדווירטן. אין דער פֿרי פֿלעגן די פּאַסטוכער טראָמביען מיט הערנער, ווי שופֿרות, און צונויפֿגערופֿן די בהמות און קעלבער, טרייבנדיק זיי אויף די בלאָניעס (ספּעציעלער פּאַשע־באָדן). שניט־צייט פֿלעגן פֿורן, אָנגעפּאַקטע אין דער ברייט און הויך מיט בינטלעך זאַנגען, דורכפֿאָרן דעם מאַרק, בעת מיר, יידישע קינדער, אויסגעהונגערטע נאָך אַ ביסל נאַטור, פֿלעגן זיך אונטער׳גנב׳ענען און אַוועקזעצן זיך אויפֿן הינטערשטן דישעל, אָן פּחד צו כאַפּן אַ שמיץ פֿונעם גוי׳ס בייטש. אָבער די גרעסטע שׂמחה איז פֿאַר אונז געווען אין הערבסט. יידן, וואָס פֿלעגן זיך אָנגרייטן סאָנגעס האָלץ אויפֿן ווינטער, פֿלעגן מאַנכעסמאָל מיטשיקן זייערע קינדער אין וואַלד אַריין צו היטן דעם פֿויער, ער זאָל נישט אַראָפּוואַרפֿן עטלעכע ליפֿעס פֿאַר זיך. אין אַזאַ פֿאַל האָט מען זיך שוין אויסגעפֿאָרן פֿאַר אַ גאַנץ יאָר, גענומען אַפֿילו די לייצעס אין די הענט אַריין און געזען אַ נייע וועלט פֿאַר זיך: אַ וואַלד פֿון ריזיקע דעמבעס, בעריאָזעס, סאָסנעס, — אַ וועלט צו וועלכער מיר האָבן אַזוי שטאַרק געגאַרט.

יידישע פּרנסות האָבן באַזירט אויף מלאָכה, ווי: שיסטערס, שניידערס, היטלמאַכערס, סטאָליערס, קאָוואַליעס, סטעלמאַכערס, ביטשיסקע־מאַכערס, בעקערס, קצבֿים, גאַרבערס, קירזשנערס, מאַלערס, זייגערמאַכערס, גאָלדשמידן, קוניאָזשעס און בעלי־עגלות — און פֿאַר אַלעם: סוחרים. די אַלע דערמאָנטע מלאָכות זענען געווען בטל־בששים אין באַצוג צו מסחר. די בעלי־מלאָכות אַליין זענען אין זייער מערהייט אויך געווען

סוחרים, פאַרקויפנדיק זייער אייגענע פּראָדוקציע. ערשט אין די יאָרן פון צווישן די צוויי וועלט־מלחמות האָט זיך גענומען אויסקריסטאַליזירן אַ קערן פון אַ יידישן אַרבעטער, פּראָלעטאַריער, עני ואביון ווי דער פינגער, וועלכער האָט געקאָנט פאַרקויפן נאָר זיין אַרבעטס־קראַפט. און ווי עס פּאַסט פאַרן עם־הספר האָט אַ געוויסער פּראָצענט יידן געלעבט פון גייסטלעכע פּראָפעסיעס. רבנים מיט מורי־הוראות (לייען: מוירע רואיס), שוחטים מיט גבאים, מלמדים מיט בעלפערס, סופרים (וואָס האָבן געשריבן ספרי־תורות, תפילין און מזוזות־סת״ם), שמשים, שדכנים און בדחנים. אגב, האָבן די לעצטע געטראָגן דעם ערן־טיטול „מאַרשאַליק" (פּאַרוואָס?). כדי צו דערגענצן דאָס בילד פון די יידישע שטעטלשע פרנסות מוז מען אויך דערמאָנען די פּראָפעסיע פון... בעטלעריי. די מינדסטע געשעעניש איז נישט פאַרגעקומען אָן בעטלערס. טאָג־איין טאָג־אויס האָט מען מאַרשירט פון טיר צו טיר נאָך אַ נדבה, אַ שטיקל ברויט, אַ קלעצל צוקער א. אַ. וו. ס'זענען געווען אָרטיקע בעטלערס און דורכפאָרנדיקע, מענער און פרויען, געוויינלעכע און „בכבודיקע", „פּראָפעסיאָנעלע" און צופעליקע שנאָרערס. אַ חתונה ביי יידן — אַ ספּעציעלער טיש פאַר בעטלערס, אַ לוויה להבדיל — ווידער בעטלערס, צווישן זיי פּראָפעסיאָנעלע וויינערס. צום שבת־יום־טוב־טיש פלעגט יעדער בכבוד'יקער בעל־הבית (לייען: באַלעבאָס) אַהיימנעמען אַ בעטלער, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן אַן אורח (לייען: אוירעך).

ביי דער געלעגנהייט לאָמיר דערציילן 2 וויצן, אום אַ ביסל חוזק צו מאַכן פון קמצנ'ישע נגידים. 1) אַ קאַרגער נגיד האָט אויף זיין שבת'דיקן טיש — להיפוך צום מנהג — אויך אַרויפגעלייגט ברויט נעבן דער חלה. דער אויסגעהונגערטער אורח האָט נאָר „געריפּעט" (געגעסן) פון דער חלה, בעת דער נגיד האָט שיער נישט געפּלאַצט.

און דאָ הייבט זיך אָן אַזאַ קורצער דיאַלאָג:

נגיד: — פעטער, עסט אַ שטיקעל ברויט אויכעט!

אורח: — חלה איז בעסער.

נגיד: — האָט גאָט אין האַרצן, חלה איז דאָך טייער!

אורח: — ס'איז אָבער ווערט.

2) צו אַ קאַרגן גביר, מיט אַ פּאַטשישער נשמה, איז צום שבת'דיקן טיש אַריינגעפאַלן אַן אורח מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד און הויכן שטערן. בעת דער נגיד האָט באַמערקט ווי דער אורח פרעסט נאָר חלה האָט ער אים, אָנדייטנדיק אויף זיין אויסזען, כאָטש אַריינגעזאָגט בזה הלשון: — פעטער, איר זייט געגליכן צו אַ ווינטערדיקער, פּראָסטיקער נאַכט: אויבן אויסגעשטערנט, אונטן ווייס־שניי און... פ ר ע ס ט!!!

יעדער טאָג — זיין פּרצוף

אין אונזער ישראל'דיקן לעבנס־שטייגער פאַרגעסט מען צומאָל דעם טאָג אין דער וואָך. נישטאָ קיין אָנהאַלט־פונקט אונטערצושיידן צווישן איין טאָג און דעם אַנדערן. אין סטאַשעוו דאַקעגן האָט מען דאָס נישט געקאָנט פאַרגעסן. יעדער טאָג האָט דעם מאַרק, דער צענטראַלער נערוו פונעם שטעטלשן מאַטעריעלן און געזעלשאַפטלעכן לעבן, געגעבן זיין ספּעציפישן אויסזען. אין דער לופט האָט זיך ממש געפילט די בולט'ע אַנדערשקייט פון יעדן טאָג באַזונדער. און אָט איז אַ כאַראַקטעריסטיק פון די 7 וואָכן־טעג.

ז ו נ ט י ק

פוילישער חגא (לייען: כאַגע). יידן האָבן געמוזט האַלטן די געשעפטן געשלאָסן און זיך געדרייט אַהין און אַהער, אַריינגייענדיק אין די געשעפטן דורך דער הינטערשטער טיר, אָדער בגנבה אַביסל געעפנט די פאָדערשטע טיר. די 2 „טומאה"־גלאָקן האָבן גערופן די קריסטן צום געבעט, בעת די לעצטע האָבן פון אַלע ריכטונגען געשטראָמט אַהין און צוריק.

מ אָ נ ט י ק

יאַריד. די פויערישע וועגעלעך פון די אַרומיקע דערפער האָבן אָנגעפילט דעם מאַרק „אָן די ביך", אָדער: אַז „אַ שפּילקע צו דער ערד איז נישט צו וואַרפן", און דאָס אין אַזאַ פלאָנטער, אַז ס'איז געווען „קריעת־ים־סוף" זיך דורכצורייסן אַ שטייגער פון דער פּאָטשענע (טראָטואַר) צום ראָטהויז. דער אַלגעמיינער טומעל און רעש פון די מענטשן, עופות, בהמות און

חזירים, דאָס פּאַטשן זיך אין די הענט אַריין בעת'ן האַנדל, די מאַסן מענטשן אויף די טראָטואַרן און מאַרק — דאָס אַלץ האָט געקאָנט פּאַסירן נאָר מאָנטיק.

און ווער שמועסט נאָך, אַז אין אַזאַ יאַרידס־טאָג איז אויסגעבראָכן אַ שריפה'לע, און די פּויערים האָבן גענומען אַנטלויפן מיט פערד און וואָגן, אויס פחד מ'זאָל צום אויסדרוק, וועלנדיק קושן, האַלדזן און אַלץ אָוועק־געבן. ענדלעך האָבן די באַבעס (פּויערטעס) גענומען די לייצעס אין די הענט — און וויאָ אַהיים. דער דאָזיקער פריילעכער ספּעקטאַקל, אויף וועלכן, אגב, מיר קונדסים פלעגן קוקן און פּלאַצן פאַר געלעכטער, — האָט געקאָנט פּאַסירן נאָר מאָנטיק.

ככר־השוק — שטעטלשער מאַרק

זיי נישט כאַפּן די פערד צו שלעפּן די שיקאַוואָקעס (האַנט־פּאָמפּעס) און דער ליאַרם פון אַלע קעגן אַלע איז דערגאַנגען עד לב השמים, אַז איינער זאָל עפענען אַ וועג פאַר דעם צווייטן כדי זיך צו באַפרייען פונעם פלאָנטער, אין וועלכן זיי האָבן זיך אַליין, ווי מיט אייגענע הענט, אַריינגעדרייט — דעמאָלט איז געווען דער אמת'ער יאַריד אין שטעטל. פּאַרנאַכט פלעגן נאָך בלייבן עטלעכע שיכור'ע גויים ליגן אין די אייגענע וועגעלעך, אָדער אין אַ רינשטאָק (אָפענער קאַנאַל פאַרן וואַסער־אָפּלויף), אָדער זיך וואַקלנדיק ווי ס'איז זיך נאָך געהאַלטן אויף די פיס און געכאָרכלט, געשריגן און געשאָלטן מיט דער גאַנצער רציחה. און ס'זענען אויך געווען שיכורים, אויסנאַמען, וואָס די גאַנצע גוטסקייט פון אַ מענטש איז ביי זיי דעמאָלט געקומען

דינסטיק

דער מאַרק איז ליידיק. אַ חוץ די פערד און וועגעלעך פון די יידישע בעלי־עגלות זעט מען נישט קיין סימן פון אַ פּויעריש וועגעלע. אַלץ איז שטיל, ווי אויסגעשטאָרבן. אין די אָפענע געשעפטן זיצן קרעמער און גענעצן. נאָר מאַגיסטראַטסקע (שטעטלשע) גוי'שע סטרוזשעס זענען באַשעפטיקט — זיי קערן אויס דעם מאַרק פון נעכטיקן יאַרידס־שמוץ און פערד־מיסט.

מיטוואָך

דער מאַרק איז שוין ריין. נאָך שטילער פון דינסטיק. אין מיטן מאַרק שפּאַצירן עטלעכע זקנים און ריידן וועגן חידושי־תורה. בין ענין לענין באַהאַנדלט מען שוין אַביסל קהל'שע ענינים און פּאָליטישע נייס פון

דער גרויסער וועלט, ווייטער צו לויפט אַ כאַפּטע ייִנגלעך נאָך אַ משוגענעם.

דאָנערשטיק

אַ קליינער, נאָכגעמאַכטער יאַריד. אַ שאָטן פון אַ יאַריד.

פרייטיק

פרייטיק איז נישט געווען קיין טאָג, וואָס האָט געלעבט מיט זיין אייגענעם זכות. פרייטיק איז ערב־שבת און ווערט באַלויכטן — ווי די לבנה פון דער זון — פון שבת. קודם כל האָט מען פרייטיק געלערנט נאָר אַ צוויי־דריי שעה ביי די רבי״ס (מלמדים). און נאָר אַרויס פונעם חדר, פונעם שטיקנדיקן קרימינאַל אויף דער פרייער לופט — איז מען גלייך געלאָפן אויף די בלאָניעס, צו נחום גאָרבער אויף די פּיאָסקעס (זאַמדי־קער שטח), דער איינציקער ייד אין סטאַשעוו, וואָס האָט געלעבט ווי אַ פּויער איינער אַליין אַ קילאָמעטער ווייט פון שטעטל. מ׳האָט געשפּילט אין פּאַליאַנץ (אַזאַ באַלעם־שפּיל), אין רושאָקעס (קנעפּ פון רוסישע מונ־דירן) א. אַ. וו. אינדערהיים האָט מען באַקומען אַ ספּעציעל געבעקס, אַ רודישל. זיידע און באָבע האָבן געטיילט אַלע אייניקלעך שאַבעשויבס (שבת־אויבסט). די הכנות צום שבת זענען געווען אין פולן גאַנג. דאָס באַקן און קאָכן אויף שבת האָט אַוודאי געקאָסט מער ווי די פּרנסה פאַר אַ גאַנצער וואָך. די פלאָדנס, די אייער־קיכלעך, די יויך פול מיט אויגן, די פעטע הינער און גענז, דאָס רוימען די שטיבן, רייבן די האָלצערנע פּאָדלאָגעס, וואַשן און צוואָגן די קינדער (צווישן אַ האַלב אין אַ גאַנץ טוץ אין אַ משפּחה), דאָס לויפן פון די עלטערע יידן און יידענעס אין מקוה אַריין, אין באָד אַריין, דאָס פוצן פון די זיידענע און סאַמעטענע כאַ־לאַטן, ייִפּיצעס און שטריימלעך. בקיצור: אַלץ האָט געשמעקט מיט ערב־שבת.

שבת אַליין — שבת קודש

די גאַנצע וואָך איז נישט באַשאַפן געוואָרן נאָר כדי צו זען דעם אונטערשיד צווישן וואָכיקייט און הייליקייט, בין חול לקודש. די גאַנצע וואָך האָט געדינט נאָר ווי אַ קאָרידאָר אין דעם פּאַלאַץ פון שבת. אַ גאַנצע וואָך זיך אַרומגעטליקעט, אַרומגעוואָלגערט, אָפּגעקומען מיט שמעס־צעסקעס, מיט בילעוואָס, מיט אַ קאַפּושניאַק און פּאָסנע זשעמיקעס (טרוקענע קאַר־טאָפל), איז אָבער געקומען דער שבת איז דער מאַן — אַ מלך, די ווייב — אַ מלכה און גראַפן די קינדער. שבת באַקומט אַ ייד אַ נשמה־יתרה און רוט מיט דער געט־לעכקייט אַליין (וישבות ביום השביעי... ויקדש אותו). די פרייטיקצונאַכטס־און שבת־סעודות ווערן געפּראַ־וועט לויט געניע פאַרשריפטן פון שולחן־ערוך. צווישן איין פּאָרציע און דער צווייטער ווערן געזונגען ספּעציעלע זמירות. אַלץ איז ציכטיק. ווייס געדעקטער טיש מיט אַלעם בעסטן, מיט זילבערנע לייכטערס און בעכערס, זייד און סאַמעט. די שטימונג איז פייערלעך און יידן פילן, ווי זיי וואָלטן געזעסן ביים כסא־הכבוד און מלאכים זינגען שירה.

צוליב דעם שטאַרקן קאָנטראַסט צום לעבן פון אַ גאַנצער וואָך איז יעדער שבת געווען אַן איבערלעבע־ניש. פאַר אונז, חדר־ייִנגלעך, איז שבת אויך געווען אַ באַפרייאונג פון אַ קאַשמאַר, פאַראורזאַכט פונעם פּחד פאַרן רבי׳ן און זיין אכזריות׳דיקן שלאָגן. שבת נאָכ־מיטיק איז דער מאַרק מיט די אַרומיקע גאַסן געווען נאָך שטילער פון אַ גאַנצער וואָך. די געוועלבער פאַר־האַקט און יידן שלאָפן זייער שנה־בשבת־תענוג. אַ לעבעדיקן נפש איז נישט געווען צוזען אין די גאַסן, אַ חוץ טיילמאָל אַ בעל־עגלה, וועלכער האָט געמוזט פירן זיינע פערד צו דער זשיקע אָנפויען (אָנטרינקען). שבת פאַרנאַכט האָט מען געפּראַוועט די לעצטע שבת־דיקע סעודה — שאַלישידעס (אַוודאי אַ מעטאַמאָרפאָזע פון סעודה שלישית), ביז אין דער נאַכט אַריין, זיצנדיק אין דער פינצטער און זינגנדיק מיט דבקות און צער אויף דעם אַוועקגייענדיקן שבת. און אַז דער הימל איז פול געוואָרן מיט שטערן (ס׳זענען גענוג דריי), האָט מען אָנגעצונדן אַ ליכטל און געמאַכט די „הבדלה״. באַלד האָט זיך געפילט אַ וואָכיקייט, אויס שבת, ווידער קאַלאַמוטנע אויף דער נשמה. און מיר, חדר־ייִנגלעך, ווידער צוריק אין ביטערן חדר אַריין — צו די בייזע מלמדים.

און זאָל מיר ביי דער׳ געלעגנהייט דערלויבט זיין עפּעס צו באַמערקן: דער אויבנדערמאָנטער קאָנטראַסט צווישן אַ גאַנצער וואָך און שבת איז אין איינקלאַנג צו דער רעליגיעזער וועלט־אָנשויאונג פון גאָט און טייוול, גן־עדן און גיהינום, גוטס און שלעכטס, צדיק און רשע, ליכט און פינצטערניש — און ממילא: ייד און גוי, חול וקודש, וואָכיקייט און יומטוב׳דיקייט. אַזוי איז ביי אַלע רעליגיעס, אָבער ביי יידן האָט דער׳ קאָנטראַסט אָנגענומען זיינע שאַרפסטע פאָרמען. דאָס קולטור־לעבן, וואָס מיר געניסן, כמעט יעדן טאָג, דורך צייטונג, ביכער, טעאַטער, קינאָ, אָפּערע, ראַדיאָ א. אַ. וו., איז ביים רעליגיעזן יידנטום קאָנצענטרירט געוואָרן, אין זין און פאָרם, אויפן שבת און ימים־טובים.

אין זיינער צייט איז איין אַבסאָלוטער רו־טאָג נאָך 6 אַרבעטס־טעג אַוודאי געווען אַ גרויסע סאָציאַלע דערגרייכונג. און ס׳לייגט זיך אופן שכל, אַז די פאַר־שטעלונג פון בריאת־העולם, ווי מיר לייענען זי אין דער׳ פרשה „בראשית״, איז מער אַ רעזולטאַט פון אָט דער סאָציאַלער דערגרייכונג, ווי פאַרקערט. היינט, ווען מ׳קאָן שוין זען קלאָר אויפן האָריזאָנט דאָס דערנענטערן זיך פון צייטן ווען מענטשן וועלן אַרבעטן איין טאָג אין דער וואָך און 6 טעג האָבן שבת, צייטן פון סאָציאַ־ליזם און קאָמוניזם, אָדער אין לשון פון יידישער טראַדיציע: צייטן פון אחרית־הימים, פון מלכות שדי עלי־אדמות — קאָנען מיר נישט מער אַזוי פייערן און פאַרהייליקן דעם שבת. מיר באַמיען זיך צו ליקווידירן איבעראַל די קאָנטראַסטן, ווי צווישן רייך און אָרעם, צווישן ייד און גוי, און אויך אַוועקשטעלן אַ האַרמאָניע צווישן שבת און ששת ימי המעשה — איין לאַנגער שבתון וועט האָפנטלעך זיין בעסער.

אונזערע מלמדים און זייערע דערציאונגס־מעטאָדן

אונזערע מלמדים, יעדנפאַלס די, ביי וועלכע איך האָב געלערנט, האָבן אונז דערצויגן מיטן קאַנטשיק און אומ׳ברחמנות׳דיקן שלאָגן. קיין גרויסע טענות צו זיי, און צו אונזערע עלטערן, קאָן מען נישט האָבן. ביי יידן, און נישט נאָר ביי יידן, האָט געהערשט די אויפפאַסונג, אַז „יצר לב האדם רע מנעוריו״, און נאָר מיט אָנוואָרפן אַ פּחד קאָן מען דאָס קליינוואַרג ברעמזן און איינהאַלטן זייער צער׳שטערערישן אינסטינקט. און ווער איז אונז אַ גרעסערער אויטאָריטעט פון שלמה המלך וואָס האָט געשריבן: „חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר״ (משלי י״ג כ״ד).

צו דריי יאָר האָט מען מיך געשיקט צו חיימ׳ל ראַפּניק (ראַפּניק איז געווען אַ צונאָמען. אין סטאַשעוו האָט יעדער צווייטער געטראָגן אַ צונאָמען — נאָר וועגן דעם אַביסל ווייטער). מיר זענען געזעסן אויף דער גאָלער פּאָדלאָגע, און יעדעסמאָל האָט דער רבי צוגע־רופן אַן אַנדער קינד און מיט אַ טאַטעלצל (טייט־העלצל) אין איין האַנט און קאַנטשיק אין דער צווייטער אונז געלערנט דעם קמץ־אלף אָ: א. אַ. וו. שפּעטער האָב איך געלערנט ביי יחיאל מגיד, זאַנוועלע מלמד, בלינדער בעריש און אַנדערע. שווער צו געדענקן אונ־זערע דערציער׳ צום גוטן. זיי האָבן (מיט גוטע כוונות) אונזערע קינדער־יאָרן פאַרוואַנדלט אין... פינצטערע יאָרן. (זאָלן זיי, זייערע קינדער און קינדס קינדער מיר מוחל זיין. מיר שרייבן נישט עמיצן צו באַליידיקן, נאָר צו שילדערן אַווירקלעכקייט פון פריידן און ליידן, אַ ווירקלעכקייט וואָס איז אַ רעזולטאַט פון באַשטימטע באַדינגונגען — אין דער איבערצייגונג, אַז ווען מיר וואָלטן געלעבט אין זייער׳ היינט און צייט וואָלטן מיר אויך ענלעך געהאַנדלט. דור דור ודורשיו).

כ׳געדענק נישט מען זאָל אונז אַמאָל האָבן געוויזן אַ שמייכעל, אַ פרייען ווונק, מ׳זאָל אונז זאָגן אַ גוט וואָרט, אַפילו ווען מ׳האָט יאָ געקאָנט דאָס שטיקל חומש־רש״י, אָדער דעם שיעור גמרא. די אימה, דאָס „פאַלכעס״ פאַרן רבין איז אייביק אויף אונז געפאַלן. אַז מיר האָבן געזען דעם מלמד אין צווייטן עק מאַרק — זענען מיר אַנטלאָפן וווהין ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. און בכלל פאַר וואָס מיר האָבן אַלץ באַדאַרפט מורא האָבן: פאַר גאָט און להבדיל פאַרן טייוול, פאַרן מלאך־המוות („ער שפּאַצירט דאָ אַרום צווישן די הייזער״ — פלעגט מען זאָגן, אַז עמיצער׳ איז געווען שווער־קראַנק, אויפן אָרטיקן דיאַלעקט האָט מען דאָס גערופן: „געהאַלטן שמאָל״), פאַר שדים און רוחות, פאַרן ציגיינער, פאַר יעדן גוי און שייגעץ, פאַרן גלח׳ס הינטעלע (אויף אַ

גרויסן רשע פלעגט מען זאגן: „בעסער האבן צוטאן מיטן גלח'ס הינטל ווי מיט אים"). בלויז די מאמע, די יידישע מאמע, די „זינדיקע אשה", ווי זי איז גערופן געווארן — איז געווען דער איינציקער מקום־מקלט וווּ זיך צוצוטוליען, צו באהאלטן אין איר פאטשיילע דאס דערשראקענע קינדערשע קעפל. נישט איינמאל האבן מיר זיך אין טויט־אנגסט, באגאסענע מיט שווייס, אויפגעכאפט פון שרעקלעכע קאשמאר־חלומות, טרייסטנדיק זיך אז ס'איז געווען נאר א בייזער חלום. אויב נאך דעם אלעם זענען מיר ווי ס'איז אויסגעוואקסן נארמאלע מענטשן, מעגן מיר טאקע גומל בענטשן.

זאנוול מלמד פאקט אונז אויף דער „הייסער מינוט"

אין א שבת נאך דער סעודה, בעת טאטע־מאמע האבן הנאה געהאט פונעם „שנה־בשבת־תענוג", האבן מיר קינדער שטיל זיך ארויסגע'גנב'עט פון שטוב, מוחל־טובות געווען טאטע־מאמעס־תענוג, און געמאכט אין אונזער הויף (דוד אבא'לע פישל'ס, זעליג קינסטלערס און אלטער זייגערמאכער'ס הויף איז געווען גענוג גרויס און פאסיק פאר כל'ערליי שפילן) דעם ריכטיקן „פאליאנץ" (א שפיל אזא).

ס'איז א תמוז־הייסער שבת, און זייענדיק זיכער, **אז אויך אלע מלמדים שלאפן האבן מיר זיך געפילט פריי ווי די פייגל. פלוצלינג, אין מיטן שפיל, שפאצירט זיך אריין, פון דער זלאטע־גאס, א ייד, אנגעטון ווי אין א פראסטיקן ווינטער־טאג, מיט א פאר ווייליקאווע שטיוול, א צאפע, א פוטער, בעת דער הויך־אויפגעשטעלטער קאלנער פארדעקט זיין גאנץ פנים. דער ייד שטעלט זיך אוועק אין א זייט, צוקוקנדיק זיך, רואיק, צו אונזער שפיל. ווער פון די קינדער שרייט נאך אויס: אוועק אין א זייט, א משוגענער! נאך א פינף מינוט ווארפט דער ייד פון זיך אראפ די ווינטער־מלבושים און פאר אונזערע אויגען דערשיינט... זאנוועלע! פאר איבעראשונג און שרעק האבן מיר אפילו אנטלויפן נישט געקאנט. ווי לוט'ס ווייב זענען מיר, יעדער אויף זיין ארט, געבליבן שטיין מיט פארגליווערטס בלוט אין די אדערן. דער מלמד האט זיך גיך אפגעטראגן, נישט זאגנדיק קיין ווארט. אבער זיין שווייגן איז געווען אימה'דיק, נישט אנזאגנדיק קיין גוטס. גייענדיק צומארגנס אין חדר אריין, האבן מיר געקושט די שול־ווענט, בעטנדיק גאט אז דער רבי זאל זיך מרחם זיין. אבער דער רבי האט קיינמאל נישט געהאט קיין רחמנות — און דאסמאל נאך ווייניקער פון אלעמאל.**

א לערן־שטרייק

א צען יינגלעך, אין עלטער פון 11—10 יאר, ווי: פויש „געמבע" (אייזיק קוניאזש'ס זון), אימשע בעקער (עוזר קוניא.ש'ס זון), ישראל'קע באנד, קאפקע „יוקעפקע" (מענדל פרידמאנ'ס זון), יודל „פאצקע" גאלדהאר — מיין ברודער), **אלע עליהם השלום, און איך און נאך וועלכע, האבן זיך צונויפגערעדט צו מאכן א שטרייק נישט צו לערנען מער ביי זאנוועלען, נאר אין מזרחי־חדר.**

טאטע־מאמע האט מען געזאגט, אז מיר ווילן חדר מזרחי ווייל דארט לערנט מען דקדוק. די אמת'דיקע **סיבה איז געווען דאס מערדערלעכע שלאגן. אבער גיי דערצייל דאס דעם טאטן, אז טאקע צוליב דעם האט מען דאך אונז „אנגעדונגען" צו זאנוועלע. א וואך צייט האבן מיר אויסגעהאלטן דעם דרוק פון די עלטערן. טאג־טעגלעך האבן מיר זיך פארזאמלט אין דער סטאדאלנער גאס, ווו יעדעסמאל איז אן אנדערער ארויף אויף א קופע שטיינער און געהאלטן א רעדע צו דערמוטיקן די חברה. לסוף, נאך א וואך־צייט שלאגן אונז און אנדערע סטראשונקעס, איז אונזער „אויפשטאנד" געבראכן געווארן. זאנוועלען איז נישט געווען צו דערקענען. אפשר א חודש־צייט האט ער אונז נישט געשמיסן. מסתמא, אויס פחד צו פארלירן זיין שכר־לימוד פאר א גאנצן „זמן" (זעקס חדשים). שפעטער, פילנדיק אז ער זיצט שוין ווידער פעסט אין זאטל, האט ער זיך גענומען נוקם זיין. יעדעסמאל האט ער א צווייטן „אויפשטענדלער" ארויפגעשטעלט אויפן טיש און אנגעהויבן מיט אים „לערנען" א פרשה דקדוק. און אט אזא בילד, א שטייגער מיט מיר: „האסט געוואלט לערנען דקדוק אין מזרחי־חדר, הא?! פ'נטשאלע דריבצע, מבושם! קום, און אלע וועלן זען ווי איך וועל דיך לערנען דקדוק".**

באַלד האָט ער גענומען די האַנט, און צוזאָגנדיק מיטן טאַקט: אמרתי, אמרת, אמר א.אַ.וו., זי געבויגן ביז געפּערלעכן ווייטיק. דאָס איז געווען, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, בלשון זכר. באַלד האָט ער גענומען די צווייטע האַנט און איבערגע׳חזר׳ט די דאָזיקע „גימנאַס־טיק״ — בלשון נקבה.

אַזעלכע זענען געווען אונזערע מלמדים, אַדער רבי׳ס, ווי מ׳האָט זיי גערופן. אַלע אכזריות׳דיק, ווער מער ווער ווייניקער, אָבער אָן דעם איז עס נישט געגאַנגען. יעדנפאַלס איך האָב נישט זוכה געווען. אויך אין דערהיים איז נישט געווען אַ סך בעסער. אויך דער טאַטע האָט געשלאָגן, געשריגן, געסטראַשעט, אָבער דאָך אַמאָל אויך געגעבן אַ גלעט, געזאָגט אַ גוט וואָרט, און אַמאָל, אין אַ נאַווינע, מיך אויך גענומען ביי דער האַנט און געגאַנגען שפּאַצירן, צוזאַמען מיט דער מאַמען, שבת נאָכמיטיק צו נחום גאַרבער.

אויפן הינטערגרונט פון דער אויבנגעשילדערטער שווערער קינדהייט, דערמאָנען זיך דאָך די געציילטע גוטע זכרונות מיט אַ געפיל פון שטילן צער און זיסער בענקשאַפט. זיי שטראַלן דורך די דיקע, בלייענע וואָלקנס פון די פאַרגאַנגענע עטלעכע צענטליק יאָר און שיקן די וואַרעמקייט פון אַ היים, וואָס ליגט טיף איינ־געבאַקן אין אונזער באַוווסטזיין, אַ היים וועמעס מענטשלעכן און נאַטירלעכן פּייזאַזש מיר האָבן דאָך אַזויפיל צו פאַרדאַנקען — אַ היים וואָס עקזיסטירט לײדער נישט מער.

שפּילערייען און „פּרינציפּן״

מיט וואָס פאַר אַ שפּילערייען האָבן מיר זיך געקאָנט באַשעפטיקן אין יענע צייטן? אונזערע מלמדים האָבן נישט פאַרשטאַנען דעם גרויסן ווערט פון גימנאַסטיק און ספּאָרט פאַר דער נאָרמאַלער דערציאונג פונעם יוגנטלעכן. קיין שפּילצייג און פאַרשידענע שפּיל־פּאַ־טענטן האָט מען אויך נישט פּראָדוצירט, יעדנפאַלס האָבן זיי צו אונז נישט דערגרייכט. און דאָך האָבן מיר אויסגעפונען כל׳ערליי שפּילערייען, וואָס האָבן אויסגעפילט אונזער גאַנצע פרייע צייט. דער כוח פונעם נאַטירלעכן באַדאַרף! קודם־כל די שוין דערמאָנטע שפּילן פון פּאַליאַנץ און רושאַקעס. דאַן האָבן מיר פיל צייט אָפּגעגעבן מיט שפּילן זיך אין שטרולקעס, כאָטש דאָס איז אין אַלגעמיין געווען אַ מיידלשער שפּיל. אַ סך צייט האָבן מיר פאַרברענגט מיטן שווים־ספּאָרט, כאָטש מיר האָבן נישט געוווסט דאָס אַזוי אָנצורופן. אָבער דער הויפּט־שפּיל איז געווען מיט שטיינער. מיט דינע, שפּיציקע שטיינדלעך, וואָס מיר האָבן געוואָרפן איבער דער אויבערפלאַך פון דער זשיקע, האָבן מיר געמאַכט „קאַטשקעס״, קאָנקורירנדיק צווישן זיך וועמעס „קאַטשקע״ ס׳וועט מערערע באַוועגונגען מאַכן, ביז דאָס שטיינדל וועט אַריבער אויף דער צווייטער זייט.

מיר האָבן אויך געצילט אין טעלעגראַף־סלופּעס, אַדער אין ביימער און פייגל־נעסטן. אָבער אַמ־פּריילעכסטן איז געווען צו צילן אין שויבן אַריין. דער עיקר אין שויבן, וואָס מ׳האָט נישט געזען, פון אַ צווייטער גאַס למשל, און מ׳האָט זיך נאָר געקאָנט פאַרשטעלן די ריכטונג. טיילמאָל פלעגט איינער אַרויפּ־קריכן אויף אַ דאַך, געבנדיק אָנווייזונגען: אַביסל רעכטס, אַביסל לינקס, נידעריקער, א. אַ. וו., ביז דער שטיין האָט געטראָפן אין ציל, פונקט ווי די גרויסע מאַכן דאָס מיט אַרטילעריע. אָבער מיר האָבן נישט געוואָרפן „סתם״ אין יעדער שויב. מיר האָבן געהאַט „פּרינציפּן״. שטענדיק זענען געווען „וואַגיקע״ סיבות, אַ שטייגער אַ טאַטע ווי מענדל פרידמאַן (ע״ה)׳, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַר זיין בן־יחיד און אונז גע־שלאָגן — האָט „זוכה״ געווען צו אונזערס אַ שטיינדל אין פענצטער אַריין. און אַז ס׳זענען דאָך נישט געווען קיין ממשות׳דיקע סיבות עמעצן „מכבד״ צו זיין מיט אַ שטיינדל אין שויב, איז אַ ייד מיט אַ צעקוועטשטער נאָז אויך נישט געווען אָוועקצומאַכן מיט דער האַנט. אין שטעטל האָט מען אים גערופן ישראל׳קע נאָסיק, און מיר האָבן איבער דער הייזער און דעכער געצילט אין זיינע שויבן. פאַרוואָס? פאַר גאָרנישט! ווייל ווער האָט אים געהייסן האָבן אַזאַ נעזל?

צונעמען אין שטעטל

אַ דערשיינונג, וואָס עקזיסטירט כמעט היינט נישט מער איז געווען די פּרשה פון צונעמען אין שטעטל.

יעדער צווייטער ייד אין שטעטל האט געהאט א צונאמען. און אז מ'האט עמעצן אזעלכן צוגעקלעפט האט ער זיך אזוי צוזאמענגעוואקסן מיטן אייגענעם נאמען ווי ס'וואלט געווען איין נאמען מששת ימי בראשית. אין אזא פאל איז דער פאמיליען־נאמען אינגאנצן פארגעסן געווארן —ר'איז נאר געווען פארשריבן ערגעץ־ווו, ביי ר' יאנקל זאמפערל, אין מאגיסטראט.

יעדער נאטירלעכער פעלער אדער קאריקאטוריס־טישער שטריך איז געווען א גענוגנדיקע סיבה צו־צוקלעבן א צונאמען — אן רחמים — און דער קרבן האט אים געמוזט טראגן ביזן קבר אריין. ווי א שטייגער: דער בלינדער בעריש, דער לאמער יאסקע, דער טויבער דוד, חיימל שטשערב (אן אויפגעהאקטע ליפ), אייזיק באַרד, יאסל ליסע א. א. וו.

צונעמען לויט ווקס: דער הויכער שלמה, יאנקעלע קרוציק, דער דארער מאיר א. א. לויט פארבן: דער געלער מאטל, דער שווארצער יאנקל, שמואל צ'ארנע, דער ווייסער מאיר, דער בלויער חיים נטע (לייען: כאמנאטע) א. א. צונעמען לויט אויפפירונג, געזינונג, באשעפטיקונג א. א.: איטשעלע גוי, שאול באלשעוויק, שמואל בארשט, אברהם יאסל פאטאגראפיסט, לייביש רימארוש, יוסיפ שוסטער, יחיאל לעקעך־בעקער, עקיבא שמש, טוביה מארשאלעק און נאך און נאך.

אגב, האט מען, אויף דעם געביט, אויך די פרויען נישט געשוינט, און אפילו די ארומיקע שטעט און שטעטלעך זענען געקרוינט געווארן יעדע מיט איר כאראקטעריסטישן צונאמען.

ביי דער געלעגנהייט פון דערמאנען טוביה מאר־שאלעק, א ייד, וואס איז געווען בארימט אין דער גאנצער געגנט אלס ערשטקלאסיקער בדחן, א ייד א תלמיד־חכם, א בקי, א חריף, וועלכער פלעגט שיטן מיט וויצן און גלייכווערטלעך ווי מצה־וואסער, כלאחר־יד, „פון די האנט אפיר", אימפראוויזאטאריש — וויל איך פארצייכענען עטלעכע פון זיינע בארימטע ווערטלעך.

טוביה האט זיך געטראפן אין מקוה מיט א ייד אן עושר. און דער עושר האט, ווי דער שטייגער און אביסל איבער דעם שטייגער, געהאט א גרויסן בויך און „געפרייכט" (שווער געאטעמט) פון פעטקייט. (פארשטענדלעך, אז ר'האט געטראגן דעם צונאמען „בויך"). דערזעענדיק אים האט טוביה געזאגט בזה הלשון: וואלט איך דיר געווען א שונא, וואלט איך דיר געווונטשן זאלסט דאס פארמאגן וואס דיין בויך איז ווערט און איך זאל דאס פארמאגן וואס ער האט אפגעקאסט. א צווייט מאל, אויך אין דער מקוה, האט זיך ווער צו טוביה'ן געוואנדן ער זאל אים אויסבארגן, אויף א ווייל, דעם קאם — דערויף האט אים טוביה מניה וביה געענטפערט: איך וויל נישט זאלסט מוציא „לעז" זיין אויף מיין קאם.

ווי באקאנט איז ביי יידן א מנהג נישט חתונה צו האבן מיט א פרוי, וועמעס נאמען ס'איז ווי דער נאמען פון חתנ'ס מוטער. איז אין סטאשעוו געווען א ייד איטשעלע גוי, וועלכער האט דערויף נישט מקפיד געווען און גענומען א פרוי, מיטן נאמען רישע, ווי דער נאמען פון זיין מוטער. האט דערויף טוביה געזאגט: ווען איטשעלע גוי זאל אוועק'הרג'ענען די מוטער מיטן ווייב וואלט אים גארנישט נישט געקומען. ס'איז דאך א בפירוש'ער מאמר: „משום רשעה אחת אתה מחויב — ואי אתה מחויב משום שתי רשעות". א יונגערמאן האט אמאל גערופן טוביה'ן: ר' מארשאלעק! האט אים טוביה אפגעמאסטן פון אויבן ביז אראפ און געזאגט: — יונגערמאן, ס'פאסט דאך נישט פאר דיר! ס'איז דאך באקאנט: „אומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו" — און דו זאגסט מיר דעם גאנצן שבח אין פנים אריין? — איז ווי האב'ך געדארפט זאגן? — פרעגט דער אין פארלעגנהייט געשטעלטער יונגערמאן. גאנץ פשוט איז געקומען די תשובה: — מארש פון פארנט און... ל־ק פון אונטן!

4 יידן זענען געווען אין שטעטל, שווערע טיפן. איינער א טויבער, דער צווייטער א תלמיד חכם, אבער א גרויסער אביון, דער דריטער א גביר, נישט חס וחלילה א גראבער יונג, אבער נישט געקאנט לערנען — און דער פערטער: נישט טויב, געקאנט לערנען און געהאט געלט אבער געווען קליין. (און פארשטענדלעך געהייסן דער „קליינער"). האט טוביה געזאגט: ווען דער

טויבער וואָלט געהערט, דער לערנער וואָלט געהאַט געלט, דער גביר וואָלט געקאָנט לערנען און דער קליינער וואָלט געוועזן גרויס — וואָלט סטאַשעוו קיין קיום נישט געהאַט!

אונטער אייביקער שרעק

די שאַרפע קעגנזאַצן צווישן ייד און גוי זענען זיכער געווען גרעסער אין דער פאַרגאַנגנהייט ווי אין אונזערע צייטן. דער רעליגיעזער פאַנאַטיזם, די קליי־דונג, דאָס עסן, די מנהגים, די שפּראַך, דאָס לשון פון די תפלות — אַלץ איז געווען ווי פון צוויי פעלקער פון פאַרשידענע פּלאַנעטן. אין די וואָכן־טעג האָבן זיי טאַקע, אין פאַרלויף פון הונדערטער יאָרן, געלעבט איינער פון דעם צווייטן און דורך דעם צווייטן. אָבער אין די שבתים און ימים־טובים, ווי אין די קריסטלעכע חגאות, האָבן ביידע פעלקער געלעבט לגמרי אָפּגעזונ־דערט, יעדער אין די ראַמען פון זיין משפחה און געבעט־הייזער. אין סטאַשעוו, ווי ווייט איך ווייס, זענען נישט פאָרגעקומען קיין ספּעציעלע פּאָגראָמען. נישט געקוקט דערויף האָט די יידישע באַפעלקערונג געלעבט אין אייביקער שרעק און פחד, ספּעציעל אין די קריסטלעכע חגאות און בעיקר אין „באָזשע נאַראָ־דזעניע", וועלכער איז אויסגעפאַלן אין חנוכה־צייט, אין די גרויסע פרעסט. די סיבות פון דעם פחד זענען נישט געלעגן אינעם יידישן פאָלקס־כאַראַקטער אַלס אַזעלכן, נאָר אין דער אַבסאָלוטער אומבאַהאָלפנקייט און אויסזיכטלאָזיקייט צו געפינען וועלכע ס'איז הילף אין פאַל פון פּאָגראָמען אָדער אומרוען. איז דעריבער דער איינציקער וועג געווען נישט צו רייצן דעם גוי, זיך באַהאַלטן אין די קעלערן, פאַרמאַכן די לאָדנס און טירן מיט אייזערנע פרענטן — עד יעבור זעם. אין די דאָזיקע באַדינגונגען האָט זיך אַנטוויקלט ביז צום אויסערסטן דער קאָנטראַסט צווישן ייד און גוי, צווישן יידישער אויסדערווײלטקייט, מענטשלעכקייט און דער־הויבנקייט און גוישער רציחה און געפאַלנקייט. דאָס איז לגמרי נישט געווען קיין טעאָריע פון ראַסן־העכער־קייט, נאָר אַן אומפאַרמיידלעכער גייסטיקער פאַנצער זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן, במשך די לאַנגע יאָרן פון פינצטערן גלות. נישט קאָנענדיק די אַרומיקע גוישע

וועלט, נאָר בלויז איר פּאָגראָמישן אַספּעקט, פון וועלכן דאָס יידנטום האָט אַזויפיל געליטן, האָט זיך זעלבסטפאַרשטענדלעך אויסקריסטאַליזירט דער דראַס־טישער קעגנזאַץ פון ייד־מענטש קעגן גוי־אוממענטש — פונקט ווי דער גוי, פון דער זעלבער סיבה, נישט קאָנענדיק דעם ייד, האָט אין אים געזען אַ טייוול, אַ מכשף, אַ יודאַש, אַ שיילאָק א. אַ .וו. אַזוי האָט זיך דאָס וואָרט ייד צוזאַמענגעוואַקסן מיט די באַגריפן: אַ ייד אַ צדיק, אַ ייד אַ למד־וו'ניק, אַ ייד אַ תלמיד־חכם, אַן עלוי, אַ שיינער ייד, אַ טייערער ייד, א. אַ. וו., באַגריפן וועלכע האָבן זיך פאַר קיין פאַל נישט געפּאַסט מיטן וואָרט גוי.

כ'קאָן נישט פאַרענדיקן די פרשה פון די יידיש־גוישע באַציאונגען נישט מאַכנדיק די פאָלגענדע פעסטשטעלונג: די גויים האָבן נישט בלויז נישט אויסגעשטרעקט די צווייטע באַק נאָכן באַקומען אַ פּאַטש אין דער ערשטער. זיי האָבן זיך אַפילו נישט צוריקגעהאַלטן פון שחט'ן און קוילן די יידן און צומאָל אויך איינער דעם צווייטן, אין נאָמען פון זעלבן גאָט. און פון דער אַנדערער זייט האָבן די יידן נישט בלויז נישט מקיים געווען דעם עין־תחת־עין־פּרינציפּ, נאָר האָבן אַפילו אויסגעשטרעקט דאָס צווייטע אויג, די צווייטע באַק און צומאָל אויך דעם האַלז. דיאַלעקטישער גאַנג פון געשיכטע!

נייע ווינטן האָבן גענומען בלאָזן

און פּלוצים האָט דאָס דאָזיקע פאַרשטיינערטע לעבן, וואָס האָט זיך אין משך פון הונדערטער יאָרן אַרומגע־רינגלט מיט אַ דיקער מויער פון תרי"ג מצוות, און „כל מה שתלמיד וותיק עתיד לחדש", מיט אַ „שולחן־ערוך", וואָס האָט גענוי פאַרגעשריבן דאָס לעבן פון ייד אויף אַלע 365 טעג פון יאָר, אויף אינדערוואָכנס און יום־טוב, אויף בייטאָג און ביינאַכט, אויף חתונות און לוויות, מיט אַלע דענקבאַר־מעגלעכע פּיטשעוקעס, אַזוי פון פּריוואַט־אינטימען ווי פון געזעלשאַפטלעכן לעבן פון ייד, — דאָס דאָזיקע אַנאַרמאַלע לעבן, וואָס האָט נישט זיין גלייכן ביי וועלכן ס'איז אַנדערן פאָלק, האָט, אין אָנהייב פון 20־טן יאָרהונדערט, און ספּעציעל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, פּלוצים גענומען קראַכן. ווי

אומעטום איז דער טרעגער פון דער דאָזיקער רעוואָלר־ציע געווען אַן אַנגעזעענער טייל פון דער יוגנט, וועלכע האָט אויפגעהערט צו גלייבן אין גאָט און מער נישט געוואָלט וואַרטן אויף משיחן. די ווערטער פון ביאַליק: „אם יש אלוהים בשמים יופע מיד, אך אם אחרי השמד, יופיע ימוגר נא כסאו לעד" האָבן ווי אַריינגעטראָפן אין פינטל — אויפן אָרט פון שמע ישראל. מ'האָט געגומען טראָגן טאַטע־מאַמע און גע־נומען דעם גורל אין האַנט אַריין, פאַרזוכנדיק צו שמידן אַ נייע ווירקלעכקייט.

פון די נעכטיקע אויסגעקוועטשטע, איינגעשרומפּענע, פחדנות'דיקע ישיבה־בחורים (ליין: באָכערים), מיט באָרד און פיאות, מיט שוואַרצע היטעלעך און לאַנגע קאַפּאָטעס — זענען אויסגעוואַקסן יונגאַטשעס, געזונטע זשלאָבעס, אָנגעטון ווי די גויים, ספּאָרטמעניש, און שטאָלצע אַרויס אין גאַס, אין מאַרק, מיט השכלה־ביכער אונטערן אָרעם, מיט פענער — ווער מיט רויטע, ווער מיט בלוי־ווייסע און ווער מיטביידע צוזאַמען — אין דעמאָנסטראַציע־טעג. די בלאָניעס זענען פול געוואָרן מיט פוטבאָליסטן. די אַליי צווישן דער „טומאה" און צמענטאַזש (ס'פּוילישע גוטאָרט) איז אין די אָונטן באַלעבט געוואָרן פון דער שפּאַצירנדיקער יוגנט, פון דיסקוסיעס און געזאַנג. די ריזן־גאַליעווער וועלדער זענען פול געוואָרן מיט לעבן, מיט אספות פון יוגנט־לעכע פון אַלע אָרגאַניזאַציעס און אין לבנה־נעכט פלעגן זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געלודקעוועט אין דער אָזיערע און געזונגען ביז צוויי־דריי ביינאַכט, בעת דער ווייטער עכא פון די הויכע אַלטע סאָסנעס און דעמבעס פלעגט צוריקשאַלן ווי הימלישע מוזיק.

ס'זענען אַנטשטאַנען פאַרטייען און יוגנט־באַוועגונ־גען פון עקסטרעם־לינקס ביז רעכטס. ייִדישע און קריסטלעכע קינדער זענען געזעסן צוזאַמען אין דער רעגירונגס־צוואַנגס־שולע. דאָ און דאָרט האָבן זיך גענומען וועבן חבר'ישע באַציאונגען צווישן קינדער און צומאָל אויך צווישן דערוואַקסענע פון ביידע פעלקער, און די שרעקלעכע אייביקע שנאה, צוליב דער פאַרפרעמדונג, רעליגיעזע פאָראורטיילן און פאַנאַטיזם, האָט איינציקווייז אָפּגענומען פון איר שאַרפקייט. שייגעץ און שיקסע האָבן פאַרלוירן זייער שפּראַכלעכן באַטייט פון אַ זידל־וואָרט, און באַקומען זייער נאַטיר־לעכן גלאַנץ מיטן צוגאָב פונעם ספּעציעלן רייץ, וואָס יעדע פרעמדע וועלט איבט אויס אויף אַ יונגן מענטש. און די דאָזיקע נאָענט־ווייטע וועלט האָט טאַקע שטאַרק געלאָקט. די אידייען פון נאַציאָנאַלער באַפרייאונג, סאָציאַליזם און קאָמוניזם האָבן דערנענטערט. דיזעלבע פּראָבלעמען האָבן פאַראינטערעסירט ביידע פעלקער צוגלייך. אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי זענען ייִדן און פּאָליאַקן צומאָל געווען מער אחים לצרה ווי אַ

וועד הליגה למען א"י העובדת — פאָרוו. פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדן א"י.
עומדים מימין לשמאל — פון רעכטס אויף לינקס שטייען: זלצברג, רוזאק, סולניק. יושבים — זיצן: איזנברג, ווגנר, סגל ואורח.

ייִד מיט אַ ייִד אָדער אַ פּאָליאַק מיט אַ פּאָליאַק, און אַ חוץ די געוויינלעכע דעמאַרקאַציע־ליניעס צווישן ראַסן, פעלקער און רעליגיעס, האָבן זיך אָנגעהויבן אָנצייכענען אויך נייע: צווישן רייך און אָרעם, בורזשוי און פּראָלעטאַריער.

דאָס איז געווען אַ רעוואָלוציע אין די מוחות פונעם יונגן דור. דער צוגאַנג צו פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע פּראַגן, פּעדאַגאָגישע און געשלעכטס־פּראָבלעמען — איז געווען פון אַ פרייען מענטש, אָן דער לאַסט פון דורות־לאַנגע פאָראורטיילן. אונזער דור איז געווען ערנסט, און אַפילו שווער־ערנסט, זוכנדיק אַ תיקון פאַר דער וועלט — פאַר דער ייִדישער און גוייִשער צו־זאַמען — אויף אַ וויסנשאַפטלעכן באַזיס. אין אַ וועלט, אין וועלכער אַלע נאַטור־וויסנשאַפטן זענען באַזירט אויף פאַקטן און עקספּערימענטן, קאָן נישט פילאָזאָפיע און געזעלשאַפטס־פּראָבלעמען זיין אַן אויסנאַם, אַ צאַצקע, אַ שפּילצייג, אַן אַבסטראַקט־אויסגעקליגלטער סיסטעם אָן פאַרבינדונג מיט דער ווירקלעכקייט. אַזוי איז אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט געקומען צום מאַרק־סיסטישן מעטאָד פון דענקן.

די אַנטשטאַנענע פּראָלעטאַריש־אינטערנאַציאָנאַלע באַוועגונג, וועלכע האָט געקעמפט מיט וואָרט און „שווערד" (בספרא וסיפא) קעגן יעטוועדער נאַציאָנאַ־לער אונטערדריקונג, איז ביי אונז ייִדן, וועלכע האָבן אייביק געפרעגט וועלט־קושיות (ליין: קאַשעס), טרוימענדיק וועגן תיקון־העולם, באַטראַכט געוואָרן ווי דער אָנהייב פון דער פאַרווירקלעכונג פון דער „אחרית־הימים"־וויזיע.

אונזערע עלטערן, וועלכע האָבן אויף אַלע שווערע קושיות געהאַט איין לייכטן תירוץ: „אין מהרהרין אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא" אָדער „אַל תחקור במה שלמעלה ממך ובמה שלמטה ממך" א. אַ. וו. — האָבן אונז פאַרשריגן אַלס לאָבוזעס, עולם־הזה׳ניקעס. אינ־דער׳אמת׳ן האָבן מיר גאָרנישט געזוכט אונזער לעבן צו פאַרלייכטערן. מיר זענען געווען פאַר׳שיכור׳ט פונעם אויפברויז און דראַנג צו אַ נייער וועלט, אַ וועלט, וועלכע האָט צו אונז געפינקלט פון צוויי ריכטונגען: פון ארץ־ישראל, און ספּעציעל פון קיבוץ אין ארץ־ישראל, און פונעם טרוים פון אַלע אונטערדריקטע, קעמפנדיקע באַוווסטזיניקע פּראָלעטאַריער אין גאָר דער וועלט פאַר אַ נייער, גערעכטער סאָציאַלער אָרדנונג.

דאָס שטעטל אין צערפּאַל און אומקום

אינצווישנצייט איז די עקאָנאָמישע לאַגע אין שטעטל געוואָרן שווערער פון יאָר צו יאָר. דער רעזשים פון באַפרייטן פוילן איז געוואָרן וואָס אַמאָל רעכטער, דער אַנטיסעמיטיזם גרעסער. די ייִדן, וועמעס מערהייט ס׳איז באַשטאַנען פון פּראָלעטאַריער, אָרעמע בעלי־מלאכות און אַביסל בעסער פּראָספּערירנדיקן מיטל־שטאַנד, האָבן געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין דער האַנט. מ׳האָט זיך געוואָרפן אין די גרויסע שליאַכן פון דער וועלט־עמיגראַציע, הויפּטזעכלעך אין די צוויי אַמעריקעס. אַ טייל איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל, בעיקר פון השומר־הצעיר. דאָס שטעטל איז געווען אין פּראָצעס פון צערפּאַל — אָן פּערספּעקטיוו, אָן צוקונפט. אַלץ האָט געלעבט מיטן כוח פון אינערציע, אָן ברירה. בעל כרחך אתה חי. אַזוי האָט דאָס שטעטל געצאַפּלט און געשלעפּט זיין בידנע לעבן ביז אין די ביטער־טראַגישע טעג פון ייִדישן אומקום דורכן דייטשן פאַשיזם. די מערהייט איז פאַרטריבן געוואָרן, ווי אַ סטאַדע שעפּסן, אין די גאַז־אויוונס. אַ קלענער טייל איז געגאַנגען אין די אַרבעטס־לאַגערן, גלייבנדיק נאַאיוו, אַזוי אַרום אויסצוווערפן אַביסל די חיה׳שקייט פון די נאַציס. אַ טייל איז אַנטלאָפן קיין ראַטן־פאַרבאַנד, אַנדערע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף אַרישע פּאַפּירן, געציילטע ביי פריינטלעכע גויים, און מ׳מעג צוגעבן — העלדישע גויים — און עטלעכע הונדערט זענען אַוועק אין די גאָליעווער וועלדער, זיך איינגעגראָבן אונטער דער ערד, שוועבנדיק צוויי יאָר צווישן טויט און לעבן. די מערהייט איז אומגעקומען און נאָר עטלעכע צענטליק האָבן זוכה געווען איבערצולעבן.

סטאַשעוו, דאָס ייִדישע שטעטעלע, איז מער נישטאָ. אַבער אין די זכרונות פון זיינע קינדער, וועלכע זענען צעשפּרייט אין גאָר דער וועלט, לעבט עס וואַרעם און טייער. (אין דעם צוזאַמענהאַנג דערמאָנט זיך דאָס ווערטל פון חז״ל: „צדקה עשה הקדוש־ברוך־הוא עם

עמו ישראל שפזרם בין האומות״). איינמאָל אין יאָר קומען מיר זיך צוזאַמען צו זאָגן קדיש און מאַכן אַן „אל מלא רחמים״. אָבער נאָך דעם געשעענעם האָט נישט קיין זין צו וואַרטן אויף עמעצנס רחמים. מיר האָבן דערלעבט צו זען די מפלה פון היטלער מיט זיינע מלאכי־חבלה, וואַנדאַלן, הונען, מענטשן־פרעסער. מיר האָבן זוכה געווען צום אַנטשטיין פון אַ ידישער מדינה, וווּ סטאַשעווער, מיט קינדער און אייניקלעך, זייען און אַקערן אום צו האָבן אייגן ברויט, בויען הייזער און פאַבריקן, שאַסייען און בריקן, פירן שיפן אויף אַלע ימים און גרייטן זיך משפטן זייער מלאך־המוות אייכמאַן אין זייער נייער היים. האָט עמעצער אין יענע שוואַרצע יאָרן פון 1941—44 געגלייבט דאָס צו דערלעבן

איז עס טאַקע אַ גרויסע נחמה אָבער אויך אַ גאַנץ קנאַפּע נקמה, בעת אַזויפיל נאַצי־פאַרברעכער דרייען זיך אַרום פראַנק און פריי און גיפט־שפייענדיקע נאַצי־באַוועגונגען זענען טעטיק אין אַ גאַנצער ריי לענדער.

און אויב חס־וחלילה די געשיכטע זאָל זיך איבער־חזר'ן (דער טאָג זאָל עס נישט באַטאָגן און די נאַכט זאָל עס נישט באַנאַכטיקן), ווער זענען אונזערע פאַרבינדעטע, אונזערע פריינט? צו גוט קאָנען מיר די הילף פון דער גוישער וועלט, אין וועלכער מיר זענען געווען פאַרוווּרצלט אויף הונדערטער יאָרן, אַז מיר זאָלן נאָך קאָנען בלייבן גלייכגילטיק צו די דאָזיקע גורל'דיקע פראַגן. איז עס אונזער הייסעסטער ווונטש, אַז די דאָזיקע פראַגן זאָלן זיין איינגעקריצט ביי יעדן אין האַרצן, בעת'ן בויען די נייע „סטאַשעווס״ דאָ אין ישראל און אין גאָר דער וועלט.

משה ראטנכערג חיפה / אונזערע קינדער־יאָרן

פון חדר ביזן בית המדרש

ווער פון אונז געדענקט נישט דאָס דרדקי־חדר פון ר' מאיר מלמד, וואָס האָט זיך געפינען אויף דעם ברייטן חורבה־פּלאַץ צווישן דער גורנע און דאָלנע־ריטווינער גאַסן? אָט אויף דעם חורבה־פּלאַץ, וואָס איז געווען פאַרלייגט מיט ציגל און ליים־רעשטלעך פון געוועזענע גרויסע שרפות, האָבן די יונגע קינדערלעך פאַרבראַכט זייערע ערשטע לערן־יאָרן אין לערנען און שפּילן זיך אין פערדלעך און אין פאַרשידענע אַנדערע שפּילערייען. פאַרקאַטשעט די פּאָלעס פון די קאַפּאָטקעלעך פלעגן מיר אַרומלויפן איבער די שטיינער און ליים־גרוזן און אויסלאָדן אונזער קינדערשע ענערגיע. קיין שפּילצייג האָבן מיר נישט געהאַט, אָבער מיר האָבן שוין אַליין געזאָרגט פאַר אונזער פאַרווייילונג: פון דעם געפונענעם ליים האָבן מיר געקנאָטן מענטשעלעך, פייגעלעך און פייפעלעך און אַ ברעט אויף אַ באַרג־ציגל האָט געדינט אַלס „הושטאַווקע״; פון האָלץ האָבן מיר געשניצט שווערדלעך און שטריקלעך האָבן געדינט אַלס לייצעס צו שפּילן אין פערדלעך. בקיצור, מיר האָבן אַליין געזאָרגט פאַר אונזער פאַרווייילונג און נישט מיט קליינער הצלחה.

צו אונזער מזל האָט אונזער מלמד געהאַט גרויס פאַרשטענדעניש פאַר אונזערע שפּילערייען און אונז ספּעציעל נישט געשטערט.

ר' מאיר מלמד איז געווען אַ גוטמוטיקער און ברייטהאַרציקער ייד. גוטמוטיק און רואיק האָט ער אויך געלערנט מיט זיינע תלמידים.

דער באַהעלפער, שמחה'לע אפל, פלעגט אָפּפירן די קינדערלעך אַ היים, ברענגען דאָס עסן און אַפילו „אונטערוואַשן״ די נגידישע קינדערלעך.

מיר האָבן אַ באַזונדערע הנאה געהאַט צו רייצן זיך מיטן באַהעלפער און זינגען אים אַ לידל: „ברוך היא — באַהעלפער פלי, ברוך שמוי (שמו) — באַהעלפער איז אַ פלוי...

ביי ר' מאיר מלמד האָבן מיר געלערנט בלויז אלף־בית און לייענען. פון אים זענען מיר אַריבער צו מלמדים פון די „העכערע קלאַסן״, וווּ מיר האָבן שוין געלערנט חומש מיט רש״י און אַ שטיקל גמרא. די אַנדערע מלמדים זענען געווען: חיים מלמד (קעגנאיבער ראָזוואַדאָווער שטיבל), ראוב'לע מלמד (קעגנאיבער דעם באָד), ר' יצחק'ל מלמד, שמואל־הערש מלמד, ר' נטע־מאיר (קירשנבוים) מלמד א״א.

פון די לעצטע פלעגט מען שפּעטער אָנקומען צו די אָנגעזעענערע מלמדים, ווי ר׳ שימעלע מלמד, ר׳ זאַנוול מלמד, ר׳ פּייוול מלמד און ערשט נאָכדעם איז מען געגאַנגען אין בית־המדרש אָדער אין דער ישיבה.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איבערגיין פון איין מלמד צום צווייטן איז נישט געווען אַזוי פּשוט און נישט דער תלמיד האָט געהאַט עפּעס צו זאָגן דערין. דעם ייִנגלס פאָטער און אַפילו דער זיידע האָבן באַשטימט צו וועלכן מלמד שיקן דאָס קינד, רעכענענדיק זיך מיט יחוס, מיט די עקאָנאָמישע באַדינגונגען און אַספּיראַצ־יעס פון די עלטערן. ווען די דעציזיע איז געפאַלן, איז דער גורל פון תלמיד געוואָרן פאַר׳חתמ׳עט אויף אַ גאַנצן „זמן״, צום גוטן אָדער צום שלעכטן, און ווי איז געווען דעם ייִנגל וואָס איז אַריינגעפאַלן צו אַ שטרענגן מענטש, ווי למשל צו זאַנוול מלמד. דעמאָלט איז געווען קלאָר, אַז דער קאַנטשיק, פּעטש און רייסן די פּיאות וועלן זיין די פּעדאַגאָגישע מיטלען, מיט וועלכע מען וועט לערנען תורה. ווען אָבער דער תלמיד איז אַריינ־געפאַלן, למשל, צו ראובן מלמד איז ער „אָפּגעקומען״ בלויז מיט חוזק־ווערטלעך און מאָראַלישער דערמו־טיקונג צו לערנען מיט מער חשק...

דער רואיקסטער פון אַלע איז געווען דער פלעגמאַ־טישער שימעלע מלמד, וועלכער איז בעבעך שטענדיק געווען הונגעריק און געפרוירן. און ווען שימעלע האָט נאָך געמוזט צוהעלפן זיין ווייב פּאַשן גענז — האָבן זיינע תלמידים גענאָסן פון דער פולער פרייהייט, צו־העלפנדיק אַפילו דעם מלמד פּאַשן די גענזלעך אָדער זיי אַריינטרייבן אין שטייג אַריין.

אַ גרויסער עניו און פרומער ייִד איז געווען פּייוול מלמד. אָבער אויך ער האָט נישט געזשאַלעוועט קיין „שטראָף־רייד״ זיינע תלמידים.

ר׳ פּייוול פלעגט מיט זיינע תלמידים אַריינלערנען אַ שטיקל גמרא מיט תוספות, אַ פּרק משניות און שול־חן־ערוך, און פלעגט זייער מקפּיד זיין אויף פאַרשידענע הלכות: נטילת ידים, בענטשן אַאַז״וו, סטראַשענדיק די קינדער מיטן גיהנום און רוחות ווען ס׳איז נישט גע־גאַנגען מיט גוטן. ר׳ פּייוול איז געווען געאַכטעט ביי אַלע עלטערן און זיינע תלמידים, מחמת ער האָט אַריינ־געלייגט אַלע זיינע כּוחות צו דערציִען די קינדער אין ייִדישן גייסט. עלטערן פלעגן אים אָפּט אַריינשיקן מת־נות, ווי למשל אַ פורל האָלץ אויף ווינטער אָדער אַ פּאָר פלעשער וויין אויף יום־טוב.

ר׳ פּייוול האָט זיך נישט באַגנוגנט בלויז מיט לער־נען קינדער. ער האָט אויך אַריינגעקנעלט מיט די על־טערע אין שול אַ פּרק משניות, אַ פּרק תהילים אָדער שולחן־ערוך. די אַלטע ברילן אויף זיין שפּיץ נאָז האָבן אים צוגעגעבן פיל חשיבות און אַזוי, אין אַ שטיקל איכה־טאָן, האָט ער געלערנט תורה מיט די „עמך״־ייִדן אין שטעטל.

אַן ענלעכער טיפּ ווי ר׳ פּייוול איז געווען ר׳ נטע־מאיר מלמד (פאָטער פון דעם שפּעטערדיקן באַוווּסטן מאָלער יחזקאל קירשנבוים). ר׳ נטע־מאיר איז געווען אַ ייִד אַ בן־תורה, אַן ערלעכער און באַשיידענער מענטש. זיין גאַנץ לעבן איז געווען געווידמעט תורה לשמה און נישט צוליבן פאַרדינסט. ר׳ נטע־מאיר האָט געלערנט מיט די עלטערע קינדער גמרא און תוספות, און איז תמיד געווען אַריינגעטאָן אין שווערע סוגיות און קושיות.

פון די אַנדערע מלמדים דאַרף מען דערמאָנען ר׳ יחיאל מלמד (יחיאל מגיד), ר׳ נתן דוד, ר׳ בעריש, ר׳ אריה (מיטן צונאָמען קר־קו, צוליב די גרויסע ברילן, וואָס ער האָט געטראָגן, מחמת זיין שוואַכער ראיה, און פלעגט שטאַרק צובייגן דעם קאָפּ צום ספר בעתן לייענען) און אַנדערע.

אָט די מלמדים־למדנים האָבן געווידמעט זייער לעבן צו לערנען קינדער תורה און דרך־ארץ, ייִדיש־קייט און מענטשלעכקייט. מיט גרויס יראת הכבוד דערמאָנען מיר די אַלע, וועלכע האָבן, נישט קוקנדיק אויף זייער גרויסער דחקות, נישט אויפגעגעבן דאָס פאַך. אַ טייל האָט דאָס אַפילו באַטראַכט ווי אַ גרויסן זכות: צו זיין די טרעגער פון דער ייִדישקייט־קולטור, דערציִענדיק דעם יונגן דור.

אויך אַנדערע זכרונות זענען אונז פאַרבליבן פון די חדר־יאָרן: אָט, למשל, דאָס גיין אין די ווינטער־אָוונטן אין חדר מיטן לאַמטערן אין די פינצטערע געס־לעך פון שטעטל. יעדער לאַמטערן איז געווען אַנדערש

דעקאָרירט, וואָס האָט אימפּאָנירט די חדר־ייִנגלעך. פון חדר האָט דער רבי, אָדער זיין באַהעלפער, צוריקגע־פירט די קינדערלעך אַ היים, אין די שפּעטע אָוונט־שעהן, אויס פחד פאַר שקצים און שיכורים. אָבער, ווי נאָר דער באַגלייטער האָט אונז פאַרלאָזן, האָבן מיר אָנגעהויבן זיך באַוואַרפן מיט שניי־קוילן, אָדער אַרויס־שלעפן פון הינטער די פאָלעס אַ פּאָר ברעטלעך, צו־בינדן זיי צו די שיך מיט אַ שנירל און ווי אויף ליזש־וועס זיך אַ לאָז טון איבערן טיפן שניי. אויסגעפרוירן און צעביילט פלעגן מיר, אין די שפּעטע אָוונט־שעהן, זיך צוריקקערן אַהיים.

אַזוי פלעגן מיר טאַפּטשן אַ גאַנצן ווינטער אין שניי און בלאָטע, גייענדיק טאָג־איין טאָג־אויס אין חדר אַריין, מיטנעמענדיק אַ ליכטל אָדער אַ קאָפּיקע צו קויפן נאַפט און האָלץ פאַר דער רביצין.

מנחה־מעריב אין אַ וואָכן־טאָג

טאָג־איין טאָג־אויס זענען מיר מיטגעגאַנגען מיט אונזערע עלטערן אָדער זיידעס אין בית־המדרש אַריין דאַווענען מנחה און מעריב. די לופט אין בית־המדרש איז געווען געדיכט און פאַרנעפּלט. נאָכן אַריינכאַפּן אַ מנחה, וואָס איז בדרך כלל צוגעגאַנגען שנעל, האָט דער עולם נאָך אַ קורצער אָדער לענגערער הפסקה — ס'איז טיילמאָל אויך געווען אַ בעל־דרשן — אָנגע־הויבן דאַווענען מעריב. מאָנאָטאָן און טרויעריק האָט לייב־יש ראַכעס אָנגעהויבן די תפילה: „והוא רחום יכפר עוון ולא ישחית"... און דער עולם האָט שנעל אונטער־געכאַפּט און נאָכגעזאָגט אַ פּרק נאָך אַ פּרק ביז מען איז צוגעקומען צו דער „שמונה עשרה", וועלכע האָט אויפגעשטעלט דעם גאַנצן עולם אויף די פיס און איז געזאָגט געוואָרן אין אַ שטילן שעפּטשן און גרויס דבֿ־קות, אין דער בחינה: „רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע".

אין מיטן מעריב זענען נאָך אָנגעקומען פאַרשפּעט־טיקטע יידן, כדי נאָך אַריינצוכאַפּן אַ תפילה לכבוד דעם בורא. אָט קומט אַריין דער קרעמער מיט זיינע פאַרבלאָטיקטע שטיוול, באַנעצט זיינע הענט אין האַנט־פאַס, ווישט אָפּ שנעל אין דער אויסגעפּעצטער פאַטשיי־לע, שטעלט זיך אַוועק אין אַ ווינקל, דאַווענט אָפּ אין גרויס איילעניש מנחה און אָט האָלט ער שוין ביים „עלינו לשבח", שפּייט אויס אויף לינקס און רעכטס און איז שוין פאַרטיק צום מעריב, גלייך מיט אַלעמען. און אויב ער האָט דאָך איינגאַנצן פאַרשפּעטיקט, דאַווענט ער שנעל פאַרזיך און איז יוצא פאַרן באַשעפער, ווייל זיין כוונה איז דאָך געווען אַ גוטע.

נאָכן דאַווענען כאַפּט יעדער איינער אַ שמועס, ווער וועגן די עסקים אין קרעמל, וועגן די פּרייזן פון נאַפט, ליכט, הערינג און זאַלץ און וועגן פדיון אין משך פון טאָג. און ווער וועגן פּאָליטיק. אַלץ אינטערעסירט דעם עולם: וואָס הערט זיך אין פּאַרט אַרטור, ווי האַלט עס מיטן ביילים פּראָצעס, וועגן קיסר ווילהעלם און נאָך וויכטיקע וועלט־פּראָבלעמען. מען פרעגט נישט בלויז, מען פאַרענטפערט פּראַגן און מען גיט עצות די פירער פון דער וועלט. און קיינער איז נישט שולדיק, אַז אָט די מנהיגים הערן זיך נישט צו צו די עצות און פירן די וועלט ווי זיי פאַרשטייען. האָט טאַקע דעריבער די וועלט אַזאַ פּנים...

אַזוי זענען פאַרביי טעג און וואָכן, חדשים און יאָרן.

אַ גאַנץ אַנדערע שטימונג האָט זיך געפילט בעתן אָנקומען פון די ימים־טובים. חנוכה האָט מען מיט גרויס פייערלעכקייט געצונדן ליכטלעך און געזונגען דעם „מעוז צור ישועתי". אַפילו דער מנחה און מעריב האָט דעמאָלט געהאַט אַן אַנדער פּנים. מ'האָט געדאַוונט מיט מער כוונה, נישט אַזוי שאַבלאָניש ווי אַ גאַנץ יאָר.

אין אַזאַ חנוכה־אָוונט האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געפעלט קיין קונדסים־שטיק מצד די חדרים־קינדער און ישיבה־בחורים, וועלכע האָבן באַוואָרפן דעם באַ־לעמער מיט שניי־קוילן אד"ג... אין די חנוכה־טעג האָבן מיר אויך אָנגעהויבן מאַכן דריידלעך, געשניצטע פון האָלץ אָדער געגאָסענע פון בליי. די לעצטע זענען גע־ווען אַ פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט, ווייל נישט איין מאָל האָט מען זיך דערביי גוט אָפּגעבריט די הענט.

אַ ספּעציעלן פאַרגעניגן האָבן מיר געהאַט אין דער „ניטל" נאַכט (וויינאַכטן) ווען מען האָט נישט געטאָרט לערנען און ס'איז געווען אַ מצווה צו שפּילן אין דריידלעך אָדער אפילו אין... קאָרטן. דער יום־טוב פון חמי־

שה־עשר בשבט און דער מנהג צו עסן א״י־פּרוכטן האָט געבראַכט פיל פרייד פאַר די יוגנטלעכע. דער ראש־חודש לאילנות אין הייליקן לאַנד האָט באַהערשט אונזערע יונגע נשמות און אָנגעפילט אונזערע הערצלעך מיט פרייד, שטאָלץ און בענקשאַפט צום לאַנד פון תנ״ך און פון פאָלק ישראל.

אָבער דער יום־טוב פון די ימים טובים איז געווען פאַר אונז דער אָנקומענדיקער פּורים, מיט זיין לוסטיקייט און פרייהייט. שוין מיט אַ צייט פריער האָבן מיר אָנגעהויבן קלייבן אַ קאָפּיקע צו אַ קאָפּיקע, כדי איינצוקויפן די פּאַסיקע מאַטעריאַלן צום „פאַרשטעלן" זיך און זיך גרייטן צום „גיין ביינאַכט" איבער די הייזער. די פּורים־סעודה איז געווען ממש אַ „קעניגלעכע" און איז באַשטאַנען פון ווייסן ברויט, הערינג, „קראַץ־באָרשט", וועלכן די רעביצין האָט צוגעגרייט פון די מילך־רויגנס געהאַקט מיט ציבעלע. בעת דער סעודה האָבן מיר זיך צעלאָזן אין אַ פריילעך זמר'ל און טענצל, נישט מורא האָבנדיק פאַר דעם רבינס קאַנטשיק, ווייל „היינט איז פּורים און מאָרגן איז אויס..."

דער אמת מוז געזאָגט ווערן: נישט נאָר צוליבן פּורים איז דער רבי געוואָרן ווייכער צו זיינע תלמידים, נאָר בעיקר, ווייל מיר האָבן זיך שוין דערנענטערט צום סוף פון „זמן", פּסח צייט, ווען מען הייבט שוין אָן זוכן נייע מלמדים. דעריבער האָט אַפילו די רביצין אָנגעהויבן שמייכלען צו יעדן קינד, ער זאָל וועלן בלייבן נאָך אַ „זמן".

ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אויפגעקומען אַ תלמוד־תורה און אַ רעפאָרמירט חדר, דער אַ״ג „חדר מתוקן", אָרגאַניזירט דורך די מער־פאָרגעשריטענע בעלי־בתים, ציוניסטן, מזרחי א״אַ, האָבנדיק די פאָרעם פון אַ שולע, מיט אַ פון פאָרויס פעסט־באַשטימטן פּראָגראַם.

מיר „סאָלידע" קינדער, וועלכע זענען געשטאַנען צוגעבונדן צום טאַטן מיטן סידור אין האַנט, האָבן מקנא געווען די קונדסים אין דרויסן, וועלכע קאָנען שפּאַסן און זיך שפּילן פראַנק־און־פריי, אויסלאָדנדיק זייער יוגנטלעכן טעמפּעראַמענט. מיר האָבן געמוזט שפּילן די ראָל פון געהאָרכזאַמע קינדער און פאַרשאַפן דעם טאַטן אַ ביסל נחת. און ווער שמועסט נאָך, אַז דער טאַטע האָט צוגעפירט זיין קינד צום מורה־הוראה ר' שאלתיאל גערשט, און יענער האָט „פאַרהערט" דעם תלמיד אַ פּרשה חומש אָדער אַ שטיקל גמרא, דעמאָלט איז נישט געווען דעם טאַטנס גלייכן אין די אויגן פון די אַנדערע חשוב'ע יידן אין בית המדרש.

ווען מיר זענען עלטער געוואָרן האָבן מיר אינערלעך זיך אַנטקעגנגעשטעלט דאָס אויטאָמאַטישע נאָכגיין דעם פאָטער אין שול אַריין, און נאָכזאָגן די שוין אויף אויסוועניק באַקאַנטע תפילות. מיר האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן פאַרפעלן אַ תפילה, אַ צווייטע און אַ דריטע ביז מיר האָבן כמעט אינגאַנצן אויפגעהערט צו קומען אין בית־המדרש.

די מערהייט יוגנט האָט אָנגעהויבן אַריינטרעטן אין די ערשט־אַנטשטייענדיקע אָרגאַניזאַציעס און פּאַרטייען, און אַנטוויקלען אַ רירעוודיקע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין שטעטל.

די דאָזיקע מעטאַמאָרפאָזע איז אַנטשטאַנען טיילווייז אונטערן דרוק און אָנשטעקנדיקער השפּעה פון דעם ניי־אַנטשטאַנענעם חדר, מיט זיינע מאָדערנע דערציאונגס־מעטאָדן. איינציקווייז האָט אָנגעהויבן פאַרשווינדן די דורות־לאַנגע תקופה פון אַבסאָלוטער שליטה פון רבין מיטן קאַנטשיק איבערן גורל פון זיינע תלמידים.

די אַלטע חדרים, ווו דאָס לערנען איז פאָרגעקומען אין ענגן וווין־צימער פונעם רבין, אָן לופט און ליכט, און ווו דער ריח פון ציבל און קראָפּניק, פון דער רביצנס קיך, פלעגט ממש פאַרהאַקן דעם אָטעם פון די יונגע תלמידים — האָבן געמוזט אָפּטרעטן פאַרן מאָדערנעם חדר, מיט זיינע באַקוועמע לופט־און ליכט־בריווח'דיקע לערן־באַדינגונגען, נישט געקוקט דערויף, וואָס דער דאָזיקער אַלטער חדר־טיפּ מיט זיינע מלמדים האָבן דערפילט אַ געוואַלטיקע היסטאָרישע שליחות אין דער דערציאונג און קיום פון יידישן פאָלק.

אַ דאַנק דער נייער ריכטונג אין שטעטלשן דערציאונגס־וועזן האָט זיך מיט דער צייט אויסקריסטאַליזירט, סיי פיזיש און סיי גייסטיק, אַ מער געזונטער דור, פון וועלכן ס'איז שפּעטער אויסגעוואַקסן דער

רעזערוואַר פון אַ גוטער און באַוווסטזיניקער יוגנט פאַר דער חלוצישער און ציוניסטישער באַוועגונג פון אַלע שאַטירונגען ווי פאַר די סאָציאַליסטיש־קאָמוניסטישע פאַרטייען אויפן אָרט.

ביי דער געלעגנהייט מוזן דערמאָנט ווערן די שטעטלשע בעלי־בתים, ווי אברהמ׳לע ניסנבוים, בנימין טאָכטערמאַן, יאָסעלע בלושטיין א. אַנד., וועלכע האָבן אַריינגעלייגט זייערע אַלע כוחות און פעאיקייטן צו שאַפן אַ מאָדערנעם שול־וועזן אין סטאַשעוו.

די רזשיקע און דער ראַזעוואַנער סטאָק

די פרעכטיקע נאַטור אַרום שטעטל — די וועלדלעך, דער ברוך־שטיין, די בלאָניעס (לאָנקעס)' און דאָס „טשאַרנע" טייכל, אָדער ווי מען האָט עס גערופן די „רזשיקע", האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע השפעה אויף דער יוגנט, אויף איר אַרט דענקן, אויף איר פאַנטאַזיע און ראָמאַנטיק...

דאָס שטיל פליסנדיקע טייכל האָט באַצויבערט יעדן. נישט איין מאָל פלעגן מיר פאַרשווינדן פון בית־המדרש אַהינצו, פליושקן זיך אין וואַסער און צוהערן זיך צו זיינע שטילע כוואַליעס.

אויך די גרויסע פלעגן אין די הייסע זומער־טעג זיין אָפטע באַזוכער פונעם טייכל: ווער באָדן זיך, און ווער סתם זיך אַביסל אָפרוען אין דער ריינער און קילער לופט. אויף די גרינע לאָנקעס, ביים טייכל, זענען פאָרגעקומען די פאַרזאַמלונגען פון די ערשטע משכילים און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. ציוניסטישע מעלאָדיעס, מיט חסידישע ניגונים און רעוואָלוציאָנערע לידער האָבן זיך אויסגעמישט אין דער לופט, שאַפנדיק אַ קלאַנגען־רייכע סימפאָניע פון אַ טרוימערישער יוגנט, וועלכע האָט געלעכצט נאָך גאולה. ווער ס׳האָט געזוכט באַהעפטן זיך מיט זיין בורא, ווער ס׳האָט געטרוימט צום לאַנד פון זיינע אבות, כדי צו בויען דאָרט אַ נייעם נאַציאָנאַלן לעבן און ווער ס׳האָט געהאָפט צו ברענגען די גאולה פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

פיל האָבן אָפט פאַרברענגט ביי דעם באַליבטן טייכל. דאָרט פלעגן מיר, חדר־יינגלעך, זיך אַראָפּלאָזן דורכן באָד־געסל גלייך צו דער „רזשיקע", זיך שפילן ביים ברעג, אַרויסציען פון וואַסער פאַרשידענע מושלען אַא״וו. ביים טייכל האָבן מיר זיך געפילט זיכער, ווייל די סביבה איז געווען באַוווינט דורך יידישע גאַרבערס און דאָס באָד־געסל דורך די מלמדים און אַנדערע. צום טייכל זענען געקומען די וואַסער־טרעגער מיט זייערע עמערס שעפן וואַסער; אַהין פלעגן ווייבער קומען אָפּשווענקן זייער גרעט (וועש), און אַהין האָבן די בעלי־עגלות געבראַכט זייערע פערדלעך אָנצוטרינקן זיי מיטן פרישן, ריינעם וואַסער.

ווען מיר זענען עלטער געוואָרן פלעגן מיר זיך שוין דערווייטערן פון די נאָענטע הייזער און גיין ביזן מאַגיסטראַט, ביזן בריק און ביז דעם פאָלוואַרק און דאָרט ביים „ראַזעוואַנער סטאָק" האָט אונז דערוואַרט אַ סיורפּריז — אַ קאַלט און געשמאַק ביסל וואַסער פון קוואַל ממש. דער „סטאָק" איז אַרויסגעפלאָסן פון הינטער דעם בערגל, ווו ס׳איז געשטאַנען דער מאַגיסטראַט מיט די „קאָזעס" (אַרעסט־קאַמערן). דער דאָזיקער קוואַל איז געפלאָסן אין דער רזשיקע אַריין.

דאָס טייכל איז געווען ליב און היימיש פאַר אַלעמען. עס איז ממש געווען יידישלעך. יידישע קינדערלעך האָבן זיך אין אים געבאָדן און געשפּילט, יידישע ווייבער האָבן אין אים גע׳טובל׳ט די פסח׳דיקע כלים, דאָרט האָט מען געשווענקט די וואַלגער־האָלצן, אַהין פלעגן יידן גיין צו „תשליך" און מקדש זיין די לבנה. ערב שבת איז דאָס טייכל סאָלידער און רואיקער ווי שטענדיק מאַיעסטעטיש געפלאָסן לענג אויס די ברעגן. די לופט איז דעמאָלט געווען אָנגעזאַפּט מיט קדושה, מיט אָנגעצונדענע ליכט, מיט האַרציקע תפילות פון די בתי־מדרשים, מיט יום־טוב׳דיק געקליידטע יידן אין זיידענע קאַפּאָטעס און סידורים אונטער זייערע אָרעמס. ס׳האָט אויסגעזען ווי דאָס טייכל וואָלט מיטן שטילן שעפּטשן פון זיינע כוואַליעס אָרגאַניש זיך אַריינגעפלאָכטן אין דער שבת׳דיקער האַרמאָניע פון דעם אַ גאַנצע וואָך שווער־אַרבעטנדיקן יידישן מענטש, וועלכער האָט שבת באַקומען זיין גייסטיקע רו און נשמה־יתירה׳דיקייט. אין זיין לויף איז דאָס טייכל געפלאָסן צום צווייטן גן־עדן ווינקעלע פון שטעטל — צום

פּרעכטיקן גאָרטן, ווו דער אַלטער גערטנער האָט מיט גרויס ליבשאַפט געפּלעגט יעדע בלום אוןביימל.

די שיינע אַקאַציע־ביימער, די קאַשטאַן־ביימער און די אַנדערע געדיכטע קזשאַקעס האָבן געשאַפן פּרעכטיקע נאַטור־ווינקעלעך פאַר די שפּילנדיקע קינדערלעך און פאַר די שפּאַצירנדיקע דערוואַקסענע.

די לופט איז דאָ געווען אַ מחיה־נפשות׳דיקע. יידן האָבן זיך פּשוט נישט געקאָנט אָפּרייסן פון דעם שיינעם גאָרטן און ס׳האָט אַפילו געטראָפן, אַז אַ פאַרשפּעטיקט מנין יידן האָט אַריינגעכאַפּט אַ מנחה־מעריב אין שאָטן פון אַ פאַרצווייגטן בוים.

אָבער איין חסרון האָט דער גאָרטן געהאַט: אַ גאַנצע וואָך און דער עיקר שבת איז ער געווען אַ יידישער, אָבער זונטיק — אַ גוי׳שער.

שבת פלעגן הונדערטער יידישע יוגנטלעכע און עלטערע אָנפילן דעם גאָרטן. יונגע מיידעלעך מיט אויסגעצוואָגענע קעפּלעך, מיט שיינע זיידענע סטענגעס אויף זייערע האָר, אויסגעפּוצט אין שיין קאָלירטע קליידעלעך, און ייִנגלעך און בחורים, אויסגעסטרויעט אין שיינע שבת־מלבושים זענען געגאַנגען געאַרעמט, גערעדט און געזונגען, געלייענט און דיסקוטירט, קולטורעל, יידישלעך.

אָבער שוין אויפצומאָרגנס האָט דער גאָרטן באַקומען אַ נייעם פּנים: אַ שקצ׳ישן, אַ רווישנדיקן, אַ שיכור׳ן, אַ הפקר׳דיקן. שקצים מיט שיקסעס האָבן זיך הפקר׳דיק אַרומגעשלעפּט, שיכור׳ע זעלנער האָבן זיך ממש געקאַטשעט אויף דער ערד. קיין ייד האָט ממש נישט געוואַגט אין אַ זונטיק־טאָג דורכצוגיין דעם גאָרטן און איינשטעלן זיין לעבן אָדער זיין כבוד.

אַזוי אַרום האָבן דאָס טייכל און דער שיינער שטאָטגאָרטן דערפילט אַ וויכטיקע שליחות אין דער דערציאונג פון יונגן דור, אַריינברענגנדיק אַ ביסל חיות אין די הערצער פון די האָרעפּאַשנע יידן, וועלכע האָבן שווער און ביטער געקעמפט פאַר זייער עקזיסטענץ. אין שויס פון די צוויי שיינע נאַטור־מתנות האָבן יידן זיך אויסגעלעבט יידישלעך און געשפּינט זייערע טרוימען אויף אַ בעסערן און שענערן לעבן אין דער צוקונפט.

די דריי וואָכן און די ניין טעג

אין דער תקופה איז דער רבי געוואָרן אַ ביסל מילדער צו זיינע תלמידים, סיי צוליב די טרויער־טעג אויפן חורבן, סיי צוליב די געשמאַקע געקעכטסן פונעם באָרשט מיט די פרישע קאַרטאָפל, וועלכע די רביצין פלעגט דעמאָלט צוגרייטן פאַר איר בני־בית. בעת די „רוגזה״ פון רבין איז אַראָפּ, האָט אויך זיין „רוזגע״ גערוט...

מיט גרויס צער און אומעט האָט דער רבי מיט אונז געלערנט דאָס טרויעריקע קלאָג־ליד „איכה ישבה בדד העיר״ און מיר האָבן מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט אויסגעהערט די לעגענדעס וועגן חורבן בית־המקדש און זיך שטאַרק איבערגענומען. דער העלדישער קאַמף פון אונזערע אבות פאַר זייער זעלבסטשטענדיקייט, און זייער אָפּפערוויליקייט ביים פאַרטיידיקן די יידישע גרעסטע הייליקייט, דעם בית־המקדש, — האָט ביי אונז, קינדער, אַרויסגערופן שטאָלץ און כבוד צו אונזערע אבות און אַ טיפן יאוש אויף אונזער מאַכטלאָזיקייט אין לאַנגן און פינצטערן יידישן גלות, פון חורבן בית־המקדש ביז היינט...

ווען אַ מידקייט האָט באַהערשט דעם רבין און זיינע תלמידים, פלעגט ער באַפעלן עטלעכע פון אונז אַרונטערצוגיין צום נאָענטן טייכל און ברענגען אַביסל קאַלט וואַסער. די שמחה פון די קליינע וואַסער־טרעגער איז נישט געווען אָפּצושאַצן: אין דרויסן האָבן זיי געקאָנט פריי זיך אַ שפּיל טון ביים טייכל און דער עיקר — נישט אָנקוקן דעם רבין כאָטש אויף אַ ווייל...

אין די 3 וואָכן, און בעיקר, אין די ניין טעג, האָט מען געפילט די עצבות אויף אַלע פּנימער אין שטעטל. קיין חתונות און תנאים זענען דעמאָלט נישט פאָרגעקומען; יידן האָבן זיך נישט געשוירן, קיין מוזיק האָט מען נישט געהערט. אַלץ האָט געטרויערט איבער דעם גרויסן נאַציאָנאַלן חורבן פון יידישן פאָלק, פון קנאַפּע צוויי טויזנט יאָר צוריק.

דער הויך־פּונקט פון טרויער איז געווען ערב תשעה־באב אין שול. גלייך נאָך דער סעודה מפסקת האָט זיך אָנגעהויבן דער טרויער און דער מעת־לעת פון פאַסטן

און תפילות. מ׳איז געזעסן אויף איבערגעדרייטע בענק און,ביים שיין פון גרויסע חלב־ליכט, געזאָגט מיט גרויס צער „איכה״.

ילדי־חדר — חדר־יינגלעך

דער תשעה־באב האָט זיך אָנגעזען אויף אין שטעטל. פרויען און מיידלעך זענען געזעסן אויף קלעצער אָדער אַרום די רינשטאָקן און פלעגן שטילערהייט זיך שושקן. פאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן געמוזט אָנטון טיכלעך אויף די קעפּ, ווייל די קונדסים אין שטעטל האָבן זיי באַוואָרפן מיט די טראַדיציאָנעלע „שישקעס״ (שטאַכיילען), וואָס האָבן זיך פאַרפּלאָנטערט אין די האָר און ס׳איז שווער געווען פון זיי זיך צו באַפרייען.

נאָך תשעה־באב זענען שוין די טעג גיך פאַרשווונדן, בעת אַלע האָבן זיך אָנגעהויבן גרייטן צו די אָנקומענדיקע ימים נוראים.

ביים ברוך־שטיין און אויף דער פּיפּאַלע

אין יענע יאָרן איז דער וועג צום ברוך־שטיין און צו דער פּיפּאַלע געווען דער הויפּט־שפּאַציר פאַר דער יוגנט.

די ערשטע משכילים פלעגן זיך עפּעטערס אַפּרייסן פון דער גמרא און שפּאַצירן לענג־אויס דער דאַלנע־ריטווינער גאַס, כדי צו פירן אַ פרייען שמועס איבער עפּעס אַ וועלט־פּראָבלעם...

שפּאַצירנדיק אַזוי געמיטלעך זענען זיי פאַרקראָכן ביזן „ברינדל״. און אַז מ׳האָט נאָר איבערגעשפּרייזט דעם „רינשטאָק״, ווו ס׳איז טאָג און נאַכט געפלאָסן דאָס געזאָלצענע ברינדל־וואַסערל, איז מען שוין דערגאַנגען ביזן ברוך־שטיין (בערג פון שטיינהאַקעריי).

אָט דאָס וואונדער־ווינקעלע אין דער סטאַשעווער נאַטור האָט צוגעצויגן די יוגנט און זי באַצויבערט. דאָ האָבן די יונגע בחורים און מיידלעך געטרוימט און געשפּינט זייערע חלומות וועגן אַ וועלט פון גערעכטיקייט, אָדער וועגן אַ היים פאַרן געפּייניקטן יידישן פאָלק אין לאַנד פון זייערע אבות.

דאָ, ביים ברוך־שטיין, האָבן די יוגנטלעכע אַרויסגעצויגן פון די קעשענעס פאַרשידענע אומלעגאַלע ביכער און בראַשורן, כרעסטאָמאַטיעס און ראָמאַנען און זיי שלינגען מיט אומגעזעטיקטן דורשט. דאָ האָט די יוגנט געלייענט דעם „אהבת ציון״, „אשמת שומרון״, אָדער „הצפירה״, אַלץ וואָס איז געווען פּסול־טריף אין שטעטל.

אין דעם ווינקעלע האָבן זיך מיט דער צייט אויסקריסטאַליזירט קרייזן, וועלכע זענען רייף געוואָרן אויפצונעמען די נייע אידייען, וואָס האָבן דעמאָלט באַהערשט די יידישע וועלט.

די יוגנט הייבט אָן לייענען און דיסקוטירן איבערן ציוניזם, איבער ד״ר הרצל, און זיין „יודנשטאַט״, איבער מאַקס נאָרדאַי און זיין „מוסקול־יידנטום״, איבער דער גורל׳דיקער פראַגע: אוגאַנדע אָדער ארץ־ישראל. דאָס אַלץ האָט פאַרכאַפּט די יוגנט און אויך דעם עלטערן דור.

די נייע אידייען וועגן נאַציאָנאַלער זעלבסטשטענדיקייט, וועגן גלייכהייט אויף דער וועלט און וועגן

שלום און פאַרשטענדעניש צווישן פעלקער, האָבן אַריינגעבלאָזן אַ קוואַל פון גלויבן און כוח אין דער יוגנט, און די האָט זיך מיט איר גאַנצן ברען אַריינגע־וואָרפן אין דער אַרבעט, צו אָרגאַניזירן זיך, צו פאַר־פולקאָמען זיך, כדי צו זיין גרייט צו רעאַליזירן אָט די אידייען ווען די פּאַסיקע שעה וועט קומען.

בעת זייערע שפּאַצירן איז די יוגנט פאַרקראָכן ווייטער פון ברוך־שטיין, אין דער ריכטונג צו דער „פּיפּאַלע", ווו ס'האָט געוווינט דער ישוב'ניק נפתלי וואָלמאַן, וועלכער האָט אַליין באַאַרבעט זיין שטיקל באָדן און מיט שווייס אַרויסבאַקומען זיין ברויט. אָט דער נפתלי וואָלמאַן איז אין דער פאַנטאַזיע פון דער יוגנט באַטראַכט געוואָרן ווי אַ חלוץ, וועלכער ציט אַרויס זיין ברויט פון דער מוטער־ערד מיט כבוד און שטאָלץ, און ווייזט אַזוי אַרויס דעם וועג פאַר די, וועל־כע שטרעבן נאָך ציון.

די יוגנט האָט באַקומען אַן אינהאַלט אין לעבן. הייסע דיסקוסיעס האָבן זיך אומעטום צעפלאַקערט און אַלץ האָט אָנגעהויבן צו לעבן און אָטעמען מיט אַן אַנ־דערן טעמפּאָ. די יוגנט איז אויפסניי געבוירן געוואָרן.

די ערשטע שוואַלבן, וועלכע האָבן אָנגעזאָגט דעם נאַציאָנאַלן סאָציאַלן פרילינג אין שטעטל זענען געווען איטשע וואָלמאַן, זיין שוואָגער מאָטל גאָלד־פּאַרב, דער שפּעטערדיקער שילער פון דער חזנים־שולע אין טשענסטאָכאָוו (ביי ר' אברהם בער בירנ־בוים), און שפּעטער דער באַקאַנטער חזן אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע, ר' אברהם יצחק שערמאַן, דער גרויסער חזן און לייטער פון דער באַוווסטער חזנים־שולע אין ברוק־לין; ר' אברהם יאָסל ראַטנבערג, דער לערער און שפּע־טערער פאָטאָגראַפיסט; דער בלינדער הערשל; יענ־קעלע גאָלדמאַן, אָדער ווי מען האָט אים גערופן יענקעלע קרופּניק; שמואל זאַלצמאַן, זלמן היטלמאַכערס איידעם; הערש לייב דייטלבוים, היינט — ד"ר לעאָן תמרי; יחיאל ערליך, שפּעטערדיקער לערער אין וואַרשע, און נאָך פיל משכילים און געזעלשאַפטלעכע טוער.

אין די דעמאָלסדיקע יאָרן — אָנפאַנג פון 20־טן יאָרהונדערט — איז די „פּיפּאַלע" געווען דאָס באַליב־טסטע ווינקעלע, ווו משכילים און יוגנטלעכע האָבן פאַר־בראַכט אין לערנען, לייענען, שטודירן און דעבאַטירן... אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן זיך דאָרט אויך פאַר־זאַמלט די פאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און קול־טור־קרייזן.

צו דער פּיפּאַלע פלעגן אויך די מלמדים אַרויסגיין מיט זייערע תלמידים אין ל"ג בעומר, און פרומע יידן מיט זייערע פאַמיליעס האָבן דאָרט געכאַפּט אַ שפּאַציר שבת נאָכמיטיק.

די בלאַניעס און די דריטע קייטן

ווער געדענקט נישט די „בלאָניעס" — אָט די גרויסע און גרינע לאָנקעס, פּאַשע־פעלדער, וואָס האָבן זיך געצויגן לענג־אויס דעם טייך „טשאַרנע", גאָר נאָענט ביים שטעטל, ביז צום קאַרעזוואָנקער וועלדל.

לענג־אויס דעם גאַנצן שטח האָט זיך געשלענגלט דער טייך אין פאַרשידענע פאָרמען: רואיקע און רוי־שיקע, שמאָלע און ברייטע, ערטערווייז אויך געדיכט באַוואַקסן מיטביימער און קוסטעס ווי אַ דזשונגל ממש. קינסטלעכע קאַנאַלן לענג־אויס די לאָנקעס האָבן גע־דינט אָפּצוציען די וואַסערן פון טייך, אין פאַל פון אַ פאַרפלייצונג. דאָס זענען געווען די אַזוי־גערופענע „שליוזן", מיט די הילצערנע דאַמבע־ווענט, וועלכע זענען געהאָנגען אויף גרויסע אייזערנע קייטן און זע־נען געוואָרן געעפנט ווען מען האָט באַדאַרפט אָפּלענ־קן דאָס וואַסער. 3 שליוזן זענען געווען און זענען גערופן געוואָרן: די ערשטע קייטן, די צווייטע קייטן און די דריטע קייטן.

די ערשטע קייטן האָבן זיך געפונען נאָענט צום שטעטל, נישט ווייט פון דער מיל און כמעט אַקעגנ־איבער דעם פּאַלאַצל פון ר' ישראל קאַרפּן. דאָס וואַסער ביי די ערשטע קייטן איז געווען רואיק און גוט זיך צו באָדן. דאָ האָט מען נישט קיין מורא געהאַט פאַר שקצים און אויך, אָפּטמאָל, פאַר יידישע לאָבוזעס.

די צווייטע קייטן האָבן זיך געפונען אַביסל ווייטער, ביים אַלטן בית־עולם. דאָ האָט שוין געשמעקט מיט אַ ביסל איינשטעלעניש, מיט גבורה און מיט באַרימעריי:

„אוי, בין איך געשפרונגען פון בריק אין וואַסער אַריין און געשווומען" אאַ"וו.

אָבער דער חלום פון יעדן יוגנטלעכן זענען געווען די „דריטע קייטן". ווייל ווער האָט באמת געוואַגט צו פאַרקריכן אַזוי ווייט אויב נישט דרייסטע חברה, וועלכע האָבן זיך נישט אָפּגעשראָקן פאַר קלעפּ פון שקצים און פאַסטוכער און פון סתם אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן אָנגערייצט זייערע ווילדע הינט אויף די יוגנטלעכע. און נישט איינמאָל איז אַ בחור׳ל אַהיים געקומען מיט צעריסענע הויזן...

דאָס איז אַלץ געווען אין די פריסטע יוגנט־יאָרן, ווען מיר זענען געווען חדר־יינגלעך. אָבער שפּעטער האָט דאָס ווינקל געדינט דער יוגנט אַלס פּלאַץ צום לערנען, לייענען און דיסקוסיעס.

דאָ, אויף די בלאָניעס, איז אַנטשטאַנען דער „השומר" (שפּעטער דער „השומר־הצעיר") אונטער דער אָנפירונג פון צייטווייליקן גאַסט אין סטאַשעוו, יצחק טענענבוים פון בענדין. דאָ, אויף די בלאָניעס, איז אויך געווען דער „לאָקאַל" פון „בונד" און פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי...

דער גאַליעוווער וואַלד און צמענטאַרנער וועג

אַנדערע וויכטיקע נאַטור־פּלעצער אין שטעטל זענען געווען דער גאַליעוווער וואַלד, ווי אויך דער שפּאַציר־וועג צום צמענטאַזש (קריסטלעכער בית־עולם).

די שענסטע חלומות האָט די יידישע יוגנט געשפּינט דאָ, ביי די קלאָרע וואַסערן פון די אָזיערעס, אָדער אין די זייטיקע וועלדלעך, ווי די „אַדאַמוּװקע" „פּאָטשאַסקע", אָדער שפּאַצירנדיק אין די לבנה־נעכט, לענג־אויס דעם וועג צום צמענטאַזש.

פאַרשטייט־זיך, אַז די יוגנט האָט קיין לייכט־לעבן נישט געהאַט אין אָט די אַלע שיינע ערטער. זיי זענען אויסגעשטאַנען פיל צרות און שרעק פון די שקצים, וועלכע זענען זיי באַפאַלן און נישט איינמאָל גוט צעשלאָגן. אונזער יידישלעך אויסזען — מיט קאַפּאָטקעלעך און פיאה׳לעך — האָט אַרויסגערופן זייער פאַראינטערעסירונג און „פּראָוואָצירט" אונז אָנצוגרייפן. אָבער מיר זענען נישט געבליבן היינטערשטעליק און פלעגן קעמפן פאַר אונזער יידישן כבוד. בעיקר האָבן די שקצים דערפילט אונזער שטאַרקע האַנט, ווען מיר זענען געווען אָרגאַניזירט אין פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס.

דער וואַלד מיט זיינע הויכע סאָסנע־און דעמבביימער, קוסטעס, געוויקסן און אָזיערעס, האָט טריי געדינט דער יידישער באַפעלקערונג. יונג און אַלט האָט דאָרט געפונען פּלאַץ אויסצורוען די נערוון, איינאָטעמען פרישע לופט און זיך צוהערן צו דער אומענדלעכער וואַלד־סימפאָניע, צום רוישן פון די בלעטער, צום וויגן זיך פון די צווייגן און צום געזאַנג פון די פייגל. זענען טאַקע די דאָזיקע ערטער געווען פאַר דער טרוימענדיקער יוגנט אַן אידעאַלער פּלאַץ צו וועבן אירע חלומות וועגן אַ שענערער צוקונפט.

דער וואַלד האָט מיט דאַנקבאַרקייט אָפּגעדינט אַ טייל פון דער יוגנט, בעתן אומקום פון דער יידישער באַפעלקערונג דורך די רוצחישע נאַציס. אָט די יוגנטלעכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אינעם וואַלד, אין בונקערס אָדער צווישן די געדיכטע צווייגן און אַזוי אַרום ניצול געוואָרן פון טויט. דער וואַלד האָט אָפּגעהיטן דעם סוד פון די זיך אויסבאַהאַלטנדיקע, שיצנדיק מיט זיינע צווייגן און הויכן גראָז די אונטערערדישע בונקערס. אָט־אַזוי האָט דער וואַלד דערפילט זיין פליכט סיי אין שמחה און סיי אין נויט און סכנה.

מוזיקער, חזנים און מוזיק־מעלאָמאַנען

אַן אינטערעסאַנט קאַפּיטל אין דער קולטורעלער טעטיקייט פונעם שטעטל שטעלן מיט זיך פאָר די צאָלרייכע מוזיקער, חזנים, כלי־זמרים און סתם מוזיק־מעלאָמאַנען.

צוזאַמען מיטן באַגער צו וועלטלעכער בילדונג און צום וויסן בכלל, וואָס די השכלה־עפּאָכע האָט דער־וועקט ביי אונזער שטעטלשער יוגנט, האָט גלייכצייטיק זיך געלאָזט פילן אַן ערנסטער דראַנג צו מוזיקאַלישער אויסבילדונג.

אין אָנהייב האָבן גרופּן יונגעלייט, קעסט־איידעמלעך און ישיבה־בחורים, זיך פאַרזאַמלט ערגעצוו אין אַ בוידעם־שטיבל, אָדער אויף די הינטערשטעטלשע פעל־דער, ווי ביי דער „פּיפּאַלע", „ברוך־שטיין" און אַזוי ווייטער און פאַרצויגן אַ זמר'ל. דעמאָלט האָט מ'זיך נאָך באַגנוגנט מיטן אויסזינגען די „פּעטע" טראַדיציאָ־נעלע שטיקלעך, ווי: „כבקרת רועה עדרו", „ארשת שפתינו", „אבינו מלכנו" און אַנד. שפּעטער, מיטן אַריינדרינגען פונעם נאַציאָנאַלן געדאַנק צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, איז מען אַריבער צו די סענטימענטאַלע ציון־לידער, ווי: „במקום שם ארזים", „שאו ציונה נס ודגל", פאַרפלאָכטן מיט נייע יידישע פאָלקס־לידער פון אברהם רייזן, פּרוג א. אַ. וו.

פון יענער צייט אָן, ווו מ'איז געגאַנגען האָט זיך געלאָזט הערן אַ האַרציק געזאַנג. אין בית־המדרש — אַ שיין חסידיש זמר'ל; אין גאַס — געזאַנג פון יוגנט־לעכע און אין פעלד, אָדער וואַלד, האָט זיך קיין איין פאַרזאַמלונג נישט אָנגעהויבן און אויך נישט געענדיקט אָן אַ מוזיקאַלישן, צוגעגרייטן, אָדער אימפּראָוויזירטן, פּראָגראַם.

פון דער גרויסער צאָל נגינה־אַמאַטאָרן טיילן זיך אויס יחידים, וועלכע הייבן אָן בגנבה צו לערנען שפּילן פידל און פאָרן אויך אין קאָנסערוואַטאָריע. אַנדערע נעמען לערנען פלייסיק נאָטן און אין זייער ווייטערער אַנט־וויקלונג ווערן זיי באַקאַנטע חזנים און אַפילו אָפּערע־זינגער.

צווישן די לעצטע האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט אַ באַגאַבטער בחור'ל, מיט אַ שיין שטימעלע: אברהם יצחק שערמאַן. צוערשט אַ משורר ביי די שטעטלשע חזנים, ר' יאָסעלע און ר' משה לייב, האָט שערמאַן שפּעטער שטודירט ביי ר' אברהם בער בירנבוים, לייטער פון דער באַקאַנטער חזנים־שולע אין טשענסטאָ־כאָוו. נאָכדעם האָט ער לאַנגע יאָרן אַמטירט אַלס חזן אין בענדין. פון דאָרט איז ער אַוועק קיין טאָראָנטאָ און פאַראייניקטע שטאַטן, ווו ער איז — עד היום — חזן און לייטער פון דער חזנים־שול אין ניו־יאָרק.

אברהם יצחק שערמאַן איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין שטעטל די קונסט פון לייענען און זינגען פון נאָטן — דעם סאָלפעדזשיאָ. דער צווייטער באַקאַנטער בעל־מנגן און נאָטן־לערער אין שטעטל איז געווען יאַנקעלע גאָלדמאַן. אַלע שטעטלשע מוזיק ליבהאָבער האָבן ביי גאָלדמאַנען — דער איינציקער מוזיק־לערער אין שטעטל אין דער צייט — געלערנט, אַזוי טעאָרעטישע ידיעות ווי פּראַקטישע מוזיקאַלישע אויסבילדונג. אַ ייד מיט אַ ברייטלעך שוואַרצער באָרד, אָנגעטאָן לויט דעם טראַדיציאָנעל־שטעטלשן שטייגער — איז ר' יאַנקעלע גאָלדמאַן געגאַנגען פון איין תלמיד צום אַנדערן, לערנענדיק דעם קווינטן צירקל, די שווערסטע אונטערוואַלן, ריטמוס א.ד.גל. קיינער האָט נישט געוווּסט פונוואַנען ס'האָט דער דאָזיקער ייד געשעפּט זיין באַדייטנדיקן מוזיקאַ־לישן וויסן. ס'איז אָבער אַ פאַקט, אַז די פלעיאַדע פון מוזיקער און חזנים אין שטעטל האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער טעטיקייט פון אָט דעם דאָזיקן פּשוט'ן ייד.

ווייטער קומט אַ רשימה פון די טעטיקע אויף דעם געביט — ווי ווייט כ'געדענק: מאָטל גאָלדפאַרב ז"ל. ער האָט שטודירט אין דער שוין דערמאָנטער בירנבוים־שולע. שפּעטער איז ער אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע, ווו ר'האָט פאַרנומען אַ בכבוד'יקן אָרט אין דער חזנים־קאָמפּאָזיטאָרן וועלט, ספּעציעל אין טאָראָנטאָ. אַ פאַנאַטישער מוזיק־מעלאָמאַן איז געווען איטשע וואָל־מאַן. ער האָט שפּעטער פיל מי און געלט געשפּענדעט, כדי צו דערמעגלעכן אַ מוזיקאַלישע דערציאונג זיינע

2 פּאַיקע טעכטער. די יונגערע טאָכטער, האַלינקע, האָט געענדיקט די וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע און איז געוואָרן לערערין אין דער ביאַליסטאָקער מוזיק־שולע.

עטלעכע יאָר שפּעטער דערשיינט אין סטאַשעווער מוזיק־וועלטל אַ נייער, גרויסער שטערן. דאָס איז: פּנחס שערמאַן, דער יונגערער ברודער פון פריער דערמאָנטן חזן, אברהם יצחק שערמאַן. אויף דעם חזנים קאָנקורס, וואָס איז אויסגערופן געוואָרן פון דער טלאָמאַצקער סינאַגאָגע אין וואַרשע — איז פּנחס שערמאַן אויסגעוויילט געוואָרן אַלס חזן שני, ביי דער זייט פון די באַרימטע חזנים: גרשון סיראָטע און משה קוסעוויצקי.

דער אויסברוך פונעם ערשטן וועלט־קריג, אין 1914, האָט נאַטירלעך איבערגעריסן די מוזיקאַלישע טעטיקייט פון דער סטאַשעווער יוגנט. אָבער, ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיקט האָבן סטאַשעווער יוגנטלעכע מיט פאַרטאָפּלטער ענערגיע אויפסניי גענומען שטרעבן צו מוזיקאַלישער אויסבילדונג. ווי ווייט די שטעטלשע יוגנט איז געווען באַהערשט פונעם דראַנג צו מוזיק, קאָן אַמבעסטן אילוסטרירן דער פאָלגנדיקער פאַקט: אין אַ שיינעם פרימאָרגן ווערט מען געוואויר, אַז עטלעכע בעל־הבתי׳שע זינדלעך זענען פלוצים נעלם געוואָרן, צוזאַמען מיט עטלעכע הונדערט קערבלעך פון די שופלאָדן. ס׳שטעטל האָט גענומען קאָכן ווי אין אַ קעסל. ס׳טייטש? בעל־הבתי׳שע קינדער זאָלן מאַכן אַזעלכע שטיק? ס׳האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און ס׳שטעטל האָט זיך באַרואיקט. אָנגעקומענע בריוו פון ווין האָבן דאָס רעטעניש אויפגעקלערט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די חברה שטודירן דאָרט מוזיק, און נישט האָבנדיק קיין אַנדערן וועג צו רעאַליזירן די דאָזיקע שטרעבונג, האָבן זיי זיך אַפילו נישט אָפּגעשטעלט פאַר אַזעלכע מיטלען! צווישן די אַנטלאָפענע געדענק איך יעקב גרינבאַל, אַ בית־המדרש בחור, און מאיר וואַגנער — ביידע: זין פון פעדערן־סוחרים.

מיט געציילטע יאָרן שפּעטער האָט זיך די געשיכטע איבערגע׳חזר׳ט. ווידער זענען עטלעכע טאַטנס זינדלעך פאַרשוואונדן מיטן ציל צו שטודירן מוזיק אין דער גרויסער וועלט. צווישן די לעצטע האָט זיך געפונען יוסף נחמיה גינזבורג, דער זון פון יחזקאל יוסף נחמיה׳ס און מאַטל חעלמער — דער זון פון שמואל חעלמער. ביי דער געלעגנהייט איז אָבער וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז אין שטעטל זענען שוין געווען געגנוג וועלטלעכע מענטשן, וועלכע האָבן זייערע קינדער געגעבן זייער פולע מאָראַלישע און מאַטעריעלע אונטערשטיצונג, כדי זיי צו דערמעגלעכן פאַרווירקלעכן זייער טרוים פון אַ מוזיקאַלישער קאַריערע.

צווישן די מוזיקאַלישע טוער אין שטעטל האָט אַ באַזונדערס וויכטיקע ראָל אויסגעפירט די אָנגעזעענע מוזיקאַלישע משפחה שוואַגער, פון וועלכער כמעט אַלע ברידער האָבן געענדיקט די וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע.

זייער ערשטער קאָנצערט אויף פידל, פּיאַנאָ און וויאָלאָנטשעל, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה — האָט געהאַט גרויס בייפאַל. ס׳שטעטל איז מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראָם און פיל חשוב׳ע בעלי־בתים האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען ביי די שוואַגערס. אַ באַגאַבטער מוזיקער איז אויך געווען מיין ברודער, דוד ראַטנבערג. זיין מוזיקאַלישע בילדונג האָט ער באַקומען אין וואַרשע. פאָרנדיק, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, קיין בערלין אויף אַרבעט, האָט ער גלייכצייטיק פאַרגעזעצט זיין שטודיום: האַרמאָניע און קאָנטראַפּונקט. ער איז געווען כאָר־דיריגענט אין דער לאָדזשער אַלט־שול און אין דער גרויסער א. גער. דייטשער שול.

די סטאַשעווער חזנ׳ישע משפחה האָט זיך נישט באַגרענעצט צו די 2 באַרימטע חזנים: די ברידער שערמאַן. אונזער שטעטל האָט אויך צו פאַרצייכענען נאָך אַ גאַנצע ריי חזנים און בעלי־תפלה פון באַדייטונג. כ׳וועל דערמאָנען עטלעכע פון זיי:

אַ מוזיקאַלישער טאַלאַנט איז געווען ר׳ ירחמיאל חזן. זיין שטעלונג האָט ער זיך דערוואָרבן נישט אַזוי צוליב זיין שטימע, ווי אַלס אויסגעצייכנטער בעל־תפלה און בעל־נוסח, און בעיקר, צוליב זיינע אייגענע, זער געלונגענע, יום־טוב קאָמפּאָזיציעס. צווישן אַנדערע: די אָריגינעלע פאַרפאַסונג צו „קרוץ מחומר", וועלכע מיר גיבן דאָ.

Largo

Moderato

יצירה מוסיקאלית של ירחמיאל חזן ל־.קרוץ־מחומר" — מוזיקאַלישע פאַרפאַסונג פון ירחמיאל חזן צו „קרוץ־מחומר". נרשמה על־ידי — פאַרצייכנט דורך: משה רוטנברג.

אין די עלטערע יאָרן איז אַגב ר׳ ירחמיאל חזן עולה געווען קיין ישראל און אויסגעלעבט זיינע יאָרן אין ירושלים, ווו ער איז געשטאָרבן אין גוטן עלטער פון 83 יאָר.

אַ בעל־תפילה, וועלכער האָט געהאַט אומגעהויערן דערפאָלג און געווען באַקאַנט ווייט איבער די גרענעצן פון סטאַשעוו — איז געווען ישראל׳קעלע חזן (ווייצ־מאַן). מיט זיין זאַפטיקער, באַצויבערנדיקער שטימע — טעמבער און קאָלאָריט — אַלאַ קוואַרטין אָדער הערש־מאַן — האָט ער זיינע צוהערער ממש פאַרהיפּנאָטיזירט. אַפילו אַ וואָכעדיקער שחרית פון ישראל׳קעלע האָט געהאַט טויזנט טעם! ווער שמועסט נאָך וועגן אַ הלל אין אַ ראש־חודש אָדער אין די ימים־טובים? אין די לעצטע יאָרן האָט מען אים וויניקער געהערט אין שטעטל, ווייל אין די ימים־נוראים פלעגט ער דאַווענען ביים קוזמירער רבין, ר׳ לייבעלע, אין זאַמאָשטש, אָדער אין קראָקע. צווישן די חסידים פלעגט מען זיך שושקען, אַז דער גאַנצער רבי׳שער הויף האַלט זיך אויף ישראל׳־קעלע חזן. אין די ימים־נוראים האָט ישראל׳קעלע אָנגעפירט מיט אַ גרעסערן כאָר, אַזוי גערופענע „צוהאַלטערס", וועלכע ר׳האָט מיט זיך מיטגענומען. צווישן אַנדערע פלעגט אויך מיטפאָרן פינטשע ניסנ־גאַרטן, וועלכער האָט אויך געדאַוונט שחריתים.

ישראל׳קעלע איז נישט נאָר געווען אַ חזן מיט אַ וווּנדערבאַרער, מתיקות׳דיקער שטימע. ער איז אויך געווען אַ מענטש מיט אַ סך גרויסע מעלות. אַחוץ דעם, וואָס ער איז געווען אַ שיינער תלמיד־חכם, איז ער אויך געווען אַ חכם, גוטער רעדנער און אַ שיין שרייבער. ער איז אויך געווען אַ ייד מיט אַ הדרת־פּנים, מיט ברענענדיקע, אייביק־באַוועגלעכע, פעך־שוואַרצע

אויגן. בקיצור, אַ ייד אַ מושלם בכל המעלות. אומגע־קומען דורך אַ פּוילישער מסירה. הי״ד.

לאַנג־יעריקער חזן אין לודמיר איז געווען דער סטאַשעווער מלך שמעון גרינבאַל. ער האָט באַזיצט אַן איידעלן, לירישן טענאָר, ועמען צו הערן איז ממש געווען אַ גייסטיקער געזנוס. ס׳איז אויך נישט געווען אויעקצומאַכן מיט דער האַנט דעם שול־חזן, יאַסקע דיזנהויז, וועלכער האָט מיט זיין מעכטיקער שטימע אגב יאָר־יערלעך אויסגעפירט די הזכרה־צערעמאָניע אויף ד״ר הערצלס יאָרצייט.

אחוץ אַ גאַנצער ריי פון גוטע בעלי־תפלה האָבן געווירקט אין שטעטל אינטערעסאַנטע מוזיק־ליבהאָבער, וועלכע האָבן שפּעטער פאַרנומען וויכטיקע שטעלן אויסערהאַלב סטאַשעוו. איינער פון זיי: יעקב צימערמאַן, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן זער פּאָ־פּולער אין די וואַרשעווער מוזיק־קרייזן, פלעגט נאָך אַלס בית־מדרש׳ניק און קעסט־איידעמל זיך אַריינכאַפּן צו אַן אָרטיקן כלי־זמר, כדי צו לערנען שפּילן די „התקווה״ אויף אַ פידל. צוליב דער אַנטשטאַנענער מחלוקת אין דער משפחה האָט צימערמאַן זיך געג׳גט און אוועק אין די „וועלט אַריין״. ער איז געוואָרן אין וואַרשע אַ באַוווסטער פידל־קאָרעקטאָר, און שפּעטער אַפילו אַן אָנערקענטער פידל־קאָנסטרוקטאָר. צימער־מאַנס אַ פידל האָט געהאַט אַ גרויסן ווערט. און באַ־קאַנטע פידל־ווירטואָזן פלעגן באַצאָלן גרויסע סומען פאַר זיינע פידלען. ווי ווייט זיין פּאָפּולאַריטעט האָט דערגרייכט קאָן אילוסטרירן דער פאַקט, אַז וועלט־באַרימטע קינסטלער, ווי הובערמאַן, שיגעטי, קרייזלער, און אַנדערע, פלעגן זיך רעכענען מיט זיין מיינונג און אַפילו אים באַזוכן אין זיין אַרבעטס־צימער.

ווייניק מענטשן איז אַוודאי באַקאַנט דער פאַקט, אַז די פּאָפּולערע פאָלקס־זינגערין: זמרה זעליגפעלד, די פרוי פון קיפּניסן, דעם מוזיקער און פּראָפעסאָר פון יידישן מוזיק־פאָלקלאָר — האָט געשטאַמט פון סטאַ־שעוו.

אָבער נישט נאָר יחידים האָבן זיך אויסגעלעבט, אָדער געזוכט אין מוזיק זייער העכסטע שטרעבונג אָדער קאַריערע. די גאַנצע שטעטלשע יוגנט האָט זיך באַמיט אין געזאַנג זייערע אידעאַלן און לעבנס־טרוי־מען אויסצוקעמפן. זאָלן דאָ ספּעציעל דערמאָנט ווערן די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, מיט „השומר־הצעיר״ בראש, ביי וועלכע ס׳האָבן שטענדיק פונקציאָנירט פּרעכטיק־איינשטודירטע כאָרן, און ווו געזאַנג איז געווען אַ וויכטיקער באַשטאַנד־טייל פון זייער גאַנצן וועזן און טעטיקייט. ווער פון די סטאַשעווער געדענקט נישט, מיט טיפער, סענטימענטאַלער בענקשאַפט, די יומטוב׳־דיקע, ליטעראַריש־מוזיקאַלישע אָוונטן און חנוכה־קאָנצערטן, אונטער דעם אונטערגע׳חתמ׳עטנס לייטונג, — דער ליטעראַרישער טייל איז געווען אָנגעפירט פון משה לייב דייטלבוים, — בעת וועלכע ס׳זענען אויסגעפירט געוואָרן ערנסטע מוזיקאַלישע שאַפונגען צוזאַמען מיט קאַמעראַלער מוזיק, טיילווייז מיט שטרייך־קוואַרטעטן, ביי דער מיטהילף פון די שטעטל־שע כלי־זמרים?

דאָס האַרץ טוט ווי ווען מ׳דערמאָנט זיך, נישט נאָר צוליב דעם, ווייל דאָס אַלץ געהער שוין צו דער פאַרגאַנגנהייט, נאָר בעיקר צוליב דעם אומפאַרגעסלעכן פאַקט, וואָס פון די נאָבעלע, נשמה׳דיקע טרעגער פון דער דאָזיקער פאַרגאַנגנהייט — צוליב דער אומגלויב־לעך־טעמפּער וועלט־רשעות! — איז קיין שפּור נישט געבליבן!

שבת בין - השמשות

מיט טיפער סענטימענטאַלער דבקות האָבן יידן אין שבת־קודש׳דיקן בין־השמשות אַרויסבאַגלייט דעם שבת־מלכתא. ווען דער שטאָלצער, יידישן קיום אויפהאַלטנ־דיקער, שבת־פּרינץ האָט זיך דערנענטערט צו זיין סוף און די מתפללים האָבן גענומען לייענען, אין דער בית־המדרש׳טונקלקייט, די קומענדיקע פּרשה פון דער וואָך, בעת די פּאַרנאַכטיקע שאָטנס האָבן דעם גאַנצן אַרום איינגעהילט אין אַ געהיימער סודות׳דיקייט; ווען די עקזאַלטירטע באַוועגונגען פון די מתפּללים, בעת דער שטילער שמונה־עשרה, וועלכע האָבן, ווי אַן אויסדרוק פון זייער צער אויף דער אַוועקגייענדיקער שבת־קדושה, צוגעלייגט זייער קאָפּ צו דער קאַלטער וואַנט, טיף אונטערקרעכצנדיק; און דער ספּעציפישער נוסח פון „אתה אחד ושמך אחד", מיט זיינע עקזאָטיש־אָריענטאַלישע טענער, האָט זיך מתיקות׳דיק צעטראָגן איבער דעם בית־המדרש׳חלל — האָט אַ מין מיסטישע אַטמאָספער אַלעמען באַהערשט און זיך צעגאָסן איבער די בענקנדיקע נשמות נאָך דער שבת־דערהויבנקייט.

ערשט אָפּגעדאַוונט מנחה און אַהיימגעגאַנגען אָפּעסן די שלוש־סעודות — און שוין איז דער עולם צוריק דאָ, מיט אַ כזית חלה אין טאַש, כדי אינעם מקום קדוש און בציבור פאַרענדיקן די שלוש־סעודות מיט זמירות און מזומן בענטשן.

לכתחילה האָבן זיך די זמירות אָנגעהויבן מיט אַ שטילן באָמבלען, אָבער וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער האָט זיך דער עולם דבקות׳דיק צעזונגען. און אַז ס׳איז געקומען צו „בני היכלא דכסיפין" און אַנדערע שלוש־סעודות׳ זמירות מיט די סקאַרבאָווע־טראַדיציאָנעלע ניגונים זענען אויך די קינדער, וועלכע האָבן זיך מיטגעכאַפּט מיט די עלטערן, מיטגעריסן געוואָרן פון דער אַלגעמיינער אַטמאָספער פון קדושה און מיס־טעריעזער באַהעפטונג מיט די עולמות העליונים.

ס׳האָט געטראָפן, אַז אין סאַמע מיטן פון די עקס־טאַטישע זמירות איז פּלוצלינג געוואָרן אַ טומעל און אַ געשריי: „לאָבוזעס! שקצים! אַרויס!!!" דאָס פלעגן, ווינטער־צייט, חברה קונדסים אויסנוצן די פינצטערניש און באַוואַרפן די חברותא מיט קוילן שניי. ווידער־זומער־צייט פלעגן זיי זיך איינרייבן די הענט מיט „קירישע זאַפּאַלקעס" און באַלייכטן מיט די פלאַמיקע, ווי פאַר׳כישוף׳טע, הענט דעם גאַנצן בית־המדרש, באַ־קומענדיק זייער „פּסק", אויפן אָרט: „שקצים! מחלל שבת׳ניקעס! אַרויס פון דאַנעט! מ׳טאָר נאָכנישט אָנצינדן קאַ ליכט!" אָבער ווי נאָר ס׳האָט זיך באַ־רואיקט, האָט דער עולם ווייטער ממשיך געווען, זינגענדיק די מאָנאָטאָן־סענטימענטאַלע שלוש־סעודות׳ זמירות.

איז אָנגעקומען אין שטעטל אַ פרייש איידעמל, ווי מלך שמעון, אָדער אַן אַנדערער זיידענער יונגער־מאַנטשיק מיט אַ גוט קעלעכל — האָט מען אים גלייך מכבד געווען מיט „אל מסתתר" אָדער מיט אַ „ידיד נפש אב הרחמן" און אַלע אַרומיקע פלעגן מיט באַגייסטערונג זיך צוהערן און שטילערהייט צוברומען, „אונטערהאַלטנדיק" דאָס געזאַנג מיט אַ טיפן קרעכצן און זיפצן און דאָס מן הסתם דערפאַר, ווייל ס׳האָט זיך פּשוט נישט געגלוסט צו שיידן מיטן הייליקן שבת און איבערגעבן זיך די פּראָזאַאישע זאָרגן פון די קומענדיקע וואָכעדיקע טעג.

צום סוף, אַז ס׳איז שוין געוואָרן גענוג שפּעט, האָט מען געזונגען דעם „מזמור לדוד ה׳ רועי לא אחסר" און מכבד געווען אַ „שיינעם ייד", ווי למשל ר׳ הערשל קיר־ישער, מיט בענטשן מזומן.

מיט זאָרג, עצבות און בענקשאַפט, באַגלייט דאָ און דאָרט מיט אַ קרעכץ און „אוי־ווײ" — האָט מען דאָס בענטשן פאַרענדיקט און בלית־ברירה זיך געשטעלט דאַווענען מעריב, כדי אָנצוהייבן אַ נייע, מזל׳דיקע וואָך — אין אומגעדולדיקער דערוואַרטונג אויפן קומענדיקן שבת.

ראובן בלאנק חיפה / זכרונות

ס'איז קלאָר: ווען די היסטאָריקער וועלן שרייבן די געשיכטע פון אייראָפּעאישן יידנטום, צווישן אַנדערן ווען דעם טראַגישן אומקום פון די 6 מיליאָנען יידן אין צווייטן וועלט־קריג, בתוכם דער גרויסער רוב פון יידישן קיבוץ אין פוילן — וועלן זיי, בדרך־הטבע, זיך קאָנען פאַרנעמען אויסשליסלעך נאָר מיט די וויכטיקסטע יידישע צענטערן, וואָס האָבן געשפּילט אַן אָנשטיינדיקע ראָל אין דער געשטאַלטונג און אַנט־וויקלונג פון יידישן לעבן. און פון דער אַנדערער זייט וועט זייער אויפמערקזאַמקייט געווידמעט ווערן, זעלבסטפאַרשטענדלעך, נאָר די טראַגישע יידישע קהי־לות, וואָס האָבן זיך, אין דער נייסטער יידישער געשיכטע, באַקאַנט געמאַכט מיט זייער העראָאישן ווידערשטאַנד — אין זייער אומגלייכן, פאַרצווייפלטן, אויסזיכטסלאָזן געראַנגל מיט דעם בלוטדורשטיקן, „קולטורעלן" נאַצי־געשפּענסט.

דאָקעגן די קליינע, צווייטע און צעשפּרייטע, יידישע קהילות, וואָס האָבן געבילדעט דעם רוב מנין און רוב בנין פון יידישן פאָלק; אָט־די דאָזיקע גראָע מענטשן־מאַסע, וואָס האָט אין פאַרלויף פון יאָרן און יובלות, אין פריידן און ליידן, געפּירט אַן אומאויפהערלעכן, און צומאָל ביטערן עקזיסטענץ־קאַמף מיט דעם פיינטלעכן אַרום; אָט־אָ־די אָרטיקע אומבאַקאַנטע העלדן, וואָס האָבן אַלע זייערע כוחות, פיזישע ווי גייסטיקע, געשטעלט אינעם רשות פונעם כלל צום קאַמף מיט דער דאָזיקער ווירקלעכקייט, האָפנדיק אויף אַ שענערן און בעסערן מאָרגן — דער דאָזיקער אומאויסשעפּלעכער און אומאָפּשאַצבאַרער טייערער אוצר וועט בלייבן ווי אַ פאַרזיגלט בוך פאַר די היסטאָריקער און די קינפטיקע דורות.

איז דעריבער מיין ווונטש צו באַשרייבן איינס פון די דאָזיקע שטעטלעך — מיין שטעטל סטאַשעוו — אַזוי ווי ס'איז איינגעקריצט אין מיין זכרון; מיין שטעטל, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ — סיי־לנדיק דעם אַכזריות'דיקן גורל פון אַלע אַנדערע יידיש־פּוילישע קהילות.

1905 און משה דייטלבוים

די רוסישע רעוואָליוציע אין 1905 האָט אונזער שטעטל נישט געטראָפן אומפאַרבאַרייטעט. צו יענער צייט האָט אין שטעטל שוין עקזיסטירט אַן אָרגאַני־זירטער כח פון יידישע באַוווסטזיניקע אַרבעטער, ווי ביטשיסקע־מאַכער, שניידער, שטעפּער, שיסטער, סטאָ־ליאַרעס און אַנדערע. אונטערן איינפלוס פון דער רע־וואָליוציע, וועלכע האָט, אין יענער צייט, אויפגערי־דערט די גאַנצע געזעלשאַפט, סיי אין צאַרישן רוס־לאַנד זעלבסט, סיי אין אָקופּירטן פוילן — זענען אין אונזער שטעטל אויסגעבראָכן אַ ריי שטרייקן, בתוכם דער גוט־באַקאַנטער שטרייק פון די ביטשיסקע־מאַכער.

דער רעזולטאַט פון די אַלע שטרייקן איז נאָטיר־לעך נישט געווען קיין פריילעכער. ווי איבעראַל אַזוי אויך ביי אונז, האָבן זיך די צאַרישע זשאַנדאַרמען — באַלד נאָכן אונטערדריקטן אויפשטאַנד — גענומען אַרעסטירן די שטרייק־פירער און זיי פאַרשיקן. בעת איינער פון די פּאָליצייאישע אַבלאַוועס, איבער די יידי־שע הייזער אין שטעטל, איז אויך אַרעסטירט און פאַר־שיקט געוואָרן דער אין סטאַשעוו גוט־באַקאַנטער משה דייטלבוים.

אַן אַנטוישטער איז משה דייטלבוים, אין די שפּע־טערע יאָרן, געוואָרן איינער פון די גרינדער פון דער סטאַשעווער סקויטן־אָרגאַניזאַציע, לערער אין דער יידישער שולע ביי דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָר־גאַניזאַציע און רעזשיסער פון אָרטיקן יידישן אַמאַ־טאָרן־טעאַטער.

סטאַשעווער יוגנט האָט אים פיל צו פאַרדאַנקען. ער איז געווען פון די ערשטע, וועלכער האָט געוועקט די יוגנט צו זעלבסטשטענדיקייט אין געדאַנק און טאַט, און האָט, אין אַ גרויסער מאָס, געדינט אַלס מוסטער פאַר פיל אַנדערע.

אויסוואַנדערונג

די שווערע גייסטיקע דעפּרעסיע, וואָס איז געקומען אַלס רעזולטאַט פון די פּאָליטישע רדיפות, נאָכן אונ־

טערדריקטן אויפשטאַנד; די עקאָנאָמישע שוועריקייטן און אויסזיכטלאָזיקייט אויף דער צוקונפט, באַזונדערס פאַר דער יוגנט, און דער באַרעכטיקטער אומווילן צו גיין דינען אַלס סאָלדאַטן ביי דעם רוסישן צאַר — די אַלע דערמאָנטע סיבות האָבן דערמוטיקט פיל סטאַשעווער צו נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט, לאָזנדיק זיך זוכן פרייהייט און פרנסה מעבר לים.

דער אויסוואַנדערונגס־פּראָצעס, וועמעס הויפּט־ריכטונג ס׳איז געווען געצילט צו קאַנאַדע און די פאַראייניקטע שטאַטן, האָט אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג אין 1914. דעמאָלט איז מיטאַמאָל פאַרשוווּנדן די מעגלעכקייט אַרויסצורייסן זיך פונעם שטעטל מיט אירע דעפּרימירנדיקע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע באַדינגונגען, און מ׳האָט אויך מער נישט געקאָנט אָנהאַלטן קיין קאָנטאַקט מיט די, וועלכע זענען שוין אַוועק.

דאָס איז געווען אַ גרויסער קלאַפּ פאַרן שטעטל, וואָס איז פּלוצים, אויף כוח, צוגענאָגלט געוואָרן צום אָרט, ווו די לופט איז געוואָרן וואָס אַמאָל געדיכטער דאַקעגן די פרנסות... שיטערער. די איינציק געבליבענע האָפענונג איז געווען: אַז דער קריג וועט לאַנג נישט אָנהאַלטן און די וועלט וועט זיך ווידער פריי עפענען.

מלמדים אין שטעטל

ר׳ קאָפּעלע מלמד

אַ קליין איינגעדאַרט יידל, מיט שוואַרצע, לאַכנדיקע אייגעלעך, אַן אַלמן מיט 6 טעכטער, כמעט אַלע בוגרות׳ן, — האָט קאָפּעלע מלמד זיך שטאַרק דערפרייט, דער׳זעענדיק אַ נייעם תלמיד. נאָך עטלעכע „קערבלעך" אין „זמן" איז אַוודאי אַ גרויסע פאַרלייכטערונג צו דער פרנסה, וואָס איז שווערער ווי קריעת ים־סוף.

קאָפּעלע מלמד׳ס „חדר" האָט זיך געפונען אין אַ קעלער־שטוב, נאָענט צום באָד־געסל. די תלמידים זענען געזעסן אַרום אַ לאַנגן טיש, וואָס האָט פאַרנומען בערך דריי פערטל פון דער גאַנצער דירה. אַז ס׳האָט אויסגעפעלט פלאַץ צו זיצן אויף די לאַנגע בענק איז נישקשה — מ׳קאָן אויך די בעטן אויך לערנען תורה!

די תלמידים, שוין „דערוואַקסענע" און „זעלבסטשטענדיקע", זענען 8 אינדערפרי געקומען אין „חדר" אַריין, מיטגענומען צום עסן פאַר אַ גאַנצן טאָג און אַהיימגעגאַנגען 8 אינאָוונט. ווינטערצייט, האָבן מאַנכע אַפילו מיטגעבראַכט לאַמטערנעס מיט חלב־ליכטלעך, צו זען אַהיימצוגיין אין דער פינצטער. ווען דער רבי, דאָס קליינע, גוטמוטיקע יידל, איז געווען, ביים ליכט פון אַ קליין נאַפט־לעמפל, פאַרטיפט מיט אַ תלמיד אין לערנען — באַשליסט חברה שטיפערס אָנטאָן דעם רבין אַ שפּיצל. דער רבי פילט גאָרנישט ווי איין קינד צינדט אָן אַ שוועבעלע און וואַרפט עס אַריין אין רבינס פאַרפעצטער, זיידענער, שוואַרצער קאַפּאָטע. ס׳ברעכט אויס אַ פייער און די תלמידים לויפן אַרויס אין גאַס מיט אַ געוואַלט „דער רבי ב ר ע נ ט!!!" שכנים פון אַלע זייטן קומען זיך צולויפן, מ׳גיסט אויפן רבין עמערס וואַסער און דער רבי ווערט אָפּגעראַטעוועט.

אין אַ צייט אַרום פלאַנירט חברה עפּעס נייס. ערשטנס, איז סתם אַ נחת צו זען דעם רבין אין אַזאַ לעכערלעכער פּאָזע. צווייטנס, דערווייל לערנט מען נישט און דאָס איז דאָך ריינער ריווח! בקיצור, בעת איינער פון די הפסקות, ווען דער ר׳בי גייט עפּעס אָפּעסן, נאָר כדי אויפצוהאַלטן דעם שוואַכן גוף, נעמען די תלמידים־לאָבוסעס און דרייען איבער דעם רבי׳נס שטול, קלאַפּן אַריין דינינקע טשוועקעלעך מיט די שפּיצן קאַפּויר, און בליץ־שנעל ווערט די שטול צוריקגעשטעלט אויפן פריערדיקן אָרט — ווי קיינמאָל גאָרנישט. חברה זיצט רואיק, ערנסט און וואַרט מיט אומגעדולד אויפן צוריקקומען פון רבין. אַ צופרידענער אָפּגעגעסן, בענטשט דער רבי דעם ר׳בונו של עולם פאַר די גוטע, שיינע וועלט, וואָס ר׳האָט באַשאַפן, קומט צוריק און זעצט זיך אויף זיין פלאַץ, נישט אַנענדיק וואָס אים דערוואַרט. מיט אַמאָל — געוואַלט!!! די געשרייען דערגייען ביזן בית־המדרש. יונג און אַלט קומען צולויפן, זען וואָס ס׳האָט פּאַסירט. ווידער גיסט מען אויפן רבין קאַלטע עמערס וואַסער, מ׳דערלאַנגט אים וואַלעריאַן־טראָפּנס, בקיצור: ס׳איז ליהודים׳דיק. צום סוף קומט אָן שמואל רופא, טוט וואָס מ׳דאַרף, ביז דעם רבין ווערט לייכטער. „קומענדיק" צו זיך, האָט קאָפּעלע

מלמד מיט ביטערע טרערן באַוויינט זיין שווערן גורל, דעם גיהנום ביים לעבן, וואָס ער האָט אויסצושטיין פון זיינע „ברויטגעבערס“.

ר׳ הירש מלמד

גאָר אַן אַנדערער טיפּ פון אַ רבין איז געווען ר׳ הירש מלמד. אַ יונגער, הויך־געוויקסיקער מאַן, מיט אַ קליין, ציכטיק געהאַלטן בערדל, האָט ר׳ הירש אַרויסגערופן אַכטונג און דרך־ארץ צו זיך מצד זיינע, שוין מער דערוואַקסענע תלמידים. דאָ האָבן מער נישט געלערנט קיין דרדקי־קינדער; דאָ איז מער נישט געווען קיין פּלאַץ פאַר שפּילערייען און שפּיצלעך; דאָ, ביי ר׳ הירשן — האָט מען געלערנט גמרא מיט תוספות און מ׳האָט געמוזט גוט קאָפּ „צולייגן“, כדי נאָכצוקומען די, וואָס אַמאָל גרעסערע, פאָדערונגען פון רבין. אויך די אָביעקטיווע לערן־באַדינגונגען זענען דאָ געווען פיל בעסערע, באַקוועמערע. דער „חדר“ האָט זיך געפונען אין אַ גרויסן, לופטיקן צימער, און איז נישט געווען אַזוי אָנגעפּאַקט מיט תלמידים ווי אַנדערע „חדרים“. דאָ האָט דער יונגער מלמד, וואָס האָט, אגב, גענומען אַ טאָפּלטן שכר־לימוד פון אַנדערע מלמדים, לייכטער באַהערשט די לאַגע אין „חדר“, קאָנענדיק זיך מער אָפּגעבן מיט יעדן איינעם פון די תלמידים, און צופּאַסנדיק דעם סיסטעם־און לערן־מאַטעריאַל צו די אינדיווידועלע אויפנאַם־מעגלעכקייטן.

האָט טאַקע ר׳ הירש אַרויסגעגעבן איינעם און אייגעם גוטע לערנער און דערוואָרבן זיך אַן אויסגעצייכנטן נאָמען ביי די בעלי־הבתים פון שטעטל.

1914

בעת ס׳איז אין 1914 אויסגעבראָכן דער וועלט־קריג און דער פראָנט האָט זיך צו אונז דערנענטערט האָבן זיך — אַחוץ אַנדערע צרות, ווי מאָביליזאַציע און אויסנאַם־צושטאַנד, כולל די שווערע פאָלגן, וואָס זענען מיט דעם געווען פאַרבונדן — אויך אַראָפּגעלאָזן אויף אונזער שטעטל צעווילדעטע רוסישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געראַבעוועט און געשענדעט אַלץ און ווו ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן. די טעראָריזירטע יידישע באַפעלקערונג האָט פאַרשלאָסן און פאַרהאַקט די וווינונגען, איבערטראָגנדיק זיך מיטן גאַנצן האָב און גוטס אין די קעלערן. מ׳האָט מיטגענומען דאָס פּעקל בעטגעוואַנד און די וויכטיקסטע געשיר, כדי זיך איינצוואָרדנען אין דער נייער, בשותפות׳דיקער „היים“. דאָס ביסל „צירונג“, ווי גאָלד, פּערל און דיאַמאַנטן, האָבן די פרויען פאַרשטעקט אין מעגלעך־זיכערסטן פּלאַץ — אין בוזעם. אין טייל קעלערן האָבן זיך „אויפגעהאַלטן“ פון 10 ביז 20 משפחות. ס׳איז זיך לייכט פאָרצושטעלן, וועלכע „אידעאַלע“ באַציאונגען ס׳האָבן געהערשט אין דער נייער „היים“. די קעגנזייטיקע זידלערייען און קללות, מיט וועלכע איינער האָט „מכבד“ געווען דעם אַנדערן, האָבן קיינמאָל נישט אויפגעהערט. אַלס צוגאָב איז מען נאָך אין די נעכט געזעסן אין שטאָק־פינצטערניש — פון אַ בייז אויג נישט באַמערקט צו ווערן.

„זאַקלאַדניקעס“

אינצווישנצייט, איז די לאַגע אין שטעטל ערגער געוואָרן פון טאָג צו טאָג. אַ ייד האָט נישט געטאָרט באַווייזן ס׳פּנים אין גאַס. יידיש בלוט איז געוואָרן הפקר. די שול און בתי־מדרשים — געשלאָסן. שיכור׳ע סאָלדאַטן זענען ממשיך זייער מלאכה: ראַבירן, שענדן און וואַרטן אויף יידישע קרבנות. פּלוצים קומט אָן אַ באַפעל פון קאָמענדאַנט פון שטאָט־גאַרניזאָן: יידן מוזן צושטעלן אַ גרויסן קוואַנטום האָבער פאַרן מיליטער!

„דרך־אגב“ ווערן עטלעכע חשוב׳ע שטאָט־בעלי־בתים גענומען אַלס „זאַקלאַדניקעס“, צווישן זיי: אויך דער באַליבטער רב, הרב יהודה לייב גרויבאַרט.

פאַרסאָפּעטע לויפן אַרום די קהילה־לייט, צווישן די אָרטיקע קריסטן, און אין די דערפער, צוזאַמענצושטעלן ווי אַמשנעלסטן דעם געפאָדערטן האָבער, און טאָן אַלץ, כדי אויסצומיידן די געפאַר פון אַ שחיטה, וואָס האָט געשוועבט איבער דער איבערגעשראָקענער יידישער באַפעלקערונג.

יום־כיפור אין „שטיבלעך“

די שטימונג איז אַ געדריקטע. גיך שלייכן זיך יידן דורך די גאַסן און לויפן — מיט אונטערוועגן — דאָ־

װענען אין די „שטיבלעך", װוּ ס'איז נאָר דאָ אַ ספֿר־תּורה. מען שטעלט צונױף „מנין" און מ'נעמט זיך זאָגן „כּל־נדרי". אין אײנעם פֿון די „שטיבלעך" איז דער בעל־תּפֿילה: יאָסל דער מילכיקער, אַ ייִד אַ מטופּל מיט קלײנע קינדער, בעיקר מײדלעך. אַ גאַנצע װאָך איז ר' יאָסל אַרײַנגעטון אין גשמיות, שלעפּנדיק די שװערע מילך־קאַנען פֿון די פּריצישע הײף, צו פֿאַרטײלן אין די ייִדישע הײמען. אָבער, װי ס'איז נאָר געקומען דער שבת — דער הײליקער שבת — איז ר' יאָסל אַן אַנדערער מענטש געװאָרן. נישט צו דערקענען! פֿון קלײנעם, נידעריקן, לײמענעם הײזל פֿלעגט זיך דערטראָגן די פֿרײלעכע, אָנגענעמע שטים פֿונעם מילכיקער, זינגנדיק שבת־קודש'דיקע זמירות מיט האַרץ און געפֿיל, בעת די װײַבער פֿון די שכנות'דיקע הײזער: רײזל די בעקערין, שׂרה די באַרלאַטש־מאַכערין און אַנדערע — פֿאַר פֿרײד אָדער בענקשאַפֿט — װישן, מיט די פֿאַרטעכער, די טרערן פֿון די אױגן. אין דאָזיקן טרױעריקן יום־כּיפּור איז דאָס דאַװנען פֿון יאָסל דעם מילכיקער געװען באַזונדערס מתיקות'דיק. בעצם, איז דאָס געװען אַ הײס געבעט צום אױבערשטן: ענדלעך אַ סוף צו מאַכן צו די ייִדישע צרות, מיט װעלכע דאָס ייִדישע פֿאָלק איז אַזױ אָנגעזאַפּט פֿון דור־דורות. יעדע תּקופֿה מיט אירע נײַע, משונה'דיקע גזירות, און קײן סוף זעט זיך נישט!

די 11 קרבנות

נעילה־צײַט קומט אָן די טרױעריקע בשׂורה: פֿון שטשעגום, אַ שכנות'דיקן דאָרף, האָט מען געברענגט 11 ייִדן, צװישן זײ דעם בעל־תּפֿילה — ר' װאָלף כּץ, אונזערס אַ שטעטלדיקער. אױף װעלכע אַ דאָרפֿישער גױ האָט עדות געזאָגט, אַז זײ האָבן אונטערגעצונדן זײַן כאַטע. אױף דעם „זיכּערן" סמך האָט די מיליטערישע מאַכט די ייִדן פֿאַר אַ פֿעלד־געריכט געשטעלט, צום טױט פֿאַר'משפּט און דעם פּסק־דין באַלד אױסגעפֿירט. 10 ייִדן זענען אין מיטן מאַרק דערשאָסן געװאָרן און דעם 11־טן, ר' יענקעלע קראַקאָװער פֿון שטשעגום — האָבן זײ אױפֿגעהאָנגען. דערשיטערט איז די גאַנצע עדה ייִדן אױסגעבראָכן אין אַ ספּאַזמאַטישן געװײן.

אינסטינקטיװ האָבן זיך אַלע געפֿילט װי אַ סטאַדע גע'רודפֿ'טע און שוצלאָזע שעפּסן — אָן אַן אױסװעג און אױסזיכט.

מיט קעגנזײטיקע װוּנטשן מ'זאָל דערלעבן צום צװײטן יאָר, און אַז דער גרױזאַמער קריג זאָל זיך װאָס גיכער ענדיקן — איז זיך דער עולם, מיט צעבראָכענע הערצער, אײנציקװײז, פֿאַרזיכטיק פֿונאַנדערגעגאַנגען.

די עסטרײַכער

מיטן אַרײַנמאַרש פֿון די עסטרײַכער האָט זיך די לאַגע ראַדיקאַל געביטן. דאָס באַװעגן זיך איז געװאָרן פֿרײַער, דאָס לעבן זיכערער, לײַכטער. די סאָלדאַטן, אַלײן הונגעריקע, אױסגעמאַטערטע פֿון די לאַנגע מאַרשן, האָבן אַלץ געקױפֿט אין די בודקעס, װאָס די ייִדן האָבן אין מאַרק אױפֿגעשטעלט. באַזונדערס איז דער פּדיון געװאַקסן בײַ די פֿרױען און מײדלעך, װעלכע האָבן פֿאַרשטאַנען בעסער צו שמײכלען און קאָקעטירן. אַחוץ דעם האָט זיך פֿאַר דער אָרעמער באַפֿעלקערונג אַ נײַער קװאַל פֿון פּרנסה געעפֿנט: דער שמוגל. פֿון די אַרומיקע דערפֿער און קלײנע שטעטלעך האָט מען, אין די נעכט, פּעקלעך מיט פֿאַרשידענע לעבנס־מיטל געשמוגלט און, אַז ס'איז דורכגעגאַנגען בשלום — האָט מען נישקשה'דיק פֿאַרדינט און מחיה געװען די פֿאַמיליע. אױך מיטן מיליטער האָבן ייִדן געהאַנדלט, אױפֿקױפֿנדיק אָפּגעשונדענע פֿעל און אַנדערע סחורות. אױך דער האַנדל איז בעיקר פֿאָרגעקומען בײַ נאַכט — קײן בײז אױג זאָל נישט שאַטן.[1] בקיצור, די ייִדן האָבן זיך מיט די עסטרײַכער װי ס'איז אײַנגעלעבט, חיונה מער אָדער װײניקער געצױגן, און דער עיקר: מען איז געװען פֿרײַ און זיכער מיטן לעבן, אָן מורא פֿאַר פּאָגראָמען א.ד.גל., װי דאָס איז געװען פֿריִער.

יצחק'ל שוחט בױט אַ באַן־ליניע

אָבער קריג איז קריג און אָן אַ צרה גײט עס דאָך נישט! אַז די עסטרײַכישע מאַכט האָט זיך גענײטיקט אין אַרבעטס־כּוחות, ספּעציעל פֿאַר לאַנדװירטשאַפֿט,

[1] אַ לאָקאַלער אױסדרוק װאָס באַדײַט: ס'זאָל קײנער נישט באַמערקן און גורם זײַן אַ שאָדן.

שאָסיי־און באַן־אַרבעטן, און קיין פּריוואַטליקע האָבן זיך נישט צוגעשטעלט — האָבן די אָקופּאַנטן גענומען כאַפּן מענער פון 13 ביז 65 יאָר, פאַרשיקנדיק זיי קיין עסטרייך־אונגאַרן.

ווידער איז געקומען די צייט פון די ביידעמער און קעלערן; יידן באַהאַלטן זיך ווי זיי קאָנען, אַנטלויפן אָדער מאַכן זיך קראַנק. ועמען אָבער מ׳כאַפּט — העלפן נישט די געוויינען פון פרויען, קינדער אָדער עלטערן. די געכאַפּטע ווערן געהאַלטן אין אָן אָפּגעשלאָסענעם לאַגער, און ועמען דער קאָנטינגענט ווערט פאַרפולט, ווערן זיי מיט דער שטעטלשער קליין־באַן צו די אַר־בעטס־פלעצער אָפּגעשיקט.

צווישן די געכאַפּטע איז אויך געווען יצחק שוחט, אַ מענטש, וואָס אַחוץ אַ חלף האָט ער אין זיין לעבן קיין שום אַנדער געצייג אין האַנט נישט געהאַלטן.

וועגן אים זענען אין שטעטל אומגלויבלעכע מע־שיות דערציילט געוואָרן: ווי ער שלעפּט שווערע באַן־רעלסן, גראָבט קאַנאַלן און נאָך אומצייליקע, פאַר־שידענע שווערע אַרבעטן — גלייך ווי אַן אים וואָלט די האַבסבורגער מאַנאַרכיע קיין קיום נישט געקאָנט האָבן!

טיפוס

די שווערע עקאָנאָמישע און סאַניטאַרע באַדינגונ־גען, — אַ נאָרמאַלע דערשיינונג אין יעדן קריג, — האָבן גורם געווען, ווי דער שטייגער איז, פאַרשידענע אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן. איינע פון די דאָזיקע קראַנקהייטן, דער טיפוס, איז זייער פאַרשפּרייט געווען אין שטעטל און פיל זענען געווען זיינע קרבנות. איז ווער אין דער קראַנקהייט פאַרדעכטיקט געוואָרן — איז תיכף דערשינען דער מיליטערישער אַמבולאַנס פון „רויטן־קרייץ״ און עטלעכע קראַנקן־שוועסטער, אָנגעטאָן אין ווייסע כאַלאַטן און לענטעס, האָבן די גאַנצע משפחה אין מיליטערישן שפּיטאָל אָפּגעפירט. די דירה פונעם באַטראָפנדן איז געוואָרן פאַרשלאָסן און פאַר׳חתמ׳עט און די מלבושים און בעטגעוואַנט — צוזאַמענגענומען און פאַרברענט. דער טיפוס האָט זיך גוט אָנגעזען אין שטעטל. אַז מ׳האָט באַמערקט פּע־

דערן פליען האָט מען שוין געוווסט, אַז אַ נייער קרבן איז צוגעקומען! פיל פון די קראַנקע, אויסגעמאַטערטע פון הונגער און שרעק, האָבן דאָס נישט געקאָנט איבער־טראָגן און אויסגעהויכט זייערע נשמות. דאָס שטאַרבן פון דער קראַנקהייט איז געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. און האָט ווער שוין יאָ זוכה געווען גע־זונט צו ווערן — איז ער צוריקגעקומען אין אַ ליידיקער וווינונג, אָן קליידונג און אַ שטיקל ברויט, זייענדיק געצוווּנגען אָנצוקומען צו ווייכהאַרציקע שכנים, זיי זאָלן זיך דערבאַרעמען און עפּעס אַריינברענגען מקיים צו זיין דעם גוף, וואָס האָט זיך קוים געהאַלטן אויף די שוואַכע, ציטערנדיקע פיס.

מיליטאַריזם

וואָס די דערוואַקסענע טאָן — מאַכן די קליינע נאָך. און אַז די ערשטע זענען פאַרנומען מיט קריג, ווי קאָנען די צוויטע זיין אינטערעסעליק? האָט חברה קליינוואַרג טאַקע באַשלאָסן צו שפּילן אין סאָלדאַטן! געזאָגט און געטון. עס אָרגאַניזירן זיך 3 „אַרמייען״: איינע, מיט ישראל׳קע „קיסר״ אין דער שפּיץ, וועלכער „קיניגט״ איבער דעם מאַרק און קראָקעווער גאַס, די 2־טע, אונ־טער דער אָנפירונג פון רפאל, „באַהערשט״ די געסלעך אַרום דער שול און די 3־טע „אַרמיי״ מיט אהרן יחיאל שוחט׳ס בראש, וועלכער האָט דעם טיטל: „פירער״ — נעמט אַרום די געגנט פון די שוחטים־געסלעך. חברה נעמט דעם שפּיל גאָר ערנסט. די קאַמפן ווערן גע־פירט מיט געווער אין האַנט, וואָס באַשטייט פון שטיי־נער, אַלטע בלעך און שטיקער אייזן. איינמאָל, אין אַ פרייטיק פאַרנאַכט, קומט אָן ישראל׳קע „קיסר״ מיט זיין „אַרמיי״ און דערקלערט „קריג״ די שוחטים־געס־לעך. שטיינער, בלעכן און אייזנס פליען פון אַלע זייטן. שויבן פּלאַצן, קינדער ספּאַזמירן און ווייבער רייסן זיך ביי די האָר, אָבער ס׳העלפט נישט — קריג איז קריג! די „אַרמיי״ פון די שוחטים־געסלעך שלאָפט אויך נישט. גיך ווערט אַ קעגן־אָפענסיווע אונטערגע־נומען און די „שלאַכט״ גייט אַן פאַרביטערט און מיטן פולן ברען. ערשט ווען אין דרויסן איז שוין גוט פינצ־טער, פאַרענדיקט זיך די „מלחמה״.

דער רעזולטאַט: צענטליקער צעבראָכענע שויבן, אַ צוויי־צענטליק קינדער מיט געשפּאָלטענע קעפּ, און נישט קיין קלענערע צאָל מיט אונטערגעהאַקטע אויגן און צעקלאַפּטע הענט און פיס.

זונטיק אינדערפרי רודערט זיך ביי הערשל גלעזער. „מ׳רייסט״ פון אים שטיקער. אַלע בעטן זיך ביי אים אַריינצוזעצן שויבן. אַזאַ אומגעריכט גליק האָט זיך אים אַפילו נישט גע׳חלומ׳ט. אַזוי פיל שויבן אויף איין מאָל! באמת, מ׳זעט באַשיינפּערלעך, אַז ס׳איז דאָ אַ האַר אין הימל, וועלכער געדענקט אויך אַמאָל אין הערשל גלעזער! מיט זיין ווייב, יענטל, מאַכט ער שוין חשבונות, וואָס ער וועט אַלץ קאָנען קויפן פאַר דעם אומגעריכטן פּאַרדינסטל: די באַרוועסע קינדער — שיכלעך; יענטלען — אַ ניי קלייד, און פאַר זיך אַליין — אַ נייעם כאַלאַט, וואָס ער וועט אָנטאָן נאָר צום דאַוונען אין שול!

אויך שמואל רופא איז נישט געשטאַנען מיט פאַר־לייגטע הענט. אַזויפיל קעפּלעך צו באַנדאַזשירן און אַזויפיל אויגן, הענט און פיס צו היילן! הכלל, ס׳איז געווען פריילעך אין שטעטל — קינדער האָבן זיך אין סאָלדאַטן געשפּילט!

1918

דער קריג ענדיקט זיך. מ׳טאַנצט און מ׳שפּילט אין די גאַסן פאַר פריידן. יידן גלייבן, אַז אויך פאַר זיי הייבט זיך אָן אַ ניי לעבן און זענען פול מיט טראַדיציאָנעלן יידישן אָפּטימיזם. די גרענעצן עפענען זיך און פונ־דאָסניי ווערט צוריקגעשטעלט דער קאָנטאַקט מיט דער גאַרער וועלט. בקיצור, נייע באַדינגונגען מיט נייע מעגלעכקייטן און האָפענונגען. ווי איבעראַל, ווערט אויך דאָס שטעטל מיטגעריסן מיטן אַלגעמיינעם פריילינגס־גייסט און נעמט איינפירן מאָדערניסטישע ענדערונגען. צווישן אַנדערע, ווערט רעאָרגאַניזירט די יידישע שולע, וואָס איז געוואָרן אויסגעהאַלטן פון

המורה לעברית סרנה עם קבוצת תלמידות — אַ גרופּע שילערינס מיטן העברעאישן לערער סאַרנע.
יושבות מימין לשמאל — זיצן פון רעכטס אויף לינקס: ליבה גרשט, רבקה בלוך, המורה סרנה, שפרינצה רוזנשטוק.
עומדות — שטייען: לאה רושר, דבורה רוזנטל, לאה בולבה.

אַמעריקאַנער „דזשוינט", און געווען אונטערן פּאַטראָנאַט פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דער העברעאישער־און תנ"ך־לערער, שמואל זאלצמאַן, אַ תמיד קרענקלעכער מענטש, און דער שוין דער־מאָנטער משה דייטלבוים, לערער פון אַלגעמיינע לימודים אין דער שולע — ווערן אָפּגערוקט אין אַ זייט, אין אויף זייער אָרט ווערן אַרויסגעפּאָדערט 2 נייע לערער פון וואַרשע: דוד גרינבערג און סאַרנע.

„מאָדערנע" דערציאונגס־מעטאָדן

פון דער נאַטור אַ באַפעלערישער, כדי נישט צו זאָגן אַ דעספּאָט, האָט דוד גרינבערג נייע מעטאָדן איינגעפירט אין דער שולע. זיין „מאָדערניזם" אין דערציאונג האָט געהייסן: ברוטאַלע שטראָפן פאַר יעדער קלייניקייט. ער פלעגט, צום ביישפּיל, צווינגען די תלמידים שטיין 5 ביז 10 מינוט אויף די שפּיץ פינגער, אָדער זיי אויפהענגען אויפן אַיוון און נאָך פיל אַנדערע ענלעכע „אויפטועך". פון דער אַנדערער זייט, מוז מען אָבער צוגעבן, אַז גרינבערג האָט געהאַט קאָלאָסאַלע פאַרדינסטן פאַר דער שולע און פאַר דער אָרטיקער יוגנט בכלל. ער איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט איינגעפירט ספּאָרט און גימנאַסטיק אַלס מקצוע, און האָט אויך פיל בייגעשטייערט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שומרישער סקויטן־אָרגאַניזאַציע. דאָס אויבנדערמאָנטע ווי אויך דער פאַקט, וואָס גרינבערג איז תמיד געווען ריין און ציכטיק צוזאַמענגעשטעלט און האָט גלייכצייטיק באַמיט זיך צופּאַסן צו דער נייער סביבה, נישט איינרייסנדיק מיט קיינעם — האָט אַרויסגערופן צו אים גרויסן רעספּעקט און אים באַליבט געמאַכט אין שטעטל.

אַ מענטש פון אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער איז געווען דער לערער סאַרנע. דאָס איז געווען אַ רואיקער, ערנסטער, איבערגעגעבענער, קוואַליפיצירטער און פּראָפעסיאָנעלער לערער, וועלכער האָט אַ חוץ דעם רעגולערן אונטערריכט אין דער שולע אויך פיל צייט און ענערגיע געווידמעט דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דערצו האָט ער נאָך, אין די פרייע אָוונטן, געפירט העברעאישע קורסן פאַר דער נאַציאָנאַלער יוגנט אין שטעטל, וועלכע איז געווען אַריינגעטאָן מיט ברען און פייער אין דער ציוניסטישער טעטיקייט.

הערשל „באָבע"

אין דער ריטווינער גאַס, ווו ס'האָבן זיך קאָנצענטרירט די יידישע בעלי־מלאכות פון שטעטל, ווי שיסטער, שניידער, שטעפּער, סטאָליאַרעס, בעלי־עגלות, בעקער און אַנדערע, האָט אויך געוווינט דער אַלטער וועטעראַן פון סטאַשעווער „בונד", הערשל „באָבע" מיט דער לאַנגער באָרד. באַקאַנט אין שטעטל אַלס באַוווסטזיניקער פריידענקער, איז ער, מן הסתם, אונטערן דרוק פון זיין פרוי — וואָס טוט מען נישט פאַר שלום בית? — יעדן שבת פרי געגאַנגען „דאַווענען" אין בעל־מלאכה'שן „שטיבל", ביי משה לייב שטעפּער. מאַכט זיך אַמאָל און ווער פון די מתפּללים באַמערקט, אַז הערשל דאַוונט עפּעס פון אַ צו דיקן סידור. היות, זיי האָבן שוין פון לאַנג „געהאַט" אויף אים אַן אויג, האָט זיך איינער פון „מנין" יוחנן סטאָלער, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן: דער קליינער יוחאלע, נישט געפוילט, אויף די שפּיץ־פינגער זיך אונטערגעגנב'עט און געכאַפּט הערשלען ביי דער „מעשה". ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז במקום אַ סידור, לייענט גאָר הערשל „באָבע" אַ „טריפה־פסול"־בוך. מ'קאָן זיך פאָרשטעלן דעם טומל, וואָס איז אַנטשטאַנען אין „שטיבל". פון אַלע זייטן האָבן זיך געטראָגן זידלערייען: „גוי איינער, שמד־ניק, אין אַ מקום קדוש לייענסטו גאָר גוישע ביכער?" מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ פאַר בושה, פאַרלאָזט הערשל דאָס „שטיבל", אין וועלכן ער קומט מער נישט צוריק. זיין לײדנשאַפט צום לייענען און אָנהאַלטן ווייטערע פאַרבינדונג מיט דער וועלט — ווי ער האָט זי פאַרשטאַנען — האָט ער אָבער נישט אויפגעגעבן. נאָר במקום אין „שטיבל", האָט מען הערשל'ן, יעדן שבת פרי, געקאָנט טרעפן מיטן בוך אין האַנט, אַ פאַרטיפטן אין לייענען, ווייט הינטער דער שטאָט, ביים טייך — ווו קיינער האָט אים מער נישט געשטערט.

דער „סגי־נהור"

אַן אינטערעסאַנטער טיפּ פון וועלכן די שטעטלדיקע יוגנט און משכילים האָבן פיל געלערנט, איז געווען

דער בלינדער הערשל. אַ סגי־נהור פון קינדווייז אָן, האָט הערשל, מיט זיין פייערדיקן קאָפּ און שאַרפן זכרון, פיל פון די אַלטע און מאָדערנע ספרים געקאָנט אויף אויסווייניק. פיל פון די, וועלכע האָבן געשטרעבט צו וויסן און שלמות, האָבן זיך ביים בלינדן הערשל געטראָפן. דאָ האָט מען געלערנט תנ"ך, יידישע און וועלטלעכע ליטעראַטורן געלייענט און אַזוי ווייטער. ווו אַ שווערע סוגיה איז מען צו ר' הערשל'ן געקומען. פאַר אים איז אַלץ געווען לייכט. אויף אַלץ און אַלעם האָט ער אַ קלאָרע, לאָגישע און טרעפלעכע תשובה געהאַט.

סטאַשעווער אין דער גאָרער וועלט געדענקן נאָך ביזן היינטיקן טאָג דעם תלמיד־חכם און שאַרפן מוח, וועלכער איז געווען אַ קוואַל פון חכמה און וויסן, און אַרום וועלכן ס'זענען תלמידים תמיד געזעסן און געשעפּט מיט פולע הויפנס.

„פאָלקס־אוניווערזיטעט"

אַ צווייטער פלאַץ, ווו יוגנט איז זיך אָפּט צוזאַמענגעקומען, איז געווען: דאָס הויז פון הינדעלע, יצחק'ל ר' חיים יששכר'ס. דאָרט האָט זיך חברה גרופּירט אַרום דער קליינער שרה'לע, אַ צוריקגעקומענע פון וואַרשע, ווו זי האָט אַ סעמינאַר־שול געענדיקט. דאָרט האָט מען זיך גאַנץ פריי געפילט און אומגעשטערט געקאָנט לערנען און דיסקוטירן איבער כל'ערליי פראַגעס. הינדעלע, אַ היינטצייטיקע, קלוגע און אינטעליגענטע פרוי — האָט יעדן האַרציק אויפגענומען. זי האָט אויך אירע קינדער — ביים אויסוויילן זייער לעבנס־וועג — איבערהויפּט נישט געשטערט. יעדעס קינד איז אַן אַנדער גרופּירונג — האָט מען פון איר הויז די פּאַרטיי־רשימה פונעם גאַנצן שטעטל געקאָנט צוזאַמענשטעלן. אַן אָפן הויז פאַר יעדן — האָט עס געדינט, אַלס אידעאַלער טרעפּ־פּונקט פאַר זעלבסטבילדונג, ווו ס'זענען צום אויסדרוק געקומען די פאַרשידנסטע, קעגנזעצטסטע מיינונגען און וועגן אין לעבן, און דאָס מיט פולן רעספּעקט פאַר זייערע טרעגער. נישט אומזיסט האָט מאַירל, דער ציניקער, דער גרופּע אַ נאָמען געגעבן: „פאָלקס־אוניווערזיטעט". די באַצייכענונג איז נישט געווען קיין צופיל איבערטריבענע. דאָס הויז האָט באמת מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ שטיק אוניווערזיטעט, ווו מ'איז געקומען באַרייכערן דעם האָריזאָנט פון וויסן און איבערדיסקוטירן די נייע אויפפאַסונגען פון וועלט־און יידישקייט־באַנעם, וואָס האָבן אַבסאָרבירט די מוחות פון דער יוגנט, אין יענער צייט.

פּראָפעסיאָנעלער־פאַריין

2 פאַקטאָרן, איינער אַ פּאָליטישער, דער צווייטער — אַן עקאָנאָמישער, האָבן בייגעשטייערט צו דער אַנט־

מייסדי ה„אוניברסיטה העממית" — די גרינדער פון פאָלקס־אוניווערזיטעט.

שטייאונג פון א שטאַרקן פּראָפעסיאָנעלן פאַריין אין שטעטל. דער פּאָליטישער: די עקזיסטענץ פון א ריי סאָציאַליסטישע פּאַרטייען, ווי א פּועל־יוצא פון דעם גוט־אַנטוויקלטן סאָציאַל־פּאָליטישן באַוווסטזיין פון דער סטאַשעווער יוגנט, אַרבעטער און געזעלשאַפטלעכקייט בכלל. דער עקאָנאָמישער: די עקזיסטענץ פון א באַשטימטער קליין־אינדוסטריע, בעיקר — די שיך־פּראָדוקציע, וועלכע האָט, בדרך הטבע, געוועקט ביי די אַרבעטער דעם דראַנג זיך צו אָרגאַניזירן, כדי צו שיצן צוזאַמען זייערע פּראָפעסיאָנעלע אינטערעסן און אויסקעמפן בעסערע סאָציאַלע באַדינגונגען.

דער אַמבעסטנס אָרגאַניזירטער טייל פון דער סטאַשעווער אַרבעטערשאַפט איז געווען די שטעפּערסעקציע, ביים לעדער־פאַריין, וואָס האָט געדינט אַלס מוסטער פאַר אַרומיקע שטעטלעך, ווו אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן זיך אָרגאַניזירן.

פון דריי גרופּן איז באַשטאַנען דער פּראָפ. פאַריין: איינע, — דער רוב — פון „בונד", אונטער דער אָנפירונג פון מאיר צימערמאַן, פאַריינס־סעקרעטער. די צווייטע — די קאָמוניסטן, מיט ישראל שניפער אין דער שפּיץ און די דריטע — פון די לינקע פּועלי־ציון, מיט יעקב יוסף בלאָך בראש (היינט אין ישראל). אייגנטלעך האָט נאָך עקזיסטירט א פערטע גרופּע אויך — פון „השומר־הצעיר" — אָנגעפירט פון חיים בעריש ראָזנמוטער. אָבער, נישט פאַרטרעטנדיק קיין זעלבסטשטענדיקע פּאָליטישע שטעלונג — האָט זיך די לעצטע, אין רוב פראַגן, סאָלידאַריזירט מיט די פּ. צ. און זיך געהאַלטן ווי איין גרופּע.

אין דעם צוזאַמענהאַנג איז כדאי צו פאַרצייכנען א קוריאָזן פאַקט: אויפן געביט פון אַרבעט האָט זיך אין שטעטל א מין נאַציאָנאַלע פאַרטיילונג אויסקריסטאַליזירט. בעת, כמעט די גאַנצע יידישע אַרבעטער־יוגנט איז געווען קאָנצענטרירט ביים שטעפּער־פאַך — איז דאָס שוסטער־פאַך, אין איר גרויסן רוב, געלעגן אין קריסטלעכע הענט.

מאיר צימערמאַן

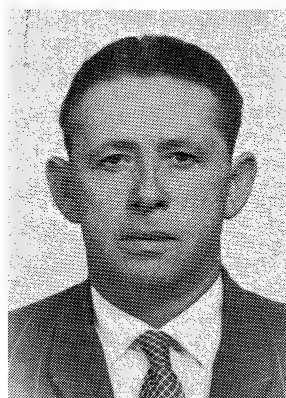
נישט געקוקט אויף דעם העפטיקן פּאָליטישן קאַמף, וואָס איז אָנגעגאַנגען, צווישן די פאַרשידענע אידעאָלאָגישע גרופּירונגען, און נישט מיט קיין קלענערער קראַפט צווישן די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען אַליין, וואָס זענען געווען פאַרטראָטן אין פּראָפ. פאַריין — האָט ח' מאיר צימערמאַן, אַלס סעקרעטער, אַרויסגערופן צו זיך אַלגעמיינע אַכטונג און דרך־ארץ, כאָטש ער איז געווען דער פירער פון אָרטיקן „בונד".

פון די פריסטע יוגנט־יאָרן א יתום, איז מאיר צימערמאַן געווען אַן איבערגעגעבענער סאָציאַליסטישער טוער. אין די שפּעטערע יאָרן האָט ער — ווי מ'האָט דערציילט אין שטעטל — געשוואַרצט די רוסישע גרענעץ, מיט דער כוונה, דאָרט, אין לאַנד פון זיינע חלומות, צו פאַרבלייבן. ער איז אָבער דורך דער פּוילישער מאַכט פאַרהאַלטן געוואָרן, אין תפיסה איינגעשפּאַרט און נאָך א געוויסער צייט — א צעבראָכענער און קראַנקער — צוריקגעשיקט געוואָרן אין שטעטל.

צוריקקומענדיק האָט מאיר צימערמאַן געאַרבעט, אַלס שטעפּער־געזעלן, ביי שמואל ראָטנבערג פון פּאָלוואַרק. טראָץ דער ספּעציעלער פלעגע האָט צימערמאַן מער נישט געקאָנט קומען צו זיך. די שווינדזוכט־באַצילן, פון דער אַזוי גערופענער „פּראָלעטאַרישער קראַנקהייט", האָבן זיך שוין געהאַט טיף איינגעפרעסן אין זיין יונגן קערפּער, און איז אין א קורצער צייט אַרום געשטאָרבן.

די סטאַשעווער אַרבעטערשאַפט, אומאָפּהענגיק פון פּאַרטיי און ריכטונג, האָט אים איינגעאָרדנט א גראַנדיעזע לוויה, אויף וועלכער עס זענען אגב אויך געווען פאַרטראָטן פאַרשטייער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי. אין די הספדים, וואָס זענען געהאַלטן געוואָרן, ביים אָפענעם קבר, איז געקומען צום אויסדרוק דער ווייטיק און טרויער איבער דער גרויסער אבדה פונעם יונג־פאַרשטאָרבענעם אַרבעטער־טוער. ביי דער געלעגנהייט איז אויך „געמאַכט" געוואָרן דער „חשבון" מיט דער קאַפּיטאַליסטישער אָרדנונג, וועלכע איז דער הויפּט־גורם — אויב נישט דער איינציקער שולדיקער — פון אַזעלכע און אַנדערע טרויעריקע, סאָציאַלע דערשיינונגען.

שלמה היימאן רמת־גן / אַ דענקמאָל אונזער שטעטל

די קינדער־יאָרן און די געבוירן־היים באַזיצן אַן אומגעהויערע אַנטשיידנדיקע השפעה אויפן לעבן פון יעדן שטערבלעכן. יעדער פון אונז, דערמאָנענדיק זיך אָן זיין היים, דאָרט, ווו זיין וויגעלע איז געשטאַנען; דאָרט, ווו ער האָט זיינע ערשטע וואַקלדיקע שריט געשטעלט; דאָרט, ווו ער האָט אָנגעהויבן דענקן און פאַרשטיין, וואָס ס'קומט פאָר אַרום אים — איז ווי אַן עלעקטרישער שטראָם וואָלט באַרירט זיין קערפּער. אָבער דער דאָזיקער באַריר איז אַזוי אָנגענעם, אַזוי זיס און צאַרט, אַז יעדעס מאָל ווען דאָס טרעפט באַמערקסטו פלוצלינג, ווי די' אויגן הייבן אָן פינקלען מיט אַ ליכטיק פייערל, ווערן נאַס, און אינגאַנצן ווערסטו באַהערשט פון אַ סענטימענטאַל־גליקלעכן געפיל, וועלכן וואָלסט געוואָלט איינהאַלטן אַזוי לאַנג ווי נאָר מעגלעך.

אויך אין די אויטאָביאָגראַפיעס פון באַוווּסטע מענטשן, ווי אין זייערע ווערק בכלל, שפּיגלען זיך אָפּ מיט ליכטיקע שטראַלן די קינדער־יאָרן פון זייער געבוירן־היים. מיט בענקשאַפט און ליבע דערמאָנען זיי זיך, נאָך אַ סך יאָרן, אין פאַרשידענע פּרטים און קלייניקייטן פון זייער קינדעריש־גליקלעכער צייט, וועלכע, זייענדיק אַליין מינדערוויכטיק און באַדייטונגסלאָז — האָבן זיי דאָך אומגעהויער באַווירקט און געשטאַלטיקט זייער כאַראַקטער און גייסט, ווי דאָס קומט צום אויסדרוק אין זייער לעבן און שאַפן. באַרימטע מענטשן קומען אָפטמאָל צוריק אין זייער אַלטער היים איינצוזאַפּן אין זיך פונדאָסניי אָט די ספּעציפיש־לאַנדשאַפטלעך־מענטשלעכע אַטמאָספער, וואָס האָט געלייגט איר סטעמפּל אויף זייער גייסטיקן און מאָראַלישן איך, כדי באַהויכט צו ווערן מיט נייע אָנרעגונגען אויף זייער ווייטערדיקן לעבנס־וועג.

אויך סתם מענטשן, וועלכע זענען אַוועק פון זייער יוגנט־היים מיט פיל יאָרן צוריק, מאַכן רייזעס, אָפטמאָל, פון טויזנטער קילאָמעטער, כדי צו כאַפּן אַ בליק אויפן מקור פון זייער אָפּשטאַם, באַנייענדיק דעם קאָנטאַקט מיט דעם היימישן קלימאַט, וואָס איז אַן אינטעגראַלער, אָפטמאָל אַן אומבאַוווּסטער, באַשטאַנדטייל פון זייער מענטשלעכן זיין — ביז צום לעצטן אָטעם־צוג.

מיר האָבן, ליידער, מער נישט די מעגלעכקייט צו באַזוכן אונזער יידיש שטעטל, כדי צו באַנייען דעם דאָזיקן, נשמה'דיק־אָנגענעמען קאָנטאַקט. אונזער יידיש סטאַשעוו, אַזוי ווי אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך אין דער ספּערע פון היטלער־ממשלה, איז אויף אַ בייזווייליקן אופן אָפּגעמעקט געוואָרן און עקזיסטירט נישט מער. דער דאָזיקער טראַגישער אומשטאַנד איז טאַקע די סיבה, וואָס אויף אונז, דעם הייפל איבערגעבליבענע, וועלכע קאָנען נישט מער פיזיש־וויזיאָנעל זיך באַהעפטן מיט דעם יידישן סטאַשעוו, ווי ס'האָט געלעבט און געקעמפט, געלערנט און געהאָפט, ליגט אַן אומגעהויערע פליכט און אחריות צו פאַראייביקן דעם טייערן אָנדענק פון אונזערע פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער, פריינט און נאָענטע — אָט די אַלע קדושים, וועלכע קאָנען מער נישט דערציילן וועגן זייער טאָג־טעגלעכן, פיזישן ווי גייסטיקן, געראַנגל, ווי אויך וועגן זייער בלוטיקן, כמעט טאָטאַלן אונטערגאַנג.

*

סטאַשעוו, אויסערלעך אַ שטעטל ווי אַנדערע שטעטלעך מיט די זעלבע דאגות פאַרן שווערן עקאָנאָמישן קיום — אַ רעזולטאַט פון דער דיסקרימינאַציע־פּאָליטיק מצד דער הערשנדער מאַכט. די גייסטיקע פּראָבלעמאַטיק, וואָס האָט באַשעפטיקט די יידישע קיבוצים אין דער צעשפּרייטקייט — האָט אויך געהערט צום פאַראינטערעסירונגס־קרייז פון סטאַשעווער יידישן

ישוב אין אַלע זיינע חלקים. און דאָך האָט סטאַשעוו מיט זיך פאָרגעשטעלט עפּעס אייגנאַרטיקס. אמת, די דאָזיקע אייגנאַרטיקייט, אַנדערשקייט, איז זייער שווער צו דעפינירן, איינצופאַסן אין אַ באַשטימטער, לאָגישער, שפּראַכלעך־קאָנקרעטער ראַם. און דאָך האָט זיך די דאָזיקע אייגנאַרטיקייט — און אין איר עקזיסטענץ האָב איך קיין שום ספק נישט — דאָס איז אויך נישט איינ־מאָל אָנערקענט געוואָרן פון די אַרומיקע ידישע ישו־בים — געפילט אויף יעדן שריט און טריט. סטאַשעוו האָט גייסטיקע פּראָבלעמען, ווי דאָס לעבן בכלל, נישט אויפגענומען לייכט. מיטן פולן ערנסט און לשם שמים־דיק האָט מען ביי אונז געקעמפט פאַר פּרינציפּן און וועלט־אַנשויאונגען, נייע ווי אַלטע. נישט געקוקט אויף דער קעגנזעצלעכקייט פון באַנעמען די פאַרשידענע ידישקייט־פּראָבלעמען, ווי די אַקטועלע צייט־פראַגן, דורך די העפטיק זיך באַקעמפנדיקע צדדים — האָט זיי אַלע צוזאַמען כאַראַקטעריזירט דער טיפער גלויבן אין דעם אַרויסגעזאָגטן אמת און אויסגעקליבענעם לעבנס־וועג.

זענען מיר טאַקע שטאָלץ געווען אויף אונזער שטעטל, וואָס האָט געשפּרודלט מיט איר געזעלשאַפט־לעכער, קולטורעלער טעטיקייט; וואָס איז פול געווען מיט בתי־מדרשים, שטיבלעך, אָרגאַניזאַציעס, פּאַרטייען, רעפערענטן, ביבליאָטעקן, טעאַטער־פאָרשטעלונגען, אייגענע אַמאַטאָרן־טרופּן, כאָרן, ספּאָרט־קלוב א. אַ. וו.

אַלע עקזיסטירנדיקע גרופּן אין שטעטל האָבן אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט, סיי אויפן אָרגאַ־ניזאַציאָנעלן געביט, מיטן ציל אַריינצודרינגען אין וואָס ברייטערע קרייזן, סיי אויפן רוחניות׳דיקן געביט, כדי צו פאַרטיפן זייערע ידיעות און פעאיק זיין שלאָגן די קעגנער מיט וואָס שטאַרקערע אַרגומענטן.

אין דעם צוזאַמענהאַנג מוז מען אונטערשטרייכן די באַזונדערס־וויכטיקע ראָל פון קן פון „השומר־הצעיר" פאַר דער דערציאונג פון דער סטאַשעווער יוגנט און זיין אַלגעמיינע השפעה אויפן שטעטל. דער „השומר־הצעיר" האָט ווייט איבערגעשטיגן, לכל־הפחות אין מיין צייט, אַלע אַנדערע אָרגאַניזירטע שטעטלדיקע גרופּן,

המקהלה של „השומר־הצעיר" — דער כאָר פון „השומר־הצעיר"

און זיך דערוואָרבן אַן עקסטרע פּלאַץ אין דער דינאַמיש־ברויזנדיקער אַטמאָספער פון דער אָרטיקער געזעלשאַפטלעכקייט.

ווי ווייט די השפעה פון סטאַשעוו האָט געווירקט אויף די שטעטלדיקע, קאָן, צווישן אַנדערע, אויך אילוסטרירן דער פאַקט, אַז די סטאַשעווער, קומענדיק אין דער גרויסער וועלט, האָבן זיך ווייניק אַסימילירט און האַלטן אָן ענג־וואַרעמע פאַרבינדונגען אַזוי צווישן זיך ווי מיט אונזערע בני־עיר אין ישראל, סיי אַלס פּרטים, סיי לאַנדסמאַנשאַפטלעך. דאָס קומט אויך צום אויסדרוק, ביי באַגעגענישן מיט סטאַשעווער, וועלכע האָבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל אַפילו מיט מערערע צענטליקער יאָרן צוריק, ווי אויך אין זייער וואַרעמער באַציאונג צו אונז בעת׳ן באַזוכן ישראל.

*

אונזער שטעטל האָט זיך פאַרדינט, אַז מ׳זאָל עס פאַרצייכענען און איר אויפשטעלן אַן אייביק־דויערהאַפטיקע מצבה.

אַ דויערהאַפטיקע מצבה **צום אָנדענק פון דעם טראַגישסטן דור אין דער יידישער געשיכטע — וואָס איז אַזוי רייך אין טראַגיק — אַ דור, וועלכער האָט געהאָפט צום לעבן און איז אויף אייביק פאַרשוווּנדן — קוים איבערלאָזנדיק אַ זכר.**

איז עס די הייליקע פליכט פון דאָזיקן זכר: **רעגיסטרירן פאַר די קומענדיקע דורות, פאַר אונזערע קינדער און זייערע נאָכפאָלגער, דאָס מענטשלעכע, גייסטיקע בילד פון אונזער טייער שטעטל אין איר ביטערן געראַנגל פאַר עקזיסטענץ, אינמיטן פון אַ פיינטלעכער סביבה, און איר שוידערלעכן אומקום.**

און מיטן אויפשטעלן דעם זכר **דורך דעם איבערגעבליבענעם זכר** — פאַראייביקן מיר זייער קיום!

די נשמות פון די אומשולדיק־אומגעקומענע באַגלייטן אונז אין דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט...

יחיאל וויינשטאַק הרצליה / געווען א שטעטל סטאשעוו

איבער רחבות׳דיקע פּוילנ׳ס פעלדער און וועלדער האָבן האַלב־קולטיווירטע וועגן געפירט צו דעם קליינעם שטעטעלע סטאַשעוו, וואָס האָט זיך פונאַנדערגעשפּרייט צווישן די אַרומיקע דערפער, מיט די אָרעמע קליינע הייזקעס און שטרוי־באַדעקטע דעכער.

איבער גרויסע שטחים האָבן זיך גרינע פעלדער־פליינען געצויגן, איבער זיג־זאַג וועגן האָבן זיך סאַזשעלקעס דורכגעריסן, און צווישן איין טייל שטעטל און דעם צווייטן איז געפלאָסן אַ טייכל, רואיק, שטיל, ווי דאָס לעבן פון די מענטשן אין שטעטל.

אָפט האָט זיך דאָס וואַסער צעברויזט, אַרויס פון די ברעגן און פאַרפלייצט די אַרומיקע סביבה; דערגרייכט די אָרעמע הייזקעס פון עק־שטעטל און צום פאָלוואַרק דערגאַנגען. געשען איז עס אין סוף ווינטער, ווען די וואַרעמע זונען־שטראַלן האָבן געשמאָלצן דעם שניי און דעם דיקן אייז פון טייכל. גרויסע „קריעות״ פון אייז זענען זיך ברחבות׳דיק געשווומען מיטן שטראָם, אָנזאָגנדיק די ענדערונג אין דער נאַטור. און בעת דאָס טייכל האָט באַקומען פאַרשטאַרקונג פון די אַרומיקע צוגעפלאָסענע וואַסערן, האָט ער זיך גענומען „בלאָזן״ ווי יענער אויפגעקומענער גביר — ווייזנדיק וואָס ער קאָן.

יידן פון שטעטל האָבן דאָס געהאַלטן אַלס שטראָף פאַר זייערע זינד פון אַ גאַנץ יאָר,— דאַקעגן די וואַסערטרעגער, באַלאָדן מיט זייערע האָלצערנע עמערס, זענען אין האַרצן געווען צופרידן פון די אויפגעהויבענע וואַסערן צום ברעג, וועלכע האָבן פאַרלייכטערט דאָס

אנשעפן די עמערס־וואַסער פאַר זייערע גבירישע באַלעבאַטים...

די אימה׳דיקע פאַרפּלייצונגס־טעג זענען פאַרביי און דאָס טייכל האָט זיך צוריקגעצויגן אין זיין דורות־לאַנגן וועג און געפלאָסן ווידער שטיל איבער גערטנער און פעלדער, פאַרשווינדנדיק העט־ווייט אין דער גרויסער ווייסל.

אין די שיינע פרילינגס־טעג האָבן מענטשן פאַר־בראַכט ביים טייכל זייערע אַפּרו־שעה׳ן; קליינע שיפלעך מיט זינגנדיקער און לאַכנדיקער יוגנט פלעגן זיך וויגן איבער די מילדע כוואַליעס; שטיפערישע קינדער זענען אַריינגעשפּרונגען אין וואַסער און אַוועק־געשוווּמען ווייט, צום האָריזאָנט... פון די קוסטעס, אַרום ברעג, האָבן זיך דערטראָגן הילכיקע שמועסן און געלעכטער פון יוגנטלעכע שפּאַצירנדיקע פּאָרלעך. די ברעגן פון טייכל האָבן וויברירט מיט לעבן און די מילדע כוואַליעס האָבן געשעפּטשעט ליבע צו די אַלע, וואָס האָבן אָנגעפילט די אַטמאָספער אַרום מיט טרוים און האָפענונג.

די זון איז פאַרגאַנגען אין מערב. די לעצטע שטראַלן זענען געפאַלן אויף דעם שטילן טייכל און אַלץ האָט געאָטעמט מיט פרילינג, יוגנטלעכקייט און לוסט. עס איז צוגעפאַלן דער אָוונט, די יוגנט איז זיך פונאַנדערגע־גאַנגען און דאָס טייכל האָט אָנגעהויבן זיין שעפּטשנדיקע נאַכט־תפילה.

געווען אַ שטעטל סטאַשעוו. אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך אין פוילן און דאָך אַנדערש ווי אַלע.

בערגיקע און גלייכע געסלעך האָבן באַצירט דאָס שטעטעלע; נידעריקע הייזקעלעך האָבן זיך געשלענגלט לענג־אויס די געסלעך. די לאַנגע יאָרן האָבן געלאָזן זייערע שפּורן אויף די הייזקעס און דער גרינער מאָך האָט באַצירט זייערע אַלט־געבויגענע שינדל־קעפּ...

אינמיטן שטעטל האָט זיך געפונען אַ פּירקאַנטיקער מאַרק, אַרומגערינגלט פון אַלע פיר זייטן מיט ברייטע טראָטואַרן און אינמיטן — אַ ברוקירטער פּלאַץ. אין צענטער פון מאַרק האָט זיך פונאַנדערגעשפּרייט דאָס אַלטע ראָטהויז, מיט געשעפטן אינמיטן די דיקע מויערן־ווענט. יידן און קריסטן האָבן דאָרט געהאָט קראָמען און געצויגן פון זיי חיונה.

דער מאַרק, באַצירט מיט ווייסע הייזער, איז געווען די קרוין פונעם שטעטל. דאָ האָט געבליט יידישער מסחר. דאָ זענען אין די לעצטע יאָרן געקומען און געגאַנגען אויטאָבוסן אין מרחקים, געפירט און געבראַכט מענטשן און סחורות. יעדע נייעס פון דער גרויסער שטאָט האָט זיך, מיט יעדן אָנקומענדיקן אויטאָבוס, גלייך פאַר־שפּרייט אין שטעטל, און גרופּן נייגיריקע האָבן איבער זיי דיסקוטירט אונטער די גרויס־צעוואַקסענע קאַשטאַן־ביימער.

אַ ספּעציעלע געשעעניש אין לעבן פון שטעטל זענען געווען די מאַרק־טעג, בעת הונדערטער פויערן פון דער גאַנצער סביבה פלעגן אָנקומען מיט זייער פּראָ־דוקציע. די אויסגעשפּאַנטע פערד זענען צוגעבונדן געוואָרן צו די פאַרקאַנעס און די געבראַכטע סחורה איז אויסגעשפּרייט געוואָרן איבערן וואָגן: קאַרטאָפל, הינער, מערן, ציבעלעס, קרויט א.אַ.וו.

ווי אויסגעהונגערטע זענען הונדערטער מענטשן „באַפאַלן" די פויערן און אָפּגעקויפט אַלץ, וואָס ס׳האָט זיך געלאָזן. די צופרידענע פויערן האָבן מיטיק־צייט זיך אַלאַז געטאָן איבער די יידישע געשעפטן, כדי איינצוקויפן זייערע נייטיקע באַדערפעניש: בלוזעס, הויזן, היטלען, שיך, האַלץ־אויסאַרבעטונגען, אַרבעטס־מכשירים און דער עיקר — צו נעמען אַביסל משקה, כדי צובאַנעצן דעם אויסגעטריקנטן גאַרגל. אַ גרויס געפילדער האָט געהערשט אין די שענקן. פלעשער יי״ש זענען אויסגעליידיקט געוואָרן אין אויגנבליק; האַלב־שיכורע פויערן זענען מיט געוואַלד אַרויסגעשלעפּט געוואָרן דורך זייערע פויערטעס פון דאָרטן, מורא האָבנדיק פאַר די לעצטע עטלעכע זלאָטעס, וואָס זענען נאָך ביי זיי פאַרבליבן פון זייער גאַנצן פדיון אין מאַרק־טאָג.

יונגע שקצים מיט שיקסעס האָבן זיך אַרומגענומען און געשפּאַצירט איבער די געשעפטן, קויפנדיק פאַרביקע לענטעס, ביליקע שפּילקעס, קרעלן אדער הייליקע איקאָנעס פאַר זייערע געליבטע.

אַלע גאַסן האָבן אויפגעלעבט אין אַ מאַרק־טאָג.

אַלץ האָט געוואַרט אויף דעם: סוחרים, בעלי־מלאכות און כל־מיני הענדלער און פּעדלערס. דאָס שטעטל האָט געהאַט פון דעם מאַרק־טאָג חיונה אויף אַ גאַנצער וואָך. אויך קבצנים האָבן געשעפּט „פּרנסה" אין דעם טאָג; ווען דער האַנדל גייט איז אויך די האַנט אָפן און אַלע גיבן נדבות. אָט זיצט צווישן רוישיקן עולם אַן אַלטער בלינדער פּויער, גרימפּלט אויף זיין צעבראָכע־נעם מוזיקאַלישן אינסטרומענט עפּעס אַ לידל און ברומקעט אונטער צום טאַקט. פאַר יעדער אַריינגע־וואָרפענער מטבע אין זיין פאַרשמאַלצענעם היטל אַריין, מורמלט ער עפּעס צו און צלמ'ט זיך אָפּ מיט גרויס הכנעה.

ווען דער פאַרנאַכט איז אָנגעקומען האָבן די פּויערן, גאַנץ אויך האַלב שיכור'ע, אָנגעהויבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל מיט ווילדע געשרייען. אַ טייל האָט געריטשעט עפּעס אויסטערלישע מעלאָדיעס און אַ טייל האָט סתם אַרויסגעלאָזט אַ רייך־פאַרביקע קאָלעקציע מיט זאַפּטיקע קללות אויפן חשבון פון כלל...

געקומען איז מאַיעסטעטיש די נאַכט. יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט פון מאַרק־געפילדער און פון די שיכורים. זיי זענען געווען שטאַרק צופרידן פון מאַרק־פדיון, דאַנקנדיק דעם אויבערשטן פאַר זיין געבן פרנסה עמך ישראל, אָבער אין האַרצן האָט גענאָגט אַ טיפער צער אויפן גורל פון אַ פאָלק, וואָס איז אָפּ־הענגיק אין זיין עקזיסטענץ פון פרעמדער גאָב...

די יוגנט פון שטעטל און די אַרבעטער האָבן געהאַט זייער אינטערעס אין די אָוונטן. זיי פלעגן זיך פאַר־זאַמלען גרופּנווייז אין די גאַסן אָדער אין זייערע קלובן און דיסקוטירן איבער פאַרשידענע וועלט־פּראָבלעמען און איבער זייער אייגענער צוקונפט. פאַרליבטע פּאָרלעך שפּאַצירן איבער די האַלב־פינצטערע געסלעך, הייבן אויף זייערע בליקן צום אויסגעשטערנטן הימל און חלומ'ען וועגן אַ שיינער פריי'ער צוקונפט ערגעץ ווייט, אין לאַנד פון די אבות; אין לאַנד, ווו דער הימל איז בלויער ווי בלוי, ווו דעם באָקסער עסן די ציגן און מאַראַנצן וואַלגערן זיך אין די גאַסן; אין לאַנד, ווו חלוצים מיט חלוצות פלאַסטערן שאָסייען, בויען הייזער און פלאַנצן גערטנער; אין

פעילי ספריית „פרץ" — אַקטיווע טוער פון פרץ־ביבליאָטעק

לאַנד, ווו אַלע זיינע איינוווינער זענען יידן און ווו קיין שיכור קאָן מען אַפילו אויף קיין רפואה נישט געפונען...

אָבער, נישט אַלע טרוימען וועגן דעם שיינעם כרמל־באַרג אָדער יזרעאל־טאָל. פאַראַן אַזעלכע וואָס טרוימען וועגן אַ וועלט פון גערעכטיקייט גאָר ערגעץ אַנדערש, אָדער: „ווו עס איז מיר גוט — דאָרט איז מיין פאָטערלאַנד". די דאָזיקע טרוימען און אידעאַלן רופן אַרויס הייסע דעבאַטן. די יוגנטלעכע באַמיען זיך מיט זייער גאַנצן טעמפּעראַמענט צו איבערצייגן זייערע קעגנער אין דער ריכטיקייט פון זייער וועג. דאָס שטעטל איז ווי אויף רעדלעך...

דאָס שטעטל איז געווען ענג פאַר דער דינאַמישער יידישער יוגנט, זי האָט פאַרגעזעצט איר טעטיקייט אויף די אַרומיקע פעלדער און נאָענטן וועלדל.

נישט ווייט פון דער קירכע פירט דער וועג צום קריסטלעכן צמענטאַזש און פון דאָרט — צו די גרינע ברייטע פעלדער.

די קירכע — אַ גרויסע, אַ מעכטיקע, מיט אַ געל ברייטן טויער, שטייט צום סוף פון שטעטל, ווי די היטערין פון סטאַשעוו. אירע הויכע טורעמס און טורעמלעך, לויטן גאָטישן סיסטעם, רייסן זיך ווי אין הימל אַריין. דער גרויסער מעשענער גלאָק צעקלינגט זיך יעדן אָוונט, רופנדיק זיינע גלויביקע צו תפילה און מעשים טובים. דער טרויעריקער מאָנאָטאָנער קלינג־קלאַנג וואַרפט אַן אַ מורא אין דער טיפער שטעטלשער שטילקייט.

אָבער ווען די יוגנט לויפט אַדורך מיט שנעלעטריט די דאָזיקע קירכע און קומט־אָן אין פעלד אַריין, דערפילן זיי גלייך די ענדערונג אין דער נאַטור. וואָס פילט־אָן זייערע הערצער מיט פרייד און לוסט. די גרינע פעלדער. די ריחות פון די בלומען און אַנדערע געוויקסן, די ברייטקייט און רייכקייט פון דער נאַטור, די בלויע הימלען מיט די ווייסע וואָלקנדלעך, דאָס אַלץ שאַפט אַ געפיל פון יוגנטלעכקייט און פרישקייט.

דער טאָג פאַרגייט און די זון שיקט אירע לעצטע שטראַלן אויף דער שפּאַצירנדיקער יוגנט אין די פעלדער און וועלדל. די זאַנגען אין פעלד שאָקלען זיך מאַיעסטעטיש אין לייכטן ווינטעלע, זאָגן תפילה צום באַשעפער און זענען שטאָלץ אויף זייער ווירקזאַמער אויפגאַבע אין לעבן: אָנצוהאַלטן די עקזיסטענץ פון דער קרוין פונעם באַשאַף — דעם מענטש.

די שטילע רואיקייט פון וואַלד רייסט איבער יוגנטלעכער הילכיקער געלעכטער און האַרציקער געזאַנג. אַט גייסטו פאַרביי דעם צמענטאַזש און פון דער ווייט, ביי אַ בוים, צעזינגט זיך אַ טרויעריקער ניגון, באַגלייט דורך אַ מאַנדאָלינע, בעת די חבריה האַלט אונטער אין כאָר.

אין דער רעכטער זייט פון באַרגיקן אַראָפּגאַנג געפינט זיך דער טיפער טאָל. דאָרט פירן יוגנטלעכע הייסע דיסקוסיעס אָדער זיצן פאַרטיפט אין אַ בוך איבער דאַרווין, קראָפּאָטקין אָדער קאַרל מאַרקס. דאָ, אין דעם טאָל, לעבט די יוגנט איר גייסטיקן לעבן. דאָ ווערט געשמידט איר באַוווסטזיין, דאָ טרוימט זי איבער הויכע אידעאַלן פון בויען אַן אייגענע יידישע היים, פון איינפלאַנצן גערעכטיקייט אויף דער וועלט און ליבשאַפט פון מענטש צו מענטש.

חיה סאלניק חיפה / כ׳פארלאז דיך, סטאשעוו, מיין שטעטל

נישט נאָר אַ טאָג פון גליק, נאָר אויך פון ראַנגלעניש איז געווען דער טאָג, ווען כ׳האָב דיך פאַרלאָזן, מיין שטעטל סטאַשעוו.

די נשמה׳דיקע צוגעבונדנקייט צו דער נאָנטער משפחה און די פּאַרטיי־חברים און פריינט האָט אַנטפּלעקט געפילן פון ברודערלעכער איבערגעגעבנקייט און גורל־געמיינזאַמקייט, סיי אין מאָמענטן פון פרייד, סיי אין מאָמענטן פון צער.

די דערמאָנטע חבר׳ישע אייגנשאַפטן זענען געקומען צום אויסדרוק אויף פאַרשידענע וועגן און אומשטענדן. איז דאָס געווען אין דער פאָרם פון פינאַנציעלער הילף, אין וועלכער ווער פון די חברה האָט זיך גענייטיקט דרינגנד, אָדער וועלכע ס׳איז הילף פון אַן אַנדערן כאַראַקטער — שטענדיק איז דאָס געווען די פּאַרטיי, וועלכע האָט אויסגעשטרעקט, די ערשטע, איר חבר׳ישע האַנט, שטיצנדיק יעדן נויטבאַדערפטיקן, מיט וואָס און ווען זי האָט נאָר געקאָנט.

באַזונדערס האָט זיך די דאָזיקע חברי׳שע האַרציקייט אַנטפּלעקט, בעת ווער פון די חברים איז קראַנק געוואָרן. אין די פאַלן זענען אַלע געווען וואַך און אָפּגעגרייט צוטאָן אַלץ, וואָס ס׳איז נאָר געווען אין זייערע מעגלעכקייטן, אַבי דעם קראַנקן צוריקצושטעלן אויף די פיס, פיזיש ווי מאַטעריעל. אַזעלכע איז געווען די פיזיאָנאָמיע פון דער שטעטלשער יוגנט — פון איר מענטשלעכער זייט. אָבער אויך אין גייסטיק־קולטורעלער הינזיכט איז אונזער יוגנט געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. ס׳איז גענוג געווען נאָר אַרויסצוברענגען פון מויל די 2 ווערטער: „סטאַשעווער יוגנט" — און באַלד האָבן זיך די אַסאָציאירט מיט קולטורעלער אַנטוויקלונג און סאָציאַלן באַוווסטזיין.

ס׳איז דעריבער נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז אין דער אויבנגעשילדערטער חבר׳יש־וואַרעמער אַטמאָספער — איז זער שווער אָנגעקומען צושיידן זיך פון משפחה, חברים און פריינט.

אָבער פון דער אַנדערער זייט, האָט דער אידייאיש־פּאַרטייאישער באַוווסטזיין און קאָנסעקווענץ געפאָדערט דאָס זייעריקע, אַרויפלייגנדיק זייער סטעמפּל אויף אונזערע מעשים, אויך דעמאָלט ווען זיי זענען געווען

דיאַמעטראַל־קעגנזעצלעך צו מענטשלעכע און חברי׳שע געפילן. דער אידעאַל פון „בנין־הארץ״, פאַר וועלכן מיר האָבן, לאַנגע יאָרן, געפירט אַ שווערן און קאָמפּראָמיסלאָזן קאַמף, מיט די אַנדערע יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטייען אין שטעטל, ווי: דער בונד און די קאָמוניסטן — האָט גובר געווען און געשטעלט אין שאָטן געפילן און סענטימענטן.

דעריבער, ווען ס׳איז געקומען דער אַנטשיידנדיקער טאָג פון אָפּפאָר — האָבן געמישטע געפילן, פון פרייד און טרויער גלייכצייטיק, מיך באַהערשט. פרייד — ווייל איך האָב געהערט צו די ווינציקע, וועלכע האָבן זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זייער לאַנגיאָריקן, אויסגעבענקטן טרוים: פּערזענלעך אָנטיילנעמען אין דער אויפריכטונג פון אַ היים פאַרן היימלאָזן פאָלק; טרויער — ווייל כ׳האָב געמוזט, מיט איין מאָל, איבעררייסן די טיפע צוגעבונדנקייט צו די נאַטור־שיינקייטן פון אונזער שטעטל: די ברייט־אויס־געשפּרייטע, גרינע פעלדער; דעם פּרעכטיק־געפלעגטן גאָרטן; דעם ראָמאַנטישן גאַליעווער וואַלד מיט דער אָזיערע, ווו מ׳האָט זיך, אין באַצויבערנדיקע נעכט, געלודקעוועט ביי לבנה־ליכט. און דער עיקר: צוליב דעם דראַסטישן איבעררייסן, — אפשר אויף שטענדיק — מיט דעם האַרציקן מענטשלעכן פּייזאַזש — מיט דער גלענצנד־אַנטוויקלטער, אויפריכטיק־איבערגעגעבענער סטאַשעווער יוגנט, וועלכע איז אַזוי טיף איינגעבאַקן אין האַרצן

די אויבנגעשילדערטע קאָלעגיאַלע אייגנשאַפטן האָבן זיך, אין זייער גאַנצער שיינקייט, אַנטפּלעקט אין טאָג פון מיין אָבפאָר. די גאַנצע פ. צ. באַוועגונג, אין שטעטל, האָט אין דעם טאָג געוואָרפן די אַרבעט, צונויפזאַמלענדיק זיך אין מיטן מאַרק, פון וואַנען די מאַשינען זענען אָפּגעפאָרן — כדי אָנטיילצונעמען אין דער שמחה פון אַ חבר, מיט וועמען מ׳האָט צוזאַמען גע׳חלומ׳ט און געקעמפט. פון די פּנימ׳ער, וואָס האָבן געשטראַלט פאַר פרייד, און פון די פייכטע אויגן, וואָס האָבן געגלאַנצט פון גערירטקייט — האָט מען בפירוש געזען, ווי די פאַרזאַמלטע לעבן ממש איבער די גע־שעעניש. ספּאָנטאַן, פון קיינעם נישט פאַראָרדנט, האָט זיך האַנט אין האַנט פאַרפלאָכטן און אַ הילכיקער הורה־

חתונת בת הרב — די חתונה פון רב׳ס טאָכטער

טאַנץ האָט אַלע אַרומגעכאַפּט. אגב, אין סאַמע מיטן פון דער אַלגעמיינער התלהבות, האָט זיך פלוצים באַוויזן די פּוילישע פּאָליציי, וועלכע האָט נישט „געקאָנט״ פאַרטראָגן דעם גערויש פון דער טאַנצנדיק־זינגנדיקער יידישער יוגנט, וואָס „שטערט״ די עפנטלעכע רו — און ווער ווייס, אפשר איז דאָס גאָר אַן אָנזאָג פון דער רעוואָלוציע ר״ל — נעמענדיק טרייבן דעם עולם פון מאַרק, ווייט־ווייט, אין דער אָפּטער גאָס אַריין. אָז די „רעוואָלוציע״ איז געוואָרן צוריקגעשטויסן — האָט דער עולם באַנייט דאָס זינגען און טאַנצן, ביז די מאַשין האָט גערירט פון אָרט, פאַרשווונדנדיק אין די אומזע־באַרע ווייטקייטן.

מיט טרערן אין די אויגן האָב איך געוואָרפן דעם לעצטן בליק אויף מיין פאַנטאַסטיש־געליבט שטעטל — וועלכעס כ׳האָב מער נישט זוכה געווען צוזען.

יצחק קאזוכאוויטש אור־יהודה / דער גאליעווער וואלד

דערמאנענדיק די, גלייך ווי א טיש, אויסגעשפרייטע הינטערשטאטישע לאנקעס, דעם צמענטארנע וועג, און בעיקר דעם גאליעווער וואלד — וועט נישט איינער פון אונז סטאשעווער, ווו ער זאל זיך נישט געפונען, באהערשט ווערן פון זיך אנהויפנדיקע אסאציאציעס און מחשבות, וועלכע זענען אומצערייסבאר־פארבונדן מיט די דאזיקע פארברענג־ערטער. דאבייַ וועלן אן ספק פארביישוועבן דורכן זכרון, ווי דורך א קאלידאסקאפ, אנגענעמע איינדרוקן, איבערלעבטע אויפן „שויס" פון די דאזיקע פרעכטיקע נאטור־לאנדשאפטן: אונטער די שטאלצע, שטיל־פליסטערנדיקעביימער, אויף די טיפע, זאפטיקע, שמעקעדיקע גראזן, אדער צווישן די זיך־וויגנדיקע, פאלנדיקע זאנגען.

צו אונזער גרויסן באדויער איז נישטא קיין שום פראפארץ צווישן דער טעטיקייט פון מלאך פון שכחה און דער פון מלאך פון זכרון. דאס איז די סיבה, וואס פונעם רייכן אוצר פון אינטערעסאנטע איבערלעבענישן, זענען אין קעניגרייך פון אונזער געדעכעניש, נאך אזויפיל יארן, ווייניק שפורן געבליבן — און נאר א ברוך־טייל פונעם עבר, וואס די אכזריות'דיקע צייט האט נאכנישט באוויזן צו פארטושן ווייל איך דא ברענגען אויפן פאפיר.

פול מיט לעבן און שווונג — דאס איז געווען דער קען־צייכן פון דער סטאשעווער יוגנט. צוליב איר אימפולסיוויקייט און דינאמישן טעמפעראמענט — האט די דאזיקע יוגנט, וועלכע האט, מיט אלע פיבערן פון דער נשמה, געגארט צו פרייהייט, נישט געקאנט משלים זיין מיט די ענגע, דושנע גרענעצן פונעם שטעטל. האט טאקע די יוגנט געזוכט, און אויך געפונען, וועגן און מיטלען צו באפרייען זיך פונעם שטרענגן, אומסאלידאריאנטן בליק פון די קאנסערוואטיוו־צוריקגעשטאנענע עלטערן, פון א „גיט־אויג", און סתם רכילות־טרייבער, וואס האבן אגב נישט איינמאל גורם געווען צו אומזיסטע, אומאנגענעמע שטרייטיקייטן.

איינער פון די אידעאלסטע פלעצער פארן דאזיקן צוועק איז געווען דער גאליעווער וואלד, ווו מ'האט געקאנט שעה'ן־לאנג אנגענעם פארברענגען, נישט ווערנדיק פון קיינעם געשטערט, און אפילו פון א זייטיק־מענטשלעך אויג נישט באמערקט.

די, אן א שיעור, „שטילע" ווינקעלעך, האבן נישט נאר געדינט פאר ראמאנטיש־פארליבטע פארלעך, אדער פאר סתם שפאצירנדיקע, וועלכע זענען ספעציעל געקומען, כדי איינצואטעמען די געזונטע, ריינע, פרישע, שמעקעדיקע וואלד־לופט — נאר אויך ווי א פארזאמלונגס־פלאץ פאר פארשידענע לעגאלע ווי אומלעגאלע פארטייען און באוועגונגען, וועלכע האבן דארט, אויף דער פרייער לופט, אומגעשטערט פון קיינעם, געפירט א היפשן טייל פון זייער ארגאניזאציאנעלער טעטיקייט.

נישט איינמאל האט אויך געטראפן, אז גאנצע מחנות פון יידישע יוגנטלעכע, אויסדעקארירטע מיט פענער און סקויטישע מונדירן, האבן זיך א לאז געטאן אין וואלד אריין, ווו זיי האבן, אונטערן פרייען הימל, פארברענגט א גאנצן טאג, איינזאפנדיק דעם פארשיכור'נדיקן, געזונטן אראמאט פון די סאסנע ביימער.

און דא איז דאס ארט אונטערצושטרייכן — און דאס איז איינער פון די וויכטיקסטע כאראקטער־שטריכן פון דער סטאשעווער יוגנט — אז די „פרייהייט", וועלכע אונזער יוגנט האט געזוכט, איז נישט געווען פון דעם מין, וואס האט געצילט אראפצווארפן פון זיך יעדן עול, כדי זארגלאז, אן העמונגען און סקרופולן, צו מאכן א לעבן. באשיידנקייט, צוריקגעהאלטנקייט, נישט איבערשרייטנדיק די גרענעצן פון אנשטענדיקייט — דאס איז געווען איר דעוויז!

נישט געווען ביי דער דאָזיקער יוגנט קיין מער פאַרהאַסטער באַגריף ווי: פּיליסטעריע. האָט דעריבער אונזער יוגנט נישט יעדן עול — נאָר אַ באַשטימטן עול פון זיך אָפּגעטרייסלט: דעם עול פון געדאַנקן, מנהגים און לעבנס־שטייגער, וועלכע זענען זיי אָנגעוואָרפן געוואָרן דורך דעם עלטערן דור, און אין וועלכע זיי האָבן — מיט רעכט אָדער אָן — געזען דעם מקור פון וועגעטאַציע, אָפּגעשטאַנענקייט, אויסזיכטלאָזיקייט. נאָכנישט אַבסאָלוט באַפרייט פון פריערדיקן יאָך — און שוין האָט אונזער יוגנט גענומען אויף זיך פרייוויליק, און מיטן ברען פון חסידי׳שער התלהבות, — אַ ירושה־אייגנשאַפט פון די זעלבע „צוריקגעשטאַנענע" עלטערן — נייע פליכטן און אויפגאַבן, פאַר וועלכע זי איז גרייט געווען צו „גיין" אין פייער און וואַסער.

מיט טיפן רעספעקט און אמונה האָט אונזער יוגנט אויפגענומען די נייע אידייען, אַלגעמיין־וועלטלעכע ווי די ספּעציפיש־יידישע, באַהאַנדלנדיק זיי מיט אַזאַ אויפ־ריכטיקן אינטערעס, ווי ס׳וואָלט פון דעם געווען אָפּ־הענגיק דער פערזענלעכער קיום פון יעדן פון זיי. יעדעס ניי־דערשינענע ליטעראַריש ווערק, פון סאָציאַל־פּאָליטישן ווי פון וויסנשאַפטלעכן אינהאַלט — איז נישט געווען פרעמד אונזער יוגנט. הערצל און מאַרקס, פרויד און דאַרווין, פּרץ און ניטשע, ביאַליק און בייראָן — זענען געלעזן געוואָרן מיט ברען, אינעם באַוווסטזיין, אַז מען באַטייליקט זיך אין אויפשטעלן אַ נייע בעסערע וועלט אויף די חורבות פון דער אַלטער.

אין גרונט גענומען איז די סטאַשעווער, אַזויגערופע־נע, „פרייע" יוגנט, ווי 2 וואַסער־טראָפּנס ענלעך געווען צום רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן עלטערן דור. ביידע: די „פרייע" יוגנט ווי די רעליגיעזע עלטערן, האָבן מער געלעבט אין זייער גייסטיק־אויסגעטרוימטער וועלט, ווי אין דער קאָנקרעטער ווירקלעכקייט פון זייער אוממיטלבאַרער סביבה; ביידע — יעדער צד אויף זיין שטייגער — זענען געווען טיף איינגעגלויבט אין זייערע פאַרפאַנצערטע, אַבסטראַקטע אמת׳ן, און מיט דער פולער ערנסטקייט און אויפריכטיקייט פון זייערע כשר׳ע, דאָן־קישאָטישע נשמות אַלע אָנשטרענ־

סטודנטים בסטאשוב משנת 1925 — אַ גרופּע סטודענטן פון 1925

גונגען געמאַכט, כדי זיי צו פאַרפלאַנצן אין קאָנקרעטן, טאָג־טעגלעכן לעבן.

אַ גאַנץ נייע ווענדונג אין די „באַציאונגען" צווישן דער סטאַשעווער יוגנט און גאַליעווער וואַלד איז איינגעטרעטן אין דער לעצטער, אומגליקלעכער מלחמה, בעת די האַקנקרייצלער האָבן אַדורכגעפירט די אַזוי־גערופענע „אַקציעס", ד. ה. יידן־פאַרניכטונג. די דאָזיקע „באַציאונגען" האָבן דעמאָלט אָנגענומען טראַ־גישע פאָרמען. נישט מער קיין פאַרוויילונג־און אָפּרו־פלאַץ איז דער וואַלד געווען — נאָר אַ מקום־מקלט פאַר הונדערטער יידישע בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן

ביכשטעבלעך זייער לעבנס־גירל פארבונדן מיטן וואלד, זוכנדיק דארט שוץ און רעטונג.

אין דאזיקן וואלד — א פון גאט־געבענטשטער ארט פאר אלע מידע, קראנקע און טרוימערישע נשמות אין נארמאלע צייטן — האט זיך א דערשיטערנדיקער געראנגל אפגעשפילט צווישן דער אומשולדיקער, טיף־דענקנדיקער, סטאשעווער יידישער יוגנט און די פאטאלאגישע האקנקרייץ־הענקער, וועלכע האבן גע־צילט צו פולער פארניכטונג פונעם לעצטן יידן־רעשטל.

וואלטן די ביימער געקאנט ריידן — וואלטן זיי דערציילט וועגן אויפטרייסלנדיק־שרעקלעכע סצע־נעס, וועגן דעם שפלות'דיקן דזשונגל־געיעג פון „מענטש" קעגן מענטש, בעת וועלכן הונדערטער יידישע בחורים און מיידלעך, צווישן זיי אויך קינדער, וועלכע האבן זיך אזוי געריסן צום לעבן — האבן זייער לעבן פארלוירן.

אבער די ביימער קאנען נישט ריידן — האבן זיי, אין דער דאזיקער שוידערלעך־אימה'דיקער צייט, פאר שאנדע זייערע קעפ אראפגעבויגן, מורמלנדיק א שטילן קדיש פאר די אומשולדיק־אומגעקומענע קדושים.

מיכאל טשאפניק בוענאס־איירעס /

געשטאלטן און געשעענישן אין שטעטל

שוין 33 יאר ווי כ'האב פארלאזן מיין געבוירן־שטעטל סטאשעוו. ס'איז אבער נישטא דער טאג, אז כ'זאל זיך נישט דערמאנען, מיט טי־פער בענקשאפט, אן דעם שטעטל מיט איר אייגנארטיקן פארביקן יידישן לעבן, וועלכע איז, טראץ איר גרויסער ארעמקייט, פול געווען מיט שבת־קודש'דיקע יידן, מיט גייסטיקער אקטיוויטעט און טראדיציאנעל־יידישער גוטהארציקייט.

ר' ישראל קארפן

אן אידעלע מענטשלעכע געשטאלט, נישט קיין חסיד און נישט קיין למדן, אבער א מענטש מיט א זעלטן גוט יידיש הארץ איז געווען דער שטעטלשער גביר ר' ישראל קארפן.

אין די שווערע ווינטער־טעג, טאפטשנדיק אינעם טיפן שניי, צומאל איבער די קני, האט מען אפט געזען ר' ישראל'ן, אנגעטאן אין א שיין פוטער און ווייליק־שטיוול, ווי ער באגלייט א ריי פורמאנקעס, פול־באלא־דענע מיט האלץ און קארטאפל, אנווייזנדיק די בעלי־עגלות ווו אריינצווארפן א זאק קארטאפל, ווו א בינטל האלץ — און ווו אן אנדער וויכטיקע מתנה פאר א בכבוד'יקער נויט־באדערפטיקער משפחה.

נישט איינמאל פלעגט ער אויך, אויף זיין חשבון, לאזן פאריכטן די שול און בכלל זארגן פאר אנדערע קהל'שע הצטרכותן. דאס איז געווען א זעלטן־גוטער מענטש, וועלכער האט ווייניק גערעדט, אבער פיל, זייער פיל געטאן.

ר' יחיאל מארגנשטערן

ר' יחיאל מארגנשטערן, אדער ווי מ'האט אים גערופן: „יחיאל מגיד", האט, אזוי לאנג ווי כ'האב אים געקאנט, מזכה געווען דעם פראסטן „עמך"־ייד מיטן ליכט פון דער תורה, אין דער בחינה פון „יגדיל תורה ויאדיר". יעדן שבת נאכמיטיק האט איר דעם פשוט'ן פאלקס־מענטש געטראפן אין גרויסן בית־המדרש, ארומגערינגלט פון צענדליקער יידן, בעלי־מלאכות, קנעלנדיק מיט זיי אין די קליינע אותיות. נישט

האַבנדיק אַליין קיין צוטריט צו די לעצטע — מסתמא צוליב סיבות פון דערציאונג און פרנסה — איז ר׳ יחיאל געווען פאַר זיי דער פאַרזאָגער און דערקלערער. זומער האָט ער מיט זיינע „תלמידים" געלערנט, מיט אַ מתיקות׳דיק־האַרציק־צעצויגענעם ניגון, פרקי־אבות, בעת דער קליינער יאָסעלע פלעגט אים ברענגען שניידנדיק־קאַלט וואַסער פונעם „סטאַק". ווינטער דאַקעגן פלעגט ער קנעלן, מיט די שווער־פאַרהאַרעוועטע יידן פון אַ גאַנצער וואָך, אַ שטיקל משניות, אַ מדרש־תנחומא אָדער חומש־רש"י, צופאַסנדיק די דערקלערונגס־מיטלען — באַנוצנדיק זיך מיט משלים פונעם טאָג־טעגלעכן לעבן — צו דער אויפנאַם־פעאיקייט פון זיינע „פרייע צוהערער", בעת דער זעלבער יאָסעלע פלעגט מכבד זיין מיט הייסער טיי. אין דער דאָזיקער גרויסער מצווה פון מזכה זיין פראָסטע יידן אַריינצודרינגען אין די סודות פון די, ווי פאַרזיגלטע פאַר זיי, ספרים האָט אויך אָנטיילגענומען הערש וואָלף ניימאַן, וועלכער האָט יעדן איינעם צוגעטראָגן דעם אַנטשפּרעכיקן ספר. און בעת דער גאַנצער עולם איז געזעסן און מיט התמדה מיטגעלערנט מיטן „רבין", פלעגט פון הינטער דעם אויוון, מיט אויסגעשטעלטע אויערן און קנאה׳דיקע בליקן, אַפּירקוקן פּייוועלע וואַסערטרעגער. פּייוועלע, אַ פרומע, כשר׳ע, תמימותדיקע יידישע נשמה, האָט מיט אַלע כוחות אויך געוואָלט מיטלערנען און זוכה זיין צו אַ שטיקעלע „עולם־הבא". ער האָט דאָס אָבער נישט געקאָנט טאָן, נישט האָבנדיק קיין אַנונג, וואָס ס׳טוט זיך דאָרטן אין די דראָבנע אותיות. ווענדנדיק זיין פאַר׳חלומ׳טן בליק אין דער ריכטונג פון די טיש־זיצער האָט ער זיך באַרואיקט, זעענדיק זיך ווי ס׳איז מיטבאַטייליקט אין דער דאָזיקער גרויסער מצווה.

1905

דער רעוואָלוציאָנערער אויפברויז, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די צאַרישע אימפּעריע האָט אויך אָנגעשפּאַרט אין אונזער שטעטל. סטאַשעוו מיט אירע עטלעכע הונדערט יידישע אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין דער אָרטיקער לייכט־אינדוסטריע, ווי:

תזמורת מועדון הספורט „הכח" — אָרקעסטער פון ספּאָרט־קלוב „הכח"

גארבערייען, שיסטער־קאמאשנמאכער, שניידער־און ביטשיסקע־ווערקשטאטן — האט די רעוואלוציע, ווי אלץ, אנגענומען זייער ערנסט — אפילו צו ערנסט. אין א געוויסן פּרייטיקצונאכטס האבן סטאשעווער ארבעטער, ווענדיק אפנים באווייזן, אז זיי זענען חלילה נישט הינטערשטעליק אין פארגלייך מיט די גרויסשטאטישע ארבעטער, אונטערגעלייגט א באמבע אין הויז פון זיסל ניסנצווייג. צום גליק זענען קיין קרבנות נישט געווען. א קורצע צייט שפּעטער האבן די „רעוואלוציאנערן" געווארפן א פלאש וויטריאל אויף נחמיה ויטוצווייג, דעפארמירנדיק אים דאס פנים.

1917

די באלפור־דעקלאראציע רופט ארויס אומגעהויערע פרייד אין שטעטל. יידן טאנצן אין די גאסן, באגריסנדיק זיך מיט „גוט־יום־טוב" און „מזל־טוב". אלע ציוניס־טישע גרופירונגען און סימפאטיקער קומען זיך צונויף אין „מזרחי"־לאקאל, כדי עפנטלעך צו ברענגען צום אויסדרוק די פרייד איבער דער היסטארישער גע־שעעניש.

1925

מאסן יידן פארזאמלען זיך אין שול, כדי צו פייערן די דערעפענונג פונעם העבּרעאישן אוניווערזיטעט אויפן הר־הצופים אין ירושלים. יידן זעען אין דער דאזיקער געשעעניש א באשיידענעם אנהייב צו דער פארווירקלעכונג פונעם דורות'לאנגן ווונטש: „כי מציון תצא תורה...".

משה דייטלבוים הייבט אן ריידן אין העברעאיש וועגן דער געוואלטיקער באדייטונג פון דאזיקן קולטור־יום־טוב פארן יידישן פאלק. ס'ברעכט אויס א סקאנדאל, בעת יידישיסטן פאדערן יידיש. יאסל איידלקאפ (ליסע) און לייזער קאוואל מאכן, מיט זייערע לייבן־הענט, ארדענונג, ארויספירנדיק די שטערער.

אינעם זעלבן יאר ווערן אין שטעטל אדורכגעפירט א ריי קולטור־אונטערנעמונגען. צווישן אנדערע טרעט אויף יואל מאסטבוים, וועלכער רעפערירט וועגן מענ־דעלע, שלום־עליכם און פרץ.

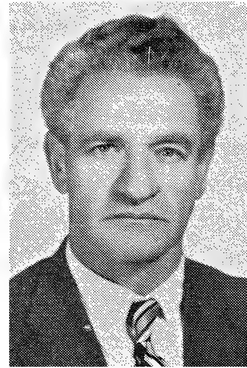
1926

אין א געוויסן מיטוואך אוונט ברענגט מיר מרדכי גאלדפעדער א טעלעגראמע פון ווארשע, אין וועלכער מ'איז אונז מודיע וועגן אנקומען פון זרובבל אין שטעטל, ווו ער וועט אויפטרעטן שבת מיט 2 רעפע־ראטן. 1 : קרים און פאלעסטינע. 2 : פון פרץ ביז לייוויק. ס'איז קלאר, אז מ'מוז, אויף גיך, באקומען די דערלויבעניש פון דער מאכט אויף אדורכצופירן די 2 עפנטלעכע פארזאמלונגען. די דאזיקע דערלויבעניש איז צו באקומען נאר אין פאוויאט, אין צווזמער. בעת אין דרויסן פאלט א געדיכטער שניי האבן מיר זיך געווענדן צו א פארטיי־חבר, זעליג מאנסטער, פנחס דאלער'ס זון, און דערלאנגנדיק אים די נייטיקע פאפירן און געלט ארויסגעשיקט קיין צווזמער. טראץ דעם שווערן וועטער האט מאנסטער אן שהיות און וואקלונ־גען, זיך געלאזן אין וועג, דערקלערנדיק: „דער באשלוס פון דער פארטיי איז פאר מיר הייליק". אינדערצווישנצייט האבן מיר אפגעדונגען דעם פייער־לעשער־זאל. פרייטיק פארנאכט האבן מיר באקומען א טעלעגראפישע תשובה פון זעליג'ן, אז אלץ איז בסדר. אויך די פאליציי האט איר צושטימונג געגעבן. אבער באלד איז אויפגעשווומען א נייע שוועריקייט. אזוי ווי זרובבל האט געזאלט אנקומען שבת — האבן די שטעטלשע פרנסים, מיט אפרים זינגער בראש, מרעיש עולמות געווען : ס'טייטש, אזא חילול שבת בפרהסיא! בקיצור, זיי האבן געפועלט ביים בירגערמייסטער, קראוזע, מבטל צומאכן דעם אויפטריט אין פייער־לעשער־זאל. זוכנדיק אן אלטערנאטיווע האבן מיר אפגעדונגען א פריוואטע וווינונג, ווו דער רעפעראט איז אגב אדורך מיט גרויס דערפאלג.

בעתן ערשטן רעפעראט האט אברהם זילבערשטיין געמאכט צווישנרופן, אז אין קרים באקומט מען אומ־זיסטע ערד.

היינט איז אברהם זילבערשטיין אין ישראל. דאס דינען פרעמדע אפגעטער האט נישט געהאלפן. נאך א לענגערן נע־ונד זיין אין פארשידענע לענדער האט ער זיין מנוחה באקומען אין דער... יידישער היים.

חיים וואגנער סאן־פאולא / סטאשעוו, מיין שטעטל

איך האָב אַ סך גע׳חלומ׳ט וועגן מיין שטעטל. נישט איינ־מאָל געטראַכט וועגן אַריבערכאַפּן זיך אַהין און ווידער זען די שיינע לאַנדשאַפט פון דאָרט; דעם שטיל־פליסנדיקן טייך, וואָס זיינע ברעגן פון ביידע זייטן הייבן זיך אויף ביז צו די שפּיצן פון די׳ גרינע געדיכטע קוסטעס. נישט איינמאָל זיך צעבענקט נאָך די גרינגראַזיקע לאָנקעס און נאָך יענע געדיכטע וועלדער, וואָס ציען זיך אַוועק העט־ווייט אויף קילאָמעטערדיקע שטרעקעס.

געבענקט נאָך די שיינע זומערנעכט, וואָס האָבן אָפּגעהילכט מיטן ווידערקול פון דער צעזונגענדיקער אַרבעטער־יוגנט.

ווי ליב איז מיר דער אָנדענק פון מיין שטעטל. אַפילו מיט איר אָרעמקייט, מיט איר דחקות און דלות, מיט די שרעקן פון נאַכט־שריפות, מיט מיין קאַלטער היים, ווו די שויבן זענען אַ גאַנצן ווינטער געווען באַצויגן מיט פראָסטיקע בלומען און די ווענט אין שטוב האָבן געגלאַנצט און געפינקלט פון געפרוירענע שניי־פליטערלעך.

זאָל מיר דערלויבט זיין צו דערמאָנען עטלעכע טיפּן בלויז, וואָס זענען באַזונדערס פאַרבליבן אין מיין זכרון און האָבן זיך פאַרדינט מיר זאָלן זייערע נעמען פאַראייביקן.

איינע פון די שענסטע געשטאַלטן, וואָס איך האָב געקענט אין מיין לעבן — דאָס איז הינדל ערליכמאַן. זי איז געווען די מאַמע פון דער גאַנצער סטאַשעווער יוגנט. אַלע האָבן מיר ביי איר געפונען שוץ און טרייסט אין שווערע מינוטן פון אונזער יוגנטלעכן געראַנגל.

וועמען ס׳האָט געדריקט דער צוים פון זיינע אָפּ־געשטאַנענע עלטערן, וואָס האָבן נישט פאַרשטאַנען דעם שטורם און דראַנג פון דער יוגנט און האָבן נישט געפונען די דערציערישע וועגן צו זייערע קינדערשע ליידן; ווער ס׳האָט זיך סתם גענייטיקט אין הילף — אַלץ איז געגאַנגען צו איר. זי האָט פאַר אַלעמען געפונען צייט און מיטלען פון פאַרלייכטערונג און דערמוטיקונג. זי איז אויך געווען באַוווּסט אַלס ספּעציאַליסטקע אין היילן אויסגעדרייטע גלידער. זייער אַ סך צייט האָט זי אָפּגעגעבן פאַר די רעוומאַטיש־ליידנדיקע. אויף יעדן רוף איז זי געלאָפן צו די קראַנקע — ביי רעגן און ווינט, שניי און פראָסט, ביי טאָג און ביי נאַכט — קיינמאָל נישט צו פרי און קיינמאָל נישט צו שפּעט צו קומען צו הילף דעם וואָס נייטיקט זיך. דאָס אַלץ אָן לוין — ריינע, פרייוויליקע אַרבעט איז דאָס געווען.

אָט אַזאַ איז געווען הינדל ערליכמאַן פון סטאַשעוו.

די צווייטע אין דער ריי איז רחל סגל. דאָס איז געווען אַ יונגע צאַרטע נשמה מיט אַ סך יידישן חן. איינע פון די בעסטע רעציטאַטאָרקעס אין אונזער שטעטל. יעדעס מאָל, בעת איר אויפטרעטן האָט זי איבערגעלאָזן אויף דעם עולם אַ רושם, וואָס האָט אַרויסגערופן אַכטונג און ליבע.

זי איז זייער אָפט איינגעלאַדן געוואָרן פון פאַר־שידענע געזעלשאַפטן אויפצוטרעטן מיט רעציטאַציעס, וועמעס הכנסה ס׳איז באַשטימט געווען פאַר וווילטעטיקע צוועקן, שוין נישט ריידנדיק וועגן די אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן קיין שום אימפּרעזע נישט איינגע־אָרדנט אָן רחל סגל׳ס מיטבאַטייליקונג.

און איצט עטלעכע ווערטער וועגן דער פּראָפעסיאָ־נעלער טעטיקייט ביי אונז אין סטאַשעוו.

באַזונדערס מוסטערהאַפט אָרגאַניזירט איז געווען דער לעדער־פאַריין. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע האָט דורכגעפירט די גרעסטע צאָל שטרייקן און באַוויזן צו דערגרייכן בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען. דערביי וויל איך דערמאָנען די חברים: חיים בער (דב) ראָזנמוטער און איסר גאָלדבערג, וועלכע האָבן אַקטיוו זיך באַטיי־ליקט אין דער פאַרוואַלטונג.

אַלס איינער פון די אַקטיווע חברים פון דער פאַר־וואַלטונג קאָן איך עדות זאָגן, אַז די דערמאָנטע האָבן אַ סך געליטן פון די רדיפות פון דער פוילישער מאַכט, וואָס האָט מיט שנאה פאַרפאָלגט די טעטיקייט פון די יידישע פּראָפעסיאָנעלע גוט־דיסציפּלינירטע אָרגאַניזאַציעס.

איז עס דער חוב פון אונזער תקופה — נאָכדעם וואָס איז געשען — צו קלאַמערן זיך אַרום דער שארית־הפליטה, וואָס קאָנצענטרירט זיך אין מדינת־ישראל, — דער פונדאַמענט פון אונזער קיום. מיר, ביים לעבן געבליבענע, מוזן ווייטער שפינען דעם גאָלדענעם פאָדעם פון אונזער גרויסער פאַרגאַנגנהייט — פאַר־בינדן דעם נעכטן מיטן היינט אַנטקעגן אַ נייער און שיינער צוקונפט, אָנהאַלטן ברידערלעכן קאָנטאַקט און מיט אַן ערנסטער פאַראינטערעסירונג נאָכפאָלגן די טעטיקייט פון אַלע אונזערע לאַנדסמאַנשאַפטן אויף דער גאָרער וועלט.

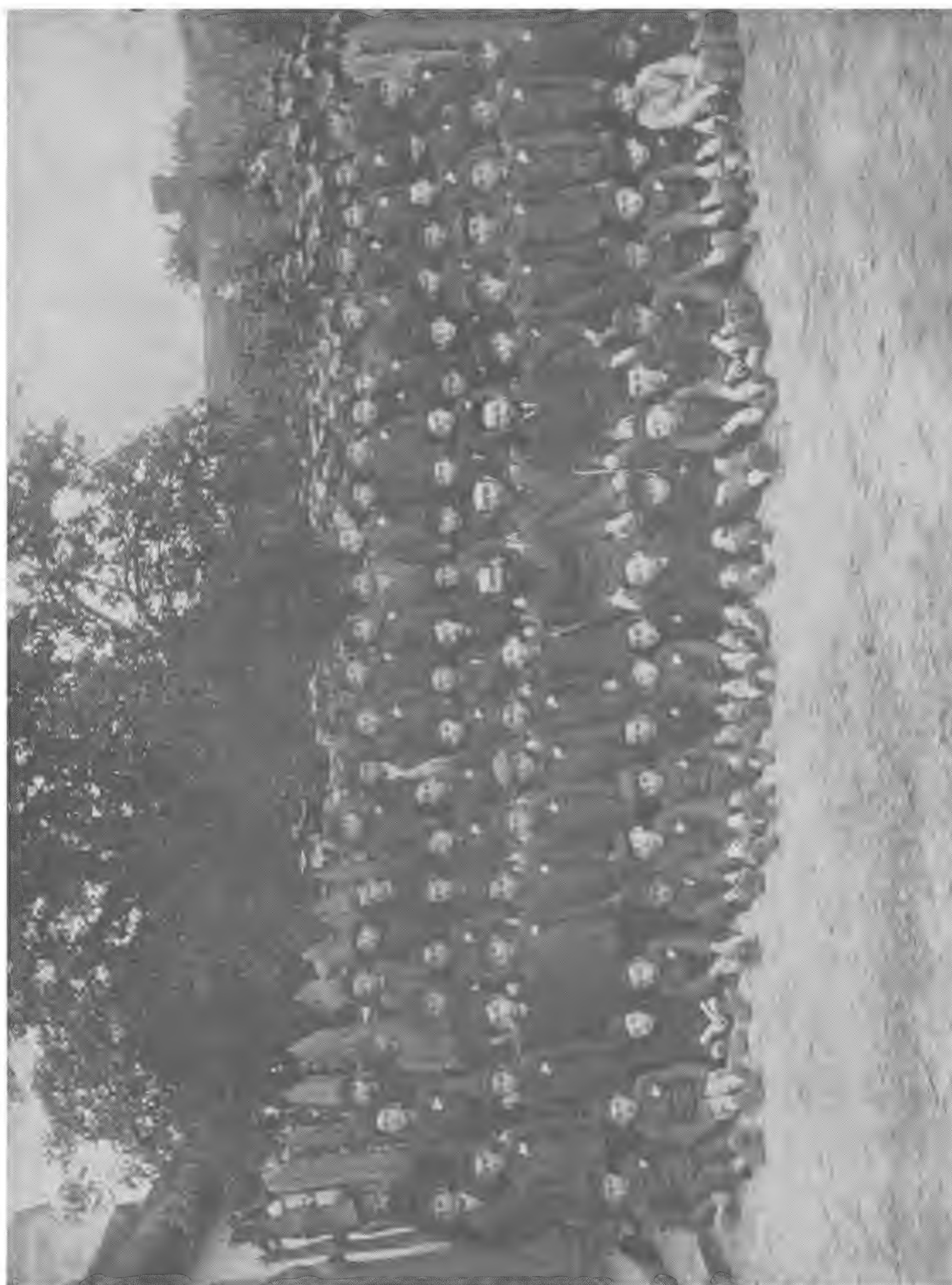
הצגת „דער ווילדער מענטש", בימוי: מ. דיטלבום — אויפפירונג פון „דער ווילדער מענטש" רעזשי: מ. דייטלבוים.
יושבים מימין לשמאל — זיצן פון רעכטס אויף לינקס: וו. איזנברג, י. פרידמן, ח. גולדפלוס.
עומדים — שטייען: ש. אידלסברג, ל. פרידמן, ..., ירמי, ..., פ. פרידמן.

רייזל בוקשפּאַן לאָס־אַנדזשעלעס / דאָס גייסטיקע סטאַשעוו

סטאַשעוו איז געווען אַ קליין שטעטל, אָבער דאגות האָט עס געהאַט גאַנץ גרויסע. קודם כל אין מאַטעריעלער הינזיכט. די פראַגע: ווו נעמט מען אויף שבת, איז קיינמאָל נישט אַראָפּ פון סדר־היום. שווער איז געווען דער געראַנגל פאַר דער טאָג־טעגלעכער עקזיסטענץ, און נישט ווינציק פלייס, אונטערנעמונגס־ווילן און דערפינדערישקייט האָבן זיך געניטיקט בייצושטיין די שוועריקייטן, כדי ווי ס׳איז זיך צו האַלטן אויף דער אויבערפלאַך. אָבער נישט געקוקט אויף די האַרטע מאַטעריעלע באַדינגונגען — האָבן די דאגות פאַר בילדונג, אייגנטלעך, זעלבסט־בילדונג, און גייסטיקער אַקטיוויטעט בכלל, פאַרנומען דעם אויבן־אָן ביי דעם רוב מנין און רוב בנין פון דער אָרטיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. אויב אויפן עקאָנאָמישן געביט האָט דאָס שטעטל, אין גרויסן רוב, ממש וועגעטירט, האָט זיך, אין קעגנטייל, אויפן גייסטיקן געביט געלאָזט מערקן אַן אומאויפהערלעכער פאָרשריט.

ביי אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג איז אַ מין וועטגעיעג אָנגעגאַנגען: ווער ס׳וועט מער לערנען, מער וויסן א. אַ. וו. האָט טאַקע דאָס גייסטיקע לעבן אין שטעטל געבליט און געוואַקסן. די בתי־מדרשים זענען פול געווען מיט לערנער, וועלכע האָבן זיך מתנצח געווען אין הלכה. פאַרבייגייענדיק האָט זיך כמעט שטענדיק געלאָזט הערן דער מתיקות׳דיקער ניגון פון די לערנער־מתמידים, וועלכע זענען טריי געבליבן דער תורה־ירושה, איינזאַפּנדיק אין זיך דעם אוצר פון אונזער גייסטרייכער פאַרגאַנגנהייט. פון דער אַנדערער זייט, האָט אונזער ערנסטע, דענקנדיקע יוגנט, געוויינלעך נאָך אַ דערשעפּנדיקן אַרבעטס־טאָג, זיך געזאַמלט אין די פאַרשידענע אָרגאַניזאַציעס, ווו מ׳האָט, מיט פּאַטאָס און פאַנאַטיזם, געפּריידיקט די נייע סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע אידייען. וואָס אַן אמת, זענען די דאָזיקע אידייען גאָרנישט געווען אַזוי ניי. זייער חידוש איז נאָר באַשטאַנען אין דער מאָדערנער טערמינאָלאָגיע, אין נייצייטיקן לבוש, אין וועלכן זיי זענען געקומען צום אויסדרוק. אין זייער איבערלעכן וועזן, האָבן די דאָזיקע, מכלומרשט נייע אידייען, געצויגן זייער חיונה פון דער רייכער ירושה פון אונזערע גרויסע נביאים. אָט־אָ־די גייסטיקע און מאָראַלישע ריזן, וועלכע האָבן נאָך, מיט העכער 2 טויזנט יאָר צוריק, פעסטגעלייגט די נאָבלסטע, שטאַנדהאַפטיקסטע יסודות, אַזוי פאַר דעם פעלקער־צוזאַמענלעבן, ווי פאַר די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן מענטש און מענטש, יסודות, וועלכע שטעלן מיט זיך פאָר די קרוין פון די איידלסטע שטרעבונגען פון מענטשלעכן מין אַלס אַזעלכן.

ס׳איז גענוג צו דערמאָנען די פּרעכטיקע צוקונפטס־וויזיען פון אונזער גרויסן טרוימער: ישעיהו הנביא. „לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה; „וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות; „כי מלאה הארץ דעה את השם כמים לים מכסים”, אָדער די שטרעבונג צו רעכט און גערעכטיקייט, וואָס איז דער בשותפות׳דיקער קען־צייכן אין די אומשטערבלעכע שאַפונגען פון אַלע נביאים — כדי זיך צו איבערצייגן, ווי ווייט אונזערע היינטצייטיקע „נייע” אידייען זענען, אויף אַזאַ געניאַלן און פּאַטעטישן אופן, פאָרמולירט געוואָרן נאָך אין יענע דורות, ווען דער רוב פעלקער זענען נאָך געווען פאַרזונקען אין רויב און פאַרברעכן. און נאָך היינט זענען אַ סך פעלקער נישט באַפרייט פון די דאָזיקע אייגנשאַפטן, און מאַנכע האָבן אַפילו, אויף אַ שוידערלעך־קאַלטבלוטיקן אופן, עפנטלעך מאַניפעסטירט זייער אינטימע נאָענטקייט מיט זיי, פאַרזוכנדיק — און דאָס איז זיי ליידער אין אַ גרויסער מאָס אויך געלונגען — אויסצומאָרדן דווקא דאָס פאָלק, וועמען די מענטשהייט האָט צו פאַרדאַנקען די באַצויבערנדיקסטע שיין־גייסטער און אידעאַליסטישע טרוימער פון סאָציאַלן רעכט און פרידלעך־גליקלעכן מענטשן־און פעלקער־קיום. איז טאַקע טרויעריק זיך צו דערמאָנען, אַז אויך אונזער טייערער, גוטהאַרציקער, מענטשן־ליבנדיקער סטאַשעווער קיבוץ, וועלכער האָט אַלע זיינע כוחות געשטעלט אין רשות פון דער געזעלשאַפט אין איר קאַמף פאַר רעכט, גערעכטיקייט און

תלמוד־תורה בסטאשוב — די תלמוד־תורה אין סטאַשעוו

פעלקער־שלום — איז אויף אַזאַ פאַרברעכעריש־סאַ־דיסטישן אופן פון דער ערד אָפּגעווישט געוואָרן.

ס׳טוט ווײ דאָס האַרץ אויף דער פיזישער פאַרניכ־טונג פון אונזערע טייערסטע, אויף דער פאַרניכטונג פון דער הונדערטער יאָרן איינגעזעסענער ײדישער קהילה אין סטאַשעוו. ס׳טוט אויך ווײ דאָס האַרץ אויף דעם מאָראַלישן חורבן פון דער מענטשהייט, וועלכע האָט געקאָנט, ווען זי וואָלט נאָר געוואָלט, פאַרהינדערן די קאַטאַסטראָפע — ווייניקסטנס, באַדייטנדיק זי קלע־נער מאַכן.

צום שלום:

אויב די זענען די רעזולטאַטן פון די איבערמענטש־לעכע אַנשטרענגונגען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין פאַרלויף פון דורות, אונטערצואָרדענען די נידעריקע חיה׳שע אינסטינקטן פונעם מענטשלעכן מין אונטער דעם דערלייזנדיקן דיקטאַט פון מאָראַלישן געזעץ? — בלייבט אונז, פיזישע און גייסטיקע פליטים פון יענע נביאים, נאָר איין וועג: דער וועג פון פאָלקס־באַפריי־אונג, דער וועג פון פרייוויליקער און טאָטאַלער ליקווי־דירונג פון דער גלות־צושפּרייטקייט, פון פולן קיבוץ־גלויות און פון פיזישער און זעלישער פאַרבינדונג מיט אונזער אויפגעריכטער מדינה אין ישראל!

שפרינצע ווארגער סאן־פאולא / די פארשטעקטע קאסטנס

ווי אין אַנדערע פּוילישע שטעט און שטעטלעך, האָט אויך די ײדישע באַפעלקערונג אין סטאַשעוו, וועלכע איז הויפּטזעכלעך באַשטאַנען פון קליינע סוחרים, האַנט־ווערקער און אַרבעטער, אין איר גרויסן רוב געלעבט אין ענגשאַפט און אָרעמקייט.

די יוגנט, לרוב אַ באַוווסטזיניקע און אַ פונאַנדער־געטיילטע אין פאַרשידענע פּאָליטישע גרופּירונגען, האָט טאַקע געהאַט אַ סך גרויע טעג, אָבער דערפאַר — אינטערעסאַנטע און צומאָל גייסטרייכע אָוונטן, אין וועלכע העפטיקע דיסקוסיעס און אָפטער געזאַנג האָבן אַריינגעבראַכט געפילן פון פרייד און יומטוב׳דיקייט אין דער וואָכעדיקער טאָג־טעגלעכקייט.

אין די דאָזיקע אָוונטן האָבן זיך יונגע, געזונטע נשמות אין איין געזאַנג פאַראייניקט, אַ געזאַנג, אין וועלכן טרוים, האָפענונג און גלויבן אין אַ בעסערן מאָרגן, אין דער פאַרווירקלעכונג פון באַצויבערנדיקע אידעאַלן — זענען געווען דער בשותפות׳דיקער קען־צייכן פון דער אַזוי שטאַרק דיפערענצירטער סטאַשע־ווער יוגנט.

מיין היים איז אין אַלע הינזיכטן ענלעך געווען צום אַלגעמיינעם מצב, אין וועלכן ס׳האָט געלעבט און געווירקט די ײדישע באַפעלקערונג אין שטעטל. די־זעלבע עקאָנאָמישע, סאָציאַלע, פּאָליטישע און גייסטיקע פּראָבלעמען, וועלכע האָבן געפּייניקט דעם רוב פון אָרטיקן ײדישן יישוב — האָבן אויך געהערט צו אונזער משפּחה׳דיקן פאַראינטערעסירונגס־קרייז. ס׳האָט אָבער עקזיסטירט איין געביט, וואָס האָט ספּעציעל גערייצט מיין פאַנטאַזיע און האָט מיך, דעמאָלט אַ יונג מיידעלע, אָנגעפילט מיט באַזונדערן שטאָלץ, וואָס דאָס פּאַסירט נאָר ביי אונז און נישט ביי קיינעם. דאָס זענען געווען די גאַנץ אָפטע פּאָליציי־באַזוכן ביי אונז אין דער וווינונג.

עפּעס אַ געהיימע, אומפאַרשטענדלעכע וועלט איז דאָס געווען פאַר מיר, אַ וועלט, וואָס האָט געשראָקן און אָפּגעשטויסן, אָבער אויך גלייכצייטיק מאַגנעטיש צוגעצויגן. ווי איצט, זע איך פאַר מיינע אויגן: די שלאַנק־הויכע געשטאַלט פון מאיר צימערמאַן, וועלכן די פּאָליציי נעמט מיט זיך מיט, בעת באַלד דערויף לויפט מיין מוטער אַרויף אויפן בוידעם, פון אונזער הויז. ערשט שפּעטער, בעת כ׳האָב זיך, אומבאַמערקט פון קיינעם, אַרויפגעכאַפּט אַהינצו — איז פאַר מיר דאָס געהיימניש געוואָרן אויפגעדעקט. צו מיין גרויסער איבעראַשונג האָב איך דאָרט געפונען גרויסע קאַסטנס, פול־אָנגעפּאַקטע מיט אומבאַקאַנטער, אומלעגאַלער ליטעראַטור, הונדערטער ביכער און בראָשורן, אונטערן נאָמען: „וואַלקאַ״ (Walka) זענען געווען אַרומגע־

הילט מיט שמאַטעס, אַפּנים אויס מורא זיי זאָלן חלילה קיין ווינטל נישט „כאַפּן". ווי אַ מאַגנעט פלעגט מיך ציען יעדן טאָג צו די קאַסטנס. די אומלעגאַלע ביכער האָבן מיך אַריינגעפירט אין אַן אַבסאָלוט נייער וועלט. דורך זיי זענען מיר פאַרענטפערט געוואָרן די סודות־פולע לידער, וועלכע לאה׳טשע פוקס, רבקה וואַגנער און אַנדערע פלעגן זינגען, זיצנדיק ביי די אַרבעטס־מאַשינען. איך האָב ענדלעך ליבער באַקומען דעם בוידעם פון די שטוב. די דאָרט פאַרשטעקטע קאַסטנס האָבן אַנגעזאָגט אַ נייע, גערעכטע, גליקלעכע וועלט, אַ וועלט, וועלכע איז נאָך דערווייל אַ פאַרבאָרגענע, וואָס וואַרט אָבער מיט זיכערקייט אויף דעם כוח, אויף דעם אומפאַרמיידלעכן כוח, וואָס וועט זי אַנטדעקן און איבערפירן — מיט יובעל און טריומף — אין ווירקלעכן לעבן.

הרב דמתא משביע את החיילים היהודיים בשוק — דער שטאָט־רב נעמט אָפּ די שבועה ביי די יידישע סאָלדאַטן אין מאַרק.

אבערגלויבנס און פאלקס־ווערטלעך

מיר ברענגען דאָ אַ טייל פון די אַבערגלויבנס און כאַראַקטעריסטישע פאָלקס־ווערטלעך, וואָס זענען געווען גאַנגבאַר אין סטאַשעוו און סביבה און מאַנכע פון זיי אויך אין פיל ווייטערע געגנטן.

אַבערגלויבנס

קינדער, וועלכע שפּילן זיך מיט קעץ... וועלן האָבן פאַרשטאָפּטע קעפּ.

די זעלבע געפאַר דראָט קינדער, וועלכע עסן הערצלעך.

קינדער, וועלכע גייען דורך אַן אָפן פענצטער... וועלן נישט וואַקסן.

קינדער, וואָס שאָקלען מיט די פיסלעך ...שעלטן די עלטערן.

קינדער ביז אַ יאָר ...טאָר מען נישט וואַשן די קעפּלעך.

עלטערן, ביי וועמען קינדער האָבן זיך נישט געהאַלטן, זאָלן אָנטאָן אין ווייס זייערע לעבנגעבליבענע קינדער.

אַז מ׳נייט וועמען עפּעס צו אָנגעטאָנערהייט זאָל ער בשעת מעשה עפּעס קייען, מ׳זאָל אים נישט פאַרנייען דעם ...שכל.

ער ניסט דערויף! — איז געווען דער בעסטער סימן, אַז וואָס מ׳דערציילט איז אמת.

בעת׳ן ניסן האָט מען באַדאַרפט אַ ציִ טאָן ביים אויער.

האָט ווער געשלוקערצט — אַ סימן, אַז מ׳רעדט פון אים.

נישטאָ קיין בעסערע סגולה צו אַ ווונד, ווי שפּינוועבס.

צום „אָפּשפּרעכן" אַן „עין־הרע" האָט מען באַנוצט 7 שטיקלעך ברויט און 7 שטיקלעך הייסע קוילן.

אַנטקעגן קומען מיט פולע קאַנען איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ גוטער סימן, מיט ליידיקע — אַ שלעכטער סימן.

אַ געפּערלעך־קראַנקן דאַרף מען אַלס סגולה מוסיף זיין דעם נאָמען חיים.

פאָלקס־ווערטלעך

מיט אַן אייגענעם איז גוט קוגעל צו עסן.

מיט אַן אייגענעם איז גוט צוגיין אין שול אַריין.

אַז מ׳קלינגט איז חגא.

אַ קאַץ קאָן אויך קאַליע מאַכן.

ווענט האָבן אויערן.

יאַק יצר־הרע נאַפּאַדניע טאָ תקיעת־כף ניע פּאָמאָזשע.

אַ צדיק אין פּעלץ.

אדם אַ מענטש און קאַטשקעלע ריר זיך.

יעדער זעט יענעמ׳ס הויקער.

אַלץ אינאיינעם איז נישטאָ ביי קיינעם.

זי האָט שוין געמעגט הערן שפּילן.

ווי מ׳בעט זיך — אַזוי שלאָפט מען.

ס׳אַראַ גוט מאָרגן — אַזאַ גוט יאָר.

פון מלך סאָביעסקי׳ס צייטן.

פון אסתר תענית ביז פּורים.

אַז אַ נאַר וואַרפט אַ שטיין אין וואַסער קאָנען אים 10 קלוגע נישט אַרויסנעמען.

מ׳לעבט אָפּ 70 יאָר און מ׳בלייבט אַ נאַר.

אַלע נאַראָנים האָבן איין פּנים.

אַ חלום איז אַ נאַר.

ס׳איז בעסער מיט אַ קלוגן צו פאַרלירן, ווי מיט אַ נאַר צו געווינען.

אַ חכם פון די מה נשתנה.

וואָס איינער האָט אין זיך וואַרפט ער פון זיך.

קליינע קייען, וואָס גרויסע שפּייען.

ס׳עפּעלע פאַלט נישט ווייט פוןביימעלע.

גאָט זיצט אויבן און פּאָרט אונטן.

גאָט שיקט צו די רפואה פאַר דער מכה.

אַז גאָט וויל שיסט אַ בעזעם אויך.

אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט.

אַז מ׳האַקט האָלץ פליען שפּענער.

ווען מ׳שערט די שעפסן ציטערן די לעמער.
אַ געהאַנגענעם זאָגט מען נישט: הענג מיר אויף דעם ראָק.
אַ געשלאָגענעם הונט ווייזט מען נישט קיין שטעקן.
מ׳קלאַפּט אין טיש — רופט זיך אָן די שער.
ער האָט אַ מויל פון פעך און שוועבל.
אַ פּאַטש פאַרגייט און אַ וואָרט באַשטייט.
ביים שווערן וואָגן איז לייכט צופוס צו גיין.
דאָס קריגל גייט אַזוי לאַנג צום וואַסער ביז דאָס אויער רייסט זיך אָפּ.

שכנא, וואָס לויפסטו?
ביזט נאָך נישט ביי מאַליעוווסקין! (אויפן וועג צום בית־עולם).
ביי איינעם לאַכט זיך, ביים צווייטן וויינט זיך.
ר׳וועט שוין געוויר ווערן, וויפיל קאָרן גילט!
מ׳עט שוין מיט אים לערנען בלק!
זיי פאַסן זיך ווי שבת־הגדול מיט קורץ פרייטיק.
איין פייגעלע קאָן קיין זומער נישט מאַכן.
נו, מאַך אַ המוציא!

יושה הבכיין — יאשע וויינער

אישים וטיפוסים

מ. ש. גשורי / החזן פנחס שירמן הי״ד - יליד סטאשוב

בין חזני המעלה, מנצחים, מוסיקאים וגדולי המוסיקה היהודית בישראל, שנספו בידי הנאצים בגיטו וורשה, נמנה גם החזן הנודע בכל רחבי העולם היהודי, פנחס שירמן. מלבד חזנותו, היה שירמן גם תלמיד־חכם גדול, חכם וסופר, בעל נפש פיוטית ועסקן בצורכי ציבור החזנים, מארגן „אגודת החזנים והמנצחים" בפולין ומייסד ירחון „עולם החזנים" בוורשה, שהטביע את חותמו ואת רוחו על חיי המוסיקה הדתית.

את קורות חייו כתב בהזדמנות חצי־יובלו, תוך דרישת הציבור, ויש בהן חומר רב הקשור לעיר־מולדתו סטאשוב. בכוונה התחמק מלמסור פרטים על עצמו, כי היה בורח מהכבוד ומהפירסום ולא החזיק גדולה לעצמו. וחובה עלינו, לאחר השואה הגדולה שבאה על יהדות פולין, ועל החזן שירמן בכללה, לתאר את אישיותו מרובת־הגוונים ולהנציחה, בתולדות יהדות פולין בכלל ובתולדות החזנות והעסקנות החזנית בפרט, כאישיות דגולה שהאצילה מהודה, ושבעולם צליליו ורנן תפי־לותיו מצאו אלפי־ורבבות נשמות משתוקקות את סיפוקן הרוחני ומרגוען העילאי. — זכרו יישאר תמיד בתוכנו ביראת כבוד שהיה ראוי לה.

בשנות נעוריו בסטאשוב עבר שירמן דרך סבל ועי־נויים, השכיחים בחיי האדם. אך סבלו לא העביר את הנער פנחס על דעתו ונפשו היתה יוצאת מרוב כמיהה לצלילי מוסיקה דתיים ועממיים, שהשפיעו רוב אושר על נפש הנער. בצר לו פנה לאילן הגדול, שעליו נשענו הרבה נערים ובחורים מלאי־כיסופים לצליל החי והרונן, הוא החזן והמלחין, הסופר והמורה הגדול אברהם בר בירנבוים מצ'נסטוחוב, ללמוד את תורת החזנות והמו־סיקה היהודית. בירנבוים העלה אז בצ'נסטוחוב את העבודה שבלב — זו תפילה — על גפי מרומי קרת. הוא ניסה לשפר את כהונת החזנות, לעדן את עבודת התפילה ולהעלותה לדרגת טהרת הקודש. הוא אף התנדב להרצות ברבים בשבתות בבית־הכנסת, ובמשך שעות עמד והטיף על הנושא הזה. אחר כך ייסד את בית־הספר לחזנים, שחינך תלמידים רבים, שלא על־מנת לקבל פרס. בירנבוים ציין תמיד לשבח את שירמן, שהיה מתלמידיו הטובים ביותר, ביושבו תמיד על התורה ועל העבודה, לומד בחריצות וברצינות, שומע ומקשיב בתשומת־לב גם לתנועה קלה שיוצאת מפי רבו.

פנחס שירמן סלל לו את דרכו בחיים בכוחות עצמו והתרומם על רבים מחבריו. בעודו בן 11 שר כמשורר אצל אחיו הגדול, החזן אברהם־יצחק, ובעודו נער היה מקסים את שומעיו בקולו הנעים והחם וכל מאזיניו ניבאו לו עתיד כחזן ומנגן גדול. אחרי שלמד חזנות אצל בירנבוים התמסר גם ללימודי היהדות בהתמדה רבה והשתלם בידיעת ענפי המוסיקה, כמו תורתה ותולדותיה, הרמוניה וחיבור לחנים ושקע בעולם התלמוד והיהדות לכל ענפיה. עם זאת קשה היה למצוא בו סימן להת־הדרות, או רצון להופיע בפני אחרים כעולה עליהם בפיקחותו, בידיעותיו, ותמיד נדמה היה לו כאילו טרם יצא ידי חובתו בלימודיו.

והנה נתפנה מקום חזן־שני בבית־הכנסת הגדול שברחוב טלומצקה בוורשה הבירה, וההנהלה פירסמה תחרות בעתונות. לתחרות התייצבו חזנים שונים, בי־ניהם גדולים ונודעים. אף בירנבוים הוזמן לבחינה, התפלל בשבת וזכה לכבוד הראוי לו. אך הוא תפס מיד שמשרה זו אינה הולמת אותו, משום שלא היה כבר צעיר, והציע במקומו אחד מבחירי־תלמידיו, אברך בעל חיוך ילדותי על פניו הרעננים, שזקנו אך החל לצמוח. תלמיד זה נשא חן בעיני כל. בשעת הבחינות ואחר כך בתפילתו לפני התיבה הרגישו שהנה נמצא

המועמד המתאים, איש בעל קול בריטון מצליל, הרצאה מוסיקאלית נאה, ונוסח התפילה — יהודי־מודרני, וגם בעל־קריאה טוב עם דיקציה מזהירה.

פנחס שירמן, שטרם מלאו לו 21 שנים, בא איפוא לוורשה ונתמנה לחזן־שני בביהכ"נ הטלומצקאי, מש־רה שחזנים גדולים ורבים שאפו לה. והאברך נכנס לכהונתו כזקן ורגיל, ובה שימש למעלה משלושים שנה, עד שבאה השואה, וקהילת וורשה על רבניה וחכמיה, חזניה ואמניה נספו בידי הנאצים הטמאים, ובתוכם גם פנחס שירמן.

ב.

הציבור היהודי בוורשה בא על סיפוקו במינויו של שירמן כחזן־שני בביהכ"נ הטלומצקאי. יום־יום, עוד בטרם עלה השחר, קם והתייצב בטלית ותפילין לפני העמוד בביהכנ"ס הגדול ביותר בפולין (ואולי בכל העולם היהודי) וערך את תפילת השחרית. וכשרק נראו צללי־ערב אפשר היה לראותו שוב באותו מקום, ומכל־שכן בימי שבתות וחגים, ביומי דפגרא של החזן הראשי, או בתקופת בין חזן־לחזן. תפילתו היתה לשם־דבר בוורשה ובכל חוגי חובבי־הנגינה.

שירמן היה מיחידי סגולה בין חזני־דורו, איש הצמא תמיד לידע ולהשתלמות, ועל הכול האיש הפיקח, בעל תרבות גבוהה, בעל נשמה יפה ומעורב עם הבריות. בשירמן נפגשו אהדדי שני זרמים חזניים, שלא הצליחו להתמזג ולהתאחד אצל שום חזן אחר ורק אצלו היו לזרם אחד. כוונתי לחזנות המסורתית העתיקה וחזנות־הסדר׳ מיסודם של שלמה זולצר וליבנדובסקי. הוא מיזג את צורת האחרונים בתוכן הראשונים, וחזנותו הפכה קלאסית־יהודית, שכמעט אין דוגמתה אצל חזני־דורנו. הוא היה ה„אירופאי" בחזנות, בעל הטעם ומידות טובות, היודע את הזמן המתאים לכל דבר וכיצד לשוות לו צורה נאותה.

החזן הנודע גרשון סירוטה, שעמד במחיצה אחת עם שירמן כעשרים שנה באותו בית־הכנסת, העיד, שתפילת שחרית של שירמן בימים־הנוראים הוסיפה לו עוז ואומץ למוספיו, ובעת שהותו בחו"ל, ובהתפללו שם את מוספיו בימים־הנוראים, הרגיש בחסרון שחריתיו הני־שאים של שירמן. נוסחו, מצב־רוחו וחמימותו של שירמן בתפילות־שחרית הועילו הרבה לסירוטה במוספיו המוצלחים, וכה הורגשה בביהכנ"ס הטלומצקאי שלמות מסוימת בעבודת ההפילה. שלמות זו השאירה רושם כביר על המאזינים, שתמיד יצאו את בית־הכנסת מלאי־התפעלות וסיפוק.

ואחד החזנים הצעירים, שעלה בשלבי־הפירסום והתהילה, החזן יעקב גולדשטין, יליד וורשה, היה מספר, שבעודו בחור׳ חסידי חובב־נגינה, היה מתגנב (בשנת תרע"ה) בלילי־שבת לביהכנ"ס הטלומצקאי, חבוש כובע קטיפה, כדרכם של בחורי־החסידים. אז היו שונאים בחור חסידי בביהכנ"ס ה„אשכנזי", ואף אביו התנגד לביקוריו אצל האשכנזים. אך מה רב היה אושרו, כשהגיע פעם לשער ביהכנ"ס, ובלי למצוא בחוץ את השמשים נכנס פנימה, עמד באחת הפינות והאזין לק־בלת־שבת הנהדרה של החזן שירמן, בעל קול הבריטון הלירי הנאה, שהיה משתפך בחלל כל ביהכנ"ס, בלי לטפס על הקירות, בזמרו עם המקהלה בסולם הטונים הטהור. שירמן היה שר את כל היצירות הקלאסיות והי־פות ביותר, בניצוחו של דוד איזנשטאט, ועורר את התפעלותו והתפעלות כל המאזינים בזימרתו הערבה ובצורת ביצועה כאחת.

שירמן לא הסתפק במשרתו המכובדת, כדי לנוח קצת מעמלו הרב במשך 25 שנות לימודיו. להיפך. במשך כהונתו שאף להשתלמות בחזנות, וגם בהתפתחות רוחנית כללית, וחיש מהר עשה חיל, מלבד בידיעותיו המקצועיות, גם כמארגן ועסקן מוכשר. שירמן, הצעיר בשנים, היה ספוג ידיעות ומשכיל גדול בשטחים שונים ומרובים. הוא שימש דוגמה ומורה־דרך לחזנים רבים אחרים במילוי שליחותם; היה סבור, שעבודה קדושה ורצינית כעבודת התפילה יש להכין כדבעי. תמיד היה אומר, שכשם שהתפילות כסדרן נקבעו לעולם ועד, כך יש להקפיד ולשמור על זימרת הנוסח ללא שינוי. וכן היה אומר, שבמידה והמקהלה מאריכה בזימרת יצירה והחזן מאריך בהנעמת הרצ׳יטטיב, התפילה נקלטת יותר באוזן המתפלל. הוא היה מתנגד לאותם החזנים שהיו הופכים את תפילת בית־הכנסת לנשף־זמירות, ולאלה אמר: „מקומכם לא בבית־הכנסת — מקומכם בתיאטרון".

המנצח הנודע דוד איזנשטאַט, הי"ד, שעמד במחיצת

שירמן החזן במשך שנים, העיד, שהיו תקופות בביהכנ"ס הטלומצקאי, שהחזן־ראשון היה באמריקה, או שמשרה זו היתה פנויה לגמרי, ושירמן, שהוטל עליו למלא את מקומו במשך חורף שלם ואף בחג־הפסח, ביצע בהצלחה גדולה את היצירות החשובות והמסובכות ביותר מתוך הרפרטואר, בתוכן יצירות חדשות, כמו קבלת־שבת של דוד נובקובסקי (אס־דור) ו„אדון־עולם" (אס־דור), עד שלא טנור אחד יכול היה להתקנא בו. באותו זמן הציעו לו משרות כחזן־ראשי בערי־חו"ל: ריגה, ביר־מינגהאם, שלא רצה לקבלן.

שירמן למד הרבה והיה „בור סוד שאינו מאבד טיפה". הוא היה „מכיר את מקומו". לא שכח מעולם את שליחותו הציבורית ובית־הכנסת היה לו להיכל הקדו־שה, שהתייחס אליו ביראת־כבוד. הוא אף גרם נחת־רוח למשוחחים אתו בשיחות חולין. לא בכדי נתמנה לכוהן החזנות בוורשה. ברם הוא היה כוהן לאל עליון לא רק לעדתו בוורשה היהודית, אלא גם למעמד החזנים והמנצחים בפולין. שליח־ציבור של שליחי־הציבור, דורש טובתם ואיש־המעשה, איש הרוח ומורה דרכם ומחנכם. שאיפתו ומטרתו היו: תועלת מעמדו, תועלת וטובת החזנים והמנצחים והצלחתם. גם בתקופת כהונתו באו עליו ימים קשים. בשנות המלחמה (תרע"ד—תרע"ח) סבל שם באופן חומרי, אך הוא חשב רק על שיפור התפילה ושכח את כל צרותיו, ובכוח תפילתו השכיחן גם ממאזיניו.

ג.

בניגוד לחבריו החזנים לא תחם שירמן תחום צר לעצמו באמנות החזנות. הוא הכיר את החיים היהודיים לכל צדדיהם, נגעיהם ועינוייהם ומסקנותיהם לחבריו. הוא היה איש מעשה, פיקח שהציץ לחיי המציאות של החזנים והמנצחים, ובפיקחותו זו התרומם למדרגה, שאליה לא הגיע אף אחד מחבריו. הוא דמה לרופא היגע למצוא את תורפת המחלה כדי לדעת מהי התרופה שיש לתתה לחולה. הוא גילה את סיבת הסיבות שהו־רידה את קרנם של החזנים בפולין, את מצבם החומרי החמור ואת העלבונות הקשים בחיי יום־יום שמטיחים כלפיהם הגבאים. הוא שאף להתגבר על כל המכשולים בפעולה גדולה וכבירה, שמחד תעודד את לבות החז־נים והמנצחים, ומאידך תסתום פעם ולתמיד את פיות המקטרגים, הלועגים והמזלזלים בערכם ובכבודם של הללו. ואז נולד הרעיון להוצאת הירחון „די חזנים וועלט". כתלמידו של בירנבוים, שהוציא בשעתו את „ירחון החזנים", נעשה אף הוא המורה לרבים. הוא החל להזהיר נגד יחסים מתוחים בין חזן לחברו. יום־יום, בכל הזדמנות, הזהיר, שבמקום שיש חזן, אל לחזן שני לרדת לחייו ולתפוס את מקומו — הרי זה עמק־הבכא ביחסי החזנות הפולנית. לא כל החזנים אבו לשמוע בקול דברו, ועל זה דווה לבו.

שירמן ייסד את עתונו לחזנים לא לשם פירסום, כדי להראות את יכולתו, אלא כדי לשפר את חיי החזנים ולהעשיר את החזנות. הוא ייסד את בטאון החזנים בשביל לבשר את בשורת התקופה החדשה לחזנים ולמנצחים, להוכיח, שהשאיפה הראשית של התקופה החדשה צריכה להיות: השכלה, כלומר: שעל החזן ללמוד ולדעת הכול, שעל חזן מודרני לדעת. היה זה ממאווייו החמים ביותר של שירמן, שהביע והשמיע בעת הכריזו על „עולם החזנים". וכשהתחיל לקבל מכתבים מכל אפסי־העולם, מחזנים, מנצחים, מוסיקאים וחובבי־נגינה, שעם ייסוד העתון „נפל דבר גדול בישראל" — נתגלו לו שמיים חדשים ואופקים, שמקודם לא חשב עליהם. הוא החל לחשוב על קרן להוצאת חיבורי־מלחינינו הגדולים, שנשארו בכתב־יד, לייסד סמינר לחזנים, ועוד.

נר לרגליו בפעולתו הציבורית בשביל קהל החזנים היה רגש היושר והצדק, ודבר זה חיפש אצל כל חבריו, החזנים והמנצחים. לא פעם טען, שהחזנים עצמם אשמים במצבם, משום שאחד עלול לבלוע חיים את השני, שלא תיתכן אצלם סולידריות וחברות כמו אצל מעמדות אחרים. הוא עזר לארגן את אגודת החזנים והמנצחים בפולין ונטל חלק חשוב בהתפתחותה, השתתף במפעלים חברתיים אחרים הנוגעים לחזנים וחזנות, והיה העורך החי בקרב חזני פולין. אך לא הסתפק בזה, ומרצו דחפו לעבור את תחומי הארץ, ועמד על משמר החזנים והחזנות גם מחוץ לפולין. בבטאונו חלם להעשיר את ספרות זימרת בית־הכנסת בלחנים ורצ'יטטיבים, ברוח הנוסח היהודי המסורתי. הוא ייחס ערך רב לאגודת

החזנים והמנצחים בפולין, שהיתה בעיניו מעין הפגנה חיה והצהרה לקיום על כל התוצאות הנובעות מכך.

הודות לכשרונו האירגוני והכרתו, שרק בכוח האיחוד אפשר לקדם את טובת חבריו למקצוע ולהועיל לענייניהם, המשיך ללכת בדרך שהתווה לעצמו, בהק־ריבו את ענייניו הפרטיים והחומריים. פעולתו הצי־בורית בהקמת אגודת החזנים וייסוד הבטאון היתה רבת־תוצאות ורכשה לה חיבה לא רק בקרב עדתו וחבריו למקצוע, אלא גם בחוגים אחרים בוורשה. ובחירתו כנשיא הסתדרות החזנים בפולין באה כתופעה טבעית, לאות תודה וזכויות־כבוד בעד פעולתו הציבו־רית לטובת כלל החזנות והספרות החזנית.

הוא נלחם כארי לטובת חזני כל פולין. ואם נגעו באצבע קטנה של חזן בעיירה קטנה בפולין, גרם לו הדבר כאב ואחז מיד באמצעים נאותים. את כל נשמתו הקדיש ל„עולם החזנות" וכל גליון חדש שהופיע היה לו לחג. בעבודת העתון הכניס את כל בני־ביתו. כולם עשו להדפסתו ולפירסומו, תוך ידיעה שבעתון מקצועי לחזנים יבואו לידי ביטוי ענייניהם הציבוריים, תביעו־תיהם ומאווייהם ויפיץ ביניהם את הידיעות המקצועיות־מדעיות באמצעות מאמרים ורשימות מלאי תוכן.

ד.

הירחון „עולם החזנים" הופיע בוורשה מחשון תרצ"ד עד סיון תרצ"ה. אחריו המשיך פ. מילאקובסקי בהוצאת „עתון הקהילה והחזנים", שהופיע עד פרוץ המלחמה העולמית. ביחד הופיעו עשרים גליונות מלאים וגדושים על גדותיהם. התוכן היה שופע מאד: על המוסיקה היהודית ועל החזנות וגם על נוסחאות־התפילה עם תוכניות והצעות שונות להרמת קרן התפילות. עוד בגליון הראשון באה הצעת תוכנית של תקנון ל„אגודת החזנים" בפולין, שאושרה בוועידה הארצית הראשונה של חזני פולין. שירמן עצמו הופיע במאמריו המאלפים כמעט בכל גליון על נושאים שונים, כמו: על חזני האתמול, האם חזנות היא מקצוע ראוי לשמו, חזנים המופיעים באולמות הקונצרטים, תולדות אישים: פנחס מינקובסקי, מנחם קיפניס, א. מ. ברנשטיין מוילנה, יוסל'ה רוזנבלט, גרשון סירוטה, על יצירותיו החזניות של יהושע וייסר, על לחני בית־הכנסת של ב. גוטמן, כוחו של איחוד ואירגון, הסיכום השנתי של השנה הראשונה להופעת בטאון החזנים, מימי נעורי בסטאשוב, אברהם צבי אידלזון, על ספרים מועילים לחזנים, חיים חייקל ינובסקי, ועוד. עידוד רב קיבל מידידיו המקורבים, הרב ד"ר פוזננסקי, פרופסור משה שור והחכם חיים יחיאל בורנשטין, וכן עודדו אותו ידידיו, נחום סוקולוב והסופר דוד פרישמן.

על יחס הכבוד והחיבה, שרחשו יהודי וורשה וחזני פולין לפנחס שירמן, אפשר היה להיווכח בזמן חגיגת חצי־יובלו לכהונתו בבית הכנסת הטלומצקאי בוורשה. גליון מיוחד של „עולם החזנות" הוקדש למאורע החגיגי, בעריכתו של פ. מילאקובסקי (גליון טבת תרצ"ה), ובו מאמרי שבח ותהילה לחתן־היובל עם שפע אחולי ברכות מגדולי המלחינים והחזנים, כמו: החזן דוד רויטמן מניו־יורק, המלחין והמנצח שמואל אלמן מלונדון, משפחת החזן והסופר א. מ. ברנשטין מוילנה, החזן גרשון שאפושניק מקושטא, החזן יוסף הלל לוי ממינכן, החזן צבי מאירוביץ מלונדון, אגודות החזנים ביוגוסל־ביה ורומניה, החזן דוד משה שטינברג, פרופסור מאיר בלבן, ד"ר גרשון לוין, יוחנן קיהן מוינה, דובריש טורש מוורשה, ליאו ליוב ועוד.

בבית־הכנסת הטלומצקאי בוורשה נתארגנה ועדה לחגיגת היובל מה"ה: המנצח אברהם דוידוביץ, פ. מילאקובסקי וא. סימצס. התוכנית הכילה: א) בשבת פ' שמות כיבדו את בעל היובל בעלייה מיוחדת לתורה, והמקהלה, בניצוח דוד איזנשטאט ומשה קוסביצקי, שרה פרק תהלים. בחגיגה זו נכחו כל חברי אגודת החזנים והמנצחים בוורשה, מערכת „עולם החזנים" וחברי מועצת ביהכנ"ס הטלומצקאי ועוד אישים חשובים; ב) ביום ראשון, 6 לדצמבר 1934 בשש בערב, נערך קונצרט דתי גדול בביהכנ"ס הטלומצקאי בהשתתפות חתן היובל, החזן מ. קוסביצקי ומקהלת ד. איזנשטאט, בבצעם את האורטוריה „בריאת העולם" ליוסף היידן בתירגום עברי; ג) בו ביום, בערב, נערכה מסיבה חגיגית באחד האולמות הגדולים ביותר בוורשה. כל העתונות בוורשה ובערי אירופה הקדישו מאמרי שבח וידיעות לכבוד חתן היובל. בסוף המסיבה הושמעה

יצירת חתן היובל „הבן יקיר לי" בפי עצמו בלוויית מקהלה, וכן שר שירמן בלוויית מקהלה „קול דודי" לדוד נובקובסקי, הרפסודיה „במה מדליקין" לא. ב. בירנבוים מצ׳נסטוחוב ועוד. אחד מהמשתתפים בערב המסיבה אמר, שביושבו ובשומעו ברציפות את כל התוכ־נית העשירה בנגינה ובזימרה נדמה היה לו, כאילו נמצא בבית המקדש בירושלים, שבו השמיעו מאות לוויים את זימרתם מלאת־ההוד והקסם.

אין כאן המקום למנות את פרטי הגדולה והיקר שחולקו לחתן־היובל. מכל הנאומים ודברי הברכה שהושמעו כדאי להביא בזה את דברי החזן הראשי, משה קוסביצקי, בעברית. וכה אמר: „יושבים כאן חברים המכירים אותך זה עשרים וחמש שנה מראשית עבודתך פה, ואני רק שבע שנים מכירך. אבל חושבני שלא אגזים אם אומר, כי במשך הזמן שעבדתי אתך „בצוותא חדא" הכרתיך לדעת הרבה יותר מכולם. הכרתי את כל מעלותיך ומידותיך הנעלות והרבות, והרבה יכולתי לדבר עליהן, אך בעקבות האימרה „מקצת שבחו של אדם בפניו..." אסתפק רק בשמץ. חידוש גדול חידשת בבית־התפילה שלנו שהנך מכהן בו כ"ה שנים, חידוש שלכאורה הוא פשוט בתכלית הפשטות, אך דווקא פשטותו היא היא גדולתו, והוא: יחס הערצה ויראת־כבוד לנוסח הקבוע בתחום המסורת. אתה הראית לדעת כי העמוד של שליח־ציבור איננו קניינו הפרטי לעשות בו כאדם העושה בתוך שלו. מי כמוך, המומחה במקצוע החזנות, שיכול להרשות לעצמו שנויים קולעים להגדיל תהילתך ותפארתך. אבל בשוותך לנגד עיניך תמיד דברי חז"ל: „אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש" ידעת, כי התפילה היא עבודת־הקודש והיא צריכה להיות נקייה מכל פנייה זרה ומכל מחשבת פיגול, ולכן מאסת בכל האפקטים הזולים ותבחר לך ללכת בעקבות המסורה, לבלתי סור ממנה ימין ושמאל. זוהי גבורתך והיא תהילתך. עשרים וחמש שנים הנך עומד איתן על משמרתך, לא יעצרך הגשם והקור, לא יעכבך השרב והחום, אף פעם לא עשית מלאכת ה׳ רמיה.

עוד על פרט אחד חפצתי להעיר, והוא: אם כי מומחה גדול אתה במקצועך ויש לך הבנה עמוקה בכל התפילות ובקי אתה בכל מכמניהן עד שרבים יקנאו בך, בכל זאת אינך אומר די וכתלמיד חכם אמיתי, ההוגה בתורתו יומם ולילה, תוסיף להשתלם ולהתפתח. וזהו החידוש השני המוסיף לך לוויית חן, וכל יודעיך ומכיריך על זאת יהללוך". עם סיום הנאום מסר קוסביצקי לידי חתן־היובל תעודת־גוויל בחתימות וועד מועצת בית־הכנסת ומוסדות מוסיקאליים שונים. מסיבה זו יחד עם כל חגיגות היובל נחרתו בלב הנוכחים לשנים רבות.

*

יהודי פולין חיו את חייהם, כאילו הכל הלך למישרים ושום סכנה אינה מרחפת מעל לראשיהם. פנחס שירמן היה אחד המעטים שהביט בדאגה לקראת העתיד. במכתבו האחרון לגיסו באפריקה, מסוף יולי 1939, הוא כתב: „כולנו מלאי דאגה על עתידנו. מי יודע מה צפוי לנו מידי הצורר היטלר ימ"ש. עננים קודרים מכסים את פני השמיים ואין אנו יודעים מה יביא לנו יום מחר". שירמן ניבא וחזה את האחרית המרה שנשקפה ליהדות פולין, והוא נשא את יד הגורל יחד עם כל היהודים בפולין. זמן קצר לפני פרוץ המלחמה ייסד את הסמינר לחזנים בוורשה ואף חשב לייסד קונסרבטוריה יהודית. ובבוא יום הפקודה נכלא יחד עם אחיו המת־פללים בגיטו היהודי בוורשה. הוא החזיק מעמד בתקופת קיום הגיטו יחד עם חבריו, החזן גרשון סירוטה, דוד איזנשטאט, המנצח אברהם דוידוביץ, המנצח משה שניאור ואחרים. הוא עבר את תקופת „מרד הגיטו" בוורשה בערב פסח 1943, ואחר המרד נשלח יחד עם אחיו לצרה למיידאנק עם רעייתו רחל. שם חיו כמה שבועות. וביולי 1943 נספו באורח אכזרי. שני בניו, יעקב ויצחק, שניהם נשואים, עם נכד, נסחבו עוד לפני זה למקום הכבשן ונספו.

וכה נדמו פיות הקודש, שכל חייהם השמיעו זימרת קודש ופרקי הללויה לאל הנצח.

ישמשו דברי אלה נר־זכרון לחזן פנחס שירמן ומשפחתו ותעודת נצח לנשמתו הנעלה.

החזן אברהם יצחק שירמן

מאמר חז"ל: „הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה" נאמר, כנראה, גם על בני עיירות קטנות, שמהן יצאו גדולי תורה ויראה, חכמים ואמנים. ואף בשטח החזנות והנגינה היהודית הרבו דווקא העיירות הקטנות להת־חרות בערים הגדולות, שבהן היו מצויים בתי־מדרשות לנגינה.

החזן אברהם יצחק שירמן, שהיה אחד החזנים הנו־דעים בפולין, נולד בשנת 1881 בסטאשוב, פלך ראדום. ובנערותו היה שר אצל החזנים ר' יוסלה ור' משה־ליב. בן 13 כבר עבר לפני התיבה. בהיות לו חוש לנגינה ורגש ער לצלילים חיבר עוד בנערותו כמה ניגונים מפרי מחשבתו, מבלי לדעת תוי־נגינה.

בן 17 נשא אשה ונעשה סוחר. משהפסיד כספו חזר לאמנות הנגינה ונסע לצ'נסטוחוב לחזן הנודע אברהם בר בירנבוים, שפתח שם בית־ספר לחזנות — הראשון והיחידי בכל פולין. שם למד וסיגל לעצמו את יסודות המוסיקה והחזנות. אחר זה כיהן בחזנות בערים סטופניץ, קראשניק, שידלובצה ובנדין. היה זה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. שירמן היה החזן הראשון בעל השכלה מוסיקאלית, ואחיו הצעיר ממנו פנחס היה עוזר לו כמשורר במקהלתו. אף בכהונתו בבנדין השתלם אברהם־יצחק בידיעת המקצוע, למד תורת הקומפוזיציה, קונטר־פונקט וכו'. ותודות לכך עבר לעבודת יצירה וליחון בשדה החזנות, ובמשך הזמן הוציא בדפוס שורת רצ'יטטיבות מעניינות בליווי פסנתר ומקהלה.

ביושבו בבנדין נתפרסם כחזן כשרוני, בעל ידיעות רבות במקצוע ומחבר יצירות רבות בחזנות. פירסם שלוש רצ'יטטיבות בליווי פסנתר ו־11 רצ'יטטיבות לסליחות, חלקן בלי מקהלה. נתחבב על כל אנשי העיר, ועד היום מזכירים וותיקי בנדין היושבים בארץ ברגשי תודה את ימי חזנותו וקולו הנעים. הוא היה מבקר מפעם לפעם בסטאשוב בשל משפחתו שישבה שם. וכל ביקור מביקוריו נחשב למאורע לבני הנוער ולחכמי העיר, שהתגאו בבן־עירם והתקנאו בו כאחת על שהצליח להגיע לתכלית מחוץ לתחומי העיר, שבה נולד. גרם מזלה של החזנות בפולין, שהחזן לא היה קשור לאורך ימים לעיר כהונתו. החזנים נהגו להחליף מפעם לפעם את מקומות כהונתם, בשאיפתם להכיר ערים רבות ככל האפשר. אף שירמן לא נשאר בבנדין לאורך ימים ועבר משם לסטאניסלבוב, שבגליציה.

מלחמת העולם הראשונה בילבלה את היוצרות בארצות יישובי היהודים ובייחוד בפולין. שירמן הרגיש, כי פולין איננה התחנה האחרונה במלחמת חייו האמנו־תיים. קסם לו מצבם הטוב של היהודים במדינות הנאורות לעומת מצבם בתחומי רוסיה ופולין. עקב מלחמת העולם נקלע בדרך מסעיו לבית־הכנסת „רי־דה־פאור" בפאריס, שם התפלל בשבת וגם בחג השבו־עות בהצלחה יתירה. אחר זמן נתמנה חזן שנתי בלונדון, בבית־הכנסת ויינקורד, והתפלל גם בערי אנגליה אח־רות: ליברפול, מנשסטר, לידז וקרדיף. ולבסוף חזר לבנדין, שבה נשאר עד שנת 1922.

עקב הפרעות ביהודי פולין, המשוחררת מידי הרוסים והגרמנים, עזב את פולין שלא על מנת לחזור ונסע לקנדה. שם כיהן כחזן בטורונטו בבית־הכנסת „בית־יעקב", ומשם נסע לאמריקה ונתקבל לחזן שנתי בעיר דטרויט. במשך שנתיים כיהן בבית־המדרש הגדול של אנשי לוקניק בשיקאגו ומשם עבר לניו־יורק. עזרו על־ידו שלושת בניו, בעלי כשרון במוסיקה היהודית: א) החזן אליהו שירמן, שלאחר מכן כיהן כחזן בקהילות הגדולות ביותר באמריקה וכיום הוא מכהן ב„פלהם פארקווי סנטר" בברונקס; ב) פנחס אהרן שירמן, שיצא לו שם בקולו הנעים וכמתפלל לבבי; ג) יהודה־ליב שירמן, בעל טנור לירי נעים, המכהן זה שנים בקליבלאנד ב„דז'ואיש סנטר" בימים־נוראים ושלוש־רגלים. כל בניו רכשו להם עמדה מכובדת בעולם החזנות, ובחוגי בתי־הכנסיות מתייחסים אליהם בהערצה.

אברהם־יצחק הוסיף להתמסר לאמנות הליחון גם לאחר שהגיע באמריקה אל שיא כשרונו ואל המנוחה. מקודם הוציא בדפוס את החלק הראשון של סידורו בחזנות, המכיל רצ'יטטיבות לקבלת־שבת ומעריב. אחרי זמן הוציא את החלק השני עם לחנים לשחרית ומוסף.

לשבת ולשלוש־רגלים. וכן הכין לדפוס את החלק השלישי עם יצירות לראש־השנה ויום־כפור, כמו: שחרית ומוסף לראש־השנה, כל־נדרי, מוסף, מנחה ונעילה, רצ׳יטטיבות ויצירות, וגם מעריב לחול ולספירת־העומר — רצ׳יטטיבות ולחנים. חיבוריו עוררו תשומת־לב בחוגי החזנים. ראשית — בגלל החידוש שבהם, שעל־אף היותם חדשים — נשאר בהם הרושם המסורתי, מעין „קנקן ישן מלא חדש״. ושנית — בנותנו להם צורה הרמונית נאה. וכה פתח את שערי המערב ליצירות המלאות ניואנסים מזרחיים. הזימרה המסורתית היתה עד אז כעין מעיין חתום, עומד, שאינו ניזון מתוספת מיים. כאן הוא מילא את התפקיד שהטיל עליו מורהו הגדול, אברהם־בר בירנבוים, להמשיך בחזנות המקורית, שנקראה בשם „חזנות פולנית״, חזנות שהרצ׳יטטיב האימפרוביזטורי תפס בה מקום בראש, וכוח דמיונו של החזן־האמן מילא בה תפקיד נעלה, בפתחו לפי טעמו והרגשתו הוא נוסחאות ונעימות שונות, שהמציא בכוח ההשראה.

וכאמן החזנות המסורתית ומגינה הראשי נגד החזנות המודרנית. מיסודם של החזנים זולצר וליבנדובסקי, שהכתה שורש בבתי־הכנסיות החדשים שבאמריקה — ידע לתפוס מקום בכותל־המזרחי של החזנות באמריקה.

עם הגיעו לזיקנה עבר לפנסיה וחי לו במנוחה והשקט.

ר׳ בנימין טוכטרמן ז״ל

ר׳ בנימין טוכטרמן נולד בשנת תרמ״ד בעיר קלימנטוב לאביו ר׳ משה ולמד בבית־המדרש העירוני. היה תלמיד־חכם ובשעות הפנאי מצאוהו תמיד יושב ליד גמרא ולומד מתוך הנאה. אך הוא קנה גם דעת והיה בקי בספרות ההשכלה ובספרות העברית החדשה.

גם לאחר שנשא אשה והתיישב בסטאשוב לא פסיק פומיה מגירסא. מתמיד גדול היה מטבעו, ועל תכונה זו שמר כל ימי חייו. כל שעה פנויה היתה קדושה לתורה ולהשכלה, ואף מצא זמן להתעניין בכל המתרחש בעולם.

ו„אברך משי״ זה הפך לעסקן מקובל על אוכלוסי־העיר. בתקופת מלחמת העולם הראשונה אירגן מוסדות חינוך וכלכלה לטובת עניי העיר ועזרה לחיילים היהודיים. איש המזיגה הברוכה של תורה וחיים, ובעל יוזמה פורה בחיי הציבור, הטיל עצמו לתוך קלחת הפעילות העסקנית במלוא ההתלהבות של חסיד ובכל הכשרונות של למדן, ועזר להציל את הקניין היקר ביותר של הציבור הנאמן לתורה — את ה„חדר״, למען תינוקות של בית־רבן. הקשה שבסכנות, שאיימו בזמן ההוא על היהדות החרדית, היתה הסכנה שנשקפה ל„חדר״. אויבי יהדות התורה יחד עם ה„משכילים״ התקיפו את המוסד החינוכי החרדי הזה בשצף קצף במשך מאת השנים האחרונות. הם נטפלו לכמה מגרעות חיצוניות של ה„חדר״ (שהיו בעיקר תוצאה של העניות ושל עול הגלות הכבד מנשוא בימי שלטון הצארים ברוסיה

ר׳ בנימין טוכטרמן, ממייסדי ה„מזרחי״ בסטאשוב — פון די „מזרחי״ גרינדער אין סטאשעוו

ובפולין). אך לאמיתו של דבר לא התכוונו מתנגדי ה„חדר" למגרעות חיצוניות אלו, כי אם לרוח התורה שׁשרר בו ולחינוך הדתי שקיבלו תלמידיו: חינוך לאמונה ולקיום תורה ומצוות. הוא השקיע הרבה מכר־חותיו לייסוד „חדר" מטעם המזרחי ועזר לביסוסו, בראותו בו יסוד מוסד ומקור החיים של בית־ישראל.

מנעוריו היה ציוני־דתי והתעלף עם היוודע לו על מות הד"ר הרצל. ביתו היה בית עברי למופת, חותם קבוע על העתונים העבריים, חובב ספרים ובעל ספרייה עברית גדולה, עסקן הקרנות הלאומיות, חבר מועצת העיר במשך שנים רבות וראש מועצת הבנק השיתופי. הספר העברי היה לו למקור חיים, וכל ספר חדש שהופיע רכש לעצמו ולא הכניסו לארון הספרים עד שקראו כולו והתעמק בתוכנו. ביתו היה „בית ועד לחכמים", לחובבי־ציון ולמשכילים.

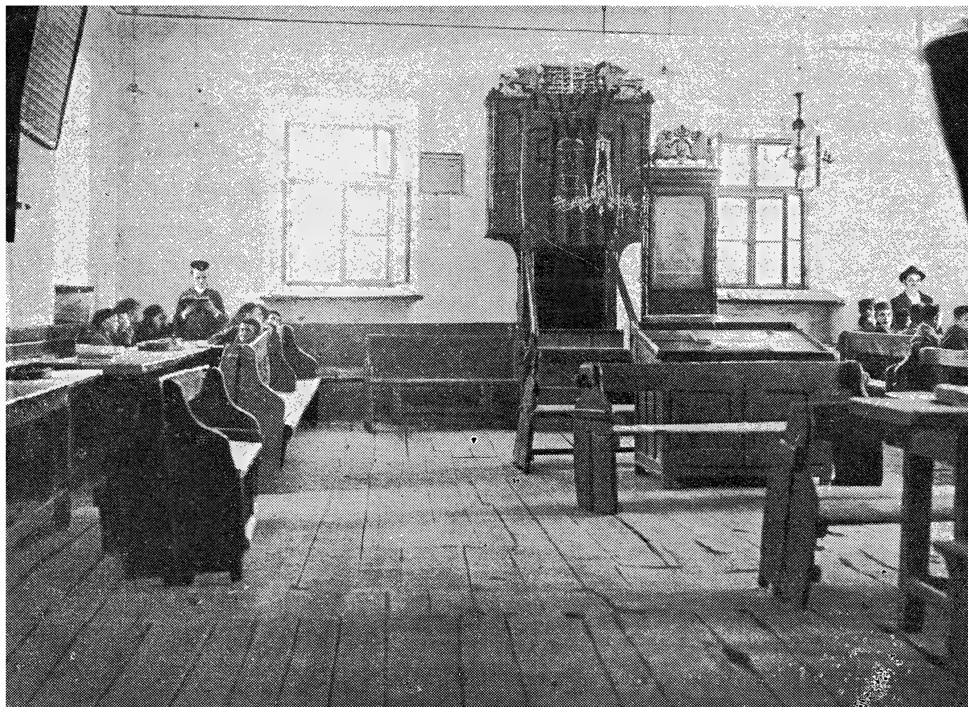
גולת הכותרת של עבודתו בעיר: הקמת בית ל„מזרחי", בעזרת בני העיר באמריקה, שריכז את טובי החברים, הלומדים ובעלי־הבתים החשובים, ושימש מרכז לפעולה חינוכית ותרבותית. ממייסדי „המזרחי" בעיר ועומד בראשו מתרע"ה במשך 22 שנים. בבית „המזרחי" אירגן בית־תפילה ותלמוד־תורה, שבו התחנכו מאות ילדים יתומים. מייסד בתי־תמחוי, שיעורי ערב לעברית, תנ"ך ולימודי יהדות, ובעצמו הורה שיעורי תלמוד ורמב"ם. מראשי הנואמים באספות, כן על בעיות אקטואליות וכן בשטחים אחרים, כגון בתר־לדות אישים יהודים בתקופת ימי הביניים וכדומה. היה מאנשי סודו של הרב הגאון רבי יהודה ליב גרובארד מסטאשוב, השתתף בוועידות ומועצות ה„מזרחי", כינס ישיבות ואסיפות, ערך מגביות, והתמסר לתנועה בלב ונפש. נפטר בתרצ"ז, וזכה שבני משפחתו יתיישבו בארץ המקווה.

א. ארליך / ר' שמעון (שימל'ה) מלמד. הי"ד

יהודי זקן ומכובד זה ותלמיד־חכם מופלג, מדקדק ובעל תנ"ך וירא־שמיים באמת ובאמונה, בעל הגיון קר ומפוכח ומאמין אדוק בכל מה שתלמיד וותיק עתיד לחדש; אדם מופלא זה, שממש לא פסיק פומיה מגירסא, לא ביום ולא בלילה, ואף בסעודת פורים, שעה שכל בית־ישראל יושבים ונהנים, מתפרקים קמעה ומש־תעשעים בענייני דיומא, לא שינה מתנגד מובהק זה ממנהגו מימים ימימה, בהמשיכו בלימודו כרגיל; יהודי יקר זה, שעליו מותר להעיד, ללא כל חשש של גוזמה, שגם רוח המקום וגם רוח הבריות היו נוחות הימנו, בהיותו מכלכל את כל מעשיו והליכותיו על־חלד בנחת ובמתינות, באמת ובפשטות למופת, ואף בהישאלו ע"י אחד מאיתנו, מאיר'לה רוז'אק הי"ד, שעה שלמדנו אצלו פרק בהילכות יורה־דעה, שאלה בנידון — לא בוש תלמיד־חכם גדול זה להודות, לאחר הירהור קל, ובפשטות מושכת לב: „איני יודע, צריך עיון"; יהודי זה — על־אף העובדה שעוני וסבל כל חלקו בחיים היו, בהיותו שוכן כבוד בדירת חדר אחד, שהוא המטבח, הוא חדר־השינה והוא חדר־ההוראה כאחת ואף פרנסתו כמלמד דחוקה ביותר — עמד כשורש עץ עתיק־יומין וכצור סלע מקדמת דנא, איתן ויציב ללא ניד וזיע, באמונתו הצרופה ובהכרתו הברורה, כי דרכו: דרך אלוהים חיים היא ואין בלתה.

ואם כי, רוב ימיו התחבט והתלבט בשאלה חובקת זרועות עולם, שאלה המעסיקה את כל הוגי הדעות מימי איוב ועד ימינו אנו, היינו: „צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" — לא סטה אף כמלוא־נימה, ולו בהירהור קל שבקלים, מן המסילה המסורתית הכבושה מדורי־דורות, היינו: מהאמונה העמוקה והמוחלטת באלוהים אמת ותורתו אמת. משוכנע היה בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו, שפתרונה של שאלה זו למעלה מכושר תפיסתו המוגבלת של אנוש הוא. ואין זה מן החכמה, אך יהא בכך משום התרברבות נבובה, להתיימר להגיע עד תכלית חקר דרכי־אלוה בשכלנו הדל ובכלים המצומ־צמים, שחלק אלוהים לאדם על־אדמות.

ואם יש את נפשך לדעת איזהו הכוח הטמיר, שעמד

בחורי־ישיבה בבית־המדרש הגדול — ישיבה־בחורים אין גרויסן בית־מדרש

לו, ליהודי עני ומרודה, זקן וחלוש זה, לעצור כוח ולעמוד נגד כל פגעי החיים ותלאותיהם? — אל צדקותו ותמימותו ללא־גבול ושיעור לך!

כי תמים עם אלוהים ואדם היה האיש. נהירים היו לו הגבולות שהציב הטבע לבני האדם, בבחינת „גבול שמת בל יעבורון״, וקיבל עליו את הדין, דינא דמלכותא דשמיא, ללא עירעור וללא תנאי.

אומנם, לעיתים, בהעלותו לנגד עיני רוחו האצילה את מצוקות החיים — מצוקות הפרט ומצוקות הכלל — עלו וצצו, כמאיליהם, ספקות והיסוסים רבים וכבדי משקל. ואלה ניקרו במוח ולא נתנו מנוח, בהתאם לכלל הידוע: „כל מי שגדול מחברו — יצרו גדול הימנו״.

אך אין ר׳ שימל׳ה אדם, שמפני קשיים יירתע, והוא כגבור ללא חת את מותניו שינס, בתוקף כל מחשבת פיגול מלבו סילק, מן הפרד״ס בשלום יצא, ובמשנה־אמונה ובטחון לדרכו פנה — דרכו, שהיא דרך היהדות ההיסטורית, כפי שנתגבשה וקיבלה את צורתה הידועה בישיבות פולין וליטא.

ברם, תכונה יסודית זו — צדקותו ותמימותו — שהיתה לו משענת מוסרית מוצקה בכל ימי חייו הארוכים ולמודי־הסבל — פג כוחה ותוקפה והפכה למשענת קנה רצוץ בימים הטרופים ההם, בימי השואה המזעזעת ומסמרת השיער, שואה, שבה נחרב והושמד רובה המכריע של יהדות פולין, ויד הכורת הונפה גם על קהילתו, קהילתנו סטאשוב.

יתר על כן: תכונת־יסוד זו — התמימות השלמה והמוחלטת — היא־היא שהפנתה את כל ישותו, ישות, שאינה יודעת ואינה יכולה לעשות שקר בנפשה, להתקומם, בצורה גלויה וחד־משמעית וללא כל משוא־פנים, נגד העוול הנורא, שנעשה לעמו לעין השמש, ושתוצאתו המבהילה בכל אכזריותה הסתמנה ברורות

לפני עיני רוחו, והיא: מחיקה טוטאלית של שם ישראל סבא מעל פני האדמה.

וכשם, שבכל ימי חייו ישות תמימה זו, תמימות בלתי־ניתנת לחלוקה, היא־היא שציינה אותו, הבליטה אותו, על־אף היותו עניו ונחבא אל הכלים מאין כמוהו, בהוסיפה לו לוויית חן וכבוד, בבחינת „כבוד והדר תעטרהו", כן גם ברגעי חייו האחרונים התגלמה בישות תמימה זו אישיותו האמיתית והטהורה, ללא פגם ורבב — גם בשעה שהיתה מכוונת, בכל מר־וחריפות־עוקצה, נגד כל היקר והקדוש לו בכל ימי חלדו: נגד תורת־ישראל ואלהי־ישראל!

כי, משכלו כל הקיצין, מהרגע שהבחין, שכל עולמו, הרוחני־מוסרי, חרב עליו ואין מציל ואין מושיע; משהגיע, לאחר חשבון־נפש ממושך ונוקב, למסקנה הבלתי־נמנעת, שאין אף צל של הצדקה, מצדו של רבונו דעלמא כולא, לשבר הגדול של חורבן ושמד טוטאלי לנצח ישראל — אז מכאב התפלץ לבו, לב יהודי יקר תאמן המבכה את חורבן עמו, לב יהודי צדיק ותמים שהציץ ונפגע ללא תקנה. ואותה שעה, בהתעטפו בטלית ותפלין, הזדקף מלוא־קומתו וזעקה מרה, קורעת שחקים, כלפי שמיא התפרצה מלבו הפצוע:

כלום לית דין ולית דיין?!!!

הערה: הדברים הנ"ל נכתבו על יסוד השמועה העקשנית, שהתהלכה בין ניצולי העיירה, ושלפיה הצדיק והתמים ר' שימל'ה מלמד הי"ד, בהתעטפו, ביום „האקציה" המפורסמת בכ"ח מרחשון תש"ג, בטליתו ותפליו, הטיח, מתוך הלך־רוח שלאחר יאוש, דברים בוטים כלפי הכביכול, בהפנותו כלפיו את הקריאה המזעזעת, בה מסתיים המאמר.

א. א.

ר' צבי גולדברג ז"ל

במקום אחר, באותו ספר, הגדרתי את המנוח כתלמיד־חכם וחכם. ואכן, בכל הליכותיו כאילו הזדקרו וצצו מאליהן תכונות אלה, אם־כי בעליהן התאמץ תמיד שלא להבליטן. עניוות זו לא היתה מלאכותית, כפויה על עצמו, בבחינת: „בואו וראו כמה עניו אנוכי!" עניוות זו היתה טבעית, מהותית, ממש חלק בלתי־נפרד מישותו.

כתלמיד־חכם אמיתי, יפה־רוח ונפש, שתורתו וחכמתו היוו יסוד ורקע להליכותיו בחיים — ונעים־הליכות היה למופת — סלד מהתרברבות והתנשאות ומהרדיפה אחר כבוד. מאמר חז"ל: „הקנאה, התאווה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם", היה לגבי דידו תורת־חיים, ששימשה נר לרגליו כל הימים — להלכה ולמעשה.

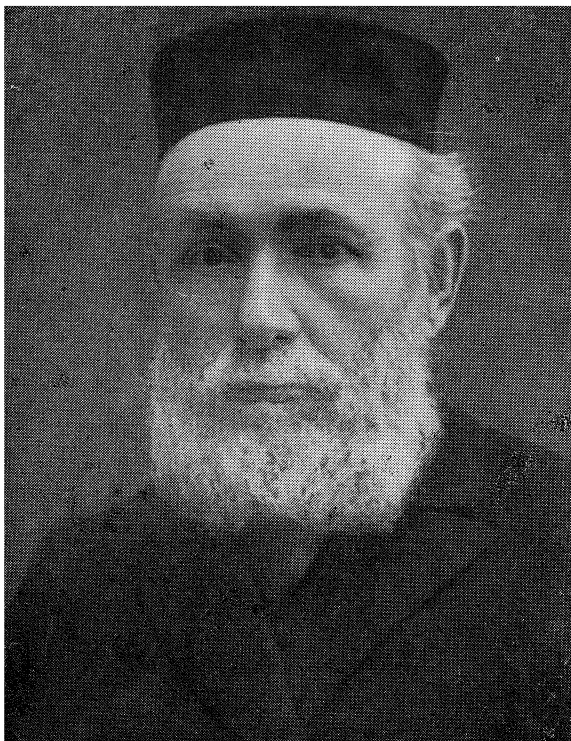
בהיותו עדיין צעיר לימים, בראשית שנות השלושים שלו, כיהן מספר שנים בתפקיד ראש־הקהילה בעיירה. וכשהגיעה אליו משלחת מטעם מפלגתו, עם תום תקופת כהונתו, והפצירה בו להעמיד את מועמדותו לתקופת שרות נוספת, סירב בתוקף לקבל עליו את המינוי, בטענה, שקמו לו עורדין ואינו מסוגל ומוכן מבחינה נפשית להטיל את מרותו על אלה, שאינם רואים אותו בעיין יפה. כי הכבוד, הכרוך בכהונה החשובה, לא נחשב בעיניו למאומה. כושר־המעשה, מבוסס על ישרות־לב ותועלת־הרבים, הוא שהיה לו לעיניים, ולפיו, ורק לפיו, כיוון את מעשיו. ומשהתברר לו שדרכו זו, דרך אי־ההתחשבות המוחלטת במניעים צדדיים ואנוכיים כל־שהם בפעולתו למען הציבור, אינה מקובלת על חלק מהציבור — ויתכן שהדבר נבע מטעמים אנוכיים מובהקים — נטש את הפעולה הציבורית, על־מנת שיוכל ברשות היחיד שלו לנהוג לפי צו מצפונו, שראהו כמושכל ראשון שאין לסטות ממנו ימינה או שמאלה.

בישראל, אליה הגיע לאחר השואה, חי חיים שקטים וצנועים ונמנה עם חשובי־חברי ועד האירגון של יוצאי עירנו. לאיזה יחס של הערכה זכה האיש תסופר כאן שיחה, שהיתה לכותב השורות האלה, עם בן־עיר, עת

ליווינו את המנוח לדרכו האחרונה. בן־שיחי, אדם צעיר, שרק לעיתים די־רחוקות קיים מגע רופף עם המנוח, אמר: „כמעט שלא הכרתי את האיש ומעטים המקרים ששמעתי אותו מדבר. אך כל־אימת שנזדמן לי להימצא בחברתו ולהאזין לשיחו־ושיגו נהניתי הנאה עמוקה". כי תלמיד־חכם ובן־תרבות היה האיש. תורה עם דרך־ארץ התמזגו באישיותו והדברים שיצאו מפיו לאוו דברים בעלמא היו. דבריו — במידה ובמשקל, בהשכל ובשום־שכל נאמרו, וכך גם נתקבלו. אכן, פיק־חות טבעית וחכמת־חיים, יישוב־הדעת וכושר שיפוט, לרבות התכונות שנמנו לעיל, הקנו לדבריו משקל וערך בעיני כל שומעיו.

בשנים האחרונות חלה האיש תכופות. אך מדי פעם בפעם התאושש ונדמה היה שבסופו ידו תהיה על העליונה ושוב נהנה משיחות־החולין שלו וכן מעצתו, עצת זקן ורגיל (ואיזהו זקן? שקנה חכמה), בוועד אירגון יוצאי סטאשוב. אך לא כך זימן הגורל. האיש נתקף מחדש על־ידי המחלה שקיננה בקרבו, ריתקה אותו למיטתו למשך חודשים מרובים ולבסוף גם הכריעה אותו.

יהא זכרו ברוך!

הרב דמתא: ר' יהודה ליב גרובארד —
סטאשעווער רב: ר' יהודה לייב גרויבאַרט

אהרן ר. מוצא עלית / גצל ארליכמן

היו באופיו של גצל קוים אשר לכאורה היוו סתירות; בעל מזג נעים ונוח לבריות, „וותרן", ויחד עם זה קנאות חסידית בלתי מתפשרת לדרכה הפוליטית של החברה, בה חי.

אהבה עזה אהב ושר שירי עם בחדווה והוא לא היה „מוסיקאלי" כלל.

מעשי היה, מתון־מתון ומסודר מאוד בעבודתו ובחיי יום יום, ועם זאת שיקע את עצמו בקריאה ולימוד בלי גבול וחשבון.

אולם די להציץ הצצה חטופה בלבד ל„בית־אמא", כדי לדעת את המעיין, ממנו שאב את האווירה שעיצבה את אופיו.

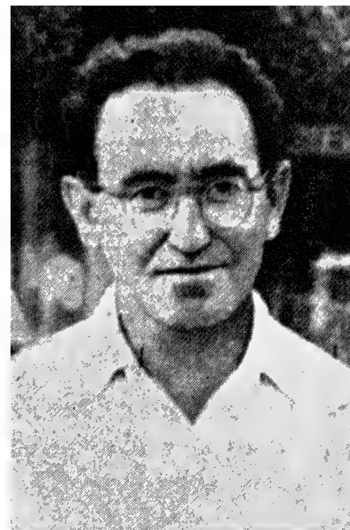
היה זה בית שהתמזגו בו מסורת חסידית מובהקת עם עליצות עממית מלאת־חן, מורשת משפחתית של אדיקות וצלילי שירה עממית, שבקעו תמיד מבית זה.

שתי משפחות־אחיות גרו בבית זה בן הקומתיים, ירושת האבות. בימות החורף היו שתי המשפחות, בליל־שבת שאחרי הסעודה, מתכנסות בחדר הגדול של הקומה הראשונה, תנור חרסינה רב־מידות עמד בו, ומעל התקרה תלויה היתה מנורת־נפט ענקית שהודלקה לכבוד ליל־השבת והחגים. מסובין היו ההורים מסביב לתנור המפיק את חומו בשפע, ולרגליהם הילדים מקשיבים ברטט לסיפורי הנפלאות מ„חצר" הרבי שיחיה: „מעשה באברך שהובא לפני הרבי והדיבוק משתולל בקרבו.

גער בו הצדיק בזעם ויאמר: „מכירך אני היטב־היטב מילדותי, גם בחצר־אבי הופעת והתחצפת, וכשם שהוא התגבר עליך כך אתגבר גם אני עליך וגרש אגרשך מגוף האברך!״

ומעשה שהיה ב„צדיק״, שעצר באמצע הקידוש בליל־שבת, ועם כוסו בידו עמד שעה ארוכה בלי נוע. ולימים גילה: אשתו, שמתה זמן מה קודם לכך, הופיעה לפניו וסטרה על לחיו על שלא קברה עם אבותיה, כפי שציוותה לפני מותה.

היתה במשפחה זו מסירות חסידית מובהקת, וקרובה היתה קירבה אישית לחצר־הרבי. בסיפורי נסים האמו־רים, בלטה נימה אישית אינטימית, שהגדילה את השפעתה העצומה על דמיון הילדים. בצללים שהפיצה המנורה הדועכת, חזו את דמויות הסיפורים כחיים נוכח עיניהם.

גצל ארליכמן — געצל ערליכמאן

חוויה בלתי־נשכחת היו חגי שמחת־תורה. בתום התפילה וההקפות בליל התקדש החג, הלכו כל המת־פללים בריקוד לביתנו. השולחנות חיכו להם ערוכים, ואחרי שהסיבו את לבם וגרונם שרו ורקדו כולם עד אור הבוקר, כשהילדים בתוך.

משחר ילדותו ספג גצל את המראות הללו מבית האב, שריחפה בו מסורת אבות ודבקות חסידית. אך בחוגו הצר של הבית המשפחתי החלו גם להיראות „אותות הזמן״.

עליז ואיש־רעים היה אביו. לעיתים קרובות סעדו בביתם, לסעודה השלישית של שבת, במסיבת רעים צוהלת, על חבית בירה ומליחים ונוסף לפזמונים המקו־בלים נשמעו גם שירי עם עתיקים. הרעות והעליצות שטפו עברו את הכול, ולפני הילדים הופיעו יהודים והנה אחרים המה. לא עוד טרודים ובהולים בעסקי פרקמטיה, כי אם שמחים ועליזים. כמובן, כי הילדים לא החמיצו את ההזדמנות להשתלב בתוך חברה עליזה זאת.

מתוך האווירה הדחוסה של עיירה כסטאשוב, קורנת באור יקרות דמותה של אמו: הדודה הינדל, כפי שנקראה בפי כל באי ביתה. והם היו רבים, משמנו וסלתו של הנוער בעיירה ומכל המפלגות שקמו אז בתוכה — הבונד, פועלי־ציון, השומר הצעיר. ואם בחוץ נלחמו ביניהם חברי המפלגות הרי בתוך ביתה שררה האידיליה. בחוש הטאַקט הטבעי אשר לה, השפיעה על כולם מקרן השלום. בלילות החורף הארוכים ישובה היתה אצל השולחן והנוער מבאי ביתה סביבה, ולאור מנורת נפט קטנה הקריאה לפניהם מפרישמן, שלום־עליכם, פרץ ודינזון.

בין קריאה לקריאה בקעו צלילי השירים העממיים בעוז והתלהבות.

נשווה נא נוכח עינינו את המקום והזמן ההוא: אם בכלל היתה בעיירה אשה אשר ידעה לקרוא, הרי במקרה הטיב ביותר, הספר היחיד שקראה בו היתה ה„צאינה וראינה״ או „נחלת הצבי״.

ידועת חולי היתה הדודה הינדל, אך איש לא הרגיש בכך ולא היה מאמין בדבר. נקייה ומסודרת היתה להפליא ולבושה בטוב טעם, לפי מושגי הזמן והמקום. בראש מורם הלכה לפנינו ומימרה אופיינית בפיה שגורה: „מיינע שונאים פלאַצן פון דרויסן און איך פון דרינען״. ומתכונותיה אלה הורישה לגצל.

זכורני, בחג־פסח האחרון, ישובים היינו בצוותא על הדשא שמחוץ לחדרו, השיחה קלחה בעוז ולפעמים גם קצת סוערת. באמצע קם, עזב אותנו ונכנס לחדרו. משחזר לאחר זמן המשיך את חוט השיחה כאילו לא קרה דבר. אחר כך נודע לי שהיה זה „הלב" שהבריחו מחברתנו. אולם, חיש מהר התגבר וחזר לסדר היום, ולא שכח גם לספר בדיחה מאוצר הבדיחות של אמו, אשר כה אהב לספרן.

מאיר בלושטין קיבוץ יקום / דוד שניפר

דוד שניפר היה דמות בולטת ואהודה בחיי הנוער בסטאשוב. במסגרת ובשם התנועה, שלה הקדיש את מיטב כוחותיו, פעל רבות במשך כעשר שנים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה, ואף בשעת המלחמה עצמה. מות־הגבורה שלו ברחובות וורשה, בזמן ההתקוממות הפר־לנית של בור־קומרובסקי, בהסתערו עם האקדח ביד על אנשי ה־ס.ס. — היווה סיום דראמאטי לחייו הקצרים של דוד.

דוד היה אבטודידאקט מובהק. את כל ידיעותיו — והן היו רבות — רכש לו בכוחות עצמו בלבד. כוח התמדתו ורצונו העז להוסיף דעת לא ידעו לאות. תמיד, גם בשעות הקטנות של הלילה, יכולת לראות, על רקע החשכה הכללית, את האור הבוקע מחלון ביתו, בעוד דמותו, הכפופה קמעה, רכונה על הספרים, שמהם לא יכול היה להיפרד. עם זאת לא הפך דוד ל„תולעת־ספרים". ידיעותיו היוו את היסוד האיתן, עליו בנה את השקפת עולמו, וכן שימשו לו אמצעי בדוק ומנוסה בתכונתו כמחנך בקן „השומר־הצעיר" במקום. בעל מחשבה מקורית ועצמאית היה האיש, וכל נושא עליו דן למד תחילה באופן שיטתי ויסודי — ומכאן הת־רחקותו מכל מליצה שדופה וסתם מלל, שהיו זרים לרוחו. כלום ייפלא, שחניכיו המרובים בקן שאבו מהאיש מלוא־חפניים, בקבלם את מרותו וחוות־דעתו המוסמכת בשאלות תרבות ואחרות?

בסטאשוב היתה קיימת מסורת של קריאה ולימוד בכלל ובין הנוער בפרט. החל מראשית האביב ועד ימי הסתיו, תקופה שבה רוחות קרות כבר נשבו בחוץ, אפשר היה לראות בני־נוער, ביחידות או בצוותא, אם זה בגן הציבורי ואם במרחב השדות, יושבים רכונים ושקועים בספרים.

דוד היה מטפח את הקריאה הטובה, ומכוון את הנתונים להשפעתו לספרות, המעדנת את הטעם ומרחיבה את האופקים כאחת.

שנות השלושים, תקופת פעולתו של דוד בקן, היו שנות תסיסה רבת־מתח ומאבק בקרב הנוער היהודי בכלל והנוער החלוצי בפרט. הנוער החלוצי — כל מאווייו היתה העלייה ארצה. אך היא, העלייה הנכספת — לא אחת רחוקה היתה כשמש ברקיע, עקב מדיניותו המתנכרת־מתנכלת של השלטון המאנדטורי, היינו: סגירת שערי הארץ לחלוטין, או צימצום העלייה עד למינימום. עובדה זו הביאה בהכרח למשברים בתנועה החלוצית, לרבות אידיאולוגיים. במיוחד פגע הדבר בחברי השה"צ, בוגרי ההכשרה שחזרו לבתיהם. הללו, משלא ניתנה להם האפשרות להגשים את דרכם בחיים — חרב עליהם עולמם. כי זאת לדעת: החינוך בהשה"צ היה מכוון לתכלית אחת ויחידה בלבד, היינו: לחלוציות ולעלייה. ומשנתקלו בקיר אטום — הגיעו רבים וכן טובים לנטישת התנועה ואף להתכחשות גמורה לחזון הציונות ולארץ־ישראל, כפתרון לשאלת היהודים בזמננו.

בשנים ההן, לפני 25 שנה בערך, ניטשה מערכה כבדה על נפש הנוער בסטאשוב, בין קן השה"צ לבין הקומוניסטים היהודים. האחרונים ניצלו כל משבר בעלייה, כדי להוכיח, כי ציונות, עלייה וכו' — רעיון תעתועים וכזב הוא. ולא עוד, אלא שהתנועה הציונית משמשת כלי־שרת בידי האימפריאליזם האנגלי. לא מעטים מבין חברי השה"צ נלכדו ברשתם. אך דוד, איתן ויציב עמד באמיתו: בנאמנותו ללא סייג לדרכו החלוצית. בכוח הגיונו הצלול וידיעותיו המרובות, העמיד את הדברים על דיוקם, בהחזירו לצעירים

חושבים, לרבות בוגרים מהססים, כוח ואמונה להמשיך.

עניו וצנוע מטבעו — לא היה דוד בין המדברים לתיאבון. הוא היה מכונס בתוך עצמו ושוקל כל מלה. עם זאת ידע תמיד למצוא שביל לשיחה אינטימית עם צעיר, שנזקק לעזרת מבוגר ממנו, בשעת התלבטויות והכרעה, שנוצרו במיוחד לפני יציאת הבוגרים להכשרה.

מלבד המצב המדיני הקשה, קיימים היו גורמים אישיים רבים, שהרתיעו את חלשי האופי. האחד, לא עצר כוח לעזוב לאנחות הורים זקנים, שתמיכתו בהם, לעיתים, היתה הכרחית. השני, תכפה עליו השפעת משפחתו, ואילו השלישי — נרתע מפני תנאי־החיים והעבודה הקשים, ששררו בקיבוצי ההכשרה בפולין בימים ההם. בכל המקרים האלה היה זה דוד, שהשכיל לחדור ללבם של חברים ולעזור להם להתגבר על הקשיים.

דוד בתקופת המלחמה

עם פרוץ המלחמה השתלטה אנדרולמוסייה גמורה בכל החיים היהודיים, הכלכליים והציבוריים גם יחד.

דוד שניפר, לוחם גיטו ורשה ופארטיזן —
דוד שניפער, קעמפער אין ווארשעווער געטאָ און פּאַרטיזאַן

מקורות הפרנסה של רוב האוכלוסייה היהודית נסתתמו, ורבים נאלצו לחיות מן המוכן. אחרים, ומספרם לא היה מועט כל־עיקר, ידעו מצוקה מיד עם פרוץ המלחמה ובמיוחד לאחר הגזרות הקשות שניתכו על ראשי היהודים על־ידי השלטון החדש. וודאי, אין להשוות את המצב הכלכלי של יהודי סטאשוב, שהיתה להם עדיין גישה לאוכלוסייה הפולנית, לזה שבגיטאות הערים הגדולות. תמונות של ילדים נפוחים מרעב ואנשים גוועים ברחובות לא ראינו בסטאשוב עד לגירוש. אף־על־פי־כן היה הרעב, לעיתים די קרובות, בן־בית ברבים מבתי היהודים.

גם הפעלתנות הערה של הציבוריות היהודית בסטאשוב — שותקה לחלוטין, בתוקף המציאות החדשה. כל המפלגות, אשר טופחו באהבה ובמסירות רבה כל כך, נעלמו כאילו לא היו מעולם — בתוכן גם קן השומר־הצעיר. ובכל־זאת, על־אף המצב המיוחד, לא השלים הקן עם איבוד הספריה, שעמל ויגיעה מרובים הושקעו בטיפוחה והתפתחותה, וחבריו נרתמו להצלתה, ע״י פיזורה וקבירתה בכל מיני מקומות.

רק חודשים מספר לאחר מכן, בסוף החורף של שנת 1940, התארגן הקן מחדש. אומנם, עקב תנאי־המחתרת, מימדיו לא היו גדולים ופעילותו מוגבלת — אף־על־פי־כן נודע משקל מוסרי רב לכל פעולה בין הנוער, בתנאים ההם של אזלת־יד ויאוש כללי. גם ביקורו של מרדכי אנילביץ בקן לפני חג־הפסח, שנה זו — הוסיף הרבה לחישול הרוחות. כתוצאה מביקור זה נוצר מחדש הקשר עם וורשה, ואיתו חזרה גם התחושה של שייכות לתנועה, אשר לא נגרפה עם מאורעות הימים ההם והמשיכה, למרות ועל־אף־הכול, לחיות ולפעול. ושוב היה זה דוד, שהיה הרוח החיה בכל הפעילות הזאת.

עם הגיע הידיעות הראשונות על הרעלת יהודים בגזים, בחלמנו אשר בפולין, — וחברי הקן היו בין הראשונים, שידעו על המתרחש הודות לקשרם עם וורשה — ניסה דוד, ביחד עם חברים אחרים, להיפגש עם מספר גורמים ציבוריים בעיר, על־מנת להכנן התנגדות מזוינת ליום צרה אשר יבוא.

2 היו הגורמים, אשר הכשילו את כל התוכניות האלה בעודן באיבן:

א. הגרמנים בערמומיותם השאירו תמיד איזה פתח קטן — שביב־הצלה לבודדים. צורות ההצלה כביכול, בכל עיר ויישוב, היו שונות בהתאם לתנאי מקום ומקום. אצלנו בסטאשוב היו אלה שני המפעלים:

„אמלר" ובתי־המלאכה למַדים בשביל הצבא, שהקנו את האשלייה של חסינות לעובדיהם.

ב. יהודי סטאשוב חיו בהרגשה, שהשתדלנות של ה„יודנראט" תצליח איכשהו לדחות את הבלתי־נמנע — ובינתיים אולי יתרחש הנס, והעדה, כולה או ברובה, תינצל מהגורל הצפוי לה. התקוות האלה, שניזונו מהשינוי לטובה במצב הצבאי, שהסתמן ברורות בזמן ההוא, קיבלו עידוד נוסף, סמוך לחיסול הקהילה, מהידיעות על התקפת־הנגד הרוסית בחזית סטאלינגרד. ואכן, הנס אומנם קרה, אבל עד שהגיע לעיירתנו עברו עוד שנתיים — זמן רב לאחר שהגרמנים ביצעו את זממם ביהודים.

דוד חותר לגיטו וורשה

פעולת ההסברה המחתרתית, שנעשתה על־ידי ראשי הנוער המקומי, לא עצרה אומנם כוח, עקב נסיבות אובייקטיביות, לארגן התנגדות מזוינת, אך מכל מקום הספיקה, גם בתוך מצב־אימים זה, להוליד תופעות של וויטאליות ומאבק לחיים. הדבר התבטא בבניית בונקרים, בהליכה ליער, בהכנת מחבואים אצל פולנים וכד׳. הוכחה בולטת לכך תשמש העובדה, שביום הגירוש — חלק גדול מהאוכלוסייה היהודית לא הופיע לככר השוק, בתוכו רובו של הנוער. הללו, או שנסעו לעבודה לסקארז׳יסק, בתוכם: רובו של הקן, או שפנו ל„אמלר" וליער. אך דוד לא הסתפק בכל אלה. ביודעו את המתרחש בגיטו וורשה ועל הנסיונות להתארגנות — נטש את כל הדרכים הנ״ל וחתר בכל כוחו להגיע לוורשה, על־אף הסכנ החמורה שבדבר. ואומנם, ביאַנואַר 1943 מימש דוד את תוכניתו. בהגיעו לוורשה השתתף בכל שלבי המרד, בהוכיחו אומץ־רוח למופת.

ביום 29 לאפריל 1943, בהיות הגיטו בוער, עזב דוד ביחד עם קבוצה של ארבעים לוחמים את הגיטו. הם יצאו דרך תעלות הביוב, כשמגמת פניהם: יערות לומיאנקי. והנה מה שספר הפרטיזנים[1] מספר: „משהגיעו להורשה של לומיאנקי, כ־7 קילומטרים מוורשה, התחילה הטראגדיה הפארטיזנית. לומיאנקי — חורשה קטנה וחשופה, התחלת הפושצ׳ה הקמפינית, צריכה היתה להיות תחנת־ביניים בדרך ליערות הפארטיזנים.[2] „בדרך ליערות ווישקוב נפלו חברים אחדים של האירגון היהודי הלוחם... כל ייתר הלוחמים שהיו מרוכזים בחורשת לומיאנקי הגיעו ליערות ווישקוב בשלום... במקום חיכו להם כעשרים רוסים שברחו מהשבי. הפעולה היתה מתואמת איתם. הרוסים הובילו את הלוחמים לעבר־היער, וכבר למחרת החלו להתארגן בקבוצות. הוקמו שלוש קבוצות, ולכל קבוצה צורפו כמה רוסים בתור מורי־דרך... בראש הקבוצות עמדו: מרדכי גרובאס „מרדק", מהשומר־הצעיר, אחד המפקדים במרד; דב (הכוונה לדוד) שניפר — שבקבוצתו השתתפו חברי השומר־הצעיר, פ. פ. ר. ובונד...

[3]„דב (דוד) שניפר היה חבר השומר־הצעיר בסטא־שוב, שהגיע לוורשה לפני מרד היהודים שם. הוא פקד ביער על אחת משלוש הקבוצות היהודיות. [4]„נודעת היתה הפעולה שביצעה קבוצתו של דב (דוד) נגד הז׳אנדמריה בפורמאבה, יישוב לא רחוק מווישקוב. אחרי קרב שהתנהל ברחוב, בין הפארטיזנים למשטרה „הכחולה" וז׳אנדרמים גרמניים, נסוגה היחידה ללא אבידות רציניות.

„קבוצתו של דב (דוד) קיימה קשרים עם וורשה ודרכה קיימו גם ייתר הקבוצות את הקשרים עם הבירה. הקשרים נסעו הלוך־ושוב... היו מביאים ליער הוראות לפעולה, כסף, בגדים ואינפורמציה וכן עתונות־מחתרת. מטה א. ל. (ארמיה לודובה=הצבא העממי) הורה לפעול בהיקפים רחבים יותר ובייתר עוז. אולם מצבם של היהודים הסתבך יותר ויותר. הם היו נתונים בין הא. ק. מזה ובין הפארטיזאנים הסובייטיים וה. פ.פ.ר. מזה... אולם א. ק. רצתה לחסל את הפארטיזאנים היהודים...

[5]„היחסים החדשים שנוצרו דחפו את הפארטיזאנים היהודים לעזוב את היחידות הרוסיות, ולחפש דרך ליחידתו של דב (דוד) שניפר. אך גם זו האחרונה

[1] כרך ב׳, ספריית־פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי השומר־הצעיר, מרחביה, עמוד 47.

[2] שם, עמוד 49.
[3] שם, עמוד 57.
[4] שם, עמוד 58.
[5] שם עמוד 59.

התפרקה ביוני 1944, כשחבריה חזרו לוורשה. *„הם השתתפו במרד הפולני בוורשה ואף ניספו שם. ביניהם נפל גם המפקד דב (דוד) שניפר".

חברו של דוד בגיטו וביער, הפארטיזן יעקב פוסר־מילך, מתל־אביב, מספר: דוד היה מנצל ביער את כל זמנו הפנוי לכתיבה, ולא היה משתתף אף פעם בשיחה שלא בגדר התפקיד. לא ידוע על מה כתב, משום שלא נהג לדבר על כך. אחרי מותו חיפשו חבריו את הפנקסים ביער, אך לא מצאום.

על יומו האחרון של דוד מספרת החברה פ. פרומר־גרינשפון, מתל־אביב:

לאחר דיכוי ההתקוממות של בור־קומרובסקי, הס־תתרנו: דוד, שני חברים, ילידי וורשה, ואנוכי אצל פולני אחד. בוקר אחד, נאלצנו לנטוש את המקום, עקב היפושים בסביבה ושמועות, שהגרמנים עומדים להצית את הבית. שני הבחורים, ילידי המקום, עמדו להוליכנו למקום אחר. אבל בצאתם התבלבלו ופנו לכיוון ההפוך. מאוחר מדי הבחנו ב־ס.ס., העומדים לפני שער בניינם, ועורכים חיפוש אצל כל הגברים העוברים. הבינונו כי הכול אבוד. הואיל ולדוד לא היו תעודות אמרתי לו שיזרוק את הנשק, או שימסרהו לי. אך דוד סירב. התרחקנו אחד מהשני וראיתי את דוד נעצר ע"י הגרמנים, המביאים אותו עד לשער. ברגע זה — שלף דוד את האקדח והתחיל לירות על הגרמנים. אנשי ה־ס.ס. הסתערו עליו מכל העברים — ודוד נפל שדוד.

כך חי וכך נפל דוד שניפר!

* שם, עמוד 58.

צפורה שניפר רמת־גן / משה ראבד

אהבה ומסירות ללא גבול לתנועת „הנוער־הציוני" ול־ערכיה איפיינו את משה מהרגע, שרגלו דרכה על ספו של הקן בשנת 1931. תכונותיו אלה באו לידי ביטוי בכל שט־חי הפעולה של הקן, בהם פעל. והוא פעל בשטח האירגוני כחי־נוכי, ובשניהם הוכיח את כשרונו, ובעיקר את רצונו העז ללמוד ולהשתלם, להורות ולהדריך, על־מנת לקיים את הקן על רמה נאותה, ולתרום את תרומתו להתפת־חותו המתמדת. אך לא רק בתנאים תקינים מילא משה את תפקידו. משה עמד במבחנים, שרק יחידים מועטים בלבד מסוגלים היו לעשות כן. בשנים ההן של אנטי־שמיות פרועה בפולין המדינה — משאת נפשו של כל צעיר יהודי בכלל ושל חבר תנועת־נוער ציונית־חלוצית בפרט היתה העלייה הנכספת ארצה. והנה אירע ומשה קיבל עוד בשנת 1933 המלצה לעלייה. מי במקומו לא היה נאחז בהזדמנות, כדי להיחלץ מעמק הבכא הגלותי הזה? אך משה גלוש מעיסה אחרת. שיקוליו הם לאוו־דווקא פרטיים־אישיים. שיקוליו המכריעים — הם תנועתיים, ציוניים־ציבוריים. הקן, בו התחנך, זקוק בעצמו למחנכים, ומשה אינו כפוי־טובה. הוא לא יתכחש לתפקידו ויתחמק מאחריות אישית — על־אף הקסם שבעלייה. לא עברו ימים מועטים ומשה הועמד בפני מבחן קשה הרבה יותר. ב־1934 עלתה כל משפחתו של משה ארצה. כולם עלו — פרט למשה. הוא מעדיף להינתק ממשפחתו כולה: מאבא, אמא, אחים ואחיות; הוא מעדיף להישאר תלוי בחסדי חברים — במשך שנים! — וכל־זאת, משום שלא יכול להיפרד מהקן, שכל כך היה זקוק לאהבתו, למסירותו ולכושר פעולתו.

ושוב מקרה אופייני: שנת 1938, שנת כיבוש צ'כיה על־ידי הגרמנים. השנה, בה פחד המלחמה תוקף את כולם ומאיימת בעיקר על היהודים. אחיו שבברזיל שולחים לו כרטיס־אונייה ומשדלים אותו לנסוע אליהם, וכשירצה יוכל גם משם לעלות ארצה.

לרגע קט נתפתה ועשה את כל ההכנות לנסיעה. אך בהגיעו לוורשה ובעלותו על הרכבת לא יכול יותר לעצור ברוחו... קפץ מהרכבת, על־אף הנזק הכספי שהיה כרוך בדבר, וחזר לקנו. הוא ראה צעד כזה כעריקה מהחזית, כבגידה באידיאל. ואיש כמשה, הנאמן עד הסוף לדרכו החלוצית, לא יעשה שקר בנפשו ויפנה לדרך — בניגוד לאמונתו העמוקה.

גם לאחר עלותו ארצה, בקיץ 1939, לא נשאר זמן רב בבית הוריו. הוא ידע, שעדיין לא הגיע אל המנוחה ואל הנחלה. ייעודו החלוצי פקד עליו להמשיך ולהעמיד את שרותיו לתנועה ולצרכיה. חלק ניכר מזמנו הוא מקדיש להדרכת נוער עולה במוסד החינוכי במגדיאל. בפעולתו כמדריך קנה את לב חניכיו, בשמשו מופת ודוגמה בהתנהגותו. הצעירים, שהגיעו דרך טהרן מה־מחנות שבאירופה, נקשרו אליו בקשרי אהבה וידידות אמיצים, בהיותם רואים בו את המדריך הנאמן והמסור, הממלא את שליחותו בכל לב ונפש.

כאיש־עבודה הצטרף לחברי תנועתו בארגון קיבוץ. סבל לא מעט עבר עליו, אך כאדם שאהב את עבודת־האדמה והכיר את כל בעיותיה לא נרתע מפני קשיים והמשיך ביחד עם קבוצתו, שעברה בינתיים לכפר־שמריהו, להשתרש בעבודה. על גודל אהבתו את עבודת־האדמה תצוין כאן אפיזודה, המסופרת על־ידי חבריו:

עוד בהיותו בפולין, הגיע יום אחד לביקור לקן ממקום ההכשרה בחווה החקלאית, בצ׳ינסטוניב. באחד משבתות־הקיץ יצא עם חבריו לטיול בשדות. היתה זאת עונת הקציר. לאחר הברכה המקובלת לקוצרים הפולנים — הזמינום אלה, מתוך לעג כמובן, לעזור להם בעבודה. ללא שהיות קיבל משה את האתגר. פשט את מקטורנו, נכנס אל בין הקוצרים וביקש מהם חרמש. ביד מאומנת של קוצר מנוסה הפעיל משה את החרמש — בעוד השבלים כורעות לפניו. רב היה תמהון הגויים — אך היהודים, שטיילו להנאתם לאחר סעודת־שבת, שבעו נחת למראה בן־בריתם שהציל את כבודם.

משהתבססה הקבוצה, עברו לאחר מכן להתיישבות בניצנים. בהכירו את צורכי המשק על כל הסתעפויו־תיו — הוטל על שכמו התפקיד של מרכז המשק, תפקיד שמילא באמונה במשך שנים. התפקיד הזה, על כל הקשיים שהיו כרוכים בו — היה לו לסיפוק רב ולו הקדיש ממיטב זמנו, מרצו וכוח רצונו.

בעל תחושת־אחריות מפותחת התמסר מראשית דרכו בארץ להגנה, והשתתף בקורסים שונים, על־מנת להעלות את כושרו הצבאי. גם בחודשים הקשים של ערב הכרזת המדינה היה משה, מלבד הבעיות הבטחו־ניות, הדואג הראשי למשק. ובהחריף מצב הנקודה, מגיע משה, יומיים לפני חג־הפסח תש״ח, לתל־אביב ודורש מאת המרכז החקלאי להעביר את הרפת למקום בטוח יותר. בהזדמנות זו הוא מבקר את הוריו ונפגש, לאחר 19 שנה, עם אחיו מאיר, שהגיע לביקור מברזיל. על־אף ההפצרות המרובות לא שעה לתחנוני אבא ואמא, שיישאר בבית לחג. המשק בסכנה — טען — ומקומו שם... ויצא לדרכו האחרונה, שממנה לא שב.

עד הרגע האחרון נלחם ועמד על משמרתו בהגנת הנקודה. נפל ב־7 ליוני 1948.

יהא זכרו ברוך!

ישראל ג. פאריס / תערוכת קירשנבוים בפאריס

לפני שבועיים ניתנה לפאריסאים הזדמנות אחרונה להתפעל מעושר יצידתו של הצייר יחזקאל דויד קירשנבוים. ואומנם פירסמה העתונות היומית והשבועית של פאריס בקורת נלהבת על התערוכה בגאלריית קארל פלינקר, מקים שם מוצגים עשרים ציורי שמן ועשרים אקווארלים של קירשנבוים, רובם ככולם בבואה של חיים יהודיים במזרח אירופה, כפי שהשתקפו אחרי חורבנם בנפשו המעונה של הצייר היהודי. רובם של ציורי השמן בתערוכה ושבעה מתוך האקווארלים לא יוצגו עוד בפאריס: זהו עזבון בחיים שהעניקה הבארונית אליכס דה רוטשילד למוזיאון „בצלאל" בירושלים. בעוד שנתיים או שלוש שנים, אחרי חנוכת הבניין החדש של „בצלאל", יעזבו יצירותיו אלה של קירשנבוים את פאריס ויעלו לישראל — דבר שהצייר עצמו היסס לעשותו בחייו.

זכותה של הבארונית אינה רק בהענקת ציורים רבי־ערך למוזיאון הירושלמי. אם היא מתקשה להיפרד מהם אין הסיבה נעוצה דווקא בערכם הכספי והאמנותי. אליכס דה רוטשילד הכירה בגאוניותו של קירשנבוים בשנים שבהן רעב ללחם ולקצת הערכה, והיא עודדה אותו בשעות של יאוש. באחת מן השעות האלה כתב הצייר: „איש מלבד אליכס אינו מתעניין בי. איש אינו מתייחס ברצינות אל ציורי. איך להגיש לאנשים אלה עולם של רגשות אנושיים? אלה המעיזים לעשות זאת, לא זו בלבד שאין מבינים לנפשם; הם אף שנואים. זה זמן־מה אף איני נוגע במכחול. מה לעשות?"

ופרידריק האגן, מי שהיה ידידו של הצייר המנוח, הוסיף: „הקשה באכזבותיו של קירשנבוים היתה בהעדר כל הד של אנושיות ואחווה, של „קרן אור בבדידות" מצד ישראל, בשעה שהוא עקב אחרי מאמציה הקונסטרוקטיביים של המדינה בתשומת־לב, שהסתירה אהבה חשאית". אין לדעת מדוע נשארה אהבה זו נסתרת עד סוף ימיו של הצייר ומדוע הוא אזר כוח — על־אף מצב בריאותו הרופף — לנדוד לארצות צפון אפריקה ידרום אמריקה, אך לא דרך מעולם על אדמת הארץ, אף כי יצירתו מעידה על שרשיו היהודיים העמוקים, עד שלעתים מילאה ההווייה היהודית את כל ישותו. יהיו הסיבות של אי־ההבנה בינו לישראל אשר יהיו, ידידתו הבארונית שמה לה קץ אחר מותו, כשהחליטה שהמקום היחיד, שלו ראויים ציוריו, היא ירושלים.

קירשנבוים נולד בראשית המאה בעיר סטאשוב, למשפחה יהודית מסורתית. הוא מרד במסורת, הכובלת ידי צעיר יהודי לתת ביטוי למאווייו באמצעות הציור. בין עבודותיו המוקדמות יש פורטרט של ב. ז. הרצל, אותו לא ראה מעולם. הצייר הצעיר נוכח במהרה לדעת שבסימטאות סטאשוב לא יוכל להצמיח כנפיים לאמנותו ועל כן הוא נמלט לגרמניה. הוא לא שב לעולם לעירו — אך נשאר נאמן ברוחו להווי זה ואמונתו תישאר עד סוף היוו ביטוי מיסטי של אותה יהדות, שממנה נמלט לאירופה המערבית. אחרי עליית הנאצים לשלטון ברח קירשנבוים לצרפת. בתקופת הכיבוש גורשה אשתו למחנה השמדה. „מאז חיי אכולים כאב ומרירות. אינני קדוש ואין לי עוד כל אמון לא בבריות ולא בחיי שלי", הוא אומר. נסיבות המוות של אשתו ריתקוהו עוד יותר אל היהדות והוא אומר: „הנני אמן יהודי וכזה אשאר; ואני גאה על כך". והוא התמסר ללימוד התנ"ך והרבה לצטט פסוקים שלמים בעברית.

הכומר שהסתירו והצילו מידי הנאצים, הצליח להאריך את חייו של הצייר בעשר שנים בערך — שנים של יצירה קדחתנית. כאילו ביקש האמן להספיק להעניק לדורות הבאים הרבה ככל האפשר מכשרונו ומגאוניותו, בטרם ייאכל על־ידי המחלה הממארת. כאשר הוכתרה יצירתו לבסוף בהצלחה היה כבר מאוחר מדי — הוא הלך לעולמו בפאריס, בשנת 1954, כשליד מיטתו מוצב ציור שלא השלימו.

נדפס ב„דבר" ב־16.3.1962

משה ראטנבערג חיפה / בעלי־בתים, משכילים און ערלעכע יידן

ר׳ ישראל קארפן

אין די לעצטע צענטליקער יאָרן פון 19־טן יאָר־הונדערט און אָנהייב פון 20־סטן איז ר׳ ישראל קאַרפן באַטראַכט געוואָרן ווי דער ערשטער בעל־הבית אין שטעטל, און ווי איר גרעסטער גביר. דאָס איז געווען אַ ייד, וועלכער איז אין די קלײנשטעטלשע באַגריפן, און אין דער אַלגעמיינער אָרעמקייט און שווערן פרנסה־קאַמף, געווען אַ סינאָנים פון עשירות און גרויסקייט — אַ מין ראָטשילד אין מיניאַטור. און אין דער אמת׳ן, האָט ער טאַקע געפירט גרויסע געשעפטן. ער איז געווען דער איינציקער אָפּנעמער פון דער גאַנצער פּראָדוקציע פון כראַביע ראַדזשיווילס צוקער־פאַבריק אין ריטווין. נעבן אים האָבן זיך אויך מפרנס געווען אַ היפּשע פּאָר מנינים יידן: בוכהאַלטערן, געשעפט־פירער, אינקאַסענטן, הורטאָווניקעס, דעטאַליסטן, בעלי־עגלה׳ס, טרעגער א.אַנד.

אָבער נישט סתם אַ פעאיקער סוחר און אַ „מאָשעק״ביים פריץ איז ר׳ ישראל געווען. אדרבא, דאָס איז געווען אַ ייד, וועלכער האָט מיט זיין איינגעבוירענער הכמה און פילזייטיקע פעאיקייטן, אַ חוץ זיין דערמאָנטער מאָנאָפּאָליסטישער שטעלונג אין דער צוקער־פאַבריק, באַוויזן צו ווערן נישט נאָר דער וויכטיקסטער ראַטגעבער ביים כראַביע, נאָר אויך זיך דערוואָרבן אַ פּרעסטיזש־פּאָזיציע, וועלכע ס׳האָט נישט געקאָנט דערגרייכן קיין ייד אין דער גאַנצער געגנט.

אַלע געדענקן נאָך אַוודאי זער גוט ר׳ ישראל קאַרפּנ׳ס הויז, האַרט ביים טייכל, אַרומגעצוימט מיט אַ שיינעם גערטנדל, מיט פאַרשידנאַרטיקע טייערע, שמעקעדיקע בלומען און שיינע בעז־ביימער. דאָס הייזל מיט דעם רויטן ציגל־דאַך האָט אויסגעזען אין אונזערע אויגן ווי עפּעס אַ סודות׳דיקער פּאַלאַץ פון יידישער גדולה, אַרויסרופנדיק אַזויפיל שטאָלץ־געפיל ביי די פאַרביי־גייענדיקע, שפּאַצירנדיקע יידן און בעיקר ביי אונז קינדער.

צו ר׳ ישראל׳ס אייגנטום האָט אויך געהערט די גרויסע ווינקל־מויער פון מאַרק און שול־גאַס, אַ מויער, וואָס האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ גרויסשטאָטיש הויז. אין די צאַרישע צייטן האָט זיך דאָרט געפונען דער אָפיצירן־קלוב, ווו די רוסישע מיליטער־לייט פלעגן איינאָרדנען זייערע פאַרווייליונגען אין בעלער. שפּעטער, האָבן זיך, אין די דאָזיקע רחבות׳דיקע דירות און געשעפט־לאָקאַלן, באַזעצט חשוב׳ע בעלי־בתים פון שטעטל.

אגב, האָט זיך דאָרט, אין אַ בוידעם־שטיבל, אַ לענגערע צייט, אויך געפונען די „פרץ״־ביבליאָטעק.

נישט געקוקט אויף דעם גרויסן נאָמען און פּרעס־טיזש פון וועלכע ר׳ ישראל האָט גענאָסן אין זיין לאַנגן לעבן — איז ער ווייט נישט געווען גליקלעך. די סיבה דערפון איז געווען: זיין קינדערלאָזיקייט. ערשט נאָכן טויט פון זיין פרוי האָט ר׳ ישראל צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט, אַרויסרופנדיק אַ סענסאַציע אין שטעטל, ווען אין עלטער פון עטלעכע זיבעציק יאָר, האָט ער געבוירן 2 טעכטער! געוויינלעך, איז ר׳ ישראל קארפן געווען אַ שטילער מענטש, און זיך נישט געמישט אין קהל׳שע ענינים. אָבער ר׳איז געווען אַ גרויסער בעל־צדקה, סיי פאַר יחידים, סיי פאַר געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס, און אויך געשטיצט פיל קרובים און מקורבים מיט אַ ברייטער, נגידישער האַנט.

געווען אַ גביר, אַ פירמע און אַ גרויסער נאָמען: ר׳ ישראל קארפן ז״ל.

ר׳ וואָלף טוכמאַן

איינער פון די חשוב׳ע בעלי־בתים אין שטעטל איז געווען ר׳ וואָלף טוכמאַן ז״ל. אַ הויכער, פעסט־געבוי־טער ייד מיט אַ שיין געפלעגטער, 4 קאַנטיקער שוואַרצער באָרד, מיט 2 פייערדיקע, לעבעדיקע אויגן — איז ר׳ וואָלף טוכמאַן געווען אַ ייד אַ הדרת־פנים, וואָס האָט באַאיינדרוקט יעדן, מיט וועמען דער מענטש איז געקומען אין באַריר.

שטענדיק ציכטיק, ריין און עלעגאַנט געקליידט, באַהערשנדיק גוט די רוסישע שפּראַך און גראַמאַטיק

און גלייכצייטיק גערעדט אַ שיינעם, קאָרעקטן פּויליש — איז טוכמאַן אַלע יאָרן געווען דער ראָש פון דער אָרטיקער יידישער קהילה און איר רעפּרעזענטאַנט, אַזוי כלפּי דער צאַרישער מאַכט ווי פאַר דער פּוילישער, אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט.

ר׳ וואָלף טוכמאַן איז געווען דער ראָש פון אַן אינטעליגענטער משפּחה, ווו אַלע קינדער, זין און ספּעציעל די טעכטער, זענען געווען קולטורעלע און געבילדעטע מענטשן און באַהערשט עטלעכע שפּראַכן. אגב, זיין יונגסטער זון, איטשע טוכמאַן, איז שפּעטער געווען אַן אָנגעזעענער חבר אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און איר פאָרשטייער אין שטאָט־ראַט.

ר׳ וואָלף טוכמאַן איז געווען טעטיק אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס, האָבנדיק אויך גרויס פאַרשטענדעניש און סימפּאַטיע פאַר די ציוניסטישע חלוצישע באַוועגונגען, זייענדיק צווישן די 10 פאַטראָנען פון דער אָרטיקער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר־הצעיר". ר׳ וואָלף איז אויך געווען אַ לעבנסלוסטיקער און גוטהאַרציקער מענטש מיט אַן אָפן האַרץ פאַר די נויטן פון יידישן כלל און פּרט. נישט איינמאָל האָט דער מענטש אינטערווענירט ביי דער פּוילישער מאַכט לטובת אַרעסטירטע יידישע יוגנטלעכע, אַרויסרייסנדיק זיי — ממש מיט די ציין — פון פּאָליצייאישע הענט.

ר׳ וואָלף טוכמאַן איז אין אַלע זיינע מאַנירן, סיי אין זיין פּריוואַטן לעבן, סיי אין זיין געזעלשאַפטלעכער און קהל׳שער טעטיקייט, געווען אַן אַריסטאָקראַט.

ער איז געשטאָרבן נאָך אַ סך יאָרן פאַר דער מלחמה, איבערלאָזנדיק נאָך זיך אַ גוטן נאָמען.

שמואל זאַלצמאַן

אין דער סעריע פון שטעטלשע משכילים האָט אַ ביז גאָר חשוב׳ן אָרט פאַרנומען שמואל זאַלצמאַן ז״ל.

דאָס איז געווען אַ ייד, אַ טיפּישער משכיל, וועלכער האָט די „השכלה" גענומען זייער ערנסט. ער איז נישט נאָר געווען אַ מענטש מיט ברייטע ידיעות אין וועלטלעכע לימודים, ווי אין מאַטעמאַטיק, פיזיק און אַנדערע, אַ קענער פון פּויליש, רוסיש, דייטש, פראַנצויזיש, ענגליש און עספּעראַנטאָ, אָפּגערעדט פון יידיש און העברעאיש, באַזיצנדיק גלייכצייטיק אַנזעעוודיקע ידיעות אין די ליטעראַטורן פון די דאָזיקע שפּראַכן — ער איז אויך געווען אַ ייד אַ „יודע־ספר" אין טראַדיציאָנעלן זינען פונעם וואָרט, דהיינו: אַ קענער פון תלמוד, תנ״ך און יודאַאיסטישע לימודים בכלל.

שמואל זאַלצמאַן איז געווען דער לערער פון אַלע

ר׳ וולף טוכמן, פרנס־ראשי של הקהילה — ר׳ וואָלף טוכמאַן, הויפּט־דאָזאָר פון דער יידישער קהילה.

לערער אין סטאַשעוו, לערער פון אַלע, וועלכע האָבן געזוכט בילדונג, און בכלל פון אַלע שטעטלשע משכילים. ער איז געווען דער לערער אין דער אָרטיקער יידישער פאָלקס־שול, אין תלמוד־תורה, אין „מזרחי״־שול, ווי אויך לערער פון פריוואַטע לעקציעס. און געלערנט האָט ער אַלץ און אַלעס. אָבער, אין תוך גענומען, טראָץ זיינע פילזייטיקע און גרונטלעכע ידיעות, איז ער קיין פעדאַגאָג נישט געווען. און צווישן די שטעטלשע משכילים האָט מען זיך מיט פול הומאָר נאָכדערציילט פאַרשידענע קוריאָזן וועגן זיינע פעדאַגאָגישע „פעאיקייטן״. ער איז טאַקע געווען אַ ייד, וועלכער איז אַ גאַנץ לעבן געווען אַריינגעטאָן אין די ספרים, אַ „בור סוד שאינו מאבד טיפה״, אָבער זער ווייניק געקאָנט פון זיך אַרויסגעבן. „אַן ענציקלאָפּעדיע פון פילזייטיקן, אַלגעמיינעם און יידישן וויסן — האָט מען זיך איבער אים געוויצלט אין שטעטל — אָבער אַ פאַרמאַכטע, אַ פאַרזיגלטע״. להיפוך צו מאַנכע פון זיינע תלמידים, ווי משה לייב דייטלבוים און אַנדערע, איז שמואל זאַלצמאַן געווען אַ שווייגעוודיקער, אַ פאַרמאַכטער אין זיך, אַ „נחבא אל הכלים״, נישט אויפטרעטנדיק קיין מאָל בציבור, בפרהסיא. און דאָך איז שמואל זאַלצמאַנ׳ס השפעה געווען ביי אונז אָנזעעוודיק. ווי אַ שווערע פראַגע און סוגייה — איז די וויכטיקסטע, קאָמפּעטענטסטע אַדרעס געווען שמואל זאַלצמאַן. ער האָט אויפגעשטעלט אַ ריי תלמידים, וועלכע האָבן — יעדער אויף זיין שטייגער און געביט — אָנטיילגענומען אינעם געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן און אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן פון שטעטל, מיטווירקנדיק אַזוי־אַרום צו דער אויסקריסטאַליזירונג פונעם גייסטיקן פרצוף פון אַ וויכטיקן טייל פון דער אָרטיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

כבוד זיין אָנדענק!

משה דייטלבוים

דער אינטעליגענט בה׳ הידיעה אין שטעטל איז געווען משה דייטלבוים. זיין ברייטן וויסן האָט ער דערוואָרבן הויפּטזעכלעך אַלס אויטאָדידאַקט, טיילוויז אויך אין בית־המדרש, ביי זיין שוואָגער שמואל זאַלצמאַן און אַנדערע. שפּעטער לערנט ער לאַנגע יאָרן אין וואַרשע, ווו ער האָט אַלס עקסטערן בייגעלייגט מאַטורע־עקזאַמענס, בעת אין דער זעלבער צייט האָט ער פאַרברייטערט זיין וויסן, שטודירנדיק מאַטעמאַטיק, ליטעראַטור א. אַנד. אָבער טראָץ זיין אומבאַגרענעצטן דורשט צום לערנען איז זיין הויפּט־שטרעבונג נישט געווען צו דערגרייכן אַ וויסנשאַפטלעכע אָדער ליטעראַרישע קאַריערע. זיין אויפמערקזאַמקייט האָט ער בעיקר געוואָנדן דער בינע־קונסט.

בעת זיין לענגערן אויפנטהאַלט אין וואַרשע איז ער געקומען אין באַריר מיט אַ ריי יידישע אַרטיסטן, זייענדיק אויך אַן אָפטער איינגייער אין דער געזעלשאַפט פון דער יידישער ליטעראַטן־און שרייבער־משפחה. באַזונדערס איז ער געווען נאָענט באַפריינדעט מיטן באַוווּסטן יידישן שרייבער י. מ. וויסנבערג, וועלכער האָט אים, אגב, זייער געשעצט, פאַרויסזאָגנדיק אים אַ גוטע צוקונפט אַלס פעאיקן נאָוועליסט.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אין וואַרשע האָט געהערשט אַ גרויסער הונגער, קומט ער צוריק קיין סטאַשעוו, ווו ער פאַרנעמט זיך מיט פעדאַגאָגישער אַרבעט: אַלס לערער אין דער יידישער פאָלקס־שול, פריוואַטע לעקציעס א.אַ.וו. אין דערזעלבער צייט נעמט ער אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער קולטורעלער און ציוניסטישער טעטיקייט אין שטעטל. אָבער בעיקר האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט דער דערציאונג און אויסבילדונג פון יונגע טעאַטער־כוחות, און איינרעזשיסירן — און משה דייטלבוים איז געווען אַ טאַלענטירטער רעזשיסער — באַקאַנטע יידישע נייצייטיקע דראַמעס, אויפפירנדיק זיי מיט דער הילף פון די אָרטיקע כוחות אין סטאַשעוו גופא, ווי אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך. זיינע אויפפירונגען פון „גאָט, מענטש און טייוול״, „דער ישיבה־בחור״ און שפּעטער אויך „דער דיבוק״ פון אַנסקי, און אַנדערע — האָבן תמיד אַרויסגערופן גרויסן בייפאַל ביי דער שטעטלשער יוגנט און אינטעליגענץ, וועלכע האָבן מאַסנווייז באַזוכט די דאָזיקע פאַרשטעלונגען.

משה דייטלבוים האָט אויסגעאַרבעט אַ גרויסע השפעה אויפן גייסטיק־קולטורעלן און אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן אין שטעטל. באַזונדערס איז ער אַ לענגערע צייט גע־

„גאָט, מענטש און טייוול“. בימוי — רעזשי: מ. דיטלבוים.
עומדים משמאל לימין — פון לינקס אויף רעכטס שטייען: ג. קריגר, נ. פרידמן, ב. זילברשטיין, מ. דיטלבוים, ל. טוכטרמן, מ. דיזנהויז, ל. נודלמן, ש. מנדל. יושב — זיצט: י. וינר.

ווען טעטיק אַלס גייסטיקער מדריך פון „השומר־הצעיר“ — אין נישט נאָר פון השה״צ.

משה דייטלבוים׳ס השפעה אויף דער אָרטיקער יוגנט איז אויך צו פאַרדאַנקן זיין כאַראַקטער אַלס עכטער דעמאָקראַט און זיין נייגונג צו ספאָרט און יוגנטלעכקייט, אויך אין זיינע שפּעטערע, בחור׳שע יאָרן.

ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט קליין און גרויס, יונג און אַלט און מיט יעדן געווען אין די בעסט־חבר׳ישע באַציאונגען. שוין אַן עלטערער בחור איז ער תמיד געווען יונג אין גייסט, מיטמאַכנדיק מיט זיינע יונגסטע חניכים אַלערליי טיולים, ספּאָרט־שפּילען און פאַרמעסטונגען — גלייך ווי ר׳וואָלט געווען אין זייער עלטער.

אַחוץ דער אָנגעצייכנטער דערציערישער, קולטורעל־אָרגאַניזאַציאָנעלער און רעזשי־שוישפּילערישער טעטיקייט, האָט משה דייטלבוים׳ס אינטערעס זיך אויך אויסגעברייטערט אויף לידער־איבערזעצונגען פון פויליש און רוסיש אויף יידיש, און עברית, ווי: „בוּד גאָטאָוו“ פון רוסיש, „ז׳ידוווקא“ פון הלוי און אַנדערע, וועלכע זענען געווען אַ לאַנגע צייט שטאַרק באַליבט אין שטעטל.

די דאָזיקע פאַרצווייגטע, פול מיט לעבן פולסירנדיקע, אַקטיוויטעט פון דייטלבוים איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון אומאויפהערלעכע פאַרפאָלגונגען מצד דעם גרויסן רוב פון די שטעטלשע פאַנאַטיקער. די לעצטע האָבן אין דער דאָזיקער אַקטיוויטעט געזען אַ געפערלעכן אונטערגראָבן פון די יסודות, אויף וועלכע ס׳האָט באַזירט די טראַדיציאָנעל־יידישע דערציאונג פון דור־דורות; יסודות, וועלכע זענען פון די דאָזיקע קר׳ייזן באַטראַכט געוואָרן אַלס הייליקע, און וועמעס צעשטערונג ס׳איז עלול צו שטעלן אין סכנה דעם עצם קיום פונעם פאָלק ווי אַ נאַציאָנאַל־אייגנאַרטיקער קאָלעקטיוו. נישט קיין קליינעם קאַמף האָט משה דייטלבוים געהאַט אויך אויסצושטיין מצד דעם צווייטן עקסטרעם פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין שטעטל —

מצד די לינקע פּאָליטישע גרופּירונגען, וועלכע האָבן אין אים געזען אַן אומפּאַרבעסערלעכן נאַציאָנאַליסט און קליין־בירגער.

אַן ערך אין 1925, פּאַרלאָזט דייטלבוים דאָס שטעטל, צוזאַמען מיט זיין פרוי מרים, די טאָכטער פון אַן אָנגעזעענעם סטאַשעווער בעל־הבית און בן־תורה, ר׳ קאָפּל מייזלס. ער באַזעצט זיך אין רעמבערטאָוו, ביי וואַרשע, ווו ער איז לאַנגע יאָרן געווען אַ לערער אין אַ פּוילישער פּאָלקס־שול. אין די לעצטע יאָרן איז איינגעטראָטן אַ ראַדיקאַלע געפילס־ענדערונג אין זיין לעבן. להיפּוך צו זיין פריערדיקער געזעלשאַפטלעכער רירעוודיקייט און אימפּולסיוויקייט, איז ער שפּעטער געשטאַנען אין שאָטן פונעם אַרומיקן געזעלשאַפטלעכן קעסל, אַפּאַטיש, רעזיגנירט.

ווי פיל אַנדערע אינטעליגענטן, וועלכע האָבן נישט דערגרייכט זייער ציל אין לעבן, איז אויך משה דייטל־בוים געוואָרן פאַרביטערט, פאַר׳חלומ׳ט אין זיינע אַמאָליקע נישט־פאַרווירקלעכטע אַמביציעס. די נישט־געזעטיקטע אַמביציע האָט אים אונטערגעהאַקט די פליגל און משה — נישט זעענדיק מער אינעם אַרומיקן הוּ־האַ קיין שפּרונג־ברעט פאַר העכערע צילען — האָט מער נישט געקאָנט אַרויסברענגען קיין פיזישע ווי גייסטיקע כוחות, כדי ממשיך צו זיין. ער האָט אויפגעגעבן דעם קאַמף, בלייבנדיק אָן אַ זייט פון דער געזעלשאַפט, פאַר וועלכער ער האָט אַזויפיל כוחות און טאַלאַנט, מי און איבערגעגעבנקייט אַוועקגעגעבן.

אומגעקומען דורך די נאַציס נאָך אין ערשטן קריגס־יאָר, צוזאַמען מיט זיין פרוי און איינציק קינד.

אברהם יאסל ראטנבערג

אַ מערקווירדיקער און זער אינטערעסאַנטער טיפּ פון אַ ייד איז געווען ר׳ אברהם יאסל ראטנבערג, אָדער ווי מ׳האָט אים אין שטעטל גערופן: אברהם יאסל פאָטאָגראַפיסט.

געווען איז ער אַ פילזייטיק־געבילדעטער מענטש, באַהאַוונט אַזוי אין יידישן טראַדיציאָנעלן וויסן, ווי תנ״ך, תלמוד א.אַ.וו., ווי אין אַלגעמיין־וועלטלעכע ידיעות; אַ קענער פון דער העברעאישער שפּראַך און דקדוק, ווי פון דער רוסישער שפּראַך און ליטעראַטור, בקיצור: אַ משכיל אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט.

אין זיינע יונגע יאָרן איז ער באַטראַכט געוואָרן אין שטעטל ווי דער גרעסטער אפּיקורס. נישט איינמאָל איז געקומען צו סקאַנדאַלן אין שול אָדער אין ראָזוואַדאָווער שטיבל, בעת א. י. ראטנבערג האָט געוואַגט, אין שבתים און ימים־טובים, זיך צו באַווייזן אין אַ ווייס־געפּרעסטן קראַגן און שניפּס. אין יענע יאָרן איז ראטנבערג געווען זער אימפּולסיוו, זייענדיק טעטיק אין פּאָליטיש־אָרגאַניזאַציאָנעלן און אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. אָפט אַרויסגעטראָטן קעגן רעליגיעזן פאַנאַטיזם פון די קליינשטעטלשע יידן, געלייענט און פאַרגעלייענט אַ העברעאישע צייטונג: הצפירה, המליץ א. אַנד.

ער איז אויך געווען דער איניציאַטאָר פון „סטאַשעווער לץ״ — אַן איינמאָליקע אויסגאַבע, וואָס ער מיט זיינע חברים, משה׳ל דייטלבוים און אַלעקס פעלדשטיין, האָבן אַרויסגעגעבן, אַ געשעעניש, וואָס האָט אַרויסגערופן אין שטעטל אַ גרויסע בהלה... מחמת דער שטאַרקער קריטיק און הוילן אמת, וואָס איז דאָרט אַרויסגעזאָגט געוואָרן אויפן אַדרעס פון די אָרטיקע „שיינע יידן״, „קאָך־לעפל״, אַ גרופּע אינטעליגענטן און אַנד.

שוין אַ פאַרהייראַטער, אַ מטופּל מיט עטלעכע קינדער, פלעגט ער אָפט פאַרלאָזן דאָס שטעטל און זיצן חדשים־לאַנג אין וואַרשע, ווו ער האָט, למראית עין, זיך פאַרפּולקאָמט אין מלאכת הפאָטאָגראַפיע. אין דער אמת׳ן, האָט ער, אָן דעם וויסן פון זיינע עלטערן און ווייב, זיך געגרייט צו באַלייגן מאַטורע־עקזאַמענס, כדי צו קאָנען שטודירן מעדיצין, צו וועלכער ר׳האָט געהאַט אַ גרויסע נייגונג און פעאיקייטן. אינטערעסאַנט, אַז נאָך פאַר די עקזאַמענס איז ער, לויט די רעקאָמענדאַציעס פון די באַקאַנטע מעדיצין־ליטעראַטן, ד״ר ביכאָווסקי און ד״ר לייפּונער, צוגעלאָזן געוואָרן, ווי אַ פרייער אַבסאָלווענט, אויף דעם מעדיצינישן פאַקולטעט פון וואַרשעווער אוניווערזיטעט. ער האָט אויך באַקומען די דערלויבעניש צו פּראַקטיצירן אין דער כירורגישער אָפּטיילונג פון דער קליניק „דזיעצ׳יאָנטקאָ

יעזוסא״, און שפעטער אויך אין ידישן שפיטאל אויף טשיסטע, נאטירלעך מיטן באדינג גלייכצייטיק פארצר זעצן די צוגרייטונגען צו די עקזאמענס.

צוליב מאטעריעלע שוועריקייטן און משפחה־דאגות האט ער אבער, בעל־כורחו, געמוזט פון דעם אלעם רעזיגנירן, באגנוגנדיק זיך בלויז מיט די געוויינלעכע באשטעטיקונגען פון די דערמאנטע שפיטעלער און דאקטוירים, וועלכע האבן אים געגעבן די רעכט צו פראקטיצירן ווי א „פעלדשער״.

דירת א. י. רוטנברג כבית־וועד למשכילי העיירה — אברהם יאסל׳ס דירה א זאמל־פונקט פאר שטעטלשע משכילים

היות דער טיטל פעלדשער האט אים נישט באפרי־דיקט — האט ער זיך לגמרי צוריקגעצויגן פון דער מעדיצינישער טעטיקייט, אפגעבנדיק זיך אויסשליסלעך צו דער מלאכה פון פאטאגראפירן, פון וועלכער ר׳האט זיך מפרנס געווען אלע יארן.

טראץ זיינע פילזייטיקע ידיעות, איז ראטנבערג אין כאראקטער געווען זער אומסטאביל, ארונטערפאלנ־דיק זער לייכט אונטער פרעמדע השפעות. מיט דעם דערקלערט זיך די אומפארשטענדלעכע מעטאמארפאזע,

וואס דער מענטש האט דורכגעמאכט, ווערנדיק פון א פאנאטישן בית־המדרש׳בחור און אקטיאבריסט־רעוואלר ציאנער, דאן און איבערגעגעבענער פ.פ.ס.־חבר, שפע־טער — א בונדיסט, ווייטער — א ציוניסט, דערנאך — א פרומער, אויפריכטיק־גלויביקער מזרחי־טוער. מ׳מוז אבער צוגעבן, אז בעת די אלע דערמאנטע אומוואנד־לונגען איז ראטנבערג שטענדיק געווען אויפריכטיק איבערגעגעבן — און שום זייטיקע פניות — דער אידיי, וועלכע ר׳האט אין דער צייט געהאלטן פאר די איינציק ריכטיקע, דינענדיק איר מיט אלע זיינע גייסטיקע ווי פיזישע כוחות, וואס ר׳האט געקאנט ארויסברענגען.

א. י. ראטנבערג האט געהאט גרויסע סימפאטיעס פארן „השומר־הצעיר״ און געווען דער ערשטער פון די 10 „פאטראנען״ פון דעם ארטיקן קן.

ס׳איז אינטערעסאנט, אז אזוי אימפולסיוו ווי ראטנבערג איז געווען אין זיינע יוגנט־יארן, אזוי איז ער געווארן צוריקגעהאלטן, רואיק און באשיידן אין די שפעטערע יארן, געשטאנען פון דערווייטנס פון יעדער

אָרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט און נישט געמישט זיך אין קהל׳שע ענינים. ר׳איז אָבער אייביק געבליבן אַ גוטמוטיקער, מיט אָפּטימיזם שפּרודלדיקער מענטש, און געווען זער באַליבט ביי יונגע מענטשן אין וועמעס געזעלשאַפט ר׳האָט זיך באַזונדערס גוט געפילט.

ווי אַ ליבהאָבער פון מוזיק און געזאַנג פלעגן זיך ביי אים, אין שבת׳צונאַכטסן, צוזאַמענקומען חברה משכי־לים־מנגנים און איינאָרדנען אַ „קאַפּעלע״, אַ כאָר. מיט זיין הייזעריקער שטימע, אָבער גוטן געהער, פלעגט ער אַליין אויספירן די שווערסטע חזנ׳ישע און אַנדערע מו־זיקאַלישע שאַפונגען.

א. י. ראַטנבערג האָט אויך געהאַט אַ נייגונג צו קונסט, וואָס איז, צוו. אַנדערן, געקומען צום אויסדרוק אין דעם אַליין געמאָלענעם בילד, וואָס האָט אויסגע־דריקט די נביא׳ישע וויזיע פון „והיה באחרית הימים״ און איז געווען אַן אייגנאַרטיקע קאָמבינאַציע פון צײ־כענונג, אַקוואַרעל — און פּאַסטעל־פאַרבן.

אומגעקומען צוזאַמען מיט דער גאַנצער סטאַשעווער קהילה. כבוד זיין אָנדענק!

מרדכי גאָלדוואַסער (זייגערמאַכער)

אויסערלעך אַן איינפאַכער שטילער בעל־מלאכה, אַ פּשוט׳ער ייד מיט אַ גרויסער שוואַרצער באָרד, תמיד מיט אַ קאַפּעלע אויפן קאָפּ, אַרומגערינגלט, אין זיין באַשיידענעם וואַרקשטאַט, מיט אַ גאַנצן אַנטיקוואַריום פון די פאַרשידנסטע זייגערס, ביי־מאַשינען, פּרימוסן, פּאַטעפאָנען א. ד. גל. — איז מרדכי זייגערמאַכער גע־ווען אַ צנא מלא ספרי, אַ ייד פול מיט בקיאות און תורה און תלמוד, און דערביי אויך נישטקשה׳דיק באַ־האַוונט אין מילי דעלמא.

אָפיציעל האָט מרדכי זייגערמאַכער זיך געהאַלטן ווייט פון די שטעטלשע משכילים. ער האָט אויך נישט געוואָלט זיין פאַרעכנט צו די אַזויגערופענע „אויפגע־קלערטע אַפּיקורסים״ אין שטעטל. ער איז עס טאַקע אויך נישט געווען. טראָץ זיין באַהאַוונטקייט אין וועלט־לעכע לימודים און נייגונג צום בוך בכלל, אַחוץ דער תורה־ליטעראַטור, האָט ער זיך שטאָל־און־אייזן גע־האַלטן ביי זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען. ער איז געווען און געבליבן אַ טיף־רעליגיעזער מענטש, אָנגע־הערנדיק צו די חשוב׳סטע „מזרחי״־חברים אין שטעטל. פון דער אַנדערער זייט, האָבן אָבער די שטעטלשע מש־כילים געגערן זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט אָט דעם אייגנ־אַרטיקן, רעליגיעזן, אינטעליגענטן מענטש, האָבנדיק אַ הנאה פון זיינע שיחות־חולין, וואָס זענען תמיד גע־ווען דורכגעפלאָכטן מיט תורה און חכמה, מיט מש־לים און כאַראַקטעריסטישע דערציילונגען, וואָס האָבן לייכטער געמאַכט דאָס אויפנעמען אַפילו דעם טיפסטן געדאַנק. די דאָזיקע שיחות־חולין זענען נאָך באַקרעפ־טיקט געוואָרן דורך דעם רואיקן, געלאַסענעם און זאַכ־לעכן טאָן, אין וועלכן זיי זענען געפירט געוואָרן. קיינ־מאָל האָט זיך מרדכי זייגערמאַכער נישט געהיצט. ווען די חילוקי־דעות זענען געווען נאָך אַזוי שאַרף — האָט ער קיינמאָל נישט פאַרלוירן זיין גייסטיקע גלייכ־געוויכט, נאָר תמיד געווען בבחינת „...גבור הכובש את יצרו״ און מיט אַ שמייכעלע אויף די ליפּן אַרויסגע־ברענגט זיין קלאָרן, לאָגישן אני־מאמין.

אויך אין פּריוואַטן לעבן און אין באַציאונגען מיט זיינע קליענטן איז ער געווען אַ פּשוט׳ער, רואיקער אויפריכטיק־ערלעכער מענטש, וואָס האָט נישט גע־ווּסט, און נישט געוואָלט וויסן, פון שווינדל און שאַ־כער־מאַכער — און על־כולם, אַ ייד, וועלכער האָט שטאַרק געהאַלטן פונעם גרויסן מאָראַלישן ווערט פונעם „יגיע־כפיך כי תאכל...״

אומגעקומען דורך די נאַציס אין פּאָניאַטעווו, ביי לובלין, צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע 800 סטאַשעווער יידן.

הערשל וואָלמאַן, דער סגי־נהור

ס׳איז ממש אַ רעטעניש! בלינד פון קינדהייט אָן, איז הערשל וואָלמאַן געווען אַ ייד אַ בן־תורה, וועלכער האָט אויך געקאָנט זאָגן, צומאָל גאַנץ פּינקטלעך, ווו ס׳געפינט זיך אַ געוויסער פסוק, מאמר חז״ל, אָדער וועלכע ס׳איז שטעלע אין די אַלטע יידישע מקורות, פונקט ווי ר׳האָט אויך געקאָנט ציטירן גאַנצע שטעלן פון ניי־צייטיקע יידישע און העברעאישע שרייבער, נישט אַנדערש נאָר, אַז די נאַטור, וואָס האָט אים אַזוי

שוער באַ׳עולם, צורויבנדיק פון אים זיין ראיה — האָט אים גלייכצייטיק קאָמפּענסירט מיט אַ פענאָמענאַלן זכרון, אַזוי אַז אַלץ וואָס ר׳האָט געהערט אָדער מ׳האָט אים פאַרגעלייענט איז געבליבן, אויף אייביק, פעסט איינגעקריצט אין זיין מוח. וואָס ר׳האָט נישט געקאָנט דערגרייכן מיטן כוח פון זיין ראיה האָט ער באַנומען מיטן כוח פון דער אינטואיציע, מיט זיין שטאַרק־אַנטוויקלטן אינסטינקט און פאַרפילפאַכטער פאַרשטעלונגס־קראַפט—אַ צווייטע מתנה פון דער מוטער־נאַטור, וואָס האָט אים דערמעגלעכט אַנטיילצונעמען אין די שמועסן און דעבאַטעס ווי אַ גלייכער צווישן גלייכע, מיט די אַנדערע שטעטלשע משכילים. און אַז ער האָט זיך באַטייליקט אין אַ שמועס — און צו דעם איז ער גרייט געווען יעדע מינוט — האָט ער דאָס נישט געטאָן אויף אַן אַקאַדעמישן אופן, גלייך ווי נישט אים מיינט מען דאָס. זיינע שמועסן זענען געווען בבחינת: „כל עצמותי תאמרנה", מיט ענטוזיאַזם און באַגייסטע־רונג, וואָס האָט אַלע מיטגעריסן. ער פלעגט אַריינפאַלן אין אַזאַ התפעלות, אַז נישט איינמאָל פלעגט ער זיך פאַרקייכן ביז סכנת־נפשות ממש.

אַחוץ זיינע ידיעות אין יידישע לימודים און אין דער יידיש־העברעאישער ליטעראַטור, האָט אונזער סגי־נהור אויך באַזיצט אַ שטאַרקן חוש פאַר מוזיק, און אַליין אויך זייער שיין געזונגען. באַזיצנדיק אַ טיפן מעטאַלענעם באַריטאָן פלעגט מען אים אַרויסהערן פון אַ גאַנצן כאָר מנגנים, ווען ער פלעגט ממש באַשיינען מיט זיין שטימע. ער האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס צו נייע מוזיק־שאַפונגען און זייערע קאָמ־פּאָזיטאָרן, ווי צו מוזיקער בכלל. מיט וואָס פאַר אַ פיעטעט און ליבע ער האָט געגלעט יעדעס נייע בוך, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זיין האַנט! נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט צו זען, האָט ער די דאַזיקע ביכער, לפחות, גוט אַרומגעטאַפּט, אָפּשאַצנדיק די דיק, גרויס, וואָג, דעם שער און די קוואַליטעט פון פּאַפּיר.

אין מידות האָט ער דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַקלאָגט אויף זיין ביטערן גורל, קיינמאָל נישט אָנגעדייטעט, אַפּילו מיט אַ רמז, אויף די ביטערע צרות וואָס ער האָט געהאַט אויסצר־שטיין פון זיין ווייב. מיט סטאָאישער רואיקייט פלעגט ער אַלץ אָננעמען פאַר ליב, און גלייכצייטיק טאָן אַלץ כדי צוצהעלפן אין דער פרנסה, דורך לערנען יינגלעך אַ בלאַט גמרא, אָדער געבן לעקציעס אין תנ״ך, העברע־איש א.אַ.וו.

דער דאָזיקער זעלטענער מענטש איז בעת דער „אויסזידלונג" נישט אַרויס אויפן מאַרק־פּלאַץ, נאָר זיך אָועקגעשטעלט פאַר זיין הויז און אויפן קול אויסגע־זונגען — מיט אַ דערשיטערלעך־האַרצרייסנדן ניגון — דאָס גרויסע אומגליק וואָס ס׳האָט געטראָפן זיין פאָלק. אַזוי איז ער געשטאַנען אַ לענגערע צייט — ביז אַ רוצח׳ישע קויל האָט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן.

ר׳ אברהם לייב שמש

שטענדיק אַ שווייגנדיקער, אָן טענות צום רבונו של עולם און אָן פּרעטענזיעס צו קהל אָדער צו די שטאָט־פּאַרזאָרגערס, האָט ער איינער אַליין געטראָגן דעם גאַנצן עול פאַרן בית־המדרש.

אַ פּשוט׳ער ייד איז ער געווען, אָבער אַ פרומער און אַ תמימות׳דיקער. שטענדיק און אומעטום האָט מען באַדאַרפט אברהם לייבן און איבעראַל האָט מען זיך מיט אים באַנוצט.

שטענדיק געווען אַ קבצן שבקבצנים, אָבער קיינמאָל האָט ער זיך חלילה נישט באַקלאָגט אויף זיין שווערן גורל. מיט גרויסע שוועריקייטן האָט ער מפרנס געווען זיין משפּחה. דער לעצטער פלעגט ער פאַרלאָזן דעם בית־המדרש און דער ערשטער איז ער געקומען, כדי באַגינען אים צו עפענען. זיין אַרבעט איז געווען אָנצוצינדן די נאַפט־לאָמפּן, צוגרייטן וואַסער אין כיור, איינהייצן ווינטער דעם אויוון, האַלטן די ריינקייט און אָרדנונג אד״ג.

ס׳פלעגט אָפט טרעפן, אַז ער האָט אַ נאַכט נישט געשלאָפן, נאָר געהאַלטן שמירה ביי אַ גוסס׳דיקן חולה, זאָגנדיק אָן אויפהער תהילים, און אין די פרי־מאָרגן־שעה׳ן, קוים שלעפנדיק די פיס, האָט ער באַזאָרגט דאָס טהרה־ברעט, מיט אַלעם נייטיקסטן פאַר דעם בר־מינן. ער האָט געוויטיקט דעם צער פון אומגליקלעכע משפחות און זיי אַרויסגעהאָלפן אין זייער טרויער.

אַלע יאָרן האָט ער געזאָגט קדיש נאָך עמעצן, סתם נאָך פאַרשטאָרבענע, כדי צו דערמאָנען זייער נאָמען. אין תשעה־באב איז ער געווען דער אַלגעמיינער איכה־זאָגער פאַרן גאַנצן כלל. זיין טיפער קלאָגן און וויינען ביי יעדן פסוק האָט גערירט ביז טרערן. האַלטנדיק דעם ספר אין איין האַנט און דאָס ליכטל אין דער צוויטער האָט ער טיף ריר׳נדיק געזאָגט דעם „איכה ישבה בדד...״ און הייבנדיק די הענט צום בורא־עולם האָט ער מיט גרויס יאָמער פאָרגעזעצט: „אוי, דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד״ און מיט אַ נאָך מער צעבראָכן האַרץ געקלאָגט: „פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי״. די מתפללים זענען געווען אַזוי אַריינגעטון אין די קינות, אַז זיי האָבן אַפילו נישט געפילט די אַריינגע־וואָרפענע „שישקעס״ פון שטעכעדיקער קראָפּעווע אין זייערע פיאות און בערד. און אפשר האָבן זיי דאָס אָנגענומען באהבה, ווי אַ סימבאָל פון פיין און טיפן טרויער אויפן חורבן פון בית־המקדש.

ר׳ אברהם לייב איז געווען דער שליח פון שטעטל. ער האָט אַלעמען באַדינט, פריוויליק: די חברה קדישא, די חברה „שמירת לילה״ און אַנדערע — נישט פאָדערנ־דיק קיין לוין.

נישט איינמאָל האָט איר געקאָנט אים טרעפן מיט דער לאַמטערנע אין האַנט, אין אַ פינצטערן ווינטער־אָוונט, גייענדיק פון בית־עולם, וווּ ער האָט צוגעהאָלפן מקבר זיין אַן אָרימאַן אין פאַרשנייטן און פאַרפרוירע־נעם באָדן. מיט אַ פאַרביטערט האַרץ האָט ער געריסן „קריעה״ ביי דער פאַרטרויערטער משפחה און געזאָגט „קדיש״ נאָכן נפטר.

טראָץ זיין שווערער אַרבעט אין בית־המדרש און ביי פיל אַנדערע קהל׳שע שליחות׳ן האָט ער זיך שווער מפרנס געווען, און ווען נישט די הילף פון זיין פרוי און קינדער, וועלכע האָבן געשטריקט און געפלאָכטן וואַרעמע „בארלאטשן״, וואָלט דעם שמש׳ס משפחה באַדאַרפט פשוט הונגערן.

ווי דער ווינטער איז פאַרביי האָט דעם שמש׳ס משפחה אָנגעהויבן שטויסן מצה אויף מצה־מעל און פערפעלעך פאַרן כלל און אַזוי אַרום צופאַרדינט אויף יום־טוב. אויף אַ חתונה אָדער אַ ברית פלעגט ר׳ אברהם לייב פאַרדינען עטלעכע גראָשן ביים שלעפן די בענק און טישן. נאָך דער שמחה האָט ר׳ אברהם לייב צוריקגעטראָגן די בענק אין בית־המדרש אַריין, נאָך איידער דער ערשטער „מנין״ איז געקומען דאַוונען.

ר׳ אברהם לייב איז נישט געווען סתם אַ פשוט׳ער ייד, אַ געוויינלעכער שמש אין שטעטל. ער איז געווען אַ בן־תורה און יודע ספר. ער איז אָבער שטענדיק געווען אַן עניו און אַן איש תם וישר אין שענסטן זין פון וואָרט.

ר׳ אהרן סופר

אַ זעלטן־גוטמוטיקער ייד איז געווען ר׳ אהרון סופר. אַ פרומער און אַ גרויסער עניו, און דערצו אויך אַ גרויסער קבצן. דער דלות האָט אַרויסגעקוקט פון יעדן ווינקל אין זיין שטוב. קיינמאָל נישט דערעסן צו דער זעט, אויסער די אָפיציעלע תעניתים, וועלכע ער האָט אָפּגעהיט ווי זיין אויג אין קאָפּ. און דאָך האָט ער אַלץ אָנגענומען באהבה. קיינמאָל זיך נישט באַקלאָגט אויף זיין ביטערער לאַגע און אַפילו זיך געוויצלט איבער זיין גרויסער שלימזלדיקייט...

ר׳ אהרון פלעגט שרייבן מזוזות, פרשות צו תפילין, מגילות און אַפילו ספרי־תורה.

אָבער טראָץ אַלעם איז מיט פרנסה נישט געגאַנגען. בלויז אויף שמחות פון אַ בר־מצוה, פאַר וועלכן ער האָט געשריבן די תפילין אָדער בעת דער סעודה פון פאַרענדיקן אַ ספר־תורה האָט ער זיך זאַט אָנגעגעסן. דאַקעגן ס׳רוב טעג אין יאָר האָט ער געלעבט אין פינצטערער דחקות.

ר׳ אהרון סופר האָט געהאָפט אויף עולם־הבא, ווייל אַפילו די וואָס האָבן ביי אים באַשטעלט אַ פאָר תפילין זענען אַליין געווען גרויסע קבצנים און נישט געהאַט צו באַצאָלן. די גרויסע נגידים האָבן געקויפט פרשות צו תפילין ביי ר׳ מרדכי׳לה ווייסליצער (אברהם יאסל׳ס שווער), אָדער ביי יונה בימקאס זיידע, אָדער ביים רבין ר׳ דוד׳ל. דאַקעגן אַנדערע האָבן גענוצט אַלטע תפילין פון עלטער־זיידעס און פלעגן בלויז אַריינפאַסן אין נייע שיינע „בתים״.

דאָס זעלבע איז געווען מיט שרייבן אַ ספר. ווען

מ׳האָט שוין ביי אים באַשטעלט אַ ספר־תורה פאַר אַ חברה־ש״ס, אָדער פאַר הכנסת־כלה׳געזעלשאַפט, האָט ער זעלטן דערלעבט צחען אַ לעבעדיקן גראָשן. נישט געקוקט דערויף האָט ער זיך שטאַרק משמח געווען ביים אַריינפירן דעם ספר, מיט גרויס פּאַראַד, אין שול אַריין און דערנאָך אין „שטיבל״ פון דער חברה. אַפילו אויף דער סעודה, וואָס איז געפּראַוועט געוואָרן כיד המלך לכבוד דער געשעעניש, האָבן זיך די קבצנים, מיט ר׳ אהרון סופר בתוכם, באַגנוגנט מיט אַ שטיקל הערינג און קראַץ־באַרשט, מיט אַ ווייסער בולקע און אַ גלעזל ביר, בעת די נגידים האָבן באַקומען די גענזלעך, פּיפּיקלעך א.אַ.וו. אָבער ר׳ אהרון סופר איז חלילה נישט געווען באַליידיקט, דער עיקר — ס׳איז געווען פריילעך. די מוזיק האָט געשפּילט, יידן האָבן געכאַפּט אַ זמר׳ל און אַ ריקוד׳ל, אָפּגעבנדיק כבוד דער תורה. און ווען מ׳האָט אויך דערמאָנט מיט אַ גוט וואָרט ר׳ אהרון סופר, איז צו זיין שמחה נישט געווען קיין גרענעץ — אַזאַ כבוד און זכיה, ממש אַ זיכערער פּלאַץ אין גן־עדן!

אינדערוואָכן האָט ר׳ אהרון ס׳רוב געדאַוונט אין חסידישן בית־המדרש. אָבער שבת און יום־טוב איז ער געווען אַ סטאַבילער מתפּלל אין ראַזוואַדאָווער שטיבל. דאָ האָט ער געהאַט אַ „חזקה״ צו דאַוונען שחריתים פאַרן עמוד און מנחה אין ראש־השנה און יום־כיפּור.

אַ באַזונדערע אויפגאַבע האָט ר׳ אהרון געהאַט ערב יום־כיפּור: צו געבן „מלקות״ אַלע בעלי־בתים פון שול, מיט זיין גראָבן גאַרטל. יעדער איינער האָט דערנאָך בנסתר אים אַריינגערוקט עטלעכע גראָשן אין האַנט אַריין. דעם דאָזיקן כבוד האָט מען אים אָנגעטון מחמת דעם טיפן גלויבן, אַז ר׳ אהרון סופר איז אַן אָרנטלעכער און כשר׳ער ייד, אָן קיינע חטאים. ער האָט אין זיין לעבן נישט געהאַנדלט און נישט געשווינדלט, און קיינעם חלילה נישט אָפּגענאַרט. דעריבער האָט ער באַקומען דעם זכות צו שמייסן אַנדערע און רייניקן זיי פון זייערע זינד.

ר׳ אהרון איז געווען אַ שטענדיקער תושב אין בית־המדרש, ביי אַ בלאַט גמרא, אַ פּרק משניות אָדער סתם אַביסל חקר׳ענען זיך אין עפּעס אַ פראַגע, צוזאַמען מיט אַנדערע קבצנים, און זיך וואַרעמען ביים אויוון. אין זיין הויז האָט געהערשט אַ קעלט. ס׳איז נישט געווען קיינמאָל געננוג צו קויפן אַ בינטל האָלץ און ער מיט זיין משפּחה זענען ממש געפרוירן געוואָרן. דאָס זיצן ביים וואַרעמען אויוון אין בית־המדרש איז דערבער געווען פאַר אים אַ גרויסע דערלייכטערונג.

זיין פּלונית׳טע איז געשטאַנען אין מאַרק מיטן „פּשעטיק״ בייגל און בעבעלעך און געלייזט קוים עטלעכע גראָשן אויף אַ שטיקל ברויט. דאָך האָט ר׳ אהרון געהאַט בטחון און אַפילו אויסגעלאַכט די גבירים, וועלכע האָבן נישט קיין הנאה פון זייער לעבן. „ווייל ווי קאָן אַזאַ גוי ווי דער דאָקטער ניעווירויוויטש, אָדער להבדיל ר׳ ישראל קאַרפּן, הנאה האָבן פון אַ שבת׳דיק אָדער יום־טוב׳דיק גוט עסן, ווען זיי זענען איבערגעפּרעסן אַ גאַנץ יאָר״. אָדער „וועלכע הנאה קאָן אַ מענטש האָבן ווען ער טוט איבער יעדן טאָג אַ פרישׁ העמד. צי פילט ער דעם אונטערשיד פון אַ ריין העמד ערב יום־טוב? — אַזוי פילאָזאָפירנדיק האָט ר׳ אהרון פאַרגעזעצט: „ווען איך בין הונגעריק אַ גאַנצע וואָך און עס ערב־שבת אַ שטיקל פיש, אָדער שבת אַ גוטן טשאָלנט, איז עס דאָך אַ סעודת־מלכים, און ווען איך גיי ערב־פּסח אין מקוה און טו אָן אַ פרישׁ העמד לכבוד יום־טוב, נאָך לאַנגע חדשים, צי איז דען עמעצער גלייך צו מיר און צי האָט נאָך עמעצער אַזאַ הנאה ווי איך?״ די גרויס פון דער הנאה — האָט סאָפיסטיש ר׳ אהרון ממשיך געווען — איז אין זעלטנקייט. אַ מענטש האָט אַ הנאה פון זיין שטיקל ברויט ווען דאָס איז דאָס איינציקע; יעדע זאַך וואָס מען האָט אַ סך איז ווינציקער ווערט. דער שבת׳דיקער טשאָלנט איז אַ סעודת־מלכים דווקא ווען מען הונגערט צו אַביסל אינדערוואָכן...״

ר׳ אהרון האָט זיך געשאַפן זיין אייגענע נויט־טעאָריע און איז געווען צופרידן מיט זיין ביטערן גורל, ווי עס פּאַסט פאַר אַ גרויסן מאמין, וואָס איז איבערצייגט, אַז די וועלט איז בלויז אַ פּרוזדור צו יענער וועלט, און אַז ס׳איז דאָ אַ באַלוינונג פאַר די צדיקים אין גן־עדן.

ראובן בלאנק חיפה / חיים בעריש ראזנמוטער

חיים בעריש איז געבוירן געוואָרן ביי אָרעמע, ערלעכע און פרומע עלטערן, וועלכע האָבן אַ סך געקעמפט אויף פרנסה, אָבער ווינציק מצליח געווען. זיין פאָטער, הערשל שימעלע ראקעווערס, אַ דאָרף־גייער און פעדערן־הענדלער, האָט אַלץ געטאָן מחיה צו זיין די בני־בית. אויך זיין מוטער, בלומע די פליקערין, האָט צוגעהאָלפן אין דער פרנסה, מיט וואָס זי האָט נאָר געקאָנט — און טראָץ דעם איז שווער געווען שבת צו מאַכן.

אין סתירה צו דער אומבאַהאָלפנקייט פון זיין אוממיטלבאַרער סביבה, האָט זיך חיים בעריש אויסגעצייכנט מיט דרייסטקייט, קלאָרן פאַרשטאַנד, שטיפערישקייט און אָרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן. אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד פון חיים בעריש'נס קינדער־יאָרן, אַלט זייענדיק דעמאָלט, בסך־הכל, 8 יאָר — וואַרפט אַ העל ליכט אויף דער דרייסטקייט פון זיין כאַראַקטער.

אין ערשטן וועלט־קריג האָבן זיך יידן, ווי באַקאַנט, מחמת פחד פאַרן רוסישן מיליטער — פאַרשטעקט אין די קעלערן. מאַכט זיך אַמאָל און 2 רוסישע סאָלדאַטן קומען אַראָפּ אין קעלער, ווו ס'איז אויך געווען באַהאַלטן, צווישן אַנדערע, חיים בעריש'נס משפחה. מ'קאָן זיך פאָרשטעלן די בהלה, וואָס איז דאָרט אַנטשטאַנען. די ווייבער זענען געוואָרן צעטומלט, די קינדער האָבן גענומען וויינען און קיינער האָט נישט געוווּסט ווו און וואָס אָנצוהייבן. נאָר איינער איז געווען, וועלכער האָט זיך נישט פאַרלוירן. דאָס איז געווען דער קליינער חיים בעריש רואיק און זיכער איז ער צוגעגאַנגען צו די סאָלדאַטן און זיך גענומען שפּילן מיט די גלאַנציקע קנעפּ און זייערע ביקסן, ווי קיינמאָל גאָרנישט. דאָס האָט באַלד געהאַט אַ באַרואיקנדיקע השפעה אויף אַלע און דער „וויזיט" האָט זיך געענדיקט... בכי־טוב.

ווען חיים בעריש איז אַלט געוואָרן 13 יאָר און געענדיקט די אָרטיקע יידישע שולע האָט אים זיין מוטער — דער פאָטער איז אין צווישנצייט געשטאָרבן אין אַמעריקע — ווּעמעס מאַטעריעלע לאַגע ס'איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן ערגער, „אַוועקגעגעבן" צו אַ שטעפּער. בערך, אין דערזעלבער צייט, איז חיים בעריש אַריינגעטראָטן אין „השומר־הצעיר". דאָרט האָט ער געפונען אַ סיפוק פאַר זיין ליידנשאַפטלעכן באַגער צום לערנען און וויסן. דאָרט האָבן זיך אויך באַלד אַרויסגעוויזן זיינע אָרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן, ווערנדיק געוויילט אין אַ ריי וועדות.

אין אַלע פאָרגעקומענע שיחות אין קן, סיי פון דערציערישן, סיי פון פּאָליטישן כאַראַקטער, האָט ער גענומען אַ לעבהאַפטן אָנטייל און געווען פון די ראשי המדברים.

חיים בעריש האָט אויך אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין פּראָפעסיאָנעלן פאַריין, ווו ר'איז געווען אַ מיטגליד. ווי איינער פון די העפטיקסטע און עקשנות־דיקסטע קעמפער פאַר סאָציאַלע רעכט, האָט אים דער השה"צ באַשאָנקן מיט זיין צוטרוי און געוויילט ווי זיין פאָרשטייער אין דער לייטונג פון פאַריין.

אויף וויפיל חיים בעריש האָט אַרויסגערופן צו זיך, נישט נאָר אַכטונג און צוטרוי, נאָר אויך גלויבן אין זיינע פעאיקייטן, קאָן אַמבעסטן אילוסטרירן דער פאָלגנדיקער פאַקט: ווען דער סעקרעטער פון פאַריין, חיים צימערמאַן, האָט, אין 1922, פאַרלאָזן סטאַשעוו, האָט די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די שטעפּער־אַרבעטער געוויילט חיים בעריש'ן — אַ בחור'ל בס"ה נאָך קיין 16 יאָר נישט אַלט — אַלס צייטווייליקן סעקרעטער פון פאַריין!

ווען דער אויבנדערמאָנטער מאיר צימערמאַן קומט שפּעטער צוריק אין שטעטל און שטאַרבט פון שווינדזוכט, באַשולדיקט חיים בעריש די קאַפּיטאַליסטישע אָרדענונג — בעת'ן עפנטלעכן הספד אויפן בית־עולם — אין אחריות פאַר דער אַזויגערופענער „פּראָלעטאַרישער קרענק", וואָס קומט ווי אַן אומפאַרמיידלעכער פועל־יוצא פון די שווערע סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען, אין וועלכע די אָרעמע אַרבעטער זענען געצוווּנגען צו לעבן.

אגב, ווערט חיים בעריש, דורך דעם אַרויסטריט „באַקאַנט" מיט דער פּאָליציי, וועלכע באַשולדיקט אים

אין העצן קעגן דער עקזיסטירנדיקער אָרדענונג און „האַלט" אים, פון דעמאָלט אָן, אויפן אויג.

חיים בעריש געפינט אויך גענוג צייט און ענערגיע פאַר דער קולטורעלער טעטיקייט אין קן פון „השומר־הצעיר". צווישן אַנדערע פעולות באַטייליקט ער זיך אין זעלבסט־בילדונגס־חוגים און באַלאַנגט צו די אַנגעזעענסטע און אַקטיווסטע חברים. חיים בעריש האָט זיין טעטיקייט אין השה"צ געזען נישט ווי אַ צייט־פאַרטרייב, אָדער ווי אַן אַרט, וווּ מ'קאָן פאַרברייטערן דעם האָריזאָנט פון וויסן. אויך דאָס, אָבער בעיקר און קודם כל, איז פאַר חיים בערישן דער השה"צ געווען אַ לעבנס־וועג, צו וועלכן ר'האָט זיך באַציגן מיטן גאַנצן ערנסט. מיט דעם דערקלערט זיך דער פאַקט, וואָס חיים בעריש איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט געזוכט אַ באַוועקטיקונג פאַר דער ווייטערדיקער עקזיסטענץ פון קן און געפאָדערט „הגשמה עצמית".

ער באַלאַנגט טאַקע צו דער ערשטער גרופּע פון 12 מענטשן, וועלכע זענען, אין 1926, אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה. אַרבעטנדיק בייטאָג פלייסיק ביי לאַנד־ווירטשאַפט, נעמט ער אין די אָוונטן, מיט נישט קיין קלענערן פלייס, אַן אַקטיוון אַנטייל אין באַהאַנדלען די פראַגן, וואָס זענען דעמאָלט געשטאַנען אויפן טאָג־אָרדענונג פון דער שומרי'שער באַוועגונג, ווי: יידיש אָדער עברית אין גלות, פּאָזיטיווע אָדער נעגאַטיווע באַציאונג צו דעם פּאָליטישן קאַמף אין די צייטווייליקע וווין־ערטער, די אַראַבישע פראַגע א.ד.גל.

נאָכן ענדיקן דעם אַרבעטס־סעזאָן איז חיים בעריש, אין זומער 1927, צום צווייטן מאָל אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה. דאָסמאָל, האָט ער זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט בוגרים פון אַנדערע שטעט. דער צוזאַמענטרעף האָט אויף אים איבערגעלאָזט אַ שווערן איינדרוק.

ווי שוין פריער דערמאָנט איז חיים בעריש, גלייך דער גאַנצער סטאַשעווער גרופּע, געווען זייער לינק געשטימט. ווי אַ קאָמפּראָמיסלאָזער קעגנער פון דער עקזיסטירנדיקער, סאָציאַלער אָרדענונג האָט ער נישט אינגאַנצן נעגירט דעם גלות, און אויסדריקלעך מחייב געווען אַקטיווע מיטאַרבעט מיט די עקסטרעמסטע פּאָליטישע פּאַרטייען.

דער צוזאַמענטרעף אויף דער צווייטער הכשרה האָט אים איבערצייגט, אַז אין דער באַוועגונג זענען אויך פאַראַן אַנדערש־דענקנדיקע, וועלכע לייגן דעם אַק־צענט — אין אַבסאָלוטן קעגנזאַץ צו זיינע אָנשוי־אונגען — אויפן נאַציאָנאַלן מאָמענט. חיים בעריש האָט זיך אַנטוישט, איינציקווייז זיך אָפּגערוקט אין אַ זייט, ביז ער האָט, צום סוף, אינגאַנצן פאַרלאָזן די באַוועגונג, און ווי אַ סך אַנדערע אַריבער — צו די קאָמוניסטן.

נאָטירלעך, אַז אויף דעם דאָזיקן ראַדיקאַלן שריט האָט אַ ביז גאָר גרויסע השפעה אויסגעאיבט דער אין יענער צייט אויסגעבראָכענער שווערער קריזיס אין דער ציוניסטישער באַוועגונג בכלל און אין דער חלוצישער באַוועגונג בפרט; דער קריזיס, וואָס איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון די כמעט הערמעטיש געשלאָסענע טויערן פון ארץ־ישראל, דורך דער ענגלי־שער מאַנדאַטאַר־מאַכט; דער קריזיס, וואָס האָט אכזו־

חיים דב רוזנמוטר — חיים בעריש ראזנמוטער

ריות׳דיק צוגערויבט פון אַ גרויסן טייל פון דער יוגנט — פון דער יוגנט, וועלכע האָט אינגאַנצן פאַרבונדן איר פערזענלעכן גורל מיט „הגשמה־עצמית״ — די מעגלעכקייט צו רעאַליזירן בקרוב, זייערע אויסגעטרוימטע שטרעבונגען; דער קריזיס, וואָס האָט, פאַר יעדן פאַל, מיט ריזן שריט צוגעאײַלט דעם דערווייטערונגס־פּראָצעס פֿון אַ טייל דענקנדיקע און אמת־זוכנדיקע יידישע יוגנטלעכע פון די אינטערעסן און באַדערפעניש פון אייגענעם, געפּלאָגטן יידישן פאָלק, שליידערנדיק זיי אויף די גליטשיקע וועגן פון — נאַציאָנאַלער זעלבסט־פאַרלייקענונג.

ס׳איז אָבער, פון דער אַנדערער זייט, אויך קיין ספק נישט, אַז חיים בעריש׳נס ברויזנדיקע, דינאַמישע און אמת׳אייביק־זוכנדיקע נאַטור — האָט זיך נישט געקאָנט אָפּשטעלן אין מיטן וועג און זיך אַרייַנפּאַסן אין דער „ענגער״ ציוניסטיש־חלוצ׳ישער ראַם.

ער האָט געזוכט „ברייטערע האָריזאָנטן״ און געלאָקט האָבן אים די פאַרכאַפנדיקע לאָזונגען פון „וועלט־רעוואָלוציע״, „קאָסמאָפּאָליטיזם״ א. ד. גל.

אַזוי איז חיים בעריש געפאַלן אַ קרבן פון זיין אייביקן אמת זוכן, דעם אמת — וועלכן ר׳האָט קיינמאָל נישט געפונען און נישט געקאָנט געפינען.

שרה זאלצמאן סאן־פאולא / ר׳ הערשל וואלמאן הי״ד

מיין רבי

„חזון ישעיהו בן אמוץ, אשר חזה על יהודה וירושלים״, זאָג זאָג שרה׳לע, זאָג העכער״ — אָט אַזוי האָט מיט מיר מיין רבי, ר׳ הערשל דער סגי־נהור, געלערנט תנ״ך.

נאָך אין יענער באַגינען־צייט, ווען זיין נשמה איז אויף דער זינדיקער וועלט אַראָפּ, איז אים זיין ליכטיקע שיין צוגענומען געוואָרן, בלייבנדיק אויפן גאַנצן לעבן אַ סגי־נהור. ער האָט נישט געהאַט די זכיה צו זען ווי קנאָספן עפענען זיך און בלומען בליען, ער האָט קיינמאָל נישט געזען די פּראַכט פון די רויט־וויאָלעטנע שטראַלן ביי דעם דעמערונגס־האָריזאָנט און דעם נאַכטיגאַל ביים אויסזינגען זיין שירה צום בורא־עולם.

ווען מיר האָבן זיך צוגעקוקט ווי ער זיצט אין דעם ווינקל ביים פענצטער פון דער איינציקער שטוב, וואָס האָט געדינט, סיי פאַר אַ שלאָפצימער, סיי פאַר אַ קיך, סיי פאַר זיינע ד׳ אמות של תורה, מורמלענדיק מיט די ליפּן און ווענדנדיק זיינע אויסגעלאָשענע אויגען צו דעם סודות׳פולן אין־סוף — האָט זיך געקאָנט דוכטן, אַז זייער שטאַרק איז זיין זע־קראַפט אַנטוויקלט און זיין בלינדקייט איז נאָר אַן אויסגעטראַכטע געשיכטע. און אין דער אמת׳ן, ווען ס׳איז ביי אים אויסגעלאָשן געוואָרן די אויסערלעכע ליכט האָט זיך ביי אים אַנטוויקלט די אינערלעכע ליכט, די פעאיקייט צו אַנען, צו זען בילדער בהקיץ, אַ געוואַלטיקער זכרון און רייכע מאָלערישע פאַנטאַזיע. בעת ער האָט מיט זיינע תלמידים געלערנט די געשיכטע פון יהושוע בן נון׳ס אַריינמאַרש קיין יריחו — איז דאָס נישט געווען קיין אָביעקטיווע, אין דער ווייטער פאָלקס־פאַרגאַנגנהייט, פאָרגעקומענע פאַסירונג, נאָר אין זיין פאַנטאַזיע איז ער מיטגעריסן געוואָרן מיט דער גלאָררייכער דעראָבערונגס־אַקציע אַזוי, ווי ר׳וואָלט זי אַליין דורכגעלעבט.

ווען מ׳איז צוגעקומען צו די קאַפּיטלעך, ווו דער נביא, אין זיין פּאַטאָס, שאַלט אויס זיינע שטראָף־רייד, האָט זיך פון זיינע ליפּן געהערט אַזאַ מאָנענדיקנאָגנדיקע שטימע גלייך ווי ער אַליין וואָלט דער נביא געווען. די בלינדקייט האָט אַ מחיצה געשאַפן צווישן אים און דער ווירקלעכקייט. דערפאַר האָבן אויפגע־

לויכטן ווי מיט אַן אספקלריה המאירה די בילדער און נביא׳ישע וויזיעס פון די פאַרקלונגענע יאָרטויזנטער, פאַרלירנדיק די דיסטאַנץ מיט דער קאָנקרעטער ווירק־לעכקייט.

געווען איז דאָס אין אַ געוויסן בין־השמשות. איך גיי, ווי מיין שטייגער איז, לערנען צום רבי׳ן. איך זע שוין דורכן פענצטער ווי דער רבי זיצט און קוקט מיט זיינע פאַרלאָשענע אויגן אין... אין־סוף און אַ שמייכל באַווייזט זיך אויף זיין פנים. זיכער, טראַכט איך מיר, חלומ׳ט ער וועגן ווייטע וועלטן, וועגן גאולה און גליק. איך בלייב שטיין. איך פאַרגין זיך נישט אים צו שטערן אין זיין זיסן חלום. פלוצלינג האָט אַ געוואלדער אים פונעם חלום אויפגעוועקט. דאָס האָבן זיינע צוויי זין, דיסקוטירנדיק, אָנגעפאַנגען צאַנקן צווישן זיך. אין דעם מאָמענט קום איך אַריין. אָה, שאַ! שרה׳לע גייט, שרה׳לע איז דאָ! אַזוי פלעגן זיך תמיד מיינע לעקציעס אָנהייבן. ווען ער פלעגט מיר באַמערקן אויף געוויסע טעותים, האָט זיך בולט געזען ווי ער לעבט ממש איבער דעם אינהאַלט פון די דערציילונגען, ווי ער שפּאַצירט פריי אין די תנכ׳ישע אַלייען און ווי קלאָר ס׳איז אים יעדער פרט פון די ביבלישע געשעענישן.

איינמאָל, אין אַ נאָך שבועות, זיץ איך ביי אים און לערן חומש. פלוצלונג הערט ער אויף לערנען און זאָגט: „הער, שרה׳לע, וואָס כ׳וועל דיר דערציילן: מיט אייניקע טעג צוריק, אין שבועות, בין איך געגאַנגען שפּאַצירן אין פעלד. ווי הערלעך האָט דאָס פעלד געגרינט, ווי וווּנדערבאַר האָבן געפינקלט די פּרעכ־טיקע בלומען. איך האָב דאָס געפילט לויט זייער גלענצנדן אַראָמאַט, לויט זייער גן־עדנ׳דיקן געשמאַק". און בעת ער האָט מיר אַזוי ענטוזיאַסטיש געשילדערט די אַרומיקע נאַטור האָבן זיך פּערלדיקע טרערן פון זיינע אויגן געקייקלט. יאָ, ס׳האָט זיך ממש געפילט בחוש ווי גרויס און אין־סופ׳יק ס׳איז די וועלט, וואָס ער זעט מיט זיין אונטערבאַוווסטזיין, מיט זיין אינער־לעכן „אני". אַזוי האָט דער גורל איינגעוויגט מיין רבי׳ן אינעם שויס פונעם כוח־הדמיון, אויסקלאַפּנדיק מאַנאָטאָן דעם טאַקט פון זיין נעבעכדיקן לעבן.

זיין נעבעכדיק לעבן איז נאָכמער אַקצענטירט

ר׳ הרשל וולמן עם בנו, מיכאל, על קבר אשתו —
ר׳ הערשל וואָלמאַן מיט זיין זון מיכאל, אויף זיין ווייבס קבר

געוואָרן, ווען זיין אשת־חיל, מרמל חנה, זיין איינציקע שפּייזערין, זיינע אויגען, זיין לעצטער אָנלען איז פון אים אָפּגענומען געוואָרן. נישט געווען מער ווער ס׳זאָל פרעגן: „הערש׳ל, ס׳האָרץ איז דיר אָוועק?" נישט געווען מער ווער ס׳זאָל דערלאַנגען אַ טעפּל וואַרעמס צום מויל. אַזוי האָט זיך געצויגן, מאָנאָטאָן, יאָרן, די טראַגעדיע פון זיין מיט צער און ווייטיק עלנט לעבן.

געקומען איז אַ צייט ווען דער „אל־זועם" האָט זיינע פייער־צונגען אויפן כדור־הארץ אויסגעשפּרייט און האָט דעם שטן־המשחית אינעם גערמאַנישן געש־טאַלט אויף דער ערד אַראָפּגעשיקט, דערגרייכנדיק אויך מיין שטעטעלע סטאַשעוו. די הימלען זענען

דעמאָלט באַדעקט געוואָרן מיט רויט, איינהילנדיק די ייִדישע יישובים אין אַ שוואַרצן, גרונטלאָזן טרויער. אָט אין יענע שוידערלעכע טעג, ווען פון יעדער טיר און פענצטער פון ייִדישע הייזער האָבן טייכן בלוט און טרערן געפלאָסן — האָבן אויך דעם טייוולס פליגלען מיין אומפאַרגעסלעכן רבי׳ן ר׳ הערשל דערגרייכט, פון זיינע זיסע טרוימערישע וועלטן דורך דעם נאַצישן מלאך־המוות אַרויסגעריסן, טיילנדיק דעם זעלביקן גורל פון אַלע אַנדערע ייִדן פון סטאַשעוו.

ערע זיין אָנדענק!

מיכאל זאלצמאן סאן־פאולא / ר׳ אלטער בוכוואלד

„דער אייזערנער קאָפּ״ — אַזוי האָט אים דער סטאַ־שעווער „קול המון כקול שדי״ גערופן. ווי צו אַ שופט פלעגן ייִדן צו אים קומען אויסגלייכן סכסוכים און ווי צו אַ רבי׳ן פרעגן עצות. ווי ניכטערן, זאַכלעך און באַרעכנט ר׳איז געווען צו די ערשטע, אַזוי אויפריכטיק, און אָן אַ שמץ פון זייטיקע פניות, איז ער געווען צו די צווייטע. ווייל וואָס ס׳האָט ר׳ אַלטערן כאַראַקטעריזירט און אויסגעטיילט פון פיל אַנדערע איז געווען די איינגעבוירענע אייגנשאַפט פון דינען און אָנווענדן דעם אמת — אין אַלע פאַלן און אין אַלע באַדינגונגען.

אין די צווישנמענטשלעכע באַציאונגען טרעפט אָפטמאָל, אַז ס׳אַנטשטייט דער באַדאַרף ווועמען עטוואָס צו זאָגן, אַריינזאָגן, וואָס איז נישט אָנגענעם. פיל מיידן דאָס אויס. מאַנכע צוליב דרכי־שלום — אַ לעגיטימע איבערלעגונג, וועלכע האָט אין פיל פאַלן איר באַרעכ־טיקונג. מאַנכע אָבער צוליב חנופה אָדער פעלן פון ציווילן מוט, אַפילו דעמאָלט ווען דאָס איז געווונטשן אָדער גאָר נייטיק.

ר׳ אַלטער בוכוואַלד האָט נישט געהערט צו דער קאַטעגאָריע מענטשן. קיינמאָל האָט ער זיך נישט אויסבאַהאַלטן מיט זיינע אמת׳ן. שטענדיק און איבעראַל איז ער גרייט געווען זיי צו פאַרטיידיקן, שליידערנדיק זיי, ריקזיכטסלאָז, דעם קעגנער אין פנים אַריין. ס׳האָט אַפילו אָפטמאָל געטראָפן, אַז כדי צו באַווייזן די ריכטי־קייט פון זיין שטעלונג האָט ער אויף זיך גענומען שווערע אחריות׳ן, אויך דעמאָלט ווען די זענען געווען פאַרבונדן מיט אומאָנגענעמע קאָנסעקווענצן פאַר זיך אַליין.

צום העכסטן קלימאַקס איז די דאָזיקע כאַראַקטער־קאָנסעקווענטקייט געקומען צום אויסדרוק אין פאָל־גענדן אינטערעסאַנטן פאַקט.

יאָרן־לאַנג, נאָכן ערשטן וועלט־קריג, איז דער אַלטער בית־עלמין געשטאַנען פאַרוואָרלאָזט, מיט ברייט־צעעפנטע דורכגענג פאַר פערד, בהמות און קאָזעס, וואָס האָבן דאָרט פריי אַרומשפּאַצירט, רואיִרנ־דיק די מצבות און קברים. בעת דאָס געזעלשאַפטלעכע געוויסן איז ענדלעך אויפגעטרייסלט געוואָרן פונעם עפנטלעכן חילול־השם, און דאָס שטעטל האָט גענומען, אין אָנהייב פון די 20־קער יאָרן, אויפשטעלן אַ מויער אַרום דעם בית־עלמין, האָט זיך באַלד געיאַוועט אַ ייִד, אַן אונטערנעמער, וואָס האָט צוגעשטעלט אַ רעכענונג פון הוצאות פאַר דער מויער.

ר׳ אַלטער בוכוואַלד, מיין שווער, איז אויך געווען צווישן די שטאָט בעלי־בתים, וואָס האָבן זיך מיט דעם הייליקן ענין באַשעפטיקט. דערהערנדיק דעם „חשבון״ נעמט ר׳ אַלטער זיך פאַראינטערעסירן אין די פּרטים, און גיך ווערט אים קלאָר, אַז דער ייִד באַצוועקט צו מאַכן אַ לעבן ביי די טויטע.

ר׳ אַלטער, שוין אַן עלטערער מענטש, אַ חלוש אין געזונט — נישט לאַנג צוריק אויפגעשטאַנען פון אַ האַרץ־אָנפאַל — האָט, נישט געקוקט דערויף, זיך גע־נומען אַליין, בלב ונפש, אַנגאַזשירן אין דער אַרבעט. יעדן טאָג, אין די פריע מאָרגן־שעה׳ן, איז ר׳ אַלטער שוין געשטאַנען ביים בית־עלמין, דיריגירנדיק מיט די אַרבעטער. דער רעזולטאַט: די הוצאות האָבן באַטראָפן ווייניקער פון פופציק פראָצענט פונעם אונטערנעמערס צוגעשטעלטן חשבון.

אויף דער פראַגע פונעם לעצטן: — „הייתכן, פאַר־

וואָס לאָזט איך נישט אַ ייד פאַרדינען?" באַקומט ער אַ כאַראַקטעריסטישע, בוכוואַלדיש־אָפּנהאַרציקע תשובה: — „ביי טויטע, און, ייבדלו לחיים, ביי אָרעמע יידן, וואָס מאַכן אַן אָנשטרענג מקיים צו זיין אַ „חסד של־אמת", זוכט מען נישט רייך צו ווערן".

און זאָל דערביי אונטערשטראָכן ווערן, אַז די דאָזיקע אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן ביי אַ האַרטנעקיק־געוואַלטזאַמען ווידערשטאַנד מצד די אָרומיקע גוייִשע שכנים, פאַר וועלכע אַן אָפּן־צעפּראַלטער בית־עלמין איז געווען באַקוועם, נישט נאָר כדי דאָרט צו פּאַשן זייערע הויז־חיות נאָר אויך ווי אַ פרייער, נאָענטער דורכגאַנג צו די הינטערשטעטלשע בלאָניעס.

געבראָכן געוואָרן איז דער דאָזיקער ווידערשטאַנד נאָך אַן ענערגישן, שווערן, לאַנג־יאָריקן קאַמף מצד דער אָרטיקער קהילה, און באַזונדערס מצד אפרים זינגער, וואָס האָט — טראָץ די פּערזענלעכע סכנות, וואָס האָבן אים געדראָט, מצד די אויפגערייצטע און אויפגעהעצטע גויים, — אומאויפהערלעך פאַרגעזעצט די באַמיאונגען — געריכטלעכע, פּאָליצייאישע — כדי אַ סוף צו מאַכן צום עפנטלעכן חילול־השם.

געטריי זיין נאַטור: מיט ריקזיכטסלאָזער קאָנסעקווענץ צו דינען אַ גערעכטער זאַך, האָט ר' אַלטער בוכוואַלד, טראָץ זיינע פיזישע באַגרענעצונגען, און אונטער די דערמאָנטע ממש סכנת־נפשות'דיקע באַדינגונגען, פאַרגעזעצט די אַרבעט אַזוי לאַנג ביז די מויער איז געשטאַנען אַ פאַרטיקע.

אומגעקומען בעת דער סטאַשעווער „אַקציע" — כ"ח מרחשון תש"ג. ה. י. ד.

א. א. / הערשל לעוואָוויטש

טראָץ דעם פאַקט, וואָס דער נאָמען פון צבי לעוואָוויטש איז, אין דאָזיקן ספר, אָפּטמאָל, און ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן, דערמאָנט געוואָרן, קאָן איך נישט, ביים שליסן דעם דאָזיקן מדור, נישט אָפּשטעלן זיך, בכוונה תחילה, כאָטש מיט אַ פּאָר ווערטער, אויף דער ראָל, וואָס צבי לעוואָוויטש האָט געשפּילט אינעם אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן פון אונזער שטעטל.

געבוירן אין אַ העכסט־פרומער, פאַנאַטיש־יידישער היים, און דורכמאַכנדיק די נאָרמאַלע דערציאונג פון אַ יידיש יונגל, דהיינו: חדר, בית־מדרש און ישיבה — איז צבי פון זיין פריסטער יוגנט אָן געווען אַ בונטאַר. ער האָט זיך מיט אַלע כוחות פון זיין אימפּולסיווער נאַטור קעגנגעשטעלט דעם סטאַטישן לעבנס־שטייגער און אָנשויאונגען פון דער קאָנסערוואַטיווער, פרומער היים און סביבה. וואָס שטאַרקער ס'איז געווען דער ווידערווילן מצד זיינע פרומע עלטערן קעגן די נייע אידייען און די געזעלשאַפטלעכע כוחות, וואָס האָבן זיי פּערזאָניפיצירט אין שטעטל, אַלץ עקשנות'דיקער האָט זיך צבי אין זיי געקלאַמערט. נישט אָפּטרעטנדיק פאַר קיין שום מיטל, וואָס איז קעגן אים אָנגעווענדעט געוואָרן. און מ'דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז זיין פאָטער, ר' בן־ציון לעוואָוויטש, האָט געהערט צו די טיפּישסטע רעפּרעזענטאַנטן פונעם אַלטן דור, פון זיינע אייפעריקסטע קעמפער, וואָס האָט געזען אין דער אומפאַרענדערלעכער פאַרזעצונג פון דורות־פאַרהייליקטן לעבנס־שטייגער און אידייען־וועלט אַ קאַרדינאַלן פאַרבאַדינג פאַרן ווייטערדיקן המשך פון ישראל סבא.

צבי לבוביץ — הערשל לעוואָוויטש

צו 16 יאָר, אין 1929, איז שוין צבי אַריינגעטראָטן אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. איין יאָר שפּעטער,

אין 1930, האָט צבי, וואָס האָט שטענדיק געשפּרודלט מיט נייע פּלענער און אידייען, אויך באַוועלטיקט פון אַן אינערלעכן אומרו און דראַנג פון שאַפן און באַנייען, נישט געקאָנט משלים זיין מיט דעם דעמאָלסדיקן וועגעטירנדיקן מצב און מענטשן מאַטעריאַל פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

מיטן גאַנצן אייפער פון זיין יוגנטלעכער נשמה, מיט דער עקשנות פונעם שפּעפער, וואָס זעט דעם סוף מעשה במחשבה תחילה, מיט דער מסירות־נפש פון אַן עכטן גלויביקן, פּאַר ווענען שפּאָט און שטרויכלונגען זענען שטאַפּלען, דערמוטיקנדיקע פאַקטאָרן, ווייטער און נאָך שטאַרקער פאָרצוזעצן דעם אָנגעצייכנטן וועג — האָט צבי אָנגעהויבן אויפשטעלן און פירן — כמעט אַליין — אַ סניף פון הנוער־הציוני, וואָס איז, אגב, אין משך פון געציילטע יאָרן אויסגעוואַקסן צו אַ צאָל־רייכער מאַסן־אָרגאַניזאַציע, און געווען זיין רוח־החיים און אַקטיווסטער טוער אויף אַלע מעגלעכע טעטיקייטס־געביטן, אין משך פון זיין גאַנצער עקזיס־טענץ, ביזן אונטערגאַנג פונעם שטעטל.

אין דער צווישנצייט האָט צבי אויך אויפגעשטעלט דעם החלוץ הכלל־ציוני און געגרינדעט אַ ריי הכשרה־פּונקטן, אויפן אָרט און אומגעגנט, ווו ס'האָבן זיך יידישע יוגנטלעכע מכשיר געווען צו עליה, פון וועלכע פיל זענען טאַקע עולה געווען. אַזוי האָט צבי, ווענעס אורשפּרינגלעכע כוונה ס'איז געווען צו באַפרייען די אָרטיקע יוגנט פון עקאָנאָמישער נויט, פּאָליטישער אונטערדריקונג און נאַציאָנאַל־קולטורעלער וועגעטאַ־ציע, בייגעשטייערט זיין חלק צו דער רעטונג פון אַ ריי יוגנטלעכע פונעם נאַצי־געשפּענסט, וואָס האָט זיך שפּעטער אויף אונז אַראָפּגעלאָזן.

צבי אַליין האָט ליידער נישט קיין צייט געהאַט זיך צו ראַטעווען. זיינע הענט זענען שטענדיק פול געווען מיט אַרבעט, נישט קאָנענדיק זיך אָפּרייסן פון די אָרגאַניזאַציאָנעלע נויטן און באַדערפענישן. דאָ אַ קולטורעלע אַרבעט אָדער צוגרייטן אַ חגיגה אין קן, דאָרט אַ געזעלשאַפטלעכע שליחות אין דער סביבה אָדער צוגרייטן אַ פּגישה פון קן אָדער סניף, אָדער גאָר אַרזיסצושיקן חוזרים אין דער אומגעגנט (געדרוקט אויף אַ העקטאָגראַף) א. אַ. וו. קיינמאָל האָט ער נישט געהאַט קיין צייט צו טראַכטן וועגן זיך — ביז ר'האָט פאַרשפּעטיקט און דער נאַצי־קריג איז אויסגעבראָכן און איבערגעריסן אַלע פאַרבינדונגען.

בעת'ן נאַצי־פאַרניכטונגס־צוג קעגן יידישן פאָלק האָט צבי ממש געפיבערט און זיך געריסן מיט אַלע כוחות צו אָרגאַניזירן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. אָבער די אָביעקטיווע באַדינגונגען אין אונזער סביבה האָבן די דאָזיקע כוונות אין קיימען דערשטיקט — ווי דאָס איז ברייטער אויפגעקלערט אין אונזער נאָכ־קומענדיקן מדור — און צבי האָט געטיילט דעם גורל פון זיינע פאָלקס־ברידער.

ער איז געפאַלן פון אַ „פריינטלעכער" פּוילישער האַנט, באַלד אין די ערשטע 2—3 חדשים נאָך דער „אויסזידלונג".

ה. י. ד.

חזן מאטל גאלדפארב

1881 - 1946

מאָטל גאָלדפאַרב איז געבוירן געוואָרן דעם 2־טן אָקטאָבער 1881 אין סטאַשעוו, דער יונגסטער פון פינף קינדער פון יצחק און חנה קאָרנבלום־גאָלדפאַרב. אַלס יונגערמאַן האָט ער שטענדיק געהאַט דעם פאַרלאַנג צו לידער רעציטאַציעס אויף שמחות און פאַרוויילונגען. זיין רעפּערטואַר פון יידישע לידער און הומאָריסטישע דערציילונגען האָט אים באַליבט געמאַכט אין שטאָט.

אין 1906 האָט ער געהייראַט מיט טויבע וואַלמאַן, און אַ מאָנאַט נאָך דער חתונה האָט דאָס יונגע פאָרפאָלק עמיגרירט קיין אַמעריקע. אָבער זיי האָבן געבענקט נאָך זייער היים־שטעטל, און נאָך דריי יאָר זיין אין אַמע־ריקע זענען זיי צוריקגעפאָרן. נאָכן צוריקקער קיין פּוילן האָט מאָטל פאַרענדיקט זיין שטודיום ביים חזן אברהם בער בירנבוים פון טשענסטאָכאָוו און האָט

באַקומען זיין חזנות־דיפלאָם. אַ קורצע צייט נאָך דעם האָט אים זיין פרוי געבוירן אַ טאָכטער. אין דעם ניי־אַנטשטאַנענעם מצב האָט ער באַשלאָסן זיך צוריקצוקערן קיין אַמעריקע. 35 יאָר האָט ער אָפּגעלעבט אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע אַלס חזן און אַלס קאָמפּאָזיטאָר פון רעליגיעזער מוזיק אין אַ צאָל שטעט, צווישן זיי טאראנטא, פילאַדעלפיע, אלטונא, טרױ־בארנסבארא.

געלעבט אַן אינהאַלטסרייכן לעבן, געווידמעט דער יידישער ליטורגיע און קולטור: און דער ציוניסטישער טעטיקייט, איז מאטל חזן געשטאָרבן בעת׳ן זאָגן מפטיר שבת אין דערפרי אין טאראנטער שול, אין 1946.

מאטל וועט לאַנג פאַרבלייבן אין זכרון פאַר זיין נאָבעלן כאַראַקטער, זיינע אומצאָליקע מעשים טובים לטובת דעם שוואַכן און אונטערדריקטן.

אָט דער „נעים זמירות ישראל" האָט געוווּסט נישט נאָר צו זינגען און צו דאַוונען, נאָר אויך קרעפטיק אויפהויבן זיין קול אין קאַמף קעגן אומרעכט און גיין מיט פעסטע טריט אין „פיקעט־ליין" אין קאַמף פאַר אַרבעטער־רעכט.

זיין פרוי, קינדער און זיינע נאָענטע פריינט וועלן אים געדענקן אַמבעסטן פאַר זיין לומדות, זיינע אייביקע זוכענישן און זיין עטישן גאַנג אין לעבן — פאַר זיין רוחניות׳דיקן וועג אין אַ גשמיות׳דיקער וועלט.

מרס. טילי געווירץ 2285 אטען עוו. ברוקלין, ניו־יאָרק

ה ש ו א ה ---

כְּתֹב זאת זִכָּרוֹן בַּסֵּפֶר
(שמות י״ז, י״ד)

א. ארליך / בנתיב הייסורים והחדלון

החודשים האחרונים בגיטו

בשורות איוב מגיעות לעיירה מכל העברים. המולך הגרמני תובע יומיום את קרבנותיו החדשים ומחסל באכזריות ובשיטתיות קהילה אחרי רעותה. ידיעות על ערים, גדולות כקטנות, שנעלמו כליל, לפי תוכנית שטנית מחושבת על כל פרטיה מראש — ממחישות בפני העיירה, כבאספקלריה המאירה, את הגורל הצפוי לה. חורבן קילץ ואוסטרוביץ, אופטוב וצוזמיר, כמיאל־ניק ובוסק, לאגוב וקלימונטוב ורבות דומיהן — משמשות אותות אזעקה לסכנה האיומה, ההולכת וקרבה בצעדי־ענק.

עם־זאת התנחמנו עוד, באותם הימים, באפשרות של התנגדות מזוינת כלשהי, שחלק מהנוער המאורגן הגה ותיכנן. שבועות רבים ישבה על המדוכה הנהלת־גג, נציגי ההסתדרויות המקומיות, בדירתו של יהודה גולדהר הי״ד, ודנה בעניין. הרכב ההנהלה, במידה שאני זוכר, היה כדלקמן: דוד שניפר ומנדל טננבום מהשה״צ, צבי לבוביץ וכותב השורות האלה מהנה״צ, סוצ׳ה דיזנהויז מהקומוניסטים ועוד שניים מהסת. אחרות, שאת שמותיהם איני זוכר. בפני ההנהלה עמדו שתי מטרות עיקריות: א. החדרת רעיון ההתנגדות המזוינת לבין שורות הנוער ואירגונו. ב. השגת נשק כלשהו, בכל המהירות ובכל מחיר.

לביצוע המטרה הראשונה הוחל באירגון הנוער והוקמו, בסודיות גמורה, תאים נפרדים בני 5 אנשים כל אחד, שאיש מהם לא ידע על זהותו של השני, פרט למקשר שביניהם. ביחס למטרה השנייה, שבלעדיה לכל הפעולות האחרות לא היה כל ערך, התברר מיד, לאחר שהוחל בחיפושים מזורזים אחרי נשק, שהאפשרות היחידה לקבלתו, בכמויות תואמות את המטרה — היא המפלגה הקומוניסטית הפולנית. אי־לזאת הוחלט לשגר את סוצ׳ה דיזנהויז הנ״ל — שהיתה בעצמה חברה נכבדה בשורות הקומוניסטים ובעלת קשרים בחוגים אלה — לבקש הספקת נשק לאירגוננו, בכל מחיר שיידרש.

בתומתנו סבורים היינו, כי הואיל והקומוניסטים, בעת ההיא, היו כבר לאויביהם בנפש של הכובשים הגרמניים, שניהלו — ובאותו הזמן בהצלחה רבה — מלחמת חרמה נגד רוסיה; והואיל ורוסיה נראתה בעיניהם של הקומוניסטים כמולדתם היחידה, מולדת עולם־המחר הנערצת והמקודשת, ובנוסף לכך נרדפו הם בעצמם, על צוואר ממש, על־ידי אותו הכובש — חשבנו, איפוא, שהעובדה הזאת תהא בכוחה להפוך אותם אבטומטית לבעלי־ברית שלנו, על־כל־פנים, מבחינת הספקת הנשק, בהתאם לכלל הידוע: אויב אויבי הוא ידידי. אך מהתשובה הקצרה והחד־משמעית, שהביאה לנו השליחה: „עם יהודים אין לנו כל קשר ואין לכם לצפות מאיתנו לשום עזרה״ — התבררו לנו 2 דברים: א. שנאתם אותנו שקולה כנגד כל האידיאולוגיה הקומוניסטית ואהבתם את רוסיה. ב. וזה הקובע במצבנו: באיזו מידה אנחנו מבודדים ומוקפים אויבים בנפש.

האכזבה היתה קשה והרת־תוצאות חמורות על המוראל של הנוער. אם גם דרך „תמות נפשי עם פלשתים״, זיק־האור היחיד של מות־גבורים ונקמה כלשהי במפלצות הטמאות, נופצה לרסיסים בצורה כה בוגדנית — הרי כלו כל הקיצין ואין מנוס ומפלט מהגורל המיועד!

במצב של השתלטות בהלה וחרדה, כתוצאה בלתי־נמנעת מהילכי־רוח שלאחר יאוש — האמין ה„יודנ־ראט״, בראשותו של אפרים זינגר הנועז, יהודי, שלא פעם אגב סיכן את נפשו בעומדו מול השלטונות כנציג הקהילה, לעשות מעשה רב — שיהא בו משום הצלה פורתא — בהפנותו בקשה, מלווה מתנת־יד הגונה,

למשרד העבודה (Arbeitsamt) באוסטרובייץ, להעסיק כמה מאות איש, מבין שורות הנוער בעיקר, המסוגלים לעבודה, במחנה „האַסאַג" — ביח"ר לנשק בסקארז'יסק.

ואכן, בשבת־בראשית, 10.10.1942, הגיעו 4 מכונות־משא להסיע את „המתנדבים". בהופיע המכונות הנ"ל — נזרקה לחלל היישוב היהודי המבוהל השאלה הגורלית: להתנדב או להימנע? ומי חכם וידע, איזו לחיים ואיזו למות ואם בכלל הועיד עוד לנו הגורל חיים?

אווירת דכאון משתררת בכל בית אשר שם יהודי. מתקיימות התייעצויות משפחתיות קדחתניות. באין כל אשליות לגבי המצב הנואש, מחליטים אנשים רבים להיתלות בקש — משענת־קנה־רצוץ זה. פרידה נרגשת ובכי עצור ומאופק נישאים באוויר. אני מציץ דרך החלון ורואה כיצד איש אחרי רעהו מסגיר את עצמו ללוע הארי, ואיך המכונות, העומדות באמצע השוק, הולכות ומתמלאות במיטב בניה־בוניה של קהילה עתיקה סטאשוב.

מצב, בו היתה נתונה, קשה היה לי לספר לה על המתרחש בחוץ ועל התלבטותי הפנימית: להיסחף עם הזרם או לשחות נגדו? אך מצד שני נקפני לבי לעזוב אותה, במקרה שהייתי מחליט כן, מבלי להודיע לה ולהתייעץ איתה, ואף לקבל את ברכתה. לבסוף אזרתי עוז ובעדינות וסחור־סחור התחלתי להכין אותה לעומד להתרחש. אמא, יהודייה פשוטה, אך פיקחית ומעשית מאוד, תפסה בן־רגע את המצב, היססה קמעה ובפסקנות הודיעה: „לא תסע, דיה לצרה בשעתה!"

בהרגשת רווחה קיבלתי עלי את הדין. המכונות יוצאות עמוסות כ־300 איש. בלב קשה מלווה העיירה את בניה, בעוד שאלות נוקבות, שאינן מורעלות על השפתיים, מרחפות באוויר: „האם נזכה עוד אנחנו לראותם? והם האם עוד יזכו לראותנו?"

כדי להדגים, מחד גיסא, את הרגשת הכליון הממשמש ובא, שהרגיש כל יהודי באותם הימים, ולאיזו סיטואציות מסובכות וקשות נקלענו, מאידך

גרמנים חוטפים יהודים לעבודות כפייה. בתוכם: ר' אלימלך גרשט — דייטשן כאַפּן יידן צו צוואַנגס־אַרבעט. צווישן זיי: ר' אלימלך גערשט.

רבים באים במרוצה ועולים בחפזון על המכונות, כאילו חששו מפני זרם המחשבות והספקות המציפים את המוח. אחרים באים כשקומותיהם שחוחות, שקועים ומכונסים בתוך עצמם, ועולים על המכונות, כאילו כפאם שד.

בזמן ההוא שכבה אמי ז"ל על ערש דווי. באותו

גיסא, ישמש הסיפור האבטנטי הבא: הערתי כבר למעלה, שאמי ז"ל חלתה אז קשות. באחד הימים האלה פניתי לד"ר אליהו פרידמן (חי באמריקה — מניצולי היער) שיבוא לבקרה. ד"ר פרידמן, בחור פיקח, מדד אותי מלמעלה למטה במבט, שמשמעותו: ספק לגלוג ספק רחמנות, על עוורוני ובטלנותי, ואחר הפליט:

„ארליך! היום זכות גדולה היא לאדם למות באופן טבעי על מיטתו ובחיק־משפחתו, ואתה בא לבקש רפואות לאמך כדי...".

לא נתתי לו לסיים את המשפט ואמרתי: „ובכן, ד"ר, עלי ליהפך לרוצח אמי, אם גם בעקיפין? לא, ד"ר, איני יכול! בוא אתי!"

חמש „הדרכים"

בשבועות ובימים האחרונים שלפני „הגירוש", משהוחוור לכולם, כי גזר־הדין נחתם ואין להשיבו — כאילו פסקה הקהילה להוות יחידה אירגונית אחת, אף־על־פי שקיים היה ה„יודנראט", מוסד המייצג את הקהילה בפני השלטונות. הקהילה הפכה לעדר של יחידים, או חבורות קטנות של אנשים, בעיקר שכנים או בני־משפחה, שבנפרד ובסודיות טיכסו עצות כיצד להימלט מהאסון. טבע הדברים מחייב, שבאותה תסבוכת טראגית של תנאים מיוחדים, ששום אדם טרם נתנסה בהם ושום הגיון קר לא היה בכוחו להתירם — לנסיון הנואש להתחמק מטבעת החנק היו צדדים רבים ושונים, בהתאם להערכת המצב וראיית הדברים מצד כל הנפשות הפועלות בדראמה ההיא.

נדמה לי שלא אטעה, אם אמיין את חילוקי־הדעות בשטח זה, בהעמידי אותם על חמישה, כדלהלן:

א. תפישת מקום־עבודה, שעשוי להיחשב בעיני הגרמנים כפחות או יותר חיוני למאמץ המלחמתי שלהם, ועל־ידי כך להיות מוכר כ„יהודי מועיל". כמקומות־עבודה אלה נחשבו אצלנו: חברת בנין כבישים „אמלר", „הסדנאות", לתפירת מדי־צבא, וכמה עמדות קטנות יותר, כגון זו של ה„פאלקסדויטש" אַנדרצקי ועוד. ביום ההשמדה התברר, שכל העמדות הקטנות התפקעו כשלפוחיות סבון, בשמשן למספר גרמנים ופולנים כמקור־סחיטה לצבירת הון. כל אלה ששמו את מבטחם בהם — הועברו לטראנספורט הכללי וחלקו את גורל הקהילה כולה. אפילו אנשי „אמלר" נצטוו לצאת לטראנספורט, ורק אחרי עוברם כמחצית הדרך — נתקבלה פקודה להחזירם למחנה.

נאמר אז, שהדבר אופשר לאחר פנייה נמרצת של מנהל המחנה גוליק. רק אנשי „הסדנאות" נשארו על עומדם מבלי לנגוע בהם. אך בסופו של דבר נספו אנשי הסדנאות כולם בפוניאַטוב, בתוכם אבא, ר' אלתר ארליך, ושתי אחיותי, הניה ורחל, הי"ד — ואילו חלק ניכר מאנשי „אמלר", לאחר שעברו עליהם גילגולים רבים ושונים, הצליחו להישאר בחיים.

ב. הקמת מחבואים, „בונקרים", בתקווה הקלושה להסתדר איכשהו לאחר הגירוש, בבחינת „בא בצור, הטמן בסלע, חבי כמעט רגע עד יעבר זעם". דרך זאת הסתיימה באופן טראגי ביותר. במידה שידוע לי, רק בודדים לבד מבאי המחבואים האלה נשארו בחיים.

ג. חיפוש מחבואים אצל מכרים פולניים בכסף רב. גם מאלה הצליח רק חלק אפסי ביותר לעבור את המלחמה ואילו רובם גורשו בבזיון, וחלק גם בתחתוניהם, על־ידי „מיטיביהם", לאחר שגזלו מהם את כל רכושם, כגון אלימלך בסר ואחרים. אגב, 2 בנותיו של אלימלך בסר, מניה וגוצ'ה, נרצחו אחרי זמן מה על־ידי הפולנים.

ד. בריחה ליער והקמת „בונקרים" בתוכו. מקרוב לאלף איש, שנקטו דרך זו, נשארו בחיים, ביחד עם אלה של סעיף ג', קרוב למאה איש.

ה. שב ואל תעשה. הגורסים שיטה זו היוו את רוב־רובה של קהילת סטאשוב והנמלטים אליה מהסביבה. רובם של אלה היו עד־כדי־כך אדישים לגורלם, שלא נשארו להם כוחות נפשיים להמשיך במאבק, ואילו חלק מהם פנה לדרך הזאת, אם מפני שלא יכלו לנצל את אחת הדרכים הנ"ל, ואם מפני שלא האמינו באף אחת מהן. מציבור גדול, תמים וקדוש זה — נדמה, שלא נותר אף זכר.

8 לנובמבר 1942 — כ"ח מרחשון תש"ג

תאור מפורט על יום הגירוש — ההשמדה — של קהי־לתנו, אשר בוצע באותו יום, יום אשר יגורנו ובא — תמצא ביומן יוסף גולדשטין, ב„מאבק האחרון", מאת מנחם ליפשיץ ובהספד על העיירה מאת כותב השורות האלה.

9.11—1.12.1942, כ"ט מרחשון — כ"א כסלו, תש"ג

החל מיום המחרת להשמדה נגשו הטמאים, בהש־תתפות השלטונות הפולניים ל„מכירת" רכוש היהודים —

„ליציטציה" בלע"ז. על המאורע „הגדול" הכריזו בפירסומים ענקיים בעיר ובסביבה כולה. הערב־רב המקומי, ומשל כפרי הסביבה, התאסף בהמוניו, צר על הבית או הבתים שעמדו למכירה באותו יום, ו„קנה" מכל־הבא־ביד במחיר של פרוטות. כך הלך לטמיון

Bescheinigung

Laut Verfügung des SS. und Polizeiführers vom 14. 10. 1942 wird hiermit bescheinigt, dass

der Jude Kaufman

David

gebohren am 8 1914

wohnhaft in Stasow

Str. Opatowska 3

in unserem Betriebe in Staszow als Strassenbauarbeiter beschäftigt und Kasserniert ist.

Staszow, den 26. Oktober 1942.

Straßenbaugesellschaft

Oemler

Kaufman David

Unterschrift des Inhabers

כרטיס עבודה בחברה לסלילת כבישים „אמלר", על־שם דוד קויפמן — אַן אַרבעטס־קאַרטע פון „עמלער" אויפן נאָמען פון דוד קויפמאַן.

רכוש יהודי, שבעליו עמלו עליו במשך דורות וב"ע! תוך־כדי־העבודה המזוהמת הזאת נתגלו מחבואים רבים, ואלה שנמצאו בתוכם — הוצאו מיד להורג. אך־לא־רק דרך־אגב, תוך־כדי־חיפוש אחרי סחורות יהודיות מוסתרות נתגלו יהודים. רבים מצאו את מותם על־ידי הלשנת פולנים במישרין — תוך כוונה מפורשת וגלויה לעזור לגרמנים בהשמדת אחרוני־היהודים. אסון מסוג זה אירע למקלט שבו נמצאו: ישראל'קלה ויצמן, משפ. ליפשיץ, יוסל'ה גליקליך, הצורף, ועוד.

שלושת־ימי־חרדה

בימים 20—22/11, י"א—י"ג כסלו תש"ג, הגיעה „מכירת" הרכוש לביתנו. הערב־רב המה במקום ככוורת „לקנות" מציאות, לחפש ולתפוש, וליהנות מן השוד והגזל.

כמנהגם הרימו רצפות, הרסו קירות וכד', כדי למצוא רכוש מוסתר. וכאשר נתמזל מזלם לגלות גם אנשים חיים יצאו לגמרי מכליהם, מרוב־אושר וצמאון לדם־יהודי. באותו בית שימשה העלייה הגדולה של משפחת סגל כמחבוא לכמה משפחות. שם הסתתרו: אבא, אמא, החולה קשה, שתי אחיותי רחל ולאה (הניה היתה ב„סדנאות"), ר' דוד גולדפדר הישיש, וינברג ביניש ועוד. עד הליציטציה רגיל הייתי, כל לילה שני, להתגנב למקום, כדי להביא משהו למשפחתי לסעוד את לבם, ובעיקר כדי לצייד אותם במיים לרוות את צמאונם. כך היה נוהג גם יצחק וינברג (חי בישראל) כלפי הוריו. אך באותם שלושת־הימים הגישה למקום בלתי־אפשרית היתה, כמובן, משום שבכל שעות־היום ועד מאוחר בלילה הסתובבו בסביבה דמויות אפלות, המתחסטות בכל פינה וזוית. אילו הייתי נתפס שם, לא רק את נפשי הייתי מסכן, אלא גם מחשיד את המקום וגורם לגילוי המקלט. בלית־ברירה נשארו האנשים שלושה ימים רצופים בלי טפת מיים ונאלצו לשתות — כפי שסיפרו לאחר־מכן — מי־שתן, כדי להרטיב את השפתיים, פרט לסכנת־המוות, שהיתה תלויה מעל לראשם, בהיותם עלולים כל רגע ורגע להתגלות. גם עלי עברו שלושת־ימי־חרדה. הואיל ולא הוצאתי לעבודה, כי שימשתי כשען במחנה — היתה לי אפשרות לקבוע לעצמי נקודת־תצפית מהחצר הגדולה של

ר' איצ'ה מונצ'ניק הי"ד, שטח מגורי־אנשי־הסדנאות, ולעקוב משך שעות ארוכות, בעיניים בוהות ותוהות, ובאוזניים קולטות כל רחש־ולחש, אחר המתרחש בביתנו.

הדילמה

ב־23.11, י"ד כסלו, שככה התכונה. ההמולה „העליזה" הועתקה לבתים היותר רחוקים, לכיוון רח' קראקובסקה. במשך כל אותו יום לא הבחנתי עוד בשום דבר חשוד. בלילה ההוא יצאתי באין־רואים מהמחנה והתגנבתי למקלט. בהיות דלת הכניסה לחדר־המדרגות סגורה, טיפסתי על המרפסת של הקומה השנייה, בעוד שני בקבוקי מיים בכיסי המכנסיים. קראתי לפי סימן מוסכם ואבא ז"ל נגש, פתח את האשנב המוסתר ובקול חלוש וחנוק־דמעות סיפר לי על ימי־הזוועה שעברו עליהם, וכי אמא, בחוששה, ששיעוליה התכופים יישמעו בחוץ, התכסתה בכרים וכסתות רבים ככל־האפשר, וכתוצאה מחוסר־אוויר נחנקה ומתה. באותו מחבוא נפח גם את נשמתו ר' דוד גולדפדר הישיש. לפני היפרדי נגש לאשנב ביניש וינברג ובתחנונים קורעי־לב השביעני, להביא גם בשבילו קצת מיים — שאם־לא־כן יימקו כולם בצמאון. והנה הדילמה האכזרית שבפניה הועמדתי: להקשיח את לבי ולסרב לו? — הריני מסכן נפשות ממש. ואילו להיענות לו ולעשות אותה הדרך פעמיים — לא זו בלבד שאת עצמי הייתי מסכן, אלא גם את יושבי המחבוא כולו! אמרתי לו: „ר' ביניש! אין בכוחי להתחייב, משום שאיני יודע אם התנאים יאפשרו לי לקיים את התחייבותי. אך מבטיח אני: שאם הדבר יהיה תלוי בי אלך ואמלא את בקשתך!" ירדתי וטיפסתי מהמרפסת למטה, בעוד רחל'ה, אחותי הצעירה, שהיתה מזועזעת מכל מה שעבר עליה, נישאת על כתפי. משהבאתיה למקום־מבטחים, שוב הצטיידתי בשני בקבוקי־מיים ויצאתי לדרך בשנייה. לא סיפרתי על הדבר לאיש ואף לא ליצחק, בנו של ביניש וינברג, מפאת החשש, שמא לא ייזהר מספיק ויגרום לתקלה ח"ו. מסרתי את המטען היקר לתעודתו והאיש, לשונו ממש נדבקה לחכו, מבלי לדעת איך להודות לי. התכוננתי לחזור — והנה צרור־יריות מקרוב פולח את האוויר! בפני נצבה השאלה החמורה: לחזור? אני עלול להיתפס ולהעמיד בסכנה את האנשים כולם, ואילו להיכנס למחבוא? — מה יהיה גורל האנשים ללא מקשר מבחוץ! חיכיתי זמן מה. כשהיריות נדמו החלטתי, בעוד כולי רועד מפחד, לחזור. הגעתי למחנה וכאילו נפלתי לתוך „דירתי". שכני לדירה: מנדל פרידמן, לייביש פפרמן, וייבדל לחיים, פנחס דומברובסקי ואחרים, הבחינו בהתרגשותי הרבה. משסיפרתי להם על מבצעי הכפול, כאילו נזפו בי, בצורה אבהית, על ההסתכנות המופרזת. אך אני הייתי מאושר ממש על שעמדתי במבחן זה של פיקוח נפש, על־אף הרגשת הדכאון הכבד, עקב מותה הטראגי של אמא הי"ד, ועקב צערם וסבלם של אבא והאחיות, שנאלצו, בתוקף התנאים המיוחדים שהזמן גרמם, לחזות במחזה הנורא, מבלי שיהיה לאל ידם להושיע.

השרידים מחפשים פירצה

חלק משרידי היהודים, שנשארו מחוץ למחנות „אמלר" ו„הסדנאות", אשר הצליחו להתחמק לעת־עתה מגורל ההשמדה, הן על־ידי היותם מוסתרים בבונקרים מכל המינים, וכן על־ידי הימלטם אל מחוץ לעיר — חיפשו בקדחתנות עוגן־הצלה כלשהו. צריך היה למצוא איזושהי פירצה, כדי להינצל מגורל החיה הנרדפת, העלולה כל רגע להיטרף על־ידי הרוצחים האכזריים.

שתיים היו הדרכים שנפתחו אז:

א. הסדק הצר לסדנאות.

ב. השער הגדול ל„יודנשטאט" בצוזמיר.

מפה לאוזן נמסר, שבסדנאות נותר מספר מקומות מצומצם לא מנוצל. נאחזתי בהזדמנות, ובשעת בין־ערביים התגנבתי לסוכון, ראש־העיר הערמומי ואוהב־הבצע. שיחדתי אותו במתנת־יד הגונה, וכתמורה הכניס את אבא ואחותי רחל'ה לרשימת הסדנאות, החל מ־1.12.1942. רבים קינאו בי על „הצלחתי" הגדולה. ואומנם, כך היה זה נראה בעת ההיא.

הכזב הגדול

1.12—10.12.1942, כ"ב כסלו — ב' טבת תש"ג

העובדה, שיהודים רבים, באופן יחסי, הפרו את „חוקי" ההשמדה והעזו להתחמק מידי התליינים, בין

על־ידי בונקרים במקום, או אצל מכריהם הפולניים, ובין על־ידי בריחה ליערות. העלתה חרון־אפו של „גזע־האדונים", אותו גזע, שתחושת המשמעת העיוורת מהווה אצלו צו קאטיגורי עליון — צו החותך לחיים ולמוות, ללא כל עירעור וסייג. ואז יזמו הגרמנים, בערמומיותם השטנית הרבה, תוכנית חדשה, על־מנת להפיל את היהודים, אובדי העצה והתקווה, בפח שטמנו להם.

במחצית השנייה לנובמבר 1942 הפסיקו הרוצחים לירות ביהודים הבלתי־ליגליים שנתפסו. ובמקום זה הובילום לצוזמיר, שהפכה לאחד ממקומות ריכוזם.

בראשון לדצמבר 1942 הודיעו הגרמנים במודעות צעקניות, כי מאותו יום ואילך, כל היהודים שנותרו אחרי הגירושים זכותם לחיים, בתנאי מפורש, שיתרכזו כולם בצוזמיר, שהוכרזה כאחד מחמשת „המקלטים", שהוקמו ב„גנראלגוברנמנט", וכי בעשרת „ימי־התשרבה" — מהראשון לחודש ועד לעשירי בו — מותר ליהודים לנוע באופן חופשי בדרכים, בדרכם לצוזמיר. במודעות האלה הובטח ליהודים זכות־קיום בתנאים הוגנים עד סוף המלחמה, ללא כל הפרעות מבחוץ. אך אלה מהיהודים שלא ייענו לקריאה, ויימצאו מחוץ „למקלט" לאחר המועד הנ"ל — אחת דתם למות!

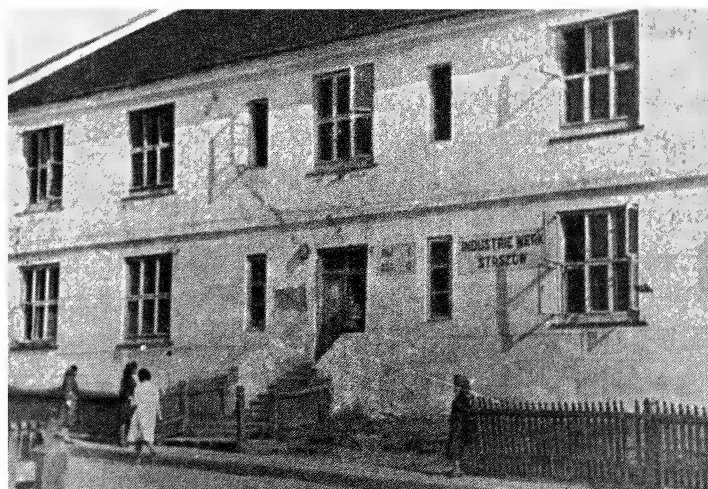
כתוצאה מסבל בל־ישוער ש„משחק" המחבואים היה כרוך בו, ובהיעדר מוחלט של כל סיכוי מתקבל על הדעת להמשיך ב„משחק" עד הסוף — נטו רבים מהשרידים, בעל־כורחם, להאמין להבטחות הגרמנים. ואכן, בעשרת הימים האלה אפשר היה לראות את התמונה „המוזרה", עת יהודים, שיצאו מחוריהם, הסתובבו באופן חופשי, התלכדו לחבורות, ושכרו עגלות על־מנת להסיעם ל„מקלט" שבצוזמיר. בניגוד להבטחות — התנאים במקום היו איומים, הצפיפות והעוני — אין לשער, והמגיפות, שפרצו כתוצאה מכך, עשו שמות באוכלוסיית הגיטו.

ואף־על־פי־כן קיוו רבים, שבפעם הזאת, לפחות, יקיימו הגרמנים את הבטחותיהם וישאירו בחיים את כל אלה, שישרדו מתוך תוהו־ובוהו זה. אך לא כן זממו המתכננים. הם הגו תוכנית שטנית זו בכוונה תחילה, על־מנת להקים מארב לשארית־הפליטה, באמצעות הבטחות השקר הגסות, — שהוכרזו בפומביות כה רבה!

חיסול ה„סדנאות"

15.12.1942, ז' טבת, תש"ג

נחמת הפורתא, שבקיום הסדנאות, לא ארכה זמן רב. ב־15 לדצמבר חוסלה העמדה. האנשים על המכונות הועמסו על עגלות והועברו לפוניאטוב, גליל לובלין. בהרגשת דכאון נפרדתי מאבא ואחיותי היקרים, בדומה לאחרים שנפרדו ממשפחותיהם. כמו במקרים הקודמים, כן גם הפעם, ריחפה השאלה האכזרית בחלל־האוויר:

בניין הגימנסיה, מקום משכנם של ה„סדנאות" — גימנאַזיע־בניין, וווּ ס'זענען געווען אינסטאַלירט די „שאָפּ־

„הנזכה עוד לראות זה את זה?" אך הלב היה כבר מאובן עד־כדי־כך, שנסתמו כל מקורות הבכי, ואף דמעה אחת לא הבריקה בעיין, אף לא בשעה שגוי צעיר אחד, שעמד לא הרחק מאיתנו, קרא בקול: „על סבון אתם נוסעים!" (Na mydło jedziecie). יש לציין, שבפעם הזאת הועברו באמת האנשים למקום־עבודה חדש. עמדנו איתם בקשרים עוד למעלה מעשרה חודשים. כפי שסופר לנו אחר כך, קרה להם האסון, עת שהגרמנים, ביום ה' מרחשון תש"ד, ערכו חיפוש במחנה, ובמוצאם בו נשק הוציאו את כל האנשים להורג. הגרמנים נשארו נאמנים לייעודם: להשמיד, להרוג ולאבד! וגם הפעם הטביעו בדם מחנה של אלפי איש, בתוכם כמה מאות מאנשי סטאשוב. הי"ד.

31.12.1942, כ"ג טבת, תש"ג

אם בכל יום שני וחמישי, ערכו „האדונים החדשים" הילולות וחינגות — ביום אידיהם לא־כל־שכן. ואומנם, משהגיע ליל־הסילבסטר של שנת 1942, ערכה הזנדר־מריה המקומית, כדרכה בטומאה, משתה כדת, זללו וסבאו כיאה לגוברין פרוסיים־טבטוניים מהגזע „הארי הטהור", וכטוב „לבם" ביין נזכרו ב„יודה" והחליטו „להשתעשע" קמעה על חשבוננו. אמרו ועשו. ב־11 בלילה הגיעה למחנה הכנופייה, ובראשה הקומנדאנט המתאבק בקר. הלילה ליל־חורף קר. מעטה של שלג מכסה הכול. כל האנשים ישנים שנת ישרים, לאחר יום־עבודה מפרך. ולפתע: אפעעעלל!!! (מסדר). במהירות הבזק אנחנו מצווים לצאת — יחפים — ולהסתדר בשורה. הקומנדאנט, גבה־הקומה, מפטפט בקול צרוד דברי שטות ללא הרף. מוציא מהשורה כל עשירי, מאיר בפנס־כיס בפנים, צוחק ומלגלג, מתרברב ומאיים, בעוד ריח־היין והוודקה נישא באוויר ומעורר בחילה. ניגש למרדכי צבולארז' ומדבר איתו קשות, כאילו עומד להתקיפו, עוזבו ופונה לאחר וחוזר חלילה. כך נאלצנו לעמוד יחפים כשעתיים על השלג, בעוד הקור העז חודר לתוך עצמותינו, ואימת המוות מרחפת מעל ראשינו.

לאחר שהזינו את עיניהם והשביעו את רוחם הפאטר־לוגית „במחזה" באה הפקודה: „למיטות!" כהרף־עיין, מבוהלים ורועדים מקור, נמלטו כולם לחוריהם. אולם לבנו, למוד הנסיון המר, ניבא לנו רעות. ואומנם, אחרי זמן מה נשמע צרור־יריות פולח את האוויר. משפנו הרוצחים לדרכם התברר, ש„יבול" הלילה היו שני קרבנות יקרים: מאיר פומרנצבלום, בחור תמיר וטוב־לב, בנו של ר' אלי מאיר אטילס, ואליהו יעקב פרידמן, בנו של ר' ישראל'ישל המלמד.

לציון מיוחד ראויה העובדה — ובוודאי יש בכך משום חשיבות לחוקרי־נפש האדם — שלא נודע על שום מקרה של הצטננות, כתוצאה מהלילה הזה. והלוא בינינו היה גם מספר אנשים, שהיו קרובים לשנת השישים, כמו: מנדל פרידמן, ליביש פפרמן, יצחק שניצקי ועוד!

כמה גדול כוח־סבלו של האדם!

צוזמיר — ה„יודנשטאט הבטוח"

10.1.1943, ד' שבט, תש"ג

משהושלמה „המלאכה", והגרמנים, שהתיימרו להקים „משטר חדש" באירופה, הצליחו — בהערימם בפתיונות ובהבטחות כזב — לרכז את החלכאים והנדכאים במקום אחד, ביצעו, ב־10 לינואר 1943, את „הגירוש" העקוב מדם מצוזמיר — ה„יודנשטאט הבטוח" — לטרבלינקי. גם פה, בדומה לפוניאטוב, נספו, בין השאר, כמה מאות בני־סטאשוב, בתוכם אחותי לאה, ורק מתי־מעט, מאלה שנמלטו בעוד מועד או שברחו מה„טראנספורט", הצליחו להישאר בחיים.

ושוב הוכיחו הטמאים מה„משטר החדש", בפעם האלף, את פרצופם האמיתי!

תסביך העליונות שנפגע

2.2.1943, כ"ז שבט, תש"ג

בינתיים התנהלה המלחמה בכל עוזה. מכונת־המלחמה הנאצית הגיעה בחזית הרוסית לסטאלינגרד. הנאצים הלכו מחיל אל חיל, ונדמה היה שהם עשויים לכבוש את העולם כולו. אך — לא לעולם חוסן! בהתקפת־נגד, שנמשכה מיום 14.9.1942 עד 19.11.42, הצליחו הרוסים לנתק את הכוח הפורץ מבסיסיו. החיה שנפגעה, נאבקה קשות, אך טבעת הכיתור הלכה

והתהדקה מסביב לצווארה. לבסוף, ב־2.2.1943, לאחר מצור שנמשך חודשיים וחצי — נאלצו הגרמנים להיכנע. היה זה יום גדול לעולם כולו, וביתר־שאת לנו — לשארית הפליטה! מאורע זה הוכיח דבר יסודי אחד, דבר, שהיתה לו חשיבות מכרעת על רוח המשועבדים, והוא: שגם הנאצים המתרברבים האלה, אינם בלתי־מנוצחים כל־עיקר! אומנם, הדרך למיגורם הסופי עדיין רחוקה מאוד, אבל — הצעד הראשון והמכריע נעשה, ובאופק כבר נראה אפס קצהו המיוחל! המאורע החדיר זיק־אור של תקווה ללבות המדוכאים וסיפק מזון — אומנם במידה צנועה ובמאוחר — לרגש הנקמה שלא מצא לו פורקן. בשביל הגרמנים, שכבר התרגלו לראות את עצמם, בעתיד הקרוב ביותר, כשליטים אבסולוטיים של העולם, והדבר בא לידי ביטוי בהודעות היומרניות של ה„וורמכט" (Wehrmacht) ובעתונותם — היה זה זעזוע קשה ביותר. לפתע הרגישו, שטרפם — שיעבוד וניצול הכול לשם סיפוק יצריהם השפלים ביותר — מוצא בכוח מידיהם!

זועפים וזועמים, הופיעו מספר ז'נדרמים מקומיים, באותו יום, בשעות שלפני הצהריים, במחנה, על־מנת לשפוך את חמתם על היהודים. כי מי אשם בכול אם לא ה„יודה"? כרגיל בשעות אלה נמצאו האנשים בעבודה, מחוץ למחנה, ואילו בתוכו נשארו השירותים ומספר בעלי־מקצוע בלבד. הז'נדרמים השתוללו והתקיפו את כל מי שנקלע בדרכם. נכנסו גם לדירות, מצאו את יצחק שניצקי והתעללו בו. אחד מהם נטפל לכותב השורות האלה, דחפו לתוך משרד־המחנה, פקד עליו להוציא הכול מכיסיו והעמידו לקיר. לאחר שהמטיר עלי שפע של גידופים ואיומים היסטריים, בעוד רובהו מופנה אלי, הציג בפני 3 שאלות:

א. „האם ידוע לך מיהו אדולף היטלר?" — „האדם הגדול ביותר בהיסטוריה" — באה תשובת־בזק. ב. „האם ידוע לך מיהו הצבא הגרמני?" — „הצבא החזק ביותר בעולם" — עניתי באותו סגנון. ג. „האם ידוע לך מה זה סטאלינגרד?" — היתממתי ואמרתי: „איני יודע מה זה". „משנוכח", שאיני יודע דבר על חרפת סטאלינגרד, אותה סטאלינגרד, שכל כך פגעה בתסביך העליונות שלהם — נרגע ואמר: — „רואים שאתה אדם הגון, הנך חופשי!" (Man sieht dass du ein feiner Mann bist, bist frei!)

פורים 1943

כל עוד מחנה „אמלר" היה קיים, באה, בדרך כלל, שאלת התזונה על סיפוקה ללא קשיים יתירים. רובם המכריע של האנשים לא חי רק על התמחוי, מכוחו של „אמלר" אלא השלים את יתר צרכיו ממקורות שונים. חלק — מרכוש שהופקד אצל גויים־מכרים, חלק — ממקומות מוסתרים, ואילו חלק אחר — על־ידי „משא־ומתן" עם פולנים, שהיו להוטים לקנות רכוש יהודי במחירים אפסיים. זמן רב לא אירעו תקלות בנידון והכול עבר בשלום. אך יום אחד, סמוך לפורים 1943, קרה דבר שזיעזע את אנשי־המחנה. באין־רואים עזבו שני בחורים, ברגר ויוסיפ גולדפלוס, את מקום־העבודה ונכנסו, כנהוג, לגוי למכור משהו. בבקורת פתע, שנערכה במקום, נמצאו השניים נעדרים. בהיוודע להם הדבר, החליט יוסיפ גולדפלוס להימלט, ואילו ברגר חזר, בתום העבודה, למחנה. חבריו השתדלו להניא אותו מכך, אך הוא לא שעה לעצתם, בהיותו בטוח, שלא יארע לו דבר. באותו ערב הגיעה ה„שופא" למחנה, ומיד הוכרז „אפעל". הקומנדאנט, בקר, צמא הדם, נקב בשמות יוסיפ וברגר, שיצאו מן השורה. יצא רק ברגר. — „איפה היוסיפ?" (Wo ist der Josip) — רעם קולו. פעמים אין־מספר חזר על הפזמון, חרף וגידף, ולבסוף הניס את האנשים לחדריהם. עוד האנשים בדרך לבתיהם — ויריה פלחה את האוויר!

ושוב כיסה תל־עפר את דמו של בחור צעיר ותוסס־חיים. ולשורה הארוכה של חללי־סטאשוב נתווסף קרבן טרי ורענן, וזאת מאלה שהוכרו על־ידי הגרמנים כ„יהודים מועילים"!

מחנה „אמלר"

המכסה המאושרת למחנה „אמלר" נקבעה ל־250 איש. למעשה, נמצא במחנה עוד מספר קטן של אנשים שנקראו: „בלתי־ליגליים", שהיו מקובלים על מנהלי המחנות הגרמניים תמורת שוחד הגון.

העבודה במחנה

האנשים הועסקו בסיתות אבנים ובריצוף המדרכות והכבישים. העבודה היתה קשה ומפרכת, אך עד־מהרה התרגלו אליה, והסוחרים, התפרים, החייטים, הסנדלרים השענים לשעבר, הפכו בזמן קצר לבעלי־מקצוע, שידעו, בדיוק נמרץ, באיזה מקום להנחית מכה על האבן הגדולה ביותר — ותיבקע. מומחיות דומה רכשו האנשים גם בריצוף כבישים ומדרכות, והעובדה הזאת הוכרה על־ידי מנהלי המחנה, עד שיצא לנו מוניטין כאנשי־עבודה מובהקים. לעובדה הזאת היתה חשיבות רבה, לא רק במקום. ייתכן וייתכן, שהיא גם הצילה אותנו לאחר מכן בסקארז׳יסק, כמובא להלן.

מדרכות... ממצבות —
טראָטואַרן פון מצבות.

עקירת המצבות

כבר בימים הראשונים לאחר ה־8 בנובמבר, הובא חלק מאנשי „אמלר" לבית־העלמין היהודי החדש ונצטוו לעקור את המצבות ולרצף בהן את המדרכות. לב רבים התפלץ למראה חילול הקודש, שנאלצו במו־ידיהם לבצע. למרבה־הצער נמצא גם יוצא־דופן אחד — „איצ׳הלה גוי", יהודי, שקרן ממש מאושר, בהינתן לו האפשרות „לנקום את נקמתו" מכל דבר, שריח של קדושה נדף הימנו. הלה ביצע את עבודת־העקירה בהתלהבות של חסיד, אך מהסטרא אחרא.

מקומות העבודה

האנשים הועסקו במקומות שונים בעיר וכמו־כן מחוץ לעיר. בין היתר גם בכביש גוליב, לאורך היער, בו הסתתרו יהודים רבים בימים ההם. באותו זמן ניצלו רבים את ההזדמנות לקפוץ היערה, על־מנת להיפגש עם קרובים, חברים ומכרים, לעשות בשבילם שירותים שונים ולציידם באוכל ומלבושים ככל־האפשר.

כאן המקום לציין את העובדה, שעצם קיומו של „אמלר" הקל, בהרבה או במעט, על הבלתי־ליגליים. בחסות החשיכה, ביקר, לעיתים, חלק מהם במחנה וקיבל עזרה מקרובים ואחרים. העזרה התבטאה, בהתאם לתנאים, הצרכים והאפשרויות — במזון, במלבושים, בלינה ואפילו בעזרה רפואית. מקרה אחד של הגשת עזרה רפואית חשובה — שסיכון רב היה כרוך בה — ידוע לי, והנהנה ממנה: נתנאל ארליך, חי איתנו בישראל.

המצוד על הבלתי־ליגליים

אם נגדיר את מצבנו, מצב אנשי־„אמלר", שהיו נתונים לשבט או לחסד בידי הגרמנים, כחמור וללא נשוא — הרי אין בפי כל הגדרה למצב האומלל, בו נמצאו הבלתי־ליגליים, שבעל־כורחם נעו ונדו ממקום אחד למשנהו, בעוד גורמים רבים ושונים שיתפו פעולה על־מנת להשמידם.

ואלה הגורמים, שנטלו חלק פעיל במלאכה הטמאה:

א. הערב־רב הפולני

מיד לאחר „הגירוש", הראה ערב־רב זה את נחת זרועו על האומללים. חלק אחד עשה זאת תוך אהבת־בצע, ואילו החלק השני התמסר למלאכה הבזויה הזאת מטעמים אידיאולוגיים כביכול, **בעשותם הכול, כדי** להכחיד את ישראל מגוי. אלה ואלה, **כל מי שנקלע לדרכם, הוכה על־ידם מכות רצח, והוסגר בכוח למשטרה הפולנית** או לז'נדרמריה הגרמנית. **מידיהם נפלו** יחיאל פומרנצבלום, **בנו השני של** אלי מאיר אטילס, אליהו בולבה, **בנו של** אביש בולבה, **ועוד רבים דומיהם. מידיהם נפל גם** ישראל אליעזר טננבוים, **ממסתתרי היער. בצאתו לטרוף טרף על־מנת להשביע את רעבונו. על** ישראל אליעזר **גם סופר, שרוצחיו התעללו מאוד בגופתו, בקושרם אותה לסוס דוהר עד לבית־הקברות.**

ב. רוצחי יורשים

בד־בבד עם הנ"ל פעלו פולנים אחרים, שרכוש יהודים הופקד בידם. אלה התאמצו לסלק את היורשים, על־מנת ליהפך לבעליו של הרכוש המופקד ללא־עוררין. בין אלה, שנקטו שיטה זאת, היה, כפי שסופר, גם המורה ודוביאק (Wdowiak)**, ברוצחו את האחים** צבי ויונה לבוביץ.

ג. ינדרק ה„פולקסדויטש" משיליץ

המנוול הזה שירת באמונה ובמסירות את „האדונים החדשים", השתדל להידמות אליהם, ואפילו לעלות עליהם באכזריותו. „לזכותו" יש לזקוף קרבנות רבים שנפלו מידיו, ביניהם: יחיאל זילברשטין, **בנו של** משה'לה זילברשטין, יעקב אריש קוזווכוביץ **ורבים אחרים.**

ד. ה„שופא" והמשטרה הפולנית

אבי־אבות הטומאה: ה„שופא", בשיתוף־פעולה הדוק עם המשטרה הפולנית, פעלו בכל החזיתות. בעיר ומחוצה לה ביערו כל יהודי שנפל לידם. חיפשו וארבו לאומללים בלי־הרף והרגו עשרות ומאות מהם.

אך גולת־הכותרת של פעולתם היתה: לערוך, מפרק־לפרק, ולעיתים במשך כמה ימים רצופים, מצוד מקיף על היער, בו הסתתרו מאות יהודים. וכל מצוד ומצוד וקרבנותיו.

כל הגורמים האלה קיצצו, באופן דראסטי, במספר הנמלטים מאימת ההשמדה. והנה התוצאה העגומה של פעולתם, עקובת־הדם: מתוך כאלף איש, שניצלו מחיסול סטאשוב וצוזמיר, ומצאו את מקלטם במקומות שונים, ובעיקר ביער, נותרו, בסך־הכל, בחיים — פחות ממאה איש!

יציאת סטאשוב

3.6.1943, כ"ט אייר תש"ג

כמנהגנו כל הזמן, כן גם באותו יום, יצאנו ל„אפעל"־הבוקר. למרבה־האפתעה הודיעו לנו שלא נצא לעבודה. הנימוק: הואיל ואחרי הצהריים נלך למרחץ.

רחש־לחש עובר בין השורות. אי־שקט נפשי משתרר בכול. מישהו מעז ומעלה על שפתיו את החשש, המקנן בעצם במעמקי־נפשו של כל אחד מאיתנו, כי ייתכן וזהו יומנו האחרון. חרדה עמוקה ממלאת את הלב. אך מי חכם וידע מה מכינים „הדואגים" לנו ב„חלונות הגבוהים?" **השעה 11 לפני־הצהריים, ולפתע טירטור מכונות מגיע לאוזנינו. אנחנו מציצים החוצה ומבחינים באנשי „שופא" ר"ס, שבמהירות הבזק קופצים מהן. חלק אחד מקיף את המחנה, ואילו החלק השני מתפרץ פנימה, ושניים־שניים, שלופי־אקדחים וחמושים עד למעלה ראש, מתייצבים ליד כל בית, וברעש גדול, מחריש־אוזניים, משמיעים את הפקודה: תוך 10 דקות לארוז את החפצים ולהיות מוכנים לנסיעה! עוד אנו תוהים על המתרחש, ומכונות־המשא מגיעות ואנחנו מועמסים עליהן. לאחר כמה שעות הגענו לסקארז'יסק, בית־חרושת לנשק בשם „האסאג־ווארק** (מפעל) A" **אגב, בדרך, בהגיענו להר „גריז'קאמיאן"** (Grizi-kamień)**, שעה שמכוניות־המשא נאלצו להאט את נסיעתן, ניצלו כמה אנשים את המצב ונמלטו.**

משהגענו למקום, הועבר חלק מהאנשים למכונות אחרות, שעמדו בקירבת מקום ופניהן, כפי שנודע לנו לאחר מכן — לראדום. אחדים מאיתנו רצו בעצמם למכונות ההן, וזאת בגלל אי־הבטחון ואי־האימון שליוו אותנו תמיד, ובגלל הרצון — המובן מאליו בתנאים כאלה — לדחות ככל האפשר את שעת ההכרעה,

בתקווה הקלושה, שמא בינתיים יתרחש משהו ויעלה להתחמק מהגורל.

בסקארז׳יסק

משהגענו לסקארז׳יסק, הוכנסנו לבניין מבודד במחנה, בעוד שומרים אוקראיניים מזוינים הופקדו עלינו, על־מנת לערוך חיפוש בכלינו. לפני החיפוש נצטווינו למסור „מרצון" כל דבר־ערך, כגון: מזומנים, תכשיטים וכד׳. הוזהרנו, שכל מי שיפר את הפקודה הנ"ל ויימצא אצלו משהו — ירה יירה! בליווי מכות נמרצות וגידופים נערך החיפוש. בסופו של הדבר הוצגו רבים ככלי ריק, באין פרוטה לפורטה. רק חלק מהבאים, שהבדיקה אצלם היתה שטחית — הצליחו להציל משהו מרכושם.

4.6.1943, א׳ סיון, תש"ג

למחרת בואנו למחנה שוב נקראנו ל„אפעל", אותו מוסד, שהפך ללחם חוקנו היומיומי. לאחר שהסתדרנו בשורות, הוציאו את עשרים האנשים הראשונים, ביניהם: מנדל פרידמן, ליביש פפרמן, יצחק שניצקי, והעמידום בצד. איש לא ידע מה פירוש הדבר, והאם זה לטובה אם ח"ו לרעה. לא עבר זמן רב והתברר, שהנ"ל הועברו למקום הקשה ביותר בסקארז׳יסק — הוא „ווארק (מפעל) C", הידוע לשימצה.

העבודה במחנה

בית־החרושת לנשק „האסאג", שבמפעליו השונים עבדו, אגב, גם אלפי־פולנים, חופשיים ותמורת תשלום כמובן — העסיק את רוב־רובו של המחנה בייצור־נשק. אך קיימות היו, במסגרת בית־החרושת, מחלקות, שטיפלו גם בעבודות אחרות. אחת מאלה היתה מחלקת „באוהאף" (Bauhof), שמתפקידה היה לבצע כל מיני פעולות בשטח ביהח"ר ומחוצה לו, כמו: בניין, נגרות, מסגרות, פריקה, טעינה וכיוצא באלה. למחלקה הזאת הועברו כל באי־סטאשוב.

מנהל המחלקה גורסקי ועוזריו

מנהל המחלקה היה הפולני גורסקי, שנקרא: „הטכנאי". היה זה אדם צעיר, ערמומי, אוהב־בצע ושונא־ישראל בתכלית. הנ"ל התאכזר לנו כמיטב

שוטר יהודי, חיים פפרמן, מפקח על גבול הגיטו — יידישער פאָליציסט, חיים פעפערמאַן, בעת׳ן היטן די געטאָ גרענעץ.

יכולתו, בעוד חיוך סאדיסטי מרחף על פניו ופיו אינו פוסק מלחרף ולגדף.

כמנהלי עבודה, שעזרו על־ידו בשטחים השונים, מונו גם כן פולנים, ביניהם: אולשבסקי, קופרק ועוד — חוליגאנים ואנאלפבתים צמאי־דם, שעבר ונסיון עשיר להם ברציחת יהודים, בתוכם גם מספר בלתי מבוטל של בני סטאשוב, שהגיעו ל„ווערק צ", עוד לפני חיסול העיירה.

פרשת המכות והפנייה למנהל המחנה

הצוות „המהולל" הזה התחיל להתעלל גם בנו. החלה פרשה איומה של מכות אכזריות. בולי־עץ, מעדרים ופטישים הועפו עלינו כברד. במיוחד נטפלו לפנחס זומברובסקי, שקראו לו משום מה: „Brylarzu". המצב עוד הוחמר בגלל השמועה שנפוצה, כי לסטאשר באים יש כסף רב ומשום כך צריך להוציאו בכל מחיר.

ואם המדובר ביהודים — כל האמצעים כשרים! באותו מצב נואש של: אין מה להפסיד! החלטנו לפנות — מעשה ללא תקדים בתנאים ההם! — לראש־המחנה, הגרמני אינפלינק. הלה — רוצח שפל לכשעצמו, שקופה של שרצים תלויה לו מאחוריו, ובהמשך שהותנו במקום ראינוהו לא־פעם כשאקדחו בידו ויורה על ימין ועל שמאל — התערב, בכל־זאת, בדבר ופקד על הפסקת מסע ההתעללות בנו.

2 גורמים השפיעו על התערבותו של הרוצח הנ"ל לטובתנו:

א. השם שיצא לנו כאנשי־עבודה חרוצים ומוכשרים.

ב. המחסור בטראנספורטים חדשים נתן כבר את אותותיו בזמן ההוא, ועל־אף יחסו האישי ליהודים, כנאצי ורוצח מובהק, לא יכול היה — כמנהל המחנה — לוותר על אנשי־עבודה בעלי־כושר גופני מעולה — באין כל אפשרות להשלימם באחרים. „ומלאך רע בעל־כורחו יענה אמן". אך ייתכן, שיש להוסיף לשני הגורמים הנ"ל עוד שלישי, בעל־משקל לא מבוטל, והוא: הגרמני הייהיר „נפגע" מ„תחיבת אפם" של הפולנים — הסלאבים נחותי־הדרגה! — לשטח, שהוא „זכותם" הבלעדית של הגרמנים. „להכות ביהודים? אדרבא ואדרבא! אך לשם כך קיימים אנחנו — בני הגזע ,העליון' — אך מי אתם, הפולנים השפלים, שתתערבו בכך?" בין כך ובין כך — ניצלנו לעת עתה מידיהם המזוהמות בדם של „ידידינו" הפולנים וקיבלנו הפוגת־מה.

התנאים במחנה והקשר עם סטאשוב

סקארז׳יסק לא חדלה להיות בית־חרושת למוות גם אחרי היפסק, על־פי צו „מגבוה", ההתעללות הפושעת בנו. עצם העבודה המפרכת, מחד גיסא, והתזונה של 200 גרם לחם קיבר, דביק וחורק בין השיניים ליום, עם ליטר „מרק", מאידך גיסא, בנוסף לתנאי המגורים של 30—40 איש בחדר ד׳ על ד׳, על כל תוצאותיהם מבחינת ההיגיינה האילימנטארית — הספיקו, כל אחד מהם בנפרד ומכל־שכן שילוב השלושה ביחד, להפוך את החיים במחנה לגיהנום עלי־אדמות. במצב זה, ללא עזרה מבחוץ או מבפנים, אי־אפשר היה להתקיים לאורך־ימים. בעד כסף, שחלק מאיתנו הצליח, כאמור לעיל, להבריח — ניתן היה לרכוש תוספת מזון, שהוגנב למחנה, הן על־ידי עובדי עבודות־חוץ והן על־ידי הקשר עם הפולנים, שעבדו בבית־החרושת. אך אלה, שלא הצליחו בכך — וכותב השורות האלה נמנה עליהם — סבלו חרפת־רעב ממש. ברם, משעברו חמישה־שישה שבועות, מיום בואנו למחנה — נפתח פתח־הצלה. הוקם קשר עם סטאשוב על־ידי שיגור שליח — כמובן פולני — למכרים הפולניים בעיר, בבקשת עזרה על חשבון הרכוש שהופקד אצלם. החשוב ביותר מבין אלה, שכותב השורות האלה, נתן בהם אימון — היה דירקטור רז׳אדקובולסקי (Rzadkowolski), מבנק ק. ק. או.. אצלו הפקדתי את רוב השעונים והתכשיטים, שעוד נותרו לנו (לאחר השוד והגזל, שערכו בנו הגרמנים במשך המלחמה). הלה, שעשה רושם של אדם בעל־תרבות ועדין־נפש — גילה מיד את פרצופו האמיתי. הוא, אומנם, שלח לי 500 זלוטי, אבל, בעת ובעונה אחת, איים על השליח ועלי, שאם אעז לפנות אליו בשנית בעניין כסף, יסגיר את שנינו לגרמנים. למיותר להוסיף, שלא העזתי להסתכן לבקש שוב „עזרה" מאותו בר־נש. מאז הפניתי את כל מאמצי לחיפוש אפשרויות־קיום בתוך המחנה גופא. ויש לציין, שהודות למקצועי, השענות, הדבר גם עלה בידי במידה רבה. על־ידי תיקוני שעונים לכל מיני בעלי־שררה, חלה הטבה ניכרת במצבי, כן מבחינת תוספת מזון, שחשיבותה היתה מכרעת להמשך הקיום, וכן מבחינת ההקלה הרבה בשטח העבודה הגופנית. אגב, בני סטאשוב אחרים הצליחו עוד להוציא משהו, מזמן לזמן, ממכריהם הפולניים בעיר, אך היו ביניהם גם בעלי־מרץ, שפנו למשא־ומתן עם הפולנים, שעבדו בבית־החרושת או מחוצה לו — על־אף הסכנות שבדבר. במיוחד ניתן הדבר לאלה שהועסקו בעבודות־חוץ והודות לכך זכו להקלה פורתא במצבם.

האותות מן החוץ והאזהרה

יוני—ספטמבר 1943

בינתיים הלך המצב בחזיתות הלוך והשתפר. למחנה הגיעו ידיעות רבות על המתרחש בעולם. עתתים

הוברחו לתוכו, ואף לא נעדרו בשורות־רדיו, שנמסרו מפה לאוזן. משב־רוח אופטימי, מרנין־לב־ונפש, עבר במחנה המעונים. נדמה היה, שעוד מעט קט ויבוא הקץ לצרותינו ויום הנקמה מרוצחינו! העצמות היבשות קלטו את האותות מן החוץ, וכאילו רוח חדשה נכנסה בהם. כתוצאה מן השינוי הנפשי הזה, על התקוות שנתעוררו בעקבותיו, תיכננו רבים תוכניות לבריחה מן המחנה. הדעה הרווחת היתה: היושבים בפנים בוודאי נידונים לכלייה. צריך,איפוא, רק להעז ולפרוץ אל מעבר לחומה — וההצלה בטוחה! כי עד מתי עלולה עוד להימשך המלחמה? לפי השמועות לא היה אף־צל־של־ספק, כי זה עניין של שבועות בודדים בלבד — והנחשונים בוודאי יצליחו להסתדר איכשהו בחוץ ולהינצל!

ואומנם, באותו הזמן, ברחו מהמחנה בנו של פנחס דומברובסקי, יוסף וינבום ומגיסטר שטרן. בעקבותיהם הלכו מרדכי צבולארז׳, חיים פאכצ׳רק ועוד.

תוצאות הבריחה היו טראגיות ביותר. על השלושה נודע מיד, שלא הגיעו לתעודתם. רק צבולארז׳ מרדכי הצליח להימלט, בוודאי הודות למראהו ה„ארי״ המובהק. הדבר שימש כאזהרה חמורה! הוכח למעלה מכל ספק — אם היה בכלל עוד צורך בהוכחה — כי הדרך החוצה סגורה הרמטית בפנינו, כי אין כל אפשרות וסיכוי סביר לפרוץ את מעגל הקסמים שסגר עלינו ולהיחלץ מאויבינו בנפש מבחוץ, כשם שלא ניתן הדבר ביחס לאויבינו מבפנים

שוב נפלו הרוחות והאומללים קיימו וקיבלו עליהם מחדש את הדין. נחמתנו היחידה: מפלותיהם של הגרמנים בחזיתות השונות! תפילתנו החמה: שלא יספיקו לבצע את זממם על השרידים המעטים, שנותרו עדיין, אי־פה אי־שם, לפליטה!

ראש־השנה, תש״ד

בד בבד עם דכאון־הנפש, שהשתרר על הנידונים לכלייה, לאחר שהתברר, כי גם מעבר לחומה אורב מלאך־המוות — ואף ביתר תוקף — הלך וגבר הצמאון העז לעקוב אחר המתרחש בעולם. כל ידיעה משמחת — תקווה בלבבות הפיחה, ובשורת נחמה — לאחים בצרה הביאה. בהתאם לצורך נפשי זה, אין לתאר משהו יקר יותר בשבילנו — בימים ההם — מאשר עתון. היינו בבחינת מוצאי־שלל־רב אם הצלחנו בכך. וחשיבותו של הדבר גדלה לאין־ערוך, אם היה זה עתון „Krakauer Zeitung״, שיצא בקראקוב הבירה. עתון זה הכיל שפע רב של ידיעות, לא רק בשטח הצבאי, אלא גם בשטח המדיני, וזאת בצורה פחות או יותר אובייקטיבית. מן הסקירות הממצות, שהופיעו בעתון זה, למדו, במיוחד אלה שידעו לקרוא בין השיטין והבינו ברמז, על הרבה מן התוכניות המדיניות של העולם החופשי, הנאבק באויבינו בנפש.

אין איפוא להתפלא על כך, שכל הצצה בעתון ההוא סיפקה חומר רב לשיחה, ושימשה עידוד נפשי חשוב ביותר לחלכאים והנדכאים.

והנה, בראש־השנה תש״ד, אירע המקרה הבא: נודע לי, שלצריף הרבי מראדושיץ הובא עתון על־ידי משמרת־הלילה. הואיל ובאותו יום נמסר לי, על־ידי מנהל העבודה הפולני, מעורר לתיקון, ואגב כך שיחררני מהעבודה — ניצלתי את ההזדמנות ובשעות־הצהריים נכנסתי לצריף הנ״ל, לשם עיון בעתון. אך איתרע מזלי ובדיוק באותו זמן עבר במקום „וורקשוץ״ אוקראיני, שהבחין בדבר. הלה נכנס פנימה, פקד עלי ללכת איתו והוביל אותי לאורך כל המחנה, כדי להסגירני לידי המשמר הגרמני, שמעבר לשער. בדרך ניסיתי לדבר אל „לבו״, בהבטיחי לו סכום כסף הגון. בתשובה לדברי — כיוון אלי את אקדחו השלוף ואמר: „רצונך, שאגמור איתך במקום?״ באין־ברירה המשכתי ללכת לנודע הבלתי־נודע, בעוד האוקראיני צועד אחרי בריווח של מספר מטרים. ולפתע — בהיותנו כבר כעשרים־שלושים צעדים משער־היציאה — הגיע במרוצה, עוצרת־נשימה, אחד השוטרים היהודיים במחנה: גילק גולדפרב. הלה פנה בתוקף ל„וורקשוץ״ ואמר: „עזוב אותו, אני כבר אסדר איתו!״ ולאוזני שלי לחש: — „זה צריך יהיה לעלות...״ — „כל מה שברשותי אתן״ — עניתי. וכך הציל אותי בחור זה ממוות בטוח!

כמה פלאיים נבכי־נשמתו של האדם! הטוב והרע משמשים אצלו בעירבוביה. כאילו שני הפכים בנושא

אחד. פעם הוא מתאכזר, באין בכלל הכרח ותועלת בדבר — ואילו פעם אחרת אותו האדם עצמו מבצע מעשה אנושי, שאין למעלה הימנו, בהסתכנו בנפשו לצורך הזולת!

ואם אוסיף לכך את העובדה, שאת המעשה הרב הזה ביצע הנ"ל לטובת אדם, שהיה זר לו כמעט לחלוטין, אדם, שבסך־הכל נפגש ושוחח איתו שיחה חטופה של מספר דקות בלבד, וגם זאת במקרה, כשהוצג בפניו על־ידי ידיד משותף, קורנפלד **(חי בישראל), שבא ימים מספר לפני זה בלבד ממידנק** — ובאותם התנאים של חוסר־ערך כלשהו לחיי אדם! — **הרי תגדל החידה בעינינו שבעתיים. ואם, אומנם, אין בעובדה הזאת, כדי לאזן ולחפות על מעשי ההתעללות, המיותרים לגמרי, שביצע הנ"ל — מכל מקום יש בה משום הוכחה,** שאין לדון את האנשים האלה לפי אמות מידה רגילות, מקוב־לות ואובייקטיביות כביכול. כי התנאים ההם עד־כדי־כך היו שונים מתנאים של ימים כתיקונם, עד שכל נסיון — ולו האובייקטיבי ביותר — לחדור לסוף מחשבתם ולדון את הנפשות הפועלות בהם — מעיקרו לקוי ומופרך.

ההתקוממות הנפשית, המלווה רגשות בחילה ותיעוב, **מצד אנשים מבחוץ נגד מעשי נבלה, שבוצעו על־ידי חלק מתופשי־השררה שבגיטאות ובמחנות, — ההת־קוממות הזאת, עם היותה מובנת ומוצדקת לכשעצמה** — אין בה בשום־פנים־ואופן משום נתינת זכות לדון. התופעה הזאת ששמה: „חיי יהודים תחת שלטון הנאציזם", רחוקה לחלוטין מכל מיני מושגים ומצבים נפשיים, שבן־תמותה מסוגל להעלותם על דעתו. ואין שום קנה־מידה, שלפיו יהא אדם מבחוץ רשאי, לפי כל חוקי־הצדק־וההגיון המקובלים, לחרוץ משפט. האם מסוגל אדם להעמיד את עצמו ממש — מבחינה גופנית ונפשית כאחת —במדרגת אותו הנידון למוות, שכל 24 שעות־היממה חי בתוך סיוט זה, וזאת במשך שנים רצופות?! וזאת מול אויב מסוכן וערמומי, המכלכל את מעשיו בערמה שטנית, ומצית מדי־פעם־בפעם זיקי־תקווה חדשים בלבבות? וכלום יכול מישהו לטעון שבאותם התנאים עצמם היה הוא מסוגל להתנהג אחרת? כבר לימדונו רבותינו: „אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". „למקומו" בכל המובנים, בכל מכלול התנאים, בהם היה נתון אותו חבר. ואם, בנידון דידן, אין כל אפשרות לעומד מבחוץ להגיע „למקומו" — אין גם כל זכות והצדקה להתעטף באיצטלא של שופט. כי הדברים ההם בבחינת „זר לא יבין את זאת" הם. ואם יש למישהו הזכות — אם בכלל — לחרוץ משפט על „גבורי" תקופת־בלהות זו — הרי הם אך ורק אלה, שחיו בעצמם בתנאים ההם וחשו על בשרם ונשמתם את כל כובד־מוראם.

סוכות תש"ד

תנאי־העבודה, התזונה והמגורים, בהם היינו נתונים, בעל־כורחם השפיעו על הכלואים במחנה, בהחלישם את כוח־התנגדותם הגופנית. כתולדה בלתי־נמנעת — פשטה מחלת הטיפוס, שעשתה שמות בין האנשים, ורבים מאוד היו קרבנותיה. ביניהם גם רבים מבני עיירתנו, כגון: ליביש פפרמן, חיים גולדפרב, אליהו לינצפלד **ועוד.**

בחול־המועד סוכות תש"ד, סמוך למקרה העתון שתואר לעיל, נפגעתי גם אני על־ידי המחלה ונפלתי למשכב. הוכנסתי ל„בית־החולים". התנאים ההיגייניים ששררו שם — אין לתאר. כינים לאלפים ולרבבות שרצו בכול. הטיפול הרפואי — אפסי. פרט לזה גם נערכה, מעידן לעידן, „סלקציה", ובמחי־יד אחת „נגאלו" החולים מצרותיהם. לפי ה„הומור" הגרמני נשלחו האנשים — ל„הימעל־קאָמאַנדאָ". רק אלה מבין החולים, שהיו להם קרובים או ידידים מסורים, קיבלו טיפול כלשהו וגם תוספת מזון, שכל כך הכרחית היתה בתנאים הנוראים האלה. וכאן מחובתי להזכיר במיוחד את אחד מאלה, שייתכן מאוד ובזכותו והודות לטיפולו הנאמן והבלתי־פוסק, — נשארתי בחיים. האיש הזה היה: מאיר רוזנגרטן **הי"ד, בנו של** ר' טוביה **האופה. אדם זה, סבלן וטוב־לב מאין כמוהו — עשה ימים כלילות, כדי להושיט לי עזרה, אם בעצמו ואם על־ידי גיוס אנשים אחרים לפעולה. זוכרני: כל־פעם בהתעוררי משנתי, או בשוב אלי הכרתי, מצאתי תמיד את האיש — המלאך הטוב הזה! — על־יד „מיטתי", מעודד אותי ומשדלני לאכול משהו, שהכין בעצמו או הוכן בהשתדלותו. ולא יום או יומיים בלבד — אלא 28 יום נמשך הדבר!**

אומנם, גם בני־עיר אחרים עשו רבות בשבילי. במאמ־ציהם גויס כסף ונשלח גוי בדחיפות לסקארז׳יסק, העיר, להביא בשבילי זריקות. עזרה חשובה הרשיט לי גם פנחס איזנברג מקילץ — נכד ר׳ אליעזר איזנבורג מסטאשוב, בעל בית־חרושת לסבון. אך עלה על כולם והגדיל לעשות — אותו מאיר רוזנגרטן הנ״ל, שעמל ויגע ללא־ליאות לעזור לי במיטב יכולתו, ולרוב למעלה מכוחותיו. בבוקר לפני צאתו לעבודה — הוא; מיד לאחר שובו מהעבודה הקשה והמפרכת — הוא, ולפני שוכבו לישון עייף ורעב — עוד פעם הוא. בקיצור, בכל־עת ובכל־שעה, שהדבר רק ניתן לו — הופיע המזג הטוב הזה, בעשותו את מלאכתו באמונה, בשקט וביעילות רבה!

נספה בטראנספורט מפלוסנבורג.

יהא זכרו ברוך!

קינמן, הגרמני, מתנה „אהבים"

אחד מבעלי־השררה האכזריים ביותר במחנה סקאר־ז׳יסק היה הגרמני קינמן. אדם מכוער זה, שחטוטרת לתפארת התנוססה לו על גבו, ובעל־עיניים ערמומיות, שוחרות טרף ללא הרף — הפיל את חתיתו על הכול ורבים, רבים מאוד, מעשי־הרצח שביצע במו־ידיו. המנוול הזה גם סיגל לעצמו „תחביב" מיוחד. מדי־פעם־בפעם נתן עיניו באחת הבחורות היפות ביותר שבמחנה ולקחה אליו לעוזרת כביכול. זמן־מה „התהלך" איתה ולאחר שסיפק את תאוותיו השפלות, יצא עם „אהובתו", בליווי עוזריו, ל„טיול"־לילה בתוך המחנה. בהגיע הכנופיה לבאר שעל־יד גדר התיל — נורה כדור בראשה והגופה הושלכה לתוך הבאר. כזו היתה „שיטתו" של סאדיסט־„קריפל" זה, ובדרך זו קיפד את חייהן של בחורות יהודיות רבות.

ה„טיפול" בסיוע־חוץ

מרץ 1944

באותו זמן נודע לי מפי יחיאל וינשטוק (חי בישראל) על עזרה כספית חשובה, הזורמת למחנה ממקורות יהודיים שמחוץ לפולין, וכי הכסף הזה נועד לאלה, שהיו ידועים מפעילותם הציונית לפני פרוץ המלחמה. על ידי הנ״ל גם נתבשרתי, שאף החתום למעלה זכור לטוב, וכי הוקצבה לו תמיכה בסך של 75 זלוטי. הואיל, ובזמן ההוא, הוקל מצבי בהרבה, הודות למקצועי, ולא הרגשתי כל צורך בסיוע מן החוץ, והואיל והתנגדתי — בשעת חירום זאת לעמנו ולשרידי שארית הפליטה — להבחנה האבסורדאלית שבין יהודי ליהודי — סירבתי לקבל את התמיכה. וודאי, נודעה לתמיכה זו חשיבות עצומה, ואנשים רבים שהגיעו עד סף ההת־מוטטות, נעזרו, אומנם, על ידה, וחלק מהם אף ניצל בסופו של דבר. אך מאידך — לא יכולתי לתפוס מה עניין ציונות לרעב! לא הייתי מסוגל לעכל את הרעיון, שבשעה, בה, כל־יום וכל־שעה, אנשים רבים הולכים וגוועים ממש, ולעינינו, עקב חוסר תוספת מזון כלשהי למנת־הרעב היומית — המצב כשר לבדיקת ציציותיו הציוניות של מישהו! מהבחינה שלי היה ברור, שכל הנזקקים לעזרה — ותהיינה דעותיהם אשר תהיינה — זכיתם בלתי־מעורערת לקבלה, ואם אפשר — ביד נדיבה ועל־ידי כך יינצלו, אולי, רבים וכן טובים מכליון גמור ובטוח.

יתר־על־כן: בין מקבלי הסיוע — וחלק „מאנשי שלומנו" קיבלוהו במימדים מופרזים, ללא כל יחס לצרכים בתנאים ההם! — נמצאו גם אנשים, שבצורה זו או אחרת הסתדרו גם בלעדיו. ואלה כאלה גרמו במישרין לקיפוחם של הנזקקים לו באמת, אלה, שבשבילם עשוי היה הסיוע לשמש עוגן הצלה יחידי ואחרון.

אך החבורה, עם המהנדס אפרת בראש, שבידיה הופקדה קופת הציבור — גישה אנושית כזאת מהם והלאה היתה. להם, לפי עדויות רבות ומהימנות, לא היה איכפת כלל ועיקר, שרבים נמקים ברעב, בו בזמן שהם זוללים וסובאים ועורכים הילולות, בבחינת: „אכול ושתה כי מחר נמות".

בהיוודע לי מצב הדברים לאשורו חזרתי בי מסירובי להנות מן הסיוע שהוצע לי, שאגב, לאחר־מכן, הלך וגדל פי כמה וכמה. כי אמרתי בלבי: מה טעם להמשיך ולנהוג לפי עקרונות, בשעה שלפניך חבר־אנשים, שרק מטרותיהם האנוכיות לנגד עיניהם ואין לאל ידך להושיע.

כך בוזבז אוצר יקר זה של נדיבות, שעשוי היה

להקל, במעט או בהרבה, על סבלם של רבים ולעודדם להמשיך במאבק — בהימסרו לידיים בלתי־מתאימות, לאנשים — שרק תאוותם הפרטית לנוכח פניהם!

גילויי התגוננות רוחנית במחנה

ודאי, יהא משום הסחת דעת מהגורם הקובע בהערכת יחסי־אנוש שבתוך עדת המעונים במחנה, ומשום ראייה לא רק חלקית, כי אם בעיקר חד־צדדית של אותם היחסים — אם תיאור הנוף האנושי של אחינו בתנאים ההם יצטמצם אך ורק לדמות דיוקנם של אלה, שתוארו בקטע הקודם.

הסחת דעת מן הגורם הקובע משום מה? משום שאין לתאר את קושי סבלם, הנפשי כגופני, של אחינו במחנות הנאציים, תוך התעלמות — אף שלא במתכוון — מקביעת העובדה המבישה: שרובם של אנשי־השררה היהודיים במחנות, כגון: השוטרים ודומיהם — משתפי־פעולה, מאונס או מרצון, היו! והללו, לעיתים קרובות מדי — לעיתים בקורטוב של אכזריות יתירה ואף למעלה מזה — התעללו באומללים, בין שהיה הכרח בכך, לפי פקודת הרוצחים הגרמניים שנכחו בשעת־מעשה, ובין אם לאוו.

לא נעמוד כאן על התנאים המיוחדים והמייחדים את התקופה הזאת, שהביאו את האנשים האלה להת־נהגות מבישה זו. לא נתעכב כאן על תופעת הסתאבות האדם והידרדרותו לאחרון שערי־הטומאה — ואף למטה מזה — כתולדה בלתי־נמנעת כמעט מאותו סיוט־התופת, בו היו נתונים 24 שעות ביממה, במשך שנים רצופות; אותו סיוט, שהגרמנים בערמומיותם כי רבה ושפעת הבטחות הכזב — השכילו להשליט על כולם; אותו סיוט, שמכוחו נתפתו רבים — וחלשי־האופי והמצפון במיוחד — להאמין, שבמידה ויתפסו את מנהגי אדוניהם, היינו: מידת ההתאכזרות ללא גבול לאומללים — באותה מידה גדלים סיכוייהם, שעליהם גופא לא תעבור הכוס; אותו סיוט, ששיתק כל רגש באדם ורק אחד ויחיד נותר לפליטה והוא: לחיות, לחיות, לחיות!

לשם המטרה, שהצגנו לעצמנו, נסתפק בקביעת העובדה הטראגית, שהאנשים האלה, לא־זו־בלבד, שבמקרים רבים המיטו אסון על אחיהם לצרה; לא־זו־בלבד, שעל־ידי התפרקות יצריהם ללא משל ודוגמה, שימשו בעצמם משל ודוגמה לאחרים להשליך מאחרי גוום כל ניצוץ אנושי — הם גם אחראים לא במעט לאוזלת־היד והתרופפות כוח ההתנגדות הנפשית, אותו כוח טמיר, שהשפעתו היתה כבירה בנסיבות הטראגיות של הימים ההם.

ראייה חלקית ובעיקר חדצדדית של היחסים האלה משום מה? משום שבתנאים האלה, שעה שסבל גופני ונפשי גם יחד הציקו מבפנים ואכזריות ואימת־מוות איימו מבחוץ; שעה שמפלצת פאטולוגית עמדה להת־פשט בכול ולהפוך לשלטת בכיפה — גם בתנאים האלה נתגלו, לאושרנו, פה ושם, אי־אלה נקודות אור, חלשות, אומנם, ובודדות, אך על רקע האפי־לה הכללית בולטות וזוהרות במשנה־תוקף, שהביאו עידוד ונוחם, כלשהם, לנפש העייפה.

היו אלה גילויי גבורה של התגוננות הרוח נגד השפלת צלם האלוהים שבאדם!

והנה אחדים מגילויי הגבורה, הידועים לי:

א. עצם העובדה, שרבים מאחינו, בני סטאשוב ואחרים, הפרו את הוראות הנאצים להתייצב לגירוש ופנו לדרכי־מאבק שונות, בעיקר ליער, על־אף הסכנות החמורות, שהיו צפויות להם כתוצאה מצעד זה — יש בה מסממני הגבורה. נוכח איבה כמעט טוטאלית ושיתוף־פעולה הדוק עם האויב, מצד גורמים רבים ושונים בתוך האוכלוסיה הכללית — הסיכויים להי־שאר בחיים היו אפסיים. ואכן, רק מעטים בלבד הצליחו, לאחר מאבק מר ועקשני, במשך שנים, נגד החיה שבאדם ונגד כוחות הטבע גם יחד — לחצות את הרוביקון. ואם בכל זאת בחרו רבים בדרך ממוקשת זו — כלום אין בכך משום הוכחה, שבלבם של היהודים האלה פעמה רוח־מרדות וגבורה, בנסותם את הבלתי־אפשרי, ללא נשק ביד, כדי להתקומם נגד החיה הטורפת וגרורותיה שבקרב האוכלוסיה המקומית, שעשו הכול כדי להכחיד שם ישראל מגוי?

ב. גילוי־גבורה מסוג אחר, שהיה בו משום חידוש הסו־לידאריות היהודית המפורסמת, וזאת בימי־מבחן קשים —

הוכיחו אנשי־מחנה „אמלר" בסטאשוב, בהגשת עזרה דחופה מכל סוג אפשרי ל„בלתי־ליגליים". רבים מהאנשים האומללים האלה מצאו שם לא פעם מקלט, קיבלו סיוע חומרי ואף רפואי, שערכו בתנאים ההם לא־יסולא בפז — חרף הסיכונים החמורים שהיו צפויים לאנשי המחנה, עקב ביקורי־הפתע התכופים שנערכו על־ידי מנהליו הגרמניים.

ג. גם לאחר היעקר אנשי־„אמלר" משטח מחייתם הטבעי, סטאשוב, והעברתם לסקארז'יסק — מושג גיאוגראפי בלתי־מוכר בשנים כתיקונן, שהפך ציון־דרך עקוב מדם לבבל של אנשים מעונים, מזי־רעב ונרדפים על צוואר; גיהנום, בו נתקלנו בתופעות המבישות והמשפילות ביותר, שאין אדם מן היישוב מסוגל לתפוס אותן — גם שם לא נעלמו לחלוטין אותם הניצוצות הבודדים של גילויי־אנוש, בהבקיעם להם דרך, תוך מאבק על־אנושי, באווירה הדומינאנטית של הסתאבות רוח־האדם והתנוונותה.

על־אף העובדה, שכל עדת הכלואים בסקארז'יסק נמצאה בסירה אחת — רבות ושונות היו דרגות הסבל, כתוצאה מהמצב הכספי ומקום העבודה, כמרומז כבר לעיל. ואלה מהכלואים, שאפסו להם מקורות עזרה כלשהם מבחוץ כמבפנים — נזדקקו בדחיפות לסיוע, אם גם מינימאלי, כדי להחזיק מעמד, ובמיוחד כדי לקיים את הרצון להמשיך במאבק; רצון, שהיה בו משום חשיבות עצומה, אם לא מכרעת, בתנאים מסוי־מים, לעצם הקיום.

והנה, ביוזמת בני סטאשוב, בצריף מספר 23, בו שכנו בצוותא אנשי סטאשוב, סטופניץ, קילץ ואחרים, אורגן ועד, שהתחיל באיסוף תרומות מידי אנשים שידם היתה, או עדיין היתה, משגת, במטרה לעזור לנצרכים ביותר שהיו ידועים לנו. ויצוין, שהוועד הזה הצליח להתרים גם אחדים מהשוטרים היהודיים במחנה, מהם גם אלה שהיו מפורסמים באכזריותם היתירה. הללו היו מופתעים לטובה מעצם הרעיון וההעזה של יוזמיו, וכמעט תמיד קיבלונו בסבר פנים יפות, בתורמם — לפי התנאים ההם — ביד נדיבה למפעל העזרה הזה. וודאי, לא היה כל יחס בין תוצאות המפעל הזה לבין הצרכים המרובים. אך עצם קיומו בנסיבות ההן — שימש מקור־עידוד, שאין להפריז בחשיבותו, בשביל אלה שנעזרו על־ידו, ואף לאלה שעסקו בו.

ד. עזרה מסוימת הושיטו גם בני־עירנו לאחיהם ממפעל צ' (Werk C'), שבאו כמעט כל יום ראשון בשבוע לבית־המרחץ של מפעל א', בו היינו מצויים אנחנו. למרות האיסור המפורש לקיים כל קשר בין מפעל לשני, התגנבו אליהם אחדים מאיתנו בהזדמנויות האלה, על־מנת לציידם במזון, כסף או משהו אחר, כדי להקל על מצבם, שהיה, אגב, גרוע פי כמה וכמה ממצבנו אנו. כל זה נעשה תוך נסיון להתחמק מעיניהם הבור־לשות של השומרים האוקראינים, ותוך סיכון לקבל מידיהם מכות־רצח. אך לא היה בכוחו של הסיכון הזה למנוע מחלק מאיתנו, בדרך כלל, לעשות את המאמץ ולמלא חובה אילימנטארית זו — כלפי בני־עירנו.

בקורת־רוח הנני מציין את העובדה, שלא רק בני סטאשוב נהגו כך. גם רבים אחרים נהרו למקום, על־מנת לעזור במשהו למכריהם או קרוביהם, ואפילו רק להתראות ולשמוע או להשמיע מלת־עידוד, לחישול הרוח והנפש.

היה בתמונה הזאת, שחזרה ונשנתה מדי־שבוע בשבוע כמעט, משום הפגנה של הזדהות גורל ואחווה יהודית!

ה. בקרב עדת המעונים נמצא גם הרבי, ר' יצחק שמואל אליהו פינקלר, מבית־ראדושיץ, או בקיצור: הרבי, שכיהן באיצטלא זו עד לפרוץ המלחמה בפיוט־רקוב.

על־אף המציאות האכזרית, שלא השאירה לאדם כל סיכוי לחיות בכלל, ומכל־שכן לפי בחירה חופ־שית — עוד מצא היהודי הצדיק הזה עוז בנפשו להטיל על עצמו, מלבד הסיגופים הכפויים עליו מלמעלה, סיגופים מרצונו הוא!

מעודו לא טעם האיש הזה במחנה מטעמו של מאכל, שהיה בו משום חשש לאי־כשרות, ותזונתו בעיקר היתה על מנת־הלחם הזעומה. אם נמחיש לעצמנו, שיחידת המזון לגולגולת, במלואה, פירושה היה רעב במשמעותה המלאה של המלה — נבין מה גדול היה הקרבן ומה קשה היה המבחן, אשר האיש נטל

על עצמו עם ויתורו, מרצונו החופשי, על ליטר המרק היומי, שעם כל ערכו התזונתי המפוקפק, שימש בכל זאת סעד כלשהו לגוף ההולך ומתנוון.

אך לא רק בענייני־כשרות נזהר היהודי היקר הזה. הלה גם נהג לערוך תפילה בציבור, כל־אימת שהדבר היה בגדר האפשרי. במיוחד שמר על כך בימים הנור־אים, ואף הבריחו לתוך המחנה קרן של איל לראש־השנה, 50 גרם צימוקים לחג־הפסח וכד׳. בערב סוכות הדביק הרבי לצריפו שברי־לוחות, סכך בעלים אחדים, הכניס ראשו „לכלוב״ ובירך לישב בסוכה ופירקה מיד, עוד לפני שהגרמנים נתנו עיניהם ב„מבנה״.

התנהגותו זאת של היהודי ואמונתו ללא עירעור וסייג בכוח עליון, למרות ועל־אף השואה הרוחנית במקביל לגופנית, שאיימה לבלוע וגם בלעה את האדם שבאדם; בתקופה, שרוחם של יהודים רבים, שלמים וחרדים, נשברה לגמרי, בהגיעם לכלל כפירה מוחלטת בתורת־ואלוהי־ישראל — התנהגות זו, לא־זו־בלבד שגילמה את עוז־רוחו של האיש, בבטלו כעפרא דארעא את צורכי גופו, התנהגות זו גם שימשה קרן־אור, ששילחה את ניצוצותיה מסביבה והפכה לגורם חברתי־מוסרי בעל־משמעות, הנוסף בטחון ואמונה בדרך החתחתים היומיומית.

ערכו של הגורם הזה בא לידי ביטוי, בין היתר, ביחסה של סביבתו הבלתי־אמצעית אליו בזמן העבודה.

איתרע מזלו של האיש ונפל למחלקה הקשה ביותר שבכל בית־החרושת כולו, היינו לטראנספורט.

לפי גילו, תזונתו ו„יחס״ מנהלי־העבודה הפולניים, מן־הנמנע היה להחזיק מעמד יותר משבועות מספר. אך היהודי הזה עבר בשלום, במשך שנה ויותר, את הגיהנום ההוא — משום שחבריו לעבודה עשו כמיטב יכולתם לשלם לו כגמולו, במונעם ממנו כל עבודה, שניתן היה למונעה. וזאת על־אף העובדה, שאנשים אלה גופא היו שלדי־אדם, והיו זקוקים בעצמם לסייעתא דשמיא!

והנה מובאה ממכתבו של א. רוטנברג מסטופניץ (חי בשדה־יעקב), שנמנה עם באי־„ביתו״ של הרבי בסקארז׳יסק:

„...דעתו היתה נתונה לעודד ולנחם, לעזור ככל שידו מגעת... „צריפו הפך למושג, שהשפיע על קרובים ורחוקים... „ביתו״ המה ממבקרים, שבאו לשאול ולהתייעץ בכל מיני שאלות, שהתנאים והזמן גרמן. השאלות לא הצטמצמו לעניינים פנימיים בלבד, כגון: חלוקת העזרה הדלה, שהגיעה מעבר לחומה, כיצד לקיים מינימום של מצוות מעשיות בתנאי־חירום אלה ועוד. ה„עולים־לרגל״ לרבי אף באו להתייעץ בעניינים גורליים, עניינים הנוגעים בתחום דיני־נפשות, היינו: בעיות הבריחה מהמחנה, הצטרפות לפארטיזנים וכד׳...

„ובעצמו שימש דוגמה חיה של אישיות חזקה, בעל שיעור־קומה, שבכל הליכותיו היה ספוג אמונה ובטחון, רוגע־נפשי ועמידה איתנה על דרכו — התגל־מות היהודי הנצחי, קשה־העורף — אף אם היתה כרוכה בסכנת־נפשות, פשוטה כמשמעה.

זכורה לרבים עמידתו בפני הצורר־הגיבן, קינמן, רוצח אכזרי זה, משהגיעה לאוזניו השמועה, שהרבי נזהר ממאכלים אסורים, וכי מאז בואו למחנה לא בא אוכל מבושל לפיו, נטפל אליו יום אחד ובכוח תחב לו, פעמים־מספר, בשר־חזיר לפה. אך הרבי, בשקט נפשי עילאי ובחיוך נסוך על פניו העדינים, סובב מדי־פעם את ראשו ופלט את האסור. אלה, שעקבו אחרי הצורר, איש־הדמים המפורסם, עמדו כמסומרים למקום מפחד תגובת רצח. למרבה־התמהון של כל הצופים ב„מחזה״ לא העלתה התנגדות עקשנית זו את חמתו של הרוצח ולא שלף את אקדחו — כדרכו בטומאה״.

הנה־כי־כן, אותו כוח נפשי, שהיהודי הצדיק הזה הפגין על כל צעד ושעל, היתה לו השפעה מרגיעה על כל מי, שבא איתו במגע, הן מבני־ברית והן משאינם בני־ברית, ואפילו על אלה ששמם יצא לשימצה כרר צחים סאדיסטים.

ו. אנשים מן השורה ושורת הרחמים

יכולני לנקוב בשורה ארוכה של אנשים מן השורה, שעם היות הם עצמם נתונים בכף־הקלע, עדיין שפעו כוחות נפשיים למכביר, כדי להביא לידי ביטוי את רגשי הרחמים היהודיים, כל־אימת ששעת־רצון נתגלתה להם.

אסתפק בשתי דוגמאות מסביבתי הבלתי־אמצעית:

מאיר רוזנגרטן הי״ד

הקורא שיעיין בדפים האלה, יקבל מושג־מה על האיש היקר הזה מהדברים המעטים, שנכתבו עליו בקטע: „סוכית תש״ד״. ברם, איידי דאייתינא להכא איכר בה מילתא, נדמה, שלא רק בתנאים ההם של התפרקות בכל ערכי־מוסר וחברה מקובלים, והפיכת האדם לגוש עצמית בהמיי, המתפלש בכל סחי ומאוס למען חייו הבזויים, אלא אפילו בשנים כתיקונן, ובקרב בני־משפחה מסורים ביותר — קשה למצוא אדם שיהיה מסוגל לגלות מידה כה רבה של כוח־רצון וסבלנית, כדי לבוא לעזרת הזולת, כפי שגילה האיש הזה לבן־עיר, ששכב על ערש־דווי ושקלושים היו, אגב, הסיכויים להצילו.

חיים זיבר מסטופניץ (חי בארצות־הברית)

הקאמין הפשוט והתמים הזה, יהודי שלא תואר ולא הדר לו, לא חכם ולא תלמיד־חכם — סיפק מנה גדושה של נחת־רוח בהתנהגותו, שלא ביישה את אמונתו. כפחח ממקצועו הצליח להקים, במסגרת מחלקת „באוהוף״, שכל אנשי־סטאשוב שובצו בתוכה, בית־מלאכה קטן, ולהעסיק בו כמה אנשים במשך חודשים רבים. העיסוק בפחחייה היה בו בעצם משום אחיזת־עיניים בלבד, וקיומו נתאפשר הודות לשיתוף סכנאי המחלקה, הפולני גורסקי, רודף הבצע. העובדה, ש„העמ־דה״ היתה בלתי־ליגלית למחצה ו„זכתה״ לביקורים תכיפים של מנהל המחלקה הגרמני, קלר, שכל־אימת שהופיע הניס את האנשים לכל הרוחות, לא היה בה כדי להרתיע את היהודי, טוב־הלב הזה, ממעשיו, ולא־זו בלבד, שהוסיף להחזיק באנשים, אלא שמדי־פעם־בפעם הכניס „בעל־מקצוע״ חדש לחבורת המת־בטלים — וכל זה שלא על־מנת לקבל פרס. משהועמד על־ידי „ותיקי״ המקצוע על הסכנה שבדבר לקיום „העסק״ כולו — ענה בתמימות האופיינית לו: „נכון, אך תגידו נא לי בבקשה, איך אפשר לסגור את הדלת בפני יהודי זה או אחר, ולהפקירו לשליטתם האכזרית של אולשבסקי, קופרק (מנהלי־העבודה הפולנים, המפור־סמים בצמאונם לדם יהודי) ודומיהם? אלא מאי, יש סכנה בדבר? בעז״ה, הכול יעבור בשלום!״ וכך הווה. העמדה החזיקה מעמד עד לחיסול סקארז׳יסק.

ז. מתן בסתר

תנאי־הזמן הולידו סוג נוסף של עזרה מצד יהודים מן השורה לחבריהם, והוא: מתן בסתר. במחנה קמה שכבה מסוימת של אנשים, שהודות לתפקידם הרשמי, או מקום־וסוג־עיסוקם, מצבם בכלל והחומרי בפרט, היה לאין־ערוך טוב יותר מזה של העדה כולה. מלבד השוטרים, השתייכו לשכבה הזאת מנהלי בלוקים, משר־תיהם, מחלקי האוכל, מועסקים בעמדות־חוץ טובות, באופן יחסי, ובעלי־מקצועות חביבים על הגרמנים, וכן על בעלי־שררה אחרים שלא מבני־ברית. חלק מהאנשים האלה עשה כל מה שביכולתו, כדי לעזור לידידים ומכרים שנזדקקו לסיוע בדחיפות. לא־אחת הציל סיוע כזה, בצורת מנת־מרק, פת־לחם, חפיסת־סיגריות וכד׳, מיאוש ואוזלת־יד, תנאים מסייעים להתמוטטות פיזית.

וודאי, היו צורות שונות לסיוע מהמין הזה, כן מבחינת כמותו ואיכותו וכן מבחינת האופן, היינו: כיצד הוגש. היו כאלה שעשו זאת יותר למען הפרסומת מאשר מתוך דחף פנימי: לבוא לעזרת־אחים בצרה. וקרה שהנהנים ממנו סלדו מאופן הגשתו, אם־כי לא יכלו, בתנאים האכזריים ההם, להביא לידי ביטוי את סלידתם זו, על־ידי וויתור מרצון על הסיוע המוצע. אך היו גם בעלי־נפש, שמצפונם לא נתן להם מנוח וכל־אימת שבאמתחתם נמצא משהו — שעשוי היה להיות לתו־עלת — פנו, מבלי שנתבקשו לכך, לאלה שפנו, והגישו את עזרתם, לעיתים דלה לכשעצמה — אם כי נחשבה כאוצר יקר בימים ההם — בצורה ובאופן, שכבודו של המקבל לא ייפגע — בבחינת בל ייראה אך כן יימצא.

עד כאן על גילויי לב יהודי רחום וחנון, שבקרב עדת הנרדפים עצמה. בקטע הבא אביא דוגמאות מתוך עדת הרודפים מבני־ברית, על־מנת להוכיח, שגם ביניהם מצויים היו רבים, שפעולתם במחנות, בעיקרה או לפחות בחלקה, נבעה מתוך מניעים אנושיים מובהקים, שחובה להעלותם בכתב.

ח. כלל גדול נקוט בידינו: כל־אימת שנוקבים בשמותיהם של בעלי־השררה היהודיים בגיטאות ובמחנות — חזקה עליהם שבגנותם הכתוב מדבר. ולא בכדי. מציאות הימים ההם הוכיחה את אמיתות הכלל הנ"ל כמעט על כל צעד ושעל. והדבר הפך לטבעי. בעל־שררה יהודי? היינו: רשעות וטימטום דלבא. אך ככל הכללה כן גם בנידון זה, אולי בייחוד בנידון זה — יהא בכך משום עיוות דין ועוול משווע לחלק ניכר של האנשים האלה. אפילו בתוכם נמצאו אנשים, שלא רק בקרבם פנימה פעם לב יהודי חם, אלא שתכונה יקרה זו באה גם תכופות לידי הבלטה, בעשותם רבות, לעיתים תוך סיכון עצמי — על־מנת להקל על סבל אחיהם. כותב השורות האלה, בשהייתו הממושכת במחנות שונים — נתקל באחדים מהם ומרגיש חובה לנקוב בשמותיהם ולהצביע על מעשיהם הטובים, במידה שראה אותם וכפי שראה אותם:

זינגר יוסף (חי בישראל)

בהיותו „קאפו" במחלקת Zinderpackraum, בית־אריזה למדליקי־חומרי־נפץ, בשליבן שבגרמניה — קרה לא פעם והאיש חפת את שרווליו, כדי לבצע במו־ידיו את העבודה, שאנשי־פלוגתו סרבו לעשות, וזאת משום שלא היה מסוגל לנהוג ביד תקיפה, כדרך ה„קאפו" בימים ההם.

משה ווגנר

בסוליוב, שעל יד פיוטרקוב, בפולין נצטווינו, באבגוסט 1944, לחפור בורות עמוקים, כמחסומים נגד טנקים. כל פלוגה נדרשה למלא מיכסה מסוימת, ושוטר יהודי היה מפקח על ביצוע הדבר. והנה אירע ופלוגה אחת, שאגב גם החתום מטה נמנה עליה, לא מילאה את המיכסה „כחוק", וכעונש הוכתה כל הפלוגה על־ידי קצין ס"ס, מנהל העבודות הנ"ל. אך האחראי על הפלוגה, השוטר ווגנר, „זכה" וקיבל מנה אחת אפיים וקיים על עצמו ובשרו את „ויוכו שוטרי בני־ישראל".

ויש לציין, שגם לאחר מכן לא מיצה האיש את כל חומר הדין בזירוז האנשים לעבודה.

„נרציס" — נתן כץ

ושוב מעשה ב„קאפו" יהודי, שנחשב, אגב, לפולני ונקרא בשם בדוי: „נרציס" (חי בישראל). האיש היה אחראי על פלוגת החשמלאים במחנה שליבן הנ"ל, ולא־זו־בלבד, שלא הציק לאנשיו, אלא חי איתם באחווה ורעות ועשה למענם כל טובת־הנאה אפשרית. הדבר נתאפשר לו, כמובן, הודות לחופש פעולתו כ„פולני", שהיה גדול יותר משל אחרים. אך כלום אין זה מוכיח, שגם רוחב־נפשו היה גדול יותר? מכל־מקום לא היה גבול לתודה וההוקרה, שרחשו האנשים לאדם, שגם הוא נשא את השם השנוא והבזוי „קאפו".

יודנהרץ (חי בישראל)

לצערי לא זכור לי שום מאורע מסוים, המייחד אותו לטובה. אבל העובדה, שלא ראיתי את האיש אף פעם מרים את קולו על מישהו, ומכל־שכן שלא השתמש, כשוטר, בשוטו על שמאל וימין, כמנהג גוברין יהודאין בימים ההם — לאוו מילתא זוטרתא היא! יכולני גם להעיד שעל האיש הזה וטוב־לבו התלחשו מכל הצדדים. דורשי־הרשומות אף מצאו סימוכין לדבר בשמו: יודנהרץ, היינו: לב יהודי. כרבי מאיר המדייק בשמא.

פינוי סקארז'יסק

1.8.1944 — י"ב באב, תש"ד

עם התקרב החזית, הוחל בפינוי מזורז של המחנה על ציודו וכלואיו. הפינוי בוצע שלבים־שלבים, לפי מקומות־העבודה. אך ימים מספר לפני הפינוי עוד העבירו הגרמנים, כדרכם בטומאה, „סלקציה" במחנה, בהוציאם כמה מאות איש שנראו בעיניהם כבלתי־מסוגלים יותר לעבודה, והובילום למקום שנקרא: „Strzelnica", היינו: להוצאה להורג על־ידי ירייה.

יציאת סקארז'יסק

5.8.1944 — ט"ז באב, תש"ד

בשובנו אותו יום מהעבודה — מצאנו את המחנה ריק מאדם. בצריפי המגורים — מהפכה. ניכר היה, שהאנשים, בתוכם רובם של בני עירנו במחנה, נאלצו לצאת בחפזון ולחטוף מכל הבא ביד.

מדוכאים התיישבו המוהיקנים האחרונים, בעוד

דביצית וזלגית מעיניהם. כלום עדיין לא נתמלאה כוס־היגונים? עדיין לא נתמלאה הסאה?

השיירה האחרונה

6.8.1944 — י״ז באב, תש״ד

השיירה האחרונה של 500 איש מוצאת. כדגים כלוחים אנחנו כותמסים על מכתות־משא. בחוץ בהיר וחם — ואילו אנחנו דחוקים איש לרעהו, באין־יכולת להוציא יד או רגל מהמקום שנתקעו בו. החום והצפיפות איומים, ותחושת־מחנק אופפת את האומללים. בשארית כוחותינו אנחנו מנסים לשחרר את האברים הלחוצים עד־כדי התאבנות. במצב זה אין דעתנו נתונה לשאלות־יסוד על כיוון הנסיעה ומטרתה. הבעייה העקרית והקובעת היא: כיצד להינתק איש מזולתו וכיצד להשיג מיים, כדי לרוות את הצמאון הנורא, ההולך וגובר מרגע לרגע. ואומנם, אחרי זמן־מה כאילו הצטמקו האנשים, והצפיפות פחתה במידת מה. אך־לא־כן הצמאון. ככל שהתמשכה הנסיעה כן הלך והחמיר, ומכל הפיות בקעה הקריאה למיים. לפתע, בשדה פתוח, נעצרות המכונית. אבל השומרים המזוינים לא נותנים לנו לרדת. באין־ברירה מתחננים אנו בפני איכרי השדה הפולנים, שיגישו לנו קצת מיים בכל מחיר. אחדים מהשיירה נותנים את כל כספם ובלבד להרטיב את השפתיים המתבקעות מיובש. אחד אף זרק שטר של 500 זלוטי, משום שלא היה לו כסף קטן יותר. המיים שהוגשו לנו, אם הוגשו, היו גדושים רפש ובוץ, אך בשעה זו היו ערבים לחך כמשקה־מלכים, ומקבליהם קרנו כאישר. היו גם כאלה שהפסידו את כספם, על כלי־האוכל, משום שלא הספיקו לקבלם בחזרה לפני שהמכונות זזו. לפנות ערב הובאנו למחנה „האסאג״, אשר בצ׳נסטוכוב. אך ככיוון שסרבו, כנראה בגלל חוסר מקום, לקבל אותנו, הסיעונו מיד לפיוטרקוב טריב. בהגיענו לשם הכניסו אותנו, תחת משמר, לקרונות הרכבת, שעמדה כאחורי העיר. שם נשארנו כשעתיים. לפתע, ב־11.30 בלילה, הגיע ליווי חזק של אנשי־ס״ס. פתחו את הקרונות, ובקולות־איומים האיצו בנו לעזוב את הרכבת וללכת. הלילה, ליל־חושך ואפילה. אך משנה־חושך ואפילה בלבבות. חרף הזרקורים המרובים המאירים את הדרך, על־מנת לסכל כל בריחה מהמיואשים. בטוחים היינו, שהנה הגיעה שעתנו האחרונה. הדרך זרועה מטלטלין וחבילות, שנראו כמיותרים בהחלט, ואף מזיקים במקרה של נסיון לבריחה. אנחנו נפרדים איש מרעהו. אך המוח, לפי צו חפץ־הקיום, פועל בקדחתנות ואינו אומר נואש. אני „רואה״ שתי אפשרויות להצלה:

1. עירנות מאכסימלית, ברגע הקריטי, היינו: בעת הישמע הירייה הראשונה, שעוד מעט בוא־תבוא — ובזה לא היה כל־ספק — ליפול, ולהישאר שכוב ללא ניד וזיע עד לאחר שוך התכונה, ואז לנסות ולהימלט בחסות החשיכה.

2. לברוח תוך הליכה. ברם, איך לבצע את הדבר, שעה ששמירה קפדנית ביותר מופקדת עלינו, תוך סריקת השטח כולו בזרקורים ענקיים? והנה פתח־הצלה!!! בצדי הדרך, דרכה אנו עוברים, אני מבחין במכונת־משא עומדת, ובכוונתי להזדנק במהירות הבזק למתחתה. אך באותו רגע ממש מופנים הרפלקטורים למכונה, וגם „פתח־הצלה״ זה, אולי האחרון, נגוז ואיננו! וכאן ראוי לציין באיזו מידה מתפתה האדם — בשעות סכנה — להיזון מאשליות, כדי להשקיט את רגש הכבוד שנפגע כתוצאה מחוסר אומץ־לב ויוזמה, או, יותר נכון, מחוסר תנאים מוקדמים יסודיים לאומץ־לב ויוזמה, כדי ליטול את הגורל בידיים. ואשליות אלה הצילו, אומנם, במקרים מסוימים, את נושאיהם ממעשים בלתי־מחושבים שסופם מי ישורם, ואילו ברוב המקרים, טיפוח אשליות כאלה, דווקא, הביא את בעליהם עד לפתח התהום, ועד בכלל. מה גדול כוחו של חפץ־הקיום באדם, ובאיזו מידה כוח זה מזלזל בחוקי־ההגיון והשכל הישר! התהום כבר נפערת לרגלינו — והרגשה זאת היתה מנת־חלקם של כל אחד ממשתתפי הדראמה! — ואף־על־פי־כן ראיתי את עצמי — וראייה זאת לא הצטמצמה רק אלי בלבד — מתחמק איכשהו מן הגורל הבלתי־נמנע!

בין כה וכה ואנחנו מובאים לבית־הסוהר שבעיר. אך נכנסנו וכבר הורגשה אווירה נוחה יותר. באנחת־רווחה אנחנו מתיישבים על קרקע החצר, ומתפרקים קמעה מהדריכות, שעברה עלינו מאז שעות־הבוקר.

והנה — לא יאומן כי יסופר! מגישים לנו לא רק לחם לסעוד את לבנו, אלא גם מיים, שכל כך ערגנו להם. הוגשו לנו — ובשפע! — על־מנת לרוות את הצמאון.

מחנה סוליוב

7.8.1944, — י״ח באב, תש״ד

6 בבוקר. מוציאים אותנו מבית־הסוהר ומסיעים את כל הטראנספורט כולו, שטרם הספיק לנוח ולהשתחרר מהמועקה הכבדה של יום האתמול, ברכבת קטנה (Kolejka) ל־סוליוב (Sulejów). 3 שעות הנסיעה באוויר הריחני והמרענן של השדות, דרכם עברנו, החזירו לנו במידת מה את בטחוננו העצמי לאחר יום־המחנק והצמאון והלילה, גדוש הפחדים ואימת המוות, שבא אחריו.

משבאנו לסוליוב, מצאנו במקום שיירה אחרת, 500 איש גם היא, ממפעל צ׳ (Werk C׳) שבסקארז׳יסק. בתוכם גם מספר בני־עיר.

אורוות־סוסים, שורצת כינים, במימדים שלא ידענום עד אז — שימשה לנו כמחנה. הצפיפות והזוהמה קשות מנשוא. בלילות התנהלה מלחמה בלתי־פוסקת על מיקום הרגליים, שמשום־מה לא הסכימו לתנאי־המציאות ותבעו, בכל תוקף, מקום כלשהו גם לעצמן. הצעקות, הגידופים והבעיטות ההדדיות הפכו לחלק בלתי־נפרד מההווי הלילי, והדירו שינה מהגוף המעונה לאחר יום־עבודה מפרך.

התזונה היתה, אומנם, טובה מזו, שקיבלנו בסקארז׳יסק. אך תנאי־המגורים והעבודה, ובייחוד ההליכה לעבודה, יותר נכון, הריצה לעבודה — הפכו לסיוט.

הואיל ומקום העבודה — חפירת תעלות לבלימת התקדמות הטנקים הרוסיים — נמצא 5—6 קילומטרים מהמחנה, עטו על המציאה האוקראינים, שהופקדו עלינו, בהריצם אותנו במשך כל הדרך, בעוד הם מצליפים במקלותיהם ושוטיהם על שמאל וימין.

עצם העבודה בוצעה בקצב מהיר וללא כל מנוחה. והפלוגה שלא הספיקה למלא את המיכסה שהוטלה עליה — הולקתה קשות על־ידי הס״ס ויתר בעלי־השררה הגרמנים.

ככה נמשכו הדברים חודש ימים.

יציאת סוליוב

6.9.1944 — י״ח אלול, תש״ד

שלושים יום בלבד עברו, מאז פינו הגרמנים את סקארז׳יסק והעברתנו לסוליוב, וכבר נאלצו הגרמנים המתרברבים האלה, הבלתי־מנוצחים כביכול, לבצע פינוי חדש. ביום 6.9.1944 הוציאו את מחצית המחנה, היינו: 500 איש, העמיסום על רכבות — והא לכם טראנספורט חדש, הפעם לגרמניה עצמה. מן הראוי להודות, שחושינו כבר נתקהו עד־כדי־כך, שהטראנספורטים חדלו לעשות עלינו רושם. אלה הפכו לחזיון רגיל ביותר בהווי שלנו. מרובים כל כך הטראנספורטים שמאחורינו — כלום יש להתרגש מטראנספורט נוסף? דעתנו הוסחה לחלוטין מן העובדה, כי בתנאי־הימים ההם הפך הטראנספורט — מושג פשוט ורגיל בימים כתיקונם — במקרים רבים לשם נרדף למוות על־ידי רעב, אפיסת־כוחות, תאי־גז וכד׳!

3 ימים ושני לילות נתמשכה הנסיעה בתוך גרמניה. בעצם יותר עמדנו משנסענו. לא אחת גם נאלצנו לצאת מהקרונות מפחד ההפצצות של בנות־הברית.

במקרים האלה גם לנו ארב, כמובן, המוות. אך הניגוד בין השקט הנפשי שלנו לבין הבהלה האיומה שתקפה את הליווי הגרמני היה כה דראסטי, שבלבנו פנימה נהנינו מהמחזה והתפללנו להישנותו תכופות ככל האפשר.

ההפצצות האלה לא רק שימשו לנו סיפוק־נפש של נקמה כלשהי בגרמניה הארורה והטמאה — הן גם סיפקו לנו הוכחה בדוקה לגודל „גבורתו״ של „גזע־האדונים״, היודע להתהלל ולהתעלל בנו ובעצמו נתקף פיק־ברכיים מבחיל — שעה שהוא עצמו נתון בסכנה.

8.9.1944 — כ׳ אלול, תש״ד

עם ערוב יום, ה־8.9.1944, הגענו ליער עבות. המשמרות ירדו וסגרו בעדנו את הקרונות עד אור־הבוקר. בפנים חושך מצרים, בחינת „וימש חושך״. קשה היה להיות אופטימיסט בתנאים אלה. איש אפילו לא ידע היכן אנו נמצאים.

בלית ברירה נכנענו לגורל.

מחנה בוכנבאלד

9.9.1944 — כ״א אלול, תש״ד

6 בבוקר. הקרונות נפתחים ועולם חדש לחלוטין מתגלה לפנינו. במרחק־מה מאיתנו נראו אנשים לבושי פסים, כמנהג האסירים. לשאלתנו, היכן אנחנו — נענינו: בוכנבאלד. צמרמורת עברה בכל האברים לשמע הבשורה. השם „בוכנבאלד" מוכר היה לנו, כאחד מבתי־החרושת הגדולים למוות, שהקים הגזע „הטהור". אך אין זמן למחשבות. מיד עורכים אותנו בשורות ומובילים למחנה. בפנים עשרות־אלפי־אנשים, מצוינים במשולשים אדומים, ירוקים וכד' — שבויים מכל עמי־אירופה כמעט. המשטר הפנימי לא נראה קפדני ביותר. אין גם, כנראה, כל הכרח בדבר, כי שנמצא בפנים, חזקה עליו שלא יתחמק מהגורל הצפוי לו, עקב השמירה הכפולה והמכופלת מחוץ על־ידי הס״ס, ושדות חוטי־התיל המחושמלים המרובים. ניתן היה, אם גם בקושי וביעף, לדובב את מישהו ולשוחח על „האכסניה" החדשה, ומה לדעתם מתכוונים לעשות איתנו. בין כה וכה ואנחנו מובלים למרחץ, קבוצות־קבוצות, בנות 50 איש כל אחת, מוכנסות פנימה. אך אנחנו לא רואים אותם יותר, כי לא הרי היציאה כהרי הכניסה.

בתנאים אלה ניתן היה לדחות את הכניסה למרחץ עד לקבוצה האחרונה. החתום למעלה ניצל את האפשרות הזאת, בגלל שני טעמים: 1. שמא בינתיים יתרחש הנס — עקרון נקוט בידיו, במשך כל־זמן היותו נתון בידי הנאצים. אגב, כנזכר כבר למעלה בקטע על חיסול „אמלר", רבים נקטו דרך זו. 2. בגלל הרצון להציל את כלי־האומנות שברשותו, על־ידי הפקדתם בידי מישהו מהוותיקים, שבין האסירים. אגב, הדבר גם עלה בידו ולאחר שלושה ימים הוחזרו לו במלואם.

וזה סדר המרחץ:

כניסה; התפשטות; גילוח־השערות מכל חלקי־הגוף; טבילה כפויה וצורבת בקלחת ענקית של מי־כלור; בקורת בפה ובפי־הטבעת, למקרה שהוטמן שם משהו; יציאה לשדה אחר; כלבושי־הפסים ונעלי־העץ.

על־אף הרגשת הדכאון הכבד, שעצם הימצאנו בבוכנבאלד, המפורסמת לשימצה, השרתה עלינו — לא יכולנו להבליג והתפרצנו בצחוק, בהסתכל איש על רעהו, לאחר היציאה מהמרחץ. אגב, שם גם חדלנו להיות אנשים, ששמם — ייחודם. שם הפכנו למספרים, שהודבקו לנו על בד מלבני על החזה. כותב השורות האלה קיבל את המספר: 84.931.

היה זה באמת מחזה היתולי בהחלט, לראות את האנשים בתלבושתם החדשה. קטני־קומה קיבלו לרוב מלבושים גדולים בהרבה מכפי מידתם, והיפוכם בגבוהי־קומה. רבים ממש לא הכירו זה את זה.

כל הטראנספורט שלנו אוכסן בשדה האחרון שבמחנה, היינו: באוהלים.

בפנים נוהל המחנה באופן אבטונומי לחלוטין, — על־ידי האסירים עצמם, ללא התערבות כלשהי מצד הס״ס, שומרי־המחנה העצום מבחוץ.

האוכל היה טוב ומזין באיכותו, וכמעט מספיק בכמותו. הנהלת המחנה היתה נוחה ואוהדת לאסירים כולם. אך ב„קאפו" וביתר אנשי־השררה, שיצא להם מוניטין כמתעללים באחיהם — התנקמה קשות. אגב, באותו זמן נמצאו במחנה, שמנה 85 אלף איש, גם ליאון בלום, ג'ורג' מנדל ואחרים.

12.9.1944 כ״ד אלול, תש״ד

בשלושת הימים הראשונים לשהותנו בבוכנבאלד, לא נלקחנו לעבודה כל־עיקר. רק ביום הרביעי, משהוחזרו לנו הנעליים — נצטווינו לשאת אבנים ממקום אחד למשנהו, ללא כל תועלת. אך גם העבודה הזאת נעשתה לאט־לאט, וללא שימוש בכוח־הזרוע, דבר שלא היינו רגילים לו זה שנים, ונתקבל על־ידינו לא רק כאפתעה וחורג מן המקובל, אלא כחלום פנטאסטי שקשה היה להאמין באמיתותו. לעומת־זאת, היה יחס ההנהלה הפנימית והאבטונומית, כפי שנרמז כבר למעלה, קשה ביותר כלפי אלה שיצא להם שם רע, כגון: מי שנקרא „וויסער דא", על שימושו המופרז בשתי מלים אלה, ד״ר זקס ואחרים. אלה נאלצו לסחוב אבנים כבדות ביותר — למען ישמעו וייראו. לאחר־מכן גם סופר, שהנ״ל חוסלו — אך עיני לא ראו.

בניגוד לחרדה העמוקה שקיננה בלב מהרגע, שרגלנו דרכה על אדמת בוכנבאלד זו, התברר שדווקא מחנה זה שימש, בתוך ים־הקצף והבוץ שניתך עלינו מכל

העברים — אי שליוו, מרגיע את העצבים המרוטים ומשיב במידת־מה את הנפש. אך, כפי שנודע לנו לאחר מכן, הורע שם המצב לאין־שיעור אחרי זמן־מה.

יציאת בוכנבאלד

17.9.1944, — כ״ט אלול, תש״ד

שוב מיודענו: הטראנספורט! כל השיירה, בת 500 איש, הוצאה לדרך, פרט למנדל פרידמן (בריש׳נס), אותו יהודי מוצק, שהחזיק יפה מעמד במשך כל הטיל־טולים שעברו עלינו. הלה חש, באותו זמן, ברגלו ונשאר בבוכנבאלד, ממנה לא חזר עוד.

מחנה שליבן

18.9.1944, — ראש־השנה, תש״ה

בערוב היום הגענו ברכבת לשליבן (Schlieben), ליד ליפציג — בית חרושת ל„פאנצרפאוסטים״, נשק נגד טנקים.

בזו הלשון נתקבלנו על־ידי ה־„אוברשטורמפירר״: „לעבוד באתם הנה? כולכם תגוועו אצלי!״ („Arbeiten seid ihr hier gekommen? krepieren wird ihr alle bei mir!״)

על־אף קבלת־פנים „מעודדת״ זו לא היה המשטר במחנה נורא כל־עיקר. במחנה שליבן איש לא נורה, או הוכה עד מוות. אולם לא־כן היה המצב בבית־החרושת. שם היה המשטר אכזרי מאוד כלפינו, והאז־רחים הגרמנים, המפקחים על העבודה — ״Meister״ בלע״ז — ברובם, הכונו מכות נמרצות, על־מנת להמריצנו ולהריצנו בעבודת־הפרך.

ראשית נובמבר 1944 — אמצע מרחשון, תש״ה

בימים הראשונים לנובמבר 1944 אירעה התפוצצות עצומה בבית־החרושת, וחלק ניכר ממנו עלה בלהבות. בהתפוצצות הזאת מצאו את מותם כמאה יהודים שנשרפו חיים, רובם ממחלקת הטרוטיל, מלבד מספר רב של פצועים.

מיד לאחר מכן הגיעה פלוגה, בת כשלוש מאות אנשי־ס״ס, צעירים בני 17—18. הללו עטו על המחנה, ובאכזריות רבה הלמו בשלדי־האדם מן הבוקר ועד הערב, ואף התעללו בהם שלא לצורך, כדי, בימים מספר, להקים מחדש את בית־החרושת על תלו. ואכן, הצליחו רוצחים־סאדיסטים אלה, על גבם של היהודים המעונים וקרבנות רבים, לקומם מחדש את ההריסות, כולל רכבת פנימית להוצאת התוצרת המוכנה.

בנסיוני הנואש להיחלץ, איכשהו, מאנדרולמוסיה כללית ומטורפת זו, נקלעתי יום אחד לעבודת ניקוי לבנים מהטיח והכשרתן לשימוש מחדש. היתה זו עבודה בין הקלות ביותר בשטח. היא נעשתה בישיבה, דבר שמנע התרוצצות ממקום עבודה למשנהו והיתקלות בחבר המרצחים, שהשתעשעו על חשבון קרבנותיהם, כל־אימת שנזדמן מישהו לידם. ולא ייתכן היה שלא להזדמן לידם, משום שמלאו את השטח עד אפס מקום וחיפשו הזדמנויות להצליף במגלביהם על שמאל וימין. אך ה„עמידה על הראש״ של ה־ס״ס והזירוז המתמיד, מלווה מכות־רצח, הפכו גם אותה לסיוט.

ניצלתי הפוגה קטנה בעבודה, הזדקפתי לרגע קט ופניתי לאיש הס״ס, שפיקח עלינו, ואמרתי: „סלח לי, אדוני, אני שען״. היה זה „סוסי״ הבדוק והמנוסה במשך כל שנות טילטולי ממחנה למחנה — גורם שהקל בהרבה על מצבי וכוח התמדתי. הלה הישיר מבטו אלי ומופתע לחלוטין ענה, תוך שאלה: „אתה יהודי? ומהיכן עיניך הכחולות? ואביך היה יהודי?״ (Du bist Jude? Und woher hastu die blaue Augen? Und dein Vater war Jude?) ולאחר מכן אמר: אתה נשאר אצלי כל־זמן היותנו כאן. והאיש באמת שמר עלי ולא נתן לחבריו לטלטלני מעבודה לעבודה, כמנהגם בימים הנוראים האלה, תוך אמתלה, שהנני הפועל הטוב ביותר שלו. אכן, ריווח והצלה עמד לי ממקום הבלתי־צפוי ביותר.

אין בזה כדי ללמד זכות על חבר־מרצחים אלה, שכל תפקידם היה להתעלל בקרבנותיהם ולהעבידם עד טיפת דמם האחרונה. אף אותו האיש, שחסך לי עינויים לרוב, שתוצאותיהן מי ישורן, נהג באותה מידת אכז־ריות, שאיפיינה את חבריו, כלפי יתר המעונים.

אך עובדה זו אולי מלמדת, שאף בתוך־תוכם של רוצחים אלה אולי חבוי היה איזה ניצוץ אנושי, שלא יכול היה לבוא לידי ביטוי בפסיכוזה של רצח המוני, שהקיפה את ה„רייך״ כולו.

לא ארכו הימים ולחם־חוקנו — הטראנספורט — שוב הופעל! הפעם משליבן לפלוסנבורג. בין יתר המועברים נמצא גם מאיר רוזנגרטן הי״ד. כפי שנמסר לנו, החזיק מעמד, יהודי רחב־גרם זה, כל־ימי שבתו שם, על־אף התנאים הקשים ששררו במקום. ורק בטראנספורט האחרון משם, ימים מספר בלבד, לפני השיחרור — התמוטט ונפל. בנסיבות אחרות נעלם הבחור השקט וטוב־הלב — ישראל׳קה הורביץ. עקב החורף ותנאי־העבודה הקשים מחד, וחוסר תזונה מת־מיד מאידך — חלה האיש ונשלח, כנהוג במקום, עם שיירת־חולים לבוכנבאלד, שממנה לא חזר.

יציאת שליבן

7.4.1945 — כ״ד ניסן, תש״ה

הזמן בינתיים עשה את שלו. על־אף השמדת היהודים ועינוי, ללא־תקדים, של הנותרים המועצים במחנות העבודה המזוויעים — התמוטטה מכונת הרש־עות הגרמנית בכל החזיתות. גרמניה כולה הלכה הלוך והתכווץ, ועוד מעט ותיכבש ללא שיור, אך אדוני „הסדר־החדש״ עדיין אינם מוכנים להוציא את טרפם מידיהם. גרמניה כולה בוערת, אך עדיין מחזיקים הם ביהודים ומקיזים את דמם, ואף מתנכלים, בהתאם לתוכנית — וכי יעשו הגרמנים משהו ללא תוכנית? — להשמיד את השארית כולה בתאי־הגזים, שהיו מוכנים מראש, כפי שנודע לנו לאחר מכן.

לבסוף, עם התהדק טבעת הכיתור — הגיע גם תור החיסול של מחנה שליבן, כלומר: טראנספורט, היינו: חוליה נוספת בשרשרת העינויים, הבלתי־פוסקת. ביום ה־7.4.1945 הועמסו מחצית האנשים על קרונות רכבת, והועברו תחת משמר ס״ס לכיוון בלתי ידוע.

14.4.1945 — א׳ אייר, תש״ה

שבעה ימים לאחר מכן הועמסו הנותרים, מלבד שלושים וכמה איש מבין תופשי־המשרות במחנה, על קרונות רכבת גם הם, והוסעו לכיוון צ׳יכיה. בטראנס־פורט אחרון זה נמצא גם מס. 84,931. ביום השני לנסיעתנו, נשמעו מטחי יריות של תותחים, חזקים וקרובים מאוד. באותו יום גם הבחנו בשינוי חיצוני בולט, מצד אנשי־המשמר, המופקד על הטראנספורט. הללו הסירו את סימני־ההיכר של הס״ס וכד׳, והחלו להתקרב יותר ויותר אלינו. לאחר הורדת סימני־ההיכר, באמת אי־אפשר היה להכירם. יהירים, שחצנים ובטוחים בעצמם — הפכו למתרפסים ומתחנפים, בצורה מעוררת שאט־נפש ובחילה. מדי־פעם־בפעם ניגש מישהו מהם לאחד משלנו, בנסותו „להוכיח״ בצורה מטופשת ביותר את „טוב־לבו״ ויחסו „האנושי״ כלפינו. אגב, מנהל הטראנספורט היה, הרוצח המפורסם מסקארז׳יסק, באטנשלגר. הלה התחמק ונעלם, כבר ביום השני לנסיעה.

אימנם, עדיין היינו בידיהם, וכל רגע ורגע עלולים היו לשפוך את זעמם עלינו, אך באותם הרגעים לא היה קץ לשמחתנו. ראינו בעליל, כי דבר גדול נפל בעולם, וכי ימים בודדים בלבד, ואף ייתכן שרק שעות מספר בלבד, מפרידים בינינו לבין החופש, אותו הרגע הגדול לו קווינו, מבלי להאמין, שתקוותנו זו עשויה עוד אי־פעם להתגשם. מסכנים ועלובים כפי שהיינו, נהנינו מאוד מן המחזה, שהיינו עדים לו. ויותר משמחנו לאידם, נהנינו לראות את „הגבורים״ האלה, שעה שאימה מתנפלת עליהם ומת־גלים בכל פחדנותם וקטנותם, כמתואר כבר למעלה בקטע על פינוי סוליוב. עדיין לא היה בכוחנו לעשות דבר, אך רגע הורדת סימני־ההיכר היה בעינינו משום אתחלתא דנקמה, שעוד מעט תופיע בפרהסיא ובכל מלוא אפשרויותיה ותיפרע מהרוצחים המתועבים, שכמותם לא היו מימי־היות־עולם. כלום היה מישהו מסוגל — בימים ההם — להעלות על הדעת, שבזמן הקצר ביותר יתפייס העולם, על שני חלקיו, עם החיה הטורפת הזאת, וכי גם לקרבן העיקרי בדראמה יהיה חלק בהתפייסות זו?!

תחנה אחרונה: טרזינשטאט

20.4.1945 — ז׳ אייר תש״ה

ביום זה הגענו לטרזינשטאט, צ׳יכיה. הקדים אותנו, במספר שעות בלבד, הטראנספורט שיצא שבוע ימים לפנינו. מן הטראנספורט הראשון, שנמשך 14 יום, סבלו האנשים קשות, בגלל חוסר הספקת מזון כמעט

מוחלט, ורבים מהם גם מתו בדרך. גם אנחנו, שנסיעתנו נמשכה „רק" שבעה ימים, לא ליקקנו דבש מבחינה זאת. אך לא היה כל דמיון, מבחינת הסבל ותוצאותיו, בין שני הטראנספורטים. משהגענו הובילו אותנו למרחץ, דרך מנהרה ארוכה מאוד ואפילה, ולא קשה לתאר מה היו מחשבותינו ברגעים האלה!

לפני הכניסה למרחץ ניגשו אלינו בחורות צעירות, וגילחו את שערותינו מכל חלקי־הגוף. בצאתנו קיבלנו, בפעם הראשונה מאז בוכנבאלד, בגדים אזרחיים ללא פסים.

התזונה בטרזינשטאט והשביתה

בטרזינשטאט, שנשארה „יודנשטאט" עד לרגע האחרון — שיכנו אותנו בצריפי־העץ. שם, אומנם, פטורים היינו מעול העבודה, אבל, מאידך, רוב האנשים הגיע כבר לאפיסת הכוחות, וכוח־סבלם נשבר כליל. תזונה מספקת היתה, ללא ספק, מצילה רבים וכן טובים. אך בלעדיה גוועו ממש אנשים רבים מרעב, מלבד המתים כתוצאה מהמחלות שפרצו במחנה. אגב, בין אלה שחלו, היה גם אהרון טאומן, נכד ר' דוד טאומן, שמאז נעלמו עקבותיו.

התמרמרות האנשים הגיעה לשיאה. 2 גורמים הוסיפו עוד שמן למדורה: 1. הוודאות להיות רוב האנשים נידונים למיתת רעב אטית, דווקא בהיותם עומדים על סף החופש הנכסף, וזאת בשעה שהמחסנים מלאים חומרי־מזון בכמויות מספיקות לשבועות רבים, אם לא יותר מזה. 2. העובדה, שדווקא הנהלה יהודית, שבראשה עמד המלומד, הרב ד"ר בק המפורסם, תנהג בקלות־דעת כזאת, ללא כל התחשבות בחיי־אדם.

והנה, כתוצאה מהמרירות שנצטברה בלב — פרצה שביתת־רעב במחנה, מיד לאחר השבוע הראשון מיום בואנו למקום. משראו אנשי ה„יודנראט" כך, הופיעו בעצמם אצלנו, בראשותו של הד"ר בק, על־מנת לברר את תלונותינו ודרישותינו. משהגיעו למקום, יצאו כל האנשים לרחוב והתריעו בקולי־קולות ובצוותא, על העוול שנעשה להם. משלא הופיע שום דובר מצד השובתים הממורמרים — נטל את רשות הדיבור מטעם ה„יודנראט" ד"ר מיסנר, היועץ המשפטי של הפאר־למנט האוסטרי לשעבר, כפי שנקרא שם. המלחמה, אומנם, עומדת לפני סיומה — אמר — אך בסביבתנו קיימים עדיין קיני־התנגדות גרמניים רבים, ויש יסוד רציני לחשש, שמא תימשך המלחמה עוד זמן ניכר וקשיי־התחבורה יפריעו את חידוש המלאי. ומכיוון שכך, יהא משום קלות־ראש, לבזבז את המלאי הקיים במהירות על־ידי הגדלת המנות היומיות, ומשום סיכון המחנה כולו. איש מבין הקהל הנזעם לא ביקש את רשות הדיבור, לאחר שסיים הד"ר מיסנר את דבריו. נזכרתי במאמר: „במקום שאין איש השתדל להיות איש". אך כיצד לבצע את הדבר בתוך רעש קולני, בלתי־פוסק, של כאלף פיות?

בקירבתי עמדו שלמה שטרנזיס ודוד פרידמן מוולוצ־לאבק, ידידי וחברי לעבודה משליבן. הודעתי להם על רצוני. והם, בחורים זריזים ביותר, הצליחו, בשניות מספר, להסות את הקהל הרוטן. את דברי, שתיבלתי במובאות מחז"ל והמקרא, הפניתי בעיקר לתלמיד־החכם הגדול — ד"ר בק. בין היתר הזכרתי את המאמר: „כל המציל נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא", וכי אנו שהגענו לעשיריה האחרונה — כלום גם היא תשוב והיתה לבער? הטענה: שמא לא יאופשר חידוש המלאי מופרכת — אמרתי — על־ידי הכלל: „ברי ושמא — ברי עדיף". בשם ה„שמא", אתם גורמים, — הטחתי כנגד ה„יודנראט", —למוות וודאי של רבים, ההולכים וגוועים לעינינו עקב מנת־הרעב. האין בכך משום חטא בל־יכופר? פנייתי הנרגשת בנוסח הנ"ל — עשתה פרי. בסיימי, פילס לו, הד"ר בק הישיש, דרך אלי, לחץ את ידי בחמימות ואמר, שהינו מאושר לשמוע דברים כגון אלה יוצאים מפי איש המחנות. ותוך כדי כך הזמין אותי לבוא לפנות ערב ל„יודנראט", בליווי משלחת מטעם המחנה, על־מנת לברר את הדברים באווירה שקטה ועניינית. ואומנם, לאחר הבירור שנתקיים בינינו לבין נציגי ה„יודנראט" — הוגדלה במקצת המנה והרווחות שככו.

עם הגיע, לאחר ימים מועטים בלבד, הבשורה הגדולה על כניעת הגרמנים ימ"ש — הגיע גם קץ התלאות לעדת העצמות היבשות, שעדיין נותרו לפליטה, והללו פנו איש לעברו, כדי לברר את גורל בני־משפחתם.

היציאה ל„מרחב"

באופן פורמאלי היו עדיין המחנות בטרזינשטאט, גם לאחר השיחרור, סגורים עקב המחלות המידבקות שפרצו בהם. אך חלק ניכר של האנשים, בעיקר הצעירים שבהם, שכוחם היה עדיין בכיתניהם, זינקו החוצה ופנו לצילם הגדול. כיתב השורות האלה עלה על טנק רוסי ונסע לפראג ומשם, לאחר זמן קצר, יצאתי לפולין לשם חיפוש קריבים, שאולי, כמוני, ניצלו גם הם.

תמימים היינו אז. חיינו באשלייה, שהעולם הגדול, שראה בעיניים יבהקות דמנו, מבלי לנקוף אצבע ברובו, יקבל אותנו בזריעית פתיחות. ישמח לכל פרט שהצליח, תוך מאמצים על־אנושיים, לצאת מהגיהנום הנאצי חי, ויעשה הכול, כדי לפצות אותנו במידת־מה — אם בכלל יש מקום לפיצוי בעד סבל יקרבנית אלה — על־מנת לשקם אותנו מחדש.

אך משהגעתי לקאטוביץ ומשם לוורשה ושמעתי מחד גיסא, את שאלותיהם החוזרות והנשנות של הפולנים: „עדיין אתה חי?" (Jeszcze Żyjesz ?), שאלות שלא מתוך שיגרה נאמרו אלא תוך מבטים עויינים ידיקרים עד מעמקי־הנפש, ומאידך: משהבחנתי באימת־המוות שניבטה מעיני האדים המוצלים — חשכו עיני. איתה אדמה, שעשרות דורות של יהודים חרשו בה חריש עמוק בכל שטחי החיים, ושהפכה לבית־עלמין ענקי לבניה ומכל חלקי אירופה — אדמה זו עוד לא שבעה מדם יהודי וכל יום נוסף, של חופש כביכול, כיסה תל עפר טרי קרבן יהודי חדש. כזו היתה המציאות העגומה שמצאתי בפולין החדשה ביוני־יולי 1946!

האכזבה היתה לבלתי־נשוא. מזועזע עד דכא, ממציאות ברוטאלית זו, נדחפתי כאילו בכוח להעלות בכתב את החרוזים הבאים. ואף אם ידוע לי היטב שערך שירי אין להם — מכל־מקום בכוחם לשמש ביטוי לרגשותי, שמלאו על גדותיהם באותה שעה.

כצל עלי־אדמות

וורשה, 21.6.1945 - י' תמוז, תש"ה

הוי, אלי, אלי, מה זה קרנו?
מדוע נשדדנו מכל היקר והקרוב לנו?
מדוע נעקרנו משרש ומבלי כל שמץ תקוה
משתרכים אנו על־יד הקירות נטולי כל יחס אהבה?

נודדים אנו ממקום למקום מבלי למצוא מנוחה
נרדפים ושנואים והקללה בנו שלוחה.
הוי, אלי, אלי, בשל מה כל זה לנו הגיע,
למה בלי הרף החרב המתהפכת אותנו תכריע?

כה אומללים אנחנו שגם במולדתנו (פולין) כביכל,
מלאך המות שולח את חרבו המרוטה בכל
ואין למצוא אף פנה קטנה אחת ונדחת
שטרם הספיק הארס הנורא להשריש את הספחת?

חנה בורשטין רמת־גן / „נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן"

לילה. לחיי בוערות וכל גופי קודח. אך אני, כרגיל, שרועה על הריצפה: מיטתי. הקור הנמשך מן האדמה חודר לגופי — אך לי היה חם, חם יתר מעל המידה. גם הקש המועט, שהיה פרוש על הריצפה, לא גרע מן ההרגשה הבלתי־נעימה. עיני לא נעצמו כל הלילה — והוא כל כך ארוך! חליפות התהפכתי מצד אל צד, תוך מאמץ להשתחרר מדבר־מה המעיק עלי — אך לשוא. משהבקיע עמוד השחר מיהרתי לקום. יחפה רצתי אל הנהר לרחוץ את ידי. פקודה קפדנית היא של ה„דודה", שאסרה עלי הכנת אוכל, בהיות הידיים לא רחוצות. כעבור דקות מספר עליתי על כסא קטן, על־מנת לשפות על הכיריים את סיר הקפה לארוחת הבוקר בשביל המשפחה. „בביתי" שררה דממה. כולם אחוזי שינה — ורק אני לבדי ערה ומסתובבת במטבח. חום וקור תקפוני לסירוגין ושיני נוקשות זו לזו. יבש בשפתיים ובגרון ונפשי יוצאת לרוות את הצמאון, הגובר והולך. והנה עולה באפי הריח הנעים והמגרה, הנודף מן הקפה, וקשה, קשה מאוד לעמוד בפניו! ואכן, פעמים אין־מספר נתמלאתי תשוקה עזה לטעום ממנו — ולו רק לגימה אחת בלבד! — אך לא העזתי. משמשמעתי את געיית הפרות ברפת, אות וסימן שעלי ללכת להאכילן — לא יכולתי יותר לעצור ברוחי ואטעם מן הקפה. כסם מחיה נפשות היה לי המשקה ואלגום ממנו שנית. תוך הרגשת הקלה, משכרת חושים, ניסיתי להמשיך בשתייה, על־אף הסיכון שבדבר — אך באותו רגע הונחתה מהלומה עזה על לחיי, הבוערת בלאור־הכי. מערבולת־כוכבים ניצנצה מסביב לעיניים. נטולת־הכרה נפלתי, בכל כובד גופי המעונה, על הריצפה.

בשוב אלי רוחי, הרגשתי כאב איום וצורב בגבי. על ידי נראו פסים כחולים — עקבות המכות שספגתי. לאושרי לא הרגשתין בשעת מעשה, ואף לא שמעתי את קולו הגס של אב המשפחה, אדמוביץ, „מיטיבי". בעוד אני עירומה למחצה והדמעות זולגות מעיני וחונקות את גרוני אמרתי בלבי: „האם אינני נוצרייה טובה ככל הנוצרים? למה ומדוע משפילים ומכים אותי, שעה שאת הילדים האחרים, האימהות... מה?, ובאמת, מדוע אני קוראת לזופיה „דודה...?" שאלה זו הוסיפה מאז להדריך את מנוחתי — אך לתשובה לא זכיתי.

יום אחד, בהגיע ל„דודה" זופיה אורחים — ובהזדמנויות אלה התביישה להראות את נחת זרועה עלי — אזרתי עוז והצגתי לה את שאלתי, שלא פסקה להטרידני. בהופיע על פניה חיוך של לעג אמרה: „אמך בשמיים היא" — וחזרה לאורחים. צעירה הייתי מכדי להבין את העוקץ שבדברים. אי־לזאת שימשה לי ה„תשובה" מקור־תנחומים כלשהו. עצם הזכרת המלה „אם" חישמלה אותי. בהעבירה בכל גופי חמימות, שכה הרביתי להתגעגע אליה. בתומי חשבתי, שגם אני, כיתר חברותי, אזכה פעם לנשיקת אם חמה, אם כי, „לעת עתה", היא „קצת" רחוקה ממני ונמצאת בעולם המופלא — בשמיים.

עברו שנתיים. המלחמה עדיין בעיצומה והתותחים „עובדים" במלוא־הקיטור. וכמנהג הגרמנים — עשו שמות בתושבים, ובייחוד ביהודים.

יום אחד נראו להבות־אש מאחורי הגדר של חוותנו. — „דודה"! קראתי. — „מה יש?" ענתה זו בכעס. הצבעתי לעבר הלהבות. ה„דודה" זינקה החוצה ואני אחריה. דבר נורא מהמחזה, שנתגלה לנגד עיני, לא ראיתי מעודי! חוות השכנים עמדה בלהבות ובקירבת מקום ראינו את ה„גיסטפו". — „ימח שמם" לחשה „הדודה" בזעם. — „הם הציתו את החווה". „דודתי" הצטערה על בואה הנה, ואגב כך נזפה בי, כאילו רק בגללי באה.

בהעמידה פנים, שגם היא שמחה בשמחתם —

התקרבה „הדודה" לגרמנים. הללו שוחחו איתה, תוך הנאה סאדיסטית מהמתרחש. אחד מהם גם לקח אותי בזרועותיו ונתן לי חפיסת שוקולדה. אני לא יכולתי לנתק את מבטי מהתמונה הקודרת. מבעד לחלון־הבית, מוקף־הלהבות, ראיתי את שכנתנו, פרועת־השערות ואחוזת־האימה, מחזיקה את תינוקתה הרכה בידיה. היא התחננה מרות לפני הגרמנים, כי יצילו את התי־נוקת. הם לעגו לה „והבטיחו" להצילה. כאשר הבחינה האשה ב„דודתי" — הפילה את תחנוניה גם לפניה, שתרחם על פרי־בטנה. אך זו לא העזה לעשות כן. על־אף היותי קטנה חשתי, כי אין השעה כשרה לשאול שאלות. הבנתי למצב של „דודתי", שלא יכלה, אם גם היתה רוצה, להיענות לבקשת האם האומללה. באותו רגע הושיט גרמני אחד את ידו הגסה ותפס בתינוקת. האשה הידתה לו. עתה יכלה כבר למות, ופנתה לכיוון הלהבה הגדולה. רגע קט נעצרה. הפנתה את ראשה לעבר חמדת־לבה, ושלחה לה את נשיקתה האחרונה — בעוד חיוך של אושר נסוך על פניה. בתום אמונתה, כי מותה ישמש כפרה לפרי־בטנה — נכנסה בשלווה לתוך האש. ובהתלקח שערותיה ובגדיה השמיעה זעקה מחרידה — ולא יספה.

צחוק פרוע של הגרמנים — היתה התשובה למותה המר של האשה. ברעש קולותיהם הגסים נבלע קול רפה — קול־בכי־התינוקת. אני בכל כוחותי עצרתי בעד שטף דמעותי. לא פעם, בראותי מחזות קשים, נצטוויתי ע"י „הדודה" לא להראות שום סימן של צער — אלא לחקות את הגרמנים ולהעמיד פנים שוחקות, כפי שהיא עשתה גם הפעם.

שעה ארוכה עוד עמדנו ליד החווה לשעבר. האש דעכה ושרד רק קיר אחד. הגרמנים ניהלו שיחה ערה עם זופיה. אך התינוקת, שלא פסקה לבכות, הפריעה אותם.

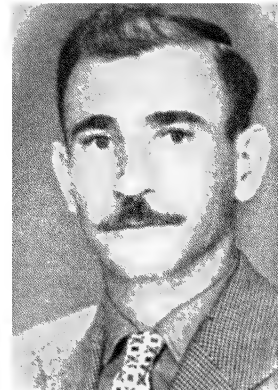
פתאום נשמע קולו של הגרמני: „הרוצים אתם לראות הצגה? — הנה הזדמנות!" תפס ברגלי התי־נוקת וניגש לאודים הבוערים של הקיר האחרון, הניף ידיו ובכל כוחו הטיחה בקיר. — ראשה של התינוקת נהפך לרסק של בשר ועצמות! — נדם הבכי! — נאלם הקול שהפריע!!!

— — — כל אותו יום ריצד המחזה האיום לנגד עיני. פעם ראיתי את האם, האחוזה בלהבות. פעם, בשלחה את נשיקתה האחרונה לתינוקתה. אותו רגע נתקפתי רגשי קנאה. אך אלה חיש מהר נגוזו בהופיע האקט האחרון במחזה: הגרמני, ההופך את הגוף הרך לגוש של בשר, חסר־צורה.

שוב לילה. השמיים כאילו התעטפו בגלימה שחורה. הרחק־הרחק ניצנץ כוכב קטן, שרמז וצחק אלי. מלאת־זוהר, טהורה וזכה — עמדה שם אמי. שמלתה לבנה כשלג ורוח נושבת מבדרת את שערותיה הבהירות.

נפלתי אפיים ארצה. עיני נעצמו וידי נשתלבו זו בזו לתפילה. לפתע נעלמה אמי. במקומה הופיעה האשה ועוללה, אחוזי־להבות — וצמרמורת עברה בגופי...

גבריאל זינגר שדה־אליעזר / כחית־יער

היה זה במרץ 1943. ממחנה „אמ־לר", חבורה לסלילה כבישים, נשלחנו עש־רה אנשים לעבוד במחצבה בקליצ'נוב, שליד צוזמיר. אני הייתי הצעיר שב־חבורה, בס"ה בן 15 שנה. לא עברו ימים מועטים והועברני לתחנת הרכבת באו־סטרובצה. שם הועסקנו בהעמסת פחם על מכונות. דרך התחנה העבירו הגרמנים רכבות מלאות של יהודים.

מפעם לפעם הוציא מישהו מהם את ראשו ושאל: — היכן ה„קולוניה" טרבלינקי?" במקום תשובה פרצו הפולנים, שעבדו איתנו, בצחוק סאדיסטי.

יום אחד, 3.6.1943, שיחררונו פתאום מהעבודה ובמקומנו הועסקו הפולנים. משונה וחשוד ביותר נראה הדבר בעינינו. כלום ייתכן שהדבר יהיה לטובתנו? למוד־נסיון מר — גמלה בלבי ההחלטה לברוח, כל עוד הדבר ניתן לביצוע, על־מנת לסכל את המזימה. בקוצר־רוח חיכיתי לערב. משהחשיך התחמקתי מהמחנה ועליתי על רכבת משא, שעברה אותה שעה במקום. לאחר שעה קלה ניתרתי מהקרון ונפלתי לתוך הפסים. נחבלתי בכל גופי, אך מהר התאוששתי ונשאתי את רגלי ללכת. פני היו מועדות, כמובן, „הביתה". הלכתי בשדות, הלוך והתקרב לכביש המוביל לסטאשוב. לפתע הבחנתי בתנועה חשודה. חיש־מהר השתטחתי על האדמה. מרוב עייפות ורעב נרדמתי. כשהתעוררתי קלטה אזני שיחה חרישית בין שני אנשים. מסביב חושך ואפילה. חכחתי בדעתי מה לעשות. פחדתי להישאר במקום, אך גם חששתי לזוז לבל אתגלה.

לבסוף זינקתי מן המקום והתחלתי לברוח כל עוד נשמתי באפי. כארנבת מבוהלת מרישרוש כל עלה — התחילו השניים לנוס בבהלה. אני מפחד מפניהם, כשם שהם מפחדים מפני, ואין איש יודע את זהותו של חברו. לא עבר זמן רב והתברר לי, שהבורחים הם שניים מבני סטאשוב — נרדפים על צוואר כמוני. מהשניים: גבריאל בקר ואהרון בריטר, נודע לי, שבאותו יום חוסל מחנה „אמלר" בעיירה, וכי הם קפצו מהמכונות שהובילו את האנשים לסקארז'יסק.

שלושתנו המשכנו בדרכנו לסטאשוב. עברנו שדות, חצינו כבישים. בעוד הרעב מציק לנו מאד, החלטנו לסור לבית בודד, המרוחק מהכפר, כדי לבקש לחם לשבור את רעבוננו. משסירב האיכר להיענות לבקש־תנו — איימנו עליו להעלות את הבית באש. השפעת האיום היתה מידית. האיכר הושיט לגבריאל ככר להם. בכוח הככר הגענו עד לפרברי סטאשוב. בעוד אנו חוצים את פסי הרכבת, בדרכנו ליער גוליב — בינתיים האיר כבר היום — גילו אותנו הגרמנים. מטח־יריות ניתך עלינו, אך החטיא. בבהלה שקמה — ברח כל אחד לכיוון אחר. שוב נשארתי לבדי. צעיר וללא נסיון כלשהו — העיקה הבדידות מאוד על לבי. סבור הייתי, שאם אימצא סמוך לכביש — יזדמן לי, אולי, מישהו מהיהודים. לפתע הופיע אדם עם נשק ביד. שמחתי מאוד. בטוח הייתי, שזה אחד משלנו, המתחבאים ביער, אך מיד נוכחתי בטעותי המרה, שרק בדרך נס לא עלתה לי בחיי. היה זה פולני, איש „ א. ק."

האיש הפשיטני את בגדי העליונים, אך עזבני לנפשי, בהוסיפו: „חבל, אפילו, לתת לך כדור!" מצבי, הקשה בלאו־הכי, החמיר עוד יותר. לבד, כשפרנסתי על גידולי־יער וללא לבוש לכסות את מערומי — נדדתי בסביבה כשבועיים.

ראשי היה עלי סחרחר, מתוך מאמץ על־אנושי להיחלץ מן המצב החמור. לבסוף אמרתי נואש. שום מוצא לא נראה לפני. לא פעם אמרתי להסגיר את עצמי לגרמנים. ברגעי־חולשה אלה התנחמתי באש־ליה: שמא בכל זאת יתרחש נס והגרמנים ישלחוני לעבודה. באותם הימים גדול היה פחדי מפני האדם מפחדה של החיה מפניו. אך בדלית־ברירה התגברתי

על רגשותי ויצאתי באחד־הלילות לכפר סמוך. משהת־קרבתי לגדרות־הבתים וראיתי לבנים מתייבשים בחוץ — הורדתי מספר חתיכות כדי לכסות את גופי הרועד מקור בלילות, וחזרתי ליער. בעיית הלבוש נפתרה והיה בכך משום הקלה רבה. אך מה הלאה? אומנם, יצר החיים שבי מילא אותי מרץ רב. רוחי היתה איתנה והחלטתי נחושה לעבור את הזמן הקשה הזה — ויהי כה! אך בינתיים — הקיבה ריקה והראש עלי סחרחר ומניין יבוא עזרי? גמרתי אומר לחפש ולמצוא יהודים, אחים לצרה.

עברתי מרחקים עצומים. במקום שלנתי לילה אחד — לא ישנתי למחרת. בראשונה — כושר התמצאותי ביער היה אפסי, אך לאחר־מכן הייתי כמי שנולד בו ולמדתי להכיר כל פינה. השתדלתי להשתרך בקירבת חורשות צפופות. ראשית, מתוך בטחון עצמי, ושנית — מתוך השיקול למצוא שם יהודים מתחבאים מפני עין רואים כמוני. חיות, שאת שמותיהן לא ידעתי, היו שם לרוב, אך התרגלתי אליהן והן גם התרגלו אלי — בראותן אותי, כנראה, כאחד מהן. אולם כשעברו עוד ימים כספר ובני־עיר טרם מצאתי — שוב תקפוני מחשבות נוגות, ויותר משחששתי לעצמי — חרד הייתי לגורל המעטים האלה שנשארו לפליטה מהעיירה כולה. כשבאו מים עד נפש נזכרתי בסיפו־רים, ששמעתי בבית־הספר, על אגם גדול וצח, בו רגילים היו להתרחץ המטיילים ביער. ברור היה לי, שאם עדיין נמצאים יהודים חיים — בוודאי זקוקים הם למים.

אי־לזאת התחלתי בסידרה חדשה של חיפושים קדחתניים, והפעם אחרי האגם, שעשוי, אולי, לגאול אותי מבדידותי, מורשת העצבים. אולם, על־אף מאמצי הנואשים לא הצלחתי לאתרו. מצאתי, אומנם, כספר נחלים, אך מימיהם היו עד כדי כך מזוהמים, שמן־הנמנע היה להעלות על הדעת, שהמים האלה שימשו בשנים כתיקונן לשם רחיצה בהם. בכל־זאת נמצאתי בקירבתם ימים אחדים. אך לשוא. יאוש נורא כרסם בעצמות. המחשבית על הסגרה עצמית שוב עלו יצצו. תיך דכאון נפשי, עייפות גופנית ורעב קשה — נרדמתי. התעוררתי. תחושת־הרעב הציקה לבלתי־נשוא. לאט עזבוני כוחותי. בצעדים כושלים פניתי אנה ואנה, לחפש אוכל כלשהו. לפתע ביצבצו מרחוק שני אנשים. כנראה, שגם השניים הבחינו בי, ובחפזון הסתלקו מן השטח. המחשבה הראשונה היתה, שהשניים הם אלה, שנפרדתי מהם, עת ירו אלינו הגרמנים. אך למוד־נסיון לא מיהרתי להתגלות. כלום היה לי הבטחון, ששוב אין אלה מ"א.ק.", המבקשים את נפשנו? בכל זאת ניסיתי לעקוב אחריהם. אך עקב החורשות הצפופות שבאיזור — איבדתי את עקבותיהם. למרות זאת לא עזבתי את המקום. לבי אמר לי: כאן נחציאים יהודים!

„איף דעם פריפיטשאָק"

בינתיים יום רודף יום. באוזניים דרוכות, עד קצה גבול היכולת, לקלוט כל רחש ולחש — אני מצפה ואורב לסימן כלשהו של חיי־אדם. הציפורים משמיעות את ציפצופן העליז, חיות הבר אף הן משלחות לחלל, תוך שיגרה, את צריחותיהן הרגילות — רק קולו של האדם היהודי נדם! במאמץ על־אנושי התגברתי על דיכדוך־הנפש והמשכתי לארוב על־יד הנחלים והמעיינות שבסביבה. וכי היתה לי ברירה? אכן, היתה זאת משענתי היחידה, שתודות לה החזקתי עוד איכשהו מעמד!

לבסוף באתי על שכרי. שני אנשים הופיעו למיים, לכלא את כליהם. דריכות העצבים הגיעה לשיאה. אם כי לא ידעתי, אם אלה יהודים הם ואם לאוו — לא יכולתי להבליג יותר על רגשותי וקראתי בקול רם, ביידיש: — „מי שם?" שקט מתוח. אני חוזר וקורא ומבחין מרחוק, שהשניים מתווכחים ביניהם. והנה ציפצוף! נדמה היה לי, שהנעימה היא מהשיר העממי הידוע: „אויף דעם פריפיטשאָק". מכיוון שלא ידעתי את הסיסמה נקבתי בשמי ושם הורי וכן מניין באתי. השניים הורו לי להצטרף אליהם. ברגע זה נתקפתי פחד איום. כלום לא פורשים רשת לרגלי? מבלי לזוז ממקום שאלתי לזהותם. שוב דומייה. לבסוף נקבו גם הם בשמותיהם, ולשמחתי הרבה התברר שאלה הם: נחנאל ארליך ושאלתיאל חנצ׳ינסקי־גרשט. נפלנו איש על צוואר רעהו והתחבקנו ארוכות. לשמחתי לא

היה גבול. הייתי כמי שנולד מחדש. סוף־סוף, לאחר טילטולים מורטי עצבים, לבד ובחוסר כל, במשך כשלושה שבועות — שנראו בעיני כנצח! — שוב נמצא אנוכי בין בני־עיר. אגב, עיקר שמחתי היתה על נתנאל, אותו הכרתי עוד, עת למדתי אצל אביו, ר' יצחק 'מלמד. פרט חשוב נוסף: נתנאל היה, מבחינת התמצאות בתנאי היער, המפותח ביותר שבחבורה. הוא גם ידע את חשבון השבתות והחודשים, ועל פיו יישק כל דבר. הלכתי איתם ומצאתי עוד מספר בני־עיר: אהרון קנה'ס, יוסף גולדפלוס, מרדכי גולדפלוס עם כל משפחתו ועוד מספר אנשים, ביניהם עוד בעלי־משפחות שלמות, שגורשו ממקומות מחבואיהם, וגם בני־ערים אחרות.

בתקופת שבתי בחברה זו, למדתי כיצד לחיות ולהסתגל לחיי־יער. מכל הבחינות הורגשה הקלה רבה במצבי, וכתוצאה מכך — השתפרה לאין־ערוך הרג־שתי הנפשית. אך שמחתי לא נמשכה זמן רב. יום אחד הותקפנו. מטח־יריות כמו בחזית ניתך עלינו. לא ראינו את המתקיפים והתפזרנו לכל עבר. אני ברחתי עם צבי (האשו) גולדפלוס והסתתרנו בחורשה צפופה.

משהחשיך פנינו למקום המפגש. פרט לשנינו הגיע גם נתנאל ועוד מספר אנשים מועט. הבינונו שמשהו מחריד קרה. בלילה חזרנו למקום ההתקפה. לפנינו נתגלתה תמונה מזעזעת. חלק הארי של האנשים נהרגו. ומחבורה גדולה נותרנו מתי־מספר בלבד. גדול היה הכאב על סבלם, שהיה לשוא. הספדנו את הקרבנות החדשים וקברנו אותם. מתוך שברון־לב עזבנו את שדה־הדמים ופנינו לחורשה אחרת.

אמצע יולי 1943

מפעם לפעם הצטרפו אלינו עוד יהודים, בעיקר מאלה, שהסתתרו אצל הפולנים וגורשו על־ידם בחוסר־כל. מנינו אז 25 איש, בתוכם אשתו של מאיר הצהוב (דער געלער מאיר) עם ילדה הקטן, למרות התנאים האכזריים ההם דאגתי לאשה ולילדה, כשם שדאגתי לעצמי. וכאן אני רואה חובה לעצמי להזכיר לטובה כפר אחד בסביבה, והוא: צ'יקוב (Czajkow). בימים הנוראים האלה, ימים שבהם נאלם כליל קולו של המצפון האנושי, וכל כוחות הרשע חברו יחד, כדי למחות את שם עמנו מעל פני האדמה — היה זה חזיון בלתי־רגיל ובלתי־צפוי לראות ביחסם האנושי של אנשי הכפר הזה. האנשים הפשוטים האלה עזרו לנו מרצונם הטוב וללא כל תמורה כספית. לעיתים שמענו מהם גם מלה טובה, נוסף לככרות הלחם ותפוחי־האדמה המבושלים, שקיבלנו מהם מדי פעם בפעם. אומנם, קרה לא אחת ותפוחי־האדמה שקיבלנו רקובים היו — אך לנו טעמו כמעדני מלכים. התנפלנו עליהם ואכלנום במין תיאבון, ששום אדם נורמלי אינו מסוגל להעלות על הדעת. כמובן, שלא על עזרת האנשים האלה בלבד התקיימנו. מפרק לפרק גם פשטנו על שדות תפוחי־האדמה שבסביבה, על־מנת לשבור את רעבוננו. ככה המשכנו בקיומנו העלוב. שבועות עברו. יום אחד יצא מישהו מהחבורה להביא מיים. לא עברה שעה קלה והאיש חזר והבשורה בפיו: בדרך, בתוך היער, ראה הרבה יהודים. הגעגועים ליהודים, רבים ככל האפשר, העבירוני על דעתי ומבלי לחשוב כלל יצאתי לקראתם.

מיד התבררה טעותנו הפאטלית. היו אלה פולנים, אנשי „א. ק.", שפשטו על היער, כדי לבער את אחרוני היהודים. מרחוק הבחין בי אחד מהכנופיה ופקד עלי: — „ידיים למעלה!" בכורח המציאות מילאתי אחרי הפקודה. הלה שירך את דרכו אלי בין העצים הגבוהים והעניפים. בהתקרבו עד כדי 4—3 מטרים ממני — חלצתי במהירות אחת מנעלי־העץ הכבדות שלי והטחתי בכל כוחי בפניו. פגיעתי בו היתה כנראה די חזקה, כדי לבלבל אותו לרגע. ניצלתי את שעת־הכושר והתחלתי לברוח לכיוון החורשה שלנו. בהגיעי למקום ראיתי כבר כמה הרוגים. המשכתי לרוץ. לרוע מזלי, רצתי בדיוק בכיוון הבנדיטים, שרדפו אחרי אלה, שהצליחו לברוח, ובמו ידי הכנסתי את ראשי, פעם נוספת, לתוך סכנה חמורה. תוך כדי „בריחתי" הבחנתי באיש „א. ק.", שעומד על־יד נתנאל, פוקד עליו לשכב ויורה בו. תנועה מסוימת של נתנאל נראתה, כנראה, בעיני הרוצח כאילו הצליח לחסל את קרבנו, השאירו לנפשו ופנה לרדוף אחרי ולירות לעברי. כאיילה נשאתי את רגלי עד שהתרחקתי כדי מרחק, שאין בו משום סכנה. שוב ניצלתי מצפורני המוות.

בשבתי לנוח שאלתי את עצמי: „מניין הכוח למאבק הבלתי־אנושי זה, מאבק שאין בו כל סיכוי להביאו לידי גמר מוצלח? כלום לא טוב לאלה שכבר נפלו וישנים שנת עולמים ושוב אינם מתייסרים בייסורי גוף ונפש כמונו, מדי היזכרנו בסבל הצפוי לנו?" אך רגעי־יאוש אלה לא עצרו כוח לשבור את רוחי. כוח פנימי כביר, בלתי־מובן, דחף איתי תמיד קדימה, מבלי לתת לי להיכנע לתנאי המציאות המרה, תהיה אשר תהיה. קמתי ושמתי את פעמי לעבר נקודת המפגש שם נתלקטו כעשרה אנשים וחזרנו למקום ההריגה. בצער, שאין לבטאו במלים, קברנו את הנופלים, שאך לפני זמן מועט בלבד נאבקו, התפללו וקיוו ביחד איתנו! אמרנו „קדיש". בעוד שעל קצה לשונו של כל אחד מפליטי־החרב ריחפה השאלה: „ומי יאמר אחרינו קדיש?"

באותה התקפה נפלו: חיה גלטשטין (אשת מאיר הצהוב) וילדה בן השבע, האחיות לוניה וסילביה פרידמן, משה בר קירשנווורצל, פסח גולדפלוס (בן מרדכי גולדפלוס) ואחרים.

בעוזבנו את המקום הועמדה בפנינו מחדש השאלה: איפה „להתיישב". לאחר דין־ודברים ממושך, ולאחר ששקלנו כל מיני אפשרויות, החלטנו לחזור — דווקא — לאחד ממקומות שבתנו הקודמים, מקום שבו כבר נהרגו אחדים מבני עירנו היקרים. ההגיון, במידה שבכלל היה הגיון בחיים אלה, היה „פשוט". הואיל והמקום כבר ידוע, לא יעלה על דעת מישהו, שאנחנו נעז לחזור אליו. ומכיוון שכך — הוא המקום „הבטוח" ביותר.

חורף 1944

לחורף הממשמש ובא פתחנו בסידרת פשיטות על השדות, במטרה לאגור כמות תפוחי־אדמה, גדולה ככל האפשר. ומשהגיע החורף — השתדלנו למעט ביציאה מהמחבוא, כדי שלא להתגלות על־ידי עקבות רגלינו. גם המים, שבלעדיהם אין חיים, קיבלנו מן המוכן — מן השלג. כדי לחסוך בגפרורים — מוצר נדיר מאוד בתנאינו — לא כיבינו את המדורות שהצלינו לשם בישול תפוחי־האדמה וחימום גופותינו המעונים הורר־עדים מקור — אלא כיסינו אותן בעפר, כדי לשמור על הגחלים הלוחשות.

אך מלאי תפוחי־האדמה שאגרנו — הלך ופחת. מיום ליום קטנו המנות, ולבסוף הכול אזל. השאלה: „מה הלאה?" הועמדה בכל חריפותה. דכאון נפשי, משתק כל רעיון ויוזמה — פרש את כנפיו על החבורה. כמאובנים ישבנו מרותקים למקומותינו, מבלי לדעת איך ובמה להמשיך. במצב לאחר יאוש זה — פרצה גם מריבה בין האנשים־הצללים. אחד שלח את השני „לארגן" משהו. אבל אין מתנדבים, חסר האחד, שימצא בתוכו את הכוח הנפשי והגופני ליוזמה כלשהי. אך ההישארות בפנים, בתנאים של רעב מוחלט — כמוה כמוות בטוח. במצב ללא מוצא זה — אני מחליט לעשות מעשה.

אני מודיע לנתואל על יציאתי אותו לילה. נפרדתי והלכתי, מבלי שתהיה לי כל תוכנית־פעולה. בהגיעי לכביש הסתובבתי אנה ואנה, והשאלה: „לאן"? דוחקת ותובעת תשובה — ולאלתר. ובינתיים מנקרים ספקות קשים במוח. נרתע מהעזותי, חושב אנוכי לחזור. אך בהיזכרי במיתת הרעב, הצפויה לנו בפנים, מחליט אנוכי, תוך מאבק פנימי קשה, לסמוך על הגורל, שלא פעם אחת חילצני ממצבים מסוכנים — וללכת לסטאשוב! תוך שעתיים־שלוש הגעתי לעיר. עברתי את רחוב סטודולנה ועמדתי להיכנס לבית פולני אחד, בשם רוסקובסקי. כבר שלחתי את ידי לדפוק בחלון — אך נרתעתי. יצר־החיים לחש לי, שאין לתת אימון בפול־נים. בשעת־סכנה זו ניצנץ רעיון: לפרוץ לרפת ולקחת איתי פרה. בשקט נפשי ובמהירות הבזק ביצעתי את „זממי". אני מתרחק מן העיר עם הפרה ומתפלל, שלא איכשל בדרך ואגיע בשלום, עם שללי היקר, למחוז־חפצי. דומייה מסביב. אף נפש חיה אינה נראית בדרך. אבל דבר אחד מעיק על הלב: באין שלג יורד, בוודאי יגלו למחרת היום את עקבותי והדבר עשוי להעמיד בסכנה חמורה את כל החבורה. אך אין דרך חזרה — ואני ממשיך בדרכי. למזלי — למזלנו — נתקבלה תפילתי ושלג התחיל לרדת. הדבר נסך בי משנה־כוח ובטחון והמשכתי ללכת כשהפרה על־ידי. משהגעתי ליער גוליב הפציע השחר. קשרתי את הפרה לעץ, ובמרחק מה

ממנה נכנסתי לחורשה, לחכות עד שיעבור היום, ועם רדת החשיכה לחזור „לביתי". היום נמשך בלי סוף. משהחשיך התחלתי לזוז עד שהתקרבתי לנקודת־המוצא. אני שם את אוזני כאפרכסת ומתאמץ לקלוט איזה סימן של חיים. אך שקט ושלווה חשודים מדריכים את מנוחתי. אומנם, על־אף החשיכה היטבתי להכיר את המקום — ובכל זאת התגנב החשש: שמא טעיתי, שמא העייפות והרעב בילבלו את חושי והתעוני? ומצד שני, אולי זהו באמת המקום — אך שמא גילו את האנשים בהיעדרי ושוב אינם בחיים? מדוכדך עד מעמקי־הנפש השתטחתי על האדמה, כדי לנוח קמעה ולהתיישב בדעתי. למרבה־הצער שכחתי גם את הסימן המוסכם ואילו הייתי זוכרו, ספק רב אם היה משום תועלת להשתמש בו, משום שקיים היה חשד מבוסס, שגם ה־„א. ק." ידעו לחקות את סימנינו. אני מחפש מוצא מהמצב המביך... בציפצוף. אין קול ואין עונה. אך נדמה היה לי, שראיתי זיק של אש, והדבר נסך בי זיק של תקווה. חשבתי בלבי: בנסותם להעלות מדורה אולי הם נופחים בגחלים הלוחשות, וזה דורש, כידוע לי, זמן רב. דרוך ומתוח שוב הזדיינתי בסבלנות וחיכיתי. ללא תוצאה. משציפצפתי בשנית — קיבלתי, סוף־סוף, תשובה מנתנאל. בישרתי להם את הבשורה. כולם הופתעו מהצלחתי הגדולה. את הפרה הרגנו בגרזן קטן שהיה ברשותנו. בלי כלים קשה היה מאוד לחתוך את הפרה לנתחים. סוף־סוף התגברנו גם על זה. שמנו את הנתחים בדלי של מי שלג, שהכין נתנאל, והתחלנו בבישול. אבל, לאחר כעשרת ימי רעב כמעט מוחלט — כלום היתה למי הסבלנות לחכות עד שהבשר יתבשל? כהרף־עיין התנפלנו על הבשר, בעודו חי, והתחלנו לזלול בתיאבון של חיות טורפות!

✶

למשך של שישה שבועות נפתרה בעיית האוכל. לעובדה זו היתה השפעה עצומה על מוראל החבורה. התברר בעליל, שאין להיתפס ליאוש — בכל מצב שהוא — וכי אפשר על־ידי יוזמה והעזה למצוא דרכים, כדי להיחלץ מן המיצר גם בתנאים הנואשים ביותר. עם השתפרות ההרגשה הנפשית — התעורר גם הרצון לחיות ולהמשיך במאבק. אף אהרון בריטר, המדוכדך ביותר שבחבורה — ניעור לחיים חדשים. בהיסלל הדרך, יצאו יוסף גולדפלוס, עם עוד אחד, שאיני זוכר את שמו, לנסות אף הם את מזלם בהבאת פרה — באזול הבשר מהפרה הראשונה. ואכן, גם להם האירה ההצלחה פנים. אולם אז החלו, משום מה, פורצות מריבות בינינו ונדמה היה לנו, שבעת דין־ודברים קולני אחד, הרגיש בנו שומר היער, אושמיגל.

על אף הפיתוי הרב, השארנו את הפרה והסתלקנו בחפזון. כעבור שעתיים בלבד הגיעו לאוזנינו הדי היריות מכיוון המקום שעזבנו. אכן, תודות לעירנותנו, עמדנו במבחן וניצלנו. אך מאידך, ברור היה לנו, שמצבנו, החמור בלאו־הכי, החריף פי כמה וכמה. מכאן ואילך התחוור לאנשי „א. ק." ולפולנים בכלל, שלא ראונו מזה זמן רב, ובוודאי הניחו, שגוועתנו מרעב וקור — כי אנחנו עדיין בחיים, ולא עוד, אלא שאת „רכושם" אנחנו גונבים! אי־לזאת החלטנו לעקור מן האזור כולו ולנוע לסביבת אושיק. אבל לא היתה כל אפשרות להישאר שם זמן ממושך. היער באיזור ההוא היה שונה לחלוטין מזה שבאזורנו. לא היו שם חורשות צפופות, המתאימות למחסה ולמסתור. באיזור ההוא, היער הוא גם קרוב יותר לכפרים. בקיצור: המקום לא התאים לגמרי למטרה שלנו. אומנם, בסביבה הזאת נשכחה לחלוטין בעיית היהודים, משום שזה זמן רב לא נראתה שם נפש חיה של יהודי. עם זאת היה בכך משום אתגר מסוכן ביותר, להישאר שם חשופים וגלויים, כמעט, לכל עובר ושב. באין־מוצא אחר, חזרנו, אחרי זמן מה, לאיזור סטאשוב, סמוך לצ׳יקוב. יחסם האוהד של הכפריים האלה אלינו לא נשתנה. במיוחד ראויה להיזכר משפחת איכרים אחת, בשם תותאָק, שיחסם החם אלינו ועזרתם, אם גם דלה, עודדה את רוחנו לא פעם.

באותם הנידודים מאזור לאזור נפרדנו, נתנאל, אני ועוד אחד, מהגולדפלוסים. בשובנו לאזור צ׳יקוב, נפגשנו שוב איתם — ומאז המשכנו לחיות ביחד.

אביב 1944

האביב של שנת 1944 הגיע. גשמים עזים הטרידונו בלי הרף. הפכנו סמרטוטים בלים ומצומקים, הקור חדר

לעצמות היבשות יותר מאשר בחורף וכוח הסבל נחלש והלך. נתנאל וכותב השורות האלה החליטו לצאת לכפר ולהתגנב לבניין כלשהו, על־מנת להיפטר — ולו רק ללילה אחד — מצרת הגשמים הטורדניים.

נכנסנו לבית־כסא מסודר של אחד האיכרים העשירים בכפר. חשבנו לשכב תחת קורת גג עד עלות השחר ולחזור. אך העייפות עשתה את שלה ושיבשה לחלוטין את תוכניתנו. נרדמנו בהרגשה טובה של בני־אדם, שנגזר עליהם, במשך חדשים מרובים, להיטלטל תחת כיפת הרקיע — ילפתע, בליל סגריר, הוכנסו לבית. שעצם השהייה בו מנעימה ומרדימה. כלום ייפלא, שישנו עד שעת בוקר מאוחרת? לקול חבטה עזה בדלת התעוררנו. חיש־מהר הבינונו לאיזה מצב מסוכן נקלענו. האיכרים חובטים בדלת בחוזקה. בעוד אנחנו מחזיקים בה מבפנים בכל כוחותינו. בהפסקה שבין חבטה לחבטה, הצלחנו לפתוח קרש אחורי ופרצנו החוצה כל עוד רוחני בנו. עד שהאיכרים הבחינו במתרחש — היינו כבר מרחק הגון מהם. כך נחלצנו פעם נוספת מצרה, שעלולה היתה לעלות לנו בחיינו. חזרנו לחורשות היער ולא הוספנו לנהוג בקלות־ראש כזאת. לעיתים היינו יוצאים, בערבים, לצ׳יקיב ואורבים על־יד המתבן של גב׳ אַנילקה, עד שזו יצאה והביאה לנו את תפוחי־האדמה המבושלים.

ערב אחד סיפרה לנו הנ״ל על השמועות שנפוצו ביחס לבואם הקרוב של הרוסים. ביאושנו כי רב — מתקשים היינו להאמין, כי אנחנו, צללי־אדם אלה, עוד נזכה לכך ונשוב להיות בני־אדם חופשיים. אולם בלבנו שמרנו את הדבר וציפינו, תוך כליון־עיניים מתוח, לבואו. ואכן, לא עבר זמן רב וקול טירטור של טנקים הגיע לאוזנינו. אך אנחנו — אימה גדולה נפלה עלינו! חששנו, שמא הגיעו הגרמנים וזוממים בשעה זאת — בשעה שתים־עשרה ממש! — לחסל אותנו לגמרי. השתדלנו להתחבא ולהתכווץ בחורינו ככל האפשר — עד יעבור זעם. אותו לילה, ליל־נידודים מלא־חרדה, עבר והתנועה שככה. נשמנו לרווחה. משהגענו לאחר ימים מספר לצ׳יקוב נתבשרנו בבשורה הגואלת, כי היו אלה טנקים רוסיים, שעברו במקום וביקרו גם בכפר. בימים גורליים אלה לא נפרדנו איש מרעהו.

והנה הגיע הרגע הגדול, שכל כך ייחלנו לו! לפנינו: טור של חיילים רוסיים, המתקדמים לעברנו. רצנו לקראתם — ונפלנו לידי החופש!

זהבה לבוביץ בית־זרע / בניירות „אריים" לגרמניה

הגזירות הארורות שניתכו עלינו, מדי־יום ביומו, בכל שנות המלחמה, ובמיוחד בחודשים האחרונים לקיום היישוב היהודי במקום — הידקו מס־ביבנו את טבעת החנק והבהירו לנו באופן חד־משמעי את העו־מד להתרחש.

צבי, אחי הבכור, איש־ציבור מובהק ובעל־נסיון רב בעבודה אירגונית בתנועת „הנוער־הציוני" במקום — קיים, במשך כל הזמן, קשר מתמיד עם וורשה היהודית, ידע את המתרחש, ועשה כמיטב יכולתו להחדיר את האמת המרה לתודעת הציבור ובעיקר לתודעת הנוער. בגלותו באוזני הנוער את כל מה שהיה ידוע לו, דרש מהם להתארגן, ולהקים תאי־מחתרת לשם התגוננות, ולא לתת לגרמנים להוביל אותנו לטבח, כפי שעשו — לפי הידיעות שהיו בידיו — ליהודים בכל שטחי־הכיבוש. אך, גם לאחר שנודע על יחסה העוין של תנועת המחתרת הפולנית „המתקדמת", והוברר למעלה מכל ספק, שאין כל אפשרות לתרגם לשפת המעשה את הרצון הלוהט להתגונן בכוח־הנשק מפני הרוצחים השפלים ועוזריהם — גם אז לא נכנע לגורל ופנה ליער. הוא ואחיו — יונה, בנימין ודוד — איתו. צבי גם דאג לי ולאחותי שרה, בעזרת יונה, לרכוש בשבילנו ניירות „אריים", על־מנת להעביר אותנו לגרמניה לעבודה.

ב־11.11.1942, שלושה ימים לאחר חורבן הקהילה, יצאתי לדרך. באותם הימים עדיין קיוינו, שעם חלוף החורף תיפתח החזית השנייה, חזית זו שכל כך נכספנו אליה, ובעקבותיה תסתיים המלחמה חיש־מהר, והבנים האובדים יחזרו לחיק־משפחתם. כלום יכול היה אז מישהו להעלות על הדעת את האבסורד, שהמלחמה הארורה הזאת עדיין תימשך שנתיים ומחצה?

מהגוי, שבידיו הופקדתי, כדי שיביאני לרכבת המובילה לגרמניה, קיבלתי שרשרת עם תמונת „מריה־הקדושה" וספר ה„ברית־החדשה". ברכבת, שהיתה מלאה מפה אל פה כפריים חוזרים מסטאשוב, עמוסי־רכוש יהודי שדוד, נסעתי כמה ימים הלוך ושוב עד שלבסוף נקלעתי לצ׳נסטוכוב. בלכתי שם ברחוב נזדמנה לי אשה, שהבטיחה לי עבודה, דבר שקסם לי ביותר. עם זאת היתה לי העיר הנוצרית האדוקה הזאת, עם תמונת „מריה־הקדושה", המתנוססת על ההר — לזרא. למרבה־הצער גם חינוכה של ילדה בת ארבע היה למעלה מכוחותי, אם כי ידעתי את התפילה בעל־פה. עזבתי, איפוא, את צ׳נסטוכוב ויצאתי לוורשה. בלילה אפל וקר הגעתי לבירה לשעבר, מבלי לדעת לאן ולמי לפנות. בראותי קבוצת בחורות הולכות לבית־מלון, הצטרפתי גם אני אליהן. מתוך התרגשות ופחד לבאות — לא עצמתי עיין במשך כל הלילה. אך למחרת אזרתי עוז ופניתי כ„פולניה", נושאת השם: סובה וולדיסלבה, ללשכת העבודה, ברחוב נובי־שוויאט 68. חיוורת כסיד ורועדת כעלה נידף ניגשתי לפקיד־הלשכה. הלה, שהבחין כנראה בהתרגשותי, קיבלני בסבר פנים יפות והרגיעני במלים האלה: „אל תפחדי בחורה! סעי לגרמניה וכשתסתיים המלחמה נמשיך אנחנו לחיות פה!" לאט־לאט חזר אלי בטחוני העצמי ונסעתי לפראַגה למחנה־מעבר. בתוך קבוצה־גדולה של נשים ובחורות — הייתי כאחת מהן. מפראגה הסיעוני ברכבת לגרמניה, בעוד שמירה קפדנית מופקדת עלינו עד לגבולות ה„רייך". בגרמניה החלה שורה של טילטולים ממחנה למחנה, חיטויים, שאלות, רשימות, תעודות ועוד. סוף־סוף הגעתי למקום המיועד לי — לגרה טירינגן. מוזר, אך עובדה היא, שדווקא אדמת־גרמניה השנואה נסכה בי יתר בטחון והתחלתי בשקט ובסבלנות להסתגל לתנאים החדשים. וודאי, שהמחנה העצום והעצוב, התור הארוך לקבלת אוכל, המיטות בעלות 2 הקומות, האנשים הזרים לי לחלוטין, כן מבחינה פיזית ויותר מזה מבחינה נפשית, טירטור המכונות הענקיות בבית־החרושת לבר־גים, בו הועסקתי, קולותיהם הצרחניים של הגרמנים

המיפקדים עלינו, ויום עבודה מפרך של 12 שעות, הן ביום והן בלילה — וודאי, שכל העולם הזר, והמזרה אימה זה, עשה עלי רושם מדכא ואיום. אך עשיתי את אחני כאפרכסת והשתדלתי לגייס את כל כחותי, הנפשיים כגופניים, על־מנת להתרגל למצב החדש, עם כל הקושי והצער שהיו כרוכים בכך.

רק דבר אחד הדריך את מניחתי, והוא: הפחד מפני הפילנים שלא יכירוני, פחד, שרדף אחרי כל־זמן היותי שם.

בינתיים הצליחו אחי, לאחר כחודשיים, לסדר גם את נסיעתה של אחותי שרה לגרמניה. ואני שמרתי על הקשר, הן עם אחי „בבית" והן עם אחותי בגרמניה. אך הגורל התאכזר לנו ומיד החלו להגיע בשורות־אבל על אחי שנפלו, אחד־אחד, מידי המרצחים. הראשון נפל צבי, אחריו יונה ומאוחר יותר גם בנימין ודוד. משנה־צער וכאב גרמה לנו העובדה, שצבי ויונה נפלו מידי „ידיד" — הפולני „המתקדם", המורה וודוביאק. אך על־אף תחושת הדכאון העמוק, בו הייתי נתונה לרגלי מותם הטראגי של אחי היקרים — אסור היה לי בתכלית לגלות את אשר עם לבי בפני מישהו, לבכות ואפילו להפליט אנחה, כדי שלא להיחשד ולגלות את זהותי האמיתית — את ה„פשע" הנורא של בחורה יהודייה, המתחפשת ל„ארית" טהורה, כדי להציל את חייה, שבתוקף חוקי הג׳ונגל של משטר ה„סדר־החדש" איבדה כל זכות עליהם. ורק לאחר שמונה חודשים, כשבאה אחותי שרה לבקרני, כמובן בתורת חברה שלי, שנקראה בשם: מריאננה סדובסקה — יצאנו אל מחוץ לעיר — היה זה ביום ראשון של מנוחה — ואז נפתח סגור־לבנו ובכינו מרות, מספר שעות, על גורלנו וגורל היהודים בכלל.

ובינתיים חולפים, אם כי באיטיות מורטת־עצבים, החודשים והשנים. מפציצי בנות־הברית מתחילים לפקוד תכופות את גרמניה, וכתוצאה ישירה מחריפים והולכים תנאי החיים ונעשים קשים יותר מיום ליום. וככל שאלה מחריפים כן נדרשת מאיתנו משנה־זהירות והתאפקות מאכסימלית, שלא להוציא הגה מן הפה ולהתאונן חס־ושלום.

התיצאות של סבלות הגוף ועינויי הנפש לא איחרו לבוא. לאט־לאט הולכים כוחותי וכלים והאדישות לגורל, הבלתי־נמנע, משתלטת על כל ישותי. הרגשת האושר של התקרבות סוף המלחמה ומפלתם הודאית, והנראית כבר לעיין, של הגרמנים, מחוללי ומבצעי הפשע האיום של רצח, ללא תקדים, של עם שלם חף מפשע, מהולה כטיפה המרה, שגם קיצנו אינו רחוק — ומי יערוב לנו, שעינינו עיד תזכינה לחזות באותו יום מיוחל ולהיפרע מעם המרצחים ועוזריו, מחלאת העמים, שכנינו.

למרבה־האסון נתגלתה גם לבסוף זהותנו האמי־תית — עובדה שנגרמה, בוודאי, בחלקה עקב התרופפות המתח ותחושת לאחר יאוש, שכירסם בעצמות — ושתינו, אני ואחותי, נפלנו בפח ונלקחנו לבית־הסוהר של ה„גיסטפו".

בחקירה ודרישה מלווה עינויי נפש וגוף, מלאות חרדה וצפויות כל יום וכל שעה להוצאה להורג, „בילינו" קרוב לחודש במרתפי ה„גיסטפו".

זמן קצר לאחר השיחרור הצלחתי לצאת את אירופה, רוויית־דם יהודי, ולהיות בין העולים הראשונים שהגיעו ארצה.

אלחנן א. / ציון לאלה שלא זכו לציון...

סיור חטוף מסביב לכיכר השוק

ר' חיים אלבום

אש־תמיד של אהבת־ישראל ור' ישראל יקדה בלבו של היהודי היקר וטוב־המזג הזה כל ימיו. אדוק בתורת־ישראל, ובכל מה שהסתעף מכך, עד כדי קנאות שלא ידעה פשרה מהי — נטה עם זאת חסד ורחמים לכל יהודי באשר הוא יהודי. מידה יקרה זו היתה נר לרגליו ועקרון מקודש בכל ימי חייו — בבחינת מיצוי כל התורה כולה כהלל ואידך פירושא...

עסקן ב„אגודת־ישראל" ומראשי מייסדיה ופעיליה במוסדות התורה שהקימה, כגון: ישיבת „בית־יוסף", שיעורי דף־יומי ועוד, וכן במוסדותיה הכלכליים, כמו בנק קופיאַצקי ואחרים.

ואם־כי לא הניח אף שטח־פעולה אחד, שיהדות התורה התענינה בו, והיה קנאי לקלה כחמורה בכל מה שנגע לעצמו ולבני־ביתו — הרי כל פעולותיו נעשו לא רק בכוח רוחו הלוהטת לקודשי־הדת והאמונה, אלא גם מתוך יושר־לב ואורך־רוח למופת.

מלבד שתי בנות בישראל נספה עם יתר בני־משפחתו.

הינדל טרופר

אשת־חיל זו, שהתאלמנה מבעלה הדגול, ר' דן טרופר, ניהלה את החנות לאריגים, המפורסמת בעיר ובסביבה, בכשרון רב. בעלת־מרץ ויוזמה, שנעזרה על־ידי בנותיה המשכילות והנאות, לא נטשה מסורת בעל ואבות.

המשיכה לקיים בעושר וכבוד את ביתה, לפי רוח החברה והסביבה, בתוספת נופך של השכלה — כיאה לבנות ישראל שטעמו מייפייפיתו של יפת.

נותרו בחיים שתי הבנות הצעירות — ואילו היא ושתי בנותיה הבכירות נספו בשואה.

ר' יהושע בינשטוק

יהודי פיקח ובעל־בית מכובד. היה מבאי־ביתו של ר' דוד תאומים ז"ל. בעל־ידיעה באותיות הקטנות וכן בעל חוש מוסיקאלי מפותח. בעל־שחרית קבוע בימים הנוראים בשטיבל דחסידי־גור.

נספה בשואה עם כל משפחתו.

מנדל בוגוכבל

אברך בר־אוריין שנתפס לרוחות החדשות. היה חבר ה„מזרחי" והשתתף בעירנות בכל בעיות השעה, המנסרות בעולם המזרחי והיהדות בכלל. לפני שעבר למסחר נמנה, במשך שנים, על חבר המורים של המזרחי. עקב אופיו הנוח והמסביר פנים לכול היה מקובל מאוד בחברה.

לא נותר לו זכר.

מרדכי דיזנהויז (ה„קטן")

אם־כי, ממוצאו, לא נמנה על ה„מיוחסים" הצליח להשתלב בחברת ה„שיינע יידן", מתוך רצון לתפוס מקום כבעל־בית בישראל.

היה סוחר מצליח וקיים בגופו ובנפשו את כל המצוות המעשיות, לרבות מצוות הכנסת־אורחים, ביקור חולים ועוד. היה בין פעילי חברת „לינת־הצדק" ואף פיזר צדקה לאביונים.

לא נותר לו שריד.

ר' מרדכי רוזנבוים

ממקיימי „יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". חרד וישר. מלבד בן בישראל נספה עם יתר בני־משפחתו.

ר' חיים בומשטיק

תמים עם השם ואדם היה האיש מבלי לסטות, אף כמלוא נימה, מהדרך הכבושה מדורי־דורות. קיים בכל לבו ונפשו את „נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה" וישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה. אף בניו המשיכו במסורת האבות. שנים רבות כיהן כגבאי חברא־קדישא.

נספה בשואה.

ר' שמואל חלמר

בעל־בית תש״א־פנים. מפעילי ה„אגודה״ וחבר הנהלת בנק קופיאצקי. לא הצטיין בעושר רב, אך ביתו היה פתוח לכל דכפין. על־אף המחלה הקשה, שפקדה איתי בשנים האחרונות, גילה רצון וכוחות נפשיים עצומים עד שלבסוף חזר לאיתנו — ושוב נראה האיש מחייך, עליז ומסביר פנים לגדול ולקטן כאחד.

נותרו בן ובת בישראל.

אביש גולדהר

אברך מפולפל, חריף ומשכיל. הודות למזגו הנוח, תבונתו וחוש מציאותי מפותח הצליח, במשך שנים רבות, להסתדר, תוך תיאום מלא, עם שותפו לניהול מסחר־העורות, יוסף נחמיה גינזבורג.

בעלי חוש להומור השליכו השניים להפליא איש את רעהו. בקיצור: „מצא מין את מינו״. השניים היו מקובלים מאד בתוך חוג מכריהם הרבים ואף מחוצה לו.

לא נותר להם שריד

מאיר גולדהר

בנו של ר' וולוול גולדהר הי״ד. התפרנס בדוחק ממקצוע הזגגות. שקט ומתון בהליכותיו, ישר־לב וצנוע. ידע ספר והוגה בו. מיעט להתערב בין הבריות, במשכו בשליה ובאורך־רוח בעול משפחתו הגדולה, בדירת חדר ד' על ד', מבלי להתאונן אף פעם על קושי גורלו.

מלבד בן נספה עם יתר בני־משפחתו

ר' אנשל ז'יז'אך

תלמיד־חכם גדול ובעל־שכל חריף ושנון. נעים הליכות ועניו הנחבא אל הכלים. טרדות הפרנסה, שלא היתה מצויה ברווחה, לא עצרו כוח למנוע מכנו לקבוע עיתים לתורה לעצמו וכן להרביץ תורה לתלמידים — שלא כקרדום לחפור בו. והיתה זו זכייה גדולה להימנות עם תלמידיו. הצירוף המבורך של בקיאות רבה, עמקות החודרת לפני־ולפנים של הסוגיות הנדונות וכושר־הסברה פיקח עיניים גרמו עונג רב למקשיבים לתלמודו.

כשליש וחצי עשרות שנים עברו מאז נהניתי מזיו תורתו של היהודי היקר הזה — ועד היום לא מש מזכרותי ולא פג טעמו של אותו לימוד הסוגיות, כגון: רוב ומיעוט, חזקה, איסור והיתר וכו', בעוד מספר מסכתות שונות נערם על השולחן. הרגשה נפלאה זו של צלילה בעומק ים־התלמוד, בעוד מדריך מחונן ומסביר־פנים כהלכה עומד לימינך, נשארה חרותה בזכרון לכל אורך־החיים בהכרת־תודה עמוקה.

גם בניו, אברהמ'צ'ה ומאיר, בעלי מוחות חריפים וממשיכי תורת אבות היו.

חבל על דאבדין!

ר' ליבל הורביץ (זילה'ס)

משכיל ויודע ספר, אך עני מרודה כל ימיו היה. עניו ומצניע לכת. קורא וותיק של העתונות, לרבות „הצפירה״, ומסבירה לחוג מכריו המצומצם ללא יומר־נות כלשהי.

בנועם־הליכותיו ידע להתרחק מכל דבר־ריב ואף וויתר על כבודו שנפגע, ובלבד שלא לפגוע.

בנו, ישראל'קה הורביץ, היה בבחינת „ברא כרעא דאבוהי״. כאביו כן גם הוא התעניין וקלט מכל המתרחש בעולם. היה חבר ההסתדרות הציונית במקום.

מכל המשפחה נותר שריד אחד בישראל.

ר' יהושוע קיפל (מראקוב)

פרנסתו ממסחר הקמח והתבואה לא היתה ברווח ובקושי קיים את ביתו ומשפחתו. לעומת זאת קיים בקלות כל דבר־מצווה שנזדמנה לידו ושלקראתה רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביו שבשמיים. נמנה על חשובי בעלי־התפילה בעיר.

עליו מסופר, שביום ה„אקציה״ (חיסול הקהילה) לא יצא מפתח ביתו לכיכר השוק, אלא לבש את טליתו ותפיליו, וכך, בקדשו את שם־שמיים, קיבל את רוצחיו הנאציים.

מנדל דיזנהויז

אברך שקט וטוב־לב, שהמשיך בדרך אביו, ר' יעקב דיזנהויז ז״ל, כן במסחר ייצור הנעליים וכן בנכונותו לכל דבר־צדקה וגמילות־חסד. הסביר פנים לכול והיה תורם ביד נדיבה לכל הקרנות הציוניות.

לא נותר לו זכר.

ר׳ שמואל גולדפדר

בעל־מסבאה, ששימשה מקום מפגש לחלק גדול של האינטליגנציה העירונית, ועסקים רבים, לרבות עניינים ציבוריים חשובים, הוכרעו במקום.

בנו, מרדכי גולדפדר, נמנה עם פעילי פועלי־ציון שמאל וחבר מועצת העירייה מטעם מפלגתו.

נותרו בן ובת בישראל.

ר׳ נפתלי שור

היה יהודי חרד וקנאי, שלא וויתר על קוצו של יוד. בחסידות, ולא בתלמוד־תורה, ראה את הא׳ והת׳ של ייעודו בחיים, ולה התמסר בכל ימי־חלדו.

הניח בן ובת.

ר׳ דוד גולדפדר

בעל־חנות לחומרי ברזל, ובעל־חומה מהגדולות בעיר, היה האיש מוכר לגדול ולקטן. יהודי פשוט היה ולא הלך בגדולות. לא הצטיין לא בלומדות ולא בחסידות יתירה וכן לא התעניין בצורכי ציבור. אך ביושרו היה ללא רבב. מתרחק מריב ומעולם לא ראהו איש יוצא מכליו.

הניח בן.

נספה בבונקר.

ר׳ משה זילברשטין

יהודי שבעיני ה„שיינע יידן" נחשב ל„קל", אך אדם ישר היה, הגון ומסביר פנים לכל אדם באשר הוא אדם. בעל־נימוסים והופעה נאה. הטונים הגבוהים לא היו ידועים לו כל־עיקר ודבריו נאמרו בהשקט ובנחת.

חבר המזרחי מאז ייסודו ותורם ביד נדיבה ובסבר פנים יפות לקרנות, למגביות הציוניות ולמוסדות הצדקה השונים.

מלבד בנו ובתו שבקנדה, שעזבו את סטאשוב שנים רבות לפני השואה, נספה עם כל המשפחה.

ר׳ בצלאל טננוורצל

מייצרני הנעליים הגדולים בעיירה. מסור בלב ונפש לאשתו, חיה׳ש, בת ר׳ יעקב דיזנהויז ז"ל, ולבניו.

לא נותר לו שריד.

ר׳ מאיר טויבנבלט

אלמלא הבטחון היהודי המסורתי והאמונה העמוקה שהשם ירחם והכול יסתיים בכי־טוב — היה מצבו של ר׳ מאיר׳ל לא קל כל־עיקר. מטופל במשפחה גדולה ובפרנסה מצומצמת — גם אנשים חזקים ממנו היו נשברים. אך אין ר׳ מאיר׳ל אדם שיתייאש. המאמר: „אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם — אל יתייאש מן הרחמים" היה לגבי דידו עיקר גדול, ולפיו קבע את יחסו לעלמא הדין. ואכן, ברוח איתנה הקדיש האיש כל שעה פנויה לעיון בספרות התלמודית. במיוחד שם את מבטחו בספר הזוהר והקבלה בכלל, בגלותו ידיעה רבה בשטח זה.

היה חרד לכל תג ותג, וסעודות שבתותיו ומועדיו, על הזמירות המסורתיות בצוותא עם כל משפחתו הענפה, היו לשם־דבר. בשבתו בסוכה, בחברת שכניו, הגדולים ממנו בשנים, היה הוא הראשון לקידוש, אותו השמיע בקולו הערב, בניגון מסתלסל ובחגיגיות רבה — והדבר נתקבל כמובן מאליו. טבעי הדבר שנמנה עם ה„שיינע יידן", אך עם־זאת לא היה קנאי ואוזניו היו כרויות לכל דבר מן החוץ. מלבד בנו שהיגר לחו"ל, עוד לפני פריץ מלחמת ההשמד —

לא נותר זכר למשפחתו.

ר׳ אלטר ארליך

מחסידי גור וחבר אגודת־ישראל מיום היווסדה. לא נמנה עם הקנאים ונטה להשפעות הרוחות החדשות, בעיקר הודות לבנו, חיימ׳ל, הי"ד, צעיר משכיל ובר־אוריין.

ביחד עם ר׳ אשר נוסבוים היה גבאי חברת „שמירת־לילה" ובתפקיד הזה היה יעיל וזריז מאין כמוהו. בייחוד היה מפליא לעשות בעזרה מהירה ובכל מקרה־אסון פנו אליו לעזרה. לא היה עשיר ופרנסתו ממלאכת השענות והכרוך בה היתה מצומצמת — אך ביתו היה פתוח לרווחה לכל אורח והיה שש לקראתו כאל מוצא שלל רב. זקוק בעצמו, לא פעם, להלוואה היה קורן מאושר בהינתן לו ההזדמנות לשלם לאדם כגמולו — ולמעלה מזה.

איש־רעים ובדיחות־הדעת שימש ביתו כבית־וועד

לבני־עיר (וייסליץ) ואחרים, כגון: ר׳ איצ׳ה מונצ׳ניק, הי״ד, בר־האיריין הגדיל ושיפע ההומור המלבב, ר׳ מנה׳לה פירנצבלום, הי״ד, האליגאנטי והמלא סי־פורים מבדחים ומשעשעים ביותר, ר׳ ישראל׳קלה ייצמן, הי״ד, תלמיד־החכם הגדיל ובעל־התפילה המק־סים, ועיד.

פרט לבן בישראל נספה עם כל בני־משפחתו.

שלמה פלישהקר

מושפע מרוחית הזמנים החדשים נמנה עם אוהדי יחברי ההסתדרית הציונית. נוח לבריות, שקט ומסור בכל נימי נפשו לאשתו ולילדיו. פרנסתו בריווח מצא מהדוכן בשוק. השתתף בכל דבר־צדקה, מלבד תרומו־תיו הקביעית לקרנות הציוניות.

לא השאיר זכר.

פיוול הויטמן

אברך פיקח ומלא־חיים. ממלאכת הבורסקאות הקשה קיים בית מסודר כהלכה. מעורב בין הבריות — בעוד החייך אינו מש מעל פניו. חוש הומור בריא היה חלק אורגאני מאופיו ובו הדביק את כל אלה, איתם בא במגע.

מלבד ילדה, שמסרה, בהיותה בת שנתיים בערך, לאחד ממכריו הפולניים בעיר ונמצאת כיום בקנדה.

נספה בפוניאטוב עם משפחתו.

שאול שטינהרד

אברך בן־תורה ובעל מזג־טיב. חרד ומדקדק בקלה כבחמורה ומקפיד ביחסים שבין אדם לחברו כמו באלה שבין אדם למקום. כלל גדול היה נקוט בידיו: „כל תורה שאין עמה דרך־ארץ (במשמעות נימוסים טובים) סופה בטלה״.

עם היותו חבר אגודת־ישראל ומפעיליה נזהר משמץ קנאות. מעולם לא הסתגר האיש בד׳ אמותיו המפלג־תיות. בהיות אוזניו קשובות לכל חדש קיים מגע אישי וחברי אף עם מתנגדיו הרעיוניים המובהקים. איש־רעים למופת ובעל שיחה מעמיקה ומנעימה. כל ימיו הקדים שלום לחברו, ולכל אדם, בעוד חיוך שופע טוב־לב נסוך על פניו.

באוקטובר, 1942, נסחף עם הזרם ונסע, ביחד עם כ־300 בחורים, מטובי בני־העיירה, לסקארז׳יסק — מחנה־עבודה כביכול.

תנאי העבודה הקשים, התזונה הקלוקלת והתאכזרות הפולנים, מנהלי־העבודה הרצחניים, הכריעוהו.

לא נותר שריד.

מלכה סגל

אשת־חיל זו לא נכנעה לגורל עם מות בעלה, ר׳ יוסף הגל, אלא המשיכה לנהל בכשרון את בית־המסחר הגדול לתבואה ולביצים. בהיעזרה בבניה ובבנותיה קיימה בעושר ובכבוד את ביתה — בחלקה „מתנות־יד״ על ימין ועל שמאל.

פרט לבן ולבת נספתה עם כל משפחתה.

ר׳ ביניש וינברג

בעל־מסבאה, שנוהלה בעיקר על־ידי אשתו, פרל. ביום „הגירוש״ מצא מחסה בבונקר, אך לאחר מכן נסע ל„יודנשטאט״ בצוזמיר ושם חלק את גורל הקהילה כולה.

נותרו שני בנים ובת.

ר׳ משה ציטרינבוים

אברך בן־תורה שקט, ישר וטוב־מזג. בהיותו נוטה להתבודדות לא הורגשה נוכחותו בחברה מעולם. קיים את משפחתו, לרבות אמא זקנה, בצימצום.

לא נותר לו שריד.

ר׳ וולוול צינמון

בעל בית־מלאכה לכובעים בפינת השוק ורחוב דלוגה. את פרנסתו הוציא ממכירת תוצרתו בימי השוק במקום וכן בעת טילטוליו על־פני העיירות הסמוכות.

מלבד בת נספה בשואה עם יתר בני־משפחתו.

אלמנת ר׳ אברהם ריזנברג (זכריה׳ס)

פרנסתה ממסחר הטבק לא באה לה בנקל. כמה יגיעית יגעה עד שהצליחה, בקושי, לאזן את תקציבה.

מלבד בן נספתה עם כל המשפחה.

ר׳ אברהם בוים

מייצרני הנעליים. בן־תורה ונעים־הליכות. בהופעתו השקטה והנאה קנה לו ידידים רבים. חבר אגודת־ישראל — ולא מקנאיה. הגיע לסטאשוב מהכפר וויאנ־זובניצה ורכש לו עמדת כבוד.

לא נותר לו שריד.

ר׳ אליהו פומרנצבלום (מאיר אטל׳ס)

בעל־חומה ומסוחרי התבואה הגדולים בעיר. אחד מבניו, יחיאל, היה פעיל בהסתדרות הציונית ונמנה על הזרם הרוויזיוניסטי. לאחר ה„גירוש״ הסתתר באחד הכפרים שבסביבה, נתפס על־ידי פולנים שהסגירוהו לגרמנים. הצעיר, מאיר, נורה ונהרג במחנה, „אמלר״ בסטאשוב.

לא נותר שריד.

האחיות רפלוביץ

על מידת מסירותן והתקשרותן זו לזו תעיד העובדה, ששתי האחיות הצעירות סירבו בתוקף לבוא בברית־הנישואין, כל־עוד לא תינשא אחותן הבכירה. לבסוף נותרו שלושתן ברווקותן.

נספו בשואה.

אברהם׳צ׳ה גרוסברג

אברך, בעל בית־מלאכה לחייטות, חרוץ ובעל־יוזמה. ילדתו, שמסרה, לפני ה„אקציה״, לגוי ניצלה ונמצאת בישראל.

הוא ואשתו נספו בשואה.

ר׳ אליהו צוקר

מחשובי בני־התורה בעיר. מחסידי גור וחבר אגודת־ישראל. עניו וצנוע כפי שהיה תפס עמדה חשובה כאחד מגדולי סוחרי היערות בסביבה.

המאמר: „סייג לחכמה שתיקה״ היה לו לעקרון כל הימים. בדברי צדקה קיים ללא עירעור את הכלל: „כל הפושט יד נותנין לו״.

מלבד בת נספה עם כל בני־משפחתו.

ר׳ ישראל׳קה ויצמן

בעל־כשרונות רבים היה האיש. למדן גדול ובעל כושר הסברה נדיר. בעל־תפילה מספר א׳ בעיר ובסביבה כולה. חכם ובעל־עצה. נואם ועסקן. חבר פעיל באגודת־ישראל וחרד בכל לב לדת ולקודשי־ישראל. חסיד — אך גם ממילי־דעלמא לא הניח ידו. בעל הדרת־פנים ועיניים יוקדות, פקחיות. איש שיחה מבריק ושנון. חובשי בית־המדרש שהתקשו בתלמודם — הכתובת הבטוחה ביותר לקבלת הסבר ברור, הגיוני ובמקום היה ר׳ ישראל׳קלה. הוא לא גימגם, לא התפלפל, אלא אחז את השור בשתי קרניו — והדברים יצאו ברורים כשמש. לא מעטים היו הלומדים החריפים בבית־המדרש הגדול, אך לא היה כדוגמתו לשכל ישר, להגיון חותך — ובעיקר להסברה ברורה, משכנעת.

ישראל׳קה ויצמן לפני ה„גירוש״ —
ישראל׳קע ווייצמאן פאַר דער „אויסזידלונג״

בזמן המלחמה היה שקוע ראשו ורובו בקריאת עתונים ובעיקוב אחר כל חדשה, שעשויה היתה להחדיר זיק של תקווה, נחמה ובטחון בלב האחים לצרה. בימים ההם היה אורח קבוע בביתנו והשתתף בעירנות בניתוח המצב המדיני והצבאי והשפעתו המשוערת על מצבנו אנו וסיכויינו לחיים.

חיתוך דיבורו הברור, קולו המתכתי הערב, שנינותו והגיונו הצלול גרמו עונג רוחני רב — גם בימים ההם של

הסתאבות רוח האדם — לכל אלה שזכו להימצא בקרבתו.

מלבד נכדתו, בת אברהמ׳צ׳ה גרוסברג, שניצלה, וחיה בישראל, כנזכר למעלה, — נספה עם כל משפחתו.

ר׳ משה ליברמן

יהודי יודע ספר, בעל־תפילה טוב ומומחה גדול במשחק המלכים. אשתו, הינדה ריזל, בת ר׳ יעקב דיזנהויז ז״ל, ניהלה את מסחר ייצור הנעליים בחריצות ראויה לציון. בתה, מבעלה הראשון, פרידה קופל, נמנתה עם חברות ההסתדרות הציונית והחלוץ הכלל־ציוני ואף עלתה לארץ. אך בשנת פרוץ המלחמה, ב־1939, חזרה ונספתה עם כל המשפחה.

ר׳ יעקב רוזנברג

מחברי מזרחי הנאמנים.

מלבד בן נספה עם כל המשפחה.

ר׳ גצל רפלוביץ

בעל בית־מלאכה לתפרות, שכל ימיו חי מיגיע כפיו.

נותרה בת.

ר׳ מנדל גולדפרב

מפעיליו החשובים והמסורים של אירגון בעלי־המלאכה במקום. הרבה זמן ומרץ אף השקיע למען מוסדות הצדקה.

לא נותר לו שריד.

ר׳ אלטר בוכבלד

יהודי פיקח וישר, העומד על דעתו בתוקף וללא משוא־פנים. מעין איפכא מסתברא׳ניק.

נותרו שתי בנות.

ישראל׳יש זלצר

בן־תורה ודרוך לקרב עם כל אלה שלא הסכימו לדעתו.

נותרה בת.

ר׳ ישראל הרש גרף

חי על יגיע כפיו ונמנה עם פעילי אירגון בעלי־המלאכה.

מלבד בן נספה עם כל המשפחה.

ר׳ ליבל גלטשטין

בעל־מלאכה (סנדלר) חרוץ, שמכר את תוצרתו בימי־השוק במקום ובעיירות הסמוכות.

נותרו שני בנים ובת.

ר׳ מוטל ויטנברג

בעל בית־מלאכה לתפרות, ממנו התפרנס בריוח.

מלבד שתי בנות נספה עם כל המשפחה.

ר׳ יוסף קסטנברג

חבר מסור למזרחי ומנאמני פעיליו. סוחר מצליח ותורם ומתרים בכל מגבית ציונית. הרבה עמל השקיע בבית־ספר מזרחי ותלמוד־תורה.

נותרו ארבע בנות בישראל.

ר׳ זיסמן גרוסהויז

חבר מזרחי נאמן מיום היווסדו. בעל־בית ישר והגון. יהודי שופע עליצות ומעורב עם הבריות.

נותרו בן ובת בישראל.

אלימלך קוקלקה

אברך נבון, משכיל וסוחר מצליח. חבר מזרחי. אשתו, דבורה, נמנתה עם פעילות „ויצ״ו״.

לא נותר לו זכר.

ר׳ דוד רוזנשטוק

מחסידי גור וחבר אגודת־ישראל. יודע ספר ובעל־קורא מומחה. נותרו שלוש בנות, שעזבו את שדה־הקטל לפני המלחמה ושני בנים.

ר׳ הרשל וינר

בעל־חנות לעורות ב„ראטהויז״, מהגדולים בעיר. מחשובי בעלי־הבתים.

נותרו שני בנים.

מאיר וינר

אברך תורני פיקח וסוחר חרוץ. אוהד מושבע של המזרחי ותומך ביד נדיבה בכל הקרנות והמפעלים הציוניים. לילדיו הקנה חינוך ציוני מובהק. בתו חנה, בחורה נאה, נבונה ואינטליגנטית, נמנתה עם מדריכי השומר־הדתי במקום.

נותר בן בישראל.

יעקל רוזנצביג

אברך, בעל־מקצוע (חיט) ממדרגה ראשונה. הופעתו נאה ולבושו בקפידה. דיבורו בשובה ובנחת. נמנה עם ה„אירופיים" הראשונים והבולטים בעיירה.

לא נותר לו שריד.

ר' חיימל טננורצל

יהודי צנוע ונחבא אל הכלים. הרבה עמל ויגע השקיע עד שהצליח, בדוחק, להוציא את לחמו.

לא נותר זכר.

ישראל אליעזר טננבוים

חבר ההסתדרות הציונית. לא נתברך בעושר, אך תמיד ידע להסתדר ותכופות היתה ידו על העליונה.

אשתו היתה מפעילות „ויצ"ו".

נעקר ללא זכר.

אלמנת ר' אברהם מרדכי סולניק

כל בני־המשפחה היו מוגדרים מבחינה רעיונית ונמנו עם פעילי ההסתדרויות השונות במקום.

נותרו שתי בנות ובן.

ר' עקיבא דונאיץ

בעל־חוש להומור מפותח ביותר. די היה לו מבט חטוף אחד ועינו החדה הבחינה בכל תנועה או התנהגות יוצאי־דופן. אף ידע לשחזר את הדברים בצורה אמנו־תית ומשעשעת.

נספה עם כל משפחתו.

ר' בן־ציון גרשט

כאביו, המר"ץ, כן היה אף הוא חכם ובן־תורה גדול. בזמנים כתיקונם חי מחוץ לעיירה, אך בימי־חירום נאצי חזר למקום מחצבתו.

נספה עם כל משפחתו.

ר' הרשל פוקס (חרט)

העבודה היתה חייו וחיי כל בני־משפחתו, ממנה התפרנסו בדוחק. איש ישר־דרך עם אלוהים ואדם. בתו נמנתה עם חברי ההסתדרות הציונית.

לא נותר לו שריד.

ר' חיים רוזנברג

מפעילי המזרחי. תורם ומתרים לקרנות ואף מוסדות הצדקה לא קופחו על־ידו. בניו נמנו עם חברי התנועות הציוניות במקום.

נותרו שני בנים.

ר' יצחק מנדל מנדלזיס

ביגיע כפיו הוציא את לחמו. בקי באותיות הקטנות ומצניע לכת.

מלבד בן בישראל נספה עם יתר בני־משפחתו.

ר' שמואל גולדפרב

מוותיקי המזרחי במקום. נמנה עם הלומדים החשו־בים בעיירה. שיחות החולין שלו היו, לרוב, משופעות אמרות חז"ל והמדרש. נוח לבריות ומקובל על החרדים ואף מצא שפה משותפת עם אלה ששנו ופרשו.

נותרו ארבע בנות בישראל ואחת בצרפת.

ר' חיים נטע ארליכמן

מחסידי ראדזין. התפלל בשטיבל דחסידי־גור ונמנה עם חברי־ופעילי האגודה. הדור בלבושו ובעל־הופעה נאה שימש כנציגה במוסדותיה, כגון: בנק קופיאצקי ועוד.

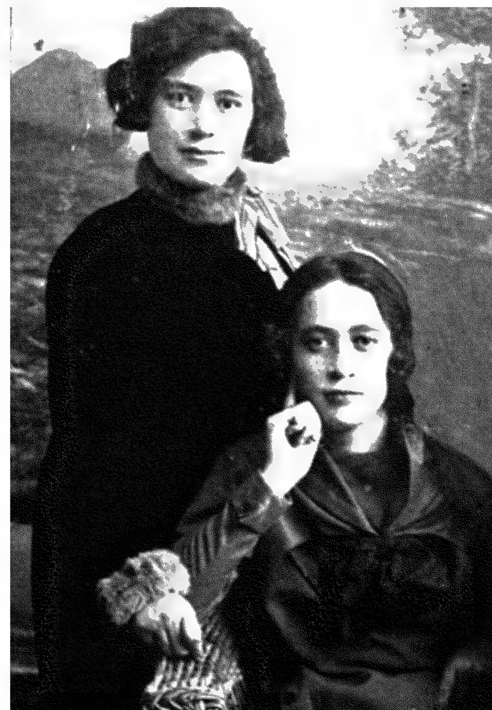
מלבד בן בחו"ל נספה עם כל משפחתו.

הרב ר' אלטר אליעזר הורביץ

רב דמתא משנת 1936. יהודי בעל־קומה והדרת־פנים. מגדולי היחש. נצר למשפחת ר' נפתלי מרופשיץ זצ"ל. בהילכות איסור־היתר נטה לחומרא. על רקע זה פרצו, לעיתים, חילוקי־דעות בינו לבין המו"ץ, ר' ישראל גרעיס, שנטה לקולא.

לשלוש־סעודות בשבתות נתכנסו אצלו מידידיו ותומכיו הרבים, על־מנת להקשיב לתורתו וכן ללוות את השבת־מלכתא, תוך שירה וזימרה מרוממי־נפש. סעודות אלה נתמשכו, לרוב, עד מאוחר בלילה ושימשו ליהודים רבים, שנתלבטו במשך ששת ימי החולין בבעיות פרנסה טורדניות ואחרות, מעין התפרקות נפשית והתעלות רוחנית.

שתי בנותיו הנאות והאינטליגנטיות היו מעורבות עם הבריות ומחבבות את השיחה. ושיחתן — שיחת תלמידי־חכמים — גרמה נחת־רוח לשומעיהן ומכל־שכן למשתתפיהן.

שתי בנות הרב —
דעם רב'ס צוויי טעכטער

הרב וכן חתנו, רפאל, היו בעלי־תפילה מצוינים — ותפילתם בחגים ומועדים שימשה מאורע בבית־המדרש הגדול.

הרב, הרבנית, שתי בנותיו וחתנו, משה רימאן, חלקו את גורל הקהילה כולה.

ר' פנחס ניסנגרטן

יודע ספר, חסיד, ובעל־תפילה ערב לאוזן. יד ימינו ובעל־שחרית של ר' ישראל'קה חזן (ויצמן).

אדם בעל־אופי שקט, עניו ומסביר פנים לגדול ולקטן.

נעקר ללא זכר

ר' הרש חיים לוסטגרטן

משכיל שקט, שמעולם לא התערב בין הבריות. את פרנסתו הוציא מהוראה לבחורים „בעלי־בתיים" ומכתי־בת בקשות, בכתב־ידו היפה להפליא, למוסדות הממלכ־תיים, כגון ; בית־משפט, עירייה, הנהלת המחוז וכדומה.

מכל משפחתו לא נותר זכר.

ר' שלום ברונר

בעל־מאפייה, שבקושי הוציא את פרנסתו למשפחתו הענייה.

נותרה בת.

ברוך קנובל

ממשכילי העיירה וחובב שיחה מובהק. טוב־לב, שהחיוך ושמחת החיים — אף בעוניו — לא משו לעולם מעל פניו.

לא נותר שריד.

ר' חיימל שטרוזנברג

חבר מזרחי, ששימש את מפלגתו באמונה.

נותר בן.

ר׳ ליביש דיטלצביג

יהודי חרד, מדקדק במצוות וחבר אגודת־ישראל.
נותר בן.

ר׳ יוסף צימרמן (ה„קטן״)

חרד ובן־תורה. מחסידי גור. שחדוות החיים היתה מסימניו המובהקים. שנים רבות חי בוורשה. אך מפעם לפעם „קפץ״ וחזר לעיירתו. בה גם נספה.
נותר בן בישראל.

יהודה ליפשיץ

בעל בית־דפוס. חבר מזרחי ותורם לקרנות.
לא נותר לו זכר.

ר׳ בן־ציון לבוביץ

מפעילי־וקנאי אגודת־ישראל. בכל להט נשמתו האמין, שכל סטייה — אף הקלה שבקלות — מדרך המסורת סופה התדרדרות והתפרקות, שתוצאותיהן מי ישורן.

נאמן להכרתו זו נלחם בכל כוחותיו, בתוך ביתו פנימה ומחוצה לו, בכל חדש שהבקיע לו דרך — על־אף רצונו.

מלבד שתי בנות בישראל נספה עם יתר בני־משפחתו.

יהודה גולדהר

אברך בן־תורה ומשכיל. מחברי־ופעילי המזרחי וצעירי־מזרחי. ישר־דרך ועומד על דעתו בתוקף — תכונה משפחתית מובהקת. נמנה עם טובי השחמטאים בעיירה. לאחר מות אביו, ר׳ יעקב, המשיך במסחר ייצור הנעליים, ניהלו בכשרון ובהצלחה והיה לראש־המשפחה: לאחים, לאחיות, ולאם החורגת — תוך הבנת גומלין מאקסימלית.

אשתו היתה מורה בבית־הספר לבנות „יבנה״.

בקיץ 1942 הפך ביתו למקום־מפגש נציגי הנוער, תוך נסיון נואש ליזום תנועת התנגדות לשם סיכול מזימות הנאצים.

נספה עם כל משפחתו.

ר׳ הרשל ווגנר

חבר המזרחי מאז היווסדו. ישר־דרך ונעים־הליכות.
נותרו בן ובת.

אלמנת ר׳ הרשל שניפר

בעלת־חנות בפינת השוק ורחוב ריטוויאנסקה. ניהלה את ביתה בכבוד ורווחה. בתה, סימה, נמנתה על חברות „הנוער־הציוני״. הבן, דוד, היה מחשובי פעילי השומר־הצעיר, פארטיזן ולוחם גיטו וורשה. שם גם נספה.
נותר בן.

קופל רוטנברג

טיפוס של „עמך״ מובהק. שמחה וחדוות חיים, פשטות ושכל ישר של אדם שנולד בחיק הטבע, הומור בריא ושופע מילי דבדיחותא — כל אלה תכונות נפשיות יקרות, שהפכו אותו לאדם מקובל מאוד בחוגי מכריו ומחוצה לו.

ביום ה„גירוש״ ברח היערה, שם החזיק מעמד מספר חודשים. ובהציק לו הרעב פנה לכפר מולדתו, טורסק, תוך תקווה למצוא מחסה אצל חברי נעוריו. אך, כרגיל בימים ההם, התנכרו לו „חבריו״ ורצחוהו נפש.

לא נותר לו שריד.

ר׳ גבריאל בקר

מפשוטי העם היה — אך מלא על גדותיו אהבה וטוב לב לכל אדם באשר הוא אדם.

תכונה נפשית זו מצאה את ביטוייה, וגרמה לו נחת־רוח שאין למעלה הימנה, בהינתן לו האפשרות להשתתף בהגשת עזרה לנצרכים כחבר ועד קופת גמילות־חסדים וכדומה.

משה איזנברג

עירני וחרוץ. סימן היכר: ואימא איפכא...
נותרו שתי בנות.

ר׳ חנוך פריס

בעל־בית ישר ותמים־הליכות. לא סטה, כמלוא נימה, ימינה או שמאלה, הן בדברים שבין אדם למקום והן

ביחסיו שבין אדם לחברו. מחסידי גור ומשתתף בכל דבר צדקה.
נספה עם כל משפחתו.

ר׳ נחמיה ניסנצביג

מגדולי־יִצרני מקלות לסוסים (ביצ׳יסקעס) ומקלות טיול — תעשייה חשובה במקום, שממנה התפרנסו עשרות משפחות, יהודים ולא יהודים כאחת.
מלבד שלושה בנים נספה עם יתר בני־משפחתו.

יוסף בלושטין

מנהל בית־מלאכה לתפרות. משכיל ויודע ספר. בעיתות הפנאי, בימי שבת ומועד, הרבה לעיין באותיות הקטנות וידע מה להשיב.
מחברי־ופעילי המזרחי.
נותרו שלושה בנים בישראל.

ר׳ אליעזר וינברג

מעשירי המקום וסוחר ממולח.
נותרו שני בנים ובת.

ר׳ ברל סולאז׳ (ה„צהוב")

יהודי פיקח ויודע ספר. קיים את המאמר: „טוב תורה עם דרך־ארץ". ואכן, כל בניו ובנותיו התקיימו על יגיע־כפיהם.
נותרו שלוש בנות ובן.

ר׳ שלמה ליפשיץ

מחשובי־סוחרי התבואה. נבון וישר. נוח לבריות ופעיל במוסדות הצדקה.
נותרו שני בנים ובת.

ר׳ יצחק מאיר ארליך, מו"ץ

תמים עם אלוהים ואדם. מחסידי גור. מחוץ ל„והגית בו יומם ולילה", פשוטו כמשמעו — לא ידע מעולם נחת מהי.

לא נותר שריד.

ר׳ אברהם ניסנבוים

מחברי־ופעילי מזרחי מראשית ימיו. מנציגיו הקבר־עים במועצת הקהילה, בבנק ספולדזילצ׳י, בהנהלת בית־הספר מזרחי, בתלמוד־תורה ועוד.
נותרו שני בנים ושתי בנות.

ר׳ יצחק מאיר זילברברג

חבר אגודת־ישראל ואדם ישר־דרך.
נותרה בת.

ר׳ ליביש השל׳ס

אדוק וחסיד נלהב. חבר אגודת־ישראל.
נותרו שתי בנות.

ר׳ מוטל סולניק

פרנסתו מהדוכן בשוק לא היתה קלה ואף לא בשפע. עם־זאת לא מנע את עצמו מלקבוע עיתים לתורה.
לא נותר שריד.

ר׳ אברהם טננבוים

אף ר׳ אברהם כילכל את ביתו מדוכן בשוק. בניו היו מפעילי השומר־הצעיר ומועדון הספורט „הכח".
נותרו שלושה בנים.

מוטל פומרנצבלום

מעסקניה המסורים והנאמנים ביותר של ההסתדרות הציונית במקום. עמד בראשה במשך שנים רבות. נציגה במוסדות שונים, כגון: העירייה, הקהילה ועוד.
בזמן המלחמה היה פעיל במטבח לעניים ולפליטים. לאחר ה„גירוש" נתפס על־ידי הנאצים, בחושו לעזרת אשתו וילדיו, שהיו חבויים בבונקר, ונשלח ל„יודנ־שטאט" בצוזמיר.
לא נותר לו שריד.

משה ניסנגרטן

מפעילי־וחבר הוועד של ההסתדרות הציונית. לאחר מות אביו המשיך במסחר הבדים והפך לראש־המשפחה. נמנה על עשירי העיירה. בעל־יוזמה וכושר פעולה וממוקירי תלמידי־חכמים. אחיו, ל׳זר, גורה ונהרג לאחר ה„גירוש" — ואילו הוא ואחותו נספו בפוניאטוב.

ר' יוסף ניסנגרטן

עניו ומצניע לכת. תמיד השתרך בצדי הדרכים ומעולם לא שמעהו איש מרים את קולו. פרנסתו לא היתה בריווח — אך ניהל את ביתו בכבוד וקיים „איזהו עשיר השמח בחלקו".

לא נותר זכר.

ר' זליג הנגלטרוב

יהודי שהחיוך לא מש מעל פניו והשמחה, שמחת־החיים, היתה שרויה במעונו. טוב־לבו השרה אווירה של רוגע על כל מי שבא איתו במגע. מפעילי המזרחי. גם בניו ובנותיו המשיכו בדרכו ונמנו עם פעילי ההסתדרויות הציוניות במקום.

מלבד בת בישראל נספה עם כל משפחתו.

יהודה מילגרום

אברך מפשוטי־העם. ישר וחרוץ.

לא נותר שריד.

ר' שלום גולדפרב

מפעילי אירגון בעלי־המלאכה. מסור לתפקידים שנטל על עצמו מתוך התנדבות.

לא הותיר זכר.

ר' הרשל שיף

יודע ספר ונבון, שלא השכיל לפרנס את בני־בית אלא בקושי. חבר מזרחי ופעיל במוסדותיו ומפעליו.

אבד כל זכר.

ישראל'יש אולסטר

אברך משכיל ובן־תרבות. חבר וותיק של ההסתדרות הציונית ונואמה המרכזי באזכרות־האבל לד"ר הרצל ז"ל וכדומה.

מורה לעברית ובקי וידען גדול בספרותה. מרובים יודעי העברית בעיירה, שרכשו את ידיעותיהם הראשוניות והיסודיות אצלו. שנים רבות חי בלודז', אך בשנים האחרונות חזר למקום הולדתו.

מלבד בן נספה עם כל המשפחה.

ר' ליביש פפרמן

מפעילי המזרחי במקום ונציגה הקבוע בקהילה ובמועצת העיר, בה שימש, במשך שנים, כחבר הנהלתה („לאווניק").

על־אף גילו לא היסס, לפני ה„גירוש", להירשם ל„אמלר", חברה גרמנית לסלילת כבישים, בהסתגלו במהירות לעבודה המפרכת ולתנאי־החיים הקשים.

עם חיסול „אמלר" הועבר, ביחד עם כל חברי המחנה, לסקארז'יסק. החזיק מעמד זמן־מה. אך התנאים הסאניטריים הקשים, נוסף על החומריים, הכריעוהו. חלה בטיפוס ונפח את נשמתו.

נותרו שתי בנות ובן.

יעקב בומשטיק

בעל־חנות קטנטונת בפינת השוק ורחוב קראקובסקה, שממנה צריך היה לפרנס משפחה ולחנך ילדים, כיאות לבעל־בית בישראל. ולאוו מילתא זוטרתא היא!

ליביש בלום

אברך זריז ונבון. בזמן המלחמה לא פעם היה שרוי בסכנה ונחלץ ממנה. אך בבוא יום הפקודה, „יום הגירוש", לא עמדה לו זריזותו ונספה עם כל המשפחה.

יוסף גאלדשטיין מעלבורן / טאג־בוך פון געטא

1.9.1939 — י״ז אלול, תרצ״ט

באהערשט פון געפילן פון נערוועזער שפאנונג און האפענונג, אז אפשר וועט מען דאך אפקומען מיט בלויזער שרעק פון די נאצי־דייטשע דראאונגען — איז ווי א דונער אראפגעפאלן די ידיעה, אז די דייטשן האבן היינט, אין די פרימארגן־שעה׳ן אנגעגריפן די פוילישע גרענעצן. דער קריג, פאר וועלכן כ׳האט אזוי געציטערט — איז לײדער געווארן א טרויעריקע ווירקלעכקייט!

2.9.1939 — י״ח אלול, תרצ״ט

ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז די פוילישע מאכט־ארגאנען זענען, טראץ די פארטומלנדיקע פאטריאטישע אויסרופן, ווייט נישט געווען צוגעגרייט צו דעם אומגלייכן פארמעסט מיט דער ריזיקער דייטשער, מעכאניזירטער קריגס־מאשין. אויפן מיליטערישן געביט ווי אין דער ווירטשאפט פון די קריגס־וויכטיקע ארטיקלען — האט געהערשט פולע דעזארגאניזאציע. צווישן אנדערן האט מען שוין געפילט אן ערנסטן מאנגל אין בענזין. ס׳האבן אויך שוין אנגעהויבן שטראמען אין שטעטל פליטים פון די פוילישע מערב־געביטן.

3.9.1939 — י״ט אלול, תרצ״ט

אין קעגנזאץ צו דער אומפעאיקייט אויפן מיליטערישן געביט איז די פוילישע שטייערן־מאכט געווארן זער אקטיוו ביים אויספרעסן פון די יידן — מיט אפענע דראאונגען — אלערליי שטייערן, אפילו שוין באצאלטע, און אויף א יאר פאראויס.

4.9.1939 — כ׳ אלול, תרצ״ט

מצד דער ארטיקער שול־מאכט איז דערשינען אן עפנטלעכע מעלדונג וועגן דער נארמאלער פונקציאנירונג פון שול־וועזן. אט איז א באווייז פון דער דערשטוינענדיקער טעמפקייט אין אפשאצן די מיליטערישע לאגע מצד די פאראנטווארטלעכע מאכט־ארגאנען!

5.9.1939 כ״א אלול, תרצ״ט

דינסטיק, דעם פינפטן סעפטעמבער, איז דאס שטעטל געווארן באמבארדירט און ס׳זענען געפאלן די ערשטע יידישע קרבנות, אין דער דלוגע גאס, פון דער משפחה פון מאיר כהן (איוואנסקער). דאס האט ארויסגערופן א בהלה אין שטעטל און דער רוב מענטשן צעלויפן זיך אין די וועלדער, פעלדער א.ד.גל.

6.9.1939 — כ״ב אלול, תרצ״ט

היינט, מיטוואך, איז אויסגעבראכן א גרויסע שרפה אין שטעטל. די שרפה האט זיך אנגעהויבן אין באד־געסל און זיך פונאנדערגעשפרייט ביז צום מאגיסטראט.

8.9.1939 — כ״ד אלול, תרצ״ט

אין דער נאכט פון 7־טן אויפן 8־טן סעפטעמבער — ארײנמארש פון די דייטשע חיילות אין שטעטל אן יעדן ווידערשטאנד. די צעלאפענע יידישע באפעלקערונג לעבט אין גרויס פחד. מ׳האט מורא, אז אט־באלד און ס׳וועלן זיך אנהייבן די גרויסע רעפרעסיעס.

9.9.1939 — כ״ה אלול, תרצ״ט

יידן קומען אײנציקווייז צוריק אין שטעטל. די דייטשן לאזן צוריקגיין אין די היימען, פארהאלטן נישט קיינעם און פארפירן, דא און דארט, אפילו א פריינטלעכן שמועס. מ׳איז אנגענעם איבערראשט. מ׳הייבט אן טראכטן, אז אפשר זענען טאקע די אלע ידיעות וועגן דייטשער גרויזאמקייט — נאר גרויל־פראפאגאנדע?

10.9.1939 — כ״ו אלול, תרצ״ט

פון דעם טאָג אָן הייבן די דייטשן אָן מיט קליינע שיקאַנעס און עפנטלעכע באַליידיקונגען קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. זיי כאַפּן אויף פאַרשידענע שמוציקע אַרבעטן, באַזונדערס אין די קאַשאַרן, און ווייזן באַלד, וואָס זיי קאָנען. די דאָזיקע אַרבעטן און דער עיקר די באַליידיקונגען האָבן טאַקע ווי געטון, אָבער ס'האָט זיך דאָך געשאַפן דער איינדרוק, אַז ס'איז נישט אַזוי שרעקלעך ווי מ'האָט זיך פאָרגעשטעלט און מ'עט נאָך ווי ס'איז, מן־הסתם, דורכקומען.

אין די ימים־נוראים און סוכות קומען זיך נאָך יידן צוזאַמען אין פריוואַטע מניינים.

אסרו־חג סוכות ת״ש

גלייך דעם ערשטן טאָג נאָך סוכות ווערן פּראָקלאַ־מירט די טרויעריק־באַרימטע „נירנבערגער־געזעצן" פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. צווישן אַנדערן: אַז יידן מוזן אויפגעבן זייערע געשעפטן; אָפּגעבן זייערע הייזער און פאַרמעגנס בכלל; און אַז אַ ייד טאָר נישט באַזיצן מער ווי 150 זל' מזומן.

26.10.1939 — י״ג חשון, ת״ש

אין דעם טאָג הייבט אָן אַמטירן אין שטעטל דער ערשטער דייטשער פּאָליציי־פּאָסטן, בראש פון וועלכן ס'איז געשטעלט געוואָרן דער גוט־אויסגעשולטער ס״ס זשאַנדאַרם: קאָמענדאַנט בראַון. אין דעם דריטן טאָג פון זיין איבערנעמען די מאַכט ווערן אַרעסטירט 5 יידישע שטאָט־בעלי־בתים, ווי פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר דער אָרדענונג און „גוטער" אויפפירונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. די 5 אַרעסטירטע זענען: אפרים זינגער, יחיאל ניימאַן, שמחה שוואַרץ, איטשעלע ראָזנמאַן און בן־ציון ריזנבערג.

פאַר אַ גרויסער געלט־קויציע ווערן די אַרעסטירטע, נאָך שווערער מי, באַפרייט.

נאָוועמבער 1939 — חשון, ת״ש

אין די ערשטע טעג פון נאָוועמבער 1939 ווערט, דורך דעם „לאַנדראַט" אין אָפּט, נאָמינירט דער ערש־טער יידישער קהילה־ראַט פון די ווייטער אויסגערעכנטע פּערזאָנען: 1. יחיאל ניימאַן — פאָרזיצער. 2. אפרים זינגער. 3. הערשל גאָלדבערג. 4. לייביש שניפּער. 5. הערשל ווינער. 6. אלטער באַנד. 7. ד״ר קירשנבוים און 8. יוסף קעסטנבערג. זייער פאָרמעלער טיטל: „יידישער עלטעסטן־ראַט", שפּעטער: „יודנראַט". אין אַ גאַנץ קורצער צייט באַפרייט זיך יחיאל ניימאַן פון דער פּרעזעסור און אויף זיין אָרט ווערט דורך דעם „עלטעסטן־ראַט" באַשטימט ה' אפרים זינגער. דער לעצטער האָט די דאָזיקע שווערע, פאַראַנטוואָרטלעכע פונקציע אויסגעפירט ביז צום לעצטן טאָג פון דער עקזיסטענץ פון דער יידישער קהילה אין סטאַשעוו, דעם 8־טן נאָוועמבער 1942, דעם טאָג ווען ער אַליין איז דער ערשטער געפאַלן אַ קרבן פון די דייטשע מאַסן־מערדער.

די ערשטע קאָנטריבוציע

25.11.1939 — י״ג כסלו, ת״ש

שבת, דעם 25־טן נאָוועמבער, האָט דער „עלטעסטן־ראַט" באַקומען דעם שטרענגן און דרינגנדיקן באַפעל צוצושטעלן דער דייטשער מאַכט אַ קאָנטריבוציע אין דער הויך פון 200 טויזנט זלאָטעס — ביז מאָנטיק דעם 27.11, 9 פרי. אין קעגנפאַל — האָבן די דייטשן געדראָט — וועלן אַלע יידן אַרויסגעטריבן ווערן פון דער שטאָט.

אין דעם מצב, אין וועלכן די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך דעמאָלט געפונען — האָט די דאָזיקע קאָלאָ־סאַלע סומע אָנגעוואָרפן ממש אַן אימה אויף דער נידערגעשלאָגענער עדה.

ס'איז געווען אַן ערנסטע געפאַר, אַז ביים בעסטן ווילן וועט די פאַראָרעמטע קהילה נישט זיין בכוח די קאָנטריבוציע צוזאַמענצושטעלן.

אויף גיך האָט דער „עלטעסטן־ראַט" צונויפגערופן אַ גרעסערע באַראַטונג פון געווענע געזעלשאַפטלעכע טוער. נאָך אַן אינערלעכער שקלאַ־וטריא, איז די באַפעלקערונג איינגעטיילט געוואָרן אין קאַטעגאָריעס — לויט די אינדיווידועלע מעגלעכקייטן פון יעדן איינעם. ביז זונטיק 2 ביינאַכט — איז די געפאָדערטע געלט־סומע געשאַפן געוואָרן.

מאַנטיק פרי, דעם 27.11, האָבן 3 מיטגלידער פון „עלטעסטן־ראַט" איבערגעפירט די קאָנטריבוציע קיין צייכער.

זאָל דאָ באַמערקט ווערן, אַז אויך אין דער דאָזיקער שווערער צייט, האָבן זיך געפונען אומפאַראַנטוואָרט־לעכע מענטשן, וועלכע זענען אין דעם טאָג אַוועק פון דער שטאָט, כדי זיך אַרויסצודרייען פון דער גויט־אַקציע. נישט געקוקט דערויף, וואָס מיט דעם האָבן זיי געשטעלט אין געפאַר די גאַנצע ידישע קהילה, זיי אַריינגערעכנט.

דעצעמבער 1939 — כסלו־טבת, ת"ש

נישטאָ אַ טאָג, וואָס זאָל נישט ברענגען קיין נייע גזירות קעגן ידן. צווישן אַנדערע, ווערן, אָנהייב דעצעמבער, אַלע ידישע איינוווינער פון 10 יאָר אָן פאַרפליכטעט צו טראָגן אויף דער לינקער האַנט אָן „אַפּאַסקע" ד. ה. אַ ווייסע באַנד מיט אַ בלויען מגן־דוד. פאַר נישט אויספירן דעם באַפעל — דראָט, ווי געווייג־לעך, טויט־שטראָף. אגב, ווערט דער נאָמען פון „עלטעסטן־ראַט", אין דער צייט, געענדערט אויף „יודנ־ראַט" און אַזוי בלייבט ער שוין ביז צום טרויעריקן סוף.

אין דעם חודש קומען אָן אין שטעטל די ערשטע ידישע פליטים פון קאַליש, וועלכע זענען דורך די נאַצי־באַנדעס געצוווּנגען געוואָרן, אין משך פון אַ האַלבער שעה, צו פאַרלאָזן זייערע היימען. איבער־לאָזנדיק הינטער זיך זייער גאַנצן האָב און גוטס, וואָס איז געזאַמלט געוואָרן אין משך פון דורות.

אין געציילטע טעג שפּעטער, קומט אָן אַ נאָך גרעסערע צאָל פליטים פון לאָדזש, וועלכע זענען, אויף אַן ענלעכן אופן ווי די קאַלישער, פאַרטריבן געוואָרן פון זייערע היימען.

כדי צו באַזאָרגן די געליטענע פליטים, וועלכע זענען, אין גרעסטן טייל, אַרויס בעירום ובחוסר־כל, מיט לעבנסמיטל און וווינונגען — האָט דער „יודנראַט" גערופן אַ גרעסערע געזעלשאַפטלעכע באַראַטונג. אויף וועלכער פּרעזעס זינגער האָט אויפגעפאָדערט די באַפעלקערונג צוזען דעם מאַקסימום פאַר די געטראָ־פענע ברידער. אויף דער באַראַטונג איז אויפגעשטעלט געוואָרן, ביי דער זייט פון „יודנראַט", אַ הילפס־קאָמיטעט פון פאָלגנדן צונויפשטעל:

ישראל באַנד, מאַניע באַנד, יוסף דונאַיעץ, חיים פרידמאַן, מאָטיע פלאָדערוואָסער, רויזע פוקס, שלמה גראָף, שימע הענגלמירויב, פייוול הויטמאַן, מענדל ליפשיץ, לייביש ליפשיץ, דוד שניפּער, משה אהרן שטאָלרים, חנה ווינער, ישראל וויטובערג, רחל ראָזנ־בלום־פעפער, אהרון משה ראָזנבלום און יוסף גאָלד־שטיין.

אַ דאַנק דער ענערגישער און איבערגעגעבענער אַרבעט פון הילפס־קאָמיטעט, זענען די אומגליקלעכע איינגעטיילט געוואָרן צווישן דער אָרטיקער ידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט לרוב פרייוויליק, אָבער מאַנכע נאָר אונטערן דרוק פון דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג, געשטעלט צו דער דיספּאָזיציע פון די פליטים אַ צימער אָדער צוויי. גלייכצייטיק זענען די פליטים באַזאָרגט געוואָרן מיט טרוקענער פאַרפלעגונג, וועלכע איז געוואָרן סובסידירט דורכן „יודנראַט".

26.1.1940 — ט"ז שבט, ת"ש

אין דעם טאָג איז דורך דעם „יודנראַט", ביי דער אַקטיווער מיטהילף פון דערמאָנטן געזעלשאַפטלעכן הילפס־קאָמיטעט, געעפנט געוואָרן אַ פאָלקס־קיך, אין לאָקאַל פון חסידישן בית־המדרש אויף דער ריטווינער גאַס, ווו ביז 400 פליטים האָבן, 3 מאָל אין טאָג, באַקו־מען זייער פאַרפלעגונג.

29.1.1940 — י"ט שבט, ת"ש

אין דעם טאָג איז אָנגעקומען אין שטעטל אַן עקס־פּעדיציע פון 150 ס"ס לייט, אונטער דער לייטונג פון אָבערשטורמפירער וואַטמאַן — מיטן ציל צו ליקווידירן ידישע געשעפטן, און בכלל קאָנפיסקירן און רויבן ידיש אייגנטום.

יעדן טאָג האָט די באַנדע דורכגעפירט שטרענגע רעוויזיעס און די אַנטדעקטע סחורות, ווי: מאַנופאַקטור, גאַלאַנטעריע, לעדער, שיך, מעבל, שמוק־זאַכן א.ד.גל.— צוגענומען און אָפּטראַנספּאָרטירט אינעם אַלץ איינ־שלינגנדיקן דייטשלאַנד.

אין דער דאָזיקער רויב־אַקציע האָבן זער פיל צוגעהאָלפן די אָרטיקע פּאָליאַקן און פאָלקס־דייטשן פון די שכנ׳ישע דערפער ווי: שעליעץ, גזשיבעוו און פשעטשעוו, ביי פּלאָנטש. קאָנענדיק גוט די אָרטיקע פאַרהעלטניסן האָבן די לעצטע, מיט זייערע מסירות די צאָל פון די, וועלכע געניסן פון דער קיך, איבער 600 נפשות, פליטים ווי אָרטיקע. כדי צו דעקן די גרויסע הוצאות, מיט וועלכע די דאָזיקע טעטיקייט איז געווען פאַרבונדן, איז באַשטימט געוואָרן אַ חודש־אָפּצאָל, וועלכן די סטאַשעווער, מער־ווייניק נאָך

מטבח עממי בבית־המדרש החסידי — די פאָלקס־קיך אין חסידישן בית־המדרש.

און רויב אויף אייגענער האַנט, געהאַט אַ גאַר גרויסן חלק אין די צרות און רעפּרעסיעס, וואָס האָבן אומ־אויפהערלעך זיך געשאָטן אויף די יידישע קעפּ. צווישן די לעצטע האָט זיך מיט אַ באַזונדערער אכזריות אויס־געצייכנט — דער פאָלקס־דייטש יענדרעק פון שעליעץ.

די דאָזיקע באַנדע האָט געבושעוועט אין שטעטל, זייענדיק אַרעמקייט און אומגליק ביז אָנהייב מאַי. בעת דער גאַנצער צייט איז דער „יודנראַט" געצוווּנגען גע־וואָרן אויסצוהאַלטן די עקספּעדיציע מיט אַלע נייטיקע, ריכטיקער: געפאָדערטע הצטרכות׳ן.

1.3.1940 — כ״א אדר א׳, ת״ש

מיטן פאַרגרעסערן זיך פון דער צאָל פליטים אין שטעטל פון איין זייט און מיט דער וואַקסנדיקער אָרעמקייט פון דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג פון דער אַנדערער זייט — איז די קיך־לייטונג געצוווּנגען געוואָרן צו פאַרברייטערן די הילפס־טעטיקייט, דורך אַרויסגעבן אַ גרעסערע צאָל מיטיקער פאַר די נויט־באַדערפטיקע. צום ערשטן מערץ 1940 דערגרייכט שוין פאַרמעגלעכע יידן, האָבן רעגולער און מיט פאַראַנט־וואָרטלעכקייטס־געפיל געצאָלט.

מאַי 1940 — אייר, ת״ש

פטור געוואָרן די ס״ס־באַנדע — לאָזט זיך אַראָפּ אַ נייע צרה אויפן שטעטל: אַ קאָמפּאַניע פון וואַלד־מיליטער, א. ג. „לעשניאַקעס", האָט זיך באַזעצט אין דער געגנט און גענומען פייניקן די אויסגעמאַטערטע יידישע באַפעלקערונג.

הגם זייער אויפגאַבע איז געווען צו פאַרנעמען זיך בלויז מיט וואַלד־ענינים, מיט וועלכע יידן האָבן, אין דער קריגס־צייט, מער קיין שום שייכות נישט געהאַט — האָבן זיי אָבער מיט אייפער מקיים געווען די „מצוה" פון שלאָגן און ראַבירן יידן, ווו און ווען ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן.

ערב־שבועות 1940

ערב־שבועות, 10 פרי, איז דערשינען אין לאָקאַל פון „יודנראַט" אַ באַאַמטער פון דער עלעקטריציטעט־

געזעלשאַפט „זעאַרק״, אין דער באַגלייטונג פון 2 אָפיצירן פון פריער־דערמאָנטן וואַלד־מיליטער. פאָדערנדיק, אַז דער „יודנראַט״ זאָל דעקן די הוצאות פאַרן באַנוצן עלעקטרישן שטראָם אין מיליטערישן פּאַווילאָן, אין דער הויך פון 2.200 זלאָטעס, פאַר דער צייט, וואָס די ס״ס־עקספּעדיציע האָט זיך דאָרט אויפגעהאַלטן. אויף דעם דרייסטן ענטפער פון פּרעזעס ה׳ זינגער, אַז דער „יודנראַט״ איז פאַרפליכטעט אויסצופירן נאָר די באַשלוסן פון לאַנד־ראַט — האָבן זיך די ווילדע וואַלד־בעסטיעס אַ לאָז געטון אויף די אַנוועזנדיקע יודנראַטלער און בעיקר אויפן ה׳ זינגער. זיי האָבן אים שווער צעשלאָגן, מיט זיך מיטגענומען און שפּעטער אים אָפּגעפירט קיין איוואַנסק צום אויבערקאָמאַנדיר פון די „לעשניאַקעס״ צושטעלן אים פאַר אַ מיליטער־געריכט. 2 מיטגלידער פון „יודנראַט״, ד״ר קירשנבוים ז״ל און ה׳ גאָלדבערג ז״ל, זענען באַלד נאָכגעפאָרן קיין איוואַנסק און, אינטערווענירנדיק ווו מ׳דאַרף, איז ה׳ זינגער, נאָך שווערער מי און לאַ־יחרץ־געלט, באַפרייט געוואָרן.

1.7.1940 — כ״ה סיון, ת״ש

דעם 1־טן יולי לאָזט זיך אַראָפּ אַ נייע גזירה. פון קרייז־אַרבעטס־אַמט אין אָסטראָווצע קומט אָן דער באַפעל פון צוואַנגס־אַרבעט פאַר יידן. דער באַפעל הייסט: יעדער ייד, אין עלטער פון 15 יאָר אָן, איז אָבליגאַטאָריש פאַרפליכטעט 2 טעג אין דער וואָך צו אַרבעטן פאַר דער דייטשער מאַכט אין שטאָט. ווי אַן אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פון דער גזירה — ווערט אָרגאַניזירט ביים יודנראַט דער יידישער אַרבעטס־אַמט.

15.7.1940 — ט׳ תמוז, ת״ש

דעם 15־טן יולי הייבט אָן איר טעטיקייט אין סטאַשעוו די שטראָסן־בוי־געזעלשאַפט „אעמלער״.

אין דער שפּיץ פון דער אָרטיקער „אעמלער״־אָפּטיילונג שטייען גוט־אויסגעשולטע מערדער מיט דעם ווילדן טיראַן שטיצלער בראש.

דער יידישער אַרבעטס־אַמט אויפן אָרט ווערט אויפגעפאָדערט צוצושטעלן אַרבעטס־כוחות פאַר „אעמלער״ אויף דעם אָפּשניט פון דער 5־טער אויטאָסטראַדע, וואָס גייט דורך סטאַשעוו.

אַחוץ די אייגנטלעכע שאָסיי־אַרבעטן האָט די געזעלשאַפט אויך דורכגעפירט, מיט דער הילף פון די אומזיסטע, געפּייניקטע יידן, מעליאָראַציע־אַרבעטן אין סטאַשעוו און אומגעגנט. צווישן אַנדערע אויך דאָס אויסטריקענען די זומפּן פון ראַדזשיקעוו, אויפן וועג ווו ס׳האָט אַמאָל געוווינט (חוץ גאַרבער ביז צו דעם) אַזויגערופענעם: „כאַלערישנע צמענטאַזש״.

ריכוז יהודים שנחטפו ע״י הגרמנים למשלוח למחנה־עבודה לביכוב, ע״י לובלין — געכאַפּטע יידן ווערן קאָנצענטרירט אָפּצושיקן אין אַרבעטס־לאַגער ביכעוו, ביי לובלין

פרייטיק, 12.9.1940 — ט׳ אלול, ת״ש

אין דעם טאָג איז פאָרגעקומען די ערשטע אַקציע פון כאַפּן יידן און אַפּשיקן אויף צוואַנגס־אַרבעט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער.

9 פרי איז דאָס שטעטל אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַלע זייטן דורך ס״ס־לייט, זשאַנדאַמעריע און רעגולער מיליטער — און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ געיעג נאָך יידן אין די גאַסן, שטובן, בוידעמער, קע־לערן א. אַ. וו. די געכאַפּטע 260 מענטשן האָט מען געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג אויף דער טאַרגאָוויצע. 20 זענען באַפרייט געוואָרן דורך דאָקטוירים און די איבעריקע 240 מענטשן זענען, אין דעמזעלבן אָוונט, אַפּגעשיקט געוואָרן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער מיעכאוּר־וויעלקי, ביי לובלין.

דאָרט זענען אומגעקומען: ישראל גולא (פייגל ראכעס איידעם) און בעריש בראָנער, זון פון ירמיהו און פועה בראָנער (אייניקל פון רחל די בעקערין).

די זענען געווען די ערשטע יידישע לאַגער־קרבנות פונעם שטעטל. ערשט אין דעצעמבער, נאָך העכער 3 חדשים׳דיקער צוואַנגס־אַרבעט, אונטער די שווערסטע באַדינגונגען — זענען די מענטשן באַפרייט געוואָרן.

סוף סעפטעמבער 1940 — סוף אלול, ת״ש

אין דער צייט איז דורכן דייטשן לאַנד־ראַט אין אָפּט נאָמינירט געוואָרן מאַגיסטער סוכאָן אַלס שטאָט־בורמיסטש, אויפן אָרט פון אַרעסטירטן און אַרויסגע־שיקטן ראַטשינסקי. דער נייער בורמיסטש האָט באַלד אַרויסגעוויזן זיינע פאַרברעכערישע כוונות. יעדן טאָג האָט ער אויסגעפונען נייע גזירות, טעראָריזירנדיק און שאַנטאַזשירנדיק די יידישע באַפעלקערונג ביז צום לעצטן חורבן־טאָג. אָט איז איינער פון זיינע „אויפ־טוען״:

אין אַ געוויסן דאָנערשטיק האָט ער, דורך אַלאַר־מירן מיט אַלע שטאָט־גלעקער, צוזאַמענגערופן אַלע קריסטלעכע איינוווינער פונעם שטעטל, אויפהעצנדיק זיי קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. גלייכצייטיק האָט ער פאַראָרדנט די פייערלעשער צו פאַרניכטן די מויער פונעם אַלטן יידישן בית־עולם, כדי צו שאַפן אַ פרייען וועג פון מאַרק, דורך דער שול־גאַס, צו דער בלאָניע. אגב, האָבן זיך די פּאַליאַקן ווי ווילדע אַוועקגעלאָזן צו דער דאָזיקער „הייליקער״ אַרבעט.

15.10.1940 — י״ג תשרי תש״א

אַ טאָג פאַר ערב־סוכות האָט אַ גרופּע זשאַנדאַרמע־ריסטן, מיטן פאָלקס־דייטש קאַרל טידאָנע **בראש, אַרעסטירט** לייזער ברענדזעל (**גאַרבער**), **איינשפּאַרנדיק אים אין אַ באַזונדערער צעלע אינעם שטאָטישן אַרעסט־הויז. נאָכן פייניקן אים און זיך „פריילעך״ מאַכן אויפן חשבון פונעם ייד — האָבן זיי אים לסוף אויפגעהאָנגען.**

צומאָרגנס 7 פרי האָט דער וועכטער פון דער קאָזע (אַרעסט־הויז) דערקלערט, אַז ברענדזעל האָט זיך אַליין... אויפגעהאָנגען. אין שטעטל זענען אַרומגעגאַנגען עקשנות־דיקע קלאַנגען, אַז דער פאַרברעכן איז אינסצעניזירט געוואָרן דורכן שטאָט־סעקרעטער צוקיערסקי, **אַ שכן פון דערמאָרדעטן** ברענדזעל, **וועלכער האָט פון תמיד גע־זוכט אַ וועג פּטור צו ווערן פונעם ייד מיט דער גאַרבאַרניע.**

דער פאַקט האָט אָן איבעריקן מאָל באַוויזן ווי ווייט אויסזיכטסלאָז און הפקר׳דיק ס׳איז דאָס יידישע לעבן אינעם פיינטלעכן אַרום.

*

אינצווישנצייט זענען געלאָפן די טעג און די וואָכן. אין דער דאָזיקער אַטמאָספער פון שרעק און שוצלאָזי־קייט האָבן יידן געמוזט שטיין צו פאַרפיגונג נישט נאָר פון די דייטשן — נאָר אויך פון בורמיסטש סוכאָן, **וועלכער האָט יעדעסמאָל אָן אַנדערן פאַרשפּאַרט אין דער „טשעמניצע״ (אַ נאַסער, פינסטערער בונקער), כדי אויסצופרעסן — אונטער דער דראָאונג אַרויסצוואַרפן פון דער דירה — גרעסערע געלט־סכומים, בעיקר אַזוי גערופענע: „ווייכע״ (דאָלאַרן).**

יוני 1941 — סיון, תש״א

אין דעם חודש ווערט אויפגעשטעלט, אויף דער אויפפאָדערונג פונעם לאַנד־ראַט אין אָפּט, די יידישע פאָליציי, אַזויגערופענע: „אָרדענונגס־דינסט״.

30.12.1941 — י׳ טבת, תש״ב

ס׳באַווייזן זיך עפּנטלעכע מעלדונגען אין די גאַסן, אַז פון ערשטן יאַנואַר 1942 אָן, טאָר קיין ייד נישט פאַרלאָזן סטאַשעוו אָן אַ דערלויבניש פון לאַנדראַט אין אָפּט. יעדער ייד, וואָס וועט זיך געפונען אויסער די גרענעצן פון שטאָט, נאָך דעם טערמין, וועט דערשאָסן ווערן.

די דאָזיקע גזירה האָט שטאַרק געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט געלעבט פון האַנדל אין די אַרומיקע דערפער. ווען דער דאָזיקער עקאָנאָמישער צווייג איז פאַרשניטן געוואָרן, זענען פיל יידן געבליבן אָן מיטלען צום לעבן.

6.1.1942 — י״ז טבת, תש״ב

לויט אַ פאַראָרדענונג פון גענעראַל־גוווערנער פראַנק האָט זיך היינט אָנגעהויבן די פוטער־אַקציע. יעדער ייד האָט געמוזט גלייך אָפּגעבן אַלע זיינע פוטער־מלבושים דער דייטשער מאַכט. אַנדערש האָט אים געדראָט טויט־שטראָף. דער זאַמעל־פונקט פון די געראַבעוועטע פוטערס איז געווען אין דער יידישער גמינע, ביים „יודנראַט״. דער באַפעל איז פּינקטלעך אויסגעפירט געוואָרן, טראָץ דער גרויסער קעלט, וואָס האָט געהערשט אין ווינטער. עטלעכע יידן, אין דער סביבה, ביי וועלכע מ׳האָט געפונען פוטערוואַרג נאָכן אויבנדערמאָנטן טערמין, זענען דערשאָסן געוואָרן. איינער פון זיי אין אָסטראָווצע.

15.1.1942 — כ״ו טבת, תש״ב

קיין יידיש געשעפט טאָר נישט זיין טעטיק, פון היינט אָן, אויב ס׳וועט זיך נישט געפונען אונטער דער אויפזיכט פון אַ דייטש, פאָלקס־דייטש אָדער אַ פאָ־ליאַק, — האָט פאַראָרדנט אַ נייע גזירה, וואָס איז דאָ פאַרעפנטלעכט געוואָרן.

אַלע געשעפטן און פאַבריקן אין גאַנצן ראַיאָן זענען געשטעלט געוואָרן אונטער דער אויפזיכט פון האַנדלס־פאַרבאַנד אין ראַדעמער־ראַיאָן. הויפט־קאָמיסאַר קורט האַרי. די לעבנס־מקורות פון הונדערטער יידישע משפּחות אין שטעטל זענען מיט איינמאָל פאַרשניטן געוואָרן. די זשאַנדאַמעריע מיט דער פוילישער פּאָליציי האָבן גלייך איבערגענומען די קאָמאַנדע צו רעאַליזירן די פאַראָרדענונג. בראש פון דער דאָזיקער אַקציע איז געשטאַנען דער פאָלקס־דייטש יענדרעק, פון גאָענטן דאָרף שעליעץ.

פעברואר 1942 — שבט, תש״ב

אין דעם חודש האָט אָנגעהויבן „גאַסטראָלירן״ אין סטאַשעוו דער גוט־אויסגעשולטער טיראַן און סאַדיסט פון דער היטלער־שולע, דער באַקאַנטער פאַן מאַלוטקי, וועמעס זיץ־אָרט ס׳איז געווען אין טאַרנאָוו, ביי קראָקע. צום ערשטן מאָל איז פאַן מאַלוטקי אָנגעקומען מיט זיין געהילף, אַריינגעגאַנגען אין עטלעכע יידישע געשעפטן און צוגענומען סחורות וויפל זיין „האַרץ״ האָט נאָר געגלוסט. ווער ס׳האָט געוואַגט עפּעס פרעגן, איז דורך אים מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן און אָפטמאָל אַפילו דערשאָסן געוואָרן. דער פאַרשוין האָט גראַסירט זייער אָפט אין סטאַשעוו און גרויליק טעראָריזירט די יידישע באַפעלקערונג, צונעמענדיק יעדעסמאָל ווערטפולע זאַכן.

איינמאָל, אין אַ פרייטיק, בעת אַ מאַרק־טאָג אין שטעטל (פאַר דער מלחמה זענען פאָרגעקומען מאַרק־טעג 2 מאָל אַ וואָך — מאָנטיק און דאָנערשטיק, די דייטשן האָבן דאָס געענדערט און באַשטימט נאָר פרייטיק אַלס מאַרק־טאָג), איז אָנגעקומען דער טיראַן פאָן מאַלוטקי און צוגענומען די סחורה פון 3 היטל־מאַכערס: לייבל פליישהאַקער, וועלוול צינאַמאַן (גילע) און ישעיה פּאַדעשווע. פאָן מאַלוטקי האָט אויפגעצוווּנגען די היטלמאַכערס אָפּצוגעבן די רעשט סחורה, וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אין שטוב. דער טיראַן האָט די ביליקע סחורה פאַרקויפט די אַרומיקע פויערן צו שפּאָט־ביליקע פרייזן און די בעסערע צוגענומען קיין טאַרנאָוו. די באַראַבעוועטע יידן זענען גוט צעשלאָגן געוואָרן נאָך דער שענדלעכער גזילה פון זייער פאַרמעגן.

17.3.1942 — כ״ח אדר, תש״ב

דינסטיק, 10 אַזייגער פרי, איז פּלוצים אָנגעקומען פאָן מאַלוטקי קיין סטאַשעוו. אויף דער קראָקעווער־

גאַס האָט ער אַנגעטראָפן 2 יידן פון מיעלעץ, אַנטלאָפענע פון זייער שטעטל נאָך דער פאַרניכטונגס־אַקציע, וואָס איז דאָרט מיט 10 טעג צוריק פאָרגעקומען. דער תליין האָט אַוועקגעפירט די 2 אומגליקלעכע יידן צום גאַליעוועער וואַלד, זיי געגעבן ביקסן און באַפוילן שיסן אין וואַלד אַריין, פאָטאָגראַפירנדיק די „סצענע" ווי אַזוי יידן שיסן מכלומרשט אויף די דייטשן. דערנאָך האָט ער זיי אכזריות'דיק צעשלאָגן, באַפוילן אויסגראָבן גריבער און דערשאָסן. דער דאָזיקער טראַגישער פאַל איז פאָרגעקומען ביי דעם הויז פון וואַלד־גאַיאָווע, בובליק.

פאַן מאַלוטקי איז צוריקגעקומען אין שטאָט, זיך גוט אָנגעשיכור'ט און אָנגעהויבן פאַרפאָלגן דורכגייענדיקע יידן. צוערשט האָט ער געכאַפט דעם ייד לייביש בלום, אים גוט צעשלאָגן און געוואָלט דערשיסן. ס'איז אים אָבער געלונגען צו אַנטלויפן. דערפאַר איז געפאַלן אַ קרבן אַ געוויסער ליכטענשטיין, אַ פליט פון וואַרשע, וועלכער איז אָנגעקומען דעם שיכור'ן רוצח אין די הענט אַריין און איז דורך אים דערשאָסן געוואָרן. די טרויעריקע בשורה פון די בלוטיקע „הוליאַנקעס" האָט זיך שנעל פאַרשפרייט איבער דער שטאָט און יידן זענען פאַרשוווּנדן געוואָרן פון די גאַסן. די דאָזיקע בלוטיקע מעשים האָבן בולט באַוויזן, ווי ווייט הפקר'דיק ס'איז געוואָרן ס'יידישע לעבן און ווי אָנגעזאָגט די אָנקומענדיקע פאַרניכטונגס־אַקציע. דאָס האָט פאַסירט די לעצטע טעג פאַר פסח תש"ב און האָט אָנגעוואָרפן שרעק און פחד אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין משך פון גאַנצן יום־טוב. דאָס איז טאַקע אויך געווען דער לעצטער פסח פון דער יידישער באַפעלקערונג אין סטאַשעוו.

אַפריל 1942 — ניסן־אייר, תש"ב

די פאַרניכטונגס־אַקציעס קעגן די יידן אין פוילן פאַרשאַרפן זיך. ס'קומען אָן איוב־בשורות וועגן שוין דורכגעפירטע אַקציעס אין די גרעסערע שטעט אין פוילן. די נויט אין סטאַשעוו וואַקסט פון טאָג־צו־טאָג. ווער ס'ווערט געכאַפט אַריינפירנדיק אַביסל שפייז פון דאָרף ווערט דערשאָסן. די פאָליאַקן מסר'ן אונטער די יידן פאַר די דייטשן, כאַפנדיק זיי אונטערוועגנס. דער ערשטער קרבן פון אַזאַ מסירה איז געווען דאָס 19־יאָריקע מיידל, די טאָכטער פון הערשל ביזעם, פון סטאָדאָלנע גאַס. דאָס מיידל האָט זיך אַרויסגע'גנב'עט פון שטאָט און געגאַנגען אין דאָרף דאָברע, ביי סטאַשעוו. 2 פאָליאַקן האָבן זי געכאַפט און איבערגעגעבן צום סאָלטיס. דער לעצטער האָט זי אויסגעליפערט צו דער דייטשער זשאַנדאַמעריע, וועלכע האָט זי גלייך דערשאָסן.

יוני 1942 — סיון, תש"ב

דער „יודנראַט" האָט באַקומען אַ באַפעל אויסצוליפערן „פרייוויליק" 100 יידן פון סטאַשעוו פאַרן אַמוניציע־לאַגער אין סקאַרזשיסק. דער „יודנראַט" האָט גלייך צוגעגרייט אַ רשימה פון 100 יינגלעך און מיידלעך, פון די אָרעמע שיכטן אין שטאָט און פון די פליטים, וואָס האָבן זיך געפונען אין סטאַשעוו. די יידישע פאָליציי האָט ביינאַכט פאַרהאַלטן די באַטרעפנדע און אויפצומאָרגנס זיי אָפגעשיקט צום באַשטימטן פלאַץ, מיטגעבנדיק זיי אַרבעטס־קליידער און אַביסל געלט. בעת מעשה האָט מען געמיינט, אַז די מענטשן ווערן געשיקט נאָר אויף אַרבעט, אָבער שפעטער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז סקאַרזשיסק־קאַמיענע, טאַקע ווי אַן אַרבעטס־לאַגער, איז אַ גהינום'דיקער שמעלץ־קעסל, וואָס האָט פאַרניכטעט אַסך טויזנטער אומשולדיקע יידישע לעבנס. אייניקע לעבנגעבליבענע סטאַשעווער האָבן דערנאָך דערציילט וועגן גרויליקע מעשים, וואָס האָבן זיך אָפגעשפילט אין די פאַרשאָלטענע אָפטיילונגען „א", „ב" און דער עיקר „צ".

די טרויעריקע גזירה וועגן „געטאָ"

דעם 15־טן יוני ווערט מיטגעטיילט, אַז אין סטאַשעוו איז פראָקלאַמירט געוואָרן אַ געטאָ פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, לויטן באַפעל פון גענעראַל פראַנק. ס'איז באַשטימט געוואָרן אַ יידישער קוואַרטאַל, אויסגעאַרבעט דורכן פוילישן בורמיסטער סוכאַן. דאָס געטאָ האָט געהייסן „דזיעלניצאַ זשידאָווסקאַ" און האָט

ארומגענומען די גאסן: זלאטע, דלוגע, קרוטקע, סטאדאלנע און די שול־גאס. און פון דער צווייטער זייט די דאלנע־און גירנע־ריטווינער גאסן, דאס באד־געסל און ביי די גארבערס. דאקעגן אלע הויפט־גאסן און אויך דער מארק מוזן ווערן יידן־ריין!

דעם 1־טן יולי 1942 — ט״ו תמוז, תש״ב, זענען די 2 געטא־טיילן אפגעשלאסן געווארן דורך א טויער אויף קראקאווסקע־גאס, ביי דעם הויז פון ריוועלע טריינעס און בן־ציון ריזנבערג. די יידן פוןביידע געטא־טיילן איז געווען דערלויבט צו טרעפן זיך אין משך פון 2 שעה אין טאג, פון 10 ביז עלף אין דער פרי און 3 ביז 4 נ. מ.

די יידישע פאליציי האט אפגעהיט, אז די פאראָרדענונג וועגן שליסן דעם טויער פון געטא זאל שטרענג אויסגעפירט ווערן. אין געטא האבן יידן געקאנט זיך באוועגן אין די גאסן נאר ביז 6 אזייגער אינאווענט. נאכדעם פלעגט יעדער ייד ווערן ארעסטירט דורך די פוילישע „סטרוזשעס״, וועלכע האבן „אפגעהיט״, אז קיינער זאל, חלילה, נישט פארשפעטיקן די פאליציישעה. א גאר קליינער פראצענט יידן איז פארבליבן אין זייערע וווינונגען. ס׳רוב יידן האבן געמוזט איבערגיין אין קליינעם שטח פון געטא און געלעבט דארט צוזאמענגעפרעסטע, ביי די ערגסטע סאניטארע באדינגונגען.

אין דער זעלבער צייט האט אויך דער בורמיסטוש סוכאן, מיט דער מיטהילף פון מוסרים, טעראריזירט און געפייניקט די יידן, שאנטאזשירנדיק זיי אן אויפהער.

דאס זעלבע האבן געטאן די זשאנדאמעריע, פאליציי און דער שעליעצער פאלקס־דייטש יענדרוש דרעסלער, וועלכע פלעגן באזוכן יידישע הייזער, בייטאג און ביינאכט, ראבעווענדיק האב־און גוטס ביי יעדער געלעגנהייט.

איינמאל, אין אויגוסט 1942, איז אינאווענט אריינגעקומען צו הערשל וויטנבערג (הערשל גלעזער) דער זשאנדארם, סאדיסט, פאנטער — און אן אר־פארוואס איםדערשאסן, מכלומרשט ווייל ר׳האט אים געכאפט באקן ברויט אין אויוון. אזוי זענען אומגעקומען נאך יידן אין יענער צייט. יידן האבן מורא געהאט צו ווייזן זיך אין די גאסן פון געטא, אפילו בייטאג. פיל יידן ווערן געשטעלט פארן לאנדראט־געריכט אין אפט פאר האנדלען אויף שווארץ, פאר קוילענען א קי אדער פאר אויסארבעטן פעל אויף זוילן, אומלעגאל. אייניקע פון די פארהאלטענע ווערן אפגעשיקט קיין אוישוויץ. אזוי ארום זענען אומגעקומען די פרוי פעסל וויטנבערג (פרוי פון זאלע וויטנבערג), טובה פעלדבערג־שטערנזיס, באשע קירשנווורצל און יודל שמייסער. דער זעלבער גורל האט געטראפן דעם פליט פון ראדעם, אנילעוויטש, וועלכער האט פאר געלט, גענומען אויף זיך די אחריות פון דער אומלעגאלער ארבעט אין דער גארבעריי. ווי איך האב זיך שפעטער דערוווסט איז אנילעוויטש ניצול געווארן פון אומקום אין קאלך־אויוון. פון די רעשט־פארשיקטע איז קיין ידיעה נישט אנגעקומען ביז דער ליקווידאציע פון געטא.

אויגוסט 1942 — אב־אלול, תש״ב

קיין סטאשעוו זענען אנגעקומען 2 פאלקס־דייטשן מיט די נעמען ריכטער און שטרעקער, מיטן ציל צו ארגאניזירן שניידער־ווערקשטאטן פארן דייטשן מיליטער. די 2 פאלקס־דייטשן, וועלכע האבן באקומען א דערלויבעניש דערצו פון גענעראל פראנק, האבן זיך געווענדן צום יודנראט וועגן צושטעלן שניידער און אנדערע בעלי־מלאכות פאר דעם צוועק. ס׳זענען פארשפרייט געווארן קלאנגען, אז ווער ס׳וועט זיך אריינבאקומען אין „שאפ״ אויף ארבעט, וועט געראטעוועט ווערן פון „גירוש״. ס׳איז דעריבער קיין וואונדער נישט, וואס מענטשן האבן אנגעווענדן אלע זייערע כוחות, כדי אנגענומען צו ווערן אלס פאכמענער אין די ווערקשטאטן. די יידישע פאליציי האט אנגעהויבן צונויפקלייבן נייי־מאשינען ביי דער יידישער באפעלקערונג. וואס זענען נייטיק געווען פאר דער ארבעט. פריער האט מען גענומען ביי די, וואס האבן געהאט צו 2 נייי־מאשינען און דערנאך אויך די איינציקע, צונעמענדיק דערמיט יעדע מעגלעכקייט צו פארדינען אויף א שטיקל ברויט.

די 2 דייטשע „אונטערנעמער״ האבן זיך נישט באגנוגנט מיט אומזיסטע ארבעטס־הענט, וואס זיי

האָבן באַקומען (ווייל דער יודנראַט האָט פאַר אַלץ באַצאָלט). זיי האָבן אויך עקספּלאָאַטירט די יידישע באַפעלקערונג, צונעמענדיק ביי זיי ווערטפולע זאַכן, אונטער דער דראָאונג צו ווערן אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט.

די „שאָפּן" האָבן זיך געפונען אין די גרויסע בנינים פון דער יידישער שטאָטישער שול, בית־המדרש און פון דער גימנאַזיע.

מיטן אָרגאַניזירן די שאָפּן — האָט די יידישע באַפעלקערונג דאָך געהאָפט, אַז איר וועט געלונגען אויסמיידן דעם טרויעריקן גורל, הגם עס זענען שוין אָנגעקומען איוב־בשורות וועגן אַדורכגעפירטע אַקציעס אין ראַדעמער ראַיאָן (קיעלצער וואָיעוואָדסטווע), וואָס האָבן אָנגעזאָגט, אַז די סכנה דערנענטערט זיך אויך צו סטאַשעוו.

11.9.1942 --- כ"ט אלול, תש"ב

ס'איז היינט פרייטיק, ערב ראש־השנה תש"ג. יידן זענען שוין נישט מער געגאַנגען צו סליחות, אויס מורא, און אויך ניט האָבנדיק וווהין צו גיין, ווייל די שול און בית־המדרש זענען צוגענומען געוואָרן פאַר די ווערקשטאַטן. יעדער איינער האָט געזאָגט סליחות אינדערהיים.

אַרום 10 אַזייגער אין דער פרי איז צוגעפאָרן אַ לאַסט־אויטאָ מיט ס.ס.־לייט פאַרן הויז פון יחיאל מילגרוים, אויף קראַקאָווסקע גאַס, און דורכגעפירט אַ רעוויזיע אין זיין געשעפט, הגם שוין 2 יאָר, כמעט, ווי ביי אים איז געווען אַנגעשטעלט אַ פּוילישער קאָמיסאַר מיטן נאָמען סלאַוויק. די גאַנצע סחורה איז אָנגעלאָדן געוואָרן אויף אויטאָס און אַוועקגעפירט. די ס. ס.־לייט האָבן אויך אַרעסטירט יחיאל מילגרוימען און זיין פרוי. זייערע קינדער איז געלונגען צו אַנטלויפן.

יחיאל מילגרוים איז צוגעבונדן געוואָרן, האַלב־נאַקעט, צו אַ טעקסי פאַרן מאַגיסטראַט און יעדע עטלע־כע מינוט האָבן די מערדער געשאָסן פאַר זיינע אויגן. אינאַוונט האָבן די ס.ס.־לייט אים אָפּגעבונדן און פאַר־שפּאַרט אים און זיין פרוי אין בונקער (טשעמניצע), האַלטנדיק זיי ביזן טאָג פון דער אַלגעמיינער אַקציע אין סטאַשעוו. כ"ח חשון תש"ג, צוועלפטנדיק זיי דער־מאָלט צום טראַנספּאָרט. אַלע באַמיאונגען זיי צו באַפרייען פאַר אַ גרויסער געלט־סומע זענען געבליבן אָן רעזולטאַט.

ראש־השנה האָבן שוין יידן געדאַוונט אין קליינע גרופּן, ווו ס'האָט זיך נאָר געלאָזן. אַ טייל פון זיי זענען געגאַנגען יום־טוב צו דער אַרבעט, לויטן פאָרשלאַג פון ווערקשטאַטן־לייטער, אַ געוויסן לאַדזשער פּליט מיטן נאָמען ציטער, אַלס צייכן פון איבערגעגעבנקייט — אפשר וועט דאָס זיין אַ סגולה קעגן דער אויסזידלונג. יידן האָבן געפילט די אָנקומענדיקע סכנה און זיך געווונטשן, אַז עס זאָל, חלילה, נישט זיין דער לעצטער יום־טוב...

די אַרבעט ביי דער שטראָסנבוי־געזעלשאַפט „אעמ־לער" איז אָנגעגאַנגען מיטן גאַנצן אימפּעט. יידן האָבן געמאַכט אַלע באַמיאונגען אָנגענומען צו ווערן אין דער געזעלשאַפט, און דאָרט געאַרבעט מיט גרויס פלייס, כדי נושא־חן צוזיין אין די אויגן פון די, וועלכע האָבן דעצידירט איבער זייער גורל, צום לעבן אָדער צום טויט. יעדער איינער האָט געוואָלט, פאַר יעדן פּרייז, איבער־לעבן די מלחמה.

אויף די סוכות־טעג זענען פאַרביי מיט גרויסע שרעק. ס'קומען אָן ידיעות, אַז אין קיעלץ און דזיאַלאָ־שיץ זענען שוין פאָרגעקומען די אַקציעס, נאָך פאַר ראש־השנה, און אַז אויך סלופּיאַ־נאָוואַ איז געוואָרן יידנריין. די יידן פּלאַנען שוין צו מאַכן בונקערס, כדי אויסצובאַהאַלטן זיך, בעת די יוגנט גרייט זיך צו אָרגאַ־ניזירן אַ ווידערשטאַנד אין פאַל פון אַן אַלגעמיינער אויס־זידלונג. די דאָזיקע אויפגאַבע צו אָרגאַניזירן אַ ווידער־שטאַנד איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף אַ באַשטימטן מענדל רובין. דער פּלאַן פון ווידערשטאַנד ווערט באַקאַנט און דער יודנראַט שטעלט זיך אים אַנטקעגן, טענה'נדיק, אַז אויב די דייטשן וועלן זיך וועגן דעם דערוויסן קאָן דאָס ברענגען אַ חורבן אויף דער גאַנצער יידישער קהילה. דער יודנראַט האָט געגלויבט אין די דייטשע הבטחות, אַז אַלע יודנראַטלער און זייערע פאַמיליעס וועלן נישט פאַרניכטעט ווערן. די יוגנט האָט

אונטער אַ שווערן דרוק פון יודנראַט אײַנגעגעבן דעם פּלאַן.

27.9.1942 — ט״ז תשרי, תש״ג

הײַנט, צווייטער טאָג סוכות, 2 אַזייגער נאָכמיטיק, זענען אָנגעקומען ס.ס.־לײַט און זשאַנדאַרמעריע אין געטאָ און געכאַפּט יידן אויף אַרבעט. די אַרעסטירטע זענען גלייך אַפּגעשיקט געוואָרן קיין סקאַרזשיסק. די זעלבע אַקציע צו כאַפּן אויף אַרבעט איז פאַרגעזעצט געוואָרן דעם 4־טן טאָג פון חול־המועד סוכות. די געכאַפּטע זענען איינגעשפּאַרט געוואָרן אין דעם יידישען באָד. אַדאַנק דער אינטערווענץ פון פּרעזעס פון יודנראַט, ה׳ אפרים זינגער — און באַשטימט אויך פון אַ גרע־סערער געלט־סומע — זענען די אַרעסטירטע באַפרייט געוואָרן.

1.10.1942 — כ׳ תשרי, תש״ג

דעמזעלבן דאָנערשטיק, ד׳ דחוה״מ סוכות, איז יענדרעק דרעסלער פון שעליעץ דערשינען ביי יעקב אריש קאָזטכאָוויטש, פאַדערנדיק פון אים לעדערנע בײַטשן. ווי נאָר יעקב אריש האָט געענטפערט אַז ר׳האָט נישט קיין סחורה, ווייל ער אַרבעט שוין נישט אַ לענגערע צייט — האָט יענדרעק אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און אים דערשאָסן אויפן אָרט.

2.10.1942 — כ״א תשרי, תש״ג

ס׳איז געווען אַ שיינער פרייטיק־טאָג, הושענה־רבה אין דער פרי. די זון האָט העל אויפגעשיינט, אָבער נישט פאַר די סטאַשעווער יידן. גלייך אינדערפרי איז דערשאָסן געוואָרן דורכן זשאַנדאַרמיסט פּאַנטער די פרוי פון מארקל ווייסוואָל, וועלכע ער האָט געטראָפן אַרויסגיין פון לייב׳ש בלוואָלס הויז. דאָס האָט פּאַסירט אויף דער שקאָלנע גאַס, וווּ ס׳האָט זיך געענדיקט די געטאָ־גרענעץ. עטלעכע מינוט שפּעטער איז אויף דער בלאָניע פאַרהאַלטן געוואָרן דאָס יינגל פון יאָסל ווײַנבוים, בעת ער איז געגאַנגען קויפן אַביסל קאַרטאָפל ביי אַ נאָענטן פויער. דער אומגליקלע־כער פּאָטער איז געלאָפן צו יענדרעק דרעסלער, וועלכן ר׳האָט גוט געקאָנט פון פריער, געפאַלן אים צו די פיס און געבעטן רחמים אויף זיין זון. יענדרעק האָט אָנגעווייזן אויף זיין רעוואָלווער און געזאָגט: „דערמיט קאָן איך דיר העלפן". דאָס יינגל איז נאָך דעמזעלבן פאַרמיטיק דערשאָסן געוואָרן.

4.10.1942 — כ״ג תשרי, תש״ג

הײַנט, שמחת־תורה, האָט מען זיך דערוווּסט, אַז אין שידלעווו האָט מען דורכגעפירט די אַקציע און אַפּגע־שיקט די יידן קיין כמיעלניק, און אַז מאָרגן, אסרו־חג, זאָל מען אויך די יידן פון כמיעלניק אויסזידלען.

באַלד נאָך סוכות דערוויסט מען זיך, אַז אין די אַרומיקע ישובים, ווי אָסטראָווצע, אָפּט און איוואַנסק זענען שוין פאַרגעקומען די פאַרניכטונגס־אַקציעס. סטאַשעווער יידן לעבן אין גרויס פּחד. די אַקציע פון שטאָט ווערט אַלעמאָל אָפּגעלייגט אַדאַנק דער אומדער־מידלעכער אינטערווענץ פון פּרעזעס פון יודנראַט, אפרים זינגער, וועלכער גיט כאָבאַר די דייטשן, וויפל עס לאָזט זיך נאָר. ער האָט געהאָפט, אַז כל־זמן די דייטשן ווילן נעמען כאַבאַר איז נאָך דאָ אַ האָפענונג צו ראַטעווען זיך פון טויט.

10.10.1942 — כ״ט תשרי, תש״ג

דעם ערשטן שבת נאָך סוכות זענען אָנגעקומען 3 גרויסע לאַסט־אויטאָס, וואָס זענען צוגעפאָרן צום יודנראַט און געפאָדערט מענטשן אויף אַרבעט נאָך סקאַרזשיסק. נישט האָבנדיק קיין גרויסע האָפענונג זיך אויסצובאַהאַלטן ביי די אַרומיקע פּאָליאַקן האָבן אַ סך יידן באַשלאָסן זיך מעלדן פרייוויליק אויף אַרבעט אין די אַמוניציע־פאַבריקן א״ג „האסאג" אין סקאַרזשיסק. וואָסערע 300 יונגעלייט האָבן אויסגענוצט אַלע פּראָ־טעקציעס, כדי זוכה צו זיין אויף אַ פּלאַץ אין דעם טראַנספּאָרט. פון דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט איז נאָר אַ קליינע צאָל מענטשן איבערגעבליבן ביים לעבן.

18.10.1942 — ז׳ חשון, תש״ג

2 אַזייגער נ. מ. האָט מען אַהער געבראַכט די יידן פון אָשיעק און פּלאָנטש. מען האָט זיי געבראַכט קיין

סטאַשעוו, כדי אָנצושליסן זיי אין אָרטיקן טראַנספּאָרט. צו־ערשט האָט מען די יידן געהאַלטן איזאָלירט אין מיטן שטאָט־מאַרק. שפּעטער האָט מען זיי באַפרייט מיטן תנאי, אַז זיי וועלן בלייבן אין שטאָט און נישט צולויפן זיך אין זייערע ווינט־פּלעצער. ס׳באַווייזן זיך אויך יידן פון כמיעלניק, שידלעוו, ראַקעוו און קאַרעזוואַנק. אויך דער שידלעווער רב איז געווען צווישן די פּליטים, אָבער זעענדיק, וואָס ס׳טוט זיך האָט ער זיך דערנאָך צוריקגעקערט קיין כמיעלניק, צוזאַמען מיט עטלעכע פון זיין משפּחה און באַקאַנטע.

די לאַגע ווערט געשפּאַנט. צו די 5000 סטאַשעווער יידן קומען צו נאָך אַ 2000 „אומלעגאַלע" יידן פון דער סביבה. די ענגשאַפט איז גרויס. מען הייבט־אָן פאַרקויפן אַלץ וואָס איז מעגלעך צו די אַרומיקע פּאַליאַקן פאַר נישטיקע פּרייזן, כדי צו פאַרמאָגן מזומן געלט און אויסקויפן זיך דאָס לעבן אין פאַל פון אַ נויט. הייזער און אַנדערע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס ווילן די פּאַליאַקן נישט קויפן. זיי זענען זיכער, אַז דאָס וועט ממילא אַריינפאַלן אין זייערע הענט... אַ סך יידן האָבן אָוועקגעשענקט צו קריסטן ווערטפולע זאַכן פאַרן בלויזן צוזאָגן אויסצובאַהאַלטן זיי בעת דער נאָענטער אַקציע. די קריסטן האָבן לרוב נישט געהאַלטן קיין וואָרט. זיי האָבן געמסר׳ט די יידן פאַר די דייטשן, אָדער זיי אַליין האָבן די יידן דערהרג׳עט.

מיר און נאָך עטלעכע יידן איז געלונגען אַריינצובאַקומען זיך אין „שאָפּ", נאָכדעם ווי ס׳איז געמאַכט געוואָרן אַ קאָמבינאַציע איינצושטעלן דאָרט אַ שטעפּער־אָפּטיילונג מיט 20 אַרבעטער. די „גליקלעכע" גרופּע איז באַשטאַנען פון מענדל שניפּער, יענקל וואַגנער, יודל וויינגאַרטן, א. מ. ראָזענבלום, חיימל פרידמאַן, אייזיק וואָלמאַן, אברהם זילבערשטיין און אַנדערע.

די אַרבעט אין „שאָפּ" איז אָנגעגאַנגען מיטן פולן ברען. מען האָט געבראַכט סחורה צו נייען מיליטערישע בגדים, לכל הפּחות אויף אַ יאָר צייט. די לייטער פון „שאָפּ": דער לאָדזשער פליט ציטער, זיין געהילף א. קאַלסקי, מייסטער מ. זישע צוקער און מ. גאָלדפאַרב, האָבן געטון אַלץ, כדי די פּראָדוקציע זאָל זיין אַ הויכע און איבערצייגן די דייטשן, אַז די אַרבעטער זענען געטריי און זענען ווערט זייער לעבן. אָבער, בעת מען האָט באַדאַרפט לעגאַליזירן די דאָזיקע אונטערנעמונג ביי דער העכערער דייטשער מאַכט, זענען די 2 דייטשע אָנפירער פון „שאָפּ" נעלם געוואָרן, אַוועקפאָרנדיק קיין קראָקע. דער דאָזיקער פאַל האָט באַאומרואיקט אַלעמען, ווייל ס׳האָט זיך דערוועקט דער חשד, אַז אַלע הבטחות צו ראַטעווען כאָטש די שאָפּ־אַרבעטער זענען געווען פאַלשע.

פילנדיק, אַז די סכנה איז גאָר נאָענט, פּרווון מענטשן צו אַנטלויפן אין דער אַרומיקער סביבה. זיי ווערן אָבער געמסר׳ט דורך די פּאָליאַקן. אַזוי אַרום זענען אומגעקומען ראכטשע פּעפּער, די טאָכטער פון יחיאל ראזנבלום, צוזאַמען מיט איר קינד. וועלכע זענען אַנטלאָפן קיין יענדזשעיעוו. אָנקומענדיק אויפן פּלאַץ האָבן שוין אָפּגעוואַרט זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן זי מיטן קינד דערשאָסן אויפן באַנהויף.

1.11.1942 — כ״א חשון, תש״ג

אַ טויט־מהומה אין שטאָט. ס׳האָט זיך פאַרשפּרייט די טרויעריקע ידיעה, אַז היינטיקע נאַכט קומט־אָן די „קאַרנע" עקספּעדיציע, וואָס באַשטייט פון אוקראַאינער און ליטווינער, כדי אויסצופירן די אַקציע אין סטאַשעוו. דאָס בלוט ווערט פאַרגליווערט אין די אָדערן. די פּאַניק איז אומבאַשרייבלעך. יידן הייבן־אָן זיך גרייטן צום לעצטן וועג. זיי גרייטן צו אַביסל עסן אין רוק־זעק פאַר יעדן איינעם באַזונדער אין דער משפּחה, אין פאַל ווען מען וועט זיך צושיידן.

מען האָט שוין אַלעמען געמאָלדן, אַז מיטן סיגנאַל פון די פייערלעשער־סירענעס מוזן אַלע יידן זיך צונויפקלייבן אין מאַרק. דער יודנראַט האָט צוגעגרייט אַ גרויסע סעודה פאַר דער עקספּעדיציע, האָפנדיק, אַז אפשר אנ׳שיכור׳נדיק זיי וועט זיין לייכטער אָפּצולייגן די ביטערע גזירה. פונקט 1 ביינאַכט זענען אָנגעקומען 2 אויטאָס מיט די באַנדיטן. זיי האָבן געמאָלדן, אַז זיי פאָרן נאָך נאָווי־קאָרטשין (ניישטאַט) און פּאַצאַנאָוו, כדי אויסצופירן דאָרט די אַקציעס. יידן האָבן אָנגעהויבן זיך באַהאַלטן אין די צוגעגרייטע בונקערס אָדער ביי קריסטן. עטלעכע פאַמיליעס זענען אַוועק קיין שידלעוו

אין כמיעלניק, האָפנדיק, אַז דאָס אומגליק וועט זיי אויסמיידן, ווייל דאָרט זענען שוין פאָרגעקומען די אַקציעס.

עטלעכע פרייען האָבן געדונגען דעם בעל־עגלה אַלטער מאַיעווסקי, גוט באַלוינענדיק אים, כדי ער זאָל זיי איבערפירן קיין כמיעלניק. אָנקומענדיק אויפן וועג קיין שידלעווּ זענען אָנגעפאַרן זשאַנדאַרמען און זיי אַרעסטירט. שפּעטער זענען אַלע דערשאָסן געוואָרן. אויסער חיה יאַסקולקע, וועמען ס'איז געלונגען צו אַנטלויפן און צוריקקומען קיין סטאַשעוו. די אומגליקלעכע פרייען זענען געווען: פייגעלע זינגער, פרוי פון פרעזעס אפּרים זינגער; פריווע באַנד, פרוי פון אלתר באַנד; די פרוי פון מענדל פרידמאַן (בערישנס); אסתר מלכה שטערנליכט, די פרוי פון אלחנן שטערנליכט און דאָס 12־יאָריקע מיידל פון שלום פּעפּערמאַן. די דאָזיקע קדושים זענען געקומען צו קבר ישראל אויפן שידלעווער בית־עולם.

אין דעם זעלבן טאָג איז אָנגעקומען אַ פאַראָרדענונג צו דער שטראַסנבוי־געזעלשאַפט אטמלער, אַז אַלע יידן וואָס אַרבעטן ביי דער דאָזיקער פירמע, מוזן בלייבן איינגעקוואַרטירט אין דער אונטערנעמונג, ד. ה. אַז קיינער טאָר נישט פאַרלאָזן זיין אַרבעטס־פּלאַץ און גיין אַהיים, נאָך דער אַרבעט, ווי ס'איז געווען ביז איצט. דאָס איז געווען נאָך אַ רמז, אַז די אַקציע פון די סטאַשעווער יידן דערנענטערט זיך. דעמזעלבן טאָג זענען אויך געבראַכט געוואָרן דאָס רעשט ביסל יידן, בערך 20 פּערזאָן, פון נאָענטן ישוב קאָפּשעווניצע, ווו די אַקציע איז פאָרגעקומען מיט 2 טעג פריער, ד. ה. דעם 30.10.1942.

2.11.1942 — כ"ב חשון, תש"ג

די טרויעריקע בשורה פון די אומגעקומענע פרייען אין שידלעווּ האָט אַלעמען דערשיטערט. אַלץ ווערט אַפּאַטיש. די לאַגע איז הפקרדיק. די פּוילישע פּאָליציי ראַבירט כמעט עפנטלעך און אַפילו די סטרוזשעס, ווי בושאַזאַווסקי און סופּאַ, דערלויבן זיך אויסצופּרעסן געלט און זאַכן ביי יידן, צונעמענדיק אַפילו די לעצטע מאַשין ביי אָרעמע בעלי־מלאכות. צו אונזער גרויסער שאַנדע מוז באַטאָנט ווערן, אַז געוויסע יידישע פּאָליציסטן האָבן אויך אויסגענוצט דעם תוהו ובוהו און געפאָדערט געלט ביי יידן. אויף דער פראַגע, פאַרוואָס זיי פאָדערן דאָס געלט האָבן די איידעלערע געענטפערט, אַז מען דאַרף געלט... דאָקעגן די אַנדערע האָבן ציניש געזאָגט: „דאָס איז קבורה־געלט".

ווען יידן זענען די לעצטע וואָך געקומען אין מאַרק אַריין (מען האָט זיי פּלוצים דאָס דערלויבט) האָבן זיי דאָרט געטראָפן אַ קריסטין פון ראָקעוו, וואָס האָט געטראָגן אַ פאַרטוך פון פאַרמעט, פון אַ יריעה פון אַ ספר־תורה.

די ענגשאַפט אין געטאָ פאַרשטאַרקט זיך. 10—12 מענטשן פרעסן זיך צונויף אין איין צימערל. דאָס גאַנצע יידישע לעבן איז אָפּגעשטעלט. די איינציקע טעטיקע אינסטיטוציעס זענען: „טאָז" און „קראַפּליאַמלעקאָ". דער יודנראַט איז נישט טעטיק, אויסער דעם פּרעזעס, אפּרים זינגער, וואָס שטייט אויף דער וואָך טראָץ אַלע געפאַרן. פון די קהילה־אָנגעשטעלטע זענען געבליבן: דער מורה הוראה, ישראל גערשט, די 2 שוחטים, מאטל בלאך און יצחק פאַנטירער און דער שול־חזן, יאסקע דיזנהויז. אהרון שוחט און די 3 שמשים: עקיבא גאָלדשטיין, אברהם־לייב דיקשטיין און יחיאל מאָרגנשטערן (מגיד) און דער חזן ישראל מאיר ליבערמאַן זענען אין די מלחמה־יאָרן געשטאָרבן, מיט אַ נאַטירלעכן טויט, וואָס נישט יעדער איינער האָט דערצו זוכה געווען.

דער לעצטער סטאַשעווער רב, ר' אלתר אליעזר האָראָוויץ (דער ריגליצער רב), איז מיט 2 וואָכן פאַר דער אַקציע אַוועקגעפאָרן קיין ניישטאָט, מיט זיין יינגסטן איידעם, משה ריימאַן, אין דער האָפענונג זיך דאָרטן צו ראַטעווען.

חיים אלבוים און בן־ציון לעוואָוויטש, דעם רבי'ס ידידים, האָבן אַפילו געזאַמלט געלט פאַרן דאָזיקן צוועק. אין דער זעלבער צייט האָבן זיך אַריבערגעפּעקלט קיין ניישטאָט נאָך עטלעכע יידן, ווי אלתר גראָסמאַן (מלמד) מיט זיין פאַמיליע, וואָס איז געפאָרן צו זיין זון יענקל גראָסמאַן, און יחזקאל אייכן און זיין

זון ביינישן מיט זייערע פאַמיליעס. דער וויסטער גורל האָט זיי דאָרט אַלעמען דעריאָגט.

3.11.1942 — כ״ג חשון, תש״ג

אויך סטאַשעוו האָט זיך באַשטייערט אין דער אַקציע, וואָס איז נעכטן דורכגעפירט געוואָרן אין ניישטאָט און אַנדערע נאָענטע ישובים. די אויסגע־זידלטע זענען געטריבן געוואָרן צופוס איבער פּאַצאַנאָוו נאָך שטשוטשין, אויפן וועג קיין בעלזשעץ.

דער סטאַשעווער רב מיט זיין איידעם זענען דעם זעלבן טאָג דערשאָסן געוואָרן אויף דעם שטשוטשינער וועג, באַלד ביים אַרויסגיין פון פּאַצאַנאָוו. דאָס האָב איך זיך דערוווסט אין קיעלצער לאַגער פון אַ פּאַצאַנאָ־ווער ייד, וואָס איז אין יענעם טאָג געווען אין דער אָרטיקער אויפּרוים־קאָמאַנדע.

די בהלה אין שטאָט ווערט פון מינוט צו מינוט גרעסער. פויערן פון די אַרומיקע דערפער קומען שוין מיט זעק און פרעגן אָן בושה: „נו ווען שוין?...״

עס קומט אָן אַ מעלדונג פון בורמיסטזש סוכאָן צום יודנראַט וועגן שאַפן אַן אויפּרוים־קאָמאַנדע, אויפן טאָג פון דער נאָענטער אַקציע, מיט אַ פאַראַנטוואָרטלעכן אין דער שפּיץ. מענטשן מעלדן זיך אויך דערצו. אַלס קברן ווערט באַשטימט שלום בראון, אַ זון פון וואָלוויש בראון (פאַטשטער), צוזאַמען מיטן אַלטן קברן נח לישקיעוויטש (נח טרעגער). כדי אַנגענומען צו ווערן אין דער אויפּרוים־קאָמאַנדע האָבן יידן אַפילו גע־צאָלט געלט מיט דער קליינער האָפענונג, אַז אפשר אַזוי אַרום וועלן זיי ניצול ווערן פון טויט.

ס׳קומט אויך אָן אַ פאָדערונג נאָך יונגע מענטשן קיין סקאַרזשיסק. דער יודנראַט האָט באַשטימט ווער ס׳זאָל פאָרן. אויך זענען אָנגעקומען באַשטעלונגען אויף אַרבעטער קיין מיעלעץ און אין אַנדערע ערטער. אַנדערע בויען פיבערהאַפטיק בונקערס, כדי זיך צו ראַטעווען פון דער נאַצישער חיה.

אין דער לעצטער וואָך פאַר דער אַקציע איז אָפּגע־נומען געוואָרן ביי די יידן די עלעקטרישע באַלייכטונג.

די אַרבעט אין „שאָפּ״ גייט־אָן מיט דער גאַנצער ענערגיע. די פאַרשווונדענע 2 פאָלקס־דייטשן, די פאַר־אַנטוואָרטלעכע פאַרן שאָפּ, באַווייזן זיך נישט צוריק. מענטשן הייבן אָן צו לויפן פון אַטמלערן אין שאָפּ אַריין און פאַרקערט, נישט וויסנדיק ווו ס׳איז זיכערער צו פאַרבלייבן.

5.11.1942 — כ״ה חשון, תש״ג

דער יודנראַט באַשליסט צו שיקן 2 שליחים קיין קראָקע אויפצוזוכן די 2 פאָלקס־דייטשן, ריכטער און שטרעקער. היות קיין ייד האָט נישט געטאָרט זיך לאָזן אין אַזאַ סכנה׳דיקן וועג, האָט מען זיך געוואָנדן צום בורמיסטזש וועגן שיקן אַ פּאָליאַק וועגן דעם. נאָכן „פאַרשמירן״ אַלע פאַראינטערעסירטע איז אָפּגעפאָרן דער רעפערענט וויטשעכאָווסקי, אַלס שליח־ציבור, מיטן שאָפער טשאָך, וועלכער האָט געהאַט אַ לאַסט־אויטאָ מיט אַ פאָלקס־דייטש.

שבת, 12 אַזייגער, איז די דעלעגאַציע צוריקגעקומען מיט דער טרויעריקער בשורה, אַז די 2 דייטשן ווילן נישט צוריקקערן, ווייל ס׳איז שוין דאָ אַ באַשלוס וועגן ריין מאַכן סטאַשעוו פון יידן. די שאָפּ־אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן זוכן פיבערהאַפטיק אַנדערע רעטונגס־פּלעצער.

6.11.1942 — כ״ו חשון, תש״ג

נעכטן איז פאָרגעקומען די צווייטע אַקציע אין כמיעלניק. מען האָט צוגענומען אַלע איבערגעבליבענע און אומלעגאַלע פון דער סביבה און זיי געטריבן קיין סטאָפּניץ, צו דער פאַרניכטונגס־אַקציע, וואָס איז פאָרגעקומען היינט. אין דער דאָזיקער אַקציע זענען אומגעקומען די סטאַשעווער קדושים: יחיאל ניימאַן, זיסמאַן גרויסהויז, און אברהמ׳עלע ניסנבוים. צווישן זיי האָט זיך אויך געפונען מ. זאַנשיין און אַנדערע, אָבער על פי נס זענען זיי ניצול געוואָרן פון דער אַקציע.

היינט, פרייטיק, 3 אַזייגער נ. מ. זענען אָנגעקומען 3 ס. ס.־לייט אין שאָפּ אַריין אויף אַ רעוויזיע — און נישט זאָגנדיק קיין וואָרט זענען זיי אַוועק. דער יידי־שער לייטער פון שאָפּ, ה׳ ציטער, האָט באַפוילן די קליינע צאָל איבערגעבליבענע אַרבעטער צו אַרבעטן אַ גאַנצע נאַכט, אפשר וועט דאָס זיין אַ סגולה צו

ראַטעווען זיך פֿון טויט. מיר האָבן אויסגעפֿירט דעם באַפֿעל. הגם יעדער איינער האָט געפֿילט, אַז עס קלאַפּן שוין די לעצטע שעה׳ן.

7.11.1942 — כ״ז חשון, תש״ג

היינט איז שבת, פּרשת חיי־שרה, כ״ז חשון תש״ג. אפשר, חלילה, דער לעצטער שבת פֿון דער שיינער יידישער און פֿאַרצווייגטער קהילה אין סטאַשעוו. עס ווילט זיך נישט גלייבן, אַז דער מלאך־המוות לויערט שוין טאַקע אויף אונזערע אומשולדיקע נשמות. צי איז טאַקע נישטאָ קיין גערעכטיקייט אויף דער וועלט? פֿאַרוואָס קומט עס אונז?

אַלע לויפֿן זיך זען מיט נאָענטע, טרייסטן די דער־שלאָגענע, פּלאַנעווען רעטונגס־מיטלען און אויך זיך געזעגענען. מיר ווילן זיין אין אונזערע לעצטע מינוטן צוזאַמען...

10 אַזייגער אינדערפֿרי דערוויסט מען זיך, אַז אין שידלעוו און קאַרעזוואַנק קלייבט מען שוין אויף די לעצטע יידן, כדי אַנצושליסן זיי אין סטאַשעווער טראַנספּאָרט. 11 אַזייגער פֿאַרשפּרייט זיך די ידיעה, אַז היינט ביינאַכט קומט־אָן די קאַרנע־עקספּעדיציע מיט אַ באַפֿעל צום פּרעזעס, זינגער, צוצוגרייטן אַ סעודה פֿאַר 150 פּערזאָן פֿון דער עקספּעדיציע, וואָס וועט אויספֿירן די אַקציע אין שטאָט.

די טרויעריקע בשורה וועט צוטראָגן זייער שנעל איבערן שטעטל און רופֿט אַרויס אַ יאָמערלעכע פּאַניק ביי אַלעמען. יידן לויפֿן צום יודנראַט פֿרעגן אַן עצה, מען זוכט וועגן ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען. קיינער וויל נישט צולאָזן דעם געדאַנק, אַז דער טרויעריקער סוף דערנעענטערט זיך.

אפֿרים זינגער ענטפֿערט קלאָר אויף יעדער פֿראַגע: ער זעט מער נישט קיין אויסוועג. עס לאָזט זיך שוין נישט מער אָפּלייגן די ביטערע גזירה. די דאָזיקע ווערטער פֿון לעצטן יידישן פּרנס אַנטמוטיקן אַלעמען. די גאַנצע באַפֿעלקערונג איז איינגעהילט אין טרויער. יעדער איינער פֿילט, אַז די לעצטע שעה׳ן פֿון זיין לעבן דערנעענטערן זיך און דער ווייטער סוף איז שוין אויפֿן שוועל. עס ווילט זיך אַלעמען לעבן. אַלע שטעלן די פֿראַגע, פֿאַרוואָס? פֿאַרוואָס קומט עס אים? ווייל ער איז אַ ייד, דערפֿאַר איז ער ווי אַ געה׳רגעט׳ע חיה אויף דער וועלט? פֿאַרוואָס קוקט זיך צו די וועלט און שווייגט, ווי ברוטאַלע מערדער מאָרדן אויס אַ גאַנץ פֿאָלק?

אָבער די אַלע פֿראַגן באַקומען נישט קיין ענטפֿער. די וועלט איז פֿאַרדאָרבן, נישטאָ קיין גערעכטיקייט. מען מוז זיך ראַטעווען, אָבער וווּ און ווי אַזוי?

אין זעלבן שבת, מיטיקצייט, איז אָנגעקומען קיין סטאַשעוו אַ ייד פֿון אָסטראָווצע מיטן נאָמען אברהם אימשע קערבל, אין באַגלייטונג פֿון אַ דייטשן ס.ס.־מאַן, און פֿאַרגעלייגט אָנצונעמען יידן אויף אַרבעט אין באָדזעכאָווער אַרבעטס־לאַגער, ביי אָסטראָווצע, פֿאַר אַן אָפּצאָל פֿון 1000 זלאָטעס.

יידן האָבן באַצאָלט די געפֿאָדערטע סומע אין דער האָפֿענונג זיך צו ראַטעווען. די טראַנזאַקציע האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן פֿאַר אַ טרויעריקן שווינדל.

2 אַ זייגער נ. מ. האָט מען שוין געזען ווי די נאַציס טרייבן די לעצטע יידן פֿון שידלעוו און קאַרעזוואַנק קיין סטאַשעוו. מיט אַ שעה שפּעטער איז דער דאָזיקער אומגליקלעכער טראַנספּאָרט, וואָס איז באַשטאַנען פֿון אַ 200 מענער, פֿרויען און קינדער, אָנגעקומען אין שטעטל. צווישן זיי האָט זיך אויך געפֿונען די אַלטע שידלעווער רביצין. די אַלע געבראַכטע יידן האָט מען געהאַלטן שטאַרק־באַוואַכט דורך אוקראַאינישע באַנדיטן, אויפֿן שטאָטישן מאַרק, נישט־צולאָזנדיק קיינעם צו דערלאַנגען די אומגליקלעכע אַפֿילו אַ ביסל וואַסער.

צוזעענדיק דאָס דאָזיקע בילד האָט יעדער איינער געפֿילט, אַז דער דאָזיקער גורל דערוואַרט מאָרגן יעדן איינעם. פֿון אַ סך הייזער האָבן זיך דערהערט יאָמער־לעכע געוויינען און משפּחות האָבן זיך אָנגעהויבן געזעגענען איינער מיטן צווייטן.

ס׳איז צוגעפֿאַלן די נאַכט. די שטאָט איז געוואָרן פֿאַרזונקען אין אַ פֿיינטלעכער פֿינצטערניש. קיין ליכט האָט מען נישט געזען אין ערגעץ. דאָ און דאָרט זעט מען פֿאַרשווינדן אַ יידן, וועלכער צו אַ באַקאַנטן קריסט אין דער סביבה און ווער אין אַ צוגעגרייטן בונקער.

פֿון 5 אַזייגער נ. מ. איז די שטאָט שוין געווען

אָפּגעשלאָסן און באַוואַכט דורך דייטשן, אוקראַאינער און פּאָליאַקן, כדי קיינער זאָל חלילה נישט באַוויזן צו אַנטלויפן.

איך האָב באַוויזן זיך אַרויסצובאַקומען פון שטאָט און אַוועק צו אַ באַקאַנטן פויער, אין דאָרף דאַברי, כדי אַריבערצופירן אַהין מיין משפחה, ווי מיר האָבן אָפּגערעדט. דער פויער האָט אָבער חרטה געהאַט און נישט געוואָלט מיך אַריינלאָזן, אונטערן אויסרייד, אַז מאָרגן דאַרפן צו אים קומען די דייטשן אָפּנעמען זיין קאָנטיגענט תבואה און בעת דער רעוויזיע קאָנען זיי נאָך אונז געפינען.

אַ דערשלאָגענער האָב איך זיך צוריקגעקערט צו מיין פאַמיליע. אַ צווייטער ייד, מיטן נאָמען אהרון זילבערבויגן (פּאַווראַזשניק), האָט זיך אויך אַרויסגעלאָזט קיין דאברי, צו אַ קריסט, מיט וועלכן ער האָט אָפּגערעדט אויסצובאַהאַלטן אים. עטלעכע פויערן האָבן אים אָפּגעוואַרט אויפן וועג, אים באַראַבעוועט און גוט אָנגעשלאָגן. דער ייד איז אין אַ שווערן צושטאַנד, קוים אַ לעבעדיקער, צוריקגעקומען קיין סטאַשעוו.

אַרום 7 אַ זייגער אָוונט איז די שטאָט נאָכמער באַוואַכט געוואָרן דורך דייטשער זשאַנדאַמעריע און אוקראַאינישער און פּוילישער פּאָליציי. ס'איז פאַר אַלעמען געוואָרן קלאָר, וואָס עס דערוואַרט פאַרטאָג. ס'איז נישט געבליבן קיין וועג צו ראַטעווען זיך אויסער אין אַ נאָענטן בונקער ביים הויז.

די דייטשן האָבן אַרויסגעלאָזט קלאַנגען, אַז מען שיקט די יידן אויף אַרבעט און די אומגליקלעכע האָבן זיך באַמיט צו גלויבן אין דעם. מען האָט דאָך נאָך געוואָלט לעבן. אַנדערע האָבן געפּלאַנט צוריקצוגיין אין „שאָפּ" אַריין, אָדער צו „אַמלערס" אונטערנעמונג, כדי זיך צוראַטעווען מיט דעם וועג. אפשר וועלן די דייטשן דאָך איבערלאָזן די אַרבעטנדיקע עלעמענטן אין שטאָט און, אַזוי אַרום, וועט אפשר געלינגען צו ראַטעווען עמיצן פון דער משפחה?

איך האָב גענומען מיין רוקזאַק, זיך געזעגנט מיט מיינע טייערסטע, און אַוועק אין שאָפּ אַריין. אין דער זעלבער צייט האָבן זיך פאַרזאַמלט אין זעלבן הויז, ווו איך האָב געוווינט, ביי שמואל מערזעל, עטלעכע יידן מיט די נעמען: ראובן ברך הערצאָג, יואל הירשבערג און א. בירנצווייג, וועלכע האָבן באַשלאָסן אויסצובאַהאַלטן זיך צוזאַמען ביז איבער דער אַקציע, ווי עס האָט זיי געראַטן דער בורמיסטזש סוכאַן, און זיי פאַרזיכערט דערנאָך צוראַטעווען. דער צוזאָג פון סוכאַן האָט זיך, צום באַדויערן, אַרויסגעוויזן פאַר אַ פאַלשן און די אַלע זענען געוואָרן אַנטדעקט.

אין שאָפּ האָבן זיך פאַרזאַמלט ביז 200 אַרבעטער. אַ טייל פון זיי האָט געוואָלט צוריקקערן אַ היים, אָבער עס איז שוין געווען אַ פחד־מות צוגיין אין די גאַסן. דער טויט האָט שוין געלויערט אומעטום.

10 אַזייגער אָוונט איז אָנגעקומען קיין סטאַשעוו דער סאַדיסטישער אָבערשטורמפירער שילד, דער אָנפירער פון דער אויסראָטונגס־אַקציע פון די יידן אין ראַדעמער וואָיעוודסטווע. שילד איז צוגעפאָרן צו דער יידישער פּאָליציי (אָרדענונגס־דינסט, ווי זי האָט זיך גערופן) און באַפוילן, אַז דער פּרעזעס, אפרים זינגער, זאָל אים גלייך צושטעלן 10 ק"ג פּוטער, 10 ק"ג שפּעק, 10 ק"ג רייז און 5 ק"ג טיי. גלייכצייטיק איז שילד אַריין אין פּאָליציי־ביורא, וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון הערשל ווינער, אַ קלאַפּ געטון אין טיש און געמאָלדן: אין נאָמען פון היטלערן וועט די אויסזידלונגס־אַקציע פון די סטאַשעווער יידן פאָרקומען מאָרגן — דעם 8־טן נאָוועמבער 1942. שילד האָט גלייך באַפוילן די יידישע פּאָליציסטן אָנצוזאָגן אַלע יידן אין שטאָט צו פאַרזאַמלען זיך מאָרגן, ביז 8 פרי, אין רינג (מאַרקפּלאַץ). ווער עס וועט נישט אויספילן דעם באַפעל וועט דערשאָסן ווערן. די יידישע פּאָליציסטן און זייערע פאַמיליעס וועלן נישט גענומען ווערן אין דער אַקציע.

12 אַזייגער ביינאַכט איז אין שאָפּ אָנגעקומען דער מאַגיסטראַט־רעפערענט וויטשעכאָווסקי, אין דער באַגלייטונג פון 2 פּוילישע פּאָליציסטן, און געמאָלדן, אַז דער שאָפּ איז לעגאַליזירט געוואָרן אויף 800 אַרבעטער. די אָנוועזנדיקע האָבן זיך גלייך אַרויסגעלאָזט אין שטאָט צו ברענגען זייערע באַקאַנטע. פאַר 50 זלאָטעס האָט מען באַקומען אַן אַרבעטס־קאַרטע, וואָס האָט זיך געפאָדערט פון יעדן איינעם. 1 אַזייגער ביינאַכט איז

וויסטעכאָווסקי צוריקגעקומען און פאַראָרדנט, אין נאָמען פון בורמיסטרוש סוכאָן, צו שליסן די רעגיסטראַציע. ביז דאַן האָבן זיך באַוויזן צו פאַרשרייבן 330 ייִדן, אַלס אַרבעטער אין שאָפּ. דער מייסטער פאַראָרדנט צו לאָזן די מאַשינען אין גאַנג און צושטעלן צו דער אַרבעט. די מאַשינען זענען שוין אין שוונג, אָבער די הענט פאָלגן נישט. אַ שווער געמיט באַהערשט יעדן פילנדיק, אַז אַ גרויס אַלגעמיין אומגליק דערנענטערט זיך.

איבערעם דערוויסט מען זיך, אַז דער בורמיסטרוש האָט געמאָלדן, אַז ער איז קראַנק און וועט נישט ביי זיין בעת דער מאָרגנדיקער אַקציע.

ס'איז 4 אַזייגער פאַרטאָג. די קאַרנע־עקספּעדיציע, וואָס איז באַשטאַנען פון 150 אוקראַאינישע און ליטווישע באַנדיטן, איז אָנגעקומען אין שטעטל און גענומען פרעסן און זויפן פון דער סעודה, וואָס דער יודנראַט האָט געמוזט פאַר זיי צוגרייטן. זיי האָבן זיך גוט אָנגעשיכור'ט, כדי זיי זאָלן קאָנען אויספירן זייער בעסטיאַליטעט אַקט ביי אַ בעסערער שטימונג.

דער טרויעריקער זונטיק

8.11.1942 — זונטיק, כ"ח חשון, תש"ג

5.30 פרי האָט זיך אָנגעהויבן די שוידערלעכע שחיטה־אַקציע איבער דער ייִדישער באַפעלקערונג אין סטאַשעוו. די ייִדישע פאָליציי, אויפן באַפעל פון דעם גוט־אויסגעשולטן מערדער שילד, איז אַרומגעלאָפן אָנזאָגן אַלע ייִדן, זיי זאָלן זיך צונויפזאַמלען, ביז 8 אינדערפרי, אויפן שטאָט־מאַרק. ווער ס'וועט פאַרשפּעטיקן — וועט דערשאָסן ווערן.

זייענדיק אין שאָפּ דערוויסן מיר זיך, אַז 2 אַזייגער ביינאַכט האָט מען אַרעסטירט אייניקע פון דער פוילישער אינטעליגענץ, ווי ד"ר קאָולאָווסקי און ד"ר לעמיעשעווסקי, און זיי איבערגעגעבן אין די הענט פון דער ייִדישער פאָליציי צו היטן.

6 אַזייגער פאַרטאָג האָבן די מערדער אָפּגעזוכט דעם פּרעזעס אפרים זינגער, אים אָוועקגעפירט אין הויז פון שמעלקע אייזנבערג און נאָכדעם ווי זיי האָבן אים צוגעבונדן דאָס מויל און געפייניקט האָבן זיי אים אויפן פּלאַץ דערשאָסן. דער שוידערלעכער מאָרד איבערן פּרעזעס זינגער איז געווען דער סיגנאַל צו דער אָנגעהויבענער אויסראָטונגס־אַקציע פון סטאַשעווער ייִדנטום.

ביז 8 אַזייגער פרי האָבן זיך אויפן מאַרק פאַרזאַמלט ביז 5000 ייִדן — יונג און אַלט, קליין און גרויס, כדי אָנצוהייבן דעם טרויער־גאַנג צום טויט.

אין דערוועלבער צייט זענען צוגעקומען צום שאָפּ 3 גוט־באַקאַנטע ס. ס.־סאַדיסטן פון אָסטראָוויעץ: ווילי, פּעטער און בראַון, כדי זיך לאָזן אַביסל וווילגיין אויפן חשבון פון די ייִדישע אַרבעטער. זיי האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף מרדכי וייגערמאַכער און אים געפרעגט: „וואָס מאַכסטו דאָ, דו אַלטער ז״ד". ער האָט זיי גלייך געענטפערט: „איך בין אַלט, אָבער איך בין דאָ דער איינציקער מעכאַניקער אין דעם אינדוסטרי־ווערק". זיי האָבן אים באַפרייט און גענומען זיך אַרומדרייען צווישן די אַרבעטער. צוקומענדיק צו דער דריטער ריי, וווּ איך בין געשטאַנען, זענען זיי צוגעגאַנגען צו יצחק פלייִשהאַקער, אַ שניידער פון שול־גאַס. דער מערדער ווילי האָט אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער און זיך געווענדט צו פלייִשהאַקערן: „דו קריפּל, דו ווילסט אויך דעם קריג איבערלעבן ז״". און שוין הערט מען אַ שאָס. דער אומגליקלעכער איז אויפן אָרט געפאַלן טויט. דער מערדער האָט זיך סאַרקאַסטיש צעלאַכט — און באַפוילן אַז אַלע זאָלן בלייבן שטיין און נישט רירן זיך פון אָרט. נאָכדעם האָט ער אַ זאָג געטאָן: „די אַלע וועלן נאָך קאָנען אַרבעטן" — און איז אַוועק מיט זיינע מאָרד־קאָלעגן אין מאַרק אַריין.

היות דער שאָפּ איז געווען לעגאַליזירט אויף 800 אַרבעטער און אין אים האָבן זיך געפונען בלויז 330, האָבן זיי פון טראַנספּאָרט אויפן מאַרק אויסגעקליבן 300 פאַכמענער און יונגע מענטשן, נישט דערלויבנדיק מיטצונעמען די קינדער, און זיי אָנגעשלאָסן אין די ווערקשטאַטן.

10 אַזייגער פרי גיט דער פאַרברעכער שילד דעם באַפעל: אָפּמאַרשירן!

דער טראַנספּאָרט פון קנאַפּע 5000 ייִדן — אַלטע פאָטערס און מאַמעס, פרויען און קינדער, שוועסטער

און ברידער און קרובים, האָבן געריכט אין זייער לעצטן וועג, אין דער באַגלייטונג פון די 150 מערדער.

ווי נאָר די ערשטע רייען זענען אַריין אין דער קראָקאָווסקע־גאַס, האָבן די מערדער אָנגעהויבן שיסן אין יידישן המון מיט דום־דום קוילן. ווי מען האָט דערנאָך איבערגעגעבן זענען די ערשטע קרבנות געווען נפתלי טענענבוים און דוד ראָזנשטאָק מיט זיין פרוי. מאיר גאָלדהאַר, ווען ער האָט געזען, אַז זיין פרוי פּעסל איז געפאַלן, איז ער אַרויס פון דער ריי און געבעטן די מערדער אויך אים דערשיסן. זיין ווונטש איז באַלד דערפילט געוואָרן. מאיר יענקל גוטערבוים איז געפאַלן אינדערנאָענט פון זיין געוועלב. אַזוי האָבן די מערדער נישט אויפגעהערט צו שיסן אין המון אַריין און געזייט דעם גאַנצן וועג מיט אומשולדיקע קרבנות. דאָס יידישע בלוט האָט געפלאָסן פון קראָקאָווסקע־גאַס ביז אין טייך־אַריין. ביים בריק פון פּאַלוואַרק איז געפאַלן יענקל רודא.

מיר זענען נאָך אַלץ געשטאַנען אין שאָפּ, צו 5 אין אַ ריי, און געהערט די אומאויפהערלעכע שיסעריי. דאָס בלוט איז אונז פאַרגליווערט געוואָרן אין די אָדערן, פילנדיק, אַז אַסך פון אונזערע נאָענטסטע זענען שוין נישט מער מיט אונז. מיר האָבן דעמאָלט געטראַכט, אַז אפשר איז שוין בעסער די, וועלכע האָבן שוין פאַרענדיקט מיטן גרוילעכן קאָשמאַר פון פינצטערן נאַציזם און אוקראַאיניש־ליטוויש־פוילישן באַנדיטיזם. אָבער, פון דער צווייטער זייט, האָט גענאָגט אַ האָפענונגס־פונק אין האַרצן, אפשר וועלן מיר דאָך זיי איבערלעבן, אפשר וועט געשען אַ נס און די ווילדע האָרדעס וועלן באַזיגט ווערן דורך דער ציוויליזירטער וועלט. אַ לעבעדיקער מענטש האָט דאָך אַ שאַנס...

נאָכן אָפּמאַרשירן פון אונזערע טייערע, האָט מען פאַראָרדנט אָפּצוראַמען די טויטע. אַ שרעקלעך בילד האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר די מענטשן. ביז 1 אַזייגער זענען געוואָרן צונויפגענומען 189 טויטע יידן אין די גאַסן, אויסער די קרבנות פון די, וועלכע האָבן זיך נישט צוגעשטעלט צום טראַנספּאָרט און זענען בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן אין זייערע הייזער. צו דעם צוועק האָבן זיי מיטגענומען די יידישע פּאָליציי אויפצו־ זוכן אַלע איבערגעבליבענע יידן. מאיר ראָזען (מאיר־ משה יחיאל'ס) האָט אָנגעטון אַ טלית און תפילין און אַזוי אָפּגעוואַרט די מערדער אין זיין הויז, גרייט צו גיין אויף קידוש־השם.

יחיאל ראָזנבלום (מאַסטיקער) איז אין יענעם טאָג געלעגן ערנסט קראַנק. ווען די מערדער זענען געקומען צו אים האָט ער זיי געבעטן צו דערשיסן אים אין שטוב. די ווילדע חיות האָבן אים אויפגעהויבן און דורכן באַלקאָן אַרויסגעשליידערט אויפן גאַס.

די אַלע אומגעקומענע אין סטאַשעוו גופא, אין יענעם שחיטה־טאָג, זענען געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין איין גרויסן ברידער־קבר אויפן יידישן בית־עלמין.

דער מאַרש פון די אומגליקלעכע סטאַשעווער יידן איז געגאַנגען דורך שטשוטשין, סטאַפּניץ קיין בעל־ זשעץ — דאָס צווייטע טרעבלינקע. ביז סטאַפּניץ זענען אומגעקומען העכער 1000 יידן. אין דאָרף ניזשין, 9 קילאָמעטער פון סטאַשעוו, האָט מען אויסגעגראָבן אַ מאַסן־קבר פאַר 740 סטאַשעווער קרבנות. אין משך פון איין־און־איינציקן טאָג איז פאַרשניטן געוואָרן די אַלט־פאַרצווייגטע יידישע קהילה אין סטאַשעוו. הי"ד.

דער שטומער פּראָטעסט פון סגי נהור

ביז אין די נאָכמיטיק שעה'ן האָט זיך געהערט די שיסעריי אויף די אומגליקלעכע יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין זייערע הייזער און זענען שפּעטער געפונען געוואָרן דורך די מערדער.

דער בלינדער הערשל וואַלמאַן איז אַליין אַרויס פון זיין באַהעלטעניש, זיך אַוועקגעשטעלט פאַר זיין הויז, אויף ריטווינער גאַס, און אָנגעהויבן זאָגן קינות אויפן קול נאָך זיין אומגעקומענער, הייליקער יידישער קהילה. ער האָט געזונגען טרויער־לידער, צוגעפּאַסט צו דער טרויעריקער סיטואַציע און אויסגעבראָכן אין אַ יאָמער־ לעכן קלאָג אויפן חורבן פון זיין פאָלק. אַזוי איז ער געשטאַנען עטלעכע שעה און די דורכגייענדיקע דייטשע מערדער האָבן נישט געהאַט קיין „האַרץ" אים צו הרג'ענען. ערשט דערנאָך האָבן זיי געשיקט אַ ליטווישן רוצח, וועלכער האָט אים דערשאָסן.

אזוי איז געפאלן דער סני נהור, וועלכער האט אויף דעם אופן אויסגעדריקט זיין טיפן פראטעסט קעגן בארבאריזם פון דער וועלט, פון דער גאנצער וועלט, וואס האט אלץ געזען, אלץ געהערט, און דערלויבט דעם רוצח צו פארניכטן א גייסטרייכן און אומבאהאלפן פאלק.

אזוי איז געפאלן דער באקלאגער פון דער פארניכ־טעטער יידישער קהילה אין סטאשעוו, הערשל וואלמאן. השם יקום דמו.

3 אזייגער נ. מ. האב איך מצליה געווען זיך אריבער־צושמוגלען אין מיין וווינונג. אויף סטאדאלנע גאס, נומער 8, האב איך געטראפן הערשל לאדאווסקי, א דערשאסענעם אין זיין בעט.

אין זעלבן נאכמיטיק איז אנגעקומען א באפעל איינצוקוואטירן אלע שאפ־ארבעטער, צו 10 פערזאן אין א שטוב, און נאר אין די שול־און זלאטע גאסן. די רעשט־איבערגעבליבענע יידן, וועלכע האבן זיך אויס־באהאלטן פון טראנספארט, האבן אויסגענוצט די געלעגנהייט אנצושליסן זיך אין די שאפ־ארבעטער, בעת זיי זענען אריבער אין די נייע וווין־ערטער. דארט האבן זיך באזעצט איבערגעקליבענע יידישע פאליציסטן מיט זייערע פרויען. די פאליציסטן זענען געבליבן אלס אויפרוימונגס־גרופע פון די דערמארדעטע יידן.

איניקע פאמיליעס איז געלונגען זיך אריינצובאקומען אין שאפ אריין, אדער אין אטמלערס ארבעטס־פלאץ, אדאנק כאבאר און פראטעקציע, ווי למשל, יחזקאל ווייכמאן און זיין פאמיליע, איטשע זעלצער, שמואל גליקליך פון פאלווארק, מיט זיין פרוי און טאכטער.

די יידן, וועלכע האבן נישט מצליח געווען זיך ארייג־צובאקומען אין די „זיכערע" פלעצער האבן באקומען די באצייכענונג: „אומלעגאלע".

די נאכט פאלט־צו. דערשראקענע יידן קומען צולויפן צום שאפ־לייטער, ציטער, און בעטן רחמנות, אריינצו־נעמען זיי אין שאפ אריין. עס קומען אויך אזעלכע, וואס האבן זיך אויסבאהאלטן א גאנצן טאג ביי פאליאקן און קאנען דארט מער נישט פארבלייבן, ווייל זיי זענען דארט נישט זיכער מיטן לעבן. די דאזיקע פוילישע „באשיצערס" האבן פשוט ארויסגעטריבן די יידן, ווענדט פארמעגנס זיי האבן צוגענומען, צוזאגנדיק זיי ארויסצובאהאלטן, אדער געדראט זיי מיט טויט, אויב זיי וועלן, וואס שנעלער, זיך נישט אפטראגן.

מיר אלע אין שאפ האבן א גאנצע נאכט נישט צוגעמאכט קיין אויג. די טויטע־גייסטער האבן געש־וועבט פאר אונזערע אויגן און נישט געגעבן קיין מנוחה. אלע האבן געפרעגט די טראגישע האמלעט־פראגע, צי וועלן מיר נאך דערלעבן די נקמה אין שונא, אדער דער זעלבער גורל פון אונזערע ברידער און שוועסטער, פרויען און קינדער דערווארט אויך אונז?

מאנטיק, 9.11.1942 — כ"ט חשון, תש"ג

עס שיינט אויף דער פרימארגן. מיר אלע זענען נאך אונטערן קאשמאר פון נעכטיקן חורבן. מיר זענען פולשטענדיק צעבראכן, פיזיש און גייסטיק. מיר, די איבערגעבליבענע, מוזן גיין צו דער ארבעט, ווי ס'וואלט קיינמאל גארנישט נישט געשען. די צאל פון די אומלעגאלע פון די „סקריטקעס" וואקסט. אויך דער יאוש וואקסט פון שעה צו שעה. מענטשן ווייסן נישט וואס צו טון: פארזיכערן זיך א סטאבילן ארבעטס פלאץ, אדער אפשר בעסער אנטלויפן אין וואלד אריין. אומעטום האט געוויערט דער מלאך־המות. אלע וועגן זענען געווארן מיט אמאל אפגעשניטן און די ארומיקע באפעלקערונג — פיינטלעך, ווי לויט א באפעל. אין דער אנדרלוכיוסיא האט אלתר באנד מיט זיין זון ישראל'קע פארלאזן א לעגאלן ארבעטס־פלאץ און אוועק זוכן אן אנדערן רעטונגס־וועג. ס'האט נישט לאנג געדויערט און זיי זענען אומגעקומען, ווי אסך אנדערע.

דינסטיק, 10.11.1942 — א' כסלו, תש"ג

די פאליאקן סטעמפיען און יאניק, וועלכע האבן גע־האלטן די געוועלבער פון שמואל גאלדפארב און איטשע חענדל מאנדלזיס, האבן גע'מסר'ט פאר דער דייטשער זשאנדארמעריע, אז הינטער „זייער" געוועלב איז פאראן א בונקער, ווו ס'באהאלטן זיך ארויס עטלעכע יידן. גלייך איז אנגעקומען א גרופע זשאנדארמעריסטן, וועלכע האבן מיט דער הילף פון דער פוילישער פאליציי, אויפגעפעפנט דעם בונקער און ארויסגענומען פון דארט 26 יידישע נפשות. זיי זענען אלע אפגעפירט

געוואָרן אויפֿן בית־הקברות און דאָרט דערשאָסן געוואָרן. די ייִדן פֿון אַטמלער, וואָס האָבן גראָד געאַרבעט אויף דער קראַקעווער־גאַס, האָבן געזען די דאָזיקע אומגליקלעכע אין זייער לעצטן וועג. איינער פֿון די אַרבעטער, מענדל ליפּשיץ, האָט דערקענט צווישן דער גרופּע זיין פֿרוי רייזל. (די 3 ייִנגערע קינדער: פֿייגעלע, אברהם יצחק און ישראל דוד איז געלונגען צו אַנטלויפֿן. אויך זכריה האָט באַוויזן זיך צו פֿאַרשטעקן, אָבער ער איז שפּעטער באַמערקט געוואָרן דורך קאַטשמאַרסקי און איבערגעגעבן געוואָרן די דייטשן). ער האָט אָבער נישט געקאָנט העלפֿן און באַגלייט זיי מיט זיין בליק און בלוט־טריפֿנדיקן האַרץ צו זייער אייביקער רו.

די רשימה פֿון די 26 קדושים

ישׂראל'קע ווייצמאַן (חזן) מיט זיין פֿאַמיליע; נחמיה ניסנצווייג מיט זיין פֿרוי און טאָכטער; לייביש כ"ץ (סטאָליאַר) מיט זיין פֿרוי און קינדער; רייזל ליפּשיץ מיט איר זון זכריה; יאָסל גליקליך (גאָלדשמידט) מיט זיין פֿרוי און קינד; אסתּר־רחל מאַנדלזיס און אַנדערע, וועמעס נעמען כ'קאָן זיך נישט דערמאָנען.

מיטוואָך, 11.11.1942 — ב' כסלו, תש"ג

ווי נאָר די נאַכט איז צוגעפֿאַלן, זענען פֿון מיליטערישן פּאַוויליאָן אויפֿן פּאַלוואַרק געקומען צולויפֿן, דורכן וואַסער, אַ גרופּע ייִדן, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך אויך געפֿונען מענדל שניפּער און אבנר ווייל, וועלכע דער בורמיסטוש סוכאָן האָט דאָרטן מכלומרשט באַשעפֿטיקט אויף אַרבעטן פֿאַר דער „ווערמאַכט". ביי טאָג, האָט דער בורמיסטוש דורך אַ שליח זיי מודיע געווען, אַז זיי זאָלן זיך גיך אָפּטראָגן, ווייל ער קאָן נישט מער האַלטן דעם „אַרבעטס־פּלאַץ" בסוד און אַז ס'איז אויך פֿאַראַן אַ חשד פֿון אַ מסירה. אין טויטשרעק זענען די ייִדן אינאַוונטס געקומען אין לעגאַלן קוואַרטאַל פֿון די עמלעריסטן און שאָפּ, כדי צו זוכן אַ רעטונג. בעת'ן פּאַנישן אַנטלויפֿן איז פֿאַרלאָרן געגאַנגען דאָס קינד פֿון יאָסל אײדלקאָפּ'ס טאָכטער.

מיר האָבן אויפֿגענומען אַלע „אומלעגאַלע", נישט געקוקט דערויף, וואָס ס'איז אונז, אונטער דער דראָאונג פֿון טויט־שטראָף, פֿאַרבאָטן געוואָרן אַריינצולאָזן „פֿרעמדע".

די ערשטע סעלעקציע

פֿרייטיק, 1942, 13.11 — ד' כסלו, תש"ג

פֿרייטיק, פּונקט 7 אַזייגער פֿרי, איז דער שאָפּ געוואָרן אַרומגערינגלט דורך זשאַנדאַמעריע און פּאָליציי. ווען מיר זענען אָנגעקומען צו דער אַרבעט האָט מען אונז פֿאַרהאַלטן אין דרויסן. רעווידירנדיק אַלעמען האָט מען אונז אויסגעשטעלט 5 אין אַ ריי, אָפּטיילנדיק אונז פֿון די „אומלעגאַלע".

דאַן קומט אַ באַפֿעל אָפּמאַרשירן אין מאַרק אַריין, נעבן דער אַפּטייק ביים ראָטהויז. עטלעכע „אומלעגאַלע" האָבן זיך אַליין צוגעשטעלט, ווייל ס'איז זיי שוין נמאס געוואָרן דאָס לעבן און האָבן מער נישט געזען קיין זין אויסצובאַהאַלטן זיך.

די דייטשן סאָרטירן אויס דעם טראַנספּאָרט. עלטערע שאָפּ־מענטשן ווערן אַוועקגעשטעלט באַזונדער אויף אַרויסצושיקן און די ייִנגערע „אומלעגאַלע" לאָזן זיי איבער אַלס שאָפּ־אַרבעטער.

ווי ביי יעדער אַקציע איז אויך די דאָזיקע סעלעקציע דורכגעפֿירט געוואָרן מיט קרבנות אויפֿן פּלאַץ.ביילע בוכהאַלץ, די טאָכטער פֿון דוד סאָלניק — זי האָט זיך דעמאָלט, צוזאַמען מיט אַנדערע, פֿרייוויליק געמאָלדן אין מאַרק — בעת זי האָט געזען, וואָס ס'דערוואַרט זי, האָט זי געבעטן דעם דייטשן זשאַנדאַרם ער זאָל איר דערלויבן צו ברענגען אירע באַהאַלטענע קינדער, כדי זיי מיטצונעמען מיט זיך אין איר אייביקן וועג. דער סאַדיסט האָט איר נישט געגלויבט און אַריינשלעפּנדיק זי אין אַ נאָענטן הויף האָט ער זי דאָרט דערשאָסן. אויף פֿויערישע פֿורן האָט מען אָפּגעפֿירט קיין אַסטראָווצע 50 סטאַשעווער ייִדן. פֿון שאָפּ האָט מען דעמאָלט אַרויסגענומען און אַוועקגעשיקט די פֿאָלגנדיקע מענטשן: שמואל גליקליך מיט זיין פֿרוי און טאָכטער: ישׂראל הערש גראָף; אבא ראָזנבלום; אלטע'לע מילגרוים, פֿון דער חיים בירנבוים, וועלכע האָט נישט געוואָלט אַוועקגעבן אירע קינדער און איז אַוועק מיט זיי צוזאַמען. אויך האָט מען צוגענומען עטלעכע

קינדער, יתומים, וועלכע האָבן זיך געפונען עטלעכע טעג ביי פּאָליאַקן. די דאָזיקע קינדער זענען איבערגעגעבן געוואָרן דורך זייערע עלטערן, פאַר אַ גוטער באַלוינונג, צו די פּאָליאַקן. ווען די עלטערן זענען אומגעקומען, האָבן די „גוטע" פּאָליאַקן די קינדער אַרויסגעטריבן.

שבת, 14.11.1942 — ה' כסלו, תש"ג

די „סקריטקע" ביי יואל שניפּער איז היינט אַנט־דעקט געוואָרן, צוליב אַ פּוילישער מסירה. דער דאָזיקער בונקער האָט זיך געפונען אונטער דעם בעקעריי־אויוון און דאָרט האָבן זיך אויסבאַהאַלטן 10 מענטשן, פון פאַריקן זונטיק ביז שבת. די בעקעריי האָט אין די לעצטע יאָרן געהערט צו מיין ברודער חיים־דוד גאָלדשטיין ז"ל. אינעם בונקער האָבן זיך געפונען: יואל שניפּער; מיין ברודער מיט זיין פרוי און 3 קינדער; משה יחיאל קאַזשעניצקי און זיין שוואָגער ווי אויך פריידע־אסתר וואַלמאַן, די פרוי פון נפתלי וואַלמאַן. די אַנטדעקטע יידן זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין מאַגיסטראַט, וווּ מען האָט זיי געהאַלטן, מיט נאָך 16 אַנטדעקטע יידן פון אַנדערע בונקערס, ביז מאָנטיק פרי.

מאָנטיק, 16.11.1942 — ז' כסלו, תש"ג

מאָנטיק, 6 אַזייגער פרי, האָט מען די אַלע 26 יידן אָפּגעפירט אויפן בית־עלמין און דאָרט דערמאָרדעט. די דאָזיקע איוב־בשורה האָבן מיר זיך דערוווּסט פון מיין ברודערס טאָכטער, וועמען ס'איז געלונגען צו אַנטלויפן, ווען מען האָט אַלע מענטשן אַרויסגענומען פון אונטערן אויוון.

10 אַזייגער פרי איז אָנגעקומען אין שאָפּ אַריין דער נאַטשאַלניק פון די פייערלעשער, פּאַנעק, און געפאָ־דערט פון שאָפּ־לייטער, ציטער, שיקן 10 אַרבעטער קובר צוזיין די נאָר־וואָס דערשאָסענע 26 יידן. דער לייטער האָט געפרעגט, ווער ס'וויל גיין פריוויליק. 10 אַרבעטער האָבן זיך געמאָלדן. איך צווישן זיי.

מיר האָבן גענומען לאָפּאַטעס אויף די אַקסלען און אין דער באַגלייטונג פון אַ פּוילישן פּאָליציאַנט, זענען מיר אַוועק קובר זיין אונזערע טייערסטע.

צווישן די 10 קרבנים האָבן זיך געפונען: אהרון משה ראָזנבלום; אברהם בער לישקיעוויטש; טראַן; ראַזנצוויג, אַ זון פון פּנחס ראַזנצוויג און אַנדערע, וועמעס נעמען איך געדענק נישט.

דאָס בילד, וואָס מיר האָבן געטראָפן אויפן בית־עלמין האָט אונז אַלעמען דערשיטערט. אַרבעטס־קאָרטן האָבן זיך געוואַלגערט אַרום די טויטע און לויט דעם האָבן מיר געקענט אידענטיפיצירן די קרבנות.

אַ באַקאַנטער קריסט, וואָס האָט דאָרט געהאַט דינסט פון די פייערלעשער, האָט אונז דערנאָך דער־ציילט, אַז די טאָכטער פון חיים דוד גאָלדשטיין, מיין ברודער, מיטן נאָמען טויבעלע, האָט אין לעצטן מאָמענט זיך געאַמפּערט מיט אַ זשאַנדאַרמיסט און געוואָרפן אים אַ שטיין אין קאָפּ אַריין. דערפאַר האָט מען זי מערדער־לעך צעשלאָגן און נאָכדעם דערמאָרדעט.

מיט די אייגענע הענט האָבן מיר אַריינגעלייגט אין מאַסן־קבר אַלע אומגעקומענע קדושים, צווישן זיי: מיין ברודער חיים דוד, זיין פרוי חנה לאה, זייער טאָכטער טויבעלע און זייערע 2 זין. מיר האָבן פאַר־שאָטן דעם קבר, אָבער די פּוילישע פּאָליציסטן, וועלכע זענען געווען אויף דער וואַך, האָבן אונז באַפוילן צוצוטרעטן דעם באָדן מיט די פיס, כדי אויסצוגלייכן דעם שטח...

אַ שטומער קדיש האָט זיך אַרויסגעריסן פון אונזערע פאַרקלעמטע הערצער. ווי נאָר איך האָב אַרויסגעזאָגט די ווערטער „יתגדל ויתקדש" איז צוגעגאַנגען צו מיר אַ פּאָליציסט און געזאָגט, אַז די דייטשע זשאַנדאַמעריע האָט פאַרבאָטן עפּעס צוזאָגן אויפן בית־עולם. דער פּאָליציסט איז געווען מיינער אַ באַקאַנטער און דערפאַר האָט ער מיך צוערשט געוואָרנט.

צווישן די דער'הרג'עטע האָבן זיך געפונען אויסער מיין משפּחה אויך יואל שניפּער; פריידע אסתר וואַל־מאַן; בריינטשע פרענקל; משה יחיאל קאַזשעניצקי (איידעם פון לייבל בעקער); פיגליאַזש, אַ לאַוויטשער פּליט און נאָך אַנדערע.

פון די 10 שאָפּ־אַרבעטער, וואָס האָבן מקבר געווען די קדושים, בין איך דער איינציקער, וועלכער האָט זוכה געווען צובלייבן ביים לעבן, כדי צו דערציילן

דער וועלט, ווי אַזוי די רוצחים האָבן פאַרניכטעט אונזערע טייערע יידן און חרוב געמאַכט אַ פאַרצווייגטע יידישע קהילה.

דינעסטיק, 17.11.1942 — ח׳ כסלו, תש״ג

די פאָליאַקן האָבן גע׳מסר׳ט די סקריטקע פון חיים נטע ערליכמאַן. דאָרט האָבן זיך געפונען זלמן שיינער; נח בלושטיין; יאסל בלושטיין און פאַמיליע און נאָך אַנדערע. אויך די דאָזיקע אַנטדעקטע יידן זענען געוואָרן אַרעסטירט אין מאַגיסטראַט, ביז זייער גורל וועט ווערן אויפגעקלערט.

אין יענער צייט, נאָך די גענעראַל־אַקציעס, האָבן זיך באַוויזן פיל יידן, וועלכע האָבן זיך ווי־עס־איז געראַטעוועט. דער דאָזיקער פאַקט האָט „באַאומרואיקט״ די דייטשן, וועלכע האָבן געזוכט וועגן, ווי אַזוי אַריינצו־נאַרן די דאָזיקע „ווידערשפעניקע״, וואָס ווילן דווקא לעבן טראָץ דעם באַפעל. און דייטשן האָבן נישט ליב קיין „געזעץ״־ברעכער...

די „יודנשטאַטן״

די טייוולאַנישע פאַרניכטונגס־מאַשין האָט באַ־שלאָסן צו ענדערן די אויסראָטונגס־טאַקטיק. ס׳איז פּראָקלאַמירט געוואָרן, אַז אַלע יידן וועלכע וועלן זיך קאָנצענטרירן אין די „יודנשטאַטן״: ראַדאָמסק, צויזמער, שידלאָוצע און אַנדערע וועלן נישט אויס־געראָטן ווערן. און אַלס צייכן פון „גוטן ווילן״ האָבן זיי אַנגעהויבן אַהינשיקן אומלעגאַלע געכאַפּטע יידן פון דער גאַנצער סביבה.

עטלעכע טויזנט יידן האָבן זיך פרייוויליק געמאָלדן אין די דאָזיקע פּונקטן, צווישן זיי עטלעכע הונדערט סטאַשעווער יידן אין צויזמער.

מיטוואָך, 18.11.1942 — ט׳ כסלו, תש״ג

אין שאָפּ האָט מען היינט איבערגעגעבן, אַז מען גרייט־צו אַ נייע סעלעקציע. עטלעכע יידן זענען גערופן געוואָרן צו די שאָפּ־ליטערס, וועלכע האָבן זיי אַנגעזאָגט די „בשורה״, אַז זיי קאָנען זיך אויסקויפן מיט 1000 זלאָטעס, אויב זיי ווילן נישט פאָרן קיין צויזמער.

אויך אין די דאָזיקע פינצטערע טעג האָבן זיך געפֿו־נען געוויסנלאָזע מענטשן, צווישן זיי עטלעכע יידישע פאָליציסטן, וועלכע האָבן געזוכט רייך צו ווערן פון גרויסן יידישן אומגליק. אין יענעם טאָג זענען טאַקע עטלעכע מענטשן אַרויסגענומען געוואָרן פון שאָפּ און אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין צויזמער. ביים ענדיקן די אַרבעט האָט יעדער אַרבעטער באַקומען אַ נומער, אָן וועלכן מען האָט צומאָרגנס נישט אַריינגעלאָזן אין שאָפּ אַריין. די צום־טויט פאַראורטיילטע האָבן אַזעלכע נומערן נישט באַקומען.

דאָנערשטיק, 19.11.1942 — י׳ כסלו, תש״ג

7 אַזייגער אין דער פרי, גלייך ווי מיר זענען אָנגעקומען, איז דער אַרבעטס־פּלאַץ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זשאַנדאַמעריע און פּוילישער פּאָליציי. ווידער שטעלט מען אונז אויס 5 אין אַ ריי. עטלעכע אומלעגאַלע יידן, נישט קאָנענדיק מער אויסהאַלטן צו זיין אַן אומאויפהערלעך גע׳רודפ׳טע חיה, האָבן זיך אַריינ־געדרייט צווישן עולם, כדי זייער גורל זאָל איינמאָל־פאַר־אַלעמאָל דעצידירט ווערן: צום לעבן אָדער צום טויט. די דייטשן קלייבן אויס 120 געזונטע מענער און פרויען און שטעלן זיי אַוועק באַזונדער.

מיר פילן די סכנה, וואָס דערנענטערט זיך צו אונז. מיר פאַרמאָגן מיט זיך גאַרנישט אין פאַל ווען מען שיקט אונז אַוועק. מיר בעטן אַ באַקאַנטן פּוילישן פּאָליציאַנט פון סטאַשעוו, קאטשמארסקי, וועלכער האָט געהאַט די שמירה איבער אונז, ער זאָל אונז דער־לויבן צוצוגיין אַהיים און מיטנעמען אַביסל וועש און קליידונג. דער סאַדיסטישער פּאָליציאַנט האָט איראָניש געענטפערט: „ס׳איז איבעריק, איר דאַרפט שוין גאַרנישט...״

מיר, די אויסגעקליבענע, זענען געבליבן שטיין אין דרויסן, בעת אַלע אַנדערע זענען צוריק אַריין אין „שאָפּ״.

שטייענדיק אין דרויסן ז׳ערווויסן מיר זיך, אַז פון קיעלצער אַמוניציע־פאַבריק „האסאג״ איז געקומען אַ מייסטער צוזאַמען מיט דעם ווערקשוץ־לייטער און

דעם ייִדישן לאַגער־פֿירער, חײַמל ראָזנצווייג, און זיי נעמען מענטשן נאָך קיעלץ.

באַלד קומט אָן אַ באַפֿעל: אָפּמאַרשירן. מען ברענגט אונדז אין מאַגיסטראַט, וווּ מיר ווערן פֿאַרהאַלטן. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפֿן אַ סך ייִדן, אויפֿגעקליבענע פֿון די „סקריטקעס״. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז שוין פֿון דער פֿרי אָן האָט מען צונויפֿגעקליבן מענטשן פֿון די „אומלעגאַלע״, די עלטערע האָט מען אַוועקגעשיקט קיין צווימער און די ייִנגערע — קיין קיעלץ.

געפֿינענדיק זיך אין אַרעסט, איז עטלעכע מענטשן געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פֿון דאָרט און אַריבער־גיין צוריק אין שאָפּ אַרײַן, צווישן זיי אויך נח בלושטיין. אָנקומענדיק אין שאָפּ איז אים אַנטקעגן געקומען דער ייִדישער פּאָליציאַנט בירנצווייג און געזאָגט: „פּאַניע בלושטיין, איר קאָנט נישט אַרײַן — איר ווייסט שוין פֿאַרוואָס...״ נח בלושטיין איז אַ פֿאַרצווייפֿלטער צוריק־געקומען אין מאַגיסטראַט אַרײַן.

1 אַזייגער נ. מ. האָבן 3 אויטאָס, וואָס האָבן אונדז אָפּגעפֿירט קיין קיעלץ, געריִרט פֿון פּלאַץ. מיט שטומע בליקן האָבן מיר זיך געזעגנט מיט אונדזער טײַער געבוירן־שטעטל סטאַשעוו, ביז זי איז פֿאַרשוווּנדן פֿון אונדזערע אויגן.

ביז נאָך שידלעוו זענען מיט אונדז מיטגעפֿאָרן עטלעכע ייִדישע פּאָליציאַנטן. אין דאָרף גראַבעק האָבן די אויטאָס זיך אָפּגעשטעלט און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ טראַנזאַקציע מיט די דײַטשן: ווער עס גיט 1.000 זלאָטעס קאָן זיך צוריקקערן קיין סטאַשעוו. דאָס איז געמאַכט געוואָרן מיט דער פֿאַרמיטלונג פֿון די ייִדישע פּאָליציאַנטן. איינער פֿון זיי מ. ג. האָט נאָך צוגעגעבן: „ייִדן, ווער ס׳וויל געבן „אלף וחמש מאות״ וועט קאָנען אַרונטערגיין פֿון אויטאָ און צוריקגיין קיין סטאַשעוו״. עטלעכע ייִדן האָבן באַצאָלט די געפֿאָדערטע סומע און פֿאַרלאָזט דעם אויטאָ. זיי האָבן נאָך געמוזט צוצאָלן 40 זלאָטעס „פֿאַר־געלט״ צוריק קיין סטאַשעוו.

מיר האָבן פֿאַרגעזעצט אונדזער וועג איבער כמיעל־ניק, וואָס איז שוין געווען „ייִדן־ריין״. קיין קיעלץ זענען מיר אָנגעקומען, ביז 120 ייִדן, 7 אַזייגער אָוונט. צווישן די אָנגעקומענע האָבן זיך געפֿונען סטאַשעווער ייִדן ווי: יאָסל בלושטיין און זײַן זון מאיר, נח בלושטיין, יענקל וואגנער, משה אייזנבערג מיט זײַנע 2 טעכטער, יודל ווײַנגאַרטן, יענקל טאַרגאָווניק, אברהם זילבער־שטיין, דוד פרידמאן מיט זײַן פֿרוי ביילע און זײַערע 2 קינדער, פֿרוי יענטל באמשטיק מיט אירע 2 קינדער, 3 קינדער פֿון שרה עטעל קאַץ, דוד ניסנצווייג, בן־ציון גרינבאל מיט זײַן זון, משה׳לע ערליכמאן, דער זון פֿון חיים נטע, שמעלקע סאמבארסקי, די שוועסטער וואגנער, שמואל ראזנגארטן מיט זײַן שוועסטער, מעלער, הערש־קאפף, אברהם פעלדלויפער און נאָך אַנדערע. מיר, אַ 40 סטאַשעווער, האָבן זיך קאָנצענטרירט אין באַראַק נומער 5, וועלכן מען האָט גערופֿן דער „סטאַשעווער באַראַק״. אין באַראַק האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מיט עטלעכע טעג צוריק איז דאָ דערשאָסן געוואָרן חנה ווינער, די טאָכטער פֿון מאיר ווינער.

מאָנטיק, 23.11.1942 — י״ד כסלו תש״ג

הײַנט, דעם פֿערטן טאָג זינט מיר זענען אָנגעקומען קיין קיעלץ, האָט מען שוין דורכגעפֿירט אַ סעלעקציע און אַוועקגעשיקט אַ טייל מענטשן נאָך נײַשטאָט און פֿון דאָרטן קיין צווימער, צום טראַנספּאָרט. די אָפּגע־שיקטע גרופּע האָט געציילט אַ 20 מענטשן, צווישן זיי נח בלושטיין און משה׳לע ערליכמאַן פֿון סטאַשעוו.

ווי אין אַלע לאַגערן אַזוי אויך אין קיעלץ, האָבן מיר אַדורכגעמאַכט שווערע און ביטערע צײַטן פֿון הונגער און פּײַן. ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ האַנט האָט אונדז געשלאָגן, דײַטשן ווי פּאָליאַקן, פֿאַר יעדער קלייניקייט, פֿאַר גאָרנישט.

טראָץ דער גרויסער לעבנס־סכנה, האָבן מיר אָנגע־האַלטן אַ קאָנטאַקט מיט אונדזערע שטעטלשע אין סטאַשעוו, סקאַרזשיסק און צווימער. אַזוי אַרום האָבן מיר זיך דערוווּסט וועגן סטאַשעווער ייִדן, וואָס זענען אומגעקומען אינעם גיהנום׳דיקן לאַגער אין סקאַרזשיסק.

15.12.1942 — ז׳ טבת, תש״ג

הײַנט זענען אַלע אַרבעטער פֿון סטאַשעווער „שאָפּ״, צוזאַמען מיט די מאַשינען, עוואַקואירט געוואָרן קיין פּאָניאַטעוו, פּולאָווער ראַיאָן.

29.12.1942 — כ״א טבת, תש״ג

א גרופע מענטשן פון קיעלצער „האסאג״, צווישן זיי א 10 סטאשעווער, האבן באזוכט סטאשעוו. די פלאץ־קאמאנדע פון קיעלץ האט באדארפט נעמען קארטאפל אין סטאשעוו. האבן מיר געפועלט ביים לאגער־פירער ער זאל מיטנעמען אויך עטלעכע סטאשעווער יידן, אין דער האפענונג, אז ס׳וועט אונז אפשר געלונגען מיטצר־ברענגען עפעס פון דער היים אדער אפצונעמען א טייל אוועקגעגעבענע זאכן פון די קריסטן. צווישן די סטאשעווער האבן זיך געפונען אחוץ מיר אויך מאיר בלושטיין, אברהם זילבערשטיין, משה אייזנבערג, זיגי פרייס, יודל וויינגארטן, לייזער הערשקאפף און נאך עטלעכע, וועלכע איך געדענק נישט.

זייענדיק אין סטאשעוו האט מען אונז דערלויבט אראפצוכאפן זיך אין יידישן קווארטאל, ווו ס׳האבן געוווינט די אעמלעריסטן. מיר האבן מיטגעשלעפט וואס ס׳האט זיך געלאזן און וואס מיר האבן נאר געקאנט צוריקבאקומען. פיל האבן אונז געהאלפן די אעמלע־ריסטן. זיי האבן צוגעגרייט פאר אונז 120 ברויט, וואס איז געווען א גרויסע רעטונג, ווייל אין קיעלצער לאגער האט א ברויט געקאסט 30 זלאטעס, — וועלכע זענען נישט געווען...

3.1.1943 — כ״ו טבת, תש״ג

היינט האבן מיר נאכאמאל באזוכט סטאשעוו, ווידער מיט דער קארטאפל־קאמאנדע. אויך דאסמאל האבן מיר מיטגעבראכט א ביסל עסן. דער טרויער אין סטאשעוו איבער דעם חורבן פון דער קהילה איז נאך איבעראל קענטיק. אויף א סך הייזער געפינען זיך נאך בולט׳ע בלוט־צייכנס. אין משך פון די עטלעכע שעה, וואס מיר האבן זיך געפונען אין סטאשעוו, האבן מיר זיך באמיט צוטרעפן מיט וואס מערערע יידן, צווישן זיי: מיטן מורה־הוראה ישראל גערשט ז״ל. עס קלינגען מיר נאך אין די אויערן די לעצטע ווערטער פון מורה־הוראה, וועלכער האט אונז נאכגעשריגן: „איך זע ווי מענטשן רייסן זיך צו לעבן. אבער מיין באגער איז צו שטארבן אין סטאשעוו״. מיר האבן שפעטער באקו־מען א ידיעה, אז דער מורה־הוראה איז באמת געשטארבן מיט א נאטירלעכן טויט. אין דערזעלבער צייט איז געשטארבן אין קיעלצער לאגער משה פרייס, דער זון פון מאטעל און אייניקל פון הענעך פרייס.

די לעצטע אקציע אין צויזמער

זונטיק, 10.1.1943 — ד׳ שבט, תש״ג

5 אזייגער פארטאג איז דער יידישער קווארטאל ארומגערינגלט געווארן דורך די דייטשן און נאכן צונויפקלייבן אלע יידן זיי אפטראנספארטירט קיין טרעבלינקע.

ביז 800 טויטע קערפערס זענען געבליבן יענעם טאג אין צויזמער. אין דעם אפגעשיקטן טראנספארט האבן זיך געפינען פיל סטאשעווער יידן. מרדכי זאנשיין מיט זיין פרוי און עזריאל בערלין און פרוי איז גע־לונגען די לעצטע מינוט, אראפשפרינגנדיק פון צוג, ניצול צו ווערן פון טויט. אין די קליידער פון די אומגעקומענע אין צויזמער, וואס זענען געבראכט געווארן קיין סקארזשיסק, האט מען געפונען די ארבעטס־קארטן פון עטלעכע סטאשעווער יידן.

מיט עטלעכע וואכן שפעטער האט מען געבראכט קיין קיעלץ די לעצטע יידן פון צויזמער, פון דעם ארבעטס־לאגער „ליצעאום״. די דאזיקע יידן האבן דערציילט וועגן טרויעריקן אומקום פונעם „פארשפרא־כענעם״ יודנשטאט.

אינעם טאג פון דער טרויעריקער אקציע איז געווען א שטארקער פראסט. די דערשאסענע אויפן ארט זענען פשוט צוגעפרוירן געווארן צום באדן און די יידן פון ארבעטס־לאגער „ליצעאום״ האבן געמוזט בעת׳ן צוזאמענגעמען די געפאלענע זיי אפרייסן מיט כוח.

נאכן איבערפירן די ארבעטער פון סטאשעווער שאפ האט מען נאך מער אנגעזוכט די אומלעגאלע יידן, וועלכע האבן זיך נאך אויסבאהאלטן אין בונקערס. ווער ס׳איז אנטדעקט געווארן בעת די אבלאוועס איז אויפן ארט דערשאסן געווארן.

בעת אזא גרויסער אבלאווע זענען דערשאסן געווארן אין איין טאג א 10 סטאשעווער יידן, צווישן זיי ישראליש אלסטער, זיין פרוי און מיידעלע, ווי אויך די פרוי פון פינטשע דאמבראווסקי.

אין דער זעלבער צייט האָבן די דייטשן פאַרעפנט־לעכט אַ מעלדונג, אַז וועלכער פּאָליאַק ס'וועט ברענגען אַן אויסבאַהאַלטענעם ייד וועט באַלוינט ווערן מיט 10 קילאָ צוקער. די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן נאָך מיט מער ענערגיע צו כאַפּן יידן, און איבערגעבן זיי די דייטשן פאַ־ן צוגעזאָגטן פּרייז. די יידן האָבן שווער און ביטער געקעמפט פאַר זייער נאַקעטן לעבן. דער גרויסער רוב איז אָבער אין אומגליקלעכן קאַמף אומגע־קומען. בעת אַזאַ פּוילישער אַבלאַווע זענען דערמאָרדעט געוואָרן צווישן אַנדערע מרדכי זישע צוקער מיט זיין פרוי און 2 טעכטער. אין דער דאָזיקער שמוציקער אַרבעט האָבן זיך באַטייליקט אויך „באַוווסטזיניקע" קאָמוניסטן, ווי די 2 ברידער גרודזיען, וועלכע האָבן פּרעטענדירט צו באַפרייען די וועלט פון אומ'יושר און ראַסן־האַס... דאַקעגן דער ענדעקישער אַנטיסעמיט שט. האָט דווקא אין דער דאָזיקער צייט אַרויסגעוויזן מענטשלעכקייט און, ריזיקירנדיק מיט זיין לעבן, געבראַכט אין וואַלד אַריין זעק ברויט פאַר מאַנכע אויסבאַהאַלטענע סטאַשעווער יידן.

2.4.1943 — כ"ו אדר ב', תש"ג

ס'איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַן אַקציע אין קיעלצער „האַסאַג", בעת וועלכער ס'זענען אַוועקגעשיקט גע־וואָרן 120 מענטשן נאָך פּיאָנקי, אַן אַמוניציע־פאַבריק ביי ראַדעם. צווישן זיי האָבן זיך געפונען עטלעכע סטאַשעווער ווי, משה אייזנבערג מיט זיינע טעכטער, בוכמאַן, ברוקעוו, יענקל וואַגנער, יודל וויינגאַרטן, 2 שוועסטער פון זוסמאַן, 2 ברידער קאַץ, רבקה בוים, פייגע טענענבוים, דאַנציגער מיט זיין פרוי, מעלער און אַנד. 8 יידן פון כמיעלניק און ניישטאָט, וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן בעתן „אַפּעל", זענען אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

13.5.1943 — ח' אייר, תש"ג

ווידער אַ סעלעקציע אין קיעלצער „האַסאַג" צו שיקן קיין סקאַרזשיסק. אין דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָבן זיך געפונען 2 סטאַשעווער: מאיר בלושטיין און משה פרידמאַן, אַ זון פון משה און ביילע פרידמאַן. די דאָזיקע צוויי זענען לעבנגעבליבן.

מיר לעבן אין כסדר'דיקער טויט־שרעק. מיר דער־וויסן זיך וועגן די אָפטע סעלעקציעס אין סקאַרזשיסק, ווו מ'שיקט נישט מער אין קיין אַרבעטס־לאַגערן, נאָר צום טויט. ס'ווילט זיך אָבער לעבן און איבערלעבן דעם גרויליקן פיינט. די ווערטער פון קלוגן שלמה המלך דרינגען אַריין אין אונזערע ביינער: „כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת" — ס'איז בעסער אַ לעבעדיקער הונט ווי אַ טויטער לייב. אַ לעבעדיקער האָט דאָך נאָך האָפענונג. מיטן טויט ענדיקט זיך אַלץ. דער דראַנג צום לעבן איז ביי אונז געוואָרן אַ ציל פאַר זיך און ממש אַ קונסט.

דינסטיק, תשעה־באב, תש"ג — 10.8.1943

היינט האָבן פּאָליאַקן פון דער אונטערגרונט אויסגעפירט אַ טויט־אורטייל איבער דעם פּוילישן פּראָוואָקאַטאָר מיעטעק לאַגאַבאַ, דער מאַשין־איינריכ־טער פון „האַסאַג" פאַבריק. דעם אורטייל האָט אויס־געפירט אַ 16־יאָריקער פּוילישער יינגל, לויטן באַפעל פון די „יענדרושעס"" — אונטערגרונט־"באַוועגונג אין פוילן. דער פאַרווונדעטער פּראָוואָקאַטאָר, ליגנדיק אויף דער ערד, האָט נאָך באַוויזן אַרויסצושעפּטשען, אַז די יידן האָבן אים דערשאָסן.

די פּוילישע אַרבעטער אין פאַבריק האָבן אויסגענוצט דעם פאַקט און במזיד פאַרשפּרייט דעם שקר, אַז דאָס האָבן די יידן דערשאָסן לאַגאַבן, כדי צושעדיקן דעם אַרבעטס־פּאָטענציאַל פון דער פאַבריק.

ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַלדיקע אויספאָרשונג קעגן די יידישע אַרבעטער אין פאַבריק. די דייטשן האָבן אַרעסטירט די 3 יידישע איינריכטער פון די מאַ־שינען: דוד פרידמאַן, הערשל קופּפער און מיך. זיי האָבן אונז באַשולדיקט אין אויספירן דעם מאָרד. נאָך 3 טעג פייניקן זענען מיר באַפרייט געוואָרן. די דייטשן האָבן גוט געוווּסט ווער ס'זענען די אמת'ע מערדער פון לאַגאַבאַ.

בעת מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין לאַגער האָבן יידן אָנגעהויבן גלייבן אין „תחיית־המתים". זיי האָבן אונז שוין געהאַלטן פאַר פאַרלוירענע.

סטאַשעווער יידן אַנטלויפן אין די וועלדער

בעת די רוסן האָבן זיך דערנענטערט צו דער ווייסל האָבן די דייטשן אָנגעהויבן עוואַקואירן די לאַגערן אין ראַדעם, סקאַרזשיסק און קיעלץ. פאַר דער עוואַקואַציע האָבן זיי נאָך דורכגעפירט עטלעכע סעלעקציעס איבער די לאַגער־יידן און די אָפּגעקליבענע דערמאָרדעט אויפן אָרט. בעת איינער פון די דאָזיקע סעלעקציעס, דעם 30־טן יולי 1944, איז אומגעבראַכט געוואָרן אַ גרופּע פון 300 יידן.

אין דער לעצטער נאַכט פון שבת אויף זונטיק, ערב דער עוואַקואַציע, האָט אַ גרופּע יידן איבערגעשניטן די עלעקטרישע דראָטן אין סקאַרזשיסקער לאַגער און אָנגעהויבן אַנטלויפן אין דער ריכטונג פון די וועלדער. די גרעסטע טייל פון די אַנטלאָפענע זענען בעת׳ן גייען נאָך זיי דערשאָסן געוואָרן.

דינסטיק, 1.8.1944 — י״ב אב, תש״ד

20 יידן, מענער און פרויען, זענען צונויפגעקליבן געוואָרן אין לאַגער און אָפּגעשיקט, אויף „קאָנטיגענט", נאָך אוישוויץ. צווישן זיי האָבן זיך געפונען די סטאַשעווער: יאָסל בלושטיין, בן־ציון סאַלאַרזש, זון פון נתן דוד מלמד, אברהם פעלדלויפער, ביילע פרידמאַן, גענענדל יאַסקולקאַ. די פרויען האָבן זיך געראַטעוועט, דאַקעגן פון די מענער איז קיינער נישט לעבנגעבליבן.

אין טאָג פון דער סעלעקציע האָבן עטלעכע יידן פּרובירט צו אַנטלויפן, זיי זענען אָבער אַלע דערשאָסן געוואָרן דורך די ווערקשוצן. מיר האָבן געמוזט אַרבעטן 20 שעה אין מעת־לעת, כדי צו פאַרפּאַקן די מאַשינען און זיי וואָס שנעלער אַפּטראַנספּאָרטירן.

זונטיק, 6.8.1944 — י״ז אב, תש״ד

אין דעם טאָג ווערן מיר פון קיעלץ אָפּגעפירט נאָך טשענסטאָכאָוו. נישט וועלנדיק אונז דאָרט אָננעמען האָבן אונז די דייטשן ווייטער געפירט קיין ראַדאָמסק, ווו מיר זענען, אַלע 450 יידן, איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון די ס. ס. אין זעלבן נאָכמיטיק האָט מען אונז אָנגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָוועקגעפירט קיין פּשעדבאָזש, ביי פּיליצע. דאָרט האָבן מיר שווער געאַרבעט ביים צוגרייטן פאָרטיפיקאַציעס פאַר די אַנטלויפנדיקע דייטשן פון דער ווייסל.

אין פּשעדבאָזש האָבן אַלע 450 יידן געוווינט אין אַ פאַרם פון אַן אָרטיקן פּויער. דאָרט האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אָנהייב אויגוסט האָבן די רוסן באַזעצט סטאַשעוו. עטלעכע באַהאַלטענע יידן זענען דורך די רוסן באַפרייט געוואָרן. בעת די דייטשן האָבן דורכגעפירט אַ קעגן־אָנגריף און באָמבאַרדירט סטאַשעוו — זענען אומגעקומען: ירחמיאל (ראַמעק) סעגאַל, מרדכי גאָלדפלוס, אברהם אנשל בערגמאַן און רויזע גאָלדפלוס. די אַלע האָבן געוווינט אין הויז פון אליהו פּאַמעראַנצבלום, אין ווינקל פון מאַרק און דער אָפּטער־גאַס. זיי זענען געפאַלן בעת׳ן אַנטלויפן פון דער שטאָט אין פעלד אַריין. די רעשט לעבן געבליבענע זענען באַלד אַוועק פון סטאַשעוו.

ערשטער טאָג סוכות, תש״ה — 2.10.1944

היינט האָט מען אונז אָוועקגעפירט פון פּשעדבאָזש קיין טשענסטאָכאָוו, ווו מיר זענען פאַרבליבן ביז דעם 16־טן יאַנואַר 1945. מיט אונז האָבן זיך געפונען אויך אַנדערע סטאַשעווער יידן פון די לאַגערן אין סקאַרזשיסק און קיעלץ.

1.1.1945. — ט״ו טבת, תש״ה

אונזער לאַגער אין טשענסטאָכאָוו איז געוואָרן אַ קאַצעט און מיר האָבן באַקומען דעם נאָמען העפטלינגע. דער קאַצעט האָט נישט מאריך ימים געווען. ס׳האָט זיך באַלד אָנגעהויבן די גרויסע רוסישע ווינטער־אָפענסיווע און דער לאַגער איז געוואָרן ליקווידירט.

15.1.1945 — ר״ח שבט, תש״ה

מאָנטיק, דעם 15־טן יאַנואַר, האָט מען פון אַלע אַרבעטס־פּלעצער אין טשענסטאָכאָוו צונויפגעקליבן ביז 300 יידן און זיי אָפּגעשיקט קיין בוכנוואַלד.

12 אַזייגער ביינאַכט איז אָנגעקומען אין פאַבריק אויף דער „טשענסטאָכאָוויאַנקע" אַ דעלעגאַציע. מיטן הויפּט־דירעקטאָר פון אַלע „האַסאַג ווערק", בודין, און פאַראָרדנט אָפּצושטעלן די אַרבעט.

דינסטיק, 16.1.1945 — ב׳ שבט, תש״ה

די רוסן האָבן איינגענומען די רעשט וואַרשע, ווי אויך לאָדזש, קראָקע און טשענסטאָכאָווע. איידער די ריסן האָבן באַהערשט די שטאָט זענען פון דאָרט אַרויסגעפירט געוואָרן ביז 10.000 יידן. דאָקעגן מיר זענען געוואָרן אָנגעלאָדן אין וואַגאָנען, איבערלאָזנדיק אונז אָן שמירה ביז 7 אַזייגער פרי. ערשט דאַן האָט די ס. ס. אונז איבערגענומען און אַוועקגעשיקט. די מענער קיין בוכנוואַלד און די פרויען — קיין בערגן בעלזן.

אין בוכנוואַלד האָט מען ביי אונז צוגענומען די מלבו־שים און אַלץ וואָס יעדער איינער האָט נאָך פאַרמאָגט און אָפגעפירט אין אַ באָד צו אַנטלויזונג. אַן ס. ס. דאָקטאָר האָט יעדן איינעם אַריינגעקוקט אין מויל און אַרויסגע־ריסן די גאָלדענע ציין. נאָכן אָפּוואַשן זיך האָט מען אונז געגעבן קאַצעט־מלבושים און יעדער איינער האָט באַקומען „אַ נומער״. איך האָב באַקומען דעם נומער 116579.

ביז 300 מאַן האָט מען אַריינגעפּאַקט אין איין בלאָק. די סטאַשעווער האָבן זיך קאָנצענטרירט אין בלאָק 52.

אין בוכנוואַלד האָבן מיר נישט געאַרבעט. מיר האָבן באַקומען יעדן טאָג אַ שוואַרץ ברויט פאַר 6 פער־זאָן און 2 מאָל אין טאָג אַביסל זופּ.

דער לאַגער־עלטעסטער איז געווען אַ דייטש און זיינע געהילפן — פּאָליאַקן. דער לאַגער איז געווען אַ זאַמל־פּונקט פאַר צענטליקער טויזנטער העפטלינגע און פון דאָרטן האָט מען זיי געשיקט אין פאַרשידענע אַרבעטס־לאַגערן.

אין בוכנוואַלד איז דער לאַגער געפירט געוואָרן, אין אַ גרויסער מאָס, דורך די קאַצעטלער אַליין. אין דעם לאַגער האָבן זיך געפונען אַ סך פּאָליטיש־פאַרפאָלגטע עלעמענטן, יידן ווי אויך דייטשן און אַנדערע. בעת אינזער זיין אין לאַגער האָבן זיך דאָרט געפונען אויך לעאָן בלום פון פראַנקרייך און ד״ר פיליפ אויערבאַך. דאָרט האָט מען אַדורכגעפירט משפּטים קעגן געוועזענע יידישע פּאָליציסטן און אַנד.. וועלכע האָבן זיך שלעכט איינגעפירט קעגנאיבער די לאַגער יידן. אויף אייניקע פון זיי זענען אַרויסגעטראָגן געוואָרן טויט־אורטיילן.

דינסטיק, 6.2.1945 — כ״ג שבט, תש״ה

מען האָט מיך אַוועקגעשיקט קיין טרעגלין, נעבן צאַיס, אין לאַגער רעהמסדאָרף. דאָרט האָבן זיך גע־פונען 2300 מענטשן, יידן, פראַנצויזן, איטאַליענער א״אַ. מיר האָבן געאַרבעט אין דער פאַבריק „בראַבאַק״, וואָס איז לעצטנס שווער באָמבאַרדירט געוואָרן. צוליב דער צעשטערטער וואַסער־לייטונג זענען מיר געווען גע־צוווּנגען צו ברענגען וואַסער פון 60 קל״מ ווייט.

די פאַבריק איז געווען אַ העכסט־וויכטיקער פּונקט פאַר די דייטשן, ווייל דאָרט האָט מען אויסגעאַרבעט בענזין פון קוילן און דערפאַר טאָקע איז זי אָפטמאָל באָמבאַרדירט געוואָרן דורך דעם „פיינט״. די לאַגע פון די אַרבעטער איז דאָרט געווען אומדערטרעגלעך.

דער לאַגער־פירער איז געווען אַ דייטשער ציגיינער מיטן נאָמען האַנס וואָלף. אַליין אַ פּאָליטישער פאַר־פאָלגטער האָט דער דאָזיקער פאַרשוין פונדעסטוועגן אָנגעטאָן די אַרעסטירטע יידן גרויסע צרות און איז נישט אָפּגעשטאַנען פון אַ ריכטיקן ס.ס.־רוצח. אין גרויסן פּראָצעס קעגן די נאַצי־רוצחים אין דאַכאַו האָט דער דאָזיקער האַנס וואָלף באַקומען טויט־שטראָף, אויפן יסוד פון דער גבית־עדות פון די לעבן־געבליבענע אין דעם לאַגער. איך בתוכם.

26.3.1945 — י״ב ניסן, תש״ה

היינט איז אין דעם לאַגער געשטאָרבן דוד פרידמאַן ז״ל, אַן איידעם פון וועלוועלע פרידמאַן פון סטאַשעוו.

אין דעם לאַגער זענען מיר פאַרבליבן ביז דעם 11.4.45. דעם טאָג ווען בוכנוואַלד איז פאַרנומען גע־וואָרן דורך די זיגרייכע אַמעריקאַנער.

דאָנערשטיק, דעם 12.4.45, כ״ט ניסן, תש״ה, האָבן אונז די דייטשן עוואַקואירט. אַ גאַנצן טאָג און נאַכט זענען מיר געפאָרן בלויז 30 קל״מ, ווייל די וועגן זענען שוין געווען אינגאַנצן צושטערט. צומאָרגנס, פרייטיק, זענען מיר געבליבן שטיין אין צייסנהיים אויף דער סטאַציע ביז מאָנטיק, 70 מענער אין אַ וואַגאָן, צווישן זיי פיל טויטע. קיין עסן האָט מען אונז די לעצטע טעג נישט געגעבן. פּלוצלינג, קומט־אָן אַ באַפעל צו רירן פון פּלאַץ. די דייטשן שליסן די וואַגאָנען. אינדעם —

א לופט־אנגריף. אונזערע ס.ס.־שומרים לויפן ארויס פון די וואגאנען און מיר — נאך זיי, כדי צו געפינען שוץ אין דרויסן. נאכן אנגריף זענען מיר געוואָרן געצוווּנגען צוגיין צופוס, ווייל די באן־ליניע איז דערווייל געוואָרן באשעדיקט. מיר זענען הונגעריק ווי וועלף און זוכן עפּעס אין מויל אריין. די קראנקע צווישן אונז, וואס קאנען נישט גיין צופוס, ווערן אפּגעזונדערט פון גאנצן שאלאן און דערשאסן אויפן ארט. אזוי ארום זענען טראגיש אומגעקומען 115 יידן אויף זייער לעצטן וועג צו דער באפרייאונג. 25 געזונטע מענטשן פון דער גרופּע האבן געמוזט מקבר זיין די דערשאסענע אין א דארף ביי צייסנהיים, כדי נישט איבערצולאזן קיין שפּורן פון דער נאצישער אכזריות...

דעם גאנצן טראנספּארט האט מען געטריבן נאך קאמאטאו, טשעכיען, אויפן וועג קיין טערעזיענשטאט. בעת דער לעצטער באמבארדירונג פון אונזער שאלאן זענען עטלעכע יידן אנטלאפן אין נאענטן וואלד אריין, אבער די ציווילע דייטשן פון דער סביבה האבן זיי דערקאנט אין זייערע קאצעטן־קליידער און צוריק־געבראכט צו אונזער שאלאן. מאנטיק, דעם זעלבן טאג, 16.4.45, 8 אוונט, זענען מיר אנגעקומען קיין קאמאטאו, טשעכיש־סודעטן.

מיטוואך, 18.4.1945 — ה׳ אייר, תש״ה

ווידער האט מען אונז געהאלטן א גאנצן טאג אן עסן. דאס ערשטע ביסל וואסער־זופּ האבן מיר באקומען ערשט היינט, 6 אזייגער פרי, איידער מען האט אונז גענומען טרייבן ווייטער קיין טערעזיענשטאט, א מהלך פון 68 קל״מ. מיר זענען שוין געווען האלב־טויט. די אפּגעשוואכטע האבן פארזוכט זיך א ביסל אפּצורוען, אבער דער טראנספּארט־פירער האט גלייך פארארדנט זיי „אומלייגן״. אזוי ארום זענען אויף א מרחק פון 8 קל״מ אומגעקומען 189 יידן פון טראנספּארט, צווישן זיי די 2 סטאשעווער: יחיאל אוועגוס און משה׳לע בייטשער, א זון פון לייבל בייטשער.

אין אוונט זענען מיר אנגעקומען קיין טעראספּאל, ווו מ׳האט אונז ארייגעפּאקט, 1800 מענטשן אין א גרויסן פערד־שטאל און ערשט דעמאלט געגעבן א שטיקל ברויט. אזוי צוזאמענגעפּרעסט האט מען אונז געהאלטן ביז צומארגנס, 12 אזייגער מיטיק. אייניקע זענען אוועקגעפאלן טויט פון הונגער און מידקייט.

פרייטיק האבן מיר פארגעזעצט אונזער טרויעריקן מארש. די טשעכן האבן ארויסגעוויזן גרויס רחמנות און מיטגעפיל. זיי האבן אוועקגעלייגט לעבנסמיטל אויף די וועגן, ווו מיר זענען אדורכגעגאנגען. אין אוונט זענען מיר אנגעקומען אין דעם טרויעריק־בארימטן לאגער לייטמעריץ, 9 קל״מ פון טערעזיענשטאט. אונטערן פרייען הימל האט מען אונז געהאלטן ביז שבת פרי.

שבת, 21.4.1945 — ח׳ אייר, תש״ה

היינט האט מען אונז געבראכט אין „יודנשטאט״ — טערעזיענשטאט. אין דער זעלבער צייט האט מען אויך געבראכט אהין נאך עטלעכע טראנספּארטן, צווישן וועלכע ס׳האבן זיך אויך געפונען פיל סטאשעווער יידן.

אין טערעזיענשטאט האבן די דייטשן צונויפגעקליבן יונג און אלט און אפילו קאליקעס, כדי צו ווייזן דער וועלט, אז נישט אלע יידן האבן זיי אומגעבראכט.

אין טערעזיענשטאט האבן זיך געפונען יידן פון האלאנד, בעלגיע, טשעכאסלאוואקיע און פוילן. צו־זאמען: 26 טויזנט יידן און 5 טויזנט רוסן, פּאליאקן א״א. אין דעם לאגער האבן מיר נישט געארבעט, אבער אויך קיין עסן צו דער זעט האבן מיר נישט באקומען. די צאל קראנקע איז געוואקסן און א טייל איז געשטארבן, נישט דערציענדיק ביז צו דער באפרייאונג. צווישן די געשטארבענע איז אויך געווען יחזקאל (זיגא) פרייס ז״ל, אייניקל פון הענעך פרייס, פון סטאשעוו. דאס איז געווען, אגב, 3 טעג פאר דער באפרייאונג.

מיטוואך, 9.5.1945 — כ״ו אייר, תש״ה

דער טאג פון אונזער באפרייאונג איז סוף־סוף געקומען. די רוסישע כוחות האבן ארײנמארשירט און ס׳האט א סוף גענומען צו אונזער 6־יאריקן גרויל און פּיין. מיר זענען געווען זייער אפּגעשוואכט און אויסגעדארט. בעת דער באפרייאונג האב איך בסך הכל

געווויגן 28 ק״ג. מיר זענען פאַרבליבן אין טערעזיענשטאָט ביז דעם 23־טן יוני 1945, ביז אונזער צוריקפאָרן קיין פּוילן. יעדער איינער האָט נאָך געהאָפט צו טרעפן עמיצן פון זיין פאַמיליע נאָכן גרויסן מבול.

מיר זענען אָנגעקומען קיין קראָקע דעם 1־טן יולי 1945, נאָך 9 טעג פאָרן פון טערעזיענשטאָט. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אַ גרופּע סטאַשעווער און פאַרבליבן אויפן אָרט ביז דעם 12־טן אויגוסט 1945.

ס׳האָט אונז געצויגן קיין סטאַשעוו, אָבער מיר האָבן מורא געהאַט צו ריזיקירן און פאָרן אַהין, צוליב דער סכנה צו ווערן דערשאָסן דורך די פּאָליאַקן. די „א.ק.״־באַנדעס, ווי זיי האָבן זיך גערופן, האָבן דערמאָרדעט יעדן ייד, וועלכן זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף זייער וועג נאָך דער באַפרייאונג. צווישן אַנדערע האָט דאָס אומגליק געטראָפן הארצקע בראַנדשטעטער, זיין פרוי און קינד, וועלכע האָבן זיך איבערבאַהאַלטן די גאַנצע יאָרן פון דער מלחמה און געפאַלן אַ קרבן דורך די פּוילישע אַנטיסעמיטישע הענט, שוין נאָך דער באַפרייאונג.

אויך אין קראָקע האָט זיך אָנגעהויבן אַ פינצטערע אַנטיסעמיטישע אַקציע, נאָך עטלעכע טעג פון מיטגעפיל מצד געוויסע פּוילישע שיכטן. מיר, די איבערגעבליבענע יידן, האָבן דערפילט, אַז די פאַרשאָלטענע פּוילישע ערד איז שוין נישט מער פאַר אונז און מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן זי אויף אייביק. מיר האָבן זיך באַמיט אַריבערצוקלייבן קיין לינץ אָדער פּראַג, וווּ ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט גרעסערע מחנות לעבנגעבליבענע יידן, כדי פון דאָרט אַנטלויפן אין דער „וועלט אַריין״, וווּ מיר זאָלן קאָנען געפינען אַ שטיקל מנוחה.

דער פּאָגראָם אין קראָקע

שבת, 11.8.1945 — ב׳ אלול, תש״ה

די אַנטיסעמיטישע פּאָליאַקן האָבן נישט געקאָנט פאַרטראָגן, אַז אַ קליינע צאָל יידן איז ניצול געוואָרן פון די נאַציִשע מערדערישע הענט, איבערלעבנדיק די מוראדיקע מלחמה. זיי האָבן דעריבער באַשלאָסן צו פאַרענדיקן מיט די רעשטלעך איבערגעבליבענע און צוריקגעקומענע יידן.

אַ פּאָגראָם־שטימונג האָט זיך פּלוצלונג פאַרשפּרייט איבערן שטאָט. פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן שלאָגן יעדן דורכגייענדיקן ייִדן אין גאַס און זיי אַרויסגעוואָרפן פון די טראַמווייען, נישט שוינענדיק קיין פרוי און קינד. די פּאָגראָם־העצע האָט אַרומגעכאַפּט כמעט אַלעמען. פּאָליציי און מיליטער לייט זענען אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַקציע און ענערגיש מיטגעהאָלפן די כוליגאַנעס.

כדי צו שטאַרקן די פּאָגראָם־העצע האָבן די פּאָליאַקן בכוונה צעבלוטיקט אַ פּויליש יינגל און אים אַריינגעשטופּט אין שול אַריין, אויף דער שעראָקע גאַס, בעת אַ סך מתפללים האָבן זיך דאָרט געפונען. דער איינפאַל איז געלונגען. גרויסע צערייצטע מאַסן האָבן זיך געוואָרפן אויף די אומגליקלעכע יידן אין שול און אין דרויסן און זיי מערדערלעך צעשלאָגן. די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן ראַבעווען יידיש פאַרמעגן. אויף פּשעמיסקע גאַס, נומער 3, האָבן די צעווילדעוועטע הארדעס באַלאַגערט דאָס הויז, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען יידישע פּליטים, מיט דער כוונה צו מאָרדן. צום גליק זענען, אין דער צייט, פאַרביי געגאַנגען 2 יידישע נ.ק.וו.ד., וועלכע האָבן אונטער דער דראָאונג פון געווער, פאַראָרדנט די פּוילישע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן זיך געפונען דערביי, צו מאַכן אָרדענונג אין משך פון 15 מינוט. די דראָאונג האָט געהאָלפן און די באַלאַגערטע יידן זענען ניצול געוואָרן פון טויט.

אָט די שטאָט, וואָס גרויסט זיך אַזוי מיט איר הויכער קולטור, מיט אירע אוניווערזיטעטן און סעמינאַרן פאַר גייסטלעכע, מיט אירע שטאַרקע סאָציאַליסטישע און קאָמוניסטישע פּאַרטייען און סתם פּראָגרעסיווע עלעמענטן, האָט איינגעאָרדנט דעם פינצטערן פּאָגראָם — און ס׳איז נישט געווען קיינער וואָס האָט פּרובירט צו פאַרטיידיקן די באַפאַלענע יידן, וועלכע האָבן געוואָגט איבערצולעבן די מלחמה, און וועמעס איינציקע שולד ס׳איז זייער יידישקייט. דאָס „קולטור־רעלע״ קראָקע האָט נישט געקאָנט גובר זיין אירע אַנטיסעמיטישע, בלוט־דורשטיקע אינסטינקטן, און באַפאַלן ברוטאַל די אומגליקלעכע רעשטלעך יידן, וואָס זענען קוים אַרויס מיטן נאַקעטן לעבן פון גרויליקן

דייטש־באַרבאַרישן גיהנום. 4 אומגליקלעכע יידן זענען דעם טאָג געפאַלן פון די פוילישע כוליגאַנישע הענט.

זונטיק, 12.8.1945 — ג׳ אלול, תש״ה

די פוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי אין קראָקע האָט פאַרשפּרייט פלוג־בלעטלעך און זיך פאַרענטפערט איבער דעם נעכטיקן פּאָגראָם, באַשולדיקנדיק די „היטלעריסטישע עלעמענטן" אין דער דאָזיקער אַרבעט. די דאָזיקע פאַרענטפערונג האָט אָבער קיינעם נישט באַרואיקט. פאַרקערט. מיר זענען געקומען צום פעסטן באַשלוס צו פאַרלאָזן די „בלוטיקע שפּאַניע" פון 20־טן יאָרהונדערט — פוילן, און צו אַנטלויפן אַזוי גיך ווי מעגלעך.

זייענדיק שוין ביי דער באַן האָט אונז נאָכגעשריגן אַן אַלטער פּוילישער באַן־באַאַמטער, אַז וואָס היטלער האָט נישט פאַרענדיקט וועלן שוין די פּאָליאַקן טון, היות זיי האָבן נעכטן געוואָגט צו שלאָגן פּאָליאַקן און צעבלוטיקן אַ קריסטלעך ייִנגל... מיר האָבן געוואָלט אָנקלאָגן דעם דאָזיקן באַן־באַאַמטן פאַר דער מאַכט, אָבער די באַן האָט גערירט און מיר זענען געווען ממילא זיכער, אַז אַזאַ איינער וועט, אין דער אַלגעמיין־הערשנדיקער אַטמאָספער, נישט ווערן באַשטראָפט.

דינסטיק, 14.8, זענען מיר אָנגעקומען קיין פּראַג און **פון דאָרט זיך אַוועקגעלאָזן קיין דייטשלאַנד, וווּ די שליחים פון דער יידישער אַגענץ האָבן אָרגאַניזירט הילף פאַר די געראַטעוועטע יידן.**

מאָנטיק, 20.8.1945 — י״א אלול, תש״ה

אין לאַגער פעלדאַפינג, נעבן מינכען, האָבן מיר געטראָפן אַ גרופּע לעבנגעבליבענע סטאַשעווער יידן, צווישן זיי אַזעלכע וואָס זענען צוריקגעקומען פון די וועלדער. מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אַ פאַרבינדונג מיט סטאַשעווער אין דער וועלט. די פּאָסט האָט נאָך דעמאָלט נישט פונקציאָנירט, אָבער אַ יידישער מי־ליטערמאַן פון אַמעריקאַנישן אָקופּאַציע־מיליטער האָט אונז פאַרבונדן מיטן ראַביי פ. גרויבאַרד, אין טעקסאַס, אַ זון פון גרויסן גאון ר׳ יהודה לייב גרויבאַרד ז״ל, געוועזענער רב אין סטאַשעוו.

זונטיק, כ״ח חשון תש״ו, 4.11.1945, האָבן מיר איינגעאָרדנט די ערשטע יזכור־אַקאַדעמיע נאָך די טרויעריק־אומגעקומענע סטאַשעווער יידן. צו דעם יזכור־אָונט זענען געקומען ביז 250 סטאַשעווער יידן ווי אויך פון איר סביבה: פּלאַנטש, אשיעק, קאָרעזוואַנק א״אַ.

עצרת אזכרה ראשונה של הניצולים, בפלדאפינג, גרמניה, ב־1946 — ערשטע טרויער־אַקאַדעמיע פון די געראַטעוועטע, אין פעלדאַפינג, דייטשלאַנד, אין 1946.

דעם 13־טן יאַנואַר 1946 איז געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער קאָמיטעט פון די סטאַשעווער ניצולים אין דייטשלאַנד, מיטן ציל צו דערטיילן — מיט אייגע־נע־כוחות — דרינגנדיקע הילף די קראַנקע צווישן די לעבנגעבליבענע. אין קאָמיטעט זענען אַריין: אהרון פיינער, יאָסל גאָלדשטיין — פּאַרזיצער, שלום הערש־קאָפּף — סעקרעטער, לאזער לעווקאָוויטש, משה־יחיאל ראָזען, הערשל גאָלדשטיין, חיה׳לע וואַגנער, זעליק פאַנטירער, הערשל גאָלדבערג, מענדל ליפּשיץ, הערשל בוקשפּאַן (ז״ל), בינעם ראָזנשטאַק, זיסל דולא, אלחנן שטערנליכט, אברהם זילבערשטיין, שלמה גראָף און יענקל בוכמאַן.

שפּעטער איז אויך אָנגעקומען הילף פון אַנדערע יידישע צענטערן, וווּ סטאַשעווער געפינען זיך, ווי קאַנאַדע, אַרגענטינע, ישראל א״אַ.

אין יענע טעג איז דער׳הרג׳עט געוואָרן אין שטוט־גאַרט, דורך פוילישע הענט, דאָס ייִנגל אברהמ׳על יאַסקולקע, זון פון אבנר און שרה. **די פּאָליאַקן האָבן**

אים אַריינגענאַרט אין וואַלד אַריין, צוזאָגנדיק אים עפּעס צו פאַרקויפן און דאָרט אים דערמאָרדעט. אַן ענלעכן טויט האָט געהאַט אהרון מילגרוים, זון פון יחיאל און פערל יענטע, וואָס איז אין 1946 דערשאָסן געוואָרן דורך פּאָליאַקן אין קאַטאַוויץ. אין קראָקעווער פּאָגראָם איז דערמאָרדעט געוואָרן דוד קירשנווורצל, זון פון שוואַרצן אברהמ׳על (קצב), און ישראל שניפּער, זון פון משה׳ל שניפּער (קארש), איז דעמאָלט שווער פאַרווונדעט געוואָרן. אין חודש מערץ, 1947, איז אין לאַגער טירקנהיים געשטאָרבן טויבע סאָלאָוש.

דעם 1־טן יולי 1947 האָבן מיר אַנטהילט אַ מצבה אויף דעם בית־עולם אין העסענטאַל, דייטשלאַנד (60 קל״מ פון שטוטגארט), נאָך די 28 געפאַלענע סטאַשעווער אין לאַגער העסענטאַל, 3 חדשים פאַר דער באַפרייאונג.

אויף דער מצבה איז אויסגעקריצט געוואָרן די אויפשריפט: מזכרת עד לחללי יוצאי סטאשוב און זייערע נעמען:

אברהם בערגמאַן
אייזיק גוטערבוים
אלי באַרנשטיין
אשר אסקאר
דוד זינגער
זונדל גאלדפלוס
זלמן באמשטיק
זלמן קויפמאַן
איטשע ניסנגארטן
דוד האוסמאַן
יאסקע שאַניעצקי
יענקל לעמבערגער
חיים שאַניעצקי
יאסל רובינזאָן

יצחק פוטערמאַן
ישראל לייב לעווקאָוויטש
לייבטשע ליפשיץ
מאיר מאַנסדאָרף
משה בראַנער
משה יאַסקאָוויטש
משה ניסנצווייג
משה ראַפּאַלאָוויטש
נטע ראָזנצווייג
פישל ברענדזעל
שלום שמייסער
ברוך שלמה זילבערשטיין
שלמה צעבוליאַזש
שמעון ליפּמאַן

עזיל גאָלדבערג, זון פון שמואל און ביילע־טעמע, וועלכער האָט זיך געפונען נאָך דער מלחמה אין סאַנאַ־טאָריום אין גאָוטינג, איז דאָרט געשטאָרבן אין י״ב דאב תש״ז, 29.7.1947. אויך איז אין לאַגער האָפגייסמאַר געשטאָרבן אין יאָר 1947 ריבטשע אייכן, טאָכטער פון אהרן סופר און פרוי פון שטשוקאָווקאַ.

די סטאַשעווער הייבן אָן — נאָך אין 1946, — צו פאַרלאָזן די פאַרשאָלטענע דייטשע ערד, ווער קיין ישראל און ווער נאָך אַמעריקע, אויסטראַליע, קאַנאַדע, אַרגענטינע, בראַזיל א״אַ.

פון די סטאַשעווער קינדער זענען געראַטעוועט געוואָרן: 1) די טאָכטער פון אברהמ׳טשע און לאה גראָסבערג, אייניקל פון ישראל׳קע ווייצמאַן און פייוול גראָסבוים. דאָס מיידעלע איז איבערגעגעבן געוואָרן אַ קריסט אויף דער גורנע־ריטווינער גאַס, מיטן נאָמען באַלטין. דאָס קינד איז געראַטעוועט געוואָרן און געפינט זיך איצט אין ישראל.

די טאָכטער פון פייוול און בלומע האָוטמאַן, אייניקל פון שמואל־הערש גאַרבער און אנשל ראָזנבוים. דאָס 3־יאָריקע מיידעלע איז דעמאָלט איבערגעגעבן געוואָרן אַ קריסט טשערנאָ, אויף סטאָדאָלנע גאַס, און איז אַזוי אַרום געראַטעוועט געוואָרן פון טויט. דאָס קינד געפינט זיך היינט אין קאַנאַדע.

די טאָכטער פון משה און העניע ניסנצווייג, אייניקל פון נחמיה ניסנצווייג און ישראל׳קע ווייסבראָט. זי איז געראַטעוועט געוואָרן אין וואַרשע.

די טאָכטער פון מלכה צעדערבוים, אייניקל פון מאָטל וויטנבערג (מאָטל שטעפּער). דאָס קינד איז געראַטעוועט געוואָרן דורך אַ געוועזענעם ענדעק, שטשורעק, און נאָך דער מלחמה איז דאָס מיידעלע אָפּגעגעבן געוואָרן דער אָפּגעראַטעוועטער מוטער. אָט־אָ־די געהערן צו די איינצלנע נאָבעלע טאַטן פון אַ קליינער גרופּע פּאָליאַקן, וועלכע האָבן אין דער דאָזיקער צייט אַרויסגעוויזן טיפע מענטשלעכקייט אין זייער באַציאונג צו זייערע אומגליקלעכע יידישע שכנים. די צאָל פון די דאָזיקע הומאַניסטן איז אָבער געווען אַזוי נישטיק, אַז זיי קאָנען בשום אופן נישט מכפר זיין אויף די שווערע זינד פון זייער אייגענעם פאָלק לגבי די יידן, מיט וועלכע זיי האָבן געלעבט הונדערטער יאָרן, שאַפנדיק צוזאַמען ווירטשאַפטלעכע און קולטורעלע ווערטן.

אַזוי איז פאַרשניטן געוואָרן די הייליקע קהילה אין סטאַשעוו; אַזוי זענען פאַרניכטעט געוואָרן הונ־דערטער אין טויזנטער קהילות אין פוילן און אין אייראָפּע דורך די היטלעריש־נאַציס׳טישע באַנדעס, מיט דער הילף פון געוויסע אַנדערע פעלקער, דורשטיקע נאָך יידיש בלוט.

גאָט! זיי נישט מוחל די רוצחים פון דיין פאָלק ישראל און גיב אונז כוח און מוט איבערצוגעבן אונזער צאָרן און פאַראַכטונג לגבי די אַלע מערדער פון אונזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, צו אונזערע קינדס־קינדער — ביזן לעצטן דור.

זאָל דער שאַנד־פלעק פון דער מענטשהייט, וואָס האָט זיך צוגעקוקט צו די באַרבאַרישע רציחות און געשוויגן, זי פייניקן אויף אייביק און זאָלן די קומענ־דיקע דורות זיך שעמען מיטן דאָזיקן דור און זיינע מנהיגים, וועלכע זענען נישט ראוי אָנגערופן צו ווערן מיט דעם קולטור־באַגריף: מענטש!

יתגדל ויתקדש זכר קדושינו לעד ולנצח נצחים, אמן!

מנחם ליפשיץ / דער לעצטער געראַנגל

גלייך ווי די דייטשן האָבן, אין יוני 1941, אָנגעגריפן רוסלאַנד — האָט זיך באַלד אָנגעהויבן דער מאַסנהאַפטער פאַרניכטונגס־פּראָצעס פון דער ייִדישער באַפעלקערונג. אומעטום, וווּ דער דייטשער שטיוול האָט נאָר געטראָטן, האָבן זיך ים׳ען פון ייִדיש בלוט געגאָסן — און דאָס ביי דער פרייוויליקער און אַקטיווער מיטהילף פון די אוקראַאיניש־ווייסרוסיש־ליטוויש־לעטיש־און פוילישע רוצחים. אמת, אויך פריער, ווי נאָר פוילן איז געוואָרן באַהערשט פון די דייטשן, זענען באַלד אויסגעפירט געוואָרן בלוטיקע אויסברוכן קעגן ייִדן. אָבער, ווייל די דאָזיקע אויסברוכן האָבן נישט אָנגענומען קיין מאַסן־כאַראַקטער, האָבן ייִדן — אייביקע אָפּטימיסטן! — געגלויבט, אַז דאָס איז נאָר אַ ספּאָנטאַנע און פאַריבערגייענדיקע דערשיינונג.

דער דאָזיקער גלויבן איז נאָכמער פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דעם אומשטאַנד, וואָס נאָך אַ געוויסער צייט איז באמת עטוואָס רואיקער געוואָרן און מ׳האָט געמיינט, אַז נישט געקוקט אויף די שווערע גזרות, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף די ייִדישע קעפּ און געמאַכט דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן אומדערטרעגלעך — וועט מען דאָך מיטן נאַקעטן לעבן, ווייניקסטנס דער גרויסער רוב, ווי ס׳איז איבערקומען.

אָבער, מיטן דערשיינען פון די דייטשע חיילות אויף די אָקופּירטע רוסישע געביטן — האָט זיך די לאַגע ראַדיקאַל געביטן. באַלד האָבן זיך דערטראָגן ידיעות וועגן שרעקלעכע געשעענישן. פון מויל צו מויל האָט מען זיך דערציילט אַלערליי אויסטערלישע מעשיות וועגן מאַסן־מאָרד פון ייִדן אין די פוילישע מזרח־געביטן. די ידיעות, וואָס זענען געוואָרן אָפטער און צודרינגלעכער, זענען נאַטירלעך — אין די באַדינגונגען פון פעלן פון יעדן קאָנטאַקט מיט דער אויסערלעכער וועלט — שווער, אָדער בכלל אוממעגלעך געווען צו קאָנטראָלירן. האָט מען טאַקע נישט געגלייבט, בעיקר ווייל מ׳האָט נישט געוואָלט און נישט געקאָנט גלייבן אינעם אכזריות׳דיקן אמת, וואָס האָט אַזוי עקשנות׳דיק, און אָן אויפהער, אָנגעקלאַפּט אין אונזערע אויערן!

אינה דומה ראייה לשמיעה

ווען אין מערץ 1942 זענען אָנטלאָפענע פּליטים אָנגעקומען פון מיעלעץ, אַ גאַליציש שטעטל נישט ווייט פון אונז, און דערציילט פּרטים פונעם שוידערלעכן חורבן, וואָס די דייטשן האָבן דאָרטן אויסגעפירט אויף דער שוצלאָזער ייִדישער באַפעלקערונג — 3000 דערמאָרדעטע אויפן אָרט און קרוב 3000 אַרויסגעשיקטע, נאַקעטע, באָרוועסע, אין די פוילישע ראַנד־געביטן, — האָט מען ערשט דעמאָלט אָנגעהויבן פאַרשטיין, וואָס אַזעלכעס ס׳באַדייט ביי די דייטשן — די מייסטער פון אומשולדיקע דעפיניציעס פאַר די גרעסטע פאַרברעכנס — דאָס וואָרט: „אויסזידלונג״.

ווען שפּעטער זענען אויך אַנדערע פּליטים, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט פון די טויטן־טראַנספּאָרטן, וואָס האָבן געפירט קיין מיידאַנעק, בעלזשעץ און טרעבלינקע — ייִדן־פאַרניכטונגס־לאַגערן — אָנגעקומען אין שטעטל און האָבן, ווי עדי־ראייה, דערציילט דערשיטערנדיקע פּרטים פונעם גרויסן אומגליק, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער ייִדישער באַפעלקערונג — איז וואָס ווייטער אַלץ מער קלאָרער געוואָרן, אַז דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן אַ פאַראיינצלטן, אָדער איינצלנע פאַלען, וואָס האָבן נישט צווישן זיך קיין לאָגישע שייכות, נאָר אַז דאָס איז אַ גענוי דורכגעטראַכטער, טייוולאַנישער פּלאַן, וואָס באַצוועקט: אַבסאָלוטע פיזישע פאַרניכטונג פון ייִדישן פאָלק!

פאַריזער זוכט אַ וועג

ווי נאָר ס׳איז באַוווּסט געוואָרן וואָסער גורל ס׳דערוואַרט אונז אונטער דעם נייעם רעזשים — האָט דער סטאַשעווער „יודנראַט״ פיבערהאַפטיק גענומען זוכן פאַרשידענע רעטונגס־וועגן. און זוכן רעטונגס־וועגן האָט געהייסן: שטעלן זיך אין פאַרבינדונג מיט גרעסערע ייִדישע קהילות, כדי צו באַקומען וואָס גענויערע אינפאָרמאַציעס איבער די רעטונגס־מעגלעכקייטן אין די פאַראַנענע באַדינגונגען. אָבער, היות — אונטער דער דראָאונג פון טויט־שטראָף — ס׳האָט קיין

ייד נישט געטאָרט פאַרלאָזן זיין סטאַבילן וווין־אָרט, איז דעם „יודנראַט" געקומען צוהילף איינער אַ בחור מיטן נאָמען פּאַריזער, פון אַ לאָדזשער פּליטים־משפּחה, וועלכער, האָבנדיק אַן עכטן „אַרישן" אויסזען, האָט ער זיך פרייוויליק געמעלדעט אויסצופירן — אונטער סכּנת־נפשות — די דערמאָנטע שליחות.

די שליחות, וועלכע ה' פּאַריזער האָט אגב אויסגעפירט בשלמות, האָט געגעבן אַן אויסערסט־וויכטיקן אָנהאַלטס־פונקט. פון איר איז דעם „יודנראַט" קלאָר געוואָרן, אַז ס'עקזיסטירן געוויסע דייטשע אַרבעטס־פּלעצער פאַר יידישע אַרבעטער, וועמען ס'דראָט נישט, צייטווייליק, די פאַרניכטונגס־געפאַר.

באַלד דערויף האָבן פאַראַנטוואָרטלעכע סטאַשעווער „יודנראַט"־עסקנים אָנגעהויבן מאַכן ענערגישע באַמיאונגען אין דער ריכטונג פון אויפשטעלן לעגאַלי־זירטע אַרבעטס־פּלעצער, כדי צו פאַרזיכערן אַ וואָס גרעסערע צאָל יידן פונעם אומפאַרמיידלעכן גורל.

אַרבעטס־שטעלע: „עמלער"

בעת די שטראָסן־בוי־געזעלשאַפט פון שטוטגאַרט, מיטן נאָמען „עמלער", האָט, אין 1940, ווי אַ פאַרבאַ־רייטונג צו דעם באַפאַרשטייענדיקן דייטש־רוסישן־קריג, אָנגעהויבן בויען אַן אויטאָסטראַדע פון דייטשלאַנד ביז אוקראַאינע — האָט דער דייטשער אַרבעטס־אַמט אין אָסטראָווצע אויפגעפאָדערט די יודנראַטן, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן וועג פון דער דאָזיקער אויטאָ־סטראַדע, צווישן זיי אויך דעם סטאַשעווער יודנראַט — צוצושטעלן יידישע אַרבעטער פאַר׳ דעם דערמאָנטן צוועק.

אין אָנהייב זענען ביי דער אַרבעט געווען באַשעפ־טיקט 150 מענטשן, אַלע פון די אָרעמסטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, וועלכע זענען געוואָרן אויסגעהאַלטן פון יידישן „אַרבעטס־אַמט" ביים יודנראַט. די פאַרמעגלעכע האָבן זיך, לרוב, פאַר אַ באַשטימטן פרייז אויסגעקויפט, אָדער געשיקט אויף זייער אָרט אַן אַנדערן אַרבעטער, בעיקר פון די פּליטים, וועלכע האָבן זיך געריסן צו יעדער אַרבעט, אַבי עפּעס צו פאַרדינען.

שפּעטער, ווען די לאַגע האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער פאַרשאַרפט, און די פראַגע פון דערוווערבן „זיכערע" אַרבעטס־פּלעצער איז געוואָרן אַ דרינגנדיקע נויטווענ־דיקייט, האָט דער סטאַשעווער יודנראַט, נאָך גרויסע באַמיאונגען — און נאָך גרעסערן „לאַ־יחרץ" געלט — אַרויסבאַקומען פון דייטשן אַרבעטס־אַמט אין אָסטראָוו־צע די לעגאַליזאַציע פון „עמלער" אויף נאָך 100 מענטשן, מיט דער הבטחה, אַז די פּלאַצוווקע איז אַבסאָ־לוט זיכער און אָנערקענט פון דער העכסטער דייטשער מאַכט — די „ס. ס."

מיר האָבן געגלייבט. מ'האָט געהאַט אַ ברירה? די

עובדי כפייה יהודיים ע״י הרכבת הקטנה —
אַ גרופּע יידישע צוואַנגס־אַרבעטער ביי דער קליין־באַן (קאָלייקע).

צונעקומענע 100 מענטשן זענען, פאַר אַ געהעריקן פרייז, וואָס דער ייִדישער אַרבעטס־אַמט האָט גענומען, כדי צו דעקן זײַנע גרויסע הצטרכות׳ן, צוקאָאָפּטירט געוואָרן צו דער פריערדיקער, סטאַבילער אַרבעטער־רשימה פון „עמלער״.

האָליך־שטעלע

אויסנוצנדיק דעם אומשטאַנד, וואָס סטאַשעוו האָט זיך געפונען אין אַ סביבה פון גרויסע וואַלד־שטחים, האָט דער דײַטשער „פאָרסט־אַמט״ אויפגעשטעלט בײַ דער אָרטיקער קלײַן־באַן אַן אַזויגערופענע „האָלץ־שטעלע״. דער ציל: אַפּצושיקן קיין דײַטשלאַנד גרויסע מענגן אָפּגעשיילטע סאָסנע־ביימער, נאָכן אָפּציען פון זיי די אַזויגערופענע „זשיווּיצע״ — אין הסכם מיטן דײַטשן סיסטעם אַרויסצופירן פון די אָקופּירטע געביטן אַלע סחורות, וואָס האָבן געדינט דעם דײַטשן קריגס־פּאָטענציאַל.

צו דער אַרבעט, בײַ וועלכער ס׳זענען צוערשט געווען באַשעפטיקט נאָר קריסטן, האָבן זיך שפּעטער — נאַטירלעך פאַר אַ גוט־באַצאָלטן פרייז — אָנגעשלאָסן אויך 120 ייִדן, גלייבנדיק די דײַטשע און פּוילישע אָנפירערשאַפט לעגאַליזירט צו ווערן.

„שאָפּן״

פאַר אַן אומפאַרגלײַכלעך שווערערער אויפגאַבע, ווי די 2 שוין דערמאָנטע אַרבעטס־פּלאַצוווקעס, איז דער יודנראַט געשטעלט געוואָרן בעת׳ן אויפשטעלן און לעגאַליזירן די אַזויגערופענע „שאָפּן״ — ווערקשטאַטן צום פאַבריצירן און אויפנײַען נײַע מונדירן און שיך פאַרן מיליטער. אין קעגנזאַץ צו די פריערדיקע פּלאַצוווקעס, האָט מען דאָ אַלץ געמוזט שאַפן פון בראשית. דאָ זענען נייטיק געווען 3 פאָרבאַדינגונגען, אָן וועלכע ס׳איז לחלוטין נישט מעגלעך געווען די אַרבעטס־שטעלע צו רעאַליזירן. 1. אַרבעטס־לאָקאַלן; 2. באַזאָרגן די אַרבעטס־געצייג; 3. לעגאַליזירונג.

אויב די פראַגע פונעם לאָקאַל, ווו די ווערקשטאַטן זאָלן אײַנגעריכטעט ווערן, איז לײַכט געלייזן געוואָרן, און ווי אַזעלכע זענען באַשטימט געוואָרן די שול, דאָס בית־המדרש און דאָס בשכנות׳דיקע גימנאַזיום, איז דאַקעגן די לייזונג פון דער 2־טער פראַגע, דאָס צונויפשטעלן די אַרבעטס־געצייג, אָנגעקומען זייער שווער. ס׳איז לײַכט זיך פאָרצושטעלן דאָס געפיל פון אַ ייִדישן בעל־מלאכה, וועלכער איז אַ גאַנץ לעבן צוגעבונדן געווען צו זײַן מאַשין — און וואָס האָט למעשה געדינט ווי זײַן איינציקע מעגלעכקייט פון קיום — וואָס ווערט פּלוצים אויפגעפאָדערט און געצוווּנגען די דאָזיקע מאַשין אָפּצוגעבן. ממש האַרצרײַסנדע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט בעת׳ן רעקווירירן די מאַשינען, נישט געקוקט דערויף, וואָס אַלס קאָמפּענסאַציע זענען זייערע אייגנטימער אָנגענומען געוואָרן אין די ווערקשטאַטן.

אָבער אַן אָן ערך שווערער איז אָנגעקומען די לעגאַליזירונג פון דער דאָזיקער אַרבעטס־שטעלע.

געווען איז דאָס אין הויך־סעזאָן פון ייִדן־פאַרניכטונגס־אַקציעס. און אין דער דאָזיקער אומגליקלעך־גרויליקער צײַט האָט מען געמוזט אָנבינדן אַ קאָנטאַקט מיט אַ קאָנצעסיאָנירטער דײַטשער געזעלשאַפט אין קראָקע, וואָס איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון דער אַלמעכטיקער „ס. ס.״ ווען ס׳איז שוין ענדלעך, מיט נישט ווייניק מסירות־נפש און כאַבאַר, געלונגען דעם יודנראַט, בײַ דער אַקטיווער מיטהילף פון עטלעכע ענערגישע מענטשן מחוץ דעם יודנראַט, אַלץ אײַנצוּאָרדענען — האָבן זיך פונדאַסנײַ אָנגעהויבן טעג פון אָנגעשטרענגטער שפּאַנונג אין דערוואַרטונג פונעם צוגעזאָגטן טראַנספּאָרט שטאָפן, קליידער און לעדער פאַר דער ממשות׳דיקער אַרבעט, אָן וועלכן די גאַנצע אונטערנעמונג וואָלט נאַטירלעך קיין שום ווערט נישט געהאַט. אין די דאָזיקע טעג פאַרשפּרייטן זיך אין שטעטל אַלערליי קעגנזעצלעכע ידיעות. אָפּטימיסטן ווערן זיך קעגן די פּעסימיסטן מיט אַלע מעגלעכע אותות און מופתים. ס׳איז טאַקע נישט קיין קלייניקייט! דאָס לעבן פון עטלעכע הונדערט ייִדן, אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט, הענגט אָפּ פון דער פּאָזיטיווער אָדער נעגאַטיווער תשובה אויף דער פראַגע. און אַז דער טראַנספּאָרט האָט זיך, סוף אָקטאָבער, דאָך באַוויזן — האָט זיך ס׳שטעטל ווידער עטוואָס באַרויִקט. ווידער איז אײַנגעטרעטן אַן אָטעם־פּויזע. מ׳האָט געפּרוּווט

זיך איינרעדן, אַז ס'וועט דאָך געלונגען אַרויסצודרייען זיך פון מלאך־המוות'העגט — מיט דער הילף פון מלאך־המוות אַליין.

ערשט פאַרענדיקט די פּרשה פון טראַנספּאָרט און שוין האָט זיך אָנגעהויבן, מיט נישט ווינציקער נערוועזער געשפּאַנטקייט, אַ נייע פּרשה. דאָסמאָל אין דערוואַרטונג פון דער דייטשער קאָמיסיע, וועלכע האָט געזאָלט קומען און באַשטעטיקן די לעצטע האָפענונג פון עטלעכע הונדערט יידן. און בעת די אַזוי אויסגעקוקטע קאָמיסיע איז, האַרט פאַר דער „אויסזידלונג", אָנגעקומען — האָט זיך אין שטעטל געקאָכט ווי אין אַ זודיקן קעסל. איינאונאיינציקע האַמלעטישע פראַגע האָט אַלעמען באַהערשט: צי וועט די קאָמיסיע יאָ אָדער נישט באַשטעטיקן די ווערקשטאַטן. בעת דער יודנראַט איז מודיע, אַז די לעצטע זענען געוואָרן אָנערקענט און אַז 800 יידן זענען דערמיט, אויטאָמאַטיש, געוואָרן לעגאַליזירט, האָט דאָס שטעטל — גלייבנדיק, אַז די שווערע מי, געלט און נערוון זענען נישט געווען אומזיסט — לייכטער אָפּגעאָטעמט

100 + 300

גלייכצייטיק מיט די באַמיאונגען צו שאַפן אַרבעטס־פּלעצער אויפן אָרט זענען אויך — אויף דער אויפפאָדערונג פון דייטשן אַרבעטס־אַמט אין אָסטראָווצע — עטלעכע חדשים פאַר דער „אויסזידלונג" אַרויסגעשיקט געוואָרן קרוב 100 מענטשן, בעיקר פון די אָרעמע פּליטים־פאַמיליעס, אין סקאַרזשיסקער אַמוניציע־פאַבריק „האַסאַג".

דערווייל האָט די צייט דאָס איריקע געטאָן. שטאָט נאָך שטאָט איז אויסגעזידלט און פאַרניכטעט געוואָרן; אַלע האָבן שוין דערשפּירט די דערנעענטערנדיקע זיך קאַטאַסטראָפע; פאַרשווינדן אַלע אילוזיעס; אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט צום גורל האָבן אַלעמען באַהערשט.

אין דער דאָזיקער, געדריקטער חורבן־שטימונג האָט דער יודנראַט נאָכאַמאָל זיך געווענדעט — דאָסמאָל פּריוואַטליך — קיין סקאַרזשיסק, אין דער תמימות'דיקער האָפענונג צו ראַטעווען וואָס ס'לאָזט זיך. אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער ווענדונג זענען, אין אָנהייב אָקטאָבער 1942, בערך 300 יונגעלעכע, פון די שענסטע און בעסטע, וואָס סטאַשעוו האָט פאַרמאָגט, אין לאַסט־אויטאָמאָבילן, וואָס די סקאַרזשיסקער פאַבריקס־פאַרוואַלטונג האָט צוגעשטעלט — אָפּגעפירט געוואָרן אין דער אַמוניציע־פאַבריק.

פון מאַנכע אָנטלאָפענע האָבן מיר זיך באַלד דערוווּסט וועגן די שרעקלעכע באַדינגונגען, וואָס האָבן דאָרטן געהערשט. שווערע אַרבעט, הונגער, מגפות און אכזריות'דיקע רציחות — ספּעציעל מצד די סאַדיסטישע, כוליגאַנישע פּוילישע פאָראַרבעטער — האָבן גורם געווען, אַז דער גרעסטער טייל פון דער דאָזיקער בליענדיקער יוגנט האָט, אין אַ גאָר קורצער צייט, אויסגעהויכט זייערע כשר'ע נשמות און נאָר אַ גאַנץ קליינעם טייל איז, על־פּי־נס, געלונגען דעם דאָזיקן אויסטערלישן גיהנום איבערצולעבן.

„א. ד." (אָרדענונגס־דינסט)

אַ באַזונדער קאַפּיטל פון טראַגיש־יידישן לעבנס־געראַנגל אין דער נאַצי־תקופה, שטעלט מיט זיך פאָר די אַזויגערופענע „א. ד.", וועלכע די דייטשע מאַכט האָט אויפגעפאָדערט די יודנראַטן, נאָך אין 1941, אויפצושטעלן. פאָרמעל האָט די אויפגאַבע פון דער „א. ד." געזאָלט זיין איינצוהאַלטן רו און אָרדענונג צווישן די יידן. אין דער אמת'ן איז די כוונה פון די היטלעריסטיקע דייטשן געווען: דורכצופירן זייערע טייוולאָנישע גזירות און פאַרניכטונגס־פּלענער מיט דער הילף פון זייערע יידישע קרבנות אַליין.

אין אָנהייב איז די פּאָליציי באַשטאַנען פון וואָסערע 10 מאַן, וואָרעם ס'זענען געווען זייער ווייניק בעלנים אויף אַזאַ צווייפלהאַפטן כבוד. דאָקעגן שפּעטער איז זייער צאָל באַדייטנד פאַרגרעסערט געוואָרן און דערגרייכט וואָסערע 60 מאַן, בעיקר נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן „פאַרשפּראָכן" לעבנס־זיכערקייט און פרייע באַוועגונג, נישט נאָר פאַר זיי אַליין, נאָר אויך פאַר זייערע פאַמיליעס.

האָבן זיך טאַקע דעמאָלט גאַנץ בכבוד'יקע בעל־הבתי'שע בחורים, און אַפילו פאַרהייראַטע, פרייוויליק

געמעלדעט, און אויך גוט באצאלט, זיך ארײַנצוקריגן אין דער פאליציי.

חברי ה„יודנראט" מקבלים מאת ראש־העיר תעודות בשביל המשטרה היהודית — דער בירגערמייסטער דערטיילט די „יודנראטלער" לעגיטימאציעס פאר דער יידישער מיליץ.

די אויפפירונג פון דער יידישער פאליציי אין קריטישע מאמענטן איז ווייט נישט געווען קיין אנשטענדיקע און מאנכעסמאל אפילו זייער ברוטאל. אבער, צוליב די אומנארמאלע, בײַשפּיללאָזע באדינגונגען פון יענער טראגישער תקופה — פיל איך מיך נישט געגנוג קאמפעטענט צו משפט'ן די „א. ד." און זייערע „אויפטוען".

איך פארלאז מיך אויף דעם אביעקטיוון געשיכטס־אורטייל, וואס וועט אודאי ארויסגעגעבן ווערן אין דאזיקן אנגעווייטיקטן ענין.

„געטא"

אין חודש יוני 1942 האבן די דײַטשן באפוילן אויפצושטעלן א געטא פאר דער יידישער באפעלקערונג אין טאַשעוו. יידן זענען געצוואונגען צו פארלאזן די צפון־זייט פונעם מארק, די אפטער גאס, קאשציעלנע גאס און דעם פאלוואַרק — די שטעטלדיקע פארשטאט.

די פראנט־ארויסגענג פון די 3 איבעריקע מארק־זייטן, וווּ יידן איז נאך דערלויבט געווען צו וווינען — זענען זיי געצוואונגען געווארן צו פארקלאפן.

די ראמען פון געטא, וואס איז באשטאנען פון 2 טיילן, זענען געווען פאלגענדע:

איין טייל האט ארומגענומען די הינטערע ארויסגענג פון דרום־און מזרח־זייטן פון מארק מיט די ארומליגנדיקע גאסן, ווי: גורנע־און דאלנע־ריטוויאנסקע, פאפרזשעטשנע און די געסלעך ביז צום טייך.

דער צווייטער טייל איז באשטאנען פון די הינטערע ארויסגענג פון מערב זייט פון מארק מיט די שול־און דלוגע־גאסן און די ארומיקע קווער־געסלעך.

די קראקעווער גאס, וואס איז געווען די איינציקע פארבינדונג פון די 2 געטא־טיילן און דאס נאר אין צוויי באשטימטע שעה'ן פון טאג — האט מען געמוזט גיך דורכלויפן, כדי חלילה נישט „מטמא" מאכן די „ארישע" גאס מיט יידישער אנוועזנהייט.

מ'שלאפט אין די מלבושים

ביזן געטא, ווען יידן זענען נאך געזעסן אין די אייגענע וווינונגען און לרוב אויך אין די אייגענע קראמען, אחוץ א ריי ווירטשאפטלעכע צווייגן, ווי קאלאניאל־טעקסטיל־און לעדער־ארטיקלען, וואס זענען נאך פון אנהייב אפיציעל קאנפיסקירט געווארן און יידן האבן נישט געטארט מיט זיי זיך באשעפטיקן — איז די לאגע געווען שווער, אפילו אויסזיכטסלאז, אבער מ'האט זיך נאך ווי ס'איז אן עצה געגעבן, אנהאלטנדיק נאך די פארבינדונג מיט דער ארומיקער פוילישער באפעלקערונג. אבער, מיטן שליסן דאס געטא — איז

אַ דראַסטישע ענדערונג פאָרגעקומען. דאָס איבעררייסן יעדן קאָנטאַקט מיט דער נישט־יידישער סביבה — האָט אויף אַן אומצווייִדייטיקן אופן אונז געגעבן צו פילן, אַז דער ביטערער גורל דערנענטערט זיך צו אונז מיט ראַשיקע שריט.

אין טאָקע די לאַגע פון טאָג צו טאָג געוואָרן געשפאַנטער און אומדערטרעגלעכער. פיל זענען וואַכנלאַנג געשלאָפן אין די מלבושים אין דערוואַרטונג פונעם שרעקלעכן טאָג; אַנדערע זענען געוואָרן לחלוטין גלייכגילטיק צום טראַגישן גורל, וואָס וועט קומען. ס'האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע, וועלכע האָבן גאָר מתפלל געווען, ס'זאָל וואָס גיכער געשען וואָס ס'האָט צו געשען, כדי ווי אַמגיכסטן דערלייזט צו ווערן פונעם גיהנום'דיקן קאָשמאַר, וואָס האָט געדריקט אויף די צעבראָכענע הערצער.

דער טאָג איז געקומען

שבת, 5 נאָכמיטיק, דעם 7־טן נאָוועמבער 1942, איז ווי אַן עלעקטרישער שטראָם אַדורך די טרויעריקע בשורה: די יידן־רוצחים קומען אַן!

באַלד האָבן זיך דערהערט טריאומפירנדיקע חיה'־שע געשרייען, באַגלייט פון שיסערייען פון דער ליטוויש־אוקראַאינישער מערדער־באַנדע. מיט זיי זענען אויך אָנגעקומען עטלעכע הונדערט צוזאַמענגעטריבענע, פאַר'חושכ'טע יידן, פאַרבליבענע אין דער נאָענסטער אומגעגנט, ווי שידלעוו, קאָרעזוואָנק א. אַ., וועלכע זענען איבערגעלאָזן געוואָרן אויף הפקר אין מיטן מאַרק. די באַנדע האָט באַלד איינגעאָרדנט אַ הוליאַנקע מיט ווילדע אָרגיעס, וואָס דער יודנראַט איז נאָך געצוווּנגען געוואָרן צו פינאַנסירן.

ביינאַכט איז אויך אָנגעקומען אין שטעטל די גאַנצע נאַטשאַלסטווע פון אַפּט: „געסטאַפּאָ”, „ס.ס.” און זשאַנדאַמעריע, אַלאַרמירנדיק די פוילישע פּאָליציי, פייערלעשער און די יידישע „א. ד.”, ועמען זיי האָבן איבערגעגעבן די לעצטע, קאַלטבלוטיק־רוצח'ישע אָנווייזונגען.

טראָץ דער באַפאַרשטייענדיקער טראַגעדיע איז אין שטעטל שטיל און רואיק, ווי אויף אַ בית־הקברות. מ'הערט נישט וויינען און קרעכצן, כאָטש איבעראַל איז מען וואַך. ווי שאָטנס דרייען זיך אַרום די מענטשן, גרייטנדיק זיך אין זייער לעצטן וועג. ווער ס'שלעפּט אויף זיך אַרויף נאָך אַ פּאָר הויזן און נאָך אַ העמד און ווער ס'פּילט אַן דעם ספּעציעל צוגעגרייטן רוק־זאַק מיט דעם גאָר נייטיקסטן. אַ טייל קריכן אין די בונקערס, אין וועלכע מ'האָט אַ גאַנץ קנאַפּע אמונה, בעת אַן אַנדער טייל — בעיקר יוגנט — שלייכט זיך אַרויס מיט אַלערליי הינטערוועגן פון דער שטאָט.

בערך 5 פאַרטאָג, בעת אין דרויסן איז נאָך גוט פינצטער — לאָזן זיך די יידישע פּאָליציסטן איבערן שטעטל, גייען פון שטוב צו שטוב און זענען מודיע: אין פאַרלויף פון אַ האַלבער שעה מוזן אַלע זיין אויפן מאַרק־פּלאַץ גרייט! יעדער פאַרשפּעטיקטער וועט אויפן אָרט דערשאָסן ווערן!

גיך געזעגנט זיך איינער מיטן אַנדערן און מאַסן נידערגעשלאָגענע שאָטנס שלייכן זיך אַרויס פון די היימישע, וואַרעמע שטובן, זיך לאָזנדיק צום באַשטימטן פּלאַץ.

מיט אַכזריות'דיקער דייטשער פּינקטלעכקייט ווערן די בערך 5000 כשר'ע יידישע נפשות אין רייען אויסגעשטעלט. ווער ס'קאָן זיך נישט האַלטן שטרענג דיסציפּלינירט, אַדער מאַכט וועלכע ס'איז אומפאַרזיכטיקע באַוועגונג — ווערט אויפן אָרט דערשאָסן.

פּינקטלעך 8 פרי, ווערט די גאַנצע הילפלאָזע יידישע מאַסע, שטרענג באַוואַכט פון אַלע זייטן, דורך דער קראָקעווער גאַס, אין זייער לעצטן וועג געיאָגט.

אַז ס'גייט וועגן מאָרד האַלטן דייטשן וואָרט — פאַרשפּעטיקטע ווערן טאָקע דערשאָסן אויפן אָרט!

ווי ס'האָט איבערגעגעבן די יידישע „אויפרוימונגס־קאָמאַנדאָ” זענען ביז ניזשין דערמאָרדעט און באַגראָבן געוואָרן, אין איין ברידער־קבר, איבער 700 יידן.

ביז שטשוטשין זענען די אומגליקלעכע געפירט געוואָרן צופוס און אין האַרבסט־רעגן און קעלט דאָרט געלעגן אַ גאַנצע נאַכט. אַ טייל פאַרפייניקטע, דערשאָסענע און פאַרפרוירענע זענען געבליבן ליגן אויפן פּלאַץ.דער רעשט איז געוואָרן אויפגעלאָדנט אויף דער דאָרטיקער באַן־סטאַציע, בערך 120 מענטשן אין אַ

וואַגאָן — און אָפּגעפירט קיין טרעבלינקע, אין דער טרויעריק־באַרימטער פאַרניכטונגס־פאַבריק, פון וועלכער ס׳איז קיינער קיין לעבעדיקער נישט אַרויס.

פון די „נוצלעכע" יידן זענען נאָר געבליבן אין שטעטל 2 גרופּעס: די 800 מענטשן פון די ווערקשטאַטן און די 250 פון „עמלער". דאָקעגן איז געוואָרן גע׳פּסל׳ט די האָלץ־גרופּע. די פוילישע אָנפירער מיט אַנדרעצקי בראש האָבן פאַראַטן און לגמרי זיך נישט פאַראינטערעסירט מיטן גורל פון די מענטשן. אַחוץ די איבעריקע זענען אויך געבליבן די „א. ד." און די א. ג. „אויפרוימונגס־קאָמאַנדאָ".

נאָכן „אָפּמאַרשירן" פון טראַנספּאָרט האָט זיך די אַ. ג. „פאַרניכטונגס־זאָנדער־קאָמאַנדאָ", באַגלייט פון אַלע פּאָליציי גרופּעס, אַרויסגעלאָזט איבער יידישע שטובן און מיט קאַלטן סאַדיזם געטויט אויפן אָרט יעדן איינעם — קראַנקע, אַלטע און קינדער — וואָס איז געפונען געוואָרן אַ לעבעדיקער. בערך 2 נ. מ., נאָכן ענדיקן די „אַרבעט", האָבן זיך די באַטייליקטע אין בלוטיקן מאַסן־מאָרד — אַוועקגעזעצט פּראַוון אַ פריילעכע סעודה, ווי קיינמאָל גאַרנישט. ביז אין די שפּעטע נאַכט־שעה׳ן איז די באַנדע געזעסן און מיט געזאַנג און מחיק געפייערט זייער גרויסן „נצחון!"

„ליקווידירונגס־גרופּע"

נאָך דער „אויסזידלונג" איז אַ דייטשע אַ. ג. „ליקווידירונגס־גרופּע" געבליבן אויפן אָרט, אויסצוסאָרטירן דאָס איבערגעבליבענע יידישע האָב און גוטס.

די בעסערע זאַכן, ווי בעט־צייג׳סחורות, מלבושים, וועש, כלים, גאָלד, זילבער א. אַ. וו. — זענען גענומען געוואָרן אין ספּעציעל צוגעגרייטע מאַגאַזינען און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. אַלע אַנדערע זאַכן זענען „פאַרקויפט" געוואָרן, אין עפנטלעכע ליציטאַציעס, צו דער אָרטיקער פוילישער באַפעלקערונג און אַרומיקער סביבה — צו סימבאָלישע פּרייזן. בערך 2 וואָכן האָבן מאַסן פּאָליאַקן געשטראָמט קיין סטאַשעוו — ווער צופוס, ווער מיט וועגענער — „אויפצוקויפן" די יידישע פאַרמעגנס.

פוילישער פּאָליציסט קאָטשמאַרסקי

אַ גרויסער טייל פון דער פוילישער באַפעלקערונג איז נאָך דער קאַטאַסטראָפע געוואָרן זייער אַקטיוו. און זיך שטאַרק „געזאָרגט" ס׳זאָל זיך חלילה קיין שום ייד נישט ראַטעווען. כמעט יעדן טאָג זענען געפאַלן יידן דורך פוילישע הענט, וועלכע זענען דורך זיי אויסגעזוכט און איבערגעגעבן געוואָרן צום טויט. אויך מיטן אויספירן די עקזעקוציעס האָט זיך, טיילווייז, פאַרנומען די פוילישע פּאָליציי. באַזונדערס האָט זיך אויף דעם געאיבט „אויסגעצייכנט" דער אין סטאַשעוו גוטבאַקאַנטער פּאָליציי־סערזשאַנט קאָטשמאַרסקי.

די גרעסטע צאָל געכאַפּטע יידן זענען דורך אים, מיט פאַרברעכערישער קאַלטקייט, דערמאָרדעט געוואָרן. אגב, לויט אונזערע ידיעות, דרייט זיך דער דאָזיקער פאַרשוין אַרום אין סטאַשעוו און איז אַפילו דאָרט אַ גאָר וואָזשנער מיוחס!

קליין־געטאָ

די בערך 1200 איבערגעבליבענע „לעגאַלע" יידן זענען אַריינגעקוועטשט געוואָרן אין אַ קליינעם געטאָ, וואָס איז באַשטאַנען פון עטלעכע זייטיקע געסלעך און פּלעצער אַרום דער שול און בית־המדרש, ביז צום אַלטן בית־הקברות, און אַרומגעצוימט מיט שטעכיקער דראָט.

דאָרט האָבן זיך אויך אָנגעהויבן זאַמלען מערערע „אומלעגאַלע" יידן, סיי אַזעלכע וואָס זענען אַרויס פון אומזיכער־געוואָרענע פאַרשטעקטע בונקערס, סיי אַרויסגעטריבענע פון פּאָליאַקן, נאָכדעם ווי זיי האָבן פון די יידן אַלץ צוגערויבט.

ליקווידאַציע פון די „שאָפּן"

אָנהייב דעצעמבער 1942 קומט אָן אַ נייע צרה. די דייטשן באַפעלן צו ליקווידירן די ווערקשטאַטן, „צערזאָגנדיק" איבערצופירן די מענטשן, מיט די מאַשינען, אין אַן אַנדערן פּלאַץ, ווו זיי וועלן ווייטער פאָרזעצן דיזעלבע אַרבעט. נאָך דער ביטערער דערפאַרונג האָט זיך ממש נישט געגלייבט, אַז אונטער דער אומשולדיקער מעלדונג באַהאַלט זיך ווידער נישט אַ טייוולאַנישער

פארניכטונגס־פלאן. אין טאקע די נייע גזרה אויפגענר מען געווארן מיט א שווער געמיט, ס'איז אבער, צום באדויערן, קיין ברירה נישט געווען.

באלד זענען די שאפן־ארבעטער אויפגעלאדנט געווארן אויף ספעציעל צוגעגרייטע וועגענער (פאדוואדעס) און אפגעפירט געווארן צו דער סטאציע אין שטשוטשין און פון דארטן, מיט דער באן, אפגעפארן קיין פאניאטעוו, ביי לובלין. ס'האבן דארטן פאקטיש עקזיסטירט גרויסע ווערקשטאטן, אין וועלכע ס'זענען געווען באשעפטיקט ארום 14.000 יידן.

פון ספעציעל ארויסגעשיקטע קריסטלעכע שליחים האבן מיר זיך דערוווסט, אז די ארבעטס־און לעבנס־באדינגונגען אין פאניאטעוו זענען נישט געווען קיין באזונדערס שווערע און אז די מענטשן האבן זיך דארטן ווי ס'איז אן עצה געגעבן.

די סטאשעווער אין פאניאטעוו האבן נאך אפילו באוויזן אונטערצושטיצן צוביסלעך זייערע איבערגעבליבענע פאמיליען־מיטגלידער אין „עמלער" און שפעטער אויך אין סקארזשיסק.

דייטשע „זארג" פאר די פארבליבענע יידן

נאך דער ליקווידאציע פון די „שאפן" האבן זיך אין סטאשעוו — אחוץ די לעגאל־פארבליבענע 250 „עמלעריסטן" און די „א. ד." — ארומגעשלייכט קרוב 1.000 „אומלעגאלע" יידן.

(כדי די צאלן זאלן נישט אויסזען פאנטאסטיש וויל איך באמערקן, אז צו די רעגולערע בערך 5.000 יידישע איינוווינער אין סטאשעוו, פארן קריגס־אויסברוך, זענען אין משך פון דער מלחמה־צייט צוגעקומען — ארויסגעטריבענע יידן פון די פוילישע געביטן, וואס זענען צוקאאפטירט געווארן צום דייטשן רייך, פליטים פון ווארשע, לאדזש און אנדערע שטעט, ווי אויך צוזאמענגעיאגטע, איבערגעבליבענע יידן פון די ארומיקע שטעטלעך, ווי פלאנטש, שידלעוו, באגאריע א. אנד., אזוי אז צו דער אויסזידלונג האט די סטאשעווער יידישע באפעלקערונג געציילט בערך 8.000 מענטשן).

פאר אט די קרוב 1.000 „אומלעגאלע", הילפלאזע, פארצווייפלטע מענטשן־שאטנס, האבן די דייטשן פלרצים אנגעהויבן ארויסווייזן גרויסע „זארג". דאס איז געקומען צום אויסדרוק אין אפיציעלע, ריזיקע פלאקאטן, אין וועלכע ס'איז געווארן באקאנט געמאכט:

נעמענדיק אין אכט די שווערע לאגע פון די איבערגעבליבענע „אומלעגאלע" יידן האט די דייטשע מאכט באשלאסן אויפצושטעלן אין „גענעראל־גוווערנעמענט" עטלעכע „יודן־שטעט" — וווּ יידן וועלן ווערן לעגאליזירט און פארזארגט מיט אלע נייטיקע לעבנסמיטל און סאניטארע באדינגונגען. אין סטאשעווער געגנט איז באשטימט געווארן צוויזמער אלס אזא „יודנשטאט". אין פארלויף פון 7 טעג האבן אלע אומלעגאלע יידן דאס רעכט אבסאלוט פריי זיך צו באוועגן, כדי צו באזעצן זיך אינעם „זיכערן יודנשטאט".

וואס אן אמת האבן יידן שוין גוט געקאנט די דייטשע מערדער און ריכטיק אפגעשאצט זייערע הינטערליסטיקע כוונות. אבער די הילפלאזיקייט, דערשלאגנקייט און גלייכגילטיקייט האבן דערגרייכט אזא מדרגה, אז מ'האט פשוט נישט געוואלט און אויך נישט געקאנט מער נאכטראכטן און זיך אנגעכאפט — ווי א טרינקנדיקער אין א שטרוי — אן יעדער צווייפלהאפטער מעגלעכקייט, אבי צוריק צו ווערן לעגאל.

האבן זיך טאקע, אין צויזמער, ווידער צוזאמענגעקליבן קרוב 5.000 יידן פון דער גאנצער אומגעגנט, צווישן זיי דער גרויסער רוב פון די אומלעגאלע סטאשעווער יידן.

ווידער האבן זיך די דייטשן ארויסגעוויזן אין זייער גאנצער נידערטרעכטיקייט. אין בולט'ן קעגנזאץ צו די אפיציעלע הבטחות זענען די יידן, אין פארשפראכענעם „זיכערן יודנשטאט", צוזאמענגעדריקט געווארן אין אן ענגן, שמוציקן געטא, אין די ערגסטע סאניטארע באדינגונגען, וווּ אויף אלץ, נישט אויסשליסנדיק אביסל וואסער, האט מען געמוזט שטיין שעה'ן־לאנג אין דער ריי.

פיל סטאשעווער יידן זענען אנטלאפן פון דאזיקן גיהנום, און צוריקגעקומען אין שטעטל, „דרייענדיק" זיך ארום דער לעצט־פארבליבענער, לעגאלער פלאצווקע „עמלער", וואס איז באשטאנען פון עטלעכע שמוציקע, איינגעפאלענע הייזקעס ביים אלטן בית־הקברות.

די „בעזעץ״־טרייע, דיסציפּלינירטע דײַטשן האָבן אַזאַ „חוצפּה״ נישט „בעקאָנט״ איבערטראָגן. ענדע דעצעמבער 1942 האָבן זיי ווידער אַרומגערינגלט דעם „עמלער״־לאַגער און די פּלעצער, ווו די א. ד. האָט זיך אויפגעהאַלטן. שיסנדיק בײַ דער געלעגנהייט עטלעכע פּאָליציסטן, האָבן זיי צונויפגעטריבן די געכאַפּטע אומלעגאַלע ייִדן און, אונטער דער עסקאָרטע פון דער פּוילישער פּאָליציי, זיי אָפּגעפירט אין „יודנשטאַט״.

קורץ נאָכדעם איז באַקאַנט געוואָרן דער טרויעריקער עפּילאָג פון דער פּרשה צוויזמער: דעם 10.1.1943 האָבן די דײַטשע פֿאַרברעכער און מיטהעלפער, מיט גרויס אכזריות, ליקווידירט דעם „פּײַערלעך־פֿאַרזיכערטן״ צוויזמערער „יודנשטאַט״. דורכפירנדיק, אין הסכם מיט זייער „פּרינציפּ״, אַ מאַסן־שחיטה איבער די אַרײַנגענאַרטע ייִדן אויפן אָרט האָבן זיי די איבערגעבליבענע אויפגעלאָדנט אויף דער באַן, וואָס האָט געפירט צום טויט־לאַגער: טרעבלינקע.

בעת, ווען דעם 3.6.1943, ס'ווערן אויך די לעצטע מאָהיקאַנער, די 250 „עמלער״־אַרבעטער, אַרויסגעטריבן און, אונטער אַן אַנטשפּרעכנדיקער עסקאָרטע, אָפּגעפירט אין די אַמוניציע־פֿאַבריקן פון סקאַרזשיסק און ראַדעם — האָבן די דײַטשן, מיט דער אײַפעריקער מיטהילף פון די אָרטיקע פּאָליאַקן, דערגרייכט זייער ציל: אַחוץ אַ נישטיקער צאָל באַהאַלטענע ייִדן אין גאַליעווער וואַלד און אַנדערע ערטער — איז סטאַשעוו געוואָרן ייִדן־ריין!

דער סך־הכל

דעם קריג האָבן איבערגעלעבט דורך אַלערליי צופעליקע וועגן וואָסערע — 400 מענטשן, ד. ה. בערך 8% פון דער סטאַשעווער ייִדישער באַפעלקערונג פאַרן קריג און וואָסערע 5% פון דער באַפעלקערונג, וואָס סטאַשעוו האָט געציילט בעת'ן קריג.

דערבײַ וויל איך אונטערשטרייכן, אַז אַלע געראַטעוועטע האָבן זייער לעבן צו פאַרדאַנקן דעם צופאַל — און נאָר דעם צופאַל — וואָרעם לויט דעם דײַטשן טעוטאַנישן „געזעץ״ האָט קיין איין ייִד, בוכשטעבלעך קיין איין ייִד, נישט געטאָרט איבערלעבן!

אָט דאָס איז דער טראַגישער סך־הכל פון דער, אויף הונדערטער יאָרן אײַנגעווורצלטער, ייִדישער קהילה אין סטאַשעוו!

איך קאָן זיך אויך נישט אָפּהאַלטן, אין אַנבליק פון דער דאָזיקער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט געטראָפן אונזער פאָלק, צוצוגעבן — אַז דאָס איז אויך דער אומפאַרמיידלעכער רעזולטאַט פון דער אמונה און צוטרוי אין פרעמדע פעלקער!

שמואל שאניעצקי לאדזש / זכרונות און פאקטן

איבער דער טראגישסטער תקופה פונעם פארשניטענעם יידישן קיבוץ אין סטאשעוו אין די יארן: 1944—1942.

זומער 1942. קרוב דריי יאר היטלער־אקופאציע. יארן פון שווערן געראנגל, פיין אוןליידן, אימה און שרעק, בייטאג און ביינאכט; יארן פון אומאויפהערלעכע גזרות און רדיפות, טעראר, רויב און מארד; יארן, אין וועלכע דאס לעבן פון יעדן ייד איז געווען הפקר פאר יעדן דייטשן מערדער.

אן אויסגעפייניקטער, אויסגעבלוטיקטער, דערשלאגענער פון די פיזישע און מאראלישע יסורים, במשך דער פינצטערער אקופאציע — איז דער יידישער קיבוץ אין סטאשעוו, זומער 1942, וועלכער האט דעמאלט געציילט, צוזאמען מיט די אויסגעזידלטע פליטים פוןווארשע, לאדזש, קראקע און אנדערע מקומות, איבער 7 טויזנט נפשות, אריינגעשליידערט געווארן אין אן ענגן, געשלאסענעם געטא.

די השגחה איבערן אויספירן די געטא־גזרות, ביי אונז און אין דער ארומיקער געגנט, האט געהאט דער יונגער נאצי־רוצח, אבלאדן. ער איז געשיקט געווארן פון דער אייכמאן־באנדע אלס ספעציאליסט פאר יידישע ענינים. צוזאמען מיט דער „געסטאפא" און „ס.ד."־לייט האט דער דאזיקער גוט־אויסגעשולטער מערדער, מיט ראפינירטער פערפידיע, אויסגעפרעסט, בעת'ן שאפן דאס געטא, א פעטן כאבאר פון דער יידישער קהילה, צוזאגנדיק דערפאר א גרעסערן און נישט־געשלאסענעם שטח. די דאזיקע הבטחות — איבעריקנס, ווי אלע אנדערע נאצי־הבטחות — האבן זיך ארויסגעוויזן אלס געמיינער ציניזם.

דאס געטא איז געווארן א נעסט פון גרויזאמע ליידן, הונגער און עפידעמישע קראנקהייטן. די געזעלשאפטלעכע הילפס־אינסטיטוציעס אין געטא (קוך, אמבולאטאריע א. א. וו.) האבן צומאל אין א קליינער מאס נישט באוויזן צו לינדערן די נויט פון דער פארארעמטער, אויסגעפייניקטער באפעלקערונג. טאג־איין, טאג־אויס, זענען הונדערטער יידן געצוווּנגען געווארן זיך צוצושטעלן צו צוואנגס־ארבעט (שטיינהאקעריי, שאסיי־ארבעטן און כל'ערליי אנדערע עבודות־הפרך), כדי צו שטילן דעם וואס־אמאל גרעסערן הונגער.

טעראר, רויב און מארד זענען געווארן א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. פאנטער (פון פראנקפורט ביים מיין), דער הערשט פון „שופא" (שוץ־פאליציי) אין סטאשעוו, האט שפאצירט אין די געטא־גאסן מיטן פיסטאלעט אין האנט, שיסנדיק אויף רעכטס און לינקס. דער דאזיקער מערדער האט פארהאלטן 2 יידישע יינגלעך, אין עלטער פון 12—10 יאר, פאר וועלן מכלומרשט זיך אריינבאקומען אין א דייטשן מאגאזין מיט צוגערויבטע יידישע זאכן, און באפוילן, אז זייערע עלטערן זאלן זיך באווייזן פאר אים. בעת די עלטערן — מאיר קופערבערג און פרוי מאשקע (כ'געדענק נישט איר פאמיליען־נאמען) — האבן זיך צוגעשטעלט, האט דער בלוט־דורשטיקער מערדער מיטן פיסטאלעט זיי צוגעשטופט צו דער וואנט און דערשאסן. בלויז דעם 12־יאריקן קופערבערג, איינער פון די 2 פארהאלטענע יינגלעך, איז געלונגען צו אנטלויפן. (דער מארד איז אויסגעפירט געווארן אין מארק, ביים הויז פון אליהו פאמעראנצבלום). די זעלבע נאצי־בעסטיע האט דערמארדעט 3 יידישע פרויען, שטייענדיק נאנט פון דער געטא־גרענעץ. פון זיינע בלוטיקע הענט זענען אין סטאשעווער געטא געפאלן אסך קרבנות.

אן אפטער „גאסט" אין סטאשעוו איז געווען דער פאפולערער מערדער, דער „געסטאפא"־מאן „פאן מאלוטקי" (זיין זיץ־ארט איז געווען אין טארנאוו). ווען ער האט זיך באוויזן אין שטעטל איז באלד אנטשטאנען אן אימה'דיקע בהלה צווישן די יידן. מ'האט זיך געווארפן אין די באהעלטענישן, כדי נישט אריינצופאלן אין די הענט פונעם אכזריות'דיקן מלאך־המוות.

טעראריזירנדיק אויך די יידישע קהילה־לייט האט ער זיי געצוווּנגען אים צו פארשאפן ביזשוטעריע־חפצים, מלבושים, שטאפן א. א. וו. בעת איינעם פון זיינע „באזוכן" אין שטעטל, ארויסגייענדיק בגילופין פון א

רעססאָראַן, האָט ער דערשאָסן דעם פאַרבייגייענדיקן ייד ליכטנשטיין (אַ וואַרשעווער פּליט). אַ צווייט מאָל זענען פון זיינע הענט געפאַלן 2 אָפּגעראַטעוועטע יידן פון דער מעלעצער שחיטה.

אַרטיקע און פרעמדע, נאָענטע און ווייטע, געסטאַפּאָ אין ס.ס.־לייט, זשאַנדאַרמעריע און פאָלקס־דייטשן (רעז־לער מיט זיינע באַנדעס און די פון דאָרף פּושעטשעוו, ביי פּלאַנטש) — זענען אונז באַפאַלן און געפּייניקט, געפּלינדערט און געראַבעט און צומאָל אויך געמאָרדעט.

בעת ס׳האָט זיך אין דער דאָזיקער צייט — ענדע זומער 1942 — צעבושעוועט די אויסראָטונגס־אַקציע אין גאַנצן לאַנד ; בעת דאָס פאַרברעכערישע נאַצי־פאָלק האָט מיט דער גרעסטער אכזריות און ראַפינירטקייט רעאַליזירט זיין געניי־דורכגעטראַכטן פאַרניכטונגס־פּלאַן — אין דער דאָזיקער אַטמאָספער פון אייביקער

באַראַטונגען וועגן ווידערשטאַנד

אין דער דאָזיקער טראַגישער צייט פון העכסטער שפּאַנונג האָט ביי אונז נאָך פּולסירט דער דופק פון אַ געזעלשאַפטלעך־חבר׳יש לעבן. פאַרשטייער פון אַלע אַמאָליקע ריכטונגען אין אונזער שטעטל זענען זיך צונויפגעקומען און אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען, זוכנדיק וועגן און מיטלען פון ראַטעווען דאָס לעבן. בעיקר איז באַטראַכט געוואָרן די פראַגע פון אַרויסטרעטן אין אַן אָפענעם קאַמף קעגן שונא, פון אַ באַוואָפנטן ווידער־שטאַנד. איך וויל דאָ דערמאָנען די פון אונזערע חברים און פריינט, וועלכע האָבן זיך אַקטיוו אין די דאָזיקע באַראַטונגען באַטייליקט און זענען שוין נישט מער צווישן די לעבעדיקע : מענדל שניפּער, חיימ׳ל פרידמאַן, מאָטל פּאַמעראַנצבלום, ראַמעק סעגאַל, אלימלך בעסער, משה ניסנגאַרטן, משה אהרן שטאַלריט, צבי לעוואָוויטש, דוד שניפּער און ישׂראל׳קע באַנד.

קבוצת פועלי „אמלר״, בהשגחתם של שוטרים יהודיים — „עמלער״־אַרבעטער אונטער דער אויפזיכט פון דער יידישער פּאָליציי.

שרעק, פון שוועבן צווישן לעבן און טויט, האָט קיינער מער נישט געהאַט די מינימאַלסטע אילוזיע. אַלע האָבן געוווּסט, אַז די אַזויגערופענע „אויסזידלונגס״־אַקציע הייסט פאַקטיש טאָטאַלער אומקום, און אַז דאָס איז דער בפירוש׳ער ציל פונעם נידערטרעכטיקן, סקרופּעללאָזן שונא.

בעת דער מלחמה האָט צבי לעוואָוויטש געלעבט אַ צייט אין וואַרשע, צווישן די חלוצ׳ישע קרייזן, וווּ ס׳האָט זיך אויסקריסטאַליזירט די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, און צוריקקומענדיק קיין סטאַשעוו האָט ער זיך געווידמעט דעם געדאַנק פון אָרגאַניזירן אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד.

אַ גרויסער טייל פון אונזער ישוב, לרוב יוגנט, איז געווען דורכגעדרונגען מיט אַ קאַמפס־גייסט, מיטן ווילן צו ענטפערן מיט מעשים בעת דער „אויסזידלונג", כדי צו הייבן דעם כבוד פון דער אויסגעפייניקטער און דערנידעריקטער עדה יידן — הגם ס'איז קלאָר געווען, אַז יעדער ווידערשטאַנד דראָט מיט טאָטאַלער, אכזריותדיקער פאַרניכטונג.

אָבער, כדי אַדורכצופירן דעם געדאַנק פון ווידערשטאַנד האָבן זיך געניטיקט 2 גרונט־באַדינגונגען, וועלכע האָבן אין סטאַשעוו לחלוטין געפעלט.

1. אין די סטאַשעווער באַדינגונגען, און אַזוי אויך אין דער גאַנצער אומגעגנט, האָבן נישט עקזיסטירט קיין שום פּערספּעקטיוון צו דערוואַרטן צומאָל די מינימאַלסטע הילף פון דרויסן. להיפך. די דאַמאָלסדיקע רעאַקציאָנערע פּוילישע עלעמענטן — און די האָבן אַבסאָלוט געהערשט אין אונזער סביבה — וועלכע האָבן געשעפּט זייער יניקה פון דער לאָנדאָנער דעלעגאַטור, האָבן געשאַפן אַן אַטמאָספער פון אַ טויט־פייַנטלעכער שנאה צו יידן. דאָס געפיל פון שרעקלעכער איינזאַמקייט אינעם קאַמף קעגן דעם, פון קאָפּ ביז די פיס, באַוואָפנטן שונא, האָט אָפּגעשוואַכט די התלהבות פון ווידערשטאַנד.

2. נאָך אין די ערשטע אָקופּאַציע־טעג האָט די נאַצי־ממשלה פאַרניכטעט די גרויסע יידישע, פּאָליטישגעזעלשאַפטלעכע צענטערן, וועלכע האָבן דורות־לאַנג געווירקט אויף דער יידישער גאַס און געשטאַלטיקט דאָס יידישע לעבן אין די שטעט און שטעטלעך. צווישן די יידישע קיבוצים, אין די הערמעטיש־געשלאָסענע געטאָס, איז איבערגעריסן געוואָרן יעדע פאַרבינדונג. אויך די אונטערערדישע פאַרבינדונג איז דאַריבער געווען זער באַשווערט און נישט דערגרייכט אַלע ישובים.

אַחוץ די אויבּיקע האָבן זיך אָנגעצייכנט די קאָנטורן פון 2 אַנדערע גורמים, — פּאָזיטיווע — וואָס האָבן צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פונעם אַקטיווערן טייל פון דער אויסגעמאַטערטער יידישער עדה, פון דער יוגנט — אינעם נאָאיוון גלויבן צו ראַטעווען, ווײַניקסטנס, דאָס נאַקעטע לעבן. די דאָזיקע גורמים זענען געווען:

א. די גרויסע וואַלד־שטחים אין אונזער געגנט האָבן פאַר אַסך יידן געשאַפן די אילוזיע פון רעאַלע רעטונגס־מעגלעכקייטן. זענען טאַקע הונדערטער יידן געוואָרן באַהערשט פונעם וואַלד־פּסיכאָז, הגם אָן אַ קאָנקרעטן ציל.

צוליב דער שוין דערמאָנטער פייַנטלעכער באַציאונג פון דער פּוילישער סביבה, זענען אויך, לײַדער, אין די וואַלד־באַדינגונגען נישט געווען קיין אויסזיכטן צו ראַטעווען דאָס לעבן, און אַוודאי שוין נישט צו קעמפן מיטן שונא אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן. דאָך האָט מען געהאָפט, אַז דאָס אויסבאַהאַלטן זיך אין די וועלדער וועט דערמעגלעכן אַ גרעסערער צאָל מענטשן דורכצושטופּן אָט־די ביטערע צײַט.

ב. אַן אַנדערע אילוזיע, אין וועלכער די טרינקנדיקע יידישע עדה האָט זיך אָנגעכאַפּט, באין־ברירה, — זענען געווען די אַזויגערופענע „אַרבעטס־לאַגערן". ווערנדיק באַטראַכט אַלס „נוצלעכע יודן", האָבן הונדערטער יידן געגלויבט, אויף אַזאַ אופן, אויסצומיידן דעם אומגליקלעכן גורל.

אָט־די אַלע דערמאָנטע פאַקטאָרן האָבן טאָרפּעדירט די אויסגעשעפּטע, פאַרפּייניקטע יידישע באַפעלקערונג — זייענדיק דעזאָריענטאַציע, צומישונג און נישט־דעצידירטקייט און מאַכנדיק אוממעגלעך די רעאַליזירונג פונעם ווידערשטאַנדס־פּלאַן.

ערב דער „אויסזידלונג"

דערווייל ווערט אומאויפהערלעך פאַרגעזעצט דער גרויזאַמער מאַרש פון דער דייטשער פאַרניכטונגס־מאַשין. פּלאַנמעסיק און מיט קאַלטער אכזריות גרייט צו דער שונא דעם באָדן צו דער פאַרניכטונגס־אַקציע. די רוצחים קאָנצענטרירן די יידן אויף איין אָרט. אין אונזער געטאָ זענען אַרייַנגעיאָגט געוואָרן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער.

אין געטאָ הערשט אַ בהלה־שטימונג, אַ שרעקלעכע פּאַניק. יידן גרייטן באַהעלטענישן אין די קעלערן און ביידעמער. פרומע יידן צינדן אָן ליכט און זענען מתפלל. אין די דאָזיקע טראַגישע טעג האָט אונז טאָג־טעגלעך באַזוכט אַן אָפיציר פון ס.ס.־פּונקט אין מאַקושין. ביי

צווימער, פאַרשפּרייטנדיק די ליגנערישע פּראָפּאַגאַנדע, אַז די ייִדן פון די אַרומיקע שטעט זענען אָוועקגעשיקט געוואָרן אין די מזרח־געביטן אויף אַרבעט, און לעבן דאָרט צופרידן, און אַז אויך די סטאַשעווער ייִדן וועלן געשיקט ווערן אויף אַרבעט אַהין. ביי דער געלעגנהייט פלעגט דער ס.ס.־מערדער ראַבירן ביי ייִדן, וואָס ס׳האָט זיך נאָר געלאָזן. צוזאַמען מיטן שופּאָ־קאָמענדאַנט עלעמאַן (פון פראַנקפורט ביים מיין) איז ער באַפאַלן יחיאל מילגרוים׳ס געשעפט און וווינונג, ראַבירט דאָס גאַנצע גרויסע פאַרמעגן, אַרויסגעפירט מילגרוימען פאַרן שטאָט־ראַט־בנין, האַלטנדיק אים, במשך אַ גאַנצן טאָג, צוגעבונדן צו זיין אויטאָ. צום סוף האָבן זיי אים אַריינגעשליידערט אין דער שטאָט־תפיסה, וווּ ר׳איז געווען פאַרשפּאַרט ביז צום פאַרניכטונגס־טאָג.

8 נאָוועמבער 1942

דער טאָג פאַר ווערמעס אָנקום מ׳האָט זיך אַזוי געשראָקן, פאַרגליווערנדיק דאָס בלוט פון יעדן ייִד — איז געוואָרן אַ טראַגישער פאַקט. אין דעם טאָג איז די גרויסע פאַרניכטונגס־באַנדע, אונטער דער אָנפירונג פונעם בלוטיקן ס.ס.־מערדער שילד, פון ראַדעם, אָנגעקומען אין שטעטל, דורכפירנדיק די „אויסזידלונג" מיט דער גרויליקסטער אכזריות, וועלכע אַ מענטשלעכע פאַנטאַזיע איז אימשטאַנד זיך נאָר פאָרצושטעלן.

די הונדערטער מאַרטירער־קדושים, וועלכע זענען געוואָרן אומגעבראַכט אינעם גרויזאַמען חורבן־טאָג, זענען באַגראָבן געוואָרן אין אַ ברידער־קבר אויפן בית־עולם.

אין אַ צייט אַרום האָבן די היטלער־באַרבאַרן פאַרניכטעט דעם מאַרטירער־קבר, מיט דער כוונה צו פאַרווישן די שפּורן פון זייערע פעלקער־מערדערלעכע רציחות.

שרעקלעך איז געווען דער ווייטיק פון די איבערגעבליבענע. פאַר אונזערע אויגן איז אומאויפהערלעך געשטאַנען דאָס שוידערלעכע בילד פון דער נאָר וואָס פאַרשניטענער ייִדישער קהילה, מיט די פאַרוויסטע הייזער, וועמעס בעלי־בתים ס׳זענען ערשט נעכטן אַרויסגעטריבן געוואָרן צום אומקום.

אָבער באַלד זענען די נאַצי־קאַנאַליעס צוגעטראָטן צו זייער ווייטערדיקער טייוולאַנישער אַרבעט. פינצטערע פוילישע עלעמענטן, פאַרברעכער־טיפּן, האָבן געלויערט אויף ייִדיש לעבן, — און ייִדיש בלוט איז ווייטער געפלאָסן אָן הפסקה. זיי האָבן נאָכשפּיאָנירט און אַנטדעקט ייִדישע באַהעלטענישן, אויסליפערנדיק זיי אין די הענט פון די נאַצי־רוצחים. טאָג־טעגלעך זענען ייִדן געוואָרן אַרויסגעשלעפּט פון די בונקערס, אַרויסגעפירט אויפן בית־עולם און דערמאָרדעט. ס׳זענען אויך געווען פאַלן פון אַריינוואַרפן גראַנאַטן אין די אויסגעגעבענע באַהעלטענישן (די משפחה גאָלדגרוב). אין די וועלדער, פעלדער און אויף די וועגן האָבן גראַסירט פוילישע רויב־און פאַרברעכער־באַנדעס, וועלכע האָבן יעדן באַגעגנטן ייִד באַרויבט און דערמאָרדעט. הונדערטער ייִדן זענען געפאַלן פון זייערע הענט.

נאָך די אַלע קאָשמאַרפולע טעג און מאַסן־מאָרדן, נאָך דער ליקווידאַציע פון די „שאָפּן", וועמעס מענטשן ס׳זענען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין פּאָניאַטעווע־לובלינער געגנט, און דאָרט אומגעקומען; נאָך דער נידערטרעכטיקער פּאָסטקע, וואָס די דייטשן האָבן אויפגעשטעלט פאַר די אומגליקלעכע אומלעגאַלע ייִדן, אין דעם אַזויגערופענעם „יודנשטאָט" אין צווימער — זענען מיר געבליבן אַ קליין הייפל: 250 נפשות אין עמלער־לאַגער, און בערך אַזויפיל אין די וועלדער און באַהעלטענישן.

צווישן אַנדערע זענען די עמלער־אַרבעטער געווען באַשעפטיקט אויך אויף די וועגן, האַרט ביים גאָליעווער וואַלד, האַבנדיק אַזוי אַרום די מעגלעכקייט צו שטיין אין כסדר׳דיקן קאָנטאַקט מיט אונזערע וואַלד־ברידער, און אַרויסהעלפן זיי, מיט וואָס מיר האָבן נאָר געקאָנט, אין זייער אומגליקלעך־אויסזיכטסלאָזער לאַגע. אינצווישן איז די לאַגע פון די עמלער־אַרבעטער, אינערהאַלב דעם לאַגער, געוואָרן ערגער פון טאָג־צו־טאָג. די לאַגער־פירער, די נאַצי־לייט, איימער, בוג, מעדונעק און געשעל, האָבן קעגן אונז אָנגעוואַנדן די ערגסטע רוצחיש־און שאַנטאַזש־מעטאָדן. צוזאַמען מיט די „שופּאָ"־לייט פלעגן זיי אונז באַפאַלן אין די ווינטער־נעכט און,

אַרויסשלעפּנדיק פון די „געלעגערס״, אונז געהאַלטן, האַלב נאַקעט אויפן שניי און פראָסט, שעה׳ן לאַנג אויפן לאַגער־פּלאַץ, מאַלטרעטירנדיק און פּייניקנדיק אונז. אָפּט האָבן זיך אַזעלכע סאַדיסטישע אַקציעס פאַרענדיקט מיט אויסלייז־געלט. אויב מיר ווילן האָבן מנוחה — האָט אונז דער לאַגער־פירער איימער איינגערוימט דעם „סוד״ — מוזן מיר דערפאַר גוט באַצאָלן. פאַר די אויסגעפּרעסטע מזומנים האָבן די רוצחים זיך פריילעך געמאַכט, און בגילופינ׳דיקערהייט ווידער אונז באַפאַלן און געמאַטערט. אַזוי האָבן זיך אונזערע ליידן געצויגן אין אַ כישוף־קרייז אָן אַן ענדע.

ווינטער 1943

אין די ווינטער־חדשים איז די לאַגע פון די אויסבאַהאַלטענע יידן אין וואַלד געוואָרן נאָך מער טראַגיש. באַזונדערס שווער איז געווען פאַר פרויען און קינדער. די שפּורן פון אַ מענטשלעכן טריט אויפן שניי האָבן לייכט געקאָנט פאַרראַטן די אויסבאַהאַלטענע. ס׳זענען דאַריבער אַנטשטאַנען גרויסע שוועריקייטן ביים פאַרשאַפן לעבנסמיטל. די געפאַר אומצוקומען פון אַ הונגער־טויט האָט געצווּנגען אַ סך יידן צוריקצוגיין אין שטאָט אַריין, און אויסבאַהאַלטן זיך אין די פאַרוויסטע ייִדישע הייזער, טראָץ דעם, וואָס די היימישע פאַרברעכער און מוסרים האָבן, אויף טריט און שריט, געלויערט אויף יידיש לעבן. די, וועלכע האָבן געהאַט זייערע נאָענטע אין עמלער־לאַגער, זענען אַריין אין די פּוסטע, אַרומיקע הייזער, אויסבאַהאַלטנדיק זיך אין די קעלערן און ביידעמער, כדי צו געניסן פון דער נאָענטקייט פון זייערע פאַמיליע־מיטגלידער.

די רעזולטאַטן האָבן לאַנג נישט געלאָזן אויף זיך וואַרטן. אין אַ יאַנואַר־טאָג, אין די שפּעטע אָוונט־שעה׳ן, זענען מיר, ליגנדיק שוין אויף די געלעגערס, אויפגעציטערט געוואָרן פון די צאָרנדיקע, רוצח׳ישע קולות, וואָס זענען דערגאַנגען צו אונז פון דרויסן. אַ שוידער איז אַדורך איבער אונזערע לייבער. מיר האָבן געפילט, אַז אין דרויסן קומט פאָר עפּעס שרעקלעכעס. מאַנכע פון אונז זענען אַרויס צום לאַגער־טויער — און פאַר אונזערע אויגן האָט זיך באַוויזן אַ שוידערלעך בילד. די היטלער־בעסטיעס, מיט די ביקסן אין די הענט, האָבן געטריבן אַ גרופּע יידן ביז צום מאַגיסטראַט, און זיי אַריינגעוואָרפן אין דער שטאָט־תפיסה. צווישן די קרבנות האָבן מיר באַמערקט: ישראל׳יש אָלסטער מיט זיין פרוי און טאָכטער, די פרויען און קינדער פון זיסל דולאַ און משה פישמאַן.

עבודות כפייה בשוק. ברקע: ה־רטהויז. —
צוואַנגס־אַרבעט אין מאַרק. אין הינטערגרונט: דאָס ראַטהויז.

די דאָזיקע מאַרטירער־גרופּע האָט זיך אויסבאַהאַלטן אויף די „פּלעצער״ אין הערשל וואַגנער׳ס הויז. היימישע פאַרברעכערישע עלעמענטן האָבן זיי נאָכשפּיאָנירט און איבערגעגעבן אין די הענט פון די היטלער־מערדער. צוזאַמענגענומען האָבן מיר זיך, עטלעכע מאַן, אַהינבאַקומען צו דער תפיסה, בכדי צו דערלאַנגען אַביסל עסן די אומגליקלעכע. דאָס איז געווען אַ גרויזאַמע איבערלעבונג — ביז צו משוגעת. שרעקלעך־טרויעריק איז געווען אויף זער נשמה. בעת אונזערע בליקן האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן. ס׳איז שווער געווען, בעצם לחלוטין אוממעגלעך, צו געפינען טרייסט־ווערטער פאַר מענטשן, איבער וועלכע ס׳האָט געשוועבט דער שאָטן פון מלאך־המוות. נאָך 3 טעג האַלטן די פאַר׳משפּט׳ע אין תפיסה, אין אַ צושטאַנד פון שוידערלעכן פּיין, זענען פון אָפּט אָנגעקומען די מענטשן־מערדער, ס.ד.־לייט, און ארויספירנדיק די מאַרטירער אויפן בית־עולם זיי דאָרטן אויסגעשאָסן. בעת די אָפּקלאַנגען פון דער מאַסאַקרע זענען דערגאַנגען צום לאַגער, האָבן מיר געמונטערט די אין חלשות געפאַלענע מענער, טאַטעס און קינדער פון די אומגעבראַכטע קדושים.

איימער באַשולדיקט אונז אין... דעמאָראַליזאַציע

אין שטעטל איז אָנגעקומען אַ נייער זשאַנדאַרמעריע־פּאָסטן. באַלד האָבן די בלוטיקע מערדער גענומען ווייזן, וואָס זיי קאָנען. צוזאַמען מיט דער שופּאָ און די אייגענע לאַגער־פירער האָבן זיי אַדורכגעפירט ביי אונז אַקציעס פון רויב און מאָרד. ווען זיי פלעגן אונז באַפאַלן, האָט איין טייל פון דער באַנדע אונז געהאַלטן אויפן פּלאַץ און געפייניקט, בעת דער צווייטער טייל האָט געגנישטערט אונזערע געלעגערס, ראַבירנדיק דאָס לעצטע, וואָס ס׳האָט נאָך ווער געהאַט פאַרשטעקט אויף ברויט. פון די דאָזיקע הענקער זענען בעסטיאַליש אומגעבראַכט געוואָרן לייביש שניפּער, אליהו ווינער און פרוי מרים דאָמבראָווסקאַ.

פאַרדאָרבן ביזן גרונט זענען געווען די נאַצי־חיות צוזאַמען מיט זייערע משפחות. בעת ס׳איז צום לאַגער־פירער איימער געקומען צו גאַסט זיין 14־יאָריקער זון, העלמוט, האָט דער דאָזיקער יונגער פאַרברעכער טאָגטעגלעך גענומען אויף זיין אַקסל אַ ביקס, און איז צוזאַמען מיט די שופּאָ־מערדער אַרויס אין שטאָט און אין די וועלדער שיסן יידן. בעת איינער פון די דאָזיקע בלוטיקע אַקציעס איז פון זייערע רוצח׳ישע הענט, נאָענט ביים לאַגער, געפאַלן חיים ווינציקסטער. אָפּט, אין די אונטס־שעה׳ן, איז דער דאָזיקער יונגער דעגענע־ראָט, מיטן רעוואָלווער אין דער האַנט, אַריין אין לאַגער, וועלנדיק זיך אַריינרייסן אין דער פרויען־שטוב. איימער פלעגט אונז נאָך באַשולדיקן אין... דעמאָראַליזירן זיין זון, און אָנטאָן אונז דערפאַר גרויסע צרות. אין דערזעלבער צייט האָט איימער אַרויסגענומען פון לאַגער דעם קראַנק־געוואָרענעם 17־יאָריקן גרשון (כ׳געדענק נישט זיין פאַמיליע־נאָמען) אויפן בית־עולם און דערשאָסן. ס׳האָבן נישט געהאָלפן אונזערע בקשות און תחנונים, ער זאָל דעם קרבן שענקען דאָס לעבן. להוט נאָך יידיש בלוט האָט ער אויסגעפירט דעם שמוציקן מאָרד, כדי צו זעטיקן זיין קראַנקהאַפט־רוצח׳ישע תאווה.

בעת פאָלקס־דייטשן האָבן געכאַפּט אין פעלד פרוי שרה פרידמאַן און איר טאָכטער, רוזשע קורץ, און אַריינגעוואָרפן אין שטאָט־אַרעסט — איז נאָך אין זעלבן טאָג געלונגען ד״ר אליהו פרידמאַן (לעבט — געפינט זיך אין אַמעריקע) צו טרעפן דעם שופּאָ־קאָמענדאַנט עלעמאַן, פאַרלייגנדיק אים צו באַפרייען זיין מוטער און שוועסטער פאַר אַ פעטער באַלוינונג. איין טייל פונעם אָפּמאַך האָט דער נאַצי־אויסוואָרף אויסגעפירט בשלמות — ער איז געקומען אינעם לאַגער, גענומען דעם פאַרשפּראָכענעם כאַבאַר אין מזומנים און ווערט־זאַכן, אָבער אַנשטאָט צו באַפרייען די 2 אומגליקלעכע פרויען האָט ער זיי, אין זעלבן אָוונט, אַרויסגענומען פון אַרעסט און דערשאָסן אין מאַגיסטראַט־הויף. אַזוי איז ליידער גאָרנישט געוואָרן פון דער מסירות־נפש׳דיקער, סכנה׳דיקער טאַט פון ד״ר פרידמאַן.

קינדער־מאָרד

די קאָרנבלום׳ס (שלמה און איטקע) האָבן אָוועקגעגעבן זייער 3־יאָריקן יונגעלע אויסצובאַהאַלטן. אין אַ געוויסן טאָג האָבן די קריסטלעכע „ווילטעטער״

אַרויסגעשטעלט דאָס קינד אויף דער גאַס. בעת די זשאַנדאַרמעריע האָט זיך וועגן דעם דערוווסט, האָבן זיי דאָס קינד אַריינגעפירט אין לאַגער, אוועקגעזעצט אויף אַ פענצטער און גענומען מאַטערן מיט פראַגן: ווי ס'הייסט, די נעמען פון די עלטערן, פון וועמען ס'איז געקומען, צי ס'האָט משפחה אין לאַגער א.אַ.וו. נאָך דער „אויספאָרשונג" האָבן די באַרבאַרן דאָס קינד אַריינגעשליידערט אין קעלער־אַרעסט און צומאַרגנס קאַלטבלוטיק דערמאָרדעט.

דייטשע הבטחות

פאַר די דירעקטאָרן פון דער עמלער־פירמע: אינזש. גאַליק, אייזעלער און צומאַל פאַרן אייגנטימער, דעם דירעקטאָר קליין, איז געווען ווינציק, אַז יידן האָבן געאַרבעט אין זייער אונטערנעמונג אָן לוין און אין אוממענטשלעכע באַדינגונגען. מיט כל'ערליי אָפּנאַרע־רישע מיטלען און דראָאונגען, — צו ליקווידירן דעם לאַגער, אויב זיי וועלן נישט באַקומען קיין כאַבאַר — האָבן זיי פון אונז אויסגעפרעסט, יעדעסמאָל, מזומנים, ווערט־חפצים און מלבושים. נאָטירלעך זענען מיר געווען פאַראינטערעסירט צו פאַרלענגערן די עקזיס־טענץ פון לאַגער אין סטאַשעוו — אַזוי לאַנג, ווי דאָס האָט זיך נאָר געלאָזן. מיר האָבן כמעט אוועקגענומען פון זיך דעם לעצטן ביסן, אָבי צו זעטיקן די אומגע־זעטיקטע אַפּעטיטן פון די דאָזיקע „גרויסע הערן". אָבער ווי אַלע דייטשע הבטחות האָבן זיך אויך די לעצטע אַרויסגעוויזן אַלס... ברוטאַלער שקר.

אין מאַי 1943 זענען אוועקגעשיקט געוואָרן 100 מאַן פון לאַגער קיין קלעטשאַנעוו, צוזאַמען מיט דער גאַנצער שטיינהאַקעריי, וואָס האָט אויך געהערט צו דער עמלער־פירמע. און אין עטלעכע וואָכן שפּעטער, דעם 3־טן יוני 1943, איז דער לאַגער אין סטאַשעוו לחלוטין געוואָרן ליקווידירט. אין זעלבן טאָג זענען אויך אוועקגעשיקט געוואָרן די יידן פון קלעטשאַנעוו.

מיר שפּרינגען פון די מאַשינען

מיט פאַרביטערטע הערצער, טויט־דערשראָקענע, האָבן מיר פאַרלאָזן אונזער געבוירן־שטעטל. ראשית, האָבן מיר נישט געוווסט וווהין די רוצחים פירן אונז, און וואָס זענען זייערע כוונות. והשנית, האָבן מיר זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז פון היינט אָן בלייבן די וואַלד־יידן אָפּגעשניטן פון דער וועלט — הפקר! אויפן וועג האָבן אונז עסקאָרטירט געסטאַפּאָ און זשאַנדאַמעריע, מיט מאַשינען־געווער אין די הענט, פאַרטדיק פאַרויס און הינטער אונז אין אייגענע אויטאָס.

דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, די זון האָט געברענט און דער דורשט געמאַטערט. ס'האָט אָבער געדראָט צו באַצאָלן מיטן לעבן פאַר דער „חוצפּה" צו פרווון זיך פאַרשאַפן אַביסל וואַסער. ערשט ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין אָפּט און אַ גרויסער טייל פון אונזערע „באַגלייטער" זענען אוועק אויף אַ וויילע אין אַ רעסטאָראַן — האָט אַ פוילישע פרוי אונז דערלאַנגט אַן עמער מיט וואַסער. בעת דער ווייטערדיקער נסיעה, צווישן אָפּט און אָסטראָוצע, איז אונז אָקעגנגעקומען אַ ליידיקער לאַסט־אויטאָ. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן באַ־פוילן, אַז אַלע פרויען און אַ טייל מענער זאָלן איבער־גיין אין דער אָנגעקומענער מאַשין. אגב, בעת'ן איבער־שטייגן האָבן מיר באַקומען מערדערלעכע קלעפּ. אויפן וועג האָבן מיר זיך אָריענטירט, אַז די סטאַשעווער מאַשינען פירן קיין סקאַרזשיסק — בעת דער צוגעקו־מענער פירט קיין ראַדעם. מיר האָבן אויך באַמערקט, אַז אויפן אָרט פון דער געסטאַפּאָ־עסקאָרטע, באַגלייטן אונז ווערקשוץ־לייט, וועלכע זענען געזעסן צוזאַמען מיט אונז, מיט געווער אין די הענט.

אין דעם מאָמענט איז ביי אַ טייל פון אונז אַנט־שטאַנען דער געדאַנק פון אַנטלויפן. נאָך די שרעק־לעכע ידיעות, וואָס מיר האָבן דערהאַלטן פון אונזערע סטאַשעווער אין סקאַרזשיסק, איז דער פחד פאַר פרעמדע לאַגערן געווען אַזוי גרויס, אַז מיר האָבן געטראַכט — טראָץ די טויט־געפאַרן, מיט וועלכע דאָס אַנטלויפן איז געווען פאַרבונדן — אַז ס'איז נישטאָ מער וואָס צו פאַרלירן.

ביים ערשטן שעת־הכושר — די פרויען האָבן זיך ספּעציעל אוועקגעשטעלט קעגנאיבער די מערדער — זענען מיר איינציקווייז אַרויסגעשפּרונגען פונעם לויפנדיקן אויטאָ — און אַריין אין די פעלדער. בעת

די ווערקשטן האָט זיך געבראָכט דערויף, האָבן זיי געפּענט אַ שיסעריי. פון וועלכער ס'זענען געפאַלן: באַגוכוואַל, לאָוושיק און גלאַמשטיין. 8 מאַן איז געלונגען צו אַנטלויפן. אהרן ווײַנבוים, גבריאל מאַנדל, בערל גאָלדפאַרב און דער אויבן־געחתמ׳טער זענען אַנטלאָפן, יעדער אין אַן אַנדערער ריכטונג. ווייט שוין אין די פעלדער האָט אונזער גרופּע דעריאָגט אַ מחנה כולי־גאַנעס, דראָענדיק אונז איבערצוגעבן אין דײַטשע הענט. אויב מיר וועלן זיי נישט געבן קיין כופר־נפש־געלט. אונזערע בקשות זיי זאָלן אונז אָפּלאָזן — האָבן אָנגעטראָפן אויף טויבע אויערן. רעווידירנדיק אונז, האָבן זיי צוגענומען דאָס ביסל מזומן, וואָס יעדער האָט געהאַט, אַראָפּגעצויגן פון אונז די שטיוול און מלבושים און אַוועק. וועלנדיק אויסמײַדן ווײַטערדיקע איבערפאַלן פון די רויב־באַנדעס, וועלכע האָבן דעמאָלט גראַסירט אויף די וועגן, האָבן מיר בײַטאָג זיך אויס־באַהאַלטן אין די תבואות און בײַנאַכט געוואַנדערט — אין דער ריכטונג פון סטאַשעוו.

ליגנדיק צווישן די תבואות, האָט אונז, על־פּי־מקרה, באַמערקט גבריאל זינגער, פון עמלער־לאַגער, וועלכער איז געשיקט געוואָרן פון סטאַשעוו קיין אָסטראָוצע[1] און איז פון דאָרט אַנטלאָפן. אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר, שוין צוזאַמען 5 מאַן, געוואַנדערט, ביז מיר זענען צומאָרגנס אָנגעקומען קיין באַגאַריע. אויסגעמאַטערטע, האַלב־פאַרחלש׳טע, האָבן מיר זיך אָנגעזעצט אָפּרוען בײַ אַן אײַנזאַם הײַזל אין פעלד.

אויפגעציטערט זענען מיר געוואָרן, בעת פאַר אונזערע אויגן האָט זיך באַוויזן אַ מאַן מיט אַ רע־וואָלווער אין דער האַנט און שטרענג באַפוילן מיר זאָלן אויפשטיין און האַלטן די הענט אין דער הויך. ער האָט אונז רעווידירט, זוכנדיק בײַ אונז געווער. זײַן התנהגות לגבי אונז איז געווען פול מיט שנאה. אַ נאָך גרעסערער פּחד און שוידער האָט אונז אַדורכ־גענומען, באַמערקנדיק, נישט ווײַט פון אונז, אַ גרופּע פון זײַנע לײַט, וואָס וואַרט אויף זײַנע באַפעלן. מיר האָבן זיך געבעטן בײַ אים, ער זאָל אונז אָפּלאָזן. ס'איז אויך אָנגעקומען אַ פרוי פון דער כאַטע און צוגעשטאַנען צו אים, ער זאָל אונז באַפרײַען. ערשט נאָך אַ היפּשער צײַט טראַכטן, האָט ער אונז באַפוילן שוין צו פאַרלאָזן דאָס שטעטל — און אַוועק צו זײַנע לײַט. אָפּגעראַטעוועטע פון דער גרויסער געפאַר — האָבן מיר זיך גיך אָפּגעטראָגן. צומאָרגנס האָבן מיר דערגרייכט אונזער ציל: צו אונזערע לײַדנס־חברים אין וואַלד.

3 פּוילישע באַנדעס

נאָכן ליקווידירן דעם לאַגער האָבן די היטלער־לײַט, אין סטאַשעוו, מער קיין דירעקטן צוטריט צו די איבער־געבליבענע ייִדן נישט געהאַט. אָבער אונזער לעבנס־געראַנגל איז צוליב דעם נישט לײַכטער געוואָרן. אדרבא, דער אייגנטלעכער, דראַמאַטישער קאַמף פאַר אונזער נאַקעטן לעבן האָט זיך ערשט דעמאָלט אָנגע־הויבן. אומפאַרגלײַכלעך מער ווי פריער איז אונזער לעבן באַדראָט געוואָרן פון די... הײמישע פּוילישע באַנ־דעס, וואָס האָבן זיך אויף אונז געוואָרפן פון אַלע זײַטן. אײַנע, אונטער דער השפּעה פון דער לאָנדאָנער דעלע־גאַטור, האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו פאַר־טיליקן, בוכשטעבלעך, אַלע איבערגעבליבענע ייִדן. זייער באַציאונג צו די פּוילישע ליבעראַלע קרייזן איז אגב אויך געווען אַ פײַנטלעכע — און צו דער פּוילישער דעמאָקראַטישער אונטערערד אַ רוצח׳ישע. די צווייטע: באַנדיטישע רויבער־באַנדעס, וואָס האָבן געמאָרדעט צוליב רויב־צוועקן. און די דריטע: סתם פינצטערע, פאַרברעכערישע עלעמענטן, וועלכע האָבן זיך באַשעפ־טיקט מיט נאָכשפּיאָנירן און מסר׳ן די ייִדן, אָדער אַליין זיי כאַפּן און איבערגעבן אין די דײַטשע הענט.

פאַרשידן זענען געווען די באַוועג־מאָטיוון, ווי ס'איז צו זען פון דער אויבּיקער שילדערונג, פון די דאָזיקע באַנדעס: אידעאָלאָגישע, רויבערישע און סתם אונטערוועלטישע. אָבער דער בלינדער ייִדן־האַס, וואָס איז געווען זייער בשותפות׳ער קען־צייכן, און זײַן טראַ־גישע מסקנה, האָבן זיך אומ׳ברחמנות׳דיק אויסגעווירקט אויף דער סיסטעמאַטישער, אומאויפהערלעכער ליקווי־דירונג פון ייִדישע לעבנס — רעדוצירנדיק אויך דאָס

[1] אויף לאָזונגס־אַרבעטן.

קליינע הייפל איבערגעבליבענע ביז צום לעצטן מינימום.

פרילינג 1943

מיטן אָנקום פונעם פרילינג, בעת ס'האָט זיך געדוכט, אַז דאָס לעבן אינעם וואַלד וועט ווערן לייכטער און דערמיט אויך זיכערער — האָבן אַ סך יידן, וועלכע האָבן זיך ווינטער־צייט אויסבאַהאַלטן ביי פּאָליאַקן, פאַרלאָזן זייערע „פלאַצוווקעס” און אַוועק אין וואַלד. אַ חוץ דער אילוזיע פון דער גרעסערער זיכערקייט אין וואַלד, האָבן דערצו מיטגעהאָלפן אויך אַנדערע סיבות, ווי: מאַנגל אין געלט־מיטלען, די מורא פון די פּאָליאַקן זיי ווייטער צו האַלטן, און בעיקר, די מורא פון די יידן צו בלייבן ביי זייערע אומפאַראַנטוואָרטלעכע „ווילטעטער”. די אַלע אומבאַהאָלפענע, אומדערפאַרענע אין די נייע וואַלד־באַדינגונגען, האָבן זיך דאָרט קאָנצענטרירט אין גרעסערע גרופּן, מכלומרשט צוליב „זיכער־קייטס”־טעמים. אָבער באַלד האָט זיך פונאַנדער־געפלאַקערט דער פאַטאַלער געיעג נאָך יידישע־נשמות. מאַסנווייז זענען געפאַלן די קרבנות. במשך אַ קורצער צייט זענען פון די באַנדיטישע הענט פאַרשניטן געוואָרן: טוכמאַנס צוויי טעכטער, בעסערס צוויי טעכטער, פרוי בירנצווייג מיט אירע צוויי קינדער, פרוי שניפּער, סימע הערשקאָוויטש, פרוי טענענבוים, שרה טראָפּער, דאָמבראָווסקיס צוויי יונגע מיידלעך און פיל אַנדערע. אברהמ'טשע גערשט און מאיר פרידמאַן האָט אַ באַנדע געכאַפּט אויפן ריטווינער וועג, זיי געבונדן די הענט, געשלעפּט אין שטאָט און איבערגעגעבן דער זשאַנדאַרמעריע. שמעון פרידמאַן (מאַטעס פרידמאַנ'ס זון) און זיין שוואָגער, יוסף ערליכמאַן, זענען אַרויס פון וואַלד אויפן וועג, צוקויפן לעבנסמיטל ביי די פאַרבייגייענדיקע פויערים. באַלד האָט זיך באַוויזן אַ פאַשיסטישער אויסוווּרף און באַפוילן זיינע וואַלד־אַרבעטער זיי צו פאַרהאַלטן, בעת אַליין איז ער אַוועק אויף זיין ראָווער אין שטאָט און געבראַכט זשאַנדאַרמעריע. זייער גורל איז געוואָרן גע'חתמ'ט. שלמה קארנבלוט מיט זיין פרוי האָבן די אויסוווּרפן איבערגעגעבן אין די רוצח'ישע הענט, און דערשאָסן געוואָרן בשעת דאָס יונגע פאָרפאָלק האָט זיך אויפן בית־עולם אַרומגענומען און צעקושט. מלך ריזנבערג איז געווען אויסבאַהאַלטן אין די תבואות אויף די סטאַשעווער בלאָניעס. די מוסרים האָבן אַהינגעבראַכט די זשאַנדאַרמעריע און אים דערמאָרדעט אויפן אָרט. אברהמ'לע האַוער איז אַוועק אין דאָרף קויפן לעבנסמיטל פאַר אַ גרופּע וואַלד־יידן. ווי נאָר ער איז אַריין אין דער כאַטע פון זיינעם אַ באַקאַנטן פויער — זענען אים די באַנדיטן באַפאַלן, געבונדן, אַרויפגעוואָרפן אויף אַ וואָגן, אים געפירט קיין סטאַשעוו און איבערגעגעבן אין די הענט פון מלאך־המות — דער זשאַנדאַרמעריע. קאָפּל ראָטנבערג און זיין ברודער האָבן חדשים־לאַנג זיך אויסבאַהאַלטן אין די גאָליעווער וועלדער. ווען דער הונגער האָט זיי שטאַרק דערקוטשעט האָבן זיי זיך אַנטשלאָסן צו גיין אין דער געגנט, וווּ זיי זענען געבוירן און דערצויגן געוואָרן — אין דאָרף טורסק. דאָרט, אין זייער געבוירן־היים, זענען זיי דורך זייערע אַמאָליקע שול־חברים געוואָרן באַפאַלן און דערמאָרדעט. אין ענלעכע אומשטענדן זענען אויך אומגעקומען בערל גאָלדפאַרב מיט זיין פרוי, באַצאָלנדיק מיט זייער לעבן זוכנדיק שוץ אין זייער געבוירן־געגנט. די ברידער אהרן און מענדל ווינבוים זענען אויך אַוועק צו באַקאַנטע פויערים צו שטילן דעם הונגער. אויפן וועג, ביים אַדאַמוווקער־וואַלד, האָבן דאָרטיקע כוליגאַנעס זיי פאַרפאָלגט און געכאַפּט. אהרן האָט באַוויזן זיך אַרויסצורייסן פון זייערע הענט און איז אַנטרונען, דאַקעגן מענדלען האָבן די פאַרברעכער געשלעפּט קיין סטאַשעוו און איבערגעגעבן דער זשאַנדאַרמעריע. די לעצטע, וועלנדיק אַרויסבאַקומען פון אים פרטים וועגן אַנדערע אויסבאַהאַלטענע יידן, האָבן דעם אומגליקלעכן צוריק געבראַכט אין וואַלד, פייניקנדיק אים שרעקלעך. די ווילדע, רוצח'ישע קולות פון די נאַצי־חיות האָבן אָפּגעהילכט איבערן גאַנצן וואַלד. ווען אָבער, טראָץ די פייניקונגען, ס'איז זיי נישט געלונגען מאָראַליש צו ברעכן זייער קרבן, האָבן זיי אים אַרויסגעפירט אויפן בית־עולם און דערשאָסן. אינעם זעלבן טאָג האָבן מיר, אַ גרופּע יידן, זיך אויסבאַהאַלטן אין זעלבן וואַלד, זייענדיק אַזוי־אַרום לעבעדיקע אָנמעכ־

סיקע עדות — לויטן געהער — פון דער שוידערלעכער טראגעדיע, וואס האט זיך נישט ווייט פון אונז אפגעשפילט. ווען ס'איז פינצטער געווארן זענען מיר פון דארט אוועק. זייענדיק שוין ביים עק וואלד האבן מיר דערהערט א באוועגונג צווישן דיביימער. מיר זענען אויפגעציטערט געווארן. ס'האט זיך אבער ארויסגעוויזן, אז דאס איז געווען דער ניצול־געווארענער אהרן. זיינע ערשטע ווערטער צו אונז זענען געווען: „אפשר ווייסט איר וואס ס'איז געשען מיט מיין ברודער?" ווען ר'איז געווויר געווארן וועגן דעם ביטערן אמת, איז ער ארויס אין א יאמערלעכן געוויין. אין ענלעכע באדינגונגען זענען אויך דערמארדעט געווארן: לייזער שולמאן, יענק'ל ראזנצווייג, לייביש ווייסבראט, ישעיה ניסנצווייג און פיל אנדערע.

זומער 1943 האט א געהיימע האנט דערמארדעט, אויף דער בריק ביי דער מיל, דעם סטאשעווער בירגערמייסטער, דעם קאלאבאראנט און היטלער־אגענט, סוכאן, וועלכער האט אקטיוו מיטגעארבעט מיט די היטלערלייט, ביים פארטיליקן דעם ארטיקן יידישן ישוב. פארברעכערישע טיפן האבן אנגעוויזן אויף די 2 ברידער שניפער (משה שלומ'ס זין), וועלכע האבן זיך אויסבאהאלטן ביי אן ארטיקער פוילישער פאמיליע, אלס מכלומרשטע אויספירער פונעם אטענטאט. ישראל שניפער מיט זיין פרוי און ברודער זענען ארויסגעפירט געווארן אויפן ארט פון אטענטאט, און בפני עם ועדה האט די זשאנדארמעריע די 3 מארטירער דערמארדעט.

אזוי זענען, טאג־איין, טאג־אויס, יידישע לעבנס אפגעגאנגען אין טייכן בלוט און זייערע קברים זענען צעזייט און צעשפרייט אין די וועלדער און פעלדער ארום סטאשעוו.

קלענערע גרופן — גרעסערע זיכערקייט

די קאשמארפולע לאנגע זומער־טעג האבן זיך געצויגן ווי אן אייביקייט. מיר, די נאך־לעבנדיקע, האבן זיך אפגעגעבן א חשבון פון אונזער טראגישער לאגע. מיר האבן פארשטאנען, אז אויב די רציחות אין די וועלדער און דערפער איבערן לעצטן ביסל פאר־יתומ'טע יידן וועלן נישט אויפהערן — זענען מיר אלע, ביזן לעצטן, פאר'משפט צום אונטערגאנג.

און די מערדער־באנדעס האבן זייער שמוציקע ארבעט נישט איבערגעריסן אויף איין מינוט, פארפאלגנדיק און טשאטעווענדיק אויף יידן־שאטנס איבעראל און וווּ זייער מארד־לוסט האט נאר דערגרייכט. באהאלטענערהייט אין וואלד, צי ביים פויער אין בונקער, האבן מיר קיינמאל נישט געקאנט פארויסזען, ווען און פון וועלכער זייט דער טויט־פיינט וועט אונז באפאלן. דער אומרו, דער פחד, פאר דער שווארצער מינוט האבן אנגענומען אזעלכע קראנקהאפטע פארמען, אז בעת די ביימער פון וואלד האבן זיך געטרייסלט פון ווינט האבן מיר געמיינט, אז דאס פארפאלגן אונז די רוצחים — און דעמאלט האבן מיר, אויפגעציטערטע, איילדיק, פון קיינעם נישט געיאגט, פארלאזן אונזער באהעלטעניש און געלאפן אין אן אנדערן וואלד־עק. אזוי זענען מיר, טאג־איין, טאג־אויס, געיאגטע און געפלאגטע פון ווירקלעכע, אדער איינגערעדטע פיינט, געלאפן פון איין ארט צום אנדערן, באצאלנדיק מיט טייערע לעבנס.

פון אונזער טראגישער דערפארונג האבן מיר געלערנט, אז וואס גרעסער די גרופן, אין וועלכע מיר זענען קאנצענטרירט — און דאס איז געווען א נאטירלעכער, אינערלעכער באדארף אין יענע באדינגונגען — אלץ גרעסער די סכנה פאר אונזער לעבן, פארלייכטערנדיק די שונאים זייער טייוולאנישע ארבעט. האבן מיר זיך טאקע שפעטער צוטיילט אין קלענערע גרופן, אין דער קנאפער האפענונג: אפשר וועט דאך געלונגען זיך אויסצוהיטן פון די רוצח'ישע הענט.

טשייקעוו — אן אינזל אין א ים פון שנאה

די גראטעוועטע אין וואלד וויסן פיל צו דערציילן וועגן דעם דארף טשייקעוו (10 קלמ. פון סטאשעוו), דער איינציקער פונקט אין דער גאנצער סטאשעווער אומגעגנט, ווו די אויסגעפייניקטע, גע'רודפ'טע יידן האבן באגעגנט א הומאניטאר־מענטשלעכע באציאונג. א סך פון די דארטיקע פויערים האבן אונז פריינטלעך אויפגענומען, ארויסהעלפנדיק יעדן מיט ראט און טאט.

איינער פון די דאָרטיקע חסידי־אומות־העולם איז געווען די פּוילישע לערערין, פרוי אירענאַ דירטש — היינט ד״ר שלמה פרידמאַנ׳ס פרוי. די דאָזיקע בראַווע פרוי, זייענדיק אַדורכגעדרונגען מיט ווייטיק איבער אונזער טראַגישער לאַגע, איז אומדערמידלעך גרייט געווען צו העלפן יידן, אַזוי אין דאָרף ווי אין וואַלד, און נישט איינמאָל אַנטקעגנגעשטעלט זיך מיט געווער אין האַנט די פּוילישע רוצחים ביים פאַרטיידיקן יידן. זי איז אויך געווען אַ פאַרבינדלערין צווישן אונז און דער שטאָט, צו דערליידיקן אונזערע דרינגנדע ענינים. פרוי דירטש איז אויך אַרויסגערופן געוואָרן פון דער זשאַנדאַרמעריע אין סטאַשעוו, וועלכע האָבן איר געדראָט מיט טויט־שטראָף פאַר אָנהאַלטן קאָנטאַקט מיט יידן. אָבער די דאָזיקע איידעלע פרוי האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן און נישט אויפגעהערט פאַרזעצן אירע מעשים טובים. מיט איר אויטאָריטעט, התנהגות און העלדישער האַלטונג האָט פרוי דירטש אויסגעאיבט אַן אַנטשפּרעכיקע השפּעה אויפן דאָרף. האָבן טאַקע אַ סך פון די לעבנגעבליבענע יידן דערוואַרט און אויך דערגרייכט די אַזוי־שטאַרק אויסגעגאַרטע, אומגלויב־לעכע באַפרייאונג אין דאָרף טשייקעוו אַליין, אָדער אין איר נאָענטסטער סביבה.

נישט איינמאָל האָבן טשייקעווער פּויערים פאַרטיי־דיקט און אָפּגעראַטעוועט יידיש לעבן. אין אַ געוויסן טאָג זענען פאַשיסטן באַפאַלן דעם טשייקעווער פּויער גאַוועל, ביי וועלכן ס׳איז געווען אויסבאַהאַלטן אַ גרופּע יידן (די משפּחה פרידמאַן, שמחה ראָטנבערג, זיין פרוי, 2 פרויען עליאַשעוויטש, ישראל גאָלדגרוב, אביגדור ציטרינבוים און יהודה שטיינבערג). טראָ־ריזירנדיק די בעלי־בתים האָבן זיי געפאָדערט זיי אָנווייזן דעם בונקער מיט די יידן. גאַוועל, זוכנדיק אַ וועג צו ראַטעווען די יידן פון אַ זיכערן טויט, האָט געוואָרנט די מערדער, אַז די יידן אין בונקער באַזיצן געווער און וועלן זיך מיט כוח אַקעגנשטעלן. די גרויסע „העלדן" האָבן זיך גיך אָפּגעטראָגן, כדי צו ברענגען פאַרשטאַרקונג. איבערלאָזנדיק 2 פון זייערע לייט צו היטן די כאַטע.

דעם דאָזיקן שעת־הכושר האָט אויסגענוצט די פאַ־מיליע גאַוועל. אָנ׳שיכור׳נדיק די 2 שומרים האָבן זיי די מענער אַרויסגעלאָזן פון בונקער, בעת די פרויען האָבן זיי אויף וועגענער, פאַרמאַסקירטע מיט מיסט, אַרויסגעפירט אין וואַלד, וווהין אויך די מענער זענען אַנטלאָפן. ווען די באַנדע איז, מיט פאַרשטאַרקטע כוחות, צוריקגעקומען און געטראָפן אַ ליידיקן בונקער, האָבן זיי זייער רציחה אויסגעלאָזן אויף גאַוועלן, וועמען זיי האָבן שטאַרק צעשלאָגן. מיט דער דאָזיקער רעטונגס־אַקציע האָט אָנגעפירט די לערערין דירטש.

אַ צווייט מאָל, ביינאַכט, איז אַ פּוילישע רויבער־באַנדע באַפאַלן אַ השומר־הצעיר׳גרופּע (יוסף גרושקאַ, יוסף שטיינבערג (שאש), פאַלאַ גאָלדהאַר, משה׳לע פוקס און אַנדערע), וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ כאַטע ביים וואַלד, נישט ווייט פון טשייקעוו. שטיינ־בערג, וועמען ס׳איז געלונגען זיך אַרויסצובאַקומען פון בונקער, האָט אויף גיך אַלאַרמירט דאָס דאָרף וועגן דעם אָנפאַל. גלייך זענען די פּויערים גאַוועל, די ברידער טאַטאַק און אַנדערע, מיט לאָפּאַטעס אוןווידלעס אין די הענט, זיך אַ לאָז געטאָן אויף די אָנפאַלער, מיט כוח זיי פאַריאָגט און געראַטעוועט די גרופּע.

מיט אַ באַזונדערער סאַטיספאַקציע און דאַנקבאַרקייט דערמאָנען מיר אָט די איידעלע מעשים פון דער דאָזיקער קליינער גרופּע פּשוט׳ע פאָלקס־מענטשן, וועלכע האָבן אין דעם אומגעהויערן, אַלץ־פאַרשלינגנ־דיקן ים פון אַלגעמיינער רשעות, שפלות און טויט־פאַרשפּרייטנדיקן אַנטי־יידן־פּסיכאָז, אַרויסגעוויזן העכ־סטע מענטשלעכקייט, חוט־השדרה און קאָנסעקווענץ — טראָץ די לעבנס־סכנות מיט וועלכע דאָס איז געווען פאַרבונדן פאַר זיי אַליין.

סעפּטעמבער 1943

טעג גייען און טעג קומען — אוי ווי פאַמעלעך! — בעת דאָס געיעג נאָך יידישע נשמות הערט נישט אויף. אין אַ פינצטערער סעפּטעמבער־נאַכט איז אַ באַנדע באַפאַלן אַ פּויעריש הייזל, אין צפון טשייקעוו, און אַרויסגעצויגן פון אַ דאָרטיקן בונקער 3 יידן: אביגדור ציטרינבוים, שפרה על־אַשעוויטש און ישראל גאָלדגרוב. דעם לעצטן איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון די רוצ־

חים׳ס הענט, בעת די אַנדערע צוויי זענען בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן. אגב, זענען די לעצטע, ערשט מיט אַ קורצער צייט צוריק, ניצול געוואָרן פון טויט, בעת׳ן אַנפאַלביים פויער גאוועל. אין אַ צווייטן בונקער, אין זעלבן הויז, זענען אויך געווען פאַרשטעקט יהודה פעלדבערג און צביה עליאשעוויטש, וועלכע די מערדער האָבן על־פי־נס נישט אַנטדעקט.

אָקטאָבער 1943 — שמחת־תורה

שמחת־תורה פאַרטאָגס — די „העכערע" ראַסע האָט לרוב אויסגעוויילט יידישע ימים־טובים פאַר זייערע נידערטרעכטיקסטע באַרבאַרייען — האָבן פויליש אויסוואורפן־מוסרים אַרויסגעבריינגט די סטאַשעווער זשאַנדאַרמעריע אין גאַליעווער וואַלד, אַנווייזנדיק דאָס אָרט וווּ אַ גרעסערע גרופּע יידן האָט זיך אויסבאַהאַלטן. בעת די מענטשן־סקעלעטן, אויסגעמאַטערטע, האַלב־נאַקעטע זענען נאָך געווען פאַרזונקן אין אַ טיפן שלאָף, האָבן זיך די היטלער־לייט הינטערגעגנב׳ט און געעפנט אויף די שלאָפנדיקע אַ העפטיקע שיסעריי. נאָר 6 מענטשן איז געלונגען אויסצומיידן דעם האָגל פון קוילן, וואָס האָט זיך אויף זיי געשאָטן פון אַלע זייטן, בעת די איבעריקע, העכער 20 קרבנות, זענען געפאַלן אויפן אָרט. צווישן די געפאַלענע: זלמן בוים מיט זיין פרוי און טאָכטער, אבא׳לע ווינציקסטערס פרוי און זון, לייבל שווארץ מיט זיין פרוי, גראס מיט זיין פרוי, ישראל אליעזר טענענבוים׳ס פרוי, דוד זילבערמאן און נאָך. די גרויל־בשורה וועגן דעם מאַסן־מאָרד איז צו אונז דערגאַנגען נאָך אינדעמזעלבן טאָג. 3 מאַן, מאיר בידלאַווסקי, לייבל זילבערבערג (פּיעגאטש) און דער דערציילער, זענען מיר צומאָרגנס ביינאַכט אַהין צום מאָרד־פּלאַץ. פאַר אונזערע אויגן האָט זיך אַנטפּלעקט אַ מאַקאַבריש־שוידערלעך בילד: אַ שטאָקיקער קבר פון די הרוגים־קדושים! איינגעהילט אין טיפן ווייטיק האָבן מיר שטיל, אָן ווערטער, צוזאַמענגענומען אַביסל האָלץ און אָנגעצונדן אַ פייער אויפן ברידער־קבר, בעת מאיר בידלאַווסקי האָט, קוים זיך באַהערשנדיק פון שטיקנדיקע טרערן, געזאָגט קדיש. אגב, האָט לייביש ווינציקסטער נאָכן קריג אַדורכגעפירט אַן עקסהומאַציע פון די עצמות פונעם קדושים־קבר אויפן בית־עולם אין צוויזמער.

אויף דעם אָרט וויל איך מיט אָנערקענונג אונטערשטרייכן די אומגעוויינלעכע מסירות־נפש, וועלכע פריינט מאיר בידלאַווסקי האָט אַרויסגעוויזן אין פאַרשידענע, אויך געפערלעכע אומשטענדן, פאַר אַלע ליידנס־ברידער אין וואַלד, און בעת אונזערע וואָגלענישן בכלל. זיין באַהאַוונטקייט אין גרויסע דערפאַרונג אין אַלע וואַלד־פאַרהעלטעניסן, אַלס אַמאָליקער וואַלד־סוחר, האָט ער תמיד געשטעלט אין דינסט פונעם כלל פאַרפאָלגטע יידן, מיט וועלכע ער איז נאָר געקומען אין באַריר. נישט אָפּשטעלנדיק זיך פאַר גאָרנישט איז בידלאָווסקי, אַזוי אין „נאָרמאַלע" צייטן ווי אין אַן עת־צרה, תמיד געווען הילפס־גרייט, שטעלנדיק זיין אייגן לעבן — נישט איינמאָל — אין טויט־געפאַר.

11־טער נאָוועמבער 1943

אַ גאַנץ קיילעכיק יאָר פון פאַרעטערישער רציחה איבער דעם קליינעם הייפל געבליבענע יידן — האָט נאָך אַלץ נישט געזעטיקט די פּאַטאָלאָגישע מאָרד־לוסט פון די היימישע מערדער. ווייטער האָבן זיי געווילדעוועט און געטשאַטעוועט אויף יידישע קרבנות, צילנדיק צו דערפירן די היטלער־מלאכה ביז צום סוף.

קאָנענדיק די פריינטלעכע שטעלונג פון אַ טייל טשייקעווער פויערים, האָבן די דאָזיקע היימישע מערדער, דעם 11־טן נאָוועמבער 1943, באַלאַגערט דאָס דאָרף און געגאַנגען איבער די פויערישע כאַטעס זוכן יידן. ווילנדיק זיך אַרויסראַטעווען פון די רוצח׳ישע הענט זענען מיר, ווי נאָר ס׳איז נאַכט געוואָרן, אַרויס פון אונזערע בונקערס אין דאָרף און אַנטלאָפן אין וואַלד אַריין. אַנדערע, וועלכע האָבן נישט געוווּסט וועגן דעם אָנפאַל פון די באַנדעס, זענען דעם זעלבן אָוונט געקומען פון וואַלד, כדי צו זוכן אַביסל עסן אין דאָרף. בעת דער דאָזיקער פאַרפאָלגונגס־אַקציע זענען אומגעקומען 7 נפשות: שמואל זילבערבערג (בארשט) מיט זיין פרוי, שמעון פרידמאַנס 2 טעכטער, יענקל פרידמאַנס פרוי, שלום מאַנדלס טאָכטער און פסח גאלדפלוס, מרדכי׳ס יונגסטער זון. אין דער דאָזיקער צייט איז

אויך אומגעבראַכט געוואָרן יוסף גרושקא. ער איז געקומען צו אַ באַקאַנטן אין דער כאַטע בייַם וואַלד און דאָרט געפונען דעם טויט.

לאחר השחיטה
גל־עד שהוקם בצוזמיר לזכר החללים היהודיים מסטאשוב ביער גוליב.
העברת החללים וקבורתם בוצעה ע״י **ליביש ווינציקסטר**, מניצולי היער. עומד ע״י גל־העד. —

נאָך דער שחיטה
אַן אויפגעשטעלטער דענקמאָל אין צויזמער פאַר די געפאַלענע סטאַשעווער יידן אין גאָליעווער וואַלד.
די איבערפירונג פון די קרבנות און זייער באַערדיקונג — אויסגעפירט דורך **לייביש ווינציקסטער**, איינער פון די געראַטעוועטע אין וואַלד. — שטייט ביים דענקמאָל.

אפריל 1944

דאָס טראַגישע, בלוטיקע יאָר 1943 איז פאַרביי. אָנהייב 1944 איז געוואָרן אַביסל רואיקער. אין אָנבליק פון דאָזיקן פאַקט האָבן אונזער שטענדיקער פחד און יאוש אייניציקווייז אָפּגעטראָטן דעם פּלאַץ פאַר פאַרזיכטיקן אָפּטימיזם און האָפענונג נאָך צו דערלעבן בעסערע צייטן.

אין יענער צייט זענען מיר זיך עפטערס צונויפגעקומען, דורכגעשמועסט זיך וועגן אונזער לאַגע, געטיילט זיך מיט די גוטע פראָנט־ידיעות, דערמוטיקנדיק זיך קעגנזייטיק מיטן גלויבן, אַז דער טאָג פון באַפרייאונג דערנענטערט זיך. אגב, זענען די סימנים פאַר אונזערע באַגעגעניש געווען ניגונים פון יידישע תפילות און פאָלקס־לידער. צום באַדויערן האָט זיך אונזער באַרואיקונג אַרויסגעוויזן אַ פריצייטיקע. אונזערע היימישע מערדער זענען ממש ביז צו דער לעצטער רגע געווען להוט נאָך יידיש בלוט. אין אַפּריל 1944 האָבן מיר זיך אַ גרופּע יידן געטראָפן אין טשייקעוו. צווישן אַנדערע: שמחה ראַטנבערג, בנימין גאָלדבערג און חיים׳ל ציננאַמאַן. קעגן חצות האָבן זיך די 3 געזעגנט און זיך געקליבן צו גיין צו אַ פּויער אין נאָענטן דאָרף ווולקאַ, ביי וועלכן זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער. אין דער לעצטער מינוט האָט זיך שמחה צוריקגעצויגן, ווייל ס׳איז געווען אַ חשד, אַז דאָס אָרט איז נישט זיכער. קורץ נאָכדעם האָבן זיך דערהערט שאָסן־אָפּקלאַנגען פון דער ריכטונג, וווהין בנימין און חיים׳ל זענען אַוועק. ס׳האָט זיך לײַדער באַלד אַרויסגעוויזן, אַז ווי נאָר די לעצטע זענען צוגעקומען צו דער פּויערישער כאַטע, האָט זיי שוין אָפּגעוואַרט אַ פּוילישע באַנדע, וואָס האָט אויף זיי געעפנט אַ שיסעריי און דערמאָרדעט. דעמאָלט זענען אויך דערמאָרדעט געוואָרן די 2 דאָרט אויסבאַהאַלטענע לאה׳קע וואָלבראַמסקי און פּאָלא גאָלדהאַר.

שרעקלעך איז געווען דער ווייטיק און טרויער. די מיליטערישע געשעענישן אין יענע טעג, די ידיעות פון סאָוויעטיש־דייטשן פראָנט, האָבן בולט אָנגעזאָגט די אומצווייפלדיקע בשורה, אַז דער גרויסער טאָג פון באַפרייאונג דערנענטערט זיך. זענען טאַקע די לעצטע אבדות פון די פיר יונגע נפשות, וואָס האָבן אַזוי האַרטנעקיק געקעמפט פאַר זייער לעבן, געווען פאַר אונז נאָכמער טראַגיש און פּייַנלעך.

אין די זומער־חדשים פון 1944, האַרט פאַר אונזער באַפרייאונג, האָבן די כל׳ערליי פּוילישע, דורך יידן־

האָט צעפּרעסטע באַנדעס, טיילווייז זיך גענומען צוריקציִען פון זייער שוואַרצער מאָרד־מלאכה און אַריינקריכן אין די נאָרעס. מיר אָבער האָבן, מיט פאַרפילפאַכטער ענערגיע און וואַכזאַמקייט, ווייטער זיך געמוזט אויסהיטן פאַר די, פון אונזערע היימישע טויט־פיינט, וועמעס פלאַמיקע, קראַנקהאַפטע שנאה צו אונז האָט געברענט ממש ביז דער לעצטער רגע.

1־טער אויגוסט 1944

דער טאָג פון דער באַפרייאונג איז ענדלעך געקומען. אין דעם טאָג האָט די רויטע אַרמיי פאָרסירט די ווייסל אין אונזער געגנט, באַפרייענדיק דעם גאַנצן שטח אַרום סטאַשעוו. אין 2 טעג שפּעטער איז אויך סטאַשעוו גופא באַפרייט געוואָרן — און מיר זענען אַרויס פון די וואַלד־און דאָרף־בונקערס אויף דער פרייהייט. מיטן געפיל פון „עם־ישראל חי" און מיטן גלויבן אין אַ בעסערער, גערעכטערער וועלט זענען מיר, די פאַר־יתומ'טע שארית־הפליטה, צוריק אַריין אין לעבן.

אָבער דאָס דאָזיקע געפיל פון גליק צו האָבן דער־גרייכט די פרייהייט און נקמה אינעם גרעסטן, אכזריות־דיקסטן שונא פון אונזער גאַנצער פילטויזנטיאָריקער געשיכטע — איז באַטריבט געוואָרן פונעם גרע־נעצלאָזן טרויער איבער דעם אומגליקלעכן גורל פון אונזערע טייערע און נאָענטע, וועלכע האָבן דעם דאָזיקן טאָג פון נקמה אין דער ממשלה פון היטלער־רשעות נישט דערלעבט.

דען דער טרויעריקער סך־הכל פון דער דאָזיקער סטרא־אחרא'דיקער ממשלה איז: אַז פון די העכער 800 נפשות, וועלכע זענען בעת'ן חורבן סטאַשעוו אַרויס אין די וועלדער און דערפער — שוין נישט רעדנדיק וועגן די עטלעכע טויזנט קרבנות פונעם דאָזיקן חורבן אַליין! — האָבן דערלעבט די באַפרייאונג בס"ה נאָר בערך 60 מאַן! אַלע אַנדערע, וועלכע האָבן געקעמפט און געליטן, גע'חלומ'ט און געהאָפט צו דעם דאָזיקן גרויסן טאָג, האָבן דאָס ליידער נישט זוכה געווען, און זייער'ע מאַרטירער־קברים זענען צעזייט און צעשפּרייט איבער די פעלדער און וועלדער אַרום סטאַשעוו.

צום סוף: פּונקט ווי מיר האָבן פאַרצייכנט — אַזוי ווייט ווי אונזערע כוחות האָבן געסטייעט — די גרויזאַמע, אוממענטשלעכע רציחות פון דער ברוינער חיה, סטעמפּלנדיק גלייכצייטיק די אַקטיוו־פאַרברעכערישע באַציאונג פון אַן אַנגעזעענעם טייל פונעם פוילישן פאָלק צו אונז, אַ באַציאונג, וועלכע האָט גורם געווען אויך די קליינע, איבערגעבליבענע רעשטלעך פונעם דייטשן חורבן צו רעדוצירן ביזן מינימום; פּונקט ווי ס'איז אונזער הייליקער חוב מקיים צו זיין די לעצטע צוואה פון אונזערע מאַרטירער: „קיינמאָל נישט מוחל זיין! קיינמאָל נישט פאַרגעסן!" — פּונקט אַזוי זענען מיר פאַרפליכטעט אָנצווייזן אויף די 2 פאַראיינצלטע סטאַשעווער פוילישע משפחות — ווי מיר האָבן דאָס אויבן געטאָן לגבי די טשייקעווער — וועלכע האָבן מיט דער גרעסטער אחריות און מסירות־נפש, במשך דער גאַנצער פינצטערער תקופה — פון חורבן־טאָג ביז דער באַפרייאונג — אויסבאַהאַלטן יידן ביי זיך אין די שטובן!

און אָט זענען די 2: פרוי שטשעטשינסקאַ, מיט אירע קינדער, וועלכע האָט ביי זיך אין הויז, ביי דער באַן־סטאַציע, פאַרשטעקט 15 יידישע נפשות (פון די פאַמיליעס: סעגאַל, פאָזמאַנטיר, גאָלדבערג, ווינער און באַנד), און די זעלטענע, גאָט־האַרציקע פויערים־פאַמיליע דייטראָווסקי (אויפן ריטווינער וועג), ביי וועלכער ס'האָבן איבערגעלעבט דעם קריג 8 נפשות — משה האָוער מיט זיין בני־בית און שמעון וואָלבראָמסקי מיט זיין פרוי.

דוד אײדלסבערג ניו־יאָרק / יזכור נאָכן פּוילישן שטעטל*

װען מ׳מוז אָפּקומען מיט אַ מאַסן־יזכור נאָך די זעקס מיליאָן קדושים אונזערע, און װען דער חורבן פון טױזנטער ײדישע ישובים קאָן נאָר באַװײנט װערן דורך אַן „אַגולנעם" יאָרצייט, בלײבט עפּעס שױן נישט קײן באַזונדערע טרער נאָך דעם ײדישן שטעטל, װאָס איז אָפּגעװישט געװאָרן אין דערזעלבער װעלט־שריפה.

פּונקט װי די באַזונדערע נעמען פון די זעקס מיליאָן על־קידוש־השם אומגעקומענע קאָנען נישט דערמאָנט װערן אויף די נאַציאָנאַל־געפּראָװעטע יזכור־אָונטן, אַזוי קאָן מען אויך נישט מזכיר זײן און אָפּשאַצן ביחידות די חרוב׳ע ײדישע שטעטלעך, װאָס יעדעס פון זײ האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן אײנהײטלעכן טײל פון יענעם אומדערשעפּלעכן גײסטיקן פאַרמעגן, װאָס האָט געהײסן „מזרח אײראָפּעאיש ײדנטום".

דאָס חרוב׳ע ײדישע שטעטל װאָלט, מײן איך, בײ אונז פאָרדינט אַ באַזונדערן, ספּעציעלן הספּד, און ד־װאָס רעקאָרדירן די געשעענישן פאָר דער געשיכטע, װאָלטן געדאָרפט װידמען באַזונדערע בלעטער צו דעם דאָזיקן שטעטל בכלל ובפרט — ד. ה. װי אַן אַלגעמײנע דערשײנונג פאָר זיך, און װי אַ מצבה נאָך יעדער אומגעבראַכטער געמײנדע באַזונדער.

קײן מער גלאָררײכן מאַטעריאַל פאָר דעם ײדישן פאָלקס־אוצר פון היסטאָרישע מאָנומענטן איז זיך גאָר נישט פאָרצושטעלן, װאָרעם פאָר דורי דורות איז דאָס ײדישע שטעטל געװען דאָס „הינטערלאַנד", װאָס האָט גענערט גרױסע ישובים און געמײנדעס מיט דער תמימות פון קדושה, מיט דעם מוסטער פון מקיים זײן די תורה און מיט מסירות נפש פאָר איר — אין אָרעמקײט.

דאָס ײדישע שטעטל, ספּעציעל דאָס פּ ו י ל י ש ע שטעטל, האָט געהאַט עפּעס אין זיך אַ באַזונדער התרוממות, װאָס די גרױסע שטאָט האָט, פּראָפּאָרציאָנעל גענומען, נישט געהאַט. עס איז געװען מער אױסגעטאָן פון חיי שעה און ממילא מער אָפּגעגעבן צו חיי עולם װי דער גרױסער ישוב. עס איז געװען דער אונטערשיד, אומגעפער, צװישן אַ „כל הנערים" און אַ יחסנ׳ישער עלי׳... צװישן דעם אַלגעמײנעם „קעסל" און דעם הײמישן מאכל...

עס איז געװען אַ ײדיש לעבן „לשמה". מיט אַלע אברים און חושים.

*

װאָלט זיך װעלן, אין אָט די יזכור־טעג, מזכיר זײן צװישן די אױסגעקױלעטע און פאַרברענטע על קידוש השם דעם ײדישן ישוב פון אײן פּױליש שטעטל — נישט דערפאַר װאָס עס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ באַזונדערן, אײגנאַרטיקן מוסטער, נאָר ד ו ק א דערפאַר װאָס עס איז נישט געװען „מוסטערהאַפט", נאָר איז געװען װי א י י ן טראָפּן װאַסער מיט הונדערטער און טױזנטער אַנדערע ײדישע שטעטלעך; און דאָס בילד פון אײנס פון זײ איז, קען מען זאָגן, דער שפּיגל פון אַלע, אָדער פון די מערסטע פון זײ.

ובכן, דאָס כאַראַקטעריסטישע ײדישע שטעטל, צו װעלכן אָט דער „יזכור" איז געװידמעט, איז געװען דאָס אָרט, װו איך האָב געהאַט די זכיה געבוירן צו װערן — ס ט אַ ש ע ו ו. אין משך פון די יאָרן האָב איך דאָס אַלץ מער גענומען באַטראַכטן פאַר אַ זכיה, װײל כאָטש כ׳האָב אין דעם שטעטל פאַרבראַכט בלויז די ערשטע 12־13 יאָר פון מײן לעבן, האָב איך עס אין משך פון דעם קרוב צו אַ האַלבן יאָרהונדערט נישט געקאָנט פאַרגעסן.

דווקא אין די גרױסע שטעט האָט סטאַשעװ מיך באַגלײט כמעט אױף שריט און טריט און עפּעס װי געהאַלטן אין אײן דערמאָנען מיך: פאַרגעס־זשע נישט װו דו האָלסט... פאַרבלאָנדזשע נישט... פאַרקירעװע זיך... אַרױף אױפ׳ן „דרך המלך"...

ביז איך געקומען צו דער איבערצײגונג, אַז „עפּעס" האָט געמוזט זײן אין דעם שטעטל, װען בלױי

* געדרוקט אין „דער טאָג־מאָרגן זשורנאַל" פון 22־טן און 29־טן אַפּריל 1955.

קורצע עטלעכע קינדער־יאָרן האָבן באַגלייט און גע־קירעוועט אַ גאַנץ לעבן.

וואָס־זשע איז דאָס געווען אַזעלכעס?

מיינע סטאַשעווער לאַנדסלייט אין ארץ־ישראל און אין אמעריקע האָבן מיר צוגעשטעלט וויכטיקע מאַ־טעריאַלן וועגן אונזער שטעטל, צוזאַמען מיט פאַקטן וועגן גרויסער רעטונגס־אַרבעט, וואָס איז געטאָן גע־וואָרן דורך די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט פאַר דער סטאַשעווער שארית הפליטה, זיי צו ברענגען קיין ישראל און זיי העלפן דאָרט אויפבויען אַ ניי לעבן.

אָבער די צוגעשטעלטע מאַטעריאַלן האָבן צו טאָן מערסטנס מיט דעם חורבן פון סטאַשעוו, און איידער איך שטעל זיך אָפּ אויף אָט דער טראַגעדיע, וויל איך צוערשט איבערגעבן, אין דער ענגער ראַם פון אַ צייטונגס־אַרטיקל, קורצע שטריכן פון דעם, ווי עס האָט אויסגעזען דאָס לעבעדיקע סטאַשעוו, אָדער, גענויער, אפשר אַן אָפּשטראַל פון דער יידישער נשמה, וואָס האָט געשוועבט איבער דעם שטעטל.

✶

די געאָגראַפישע פּאָזיציע אָדער לאַנדשאַפט איז אפשר דאָ נישט אַזוי וויכטיק, אַחוץ אַז דאָס שטעטל, וואָס איז אַמאָל געווען ראַדעמער גובערניע, צווזמער־רער אויעזד, און בלויז עטלעכע מייל פון דער גאַלי־צישער ראַטאַי־גרענעץ, איז געווען אַרומגערינגלט פון פעלדער און וועלדער. אָבער דאָס פּרעכטיקסטע פון סטאַשעוו'ס געאָגראַפישער שיינקייט איז, וואָלט איך זאָגן, געווען דאָס טייכל, וואָס האָט דורכגעשניטן די ענד־טיילן פון דעם שטעטל. נאָך אַלס קינד האָב איך אָפטמאָל געטראַכט, אַז דאָס טייכל פליסטערט אַזוי רואיק אָבער אַזוי טיף ווי עס האָט געשעפּטשעט די מאַמע ע"ה איבער'ן קרבן־מנחה סידור....

לויט די אינפאָרמאַציעס, וואָס מיין יוגנט־פריינט און לאַנדסמאַן הערשל פּאָמעראַנצבלום איז געווען אַזוי פריינטלעך מיר צוצושטעלן, האָבן פאַר'ן חורבן זיך געפונען אין סטאַשעוו אַרום 5000 יידישע נפשות. איז, מכח פרנסה, זאָלט איר בעסער נישט פרעגן. מיט דעם אויסנאַם פון עטלעכע „נגידים", האָט דאָס שטעטל זיך שטאַרק „אויסגעצייכנט" מיט אפשר די גרעסטע קבצנים פון פוילן. כ'האָב באַזוכט אַ סך פוילישע שטעטלעך, און אויב עס זענען ערגעץ געווען גרע־סערע עניים ואביונים, האָב איך זיי נישט באַגעגנט.

מ'האָט געהאַנדלט מיט וואָס נאָר עס האָט זיך געלאָזט, און כ'געדענק נישט, אַז עס האָט עמעצער זיך געזאָלט זאָרגן „וווּ נעמט מען אויף שבת", ווייל עס איז אויף דער וואָכן אויך נישט געווען.

אַ וויכטיקער טייל פון דער סטאַשעווער „פּראָדוק־ציע" איז געווען מאַכן בייטשן פאַר פערד, אָדער ווי מ'האָט עס דאָרט גערופן „ביטסעסקעס". אָבער לויט דער „פרנסה", וואָס די מלאכה האָט אַריינגעבראַכט, האָבן לצים אויסגע'חשבונ'ט, אַז עס האָבן זיך געמוזט געפינען אין פוילן אַ סך מער פערד־גנבים ווי פערד.

✶

אָבער אָט דאָס אָרעמע, שטענדיק נויט־ליידנדיקע יידישע שטעטל, איז געווען אַ „ראָקפעלער" אין יידישקייט און תורה!

סטאַשעוו איז געווען איינע פון יענע מקומות התורה, ווו מען איז געזעסן און געלערנט בוכשטעב־לעך בייטאָג און ביינאַכט. עס זענען געווען צוויי בתי מדרשים, און אין איינעם פון זיי זענען שטענדיק געזעסן עטלעכע הונדערט בחורים און פאַרהייראַטע יונגעלייט און געלערנט. עלטערע האָבן געלערנט מיט יינגערע און מען פלעגט זיך אַרויסהעלפן איינער דעם צווייטן אין פאַל פון אַ שווערער גמרא, אַ תוס־ספות, אַ מהרש"אַ אָדער אַ רמב"ם. נאָך מנחה־מעריב פלעגט דאָס לערנען זיך ערשט אויף רעכט אָנפאַנגען, און דער קול תורה האָט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין אָפּגעקלונגען איבער'ן גאַנצן שטעטל.

דאָס באַזונדערס מערקווירדיקע איז געווען די אומפּרעטענציעזע באַציאונג צו אָט דעם יומם־ולילה לערנען. אין אַנדערע ערטער וואָלט אַזאַ „אַכסניא" פון עטלעכע הונדערט בחורים פיגורירט ווי איינע פון די באַוווּסטע ישיבות. אין סטאַשעוו איז דאָס געווען און געבליבן אַ לאָקאַלער „בית־המדרש". נישט מער.

אחוץ דעם זענען, פאַרשטייט זיך, אויך געווען — חדרים, וואָס טייל פון זייערע מלמדים זענען געווען אמת'ע גדולי תורה, און אויך אַלערליי חסידים־שטיב־לעך, וו מען האָט טאָג און נאַכט עוסק געווען אין תורה.

אָבער פון דעם צווייטן סטאַשעווער בית־המדרש, אין אַן אַנדערן טייל פון שטאָט זענען די איינדרוקן געבליבן באַזונדערס טיף איינגעקריצט. אַ גאַנצן טאָג זענען דאָרט געווען ווייניק לערנערס, אָבער פון פרי פאַרטאָג ביז אַרום 9 פלעגן דאָרט זיצן און לערנען בעלי־בתים, וועלכע זענען דעם גאַנצן טאָג געווען באַלאַסטעט מיט דאגות פרנסה. נישט שפּעטער ווי 4 אַזייגער פאַרטאָג פלעגן אין דעם בית־המדרש, אויף דער „ריטווינער גאַס", זיך שוין געפונען עטלעכע מנינים יידן, זיצנדיק איבער גמרות און משניות'ן, נאָכדעם ווי זיי האָבן געהאַט אָפּגעזאָגט דעם געהעריקן יום תהילים, מעמדות א. ד. ג.

מיין פאָטער ז"ל פלעגט אויפשטיין יעדן טאָג 3 אַזייגער, און נאָכן אָפּזאָגן דעם יום תהילים, האָט ער מיך גענומען אויפוועקן צו גיין מיט אים אין יענעם בית־מדרש אריין לערנען. די מאַמע ע"ה האָט כמעט יעדן טאָג זיך געבעטן ווי ביי אַ גזלן: „לאָז אים שלאָפן אַ שעה לענגער", זי האָט זיך נעבעך געהאַלטן אין איין זאָרגן, אַז איר בן־יחיד וועט קראַנק ווערן פון אויפשטיין אַזוי פרי. אָבער עס האָט גאָר נישט געהאָלפן! דער טאַטע האָט איר פאַרזיכערט, אַז „פון תורה לערנען ווערט מען נישט קראַנק, ווייל די תורה באַשיצט און ראַטעוועט" — און איך האָב גע־מוזט אויפשטיין און גיין מיט אים אין שניי, רעגן און פראָסט, אין בית־המדרש אריין לערנען עטלעכע שעה יעדן טאָג, ביז עס איז געקומען די צייט צו גיין אין חדר אריין אָדער אין צווייטן בית־המדרש.

אין משך פון עטלעכע יאָר האָט דער טאַטע אַזוי מיט מיר דורכגעלערנט עטלעכע מסכתות, מערסטנס בלויז מיט רש"י און זעלטן אויך אַ תוספות. און איך קאָן אין איינוועגס מעיד זיין, אַז אויב איך קאָן איצט, ווי נישט איז, „אַריינקוקן אין אַ ספר" איז דאָס מיר געקומען נישט פון ישיבה, אין וועלכער איך האָב שפּעטער פאַרבראַכט עטלעכע יאָר, און אויך נישט פון די חדרים — נאָר אין גרעסטן טייל פון דעם, וואָס דער טאַטע ז"ל האָט מיט מיר דורכגעלערנט אין די פאַרטאָג־שעה'ן אין יענעם סטאַשעווער בית־המדרש.

מיר איז, ווי באַמערקט, אויסגעקומען צו באַזוכן פיל אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, און כ'האָב געפונען אומגעפער דעם זעלבן יידישן לע־בנס־שטייגער — אָבער קיין גרעסערן און אינטענסי־ווערן מקום תורה אין אַ קיבוץ פון אַרום 5 טויזנט נפשות, ווי אין סטאַשעוו, האָב איך נישט געפונען.

*

אָבער סטאַשעוו, ווי אַ סך אַנדערע יידישע שטעט־לעך אין פּוילן, איז געשטאָרבן עטלעכע טויטן. דער ערשטער טויט, אין וועלכן דער פאַרפייניקטער גוף איז געוואָרן צו־ענג פאַר דער נשמה, איז געקומען דורך די אומבאַשרייבלעכע יסורים פון הונגער און דחקות — יסורים, וואָס דער נייער דור איז אפּנים נישט געווען אַזוי העלדיש אויסצוטראָגן ווי די דורות פאַר אים, וועלכע האָבן אין זיך פאַרקערפּערט דעם אַלטן יידישן באַגריף: „שיינקייט פון אָרעמקייט"...

דאָס האָט מסתמא פיל געהאַט צו טאָן מיט דער נאָכפאָלגנדיקער גייסטיקער פאַרפייניקונג. סטאַשעוו איז נעמלעך אויך געשטאָרבן מיט דעם השכלה־טויט — יענער רויב פויגל, וואָס האָט, אין זיין צייט, אויס־געליידיקט די בתי מדרשים און די שולן און פאַר־וואַנדלט יידישע ישובים אין גייסטיקע וויסטענישן. ווען כ'האָב אין 1937 באַזוכט פּוילן, האָב איך אין סטאַשעוו, ווי אין צענטליקער אַנדערע שטעטלעך, מער נישט געפונען קיין לומדי תורה אין די בתי־מדרשים, און די ווענט פון אָט די הייליקע פלעצער האָבן גע־וויינט אויף דעם חורבן. צוזאַמען מיט דעם נביא'ישן מקונן האָבן זיי מיטגעקלאָגט: „בני יצאוני ואינם"...

איר לעצטן טראַגישן טויט איז סטאַשעוו געשטאָר־בן אין נאָוועמבער 1942, ווען די מערסטע יידישע איינוווינער אירע האָבן, אין דער וועלט־מגפה פון די דייטשע טמאים, געטיילט דעם גורל פון די איבער זעקס מיליאָן אַנדערע קדושים וטהורים...

מ'גיט מיר איבער, אַז עטלעכע הונדערט סטאַשעו־

ווער יידן האָבן דאָך באַוויזן זיך צו ראַטעווען און זיך שפּעטער דערשלאָגן קיין דייטשלאַנד, ווו זיי האָבן באַקומען די ערשטע הילף פון עם סטאַשעווער פּאַריין אין ניו־יאָרק, און ענדלעך באַוויזן צו דערגרייכן מדינת ישראל. דאָרט האָט דער פּאַריין עטאַבלירט פאַר די סטאַשעווער פּליטים אַ ליי־קאַסע, העלפנדיק זיי אויפבויען אַ ניי לעבן אין דער באַנייטער יידישער מדינה.

אַ יזכור־בוך נאָך סטאַשעוו ווערט איצט צוגעגרייט פון מיינע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און אין ישראל, און איך שליס זיך אָן אין דער דאָזיקער הזכרת־נשמות מיט טיפן צער און בענקעניש נאָך אָן אומפאַרגעסלעכער יידיש שטעטל, און מיט דעם נביא׳ס קללה אויף די באַרבאַרן, וואָס האָבן עס חרוב געמאַכט: „תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי השם״!...

יעקב בוכמאן / דער פוילישער פּאָראַט

איז דען פאַראַן ביי אַ מענטשן אַ ווינקל, אַן אָרט, וואָס זאָל אים זיין נענטער און טייערער ווי די היים־שטאָט; דאָס אָרט, וווּ זיינע קינדער־יאָרן און יוגנט זענען פאַרביי?

ניין, נישט פאַראַן אַזאַ אָרט!

דאָס היים־שטעטל איז אַ שטיק פון אונזער לעבן, פון אונזער נשמה. איז זיך נישט צו וווּנדערן, וואָס כסדר און אומאויפהערלעך האָב איך פאַר מיינע אויגן דאָס שטעטל סטאַשעוו מיט אירע טייערע יידן, ווו כ׳האָב געלעבט די שענסטע יוגנט־חלומות; געהאַט אַזוי פיל פריינט, חברים און אַרום זיך די גאַנצע פאַמיליע: טאַטע־מאַמע, ווייב און קינד, און ווו כ׳האָב דערנאָך דורכגעלעבט און דורכגעבלוטיקט די טראַגישע מלחמה־טעג, צוזעענדיק דעם גאַנצן שוידערלעכן חורבן און אכזריות, וואָס די נאַציס האָבן מיט זיך געבראַכט און דורכגעפירט. כ׳האָב צוגעזען יעדן טאָג די פאַרניכטונג פון אַזוי פיל טייערע היימען, דאָס אום׳ברחמנות׳דיקע אומברענגען פון אַזוי פיל לעבנס, ביזן אַנטגילטיקן חורבן פון יידישן סטאַשעוו.

כסדר זע איך פאַר מיר די טויזנטער סטאַשעווער יידן, ווע מענס גרויסע מערהייט ס׳האָט זיך דערנערט ביי לעדער־אַרבעט און ביי פאַבריצירן בייטשן.

מיטן אויסנאַם פון געציילטע יידן־נגידים, זענען זיי אַלע געווען גרויסע אָרעמעלייט; שווער געהאָרעוועט אויף אַ ביסל פרנסה. און דאָך זענען עס געווען יידן, וועלכע האָבן געלעבט מיט בטחון אין אַלטן יידישן גאָט און פלעגן אויספילן די בתי־מדרשים. אַנ־

דערע סטאַשעווער יידן האָבן געזוכט די לייזונג פון זייער נויט אינעם סוף פון דער סאָציאַל נישט־יושרדיקער וועלט־אָרדענונג, גרופּירנדיק זיך אַרום די רעוואָלוציאָנערע פּאַרטייען אויף דער יידישער גאַס.

ביז היינט צו טאָג, טראַכטנדיק וועגן מיין היים־שטעטל, באַוווּנדער איך די קאַכעדיקע ענערגיע פון די סטאַשעווער יידן, וועלכע זענען געווען טעטיק אין פּאָליטישע פּאַרטייען און אין קולטור־אינסטיטוציעס. ס׳איז שווער, אומגעהויער שווער, דער געדאַנק, אַז דאָס באמת ברויזנדיקע אַקטיווע לעבן פון סטאַשעווער ישוב, וואָס האָט געציילט ביי 5 טויזנט נפשות, עקזיסטירט נישט מער; אַז זיי זענען אויף אַזאַ שרעקלעכן אופן פאַרניכטעט געוואָרן דורך דער מערדערישער האַנט.

טרעט איך איצט צו דערציילן און זיך טיילן מיט אייניקע נאָר איינדרוקן פון יענע שוידערלעכע טעג פון אונטערגאַנג. כ׳וועל דערמאָנען איבערלעבענישן און נעמען פון קדושים; פון פריינט און קרובים, פון נאָענטע און טייערע, און זאָל מען מיר מוחל זיין, וואָס כ׳הויב אָן די שורות פון מיין אייגענער צעשטערטער היים, וועגן מיין קינד און וועגן מיין ווייב, וועלכע, איז געווען באַקאַנט אין שטעטל אַלס די חבר׳טע אסתר (פון דער היים גאָלדפלוס). און וואָס האָט אין די טראַגישע טעג פון דער היטלער־אָקופּאַציע געשפּילט אַ גאָר באַדייטנדיקע ראָל אין סטאַשעוו.

גלייך מיטן נאַצישן אַריינמאַרש קיין פוילן, און די אָנגעהויבענע פאַרפאָלגונגען, האָבן גרויסע מאַסן אויז

ספעציעל די ייִדישע יוגנט אָנגעהויבן צו לויפן קיין רוסלאַנד. כ׳האָב געפילט די געפאַר וואָס דראָט אונזער שטוב אַלס ייִדן, און גאַנץ ספעציעל ווייל כ׳בין אויך געווען אַ ראַטמאַן פון די לינקע פועלי־ציון, האָב איך מיך באַמיט ווירקן אויף מיין פרוי מיר זאָלן מיט אונזער קליינינקער ליליא * זיך אויך לאָזן קיין רוסלאַנד. האָט אָבער מיין פרוי זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן, האַלטנדיק אַז מיר דאַרפן נישט פאַרלאָזן דעם קאַמפּס־פּלאַץ, ווייל אין רוסלאַנד וועט מען אונז באַטראַכטן ווי דעזערטערן.

די דייטשן האָבן געהאַלטן אין איין מאַרשירן אויף די שלאַכט־פעלדער פאַרויס. די שטימונג איז, כסדר, געוואָרן אַן ערגערע און די עקאָנאָמישע באַדינגונגען פאַר ייִדן אַלץ שווערערע. איך בין געווען געצוווּנגען צו גיין אַרבעטן אין אַ דייטשער פירמע, וואָס האָט געבויט אַ גרויסע אויטאָסטראַדע און וואָס איז געגאַנגען איבער קעלץ, סטאַשעוו, סאַנדאָמיערזש. די אַרבעט האָבן אויסגעפירט, מיט צוואַנג, 99 פּראָצענט ייִדן פון די אַרומיקע שטעטלעך. די שטעקנס און די לאַפּאַטעס אין די דייטשע הענט האָבן געווילדעוועט איבער אונזערע אויסגעמאַטערטע גופים. יעדער שטיין איז דורכגעווייקט געוואָרן פון אונזערע טרערן. אַלץ אַרום אונז איז געווען איינגעהילט אין שוואַרצע פאַרבן. דעמאָלט דערשיינט אסתר מיט אַביסל עסן אין דער האַנט און דערפרישט אונז אַלעמען מיט אַביסל נייע האָפענונגען. „האַלט זיך חברה, דער עיקר זיך נישט פאַרלירן. ווער ס׳וועט קאָנען אויסהאַלטן דעם שווערן עקזאַמען, דער וועט אין קורצן זען די טאַנקן פון דער רויטער אַרמיי זיך באַוועגן אויף די, דורך אייך, געבויטע שאָסייען״.

אַלץ האָט זיך באַשטעטיקט, אָבער זי האָט עס נישט דערלעבט און פון אונז נאָר איינצלנע.

מיט יעדן טאָג זענען אָנגעקומען אַלץ שוואַרצערע ידיעות פון פיזישער אויסראָטונג פון ייִדן אין פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך.

די געפאַר ווערט אַלץ גרעסער און דערנענטערט זיך צו אונז. מ׳הויבט שוין אָן אַריינטרייבן די ייִדן פון אַרומיקע שטעטלעך צו אונז אין געטאָ, און ס׳ווערט אַלץ ענגער. יעדער פילט וואָס דאָס באַטייט. אסתר פאַרשטייט איצט די דרינגנדיקע אויפגאַבע, וואָס די צייט האָט אויף איר אַרויפגעלייגט, און כאָטש זי איז קראַנק לאָזט זי זיך איבער די געסלעך פון געטאָ. זי מונטערט אויף די דערשלאָגענע, אַפּאַטישע פּנים׳ער און מיט אירע פלאַמענדיקע ווערטער צינדט זי אָן ביי אַלעמען די אויסגעלאָשענע אויגן. און אַז די קראַנקהייט האָט איר נישט דערלויבט צו קומען אין גאַס האָבן די מענטשן זי אויפגעזוכט אין שטוב. אַזוי איז מיין שטוב געוואָרן אַ הויז פון טרייסט פאַר אָנגעווייטיקטע הערצער, אַן אונטערשיד צו וואָסער סאָציאַלער שיכט זיי האָבן אַמאָל געהערט.

מען האָט געוווּסט, אַז אסתר האַלט אין האַנט דעם פּולס פון די פּאָליטישע געשעענישן. אויך אונזער קליינע ליליא האָט אויף איר אייגענעם, קינדערישן אופן געהאָלפן דער מוטער אין איר אַרבעט; ווען די מענטשן האָבן אַריינגעבראַכט דאָס געוויין פון דער גאַס, איז זיי אַנטקעגנגעלאָפן דאָס פיר־יאָריקע קינד און האָט די מענטשן איינגענומען מיט באַרואיקנדיקע ווערטער, וועלכע זי האָט געהערט פון דער קראַנקער מוטער און פילמאָל האָט זי פאַר זיי אויך געזונגען אַ רעוואָלוציאָנער־לידל.

אין גאַס זענען אַרומגעגאַנגען ווערסיעס, אַז אסתר שטייט אין קאָנטאַקט מיט דער פוילישער אונטערערדישער באַוועגונג. אין די דאָזיקע ווערסיעס האָט געשטעקט אַ שטיקל אמת. זי האָט געזוכט אַ וועג אָנצוקניפן אַ קאָנטאַקט מיט אַזאַ אינסטאַנץ, אָבער גלייכצייטיק האָט זי נישט געוואָלט פאַרלירן קיין צייט אויף צו אָרגאַניזירן די מאַסן. אַז ס׳וועט קומען דער מאָמענט זאָלן זיי זיין גרייט.

מיט גרויסע מי האָט זיך אונז איינגעגעבן, מיט דער הילף פון חיים פרידמאַן און וועלקע ערליכמאַן,

*אין יענע פאַר׳מלחמה׳דיקע יאָרן זענען די דריי „ל״ (לענין, ליבקנעכט און לוקסנבורג ראָזא) געווען ביז גאָר פּאָפּולער. דערפון דער נאָמען פון אונזער טעכטערל.

אַריינצובערענגען אין אונזער שטוב אַן אַנפירער פון דער פּוילישער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע.

מיר האָבן מיט אים קאָנפערירט אַ לענגערע צייט; מיר האָבן אים איבערגעגעבן, אַז די יידישע מאַסן זע־נען גרייט צום קאַמף קעגן געמיינזאַמען שונא. זיי וואַרטן נאָר אויף זייער רוף. אַ חוץ אַלעם איז פאַראַן אַ גרופּע אויסגעשולטע יידישע סאָציאַליסטן, וואָס ווילן שוין אַריינטרעטן אין זייערע קאַמפּס־רייען. אָבער דאָ איז געקומען די גרויסע אַנטוישונג:

מיך דערוווסט ווען אַן אינצידענט מיט אַ יידישן פּאָליציסט עמנואל ג׳ינזבורג: ער האָט געטראָפן מיין פרוי ליגן אַ קראַנקע אין בעט און דאָך האָט ער איר באַפוילן שוין צו פאַרלאָזן די וווינונג, ווייל דער בלאָק וווּ מיר וווינען וועט באַזעצט ווערן דורך דער יידישער פּאָליציי, גלייך נאָכדעם ווי די יידן וועלן פאַרלאָזן די שטאָט. מיין פרוי האָט אים אַריינגעזאָגט אַ פּאָר שאַרפע ווערטער, וואָס ער איז נישט געווינט געווען צו הערן. דראָענדיק איר אַרויסצוואַרפן צו־

עבודות כפייה בפיקוח „א.ד.״ — צוואַנגס־אַרבעט אונטער דער אויפזיכט פון „א. ד.״

— „פּאָר יידן — האָט ער אונז דערקלערט — איז אין אונזער אָרגאַניזאַציע קיין פּלאַץ נישט פאַראַן״.

ס׳איז שווער איבערצוגעבן וואָס איך, מיין פרוי און נאָענטע חברים האָבן איבערגעלעבט פון אַזאַ תשובה.

קורץ פאַרן אַרויסטרייבן די יידן פון אונזער שטאָט האָט די דייטשע פירמע עמלער קאַשאַרירט 250 יידן, צווישן וועלכע איך האָב זיך אויך געפונען. דער לאַגער איז געווען באַוואַכט דורך דער יידישער פּאָליציי. און אַ דאַנק דעם האָט זיך מיר איינגעגעבן יעדן אָוונט, נאָך דער אַרבעט, צו קומען צו זיך אַהיים, צו מיין פרוי און קינד, וועלכע איך וועל באַלד אינגאַנצן פאַרלירן און נישט מער זען.

צווישן אַלע לויפנדיקע ידיעות פון טאָג, האָב איך

זאָמען מיטן בעט דורכן פענצטער האָט זי פון אויפ־רעגונג, מיטן לעצטן ביסל כוחות, זיך אַראָפּגעריסן פון בעט, און אים געוויזן די טיר. באַגלייטנדיק אים מיט די ווערטער: „אַרונטער מיט די גלאַנצנדיקע היטלען, איר באַפלעקט די געשיכטע פון אונזער יידישער מאַר־טיראָלאָגיע״. אויף מיין באַמערקן, אַז זיי וועלן נישט אויפגעבן זייער באַשלוס האָט מיין פרוי געענטפערט: „פאַרלאָז זיך אויף מיר. דאָס וועט נישט געשען, סיידן זיי וועלן די זאַכן אַרויסטראָגן פון שטוב איבער מיין טויטן קערפּער״.

די וווינונג האָט מיין פרוי פאַרלאָזט צוזאַמען מיט אַלע יידן, ווען מען האָט זיי אויסגעזידלט פון דער שטאָט.

צום לעצטן מאָל האָב איך געזען מיין פרוי און מיין קליינע ליללינקע אין אָוונט פון 7־טן נאָוועמבער 1942. ס'איז שוין דעמאָלט געווען אַ געפאַר צו פאַרלאָזן אָונט־צייט דעם לאַגער. איך האָב אָבער צוזאַמען מיט מיין פרויס קוזין, אברהם זשעזשאַק פון וואַרשע, באַשלאָסן מיטצוגיין מיט דער משפחה און צוליב דעם זענען מיר אַהיימגעגאַנגען.

אין שטוב זענען געווען פאַרזאַמלט פ.צ. חברים פון די אַרומיקע שטעטלעך אויף איבערצונעכטיקן, ווי אויך אָרטיקע חברים, שילער פון דעם קולטור־קרייז, וואָס מיין פרוי האָט אַמאָל געפירט. ס'איז זיי ווייזט אויס לייכטער געווען זיך צו געפינען, אין דער לעצטער פיינלעכער נאַכט, אונטערן גייסטיקן שוץ פון דער חבר'טע אסתר. נאָך לייכטער איז זיי געוואָרן דערזעענדיק אונז אָנקומען. די שוואַכע באַלויכטונג אין שטוב איז נאָך טונקעלער געוואָרן פון רויך פון די ציגאַרעטן, וואָס די דענערווירטע חברים האָבן אומאויפהערלעך גערויכערט. מיין קליינע ליללינקע (די משפחה האָט זי גערופן חנה'לע) האָט מיט איר קינדערישער שנעלקייט זיך אַרויפגעכאַפּט אויף מיין האַלדז און מיט אירע פוכיקע צאַרטע הענטעלעך מיך אַרומגענומען, קושנדיק אָן איבערייס, ווי זי וואָלט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז שוין דאָס לעצטע מאָל. כ'האָב געפילט אַ שטאַרקע נויטווענדיקייט זיך אויסצולאָדענען דורך אַ ביסל וויינען, נאָר געמוזט דערשטיקן די טרערן אין האַלדז, כדי נישט אָנצווואַרפן קיין מורא אויף מיין קינד.

מיין פרוי האָט אַראָפּגערעדט פון איר קראַנקן־בעט: „חברים, איך גלויב אַז אויפן וועג וועט נאָך געשען אַ נס. מיר דאַרפן זיך האַלטן צוזאַמען און זיין גרייט צו מעשים". זי האָט אויף קיין פאַל נישט געוואָלט אַקצעפּטירן אונזער מיטגיין. אַלע אַרגומענטן, סיי מיינע און סיי פון די חברים, האָבן זי נישט געקאָנט איבערצייגן אַז מיר דאַרפן מיטגיין. זי האָט זיך געהאַלטן ביי דעם, אַז מיט דער לאָפּאַטע אין דער האַנט וועלן מיר ביידע, איך און דער קוזין, איבערלעבן דעם קריג. צוליב דער שטרענגער רעאַקציע פון מיין פרוי און איר גלויבן, אַז מיט אונזער אַרבעט וועלן מיר בלייבן לעבן, וואָרעם עס דאַרפן בלייבן עדות פון אונזער מאַרטירא־

לאַגיע, האָבן מיר געמוזט צוריקגיין ביינאַכט אין לאַגער אַריין. איבערגעבן ווענן אונזער געזעגענען זיך אין מיין שפּראַך צו אָרעם. אַ לענגערע צייט בין איך געשטאַנען הינטער דער טיר, כדי נאָך צו הערן דאָס געוויין פון מיין קינד, אָבער כ'האָב זי נישט מער געהערט. ווייזט אויס, אַז זי האָט רעאַגירט ווי די מוטער האָט איר געלערנט: „ווען די טרערן וועלן דיך שטיקן פאַרבייס שטאַרקער די ליפּן".

אינעם לאַגער איז אין דער נאַכט קיינער נישט געשלאָפן. ביים לאַגער־טויער האָבן מיר אויפגענומען די טרויעריקע ידיעות, וועלכע די יידישע פּאָליציי האָט אונז געבראַכט פון שטאָט. אָט זענען שוין אָנגעקומען די מערדער אין דער באַגלייטונג פון פיל שוואַרצע — אוקראַאינישע פרייוויליקע אין שוואַרצע אוניפאָרמען. אָט טרינקען זיי אין די גוישע שענקן און וועלן באַלד שיכור'ע זיך פונאַנדערהוליען איבער די שוצלאָזע, צאַפּלדיקע יידישע לעבנס. ס'האָט נאָך דער טאָג נישט באַוויזן צו באַהעלן די גאַסן און ס'הערט זיך שוין דער רוף פון דער יידישער פּאָליציי: „יידן, אַרויס אין מאַרק אַריין! ווער עס וועט פאַרשפּעטיקן, וועט דערשאָסן ווערן". אויך מיר אין לאַגער באַקומען אַ באַפעל צי זיין גרייט און שוין שטייען אַלע אויפן אַפּעל־פּלאַץ. גרייט אָפּצומאַרשירן.

עס באַווייזט זיך דער באַקאַנטער מערדער, אָנפירער פון די יידישע אויסזידלונגען אין ראָדעמער דיסטריקט, דער ס.ס.־מאַן שולץ. ווי אַ דורשטיקע חיה וואַרפט ער זיינע בליקן אין אַלע זייטן. באַמערקנדיק אין אונזער לאַגער אַ גרופּע יידישע פרויען, באַשעפטיקטע אין קיך, פאַלט ער אויף זיי אָן און שלאָגט זיי מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ, נישט אויסמיידנדיק קיין איינע. אויף דער אויפקלערונג פון יידישן פּאָליציסט צעדערבוים, אַז די פרויען זענען קיך־אַרבעטער, שרייט ער אויס: יידן האָבן קיין רעכט צו לעבן!

פון די דאָזיקע רייד איז מיר געוואָרן אומהיימלעך קלאָר וווהין מען פירט מיין פרוי און קינד און אַלע איבעריקע יידן.

אין דעם מאָמענט באַמערקט דער ס.ס.־מאַן, אויפן היטל פון פּאָליציאַנט, אַ צייכן פון דער דייטשער

פירמע „אמלער". דערלאנגט ער אים אויך קלעפ, מיטן אויסרייד אז ער פאראומרייניקט דעם כבוד פון א דייטשער פירמע. פאר אים זענען מיר מיט אונזער ארבעט קיין מיוחסים נישט און באפעלט גלייך אפצומארשירן צום זאמל־פונקט פון אלע יידן. פארלאזנדיק דעם לאגער האב איך געפילט אן אויסלייזונג פון מיינע מאראלישע ליידן. כ'בין געגאנגען מיטן גלויבן, אז אט־אט וועל איך טרעפן מיין פרוי מיטן קינד און שאפן פאר זיי דאס געפיל, אז זיי האבן ווידער דעם אמאליקן באשיצער נעבן זיך. מיר האבן אבער נישט באוויזן אנצוקומען צום אנגעוויזענעם ארט, ווי ס'האט זיך באוויזן דער געלט־זויגער, איינזשיניער גאליק מיט א פאפיר אין האנט לויפט ער א פארסאפעטער צו צום ס.ס.־מאן שולץ און ווייזט אים א פארארדענונג פון דער העכערער מאכט, לויט וועלכער ער האט באקומען רעכט ווייטער צו האלטן די יידן אין זיין לאגער.

„ס'מאכט נישט, איך בארג זיי מיר נאר אויס און ליפער זיי דיר צו יעדן מאמענט און פארלאנג. ס'איז א ביליקער שטאף, וועלכן מען קאן דערווייל אויסנוצן פאר אונזערע מלחמה־צוועקן". דערביי האט דער איינזשיניער אין זינען זיין אייגן לעבן, ווייל אן יידן ווערט די גאנצע ארבעט פאראליזירט און ער וועט זיין געצוווּנגען צוגיין אויפן פראנט.

דאס צוריקגיין אין לאגער אריין האט ביי קיינעם נישט ארויסגערופן קיין צופרידנקייט. די מערסטע זענען געווען פארביטערט.

צו דער ארבעט האט מען אונז אין דעם טאג שוין נישט ארויסגעטריבן. ווי חיות אין די שטייגן האבן מיר ארויסגעקוקט אויף די אפגעליידיקטע יידישע גאסן פון שטעטל, וואס האבן אין זייער, אזוי פיל הונדערטער יארן, געשיכטע צום ערשטן מאל אזא ביתעולם שטילקייט איבערגעלעבט. אבער לאנג האט די שטילקייט נישט אנגעהאלטן. פון זאמל־פונקט האט זיך אנגעהויבן דער אפמארש. און א היסטעריש געוויין פון די מאמעס מיט די קינדער האט זיך דערטראגן צו אונז אין לאגער אריין. באלד איז דאס געוויין פארהילכט געווארן דורך מאשין־געווער און ביקסןשאסן, וואס האבן אנגעהאלטן א לענגערע צייט.

אין זעלבן טאג, אביסל שפעטער, האבן די דייטשע הידרעס, וועלכע זענען ספעציעל געבליבן צו דערפירן דעם חורבן ביזן סוף, זיך א לאז געטאן צו די יידישע הייזער און האבן די צאפלדיקע קרבנות, וואס זענען צוליב זייער שוואכן געזונט־צושטאנד נישט מיטגעגאנגען, דערמארדעט גלייך אין די בעטן. א שוידערלעכע סצענע האט זיך אפגעשפילט פאר אונזערע אלעמענס אויגן אנטקעגן דעם לאגער. אין הויז פון מיינע שוויגער־עלטערן זענען פארבליבן פיר נפשות: צוויי זקנות, דבורה הערצאק און רייזל טענענווורצל, דער יונגער בחור אקערמאן און דער פרוי קירשנווורצלס א קינד פון עטלעכע וואכן. ס'זענען אנגעקומען צוויי זשאנדארמען: איינער אריבער 60 יאר אלט און דער צווייטער גאר א יונגער. דער יונגער איז אריינגעגאנגען אין הויז און אויסגעפירט די עקזעקוציע איבער די דריי נפשות. בעת דאס קינד האט ער ארויסגעברענגט א לעבעדיקס, זאגנדיק, אז ער קען דאס נישט דערמארדן. דא האט דער אלטער זשאנדארם, מיט א סארקאסטיש געלעכטער, געזאגט: „גיב עס מיר און איך וועל דיר ווייזן ווי אזוי מען מארדעט א יידיש קינד". ער האט עס אויפגעהויבן מיט דער לינקער האנט ווי א האז ביי די פיסלעך און מיטן פיסטאלעט אין זיין רעכטער האנט עס דערשאסן. אין אוונט האט מען צוזאמענגעקליבן 360 דערשאסענע יידן און מען האט זיי קובר געווען אין איין מאסןקבר אויפן יידישן בית־עולם.

צווישן זיי האט זיך אויך געפונען מיין 75־יעריקער פאטער און 78־יעריקע מוטער. מיט מיינע עלטערן האב איך זיך מיט א טאג פריער געהאט געזעגנט. מיין פאטער האט מיר דאן געזאגט, אז ער האט בדעה צו גיין אויפן בית־עולם און זיך אוועקזעצן אין טלית און תפילין און אזוי ארום וויל ער אומקומען, כדי כאטש קומען צו קבר ישראל.

מיט א פארקלעמט הארץ האב איך אים אפגערעדט פון דאזיקן געדאנק. האב איך דען געקענט צוריידן מיין פאטער אליין גיין צום טויט?

געבליבן זענען 800 ייִדן, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אין אַ דייטשער שניידער־פאַבריק. זיי זענען אָבער, מיט 5 וואָכן שפּעטער, אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין פּאָניאַטעווע, ביי לובלין, און זענען אַהייב נאָוועמבער 1943 דאָרט אַלע אומגעקומען, צווישן זיי: מיין שוועסטער אדעלע און שוואָגער שלמה קומאַן, און זייערע צוויי קינדער זאשע און אברהם.

דעם לעצטן גרוס פון מיין פרוי און קינד האָב איך באַקומען פון דער פריילין דאָמבראָווסקאַ, וועמען עס האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן ביינאַכט פון 8־טן אויפן 9־טן נאָוועמבער, ווען דער טראַנספּאָרט האָט געגעכטיקט אויף אַ נאָסער לאָנקע, ווו זיי זענען כסדר באַשאָסן געוואָרן פון די שוואַרצע באַגלייטער.

אַ באַזונדערע העלדישקייט האָט אַרויסגעוויזן מיין פרוי אויפן זאַמל־פּונקט פאַרן אָפּמאַרשירן. צווישן דער פּוילישער פּאָליציי, וועלכע האָט געהאָלפן מאַכן „אָרדענונג”, האָט איינער פון זיי באַמערקט ווי מיין פרוי באַוועגט זיך צופיל צווישן פאַרזאַמלטן עולם. האָט ער איר דערלאַנגט מיט דער ביקס עטלעכע מאָל און זי איז געפאַלן. זי האָט זיך אָבער נאָך באַוויזן אויפצושטעלן אין אים זאָגן אַ פּאָר ביטערע ווערטער: „דו באַפלעקסט דעם כבוד פון דיין פאָטערלאַנד” און דערנאָך אויסגעשריגן, „די געשיכטע וועט זיך אין דיר נוקם זיין”.

אין קאַלטן הערבסט־טאָג, ווען די פאַרפייניקטע טויזנטער ייִדן האָבן צופוס דורכגעמאַכט דעם שווערן וועג אונטער אַ האָגל פון קוילן, זענען אין די ערשטע 10 קילאָמעטער געפאַלן 750 טויטע... זיי זענען דורך די פּויערים באַגראָבן געוואָרן אונטערן דאָרף ניזשין. די ייִדן האָבן אָבער געהאַט צו גיין 35 קילאָמעטער, ביז דער באַן־סטאַנציע שטשוטשין, און ס׳איז לייכט זיך פאָרצושטעלן ביז וויפל די ציפער פון די טויטע האָט געקענט דערגרייכן.

אָבער נאָך טרויעריקער איז געווען דער גורל פון די, וואָס האָבן דערלעבט אָנצוקומען קיין שטשוטשין, ווו ס׳האָבן געוואָרט די פאַרקאַלכטע וואַגאָנען, אָפּצופירן די ייִדן אויף זייער אייביקן וועג.

צומאָרגנס, דעם 9־טן נאָוועמבער, האָט מען אונז ווידעראַמאָל געפירט, איבער די גאַסן פון נעכטיקן חורבן, צו דער אַרבעט. די קאַלוזשעס בלוט, וועלכע זענען פון פראָסט געווען פאַרצויגן מיט אַ דין הייטל, האָבן זיך געבראָכן אונטער אונזערע טריט. ס׳איז געווען אַ ווייטיק אויפצוהייבן אונזערע קעפ צו די גוישע בליקן, וואָס האָבן אונז באַגלייט פון אַלע זייטן. ס׳האָט זיך געדוכט אַז זיי באַגלייטן אונז מיט מיטלייד.

די דייטשע מערדער האָבן, מיט דער הילף פון פּוילישע פייער־לעשער, יעדן טאָג אויסגעפונען נייע בונקערס און פאַרמויערטע קעלערן מיט באַהאַלטענע ייִדן.

אַרבעטנדיק אויפן ברוק אין מאַרק, האָבן מיר געזען די שוידערלעכע סצענעס ווי מען ברענגט אַהין גרופּנווייז די באַהאַלטענע ייִדן, וועלכע ווערן אויפגעפאָדערט אַוועקצולייגן די פּעקלעך אויף איין קופּע און די אויבערשטע קליידער אויסטאָן און לייגן אויף אַ צווייטער קופּע, און אַזוי האַלב־נאַקעטע, האָט מען זיי אַרויסגעפירט אויפן ייִדישן בית־הקברות און דאָרט דערשאָסן.

ס׳איז שווער צו טראַכטן, און נאָך שווערער איז מיר איבערצוגעבן, ווי ס׳האָט אויסגעזען דאָס שטעטל נאָך דער „אויסזידלונג”, און וואָס כ׳פלעג איבערלעבן ווערנדיק געפירט צו דער אַרבעט איבער די שטעטלדיקע גאַסן, וואָס האָבן פון טאָג צו טאָג אָנגענומען אַן אַלץ מער, טרויעריק־טראַגישן כאַראַקטער. קודם־כל: די ליידיקייט אַליין. יעדעס פאַרלאָזטע, שווייגנדיקע הויז האָט אונז דערציילט וועגן סטאַשעווער ייִדן, פריינט, קרובים און אייגענע היימען, איצט פאַרלאָזטע און חרוב׳ע. אַלע הייזער זענען געשטאַנען אָפן; אַ סך מיט אויסגעריסענע טירן און פענצטער, וואָס האָבן דערמאָנט אַ מויל אָן ציין. פון די אָפענע טירן און פענצטער, פון וועלכע ס׳האָט זיך אַמאָל געהערט דאָס געזאַנג פון ייִדישע מיידלעך און בעלי־מלאכות, האָבן זיך איצט געטראָגן פעדערן פון צעריסענעם בעטגעוואַנט, וואָס אונזערע באָבעס האָבן, מיט זייערע פרומע הענט, געשליסן אַמאָל ביי קליינע נאָפט־לעמפּלעך. די פעדערן האָבן פאַרפלייצט אַלע גאַסן און זיך געטראָגן ערגעץ אין דער וועלט אַריין, דערציילנדיק וועגן אַ חורבן, וואָס האָט נישט צו זיך קיין גלייכן.

די גאַסן זענען געווען ליידיק און ס'האָט געהערשט אַ שטילקייט ווי אויף אַ בית־הקברות. פון צייט צו צייט זעט מען אַרויסשפּרינגען פון וועלכן פענצטער אַ שוואַרצע קאַץ און דערזעענדיק אונזער גרופּע, פאַרשווינדט זי גלייך, אַ דערשראָקענע, אין איינעם פון די פאַרוויסטע הייזער.

אַביסל שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן, פאַר זייער נעבעכדיקע פּרייזן, אויסצופאַרקויפן די יידישע הייזלעך צו די פּויערים, וואָס צענעמען זיי און פירן אַוועק די טיילן צו זיך אין די דערפער, בעת די פרייגעוואָרענע ערד ווערט באַאַרבעט און פאַרזייט דורך די קריסטלעכע שכנים.

אין אַ געווייסן טאָג האָב איך דערזען, אַז מען איז אויך צוגעטראָטן פונאַנדערנעמען דעם דאַך פון הויז, אין וועלכן איך האָב געווינט. אַז זע איך שוין, פון אונטער דעם צענומענעם דאַך, דאָס קליינע בוידעמל און דאָס ספּעציעל אויסגעמאָלענע ווענטל, הינטער וועלכן כ'האָב מיך חדשים לאַנג אויסבאַהאַלטן פון די דייטשע פאַרברעכער. אַ טאָג שפּעטער האָב איך שוין געזען אַרויסקוקן די ווענט פון מיין שטוב, אויף וועלכע ס'האָבן נאָך געהאַנגען פאָטאָגראַפיעס פון מיינע קרובים. כ'קאָן מיך גאָרנישט אָפּרייסן פון קוקן אַהין, צו מיין חרוב־געוואָרענער היים, און כ'האָב דאָס געפיל ווי די בילדער וואָלטן צו מיר גערופן און געבעטן הילף כ'זאָל זיי אָפּראַטעווען פון אומקום.

פריער, ביז צו דער „אויסזידלונג", פלעגן אַ סך פון אונז זיך אַריינכאַפּן צו זיך אין שטוב, צו ווייב און קינד. אָבער דערנאָך איז אַלץ געווען געענדיקט. אויס שטוב, אויס היים, אויס נאָענטע. מיר ווערן געפּייניקט גאַנצע 24 שעה פון מעת־לעת, בייטאָג, ביי שווערער אַרבעט און ביינאַכט איז אויך נישט לייכטער, גיכער נאָך שווערער, געפערלעכער. בייטאָג טרייבט מען אונז אומ'ברחמנות'דיק. די נאָרמעס ביי דער אַרבעט האַלטן אין איין וואַקסן. מיר האָבן צו ברוקירן קאָלאָסאַלע מאַסן שטיינער, וואָס מוז געשען וואָס גיכער. מען טרייבט אונז אומאויפהערלעך און דאָס אַלץ קומט פאָר ביי די געשרייען „קרייץ דאָנערוועטער", „ציגיינער־באַנדע", „פאַרפלוכטע, פון גאָט פאַרלאָזטע יודען",

און פאַרשטייט זיך אויך: „איר האָט געוואָלט דעם קריג" א. אַ. זידל־ווערטער. אָבער דאָס אַלץ איז נאָך געווען האַלבע צרות אין פאַרגלייך צו דעם, וואָס מיר פלעגן האָבן אויסצושטיין אין לאַגער גופא פון די שיכּור'ע ס. ס. און דייטשע זשאַנדאַרמען. זיי פלעגן איבער אונז חוזקן און לשם פאַרווייַלונג איבערוועקן אין מיטן נאַכט און אַרויסטרייבן אויף אַפּעלן, בעת וועלכע ס'פלעגן זיך אָפּשפּילן שוידערלעכע סצענעס. גאַנץ ספּעציעל איז מיר פאַרבליבן אין זכרון אַ פראָסטיקע נאַכט אין יאַנואַר 1943. ווען אין דרויסן איז געלעגן אַ שניי פון אַ האַלבן מעטער הויך האָט מען אונז איבערגעוועקט אין מיטן נאַכט, געגעבן פינף מינוט צייט אויף זיך אָנטאָן, און ווער ס'וועט נישט באַוויזן צו זיין אין דרויסן צו די פינף מינוט וועט ווערן דערשאָסן. מ'האָט אונז אויך נישט געלאָזט אָנטאָן די שיך און אַזוי זענען מיר געשטאַנען אַ פּאָר שעה באָרוועס און האַלב נאַקעט אויפן פראָסט. אין יענער נאַכט האָבן די מערדער דערשאָסן 2 יידן: מאיר פּאַמערױצבלום און פרידמאַן.

ס'דאַרף דאָ אויך דערציילט ווערן אַז די דייטשע אינזשינירן, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער אַרבעט, פלעגן אויך אויספּרעסן פון אונז, דורך דער פאַרמיטלונג פון די יידישע ביוראָ־אַרבעטער, געלט און גאָלד־זאַכן אַלס „מתנות", כדי זיי זאָלן פאַרטיידיקן און אויפהאַלטן די עקזיסטענץ פון לאַגער אין סטאַשעוו גופא, און אונז נישט אָפּשיקן אין אַנדערע לאַגערן, וועגן וועלכע ס'זענען צו אונז דערגאַנגען שוידערלעכע ידיעות.

ס'איז געווען נאָך אַ ביז גאָר וויכטיקע סיבה זיך צו שרעקן פאַר דער אויפלייזונג פון אונזער לאַגער. אַ סך פון אונז האָבן געהאַט מיט זיך געלט, אָדער באַהאַלטן געלט און סחורות ביי באַקאַנטע קריסטן, און צוליבן קאָנטאַקט מיט די לעצטע האָבן מיר, ווערנדיק כסדר געפירט איבערן שטעטל צו דער אַרבעט, זיך געקאָנט איינשאַפן לעבנס־מיטל, נישט זייענדיק אויסשליסלעך אָנגעוויזן אויף די נויט־ראַציעס, וואָס מיר פלעגן באַקומען. וואָלט מען אָבער ליקווידירט דעם לאַגער, וואָלטן מיר פאַרלוירן אַלץ און ס'וואָלט זיך

אנגעהויבן אַ גרויסע נויט און הונגער. זענען מיר דערפאַר געווען פאַראינטערעסירט אין אויפהאַלטן דעם לאַגער אויפן אָרט, מאַכנדיק, פון צייט צו צייט, געצ־ווונגענע „פּרעזענטער" צו אונזערע אינזשיניערן, דעם ס.ס.־מאַן געטשעל און גאַליק.

געפּייניקט ביי טאָג מיט די סאַמע שווערסטע אַר־בעטן און באַליידיקונגען און געפּייניקט ביי נאַכט דו־רך חוקן איבער אונז, קלעפּ און שווידערלעכע אַפּעלן, איז אונז אויך געווען פאַרווערט צו האָבן ביי זיך וועל־כע ס'איז פאָטאָגראַפיעס פון אונזערס אַ נאָענטן מענ־טשן, פון טאַטע־מאַמע, פון ווייב און קינד. אין געיעג אונז וואָס מער צו פּייניקן, איז אויך אַריינגעגאַנגען דער דאָזיקער סאַדיזם, און פאַרן געפינען ביי אונז אַ פאָטאָ פון אַ נאָענטן מענטשן, אַפילו פון אַן אייגן קינד, איז געדראָט געוואָרן מיט טויט דורך דערשיסן. מ'קאָן זיך פאָרשטעלן, וואָס ס'האָט זיך אָפּגעשפּילט צווישן אונז, ווען איטלעכער האָט געדאַרפט זיך שיידן מיט די בילדלעך פון די נאָענטסטע און טייערסטע. נאָר איינצלנע האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם טעראָר און נישט נאָכגעגעבן די פאַרברעכער: איך האָב אויף קיין פאַל נישט געוואָלט זיך שיידן מיט די פאָטאָגראַפיעס פון מיינע נאָענטסטע, מיט די טייערע געזיכטער פון מיינע אומגעבראַכטע עלטערן, קרובים, און בילדער פון די ערגעץ „פאַרטריבענע" ווייב און קינד. זאָל געשען וואָס ס'וועט געשען. ס'איז נישט אויסצודערציילן דורך וואָס פאַראַ גיהנום פון געפאַר כ'האָב געהאַט דורכצוגיין כדי צו ראַטעווען די פּאָר פאָטאָגראַפיעס, דאָס לעצטע וואָס איז מיר פאַרבליבן פון מיין פריערדיק לעבן, וואָס איז אַזוי אכזריות'דיק צעבראָכן געוואָרן.

ווי ווייט אונזערע נשמות זענען געוואָרן געפּייניקט וועט אויך אילוסטרירן דער פאַל ווען אין אַ געוויסן טאָג האָט מען אונז אָנגעהויבן ברענגען אַלס שטיינער אויף די מצבות פון יידישן בית־עולם, און געצוואונגען מיט זיי צו ברוקירן דעם סטאַשעווער מאַרק, און דווקא מיט די אויפשריפטן אַרויף. אונזערע שונאים האָבן אַפילו נישט געשוינט די געשטאָרבענע.

אין אַזעלכע באַדינגונגען ווערן קלאָר און פאַרש־טענדלעך די דיסקוסיעס, וואָס זענען אָפט אָנגעגאַנגען צווישן אונז מכוח די אויסזיכטן און האָפענונג, אַז דורך דער אַרבעט אין לאַגער זאָלן מיר קענען ראַטע־ווען אונזערע לעבנס. געווען צווישן אונז אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געלאָזט פאַרוויגן פון דער דאָזיקער אילוזיע, אַז טראָץ די טראַגישע באַדינגונגען, וועלן מיר, אַלס אַרבעטער, ווערן אָפּגעשוינט. איינמאָל איז צו אונז אַריינגעפאַלן אַ דייטשע צייטונג, מיט געבעלס'נס אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט גערעדט מכוח דער טאָטאַלער אומברענגונג און פולשטענדיקער אויסראָ־טונג פון אַלע יידן, ביז צום סאַמע לעצטן. די דאָזיקע רעדע האָט אויף אונז שרעקלעך געווירקט און צעש־טערט די אילוזיע פון קענען איבערלעבן אַ דאַנק אונ־זער אַרבעט. אין רעזולטאַט פון דער אַנטוישונג זענען טאָקע אייניקע יידן, זייענדיק ביי דער אַרבעט, אַנט־לאָפן אין וואַלד אַריין צו די „אומלעגאַלע", וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די אַרומיקע סטאַשעווער וועלדער, און אַ גרויסע צאָל פון זיי פלעגט געשטיצט ווערן מיט לעבנס־מיטל טאַקע דורך אונז גופא. מיר פלעגן צווישן זיך צונויפנעמען געלט, איינשאַפן אַמאָל אַ זעקל קאַרטאָפל, עטלעכע ברויט און, פאַרנדיק מיט לאַסט וועגענער צו דער אַרבעט, אַראָפּוואַרפן די פּראָדוקטן אויף פריער אָפּגעשטימטע ערטער, ווו זיי פלעגן שוין אָפּוואַרטן פאַרשטעקטערהייט.

אגב, האָבן די דאָזיקע אומלעגאַלע יידן דורכגע־מאַכט אַ שווערע טראַגעדיע. די דייטשן פלעגן זיך איבערטאָן אין ציווילע קליידער און זיך לאָזן ווי יעגער איבער די וועלדער, שיסנדיק יעדן טאָג אַנדע־רע יידן. פיל מאָל האָבן זיי די קרבנות נישט געלאָזט אַראָפּרוימען, כדי די חברים זאָלן קומען זיי קובר זיין, און בעת זיי האָבן זיך דערנענטערט צום קרבן זענען זיי באַשאָסן געוואָרן דורך די דייטשן, וועלכע האָבן זיך צו דעם צוועק פאַרשטעקט הינטער די קוס־טעס. אויף אַזאַ אופן איז געפאַלן דער געוועזענער ראַטמאַן פון די לינקע פּועלי־ציון מרדכי גאָלדפעדער.

דאָ וועל איך מאַכן אַ ווינציקן אָפּנויג, כדי צו דערציילן צו וואָס פאַראַ כיטרע שטיק די דייטשן

האָבן געקענט דערגיין, אין וואָס האָט אויף דאָס ניי געקאָסט יידישע לעבנס:

אַנהויב יאָר 1942, ווען דער היטלער־רעזשים האָט אָנגעהויבן מיט אויסזידלונגען, וואָס זענען באַשטאַנען אין מאַסן מאָרד, פאַרוויסטונג און אומקום, האָט צו די ערשטע שטעט פון פאַרניכטונג געהערט די שטאָט מיעלעץ אין גאַליציען, נישט ווייט פון סטאַשעוו (פון דער אַנדערער זייט ווייסל).

געווען איז דאָס אין מערץ 1942. איינצלנע אַנטלאָפענע האָבן זיך באַוויזן צו ראַטעווען און זענען אַנגעקומען קיין סטאַשעוו. אין אַנהויב אַפּריל, ווען צוויי פון די רייכסטע מיעלעצער יידן האָבן זיך געפונען אויף דער גאַס, איז דורכגעפאָרן אַן אויטאָ מיט געסטאַפּאָ־לייט פון טאַרנאָוו. זיי האָבן פאַרכאַפּטביידע יידן און זיי אַרויסגעפירט אין וואַלד ווישניובקע, 10 קילאָמעטער פון סטאַשעוו, צו אַ הויז, וווּ ס'האָבן זיך געפונען פוילישע אונטערערדישע קעמפער. די געסטאַפּאָ האָט אָבער מירא געהאַט דאָרט צוצוגיין. האָבן זיי איבערגעטאָן די יידן אין דייטשע מונדירן, כדי אַזוי אַרום אויספּרובירן די כוחות פון די ווידערשטענדלער.

ווען די אומגליקלעכע יידן האָבן זיך דערנענטערט צום הויז האָט זיך פון דאָרט געעפנט אַ שיסעריי און ביידע זענען געפאַלן טויט. די געסטאַפּאָ האָט דאַן געוואָרפן אויפן הויז גראַנאַטן און דאָס גאַנצע הויז חרוב געמאַכט, אומברענגענדיק אויך די, וואָס האָבן זיך געפונען דערין.

דערנאָך איז די געסטאַפּאָ געקומען אין שטאָט אַריין. די יידישע געמיינדע האָט באַקומען אַ באַפעל צו געבן 20 יידישע אַרבעטער, בכדי אויפצוראַמען די חורבה, ווי ס'איז אויך געווען איינגעגראָבן אַ ראַדיאָ־סטאַנציע.

פאַרענדיקט די אַרבעט האָבן די געסטאַפּאָ־לייט זיך לוסטיק געמאַכט אויפן חשבון פון די יידן, פייניקנדיק זיי ביז גאָר. דעם אַרבעטער בעריש בוים האָבן זיי אַרויפגעלייגט אַ ציגל אויפן קאָפּ. אַרבנדיק זיך ווער פון זיי ס'וועט בעסער שיסן און טרעפן אין ציל!

איינעם האָבן זיי אַפילו געצוווּנגען צו האַלטן אַ שוועבעלע אין האַנט. און אַזוי זיך געצילט און געשאָסן אין שוועבעלע... אין ועלבן אָוונט האָבן זיי דערשאָסן אַ יידישן פּליט פון וואַרשע, אַנטרעפנדיק אים אַדורכגיין די גאַס.

נאָכן אָפּרוימען דאָס הייזל פון די ווידערשטענדלער זענען זיי אַריין אין אַ רעסטאָראַן זיך אָנפּרעסן און געצוווּנגען אייניקע יידן צו שטיין אין דרויסן פאַר דער טיר. יעדעס מאָל האָבן זיי אַרויסגעוואָרפן די דורך זיי אָפּגעגריזשעטע ביינער און געצוווּנגען די, אין דרויסן שטייענדיקע, יידן זיי אויפצוהייבן, נעמען אין מויל און נאָגן.

יאָ, די אידעלע, הויכע ראַסע!..

אַ געוויסן טאָג, ווען מיר האָבן זיך גענומען צו אונזער אַרבעט, האָבן מיר באַמערקט אַז „אומלעגאַלן״ יידן הינטער אַ קוסט וואָס ווינקט צו אונז, אַז ווער פון אונז זאָל זיך דערנענטערן צו אים.

ער האָט דערציילט, אַז די לעצטע נאַכט האָבן די פוילישע באַנדיטן דורכגעפירט אַ גרויסע שחיטה; פיל יידן זענען אומגעקומען אין די בונקערס, און אויך גאַנצע פאַמיליעס. די דער׳הרג׳עטע זענען געלעגן עטלעכע טעג נישט באַגראָבן. אויס מורא איז נישט געווען ווער ס׳זאָל זיי קובר זיין.

אַ געוויסן טאָג, ווען ס׳האָט שטאַרק גערעגנט, זענען צו אונז אַרויסגעקומען די „אומלעגאַלע״ העניעק בעקער און מרדכי גאָלדפלוס און געבעטן מיטצוגיין מיט זיי, כדי קובר צו זיין די מתים, וועלכע ליגן די גאַנצע צייט אונטער דעם גרויסן רעגן.

פון א׳נזער חברה האָט קיינער נישט געוואָגט אָוועקצוגיין פון דער אַרבעט. וויסנדיק וואָס פאַראַ געפאַר עס דראָט דאָרט האָבן מיר אויך זיי אָפּגערעדט דערפון. אין דעם מאָמענט האָט זיך העניעק בעקער געגעבן אַ ריס פון אָרט און אויסגערופן צו מרדכי׳ן: „מיט מיינע הענט מוז איך זיי קובר זיין, און ווען כ׳וועל פאַלן, וועל איך פאַלן אויף מיינע חברים און מיין בלוט וועט זיך אויסמישן מיט זייער בלוט אין איין קדושה״ — און זיי זענען אָוועק.

מיר האָבן נישט געקענט רוען ביז מיר האָבן אים, צומאָרגנס, ענדלעך דערזען אַרויסקומענדיק צוריק פון

וואלד א לעבעדיקן. העניעק בעקער׳ן, מיט זיין שטארקער אטלעטישער פיגור, איז נישט געווען מער צו דערקענען — דער אטלעט האט זיך צוזאמענגעבראכן און געוויינט ווי א קליין קינד.

— „יא, — האט ער געזאגט — כ׳האב מיין חוב דערפילט. כ׳האב קובר געווען מיינע חברים, אבער ווער וועט זיך אויף מיר מרחם זיין, ווער וועט מיך קובר זיין?"

סוף 1943 איז העניעק בעקער געפאלן פון די הענט פון די פוילישע באנדיטן, אבער ווו און ווער ס׳האט אים קובר געווען, ווייס קיינער נישט.

ביים דערציילן וועגן די דייטשע האנדלונגען אין באצוג צו אונז יידן, איז נישט מעגלעך זיך אפצו־האלטן פון אנרופן זיי „מערדער", „פארברעכער", „בעסטיעס". א.א.וו. דידאזיקע באצייכענונגען, בעת׳ן רעדן וועגן די דייטשן, טרעפט מען אן ביי יעדן וואס שרייבט און דערציילט זכרונות פון די טראגישע טעג און אזוי אויך ביי מיר גופא. פונדעסטוועגן בלייבט ערגעץ טיף אין דער נשמה א געפיל, אז די, וועלכע האבן געהאט דאס גליק נישט צו זיין אין זייערע לאפעס, וועלן קיינמאל נישט באגרייפן ווי ווייט דאס דייטשע פאלק איז אראפגעזונקען אין אפגרונט פון גרויזאמקייט און אוממענטשלעכקייט, און אז די עפי־טעטן „מערדער" א.א.וו. געבן א גאר נעבעכדיקן באגריף פון דייטשער אכזריות און ראפינירטער בעסטיאלישקייט. וויל איך דעריבער פארענדיקן מיינע קורצע זכרונות מיט אן עפיזאד, וואס האט זיך אפגעשפילט אין פרי־לינג 1943 אין סטאשעוו און וואס איז איינגעקריצט אין מיין געמיט אויף מיין גאנץ לעבן. און כ׳צווייפל נישט אויף קיין איין אויגנבליק, אז פון די נאכקומענ־דיקע שורות וועט איטלעכער גאר טיף דערפילן דעם גאנצן שוידער, אויף וועלכן ס׳איז געווען פעאיק און צו וועלכן ס׳איז דערגאנגען דאס פאלק פון מוזיקער, דענקער און פילאזאפן — די איידעלע הויכע דייטשע ראסע ימח שמה.

4—5 קילאמעטער פון סטאשעוו איז געלעגן דאס דארף ריטווין, ווו ס׳האבן זיך געפונען פארשידענע אונטערנעמונגען, וואס האבן אנגעהערט צום פירשט ראדזיוויל, און ווו ס׳האבן געלעבט ביי א צען יידישע משפחות. פארשטייט זיך, אז די יידן פון ריטווין האבן גלייך, פון ערשטן טאג אן פון די דייטשנס אריינקומען, געהאט אויסצושטיין אלע פארפאלגונגען און לסוף זענען זיי אריינגעטריבן געווארן אין סטאשעווער געטא.

אבער אין ריטווין איז איבערגעבליבן אן איין־און־איינציק יידיש קינד. דאס איז געווען א 17—18 יעריק מיידל, א טאכטער פון דער ריטווינער משפחה לעוו־קאוויטש. ס׳האט זיך אזוי געמאכט, אז דער דייטשער קאמענדאנט פון ריטווין, וואס האט געדארפט א דינסט פאר זיין ווייב און קינדער, איז אויפמערקזאם געווארן אויף דעם יונגן מיידל לעווקאוויטש, וועלכע איז גע־ווען פרעכטיק אנטוויקלט, שיין, הויך, געזונט און אויסגעזען נישט פון 17—18 יאר, נאר ווי פון א יאר 25. און כאטש זי איז געווען א יידישקע האט ער פונדעסטוועגן זי געהאלטן ביי זיך, שוין דערפאר וואס דאס איז געווען א שקלאף, וואס האט נישט געקאסט קיין איין גראשן, געארבעט איבער די כוחות און גע־קראכן אירע בעלי־בתים אונטער די נעגל, כדי אזוי ארום זיך אפשר צו ראטעווען פון אומקום. די דייטשע בעלי־בתים זענען געווען אזוי ווייט צופרידן פון דעם זייער פעאיקן יידישן מיידל, אז ווען ס׳איז אנגעקומען דער טאג פון „אויסזידלען" די ריטווינער יידן און איבערשיקן זיי אין סטאשעווער געטא, האבן זיי דאך איבערגעלאזט ביי זיך די יידישע שקלאפין. דער קא־מענדאנט האט זיך באמיט צו באקומען דערויף די דערלויבעניש פון זיינע שעפן.

אבער די העכערע מאכט האט אפגעווארפן די ביטע פון ריטווינער קאמענדאנט און פאראָרדנט גלייך אפ־צושיקן דאס יידישע מיידל אין געטא פון סטאשעוו, כדי זי זאל טיילן דעם זעלבן גורל, וועלכן די „הויכע ראסע" האט באשטימט פאר די דארטיקע יידן.

שטייענדיק פאר אן אפזאג האט דער ריטווינער קאמענדאנט נישט געהאט קיין אנדערע ברירה ווי אויספירן דעם באפעל. האט ער אבער געוואלט טאן א טובה זיין קאלעגע, דעם קאמענדאנט פון סטאשעוו. וועמען ער האט זייער אויסגעלויבט די פעאיקייטן פון

דעם יידישן דינסט־מיידל. דער סטאַשעווער קאָמענדאַנט, וואָס האָט אייך געהאַט ביי זיך זיין פאַמיליע, דערונטער אויך גאָר יונגע קינדער, האָט איבערגענומען צו זיך די יידישקע און זיך גאָר גיך אַליין איבערצייגט אין די גרויסע מעלות פון דעם יידישן מיידל. אירע נייע בעלי־בתים זענען פון איר געווען ביז גאָר צופרידן, און גאָר ספּעציעל האָט דאָס מיידל געוווּסט ווי אַזוי צו געווינען די ליבשאַפט פון די דייטשע קינדער, וועלכע האָבן זיך אָן איר ממש נישט געקאָנט באַגיין. יעדן טאָג פלעגט די יידישקע פירן אין אַ וועגעלע די קינדער שפּאַצירן, און ווייל דאָס אַלץ איז געשען אין דער שטאָט, ווו יידן האָבן זיך נישט געטאָרט באַווייזן, פלעגט הינטער דעם מיידל נאָכגיין אַ באַוואָפנטער סאָלדאַט, זי צו היטן.

דערנאָך איז געקומען די אויסזידלונג. מ׳האָט אויסגעליידיקט דעם געטאָ, אַלע יידן דעפּאָרטירט, אויסגעשאָסן די, וועלכע מ׳האָט אָנגעטראָפן נאָך אין זייערע היימען, אויסגע׳הרג׳עט די באַהאַלטענע אין די בונקערס — און סטאַשעוו איז געוואָרן יידן־ריין. ס׳איז פאַרבליבן בלויז אונזער לאַגער און אינעם שטעטל די איינציקע יידישקע, דאָס מיידל לעווקאָוויטש, די דינסט ביים קאָמענדאַנט.

פלעגט מען דאָס איינציק־פאַרבליבענע יידישע מיידל זען יעדן טאָג אין שטאָט־גאָרטן שפּאַצירן מיטן קאָמענדאַנטס קינדער, און פון הינטן דער באַוואָפנטער דייטשער סאָלדאַט.

דערנאָך האָט דאָס יידישע מיידל באַקומען נאָך אַן אויפגאַבע: אירע בעלי־בתים, „איידעלע" מענטשן פון דער העכער ראַסע, האָבן ליב געהאַט וואָס איז איידל, שיין. מיטן אָנקומען פון פרילינג, ווען ס׳האָבן זיך באַוויזן די ערשטע בלומען, פלעגט דאָס מיידל, בעת׳ן פאַרברענגען מיט די דייטשע קינדער אין שטאָט־גאָרטן, דאַרפן גלייכצייטיק אויך אָפּשניידן בלומען, וועלכע זי פלעגט צוריקקומענדיק אַריינשטעלן אין וואַזאָנען.

אין אַ געוויסן פרילינגס־טאָג 1943, ווען די זון האָט אַזוי מילד געוואַרעמט און געוועקט אַ האָפענונג איבערצולעבן און דערלעבן דעם סוף פון די פּייניקער, איז די יונגע לעווקאָוויטש געגאַנגען, ווי געוויינלעך, מיט די דייטשע קינדער שפּאַצירן אין שטאָט־גאָרטן און ווי אַלע מאָל איז איר פון אונטן נאָכגעגאַנגען געלאַסן, פאַמעלעך, נישט געאיילט, דער דייטשער באַוואָפנטער סאָלדאַט, וואָס האָט די גאַנצע צייט זיך צוגעפּאַסט צו די טריט פון דער יידישקע.

האָט עס דען דעם אָרעמען יידישן מיידל געקאָנט איינפאַלן, אַז דאָס איז איר לעצטער שפּאַציר? אַז דאָס גייט זי איצט אַנטקעגן דעם טויט, וואָס גייט איר נאָך טריט נאָך טריט און אַז אָט־באַלד וועט עס געשען?.

ס׳איז געווען אַ טאָג ווי אַלע טעג. די באַציאונג פון אירע בעלי־בתים צו איר איז נישט געווען היינט אַנדערש ווי נעכטן, ווי אייערנעכטן. אָט גייט זי דאָך שפּאַצירן מיט זייערע קינדער און איז באַוואַכט פון אַ באַוואָפנטן דייטשן זעלנער, וועלכער „גיט אַכטונג", אַז עס זאָל איר חלילה נישט געשען קיין שלעכטס. האָט איר געקאָנט איינפאַלן, אַז דער זעלבער זעלנער האָט שוין אין קעשענע דעם אָרדער צו פאַרענדיקן מיט איר יונג לעבן?

בעת׳ן „אויסזידלען" און דעפּאָרטירן די יידן פון סטאַשעוו האָט דער קאָמענדאַנט, פונקט ווי זיין קאָלעגע פון ריטווין, זיך געוואָנדן צו דער העכערער מאַכט מען זאָל אים איבערלאָזן די „נוצלעכע" יידישע דינסט און נאָך אייניקע חדשים איז לבסוף אָנגעקומען אַן... אָפּזאָג: „נישט פאַראַן קיין נוצלעכע יודען". דער אָפּזאָג איז גלייכצייטיק געווען אַ טויט־אורטייל, וואָרעם אויב די יידישקע איז פריער נישט געוואָרן אויסגעזידלט און דעפּאָרטירט, צוזאַמען מיט אַלע יידן פון סטאַשעווער געטאָ, איז זי איצטער אַרונטערגעפאַלן דעם „געזעץ" פון „אומלעגאַלע יידן", וועלכע מען דאַרף אומברענגען גלייך ביים באַגעגענען.

האָט מען דאָס אָרעמע יידישע מיידל געלאָזט מאַכן מיט די דייטשע קינדער דעם שפּאַציר אין שטאָט־גאָרטן ווי יעדן טאָג. און ווען דער קרבן האָט ווי געוויינלעך זיך אַראָפּגעבויגן, כדי אָפּצושניידן בלומען

באר אירע בעלי־בתים. האט דער דייטש אראפגענומען פון זיין אקסל די ביקס און אריינגעשאסן אינעם מיידל אלע קוילן וויפל ער האט פארמאגט.

דאס ארעמע יידישע קינד איז געפאלן טויט און אירע הענט האבן קאנוולסיוו צונויפגעדריקט די פריש אפגעשניטענע בלומען.

אזוי איז אין פרילינג 1943, אין א פרעכטיקן זוניקן טאג, אומגעקומען דאס אכצן־יעריקע יידישע מיידל לשווקאוויטש פון ריטווין.

— — — — — — — — — —

דארף איך נאך עפעס צוגעבן צום נאר וואס דערציילטן? כ'מיין, אז ס'איז איבעריק.

סאבינע איידלסבערג־ווישליצקא ניו־יארק /

א סדר־נאכט אין אוישוויץ

דאס איז געווען אין יאר 1944, ווען די נאציס איז שוין געגאנגען מיט דער פרטער אראפ, ווען זיי האבן שוין געליטן גרויסע מפלות — סיי אויף די פראנטן, סיי פון די וואקסנדיקע אונטערערדישע כחות. דאך האבן זיי נאך אלץ נישט געוואלט אפשטעלן זייער טייוולאנישע אויסראטונגס־ארבעט. פארקערט: זיי האבן מיט א פיבערהאפטיקער שנעלקייט געזוכט צו פארניכטן, אזוי ווייט ווי זייער טמא'דיקע ממשלה האט דערגרייכט, דאס קליינע רעשטל, דעמאלט נאך פארבליבענע יידן.

אין איינעם פון די זעכציק בלאקן פונעם פרויען־לאגער אין בירקענאו, בלאק נומער 9, האב'ך זיך דעמאלט געפונען, צוזאמען מיט נאך טויזנט פרויען, אנגעקומענע מיט א טראנספארט פון לאדזשער געטא. געווען איז דאס א לאנגע, שמאלע, האלב־פינצטערע האליע, פראוויזאריש אויפגעבויט פון ברעטער. פון פראנט איז געווען א ברייטער טויער, ווו אין דער הייך האבן זיך געפונען א פאר גלעזערנע שייבעלעך, דורך וועלכע ס'האבן אריינגעקוקט ארומגעצוימטע עלעקטרישע דראטן. אין הינטערגרונט, פונקט קעגנאיבער דעם פראנט־טויער, איז געווען א ברייטער איינגאנג צום אפעל־פלאץ. אין מיטן פונעם בלאק, פון איין עק טויער ביז צום אנדערן, האט זיך לענגאויס געצויגן א ציגלנע מויער, א מעטער הויך און א צוויי מעטער די ברייט. די דאזיקע מויער האבן מיר געקרוינט מיטן נאמען: „עקזעקוציע־מויער", ווייל אלע שטראפן זענען דארטן געווארן אויסגעפירט. ווען די דאזיקע מויער וואלט נישט געווען טויב־שטום וואלט זי געהאט א סך צו דערציילן... ווען עמעצער פון אונז האט זיך מיט עפעס וואס „פארשולדיקט" (געוויינט צו הויך, אדער זיך געשאלטן) האט מען שעה'ן לאנג געמוחט דארטן קניען און מיט צוויי שווערע ציגל האלטן די הענט גאנץ הויך. אנשפארנדיק זיך אויפן ברוסט־קאסטן האט דער קאפ פון קרבן אראפגעהאנגען און אויסגעקוקט ווי א בעל־תשובה, וואס איז באגאנגען עפעס א שרעקלעך פארברעכן.

פון ביידע זייטן פון „עקזעקוציע מויער", אונטערגעבעט מיט פארפוילט, שמוציק שטרוי, זענען געזעסן אויף דער ערד, איינגעפרעסטע, הארט איינע ביי דער אנדערער, בארוועסע, האלב־נאקעטע, פארהונגערטע סקעלעטן פון פרויען־באשעפענישן. זייער גאנצע קליידונג איז באשטאנען פון א שמוציק אלט צעריסן קלייד — אויפן הוילן לייב — פון וועלכן ס'האבן זיך ארויסגעזען קערפער־טיילן, וואס דארפן דווקא ביי א פרוי זיין צוגעדעקט. ווי אויף להכעיס האט א נידעריקע פרוי באקומען א לאנג קלייד, וואס האט זיך נאכגעשלעפט נאך די פיס און געשטערט צום גיין,

בעת אַ הױכע פֿרױ האָט באַקומען אַ גאַנץ קורץ „עקדת־יצחק״ קלײדל, פֿון װעלכן ס׳האָבן אַרױסגעקוקט נאַקעטע קניען.

אױף די אָפּגעגאָלטע קעפּ, גלאַטיק װי די האַנט, הײבן אָן בײ אַ סך די האָר צוריק צו װאַקסן, װילד און שטײף װי די סטרונעס — װאָס האָט זײ צוגעגעבן אַן אומפּענטשלעך־משונה׳דיקן אױסזען.

פֿון אונטער זײערע האַלב־פֿאַרלאָשענע אױגן האָבן אַפּירגעקוקט בלאָע הונגער־קישעלעך... פֿון געשװילעכץ. אױפֿן אָרט פֿון די באַקן האָבן זיך געזען אײנגעפֿאַלענע גריבער מיט אױסשטאַרצנדיקע בײנער. בײ אַ סך זענען די בײכער געװען הױכע פֿון געשװילעכץ, דאַקעגן הענט און פֿיס — לאַנגע, אױסגעטריקנטע, װי בײ אַ סקעלעט. בײ אַנדערע װידער פֿאַרקערט: די פֿיס געשװאָלענע װי די פֿעסער און דער קערפּער אײנגעשרומפּן און קלײן װי בײ אַ פֿינף־יאָריק קינד, אַזױ אַז ס׳איז פּשוט שװער געװען צו גלײבן, אַז די אומנאַרמאַל־גרױסע געשװאָלענע פֿיס געהערן צו אַזאַ קלײנעם קערפּער. אױפֿן ערשטן אױגנבליק איז אױך אוממעגלעך געװען צו אורטײלן צו װעלכער עלטער, אָדער געשלעכט, זײ געהערן.

די לופֿט איז געװען געדיכט און שטיקנד. אַ בית־עולם׳דיקע שטילקײט האָט געהערשט איבערן גאַנצן בלאָק. פֿון צײט צו צײט האָט זיך געהערט אַ שטיל־אײנגעהאַלטענער, טיפֿער קרעכץ.

געװען איז דאָס בין־השמשות, צװישן טאָג און נאַכט. דורך אַ צופֿאַל האָבן מיר זיך דערװוּסט, אַז הײנט איז די ערשטע סדר־נאַכט.

ערגעץ פֿון אַ װינקל איז פּלוצים איבערגעריסן געװאָרן די שטילקײט: אַ היסטערישער געװײן האָט זיך אַרױסגעריסן פֿון אַ מאַמעס צעװײטיקטן האַרץ, בײ װעמען מ׳האָט דעמזעלבן טאָג — אױף אַ סעלעקציע — צוגערױבט ס׳לעצטע טעכטערל. איך בין געזעסן שטיל, דעם קאָפּ אַרונטערגעלאָזן אױף דער קני, װי ר׳װאָלט — כאָטש אױף אַ װײל — פֿאַרזוכט צו פֿאַרגעסן אין דער טרױעריקער װירקלעכקײט. כ׳האָב געהאַלטן די אױגן האַלב־פֿאַרמאַכט, בעת פֿאַרשידענע מחשבות און בילדער — פֿון דער װײטער און נאָענטער פֿאַרגאַנגענהײט — זענען פֿאַרבײגעפֿלױגן. כ׳האָב געטראַכט װעגן גורל פֿון מײן אײנציקן קינד: רות פּרעסמאַן. װאָס איך האָב, אַ הילפֿסלאָזע, איבערגעלאָזן אין געטאָ פֿון טאָמאַשעװ מאַזאָװיעצק.

און אָט צעשפּילט זיך בײ מיר די פֿאַנטאַזיע: ס׳איז אַ סדר־נאַכט אין מײן עלטער הײם, װען איך בין נאָך גאַנץ יונג געװען. אױפֿן טיש, װו ס׳איז אױסגעשפּרײט אַ שנײ־װײסער טישטעך, ליגט דעם טאַטנס מצה־שמורה טאָש, פֿון װעלכער ס׳שרײַען אַראָפּ די גאָלדענע אותיות: חג של פּסח. צװישן אַלע פּסח׳דיקע כּוסות שטײט די יום־טובֿ׳דיקע קאַראַפֿקע, אָנגעפֿילט מיט ראַזשינקעס־װײן. מיט מאַיעסטעטישער גרױסקײט פֿינקלט אַראָפּ פֿון טיש אליהו הנביא׳ס כּוס. אױפֿן צװײטן עק פֿון טיש שטײען פֿיר אַלטמאָדישע מעשענע לײכטער, װאָס האָבן אַמאָל נאָך געהערט צום זײדן רב נח׳עלע, און גײען איבער פֿון דור צו דור. אין שטוב הערשט אַ פֿײערלעכע יום־טובֿ׳דיקײט. צװאָמען מיט אַלע נאַפֿט־לאָמפּן ברענט אױך דער הענג־לײכטער, װאָס שײַנט אַראָפּ פֿון סופֿיט אַזױ שטאַרק — אַז ס׳איז ליכטיק אין שטוב װי אין אַ בית־כּנסת.

אָנגעטאָן אין אַ װײסן קיטל ליגט דער טאַטע — אַ האַלב אָנגעלענטער — אױפֿן היסב־בעט, און קוקט מיט רחבֿות אױף די זעקס קינדער, װאָס זיצן — מיט גרױס דרך־ארץ — אַרום דעם טיש, באַקלײדט — מכּף רגל ועד ראש — אין נײַע מלבושים.

די מאַמע טראָגט אױפֿן קאָפּ אַ װײס־באַטיסטענע קופּקע, באַצירט מיט װאַלענסיי־שפּיצן. מיט גרױס פּעדאַנטישקײט זענען אַלע האָר אַרונטערגעמאַכט הינטער דער קופּקע, אַז ס׳זאָל זיך — חס װחלילה — קײן אײן האָר נישט אַרױסזען... מיט אירע אױסגעהאָרעװעט־מאָגערע הענט פֿאַרדעקט זי ס׳פּנים, און מיט אַ הײליקײט פֿון פֿרומקײט און צניעות זאָגט זי די ברכות פֿון ליכט צינדן.

איך זיץ און זאָג נאָך װאָרט בײ װאָרט די „הגדה״: „כּל דכפֿין ייתי ויכול...״

מײן יונגסטער ברודער, נתע׳לע, פֿרעגט די פֿיר קשיות. בעת דער טאַטע, אין אַ געבראָכענער שטימע, ענטפֿערט:

„עבדים היינו לפרעה במצרים...".

מיט קינדערישער נייגיר קוק איך מיך איין אין אליהו הנביא'ס כוס, וואס שטייט נאך גאנץ פול, און קיין איין טראפן איז פון אים נאכנישט געריר״ט.

איך קוק זיך לאנג צו... פלוצים ווייזט זיך מיר אויס, אז נישט קיין ווין זע איך, נאר טרערן... יא, דאס זענען די איבערגעבליבענע טרערן, אויסגעמישטע מיט בלוט, וואס די „עקזעקוציע־מויער" האט שוין מער נישט געקאנט איינזאפן אין זיך... מיטאמאל גיט מיר דער טאטע א צייכן מיט דער האנט כ'זאל אויפ־מאכן די טיר — און איך הער ווי ער שרייט אויס מיט צארן און פראטעסט: „שפוך חמתך על הגויים...!"

— — — — — — — — — —

— א סעלעקציע! א סעלעקציע! — האבן זיך פלוצים דערהערט שטימען פון שרעק און א גרויסע פאניק איז אויסגעבראכן איבערן גאנצן בלאק.

— „אלעס ראוס!" — האט ווי א באמבע אויפ־געריסן די אויסגעפרעסענע שטים פון ד"ר מענגעלע.

דער מלאך־המות — אזוי האבן מיר אים גערופן — איז שוין ווייטער דא!

— „רבקה'לע, האלט זיך פעסט ביי מיין ארעם!" — האט א פרוי בהלה'דיק געשריגן.

— „אט האסטו דיר א סדר, ווער ווייסט צי מיר וועלן דערלעבן די צווייטע סדר־נאכט?

— „גיטל, וו ביזטו? קום אהער, לאמיר זיך כאטש האלטן צוזאמען.

— „רבונו של עולם, היט אפ מיין קינד פון מלאך־המות'ס הענט!

— „מאמעשי, רייס אפ א שטיקל שמאטע פון קלייד און בינד דיר ארום דיין פוס, אז דער מלאך־המות זאל נישט זען דיינע אייטערדיקע ווונדן" — האט א מיידל זיך געבעטן ביי איר מוטער.

א גרויסע מחנה פון פרויען־סקעלעטן האבן זיך בהלה'דיק און שנעל באוויזן, זיך געשאלטן, געקריגט, מיט אויסגעגלאצטע אויגן פון שרעק, געפאלן איינע איבער די אנדערע — ביז זיי זענען דורך די „שטר באוויס", גערופן: „שדים־ווייבער", ארויסגעטריבן געווארן, מיט הויכע, גרויסע דרענגער, דורך דער הינטער־טיר פון בלאק.

— — — — — — — — — —

ס'איז א קאלטע פרילינגס־נאכט. א בייזער, דורכנעמענדיקער ווינט טראגט זיך פון די אויסווי־צער בערג און פייפט אימה'דיק...

פון דער אנדערער זייט דראטן דרייט זיך — אהין און צוריק — א באוואפנטער מיליטער־מאן און בורטשעט עפעס בייז צו זיך אליין...

יעדער טריט פון זיינע זעלנערישע, שווערע, הויכע שטיוול, אין דער נאכט־שטילקייט, הילכט אפ, אין אונזער צעטרייסלטן נערוון־סיסטעם, ווי א טרויעריקער איכה־ניגון...

מידע און פארשמאכטע זענען מיר — האלב־נאקעטע — געשטאנען אין דרויסן פארן בלאק, צו פינף אין א ריי, זיך געטוליעט איינע צו דער אנדערער, און שעה'ן־לאנג, געווארט אויף אונזער פסק־דין..

— — — — — — — — — —

אזוי האבן מיר „פארברענגט" די ערשטע סדר־נאכט, אין יאר 1944, אינעם „פרויען גן־עדן" בירקענאו, וואס איז געווען אן אפטיילונג פונעם גרויסן אויסראטונגס־לאגער — אוישוויץ.

יצחק קאזוכאוויטש אור־יהודה / א בריוו צום טאטן

דיין לעצטן בריוו האָב׳ך דערהאַלטן.
דאָ אין סוועטערדלאָזשעק דעם קאַלטן.
כ׳לייען דיין בריוו. ס׳האַרץ וויינט, די נשמה זיך רייסט —
וואָס קאָן איך אייך העלפן? איך האָב נישט קיין טרייסט.

דו שרייבסט. אַז פון טאָג־צו־טאָג ווערט שווערער,
די שטאָט ווערט פון יידן מינער און לערער;
אַז מען רויבט, מען מאָרדעט די יידישע עדה,
יעדן טאָג אַ צווייטן ייד פירט מען צו דער עקדה.

איר האָט קיין כוח שוין מער צו די אַפטע גזילות —
ס׳נישטערן אין אייער היים קרעציקע נבילות;
רויבן דעם לעצטן ביסן, דאָס לעצטע שטיקל ברויט,
און אַז איר האָט שוין אַלץ אויפגעגעסן, כדי אויסקריפן
פון טויט.

וואָס קען איך אייך פון אַ געשלאָסענער גרענעץ
העלפן, טייערע.
איז דען פאַראַנען אַ טרייסט פאַר די צרות אייערע?
וואָס איר גיט אַלץ אַוועק, זאָל אייך נישט זיין
קיין שאַד.
עס וועט זיך נאָך אַלץ ענדערן — עס דרייט זיך
דאָס ראָד.

נעם זיך נאָר אָן מיט מוט, טייערער און ליבער טאַטע!
רייס פון זיך די געלע לאַטע
אַנטלויף, אויב נישט, ביסטו אויף אָן אמת געפאַנגען! —
אַנטלויף אין וועלדער צווישן חיות און שלאַנגען....

אַנטלויף! — מיט חיות וועט דיר זיין בעסער ווי מיט
מענטשן.
מיט זיי וועסטו קאָנען עסן ביי איין טיש און בענטשן.
נעם אַלע און אַנטלויף! אַנטלויף ווי אַ פוקס!
און אויב דו ווילסט בלייבן לעבן — באַזאָרג זיך מיט
אַ ביקס.

כ׳ווייס ס׳איז דיר שווער זיך שיידן מיט דער כאַטע;
אָבער זע די געפאַר — אַנטלויף, טייערער טאַטע!
וואָלט עס געמעגט זיין אַ פּאַלאַץ, אַ ווילע —
אַנטלויף, און מיט זיך די פאַמיליע.

און אויב דו וועסט שוין זיין אין וואַלד, טאַטע, —
פאַרנייי צוריק די געלע לאַטע
און מיט ווירדע און מיט כבוד
אויף איר דער מגן־דוד.

איז דאס מיין היים?

מיט אָראָפּגעלאָזטן קאָפּ,
מיט טרערן ביטערע אין די אויגן, —
שטיי איך צופוסנס פון מיין שטאָט,
כ׳שטיי פאַר דיר צלנס געבויגן.
איז דאָס מיין שטאָט?
בין איך דער איינציקער פון מיין גרויסן שטאָט,
וואָס האָסט אַמאָל געגערט, געצערטלט,
ווי אַ געטרייע וואַרעמהערציקע אָם?
קאַלטער שווייס באַדעקט מיין לייב.
מרה־שחורה׳דיק טרויערט דער הימל־געשטאַלט.
איך שטיי און מורמל אַ פאַרשעמטע תפילה,
אַלץ קוקט אויף מיר פרעמד, בלאָס און קאַלט.

אָט שטיי איך פאַר אַ גרויסן קבר. —
אַ שוידער גייט דורך אין אַלע גלידער.
אין אים איז באַגראָבן מיין פאָלק! —
און פאַל פון ווייטיק אַ דערשלאָגענער אַנידער.
איך זע נאָך דעם פלאַמיקן פייער
ס׳שטיקט נאָך אין האַלז דער רויך;
איך הער נאָך דעם יאָמער, די זיפצן,
וואָס רייסן זיך פון דער ערד הויך.
איך פיל ווי איך גיי צווישן שאָטנס,
ווי אַרום מיר גילגולים שוועבן,
וואָס קאָנען קיין תיקון נישט געפינען
אויך דאָרט, ווו ס׳איז נישט פאַראַנען קיין לעבן.

זאג מיר וועלט

נישט ווייגען פאר דיר וויל איך,
נישט מוסר זאגן,
איך וויל פשוט דיך פרעגן,
נישט, חלילה, באקלאגן.

זאג מיר וועלט —
עס פרעגט א זון, וואס האט רעכט צו פרעגן,
וואס קומט פון שלאכטן, פון פייער,
וואס אים, ווי דיר, איז פרייהייט טייער!

זאג מיר וועלט —
איך בין דאך אויך דיין קינד —
נאך אזויפיל לײדן און בזיון, זאג מיר:
וווּ זאל איך מיין היים בויען?

זאג מיר וועלט:
דא האט דער שונא מיין שטאם אונטערגעשניטן,
מיין פאלק צום קבר דערפירט —
איז דערפון דיין געוויסן נישט גערירט?

זאג מיר וועלט —
איך ווארט אויף דיין ענטפער —
ביי דיר זענען אלע וועגן,
פארוואס קומסטו אויך מיין פאלק נישט אנטקעגן?

פויל ן, 1946.

מאידאנעק

דאנטע, שעם זיך דארט מיט דיין גיהנום!
און דו גאט מיט דיינעם אויך.
קוקט! איר זעט מאידאנעק?
ס'גייט נאך פון קוימען דארט דער רויך!

זעסט, דאנטע? די הענקער ביי דער האנט געכאפט
מיט די קאסטנס זייף און האר;
מיט די בערג קינדער שיך,
וואס זאגן אונז די גאנצע וואר...

אין מאידאנעקס קרעמאטאריעס
היינט גאר א מחיה,
ווו יעדער איינער קען זיך קוקן
אויף די שאנד און וויי...

דאנטע! האסטו עס געזען אין דיינע צייטן?
שטעלן מענטשן ביים ראנד פון טאלן,
מיט הארמאטן אויף זיי שיסן
און מיט טאנקן זיי צומאלן...

אין דיין גיהנום איז דאס נישט פאראנען,
ווי מען רייסט קינדער אויף צווייען
אוועקגעמענדיק פון מוטערס ברוסט
נאך אירע געבורטס־ווייען...

אין דיינע צייטן, דאנטע,
האט מען אויך געשענדעט טעכטער
און געצווונגען דעם טאטן
שטיין און קוקן ווי א וועכטער?

האסטו שוין געזען דעם געפערלעכן
שדים־טאנץ פון ברענענדע לייבער,
פון פארשעמטע, צעשלאגענע
געשענדעטע ווייבער?..

עס מאכט זיך שוין די וועלט פארגעסן
און וויל איר זינד פארדעקן,
עס רוישן נאך די טייכן בלוט,
וואס שרייען, מאנען און וועקן!

עס הייבט זיך נאך די ערד פון מתים,
עס וויגן זיך נאך די קברים;
ס'לויכטן נאך אש־פונקן
אויפן אויסגעפלאסטערטן דרך היסורים...

ווו, דאנטע, איז דער כוח?
וואס זאל וועלט צעשמעטערן, צעהאמערן
מיט אירע הענקער, קרעמאטאריעס
און מאידאנעקס גאז־קאמערן?!!

חיים וואגנער סאו־פאולא / פארשאלטן

פארשאלטן זאלט איר זיין!
קאניבאלן פון צוואנציקסטן יארהונדערט,
פארן אומקום פון אונזערע מאמעס און טאטעס,
שוועסטער און ברידער און אומשולדיקע קינדער.
ווו איר געפינט זיך, ס׳לעבט אייער געביין
זאל אייך באגלייטן זייער יאמערלעכער געוויין...
פארן אומשולדיק־פארגאסענעם בלוט,
זאלט איר קיינמאל נישט געפינען קיין רו!
פארשאלטן זאלט איר זיין,
קולטור שענדער! וועלט אונטערצינדער!
מיט אייערע פרויען און קינדער
אויף אייביק, אויף אלע דורות —
פאר אונזערע נאנטעס לײדן און צרות.
איר זאלט פילן אונזער ווייטיק און פיין
וואס באגלייט אונזער יעדן שפאן...
פארשאלטן זאלט איר זיין!
קאסטרירער, האר־רייסער, הויט־שינדער!
זייף־מאכער פון מענטשן־פעטס און ביין —
אונטערגיין זאלט איר מיט אייער „היגיענע, ציוויליזאציע"!
מיט אייערע דערפינדער פון גאז־אויוונס־מעכאניזאציע!
דאס האב און גוטס וואס איר האט גערויבט,
זאל דערפון ווערן אש און שטויב!..
זאל קיינער קיינמאל נישט פארגעסן
די הענקערס דערשיטערנדיקע פארברעכנס.
צו אונזערע קינדס־קינדער זאל ווערן איבערגעגעבן
דער חורבן וואס איז געשען אין אונזער־לעבן —
קיין מחילה! קיין פארגעבן!..
זאל פאר די נעכטיקע הענקער נישט ווערן געגעבן!

יעקב שטערנליכט סאו־פאולא / נקמה!

מענער, פרויען, קינדער און זקנים
צום פייער שפאנען דורך גאסן אינאיינעם,
אלע זיי גייען צו דער גרויסער עקדה,
ווי שעפסן געטריבן די סטאשעווער עדה.

עס פלאקערט מיין שטאט אין העלישן פייער,
ס׳ברענען די הייזער און אלץ וואס אונז טייער.
וואלגערן זיך פאר׳חלש׳טע מיט מתים צוזאמען,
יידעס, טאטעס און עופ׳עלעך אין פלאמען.

די יוגנט אנטלויפט אין די גאליעווער וועלדער —
זיי וועלן האלז נישט שטרעקן ווי קעלבער,
דעם שונא א קאמף אויף טויט און אויף לעבן —
„א טויט דעם נאצי" — דאס איז זייער שטרעבן.

מיר שווערן ביים זכר פון הייליקע נשמות
אין הענקער פון אונזערע ליבע נעמען נקמה.
אייביק האלטן וועלן מיר זייער צוואה —
קיינמאל נישט מער קיין בלוט, קיין מלחמה!

דערשינען אין „אונדזער שטימע" אין סאן־פאולא, דעם 30־טן נאוועמבער 1951

וואַלד־איבערלעבונגען

מאיר בידלאָווסקי פּאַריז

מיינע חברים לצרה, מיט וועלכע כ׳האָב דורכגעמאַכט דעם בשותפות׳דיקן ליידנס־וועג, בעת אונזערע וואָגלעניש אין וואַלד, האָבן שוין אין גרעסערע אַרבעטן געשילדערט, יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן און זכרון, די דראַמאַטיש־טראַגישע איבערלעבונגען פון דעם הייפל געראַטעוועטע יידן אין וואַלד. כ׳ווייס — שרייבנדיק די דאָזיקע שורות — אַז כ׳האָב נישט פיל מחדש צו זיין. כ׳מיין אָבער, אַז אַ ריי פּרטים, ערטער, נעמען פון געפאַלענע יידן און פון זייערע פּוילישע רוצחים, פּרטים, אין וועלכע כ׳בין פּערזענלעך געווען פאַרמישט און זענען נישט באַקאַנט, אָדער ווייניק באַקאַנט, די אַנדערע — זענען פון אַ געוויסער באַדייטונג און זענען ווערט פאַרצייכנט צו ווערן, כדי דערמיט צו קאָמפּלעטירן דאָס אומגליקלעכע בילד פון אַ פאַר׳משפּט׳ער עדה, וועלכע האָט — מיטן כוח פון אַ דזשונגל־געזעץ — פאַרלוירן דאָס רעכט צום לעבן.

נאָוועמבער 1943

אַ גרופּע פון וואָסערע 30 מענטשן, מענער, פרויען, און קינדער, האָבן מיר זיך „אויפגעהאַלטן" אין דער 56־טער אָפּטיילונג — איינע פון די גרעסטע זומפּיקע געגנטן אין וואַלד — אַן אָרט, ווו אין נאָרמאַלע צייטן האָט קיין מענטשלעכער פוס דאָרט נישט געטראָטן.

אין איינעם אַ פאַרטאָגס, פיר אַ זייגער, בעת כמעט דער גאַנצער עולם איז געווען פאַרזונקן אין אַ טיפן שלאָף, האָט זיך פּלוצים געעפנט אויף אונז אַ העפטיקע שיסעריי פון דער ריטווינער זשאַנדאַרמעריע, וועלכע בובליק, דער גאַיאָווע פון קלויסטער־וואַלד, האָט צוגעפירט. דער אַנגריף איז געווען אַזאַ פּלוצימדיקער, אַז נאָר געציילטע מענטשן האָבן באַוויזן זיך צו ראַטעווען. צווישן זיי: אַבעלע ווינציקסטער מיט 2 קינדער, די טאָכטער פון זלמן בוים און משה קצב׳ס אַ טאָכטער, וועלכע האָט געוווינט אין הויז פון אפרים זינגער הי״ד. אויפן דריטן טאָג, ביינאַכט, זענען מיר, אַ גרופּע פון 6 מענטשן, צוריק אַהינגעגאַנגען, אָנגעצונדן אַ ליכט, קובר געווען די געפאַלענע ברידער און נאָכן אָפּזאָגן קדיש, פאַרלאָזן דאָס בלוטיקע פעלד.

עטלעכע טעג נאָכן דערמאָנטן פאַל, וואָגלענדיק פון איין אָרט אויפן אַנדערן, זוכנדיק „זיכערע" פּלעצער, האָבן מיר, אַ גרופּע פון 5—4 יידן: סאַנעלע ערליך, פּינטשע ראָזנגאַרטן (פּעקע), שאלתיאל (דעם מורה־הוראה׳ס אייניקל), דעם קצב׳ס טאָכטער און דער פאַרצייכענער פון די שורות, זיך געטראָפן מיט דעם שניידער צוקער און זיינע 2 קינדער און גאָלדע טשייקאָווסקי, מיטן חתן. צוזאַמען, וואָסערע 10 מענטשן, האָבן מיר זיך, אין אַ שבת׳דיקן שלאַקס־רעגן טאָג, אויסגעזוכט ערגעץ־ווו אַ ווינקל און זיך דאָרט באַזעצט. דורכגעווייקטע, געפרוירענע און הונגעריקע האָבן מיר אָנגעצונדן אַ פייערל, כדי צו דערוואַרעמען אונזערע אויסגעמאַטערטע גופים און עפּעס אָפּקאָכן. קוים באַוויזן זיך אַוועקצוזעצן און ווידער האָט זיך אויף אונז אַ שאָט געטאָן אַ האָגל מיט קוילן. צוקער מיט די 2 קינדער און גאָלדע טשייקאָווסקי מיט איר חתן זענען געפאַלן אויפן אָרט, סאַנעלען, שאַלתיאלן און פּינטשן איז געלונגען צו אַנטלויפן. דאַקעגן איך בין פאַרוווּנדעט געוואָרן פון 2 קוילן אין דער האַנט,* און בין, אין דעם צושטאַנד, געלאָפן קיין טשייקעוו, ווו ס׳איז געווען אויסבאַהאַלטן ביי אַ פּויער דער דאָקטער אלי פרידמאַן. נאָך גרויסע תחנונים און לאַ־יחרץ געלט האָט מיך דער פּויער אַריינגעלאָזט צו אלי׳ן. ביים שיין פון אויוון — ליכט האָט מיר אלי צוגעבייט די ווונד...

---

* די אָנפאַלער זענען געווען די פּאָליאַקן: קאַפּיטאַן קיעזפּאַ און בובליק, דער זון פון גאַיאָווע — ביידע אָנגעהעריקע פון „B.CH." (Batalion Chłopski).

מיט אַ פראָסטן פאָדעם. איך בין דאָרטן שוין געב־ליבן נעכטיקן. צומאָרגנס האָט דער פויער אונז ביידן משלח געווען. איך האָב באַקומען ביי 40 גראַד היץ.

די ווייטיקן זענען געווען אַזוי שטאַרק, אַז כ׳האָב געבעטן ביי אל״ן דעם רעוואָלווער, כדי אַ סוף צו מאַכן צו די צרות. בלית־ברירה זענען מיר צוריק־געגאַנגען אין וואַלד אַריין. אין מיין צושטאַנד, ביי אַ פראָסט פון 20—15 גראַד, איז דער מצב פון דער האַנט וואָס ווייטער אַלץ ערגער געוואָרן. האָט חברה, צווישן זיי: אלי און שלמה פרידמאַן, שמחה ראָסנבערג און חיימל צימערמאַן (גילע), באַשלאָסן צו בויען פאַר מיר אַ בונקער. ביי שעפּטשיק, אַ פויער, וועלכער האָט געוווינט אונטערן גאַליעווער וואַלד, האָבן זיי אונטער דעם הויז אויסגעגראָבן דעם בונקער. עטלעכע פון אונז האָבן זיך דאָרט באַזעצט. אָבער די פאַרוווּנדעטע האַנט האָט דערווייל גענומען גאַנגרעניזירן און אלי פרידמאַן האָט באַשלאָסן זי... אַראָפּצונעמען. ער האָט געשיקט אַ טשייקעווער לערערין, אירקען, צום ד״ר ניעוויראָוויטש קיין סטאָשעוו, כדי צו בעטן אויסצו־באָרגן די אַנטשפּרעכנדיקע כלים. אָבער ניעוויראָוויטש האָט קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט. נישט האָבנדיק קיין אַנ־דערן אויסוועג האָט אלי געטאָן — מ׳שטיינס געזאָגט וואָס ער האָט שוין, אין די דאָזיקע באַדינגונגען, גע־קאָנט טאָן! — וואָס ס׳איז נאָר געווען אין זיינע מעג־לעכקייטן. און זע אַ וווּנדער! סראָץ אַלעם איז די היץ אָפּגעפאַלן — און די האַנט האָט גענומען פאַמע־לעך זיך פאַרהיילן.

מערץ 1944

די צייט איז דערווייל געלאָפן. מיינע אָפּשפאָרונ־גען פון פריער האָבן זיך איינציקווייז אויסגעלאָזן. כ׳האָב שוין געהאָט אויך אָרויסגעריסן מיינע גאָלדענע ציין. געבליבן ביי גאַרנישט האָב איך, אין מערץ 1944, זיך פאַראייניקט מיט די חברה „קבצנים״, ווי: סאָנעלע ערליך, שאַלתיאל און נאָך 2 חברה. אגב, סאָנעלע האָט געהאַט אַנגעפרוירענע פיס, בעת שאלתיאל איז געווען געשוואָלן פון הונגער און קעלט — אוןביידע זענען געווען פשוט נאַקעט.

אַ דאַנק עטלעכע גוטע פויערים — אַ זעלטענע דערשיינונג אין דער אַלגעמיין־פיינטלעכער סביבה, — וועלכע האָבן אונז געשטיצט מיט אַ ביסל עסן ביי־נאַכט, זענען מיר, ווי ס׳איז, דורכגעקומען די קאַלטעווינטער־חדשים. בעת זומער־צייט האָבן מיר זיך גע־האָלפן מיט אַביסל קאַרטאָפל, מערן, א.ד.ג., וואָס מיר האָבן „אָרגאַניזירט״ אין די פעלדער.

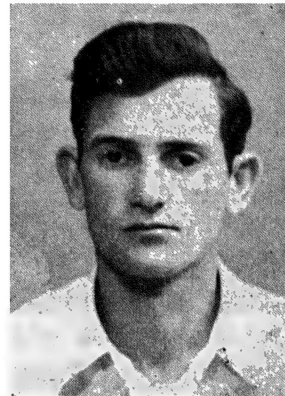
אַזוי האָבן מיר, אַ קליינע גרופּע פון עטלעכע צענטליק מענטשן, זיך געראַטעוועט פון אומגליקלעכן גירל׳ס האַנט, אָט־אָ־דער גורל, וואָס האָט נישט אויס־געמיטן — צוליב קעלט, הונגער און בעיקר, צוליב דער רשעות און טעמפּקייט פון דעם פיינטלעכן אַרום — וואָסערע [illegible] אונזערע מיטברידער, וועלכע זענען אַריין אין וואַלד. שוין נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך געראַטעוועט פון דער „אויסזידלונג״.

יהודים מובלים לפוצ״אשקי
לייבוש ביצות —
יידן ווערן געפירט טריקענען
זומפּן ביי דער פּאָטשאָשקע.

נתנאל ערליך / בני־ברק

פון סקאַרזשיסק, דורך „עמלער”, אין וואַלד אַריין

אָקטאָבער 1942.

אומדערטרעגלעכער אַרבעטס־רעזשים אין דער אַמוניציע־פאַבריק אין סקאַרזשיסק, ווערק צ׳. די באַציאונג פון די אַרבעטס־אויפזעער, באַזונדערס פון די פּוילישע, צו די יידן — איז אַ סאַדיסטיש־מערדערלעכע. יעדן טאָג פאַלן מענטשן ווי די פליגן. זיי פאַלן מער פון די מערדערלעכע קלעפּ, ווי פון די אַרבעטס־און הונגער־באַדינגונגען. אָבער אויך אויף דער צווייטער זייט פון די דראָטן איז מען נישט זיכער מיטן לעבן. אויך דאָרט לויערט דער טויט אויף שריט און טריט. אין דער דאָזיקער טראַגישער אויסוועגסלאָזיקייט האָט זיך געפאָדערט אַ סך מוט און אונטערנעמונגס־גייסט, כדי זיך צו וואַרפן אין די פאַרפירערישע אָרעמס פון דער „פרייהייט”, אין וועלכער יעדער, וואָס האָט נאָר געהאַט אַ האַנט און אַ פוס, האָט צוגעלייגט זיין חלק צו דער אויסראָטונג פון די נאָך ווינציק־געבליבענע.

ווען ס׳איז אונז, אין סוף נאָוועמבער 1942, באַקאַנט געוואָרן, אַז דער „עמלער”־לאַגער אין סטאַשעוו איז נישט אויסגעזידלט געוואָרן — האָט דער פאַרצייכענער פון די שורות, צוזאַמען מיט מענדל טענענבוים, וועלכער איז, אגב, צו דער צייט, געווען נאָך אַ טיפוס־קראַנקהייט, אַריבערגעשפרונגען די דראָטן, לאָזנדיק זיך אין וועג קיין סטאַשעוו. שוואַכע און דערשעפטע, באַזונדערס מענדל, זענען מיר אַריין צו אַ פויער אין סטאַראַכאָוויץ.

אָבער אַנשטאָט אונז צו העלפן האָט דער לעצטער, צוזאַמען מיט זיינע שוואָגערס, אונז גענומען פירן צו דער זשאַנדאַרמעריע. אין אַנבליק פון דער דאָזיקער געפאַר האָבן מיר אָנגעוואָנדן אַ טריק, דערקלערנדיק אַז מיר זענען פאַרטיזאַנער־שליחים, וועלכע זענען געשיקט געוואָרן אויסצופירן אַ באַשטימטע אַקציע. און אַז אויב אונז וועט עפּעס פּאַסירן וועלן אינזערע חברים, וואָס געפינען זיך אין דער סביבה, אַלס נקמה, אונטערצינדן זייער הויז צוזאַמען מיטן גאַנצן דאָרף. דער טריק האָט אָנגעוואָרפן אויף די פּויערים אַ גרויסע אימה און זיי האָבן אונז אַרויסגעלאָזן פון זייערע הענט. פון דעם פאַל אָן האָבן מיר, נאַטירלעך, מער נישט געהאַט קיין גרויסן צוטרוי צו אונזערע „אייגענע” פּוילישע שכנים. מיטן צופאַלן פון דער נאַכט האָבן מיר זיך באַהאַלטן אויף אַ קריסטלעכן צמענטאַזש און באַלד פאַרזונקען אין אַ טיפן שלאָף. אויפגעכאַפּט זיך אינדערפרי האָב איך גענומען וועקן מענדלען — אָבער אומזיסט. ס׳האָט זיך לײדער אַרויסגעוויזן, אַז ר׳האָט נישט אויסגעהאַלט דעם שווערן אָנשטרענג — און איינגעשלאָפן אויף אייביק. מיט אַ שווער האַרץ האָב איך גענומען אַליין ממשיך זיין דעם אומהיימלעך־סכנות׳דיקן וועג קיין סטאַשעוו. אויפן וועג האָט מיך געטראָפן אַ פּויער, וועלכער האָט מיר געראָטן גיך עוקר צו זיין, ווייל ערשט מיט אַ טאָג פריער האָט מען דאָ דערשאָסן 2 אַנטלאָפענע יידן פון סקאַרזשיסק. זעענדיק מיין צושטאַנד האָט דער פּויער מיך מכבד געווען מיט מילך און געוויזן וווהין צו אַנטלויפן. די מענטשלעכע האַנדלונג פונעם גוי האָט מיך איבעראַשט און צרגעגעבן פרישן מוט. נאָך 3 טעג וואַנדערן, בעת וועלכע כ׳בין נישט איינמאָל געיאָגט געוואָרן פון פּאָליאַקן — בין איך לסוף אָנגעקומען קיין סטאַשעוו. אין דערזעלבער נאַכט האָב איך מיך אַריינגעכאַפּט אין „עמלער”־לאָגער. מיינע חברים: שלום, אַלטער און מאיר לייזער הערשקאָפּ, מעכל בוכבינדער און יאַראָסלאַווסקי — האָבן מיך ברודערלעך אויפגענומען און

מכבד געווען מיט כל־טוב. איך בין דאָרט געבליבן סראַך דער געפֿאַר מצד דער זשאַנדאַרמעריע און די דײַטשע „עמלער״־מײַסטער: שטומפּף און אײמער, וועלכע האָבן אָפּט קאָנטראָלירט דעם לאַגער, זוכנ־דיק אומלעגאַלע. איך האָב דערציילט וועגן די שרעק־לעכע באַדינגונגען אין סקאַרזשיסק, באַזונדערס וועגן דעם פּױלישן פֿאַרברעכער־שגץ קאַטלעגגאַ, וועל־כער הרג׳ט יעדן טאָג עטלעכע ייִדן. כ׳האָב איך איבערגעגעבן פּרטים וועגן סטאַשעווער, וואָס זענען געשטאָרבן פֿון אַ „נאַטירלעכן״ טויט, ווי: אהרן פרידמאַן, יואל גאָלדבערג און אנד. וועגן מיכאל גלאַט, וועלכער איז דערשאָסן געוואָרן ביים פּרווו אַריבער־צושפּרינגען די דראָטן א. אַ. וו.

אויסבאַהאַלטנדיק זיך אין לאַגער, בין איך איינ־מאָל, בעת אַ נאַכט־קאָנטראָל, אַרעסטירט געוואָרן דורך אַ דײַטשן לאַגער־מײַסטער. קומענדיק צו מיר האָט שאַניעצקי, דער ייִדישער לאַגער־פֿירער, מיך גע־טרייסט, אַז ס׳וועט אים באַשטימט געלונגען מיט אַ מתנת־יד איבערצוקויפֿן דעם מײַסטער און מיך באַ־פֿרייען. אַזוי איז טאַקע געווען. צומאָרגנס בין איך באַפֿרייט געוואָרן. אָבער וווהין צו גיין האָב איך נישט געהאַט און אויך נישט געקאָנט, ווייל אין דרויסן האָבן געבושעוועט די פּױלישע סטראַזש און דײַטשע זשאַנ־דאַרמעריע.

בין איך אַרויס פֿון איין טיר און אַריין אין אַ צווייטער, אויסבאַהאַלטנדיק זיך אויף די בוידעמער. נישט איינמאָל בין איך געשפּרונגען פֿון די לעצטע. בעת די דײַטשן האָבן מיר נאָכגעשאָסן. בעת די דאָ־זיקע אַבלאַוועס זענען אומגעקומען די אומלעגאַלע: שיינדל סאָלניק, 2 שוועסטער ווײַנבוים, יאַסקולקע און אַנדערע.

נישט געקוקט אויף דער גרויסער ריזיקע האָבן מיך די לאַגער־חברים שטענדיק דערמוטיקט, נישט דערלויבנ־דיק אַרויסצוציִאָגן אויף דער גאַס, אויף דעמאָלט ווען די דײַטשן האָבן עפּנטלעך באַקאַנט געמאַכט, אַז אַריב ס׳וועלן געטראָפֿן ווערן אומלעגאַלע ייִדן אינעם לאַגער־שטח — וועט דער גאַנצער לאַגער אויסגע־שאָסן ווערן. ווען אין רעזולטאַט פֿון דער באַקאַנטמאַ־כונג, איז שאַניעצקי צו מיר געקומען, פֿאַרשטעלנדיק די אַלגעמיינע געפֿאַר, האָט דודל קויפֿמאַן (— לעבט אין ישׂראל —) זיך אָנגערופֿן: „ער איז טאַקע אין אונזער צימער, אָבער מיר וועלן אים חלילה נישט אַרויסטרייבן. זאָל ער דאָ בלײַבן אַזוי לאַנג ווי ער קאָן״.

אָבער די לאַגע פֿון די אומלעגאַלע אין לאַגער איז געוואָרן שווערער, בעת אין די ערשטע יאַנואַר־טעג פֿון 1943 האָט זיך אָנגעהויבן די אַקציע צווימער. די אָפּטע לאַגער־רעוויזיעס, באַגלייט פֿון פּױלישע מסי־רות, האָבן כמעט יעדן טאָג געפֿאָדערט נייע קרבנות. אין דער צייט זענען געפֿאַלן צוו. אַנד.: אלי ווינער, נפתלי ביטשיסקעמאַכער, מענדל וועקסלער, חיים ווינ־ציקסטער און נאָך. דער באָדן האָט אָנגעהויבן ברענען אונטער די פֿיס. אין דער צייט איז מיר אויך אָנגעפֿרוירן געוואָרן אַ פֿינגער פֿון אַ פֿוס, וואָס האָט מיר שטאַרק באַשווערט דאָס לויפֿן פֿון איין באַהעלטעניש אין צווייטן. אגב, האָט מיר דעם פֿינגער געהיילט, פֿאַר־שטייט זיך אין געהיים, דער ייִדישער לאַגער־דאָקטער בערגסאָן. נישט האָבנדיק קיין אַנדערן אויסוועג האָב איך באַשלאָסן צו גיין אין וואַלד אַריין. מיט מיר איז אויך מיטגעגאַנגען מײַן קליינער פּאַרטנער, שאלתיאל כענטשינסקי־גערשט.

דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע סעריע פֿון צרות, די קעלט און דער הונגער האָבן אַזוי געמאַטערט, אַז אַפֿילו ביי דער גרעסטער מידקייט און שוואַכקייט, האָבן מיר אין די ערשטע נעכט נישט געקאָנט איינ־שלאָפֿן. אָבער אויך דאָ האָבן אונז די עמלער־חברה נישט פֿאַרלאָזן. אויסנוצנדיק די שאָסיי־אַרבעטן אויפֿן גאַליעוּוער וועג האָבן זיי יעדעסמאָל — ווען און ווו זיי האָבן נאָר געקאָנט — אַראָפּגעוואָרפֿן אויף אָפּגערעד־טע פּלעצער: ברויט, ווורשט, צינד־האָלץ, אַ טעפּל, אַ טשייניק א.א.וו. פֿאַר מיר האָבן זיך באַזונדערס אויס־געצייכנט די 3 ברידער הערשקאָפּ. זיי האָבן פֿאַר מיר געטאָן אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך געווען אין די דאָזיקע באַדינגונגען צוטאָן.

אין די שווערע ווינטער־חדשים, בעת וועלכע, אַ חוץ די „געוויינלעכע״ פֿאַרפֿאָלגונגען, האָבן מיר נאָך

געהאַט אויסצושטיין אַ שווערן קאַמף מיט דער נאַטור — האָבן מיר זיך געטרייסט מיט דער אילוזיע, אַז אַט באַלד קומט אָן דער פרילינג און אונזער לאַגע וועט באַדייטנדיק לייכטער ווערן. מיר האָבן זיך אָבער ביטער אָנטוישט. פּאַראַלעל מיטן אָנקומען פון פרי־לינג, האָבן זיך אָנגעהויבן אָפטע אַבלאַוועס אויף דעם רעשט איבערגעבליבענע וואַלד־פּליטים, וועמעס צאָל ס'איז אינדערצווישנצייט געוואַקסן, מיטן אָנקומען פון אַ ביסל יידן, וועלכע האָבן זיך מער נישט געקאָנט אויסבאַהאַלטן ביי „זייערע" קריסטן. די דאָזיקע אַב־לאַוועס זענען, הויפּטזעכלעך, דורכגעפירט געוואָרן דורך דער פּוילישער פּאָליציי מיט קאָטשמאַרסקי בראש.

אין איינער פון די אַבלאַוועס, וואָס איז פּאַרגע־קומען נישט ווייט פונעם סטאַוו, זענען געפאַלן: יצחק לאַוועטשיק'ס פרוי מיט אַ קינד, דוד פוקס, משה בער קירשנוווורצעל, די ברידער באַמשטיק און מרדכי גאָלדפעדער.

באַהערשט פון אַ טיפן טרויער איבערן טויט פון די אומשולדיק־געפאַלענע ברידער דורך אונזער „אייגענער" פּוילישער פּאָליציי — האָבן מיר פונדאָס־ניי דערזען אונזער טראַגיש־האָפענונגסלאָזע לאַגע. באַצאָלט אַזאַ טייערן פּרייז — האָבן מיר אָנגעהויבן זיך אויסהיטן פאַר יעדן פּאָליאַק. און יעדעסמאָל ווען מיר האָבן עמעצן באַמערקט זענען מיר, אַזוי שנעל ווי מעגלעך, עוקר געווען אויף עטלעכע קילאָמעטער, כדי צו פאַרווישן אונזערע שפּורן. אין דער צייט זע־נען טאָקע געפאַלן פון פּוילישע הענט די גאַנצע מש־פּחה פון מרדכי יאַסקולקע, דער בעקער בוזעם פון דער אַפּטער גאַס און לעמעל בעקער. געראַטעוועט האָט זיך אַבע, זלמן שניידערס זון, וועמען ס'איז גע־לונגען צו אַנטלויפן געבונדענערהייט. אגב, איז די גאַנצע גרופּע פאַראַטן געוואָרן פון אַביש בולווע, וועלכער האָט געגלויבט, אַז ס'וועט זיך אים איינגעבן צו אַנטלויפן, איידער ער וועט צופירן די מערדער צו די מענטשן.

*

אַזוי לאַנג ווי „עמלער" האָט עקזיסטירט אין סטאַשעוו, און די עמלעריסטן האָבן פיל פון אונז אַרויסגעהאָלפן מיט אַלעם מעגלעכן — אָפט מיט סכנת נפשות פאַר זיך אַליין — איז אויך דעמאָלט אונזער לאַגע געווען שווער גענוג, אָבער אומפאַרגלייכלעך האַרטער איז געוואָרן אונזער ביטערער לעבנס־גע־ראַנגל מיטן ליקווידירן די „עמלער"־פּלאַצוווקע.

מיין גרופּע, וועלכע איז באַשטאַנען נאָר פון אָרע־מע חברה, האָט חדשים־לאַנג געלעבט פון בלויז קאַר־טאָפל, יאַגדעס, שטשאַוו און צוביסלעך פון געכאַפּטע פייגל, וועמעס נעסטן מיר האָבן נאָכשפּיאָנירט ביי־טאָג, כדי זיי אַרונטערצונעמען ביינאַכט. אין די חדשים האָבן מיר, געוויינלעך, זיך אויפגעהאַלטן אין דער נאָענט פון טשייקעוו, אַ דאָרף, וועמעס איינוווינער ס'האָבן זיך צו אונז פיל מענטשלעכער באַצויגן פון אַלע אַנדערע אין דער סביבה, אַרויסהעלפנדיק אונז צומאָל מיט אַ ביסל קאַרטאָפל א.א.וו.

איינמאָל, גייענדיק פּאַרטאָגס מיט שאלתיאל כענ־טשינסקי ברענגען וואַסער, האָבן מיר פּלוצים באַמערקט פונדערווייטנס ווי אַ קאָלירט, קינדעריש מענטשעלע באַוועגט זיך מיטן ווינט. אַז מיר זענען צוגעקומען נענטער האָבן מיר געטראָפן אַן אונטערגעוואָרפן קינד פון 5—4 יאָר. מיר האָבן דאָס קינד מיטגענומען מיט זיך. דאָס קינד האָט גערעדט נאָר פּויליש, און דער־ציילט, אַז עס שטאַמט פון מיעלעץ און אַהערגעבראַכט געוואָרן דורך אַ פּאָליאַק. איך האָב געטון פאַר דעם קינד וויפל ס'האָט זיך נאָר געלאָזט, טראַכטנדיק דערביי: אפשר אינטערעסירט זיך אויך עמעץ מיט מיין קליין שוועסטערל און אפשר וועל איך אויך, אין זכות פון דאָזיקן קינד, איבערקומען די דאָזיקע ביטערע צייט. מיר האָבן געטון פאַרן קינד דאָס מאַק־סימאַלסטע. מיר האָבן געבערענגט עסן פון די פּויערים. צוביסלעך האָט אויך אונטערגעהאָלפן לייבל שוואַרץ. אָבער לײדער איז נישט מעגלעך געווען עס צו דער־האַלטן ביים לעבן. פון טאָג צו טאָג איז דאָס קינד גע־וואָרן שוואַכער, באַקומען גרויסע היץ און ענדלעך אויסגעהויכט די כשר'ע, אומשולדיקע נשמה.

מיר האָבן געפּרוווט אָוועקגעבן דאָס קינד צו גויים, אָבער אונזערע אַלע באַמיאונגען האָבן נישט געקאָנט, אין די דאָזיקע טראַגישע פאַרהעלטענישן, אויסמיידן

דעם אומפאַרמיידלעכן, טרויעריקן סוף. נאָך היינט, נאָך אַזויפיל יאָרן, אַז כ׳דערמאָן זיך אין דעם קינד באַפאַלט מיך אַ טיפער טרויער און די אויגן ווערן באַנעצט פון טרערן איבער דעם גורל פון אַ פאָלק, פון וועמעס קינדער אַפילו ס׳איז צוגענומען געוואָרן דאָס עלעמענטאַרסטע מענטשלעכע רעכט: דאָס רעכט צום לעבן!

אין אונזער גרופּע האָבן זיך אויך געפונען 2 קינדער פון פּינטשע דאָמבראָווסקי. ווען איינע פון די 2 שוועסטערלעך איז איינמאָל געגאַנגען אין שטאָט אַריין אָפּצונעמען עפּעס פון אַן אָרטיקן קריסט, האָבן זי פּאָליאַקן געכאַפּט און איבערגעגעבן צו דער זשאַנדאַרמעריע. דאָס צווייטע שוועסטערל איז זי געגאַנגען זוכן און אויך אומגעקומען. אָבער נישט נאָר איינצלנע פון אונז זענען, אויף אַזאַ אָדער אַנדערן אופן, אומגעקומען. ס׳זענען אויך געווען אָנפאַלן, בעת וועלכע ס׳זענען פון אונז אַרויסגעריסן געוואָרן גאַנצע גרופּעס, צווישן זיי אויך אויסגעדינטע סאָלדאַטן. איינמאָל, בעת אונזער אָדזשיאַל איז אַרומגערינגלט געוואָרן פון דער ריטווינער זשאַנדאַרמעריע, זענען דערשאָסן געוואָרן 22 חברה, צווישן זיי: דוד גלאָט מיט זיין בחורה, איטשע דייטלצווייג, מאיר טעפּער, לייבל שוואַרץ, די פרוי פון אַבעלע ווינציקסטער און נאָך. אַן אַנדער מאָל זענען געפאַלן: שרה קירשנוווּרצל מיט די מוטער, אַ לאָדזשער פרוי בירנצווייג מיט 2 קליינע קינדער און נאָך און נאָך.

אין אונזער גרופּע האָט אויך געלעבט די פרוי פון חיימל ווינציקסטער, אַן אינטעליגענטע, קלוגע און קעמפערישע פרוי. מיט אירע מיושבדיקע און האַרציקע ווערטער האָט זי נישט איינמאָל אונז דערמוטיקט, להכעיס אַלעם, פאַרצוזעצן דעם אויסזיכטסלאָזן שווערן קאַמף פאַר אונזער נעבעכדיקן קיום. כאָטש זי איז געווען אַ מוטער מיט 2 קינדערלעך נעבן זיך, האָט זי נישט אויפגעהערט צו טראַכטן און זוכן אַ מעגלעכקייט פון באַקומען אַ ביסל געווער, כדי אונטערצונעמען אַן אָנפאַל... אויף דער אָרטיקער זשאַנדאַרמעריע. דאָס איז לײדער געווען אַן אומדערגרייכבאַרער ווונטש. בעת די דאָזיקע פרוי איז גע־כאַפּט געוואָרן לעבעדיקערהייט מיט אירע קינדער, אויף דער ליניע צווישן דעם 18־טן און 19־טן אָדזשיאַל (מיר זענען געלעגן באַהאַלטן נישט ווייט פון דעם פּלאַץ), האָט זי געהאַלטן פאַר די דייטשע מערדער אַ פייערדיקע באַשולדיקונגס־רעדע, אין וועלכער זי האָט געדראָט מיט נקמה פאַרן אומשולדיקן יידישן בלוט — ווען ס׳וועט קומען דער טאָג.

אויך די פּוילישע מערדער זענען נישט אָפּגעשטאַנען פון די דייטשן און זיך נאָך אַלץ נישט אָנגעזעטיקט מיטן יידישן בלוט. אומדערמידלעך האָבן זיי געזוכט און געלויערט אויף ווייטערע יידישע קרבנות. עטלעכע וואָכן נאָך דעם פאַל מיט דער פרוי ווינציקסטער און אירע 2 קינדער, זענען שימעלע פרידמאַן מיט זיין שוואָגער ערליכמאַן פון וואַרשע, גייענדיק עפּעס דערליידיקן ביי אַ גוי, געכאַפּט געוואָרן פון גענצא פון פּאַלוואַרק, אַ געוועזענער קאַפּראַל פון דער גרענעץ־וואַך, וועלכער האָט זיי, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע וואַלד־פּויערים, שטאַרק צעשלאָגן, די הענט צעבראָכן און אָפּגעפירט צו דער זשאַנדאַרמעריע.

ביי אַן אַנדער געלעגנהייט זענען אומגעקומען: מלך טושיקאָווסקי, לייביש שניפּער׳ס פרוי, משה ניסנצווייג׳ס פרוי ווי אויך אַ ראַדעמער פרוי פון דער פרידמאַן פאַמיליע. זיי זענען פאַראַטן געוואָרן פון אַ פּויער, וועמען זיי האָבן געגעבן געלט צו קויפן ברויט און אויפן אָרט פון ברויט האָט ער געבראַנגט... די זשאַנדאַרמעריע.

צוליב ברויט זענען אויך געפאַלן פּיניע מאַנטשניק און שלמה מגיד. שיקנדיק נאָך ברויט אין דאָרף אַריין די 2 יידישע מיידלעך מלכה און מאַניע, פון אונטער סטאַפּניץ, זענען זיי געכאַפּט געוואָרן פון פּוילישע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן זיי איינגערעדט, אַז זייער כוונה איז נאָר צוהעלפן די יידן. געווינענדיק זייער צוטרוי האָבן די מיידלעך זיי צוגעפירט צו די דערמאַנטע, וועלכע זיי האָבן דערשאָסן אויפן אָרט. וויפל מאָל זענען די 2, אַנטלאָפענע פון מיעלעץ און סקאַרזשיסק, געשטאַנען דעם טויט פּנים־אל־פּנים און זיך אומעטום אַרויסגעדרייט און דווקא דאָ, אין „דערהיים״,

האָט זיי געטראָפן די קויל פון די „אייגענע" שכנים, פּויליש פּאַרטיזאַנער, וועלכע, נישט געקוקט דערויף, וואָס זיי אַליין זענען געווען פאַרפאָלגט פונעם דייטשן אָקופּאַנט, האָבן זיי אָבער אייפעריק קאָלאַבאָרירט מיטן לעצטן אויפן געביט פון ייִדן־פאַרניכטונג! אַגב, די 2 מיידלעך איז געלונגען צו אַנטלויפן.

נאָכנישט באַוויזן צו טרויערן אויף די געפאַלענע, געפייניקטע מיטקעמפער, און שוין ווידער אַ נייע פאַר־פאָלגונגס־אַקציע: ס'איז געקומען אַ פרישער אָנפאַל, דאָסמאָל פון דער ריטווינער זשאַנדאַרמעריע, נישט ווייט פון רעגירונגס־וואַלד. דאַ זענען געפאַלן: יעקב מילגרוים, שמואל, אַ לאַדזשער בחור, אַנטלאָפן פון סקאַרזשיסק, יוסף קעסטענבערגס איידעם — פיע־קאַרסקי און משה'לע קעסטנבערג.

פון דער גרופּע האָט זיך געראַטעוועט: אהרן ברייטער. דערווייל לויפן די וואָכן און חדשים. אונ־זער תכלית'לאָזער געראַנגל ווערט פאַרגעזעצט אויף אַלע 3 פראָנטן: קעגן די דייטשן, קעגן די פּאָליאַקן און קעגן דער קעלט און הונגער. צייטנווייז איז דער לעצטער פראָנט דער שווערסטער און איז גורם צו שווערע אומגליקס־פאַלן.

איינמאָל, אין אַ שנייאיקן ווינטער־טאָג, בין איך און אַלטער הערשקאָפּ געגאַנגען צו אַ גוי, אַ קירכע־אויפזעער, ער זאָל אונז ברענגען ברויט, צו שטילן דעם אומאויפהערלעך־נאַגנדיקן הונגער. אָבער די אויפפירונג פונעם לעצטן איז אונז געוואָרן פאַרדעכ־טיקט, האָבן מיר נישט געוואַרט, אַריין אין זיין קאַמער, מיטגענומען עטלעכע הינער און גיך אַוועק. ווי נאָר מיר זענען אַריבער די רעלסן פון דער קאָלייקע, אויפן צמענטאַרנעם וועג, זענען מיר באַמערקט געוואָרן פון עטלעכע קריסטן, וועלכע האָבן אונז נאָכגעיאָגט. אַלטער האָט דערביי פאַרלוירן אייִן דרעווניאַק און אַזוי איז ער געלאָפן אין שניי, ביז מיר זענען אָנגעע־קומען בשלום אין וואַלד. נישט געקוקט אויף דער גרויסער געפאַר האָבן מיר די גאַנצע צייט די הינער נישט אַרויסגעלאָזט פון דער האַנט, און אַ דאַנק דעם איז אונזער פאַרפלעגונג אויף אַ פאָר וואָכן געוואָרן פאַרלייכטערט. צום גליק זענען מיר דאָסמאָל אַרויס גאַנץ און אויך באַקומען אַ שטיקל אָטעם־פויזע. אָבער ס'האָט נישט לאַנג געדויערט און אונזער רע־לאַטיווע רו איז ווידער געשטערט געוואָרן. זיצנדיק אין וואַלד, נישט ווייט פון 6־טן אַדזשיאַל, ביי בובליק, און קאָכנדיק בנעימות'דיק אונזער אָרעם ביסל עסן, זענען מיר מיטאַמאָל אָנגעגריפן געוואָרן דורך אַ העפּ־טיקער שיסעריי. אין דעם אָנפאַל האָבן מיר פאַרלוירן לייבל פיענאַטש, (ער האָט, אַגב, געהאַט אַ רעוואָלווער, אָבער לײַדער נישט באַוויזן אים צו באַנוצן), חיים זלמנ'ס זון מיט די טעכטער, גאָלדע טשייקאָווסקי, משה קצב'ס טאָכטער און נאָך.

די מערדער, ווידער אונזערע היימישע פּאָליאַקן, בובליקס זין. ווען מיר, די געראַטעוועטע, האָבן זיך שפּעטער געטראָפן און צוריקגעגאַנגען צום מאָרד־פּלאַץ, מיט דער כוונה, אפשר וועט מען נאָך קענען עמעצן ראַטעווען, האָבן אונז די מערדער — קאַנ־סעקווענט אין זייער פּאַטאָלאָגישער מאָרד־לוסט — נאָך אָפּגעוואַרט און ווידער באַפאַלן. ס'איז אָבער שוין געווען פינצטער און אין שוץ פון דער נאַכט איז אונז אַלע געלונגען זיך אַרויסצודרייען.

בערך אין דער זעלבער צייט זענען געפאַלן: גאָלדע גאָלדהאַר מיט איר קינד, הערשל ווינער און פרוי, עמנואל גינזבורג און לאה'טשע כהן. די לעצטע זענען, אַגב, פאַראַטן געוואָרן דורך לייביש לאָוטשיק, וועלכער, ווערנדיק געכאַפּט דורך דער זשאַנדאַרמעריע און באַקומענדיק פון זיי „הבטחות" אים צו לאָזן לעבן — האָט ער אויסגעגעבן די גרופּע.

אָט אַזוי זענען מיר געצוווּנגען געוואָרן צו פירן אונזער מיזערנעם לעבן, און צוזען ווי כמעט יעדן טאָג ווערן מיר ווינציקער אין צאָל און שוואַכער אין אויס־דויער־קראַפט.

און דאָך האָבן מיר, שאַטנס פון אַמאָליקע מענטשן, אומבאַוווּסט פאַר זיך אַליין, האַרטנעקיק זיך געקלאַ־מערט אין די אָרעמס פון אונזער טראַגישן זיין, פאַר־זעצנדיק דעם קאַמף, אַזוי קעגן די מענטשלעכע בעסטיעס פון אַלע מינים, ווי קעגן די אומצאָליקע פּלאָגן פון דער נאַטור — ביז מיר האָבן ענדלעך דערלעבט דעם אומגלויבלעכן טאָג פון דער פרייהייט.

פערל גאלדפלוס טאראנטע / פאר 10 קלג. צוקער...

אונזער אומגליקלעכן קאמף, בלויז פאר דעם נאקעטן לעבן, זענען מיר געווען געצווונגען צו פירן אויף 2 פראנטן. מיר האבן געמוזט זיך אויסהיטן נישט נאר פון די דייטשן, נאר אויך פון אונזערע אייגענע פוילישע שכנים, וועלכע האבן אונז געמארדעט אויף אייגענער האנט, אדער אויסגעליפערט צו די דייטשן — כדי צו געניסן פון דער פרעמיע פון 10 קלג. צוקער, וואס די לעצטע האבן באשטימט פאר יעדן צוגעשטעלטן ייד. נאכמער: דער קאמף מיט די „אייגענע" איז געווען אומפארגלייכלעך שווערער ווי מיט די דייטשן, ווייל די לעצטע האבן נישט געוואגט זיך צו באווייזן אליין אין וואלד — אפילו בייטאג! — אן דער אקטיווער מיטהילף פון די פאליאקן.

פאר אונז, א גרופע פון 22 מענטשן בס״ה — זענען די 20 קלם. וואלד צו קליין געווען, כדי צו ענטרונען פון דער יאגד, וואס די פאליאקן האבן אויף אונז דורכגעפירט פון צייט צו צייט.

אין אונזערע פארצווייפלטע פארזוכן זיך אויסצוהיטן פון די פארעטערישע שכנים האבן מיר, פאר דעם לעצטן געלט, איינגעקויפט אביסל לעבנס־מיטל און באגראבן אין א בונקער אין וואלד, כדי אויסצומיידן קומען צו אפט אין די ארומיקע דערפער, וואס האט געהייסן: יעדעסמאל זיין אויסגעשטעלט אויף לעבנס־סכנה. גלייכצייטיק האבן מיר זיך בייטאג צעשפרייט אויף פארשידענע ערטער און נאר ביינאכט זיך געזאמלט אין א יונג, געדיכט וועלדל, ווו מיר פלעגן מאכן פייער, כדי עפעס אפצוקאכן און דערווארעמען די פארפרוירענע, אויסגעשעפטע קערפערס.

אפגעזען פון די טויט־שרעק און קרבנות, ווי א רעזולטאט פון די אפטמאל דורכגעפירטע אבלאוועס אין וואלד — איז דאך, זומער־צייט, אויפן געביט פון „דערנערונג", דאס לעבן געווען פיל לייכטער. צופאסנדיק זיך — בלית־ברירה — צו די אונז אויפגעצוווּנגענע וואלד־באדינגונגען, האבן מיר זיך, איינציקווייז, אויסגעלערנט געפינען דא און דארט עפעס, כדי אויסצוהאלטן — ווען אפילו בדוחק — דעם וועגעטירנדיקן גוף. אביסל שפעטער, ווען ס'האבן זיך גענומען באווייזן די נייע קארטאפל און מיר פלעגן זיך ארויסלאזן „באארבעטן" יעדעסמאל אן אנדער פעלד — כאטש מיר האבן גוט פארשטאנען די הארבע סכנות, מיט וועלכע דאס איז געווען פארבונדן — האט די געפאר פון א הונגער טויט, וואס איז וואס ווייטער געווארן שטארקער, אביסל נאכגעלאזט. כ'וויל אבער דא באמערקן, אז אין דער אלגעמיינער פינצטערניש, וואס האט אונז ארומגערינגלט פון אלע זייטן, ווירקנדיק אזוי שווער אויף אונזער פסיכיק, האט זיך דאך אריינגעריסן א שמאלער ליכט־פאס — דאס דארף טשייקעוו (Czajkow), וואס האט זיך, אין פארשידענע אומשטענדן, ארויסגעוויזן צו אונז פריינטלעך און מענטשלעך.

2 חדשים צייט האבן מיר פארגעזעצט מיטן כוח פון די קארטאפל, וועלכע מיר האבן, אגב, האלב־רוי געגעסן — נישט קאנענדיק זיך דערווארטן ביז צום אפקאכן זיי. אין דער ערשטער צייט האבן מיר געלעבט אונטערן פרייען הימל, זייענדיק אויסגעשטעלט אויף אלערליי נאטור־קאפריזן, וואס האבן געפרעסן אונזערע גופים. שפעטער, האבן מיר באשלאסן צו בויען א בונקער, נאטירלעך, אין דער נאענט פון דעם פריינטלעכן דארף טשייקעוו. אבער, ווו נעמט מען געצייג צו דער ארבעט? איך מיט מיין יונגערן ברודער פסח האבן זיך אונטערגענומען צוגיין צו א באקאנטער קריסטין אין סטאשעוו און ברענגען א לאפאטע. א האלבע נאכט האבן מיר, ביידע 2 יונגע קינדער, געוואנדערט דורך דעם פינצטערן וואלד, צו די הינטערשטאטישע לאנקעס, און פון דארט אין

דער דלוגע־גאַס, ווו די קריסטין האָט געוווינט. ליידער איז אונזער מי און שרעק געווען אומזיסט. די קריסטין האָט אונז אַרויסגעטריבן מיט גאַרנישט. פאַרביטערטע, ציטערנדיקע זענען מיר צוריקגעקומען אין וואַלד, בעת אונזער פאָטער האָט, מיט אַ פּאָר שטענדלעכן האַרץ־קלאַפּן, געציילט די מינוטן — ביז ער האָט אונז געזען לעבעדיקע צוריק. די פראַגע פון די לאַפּאַטעס האָט מען אָבער געמוזט לייזן. האָבן מיר אויפן צווייטן טאָג איבערגעחזר׳ט אונזער פּרווו. דאָסמאָל איז אונז געלונגען צו ברענגען 2 לאַפּאַטעס, מסתמא, דערפאַר, וואָס מיר האָבן מער נישט געבעטן, נאָר פשוט „געגומען" פון אַ שטאַל. בעת׳ן גראָבן דעם בונקער האָט מען אויף אונז געעפנט אַ שיסעריי. נאָכקעטע און באַרוועסע זענען מיר זיך צולאָפן, וווהין די אויגן האָבן געטראָגן. אָפּגעשטעלט זיך די שיסעריי האָבן מיר זיך איינציקווייז צונויפגעזאַמלט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פון אונזערע 22 מענטשן זענען נישט ווינציקער פון 12 אומגעקומען, צווישן זיי אויך מיין 13־יאָריקער ברודער פסח. די באַנדיטן האָבן נאָך זייערע קערפּערס געשענדעט — אַרויסרייסנדיק זייערע גאָלדענע ציין. מיט טיפן טרויער האָבן מיר באַוויינט און קדיש געזאָגט איבער די געפאַלענע, וועלכע האָבן, בערך אַ יאָר צייט, אומזיסט זיך געפייניקט און עקשנות׳דיק געהאָפט דורכצולעבן ווי ס׳איז. אין אַנבליק פונעם אומגליק האָבן מיר נישט געקאָנט אַ וואָרט אויסריידן. ביי יעדן האָט געקעבערט דער טראַגישער געדאַנק: זענען נישט אונזערע פּיינפולע אָנשטרענגונגען געווי אַזוי צוועקלאָז ווי זייערע? און אויב אַזוי — איז נישט בעסער פריער ווי שפּעטער? אָבער דער לעבנס־ווילן איז שטאַרק און נישט געקוקט אויף דער אויסזיכטסלאָזיקייט פונעם קאַמף האָבן מיר, קורץ נאָכדעם, מיט די לעצטע כוחות גענומען גראָבן אַ צווייטן בונקער פאַר די איבערגעבליבענע 10 מענטשן.

אין דער צווישנצייט האָט זיך געשטעלט זייער אַ שווערער ווינטער. אַלנפאַלס, האָט עס אונז — אָפּגעריסענע און אויסגעמאַטערטע ווי מיר זענען געווען — אַזוי אויסגעזען. מיר האָבן זיך מער נישט באַוויזן אין די דערפער. די „באַרמהערציקע" קריסטן האָבן מסתמא געמיינט אַז מיר זענען אַלע אומגעקומען — אויפהערנדיק אונז, כמעט, צו פאַרפאָלגן. מיר האָבן געטאָן אַלץ נישט אָנצוקומען צו די גויים, כדי נישט צו פאַראַטן אונזער עקזיסטענץ. אָבער, אַז דער הונגער האָט גענומען דערקוטשן, איז איינער אַוועק אין שטאָט אַריין און אַרויסגענומען אַ בהמה פון אַ גויאישער שטאַל און געברענגט מיט זיך. שפּעטער האָבן אויך 2 אַנדערע אויסגעפירט אַן ענלעך שטיקל אַרבעט. וואָסערע 3—2 חדשים האָבן מיר זיך דערנערט אויף דעם וועג. מיר זענען אַביסל קרעפטיקער געוואָרן, באַקומענדיק גלייכצייטיק מער מוט ווייטער פאָרצוזעצן דעם אומגלייכן קאַמף — אין דער צוריק־דערוואַכטער האָפענונג צו דערלעבן נאָך די פרייהייט אויף להכעיס אַלע שונאים! אָבער, ווען די לעצטע, שטאַרקפאַרקלענערטע, פלייש־פּאָרציע האָט זיך געענדיקט און ענלעכע אַקציעס, צוליב די געענדערטע באַדינגונגען, האָט מען נישט געקאָנט דורכפירן — די פּאָליציי און א.ק. האָבן אונז גענומען פאַרפאָלגן צוליב די גע׳גנבֿ׳טע בהמות — איז די לאַגע ווידער געוואָרן קריטיש. צום אומגליק האָט אויך אויפגעהערט שנייען, פאַרלירנדיק אַזוי אַרום אויך דעם מקור פון וואַסער. וואָסערע 9 וואָכן האָבן מיר זיך אַזוי געמאַטערט. מער איז נישט מעגלעך געווען אויסצוהאַלטן! דער קאַמף קעגן דער קעלט, הונגער און דורשט — אַן אויסזיכטסלאָזער. 2 חברים: אַלטער הערשקאָפּ און נחום וויינבוים, זענען מיט די ווערטער אויף די ליפּן: „אַ שטיקל ברויט!" — אָפּגעשטאָרבן. מיר קוקן אָן איינער דעם אַנדערן ווי פאַרשטיינערטע — זייענדיק אומפעאיק צו באַוויינען אונזערע, פון נויט אויסגעגאַנגענע, מיטקעמפער. אין תוך גענומען, זענען מיר זיי אויך מקנא. זיי זענען שוין „פאַרזאָרגט" מיט ברויט און כל־טוב! מיר האָבן מער נישט קיין כוח עפּעס אונטערצונעמען. קעלט און הונגער פון איין זייט, שמוץ און ווערים פון דער אַנדערער זייט — רופן אַרויס אַ פּסיכישע אָפּהענטיקייט, וואָס צעלייגט זיך אין אַלע אברים. מחשבות וועגן איבערגעבן זיך — ווערן וואָס אַמאָל אַקטועלער. און באמת, צוואָס די מאַטערנישן און קאַמף, אַז ביז

צום אויסגעבענקטן סוף קאן מען סיי ווי נישט דער־גיין.

אבער דער געזונטער לעבנס־אינסטינקט באזיצט אזא מאגנעטישע קראפט, אז — אפילו אין די טראַ־גישסטע באדינגונגען — ווארפט ער אן זיין שליטה אויף דעם ליידנדיקן מענטש, צווינגנדיק אים ווייטער ממשיך צו זיין דעם געראנגל פאר זיין קיום — טראץ אלעם.

קריכנדיק אויף אלע פיר, שלעפן מיר זיך אין מיטן העלן טאג אין דארף אריין. די טויט־געפאר לויערט אויף אלע. לויט אונזערע מלבושים האט אויך א משוגע׳נער געקאנט דערקענען ווער מיר זענען. אבער דאס איז דער לעצטער, איינאונאיינציקער אויסוועג! ווי אזוי מיר זענען אנגעקומען בשלום — בלייבט פאר מיר א רעטעניש ביזן היינטיקן טאג. צו 2 מאן, האבן מיר זיך אריינגע׳גנב׳עט אין די פויערישע שטאלן, סטאדאלעס א.א.וו. דערנערנדיק זיך מיט קארטאפל־שאלן, האבן מיר זיך אויסבאהאלטן אין דארף — אן די פויערימס וויסן — וואסערע 2 וואכן, וואנדערנדיק פון איין שטאל צו דער אנדערער.

מיטאמאל האבן זיך אין דארף פארשפרייט קלאנגען — אז יידן זענען דא! די פויערים האבן גענומען ענער־גיש זוכן. איין נאכט קומען אריין אין דער שטאל, וו מיין פאטער און איך זענען געווען באהאלטן, דער פויער מיט דער פויערטע. ביים ליכט פון א לאמטערנע שלעפט דער פויער ארויס מיט דער ווידלע אין בינטל היי נאכן אנדערן. נישט האבנדיק קיין ברירה, האבן מיר זיך ארויסגעקאפעט פונעם היי. דערשייי־נענדיק פאר זיי אין אונזער גאנצער „פראכט“. אנ־געקוקט אונזער מעמד האט דער גוי אויף אונז רחמ־נות באקומען און באפוילן דער פויערטע צו ברענגען אונז... מילך — און דערנאך ארויסגעטריבן.

אפּריל 1944

דער שניי האט אנגעהויבן שמעלצן, די זון וואַרע־מען, בקיצור — דער פרילינג האט זיך געשטעלט. אבער נישט מיר האבן געקאנט נהנה זיין פונעם פרילינג. פארקערט. ערשט דעמאלט האט מען גע־נומען אונז שטארקער פארפאלגן. פאטרולן גייען און פאטרולן קומען, פארזוכנדיק אונז אומברענגען ביז צום לעצטן, כדי נישט איבערצולאזן קיין עדות פאר נעם שוידערלעכן שאנד־אקט. וואס איז איבער אונז באגאנגען געווארן! מיר פירן אן אומאויפהערלעכן געיעג מיטן מלאך־המוות. מיר לויפן פון איין עק צום אנדערן. וחן מיר זענען איין טאג — זענען מיר נישט דעם צווייטן, אבי דורכצושטופן די צייט. מיר האבן דאס געפיל, אז ס׳זענען די לעצטע אנט־שיידנדיקע טעג, העכסטנס, וואכן, פון אונזער טראַ־גישן פארפאלגונגס־געראנגל — און ס׳איז א שאד צופאלן דווקא אויף דער שוועל פון דער שוין כמעט זעבארער פרייהייט. די מיליטערישע לאגע האט זיך פארבעסערט פון טאג צו טאג. די סאוויעטן גייען פאראויס, רוקנדיק זיך מיט ראשיקע שריט נענטער און נענטער. די אנטשיידנדיקע פראגע, וואס איז, אין די טעג, פאר אונז געשטאנען איז געווען: אויס־האלטן א קורצע צייט און נישט ווערן אפהענטיק.

מיר באהאלטן זיך אין דער געגנט פון אשעק, ליגנדיק בייטאג אין די תבואות, וואס האבן אין דער צווישנצייט אנגעהויבן וואקסן — בעת אין די נעכט פלעגן מיר זיך זאמלען אין וואלד. אמאל דא און אמאל דארט, כדי צו דערוואַרעמען ארום א פייערל די אויס־געטריקנטע ביינער און אויסקאכן אביסל קאשע — אויסגעבעטענע אין דארף.

ס׳לויפן די וואכן. דער זומער ווערט וואס אמאל שטאר־קער. ארום־און־ארום זינגנדיקע פייגל, וואס פליען אומגעשטערט וווהין זיי ווילן נאר. אבער מיר? מיר זענען פול מיט שרעק, ציטערנדיקע פאר יעדן ווינטל און בלעטער־פאל. מיר האבן מער נישט קיין מענטש־לעכן אויסזען. צוזאמענגעפאלענע, פארווילדעטע, וואנ־דערן מיר, ווי פארפאלגטע שמוציקע חיות, פון ארט אויף ארט. נאר איינאונאיינציקער צענטראלער גע־דאנק באשעפטיקט דעם מוח: וועלן מיר דורכהאלטן? וועלן מיר דערלעבן די סאטיספאקציע און זיין נאך אמאל פרייע מענטשן? ס׳איז שווער, אפילו אוממעג־לעך, צו גלייבן — אבער דער ווילן איז שטארק...

4 אויגוסט 1944

מיטאָמאָל דערגייט צו אונזערע אויערן אַ שטאַרקע שיסעריי, באַגלייט פון ווילדע געשרייען. מײַן פֿאָטער, וועלכער האָט פֿאַרשטאַנען רוסיש, איז אויסגעבראָכן אין אַ ספּאַזמאַטישן געוויין, זאָגנדיק: „קינדער, מיר זענען פֿריי!" מיר זענען אַרויס אויפֿן שאָסיי און צו־געלאָפֿן צום רוסישן מיליטער. אונזער ערשטער פֿאַר־לאַנג איז געווען עסן! אויפֿנעמענדיק אונז מיט אָפֿע־נע אָרעמס, האָבן די סאָלדאָטן אונז שטאַרק מיטגע־פֿילט — געבנדיק אונז צו עסן וויפֿל מיר האָבן נאָר געוואָלט און געקאָנט.

שטאָלץ, מיט אויסגעגלייכטע רוקנס און אָן פּחד פֿאַר קיינעם — גייען מיר אין שטאָט אַרײַן. אָנגעקומען אין מאַרק איז אונז אָן אימה באַפֿאַלן. אַ האַלבער מאַרק האָט געברענט. זוכנדיק אַ דאַך איבערן קאָפּ, ווּ די אויסגעמאַטערטע ביינער אָפּצולייגן, האָבן מיר געפֿונען אליהו פֿאָמעראַנצבלום'ס הויז (אלי מאיר אטיל'ס). דערווײַל קומען נאָך פֿאַר שטאַרקע קאַמפֿן און די באָמבעס פֿליען איבער אונזערע קעפּ אָן רח־מנות. ס'ווײַזט אויס, אַז דער טייוול האָט נאָכנישט געגנוג זיך אָנגעזעטיקט מיט יידישע קרבנות, אַרויס־רײַסנדיק פֿונעם נישטיקן הייפֿל געבליבענע — אויף די סטאַשעווער גאַסן — נאָך 4 טייערע נפֿשות: ראַ־מעק סעגאַל, אַברהם אנשעל בערגמאַן, שושנה גאָלד־פלוס און מײַן פֿאָטער מרדכי גאָלדפלוס.

מיט אַ טיפֿן ווייטיק אין האַרץ — האָב איך דעם 9־טן אויגוסט 1945 פֿאַרלאָזן סטאַשעוו.

יהודה פעלדבערג תל־אביב / אזוי האָבן מיר זיך געוואַלגערט

בעת די געפֿאַר פֿון „אויסזידלען" סטאַ־שעוו איז, אין די לעצטע חדשים פֿון 1942, געוואָרן וואָס אַמאָל נענטער, האָב איך זיך אָנגעשלאָסן אין „עמלער". דאָ־קעגן מײַן פֿרוי און קינדער האָב איך באַ־וואָרגט קיין כמיעלניק, נאָכדעם ווי די דאָר־טיקע קהילה איז געוואָרן „אויסגעזידלט". און ס'האָט זיך געדוכט, אַז די איבערגעבליבענע יידן, וועלכע האָבן אויסגעמיטן דעם גורל פֿון די „פֿאַרשיקטע", וועט מען נישט טשעפּן.

ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט און כמיעלניק איז געוואָרן אַ צווייט מאָל „באַזוכט" דורך דער מער־דער־באַנדע, און די געכאַפּטע יידן זענען געוואָרן אָפּ־געשיקט קיין סטאָפּניץ צום דאָרטיקן „טראַנספּאָרט". צווישן די לעצטע האָבן זיך אויך געפֿונען מײַן פֿרוי און קינדער.

זוכנדיק וועגן אויסצומײַדן דעם אומגליקלעכן גורל האָבן פֿיל יידן זיך אויסבאַהאַלטן בײַ פּאָליאַקן. צווישן זיי האָט זיך אויך געפֿונען מײַן שווער, זלמן ליפּמאַן. אָבער די פּאָליאַקן האָבן געצילט, געוויינלעך, נאָר אויסצופּרעסן געלט, וויפֿל ס'האָט זיך נאָר געלאָזן און לסוף, אָדער זיי איבערגעגעבן צו די דײַטשן, אָדער אַליין זיי דערמאָרדעט, אָדער — אין בעסטן פֿאַל — זיי אַרויסגעטריבן. דאָס האָט אויך פּאַסירט מיט מײַן שווער. אין אַ געוויסן אָוונט איז ער אָנגעקומען אין לאַגער אין אַ מצב, אַז ס'איז געווען אַ שוידער אים אָנצוקוקן. נאָכדעם ווי כ'האָב אים אָפּגעמונטערט, האָב איך אים פֿאַרשטעקט בײַ זיך אין לאַגער, אין יאָסל ישראל שוחט'ס קעלער. דאָרט איז ער פֿאַרבליבן ביז מערץ 1943.

אין דער צווישנצײַט האָבן זיך די רעוויזיעס אין לאַגער פֿאַרשאַרפֿט און די מורא פֿון אַנטדעקן אים, און אַלס רעפּרעסיע אויסשיסן אַלע מענטשן, איז גע־וואָרן פֿון מינוט צו מינוט גרעסער. האָב איך באַש־

לאָזן ווידער אים באַהאַלטן ביי אַ פּאָליאַק, דאָסמאָל אין שטשעגום, ווו ס'האָבן זיך שוין געפינען 9 יידן, צווישן זיי אויך אליעזר קאַזוכאָוויטש, פרוי און קינדער

נאָך אַ חודש־צוויי האָט זיך ליידער אַרויסגעוויזן, אַז אויך דער פּאָליאַק האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע כוונה, ווי וואָסמער שאַנטאַזשירן און שפּעטער אומברענגען זיינע קרבנות. אַזוי זענען די דאָזיקע אומגליקלעכע געגאַנגען פון איין צרה אין דער אַנדערער, געליטן און געמאַטערט זיך חדשים־לאַנג, און לסוף דערמאָרדעט אָדער פאַראַסן געוואָרן פון זייערע „רעטער".

איינמאָל ווערן מיר געוווּיר, אַז מ'האָט געכאַפּט עטלעכע אומלעגאַלע יידן און פאַרשפּאַרט אין שטאָטישן אַרעסט־הויז. צווישן די אַרעסטירטע האָבן זיך געפונען: שרה מאַטעסאָנס מיט איר טאָכטער, ביינישׂ טענענוווּרצל מיט אַ שוועסטער און לייבל שוואַרץ'ס אַ פּלימעניק ווויסנדיק גאַנץ גענוי וואָס זיי דערוואַרט האָבן זיי אינסצעניזירט אַ גרויסן טומל און בעת מעשה האָבן זיי גענומען אויפברעכן דעם סופיט. ביז די וואַך האָט זיך געכאַפּט אין וואָס ס'גייט, איז דער סופיט געווען אויפגעבראָכן און די עטלעכע יונגע מענטשן זענען אַרויס, און טיילווייז זיך אויך געראַטעוועט. ביים אַראָפּשפּרינגען פונעם דאַך אין וואָסער אַריין האָט פּאַסירט אַן אומגליק און ביינישׂנ'ס שוועסטער האָט געבראָכן ביידע פיס, און איז פאַרשטייט זיך, אַריינגעפאַלן אין די רוצח'ישע הענט.

3־טער יוני 1943.

וואָכן און חדשים לויפן. ס'קומט אָן דער 3־טער יוני 1943. דער לאַגער ווערט פלוצים אַרומגערינגלט דורך ס.ס.. און אין געציילטע מינוטן ווערן די מענטשן אויפגעלאָדנס אויף מאַשינען און אונטער עסקאָרטע אָפּגעפירט קיין סקאַרזשיסק.

דער מצב אין סקאַרזשיסקער גיהנום איז אונז געווען גוט באַקאַנט. אַחוץ דעם האָט אויף מיר פּערזענלעך געהאַט אַן אויג איינער פון דער ס.ס.־עסקאָרטע, וואָס האָט מיר, בעת דער איבערזידלונג פון עמלעבער לאַגער, אונטערגעוואָרפן אַ בייטל מיט קוילן און אויפן יסוד פון דעם בלבול מיך געוואָלט דערשיסן. דער ס.ס.־לייטענאַנט האָט אים דערפון אָפּגעהאַלטן, אָבער כ'האָב מורא געהאַט, אַז אויפן וועג, אָדער אין סקאַרזשיסק, וועט דער רוצח אויספירן זיין פאַרברעכן. האָב איך טאַקע אַ גאַנצן וועג געזוכט אַ געלעגנהייט עוקר צו זיין. די דאָזיקע געלעגנהייט האָט זיך ערשט געמאַכט הינטער אָסטראָווצע, בעת ס'איז אונז אַנטקעגנגעקומען אַ לאַסט־וואָגן, וואָס האָט אַ טייל מענטשן געזאָלט פירן קיין ראַדעם. דעמאָלט בין איך געשפּרונגען פון דער מאַשין, אַריין צווישן די תבואות און אומגעדולדיק געוואַרט אויף נאָך געראַטעוועטע יידן. צווישן די תבואות איז אויך געווען באַהאַלטן לייזער יודקע. איך בין צוזאַמען מיט אים אַוועק קיין דאַברע, ווו ער האָט געהאַט באַהאַלטן זיינע 2 קינדער ביי אַ גוי. היות די אויספירונג פונעם לעצטן איז מיר נישט געפעלן געוואָרן, בין איך אַוועק אין די גאַליעווער וועלדער אויפזוכן מיינע ליידנס־ברידער. גייענדיק איינער אַליין האָבן מיך באַהערשט טרויעריקע געפילן. דאָס וואַלד איז גרויס, איך בין מיד, הונגעריק און נידערגעשלאָגן. ווער ווייס, האָב איך געטראַכט, צי כ'וועל נאָך עמעצן טרעפן? פאַר מידקייט האָב איך זיך אַהינגעזעצט, געגעסן אַ שטיקל ברויט, וואָס כ'האָב באַקומען פון אַ באַקאַנטן פויער אין וועג, און איינגעשלאָפן. אַז כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט האָב איך ווידער גענומען גיין... אין דער וועלט אַריין.

צווישן יידן

מיטאָמאָל האָב איך פון דערווייטנס באַמערקט לעמל גבריאל בעקערס. מיין פרייד איז געווען אָן לשער. צוזאַמען מיט נאָך יידן — איז, ערשטנס, דאָס געפיל בעסער, צווייטנס, וועט אויך דער לעבנס־געראַנגל און אויסזיכטן לייכטער ווערן.

לעמל האָט מיך געבראַכט צו זיין גרופּע, אין 13טן אָדזשיאַל, ווו ס'זענען געווען: די ברידער הענעק, מאַניעק און פּעלעק בעקער מיט זיין פרוי, ישראל און דוד שניפּער, דוד קאַן, שאַשע שטיינבערג,

מלך ריזנבערג, דוד זילבערשטיין און שוועסטער, יודל וועווערמאַן (האָפּלאַלקע) און צוויי שוועסטער, איטשע פּריים (סצופּע), שרה די קצב׳טע (קירשנבערג) מיט ביידע מיידלעך, לעמל בעקער און ברודערל, צבי, לייביש און שלמה קאָרנבלום מיט זיין פרוי, לייבל זילבערבערג (פּיעגאַטש) מיט גאָלדע ריזנבערג, שמואל זילבערבערג (באָרשט), פרוי און שוועסטער מאַנטשע.

אין דער דאָזיקער גרופּע, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען עטלעכע מיט געווער, איז געווען איינגעשטעלט אַ נאַכט־דיזשור. איין נאַכט זענען מיר באַפאַלן געוואָרן און ס׳האָט זיך אַנטוויקלט אַ קעגנזייטיקע שיסעריי. פון אונז איז געפאַלן איינער פון די קאָרנבלומ׳ס, דאַקעגן פון די אָנפאַלער, א.ק.־לייט פון דאָרף וואָלאַ אָסאָווא, ביי קאָרעזוואָנק, זענען געפאַלן 3 מאַן.

מיר זענען פאַראַטן געוואָרן פון די סטאַשעווער מישליוּוצים. איינער פון דער משפחה, סטאַך, האָט זיך כלומר׳שט געליבט אין וועווערמאַנס שוועסטער, פעסל, און ווען די לעצטע איז נאָכן אָנגריף אַנטלאָפן אויף דער פּיפּאַלע און געשיקט רופן איר „געליבטן" — האָט ער צוגעפירט די דייטשן, וואָס האָבן זי אויפן אָרט דערשאָסן.

אין אַ געוויסן אָוונט איז ישראל שניפּער, פעלעק און העניעק בעקער אַוועק קיין ריטווין צו אַ גוי. ווי זיי זענען אַריין האָט מען זיי אַרומגענומען און געוואָלט שיסן. ישראלן און פעלעקן איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן. העניעק, זוכנדיק אַ ראַטונגס־וועג, איז אַריין אין שטוב, אַרויף אויפן טיש און מיטן קאָפּ אויפגעבראָכן דאָס פענצטער און באַוויזן צו אַנטרינען. ערשט פאַרטאָגס, נאָכדעם ווי מיר האָבן אים שוין געהאַלטן פאַר פאַרלוירן, איז העניעק צוריקגעקומען מיט אַ שטאַרק פאַרבלוטיקט־צעשניטענעם קאָפּ. אויפוואַרעמענדיק אַן עמער וואַסער האָב איך אים אָפּגערייניקט די ווונדן פונעם בלוט און שמוץ, פאַרייאָדינירט און באַנדאַזשירט. בעת ד״ר אלי פרידמאַן איז אויפן דריטן טאָג געקומען אים באַזוכן, איז שוין כמעט אַלץ געווען פאַרהיילט.

אין געיעג נאָך אונז האָבן מיר לאַנג אויף איין פּלאַץ נישט געקאָנט פאַרבלייבן. מיר זענען געלאָפן פון איין אָרט צום אַנדערן אין וואַלד, און אויך פון לעצטן אין דאָרף אַריין און פאַרקערט. איינמאָל, בעת אַזאַ געיעג, בין איך ווידער געבליבן אַליין. לאָזנדיק זיך אין וואַלד זוכן אחים לצרה האָב איך אָנגעטראָפן גאָלדע גאָלדהאַר מיט איר מיידעלע, חיות׳קע און סאַנעלע מיט זיין גרופּע. דאָס קינד, וואָס האָט שוין עטלעכע טעג נישט געהאַט געגעסן, האָט געלעקט זאַלץ. בעת כ׳האָב עס דערלאַנגט אַ שטיקל ברויט איז גאָלדע אויסגעבראָכן אין אַ ספּאַזמאַטישן געוויין, איבער דעם אומגליקלעכן גורל פונעם אומשולדיקן, כשר׳ן נפש׳ל. אינזעלבן אָוונט איז די גרופּע באַפאַלן געוואָרן און גאָלדע מיטן קינד, שרה קירשנווורצל מיט די טאָכטער און אַנדערע זענען אויף אייביק „אויסגעלייזט" געוואָרן פון זייערע צרות.

ווידער בין איך געשטעלט געוואָרן פאַר דער פראַגע: וווהין? כ׳האָב זיך דערמאָנט אינעם טשייקעווער פויער, גאַוועל, וועלכער האָט מיר איינמאָל געזאָגט, אַז אויב כ׳וועל נישט האָבן קיין ברירה זאָל איך קומען צו אים. בעת איך בין אַהינגעקומען האָבן זיך דאָרט שוין אויפגעהאַלטן 16 מענטשן. זיי האָבן מיך נישט אַריינגעלאָזן, מיט דער טענה, אַז ס׳איז נישטאָ קיין פּלאַץ. מיט אַ שווער געמיט בין איך פון דאָרטן אַוועק, געפירט פון גאַוועלן צו זיין ברודער. פאַר 16 מענטשן — האָב איך געטראַכט,— איז דאָ אָרט, נאָר פאַר מיר איינעם נישט! דאָרט בין איך געווען 4 וואָכן. אינדערצווישנצייט איז צו מיר אויך געקומען לייזער יודקע מיט זיינע 2 קינדער (זיי זענען געווען באַהאַלטן ביי די אַדאַמוסעס). איינמאָל אין אַ פראָסטיקן, שיינעם זונטיק, בין איך אַרויס פון גרוב, זיך אַביסל אויסצוגלייכן דיביינער, און אַריין אין דער סטאָדאָלע. דאָרט האָב איך באַמערקט, אַז ביים צווייטן גאַוועל איז אַ גרויסער טומל און מענטשן אַנטלויפן — מן הסתם יידן. איך האָב באַלד אַלאַרמירט דעם גוי און ער איז אַוועק אַהין. ווי ר׳איז צוריקגעקומען האָט ער באַפוילן: „כלאָפּאַקי דאָ דזשוריי". דערפילנדיק אין גרוב אַ לופט־מאַנגל זענען מיר נאָך 3 טעג פון דאָרטן אַרויס און געמאַכט אַ סקריטקע

אין דער שטאָל, וווּ אויך צביה על'אַשעוויטש האָט געפונען פלאַץ, נאָכדעם ווי ס'איז איר געלונגען צו ראַטעווען זיך פונעם אַנפאַל ביי גאַוועלן. אין עטלעכע טעג אַרום זענען אָנגעקומען ישראל גאָלדגרוב, שפרה על'אַשעוויטש און אַביגדור ציטרינבוים. זיי זענען פאַרבליבן אין דער סטאָדאָלע, טראָץ דעם וואָס מיר האָבן זיי דערפון אָפגערעדט, ווייל דער אָנטדעקטער בתּקער ביי גאַוועלן איז געווען ענלעך געבוים. אָבער, היות זיי האָבן נישט געהאַט קיין ברירה זענען זיי דאָרט געבליבן. אין אַ שבת, אויפן 12 ביינאָכט, איז אָנגעקומען אַן א.ק.־באַנדע. דער גוי האָט געלייקנט, אַז ביי אים געפינען זיך יידן. זיי האָבן אים געשלאָגן, גענומען זוכן און געפונען די סקריטקע אין דער סטאָדאָלע. בעת די רוצחים האָבן זיך „באַשעפטיקט“ מיט שפרה'ן איז גאָלדגרובן געלונגען צו אַנטלויפן. דאַקעגן אַביגדורן און שפרה'ן האָבן זיי, נאָכן באַפרידיקן זייערע נידעריקסטע אינסטינקטן, דערמאָרדעט. אונזער באַהעלטעניש אין דער שטאָל האָבן זיי, על־פּי־נס, נישט באַמערקט און מיר זענען ניצול געוואָרן. צו־מאָרגנס האָט אונז דער גוי געבראַנגט צידה לדרך און פאַראָרדנט צו גיין. נישט געקוקט אויף אונזערע טענות, אַז די געפאַר איז פאַריבער, ווייל זיי האָבן שוין דאָס זייעריקע דערגרייכט, האָט דער גוי ענערגיש געפאָדערט מיר זאָלן גיין. בלית־ברירה זענען מיר אַרויס. און ווידער, צום וויפלטן מאָל, וווּהין? לייזער האָט פאַרזיכערט, אַז זיין דאַברער גוי, באַז'אַק, וועט אונז באַשטימט אַריינגעמען, נאַטירלעך פאַר גוטע געלט, האָבן מיר זיך אַלע געלאָזן אַהין. דערווייל האָט ישראל גאָלדגרוב באַזאָרגט אַ פלאַץ פאַר צביה'ן — זי איז געווען זיין מומע — און בעת ער איז געקומען זי נעמען בין איך אויך מיטגעגאַנגען, דאַקעגן לייזער מיט די קינדער זענען געבליבן אין דאָרף.

ו־טער מאַי, 1944.

ריכטיק אָדער נייִן, אָבער מיר האָבן פאַרדעכטיקט, אַז אונזער בונקער אין וואַלד איז געוואָרן פאַרראַטן. נישט טראַכטנדיק קיין סך האָבן מיר באַשלאָסן צו

יהודים רעבים בגיטו — הונגעריקע יידן אין געטאָ.

פאַרלאָזן, און נישט אויסשטעלן זיך אויף געפאַרן אַזוי נאָענט פאַר דער באַפרייאונג, וואָס האָט געקאָנט קומען יעדן טאָג.

אינעם דערמאָנטן בונקער זענען געווען:

נחום ניסנגאַרטן, רוזשע און לעמל אפּלבוים, שאַשיע שטיינבערג, משה פוקס, שמחה ראָטנבערג, אבאַ'לע, לייב'יש און שמעון ווינציקסטער און איך. בעת מיר האָבן גענומען גיין האָט אבאַ'לע, וואָס האָט געהאַט פאַרשטייפטע פיס און זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט — און אויך די קינדער האָבן נישט געקאָנט העלפן: זיי זענען געווען צו שוואַך זיי זאָלן אים מיטנעמען — געזאָגט: „גייט קינדערלעך, גייט און ראַטעוועט זיך; איך בין פאַר יעדן פאַל פאַרלוירן; איך וועל שוין דאָ פאַרבלייבן ז״ דערהערנדיק די ווערטער האָט זיך מיר

דאָס האַרץ פאַרקלעמט — איך בין צוגעגאַנגען, אים גענומען אויף די פּלייצעס, אַ מהלך פון עטלעכע קי־לאָמעטער, ביז מיר האָבן זיך באַזעצט אויף אַ צווייטן „מקום מנוחה״.

אַזוי האָבן מיר זיך געוואַלגערט פון איין אָרט אויפן אַנדערן, פון באַהעלטעניש ביי גויים אין וואַלד אַריין און פאַרקערט, ביז מיר האָבן ענדלעך, אַ קליינע גרופּע מענטשן, דערלעבט דעם טאָג פון באַפרייאונג.

אברהם זילבערשטיין ירושלים / אונזערע פּוילישע שכנים

אין יוני 1942 איז איינגעפירט געוואָרן דער געטאָ אין סטאַשעוו. יידן, וואָס האָבן געוווינט אין פאַרשי־דענע טיילן פון שטאָט, האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייע־רע וווינונגען און אַריין אין פערטל פון דער לאַנגער גאַס, שול־גאַס, באָד־גאַס און ריטווינער־גאַס. אָבער אויך אין די דאָזיקע גאַסן האָט מען נישט געטאָרט גיין ווייטער ווי ביז צו אַ באַשטימטן צייכן; פאַר אַריבער־שפּאַנען די אָנגעצייכנטע מחיצה האָט געדראָט טויט־שטראָף.

פאַר געפינען זיך אויסער דעם געטאָ זענען אויס־געפירט געוואָרן עטלעכע מאָרדן. יוסל ווײַנבוים'ס זון איז דערשאָסן געוואָרן ביי בעלעשאָק; בעריש'ל שוסטערס טאָכטער האָט מען דערשאָסן, בעת זי האָט געקויפט אַ פערטל קאַרטאָפל צוויי מעטער אויסערן געטאָ.

די נויט איז געוועזן זייער גרויס. די קיך פון דער יידישער געמיינדע האָט נישט געקאָנט פאַר די נויט־באַדערפטיקע. די קיך־פאַרוואַלטונג האָט געמוזט אויס־פילן די באַפעלן פון די ס"ס לייט און פון דער זשאַנ־דאַרמעריע. די יידישע געמיינדע האָט ממש געשונדן די הויט פון דער באַפעלקערונג אין סטאַשעוו, כדי צו שטילן דעם באַגער פון די דייטשע וואַמפּירן. צווישן אַנדערע דאגות איז אויך אויפגעשוווּמען די דירות־פראַגע אין געטאָ.

יידן, וואָס זענען אַריינגעטריבן געוואָרן אין דירות פון פּאָליאַקן, זענען פון זיי אויפגעפאָדערט געוואָרן צו צאָלן דירה־געלט, דאָקעגן זיי, די פּאָליאַקן, וואָס האָבן איבערגענומען יידישע דירות, האָבן זיך אָפּגע־זאָגט צו צאָלן דאָס דירה־געלט — טענ'ענדיק, אומ־פאַרשעמט און אָן העמונגען, אַז אומקומען קאָן מען אָן געלט. סיי ווי וועלן די יידן אומגעבראַכט ווערן — איז צו וואָס דאַרפן זיי געלט. זיי וועלן דאָך אַלעס במילא צוריקלאָזן!

אַ פּוילישע שכנה פון מיין שוועסטער איז דער־גאַנגען מיט איר חיה'שן אינסטינקט אַזוי ווייט, אַז אויפן געוויין פון איר פּיצעלע קינד האָט זי אויך געפונען דעם אַרגומענט פון „אויסזידלונג״ — ער זאָל נישט וויינען, ווייל סיי־ווי וועט ער דאָך באַלד קו־מען „אויף זיין אָרט״.

אַזוי האָבן כמעט אַלע פּאָליאַקן גערייצט דאָס אָנ־געוויטיקטע יידישע האַרץ.

אין פחד, צער און ווייטיק האָבן זיך געשלעפּט טעג און נעכט ביז צו דער אומגליקלעכער „אויסזיד־לונג״־שעה.

פון די אַרומיקע שטעטלעך (אָשיק, פּלאַנטש) האָט מען אויסגעזידלט קיין סטאַשעוו. די זשאַנדאַרמעריע האָט אָפּן געראַבעוועט, די יידישע פּאָליציי האָט אָן בושה געפאָדערט געלט; ס'האָבן זיך אָנגעהויבן פאַר־האַנדלונגען מיט די פּאָליאַקן, אויסצובאַהאַלטן יידישע קינדער. לויט אַ געוויסן הסכם האָבן יידן געגעבן געלט אָדער ווערט זאַכן פאַר געבן שוץ זייערע קינ־דער. דאָ הייבט זיך אָן דער שאַנטאַזש: גלייך צו־מאָרגנס אָדער דעם דריטן טאָג האָבן זיי צוריקגע־בראַכט די קינדער. אַ טייל פון זיי, וואָס האָבן זיך געשעמט אַריינצוברענגען די קינדער צוריק, האָבן זיי אונטערגעוואָרפן ביים שוועל אָדער לעבן פענצטער. איין פּוילישע פּרוי איז געקומען צו מאָטל וויטנבערג און אָפּגעמאַכט מיט אים פאַר אַ געוויסן פּרייז אים אויסצובאַהאַלטן. ביים פאַרלאָזן זיין שטוב איז שפרה עליאַשעוויטש גראָד געווען ביי אים און האָט אויך באַשלאָסן מיטצוגיין. צוקומענדיק צו דער ווייסל

WOISKO POLSKIE

Tymczasowe zaświadczenie Nr 158842

Por. Dyzenhaus Leon s. Józefa

odznaczony Rozk. Naczelnego Dow. Wojska Polskiego Nr 1286 z 13 grudnia 945 r.

Orderem, medalem. Srebrnym Krzyżem Zasługi

Dnia 29. 10

ליאון דיזנהויז ז״ל (בן ר׳ יוסקה חזן הי״ד), קצין ובעל אותות הצטיינות בצבא פולין. נפל בעת מילוי תפקידיו בפולין, ב־9.3.1946.

לעאָן דיזנהויז ז״ל (דער זון פון ר׳ יאָסקע חזן הי״ד), אָפיציר און באַזיצער פון מיליטערישע אויסצייכענונ־גען אין דער פוילישער אַרמיי. געפאַלן בעת׳ן אויספירן זיינע פליכטן אין פוילן, אין 9.3.1946.

איז שפרה געבליבן וואַרטן, ווייל דאָס שיפל איז שוין געווען איבערפולט. שפרה האָט פון ווייטן דערזען דאָס שרעקלעכע בילד: די פּאַליאַקן האָבן איינציקווייז אַלעמען פון שיפל אַריינגעוואָרפן אין דער ווייסל. (אויפן שיפל האָבן זיך געפונען מאָטל שטעפער מיט זיינע צוויי שוועסטער, מאַניע און גאָל־דע). אָן אַטעם איז זי געקומען צו לויפן און איבער־געגעבן די טרויעריקע בשורה.

אַזוי האָבן אונזערע פוילישע שכנים געהאַנדלט מיט די יידן.

מנחם ליפשיץ /

א נשמה־ליכטל מיין אומגעקומענער משפחה

אַ לאַנגע צייט האָב איך זיך געראַנגלט, צי כ׳זאָל איבערהויפּט צוטרעטן באַשרייבן דעם טראַגישן גורל פון מיין משפּחה. ווייל, אויסשטעלנדיק מיין רשות־היחיד פאַרן רשות־הרבים, בין איך דאָך שוין פאַר־פליכטעט עפּעס מחדש און מוסיף צו זיין צו דעם אַל־געמיינעם בילד פון טאָטאַלער פאַרניכטונג פון צענ־טליקער און הונדערטער טויזנטער יידישע משפּחות, פון וועלכע דייטשע אכזריות, מולטיפּליצירט דורך אַר־טיקער רשעות, האָט קיין שריד ופליט נישט איבער־געלאָזן. אויך נאָכדעם, ווי כ׳בין שוין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז אינעם שילדערן די דאָזיקע ליידנס־געשיכטע איז דאָ עפּעס אייגנאַרטיקס, וואָס איז ראוי באַזונדערס פאַרצייכנט צו ווערן — בין איך געשטעלט געוואָרן פאַר דער פראַגע: צי וועל איך זעעליש זיין בכוח, געוויסנהאַפט, און אָן סוביעקטיווע פּניות, די דאָזיקע שווערע אויפגאַבע צו דערפילן, און דערביי נישט געשטרויכלט ווערן מיט איבערטריבענעם אי־בערשאַצן מיינע טייערע, וועלכע כ׳וויל פאַראייביקן. אָבער נישט געקוקט אויף די דאָזיקע אָביעקטיווע און פּסיכישע איינווענדונגען, האָב איך געוויילט דעם וועג פון „עשה״ איבער דעם וועג פון „לא תעשה״ — אינעם אויפריכטיקן ווילן און האָפענונג צו זיין געט־רײַ די פאַקטן און אַרויסברענגען אויפן פּאַפּיר נאָר דאָס, וואָס אַנטשפּרעכט דער ווירקלעכקייט און קאָן אויך האָבן אַ מעין פון אַן אַלגעמיינעם ווערט.

מיין פרוי רבקה רייזל

נישט געקוקט אויף דעם טיפן אומצוטרוי צו די פאַרשידענע באַהעלטענישן, כדי אויסצומיידן דעם גורל,

וואָס די דייטשע מלוכה־מאַשין האָט באַשטימט פאַרן ייִדישן כלל, האָבן דאָך אַ סך ייִדן, אין די טעג פאַר דער „אויסזידלונג”, בלית־ברירה, צוגעגרייט בונקערס, ווו זיך צו פאַרשטעקן — עד יעבור זעם.

אויך אין אונזער הויז, רינעק 10, האָבן זיך אין אַ קעלער באַהאַלטן 26 ייִדן, מענער, פרויען און קינדער — צווישן זיי אויך מיין אומפאַרגעסלעכע פרוי רבקה רייזל און קינדער. אויפן דריטן טאָג פון דער אויסזידלונג, ראש־חודש כסלו תש״ג, דעם 10.11.1942, האָבן די פוילישע אייגנטימער פון די געוועלבער, אין דעם הויז, פאַר׳מסר׳ט דעם קעלער פאַר די דייטשן, וועלכע האָבן די מענטשן אַרויסגעפירט אויפן בית־הקברות (מיינע 3 יונגערע קינדער איז געלונגען צו אַנטלויפן) און אַלע דערמאָרדעט. זייער ברודער־קבר געפינט זיך אין דער רעכטער זייט פון דער מויער, ביים הויפט־איינגאַנג, בערך 50 מעטער פון טויער.

מיין עלטסטער זון זכריה

דעם 5.9.1939, אויפן 5־טן טאָג פון מלחמה־אויסברוך, איז זכריה, אַ לוסטיקע און גוטע נשמה, אַ געוועזענער איבערגעגעבענער חבר אין „הנוער הציוני”, אַוועק אויף מזרח צו די רוסישע גרענעצן, צוזאַמען מיטן שטראָם אַנטלאָפענע. אונטערן איינדרוק פון די ידיעות, אַז ביי אונז, טראָץ דער דייטשער אָקופּאַציע, איז די לאַגע נישט אַזוי שרעקלעך ווי מ׳האָט זיך פאָרגעשטעלט, האָט ער, אין 1941, קורץ פאַרן דייטשן אָנפאַל אויף רוסלאַנד, באַשלאָסן אַהיימצופאָרן, בלייבנדיק ביז ענדע יאָר פאַרשטעקט אין זלאָטשעוו, אַ שטעטל אין מזרח־גאַליציען, ביזן אָנקומען פון די דייטשן. איבערלעבנדיק די שרעקלעכע רציחות פון די דייטשן און אוקראַאינער, בעת וועלכע ס׳זענען אויך אומגעקומען מאַנכע פון זיינע חברים, איז ער געוואָרן שטאַרק פּעסימיסטיש געשטימט איבער דעם אונז באַשטימטן גורל.

די איכה־בשורות, אין זומער 1942, האָבן נאָכמער פאַרשטאַרקט זיין אומרו, און זוכנדיק פיבערהאַפט אַן אויסוועג פון דער לאַגע האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין די 300 יוגנטלעכע, וועלכע זענען געפאָרן אין סקאַרזשיסקער אַמוניציע־לאַגער. דעם 2־טן נאָוועמבער 1942, עטלעכע טעג פאַרן סוף פון סטאַשעווער געטאָ, איז ער אַנטלאָפן פון דאָרטיקן גיהנום און צוריקגעקומען אַהיים. געשטעלט זיך אין קאָנטאַקט מיט חברים באַלד צוגיין אין וואַלד אַריין, איז ער אָבער, צוליב אַן אומפאָראויסגעזעענעם צופאַל, געבליבן אין לעצטן אָוונט אין דערהיים און, בלית־ברירה, זיך פאַרשטעקט אין דעם שרעקלעכן בונקער.

ביים אַרויספירן די אַנטדעקטע ייִדן פון בונקער איז אים נאָך געלונגען זיך צו באַהאַלטן אויפן בוידעם פון זעלבן הויז. אָבער, ווערנדיק באַמערקט פון דעם סאַדיסטישן פוילישן פאָליציי־קאָמענדאַנט, קאַטשמאַרסקי, האָט דער לעצטער געלויערט אויף אים נאָך אַ 2 שעה, ביז ר׳האָט אים איבערגעגעבן אין די דייטשע הענט. אויף דעם פּרווו פון מיין פרוי אים איבערצוקויפן מיט אַ גאָלדענער קייט און זייגער — האָט קאַטשמאַרסקי ציניש געענטפערט: „איך וועל מיר שוין אַליין אַלץ נעמען”.

פייגעלע, אברהם יצחק און ישראל דוד

פאַר אונזער טאָכטער פייגעלע, האָבן מיר געהאַט צוגעגרייט אַ פּלאַץ, נאַטירלעך פאַר אַ גרויסער געלטסומע, ביי אונזערס אַ באַקאַנטן קריסטלעכן שוסטער, אַ זער נאָנטער שטוב־מענטש. אין קריטישן מאָמענט האָט ער אונז אָבער פאַראַטן. איז זי אויך אַריין אין באַהעלטעניש, צוזאַמען מיט דער מאַמען און ברידער. בעת פאָליאַקן האָבן זי נאָכגעיאָגט, אַנטלויפנדיק פונעם אַנטדעקטן קעלער, האָט זי, מיט קאַלטן ישוב־הדעת, גענומען וואַרפן געלט, כדי אָפּצווועגדן די אויפמערקזאַמקייט פון זיך. אַזוי איז טאַקע געשען. בעת די „באַרמהערציקע” קריסטן זענען געווען באַשעפטיקט מיטן קלייבן דאָס געלט — איז איר דערווייל געלונגען צו אַנטרינען אין גאָליעווער וואַלד. דערווייל האָב איך די 2 אַנדערע אַנטלאָפענע קינדער פאַרשטעקט אין לאַגער. נאָך 8 טעג האָב איך פייגעלע אַוועקגעגעבן צו אַ פויער אין טשייקעוו. דער לעצטער האָט אָבער יעדע וואָך, מיט דראָאונגען, געפאָדערט פריש געלט. אויך די באַהאַלטענע אין לאַגער זענען יעדע מינוט גע־

ווען אויסגעשטעלט אויף דער געפאַר אַנטדעקט צו ווערן. אין דער אויסזיכטסלאָזער אויסזיכט איז דערשינען די מעלדונג וועגן צווימערער יודנשטאַט. אויסגעמאַטערטע און פאַריאושטע פון געפונען וועלכן ס׳איז רעטונגס־וועג — האָבן יידן, מיט אין־ברירה־דיקן אומצוטרוי, זיך אָנגעכאַפּט אָן דער דאָזיקער מעגלעכקייט. אין שטראָם־לויפנדיקע קיין צווימער האָבן זיך געפונען מיינע ברידער און זייערע קינדער. מיט זיי האָב איך אויך מיטגעשיקט פייגעלע און די 2 יונגערע קינדער נאָנט פאַר דער ליקווידאַציע פון דער נידערטערכטיקער דייטשער פּאַסטקע וואָס האָט זיך גערופן: „צווימערער יודנשטאַט״, איז פייגעלע צוריקגעקומען, כדי איינצוקויפן שפייז פאַר די הונגעריקע קינדער. באַלד איז סטאַשעוו באַלאַגערט געוואָרן פון דייטשער און פוילישער פּאָליציי, וועלכע האָבן, אונטער אַ בלוטיקן טעראָר, צוזאַמענגעטריבן די אומלעגאַלע, אָפּטראַנספּאָרטירנדיק זיי קיין צווימער און פון דאָרט, אין געציילטע טעג אַרום — דעם 10־טן יאַנואַר 1943 — אָפּגעשיקט נאָך טרעבלינקע. ניצול געוואָרן אויך פון דער טויט־געפאַר איז פייגעלע, צוזאַמען מיט יחיאל מילגרוים׳ס טאָכטער, חיה וויינבערג, געווען באַהאַלטן ביי וויטקאָווסקי׳ס אַ קרובה, נישט ווייט פון לאַגער, ביז צו זייער אויפלעזן. באַלד איז דער „גוטער פריינט״, וויטקאָווסקי, צו זיי געקומען און מיטן מכלומרשטן אויסרייד, אַז ער איז געוואָרן גע׳מסר׳ט, זיי אַרויסגעשיקט אין מיטן העלן טאָג. נאָך 2 טעג אויפהאַלטן זיך ביי דער קריסטין סאָביעניאַק, האַרט ביים גאַליעוועער וואַלד, איז דאָס הויז באַפאַלן געוואָרן פון דייטשער און פוילישער פּאָליציי. אַרויסשפּרינגנדיק דורכן פענצטער איז פייגעלע געלונגען זיך צו ראַטעווען, בעת חיה וויינבערג איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. אין איר בריוו פון דער צייט שרייבט זי, אַז אין אַלץ איז געלעגן וויטקאָווסקי׳ס האַנט. איר לעצטן בריוו האָב איך דערהאַלטן אָנהייב 1944. אין דעם בריוו האָט זי געשריבן וועגן איר אומדערטרעגלעכער לאַגע, וועגן דעם, אַז זי דרייט זיך אַרום אין וואַלד אַליין, הונגעריק און נאַקעט, אַ מצב, וואָס איז ערגער ווי דער טויט, און אַז אין דער לעצטער נאַכט, נישט האָבנדיק וואָס צו פאַרלירן, האָט זי זיך אַריינגעכאַפּט צו וויטקאָווסקי און באַקומען אַ פּאָר שיך און עפּעס געלט. פון דאַמאָלט אָן האָב איך פאַרלוירן פון איר יעדע שפּור, און ביז היינט איז מיר נישט געלונגען זיך צו דערוויסן ווו און ווען זי האָט אויסגעהויכט איר כשר׳ע נשמה.

פאַר וויפל שווערע נסיונות מיטן מלאך־המות דאָס קינד איז געשטאַנען און אַלע ביי־געקומען! און צום סוף, ווי ס׳שיינט, אויפגעגעבן דעם קאַמף צוליב דער קאַלטער רשעות פון אַ מכלומרשטן שטוב־פריינט, וועלכער, רייך ווערנדיק אויף איר חשבון, האָט לסוף געטאָן אַלץ, וואָס ר׳האָט געקאָנט, כדי מקיים צו זיין דעם — „רצחת וגם ירשת״.

אייזיק ז״ל

דערצויגן אין אַ ציוניסטישער היים, און אַן אַקטיווער חבר אין „הנוער הציוני״, האָט אים קיין זאַך נישט אינטערעסירט אַחוץ די אָרגאַניזאַציע און דאָס העברעאישע בוך. אין 1938, ביי 17 יאָר, איז ער עולה דורך דער עלית־הנוער און אָנגעקומען אין בן־שמן. געענדיקט דעם מוסד אין 1940 איז ער אַריבער אין קיבוץ פון הנוער־הציוני, אין ניצנים. בעת די מוסדות פון ישוב האָבן, אין 1941, גערופן די יוגנט זיך צו מאָביליזירן צום קאַמף קעגן היטלערן האָט ער זיך פריי־וויליק געמעלדעט אין דער יידישער בריגאַדע, מיטמאַכנדיק דעם גאַנצן, שווערן וועג פון איטאַליע, דייטשלאַנד, בעלגיע און האָלאַנד. דורכפאָרנדיק לאַנדסבערג, נאָנט צום לאַגער פון דער שארית־הפליטה, וווּהין מיר זענען ערשט מיט איין טאָג פריער אָנגעקומען פון טערעזיענשטאַט — איז מיין יונגערער זון, מאיר, וועלכער האָט מיך באַגלייט אין אַלע לאַגערן, אַריבערגעשפּרונגען דעם לאַגער־פּלויט, טראָץ דעם פאַרבאָט, און דורך אַ גליקלעכן צופאַל דערקאָנט צווישן די דורכפאָרנדיקע חיילים אייזיקן.

געטריי זיין ציוניסטישער דערציאונג פאַרלאָזט ער, אַ קורצע צייט נאָך זיין באַפרייאונג, תל־אביב און גייט מיט בריגאַדע־חברים, אויף התיישבות, אין אַ מושב שיתופי פון חיילים משוחררים, אין רמת נפתלי, גליל העליון, אירגון ויגנס. באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן די

אראבישע אנפאלן, אלס רעאקציע אויפן חלוקה־באשלוס פון נאוועמבער 1947. די פארטיידיקונג פונעם איינזאמען פונקט, נישט ווייט פון דער לבנון־גרענעץ, ארומגערינגלט פון שונאים, אפגעריסן חדשים־לאנג פון ארומיקע יישובים און וואסער־מאנגל — האט נישט געהערט צו די לייכטע זאכן.

אלס פאראנטווארטלעכער פון דער גרופע באפעלט אייזיק, אונטערן דרוק פון א שווערער אראבישער התקפה, דעם ערשטן מאי 1948, זיך צוריקצוציען אין דער מצודה. אבער אויך דארט ווערן זיי שטארק באמבארדירט, און שטייענדיק אין פארטיידיקונג ביים טויער פון דער מצודה ווערט ער שווער פארוואונדעט. נישט קומענדיק צום באוואוסטזיין האט ער, נאך 24 שעה, אויסגעהויכט זיין טייערע און ריינע נשמה.

מאיר יעקב ז"ל

ווי זכריה און אייזיק, איז אויך מאיר, פון זיין פריסטער יוגנט אן, געווען א טרייער חבר אין „הנוער הציוני", גרייטנדיק זיך עולה צו זיין אנהייב אקטאבער 1939. זייענדיק אויף הכשרה, ביי ווילנע, איז אויסגעבראכן די מלחמה און פון די עליה־פלענער איז גארנישט געווארן.

פון נאטור א ליבהאבער פון ארבעט האט ער אליין זיך אנגעשלאסן אין „עמלער". ווי א סטאבילער חבר. בעת'ן דרינגנדיקן געיעג נאך „זיכערע" ארבעטספלעצער האב איך אפגעקויפט די עמלער־קארטע פון אלימלך קוקעלקע (אים האט זיך געדוכט, אז ער האט געפונען א מער זיכערן רעטונגס־מיטל). אזוי האבן מיר שוין אונזערע וואנדערונגען אין די דייטשע לאגערן, ביז טערעזיענשטאט, בשותפות'דיק דורכגעמאכט. זיין ארבעטס־פעאיקייט און גרענעצלאזע אויסדויערקראפט — זענען געווען פאר מיר א קוואל פון דערמוטיקונג און באדייטנדיק פארלייכטערט מיין גורל.

אין דעצעמבער 1945 פארט ער, מיט א גרופע אומלעגאלע, פון לאגער לאנדסבערג קיין א"י. אנגעקומען אין לאנד איז ער, אין מערץ 1946, מיט דער מעפילים־שיף „תל־חי", ווערנדיק פארהאלטן 2 וואכן אין עתלית דורך די ענגלענדער. ווי אייזיק האט אויך ער נישט

מנחם ליפשיץ ומשפחתו —
מענדל ליפשיץ מיט זיין פאמיליע.

געקאנט זיך צופאסן צו די שטאטישע באדינגונגען און באשלאסן, צוזאמען מיט חברים־מעפילים, צוגיין אין קיבוץ „מסדה" און דערנאך אין קיבוץ „כפר החורש". געווען א חבר פון „הגנה" און בכלל מקיים געווען אלע נאציאנאל־בירגערלעכע פליכטן. אין מערץ 1948 ווערט ער מאביליזירט אין צה"ל, אין חטיבת כרמלי, און באטייליקט זיך אין כיבוש חיפה, עכו און גליל העליון, נישט זייענדיק דערצו פארפליכטעט אלס בן־יחיד, נאכן פאלן פון אייזיקן, לויטן דאמאלסדיק־הערשנדיקן געזעץ. אבער זיין חוש פאר נאציאנאל־געזעלשאפטלעכן פליכטס־געפיל האט אים נישט איבערגעלאזן קיין אנדער מעגלעכקייט, ווי ארויפווארפן אויף זיך, פרייוויליק, אפילו די שווערסטע און מסוכנ'דיקסטע אויפגאבן. בעת'ן אויספירן זיין פליכט, אלס טרייער פאלקס־זון, איז ער דעם 10־טן יוני 1948 געפאלן.

זיין אייביקע רו האט ער געפונען נעבן דעם קבר פון זיין ברודער־פארגייער, אייזיק ז"ל, — אין רמת־נפתלי.

---וזוועותיה

„וְנִקֵּיתִי, דָּמָם לֹא־נִקֵּיתִי"
(יואל ד', כ"א)

חֲזוֹן הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת

(יחזקאל ל״ז, א׳—י״ד)

א. הָיְתָה עָלַי יַד־הַשֵּׁם, וַיּוֹצִיאֵנִי בְּרוּחַ הַשֵּׁם, וַיְנִיחֵנִי בְּתוֹךְ הַבִּקְעָה, וְהִיא מְלֵאָה עֲצָמוֹת.

ב. וְהֶעֱבִירַנִי עֲלֵיהֶם סָבִיב סָבִיב, וְהִנֵּה רַבּוֹת מְאֹד עַל־פְּנֵי הַבִּקְעָה, וְהִנֵּה יְבֵשׁוֹת מְאֹד.

ג. וַיֹּאמֶר אֵלַי: בֶּן־אָדָם, הֲתִחְיֶינָה הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה? וָאֹמַר: אֲדֹנָי הַשֵּׁם, אַתָּה יָדָעְתָּ.

ד. וַיֹּאמֶר אֵלַי: הִנָּבֵא עַל־הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם: הָעֲצָמוֹת הַיְבֵשׁוֹת, שִׁמְעוּ דְּבַר־הַשֵּׁם.

ה. כֹּה אָמַר אֲדֹנָי הַשֵּׁם לָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה: הִנֵּה אֲנִי מֵבִיא בָכֶם רוּחַ וִחְיִיתֶם.

ו. וְנָתַתִּי עֲלֵיכֶם גִּידִים, וְהַעֲלֵתִי עֲלֵיכֶם בָּשָׂר, וְקָרַמְתִּי עֲלֵיכֶם עוֹר, וְנָתַתִּי בָכֶם רוּחַ וִחְיִיתֶם; וִידַעְתֶּם כִּי־אֲנִי הַשֵּׁם.

ז. וְנִבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צֻוֵּיתִי; וַיְהִי־קוֹל כְּהִנָּבְאִי, וְהִנֵּה־רַעַשׁ, וַתִּקְרְבוּ עֲצָמוֹת עֶצֶם אֶל־עַצְמוֹ.

ח. וְרָאִיתִי, וְהִנֵּה עֲלֵיהֶם גִּדִים וּבָשָׂר עָלָה, וַיִּקְרַם עֲלֵיהֶם עוֹר מִלְמָעְלָה, וְרוּחַ אֵין בָּהֶם.

ט. וַיֹּאמֶר אֵלַי: הִנָּבֵא אֶל־הָרוּחַ, הִנָּבֵא בֶן־אָדָם, וְאָמַרְתָּ אֶל־הָרוּחַ: כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי הַשֵּׁם: מֵאַרְבַּע רוּחוֹת בֹּאִי הָרוּחַ, וּפְחִי בַּהֲרוּגִים הָאֵלֶּה וְיִחְיוּ.

י. וְהִנַּבֵּאתִי כַּאֲשֶׁר צִוָּנִי, וַתָּבוֹא בָהֶם הָרוּחַ וַיִּחְיוּ, וַיַּעַמְדוּ עַל־רַגְלֵיהֶם, חַיִל גָּדוֹל מְאֹד מְאֹד.

יא. וַיֹּאמֶר אֵלַי: בֶּן־אָדָם, הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה כָּל־בֵּית יִשְׂרָאֵל הֵמָּה; הִנֵּה אֹמְרִים: יָבְשׁוּ עַצְמוֹתֵינוּ וְאָבְדָה תִקְוָתֵנוּ, נִגְזַרְנוּ לָנוּ.

יב. לָכֵן הִנָּבֵא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם: כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי הַשֵּׁם: הִנֵּה אֲנִי פֹתֵחַ אֶת־קִבְרוֹתֵיכֶם וְהַעֲלֵיתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם, עַמִּי, וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל־אַדְמַת יִשְׂרָאֵל.

יג. וִידַעְתֶּם כִּי־אֲנִי הַשֵּׁם, בְּפִתְחִי אֶת־קִבְרוֹתֵיכֶם וּבְהַעֲלוֹתִי אֶתְכֶם מִקִּבְרוֹתֵיכֶם, עַמִּי.

יד. וְנָתַתִּי רוּחִי בָכֶם וִחְיִיתֶם, וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל־אַדְמַתְכֶם; וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי הַשֵּׁם דִּבַּרְתִּי וְעָשִׂיתִי, נְאֻם־הַשֵּׁם.

אלחנן ארליך / בהישמד קהילה

(דברים שנאמרו בעצרת־האבל, בתל־אביב, ליום־הזכרון השש־עשרה)

„והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם
ולא תאמין בחייך"

(דברים כ"ט ס"ו)

שחוחי־גו ועטופי־יגון התכנסנו הערב, ביום הזכרון השש־עשרה, יום בו נחתם גזר־הדין של כליון חרוץ לקהילה עתיקה סטאשוב, על זקניה וצעיריה, טפה ונשיה, רבניה וחסידיה, מוריה ומשכיליה, לרבות... תינוקות דבית־רבם.

במסגרת מסע ההחרב וההשמד, שפקד את יהודי אירופה בכל מקום שהשיגתם יד הגרמני — הגיע גם לעיירתנו אותו יום קודר של כ"ח מר־חשון, תש"ג, יום שבו הוכרעה לטבח, מעורר צמרמורת, סטאשוב עיירתנו.

נדם לעולמים קולם העליז והמרנין של הילדים, שותקה לנצח פעלתנותם, חובקת זרועות עם ועולם, של בנים ובנות ואלם־עד נגזר על חכמתם של זקנים.

בהתייחדנו הערב עם זכרם הקדוש — נכבד שוכני דומה בקימה ובדומיה.

— — — — — — — — — — — — —

הלומי־רעם מטמטם ומשתק חושים, נרעשים ונפחדים מעוצמת והיקף הזוועה, שניתכה בכל מלוא־אכזריותה על עמנו, אובדי־עצה וצלם אנוש מול החיה הטורפת ועוזריה — הועמדנו בפני החזיון המיוחד בתולדות האדם, בפני חלום הבלהות שהפך למציאות ממשית: בפני רציחת עם שלם, במחושב ובמאורגן, בצורה ובאופן שלא יאומן כי יסופר.

גם ההיסטוריה שלנו, היסטוריה מלאה וגדושה דראמטיות מסעירה ומזעזעת, דראמטיות רוויית צרות וייסורים, רדיפות ופרעות, מהם סבל עמנו במשך גלותו הארוכה; ההיסטוריה הזאת, שבהמשכה נתקל עמנו בעמים ושליטים אכזריים כגון: עמלק, טיטוס, טורקבמדו, כמיאל־ניצקי, פטלורה ועוד, עמים ושליטים שהתנכלו לנו, אלה כדי לכלוא את רוחנו באזיקים, ואילו אלה כדי לתת את גופנו למכים — גם בתולדותינו, עקובי־דם אלה, אין למצוא שום דוגמה ודמיון למה שעוללו לנו הנאצים!

כי, בשעה שכל צוררינו, הנזכרים למעלה, להשפלה, לדיכוי, לטמיעה ולהקזת דם התכוונו — הרי הנאצים האלה, ביסודיות שטנית וארורה, שעין לא ראתה, אוזן לא שמעה ותפיסת אנוש לא תשיגה, כליון טוטאלי לנגד פניהם היה. ואומנם, הצליח הנאצי־האשמדאי, המפלצת הזאת בהתגלמותה המתועבת ביותר, בעזרת כת מלאכי החבלה שלו ושותפיו מחלאת המין האנושי — לבצע את זממו על רוב־רובה של יהדות אירופה.

ועוד מעט קט ולא היה נותר, חס־ושלום, שריד ופליט!

באותו ליל־סיוט גורלי, ליל כ״ח מרחשון, תש״ג, 8 בנובמבר 1942, מלאכי־הרשעה הנאציים ועוזריהם: הפולנים, הליטאים והאוקראינים — על סטאשוב עיירתנו עטו, מכל צד ועבר אותה הקיפו, עם עלות־השחר את יקירינו בראש כל חוצות הוציאו, באכזריות ובמצח נחושה בהם התעללו, בשורות, שוחרי־„הסדר״, אותם סידרו, ותחת מטר־יריות בלתי־פוסקות אותם הובילו — למקום, שבאיו לא ישובון!

וסטאשוב עיירתנו את קובעת כוס התרעלה עד תומה מיצתה — מיצתה ונפלה.

והעיירה, ספוגת יהדית ויהודים מכל הסוגים והחוגים, על זקניהם וצעיריהם, טפם ונשיהם, אנשי־עמל וסוחרים, פועלים ובעלי־המעמד הבינוני, אנשי־תורה והוראה, רבנים ושוחטים, יראים תמימים ומתקדמים, אדוקים וחופשים, משכילים ועמך, ציונים ו„דא״יסתים — עיירה זו, שעד אותו היום הארור בכליון־עיניים לנס ציפתה, לנס שיתרחש ויגאל אותה מצפורני החיות הטורפות, הסתכלה לעברים, למעלה ולמטה „ואין חזון ואין קשב רק סופה ולילה״.

אותו הציבור המגוון על שורשיו וענפיו, שבשם הכולל סטאשוב נקרא, על מוסדותיו החינוכיים והמקצועיים, הכלכליים והמדיניים, המסורתיים והחילוניים, שרובם ככולם שפעו ותססו חיים ומרץ, וטיפחו תקוות לעתיד טוב יותר, אלה על־ידי עבודת גמלים במקום — ואילו אלה על־ידי הכשרת הגוף והנפש למולדת העתיקה־חדשה; אותו ציבור שוקק חיים לפנים, פועל ומפעיל, שופע ומשפיע, לומד ומדריך — במחי־יד זדונית אחת הופסקה נשימתו לנצח. והעיירה הפכה לעי־חרבות ולתל־ישימון, שתנים, בצורת דמויות אפלות עוטות על השלל, יהלכו בה.

ואנו, שהועמדנו פנים־אל־פנים מול הזוועה האיומה הזאת, זוועה שהדמיון האנושי, החולני והמתועב ביותר, לא היה בכוחו להמציא; מיותמים מאבות ואמהות; מגוּלמדים מנשים וילדים, אחים ואחיות; מוקפים ים של שנאה, נקמה ושמחה לאיד — לא זו בלבד, שהיינו נטולים אפשרות כלשהי ליטול חלק פעיל, אם גם הזעום ביותר, באיזו־שהן פעולות־נקמה, שהנוער המקומי ניסה לארגן והוכשל, אלא שלא נותר לנו אפילו סיכוי אחד מאלף לזכות ולראות עוד במו־עינינו את נקמתנו בחיות המטורפות ההן ובעוזריהן — אותם הברברים הנתעבים ביותר של כל הזמנים והדורות.

כי, מכל ההרגשות המוקהות והמומתות — היחידה, שנותרה לנו לפליטה, היתה: הרגשת השנאה והנקמה ללא קץ וגבול, הרגשה שהיתה מסוגלת — בפוטנציה — לעורר התנגדות מזוינת, אם גם עלובה במימדיה, אלמלי היו התנאים האובייקטיביים, בסביבתנו הבלתי־אמצעית, מרשים זאת בכל צורה שהיא.

ולא רק, כדי לטהר את עצמנו מכתם „צאן לטבח יובל״ נאמרים הדברים — אלא, כדי לקבוע עובדה יסודית של מציאות היסטורית בלתי־ניתנת לשינוי, מציאות, שהחניקה באיבה כל מחשבה על התנגדות לנאצים, במידה שהיתה קיימת.

לאסוננו ולבושתנו, לא רק שלנו, — אולי בכלל לא שלנו — אלא בעיקר של העולם התרבותי, כביכול, — רעיון ההתנגדות הפיזית והאקטיבית, בסביבתנו הסטאשובאית, רעיון בלתי־מציאותי לחלוטין היה.

כי המציאות היתה כה איומה, שבעוד חלק אחד של האוכלוסיה הפולנית, במקרה הטוב ביותר, אדיש ופאסיבי לצרות ולכליון שפקדונו היה, פרט ליחידים, שכמובן לא עצרו כוח לשנות

את המצב הכללי אף במלוא נימה — הרי החלק השני. תוך דחיפה נפשית פנימית והתלהבות, משתף־פעולה בגלוי היה עם הכובשים הרוצחים, בהשקיעו עמל וטורח להסגיר, גם נגד עינינו, כל יהודי שנפל ברשתו.

✶

ובינתיים הוסיפה להקת הטמאים והמתועבים ללכת מחיל אל חיל, בהטביעה יישוב אחרי יישוב ברפש ובבוץ, בדמע ובדם, וקרבנותיה: קדושים וטהורים, תמימים וישרים, ש„פשעם" — כבד מנשוא, ו„חטאם" — אין לו כפרה, כי בנים לגזע אציל־רוח ועתיק־יומין נולדו — לגזע ישראל, שנגזרה עליו כלייה.

והזוועה לא בהסתר, בהיסח־הדעת ובמקריות נעשתה. היא בוצעה לעין־השמש, כאילו בהסכמתם האילמת של קברניטי־העולם, שלא נקפו אצבע כדי למונעה; היא בוצעה, במשך שנים, במאורגן ובמחושב, בקפדנות ובדייקנות גרמנית ארורה, ובאכזריות שאין דוגמתה בהיסטוריה האנושית — מאז היות אדם עלי־אדמות.

הצר האויב והטמא ביהירות שחצנית התרברב ודימה, כאילו, לעלות על במתי־עב ולכפות את מלכות הרשעה והשטנית, הסאדיסטית והפאתולוגית, את מלכות הסטרא־אחרא בכל מערומיה החשופים — על־מנת להופכה לשלטת בכיפה על נפש ויקום.

✶

אבל כבד ירד על פליטי־חרב עירנו.
דכאון ורוח־נכאים שוחחו את קומתנו.
דוויים ומדוכדכים, עקובי־ושותתי־דם הסתובבנו.
כצללים על־יד הקירות השתרכנו.
אחלת־יד ויאוש נורא אכלו בבשרנו.
עלבון צורב, נוקב וחודר מעמקי־הנפש בער בנו.
בנו השרידים, אודים מוצלים מאש־התופת.
והכאב התהומי העצור לא מצא פורקן!

✶

בהעלותנו את זכר הימים המרים והטרופים ההם לשם התייחדות עם נשמות קדושינו היקרים, שנעקרו מאיתנו בדמי־ימיהם על לא־עוול בכפם;

הימים — בהם „בחוץ שיכלה חרב ובחדרים אימה";

הימים — בהם „בבוקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בוקר";

הימים — בהם יראים ושלמים, צדיקים וחסידים הטיחו והתריסו כלפי שמיא את הטענה הנוקבת וקורעת לבבות — אם גם לא בוקעת שחקים — „למה ומדוע עוללת לנו כזאת? למה ומדוע כל אומה על תלה בנויה ורק על עמך גזרת הכלייה?!" —

בימים ההם לא ניתן היה גם להתנחם, כמו בשיר הידוע: „מדוע הנשמה יורדת למטה — ירידה לצורך עלייה".

כי, במקרה דנן, לא רק הנשמות ירדו, אלא גם הגופות ירדו איתן, ולא בלבד על מירוק עוונות בעלמא הדין יצא הקצף, אלא על ירידה לשאול ממש, שאול שממנו אין תקומה

יותר, ולא על יחידים בלבד נשפך חרון־האף — אלא, כאילו, האומה כולה נידונה להימחק מעל פני־האדמה.

וצרת־רבים זו לא היה גם בה לשמש לנו חצי־נחמה. להיפך: היא שימשה מקור לדאגה וחרדה עמוקה וממשית, ליאוש נורא ומבהיל: שמא, חס־ושלום — נצח־ישראל כן ישקר! שמא, חס־ושלום — תכבה הגחלת כולה ויימחה זכר קיומנו!

✶

כי מעבר מזה של המתרס:

ממלכת זדון, מצוידת במיטב כלי־הזיין הקטלניים ביותר;

ממלכת זדון, השולטת שלטון ללא־מצרים בכל שטחי־הכיבוש;

ממלכת זדון, המבצעת בהנאה סאדיסטית ובפרפידיה שטנית את מזימותיה השפלות ביותר, ללא כל היסוס קל וללא רגש אנושי כלשהו;

ממלכת זדון, שעיקר חרון־אפה נשפך על אומתנו הדוויה והמעונה;

ממלכת זדון, שהחלטתה נחושה להשמיד, להרוג ולאבד אנשים, נשים וטף — עד האחרון שבהם;

ממלכת זדון, שאמצעיה הטכניים — החדישים והמשוכללים ביותר, שיטתה — אירגון, סדר ודייקנות להפליא, שותפיה — חלאת המין האנושי מתוך העמים הכבושים, שבימים כתיקונם החיה הטורפת שבהם רדומה, אך בימי־תוכחה והרת־עולם אלה, התעוררה החיה משנתה, מכבליה התפרקה, ובעוז ובעוצמה, בהתלהבות ובקנאות כשותפים שווים נגשו למלאכה — למלאכה הטמאה והבזויה של השמדה ורצח לשמם.

ומעבר מזה של המתרס:

יישוב יהודי, שלמעלה משלוש שנים לכיבוש הטמאים, חדרה והוחדרה ללבו — טפין־טפין, על־ידי שיטת „הפרד ומשול" ובאלף דרכים אחרות — ההרגשה הקודרת, שאין מנוס ומפלט מהגורל המר, שהועיד לו הכובש־הרוצח;

יישוב יהודי, שבשיטתיות מחושבת לכל פרטיה הובא למצב של אוזלת־יד ולאחר־יאוש;

יישוב יהודי, שלגביו קללת התוכחה „והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך", לא זו בלבד, שלא היתה בבחינת מליצה גרידא, אלא להיפך — הקללה הקשה הזאת וכל קללות התוכחה יחדיו לא היה בהן עדיין — אף שמינית שבשמינית — משום מיצוי מציאות טראגית זאת, מציאות, שמדי יום ביומו — כמולך — תבעה את קרבנותיה;

יישוב יהודי, שהחלק הפעיל שלו — הנוער — בתכננו, ביאושו כי־רב, התנגדות מזוינת, ולשם־כך פנה לחוגים הפרוגרסיביים כביכול — לקומוניסטים הפולניים — שהם עצמם נרדפו על ידי הכובש, אותו הכובש שניהל מלחמת־חרמה נגד רוסיה — ארץ חלומותיהם — בבקשה חמה, שהוגשה להם על־ידי שליח מיוחד — שבעצמו היה חבר נכבד בחוגים האלה — להעמיד לרשותנו קצת נשק, בכל מחיר — ונענה בקיצור נמרץ ובציניות גלויה: „עם היהודים איננו רוצים שום קשר ואין לכם לצפות מצדנו לשום דבר!";

יישוב יהודי, שלא זו בלבד, שלא מצא כל משען ועידוד מצד העולם החיצוני — אלא ראה את עצמו נתון בתוך אוכלוסייה עוינת ומשתפת פעולה, ברובה, עם הכובש הטמא, תוך שמחה לאיד גלויה, במטרה הזדונית: להחיש את תהליך ההשמדה והכליון;

אותו יישוב יהודי, שהיה מוקף מכל העברים שונאים בנפש, מוסגר לשבט או לחסד ל"ס.ס.", "שופא" (שוץ־פוליצי), משטרה פולנית, "א.ד." וסתם רוצחים זואולוגיים;

ליישוב היהודי הזה — אבד כוח הסבל, נשברה רוח ההתנגדות, והעשיריה האחרונה, ששבה והיתה לבער, סחבה את חייה שלא מדעת ורצון, סחבה את חייה רק מתוך חפץ־הקיום האטאוויסטי, הבלתי־מובן, שרכה את דרכה כצל של עבר מפואר, שבצורה כה דראמטית נעקרה מתוכו.

באקלים נפשי מדכא זה, באווירה אפופת־אימים וטימטום־דמוחין זו, באותם החיים ללא־טעם, תכלית וסיכוי — האמנו ללא־אמונה, קיווינו ללא־תקווה, שמא בכל־זאת יתרחש הנס ואנחנו, השרידים האחרונים, אנחנו — החלכאים, הנדכאים והמושמצים, עוד נזכה לראות בעינינו ממש בהתגשמות משאת־נפשנו היחידה, משאלתנו ותפלתנו האחרונה: הנקמה!

*

בעצרת להתייחדות עם זכר קדושינו בוודאי שאין מקום להעלות בעיות מפרידות, בעיות, שבהן מחולקות הדעות. בהקשר זה יורשה לי לצטט מדרש יפה מפרשת בראשית שבתורה. ידועה הקושייה: למה בכל אחד מששת ימי־בראשית כתוב בסיום בריאת היום: "וירא אלוקים כי טוב", ורק בבריאת היום השני נעדרת סיומת זו? והמדרש מסביר: בריאת היום השני מה היתה? — הרקיע. תפקידו של הרקיע מה היה? — להבדיל בין מיים עליונים למיים תחתונים. וכל הבדלה, כלומר: הפרדה — בניגוד גמור לשלום ואחדות היא. וקודשא בריך הוא — סמל האחדות והשלום — איננו יכול להגדיר כטוב דבר, שהוא היפוכם של אחדות ושלום.

העקרון, שבא לידי ביטוי במדרש היפה הזה — חייב להיות קו־מנחה בכל פעולותינו.

נשיאות עצרת האזכרה — דאָס פּרעזידיום פון דער טרויער־אַקאַדעמיע.

אך לא נהיה שלמים עם עצמנו, אם אחרי ניתוח ותיאור המציאות ההיסטורית, הנזכרת לעיל, שבעקבותיה נפערה התהום לרגלי עמנו וקהילתנו, תהום, שבלעה שש שביעיות מעמנו באירופה — נאטום אוזן ונקשיח לב מהצו והלקח, הצפונים והמתבקשים מאליהם, מתוך מציאות היסטורית זו.

למול קברות הקדושים, מול קברות יקירינו ומחמדינו — אל לנו להיות עדיני־נפש ולהימנע מחיטוט בפצעים מכאיבים. כרופא מנתח, החותך בבשר החי, כן מצווים אנו, באיזמל קר וחריף של ניתוח ההגיון, ללמוד את לקח העבר ומכוחו לחדור ולהבין את צפונות העתיד.

ואם זוהי הדרך, בוודאי נדע להתרומם ולהתעלות מעל כל ההבדלים הנפשיים וחילוקי־הדעות האידיאולוגיים, שהפרידו, בתקופה שלפני השואה, בין יהודי ליהודי ובין ציוני לציוני. נודה, איפוא, ונכה על חטא שחטאנו בקוצר־ראותנו כלפי ישראל סבא ובניו. היום, בגשתנו לבחון את המאורעות ההם בכנות וגילוי־לב — ניווכח, כמה טחו עינינו מראות, כמה הוכינו בסנוורים, ובאיזו מידה לא הבינונו את אותות הזמן ואת הכתובת החרותה באותיות של דם, בבחינת: „מנא, מנא, תקל ופרסין".

אז, גם כשנמצא אחד דניאל, דגול משכמו ומעלה, שראה, מה שנעלם מעיני הדור כולו, והעלה את רעיון ההצלה בכל מחיר, בכל הדרכים ובכל הנסיבות, הוא רעיון האיבקואציה הנועז והמהפכני — לעגנו לו כולנו, לעגנו, אנו העיוורים, לרואה העתידות, לצופה היחידי, המפענח נסתרות הימים ההם, אשר הצביע על הדרך האחת והיחידה להצלת המונים.

לצערנו כי־רב, אין להחזיר את גלגלי־ההיסטוריה אחורנית. אין גם כל טעם לעשות חשבונות על יסוד של „אילו". אך מבחינת הבנת התהליכים ההיסטוריים, הפועלים בחברה האנושית, יש ויש טעם, יתר־על־כן, חובתנו הקדושה היא — כלפי אומתנו המושמדת מחד והדורות העתידים לבוא מאידך — להעמיק חקר, לא רק בימי־הזכרון, אבל בעיקר בימי־הזכרון, כדי ללמוד ולהבין את לקח המאורעות ההם.

נחרות, איפוא, על לוח לבנו בכל דרכינו ופעולותינו בעתיד — את הלקח הטראגי של הימים המרים והטרופים ההם!

ווען א קהילה ווערט פארניכטעט*

(פון אַ רעדע געלעזן אויף דער טרויער־פאַרזאַמלונג, אין תל־אביב, צום 16טן יאָר־טאָג
פון אומקום פון אונזער שטעטל)

„והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם
ולא תאמין בחייך"
(דברים כ״ח ס״ו)

רוקן־געבויגענע און אין טרויער־איינגעהילטע זענען מיר זיך צונויפגעקומען היינט, אינעם 16טן יאָר־טאָג, אינעם טאָג, ווען ס'איז גע'חתמ'עט געוואָרן דער גזר־דין פון טאָטאַלער פאַרניכטונג פון אונזער סטאַשעווער קהילה, צוזאַמען מיט אירע אַלטע און יונגע, קינדער און פרויען, רבנים און חסידים, לערער און משכילים... די שול־קינדער אַריינגערעכנט.

אינעם אַלגעמיינעם פאַרניכטונגס־פּראָצעס פון די אייראָפּעאישע יידן, איבעראַל, ווו ס'האָט זיי דערגרייכט די דייטשע האַנט — איז אויך צו אונז אָנגעקומען אַט־אָ־דער פינצטערער טאָג פון כ״ח מר־חשון, תש״ג, דער טאָג, אין וועלכן ס'איז אויסגעפירט געוואָרן די שוידער־לעכסטע שחיטה אויף אונזער יידיש סטאַשעוו.

פאַרשוואונדן אויף שטענדיק די פריילעך־זינגענדיקע קולות פון אונזערע קינדער, נישטאָ מער די פאָלקס־און וועלט־אַרומנעמענדיקע טעטיקייט פון אונזערע זין און טעכטער, און פאַר־שטומט אויף אייביק איז געוואָרן די לעבנס־חכמה פון אונזערע זקנים.

בעת מיר זענען זיך מתייחד מיט זייער הייליקן אָנדענק — לאָמיר זיי באַערן מיט אויפשטיין און שטילשוייגן!

— — — — — — — — — — — — —

ווי געטראָפענע פון אַ דונער, וואָס פאַראַליזירט די חושים, דערשראָקענע און צעטר־מלטע פון דער קראַפט און אומפאַנג פון דער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט זיך מיט דער גאַנצער אכזריות אויסגעגאָסן אויף אונזער פאָלק, הילפלאָזע קעגנאיבער דער בלוט־דורשטיקער חיה און אירע מיטהעלפער — זענען מיר געשטעלט געוואָרן פאַר דער איינציקאַרטיקער דערשיינונג אין דער מענטשלעכער געשיכטע, פאַרן גרוילעכסטן חלום, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ממשות'דיקער ווירקלעכקייט: פאַר דער דערמאָרדונג פון אַ גאַנץ פאָלק, אָרגאַניזירט און מיט פולער פּרעמידיטאַציע, אויף אַן אופן, וואָס די קראַנקהאַפטעסטע מענטשלעכע פאַנטאַזיע האָט זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן.

אויך די יידישע היסטאָריע, וואָס איז אָנגעפּראַפּט מיט דערשיטערנדיקער דראַמאַטישקייט, אַ היסטאָריע, וואָס איז דורכגעזאַפּט מיט פאַרפאָלגונגען, פּאָגראָמען און אינקוויזיציעס, פון וועלכע אונזער פאָלק האָט, אין זיין לאַנגער גלות־געשיכטע, אַזויפיל געליטן, אויך אין דער דאָזיקער היסטאָריע, אין ווען עמענס פאַרלויף, אונזער פאָלק האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַכזריות־דיקע פעלקער און הערשער, ווי: עמלק, טיטוס, טאָרקוועמאַדאַ, כמיעלניצקי, פּעטלוראַ און אַנדערע, פעלקער און הערשער, וואָס האָבן זיך פאַרנומען די איינע אונזער גייסט אין קייטן צו שמידן און די אַנדערע אונזערע קערפּער צו פּאָגראָמירן, — אויך אין אונזער דאָזיקער געשיכטע

* איבערזעצט פון העברעאיש (— רעד.).

איז נישט צו געפינען קיין ביישפיל און דמיון צו דעם, וואָס די בלוטדורשטיקע היטלעריאַדע האָט אונז אָנגעטון!

ווייל, בעת אַלע אַנדערע, וואָס זענען אויף אונז אויפגעשטאַנען, האָבן געצילט אונז צו דערנידעריקן, אונטערדריקן, אַסימילירן און צוביסלעך אונזער בלוט אָפּצאַפּן — האָבן די נאַציס, מיט פאַרשאָלטענער דייטשער גרינטלעכקייט, מיט סטרא־אחרא׳דיקן ציניזם צו אַבסאָלוטער, טאָטאַלער פאַרניכטונג געצילט.

און ליידער איז דעם נאַצי־געשפענסט, אין זיין נידערטרעכטיקסטער פאַרקערפּערונג, מיט דער הילף פון זיינע פאַרברעכערישע האָרדן און מיטהעלפער, געלונגען אויסצופירן זיין בייז־ווייליק־טייוולאַנישן פּלאַן אויפן גרעסטן טייל פון אייראָפּעאישן יידנטום.

און פיל האָט נישט געפעלט און ס׳וואָלט נישט געבליבן קיין שריד ופליט!

אין דער גורל׳דיקער נאַכט פון כ״ח מר־חשון, תש״ג — 8־טן נאָוועמבער 1942, האָבן די היטלער־באַנדעס, מיט זייערע פּויליש־ליטוויש־אוקראַאינישע מיטלויפער, אויף אונזער שטעטל זיך אַ לאָז געטון, פון אַלע זייטן איר אַרומגערינגלט, אונזערע טאַטעס און מאַמעס, ברידער און שוועסטער, פרויען און קינדער אין מיטן שטאָט־מאַרק אַרויסגעפירט, ציניש און גרויזאַם אין „געאָרדנעטע״ רייען זיי אויסגעשטעלט און אונטער אַן אומאויפהערלעכן האָגל פון קוילן געפירט אַהין — פונוואַנען מ׳קומט מער נישט צוריק.

און אונזער שטעטל סטאַשעוו האָט דעם ביטערן בעכער ביז צום סוף אויסגעטרונקן — אויסגעטרונקן און געפאַלן!

און דאָס שטעטל סטאַשעוו, וואָס איז געווען אָנגעזאַפּט מיט יידן און יידישקייט פון אַלע מינים און קרייזן, מיט די אַלטע און יונגע, קינדער און פרויען, אַרבעטס־מענטשן און סוחרים, פּראָלעטאַריער און מיטלשטאַנד, תורה־יידן און וועלטלעכע, רבנים און שוחטים, גאָטספאַרכטיקע תמימים און אויפגעקלערטע, פרומע און פרייע, משכילים און עמך, ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען און „דאַ״איסטן — דאָס דאָזיקע שטעטל, וואָס האָט מיט אויסגעשטאַרצטע אויגן אויף אַ נס אויסגעקוקט, אויף אַ נס, וואָס זאָל עס פון די בלוטדורשטיקע חיה׳שע נעגל אויסלייזן, האָט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן, אויבן און אונטן, רעכטס און לינקס — און פון ערגעץ האָט זיך קיין רעטונג באַוויזן!

אָט דער גאַנצער פילפאַרביקער קאָלעקטיוו מיט זיינע וואָרצלען און צווייגן, מיט אַלע זיינע אינסטיטוציעס, דערציערישע ווי פּראָפעסיאָנעלע, עקאָנאָמישע ווי פּאָליטישע, טראַדיציאָנעלע ווי וועלטלעכע; דאָס שטעטל, וועמעס איבערוויגנדיקער רוב האָט געברויזט און געשפּרודלט מיט צאַפּלדיקן יידישן לעבן און ענערגיע, פּפלעגנדיק האָפענונגען אויף אַ בעסערן מאָרגן, איין טייל דורך מיזאַמער אַרבעט אויפן אָרט, בעת דער אַנדערער דורך פיזישער און גייסטיקער פאַרבערייטונג צום אַלט־נייעם פאָטערלאַנד — אָט דאָס דאָזיקע, רירעוודיקע, פול מיט לעבן געוועזענע סטאַשעוו, האָט מיט איין פאַרברעכערישן האַנט־שטריך איר לעבן אויף אייביק פאַרלאָרן.

און סטאַשעוו איז אין אַ ווייסטעניש פאַרוואַנדלט געוואָרן, אַ וויסטעניש, אויף וועמעס חורבות ס׳האָבן זיך טונקעלע אונטערוועלט־געשטאַלטן, ווי די שאַקאַלן, אַרומגעדרייט, כדי אונזער דורות׳לאַנגן אָנגעזאַמלטן האָב־און־גוטס צו רויבן.

און שטום און פאַרשטומט איז סטאַשעוו געוואָרן, שטום און פאַרשטומט אויף אייביק!

*

און מיר, פון בראַנד־פייער אַנטרונענע, געבויגענע און פאַרפייניקטע, באַליידיקטע און פאַרטעמפטע; אַוועקגעשטעלטע פנים־אל־פנים קעגנאיבער דער שרעקלעכסטער קאַטאַסטראָפע, וואָס די נידערטרעכטיקסטע, קראַנקהאַפטעסטע מענטשלעכע פאַנטאַזיע איז נישט פעאיק געווען אויסצוטראַכטן; באַרויבטע פון שענסטן און בעסטן, נאָענטסטן און טייערסטן; פאַר׳יתום׳טע פון טאַטעס און מאַמעס, פאַראיינזאַמטע פון פרויען און קינדער, ברידער און שוועסטער; אַרומגערינגלטע מיט אַן אומדערטרעגלעכן גרענעצלאָזן ים פון שנאה, נקמה און שפּאָט — מיר,וועלכע האָבן אין דער דאָזיקער דערדריקנדיקער חורבן־אַטמאָספער, מיט אויסגעלאָשענע אויגן, גלייכגילטיק צו אַלץ און אַלעמען — דורך דעם אומבאַגרייפלעך־אַטאַוויסטישן זעלבסט־דערהאַלטונגס־אינסטינקט — ווייטער געדאַרפט און געמוזט שלעפּן דאָס זינלאָזע לעבן, מיר האָבן ווי שאָטנס, — נישט פון דער וועלט — מאַכטלאָז און פאַרשטומט זיך אַרומגעשלייכט, נישט האָבנדיק קיין ברעקל אויסזיכט, נישט נאָר אַקטיוו אַנטיילצונעמען אין וועלכע ס׳איז נקמה־אַקטן קעגן די מטורף׳דיקע מענטשן־פרעסער, נאָר אַפילו נישט דעם מינדעסטן שאַנס פּאַסיוו צו דערלעבן די נקמה אינעם גרעסטן, וואַנזיניקסטן באַרבאַר פון אַלע צייטן און אין זיינע מיטהעלפער.

ווייל, פון אַלע געטויטעטע, אָפּגעטעמפטע געפילן, — דאָס איינאונאיינציקע, וואָס איז אונז געבליבן, איז געווען דאָס געפיל פון גרענעצלאָזן האַס און נקמה, וועלכעס איז געווען אימשטאַנד, פּאָטענציעל, אין אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד אויסצוברעכן, ווען ס׳וואָלטן עקזיסטירט די מינדעסטע אָביעקטיווע באַדינגונגען דערצו ביי אונזער אוממיטלבאַרער סביבה. נישט נאָר צוליב אַפּאָלאָגעטישע טעמים, כדי זיך ריינצווואַשן פונעם פלעק פון „צאן לטבח יובל״, ווערט דאָס געזאָגט — נאָר כדי פעסטצושטעלן אַן אומדערשיטערלעכע היסטאָרישע ווירקלעכ־קייט אַ ווירקלעכקייט, וואָס האָט אין קיימען דערשטיקט יעדן עווענטועלן געדאַנק וועגן ווידער־שטאַנד, איידער וויפל ער האָט עקזיסטירט.

צום גרויסן אומגליק און שאַנדע, נישט נאָר אונזערע, — אפשר בכלל נישט אונזערע — נאָר בעיקר פון דער אַזייגערופענער „קולטור־וועלט״, איז דער געדאַנק פון ווידערשטאַנד אין אונזערע ספּעציעלע פויליש־סטאַשעווער פאַרהעלטעניסן אַן אומדערגרייכבאַרע, דאָן־קישאָטישע אילוזיע געווען.

ווייל די ווירקלעכקייט איז געווען אַזוי גרויזאַם, אַז בעת איין טייל פון דער פוילישער באַפעלקערונג איז געווען, אין בעסטן פאַל, גלייכגילטיק, פּאַסיוו צו אונזערע צרות און אומקום, אַחוץ געציילטע יחידים, הסידי אומות העולם, וועלכע האָבן, נאַטירלעך, נישט געקאָנט ענדערן די אַלגעמיינע לאַגע — האָט דער צווייטער טייל אָפן און אַקטיוו, אינספּירירט פון אַן אינער־לעכן דראַנג, מיט התלהבות מיטגעאַרבעט מיט די אָקופּאַנטישע רוצחים, אויסליפערנדיק פאַר אונזערע אויגן יעדן ייד, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט.

*

און דערווייל האָבן די נאַצי־האָרדן מאַרשירט פון נצחון צו נצחון. דערטרונקנדיק איין קהילה נאָך דער אַנדערער אין ים׳ען פון שמוץ, טרערן און בלוט.

און זייערע קרבנות: כשר׳ע, תמימות׳דיקע יידן, קדושים וטהורים, וועלכע זענען אַ שרעקלעכן „פאַרברעכן״ באַגאַנגען, אַ פאַרברעכן, פאַר וועלכן ס׳איז נישטאָ קיין שום כפרה —

ווייל זיי זענען געבוירן געוואָרן אַלס קינדער פון אַן אַלטער נאָבעלער ראַסע, דער ייִדישער ראַסע, אויף וועלכער ס׳איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אַן אורטייל פון אַבסאָלוטער פאַרניכטונג.

און נישט באַהאַלטענערהייט און צופעליק איז דאָס שוידערלעכע פאַרברעכן באַגאַנגען געוואָרן. אָפן, אין פאַרלויף פון יאָרן, ווי מיט דער שטומער הסכמה פון די וועלט־מנהיגים, וועלכע האָבן נישט געטון דאָס מינדעסטע, כדי דאָס פאַרברעכן צו פאַרהינדערן, ווייניקסטנס צו באַגרענעצן. די דאָזיקע שאַנד־טאַט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט קאַלט בלוט און אָרגאַניזירט, מיט פאַרשאָלטענער דייטשער פּינקטלעכקייט און מיט אַ גרויזאַמקייט, וואָס האָט נישט איר גלייכן אין דער מענטשלעכער געשיכטע.

בעת מיר דערמאָנען יענע ביטערע, שרעקלעכע טעג, כדי זיך צו פאַרייניקן אין אונזער זכרון מיט די נשמות פון אונזערע קדושים, וואָס זענען פון אונז אומזיסט און אומנישט אַוועק־געריסן געוואָרן:

יענע טעג — ווען אין דרויסן האָט געבושעוועט די שווערד און אין די שטובער דער פחד;

יענע טעג — ווען אין דער פרי האָט מען געבעטן ס׳זאָל שוין קומען די נאַכט און ביי־נאַכט ס׳זאָל שוין קומען דער מאָרגן;

יענע טעג — ווען גאָטספאַרכטיקע, תמימות׳דיקע יידן האָבן קעגן דעם רבונו־של־עולם די שווערע, האַרץ־רייסנדע — ליידער נישט הימל־שפּאַלטנדיקע — באַשולדיקונג געשליידערט: פאַרוואָס און פאַרוועמען האָסטו אונז אַזעלכעס געטון? פאַרוואָס און פאַרוועמען האָסטו יעדן פאָלק זיין פלאַץ צוגעטיילט — און נאָר דיין פאָלק ישראל האָסטו צו אונטערגאַנג פאַראורטיילט?!;

יענע טעג — ווען דאָס מאַסן־אומגליק, צרת־רבים, האָט נישט נאָר נישט געדינט אַלס אַ האַלבע טרייסט, נאָר אדרבא — דאָס איז טאַקע געווען דער מקור פון טיפער, שווערער זאָרג, פון שרעקלעכן יאוש, טאָמער, חס־ושלום, — נצח ישראל כן ישקר! טאָמער, חס־וחס־ושלום, וועט זיך דער לעצטער יידישער פונק אויסלעשן און מיר וועלן אינגאַנצן אָפּגעמעקט ווערן פון דער ערד!

ווייל פון איין זייט פון דער באַריקאַדע האָט —

אַ בייזוויליקער רעזשים, אויסגעשטאַט מיט דעם געפערלעכסטן כלי־זין, גרענעצלאָז געהערשט איבער אַלע אָקופּירטע געביטן;

אַ בייזוויליקער רעזשים, וואָס האָט מיט מעפיסטאָפעלישער פערפידיע און סאַדיזם אויסגעפירט די נידערטרעכטיקסטע געמיינקייטן — אַן יעדן מענטשלעכן געפיל;

אַ בייזוויליקער רעזשים, וואָס האָט זיין כעס, בעיקר, געוואָנדן קעגן אונזער צוויי־טיקטן, פאַרפייניקטן פאָלק, און וואָס האָט דעם פעסט־אַנטשלאָסענעם באַשלוס געפאַסט: צו פאַרניכטן מענער, פרויען און קינדער — ביז צום לעצטן;

אַ בייזוויליקער רעזשים, וועמעס טעכנישע מיטלען — די מאָדערנסטע, וועמעס שיטה — גלענצנדיקע אָרגאַניזאַציע, אָרדענונג און פּינקטלעכקייט, וועמעס שותפים — אויס־ווורפן פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט פון די אָקופּירטע פעלקער, אויסוואורפן, וועמעס בלוט־דורשטיקע אינסטינקטן זענען אין נאָרמאַלע צייטן געשלאָפן, אָבער אין די דאָזיקע שטראָפנדיקע טעג האָט די חיה דערוואַכט, פון די קייטן פון געזעץ זיך באַפרייט, און מיט קראַפט, התלהבות

און פאַנאַטיזם אַלס גלייכע שותפים צו דער מלאכה צוגעטראָטן — צו דער שמוציקער מלאכה פון מאָרד און פאַרניכטונג.

און פון דער צווייטער זייט פון דער באַריקאַדע:

דאָס יידישע סטאַשעוו, וואָס איז באַהערשט געוואָרן, אין פאַרלויף פון די העכער דריי יאָר טמאָ׳דיקער אָקופּאַציע, דורך דעם סיסטעם פון „טייל און הערש” און דורך טויזנט אַנדערע היג־טערליסטיק־פאַרברעכערישע וועגן, פונעם דערדריקנדיקן געפיל, אַז ס׳איז נישטאָ קיין שום מעגלעכקייט אויסצומיידן דעם ביטערן שיקזאַל, וועלכן דער מערדער־אָקופּאַנט האָט פאַר איר באַשטימט;

דאָס יידישע סטאַשעוו, וואָס איז מיט פּרעזיצער פּלאַנמעסיקייט דערפירט געוואָרן צום מצב פון אַבסאָלוטער אַפּהעטיקייט און האָפענונגסלאָזיקייט.

דאָס יידישע סטאַשעוו, פאַר וועמען די קללה פון דער תוכחה: „והיו חייך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך” איז נישט געווען סתם אַ מליצה, נאָר, אדרבא, די, מיט אַלע אַנדערע קללות פון דער תוכחה צונאַמענגענומען, האָבן נאָך אַ שמינית שבשמינית נישט אויסגעשעפּט די טראַגישע ווירקלעכקייט — אַ ווירקלעכקייט, וואָס האָט יעדן טאָג, ווי דער מולך, געפאָדערט נייע קרבנות;

דאָס יידישע סטאַשעוו, וועמעס אַקטיווער טייל, די יוגנט, פּלאַנירנדיק, אין איר גרויסן יאוש, אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, און נאָכן ווענדן זיך צו די אַזוי־גערופענע „פּראָגרעסיווע” פּוילישע קרייזן, צו די קאָמוניסטן, — וואָס זענען אַליין פאַרפאָלגט געוואָרן פון אָקופּאַנט, — זיי זאָלן אונז, פאַר יעדן פּרייז, צושטעלן אַביסל געווער — און באַקומען די אָפענע, לאָקאָניש־ציניש תשובה: „מיט יידן ווילן מיר קיין שום קאָנטאַקט נישט האָבן און איר האָט פון אונז גאָרנישט צו דערוואַרטן!”;

דאָס יידישע סטאַשעוו, וואָס איז נישט נאָר נישט געוואָרן דערמוטיקט פון דער אויסער־לעכער וועלט, נאָר, אַדרבא, האָט זיך געזען אין סאַמע מיטן פון אַ טויט־פיינטלעכער באַפעל־קערונג, וואָס האָט, אין איר מערהייט, מיט אָפענער שאָדנס־פרייד, קאָלאַבאָרירט מיטן אָקופּאַנט, מיטן בפירוש׳ן ציל צוצואיילן דעם פּראָצעס פון אונזער פאַרניכטונג;

דאָס יידישע סטאַשעוו, וואָס איז געוואָרן אויסגעליפערט לשבט או לחסד צו די „ס.ס.”, „שופּאָ”, כל־המינים פּאָליציסטן און סתם־זאָאָלאָגישע פאַרברעכער;

דאָס יידישע סטאַשעוו, — לאחר יאוש׳דיקע שאָטנס פון אַן אַלט־איינגעזעסענער קהילה, וואָס איז פון אונז אויף אַזאַ דראַמאַטישן אופן אָוועקגעריסן געוואָרן אויף אייביק, שאָטנס, אונטערגעיאָגטע דורך דעם אומאויפהערלעכן רוף: „ווייטער מאַכן”, מצד די נייע הערן, וועלכע האָבן אַבסאָלוט געהערשט איבער טויט און לעבן;

דאָס דאָזיקע יידישע סטאַשעוו האָט מער נישט געהאַט קיין כוח צוליידן, צו קעמפן, איר ווידערשטאַנדס־קראַפט איז געבראָכן געוואָרן און דאָס הייפל איבערגעבליבענע האָט זיך הילפלאָז, ווילנלאָז, מאַכטלאָז איבערגעגעבן דעם אומפאַרמיידלעך־אומ׳ברחמנות׳דיקן גורל.

אין דער דאָזיקער פּסיכיש־דערדריקנדיקער אַטמאָספער האָבן מיר ווייטער, ווי איבער־געוואַלט, געשלעפּט אונזער געשמאַקלאָזן, תכלית׳לאָזן לעבן און געוואַרט אַן גלויבן, און געהאָפט אַן האָפענונג, אַז אפשר וועט זיך דאָך באַווייזן אַן אומנאַטירלעכער נס, און מיר,

די איבערגעבליבענע פון א גרויס, נאָבל פאָלק, באַשמוצטע, געשענדעטע, טרייסטלאָזע, וועלן זוכה זיין צו זען מיט די אייגענע אויגן די דערפילונג פונעם לעצטן, איינאונאייניציקן ווונש, געבעט און סאַטיספאַקציע — די אומגעזעטיקטע נקמה!

✶

און אַנדענק־אוונט פאַר אונזערע מאַרטירער־קדושים איז נישט דער געאייגנעטער פּלאַץ אַרויסצוברענגען פּראָבלעמען, וואָס קאָנען אַרויסרופן שטרייטיקייטן. זאָל מיר דערלויבט זיין אין דעם צוזאַמענהאַנג, צו ציטירן אַ ווונדערבאַרן מדרש־אַגדה פון פּרשת בראשית. ס'איז אַ באַקאַנטע קושיא: פאַרוואָס ווערט יעדער טאָג פון די ששת ימי בראשית (6 טעג פון וועלט־באַשאַף) פאַרענדיקט מיט דער פעסטשטעלונג: „וירא אלוקים כי טוב" (און דער רבונו של עולם האָט געזען, אַז אַלץ איז גוט), בעת אינעם צווייטן טאָג פון דער בריאה פעלט די דאָזיקע פעסטשטעלונג? זאָגט דערויף דער מדרש: וואָס איז באַשאַפן געוואָרן אינעם צווייטן טאָג? — דער הימל. וואָס איז די אויפגאַבע פון הימל? — להבדיל בין מים עליונים למים תחתונים (פונאַנדערצוטיילן די אויבערשטע פון די אונטערשטע וואַסערן). און היות יעדע פונאַנדער־טיילונג איז דאָך אין קעגנזאַץ צו אחדות און שלום, קאָן נישט דער רבונו של עולם, וואָס איז דער סימבאָל פון אחדות און שלום, דעפינירן אַלס גוט אַ זאַך, וואָס איז דער אַנטי־טעזיס פון די דאָזיקע אייגנשאַפטן.

דער פּרינציפּ, וואָס קומט צום אויסדרוק אינעם דערמאָנטן מדרש, דאַרף זיין דאָמינירנד אין אַלע אונזערע מעשים. מיר וועלן אָבער נישט זיין אויפריכטיק מיט זיך אַליין, אויב נאָכן

נשיאות עצרת האזכרה ה־10 לחורבן סטאשוב — פּרעזידיום פון דער 10־טער טרויער־אַקאַדעמיע פון חורבן סטאַשעוו.

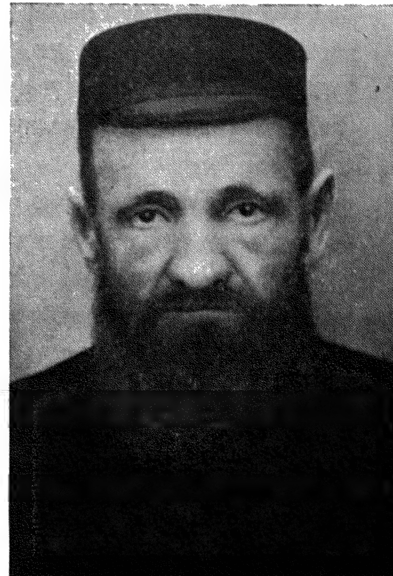
אַנאַליז פון דער אויבן־געשילדערטער היסטאָרישער ווירקלעכקייט. אַלס רעזולטאַט פון וועלכער דער אָפּגרונט האָט זיך אויפגעעפנט פאַר אונזער פאָלק און אונזער סטאַשעווער קהילה — אַן אָפּגרונט, וואָס האָט איינגעשלונגען 6/7 פון אונזער פאָלק אין אָקופּירטן נאַצי־אייראָפּע — וועלן מיר אַליין אונזערע אויערן זיך פאַרשטאָפּן און דאָס האַרץ פאַרהאַרטעווען, כדי צו פאַר־טישן דעם מוסר־השכל, וואָס מיר האָבן צו לערנען פון דער דאָזיקער היסטאָרישער דראַמאַ־טישער ווירקלעכקייט.

אויפן הינטערגרונט פונעם מאַסן־מאָרד איבער אונזער פאָלק, איבער אונזערע נאָענטסטע און טייערסטע — האָבן מיר קיין שום רעכט אויף פיינשמעקעריי און אויסמיידן זיך גריבלען אין די אָפּענע, שמערצלעכע וווּנדן. ווי דער כירורג שניידט אינעם לעבעדיקן קערפּער, אַזוי זענען מיר פאַרפליכטעט מיט קאַלטער, ניכטערנער, אַכזריות׳דיקער לאָגיק דעם אַנאַליז פונעם גע־שעענעם צו מאַכן, לערנען די לערע פון דער טראַגישער פאַרגאַנגנהייט און אַנטשפּרעכיקע קאָנסעקווענצן פאַר דער צוקונפט אַרויסציען. און אויב דאָס איז דער וועג, וועלן מיר מסתמא פאַרשטיין זיך אויפהייבן איבער די פּסיכישע און אידעאָלאָגישע אונטערשידן, וועלכע האָבן פאַר דעם אומגליק געטיילט איין ייִד פון אַנדערן, איין ציוניסט פון צווייטן.

לאָמיר זיך מודה זיין, און שלאָגן על חטא שחטאנו, אין אונזער קורצזיכטיקייט, קעגנאיבער דעם ייִדישן פאָלק, אַנאַליזירנדיק יענע געשעענישן, פון אַ היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, קאָנען מיר זיך לייכט איבערצייגן ווי ווייט מיר זענען געווען פאַרבלענדט, ווי ווייט מיר האָבן נישט פאַרשטאַנען די צייט־סימנים, און די מיט בלוטיקע אותיות אויסגעקריצטע אויפשריפטן: „מנא, מנא, תקל ופרסין”.

און אויב ס׳האָט זיך יאָ געפונען איינער אַ דניאל, אַ וויטזיכטיקער, וועלכער האָט מיט זיין אַדלער־בליק געזען, וואָס דער גאַנצער דור האָט נישט געזען, און אַרויסגעבראַנגט דעם געדאַנק פון רעטונג פאַר יעדן פּרייז, דורך אַלע וועגן און אַלע אומשטענדן, כ׳מיין דעם דרייסטן, רעוואָלוציאָנערן געדאַנק פון עוואַקואַציע, האָבן מיר אַלע פון אים גע׳חוזק׳ט. מיר די בלינדע — פון אים דעם זעער, וועלכער האָט, דער איינציקער, דערשפּירט די געהיימניסן פון יענע, ביטערע צוקונפטס־טעג, אַנווייזנדיק דעם איינציקן וועג פון מאַסן־רעטונג.

צו אונזער גרויסן באַדויערן, קאָן מען נישט צוריקרוקן די רעדער פון דער געשיכטע. ס׳האָט אויך נישט קיין זין צו מאַכן חשבונות אויפן גרונט פון — „ווען מיר וואָלטן אַנדערש געהאַנדלט”. אָבער מיר זענען פאַר קיין פאַל נישט באַפרייט, אַדרבא, ס׳איז אונזער הייליקע פליכט — פאַר דעם אויסגע׳הרג׳עטן ייִדישן פאָלק פון איין זייט און פאַר די צוקונפטיקע דורות פון דער אַנדערער זייט — טיף אַריינצודרינגען און צו פאַרשטיין, נישט נאָר אין די אַנדענק־טעג, אָבער בעיקר אין די אַנדענק־טעג, די לערע און מוסר־השכל פון די געשעענישן אין יענע ביטערע שטראָף־טעג.

השם יקום דמי:

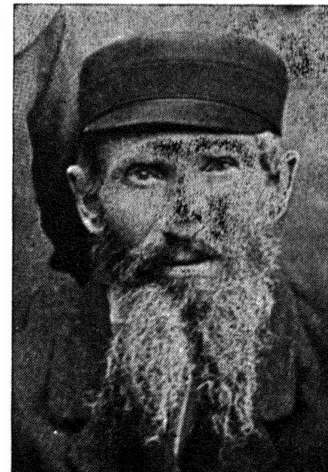
הורי: **ר׳ אלתר אליהו**
נספה במחנה פוניאטוב, ה׳ מרחשון, תש״ד
שרה גילה
נחנקה בבונקר, י״א כסלו, תש״ג

אחי: **יהודה שבתי** ורעייתו: **זושיא**
שתי בנותיו: **ארנה ופילה**
נספו בטראנספורט מקראקוב

חיים צבי ורעייתו: **אסתר**
(מבית ר׳ דוד **אפלבוים** מקלימונטוב)
שני בניו: **ישראל ויעקב**
נספו בטראנספורט מלאגוב

אחיותי: **לאה**
נספתה בטראנספורט מצוזמיר — ה„יודנשטאט״
הניה ורחל
נספו במחנה פוניאטוב, ה׳ מרחשון, תש״ד

המספיד: בנם ואחיהם **אלחנן ארליך** — גבעתיים

לזכר עולם

להורינו:

ר׳ יצחק דיזנהויז
נפטר בישראל

ברינדל
נפטרה בשיקגו ב־1960

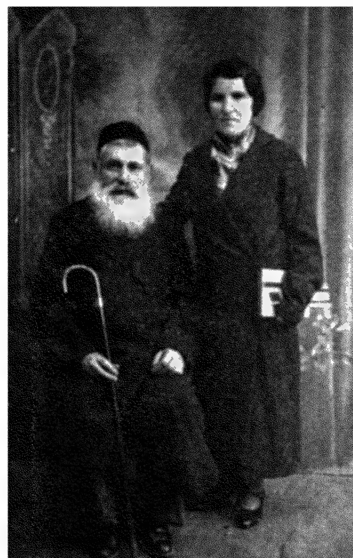
ולכל בני משפחתנו,
שהועלו על המוקד
על־ידי קלגסי היטלר.
ה. י. ד.

מנציחים:

יהושוע דיזנהויז, ז״ל — שיקגו **יעקב שילר** — ניו־יורק **אסתר גיטל ומרים** — ישראל

לזכר עולם

להורינו: מרדכי וחנה גולדבסר

לאחיותינו: לובה, בילה, שפרה, אלטה — חלקו את גורל עדת סטאשוב כולה

המנציחים: דוד וטובה גולדבסר — נגבה

לזכרון עולם

הורים: פנחס ופרל וינברג

האחים: דן
קלמיש ורעייתו דבושה

והילדים: גיזה׳לה ופנחס

המנציחים:

לאה ויל־וינברג — תל־אביב
משה כרמי־וינברג — יד־מרדכי

מצבת עד

להורי:

מוטל (שוחט) וחנה בלוך

לאחיותי:

הדסה, פעסל, בלומה, ריווה — נספו מידי הנאצים

המנציח: ישראל בלוך — ירושלים

לזכר בני משפחתנו שנספו בידי הנאצים

הורינו היקרים: **שמואל ושמחה בוכמן**

אחינו: **נתן**

אחיותינו: **לאה, חיה ובעלה, מאיר גלדשטין, ובנם שלמה**

נמסר על־ידי הבנות והאחיות:
פיגה, הניה ורבקה — קיבוץ אילון

צום אייביקן אנדענק פון

דוד אייזנבערג
געשטאָרבן אין וואַרשע, נאָוועמבער 1939

זיין פרוי: **טעמע**
אומגעקומען בעת דער „אויסזידלונג" אין סטאַשעוו

זייערע קינדער: **שלמה מלך**
גורל נישט באַקאַנט

פיגה׳לע, מלכה׳לע און רחל
געפאַלן אין וואַרשעווער געטאָ

אין טיפן טרויער פאַרבליבענע טעכטער, זין, שוועסטער און ברידער:
סאבינע לענקאוויצקא — לעאָן אייזנבערג
מאניע פלאָוויק — משה אייזנבערג
בעלא ראָזנפעלד

לזכר עולם

לר׳ יחיאל דיזנהויז וכל משפחתו
נספו בזמן הגירוש בשנת 1942

נמסר על־ידי הבת:
פולה דיזנהויז־יקובוביץ

לזכרון נצח

להורינו: **יעקב וחיה גולדברג**

אחיותינו: **איטה, רבקה וחנה**

ילדיהן: **בלומה ואפרים ויל**
אפרים כ"ץ

המנציחים: **אליעזר ושמואל גולדברג**
תל-אביב, ירושלים

לזכר עד

לחיים ומניה גולדפרב

ובתם: **רחצ'ה**
נפלו מידי הצוררים.

מנציחים: **שרה נשיגולדפרב — קנדה**
ליאו גולדפרב — קנדה
טוביה ניסנגרטן — ישראל

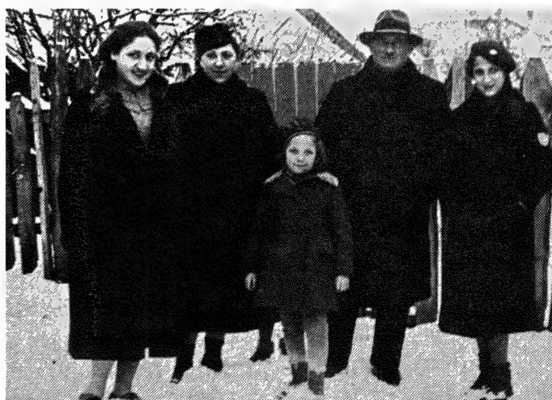

השם יקום דמי:

הורי: אנשל וסאלה הימן
אחותי: אסתר
נספו בדרכם האחרונה ביום ה„אקציה"

אחי: יוסף
אהרון
נפחו את נשמותיהם במחנה סקארז'יסק

המנציחים: שלמה ואלימלך הימן — ישראל

לזכרון עד

להורי: יצחק ופרל טוכמן

אחיותי: גולדה וצילה
ולאה ויטנברג
נספו מידי הצוררים.

המנציח:
שמעון טוכמן — ירושלים

אין אייביקן אָנדענק פון
אונזערע ניטאָ פאַרגעססענע
פאָטער און מוטער:
מרדכי און איידל וואַגנער
געשטאָרבן אין סטאַשעוו

ברידער:
יעקב און הערשל
מיט זייערע משפחות
אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

איבערגעגעבן דורך די שוועסטער און טרויער:
גיטל סאָסעוויטש — ישראל
רוזשע טשאַפּניק — בוענאָס-איירעס, אַרגענטינע
חיה'לע קראַקאַוער, שרה וואַלדמאַן
און לאה שטיינהאַוז — סאַן פּאַולאָ, בראַזיל
אסתר ריינשטיין — מאָנטעווידעאָ, אורוגוואַי

מצבת עד

לאבא: **אליעזר**
נפטר בשנת 1937

לאמא: **ליבה**

אחות: **גיטל**

נספו בשואה ביום „הגירוש" מסטאשוב

המנציח: יואל פישוף — חדרה

לזכרון עד

להורי: **רחל ויצחק וינבוים**

אחי: **נחום ויוסף**

אחיותי: **פרידל ובילה**

נספו בשואה על־ידי הנאצים

המנציחה:
מאטל וינבוים־פישוף — חדרה

צום אייביקן אָנדענק פֿון אונזערע טייערע עלטערן:

בערל אוןביילע זיסמאן

און יונגע קינדערלעך:

פישל און שרה׳לע

ה. י. ד.

איבערגעגעבן דורך די אין טרויער פֿאַרבליבענע קינדער, שוועסטער און ברידער:

שלמה און חיה זיסמאן — סאַן־פּאולא, בראזיל

איידל, רחמה און נח זיסמאן — ישראל

לזכר אבינו, היקר באדם:

אברהם מרדכי סולניק

נפטר ללא עת ב־1924

אמנו:

הנה

נשרפה בכבשני אושוויץ

אחינו:

קלמן

נפל כפארטיזן ביערות סטאשוב

שמעון

למותו הטראגי בערבות רוסיה בשנת 1942

אחותנו:

שינדלה

נרצחה על־ידי הפושעים הנאצים בסטאשוב.
לא נשכח את שואת ישראל ולעולם נזכור את
יקירינו — אשר בחייהם ובמותם לא נפרדו.

נמסר על־ידי:

לאה איטה רהזן (סולניק) ומשפחתה

טורונטו, קנדה

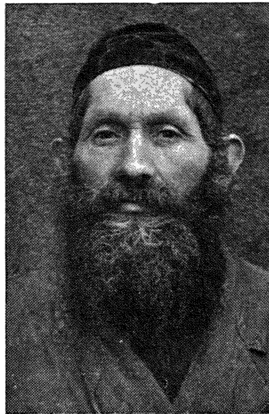
חיה קצנק (סולניק) ומשפחתה

היפה, ישראל

צבי סולניק ומשפחתו

בית־אלפא, ישראל

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזער ליבן פאָטער:
זאב וואלף סאסעוויטש
געשטאָרבן אין סטאַשעוו

מוטער:
בלומע העניע

שוועסטער:
ברײַנדל, צביה און אסתר
מיט זייערע משפחות
רייזל און שפרינצע

ברידער:
מלך און יחיאל
אומגעבראַכט פון די היטלער־רוצחים
ה. י. ד.

איבערגעבליבענע קינדער, ברידער און שוועסטער אין טרויער:

נחמיה סאסעוויטש
נעמי אייזנער — שיקאגא, פאַר. שטאַטן
מרדכי סאסעוויטש — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

אונזערע עלטערן: **מאיר און אסתר שרה מאנדעל**

שוויגער עלטערן: **ישראל און חיה שטארקמאן**

געשטאָרבן אין סטאַשעוו

איבערגעגעבן דורך: **אלימלך און בלומע מאנדעל** — ישראל
דוד מאַנדעל — סאן פאולא, בראזיל

מצבת עד לזכר

אבינו: **איזיק פוקס** נספה בצוזמיר ה„יודנשטאט"
אמנו: **דבורה** נספתה בבונקר, ד׳ כסלו, תש״ג
אחינו: **דוד** נספה ביערות הסביבה, ה׳ אדר, תש״ג

בעל לב יהודי חם, טוב־לב ורגיש לעוול היה אבא נכון לבוא לעזרת הזולת —כל־אימת שמצווה זו נזדמנה לידו. הכרתו הלאומית המפותחת הביאה אותו — באופן טבעי — למזרחי, שעל עסקניו נמנה. היה גם חבר הנהלת בנק ספולדז׳ילצ׳י.

ה. י. ד.

המנציחים: **שושנה שבת־פוקס**
משה פוקס — ישראל

לזכרון עד
לבת־שבע פלדברג־ליפמן

לבתי:
יהודית
ולאטל רחל
ליפמן

נספו כ״ה מרחשון בכמיאלניק

המנציח: **יהודה פלדברג — ישראל**

מצבת זכרון

לישראל ושינדל אולסטר

לבניהם:

פיגה, הרשל ופסח

למלכה ושמעון בלמן ומשפחתם

נספו מידי הצורר הנאצי

מנציחים:
שושנה שבת־פוקס
משה פוקס — ישראל

לזכרון עד

לסבא: ר' מוטל פורשטיאר

נמסר על־ידי:
יעקב שילוני — גן־שמואל, ישראל

יזכור

להורי: מנחם מנדל וחנה רושר
לאחי: צבי יעקב
אבדו בידי הצורר הנאצי
ת. נ. צ. ב. ה.
המנציחה: לאה פיגנבום־רושר — תל־אביב

מצבת זכרון

להורינו:
אברהם יוסף וחיה רוטנברג
לאחותנו:
בלומה'לה, בעלה, יוסף שפינראד,
ולבנותיהם: שרה ומרים

לאחינו:
ליב מוניש
מרדכי, רעייתו אנקה, וילדתם לוסיה
נפלו במרד גיטו ורשה

נמסר על־ידי:
משה רוטנברג — חיפה   שמחה רוטנברג — טורנטו, קדנה   אסתר רוטנברג־זיטקובסקי — נתניה

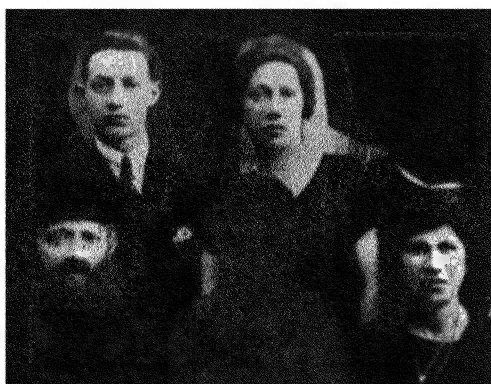
לזכרון עד

לאמנו: **חיה רחל וינשטוק**
נפלה בידי רוצחי עמנו בזמן הגירוש מסטאשוב

לאחותנו: **הנדלה**
נספתה במחנה פוניאטוב, ה׳ מרחשון, תש״ד

נמסר על־ידי:
יחזקאל וינשטוק — קנדה
אסתר וינשטוק — ניו־יורק
יחיאל וינשטוק — ישראל

לזכר עולם

להורינו: **ברל ואסתר׳ל סולאז׳**

לאחותנו: **שינדל**
נספו בגירוש מצוזמיר

לאחינו: **יחיאל**
נספה במחנה פוניאטוב, ה׳ מרחשון, תש״ד.

לגיסנו: **יוסף מאיר**

תהא נשמתם עדן

נמסר על־ידי:
טובה, פרומה, גימפל ושפרה — ישראל

לזכר עולם

ההורים:
חיים ובילה שטרוזנברג

האחות:
רחל

האחים:
אברהם ויהושע

מנציחים: **קרולנה, מלכה, צפורה, צבי ושלמה שטרוזנברג — ישראל**

לזכרון עד

ליוסף וחוה איזנברג
לטובה פלדברג
למשה ויטנברג
לאסתר הופמן
נספו בידי הנאצים

המנציח: **יהודה פלדברג — תל־אביב**

לזכרון נצח

להורי:
בריש וצירל כץ

לאחי:
שמואל וישראל
נספו מידי הנאצים.

המנציחה:
פולה זיטמן־כץ

למזכרת נצח

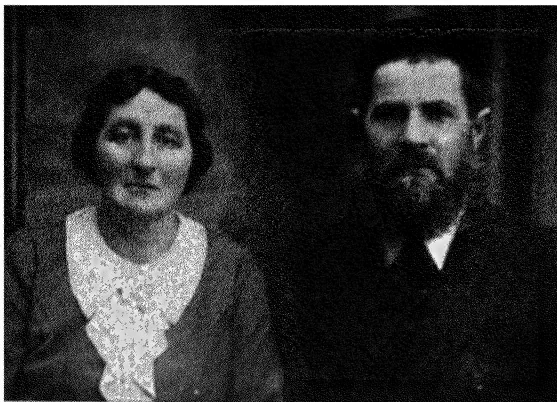
להורי:
ראובן זאלה ופסל ויטנברג

לאחיותי:
רחל, בעלה **אלתר בינשטוק**
ושני ילדיהם **ריזל וצפורה**

לאחי:
יצחק ויוסף
משה וצירל וילדם

נספו בידי הנאצים

המנציח:
יהודה ויטנברג — תל־אביב

לזכר עולם

להורים:
יעקב ורבקה קווכוביץ

לאחים:
אליעזר, אשתו **חנה**
הילדים:
היה ולאה
משה, אשתו **לאה** ושני בניו

לאחות:
שינדלה

לסבתא:
שרה

לדודה:
מרים ובנה **יעקב**

נספו על־ידי הנאצים ועוזריהם.

המנציחים:
נחמיה, טובה, יצחק, לאה
ישראל

מצבת עד

קופל ופרימיט רוטנברג ודודם

נמסר על־ידי:

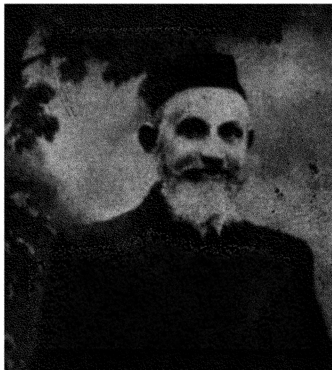
אברהם רוטנברג — תלמי־אליעזר

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזערע ליבע עלטערן:

מרדכי און שרה ראזנבוים

אומגעקומען דורך די רוצח'ישע היטלער־הענט

איבערגעגעבן דורך:

שלמה מאיר ראזנבוים — מאָנטעווידעאָ, אורוגוואי

ישראל ראזנבוים — פתח־תקוה, ישראל

לזכר עד

להורינו:

מוטל וליבה לאה שטינברג

לסבתא:

פירל זלצברג

לאחינו:

שמעון

נרצחו על־ידי הנאצים

בזמן ה„גירוש" מסטאשוב

נמסר על־ידי:

אידה, יחיאל ורבקה שטינברג — ישראל

לזכר עד

להורי: ברל וליבה שטינפלד

לאחייתי: מלכה ואסתר

נספו על־ידי הצורר הנאצי.

לסבא וסבתא: ליביש וחנה גולדפלוס

נפטרו בסטאשוב.

המנציח:
יוסף שטינפלד — רמת־גן, ישראל

לזכרון עולם

להורי: שמואל יעקב ופיגה מלכה שפיגל

לאחי: אבא ומשה

לאחיותי: מרים וגיטל

ליהושע ואתל פודשבה

לילדיהם: בת־שבע ואלתה

לשמחה ופיגל פודשבה

נספו על־ידי הנאצים.

המנציח: דוד שפיגל — גבעתיים, ישראל

מצבת עד

לזכר בני משפחותינו, וששת המיליונים מבני ישראל, שנפלו קרבן לשלטון הזוועה על לא עוול בכפם.

ונקם ישיב לצריו... כי דם־עבדיו יקום
(דברים. ל״ב, מ״ג)

המנציחים:

קלמן ברגר — טורונטו

נפתלי פרידמן — טורונטו

ניסקה רוטנברג — טורונטו

י. רוטנברג — טורונטו

א. רוטנברג — לוס־אנג׳לס

ב. רוטנברג — לוס־אנג׳לס

צום הייליקן אַנדענק פון אונזערע נאָענטסטע, וועלכע זיינען אַזוי בעסטיאַליש אַוועקגעריסן געוואָרן אין זייער בליענדיקן עלטער.

אונזערע עלטערן:

לייביש און **אסתר אונגער**

ברודער:

ישראל, פרוי און קינדער

אהרן און **נעשע יאַראָסלאַווסקי** און פאַמיליע

קלמן און **צירל לעווקאָוויטש** און פאַמיליע

שמואל און **חיה געלבערג** און פאַמיליע

קאַפל אונגער

יהי זכרם ברוך!

די קינדער, שוועסטער און ברידער:

משה און **רייזל גולאַ**

הערשל און **מערי אונגער**

משה און **רבקה אונגער**

צום אייביקן אַנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

יעקב און **חיה באַמשטיק**

ברידער:

שמואל און **לייביש** און שוועסטער **אלטע**

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען!

זון און ברודער:

זלמן באַמשטיק — דאַנס וויא אנטארא

צום אַנדענק פון אונזערע טאַטע־מאַמע:

משה און חנה אייזנבערג

ברידער:

ישראל, ירחמיאל און מאיר

זיי וועלן אייביק געדענקט ווערן

פון זייערע קינדער און שוועסטערן:

פייגעלע ראָזנגאַרטן · טאראנטא

בתיה (בעטשל) · תל־אביב

אין אייביקן אַנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

הערשל און **חנה בלוואָל, ז״ל**

ברידער:

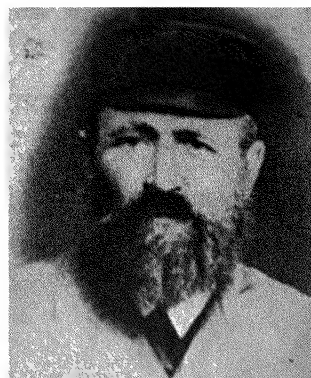
יצחק, יוסף, אהרן, משה

שוועסטערן:

שרה און **עטל ע״ה**

איבערגעגעבן דורך:

חיים בלוואָל — טאראנטא

לזכרון נצח

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן און משפּחה:

עלטערן:

ר׳ יעקב און מינקע בלום

געשטאָרבן אין סטאַשעוו.

ברידער:

לייביש בלום, זיין פרוי פייגע

און קינדער:

אַלטע, מינקע און איטאַלע

משה בלום, זיין פרוי חיילע

און קינדער:

יהושע, מינקע און אסתר

אייער מאַרטירער טויט דורך די היטלער־מערדער וועלן מיר און דאָס גאַנצע יידישע פאָלק אייביק געדענקען.

איבערגעגעבן דורך:

בעריש, יוסף (דושא) און אלתר בלום

און ליבע אונגער — טאראנטא, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע
טייערע עלטערן און משפחה:

משה און **חיה שפרינצע בערמאַן**
געשטאָרבן אין סטאַשעוו.

ציביה און איר מאַן **אברהמ'לע ערליך** און **קינדער**
בריינדל מיט איר מאַן **זלמן מארדקאוויטש** און **זין**
פערל דבורה מיט איר מאַן **יעקב מאיר גאָלדמאַן**
אסתר מיט איר מאַן **קלמן מאַנדעלמאַן**
און אונזערע שוועסטער־קינדער:
רעילא און **מאיר בלומענפעלד**

אַלע אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים. הי״ד.

איבערגעגעבן דורך:

רבקה גאָרפינקעל — טאָראנטא
חיה גאָלדמאַן־וואָשצינאַ — טאָראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזער ליבער משפחה ע״ה

זיידע און באָבע:

מעכל און רישע גליקמאַן

פאָטער און מוטער:

חיים הערש
און **מושקיט שטערנבערג**

שוועסטער:

מרים

מיט איר מאַן.

שמואל לאווטשיק

קינדער:

מושקיטל און **יצחק יענקעלע**
אסתר

ברידער:

ישראל׳קע שטערנבערג מיט זיין
פרוי **מלכה** און טאָכטער
אבנר, פרץ גרושעפס און שוויגער
עלטערן: **שאול** און **טויבעלע** מיט זייערע
קינדער.

מיט אַ ווונד אין האַרצן וועלן מיר אייך
אייביק געדענקן!

אייערע:

אייניקל, טאָכטער, שוועסטער, פרוי און שנור מלכה
שטערנבערג־גליקמאַן און קינדער — **טאראנטא**
זון און ברודער אבע — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

וואָלף און חנה גאָלדהאַר

מוטער: **חיה גאָלדהאַר**

שוועסטער: **פערל, רחל, יענטל און ציפע עטל**

ברודער: **לייבל**

איבערגעגעבן דורך:

חיה, אסתר און יצחק גאָלדהאַר
טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק אונזערע טייערע עלטערן:

מאיר און חנה גאָלדהאַר

ברידער: **אהרן משה און אברהם**

שוועסטער: **עטקע, פרימיט און רבקה׳לה**

אַלע אומגעקומען פון היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן דורך:

ירחמיאל און חיה גאלדהאַר — טאראנטא

אונזער ליבער שוועסטער און מוטער:

שרה גראָסבערג

און קינדער:

חנה, משה און יעקב

אייביק וועלן מיר געדענקן אייער
באַרט־ערצערטיש און נישט פאַרגעסן
אייערע מערדער.

איבערגעגעבן דורך:

זון: יהושוע גראָסבערג — באפאלא, ניו־יאָרק
טאָכטער: מינקע שייפער — טאראנטא
ברידער: יוסף (דזשא) און אַלטער בלום — טאראנטא
שוועסטער: ליבע אונגער — טאראנטא

אונזער ליבער מוטער און שוועסטער:

איטע פעפערמאַן און טאָכטער ליפטשע

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקן.

איבערגעגעבן דורך:

זין:
יהושוע פעפערמאַן — טאראנטא
ד"ר אברהם פעפערמאַן — סאַן־פאולא, בראַזיל

טאָכטער:
מינקע סמיט — טאראנטא

ברידער:
אַלטער און יוסף (דזשא) בלום — טאראנטא

שוועסטער:
ליבע אונגער — טאראנטא

דליה און אברהם דיאמענט

מיט 5 פון זייערע 7 קינדער

דוד, יחזקאל, חיה, שמואל און פעסל

געפאַלן אַלס קרבנות פון בעסטיאַלישן נאַציזם.

דער ווייטיק איז אומהיילבאַר. אַלס איינציקע טרייסט קאָן נאָר דינען די האָפענונג, אַז מיר וועלן זיין דער לעצטער דור, וועלכער פילט דיליידן, וואָס מלחמה ברענגט מיט זיך.

כ׳גלויב, אַז נאָך די מיליאָנען אומשולדיקע קרבנות וועלן זיך ענדלעך איינשטעלן נאָרמאַלע פעלקער־באַציאונגען — און אַן אייביקער שלום וועט הערשן אויף דער וועלט.

איבערגעגעבן דורך: **ברײַנדל דיאמענט — טאָראָנטאָ**

צום אָנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן און משפחה:

לייבל און רייזעלע גלאַטשטיין

בלומע לעמבערג און קינד

אונזער באָבע ביילע בוכבינדער און פאַמיליע

אונזער ברודער מאיר, זיין פרוי חיה, און קינדער

אונזער שוועסטער אסתר און מאַן שלמה ברענזעל

אונזער שוועסטער רחל

אומגעבראַכט געוואָרן דורך די באַרבאַרישע נאַציס.

איבערגעגעבן דורך די קינדער:
האשו, שיינדעלע און ישראל׳יק
גלאַטשטיין — טאָראָנטאָ

צום אייביקן אָנדענק פון

רחמשע, טאָכטער פון יחזקאל הערשקאָוויטש

געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ

לאַנדסלייט און פריינט

לזכרון נצח

אונזערע ליבע עלטערן,
שוועסטער און ברידער:

הערשל
און
בלימטשע וואגנער

און טאָכטער:

גוטשע וואגנער

איבערגעגעבן דורך:

זון: נח וואַגנער

טעכטער: ליבע בלום, חיה ראָזנבלום

ברידער: אלתר און יוסף (דזשא) בלום — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק אונזערע ליבע עלטערן:

פסח אוןביילע רבקה ווארשאווסקי

ברידער:

לייביש, פרוי און קינדער

מרדכי און פלטיאל.

שוועסטער:

הינדע

אומגעקומען דו״ך די היטלער־רוצחים.

אין טרויער:

שמואל און שרה ווארנער

ווארשאווסקי — טאראנטא

יוכבד דייטלבוים —

מאָנטעווידעאָ, אורוגוואי

לזכר עולם!

אונזערע ליבע עלטערן:

וואלף און רחל כהן

מוטער: **איטע**

ברודער: **דוד**

שוועסטער: **באלטשע,**

מלכה מיט איר מאַן,

אביש און קינדער

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקן!

אין טרויער:

יעקב, אברהם, שמואל און פנחס כהן, יהודית בלומנשטיין,

שיינדעלע טענענבוים, שרה ווארנער — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פֿון אונזערע טייערע עלטערן:

אברהם און ציפּע וואגנער

שוועסטער:

חנה׳לה

ברידער:

בעריש מענדל מיט זיין פרוי, שרה לאה
און חיה׳לה

הערשל וואגנער און אברהם ריינשטיין

אומגעקומען פֿון די היטלער־רוצחים.
מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן.

צוועטל גיטל וואגנער־ראזנבערג — טאראנטא
אסתר וואגנער־אינגבער — טאראנטא
טעמא וואגנער־פרימאן — ניו־יארק
חיה׳לה וואגנער־לוסטיג — ניו־יאָרק

צום אָנדענק פֿון מיינע ליבסטע און נאָענטסטע, וועלכע זיינען אויף אַזאַ באַרבאַרישן אופֿן דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע באַנדיטן — צוליב דער איינציקער שולד, וואָס זיי זענען געווען יידן.

מיינע עלטערן:

זאלע און ביילע פריידל וויטנבערג

שוועסטער:

בריינדל, רבקה, באשע, איר מאַן ישראל אברהם,

זייערע טעכטער:

פעסל און בלימע

ברודער:

משה מיט זיין פרוי הדס

פעטערס, מומעס, קוזינעס מיט זייערע פֿאַמיליעס אין סטאַשעוו, לאָדזש, וואַרשע, קאָרעזוואַנק, סאָסנאָוועצ.

וועלוול וויטנבערג - וואורסטאָק

איך וועל אייך אייביק געדענקען

מיינע ליבע עלטערן:

יוסף און גאלדע וויינבערג

טייערע שוועסטער:

קריינדל, רוזשע, חנה, מלכה

און טייערע ברידער:

יחיאל, קלמן, מענדל

הי״ד.

טאָכטער און שוועסטער:

חוה וויינבערג־גרינבוים — טאראנטא

לזכרון נצח

ר׳ אליעזר ושרה רבקה וינברג

נפלו על קידוש השם ע״י הרוצחים הגרמניים.
תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים.

פילווערמאן — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

זלמן און פייגע ווייסבראט

ברידער: **פנחס און נאטע, מיט זייערע פאמיליעס**

און מיינע אַנדערע משפחה־מיטגלידער

אומגעקומען דורך די מערדערלעכע היטלער־הענט

איבערגעגעבן דורך:

מאיר ווייס — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

משה און רבקה זילבערשטיין.

שוועסטער: **דבורה, לאה און ראחטשע**

ברודער: **יחיאל**

איבערגעגעבן דורך: **ברכה און הערשל זילבערשטיין — טאראנטא**

לזכרון עולם

מיינע ליבע עלטערן:

אהרן און חנה זילבערבערג

איבערגעגעבן פון טאָכטער:

פייגל זילבערבערג־יאסקולקא — טאראנטא

צום אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

יצחק מאיר און הינדעלע זילבערבויגן

געפאַלן פון היטלערישע מערדער־הענט.

טאָכטער: **לאה ניחה קראקאווער**

זין: **משה און שלמה סילווער — טאראנטא**

צום אייביקן אָנדענק אונזערע ליבע עלטערן:

ישראל און רבקה יאסקולקא

שוועסטער:

ביילע און קיינדל

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען!

וואָלף, חנינה, געגענדל און

פערל יאסקולקא — טאראנטא

צום אָנדענק

פון מיין ליבן פאַרשטאָרבענעם מאַן:

בצלאל קראקאווער

געשטאָרבן דעם 23־סטן מאַרטש 1953, אין טאָראָנטא

איבערגעגעבן:

לאה ניחה קראקאווער — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

שמואל דוד און אסתר כּענטשינסקי

ברידער:

פנחס און פרוי, **ראדל**, און **קינדער**

קלמן און פרוי, **חיה**, און **קינדער**

מענדל

שוועסטער:

גאלדע, איר מאַן, **לאנדסמאַן**, און **קינדער**

מיין גאָטזעליקן מאַן:

מאיר הערשל קאָוויטש

איך וועל אייך אייביק געדענקן!

איבערגעגעבן דורך

רעגינע כּענטשינסקי־קריגשטיין — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

ר' יוסף ברוך הלוי לעוואָוויטש

(יאָסל הערשל קאַרעזוואַנקער)

געשטאָרבן אין סטאָשעוו שמחת תורה תש"ג

און רחל

ברידער:

בנציון מיט זיין פרוי **פעסקע**

און קינדער:

הערשל, יונה, דוד

איטשע, זיין פרוי **באַלטשע** און **צוויי טעכטער**

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער

איבערגעגעבן:

אלתר לעוואָוויטש — טאראנטא

חשם יקום דמם!

אונזערע ליבע און טייערע עלטערן:

ראובן און פייגע נאַכטיגאַל

אומגעקומען פון די היטלער־מערדער.

מיט אַ ווונד אין האַרצן וועלן מיר אייך אייביק געדענקן!

איבערגעגעבן דורך די קינדער:

חיה רעדליך, הניח אוויאַנד, שמעון

און יצחק נאַכטיגאַל — טאראנטא

געהייליקט זאָל זיין דער ליכטיקער אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

דוד און טילא סעגאַל

געשטאָרבן פאַרן קריג

שוועסטער:

יענטעלע, דבורה און ברודער עזריאל

אומגעקומען דורך די רוצח'ישע היטלער־הענט. הי"ד.

איבערגעגעבן דורך:

זון און ברודער ירחמיאל (ראַי) סעגאַל

שוועסטער: חיה'לה גרין און חנה'לה

ראָזנגאָרטן — טאראנטא

אין אָנדענק פון מיינע עלטערן:

ישראל אליעזר סעגאַל און מוטער גיטל

שוועסטער:

בראָניע, נינע און אסתר

איך וועל אַלעמאָל אייך טראָגן אין מיין האַרצן.

איבערגעגעבן דורך טאָכטער און שוועסטער:

פאַליא ווייסבראָט — טאראנטא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן:

יאסל סעגאל

געשטאָרבן אין יאָר 1937.

און חיה מלכה

שוועסטער: **פערל** מיט איר מאַן, **משה לייב ראזנגארטן**, און קינדער

דבורה מיט איר מאַן, **ירחמיאל סעגאל**, און קינדער

ברודער: **משה**

דערמאָרדעט דורך די נאַצי־מערדער. הי״ד.

איבערגעגעבן דורך די קינדער: **ירחמיאל און בינע סעגאל — טאראנטא**

צום אָנדענק פון ליבן פאָטער:

שלום סעגאל, מוטער גוטשע און ברודער יורעק

אין טרויער פאַרבליבענער זון און ברודער: **דאדזשע סעגאל — טאראנטא**

דוד פרידמאַן ע״ה

טראַגיש אומגעקומען י״ב ניסן אויפן „טויטן־מאַרש" נאָך אוישוויץ.

אומפאַרגעסלעך איז דיין הייליקער אָנדענק ביי אונז.

יהי זכרו ברוך!

די קינדער:

בראָניע און משה פרידמאַן — טאראנטא

זאָל עס זיין אַ מצבה נאָך אונזער הייס־ליבנדיקער מוטער

רייזל ראזנגארטן

שוועסטער: **זעלדע, גיטל און שרה**

ברודער: **לייב**

אומגעקומען אין צויזמער י׳ שבט תש״ג

הי״ד, תנצב״ה

אין טרויער פאַרבליבענע:

וועלוול און פינטשע ראָזנגאַרטן — טאראנטא

אין אייביקן אָנדענק פון אונזער ליבן זון און ברודער:

משה פאגורעק ע"ה

איבערגעגעבן דורך פאָטער און מוטער אין טרויער:

הרשל און שרה (הרשל באבע)

און ברודער: יונה — טאראנטא

אייביק וועלן מיר געדענקן

אונזער ליבע טאָכטער און שוועסטער:

מלכה פאגורעק

וואָס איז אַזוי טראַגיש אומגעקומען

אין טרויער פאַרבליבענע עלטערן:

הערשל און שרה

ברודער: **יונה**

שוועסטער: פייגע, פראדל, הינדע און רייזל

טאראנטא

צום הייליקן אָנדענק אונזער
ליבסטער און טייערסטער משפחה
קעלמאַן
טאָראָנטאָ

צום אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:
ראובן און צלאווע קריגשטיין

ברודער:
יהודה

שוועסטער:
וויטל און איר מאַן, יהודה זאַלצמאַן, און קינדער
יוכבד און משה דייטלבוים און קינדער
רוזשע

מיין פרוי:
שפרה און קינדערלעך יודל און ראובן

איך וועל אייך אייביק טראָגן אין מיין האַרצן.

אברהם קריגשטיין — טאָראָנטאָ

צום אייביקן אָנדענק מיינע ליבע עלטערן:
וואָלף און אסתר קופּערבערג
געשטאָרבן אין סטאַשעוו

ברידער: **יוסף זיין פרוי שרה און קינדער**
מאיר, העני און קינדער
בערל, חנה און קינדער

שוועסטער: **העני, קלמן און קינדער**
טויבע, מענדל און קינדער

אומגעקומען דורך די נאַצי־הענט.

איבערגעגעבן: אברהם קופּער — טאָראָנטאָ

צום אייביקן אָנדענק מיינע טייערע עלטערן:
יעקב און שרה קירשנוואָרצל

שוועסטער:
טויבע, הענדל, גיטל, יהודית און ברודער יהודה
אַלע אומגעקומען דורך די היטלער רוצחים.

אין אייביקן טרויער:
יוסף קירשנוואָרצל — טאָראָנטאָ

יזכור אלקים את נשמות הקדושים והטהורים

אבינו: **מאיר** בן ר׳ **משה יחיאל**
אמנו: **פעסע** בת ר׳ **שמעון**
נספו על קדושת השם ביום המר, כ״ח חשון, תש״ג

אחותנו: **חיה** בת ר׳ **מאיר** ובעלה **אפרים פישל**
נספו י׳ שבט, תש״ג

יזכרם ה׳ עם שאר צדיקי עולם וינקום נקמת דמם השפוך.
כי דורש דמים אותם זכר, לא שכח צעקת ענוים!

ויהי ערב בעמק הבכא, אימה חשיכה גדולה נפלה...

זכרם יהא שמור בלבנו לנצח!

ארי׳ זאב רוזן, קלמן רוזן, יעקב רוזן, סימה רוזן־אייוועריׁ, משה יחיאל רוזן — טורונטו

צום אייביקן אָנדענק פון מיין ליבער מוטער:
פעסל
געשטאָרבן אין ישראל

מיין ליבן פאָטער: **הערשל**
געשטאָרבן אין רוסלאַנד

ברידער: **מרדכי** און **משה** מיט זייערע **פרויען** און **קינדער**
אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן דורך: **זלמן רייזמאַן — טאָראָנטאָ**

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן:
אברהם אבא און **מאלע ראַזנבלום**

ברודער: **יחזקאל**
שוועסטער: **רבקה** און **מרים**

איבערגעגעבן דורך:
מאָטל, קלמן און מטיס ראַזנבלום — טאָראָנטאָ

מצבת זכרון

למרים דומברובסקי-ניסנגרטן
לאברהם
לחוה׳לה ושרה׳לה
למאכצ׳ה
נספו בידי הצורר הנאצי

המנציחים:
פנחס דומברובסקי — טורונטו
טוביה ניסנגרטן — תל-אביב

על אלה אני בוכה:

אונזערע טייערע און ליבע עלטערן:
נפתלי און צעטל שאר

שוועסטער:
קריינדל, איטע, שרה און ברודער פייוול
אומגעקומען על קדוש השם דורך די היטלער־מערדער,
כ״ח חשון, תש״ג.

איבערגעבליבן דורך:
יחזקאל שאר — טאראנטא
גיטל שאר־קירשנבלאט — וויינלאנד, ניו־ג׳ערסי

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:
ישראל און העניאלע שניפער

שוועסטער:
איידעל און קלמן מלאטעק
וואס זענען אומגעקומען אויף אַ ברוטאַלן נאַצי־אופן
אין סטאַשעוו.

אין טרויער פאַרבליבענע:
שרה אפפעלבוים
און לייב מענדל שניפער — טאראנטא

לזכרון עולם

פייגע גאלדע

און קינדער:
אלטע, יאסל, איטשעלע, און משה׳לה
אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איך וועל אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

שלמה שוואגער — טאראנטא

אין אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן:

ישראל און ברײנדל אפעלבוים

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים

איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:

הערשל אפעלבוים — שיקאגא

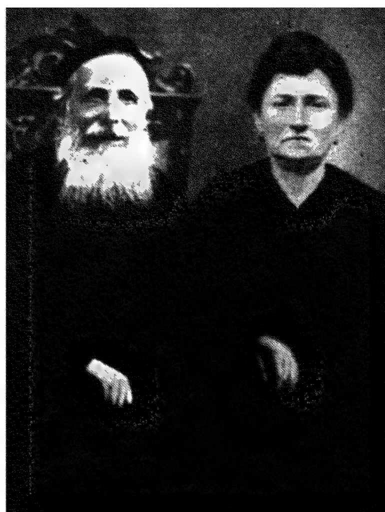
אין אייביקן אָנדענק

פון אונזערע ליבע עלטערן:

ירחמיאל (חזן)

געשטאָרבן אין ישראל

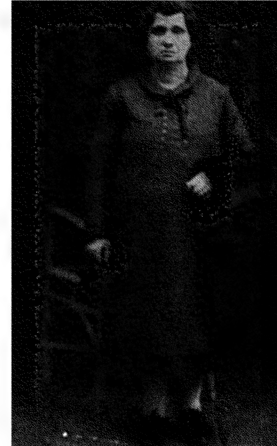
און שרה רחל קאץ

איבערגעגעבן דורך די טעכטער:

ביילע, גיטל, דזשעני קאץ־אפעלבוים

און יהודית קאץ־קאהן — שיקאגא

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזער טייערער מוטער:

אסתר איטע בוקשפאן

און שוועסטערן

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער, ציוויליזירטע ווילדע חיות, אין געשטאַלט פון מענטשן, גיריקע נאָך מענטשלעך בלוט.

ברודער: **צבי**

געשטאָרבן שוין נאָך דער באַפרייאונג, אין דערוואַרטונג עולה צו זיין אינעם לאַנד פון זיינע און אונזערע האָפענונגען.

איבערגעגעבן דורך טעכטער און שוועסטער: רייזל און רבקה בוקשפאן — לאס־אנזשעלעס

אין אייביקן אָנדענק

פון אונזער באַליבטן פאָטער:

אברהם יצחק באמשטיק

געשטאָרבן אין שיקאגא, אין 1946

און אומגעקומענער משפחה פון די היטלער־רוצחים

איבערגעגעבן דורך די טעכטער:

חיה, ראָז, יעטע

זון:

מאָריס — שיקאגא

אין אייביקן אָנדענק

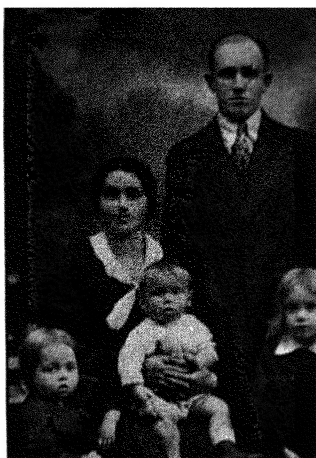
פון מיין נישט פאַרגעסענער מוטער:

חיה איטע בעקער

געשטאָרבן אין שיקאַגאָ, אין 1931

איבערגעגעבן דורך:

יעקב בעקער — לאס־אנזשעלעס

אין אייביקן אנדענק

פון מיין ליבער שוועסטער:
טאבע

און שוואגער:
הערשל בערגער

אומגעקומען צוזאמען מיט די קינדערלעך:
גענענדל, שמואל און ביילע.
ה. י. ד.

איבערגעגעבן דורך:
יהודה פעלדבערג — ניו־יארק

In honor of the memory of our beloved parents and family, relatives and friends

The Troppe sisters:

Rita Brandenburg,
nee Troppe, and family
Lakewood, N.J., USA.

Rose Rosenblum,
nee Troppe, and family
Colonia, N.J., USA.

Those of us from the families

BRANDZEL and GROSSMAN

who survived remember with love and reverence those who perished.

The
Brandzel and Grossman
Families
Chicago Ill.

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע גאָטסעליקע עלטערן:

משה אהרן און רבקה גאָלדקינד

געשטאָרבן אין טאָראָנטאָ

אנקל **וועלוול** און פרוי **רבקה רחל קאָנער**

קוזין **הערשל** און פרוי **לאה ראָטנבערג**

אומגעקומען אין סטאַשעוו.

איבערגעגעבן דורך:

חנה האַנדלסמאַן — שיקאגא

אין אייביקן אָנדענק פון אונזער ליבער, טייערער

מ ו ט ע ר

וואָס מיר האָבן פאַרלאָרן אין 1958

מיר וועלן דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

דיינע קינדער אין טרויער:

אברהם און שלום העלפאַנד

רחל נוסינאָוו — שיקאגא

אונזער טייערע משפחה, עלטערן און קינדער:

אלטער און מלכה גראָסמאַן; יצחק מענדל;
שרה'לע; חנה לאה; גיטל; משה; יחיאל;
שמואל; יהושוע; פסח; חנה; בצלאל;
גיטל; אליעזר; חיה; פישל; חיימשע;
חיים; גאָלדע; ביילע; יעקב; רחל; ביילע;
ישראל; זאוול; קיילע; פימע.

אייער אומשולדיק, אומזיסט פאַרגאָסן בלוט זאָל קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן.

פאַרשאָלטן זאָלן זיין אויף אייביק אייערע היטלער־מערדער.

חיים און פערעלע גראָסמאַן — שיקאגא

אין אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן:

פישל און שרה העלפאַנד

געשטאָרבן אין סטאַשעוו

שוויגער עלטערן:

משה לייב און איטע פרידנבערג

(פון פאַטשענעוו)

און מיין ליבער אומפאַרגעסלעכער פרוי

פ י י ג ע

געשטאָרבן פעברואַר 10־טן, 1958, אין שיקאגא

אייביק אין טרויער.

שמואל העלפאַנד — שיקאגא

צום אייביקן אנדענק פון

ברײנדל דראכלער

מאַכטער פון הירש האַלף און פריידע הײמאַן, פיליאַריקע טוערין אין סמאַ־שעהער פאַריין און שול אין שיקאגא

געשטאָרבן ג׳ באב תש״ו

ת. נ. צ. ב. ה.

אין טרויער פארבליבענע:

מאַן — **שמשון**
זון — **מענדל ז״ל**
זון — **בעני**
טאָכטער — **צירל**
טאָכטער — **חנה**
שיקאגא

זאָלן די שורות דינען אלס אייביקע מצבות פאַר

אונזערע ליבע עלטערן:

נח און אײדל וואַגנער

און פאַר די צענטליקער פאַרשניטענע משפּחה־
מיטגלידער פון די היטלער־רוצחים

ה. י. ד.

איבערגעגעבן דורך:
יעקב (דזשעק) וואַגנער — שיקאַגאָ
יהודית משערוואַני — שיקאַגאָ
לאה דײזנהויז — שיקאַגאָ
אלטע ראשער — ניו־יאָרק

צום אָנדענק

פון אונזערע ליבע עלטערן:

אליעזר און שרה רבקה וויינבערג

און

נחמן אוןביילע וואַטמאַן

ברידער און שוועסטער:

אליעזר, משה, העניע, דאבראַלע און חיה'לע

אַלע אומגעבראַכט דורך די היטלער־מערדער

איבערגעגעבן דורך:
דן און פייגעלע וויינבערג
צירל און מרדכי וואַטמאַן
שיקאַגאָ

In beloved memory of:

CHANA ROSENCWAIG-GRAFF

died Sept. 1933

Father MORDECHAI ROSENCWAIG

was killed Nov. 9, 1942, by the Nazis

sisters:

SARA & RACHEL ROSENCWAIG

Jan 15, 1942, were killed by the Nazis

SAMUEL E. MORRIS ROSENCWAIG

אין כבוד פון מיינע ליבע עלטערן:

מאיר טוביה יוסף יונה און ביילע טויבנבלאַט

שוועסטער: רבקה, אסתר רחל און שרה
מיט איר מאַן, שמואל צוקערמאַן
זייערע קינדער: אברהם און אַלטעלע
ברודער: קלמן מיט זיין פאַמיליע

איבערגעגעבן דורך:
יעקב צבי טויבנבלאַט — ברוקלין

צום אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן:

לייביש און גיטל זינגער

איבערגעגעבן דורך:
הערי זינגער — לאָס־אַנזשעלעס

צום אייביקן אָנדענק פון
אונזערע ליבע עלטערן:

מענדל לייב און פויג זינגער

שוועסטער: **מרים** ברודער: **שמעון**

מיט אַ צעווייטיקט האַרץ צינדן מיר אָן יעדעס יאָר, דעם 28־טן טאָג אין חשון, יאָרצייט־ליכט.
מיר וואָלטן אויף אייער קבר געגאַנגען — נאָר לײדער ווייסן מיר נישט וווּ אייער געביין איז אהינגעקומען.

אייביק וועלן מיר טרויערן נאָך אייך

אייערע קינדער און שוועסטער: **פריידע, איטקע, בלומע זינגער און פעסי־בעטי אדל — לאס־אנזשעלעס**

לזכרון נצח

לר' ביניש ופירל וינברג

ובניהם **אליעזר ושלמה דוד**

נפלו על קידוש־השם על־ידי הרוצחים הגרמניים
תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

דזשעק וויינבערג — שיקאגא

אין כבוד פון אלע געפאלענע

דורך די היטלער־רוצחים

לאו וואַגנער — ניו־יאָרק

יזכור פאר מיין פאָטער

נחמיה ברוך וויינטרויב

איבערגעגעבן דורך:

בעטי וויינטרויב — לאס־אנזשעלעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

אברהם און חנה רחל טענענבוים

ברידער:

מרדכי און מענדל

שוועסטער:

פריידל און אַנדערע משפּחה־מיטגלידער

אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן דורך: **ישראל טענער** — שיקאגא

אין אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

פייוול (סטאלער) און רייזל טענענבוים

געשטאָרבן אין סטאַשעוו

איבערגעגעבן דורך:

משה און יהושע טענענבוים — ניו־יאָרק

ליבע עלטערן:

פייוול (בעקער) און ריווע כילאוויטש

שוועסטער:

שרה פערל און פייגעלע

ברודער:

בערל

אייביק וועלן מיר אייך געדענקן

אייער זון און ברודער: **לייזער און שמואל לייב טשילא** — שיקאגא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

ישראל און בריינדל ליכטנשטיין

געשטאָרבן אין פילאַדעלפיע.

אין טרויער פאַרבליבענער זון:

בנימין ליכטנשטיין — פילאדעלפיע

אין אייביקן אָנדענק פון אונזערע באַליבטע עלטערן:

פנחס און חיה מאַנסדאָרף

ברידער:

זעליק, הערשל, מאיר און דוד

שוועסטער:

רחל

אַלע אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן דורך:

שיינדל גאָר און ניכע פיאר—לאָס־אנזשעלעס

צום אייביקן אָנדענק

ר׳ לייביש און חנה לילענבוים

זייערע טעכטער:

חיה, הינדע, פייגל, בלומע, רבקה

זייערס א חברה:

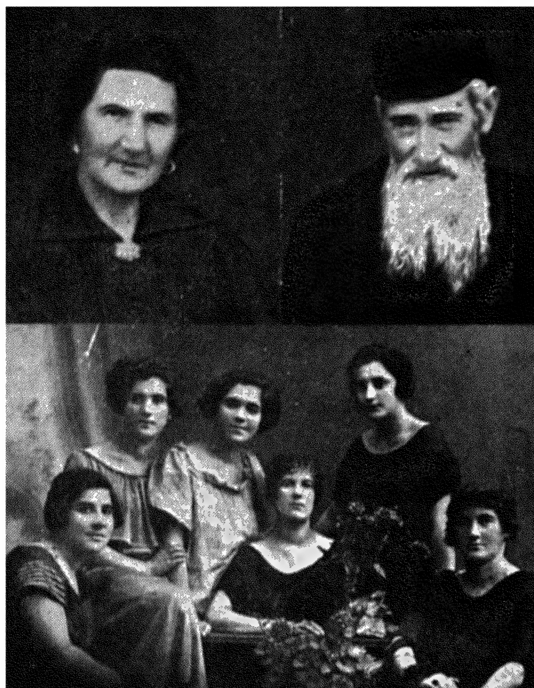
פרימטשע

אַלע אומגעקומען דורך די נאַציסטישע רוצחים.

ר׳ לייביש לילענבוים איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, אַ גרויסער חסיד און אַן אנגעזעענער סטאַשעווער בעל־הבית.

זיינע קינדער זיינען אַלע געווען געזעלשאַפטלעך טעטיק אין פאַרשידענע קולטורעלע און פאַרטייאישע גרופּן אין שטעטל.

חבל על דאבדין.

איבערגעגעבן דורך:

אסתר וועקסלער — שיקאגא

צום אָנדענק פון מיינע עלטערן:

שלום שכנה און לאה וועקסלער

ברידער:

משה דוד און משפחה

טוביה און משפחה

שוועסטער:

לאה ניכע ראָזנגאַרטן און מאַן, טוביה און קינדער

אַלע אומגעקומען פון היטלער־רוצחים.

איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:

מאיר וועקסלער — שיקאגא, אַמעריקע

אין אייביקן אָנדענק פון

סאלי וועקסלער, זון פון סעם וועקסלער

געשטאָרבן אין שיקאגא

מיר וועלן דיך אייביק געדענקן

דיין פרוי:

גערטרוד וועקסלער

און קינדער:

עמנואל און דזשאָסעף

אין אייביקן אנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

זלמן און רבקה גודעלמאן

איבערגעגעבן דורך:
לייטשע — שיקאגא
חיה שרה, דינה און שבע — בראזיל

אין אייביקן אָדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

משה-לייב און קיינדל פרידמאן

געשטאָרבן אין סטאַשעוו

איבערגעגעבן דורך:
סעם און אליעזר פרידמאן — שיקאגא

צום אייביקן אנדענק פון אונזער ליבער און אומפארגעסלעכער מוטער:

יוכבד סאלאר

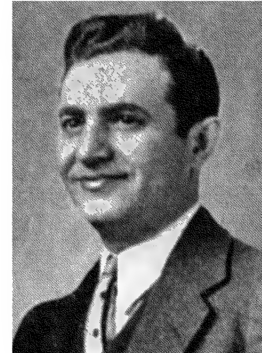
מיר וועלן דיך אייביק געדענקן

איבערגעגעבן דורך די זין:

מאריס — שיקאגא איל

איזידאר — שיקאגא

סעם — שיקאגא

צום אייביקן אָנדענק פֿון

אייב סינגער

אַליין נישט קיין סטאַשעווער, אָבער אַ גרויסער פריינט פֿון סטאַשעווער לאַנדסלייט.

זיין גאַנץ לעבן געווען טעטיק אין דער סטאַשעווער סאָסייטי און געאַרבעט פאַרן סטאַשעווער רעליעף און רעהאַבילִיטאַציע.

ליידער צו פרי געשטאָרבן אין שיקאַגאָ.

דיין חבר׳טע און פרוי
ראָז סינגער
און סטאַשעווער לאַנדסלייט און פריינט.

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן:

יצחק און הינדל ערליכמאן

און שוועסטער וועלקע

אומגעקומען פון די היטלערישע רוצחים
אין סטאַשעוו, אין 1942.

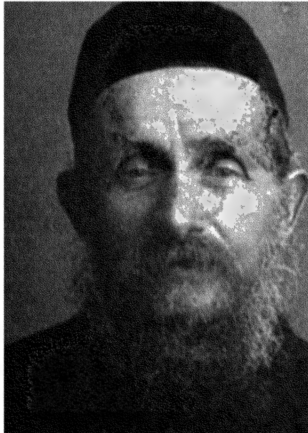
אונזער ברודער געצל

וועלכער האָט פאַרווירקלעכט זיין חלום
פון אויסלעבן זיך אויף אַ סאָציאַליסטישן אופן אין ישראל.

געשטאָרבן אין עין שמר, דעצעמבער 1955.

איבערגעגעבן דורך: **ראובן, הערי און אביגדור ערליך**
לאס־אנזשעלעס, קאליפאָרניע

לזכרון נצח

ר׳ אליהו און פעסל פאמעראנצבלום

ברידער און שוועסטער:

משה׳לה

ריבטשע

בלימעלע

אברהמ׳לע

איבערגעגעבן דורך:

הערשל בלום, ז״ל — ברוקלין

צום אייביקן אנדענק פון מיין פארשטארבענעם מאן

הערשל סילווער

אונזערע ליבע עלטערן: **דוד און לאה גיטל ציטרין**

שוועסטער: **רחטשע און מייטע**

ברידער: **יחיאל יעקב און חיים פון אפט**

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקן!

צלובע ציטרין־סילווער און יהושע ציטרין — פלינט, מישיגען

א מצבה אונזערע ליבע עלטערן

און אַלע אומגעקומענע משפחה־מיטגלידער פון די היטלער־רוצחים.

חיים מאיר פרידמאַן און משפחה
דעטרויט, מישיגען

צום אָנדענק פון מײַנע טײַערע עלטערן:

בעריש פוקס און פרדי
(בעריש מלמד)

איבערגעגעבן פון זון:
מלך פוקס — לאָס־אַנזשעלעס

אין אייביקן אָנדענק פון מײַן אומפאַרגעסלעכן מאַן

יוסף פידלער, ז״ל

געשטאָרבן אין שיקאַגאָ, סעפּטעמבער דעם 28־טן 1950

און פאַמיליע ווייסבראָד

אסתר מ. פידלער — שיקאגא

אין אייביקן אָנדענק און כבוד
פאַר אַלע אומגעקומענע פון די היטלער־רוצחים

חיים און קאַלעט פענמשינא — ניו־יאָרק

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

משה לייב און איטע פרידבערג

און ברודער:

אביגדור יעקב

איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:

חיים יחיאל פרידבערג

לאס-אנזשעלעס, קאליפארניע

אין אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

מאָטיס און שרה פרידמאַן

געשטאָרבן אין סטאָשעוו

איבערגעגעבן דורך:

משה, נח און שיינדל פרידמאַן — ניו-יאָרק

לזכר עולם

מיינע טייערע עלטערן:

יוסף און מירל פריזאַנד

מיין פרויס שוועסטער, שוואָגער און קינדער:

אברהם און צלאווע דיאמאנד

ברידער:

דוד און הערש וואלף מיט זייערע פאמיליעס

אַלע אומגעקומען פון די נאַצי-רוצחים.

איבערגעגעבן דורך: א. פריזאנד

ליליע ראזנבלום

דיין שמייכל — דיין געזאַנג

אין וואָרט און קלאַנג

מיר וועלן נישט פאַרגעסן.

אַוועק זיינען פיל יאָרן

און מיר אַלץ נאָך דיר בענקען,

און וועלן דיך אייביק געדענקען.

דיינע סטאַשעווער חברים און פריינט — שיקאגא

צום אייביקן אָנדענק

פון אונזער ליבן פאָטער: ר׳ שמואל זאוול קוואַלוואַסער ז״ל
געשטאָרבן אין 1932 אין שיקאַגאָ. 52 יאָר אַלט

און ברודער: מאטל
געקעמפט פרייוויליק אין דער רעפובליקאַנישער אַרמיי אין שפאַניע
אומגעקומען אין די קאַלך־אויוונס אין אוישוויץ דורך די מערדערישע נאַציס.

איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:
שלמה קוואַלוואַסער
טאָכטער, שוועסטער פריידע הימעלפאַרב
און מוטער: חנה קוואַלוואַסער — לאָס־אנזשעלעס, קאַליפאָרניע

צום אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:
שלמה דוד און רייזל ראַזנער

איבערגעגעבן דורך טאָכטער:
פריידע ראַזנער־פּייערמאַק — שיקאַגאַ

צום אייביקן אָנדענק פון אונזער ליבער נישט־
פאַרגעסענער פרוי און מוטער

בלענטש בלומע קארסאן־שטראָוויס

טאָכטער פון אהרן שטראָוויס פון סטאַשעוו

געלעבט אין שיקאַגא 45 יאָר, געווען אַלע מאָל אַקטיוו
אין דער סטאַשעווער לײדיס עקזילערי און סטאַשעווער
פאריין, און אין דער ציוניסטישער אַרבעטער
באַוועגונג פאַר ישראל

געשטאָרבן דעם 17־טן אַפּריל 1958.

מיר וועלן דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

פילים קארסאן — שיקאגא
אסתר שאפירא־קארסאן
דעטרויט, מישיגען

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע פאָטער
און מוטער

אהרן און חיה־גאָלדע שטראָוויס (אהרן שמש)

וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן געדינט דער סטאַשעווער
קהילה.

איבערגעגעבן דורך די זין:

מאיר שטראוס — ניו־יאָרק
גרשון שטראוס — שיקאגא

In Loving Memory of our Parents

ANNA RACHEL WEXLER

and

JACOB SAMUEL WEXLER

Who contributed so much of their time and hearts to the Stashover Society and thus recognized their moral obligations to their fellow men.

Mr. and Mrs. Jaimes S. Wexler

Mr. and Mrs. Irving Gollub, Chicago

די מצבה פון ישראל דוד אין שווארצנפיעלד, בייערן

לזכרון נצח

על־זאת אספדה ואילילה, אילכה שולל וערום.
אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה (מיכה א׳ ח׳).

מיינע ליבע עלטערן:
יעקב און חנה ראזנבערג
אומגעקומען בעת דער „אויסזידלונג״

שוועסטער:
וויטא

און ברודער:
ישראל דוד
דערמאָרדעט אויף דער שוועל פון באַפרייאונג.
הי״ד.

שלום ראָזנבערג — שיקאגא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע פאַרשטאָרבענע עלטערן אין סטאַשעוו:

מאיר און אסתר פעפערמאן. ע״ה

ברידער: **סאל פעפערמאן**

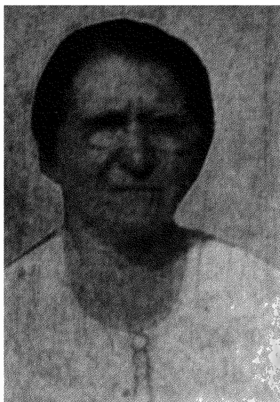
געשטאָרבן יונג אין שיקאַגא

לייביש און שלום

שוועסטערן: **חנה און פרימעט**

אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער

חיים פעפערמאן — שיקאגא

אין אייביקן אנדענק

פון אונזער ליבער, נישט־פארגעסענער מוטער:

רחל ראזנבוים ז״ל

געשטארבן אין שיקאגא

איבערגעגעבן דורך די זין:

אלעקס, קארל און מאיר ראזנבוים — שיקאגא

למזכרת נצח

לאבי: **אברהם בן זכריהו**
מת לפני המלחמה

לאמי: **שרה**

לאחיותי: **ריזל, חנה, צ׳רנה**

לאחי: **ישראל**

ולכל הברי, אהובי נפשי, שנהרגו על־ידי הנאצים.

המזכיר: **מאיר ריזנברג** — ניו־יורק

צום אנדענק פון אונזערע פארשטארבענע עלטערן:

יחיאל אלטער און **יוכבד שטיין**

מענדל און **ביילע פריידל שולץ**

ברידער און **שוועסטער שטיין**

היימע שטיין און משפחה — שיקאגא

פאַריין פון סטאַשעווער און ראַקעווער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע

מיט צער און ווייטיק דערמאָנען מיר אונזערע לאַנדס־לייט, נאָענטע מיטאַרבעטער און פריינט, וואָס זענען פון אונז אומגעריסן געוואָרן אויף אייביק.

מענדל סציזאָרעק	מאָרים בערקאָוויטש
שרה סציזאָרעק	אליהו בערלין
אליעזר דיזנהויז	לייביש ווייסוואָל
שלמה וויינבוים	אַלטע שרה פיגליאַזש
משה יעקב גאָטליב	משה פאַגורעק
אלימלך ראָטנבערג	מלכה פינגער
בעריש מעלער	אברהם מייזל
סענדער משאַפניק	חוה ליטמאַן
שמואל טיגער	אברהם ווייך
שמעון ראָזנמוטער	ישראל ווייסוואָל

ה. ווייספעלד

כבוד זייער אָנדענק!

לזכר עולם למשפחות בערליך־ערדפרוכט

יעקב בן שלום בערלין
שפרינצע פראדל בת משה
יצחק גראף דע בערלין

ברידער:

שלום בן יעקב
מאיר בן יעקב

שוועסטער:

רבקה בת יעקב

שלמה זלמן בן יעקב
טויבע לאה בת פנחס

און קינדער:

חנה מינדל און פריידע

שמעון בן נחום ערדפרוכט
איטע לאה בת יעקב

און קינדער:

טויבע שיינדל און סימע

משה יצחק בן יעקב
ביילע חוה בת געצל

און קינדער:

שפרינצע ברכה און שרה זיסל

אומגעקומען אויף קידוש השם. ה. י. ד.

אין טרויער:

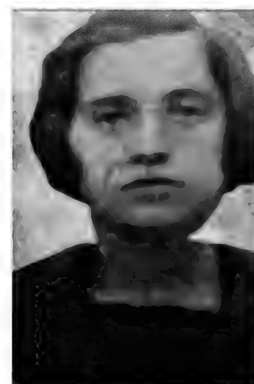
אליהו בערלין — בוענאס־איירעס

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

יהודה און **ברכה צוקער**

פון סטאפניץ

שוועסטער:

מלכה

ברודער:

שמואל

און מיין שוועסטערן־קינד:

אלתר גראנסקי

אַלע אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער. הי״ד.

איבערגעגעבן דורך טאָכטער און שוועסטער:

זלאַטע צוקער־אלבום — בוענאס־איירעס

אין אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

יצחק און **רייזל אלבוס**

שוועסטער:

חנה מיט איר **מאַן**

דינה מיט איר **מאַן**

יונה מינץ און **קינדער**

איבערגעגעבן דורך:

בערל,ביילע און **מאיר אלבוס**

בוענאס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיין שוועסטער:

לימיט מיט איר מאַן, **אבנר הערשקאפ** און קינדער

ברודער:

מאיר מיט **פרוי** און **קינדער**

און מיינע נישט פאַרגעסלעכע עלטערן:

אברהם און **חיה לאה ניסנפרוכט**

אין טרויער:

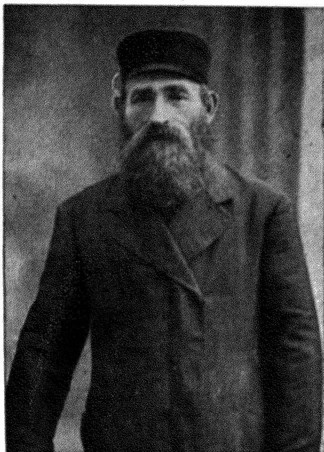
ביילע ניסנפרוכט־אלבוס — בוענאס־איירעס

אין אייביקן אנדענק פון
אונזערע ליבע עלטערן:

מארקל און עטל בלוואל

איבערגעגעבן דורך
טאכטער און איידעם:
אלטע און אליהו מידלאזש
בוענאס-איירעס

צום אייביקן אנדענק פון מיינע ליבע
עלטערן:

דוד און פייגע גרעבער
פון קלימענטעוו

ברידער: **שבתי, יעקב דוד**

שוועסטער: **פריידע און בלימטשע**

איבערגעגעבן פון זון און ברודער:
יוסף גרעבער — בוענאס-איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

חיים מאיר

געוו. מיטגליד פון קהילה־פאַרוואַלטונג, חברה מתעסקין, פייערלעשער און פרעזידענט פון האַנטווערקער־פאַריין.

און פעסל גאָלדהאר

ברידער:

יונה

און קינדער פון:

אביגדור הערשקאָוויטש

שמחה

אַקטיווער בונד־מיטגליד און ראַטמאַן אין שטאָט־ראַט

און פאַמיליע

טראַגיש אומגעקומען דעם 8־טן נאָוועמבער 1942.

איבערגעגעבן דורך:

לייביש גאָלדהאר און משפחה — בוענאָס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע נישט פאַרגעסענע עלטערן, זיידע און משפחה, וואָס זענען אומגעקומען פון היטלערס רוצחים.

איבערגעגעבן דורך: **מאיר און חיזשע וויינריב** — בוענאָס-איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

בעריש און הינדע גאָלדבערג

געוווינט אין קאַרעזוואַנק

ברודער:

חנה

שוועסטער:

הניה און אסתר מיט זייערע משפחות

אומגעקומען פון היטלעריסטישע רוצחים.

איבערגעגעבן דורך:

איטשע און מאטל גאָלדבערג — בוענאָס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן:

מלך יוסף און פייגע בלומע גאָלדגרוב

ברידער:

פישל דוד, משה שלמה, הירש חיים, יהושע אביגדור און מרדכי

אומגעקומען אין די וועלדער אַלס פּאַרטיזאַנער — 14 טאָג אין תמוז, תש״ג.

איבערגעגעבן דורך דעם איינציק־איבערגעבליבענעם זון: ישראל גאָלדגרוב — בוענאָס־איירעס

אין אייביקן אָנדענק

פון אונזערע ליבע עלטערן:

חיים שלמה און קיינדעל ליטמאַן

געשטאָרבן אין סמאָשעוו

איבערגעגעבן: **קלמן יצחק און אפרים הערשל ליטמאַן** — בוענאָס-איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

הערשל און מארמל וויטנבערג

שוועסטער:

שרה רייזל מיט איר מאַן, יעקב טאַרגאַוויניק און קינד

קוזינען און שוועסטער־קינדער:

שאשע קירשנבוים, משה לייב, חיה, רחל, וועלוול און דבורה׳לע

אומגעקומען דורך היטלערס רוצחים.

איבערגעגעבן דורך די קינדער:

אלי בער וויטנבערג — בוענאס־איירעס
משה שלום וויטנבערג — בוענאס־איירעס
אהרן איטשע וויטנבערג — בוענאס־איירעס
וועלוול וויטנבערג בוענאס־איירעס
שאשע וויטנבערג־לעפקאַווסקי — פאסייק, ניו־ג׳ערסי

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

משה שלום און פעסל

ברידער: ראובן, זאלה, ישראל און יצחק

שוועגערנס: מארמל, רבקה

געשטאָרבן אין סטאַשעוו.

ביילה פריידל עם בנה ובתה
רחל עם כל בני ביתה
הערשעלע, בנו ובתו
וועלוול, אשתו, בנו ובתו
שמואל חיים עם כל בני ביתו

אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

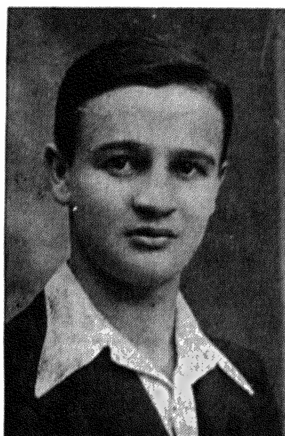
יעקב וויטנבערג — ניו־יאָרק, פאָר. שטאַטן

ניין! קיינמאָל וועל איך נישט פאַרגעסן די בלוטיקע נאַצי־מערדער, וואָס האָבן אומגעבראַכט מיינע טייערע און ליבע:

מוטער, שוועסטער, שוואָגער, ברידער, שוועגעריןֿ, קוזינקעס, קוזינען, פעטער

אייביק בלייבט איר אין מיין זכרון.

מענדל וויטנבערג — טאָראָנטאָ, קאַנאַדע

צום אייביקן אנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן: **ישראל צבי און חיים זילבערשטיין**

שוועסטער: **מלכה** מיט איר מאן **יחיאל**

און קינדער: **ריווטשע, שלמה און ישראל הירש**

גיטעל מיט איר מאן **מענדל און קינדער**

איבערגעגעבן דורך: **שלמה זילבערשטיין** — בוענאס-איירעס
אברהם זילבערשטיין — ישראל

צום אייביקן אנדענק פון
מיינע ליבע עלטערן:

וועלוול און שרה צינאמאן

שוועסטער: **בריינטשע**

און ברודער: **חיים**
געפאלן אין קלויסטער וואלד

ברודער: **גרשון**

זיין פרוי: **חוה און קינדער**

איבערגעגעבן פון טאכטער און שוועסטער:
העניז זילבערשטיין — בוענאס-איירעס

צום אייביקן אָנדענק מיינע ליבע עלטערן:

רפאל אהרן און חנה פייגל זיסער

ברידער:

מאיר, חיים, משה, יודל און נתנאל

שוועסטער:

פריידע מיטן מאַן און קינדער

און ניישטאַט

אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן:

לייבל זיסער — בוענאס־איירעס

לזכר עולם פון אונזערע ליבע עלטערן:

אביגדור און פייגע לאה וויינשטאק

ברודער: **משה און קינד**

מיר וועלן אייך אייביק געדענקן!

איבערגעגעבן פון זון און טאָכטער:

דוד וויינשטאק

חנה עסטערמאַן־וויינשטאק

בוענאס־איירעס

אין אָנדענק פון מיינע טייערע עלטערן:

נפתלי און ליבע טענענבוים

ברידער: **אברהם יצחק, פרוי און קינדער**

ישראל אליעזר, פרוי מלכה און קינדער

טראַגיש אומגעקומען פון די היטלער־מערדער און העלפער.

איבערגעגעבן: **חיים מרדכי טענענבוים**

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

בערל און עלקע טשאפניק

ברודער:

מאיר אליעזר און פרוי רחמה

און אַלע אונזערע משפחה מיטגלידער, וועלכע זיינען אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

איבערגעגעבן

מיכאל טשאפניק — בוענאס־איירעס

יהודית טשאפניק־שווארצמאן — בוענאס־איירעס

קלמן טשאפניק — מאנטעווידעא, אורוגוואי

צ״ם אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

מנחם בן צבי און איידל לינקסמאן

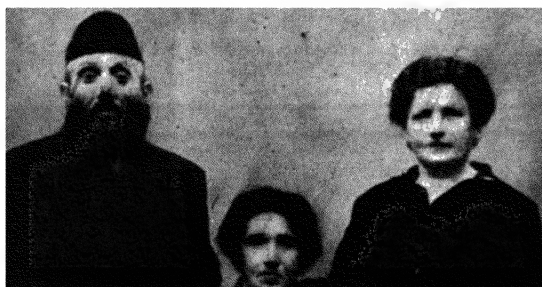
קינדער:

חיים יצחק און קיינדל

מומע:

הענעלע שניפער

קלמן מלאטעק און זיין פרוי איידל

איבערגעגעבן דורך די קינדער און אייניקל:

מאיר און פרוי זעלדע לינקסמאן

מאניש לינקסמאן —
בוענאס-איירעס

אין אייביקן אָנדענק פון אונזער ליבן פאָטער:

ישראל פינגער

און ליבער מוטער:

שרה לעדערמאן

איבערגעגעבן דורך:

חיה פינגער ליטמאן — בוענאס-איירעס, ארגענטינע

יהודה קלמן פינגער — בוענאס-איירעס, ארגענטינע

משה יעקב פינגער — בוענאס-איירעס, ארגענטינע

שאשע פינגער־קנאבל — בוענאס-איירעס, ארגענטינע

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן טייערע עלטערן

אברהם און חיה לאה ניסנפרוכט

(אברהם׳לע סטאָלער)

ברודער:

מאיר און זיין פרוי שפרינצע און קינדער

שוועסטער:

לימיט און זון אברהם׳לע

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

אייער זון און ברודער:

ישראל חיים און ליבע ניסנפרוכט

בוענאס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

חיים און פרוי ראזנמוטער

איבערגעגעבן:

גימפל ראזנמוטער — בוענאס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון מיין טייערער מוטער:

שרה שולמאן־זשעלאני

ברודער: **ישראל זשעלאני**

איבערגעגעבן דורך טאָכטער:

מלכה זשעלאני־גאלדגרוב

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

לייזער און לאה׳לע מאנסדארף

ברידער:

הערש מאטל, וואלף און יעקב

שוועסטער:

חנה גאָלדע, שרה שפרינצע

מיט זייערע מענער און קינדער פון פאטשענעוו

הדס מאנסדארף־ניסנפרוכט

חבל על דאבדין

מיט נישט געשטילטן
ווייטיק דערמאָנען מיר
אונזער ליבן פאָטער:
שלמה פאנטירער
געשטאָרבן אין סטאַשעוו
און
שמואל לייב טיגער

אונזער ליבע מוטער:

רויזע, שוועסטער חיה און מאַן, יחיאל רייגנעוואַרץ
און קינדער
אומגעקומען אין סאסנאָווצע
אסתר חנה און מאַן, **ישראל גאלדגרוב, און קינדער** ברודער: **שמואל לייב**
שוועסטער: **שיינדל און ישראל מאיר און קינדער** מומע: **ברײַנדל פידל,** טאָכטער **פייטשע** און זון **שמואל**
אומגעקומען דורך די ברוטאַל־מערדערישע נאַצי־הענט.

איבערגעגעבן דורך ברידער און איידעמס:
חייב, זעליק, מאטל און העלענע פאנטירער — שיקאגא
רחל לאה און מנשה טיגער, שרה און מענדל וויטנבערג — בוענאס־איירעס

מיט צעבראָכענע הערצער און טרערן אין די אויגן פאַרשרייבן מיר אינזער ליבן זון און ברודער
שמואל לייב טיגער ע"ה, געשטאָרבן אין 1951, ט' אדר
אייביק בלייבסטו אין אונזער זכרון.
עלטערן: **מנשה און רחל לאה פאַנטירער־טיגער**
שוועסטערן: **דבורה און גיטע**

מיט גרויס צער דערמאָן איך מיינע עלטערן: **זאב יעקב און דבורה טיגער**
שוועסטער: **חיה און מאַן יעקב,** געשטאָרבן פאַר דעם קריג

עטע און מאַן געצל טשארקע
און קינדער
רייזל און מאַן אליהו
און קינדער
שרה'לע און מאַן ישראל
און קינדער
און אַלע אַנדערע משפחה־מיטגלידער,
אומגעקומענע דורך די נאַצישע מערדער.

ה. י. ד.

איבערגעגעבן דורך:
מנשה טיגער — ארגענטינע

צום אייביקן אָנדענק

פון מיינע ליבע עלטערן:

סאנע און אסתר קאופמאן

ברידער: **יחזקאל, ישראל שמואל**

שוועסטער: **פעסקע**

אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

איבערגעגעבן דורך טאָכטער און שוועסטער: **בלומע קאופמאן־גרעבער** — בוענאס־איירעס

צום אייביקן אָנדענק פון

אונזער טייערער פאַמיליע:

זיידע: **טוביה מארשאלעק**

עלטערן: **מענדל און לאה פייגע קאניס**

פעטער: **זאלע**

שוועסטערן:

בינעלע און יהודית

ברודער: **משה**

איבערגעגעבן דורך זון, אייניקל און ברודער:

זאלע און פרץ קאניס

בוענאס־איירעס

אין אייביקן אנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

משה און גיטל קנאבל

ברידער:

הערשל און פרוי און קינדער
ישראל

שוועסטער:

טויבע, איר מאן און קינדער
מלכה, איר מאן מאטיס און קינדער
אומגעקומען דורך די היטלער־רוצחים.

איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:

אביגדור קנאבל בוענאס־איירעס

מיינע ליבע עלטערן:

יעקב און מרים מייסטערשטיק

שוועסטער: **ביילע**

איבערגעגעבן פון: **רייזל מייסטערשטיק־קאנים**
בוענאס־איירעס

צום אייביקן אנדענק אונזערע ליבע עלטערן:

אברהם און חנה קליינבערג

ברידער: **משה אייזען און פרוי.**

שוועסטער: **ביילע מיטן מאן, ישראל רובינשטיין**
און קינד משה'לע

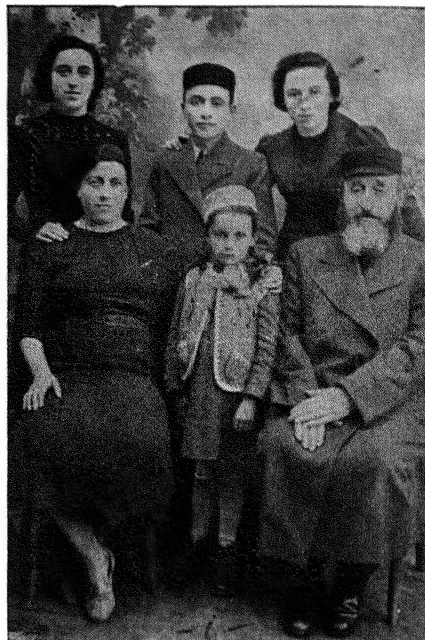
איבערגעגעבן דורך זון און ברודער:
יעקב קליינבערג

טעכטער און שוועגערינס:
רחמשע ליטמאן און רבקה שארפער
בוענאס־איירעס

זאָל דאָס דינען ווי אַ מצבה

פאַר אונזערע ליבע עלטערן און אַנדערע משפחה־מיטגלידער,
אומגעקומענע פון די היטלער־רוצחים.

פיניע און דבורה אייזנבערג — סאַן־פּאולא
אייזיק און פריידע אייזנבערג — ישראל

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:
יעקב דוד און אַלטע רחל בוכמאַן

ברידער:
יצחק, יוסף און הערש

שוועסטער:
בריינדל און לאה

איבערגעגעבן:
געצל בוכמאַן — בראזיל

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע עלטערן:
הערשל און איידל בוים ז"ל
פון קלימענטעוו

שוועסטער: איטע און חיה

ברידער: זלמן, אישע און חיים

איבערגעגעבן:
משה בוים — סאַן־פּאולא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע טייערע עלטערן:

סנדר און שרה בוכמאַן

אומגעקומען דורך די היטלער־מערדער.

ה. י. ד.

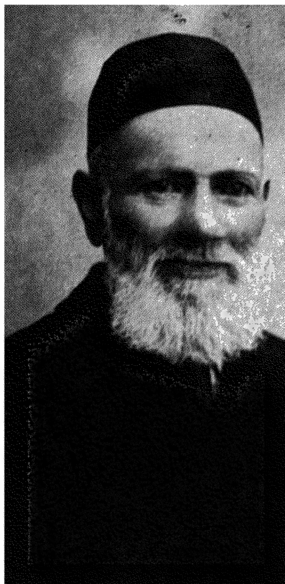

יחיאל און מענדל בוכמאַן — סאַן־פּאולא

מצבת עד להורינו
היקרים:

ר׳ אלטר וסימה
בוכבאלד
נספו ביום השואה.
ה. י. ד.

מנציחים: שרה ומיכאל זלצמן — סאן־פאולא

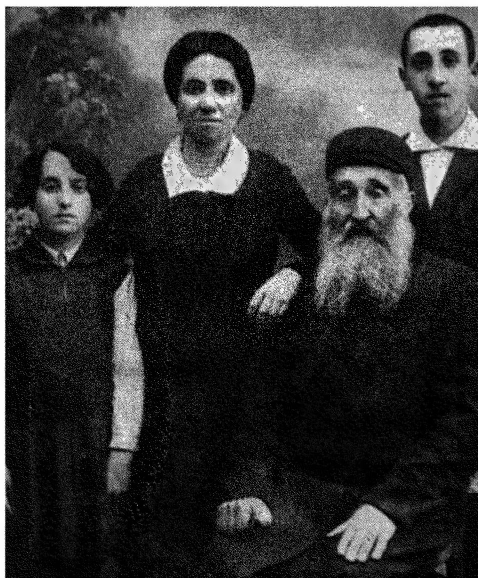
צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

מרדכי אליעזר און דינה בראנער

ברודער:
ברוך דוד

שוועסטער:
מלכה

איבערגעגעבן דורך, די אין טרויער פארבליבענע,
זון און ברידער:
יוסף, שלום און יעקב בראנער
סאן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן:
שמואל יעקב און חיה לאה
גליקליך
שוועסטער:
חוה מיטן מאַן און קינד רחטשע

איבערגעגעבן:
לייביש גליקליך — סאַן־פאולא

מיינע טייערע עלטערן:
הערשל און איידל שניפער
שוועסטערן:
חנה און יאסקע
וואלבראמסקי
חיה הינדע מיטן מאַן
סימע מיטן מאַן
ברידער:
מענדל און שרה לאה
מיט די קינדער
דוד
געפאַלן אין קאַמף מיט די נאַציס
אין וואַרשעווער געטאָ.
פאַראייביקט:
גיטל גליקליך־שניפער
סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון מיין מוטער:
שפרינצע בידלאווסקי און שוועסטער הינדע
אומגעקומען דורך די נאַצי־רוצחים.

איבערגעגעבן:
בערל בידלאווסקי — סאַן־פאולא

צום אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:
לייביש און איטע בלוואל
שוועסטערן: ברײינדל, שײנדל און חנה
שוואָגערס: מרדכי און הענעך

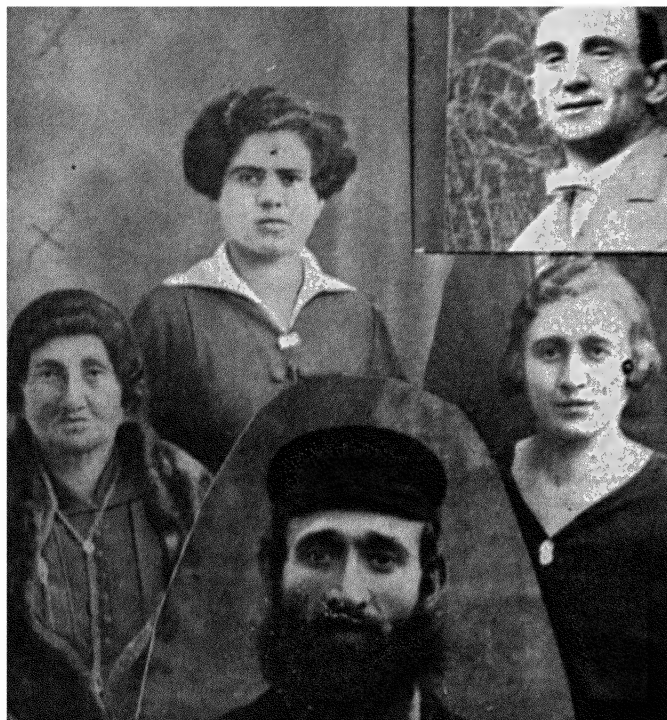
איבערגעגעבן:
שרה שטיינבוים און חיה בלוואל — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:
וואלף און שרה גאלדפלום

איבערגעגעבן:
מעכל גאלדפלום — סאַן־פאולא

צום אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:
וואָלף און חנה בראנער

איבערגעגעבן:
הירש בראנער — סאַן־פאולא

כבוד אונזערע ליבע עלטערן

און משפחה מיטגלידער:

אומגעקומען פון די

היטלער־רוצחים

איבערגעגעבן:

חיים וואגנער — סאן־פאולא

א מצבה מיינע עלטערן:

נטע בן משה, צארטל בת אברהם

שוועסטער: ליפטשע, רחל, שרה און אסתר פייגל

ברודער: מנחם מענדל
(פון באגאריע)

איבערגעגעבן דורך:

צבי הערש גאטליב — סאן־פאולא

צום אייביקן אנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

ישראל און מינדל ווארצלמאן

שוועסטער:

רחל, פייגל און חיה

ברידער:

אנטשל, דוד און יודל

איבערגעגעבן:

חנה נאדל — סאן־פאולא.

צום אייביקן אנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

יחזקאל און רייזל ווארגנער

שוועסטער: דבורה, חנה און רחל

ברודער: חיים

איבערגעגעבן:

שפרינצע ווארגנער־פאנולא — סאן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק
פון אונזערע ליבע עלטערן:
אברהם און רייזל וואסערציער

שוועסטער:
טילע, חיה און שפרינצע

איבערגעגעבן:
מלך און קלמן וואסערציער
סאן־פאולא און מאנטעווידעא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

מאטל און צירל וויטנבערג און ברודער

אומגעקומען אויף קידוש השם

איבערגעגעבן דורך די טעכטער:
גיטל — סאַן־פאולא
מלכה — תל־אביב

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע

ליבסטע און טייערסטע — אומגעקומענע

קדושים דורך די היטלער־רוצחים.

יצחק זשעזשאק — סאַן־פאולא

אין אייביקן אָנדענק פון
אונזערע ליבע עלטערן:
יחיאל, שפרה און בלומע

שוועסטער:
היה־גאָלדע, יהודית־רחל

ברודער:
שלמה און פרוי ביילע
און מאטעלע

אומגעקומען דורך די היט־
לער־רוצחים.

איבערגעגעבן דורך: **איטשע, פיניע און יחזקאל מארגנשטערן און קינדער**
מאיר זעמל און משפחה — סאן־פאולא

פאַר אונזערע ליבע און ערלעכע עלטערן, פאַר אונזערע יונגע שוועסטער און ברידער, וואָס זיינען פריצייטיק אומגעבראַכט געוואָרן פון די מערדערישע היטלער־הענט.

אַ מ צ ב ה

וואלף גאלדפלוס
שרה גאלדפלוס

שוועסטער:
דבורה, איטע, גיטל און צירל

ברידער:
משה, אברהם און יוסף גאלדפלוס
ה. י. ד.

מעכל גאלדפלוס — סאן־פאולא
מאיר גאלדפלוס — טאראנטא

אין אייביקן אָנדענק פון מיין מוטער:
פערל זאנדפערל

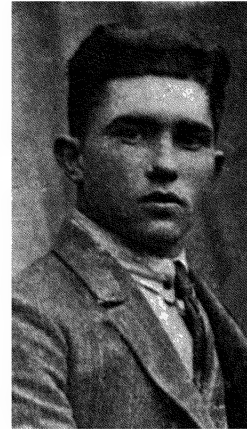
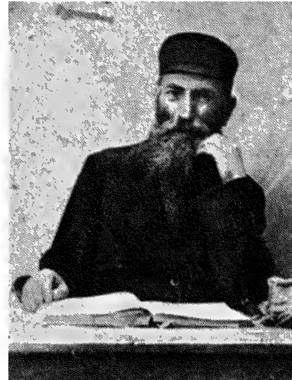
און ברודער:
יעקב בעקער

איבערגעגעבן דורך:
פייגע לאה מארגנשטערן
סאן־פאולא

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע נישט פאַרגעסענע עלטערן:
אליקים און חיה־רחל זעמל
פון ראקעוו

שוועסטער: **דבורה**
אומגעקומען פון די רוצחים.

איבערגעגעבן דורך: **מאיר זעמל — סאן־פאולא**

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע זיידע־באבע: **הערשל און שרה טעמע נוסבוים**
געשטאָרבן אין סטאַשעוו

עלטערן: **אברהם אשר און אסתר פערל נוסבוים** ברודער: **מאטל**
אומגעקומען פון די היטלער־מערדער. ה. י. ד.

איבערגעגעבן פון טעכטער און זון:
ברײנדל באגוכוואל — בראזיל **רבקה בוים** — ישראל
צירל בוים — בראזיל **קלמן נוסבוים** — בראזיל

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע אומ־פאַרגעסלעכע עלטערן, ברידער און שוועסטער:

נחמיה, רחל, משה, יצחק און ישעיה

קרבנות פון היטלעריזם און פוילישן חוליגאַניזם.

מיר ועלן אייך קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

איבערגעגעבן דורך זין און ברידער:

יהודה צבי, שלום און ידידיה
ניסנצווייג — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן:
מאיר און אסתר שרה מאנדעל

איבערגעגעבן:
אלימלך, דוד און שלום מאנדעל — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע טייערע,
אומגעבראַכטע עלטערן:

חיים נטע און מלכה ערליכמאַן

שוועסטער:

עטקע און באלטשע

ברודער:

משה

אומגעקומען פון היטלער־רוצחים

מנשה ערליכמאַן — סאַן־פאולא

מיינע טייערע עלטערן:

יצחק מאיר און שרה זילבערבערג

אומגעבראַכט פון די נאַצי־מערדער

גיטל רחל ערליכמאַן — סאַן־פאולא

זאָל דאָס דינען אויפן אָרט פון אַ מצבה פאַר מיינע עלטערן און אומגעקומענער משפּחה.

ישעיה עלישעוויטש — סאַן־פאולא

ס׳זאָל דינען אַלס מצבה

פאַר מיין ליבער, אומפאַרגעסלעכער מוטער:

פעסל פלוזשניק

מיט איר קינד און ברודער:

יצחק וואלף

אומגעקומען אויף קידוש השם דורך די נאַצי־רוצחים

און מיין ליבן פאָטער:

ישראל פלוזשניק

געשטאָרבן דאָ אין 1955.

איבערגעגעבן:

מאיר פלוזשניק — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

הערשקע און לאה קראנגאלד

און שוועסטער:

רייזל

איבערגעגעבן:

מאיר, אבנר, יחיאל און אביש
קראנגאלד — סאַן־פאולא

און טאָכטער:

רחל גאלדהאר

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

יחיאל יוסף און שפרינצע מעצקער

ברידער:

שמחה און שלום

שוועסטער:

אסתר און לאה

איבערגעגעבן:

דינה בוכמאן־מעצקער — בראזיל

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

יואל און **ביילע שניפער.**

שוועסטער: **איטע** און **חיה**

און ברודער: **יעקב**

איבערגעגעבן:
נחום שניפער — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן:

משה שלום און **רבקה שניפער**

ברידער:
נחום, לייביש, ישראל, דוד און **הערשל**

און שוועסטער:
חנה

איבערגעגעבן:
יצחק שניפער — סאַן־פאולא

צום אייביקן אָנדענק פון:

חנה, מיין 5־יאָריק קינד

און פרוי **טעמע**

אומגעקומען בעת
דער אויסזידלונג

פאַראייביקט:
סאַמער און מאַן אבא שטאַלריט
תל־אביב.

לזכר עולם לכל בני משפחתי

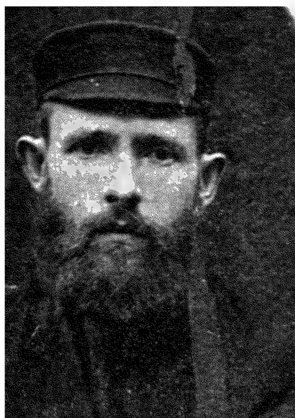
שנפלו על קידוש השם
בידי הצורר הנאצי
ה. י. ד.

מנציחה:
חיה קיפל־גוטבארב — סן־פאולו

צום אייביקן אָנדענק פון
אונזערע טייערע עלטערן:

מאיר יעקב
און
רחל קירשנבוים

ברידער: **חיים, פרוי צערל און קינדער**
ישראל אברהם און אביגדור
שוועסטער: **פעסל קירשנבוים-פרידמאן**
אומגעקומען פון די היטלער־מערדער
ה. י. ד.

איבערגעגעבן: **אלי בער און שרה קירשנבוים — סאן-פאולא**

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע עלטערן:
איטשע און רייזל וויטנבערג
געשטאָרבן אין סטאָשעוו
ברידער: **זאלע, הערש און יאסקע**
שוועסטער: **ליבע וויטנבערג-קליין**
אומגעקומען אין דער שואה.
ה. י. ד.

איבערגעגעבן: **שרה קירשנבוים**

אין כבוד פאַר אונזערע עלטערן:
חיים און צערל קירשנבוים
שוועסטער: **חיה און שאשע**
אומגעבראַכט פון די היטלער־מערדער.
ה. י. ד.

איבערגעגעבן:
הערשל קירשנבוים — סאן-פאולא
חנה פייגע קירשנבוים — בוענאס-איירעס

געווידמעט דעם אייביקן אָנדענק פון אונזערע אומגעקומענע ברידער:
חילטשע און ישראל נוסבוים
דערמאָרדעט דורך די נאַצי־באַרבאַרן.
די וועלט טאָר קיינמאָל נישט מוחל זיין דאָס אומשולדיק־פאַרגאָסענע בלוט!

אונזער פאָטער: **מאיר נוסבוים** געשטאָרבן 1918,
אונזער מוטער: **פייגעלע** געשטאָרבן דאָ, אין 1952.
איבערגעגעבן דורך די ברידער:
שכנא, הערשל און בערל נוסבוים — סאן-פאולא

לזכר עולם

לסבא: **מאיר סולניק** נפטר בסטאשוב

להורים: **משה ליב ופיגה'לה סולניק** נפטרו בישראל

לבנים, בנות ונכדים שנספו בשואה

מעלים את זכרם:

יוסף סולניק — מוצא עלית

יעקב שילוני — גן־שמואל

אשר שילוני — חולון

א. וולברומסקי — בית־אלפא

מצבת עד

לאבא:

יהושע מיזלס

לאמא ולאחות

מנציחה:

פסקה מיזלס והמשפחה

מזכרת עד

לשמחה וילנר נפטר ב־1958 במונטיווידיאו

לשרה וילנר נפטרה ב־1961 במונטיווידיאו

לוולף וו. (וולברומסקי) נפטר ב־1962 בטורונטו

המנציחים:

אתל וולברומסקי ומשפחתה — טורונטו

רחל, שמעון, יצחק ומשפחותיהם — מונטיווידיאו

גולדה, אבצ'ו ומשפחותיהם — ישראל

אין אייביקן אָנדענק פון אונזערע עלטערן:

ירחמיאל און איידל וואלבראמסקי

און ברודער: **יאסקע, פרוי חנ'קע און קינדער**

אומגעבראַכט פון די נאַצי־מערדער

ה. י. ד.

איבערגעגעבן דורך: **שמעון וואלבראמסקי, שרה'לע ווילנער,**
רחל ראזנבערג — מאנטעווידעא
וואלף וואלבראמסקי — טאראנטא
אבטשו וואלבראמסקי—קיבוץ בית־אלפא

מצבת זכרון

להורינו:

פסח ורחל טננבוים

המנציחים:

שפרינצה, גולדה, שרה'לה ומשה — ברזיל
טובה — ישראל

צום אייביקן אָנדענק פֿון אונזערע טייערע עלטערן:

שמחה און בינע פּריווע שוואַרץ

ברודער און שוועגער:

לייבל

אומגעקומען דורך די נאַצי־פֿאַרברעכער

איבערגעבליבן:

יוכבד שוואַרץ   סאַן־פּאולא

הערש לייב און פרוי אָסטראָוויעץ

אין אָנדענק

פֿון מיינע טייערע עלטערן:

הערש דוד שטיין   סאַן־פּאולא

צום אייביקן אָנדענק פֿון מיינע עלטערן:

אברהם און חיה איטע שטיינבוים

געשטאָרבן אין סטאַשעוו

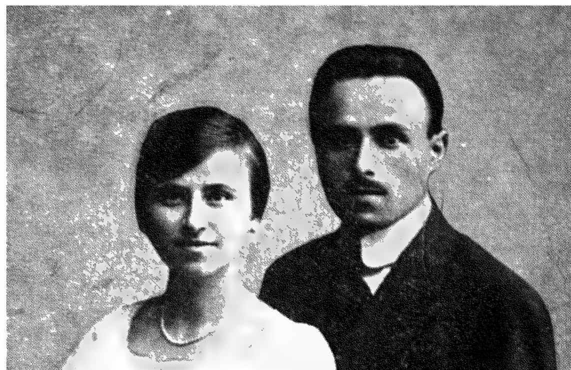
שוועסטער און שוואָגער: ציפּע און אהרן יונה לעדערמאַן

חנה גיטל און שמחה ווינשטאָק און קינדער

אומגעקומען דורך די היטלער־באַרבאַרן.

איבערגעבליבן: שמואל שטיינבוים — סאַן־פּאולא

לזכר עולם

להורינו: זלמן ופרימיט בוים

ולאחיות: דריזל וברכה

נספו ביער גוליב

מנציחים:
לאה וליביש וינציקסטר — כפר סבא

לזכר עד

לחיה וינציקסטר

נספתה במחנה העבודה, בסטארכוביץ

מנציחים:
אבא'לה, ליביש ושמעון וינציקסטר
כפר־סבא

מצבת־עד לזכר

ר׳ ישככר וחוה שרה מתנצ׳אז׳

בנותיהם: רחה לאה.חנה׳לה. ברינדל ופיגה שינדל

בניהם: שמואל נטע ואברהמ׳לה

שלמה זלמן ופיגה׳לה ויצ׳ניק

בנותיהם: חוה שרה ורבקה׳לה

בניהם: אברהמ׳צ׳ה ויצחק מאיר

הכנציה:

ישככר ויצ׳ניק תל־אביב

צום אייביקן אנדענק פון מיין אומגעקומענער משפחה.

איבערגעגעבן:

ישעיה לאיטשיק

מאנטעווידעא

לזכרון עולם

הורי: ישעיהו ודבורה

אלי. דובה. שמואל. יעקב. עקיבא. יוסל. שוצה

ההרוגים בזכרוני לעולמים

הכנציה: כתר אריה (ליביש)

צום אייביקן אנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן:

הערשל און גענענדל ריינשטיין

געשטארבן אין סטאשעוו.

איבערגעגעבן:

קדציון ריינשטיין — מאנטעווידעא

לייבל ריינשטיין — שיקאגא

צום אייביקן אנדענק

פון מיין אומגעקומענער משפחה

יצחק לעווקאוויטש — מאנטעווידעא

צום אייביקן אָנדענק פון
אונזערע ליבע עלטערן:

דוד און טויבע ראזנשטאק

אומגעקומען אויף די סטאַשע־
ווער שטיינער אין טאָג פון
דער „אויסזידלונג".

שוועסטער: **הינדע**

אומגעקומען אין פּאָניאַטעוו

ברודער: **משה'לע**

אומגעבראַכט אין לאַגער סקאַרזשיסק.

מיר וועלן אייך אַלעמאָל געדענקען און אייערע רוצחים
קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

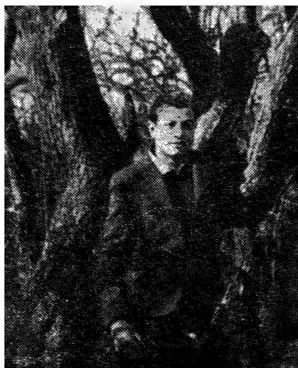
איבערגעבליבן:

חיה ראזנשטאק־גאָלדבערג — סאַן־פּאולא

שפרינצע ראזנשטאק־מערזער —
סאַן־פּאולא

אסתר ראזנשטאק־קאַרנאַווסקי —
תל־אביב

בינעם ראזנשטאק — מאָנטעווידעאָ

אַ דענקמאָל אונזער טייערן שטעטל, וואָס האָט אויך אונז [illegible] און געטיילט
דעם גורל פֿונעם גרויסן רוב פֿון אייראָפּעאישן יידנטום, וואָס איז [illegible]
אונטער דעם נאַציסטישן [illegible].

דאַס אומשולדיק פֿאַרגאָסענע בלוט
ר ו פֿ ט צו נ ק מ ה !

ספּאָנסאָרן:

משה אפּלבוים

מאיר בידלאָווסקי

דוד בוכמאַן

יעקב בוכמאַן

מאיר דיזענהויז

פֿישל דאָמבראָווסקי

משה קעניגסבערג פּאַריז

מצבת עד לזכרון

אונזערע עלטערן: **אפרים צבי און חיה רייזל בוכמאַן**
שוועסטער: **ברײנדל ווייסדאָרף**
אומגעקומען דורך די נאַצי־באַרבאַרן.

פאַראייביקן: ברידער בוכמאַן — פאַריז

מזכרת עד־מיין אומפארגעסלעכער פרוי

מרים רחל בידלאָווסקי

געפאַלן, שפּרינגנדיק פון לויפנדיקן צוג צווזמער—טרעבלינקע,
דעם 10־טן יאַנואַר 1943.

איבערגעגעבן:

מאיר בידלאָווסקי — פאַריז

אין אָרט פון א מצבה

עלטערן: משה און חיה רייזל צווייגנבאַק

שוועסטער: שיינדל און רחל'ע

ברידער: חיים בער, דוד, פישל, שמחה און יעקב
אומגעקומען בעת דער „אויסזידלונג".
יאסל פנחס
דערמאָרדעט אין פּאָניאַטעק.

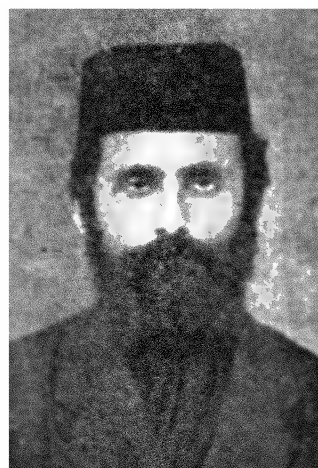
איבערגעבליבן דער זון און ברודער:
יצחק צווייגנבאַק פּאַריז

לזכרכם
שזהותכם לא נודעה לנו
מצבת עד

ליאון דיזנהויז ז"ל
בעל אותות הצטיינות בצבא הפולני.
הנכסם והמסכן ראה בעמ' 507

ואלה חללי קהילתנו - קרבנות הטירוף הגרמני וזוועותיו: *

אֲשֶׁר־טִפַּחְתִּי וְרִבִּיתִי אֹיְבִי כִלָּם.
(איכה ב׳, כב׳)

אבנר (שוסטער), פרוי און קינדער.
אוועגוס יחיאל, מלכה, רבקה, שלמה, צביה.
אַלסטער ישראל׳יש, שיינדל, הערשל, פסח, פייגל.
אַלסטער נטע, מרים.
אונגער לייביש, אסתר, ישראל, פרוי און קינדער, קאַפּל.
אורבייטל משה, חיה לאה.
איידלקאַפּ יוסף, פרוי און קינדער.
אייזן משה און פרוי.
אייזנבערג דוד, טעמע, שלמה מלך, פייגעלע, מלכה׳לע, רחל.
אייזנבערג הערשל, שיינדל, גאָלדע.
אייזנבערג יוסף, חוה און פאַמיליע.
אייזנבערג משה, חנה, ישראל, ירחמיאל, מאיר.
אייזנבערג פראדל און 2 טעכטער.
אייזנבערג שמעלקע, חנה רייזל, בתיה, משה, פייגע, אסתר חנה.
אייכן יחזקאל, פרוי, בייניש און שוועסטער.
איסר משה, רייזל, הלל.
אַלבוים חיים, פרוי און קינדער.
אלבוס רייזל, חנה און מאַן, דינה און מאַן יונה און קינדער.
אספיס לייביש, לאה און קינדער.
אָסקאַר אשר און פאַמיליע.
אַפּעלבוים בערל, ריווע און קינד.
אַפּעלבוים ישראל, בריינדל.
אַפּעלבוים — מוטער און 2 טעכטער.
אַקערמאַן משולם, חנה.

באַגוכוואַל מענדל, פרוי און קינדער.
באַמשטיק חיים און משפחה.
באַמשטיק יעקב, חיה, שמואל, לייביש און אַלטע.
באַמשטיק יענטל.
באַמשטיק רבקה.
באַמשטיק שמערל, פרוי און קינדער.
באַנד אַלטער, פריווע, ישראל׳קע.
באַרנשטיין אביגדור
באַרנשטיין אלי און פאַמיליע.
בוים אברהם, פרוי און קינדער.
בוים אברהם, רייזל, מנחם ,חיה.
בוים זלמן, פרוי און משפחה.
בוים מאיר פנחס, פרוי און משפחה.
בוים שמחה, פרוי, יצחק.
בוכבינדער ישעיה, פריווע, ביילע, מיכאל, פריידע, צפורה.
בוכהאָלץ מאיר, ביילע און קינדער.
בוכוואַלד אַלטער, סימע.
בוכמאַן אסתר, חנה׳לע.
בוכמאַן אפרים צבי, חיה רייזל, בריינדל.
בוכמאַן סנדר, שרה, יעקב דוד, אַלטע רחל, יצחק, יוסף, הערש, בריינדל, לאה.
בוכמאַן שמואל, שמחה, נתן, לאה, חיה, איר מאַן מאיר, שלמה.
בולווא אַביש, פרוי און קינדער.
בוקשפּאַן אסתר איטע און קינדער.
בידלאָווסקי מרים רחל.
בידלאָווסקי שפרינצע, הינדע.

* הערה: רשימה זו כוללת, לצערנו, רק כמחצית חללי שואת עדת סטאשוב — וזאת עקב 2 סיבות:
א. לא כל יוצאי העיירה הגישו — על־אף דרישותינו החוזרות ונשנות — רשימות בני־משפחתם שנספו בשואה.
ב. לא הצלחנו לדלות מזכרוננו אלא חלק מועט בלבד מתוך אותם חללי סטאשוב, שעליהם לא קיבלנו רשימות. (— המלביה״ד).

בייגעלאַק יאָסקע, פרוי און קינדער.
בייגעלאַק משה, הלל, ראַצל און קינדער.
בייטשער איטשע, פרוי און קינדער.
בייטשער אסתר, חיימל, שרה.
בייטשער זלמן, פרוי און קינדער.
בייטשער משה, פרוי און קינדער.
בינשטאָק יהושע, פרוי און פאַמיליע.
בינשטאָק מאיר, מלכה, שפרינצע, חיים, אַלטע, קיילע, פריידע.
בינשטאָק נטע, ברײנדל.
בירנבוים מלך, פרוי און קינדער.
בלאָך דוד, פריידע, שרה, מענדל, בערל, אַלטע.
בלאָך דוד'ל, שמחה בונים.
בלאָך מאָטל, חנה, הדסה, פעסל, בלומע, ריווע.
בלאַנק בלומע ,שרה.
בלאַנק שרה, יצחק.
בלוואל הערשל, חנה, יצחק, יוסף, אהרן, משה, שרה, עטל.
בלוואָל לייביש, איטע, ברײנדל, שיינדל, חנה.
בלוואָל וועלוול, פרוי און קינדער.
בלוואל מאַרקל, עטל.
בלום לייביש, פייגע, אַלטע, מינקע, איטעלע.
בלום משה, היילע. יהושע, מינקע, אסתר.
בלומענפעלד משה, פרוי און מענדל.
בלושטיין יוסף, פרוי און טאָכטער.
בלושטיין משה, שיינדל, יוסף, גיטל, פסיה.
בלושטיין נח, חיה, מנחם, מאיר.
בלושטיין שמואל, הדסה.
בעסער אלימלך, צביה, מרים, גיטל, חיה.
בעקער גבריאל, לעמל, שפרה, מרים, גיטל, בצלאל, לייב נטע, אברהמ'לע.
בעקער העניעק, פרוי און קינדער.
בעקער יעקב.
בעקער ישראל אברהם און פרוי.
בעקער לעמעל, פרוי און קינדער.
בעקער מאָניעק.
בעקער עוזר, פרוי, איטשע, מאָטע און נאָך 3 קינדער.
בעקער פעלעק, פרוי און קינדער.
בעקערשפיגעל לייב הערש, פרוי און קינדער.

בערגמאַן מלכה, ישראל, משה, יהודה, לייביש, אברהם, רחל, חנה, יעקב.
בערגער טאָבע, הערשל, גענענדל, שמואל, ביילע.
בערגער ישעיהו, דבורה, אלי, דאָבע, שמואל, יעקב, עקיבא, יוסף, שאצע.
בערגער ישעיה, פרוי און קינדער.
בערלין יעקב, שפרינצע פריידל, יצחק, שלום, מאיר, רבקה, שלמה זלמן, טאָבע לאה, חנה מינדל, פריידע.
בערמאַן ציביה, מאַן אברהם און קינדער, ברײנדל, מאַן זלמן און זין, פערל דבורה, מאַן יעקב מאיר, אסתר, מאַן קלמן, רעילא, מאיר.
בראָנער אליעזר, דינה, ברוך, דוד, מלכה.
בראָנער וואָלף, חנה.
בראָנער ירמיה, פועה, חיה, בעריש, משה'ל.
בראָנער משה מענדל, מאָטל.
בראָנער שלום, פרוי און קינדער.
בריינטשע (שוועסטער פון מאָטיס פרידמאַן) און פאַמיליע.
ברענזעל־גראָסמאַן און פאַמיליעס.
ברענזעל הערשל, מירל און קינדער.
ברענזעל ישראל און פרוי.

גאָלדבערג בעריש, הינדע, חנה, הענע, אסתר און פאַמיליעס.
גאָלדבערג חיה, מאַן זאב.
גאָלדבערג חנה.
גאָלדבערג יעקב, חיה, איטע, רבקה, חנה.
גאָלדבערג יעקב, חיה, יוסף, חנה.
גאָלדבערג ליבע.
גאָלדבערג שמואל, חיה און פאַמיליע.
גאָלדגרוב אלימלך יוסף, פייגע בלומע, פישל דוד, משה שלמה, הערש חיים, יהושע, אביג־דור, מרדכי.
גאָלדגרוב לייזער, פרוי און קינדער.
גאָלדהאַר אַביש, דאָברעלע און קינדער.
גאָלדהאַר וואָלף, חנה, חיה, פערל, רחל, יענטל, ציפע עטל, לייבל.
גאָלדהאַר חיים מאיר, פעסל, יונה און קינדער פון הערשקאָוויטש.
גאָלדהאַר יודל, פרוי און קינדער.

גאָלדהאַר מאיר חנה, און קינדער.
גאָלדהאַר שמחה יואל, פרוי און קינדער.
גאָלדוואַסער מרדכי, חנה, ליבע,ביילע, שפרה, אַלטע.
גאָלדלוסט יעקב, פרוי און קינדער.
גאָלדפאַרב בערל און משפחה.
גאָלדפאַרב חיים, מאַניע, רחטשע.
גאָלדפאַרב מענדל, פרוי און קינדער.
גאָלדפאַרב שלום, פרוי און קינדער.
גאָלדפאַרב שמואל, גיטל, הענע, יצחק נתן, רות.
גאָלדפלוס וואָלף, שרה, דבורה, איטע, גיטל, אַלטע צירל, משה, אַברהם, יוסף.
גאָלדפלוס מאָטיע, פרוי און קינדער.
גאָלדפלוס מרדכי, פרוי און קינדער.
גאָלדפלוס שמואל, פרוי און קינדער.
גאָלדפעדער דוד און פרוי.
גאָלדפעדער מרדכי, שפרינצע און קינדער.
גאָלדפעדער שמואל, חיה, מאיר, לוי, טאָבע.
גאָלדשטיין חיים דוד, חנה לאה, טאָבע, זלאַ־טעלע, משה׳לע.
גאָלדשטיין צירל, הערש מענדל, ברוך דוד.
גוטערבוים אליעזר, נחה, פנחס, געצל, גיטל, אסתר.
גוטערבוים מאיר יעקב, פרוי, הלל און קינדער.
גוטערבוים פסח, חיה, פעסל, אייזיק, גיטל.
גינזבורג יוסף נחמיה, ביילע, רבקה און קינדער.
גלאַט יחזקאל, פרוי, דוד, מיכאל און פאַמיליע.
גלאַטשטיין לייבל, רייזל, בלומע און קינד, ביילע און משפחה, מאיר, חיה און קינדער, אסתר, שלמה, רחל.
גלאַטשטיין שמעלקע, פרוי און קינדער.
גליקליך יוסף, פרוי און קינדער.
גליקליך משה, חנה, נתנאל, שרה.
גליקליך שמואל יעקב, חיה לאה, חוה, מאַן און רחטשע.
געלמאַן הערשל, פרוי, יחזקאל, פועה, ריבטשע, בלימטשע, חאַנטשע.
גערשט בן־ציון, פרוי און קינדער.
גערשט ישראל (מר״ץ), פרוי און קינדער.
גראָסבערג אברהמ׳שע, לאה׳קע.
גראָסבערג מיכאל, פרוי און קינדער.

גראָסבערג מרדכי און פרוי.
גראָסבערג פייזול, יונה.
גראָסבערג שרה, חנה, משה, יעקב.
גראָסהויז זיסמאַן, פרוי און קינדער.
גראָסמאַן אַלטער, מלכה, יצחק מענדל, שרה׳לע, חנה לאה, גיטל, משה, יחיאל, שמואל, יהושע, פסח, חנה, בצלאל, גיטל, אליעזר, חיה, פישל, חייטשע, חיים, גאָלדע, ביילע, יעקב, רחל, ביילע, ישראל, זאָוול, קיילע, סימע.
גראָף ישראל הערש, פרוי און קינדער.
גראָף מאיר, פרוי, יענקל.
גרושעפס אבנר, פרץ און קינדער.
גרושעפס שאול, טאָבע, בריינדל, לייביש, ביילע.
גרושקאָ יוסף און עלטערן.
גרין ישראל לייב, נעמי, פערעלע.
גרינבאַל בן־ציון, פרוי און קינדער.
גרינבאַל שמעון, שרה הינדע, גיטל, ביילע, טאָבע, לוי, משה, מרים.
גרינבערג מענדל, פרוי און קינדער.
גרינגראַז אפרים, מרים, אברהם, לאה.
גרינגראַז זלמן, אליעזר, שושנה, לייבל, חיה.
גרינגראַז נפתלי, דבורה.
גרינוואַלד אַביגדור, פרוי און קינדער.
גרינוואַלד אייזיק, פרוי און קינדער.
גרינוואַלד בערעלע, פרוי און זין.
גרינוואַלד מענדל, פרוי, יצחק און 2 טעכטער.
גרינוואַלד משה און פרוי.

דאָמבראָווסקי מרים, אברהמ׳טשע, חוה׳לע, שרה׳לע, מאַכטשע.
דזלאַ קלמן, טאָבע און קינדער.
דונאַיעץ הערשל, משה, פרוי און קינדער.
דונאַיעץ יאָסעלע און פרוי.
דונאַיעץ עקיבא און פרוי.
דיאַמענט אברהם, צלווע, דוד, יחזקאל, חיה, שמואל, פעסל.
דיאַמענט יצחק, שרה גיטל און קינדער, חיה הענע און קינדער, רחל, מאַן און קינדער.
דיאַמענט לוי יצחק, איידל.
דיזנהויז אברהם, חיה, מענדל און טאָכטער.
דיזנהויז יאָסקע, חוה, חיה׳לע.

דיזנהויז יחיאל, פרוי, שרה, רחל, משה.
דיזנהויז ישורון, פרוי און קינדער.
דיזנהויז מענדל, פרוי און קינדער.
דיזנהויז מרדכי׳לה, נעמי, מענדל.
דייטלבוים משה, לאה, פריידל.
דייטלצווייג לייביש, פרוי און קינדער.
דיקשטיין חיה און קינדער.

האוטמאַן גיטל, שמואל הערש, קלמן לייביש, שלמה דוד.
האוטמאַן יודל, פרוי און קינדער.
האוטמאַן פייוול, פרוי און קינד.
האַוער אברהמ׳לע, רייזל, יקותיאל, הערצל, יעקב.
האַוער יחזקאל, פרוי און קינד.
האַוער רחל.
האַלפּערן אשר, רחל, דוד, אפרים.
האָפּמאַן אסתר.
האָפּמאַן זלמן, שיינדל, אביגדור.
האָפּמאַן געצל און פרוי.
האַרוויץ אלתר אליעזר (רב) און פרוי.
האַרוויץ חיימ׳ל (רבי) און פאַמיליע.
האַרוויץ ישראל׳קע, פרוי און קינדער.
האַרוויץ לייבל און פרוי.
האַרן משה.
האַרן שמואל, פרוי און קינדער.
האַרנפעלד בנימין און פרוי.
האַרנפעלד הערשל, חנה, שמחה, סימע.
היימאַן אַנשל, סאַלע, אסתר, יוסף, אהרן.
היימאַן מלך, פרוי און קינדער.
הירשבערג יואל, פעלע און קינדער.
הענגעלטרויב זעליק, באַשע, אהרן, ציפע, חנוך, לאה.
הערציק ראובן ברך, דינה און קינדער.
הערשקאָוויטש אייזיק, סימע און קינד.
הערשקאָוויטש מינדל, בערל, סימע, משה.
הערשקאָוויטש שמואל, פרוי און קינדער.
הערשקאָפּ מרדכי, חיה, שרה, אַלטע, צפורה, אליעזר, יעקב.

וואַגנער אברהם, ציפע, חנה׳לע, בעריש מענדל, פרוי שרה לאה און חיה׳לע.
וואַגנער הערשל, בלומע, גוטשע און אברהם.
וואַגנער הערשל, חנה, שרה׳לע, מרדכי.
וואַגנער יענקל, רבקה און קינדער.
וואַגנער נח, איידל און פאַמיליע.
עלטערן און פאַמיליע פון חיים וואַגנער.
וואַטמאַן לייזער, פרוי און פאַמיליע.
וואַטמאַן נחמן,ביילע, אליעזר, משה, הענע, דאַברעלע, חיה׳לה.
וואַלבראַמסקי איידל, לאה.
וואַלבראַמסקי הינדע, מאַן משה און קינדער.
וואַלבראַמסקי יאַסקע, חאַנקע, יצחק שמעון, ירחמיאל, סימע, הערשעלע.
וואַלבראַמסקי צירל און קינדער.
וואַלמאַן אהרן, פרוי און קינדער.
וואַלמאַן אייזיק, חנה, בנימין, ירחמיאל.
וואַלמאַן הערשל (סגי נהור), חנה.
וואַלמאַן מיכאל, פרוי און קינדער.
וואַלמאַן נפתלי, פריידע, טראַנע.
וואַסערציער אברהמ׳לע, רייזל, טילע, חיה, שפּרינצע.
וואַסערציער זיסמאַן, פרוי און קינדער.
וואַסערציער ישראל׳קע, שרה׳לע און קינדער.
וואַקסמאַן יענקל, פרוי און קינדער.
וואַקסמאַן שרה רבקה.
וואַרגער יחזקאל, רייזל, דבורה, חנה, רחל, חיים.
וואַרצלמאַן ישראל, מינדל, רחל, פייגל, חיה, אַנטשל, דוד, יודל.
וואַרשאַווסקי פסח, ביילע רבקה, לייביש, פרוי און קינדער, מרדכי, פלטיאל, הינדע.
וויטנבערג ביילע פריידל, זון און טאָכטער, רחל און פאַמיליע, הערשעלע, זון און טאָכטער, וועלוול, פרוי, זון און טאָכטער, שמואל חיים און פאַמיליע.
וויטנבערג הערשל, מארמל, שרה רייזל, מאַן יעקב און קינד, שאָשע, מאַן משה לייב, חיה, רחל, וועלוול, דבורה׳לע.
וויטנבערג הערשל, פריידל, משה איטשע און 2 טעכטער.

וויטנבערג זאַלע, ביילע פריידל, בריינדל, רבקה, באַשע, מאַן ישראל אברהם, פעסל, בלומע, משה, הדס.
וויטנבערג זאַלע, הערש, יאַסקע, ליבע.
וויטנבערג מאַטל, צירל, לאה, ישראל, גאָלדע.
וויטנבערג משה, צירל, הערשל.
וויטנבערג ראובן זאַלע, פעסל, רחל, מאַן אל־טער, רייזל, צפורה, יצחק, יוסף, משה, צירל און קינד.
וויל אבנר, איטע, בלומע, אפרים.
וויל מלכה.
ווײמאַן שמחה מאיר, פרוי, מענדל.
וויינבוים יצחק, רחל, נחום, יוסף, פריידל, ביילע.
וויינבערג אליעזר, שרה רבקה.
וויינבערג ביינוש, פערל, אליעזר, שלמה דוד.
וויינבערג דן.
וויינבערג יוסף, גאָלדע, קריינדל, רויזע, חנה, מלכה, יחיאל, קלמן, מענדל.
וויינבערג פערל.
וויינבערג קלמן, דוואָשע, גיזעלע, פנחס.
וויינגאָרטן יודל, פרוי און קינדער.
וויינגאָרטן יאָסל און פרוי.
וויינריב יענקל, אידל, באַלטשע, אברהם.
וויינשטאַק אביגדור, פייגע לאה, משה און קינד.
וויינשטאַק חיה רחל, הינדעלע.
וויינשטאַק שמערל.
ווייסבלום אשר, ניסל.
ווייסבראָט זלמן, פייגע, פנחס, נטע און פאַמיליעס.
ווייסדאָרף בריינדל, מאַן און קינדער.
ווייצבלום אשר, פרוי און קינדער.
ווייצמאַן אפרים, פרוי, מנחם, שיינדל, בנימין מאיר, רייזל.
ווייצמאַן ישראל׳קע, ראָשל, מרים.
ווינער גאָלדע, חיותה.
ווינער הערשל, פרימיט.
ווינער וועלוול, נחה, אסתר׳ל, אליהו.
ווינער מאיר, שרה מאַטל, חנה, מאַניע.
ווינציגסטער גרשון, פרוי און קינדער.
ווינציגסטער חיים, פרוי און קינדער.
וויעטשניק אברהמ׳טשע, מאַכטשע, אסתר, מלכה, לייבל, ביילע.
וויעטשניק שלמה זלמן, פייגעלע, חוה, שרה, רבקה, יצחק מאיר.
וועוורמאַן מאיר, פרוי און קינדער.
וועקסלער שלום שכנא, לאה, משה דוד און פאַמיליע, טוביה און פאַמיליע, לאה גיכע, מאַן טוביה און קינדער.

זאַבערמאַן אלקנה, חיה און 3 קינדער.
זאַלצבערג יחיאל משה, סערל.
זאַלצמאַן שמואל, גענענדל, לאה, משה, יוסף, פייגל.
זאַנדפערל פערל.
זאַקס שלום.
זילבערבויגן איטשע מאיר, הינדעלע.
זילבערבויגן הערשל, איטע און קינדער.
זילבערבויגן יוסף, פרוי און קינדער.
זילבערבערג אהרן, חנה.
זילבערבערג יצחק מאיר, שרה.
זילבערבערג לייבל, רויזע און נאָך 2 שוועסטערן.
זילבערבערג מאיר, פרוי, אברהם, לייבל.
זילבערבערג משה, דוד און טעכטער.
זילבערבערג ראובעלע, פרוי און קינדער.
זילבערבערג שלום, שרה.
זילבערבערג שמואל, סימע.
זילבערשטיין חיה, מלכה, מאַן יחיאל, ריווטשע, שלמה, ישראל הערש, גיטל, מאַן מענדל און קינדער.
זילבערשטיין משה׳לע, רבקה, דבורה, לאה, רחל, יחיאל.
זינגער אפרים, פרוי, דוד, אסתר׳ל.
זינגער יענקעלע, פרוי און קינדער.
זינגער מענדל לייב, פריג.
זיסמאַן בערל, ביילע, פישל, שרה׳לע.
זיסער רפאל אהרן, חנה פייגל, מאיר, חיים, משה, יודל, נתנאל, פריידע, מאַן און קינדער.
זעלצער איטשע, פרוי און קינדער.
זעמעל אליקים, חיה רחל, דבורה.
זשאַבנער חנה, חיה, אַלטער.
זשעזשאַק אַנטשל, פרוי, אסתר, אברהמ׳טשע, מאיר.
זשעזשאַק פערל, שלום.

חילעוויטש פייוול, ריווע, שרה פערל, פייגעלע בערל.
חעלמער שמואל און פרוי.
חענטשינסקי שמואל דוד, אסתר, פנחס, פרוי ראַדל און קינדער, קלמן, פרוי חיה, מענדל, גאָלדע, מאַן און קינדער, מאיר הערשל.

טאַסקאַ לאה און מאַן.
טאַרגאָווניק יענקל, גיטל און קינדער.
טויבענבלאַט מאיר, ביילע, שרה, מאַן שמיאל, אברהם, אַלטעלע, רבקה, אסתר רחל, קלמן און פאַמיליע.
טאָכטערמאַן אסתר, הערשל.
טאָקאַזש הערשל, פרוי און טעכטער.
טוכמאַן איטשע, פערל, גאָלדע, צילע.
טענענבוים אברהם, חנה רחל, מרדכי, מענדל, פריידל און פאַמיליע.
טענענבוים אברהם יצחק, רחל אסתר, ברכה, מאיר און נאָך 2 קינדער.
טענענבוים ישראל אליעזר, מלכה, ברכה.
טענענבוים נפתלי, ליבע.
טענענווורצל בצלאל, חיה, שלום, ביניש, געלע.
טענענווורצל חיים, חנה, ביניש, געלע, שלום.
טראָפּער הינדל, שרה און נאָך אַ טאָכטער.
טשאַפּניק בערל, עלקע, מאיר אליעזר, רחמה.

יאָסקאָוויטש משה און משפחה.
יאַסקולקע אבנר, פרוי און קינדער.
יאַסקולקע גענענדל.
יאַסקולקע דוד, פרוי און קינדער.
יאַסקולקע יאָסקע, פריווע.
יאַסקולקע ישראל, חיה.
יאַסקולקע ישראל, רבקה, ביילע, קיינדל.
יאַסקולקע מאיר דוד, פרוי און קינדער.
יאַסקולקע מרדכי, גאָלדע, חיה.
יאַסקולקע משה, פרוי און קינדער.
יאַסקולקע משה מאיר און פרוי.
יאַראָסלאַווסקי אהרן, נעשע און פאַמיליע.
יאַראָסלאַווסקי פרץ, פרוי און קינדער.
יורקאָווסקי חנה און יונה.

כהן אַביש, מלכה און קינדער.
כהן בן־ציון, פרוי און קינדער.
כהן זאב, איטע, דוד, ביילע.
כהן מאיר, פרוי און קינדער.
כץ אהרן, רבקה, אפרים.
כץ בעריש, צירל, שמואל, ישראל.
כץ משה, פרוי און קינדער.
כץ ציפע, מאַן און קינדער.
כץ שלמה, חנה, לאה, מרדכי, עטל, שלום, בריינדל.
כץ שרה איטעלע, פישל, בערל, טאָכטער און מאַן.

לאַדאָווסקי הערשל און פרוי.
לאָווטשיק יצחק, פרוי און קינדער.
פאַמיליע פון ישעיהו לאָווטשיק.
לובעצקי שמואל, מרים, מושקיט, יצחק יעקב, אסתר.
לוסטגאַרטן הערש חיים, פרוי און קינדער.
ליבערמאַן משה, הינדע רייזל, אַלטע, פריידע און נאָך 2 קינדער.
לילנבוים לייביש, חנה, חיה, הינדע, פייגל, בלו־מע, רבקה, פרומטשע.
לינצפעלד יהושע, פרוי און קינדער.
לינקסמאַן מענדל, איידל, חיים יצחק, קיינדל.
ליפּמאַן זלמן, אבא, אהרן, משה, שמעון, שבע, עטל רחל.
ליפשיץ בריינע, מאַן יחיאל און 2 קינדער.
ליפשיץ חיים הערש, גיטל און 5 קינדער.
ליפשיץ יהודה, רבקה, משה, ישראל דוד.
ליפשיץ יוסף זאב, שרה ליבע.
ליפשיץ משה, אסתר און קינד.
ליפשיץ שלמה, פעסל, לייביש.
לישקעוויטש אברהם בער און פרוי.
לישקעוויטש נח און פרוי.
לישקעוויטש שלמה, פרוי און קינדער.
לעדערמאַן ציפע, אהרן יונה, חנה גיטל, שמחה און קינדער.
לעוואָוויטש איטשע, ביילע און 2 טעכטער.
לעוואָוויטש בן־ציון, פעסקע, צבי, יונה, דוד, בנימין.
לעוואָוויטש רחל.

לעוואַנדאָווסקי איזיק, פרוי און קינדער.
לעווקאָוויטש אברהם יעקב, פרוי און 2 זין.
לעווקאָוויטש הענעך, חנה.
לעווקאָוויטש מענדל, שרה און טאָכטער.
לעווקאָוויטש קלמן, צירל און פאַמיליע.
לעמבערגער יענקל און משפחה.
לענקאָוויצקי מענדל.

מאַוער הערשל, פרוי, משה און קינדער.
מאַנדעל איטשע און פרוי.
מאַנדעל רויזע.
מאַנטשניק איטשע, פרוי, פיניע, שמעון און טאָכטער.
מאַנדעלזיס יצחק מענדל, אסתר רחל, אבא לייב, גאָלדע.
מאַנסדאָרף לייזער, לאה'לע, הערש מאָטל, וואָלף, יעקב, חנה גאָלדע, שרה שפרינצע, מענער און קינדער.
מאַנסדאָרף פנחס, חיה, זעליק, הערשל, מאיר, דוד, רחל.
מארגנשטערן יחיאל, שפרה, בלומע, חיה גאָלדע, יהודית רחל, שלמה,ביילע, מאָטעלע.
מאָרדי, פרוי און קינדער.
מייזעלס בעריש, פרוי און קינדער.
מייזעלס יהושע און פרוי.
מייזעלס שרה פערל.
מייסטערשטיק יעקב, מרים, ביילע.
מילגרוים יחיאל, פרוי און קינדער.
מילגרוים יהודה, פרוי און קינדער.
מלאַטעק איידל און קלמן.
מעלער יענקל, פרוי און 2 זין.
מענדל (אביגדור מויערערס), פרוי און קינדער.
מעצקער יחיאל יוסף, שפרינצע, שמחה, שלום, אסתר, לאה.
מעצקער ישראל'קע, פרוי און קינדער.
מעצקער שמחה און פרוי.
מער מנחם, גיטל, חיים שלמה, דבורה און נאָך 3 קינדער.
מערזעל יעקב, פרוי און קינדער.
מערזעל שמואל, פייגע, איטשע, משה, בלומע, יוסף, מיכה.

נאַכטיגאַל זינדל, גיטל, אַלטע, רבקה, שמואל, שרה, אסתר, משה.
נאַכטיגאַל ראובן, פייגע.
נאַפּאַרסטיק און מוטער.
נוסבוים אברהם אשר, אסתר פערל, מאָטל.
נוסבוים חילטשע, ישראל.
נייבערג בצלאל, פרוי און קינדער.
ניימאַן יחיאל און פרוי.
ניסנבוים אברהם און פרוי.
ניסנגאַרטן יוסף, הינדעלע און 2 טעכטער.
ניסנגאַרטן איטשע, משה, אליעזר און שוועסטער.
ניסנגאַרטן משה, מלכה, מרים און 3 קינדער, בן־ציון, רחל און קינדער.
ניסנגאַרטן פינטשע, טשאַרנע, דוד, משה, ריבטשע.
ניסנפּרוכט אברהם, חיה לאה, מאיר, פרוי שפרינצע און קינדער, לימיס, מאַן אבנר, אברהמ'לע.
ניסנצווייג נחמיה, רחל, משה, יצחק, ישעיהו.

סאַלאַזש בערל, אסתר'ל, שיינדל, מאַן יאָסל מאיר, יחיאל.
סאַלניק העניע, קלמן, שמעון, שיינדל.
סאַלניק מאָטל, פרוי און קינדער.
סאַמסאַנאָוויטש חיה, צווטל, פערל, רחל.
סאַמסאַנאָוויטש לייזער, פרוי און קינדער.
סאַסעוויטש בלומע העניע, אלימלך, יחיאל, צביה, מאַן מאיר און קינדער, אסתר און קינדער, רייזל, שפרינצע, ברײַנדל, מאַן עזריאל און קינדער.
סעגאַל איטשע הערש און פרוי.
סעגאַל חיה מלכה, משה.
סעגאַל יענטע, דבורה, עזריאל.
סעגאַל ישראל אליעזר, גיטל, בראָניע, נינע, אסתר.
סעגאַל ישראל אליעזר, פרוי, קלמן לייביש, ירחמיאל, פרוי און קינדער.
סעגאַל ראַמעק, דבורה און קינדער.
סעגאַל שלום, גוטע, יורעק.

עזריאל (שטומער), פרוי און קינדער.
ערדפרוכט איטע לאה, טאָבע שיינדל, סימע,
משה, יצחק, ביילע חוה, שפרינצע ברכה,
שרה זיסל.
ערליך אַלטער אליהו, שרה געלע, יהודה שבתי,
פרוי זאָשיע, ערנאַ, פעלא, חיים צבי, פרוי
אסתר, ישראל, יעקב, לאה, העניע, רחל.
ערליך יחיאל, פערל.
ערליך יצחק, הינדל, אברהמ׳טשע.
ערליך יצחק מאיר (מו״ץ), פרוי, שלום און
פאַמיליע.
ערליכמאַן חיים נטע, מלכה, עטקע, באַלטשע,
משה.
ערליכמאַן יצחק, הינדל.
עלטערן און פאַמיליע פון עליאַשעוויטש ישעיהו.

פאַגורעק משה, מלכה.
פאַדעשווע יהושע, עטל, בת־שבע, אַלטע.
פאַדעשווע שמחה, פייגע, יהושע, עטל, פריידל,
אַלטע, ברײנדל.
פאַדעשווע שמחה און פרוי.
פאַמעראַנצבלום אַבעלע, קיינדל.
פאַמעראַנצבלום אליהו, פרוי און זון.
פאַמעראַנצבלום אליהו, פרוי און קינדער.
פאַמעראַנצבלום אליהו, פרוי, יעקב, יחיאל, מאיר
און 2 טעכטער.
פאַמעראַנצבלום מאָטל, פרוי און קינדער.
פאַמעראַנצבלום משה׳לע, ריבטשע, בלומעלע,
אברהמ׳לע.
פאַנטירער יצחק, לאה רויזע, שיינדל, מלכה
טאָבע, משה.
פאַנטירער רויזע, חיה, מאַן יחיאל און קינדער,
אסתר חנה, מאַן ישראל און קינדער, שמואל
לייב, שיינדל, ישראל מאיר און קינדער,
ברײנדל פידל, פייטשע, שמואל, געצל, עטע
און קינדער, רייזל, אליהו און קינדער,
שרה׳לע, ישראל און קינדער.
פאַנטירער שמואל און פרוי.
פאַנטירער שמעון יואל און פרוי.
פאַס אברהם, פרוי און קינדער.
פאַס לייבל, פרוי און קינדער.

פאַרשטעהער שלמה, ראַשל, מענדל, משולם, יוכבד
פוטערמאַן יצחק און פאַמיליע.
פוקס אייזיק, דבורה, דוד.
פוקס הערשל, פרוי און קינדער.
פוקס טאָבע חנה.
פוקס יצחק, ברײניע.
פוקס יצחק, נעמי, ברכה, פריידע, רבקה, פייגע.
פוקס צפורה, לייב.
פישאָף ליבע, גיטל.
פלאָדערוואַסער מאָטיע, ברײנדל, חנה, טאָבע.
פלוזשניק פעסל, יצחק וואָלף.
פליישהאַקער יוסף, פרוי און קינדער.
פליישהאַקער לייבל, פרוי, חיה, צינע און נאָך
2 טעכטער.
פליישהאַקער לייזער, פרוי און 2 זין.
פליישהאַקער שלמה, פרוי, קינדער און פאַמיליע.
פעלדבערג בת־שבע, יהודית, חנה פעסל.
פעלדבערג טאָבע.
פעלדלויפער הערשל, דינה׳לע און קינדער.
פעלדלויפער הערשל, פרוי און קינדער.
פעלדלויפער מענדל, לייבל (לעוו).
פענטשינע פאַמיליע.
פעפער אבנר, פרוי און קינדער.
פעפער חיים הערש.
פעפער משה און פרוי.
פעפערמאַן איטע, ליפטשע.
פעפערמאַן לייביש, ריווע, שמואל חיים.
פעפערמאַן שלום, חנה, פרימיט.
פרידמאַן אלי, עטעלע.
פרידמאַן דוד.
פרידמאַן חיים, וועלקע.
פרידמאַן יונה, פרוי און טאָכטער.
פרידמאַן יעקב (קאָפקע), פרוי און קינדער.
פרידמאַן ישראל׳יש, פרוי, אליהו יעקב און מש־
פחה.
פרידמאַן לונקע און סילוויאַ.
פרידמאַן מאָטעלע, פרוי און קינדער.
פרידמאַן מענדל און פרוי.
פרידמאַן שמעון, פרוי און קינד.
פרידמאַן משפחה.

פריזאַנד יוסף, מירל, דוד, הערש וואָלף און משפחות.

פרייז העניעך און משפחה.

פריילין יעקב יוסף, פרוי און קינדער.

צווייגנבאַק משה, חיה רייזל, יאָסל פנחס, חיים בער, שיינדל, רחל, דוד, פישל, שמחה, יעקב.

צוקער אליהו, רבקה, משה, בריינע פייגע, שיינדל, בנימין, הערשל.

ציטרין דוד, לאה, רחושע, מייטע, יחיאל יעקב, חיים.

ציטרינבוים אשר, פרוי און קינדער.

ציטרינבוים משה, ראָזע און קינדער.

ציטרינבוים נתן מאיר, פרוי און קינדער.

צימערמאַן יוסף, חנה, איטשע, אבא, קריינדל, רחל, געלע.

צינאַמאַן וועלוול, שרה, בריינטשע, חיים, גרשון, חוה און קינדער.

צעבולאָזש יאָסל, פרוי, שלמה, און משפחה.

קאָזוכאָוויטש אליעזר, חנה, חיה, לאה.

קאָזוכאָוויטש יעקב, רבקה, שיינדעלע.

קאָזוכאָוויטש משה, לאה, יצחק, בנימין.

קאָזוכאָוויטש מרים, יענקל.

קאָזוכאָוויטש שמעון, פרוי און קינדער.

קאָזוכאָוויטש שרה.

קאָזשעניצקי משה, יחיאל, געלע, אביגדור, לאה׳לע.

קאָניס מענדל, לאה פייגע, זאָלע, בינעלע, יהודית, משה.

קאָנער וועלוול, רבקה, רחל.

קאָפּלעוויטש בערל, אסתר, פרימיט, מאיר.

קאָרנבלום הערשל, מאָניע און קינדער.

קאָרנבלום שאַרצע און משפחה.

קאָרפּ מאיר, חנה און קינדער.

קאָרפּ משה, פרוי און קינדער.

קאָרפּן מינדזשע און משפחה.

קוואַלוואָסער מאָטל.

קויפמאַן דינה, פנחס, מאיר זעליק און טאָכטער.

קויפמאַן סאָנע, אסתר, יחזקאל, ישראל שמואל, פעסקע.

קויפמאַן רייזל, מרדכי, אלימלך, בריינדל, חנה, דינה, פעסל, רחל.

קוכאַרסקי מרדכי אלימלך און משפחה.

קומאַן אַדעלע, מאַן און קינדער.

קופּערבערג יוסף, שרה און קינדער, מאיר, העניע און קינדער, בערל, חנה און קינדער, העניע, קלמן און קינדער, טאָבע, מענדל און קינדער.

קוקעלקאַ אלימלך, דבורה און טעכטער.

קיפּעל יהושע און פאַמיליע.

קיפּעל לייביש און פאַמיליע.

קירשנבוים חיים, צירל, חיה, שאָשע.

קירשנבוים מאיר יעקב, רחל, ישראל, אברהם, אביגדור, פעסל.

קירשנווורצל אברהמ׳לע, פרוי, דוד און אַ טאָכטער.

קירשנווורצל יעקב, שרה, טאָבע, הינדל, גיטל, יהודית, יהודה.

קירשנווורצל משה בער, פרוי און קינדער.

קליינבערג אברהם, חנה.

קנאָבעל ברוך, פרוי און קינדער.

קנאָבעל זלמן.

קנאָבעל ישראל׳טשע.

קעלמאַן פאַמיליע.

קעססנבוים יהודה לייב און פאַמיליע.

קעססנבוים מאַטקע און פאַמיליע.

קעססנבערג יאָסל, פרוי און פאַמיליע.

קראַנגאָלד הערשקע, לאה, רייזל.

קראָקאָווער מאיר, פרוי און קינדער.

קריגשטיין אברהם שמואל, הינדע, חיה׳לע.

קריגשטיין צלווע, ידל, וויטל, מאַן ידל און קינדער, יוכבד, מאַן משה און קינדער, רויזע, שפרה, ידל, ראובן.

ראָזן מאיר, פעסע, חיה, מאַן אפרים פישל.

ראָזנבוים אַנשל, פרוי און קינדער.

ראָזנבוים מרדכי, שרה, וועלוויש.

ראָזנבלום אברהם אבא, מאַלע, יחזקאל, רבקה, מרים.

ראָזנבלום יחיאל ,דינה, ראָחטשע.

ראָזנבלום משה, רייזל, יוסף, אַלטע, הלל.

ראָזנבערג חיים, שפרינצע, מאיר און 2 טעכטער.

ראָזנבערג יעקב, חנה, וויטע, ישראל דוד.
ראָזנגאַרטן מאיר, פרוי און קינדער.
ראָזנגאַרטן משה לייב, פערל און קינדער.
ראָזנגאַרטן עזריאל, פרוי און משפחה.
ראָזנגאַרטן רייזל, זעלדע, גיטל, שרה, לייב.
ראָזנמוטער בלומע, חיים בער, שרה, שלמה, עטל.
ראָזנצווייג יהושע וואָלף, מרים,ביילע, הדסה און נאָך אַ טאָכטער.
ראָזנצווייג יענקל, פרוי און קינדער.
ראָזנצווייג מרדכי, שרה, רחל.
ראָזנשטאָק דוד, טאַשקע, הינדל, משה׳לע.
ראָטנבערג אברהם יאָסל, חיה, לייב מוניש.
ראָטנבערג הערשל, לאה.
ראָטנבערג מרדכי, חנה, לוסיא.
ראָטנבערג משה, הענע רבקה, ברוך.
ראָטנבערג קאָפל, פרימיט, חיה.
ראַפּאַלאָוויטש געצל, צערקע, משה, ברײַנדל.
ראַפּאַלאָוויטש — 3 שוועסטער.
ראָשער מענדל, חנה, צבי יעקב.
רובינזאָן יאָסל און פאַמיליע.
רובינשטיין ישראל, ביילע, משה׳לע.
רודאַ יעקב, מלכה, זעליק, נאַכע, טעמע.
ריזנבערג בן־ציון, פרוי און קינדער.
ריזנבערג מלך, פרוי און קינדער.
ריזנבערג שרה, ישראל׳קע און טאָכטער, חנה, מאַן בערל און קינדער, טשאַרנע.
רייז רייזל, מאַלע, מאַניע.
רייזמאַן מרדכי, צעטל, קלמן.
רייזמאַן משה יוסף, בלומע, העלע, פעלע.
רייטער אהרן יצחק, רבקה, יאָסל, הערשל, סימע, שפרינצע, רייזל.
רייך יוסף און פרוי.
רייך נתן, פרוי און קינדער.
רייכמאַן שמחה, פרוי, הערש לייב און טאָכטער.
ריימאַן משה, באַלטשע.
ריינשטיין יעטשע, פרוי און קינדער.

שאַלמייסטער מאיר, באַשע, הערש, פייגל, לוי.
שאַלשטיק לייזער, פרוי און קינדער.

שאַניעצקי יצחק, פרוי, ישראל׳קע, יאַסקע, חיים.
שאַר נפתלי, צעטל, קריינדל, איטע, שרה, לאה, פייוול.
שובמאַן ישראל לייב (רבי) און פרוי.
שוואָגער פייגע גאָלדע, אַלטע, יאָסל, איטשעלע, משה׳לע.
שוואָגער שמואל, פרוי און קינדער.
שוואָגער שרה הינדע, משה וואָלף, ביילע.
שוואַרץ יחיאל, פרוי און קינדער.
שוואַרץ לייבל און פרוי.
שוואַרץ שמחה, בינע פריווע.
שולדמאַן ידל, פרוי און קינדער.
שולדמאַן יוסף, פרוי און קינדער.
שולדמאַן לייזער און קינדער.
שולדמאַן שמעון און קינדער.
שטאַלריט אהרן און פרוי.
שטאַלריט מרדכי, אסתר רבקה מיט 2 קינדער.
שטיינבוים יוסף, פרוי און קינדער.
שטיינבוים יעקב, פרוי און קינדער.
שטיינבוים מאיר, פרוי און קינדער.
שטיינבערג מאָטל, ליבע, שמעון.
שטיינבערג מרדכי, לאה, שמעון לייב.
שטיינהאַרט שאול, מרים און קינדער.
שטיינפעלד בערל, ליבע, שרה מלכה, אסתר מאָטל.
שטיינפעלד שמעון אשר, חנה, ברוך, גיטע, פייוול, לייביש, מינדל.
שטיינער שמואל, פרוי, חיים בער, יעקב, חיים, באַלטשע, וועלקע.
שטערנבערג ישראל, מלכה און טאָכטער.
שטערנבערג מרדכי אליעזר, מרים רויזע, טאָבע חנה, הענע.
שטערנזיס ברוך דוד, טאָבע, יהודית, חנה.
שטערנליכט אסתר מלכה.
שטראָזנבערג חיים, ביילע, אברהם, יהושע, רחל.
שטראָם מאיר, איטשע, זלמן, שמעון און טאָכטער.
שיינער זלמן, קיילע און קינדער.
שימעלע מלמד.

שיף הערשל, גענענדל, מרדכי, פריידע, אביש, לאה, רבקה.
שמייסער חנה׳לע און קינדער.
שמייסער ישראל׳קע, פרוי, חיימל.
שמייסער לייזער, פרוי און 2 זין.
שמייסער קנה, פרוי און קינדער.
שניפער איידל, חיה הינדע און מאַן, סימע און מאַן, מענדל, שרה לאה און קינדער, דוד.
שניפער יואל,ביילע, איטע, חיה, יעקב.
שניפער ישראל און הענעלע.
שניפער לייב מענדל, רייזל, סימע, משה.
שניפער לייביש און פרוי.
שניפער משה שלום, רבקה, נחום, לייביש, ישראל, דוד, הערשל, חנה.
שערמאַן ישעיהו.
שפיגעל יוסף, פייגע, אבא, חיים, ריווע, טאָבע, דבורה, פעלע, משה, יודל.
שפיגעל שמואל יעקב, פייגע, מלכה, אבא, מרים, משה, גיטל.
שפינראד יאַסעלע, בלומע, שרה, מרים.
שפירא שלמה, לאה, משה, בעריש, בנימין מאיר, נחה.

יזכור

עם ישראל את שואת ישראל, את בניו ובנותיו הישרים והתמימים, הקדושים והטהורים, שהועלו על המוקד בלב אירופה — נוכח אדישותו המוחלטת של העולם ה„נאור״;

יזכור

עם ישראל את ממלכת הזדון מ„גזע האדונים״, שקמה על עמנו להשמיד, להרוג ולאבד אנשים, נשים וטף — תוך כוונה מפורשת וגלויה להכחיד את ישראל מגוי מבלי להותיר לו שריד;

יזכור

עם ישראל את חלאת המין האנושי, עוזרי המפלצת הנאצית מתוך העמים הכבושים, משתפי פעולה מרצון ותוך התלהבות וקנאות — על־מנת להחיש את התהליך של ההשמדה והכליון;

זכור

ואל תשכח עד נשימתך האחרונה ועד סוף כל הדורות את רוצחי עמנו הנאצו־גרמניב ושותפיהם — ואת כל אלה שהיה בידם למחות ולא מיחו;

יזכור

עם ישראל את הנשמות הקדושות והטהורות, שנגזרה עליהן כלייה באלפי מיתות מזעזעות ומרטיטות לב ונפש — על לא עוול בכפם!

השם יקום דמם!!!

הסביבה:

אושיק
פלאנץ'
קורזוואנק
ריטווין
שידלוב

שלמה גרוסהויז חולון

/ אהה, בני אושיק!

בהמיית לב, ברטט ובדמע נעלה את זכרכם הקדוש. מה גדול הכאב, שאף אחד מכם, בני קהילתנו היקרים, לא ניצל מחמת זדים, אף אחד שימסור לדורות באים על עינויי גוף ונפש בתקופת כיבוש הטמאים ועל רגעיכם האחרונים, עת הובלתם ל„פתרון הסופי" ביחד עם עיירות הסביבה: סטאשוב, פלאנץ', קלימונטוב, קופשיבניצה ועוד.

אמונתכם התמימה והקדושה, כי „לא ינום ולא יישן שומר ישראל", אמונה שהקנתה כוח סבל והתמדה פלאי לעמוד בכל פגעי זמנים כתיקונם ושלא כתי־קונם — אמונה זו הפכה לכם לרועץ, שעה שעלה עליכם הכורת ובאכזריות תהומית שפך עליכם את זעמו ויכריתכם מארץ החיים.

אושיק! קהילה קטנה על אדמת גולה ונכר היית. אך, מבחינה רוחנית־תרבותית, לא מפי הסביבה הגויית חיית ולא זו הטביעה את חותמה עליך. בית־המדרש הוא שעיצב את דמותך, הוא שהקנה לך ייחוד וצביון משלך והוא שהפך אותך לחלק מגוף האומה, הנושאת ייעודים לאומיים, רוחניים ואנושיים־כלליים.

עדיין לא הפציע השחר וכבר המה בית־מדרשך יהודים. אלה כדי לשפוך את לבם בתפילות לפני קונם, ואילו אלה ללמוד ולהתנצח בש"ס ופוסקים — ואף לא נפקד מקום המעיינים בכובד ראש ברמב"ם, תנ"ך ועוד.

טרדות החולין של ששת ימי המעשה העסיקו את רוב זמנם של יהודים עמלים אלה, יהודים שפניהם, חרושי הקמטים, העידו כמאה עדים על קשיי פרנסה וקיום. אך משהגיעו שבת ומועד אורו פני כולם. העיירה

גדוד „טרומפלדור" של השה"צ באושיק

שורה א', עומדים מימין לשמאל — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס צו לינקס: בנימין גרוסהוז, אידל צינמון — **נספו בשואה**, ישראל גרוסהוז — **ארגנטינה**, איטל קלינר — **נספתה בשואה**, יהודה שטרקמן — **ישראל**, בילה גרוסהוז — **נספתה בשואה**, מאיר טריפלר — **קנדה**, גילצ'ה ריפר — **נספתה בשואה**, יוסף טריפלר — **קנדה.**

שורה ב', יושבים — צווייטע ריי, זיצן: לאה טריפלר, רייזל גרוסהוז — **נספו בשואה**, שלמה גרוסהוז — **ישראל**, יחיאל גרוסהוז ז"ל, בריינדל שטרקמן — **נספתה בשואה.**

שורה ג', יושבים — דריטע ריי, זיצן: גוטמן גרוסהוז — **ארגנטינה**, חנה טריפלר, איטל קלינער, חימל גרוסהוז — **נספו בשואה**, אברהם מלר — **קנדה.**

כולה כאילו התקשטה בשבת מלכתא וחג וכל שעות הצהריים בקעו מבית־המדרש קולות מתנגנים של אביי ורבא ותנו רבנן.

• • •

הכיסופים הטבעיים לציון וגאולה, שניזונו מלכתחילה מסיפורי האגדה הנחמדים, מלאי השתפכות נפש וערגה, על הר־הבית שחרב, קינות איכה ועוד, הלכו והעמיקו, ואף קיבלו צורות מוחשיות, עם התמורות הכבירות שחלו בחיי היהודים לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

כבכל מקום כן גם אצלנו הולידו תמורות אלה דפוסי חיים, מוסדות ומסגרות אירגוניות, כגון: האגודה הציונית, השומר־הצעיר, על שם יוסף הגלילי, ספרייה, על שם יוסף חיים ברנר, ובית־ספר עברי.

בגאווה ובאהבה רבה קיימתם וטיפחתם, בני אושיק, את בית־הספר, תוך הערצה וחיבה למורה לעברית, שבא, אגב, מהעיירה הסמוכה, סטאשוב. מאמציכם להחזקתו ספוגי עמל ויזע היו — אך את חובתכם כלפיו באמונה ובמסירות מילאתם, ובלבד להקים דור יודע עברית, תוך מגמה מפורשת לגשר ביניכם לבין ציון המתחדשת.

בשכנות טובה עם בית־הספר, ללא צרות עיין, התקיימו החדרים, ביניהם של המלמדים ר' אהרן ור' אברהם ז"ל. ואף אלה חלקם לא מבוטל בטיפוח ההווי והאופי היהודי ואף הציוני של העיירה.

הקמתה של הספרייה והפיכתה לגורם תרבותי, שיענה על צורכיהם ההולכים וגדלים של כל אלה המזדקקים לה — ודאי, שלא היה זה תפקיד קל כל־עיקר. עם זאת נאגרה פרוטה לפרוטה ומזמן לזמן יצאה משלחת לסטאשוב, לבית מסחר הספרים של ר׳ בנימין טיכסרמן ז״ל, למפעל „רכישה״.

באחווה וריעות קיימתם וניהלתם, בני אושיק, את פעיליותיכם. בחדר („אולם״) אחד שכני בצוותא, מתוך יחס כבוד וסובלנות מאקסימאלית, על־אף הבדלי דעות וגישה. מחוץ לספרייה, הנזכרת לעיל, האגודה הציונית וקן השומר־הצעיר. קשר הארגונים האלה עם ההסתדרויות הארציות והעולם היהודי בכלל, וכן „בליעת״ הספרים והעתונות העברית והיהודית („הצפירה״, „היינט״ ו„מאמענט״״), הרחיבו את האופקים והבהירו את בעיותיה ומאבקיה, הלאומיים, הסוציאליים והמדיניים, של האומה.

בהשתתפותכם באזכרות לזכר חוזה המדינה, ד״ר הרצל ז״ל, בעבודתכם למען הקרן הקיימת לישראל, שנעשתה, אגב, בדחילו ורחימו, על־מנת להרבות בתרומות והתרמות ככל האפשר — התכוננתם לימים, בהם תתאחדו כולכם עם היישוב הבונה ומגשים את חלום הדורות.

ובהגיע היום והעיירה זכתה לראות את ראשוני בניה עולים ארצה, עולים בדרך לא דרך, על־ידי הברחת גבולות וסיכונים גדולים, התאספה כל העיירה ללוותם עד הנהר ויסלה. ועם הפלגת הסירה והתרחקותה פרצה שירת התקווה — כתפילה להצלחת דרכם וכתקווה להמשך שבוא יבוא.

אך המשך לא בא...

• • •

מעטים היו בני אושיק שעזבו את גיא־ההריגה לפני פרוץ השואה וחיים בישראל ובפזורה. ואנו, מהמעטים האלה, שאף רוב שמותיכם, חללי אושיק!, נשתכחו מזכרוננו, בעקבות השנים הרבות שחלפו, מנציחים בספר סטאשוב והסביבה, שהייתם חלק ממנה, את זכרכם הקדוש.

תהיינה נשמותיכם צרורות בצרור החיים של האומה ומדינת ישראל!

תמה פרשת אושיק   יתגדל ויתקדש...

דובה רובין — **נספתה בשואה.**

אליעזר, רבקה ומינדלה שניאור — **נספו בשואה.**

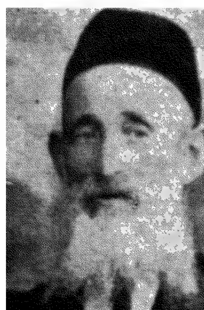
שרה'לה קלינר־גרוסהוז — **נספתה בשואה.**

ברינדל שטרקמן וילדיה — נספו בשואה.

רבקה ויצמן־שטרקמן
וילדתה — **נספו בשואה**

אברהם'לה מלמד, מלר—
נפטר בקנדה.

חברי ההסתדרות הציונית באושיק

שורה א׳, עומדים מימין לשמאל — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס צו לינקס: איצ׳ה שטרקמן — **ניו־יורק**, ליזר בראון — **קנדה**, ליזר ריפר — **נספה בשואה**, חיים יחיאל גרוסהוז — **נספה בשואה**, יאיר גולדהר — **נספה בשואה**, הרשל המר — **נספה בשואה**, בנימין בלכשטין — **נספה בשואה**, שלום וגמן — **ארה״ב.**
שורה ב׳ — צווייטע ריי: בנימין גרוסהוז — **נספה בשואה**, יוסף טריפלר — **קנדה**, הרשל ריפר — **קוסטוריקו**, יחיאל גרוסהוז — **נספה בשואה**, שלמה קויפמן — **נספה בשואה**, יוסל קלינר — **נספה בשואה.**
שורה ג׳ — דריטע ריי: יהודה שטרקמן — **ישראל.**
שורה ד׳ — פערטע ריי: ישראל גרוסהוז — **ארגנטינה**, שלמה גרוסהוז — **ישראל.**

מייסדי השומר־הצעיר באושיק —

די גרינדער פון השה״צ אין אָשיק
מימין לשמאל — פון רעכטס צו לינקס: ישראל גרוסהוז — **ארגנטינה**, יהודה שטרקמן — **ישראל**, ברינדל שטרקמן— **נספתה בשואה**, שלמה גרוסהוז — **ישראל.**

סניף החלוץ־המרכזי באושיק

שורה א׳, עומדים מימין לשמאל — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס צו לינקס: אליעזר רובין — **ישראל,** מלכה נחומוביץ — **נספתה בשואה,** פיבלה טריפלר **ז״ל,** רחצ׳ה וינריב — **ארגנטינה,** ליזר ויצמן — **נספה בשואה,** שרה גרוסהוז — **נספתה בשואה,** קלמן ריפר — **נספה בשואה.**

שורה ב׳, יושבים — צװייטע ריי, זיצן: מלכה רויזה ליכס — **בלגיה,** יודל זילברברג — **נספה בשואה,** יהודה שטרקמן — **ישראל,** הרשל קריגר — נספה בשואה, ישראל גרוסהוז — **ארגנטינה,** רחל גולדברג־שטרקמן — **ישראל.**

שורה ג׳, יושבים — דריטע ריי, זיצן: זילה שטרקמן — **ארגנטינה,** חנה טריפלר — **נספתה בשואה, דוד** קוכן — **נספה בשואה.**

חברי החלוץ־המרכזי באושיק

שורה א׳, עומדים משמאל לימין — ערשטע ריי, שטייען פון לינקס צו רעכטס: חנה טריפלר, פרל פוקס — ארגנטינה, רחצ׳ה וינריב, שרה גרוסהוז, אליעזר רובין.

שורה ב׳, יושבים — צװייטע ריי, זיצן: הרשל קריגר, רחל זילברברג — ישראל, ישראל גרוסהוז, מלכה רויזה ליכס, חיים נתן ליכס — נספה בשואה, הינדה זילברברג — ישראל.

שורה ג׳, יושבים — דריטע ריי, זיצן: ליזר ויצמן, דוד קוכן, זילה שטרקמן, פיבלה טריפלר.

חברות ההסתדרית הציונית באושיק

עומדות מימין לשמאל — שטייען פון רעכטס צו לינקס: שרה ארלין — **נספתה בשואה,** מניה גרוסהוז — **אורוגוואי.**
יושבות — זיצן: מלכה ארלין, בילה גרוסהוז — **נספו בשואה.**

שורה א׳, עומדים מימין לשמאל — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס צו לינקס: פרידה ויהודה זילברברג — **נספו בשואה.**

שורה ב׳ — צווייטע ריי: רחל זילברברג — **ישראל,** לאה ומוטל זילברברג — **נספו בשואה,** יוסל זילברברג — **קנדה.**

שורה ג׳ — דריטע ריי: פטל זילברברג — **קנדה,** משה וחיה זילברברג — **נספו בשואה,** הינדה זילברברג — **ישראל,** חנה׳לה זילבר־ברג — **קנדה.**

שורה א׳, עומדות מימין לשמאל — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס צו לינקס: הינדה זילברברג, מניה ריפר — **נספתה בשואה,** רחל ריפר, חיה מירל קופפרברג, פיגה רחל קוכן.
שורה ב׳, יושבות — צווייטע ריי, זיצן: הינדה איטה קוכן — **נספתה בשואה,** אסתר לנדגרטן — **ישראל,** פרידה אסתר קוכן.

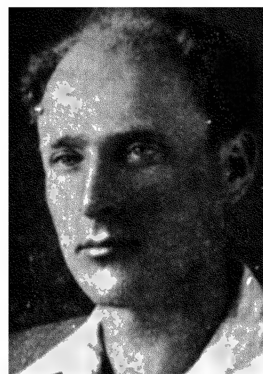
בני אושיק שנספו בידי הצוררים

תָּשִׁיב לָהֶם גְּמוּל, הַשֵּׁם, כְּמַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם (איכה ג׳, ס״ד)

אינגבר... אטל
אינהורן יעקב (השוחט), אשתו והילדים
אינהורן משה, פרומיט והילדים
איצ׳ה מאיר, אשתו והילדים
אסתר ריזל והבנות
ארליך שמואל, אלטה והילדים
בלכשטין בנימין, פיגה׳לה והילדים
״ מרדכי, גיטל והילדים
״ שלמה, אשתו והילדים
ברל איצ׳ה מאיר, מלכה והילדים
גולדהר אליהו, טובה
גרוסהויז אליהו, לאה והילדים
״ בנימין, מלכה (ארליך) והילדים
״ חיים יחיאל, אשתו והילדים
״ יעקב, רחל לאה והילדים
״ לוי, הדסה והילדים
״ מאיר׳ל, רחל׳ה והילדים
״ מוטק
״ צבי, רחצ׳ה והילדים
לוטרשפיל גדל (השוחט), אשתו והילדים
המר צבי, אשתו והילדים
וינפלד משה, רוזה והילדים
וינריב יעקב, בלומה והילדים
ויסבלום גלה והילדים
״ אליעזר, אשתו והילדים
זילברברג זיסמן, בלומה והילדים
״ יהודה, שרה ואנצ׳ל
״ מוטל, לאה והילדים
״ שמואל יוסל, רחל והילדים
זיפמן מאיר, פיגה
טריפלר משה, ריזל והילדים
לנדגרטן אברהם, רחל והילדים
נחומוביץ מינדל והבנים
״ משה, אשתו והילדים
״ נחום, אשתו והילדים
״ צדוק והילדים
״ שמאי והילדים

פוקס מנדל, רחל והילדים
פיפיק שמואל (פאכטשאזש), אשתו והילדים
פרימן נתן, אשתו והילדים
ציטרון ישעיהו, פרידה והילדים
״ שמואל, יארל והילדים
צינמן שכנא, מאלי והבנות
קויפמן אברהם׳צה והינדלה
קוכן אהרן, רבקה והילדים
״ דוד, פיגה רחל והילדים
״ זליג, פרידה והילדים
״ יחיאל, אשתו והילדים
״ שמחה והילדים
קלינר אהרן (מלמד), אשתו והילדים
״ הירש מאיר, שרה׳לה והילדים
״ יעקב (יעצ׳י), ריזקה והילדים
״ מולה, חנצ׳ה והילדים
״ מלכה׳לה (יודל יעצ׳יס)
קריגר שינדל וצבי
רובין דובה והילדים
״ יוסף ליב, מלכה והילדים
רוזנר משה, אשתו והילדים
ריכמן ליביש, אשתו והילדים
ריפר ליביש, חייצ׳ה והילדים
״ ליביש, פסל והילדים
״ צבי, אטל והילדים
״ שלמה, רחל והילדים
״ שמואל, אידל והילדים
רפופורט מנדל, שרה והילדים
שויצמן ליביש, ינטה והילדים
שטרקמן ברינדל והילדים
״ רבקה והילדים
״ שמשון ופרידה
שניאור אליעזר, רבקה, מנדל
״ בלומה ריזל והילדים
שניפר מרדכי, פיגה והילדים

דוד שניפר רמת־גן / עיירתי פלאנץ'

אין בידי נתונים מדויקים על זמן בואם של ראשוני היהודים לפלאנץ'. אך סימנים רבים מעידים על כך, שבמקום קיימת היתה קהילה מאורגנת עוד מלפני כארבע מאות שנה. ותאריכי ייסוד בית־הכנסת, צורתו הארכיטקטונית וציוריו הססגוניים יוכיחו. עתיקותו של בית־כנסת זה היוותה, אגב, מקור־משיכה רב לא רק לציירים מפורסמים מכל קצווי־פולין, שבאו להתחקות אחר חכמת הבנייה והציור מהימים ההם — אלא אף מחלקת העתיקות של ממשלת פולין טיפלה והתעניינה בבית־כנסת זה, בקבלה אותו תחת חסותה.

נתונים גיאוגראפיים ודימוגראפיים

העיירה היא חלק ממחוז צוזמיר. העיר הקריבה ביותר היא סטאשוב. מדרום־מזרח לעיירה זורם הנהר המפורסם ויסלה, ואילו באמצעה עובר הנהר צ'יארני.

העיירה מוקפת הרים ויערות, שדות פוריים ופרדסים, שתנובתם מביאה ברכה לסביבה כולה.

מספר האוכלוסייה הכללית כ־6,000 נפשות, בתוכן כ־300 משפחות יהודיות, היינו: כ־1500 נפש.

עד למלחמת העולם הראשונה שימש הנהר ויסלה גבול טבעי בין רוסיה לאוסטריה. עובדה זו, עובדת היותה יישוב־ספר, הטביעה את חותמה על העיירה. ביתר בא הדבר לידי ביטוי גם בכך, שהממשל הרוסי לא הרגיש כל צורך לסלול כבישים לעיירה ולארגן תחבורה תקינה למקום בכלל.

גם עם תקומת פולין מחדש, ב־1918, לא השתנה המצב בהרבה. הפולנים סללו כביש אחד ויחיד לעיר המחוז צוזמיר — ואילו ליתר הכיוונים התקיימה התחבורה בדרכי־עפר, כפי שהתקיימה לפני מאות בשנים.

המקום הקרוב ביותר לרכבת היה מיאלץ, מעבר לוויסלה, מרחק של 17 ק"מ. הרכבת הצרה („קוליקה" בלע"ז), שבאה מכיוון סטאשוב, נמצאת בריחוק מהעיירה כ־3 ק"מ. כאן המקום להזכיר, שבהיסטוריה הפולנית יוחד מקום חשוב לפלאנץ', עקב מאורע גדול שאירע בתחומיה, בתקופת התקוממות הפולנים נגד הכובשים הרוסיים. כאן, ביערות הסביבה, גייס ואירגן קושצ'יושקו, מנהיג המרד, את גדודיו. כאן הוציא גם את המנשר המפורסם בהיסטוריה הפולנית בשם: „מניפסט פולניצקי" (Manifest połaniecki). ביער, על־יד הכפר רישץ', נמצא עדיין העץ, עליו ישב בשעתו קושצ'יושקו בחברו את הכרוז הנ"ל לעם הפולני. העץ, בחלקו רקוב מיושן, נשען בלבנים, על־מנת לשמור על המזכרת ההיסטורית.

המצב הכלכלי וההגירה

היחסים הכלכליים בין היהודים והסביבה הגויית היו הדוקים ביותר, והתנהלו ברוח טובה ובהבנה הדדית מקסימאלית. היהודים קונים את עודפי־התוצרת החקלאית: חיטה, שעורה, פירות, עופות וכו' מאת האוכלוסייה הפולנית, שהיא חקלאית בעיקרה, ומוכרים אותם לצרכנים העירוניים בסביבה הקרובה והרחוקה יותר — ואילו חקלאי־המקום והסביבה רוכשים את כל תצרוכתם, בשטחים אחרים, בחנויות ואצל בעלי־המלאכה היהודים. החנותי בעיירה ראה את האיכר לא רק כצרכן, אלא

כידיד, שצריך להמשיך ולקיים איתו קשרים ולהקל עליו, בזמנים של משברים בחקלאות וכד', על־ידי הקפה לזמן ארוך, או על־ידי הלוואות כספיות, לרוב בהנאה אפסית.

עם זאת, עקב הילודה הרבה והאפשרויות המשקיות המוגבלות, לא היה מקום, בעיקר לדור הצעיר, להיקלט במעגל החיים המשקיים, והלה נאלץ ליטול את מקל הנידודים לידיו ולעזוב את העיירה.

אירע שלא רק הנוער, אלא גם משפחות שלמות העתיקו את מקומן לערים הגדולות ונקלטו שם במלאכה או בכל עבודה אחרת.

עם הנהגת הליברליזציה בהגירה, בתום מלחמת העולם הראשונה, החלה תנועת מהגרים לכל קצווי־תבל ובמיוחד לארצות הברית.

חחיים החברתיים והתרבותיים

הקנאות הדתית שלטת בכיפה בעיירה. הרגלי־ ודפוסי־חיים קבועים מדורי־דורות קובעים את צביונה ומטביעים את חותמם על הכול. שמירת המצוות, הקלות כחמורות, וההליכה לבית־הכנסת בוקר וערב — הן מסימניה המובהקים של העיירה. זמן רב לפני התפילות — עוד טרם עלה השחר — כבר נראו בבית־הכנסת יודעי תורה רכונים על הגמרא, שיושבים ומשננים באביי ורבא בניגון מושך את הלב. לא פעם היית עד לוויכוח תלמודי חריף, שהשכיח את כל הדאגות האחרות. כאן, במקום הזה, התפשטו האנשים מגשמיותם והשקיעו את עצמם בעולם שכולו טוב, כולו רוחניות, עולם, בו צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.

החסידות מושרשת עמוק במקום. חלק נהר אחרי שושלת טריסק, היינו: אחרי ר' דוד, שמקום מושבו בצ'נסטוכוב, ור' נחומצ'י — בהורשה. הרבים, שבאים לבקר את חסידיהם פעם אחת בשנה, למשך שבוע ימים, מביאים איתם כעין אתערותא דלעילא. ערב־ערב מתאספים החסידים מסביב לרבי, וכל מלה היוצאת מפיו הופכים והופכים בה דכולא בה. ומשמגיעה השבת מלכתא והרבי עורך בבית־המדרש שלוש־סעודות בפומבי, ומתחיל לדרוש — לאחר חלוקת ה„שיריים", שכל המקבלם מאמין באמונה שלמה שאלה משמשים כסגולה בדוקה נגד כל מרעין בישין — מעין רזין דרזין בפרשת השבוע, שרק יודעי־חן יורדים לסוף כוונתם — אז התלהבותם והתצלותם של החסידים מגיעה לשיאה, ונדמה להם כאילו היו עומדים לפני כסא הכבוד כביכול בעצמו, והם, החסידים, כמלאכי־השרת הם שיושבים ומתענגים בתפארת קדושתו. מקור נוסף לחוויות מרשי־מות ביותר, בביקוריהם של הרביים, היה הקידוש בליל־שבת וההבדלה במוצאי־שבת, וכן ליווי הרביים מבית־המדרש לאכסנייתו בשירה וריקודים. בימים האלה הגישו חסידים וסתם יהודים את בקשותיהם, המכונות „קוויטלך", לפני הרבי. ב„קוויטלך", מלווים „פדיון", איש־איש כפי יכולתו — אגב, היתה זו הכנסתו היחידה של הרבי — גוללו את פרשת צרותיהם המשפחתיות וכן ענייני־פרנסה יגעים, ובהם, לבסוף, בקשה לעצה והדרכה. היו גם חסידים רבים שלחגים נהרו למקום מושבו הקבוע של הרבי, על־מנת להסתופף בצלו ולספוג לתוכם מאווירת הקודש האופפת את המקום, לשמוע תורה ולהתחזק באמונה ובטחון.

רוחות חדשות והשפעת סטאשוב

השינויים שחלו ביישוב היהודי בפולין בראשית המאה העשרים נתנו גם את אותותיהם בעיירתנו, ובמיוחד הודות לקשר הכלכלי והחברתי־תרבותי עם סטאשוב הקרובה. זו האחרונה היוותה כעין מרכז רוחני לעיירות בסביבה. החיים החברתיים והתרבותיים־רוחניים של הנוער הסטאשובאי, על כל זרמיו ושכבותיו, ביקורי מנהיגי ופעילי הנוער מסטאשוב בעיירתנו, המצב הכלכלי הקשה וחוסר תכליתיותו של החינוך המסורתי בתנאי־גולה מנוונים — כל הגורמים האלה, בנפרד ובמשותף, מוטטו את היסודות של הבניין הישן והכשירו את הקרקע לחדירתם של הרעיונות החדשים, רעיונות שנתנו ביטוי לתקופה החדשה.

בעזרת אנשי סטאשוב — שליחי־מצווה אלה — התארגנה תנועה ציונית ענפה. בראש המזרחי התייצב יעקב מרגלית, ואילו התנועה הכלל־ציונית נוהלה על־ידי אחיו של הנ"ל, אלתר מרגלית — שניהם בעלי תרבות והשפעה וכן בעלי־כושר שיכנוע בהסברת הרעיר

נות, שלמענם הקדישו את מיטב כוחם, מרצם וזמנם ותיהם. פעולתם זו של השניים קיבלה תנופה חדשה לאחר פירסום הצהרת־בלפור, מאורע שנחשב אות מבשר לאתחלתא־דגאולה. ויש לציין, שהאחים מרגלית לא היו רק נאה דורשים. הם קיימו בגופם, הלכה למעשה, את הרעיונות שהטיפו לאחרים, בעלותם ארצה עוד בראשית שנות העשרים. צעדם זה השפיע על הנוער ובעקבותיהם הלכו רבים אחרים.

הזכרתי לעיל, בריפרוף, את השפעתה של סטאשוב על עיירתנו בכלל ועל הנוער בפרט. אך הואיל והשפעה זו היתה מקיפה ומסועפת ביותר מן הדין לייחד עליה את הדיבור במיוחד.

הקשר הכלכלי:

סטאשוב היתה בענפים רבים הספק הסיטונאי בשביל פלאנץ', ומדי יום־ביומו, בבוקר, היו יוצאים החנוונים בשיירה של עגלות, רתומות לסוסים, לסטאשוב, על־מנת להצטייד בכל מיני־סחורות ומצרכים בשביל העיירה וסביבתה. בשני ימי־השוק, בשני וחמישי בשבוע, נהרו רבים מכל הסביבה לסטאשוב. אלה, כדי לרכוש את צורכיהם, ואילו אלה הובילו את תוצרתם החקלאית למכירה במקום. ומן הצד השני, הגיעו גם נציגי־ענפים יצרניים שונים מסטאשוב ליום השוק בעיירתנו, בשלישי בשבוע, על־מנת למכור את תוצרתם הם במקום.

רבים מתושבי־פלאנץ' היו חברים בבנקים של סטאשוב והמסחר שלנו הפיק תועלת רבה משירותיהם.

הקשר הרפואי:

שנים רבות שרתו רופאי סטאשוב את תושבי־עיירתנו, כשם ששרתו את הסביבה הקרובה כולה. אך גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, לאחר שהתיישב רופא במקום, באו תכופות לסטאשוב, על־מנת להתייעץ עם הרופאים שם. בית־החולים בסטאשוב היווה גורם חשוב באישפוז חולינו.

גם דרכי המערכת המשפטית הובילו לסטאשוב וכל סבך משפטי הובא להכרעת שופטי־המקום.

אף בשטחים רבים אחרים, שלא מניתי, היה קיים קשר מתמיד עם סטאשוב. קשר שעוד הוגבר הודות לפעילותם של פסח ושלמה, השדכנים. הנ"ל הצליחו לא פעם לזווג את בני־סטאשוב עם בנות עיירתנו ולהיפך, עובדה שהביאה להידוק יחסים־יתר בין שני היישובים.

ולא מזוגי־זיווגים בלבד חיו בני סטאשוב. גם המנג־נים לפני החתן והכלה (כליזמרים) ומשמחם — הבדחן הנודע טוביה „מרשלק", יצאו משם. והגיעו הדברים עד־כדי־כך, שלכל מאורע תרבותי שאורגן שם, הן מכוחות המקום בלבד והן מכוחות חוץ, הגיע הנוער שלנו במספר רב, מי בעגלה, מי באופניים ומי אפילו ברגל.

מקום מיוחד בפרשת היחסים, שנרקמו בין קהילתנו לבין היישוב היהודי בסטאשוב, תופסת העזרה הרבה, מצד השה"צ. שיחותיו של המדריך המחונן, גצל ארליכמן ז"ל, מלוות שירה וריקודים ישראליים — הפכו כל ביקור שלו אצלנו לחג. גם פוע"צ שמאל אורגנה אצלנו על־ידי חברים לדעה מסטאשוב. נדמה לי שבלוך היה ממבקרינו הקבועים.

יצוין עוד, שחלק גדול מתושבי־עיירתנו היו ילידי סטאשוב, ולהיפך. ובשעה שהגיע מישהו מאיתנו לשם חייב היה לבקר קרובי־משפחה רבים ואותו דבר חל גם על בני־סטאשוב שבאו לביקור אצלנו. בהיזכרי בכל זאת נדמה לי, שבעצם היו אלה עיר אחת — על־אף המרחק של 14 ק"מ, שהפריד בין השתיים.

נראה איפוא הדבר טבעי בהחלט, שיוזמי הוצאת הספר להנצחת זכר קהילת סטאשוב, ראו צורך לשתף את בני־הסביבה, במטרה להציב גם להם ציון בצרור האומה.

בנאמנותם לעבר המשותף ממשיכים היוזמים הנ"ל במסורת אבות — ועל כך יבואו על הברכה.

ומאידך, אסירי־תודה אנחנו על שניתנה לנו האפש־רות, רבת־הערך הזו, להשתתף ביחד עם אחותנו הגדולה, קהילת סטאשוב, בהקמת זכר־עד לקהילתנו שהושמדה.

הספרייה

בראשית שנות העשרים הונח הבסיס להקמת ספרייה במקום על־ידי הנוער־הציוני, בשם „התחיה". במשך הזמן גדל והתרחב מוסד תרבותי זה והפך למקור ברכה לכל תנועות הנוער במקום. שראו בספרייה מרכז רוחני, בו יכלו לרוות את צמאונם לדעת ולהתעמק בבעיות, שבפניהן הועמד הדור. „לאן" מפיארברג, „לא זה

הדרך" מאחד־העם, „בעיר־ההרגה" מביאליק ועוד — שימשו חומר־קריאה אידיאלי בשביל בחורי בית־המדרש. ואלה, משעשו את הצעד הראשון לא יכלו להיעצר באמצע הדרך. כאבי האומה וגורלה, שהועלו ביצירות ההן וכיוצא בהן, הפכו אותם לבסוף לציונים בעלי־הכרה.

השוה"צ

ב־1926 עלה בידי מנהלי השה"צ במקום, כגון: אריה וינריב, אריה קרקובר, קלמן ויצמן, ליזר בסל, בעזרתם של החברים מסטאשוב, להרחיב את חוג השפעתו של הקן במידה, שרוב הנוער המקומי בגיל 14—15 נמשך אליו. פעילות תרבותית וחינוכית ענפה התנהלה בחדר הספרייה ובעיקר בשדה הפתוח. יום השבת הוקדש במיוחד לטיולים ואסיפות בחיק הטבע, בהן לובנו בעיות התנועה, לספורט, שירה וריקודים. התקיימו ביקורי־גומלין בין הגדודים של שתי העיירות. יצאו לסמינריונים ולמושבות מנהלים, שמגמתם היתה להכשיר מחנכים, שיוכלו בבוא הזמן להחליף את המשמרת הוותיקה בצעירה יותר.

בשנת 1928 יוצאת הקבוצה הראשונה להכשרה, למחצבה שליד קילץ, ביחד עם אנשי סלונים ובירצ'ה ;ובשנת 1929 עולים 2 המגשימים הראשונים: אריה וינריב ואפרים ורטהים.

מלבד תנועות נוער ציוניות אחרות היה פעיל במקום גם „החלוץ", שבהשראת השה"צ ובעזרתו אירגן קורסים לעברית, ניהל עבודה תרבותית, שסובבה בעיקר על בעיות ציוניות אקטואליות, ושלח חברים להכשרה.

12 יוצאים לרוסיה

גורם בעל השפעה הרסנית על פעולת הציונות המקומית היו הקומוניסטים. מלחמתם נגד הכשרה ועליה — תקוותו היחידה של הנוער — הוכתרה בהצלחה מסוימת וגרמה לתסיסה ויאוש בקרב רבים מטובי הנוער במקום. בשנת 1932 גם התארגנה מהחוגים האלה קבוצת בחורים־ות, שהבריחו בחשאי את הגבול לרוסיה — תוך אמונה עמוקה, שבארץ חלומותיהם תינתן להם האפשרות המלאה להמשיך בלימודים על חשבון המדינה. בין המהגרים התמימים האלה היו: שרגא מיזדובניק, שמואל גולדהרש, יעקב שניפר, ניסל ראבד, ברינדל שלכטר, רחל לוינשטין, משה הרשקופ, שני האחים לוסטגרטן ושלושה אחרים שאת שמותיהם אינני זוכר — ביחד 12 איש. אכזבתם לא איחרה לבוא. בהגיעם לרוסיה מצאו את בית־ספרם... בעבודה מפרכת ביערות.

במבצע גירוש כל אורחי־פולין לסיביר, בשנת 1937, נכללו גם ה־12 הנ"ל, וכולם, מחוץ לברינדל שלכטר, שהגיעה אגב בזמן האחרון לישראל, מצאו שם את מותם הטראגי. אך פעולה יבסקית זו הרסה לא רק את רוב נושאיה, אלא גם רבים אחרים, שעמדו על סף יציאה להכשרה, נתפתו להשפעתם ונסוגו מדרכם הציונית־חלוצית, עובדה, שגרמה להישארותם ביוון המצולה הגלותית, ממנה עשויים היו להיחלץ.

60 ניצולים

בראשית 1933, משראיתי שבהשפעת הגורמים הנ"ל נוטש חלק ניכר מהנוער את הפתרון הציוני, והדבר חל גם על חברים רבים בתוך החלוץ והשה"צ המקומיים — החלטתי, ביחד עם מספר חברים, לצאת להכשרה, על־אף העובדה שלא נשאר במקום מי שימשיך לשאת בעול הפעילה החינוכית. ולמרות הקשיים העצומים שנערמו, בשנים ההן, בדרכנו לעלייה — הצלחנו, כששים איש, להגשים את דרכנו החלוצית.

וכך, הודות לעמידתנו האיתנה נגד כל קסמי־ופיתויי „עולם־המחר", ונאמנותנו ללא סייג בייעודנו הציוני — ניצלנו מהגורל הצפוי לקהילתנו.

ימי השואה *

שנאת ישראל מצד רוב־רובו של העם הפולני, גם בשנים כתיקונן, קיבלה צורות־אימים מיד לאחר כיבוש פולין ,ובעיקר לאחר שהובררר הכיוון אליו שואפים הכרבשים הנאצים, היינו: השמדתם של היהודים, פשוטה כמשמעה. בסביבתנו נוספה עוד צרה גדולה והיא: ה„פולקסדויטשה" של שני הכפרים הגרמניים: פשצ'וב ולישיצה. תיכף עם הכיבוש ענדו הללו את צלבי־הקרס והוכיחו, כי ראויים הם לשמש נושאי־כליהם הנאמנים של הנאצים ימ"ש במקום. האנשים האלה, שלפני המלחמה

* גביית עדות מאת משה שלכטר (כעת בישראל), שהתגלגל בסביבת פלאנץ' במשך כל ימי־השואה. — נמסר למערכת על־ידי דוד שניפר.

עמדו ביחסי־מסחר הדוקים עם היהודים, ולא פעם נעזרו על־ידיהם בהלוואות כספיות לשם פיתוח משקיהם, שהיו אגב הפורחים ביותר בכל הסביבה, ואף קיבלו את הרוכל היהודי שהגיע אליהם בסבר פנים יפות — הפכו בן־לילה את עורם, והם שהתחילו ב„מצווה" של רדיפת היהודים.

כבר בימים הראשונים היו אלה מגיעים, עם נשק ביד, לעיירה, שודדים מהחנויות היהודיות מכל הבא ביד, תופסים יהודים וגוזזים את זקניהם, ומכים באכזריות את כל מי שנקלע בדרכם. בקיצור, על ה־ס"ס היה על מי לסמוך, אם כי לא ישבו בעיירתנו בקביעות. לאחר זמן מה הגיעה פלוגת ס"ס, שהתאכסנה בבית־הספר העממי על־יד הקושצ'יול (הכנסייה), לאסוף את הנשק שנמצא במקום ובמיוחד מהחיילים שחזרו מהחזית. לניקוי הנשק תפסו יהודים, העבידום במשטר של טרור ואכזריות, הכו והתעללו בהם ואף חקרו את כל אחד מהם על מעשיו בחייו הפרטיים. בנו של ז'ילונקי, שחזר מלודז והיה בין הנתפסים והנחקרים, משענה שהוא מנהל חשבונות הכוהו עד איבוד ההכרה ולאחר מכן שפכו עליו מים שיתעורר, על־מנת להתעלל בו בשנית. ליחס דומה זכו לאחר מכן גם רבים אחרים.

פעולתם השנייה של הכובשים היתה: בחירת „יודנ־ראט", אנשיו שימשו כערבים, שיהודי המקום ימלאו אחר הוראות הגרמנים. על ה„יודנראט" נמנו: שכנא הנגר (גר על־יד הגשר), אברהם נוגל, מאיר שלכטר, אבי ז"ל, נחמיה שניפר, שלמה צוקר ועוד.

בשנת 1941 הגיעו אנשי ס"ס למקום, הוציאו את כל חברי ה„יודנראט" ובחרו מהם שניים: את נחמיה שניפר ואת אברהם נוגל ז"ל, והובילום לתחנת הז'נדרמריה הגרמנית בכפר לוניוב, כ־10 ק"מ מהעיירה. שם הכני־סום למרתף, החזיקום שלושה ימים בעינויים קשים ודרשו מאת העיירה בתור כופר מספר ניכר של דברי־כסף ונחושת. לאחר שנאספו כל הפמוטים וכלי־הכסף שוחררו השניים במצב איום.

פקודת ה„תחום" ו„מגן־דוד"

באותה שנה גם פורסמה פקודת ה„תחום", היינו: על היהודים נאסר לצאת מתחומי־מגוריהם. כל העובר על הפקודה עונשו: מוות. בעת ובעונה אחת חויבו היהודים לענוד טלאי מגן־דוד, לבן־צהוב. משמעותה של פקודת התחום היתה ברורה: ניתוק הקשר עם העולם החיצוני. והואיל ויהודי העיירה התקיימו ברובם ממסחר ומלאכה, נקל לשער לאיזה מצב קשה נקלעו עם היכנס פקודה זו לתוקפה.

ערב ראש־השנה 1942

באותו יום ניגשה הז'נדרמריה הגרמנית, בליווי השוטר הפולני פקסי, לישעיהו רוטנברג, הוציאוהו מהבית והובילוהו עד הגשר על־יד הכנסייה, שם ירו בו וקברוהו בו במקום. באותו מעמד ירו גם במזכיר מועצת העירייה.

בית־הכנסת של פלאנץ'

לאחר שהז'נדרמריה עזבה את המקום שיחדו היהו־דים את שוטרי־העיירה, על־מנת להוציא את גופת רוטנברג, הי"ד, שנמנה אגב על חשובי־העיירה, ולהביאו לקבר ישראל. היה זה הקרבן הראשון בעיירה — והדבר בישר רעות לעתיד.

ספטמבר — אוקטובר 1942

על־אף האיסור לצאת מהמקום והניתוק מהעולם החיצוני לא פסקו השמועות הרעות על „גירושים" מהסביבה הקרובה ואף הרחוקה. מטרת הגירושים אומנם לא היתה ידועה. נאמר שהאנשים מוצאים לעבודה במזרח. אך העובדה, שגורשו גם זקנים, נשים וטף, שאינם מסוגלים לעבודה, עוררה ספקות קשים. אבל דבר אחד היה ברור: שעוקרים מן השורש יישוב לאחר יישוב ומביאים אסון וכליון על כולם.

17.10.1942

בשבת, 17.10.1942, הגיעה אלינו הנערה יאדז'יה אופמן, שנמלטה מהעיירה הסמוכה קופשיבניצה, ובפיה סיפור איום על גירוש העיירה. חבורות־חבורות מתגו־דדות בשוק בעוד סיפורה של הנערה נמסר מפה לאוזן. הפאניקה גוברת. היה ברור, שטבעת הכיתור הולכת ומתהדקת, וכי תורנו ממשמש ובא. בהרגשה קשה ובלב כבד מחפשים רבים דרכים להימלט ליערות או לפולנים, הידידים המדומים, שבסביבה. תוך הכרה, שהקרקע בוערת מתחת לרגליים הסתלקו רבים, במשך היום ובלילה שלאחריו, מן העיירה.

18.10.1942

ביום ראשון, 18.10.1942, בשעות המוקדמות של הבוקר, פרצו אנשי ס"ס, בליווי מכבי־האש והמשטרה הפולנית המקומית, לעיירה והכריזו שעל כל היהודים לצאת תוך מחצית השעה לשוק. מיד לאחר מכן החלו בסריקת הבתים וגירשו, תוך מכות אכזריות, את כל הנחשלים שלא הספיקו עדיין לצאת. החולים והזקנים נורו במיטות, ביניהם אשתו המשותקת של שלמה צוקר.

בשוק, עם צרורותיהם לידם, התרכזו זקנים וצעי־רים, נשים וטף. ומיד החל בהתעללות באנשים. מי שנראה חלש או זקן נורה במקום. ראשון החללים היה ישראל'יש ראבד. הפצועים והמתים התבוססו בדמם לעין־כל. תוך משחק שטני זה נתגלה לעינינו מחזה מזעזע: שלושת ילדיו הקטנים של עזריאל קנובל הסתו־בבו בין המתים מבלי להבין את המתרחש. אך עינם של הס"ס פקוחה. מיד התפנו אליהם, רצו אחריהם וירו בילדים הרכים. לאחר הקדמה רווית־דם זו ניתנה הפקודה להסתדר בשורות ולהתחיל בצעדה לפי הוראות הרוצחים. הכיוון: לגשר שעל נהר צ'יארני — לסטא־שוב. לתוך ההמון נורו צרורות כדורים וכל הדרך הוכתמה בדם פצועים ומתים. שבורים ורצוצים, מבחינה נפשית לא פחות מאשר מבחינה גופנית, הגיעו הנותרים לסטאשוב ונשארו שם עד לחיסולה. במותם הטראגי נחתם שיתוף הגורל בין עיירתנו לבין סטאשוב — אות וסימן לקשרי־גורל שאיפיינו את השתיים במשך מאות בשנים.

לאחר הגירוש

תיכף לאחר הגירוש החלו אדוני „הסדר־החדש" לספל ברכוש הנטוש. הרסו את בתי־העץ — ואילו את בתי־האבן מכרו לפולנים, הקופצים בהתלהבות על המציאות, במחירים סמליים. לאחר רכישתם החלו הללו בחיפושים קדחתניים אחר רכוש מוסתר. חפרו בחצרות ובכל מקום אפשרי על־מנת לתפוס זהב, תכשיטים וכו'.

לשיא שפלותם הגיעו הברברים המתורבתים במכירת בית־הכנסת הבנוי מעץ, שעמד על תלו קרוב לחמש מאות שנה. „קנה" אותו פולקסדויטש שהרסו והשתמש בעציו כחומר להסקה. בית־כנסת זה, בו שפכו דורות

רבים את לבם לפני קונם. בו התפללו צדיקים גאוני־עולם, ביניהם הרב הגאון ר' חיים הורביץ ז"ל, משושלת רופשיץ, בניו ונכדו ר' משה ז"ל — רבה האחרון של העיירה. בו נמצאו קרוב למאה ספרי־תורה וציורים נפלאים, שמשכו אליהם חוקרים רבים מכל קצווי פולין — בית־כנסת זה, על אמנותו העתיקה, אחת דתו לעבור מן העולם. כי מה לברברים ואמנות ? העיקר: למחוק כל זכר ליישוב יהודי.

שרידים מפוזרים

לאחר „האקציה" נשארו אלה שנמלטו ליערות ולשדות, וכן אלה שידם השיגה לשלם טבין ותקילין למכרים פולניים בסביבה. נמצאו משפחות שלמות שהספיקו לברוח ונקטו שיטתו של יעקב אבינו, היינו: נחלקו לשניים או לשלושה מחנות: המבוגרים לחוד האשה והילדים לחוד, או גם ההורים במקום אחד הילדים במקומות אחרים — כדי, שאם חלילה תגיע הרעה לא ייספו כולם כאחד. גם משפחתנו ומשפחת שלכטר נהגו כך. ההורים אצל האיכר בפשיחודיס, נשי האחים והילדים במקום אחר — ואילו אני עם שני אחי, יחיאל דוד וברוך, הסתתרנו בבודזיסק, בבית מזור. אחת הבעיות החריפות ביותר בימים ההם — מלבד רדיפות הגרמנים והפולקסדויטשה — היתה הדאגה לכסף רב ככל האפשר, שדרשו מאכסנינו. אנחנו, שלושת האחים, החלטנו איפוא לגשת למחביא ולהוציא את הסחורה, שקברנו בחצר ביתנו. אך החשש, שמא נתגלה על־ידי הפולנים, ואלה בוודאי יהרגונו כדי לרשת אותנו — ולרצות יהודים בימים ההם נחשבה לגבורה ולא לפשע ! — החלטנו לשתף בדבר שוטר פולני, שבשוחד הגון עזר לנו להציל חלק מהסחורה. בינתיים הודיע לנו אבינו ממחבואו, שבגלל האוכל הטרף אינו יכול בשום פנים ואופן להישאר שם. ניצלנו איפוא את העובדה, שהגיטו בפאצאנוב עדיין עמד על תלו והעברנו את ההורים, ביחד עם נשי־האחים המבוגרים, לשם בעזרתו של שקלאנובסקי, המשומד הידוע שמוצאו מעיירתנו. לא עברו ימים מועטים והגורל הטראגי התדפק על דלתם גם שם. עם גירוש יהודי פאצאנוב היבלו לרכבת בשצ'וצ'ין. בחור פולני — שכרנו אותו בעד תמורה הגונה — עקב אחר הרכבת שהובילה את ה„טרנספורט" עד ליערות מידנק.

שם הכניסום דרך שער רחב ולאחר מספר שעות חזרו אותם הקרונות עם בגדי־הקרבנות. כך נתגלתה לנו כל האמת על סיפורי־הכזב של הגרמנים בדבר שילוח האנשים לעבודה בחזית.

הרגשה קשה מעיקה על הלב. רק לפני חודש ימים ישבה כל המשפחה בבית בצוותא — והנה הכול הרוס. אין הורים, אין בית ואף הנותרים המיותמים נרדפים על צוואר והאסון עלול להגיע כל רגע וכל שעה. ואומנם, עברו ימים ספורים בלבד והאיכרים, שאצלם הסתתרנו בעד תשלום כבד, הודיעו לנו פתאום שהגרמנים עומדים לערוך חיפושים בבתים אחרי יהודים. אי־לזאת דרשו מאיתנו, לטובתנו כביכול, לעזוב את בתיהם לימים אחדים — עד יעבור זעם, ואז נוכל לשוב. בלית ברירה יצאנו בלילה להסתתר ב„קמפ" (מקום עצים ושיחים סבוכים, שגדלו באופן פראי על־יד הוויסלה מדרום לעיירה). בבוקר נוכחנו לדעת שמכל הסביבה גירשו את היהודים באותה תחבולה ערמומית ומאורגנת — תוך כוונה זדונית להיפטר מאיתנו באופן סופי. טרם הספקנו לטכס עצה ואיכרי־הסביבה, בעיקר מהכפר מאשניס, כיתרו אותנו — ובקריאות: „תיפסו יהודים!" (Złapać żydów) הסתערו עלינו. במצוד זה נתפסו 16 יהודים, בתוכם: שלושת אחי: יוסף, ברוך ויחיאל דוד, דן ומשה פרידמן, שלמה הורן, הקצב, פנחס פפרמן, רחל וזיסל ניסנצביג ועוד. האומללים רוכזו ברפת, לא הרחק ממקום תפיסתם. ולאחר שהזמינו את הפולקסדויטשה מפשצ'וב, הנאמנים לתפקידם הנאצי, הפשיטום את בגדיהם וירו בהם. על גורל הנתפסים נודע לי עוד באותו לילה מפי האיכר פודשדלי, אדם טוב־לב מהכפר ריביסבי. בשעת מעשה נחנקתי מדמעות ולא יכולתי לפצות פה. האיכר ריחם עלי ונתן לי צידה לדרך. אך מרוב פחד לא הכניסני לביתו. הוא רק הבטיח לי, שאם אפקוד אותו מדי־פעם בפעם יעזור לי להשיג אוכל.

חורף. הקור מציק. גלמוד ורעב, שבור ורצוץ אני משוטט ביערות. בעוד המוות אורב מכל פינה. במצב נפשי ופיזי זה אני מחליט להתגנב, בלי ידיעתו, לביתו של בעל הבית הקודם שלי, לבית מזור, שם מצאתי את

נפתלי ועזרא פרידמן, לאה ראבד, אברהם קופמן ואחיו וולבל. ביחד בכינו מרה על הרג ה־16 מבלי להשמיע את קולנו מפחד שמא נתגלה.

בחברת אחים לצרה הרגשתי הקלת־מה. שם נשארנו שבועיים. לפתע הגיעו ה„פולקסדויטשה" לחפש יהודים וסחורות מוסתרות. הגיעו גם „לביתנר". אך הואיל ובעלי־הבית לא ידעו על קיומנו וגם המחבוא היה מוסווה מעין־רואים — לא מצאו אותנו. רק למחרת החיפוש השגיח בנו בעל־הבית. ובראותו אותנו — „האט ער זיך ממש געצלמ'ט". הלה לא שמח על האורחים הבלתי־קרואים, שהעזו לחזור אליו מבלי לשאול את פיו, ופקד עלינו להסתלק. אותו לילה הצלחנו למצוא מחסה אצל איכר אחר, שם נשארנו כחודשיים. משהגיעו שוטרים פולניים לחקור את האיכר — הבטיח הלה, על־אף המכות שספג, שבשטח ביתו וחצרו אין אף יהודי אחד. אלה גידפוהו וכינוהו „קומוניסט". אף איימו עליו להרגו אם לא יסגיר את היהודים — אך הוא עמד במבחן. עם זאת נאלצנו לעזוב את המקום, מרוב פחד שנפל על הגוי. לאחר מספר ימי־נידודים בשדות הכניס אותנו איכר בכפר ויניצה לבונקר באדמה. אבל לא החזיק מעמד יותר משבועיים. פחד ההלשנה נפל גם עליו — ושוב נמצאנו בשדה הפתוח. הימים חולפים ועוברים — אך צרותינו במקומן עומדות. אומנם האביב כבר הגיע, אבל הלילות קרים ובשדות אין עדיין שמץ של דבר להשביע את הרעב ההולך ומתגבר. והסבל איננו רק אישי. סבלם וגורלם של אחים לצרה — מגבירים לאין־שיעור את סבלך ועינוייך הנפשיים. הנה נודע על משפחת גלטשטין יעקב, איש גבה־הקומה ובריא־הגוף, שנתפסו על־ידי שוטרים פולניים, הובלו לבית־הקברות ונורו שם. אותו גורל פקד, בימים ההם, גם את ליביש מיודובניק ובן־דודו אברהם שלכטר.

הימים ימי מפנה בחזית. הגרמנים סופגים מכות ונסוגים. ועל־אף היאוש הכבד מתגנב זיק תקווה ללב: אולי בכל זאת עוד נזכה לראות במפלת מבקשי־נפשנו ומשמידי־עמנו. אך תעלולי הפולנים, המהדקים עוד יותר את טבעת העיקוב אחר השרידים הבודדים, מחזי־רים אותנו — תולמי החלומות — למציאות המרה. באותם הימים תפסו הפולנים את אברהם פינקוס עם כלתו, קשרו לידיהם אבנים והשליכום לנהר צ'יארני. יעקב מאיר ויסברום, אשר גולדשמיד ואחרים נתפסו גם הם על־ידי שכנינו הפולנים, ביער על־יד הכפר שצ'יגוב, והרגום. אותו גורל פקד את מנדל גוטליב, אשתו והיל־דים, שהסתתרו קרוב לשנה בקמפ על־יד הוויסלה. פינצ'בסקי חיים מצא מקלט, בעד תמורה הגונה, אצל הפולני בוצ'יק, לא הרחק מבית־הכנסת. ביוני 1944 אזל כספו. באחד הלילות יצא לבעל טחנת־הקמח בכפר נידז'אלק, איתו עמד בקשרי־מסחר לפני המלחמה, ונתפס על־ידי אנשי א. ק. שהוציאוהו לשדה וירו בו. משנשארה האשה והילדים ללא מקורות כספיים הערים עליהם הגוי, באמתלה השגרתית שהגרמנים עומדים לערוך חיפוש, הובילם לנהר ציארני ושם ירה באשה ובילד הקטן. לשושנה בת ה־11 עלה להטות את קנה־הרובה וכהרף־עין זינקה לנהר ואף הצליחה להגיע לעבר השני בשחייה. בחתרה אחר מוצא להציל את נפשה סיפרה שושנה לאחד האיכרים בסביבה, שהוריה נהרגו בחזית — והלה קיבל אותה לרעות את צאנו. כך עלה בידיה „לרמות" את הפולנים ולעבור את מוראות המל־חמה. (עם עליית הנוער עלתה לארץ. חיה בקיבוץ מעלה־החמישה).

לשורת הקרבנות שנפלו על־ידי ה־א. ק. באותם הימים נוספה גם משפחת זילברברג, שנתפסו בבונקר בכפר וימיסלוב.

בעוד אנחנו משוטטים בשדות, דוויים ומיואשים, נתקלנו בשרידי־משפחת גלטשטין. הללו הזמינונו לבונ־קר שלהם בכפר קאמיניץ. לאחר מספר שבועות הופיעו גם לשם רוצחי א. ק. בהקיפם את הבית פקדו על אנשי־הבונקר לצאת. ניסינו להפיל את העמודים, עליו נשען הבונקר, ולאבד עצמנו לדעת — ובלבד שלא ליפול בידי־הרוצחים. אך לא הצלחנו. לאחר משה גלטשטין יצאתי גם אנוכי. הרוצחים ערכו חיפוש בבגדינו ותוך איום באקדחיהם פקדו עלינו להתקדם עם פנינו לקיר. בראותי שבין כה וכה הכל אבוד זינקתי מהמקום, בשיטת ריצה ונפילה. צרור יריות הומטר עלי אך החטיא. שוב הצלחתי להציל את נפשי. — ואילו חברי בבונקר, שבעה במספר, נרצחו כולם.

לאחר שהגעתי ליער נשכבתי על הארץ. יאוש כבד העיק על לבי. שאלתי את עצמי: לאחר כל הזוועות שראו עיני, החל מרצח בני־משפחתי וגמור בקרובים, חברים ואחים לצרה בבתקרים השתים; לאור הוודאות שסוף־סוף ימצאו גם אותי הרוצחים, אלה או האחרים — הרוצחים כל־כך מרובים! — היש טעם ותכלית בעינויי־שוא אלה? עד מתי ניתן לבן־תמותה להחזיק מעמד בסבל גופני איום זה ובמתח הנפשי המתמיד? הרגשתי צורך לבכות ולהתפרק קמצה מדריכות העצבים, שעמדו להתפקע — אך בימים ההם הדמעה בבחינת יקר־המציאות היא. נסתתמו כל מעינותיה. תוך עייפות ויאוש אין־סוף נרדמתי. משהקיצותי הלכתי לביתו של שמש הכנסייה בעיירה, מכר שמלפני המלחמה. הלה האכיל והסתיר אותי בעליית הגג. וכבר בלילה שלמחרת הופיעו ה״א. ק. בשנית לערוך חיפוש אחרי יהודים. כנראה שהתחקו אחר עקבותי. עירום למחצה קפצתי במהירות מעליית הגג לחצר. נפצעתי, אך בשארית כחותי ברחתי והגעתי ליער. למחרת בלילה פניתי לתושב העיירה קורצ׳אק. שם מצאתי את שלושת האחים קופמן ונשארנו עד השיחרור.

ואם בכל זאת נותרנו בחיים, הרי זה הודות לפולני הזה, שסיכן את נפשו למעננו. ואם כי קיבל תשלום בעד ישיבתנו אצלו, היה זה מעשה רב בימים ההם — ורק יחידי־סגולה עשו כמוהו.

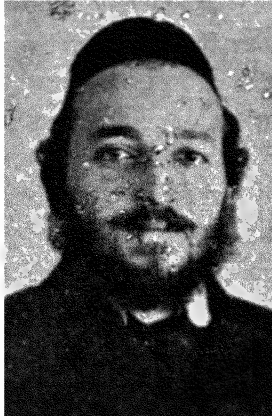
לאחר היציאה „לחופש״ התאספנו בעיירה כעשרים ניצולים, כמעט כולם צעירים, שיצאו ממחבואיהם אצל איכרים או מהיערות והשדות. כולם חזרו לבית־הוריהם, תוך תקווה להתחיל בחיים מחדש. אך הם לא תפסו את השינוי המהותי, שחל בינתיים בתוך הסביבה הפולנית. רעל האנטישמיות חדר עמוק והפולני לא היה מוכן לק־לוט את היהודים — אם גם שרידים בודדים — לתוך החברה מחדש. כבר בערב הראשון לשיחרור, בהימצאי בבית משפחת ברגר, ואגב היתה זו המשפחה היחידה שנותרה כולה בחיים, מלבד אביהם, — הגיעו ה״א. ק. והרגו כמה מהם. גם בחנן ברגר ירו מספר כדורים ונפצע, אך הוא בכל זאת נותר בחיים. שעה קלה לפני המקרה הנ״ל, דחפני איזה כוח פנימי כביר, שלא ידעתי להסבירו ולהגדירו, לעזוב את המקום. וכך ניצלתי בפעם אחרונה זו ממוות בטוח — וזאת לאחר השיחרור ומידי הפולנים, שעשו, כל מה שבכוחם היה לעשות, על־מנת לסיים במה שהחלו הנאצים הטמאים. בימי „החופש״ האלה מצאו את מותם על־ידי א.ק. גם פרץ שינפלד ואשתו, שהחלו לעסוק במקצועם כחייטים בטורסק. גורל דומה חיכה לבתו של לוסטגרטן ובעלה ולפנחל שטרומל ולבנו דוד׳ל, הבעל־עגלה.

לסיכום:

רק אלה שהצליחו לעזוב את פלאנץ׳, יותר נכון לברוח מפלאנץ׳, מיד לאחר השיחרור — נותרו בחיים. אחדים הגיעו לישראל — ואילו יתרם הגרו לאמריקה, ביניהם: האחים קופמן, מוטל זלצמן והנותרים בחיים ממשפחת ברגר, מלבד מרדכי שהגיע לישראל. בעיירה לא נשאר אף יהודי אחד. יוצאי־העיירה, משנים קדמות, נמצאים במספר ניכר בארצות־הברית. אך רק יוצאי־פלאנץ׳ בישראל הם היחידים, שהנציחו את זכר קדושי־קהילתם — בתוך מאות ואלפי קהילות יהודיות מפולין ומאירופה כולה כמעט — במרתף השואה בעיר הנצחית בירושלים, זה המקום היחידי — מלבד ל„ספר יזכור סטאשוב״ — שבו שם עיירתנו יישאר לזכר עולם!

ר' אליעזר הורוביץ,
הרבי מגרודזיסק — מת על
קידוש השם.

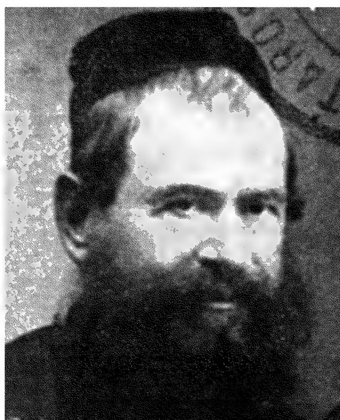
ר' משה הורוביץ — הרב דמתא.

ארבעה דורות:
ר' אברהם חיים ובנו ר' דוד הורוביץ,
משושלת רופשיץ.

רבה של פלאנץ' בשנים:
1914—1883

בני פלאנץ' שנספו בידי הצוררים

צוד צָדוּנִי כַּצִּפּוֹר אֹיְבַי חִנָּם.
(איכה ג', נב')

אינגבר חנה

ברגר משה
מרים
חנה
איטה

הורביץ חיה
אברהם חיים
מאיר יהודה

וינריב גוטמן
ריזל
יחיאל
פרל

ויסברוט יעקב מאיר
יצחק
רוזה
בתיה
איטה
מרים

ייצמן חיים
רוזה
מלכה
קיילי

ורטהים נחום

לוינשטין צוטל

ליפר אפרים פישל
פרידה
אברהם
אלטה
פיגה'לה

ליפשיץ אליעזר
דינה
מיכאל
מלכה
טובה
איזיק
יוסף
אברהם
חיים יוסף
ישראל דוד

לנדגרטן יוסף
רבקה חוה
משה
חנה ריזל
מרים
יעקב
אברהם
חוה

סולניק שמואל

פוקס יוסף
צירנה

פס אריה
שרה
יחיאל
יצחק אלחנן

פרידמן פיגה
ליבל

צוקר חוה
קימן ליביש
קנובל יהושע
פלה
מרים
עזריאל
מנדל
הרשל
חיים

שלכטר יחיאל דוד
רחל
משה אריש
אסתר
חנה
מרים שינדל
יהודית

שניפר נחמיה
שרה
עקיבא
מנחם
ישראל
יעקב
רחל
ניסל

זכריה קאזשעניצקי ז"ל בני־ברק / קארעזוואנק

פאר דעם קריג

קארעזוואנק, א קליין שטעטל, 5 קילאמעטער פון סטאשעוו, האט באזיצט א באפעלקערונג פון 4 טויזנט איינוואוינער, פון דעם בסך־הכל 35 יידישע משפחות, וואס האבן געציילט 135 נפשות.

די ארטיקע יידן זענען געווען איינגעווארצלט אין שטעטל פון דור־דורות, אויסהאלטנדיק זיך בכבוד אלס שניידער, שיסטער, סטאליארעס, סוחרים א. ד, גל.

דאס שטעטל מיט אירע רייכסימער, מיט די גרויסע גיטער פונעם גראף פאפיעל, מיט זיינע וועלדער, מילן, טארטאקן, א. א. וו. האט געדינט אלס צוציאונגס־פונקט פאר סוחרים פון דער נאנטער אומגעבונג, ווי סטאשעוו, שידלעוו, כמיעלניק, סטאפניץ, פאצאנעוו און אנדערע. דער דאזיקער פאקטאר האט גורם געווען דערצו, אז נישט געקוקט אויף דעם קליינעם ארטיקן יידישן יישוב איז די יידישע השפעה אינעם שטעטל געווען גאנץ אנזעעודיק. איבעראל, וווּ מ'איז געגאנגען, האט מען געטראפן יידן, ארטיקע ווי צוגעפארענע, וואס האבן געהאט געשעפטלעכע פארבינדונגען מיט דער ארטיקער באפעלקערונג, און בעיקר, ווי שוין דערמאנט, מיטן פריצי'שן „הויף".

אחוץ די ענגע מאטעריעלע באציאונגען, וואס קארעזוואנק, אלס פארשטאט פון סטאשעוו, האט מיט דער לעצטער אנגעהאלטן, איז אויך קארעזוואנק געווען גאר נאנט פארקניפט מיט סטאשעוו אין קולטורעלער הינזיכט.

יעדן שבת פלעגן זיך יוגנט פוןביידע יישובים באגעגענען אין די קארעזוואנקער וועלדלעך, פאר־ברענגנדיק, שפּאַצירן, צוזאמען, אין שמועסן, וויכו־חים א. ד. גל. אינעם ארטיקן בית"ר האבן אנגעהערט א ריי סטאשעווער יוגנטלעכע. צווישן אונזער בית"ר און דעם סטאשעווער השומר־הצעיר זענען אפטמאל ארגאניזירט געווארן פגישות, אויף וועלכע מ'האט געפירט ערנסטע דעבאטעס איבער די וועגן פון ביידע ארגאניזאציעס. נישט געקוקט אויף דער טיפער קעגנערשאפט פון איין גרופע צו דער אנדערער זענען די דאזיקע וויכוחים, טראץ זייער העפטיקייט, געווען אנגענעמע פאר ביידע צדדים און אפטמאל פארגעזעצט געווארן. די דאזיקע באגעגענישן האבן דערמוטיקט ביידע צדדים צו לערנען און אומאויפהערלעך פארטיפן זייערע ידיעות, כדי ביי דער נעכסטער באגעגעניש צו זיין גרייט צו „שלאגן" דעם קעגנער מיט שטארקערן „געווער".

אויך אויפן רעליגיעזן געביט איז דער קליינער יידישער קיבוץ אין קארעזוואנק נישט אפגעשטאנען פון גרעסערע יידישע יישובים. נישט זייענדיק בכוח מאטעריעל אליין אויסצוהאלטן א רב איז דאס שטעטל, אין דעם זין, געווען פארבונדן מיטן דערבייאיקן שידלעוו, וועמעס רב, הרב ראבינאוויטש, ס'האט אויסגעפילט די רבנישע פונקציעס אויך פאר אונזער שטעטל. דאקעגן האבן מיר באזיצט אן אייגענעם שוחט און אינעם ארטיקן בית־המדרש זענען יעדן אוונט געזעסן יידן, עוסק זייענדיק אין תורה.

קריגס־אויסברוך

ווי איבעראל אזוי אויך ביי אונז האבן די דייטשן, באלד ווי זיי האבן באזעצט דאס שטעטל, גענומען ווייזן וואס זיי קאנען. באלד האט זיך אנגעהויבן א סעריע

פון קאָנטריבוציעס, בעת אײנע האָט געיאָגט די אַנדערע. דאָס שטעטל איז געוואָרן פאַראָרעמט ביז גאָר, אַזוי אַז שפּעטער איז שוין דער עלטעסטן־ראָט נישט געווען בכוח אויפצומאַנען די קאָנטריבוציעס און די דײַטשן האָבן זיך אַליין אַרויסגעלאָזן איבערן שטעטל, באַפאַלן די איבערגעשראָקענע, אויסגעמאַטערטע ייִדן, צוגענומען וואָס זיי האָבן געפונען, צעשלאָגנדיק נאָך פּערדערלעך זייערע קרבנות.

נאָך שווערער איז די לאַגע געוואָרן, בעת ס׳האָבן צו אונז אָנגעהויבן שטראָמען פּליטים פון ראַדעם, לאָדזש, בוסק און אַנדערע ייִדישע געטראָפענע יישובים. מיר האָבן זיך טאָקע באַצויגן צו די אומגליקלעכע ווי צו ברידער. מיר האָבן זיך געטיילט מיט די וווינונגען און מיטן ביסן ברויט — אָבער מיט פּרנסה איז געוואָרן שווערער און שווערער.

ביי דעם דאָזיקן מצב האָבן ייִדן, נישט געקוקט אויף די פאַרשידענע גזרות און דעם פאַרבאָט — אונטער דער דראָאונג פון טויט־שטראָף — נישט צו פאַרלאָזן זייער וווין־אָרט, זיך אַרויסגעלאָזן קיין סטאַשעוו, כּדי צו זוכן אַ שטיקל ברויט פאַר זיך און דער הונגעריקער משפּחה. פיל פון אונזערע ייִדן האָבן פאַר דער דאָזיקער „חוצפּה", נישט צו געהאָרכן די דײַטשע „געזעצן", באַצאָלט מיטן לעבן.

„עמלער"

מיטן אָנקום פון דער שטראָסן־בוי־געזעלשאַפט „עמלער" האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע צרה. ייִדן זענען געוואָרן אויפגעצוווּנגען צוצושטעלן אַ באַשטימטע צאָל שאָסיי־אַרבעטער. אונטער די שווערסטע באַדינגונגען, אין שניי און רעגן און אומזיסט, האָבן די דאָזיקע אַרבעטער געמוזט אויספירן זייער נאָרמע, בעת אין קעגנפאַל זענען זיי מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן. בעת, ס׳האָבן זיך, אין 1942, אָנגעהויבן די שרעקלעכע פאַרניכטונגס־אַקציעס קעגן ייִדן, אַקציעס, וואָס האָבן געטראָגן דעם אומשולדיק־פאַרפירערישן נאָמען: „אויסזידלונגען", האָבן אויסבאַהאַלטענע אָדער אַנטלאָפענע ייִדן אָנגעהויבן קומען אין אונזער שטעטל, כּדי דאָ, ווי ס׳איז, אַדורכצושטופּן די צייט. אָבער דאָס אָרט איז געווען צו קליין און דעריבער איז געווען זער שווער זיך אויסצובאַהאַלטן. אָפטמאָל האָט געטראָפן, אַז פאַר־ליאַקן האָבן געכאַפּט ייִדן און זיי איבערגעגעבן דער פּוילישער פּאָליציי (קיין דײַטשער פּאָליציי־פּאָסטן איז ביי אונז נישט געווען). אין אַזעלכע פאַלן זענען זיי נאָך דער אינטערווענץ פון פּרעזעס דוד קאָזשעני׳צקי. באַלד באַפרייט געוואָרן — מיטן באַדינג, אַז זיי וועלן באַלד פאַרלאָזן דאָס שטעטל און מער נישט צוריקקערן. ס׳האָט אָבער אויך געטראָפן, אַז דײַטשן האָבן געכאַפּט ייִדן, ווי די שידלעווער משפּחה זאַלצמאַן, אָדער אַ געוויסע ראַקעווער משפּחה, דעמאָלט האָט ליידער גאָרנישט נישט געהאָלפן און די מענטשן זענען אומשולדיק דערמאָרדעט געוואָרן.

אָט־אַזוי האָבן מיר ממשיך געווען אונזער עלנט לעבן אין דער האָפענונג, אַז די עמלער־אַרבעטן וועלן אפשר אונזער שטעטל אָפּראַטעווען פונעם ביטערן גורל, וואָס האָט געטראָפן און אַרומגענומען די גאַנצע געגנט פון ווייט און נאָענט. אָבער ליידער איז דאָס גאָר געווען אַ מיראַזש, אַ פּוסטער חלום!

ס׳איז געקומען דער קריטישער שבת, 7.11.1942, און דאָס שטעטל איז געוואָרן פון אַלע זייטן אַרומגערינגלט. מאַנכע איז געלונגען צו אַנטלויפן, דאָקעגן אַנדערע זענען ביים דאָזיקן פּרווו דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. אַלע צוזאַמענגעקליבענע זענען אָפּגעפירט געוואָרן קיין סטאַשעוו און אויף צומאָרגנס זענען זיי, צוזאַמען מיטן גאַנצן סטאַשעווער ייִדישן קיבוץ, געוואָרן אויסגעזידלט. אַזוי האָט קאָרעזשוואַנעק, ווי אין נאָרמאַלע צייטן אַזוי אויך אין איר אונטערגאַנג, געטיילט איר גורל צוזאַמען מיטן סטאַשעווער ייִדנטום.

נאָך דער „אויסזידלונג" האָבן זיך אַביסל אויסבאַהאַלטענע ייִדן אַרומגעדרייט אין שטעטל שוצלאָז, הפקר. די הינטערליסטיקע דײַטשן האָבן דעמאָלט פאַר־עפנטלעכט אַ מעלדונג וועגן אויפשטעלן אַ „ייִדנשטאָט" אין צוויזמער, וווּ אַלע איבערגעבליבענע ייִדן וועלן האָבן דאָס רעכט צו לעבן.

מיר האָבן געהאַט קנאַפּן צוטרוי צו די דײַטשע „הבטחות" — אָבער מיר האָבן קיין ברירה נישט געהאַט און זיך געלאָזן אַרײַנעמען אין דער פאַסטקע.

פאַרנדיק קיין צווימער, וואָס איז טאַקע אין אַ קורצער צייט אַרום אויך ליקווידירט געוואָרן. פון די עטלעכע טויזנט „אויסגעזידלטע" זענען 300 מענטשן געוואָרן אויסגעקליבן צופאָרן קיין סקאַרזשיסק, צווישן זיי 12 פון אונזער שטעטל. צוליב די שווערע אַרבעטס־באַדינגונגען און אַכזריות'דיקן רעזשים, וואָס האָבן דאָרטן געהערשט, זענען 8 פון די 12 צוריק אַנטלאָפן קיין קאַרעזוואַנק. די איבעריקע 4, איך בתוכם, האָבן אויך צו אונזערע פּאַליאַקן נישט מער געהאַט קיין צוטרוי, צוזעענדיק במשך דער גאַנצער צייט ווי אייפע־ריק זיי האָבן קאָלאַבאָרירט מיט דייטשן. זענען מיר טאַקע געבליבן אין סקאַרזשיסק, איבערגעבנדיק זיך — באין ברירה — אין רשות פון גורל.

בעת מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין קאַרעזוואַנק, נאָך דער באַפרייאונג, אין 1945, האָבן מיר ליידער קיינעם מער נישט געטראָפן. די אַנטלאָפענע זענען אַלע אומגעקומען פון פּוילישע הענט.

און אָט איז דער טרויעריקער רעזולטאַט פון דער קליינער, אָבער דורות־לאַנגער איינגעווורצלטער קאַ־רעזוואַנקער יידישער קהילה: פון 135 נפשות, וואָס האָבן געלעבט אין קאַרעזוואַנק פאַר דעם קריג, זענען געבליבן לעבן... 2 מענטשן!

מרדכי סאשעוויטש רמת־חן / ריטווין

דאָס דאָרף ריט־ווין, וואָס געפינט זיך 5 קילאָמעטער פון סטאַשעוו, איז געווען דאָס אייגנטום פון כראַביע (פּירשט) ראַדזשיוויל, פון דער באַקאַנטער, אין דער פּוילישער געשיכטע, פּירשטן משפחה. דער כראַביע האָט מיט זיינע פאַרצווייגטע לאַנדווירטשאַפטלעכע גיטער און אינדוסטריעלע אונ־טערנעמונגען, ווי אַ צוקער־פאַבריק, ציגל־פאַבריק, גאָרזשעלניע (בראָנפן־אויסאַרבייטונג), א.אַנד. — געדינט אַלס קוואַל פון פּרנסה, נישט נאָר פאַר הונדערטער פּאַ־ליאַקן, נאָר אויך פאַר מערערע יידן, בעיקר בעלי־מלאכות, צווישן די לעצטע, וועלכע האָבן זייער חיונה געצויגן פונעם פּריץ'ישן „הויף" — האָבן דעם הויפּט־פּלאַץ פאַרנומען רימאַרעס און סטאָליאַרעס, זייענדיק די אָפיציעלע צושטעלער פון זאָטלען און געשפאַנען פאַר די פּריץ'ישע פערד און מעבל פאַרן פּירשט, די־רעקטאָרן און הויכע באַאַמטע, באַשעפטיקטע אין „הויף".

מיין משפחה, איינע פון די וועלכע איז געזעסן אין ריטווין פון דור־דורות, אַ משפחה פון פּשוט'ע, ערלעכע און פרומע יידן — האָט זיך מיט גאָרנישט נישט אונטערשיידט פון אַנדערע יידן, אין זייער צייט. יעדן טאָג געזאָגט דעם אַנטשפּרעכנדיקן פּרק תהלים, אַ שטיקל „שערי־ציון", אָפּגעדאַוונט „כלחוך־השור", דאָס הייסט, פאַרטאָג, אָפּגעגעסן און גענומען זיך יעדער צו זיין אַרבעט. אַזוי האָבן געלעבט און זיך געפירט די עלטער־זיידעס, און פון זיי האָבן פון דור צו דור איבערגענומען די קינדער, פאַרזעצנדיק דעם זעלבן, טראַדיציאָנעל־פעסטגעזעצטן לעבנס־שטייגער, ביז אונ־זערע טעג.

היות אונזער משפּחה האָט נושא חן געווען ביי דעם פּריץ, און איז בכלל באַטראַכט געוואָרן פאַר ערלעכע און אָנשטענדיקע מענטשן, האָט דער פּריץ איינעם פון אירע אָנגעהעריקע איבערגעגעבן די פּאַכט אין אַרענדע. די פּוטער, קעז און מילך, וואָס איז פּראָדוצירט געוואָרן אויף אַ גאַנץ פּרימיטיוון אופן, האָט מען געפירט צום פאַרקויפן אין שטעטל אַריין, קיין סטאַשעוו, און דערפון זיך דערנערט. אַנדערע משפחה־מיטגלידער

האבן זייער פרנסה געצויגן פון די שוין דערמאנטע רימעריי־און סטאלעריי־מלאכות. מיין פאטער דאקעגן האט געעפנט א שפייז־קראם.

אגב, פון דער גאנצער משפחה, וועלכע זענען געווען, ווי שוין אויבן דערמאנט, פשוט׳ע יידן, מיטגלידער פון חברה תהילים, און פלעגן, כמעט יעדן מאנטיק און דאנערשטיק, מאכן א 5 קילאמעטערדיקן שפאציר אין שטעטל אריין כדי אפצודאווענען און זאגן תהלים מיט „מנין״ — איז מיין פאטער, ר׳ זאב, אדער ווי מ׳האט אים אין שטעטל גערופן: וואלזשעלע ריטווינער, געווען א תורה־לערנער און הייסער חסיד. אמת, קיין צו גרויסער למדן איז ער נישט געווען, געקאנט לערנען א בלאט גמרא מיט רש״י, אבער דערפאר איז זיין התמדה געווען גרויס, — ממש לא פסיק פומיה מגירסא. מערערע מאל, האט ער זיך, אין די נעכט, בכלל נישט אויסגעטאן, נאר געזעסן על התורה ועל העבודה. און אז ר׳איז מיד געווארן, האט ער זיך, אין די שטיוול, אויף עטלעכע שעה אהינגעלייגט אויפן בעט, צו כאפן א דרעמעל, זיך גיך אויפגעכאפט, געוואשן די הענט, איינגענעצט די אויגן צו פארטרייבן דעם שלאף און ווייטער ממשיך געווען דעם לימוד התורה ביזן גרויסן טאג.

אויף די ימים־טובים, ווי שבועות און ראש־השנה, פלעגט מיין פאטער איבערלאזן די מאמע, אן ארומגע־רינגלטע מיט 5—6 קינדערלעך און א שפייז־קראם, אויף ג־ט׳ס באראט און געלאזן זיך אין וועג אריין צום אסטראווצער רבי׳ן אויף עטלעכע טעג, צומאל אויך אויף א גאנצער וואך. דער גרויסער מאמין איז געווען איבערצייגט, באמונה שלמה, אז אין זכות פון דער מצווה „עולה־רגל״ צו זיין צום רבי׳ן וועט דער מאמען, — נישט געקוקט דערויף, וואס ר׳האט זי איבערגעלאזן אין א דארף פול מיט פויערים — קיין בייז נישט געשען. דער באקאנטער תלמוד׳ישער מאמר: „שליחי מצווה אינן ניזוקין״ — איז אזוי ארום ביים טאטן, ע״ה, פארברייטערט געווארן און ארומגענומען אויך די גאנצע משפחה.

נאכן צוריקטריט פון די רוסן, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט אין אונזער דארף סטאציאנירט עסטרייכיש מיליטער. מאכט זיך אמאל און איין ארטי־קער פאליאק פאר׳מסר׳ט אונז פארן עסטרייכישן גענע־ראל, אז מיר נעמען צו הויכע פרייזן פאר ברויט. נישט מאכנדיק קיין שום אויספארשונג — כדי יידן שלעכטס צוטאן, זענען דען נייטיק באווייזן? — האט דער „יידנפריינטלעכער״ גענעראל פארארדנט, אויפ־צוהענגען מיין פאטער אויף די הענט, וואס מ׳האט אויך תיכף אויסגעפירט. ערשט נאך אן אינטערווענץ פון מערערע ארטיקע קריסטן, וועלכע האבן עדות געזאגט, אז וואלוויש (אזוי האט מען מיין פאטער אין דארף גערופן) איז אין גאנצן דארף באקאנט ווי אן אנשטענ־דיקער, ערלעכער מענטש — האט מען אים א פאר־חלש׳טן, נאך עטלעכע שעה הענגען, ארונטערגענומען.

די אקופאנטן טוישן זיך. די עסטרייכער זענען אוועק און די רוסן קומען צוריק. אבער יידישע צרות בלייבן. די יידישע דראמע אין גלות בייט פון צייט צו צייט איר דעקאראציע, ס׳ענדערן זיך די אויסערלעכע פארמען און אומשטענדן, אבער וועזנטלעך — זענען מיר תמיד אויסגעשטעלט, לשבט אדער לחסד, פון דער ארומיקער, פיינטלעכער סביבה. פארן צוריקקומען פון דער רוסישער ארמיי האבן מיר, ווי איבעראל, פארשטעקט אלע ווערטפולע חפצים, דערונטער אביסל רויע פעל. ווידער האבן זיך געפונען „גוטע״ פוילישע שכנים — קעגן דעם ייד געפינען זיך דאך אזעלכע אין אלע צייטן! — וואס האבן דערציילט ווו מ׳באדארף, דעם באקאנטן פראוואקאטיון שפרוך, אז יידן האבן גוט געלעבט מיט די עסטרייכער, דאקעגן פאר די רוסן האבן זיי אלץ באהאלטן! ס׳האט זיך באלד ארויסגע־וויזן, אז טראץ דעם קריגס־צושטאנד צווישן די 2 פיינטלעכע לאגערן האט, ווייניקסטנס, אויף איין געביט, געהערשט אן אידעאלע אחדות צווישן די ביידע גענעראלן — אויפן געביט פון שנאת־ישראל!

דער רוסישער גענעראל האט זיך גלייך אנגעכאפט אן דעם פרעטעקסט און געשיקט זיינע סאלדאטן זוכן. און אז מ׳זוכט, געפינט מען. דער גענעראל האט באַ־פוילן מיין פאטער צו ארעסטירן, און אויפגעפאדערט די משפחה במשך פון 24 שעה — געווען איז דאס פריי־טיק מיטיק־צייט — צושטעלן א גרויסן קוואנטום

זאלץ, וואס איז דעמאלט געווען א יקר־המציאות, פערלגרויפן און אנדערע לעבנסמיטל. אין קעגנפאל — האט ער געדראט — וועט מיין פאטער ווערן דערשאסן! ס'איז אנטשטאנען א גרויסע בהלה, נישט נאר צווישן דער משפחה, נאר אויך אין שטעטל סטאשעוו, ווו מיין פאטער איז געווען זייער באקאנט און געאכטעט. דער שטעטלדיקער רב, ר' יהודה לייב גרויבארט ז"ל, האט אויף גיך צונויפגערופן די חשוב'סטע שטאט בעלי־בתים און אויפגעפאדערט צוטאן אלץ, אפילו דערלויבט, צוליב פיקוח־נפש, צו לאזן אין שבת די מיל אין גאנג, צו מאלן די פערלגרויפן — כדי צוצושטעלן די געפאדערטע פראדוקטן צום באשטימטן טערמין. שבת, פונקט 12 אזייגער בייטאג, איז דער כופר־נפש צוגעשטעלט געווארן — און מיין פאטער איז, נאך א 24 שעה'דיקער נערוועזער געשפאנטקייט און אנגסט, באפרייט געווארן.

פון אט דער קריגס־צייט, איז מיר נאך איין אינצידענט געבליבן אין זכרון. געווען איז דאס, בעת'ן אנקומען פון דער פרייוויליקער, אמעריקאנער פוילישער ארמיי, אונטער דער קאמאנדע פון גענעראל האלער.

פלוצים, אין א פרייטיקצונאכטס, האט מען גענומען האסטיק קלאפן אין טיר. אויף אונזער פראגע: ווער איז? האבן מיר באקומען דעם צווייפלהאפט בארימערישן ענטפער: „פאלסקיע וואיסקא סאמע ראבושניקי". וואס הייסט: ס'פוילישע מיליטער זענען בלויז רויבער. זייער אויפפירונג האט דאס טאקע באלד אויפן ארט באשטעטיקט. זיי האבן גערויבט, אונטער דער דראאונג פון דער ביקס, וואס ס'האט זיך נאר געלאזן און אונז אויך געצוואונגען, אין זעלבן שבת, צו באקן ברויט פון די עטלעכע זעקלעך מעל, וואס זיי האבן ביי אונז געפונען.

אזוי האבן מיר איבערגעלעבט דעם ערשטן וועלט־קריג, זייענדיק אונטערגעווארפן אלערליי רויבער, שיקאנעס און סכנת־נפשות פון אלע ארמייען צוזאמענגענומען. נישט קאנענדיק מער פארזעצן — האבן מיר פארלאזן דאס דארף, אין וועלכן מיר זענען געזעסן פון דורות, און זיך באזעצט אין סטאשעוו, ווו דאס לעבן צווישן א גרויסער עדה יידן איז געווען פיל לייכטער און זיכערער.

ישׂשכר ויצ'ניק תל־אביב / שידלוב

עיירת מולדתי שידלוב נמנית עם הקהילות העתיקות ביותר בפולין. על מידת עתיקותה תעיד השמועה, שעברה מדור לדור ועד ימינו אלה, המייחסת את בניין בית־הכנסת בעיירה לשנת „מזל", היינו: ה'ע"ז לספירה, כלומר: מלפני שש מאות וארבעים וחמש שנה.

שמועה זו אף נתלית באילנא רברבא, היינו: במלך הפולני קאז'ימיאז' הגדול, שלפי האגדה נשא אשה יהודייה, בשם אסתר'קה, והיא שהשפיעה על המלך, האוהד ליהודים, להקים 3 בתי־כנסת, כולם דומים בצורתם, בקראקוב, בשידלוב ובקאז'ימיאז' (קוזמיר בפי היהודים).

בית כנסת זה על מבנהו הארכיטקטוני האופייני, על שנים־עשר חלונותיו הססגוניים, תקועים בתקרה, על ציורי המזלות של כל שבטי ישראל, על דלתו, בעלת בריח הברזל, ששימשה במקום דלת כניסה, על אביזריו הפנימיים, ביניהם המחזורים עתיקי־הימים, כתובים על קלף, על המנהגים הקבועים ששלטו בו מדורי דורות — בית־כנסת זה על ייחודו, והילת הקודש והמסתורין שאפפו אותו, הפך לסימן־היכר וחלק בלתי־נפרד של קהילת־קודש שידלוב.

היעדר מקורות על קורותיה של קהילה עתיקה זו (מכל מקום לי לא ידועים) — אבן־נגף היא בשיחזור תמונת עדת יהודים, שחיה את חייה, חיי חומר ורוח,

במשך מאות בשנים, על כברת ארץ זו שבשם שידלוב נקראת.

בלית־ברירה אסתפק בהעלאת פרקי־חיים — ואף זאת בקיצור — על התמורות שחלו בקהילה זו בעשרות השנים האחרונות — מלבד מאורע היסטורי אחד, הנוגע לר׳ משה איסרליש, המכונה הרמ״א.

הנה, ר׳ משה איסרליש הנ״ל, מחבר הגהות על יורה־דעה, שהה תקופה מסוימת, משנת שס״ו, בעיר שידלוב ואף חיבר שם ספר בשם „מחיר יין". מתוך ההקדמה לספר הנ״ל מתקבל תיאור חיי קהילה קטנה על עתייה ודחקה. אך הבה ונמסור את דברי המחבר בלשונו הוא:

„ואני משה בן כבוד אבא מרי הפרנס והמנהיג ישראל שלי״ט, הנקרא משה איסרליש מקראקא, הייתי בתוך הגולה אשר נתגלינו מעירנו בשנת שי״ו, לפ״ק, מחמת עפוש האויר לא עליכם, והיינו גרים בארץ לא לנו בעיר שידלוב, מקום אשר אין תאנה וגפן, וכמעט מים אין לשתות, כי אם בתחבולה, עיר אשר במסכנות תאכל בה לחם, ועץ אין לה להסכן בו. ולא יכולנו לקיים ימי הפורים במשתה ושמחה, להסיר יגון ואנחה, אמרתי אקומה ואשמח במפעלי, אף חכמתי עמדה לי, כי פקודי ד׳ ישרים משמחי לב, ולקחתי תחת לשוני דבש וחלב, ונתתי לבי לתור ולדרוש כוונות המגילה".

הנה כי כן, עיירה זו, חרף תנאיה הכלכליים הקשים והמחסור במצרכים חיוניים, שימשה, כנראה, עוד מלפני מאות בשנים אכסנייה של תורה, עד שגאון הדור, מדרגתו של הרמ״א, מצא לאפשר להתיישב בה — ולו לפרק זמן קצוב.

החיים הציבוריים

כבכל העיירות הקטנות בגולת פולין, כן גם אצלנו, התרכזה הפעילות הציבורית של הקהילה בבית־המדרש. אומנם, קיימות היו מסגרות אירגוניות, כמו המזרחי וצעירי אגודת־ישראל, ומועדוניהן שימשו כבית־וועד לפעילות חברתית־ציבורית. אך לא הרי אלה כהרי זה. העובדה, שבית־המדרש היווה מקום מפגש לכל חברי הקהילה, מוגדרים בהסתדרויות ובלתי־מוגדרים כאחת, גרמה באופן טבעי לכך, שבית־המדרש הפך לעורק החיים המרכזי של העיירה. המגע האישי המתמיד בין אוהדי ההשקפות והזרמים השונים הולידו ויכוחים לוהטים והתנצחות בלתי־פוסקת. ובית־המדרש, שם נתכנסו היהודים פעמיים ביום לתפילה וכן ללימוד דף יומי — ורבים מיהודי שידלוב, ובעיקר הנוער שהתרכז תחת דגלם של צעירי אגודת־ישראל, קבעו עיתים לתורה והקפידו ללמוד כל יום דף גמרא, לפי יוזמת הרב מאיר שפירא — שימש זירת התגוששות אידיאלית. ועילות להתגוששות לא חסרו. בין אם היו אלה הקופ־סאות הכחולות של קרן קיימת לישראל והתעמולה וההתרמה לקרן היסוד, מיסודם של המזרחי ואחרים, ובין אם היו אלה בעיות הנצח של קיום האומה בפזורה, ככבשה בין שבעים זאבים, והבעיות האקטואליות הרבות והשונות שהסתעפו מהן.

גורם מסעיר נוסף בחייה הציבוריים של העיירה, גורם שהכניס מבוכה בלב שומרי החומות והוליד חששות כבדים לגורלה, אחדותה וייחודה של האומה, היווה התארגנותו של גרעין חלוצי בעיירה. השקפותיהם ודרכם החדשה של נושאיו, ובעיקר הופעתם בשבתות, לבושי חולצות מיוחדות ומקלות בידיהם, — שימשו כעין אתגר וסכנה לאורח החיים המסורתי והקבוע מזה דורות רבים.

ואכן, נוכח סכנה זו, סכנת החתירה מבפנים תחת אושיות עמודי המסורת, שקיימו את היהדות בכל שנות גלותה הארוכה, החלה תקופה של מאבק קשה וממושך, מאבק שבו השתתפו ההורים, טובי הקהילה וכן הרב המקומי. הללו אסרו מלחמה ללא פשרות, במטרה להניא את הנוער מדרכו ולהחזירו למוטב. אך ללא הצלחה יתירה. הנוער, שקיבל עידוד מחבריו לדעה מן הסביבה ובפרט מאירגוני הנוער בסטאשוב, עמד בהסתערות, התמיד והמשיך בדרכו עד שבאה ההתפכחות והדור הישן התחיל נוטש, לאט־לאט, את עמדתו הנוקשה, נטולת־הפשרות, ולהשלים עם שינוי פני החיים — כבורח המציאות החדשה בגלות פולין.

„הבה נתחכמה"

המציאות החדשה, היינו: גל האנטישמיות, שהקיף שדרות נרחבות של העם הפולני ואף מצא עידוד מצד

השלטונות, שכל מגמתו היתה להצר את צעדיהם של היהודים בכל התחומים האפשריים ובמיוחד בתחום הכלכלי — נתנה את אותותיה. יהודים, בעלי דעות ושכבות שונות, החלו, בהדרגה, להבין, כי דרכו החדשה של הנוער, היינו: זו המובילה לציון, — הוא הפתרון ההולם היחיד למציאות החדשה, ואין זה הגיוני, ופחות מזה תכליתי, להילחם בטחנות־הרוח.

ועל־אף העובדה, שמצבם הכלכלי של אנשי שידלוב היה פחות או יותר איתן, ופרנסתם, על־פי־רוב, ממסחר על כל ענפיו, ובעיקר מהיריד, בכל יום רביעי בשבת, וכן ממלאכות, כמו: חייטות, סנדלרות, תפרות ועוד, עדיין היתה מצויה — הרי השאלה „מה ילד יום" הו־לידה דאגות חמורות, ולפתע השתנתה האווירה ורבים החלו לחשוב בקטיגוריות של תכלית. התכלית: הכש־רה ועלייה לארץ־ישראל, על־מנת להתחיל בחיים חדשים, חיי עבודה קשה בארץ כבני־חורין, בלתי־תלויים בחסד לאומים, הצפויים לאכזבות, משברים קשים ואף לסכנת־קיום.

נושאי המעבר החד הזה, מעבר מאווירה של הפשטה ואידיאליזם לאווירה של תכלית, לא הצטמצמו לחוג אחד בלבד. הללו הקיפו את כל העדה. כולם, החל מהשומר־הצעיר וכלה באגודת־ישראל, פתחו בהקמת נקודות הכשרה לנוער ולהתכונן לעלייה. ויצוין כאן: למרות היותי תלמיד ישיבת „מתיבתא" בוורשה, מוסד חינוכי ותורני, שבו כל מחשבה, מחוץ ללימוד תורה והוראה לשמה, נחשבה למחשבת פיגול וכפירה, היה לי העוז לארגן קבוצת בחורי ישיבה ולנסוע להכשרה לדארקי, על־יד צ'נסטוחוב, מטעם אגודת־ישראל. שם, אגב, שימשתי כראש הקיבוץ, הודות לכך אף זכיתי לקבל סרטיפיקט ולהגשים את שאיפתי לעלייה. דבר עלייתי ארצה, מטעם אגודת־ישראל, זכה להד רב בקרב בני העיירה ועודד רבים ללכת בעקבותי. חלק מהם אף הצליח לקבל סרטיפיקטים אף הם ולהינצל על־ידי כך מציפורני הגורל, שהיה צפוי להם בעתיד־הקרוב.

החורבן

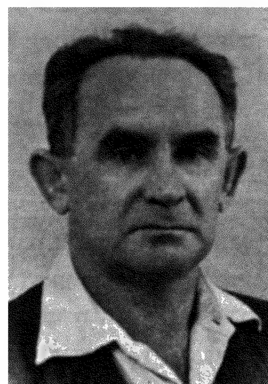
כמה גדול הצער, שאנשים אלה, שכל כך התרפקו על החיים, אלה לחיי נצח, ואילו אלה לחיי עלמא הדין — ואלה כאלה מתוך חרדה עמוקה לגורל וקיום האומה — נמחו מעל פני האדמה בתוקף רשעות ואכזריות הגויים, בתוכם ישבו; רשעות ואכזריות של־בשר חוק, כביכול, שחתם את גזר־דינה של האומה כולה לאלפי מיתות משונות — על לא עוול בכפה.

וכמה גדול הצער, שמלבד הרב האחרון בעיירה, הרב ר' אלימלך רבינוביץ, הי"ד (חתנו של הרב מאיר־וונצק, שהיה מפורסם בכל האיזור בשם הרבי משידלוב), שלפי המסופר התחבא עם כל משפחתו אצל איכר בסביבה והלה, לאחר שגזל מהם את כל רכושם, רצחם נפש ללא חמלה — אין בידי ידיעות כלשהן, על־מנת להנציח לדורות הבאים את פרטי סבלה, עינוייה וגסי־סתה של קהילת שידלוב מיום כיבושה על־ידי הטמאים הנאצים ועד יום ה„גירוש" לצחמיר בכ"ג תשרי, תש"ג!

ד' יקום דמם!

אירגוני יוצאי סטאשוב
בישראל ובתפוצות

טוביה ניסנגרטן רמת־אביב / אירגון יוצאי סטאשוב בישראל

עם תום מלחמת העולם השנייה שרוי היה היישוב כולו, לרבות קומץ יוצאי סטאשוב, במתיחות נפשית עצומה. שרידי השואה מיוצאי העיירה טרם נראו בארץ, אך הידיעות על זוועות איומות ועל חורבנה של יהדות פולין, וסטאשוב בכללה, רדפו זו את זו.

אכן, לא היו לנו אשליות כלשהן ביחס לגורלה של עיירתנו. עם זאת סירב הלב להשלים עם המציאות הנוראה. עדיין נשא כל אחד בחובו תקוה קלושה — אולי, אולי בו, במשפחתו, הגורל לא פגע בצורה כה אכזרית.

אך עם בואם של פליטי השואה הראשונים ארצה, בשנת 1945, ונתגלתה לנו האמת המרה — תהום נפערה לרגלינו. תוך חרון וצער לא ישוערו הקשבנו, חברי קיבוץ בית־אלפא, לסיפורי הזוועה של הפליטים, שמצאו אצלנו את מקלטם וביתם, על פרטי פרטיהם. כהמומים היינו אותה שעה ולא ידענו מרגוע. ביחידות ובצוותא האזנו לכל מלה שיצאה מפי הניצולים הבודדים וכן היינו מצטופפים בחבורות, על־מנת למצוא פורקן למועקה הכבדה, שהשתלטה עלינו בימים האלה.

אומנם, ידענו שאין להחזיר את גלגל ההיסטוריה אחורנית ואת סטאשוב עיירתנו לא נקים שוב לתחייה. עם זאת היינו חדורי הרגשה, שעלינו, בני סטאשוב המפוזרים פה ושם, מוטלת החובה הקדושה להנציח את זכר עיירתנו באיזושהי צורה — למעננו, למען ילדינו ולדורות הבאים.

ערבים שלמים ישבנו עם העולים החדשים והועלו הצעות שונות — בלתי־מגובשות אומנם — שתמציתן היתה: הקמת בית על־שם סטאשוב, ובו מזכרות שונים: נר־תמיד, ריכוז חומר, מסמכים וספרים, הקשורים עם עברה של העיירה, מועדון לפגישות וכינוסים וכו׳. אך הרעיון, בימים ההם, ערטילאי היה. אף לא היו בידינו האמצעים הכספיים למימושו וכן עדיין לא הוקם אז הקשר עם יוצאי סטאשוב בחוץ־לארץ. אי־לזאת החלטנו, על דעת עצמנו, לקרוא לכינוס של כל יוצאי העיירה בישראל (כ־170 במספר), ושם, בפני הפורום של הכינוס, להציע את הצעותינו ולחפש דרך לפתרונן.

הכינוס הראשון

ב־22.4.1946 (אחרון של פסח) התקיים הכינוס הראשון של יוצאי סטאשוב, באולם בית־החלוצות, בתל־אביב.

סדר־היום כלל 3 סעיפים:

א. להתייחד עם זכר קהילתנו שנכרתה באכזוריות

ב. התוויית תוכנית להנצחת שמה

ג. עזרה לניצולים.

והנה קטע מחוזר, שנשלח ביום ה־20.5.1946, על־ידי מזכיר הוועד הארצי דאז, פנחס גולדהר:

„גצל ארליכמן ז״ל פתח את הכינוס בדברים נרגשים. שרה׳לה אור (האור) קראה קטעים מהמרטירולוגיה היהודית בזמן חורבן בית שני ומהמאבק של מורדי הגיטאות. מאיר ויל ויחיאל שטינברג נשאו דברי הספד על חורבן הקהילה. יוסף שטינברג ז״ל ויבדל״ל יהודה פלדברג (מעשרת ניצולי היער הראשונים שהגיעו ארצה) מסרו פרטים על המאורעות בסטאשוב, למן פרוץ המלחמה ועד יום הגירוש, העקוב מדם, של יהודי סטאשוב ב־7* לנובמבר, 1942, ועל מאבק השרידים האחרונים ביער גוליב עד ליום שיחרורם ב־3 לאוגוסט, 1944.

הכינוס עשה רושם גדול. עצם הפגישה של כל יוצאי העיירה היתה לחוויה. האנשים הגיעו מכל פינות הארץ, מהעיר ומהכפר, מהקיבוץ ומהמושבה — כולם, לרבות הנכדים שנולדו כבר בישראל. סטאשוב עמדה ממש חיה בפני עינינו".

* צריך להיות 8 (— העורך).

ומצדי אוסיף: ההתרגשות בכינוס, שנמשך יום שלם, היתה גדולה. הפגישה הראשונה עם העולים החדשים — שרידי השואה — הפכה לחוויה בלתי־נשכחת, חוויה של עצב מהול בשמחה, אשר ימים רבים לא נשכחה.

החלטות הכינוס:

א. להוציא „ספר יזכור"

ב. לארגן עזרה לשארית הפליטה, על־ידי הכרזת מגבית. אגב, בו במקום נאסף סכום כסף ראשון בסך 165 דולר.

הכינוס בחר בוועד ארצי בהרכב דלקמן:

משה ראבד ז"ל, יוסף שטינברג ז"ל, צבי בורנשטין ז"ל **וייבדלו לחיים:** שלמה הימן, יוסף וינר, רוחמה ליפשיץ, מאיר ויל, פנחס גולדהר, משה כרמי, שלמה וינשטין, צבי סולניק וטוביה ניסנגרטן.

בישיבתו הראשונה בחר הועד במזכירות, עליה נמנו:

צבי בורנשטין **ז"ל**, פנחס גולדהר — **מזכירות**, צבי סולניק — גזברות. **וועדת ספר יזכור:** מאיר ויל וגצל ארליכמן. **מושב המזכירות: בית־אלפא.**

מפעולות הוועד

פעולותיו של הוועד הראשון וידו המבצעת: המז־בירות, לא עמדו ביחס ישר לתפקידים הנכבדים שהוטלו עליהם. בקשר לכך נצטט שוב מדברי המזכיר, פנחס גולדהר, **בחוזר שנשלח ב־27.11.1946: „הפעולה העיק־רית שהוכרז עליה בכינוס — ריכוז חומר, במגמה להוציא ספר מוקדש לקהילת סטאשוב, לא נעשתה, מפני שהח'** מאיר ויל, **שקיבל עליו את התפקיד, הוכרח לדאבוננו להתפטר, מחמת סיבות אישיות לא־צפויות מראש".**

עם זאת נציין בסיפוק, שעל־אף התפטרותו של ויל, הוחל בכל־זאת באיסוף חומר לספר, תוך כוונה, שבהצ־טבר חומר בכמות ואיכות סבירות, תורכב מערכת אשר תטפל בעריכתו והוצאתו.

אך ביחס להחלטה השנייה, שנתקבלה בכינוס, היינו: לארגן עזרה לשארית־הפליטה, נעשו, לפי תנאי וצורכי הזמן ההוא, פעולות חשובות. נשלחו חבילות מזון לעולים, שהיו כלואים בגלות קפריסין. עולה צעיר, גבריאל זינגר, **מניצולי העיר, סדרר בעליית הנוער של הסוכנות היהודית, ואף הוקם קשר מתמיד עם המחלקה לחיפוש קרובים של האחרונה. כמו־כן הוכרזה מגבית, על־מנת להגביר את העזרה לעולים, אשר הגיעו ארצה מיד לאחר המלחמה.**

הקשר עם התפוצות

בשנים הבאות, תוך כדי חילופי גברי בהרכב הוועד, הוחל בקשרי מכתבים סדירים בינינו לבין הוועדים, ואף לבין בודדים, בכל פינה בעולם, שם נמצאו יוצאי עירנו. הצמאון לכל גילוי של קרוב, ידיד או מכר, לאחר שנת־ייתמנו ונותרנו מעטים, היה רב. בקשרים אלה עם בני־עיר בחוץ־לארץ היה לא רק בשבילם, אלא גם בשבילנו, משום חוויה מעודדת ומרנינה. הוועד עשה בשטח זה כל אשר ביכולתו, כדי למלא את תפקידו. ותיזכר כאן לשבח פעולתו העניפה של הרשל פומרנצבלום **ז"ל, מניו־יורק. ביוזמת עצמו התקשר האיש עם אירגוני יוצאי העיירה בתפוצות למען אירגון עזרה, משלוח־כסף וחבילות, לשארית־הפליטה, שישבו עוד במחנות בגרמ־ניה, ובהמשך הזמן אף לעולים החדשים ולנצרכים בישראל. בקשריו התכופים עם וועדנו, בשם ה־לנדסמנשפטים בחוץ־לארץ, הגיב אף על הפרטים הקטנים ביותר ונגע בכל שטחי הפעולה האפשריים והרצויים ליוצאי עירנו — באשר הם שם. האיש אף הקדיש זמן רב בחי־פוש אחר חומר לספר יזכור, בספריות הגדולות בניו־יורק, על־מנת להעבירו אלינו לישראל. אגב, חלק ממנו אף נוצל.**

ביקורי בני־עיר מחו"ל בישראל

הקשר החי והישיר עם אחינו בתפוצות הולך ומתהדק עם ביקורם של בני־עיר בישראל. ביקורים אלה מתקיי־מים לרוב בימי חג ומועד, ובמיוחד בימי חג הפסח וחג העצמאות של המדינה. ונציין כאן מתוך קורת רוח מיוחדת את העובדה, שמספר המבקרים בכלל, בתוכם יוצאי סטאשוב, הולך ורב בשנים האחרונות.

נודה על האמת: ברטט וציפייה הננו מחכים כל פעם לפגישותינו הנכספות עם אחינו האורחים. פגישות אלה בכינוסים ומסיבות, המוקדשים לביקורם בישראל, הישיבות המשותפות עם חברי הוועד המקומי, השיחות

הבלתי־אמצעיות בצוותא וביחידות, התרפקות על זכרונות עבר משותפים בשטח התנועה, החברה, פעולות תרבות והווי העיירה — מהוות גורם מחודש של קירבה נפשית והידוק קשרים בינינו לבין אחינו בחוץ־לארץ.

קופת גמילות־חסדים

אין ספק שגולת הכותרת של פעולת הוועד בישראל כיום, ובמרבית שנות פעולתו האחרונות, היא קופת הגמ"ח (ליי־קאַסע). היסוד לקופה הונח עם התקבל סכום הכסף הראשון מאת בני־עירנו מחו"ל — ואילו התחלת הפעולה, וקביעת כללי העדיפות ביחס להגשת העזרה, באה עם ביקורו הראשון של חברנו ח. סוסביץ, בשנת 1949, בישראל. בישיבת הוועד שהתקיימה בהשתתפותו של האורח, נמסר לנו על הדיונים שהתנהלו בשיקאגו וביתר ה־לנדסמנשפטים בחו"ל, ועל הנטייה הכללית להשתמש בכספים אלה לשם שיקומם של נצרכים יוצאי־סטאשוב בישראל ובמיוחד לשם קליטתם של העולים החדשים, אשר מקרוב באו ואשר כמקווה עומדים להגיע מפולין, רוסיה וכו'.

ואומנם, לאחר שנים של פעולה מסודרת, אפשר לציין בסיפוק מלא את העזרה הרבה והניכרת, שניתנה לנזקקים מיוצאי־סטאשוב, ובמידה מסוימת גם לנזקקים מהסביבה, הודות לפעולת קופת ה־גמ"ח. בקורטוב של גאווה אף נוכל לקבוע, שקופתנו זו בכוחה להתמודד, בהיקף פעולותיה ובהתמסרות הבלתי־פוסקת של חבריה למשימה שקיבלו על עצמם, ליכולת הפעולה, בשטח זה, של אירגוני יוצאי ערים גדולות בהרבה. וכל זה, כמובן, הודות לעזרה הרבה והמתמדת הזורמת אלינו מאת בני־עיר בארצות הברית, קנדה, ברזיל, ארגנטינה, אוסטרליה, פריס וכו'. הננו מוצאים כחובתנו להביע, בהזדמנות זו, את רחשי ההוקרה וההערכה לוועדי יוצאי סטאשוב בחו"ל על פעולתם המבורכת והפורייה.

הלוואות מהקופה ניתנות לכל יוצאי סטאשוב הפונים וזקוקים להן. עד לפני שנים מספר הגובה המאקסימלי של ההלוואה היה 200 ל"י, ואילו היום, עם השינוי ההדרגתי בערך המטבע, גובה ההלוואה מגיע עד 500 ל"י. ההלוואות ניתנות בתנאים נוחים ותוך גישה אינדיווידואלית. אין כאן המקום להתעכב על פרטים מפעולות הוועד בשטח זה. הדבר נעשה לסידורין ישירות לוועדי האירגונים בחו"ל. נציין רק, שמספר ההלוואות כבר עבר את ה־500, ורבים אף הספיקו כבר לקבל, במשך הזמן, מספר הלוואות ולפורען.

לבסוף נוסיף, שהתמיכה מחו"ל לנזקקים בישראל באה גם לידי ביטוי בשנים הקודמות במשלוח חבילות מזון. לפי רשימה מיוחדת — ואילו בשנים האחרונות על־ידי משלוח תשורות כספיות לחג הפסח.

הצלת ילדים

אחת הפעולות החשובות ביותר של הוועד בישראל, פעולה, אשר הובאה לידי גמר מוצלח הודות למסירותו ללא ליאות לדבר, היתה הצלת הילדה פלה הויטמן. בימי הגיטו האחרונים, לפני חיסול סטאשוב בנובמבר 1942, מסרו ההורים, פיבל ובלומה הויטמן *, את ילדתם בת השנתיים, לידי המשפחה הנוצרית צ'ירנה במקום. הילדה התחנכה אצל הפולנים במשך שנים, מבלי לדעת כלל על מוצאה היהודי. בשנת 1954, בהיות כבר הילדה בת 14, נודע הדבר לוועד, ומני־אז החלה המזכירות לפעול בהתמדה, בהזעיקה את כל הגורמים האפשריים, על־מנת להציל את הילדה. בין הגורמים שנרתמו לפעולה היו: מזכירות התאחדות עולי פולין, מר קול, יו"ר עליית הנוער של הסוכנות היהודית, שמעון טוכמן, משה שטיינפלד, קרובה של הילדה, הרשל בלוס, מניו־יורק, שמואל שניצקי, מלודז, ועוד. לאחרונה, כפי שנמסר לנו על־ידי קלמן ברגר, הצליח וועד יוצאי סטאשוב בטורונטו להתגבר על המכשולים ולהביאה אליהם.

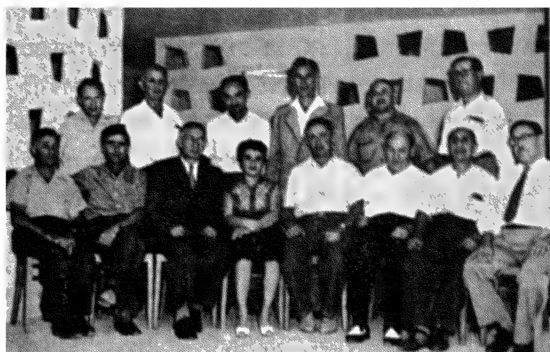
בסיפוק רב אנו יכולים להדגיש את חלקה המכריע של מזכירות אירגון יוצאי סטאשוב בישראל בפעולה חשובה ומוצלחת זו.

נביע במקום זה את הכרת תודתנו העמוקה למשפחת צ'ירנה — מחסידי אומות העולם — על מעשה־חסד זה, חרף הסכנה שריחפה על ראשם.

מתוך קורת־רוח מיוחדת נזכיר כאן מקרה נוסף של

---

* נספו בפתיאטוב (— העורך).

וועד אירגון יוצאי סטאשוב בישראל —
פאַרוואַלטונג פון דער סטאַשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל

הצלת ילדה יהודייה, חיה'לה בת אברהמ'צ'ה גרוסברג, נכדתו של ר' ישראל'קה ויצמן (חזן).

נוצרייה, שגידלה את הילדה מגיל רך, הביאתה לאחר המלחמה ללודז. שם עלה בידי משפחת בורשטין (שלא מיוצאי עירנו), משרידי שארית־הפליטה, שעסקו בהצלת ילדי יהודים מידי הנוצרים, מטעם הסוכנות היהודית, לפדות את הילדה. האנשים התקשרו לחיה'לה, אימצוה כבת והגיעו איתה לישראל. כעת משמשת חיה'לה גרוסברג־בורשטין בהוראה. חיה'לה אף משתתפת בספרנו זה (עמ' 396) בתיאור דראמטי מתקופת היותה מוסתרת בבית בעליה.

ישיבות וכינוסים

ישיבות ועד האירגון מתכנסות בהתאם לצורכי השעה, ולפחות פעמיים בשנה. בישיבות אלה משתתפים מרבית חברי הוועד, ובהן מובאות לדיון בעיות כלליות של האירגון וכן התוויית הנחיות לפעולה היומיומית של המזכירות. על הוועד, לפי הרכבו כיום, נמנים 15 חברים: שלמה הימן, יחיאל וינשטוק, יונתן טוכטרמן, פנחס גולדהר, מנדל ליפשיץ, יואל פישוף, יהודה פלדברג, מרדכי סוסביץ, משה כרמי־וינברג, אידה קיזר, אליעזר גילדברג, טוביה ניסנגרטן, בן־יצחק בנימין, ויינברג בנימין, צבי סולניק.

חברי המזכירות, המורכבת מחמישה אנשים, מתכנסים לפחות אחת בשבוע, עומדים בקשר מתמיד עם יוצאי עירנו הנזקקים לקופה, או לכל שירות אחר, ונושאים בעול ביצוע הפעולה המעשית בכל שטחי התעניינותו של האירגון.

בא־כוח המזכירות משתתף באופן סדיר בפעולות וכינוסים מטעם „יד־ושם" בישראל ובישיבות האירגונים של התאחדות עולי פולין. בספר שיצא לאור מטעם ההתאחדות: „לאַנדסמאַנשאַפטן אין ישראל" אף הודפסה רשימה על סטאשוב, כתובה על־ידי החותם.

עצרת האזכרה

מדי שנה בשנה, ביום כ"ח מרחשון, מתקיימת עצרת אבל לציון יום חיסול קהילת סטאשוב על־ידי הצורר הנאצי — ימח שמו. לעצרת זו נוהרים המוני יוצאי עירנו (כ־300 במספר — כן ירבו) מכל קצווי הארץ. מספר פעמים אף התפרסמו בעתונות יידיש ועברית רשימות, מוקדשות ליום השואה, כתובות על־ידי חברינו: מ. סוסביץ, י. וינשטוק, מ. בלושטין וא. ארליך.

יוצאי סטאשוב בישראל אף מתכנסים בחול־המועד פסח, או בתאריך סמוך לו. כינוסים אלה מתקיימים בעיקר לשם קבלת אורחים מחוץ־לארץ, הנוהגים לבקר אצלנו בעונה זו, הקרובה לחג העצמאות של המדינה.

האולם

בהגיע חברנו מר רוזנר משיקאגו להיקור בישראל, הביא איתו סכום כסף, שנמסר לרשותי על־ידי מר שמואל הלפאנט ומר הימן ריי, למען אירגוננו. במספר ישיבות, בהשתתפות האורח, הועמדה השאלה: מה לעשות בכסף? לאחר דיון ממצה הוחלט לרכוש במרבית הכסף אולם בשביל יוצאי עירנו בארץ — ואילו חלק קטן ממנו הוקצב לקיבוץ בית־אלפא, כיסוד להקמת מפעל להנצחת זכר קהילת סטאשוב. יצוין, שמר רוזנר אף טיפל בהקמת המצבה במרתף השואה בירושלים לזכר קהילתנו.

ומאז, משרכשנו את האולם (בתל־אביב, רח' מאנה 10), יצאנו למרחב. פסקו הנידודים ממקום למקום לשם עריכת ישיבות ופגישות בין חברים ואף פעולות המזכירות נעשו סדירות יותר. מאז מתכנסת המזכירות בערבי כל שלישי בשבוע ומטפלת בעניינים שוטפים, ובעיקר בעניין אישורי ההלוואות וכד'. האולם אף

משמש כמקום מפגש לרבים מבני סטאשוב בינם לבין עצמם, מחוץ לסידור ענייניהם עם המזכירות והוועד בכלל.

במשך הזמן, ב־23 באוקטובר 1961, נורתה גם אבן־הפינה לבניין בית־העם בקיבוץ בית־אלפא, אשר בו יהיה, לפי התוכנית, מדור מיוחד מוקדש לזכר קדושי השואה של קהילת סטאשוב.

בטקס הנחת היסוד השתתפו מטעם ועד האירגון: אידה קיזר, מאטל ויואל פישוף, מנחם ליפשיץ, טוביה ניסנגרטן וכן יוצאי סטאשוב, חברי בית־אלפא. דברי ברכה אמר יואל פישוף.

ספר יזכור

אחד התפקידים החשובים ביותר בכל פעולתו ראה הוועד בהוצאת „ספר יזכור". רבים הם האירגונים בישראל ובחוץ־לארץ, שמזמן הצליחו לסיים פעולה קדושה זו. אך גם לא מועטים הם האירגונים, ביניהם מקהילות חשובות בפולין, שעדיין מתלבטים בבעייה וטרם מצאו את הפתרון והאפשרויות למלא אחרי המשימה הקשה והנכבדה. טועים חברינו בישראל ובתפוצות החושבים, כי אפשר היה לדחוק את הקץ ולהוציא מזמן את הרעיון מכוח אל הפועל. על־מנת להדגים את הקשייב וההתלבטויות בשטח זה נזכיר את העובדה, מלפני מספר שנים: משלא נראה באופק סיכוי סביר לפתרון הבעייה הוחלט, כדרך ביניים, על־מנת להרגיע את מצפוננו, להוציא פרוספקט על העיירה — דוגמת אירגונים אחרים. הפרוספקט הופיע בנובמבר 1955, על־יד ועד האירגון, בעריכת מ. תמרי. ואל נשכח, שאך אפשר היה לגשת להגשמת מטרה זו, בסיכויים טובים להצלחה, מבלי שיימצא הפתרון לשלוש בעיות יסודיות:

ב. עריכה.

א. השגת חומר מתאים וריכוזו.

ג. מימון.

הרבה לבטים ושלבים עברנו, ואף מספר כשלתות נגרמו לנו, עד שניאות חברנו אלחנן ארליך לקבל על עצמו את התפקיד הקשה והאחראי של עריכת הספר. וסוב שיוגד: גם לאחר שהובטח, במידה רבה, היסוד הכספי למימונו של הספר, על־ידי סיוזו של חברנו מ. סוסב־יץ בתפוצות, ולאחר שהחומר רוכז ואף נערך, היה על העורך ועל ועדת הספר להתגבר על מכשולים טכניים רבים ועצומים. בתהליך של עשייה צפות ועולות, בספר רב היקף כשלנו, בעיות לאין־ספור חדשות לבקרים, ורבות מהן בלתי־צפויות מראש לחלוטין. ואם לאחר הכול הגענו עד הלום — מותר לנו לברך על שזכינו לכך!

לזכר בני־עיר שנפלו במלחמת השיחרור

צבי בורנשטין

חבר קיבוץ בית־אלפא. חסון וזקוף־קומה, פנים מפיקים חדוות חיים ויצירה ומעיין שופע של הומור ופולקלור מחיי העיירה.

צבי בורנשטין, נפל על משמרתו בבית־אלפא — הערשל בארנשטיין, געפאלן אויף דער וואך אין בית־אלפא.

מספסלי הישיבה ובית־המדרש מצא את דרכו לשומר־הצעיר ונמנה עם פעילי הקן החלוץ.

נאמן לדרכו החלוצית היה הראשון מקרב חבריו שהגשים ועלה ארצה. לאחר שהצטרפו אליו חבריו היה כבר צבי וותיק ומעורה בחברה, חבר הוועד ונושא בעול התפקידים של הקיבוץ.

כל חייו היו קודש לקיבוץ, למשק ולעיצוב דמותה של החברה, בה פעל.

נפל בעת מילוי תפקידו בשמירה ליד שער המשק.

זאב בוים

הוריו, משפחה חקלאית ממייסדי כפר־אתא, הגיעו ארצה בשנת 1924. זאב בכורו של כפר־אתא היה — הילד הראשון שנולד במקום.

בהתבגרו הצטרף לנוטרים ואף שימש בתפקידי הגנה בכפר גליקסון, ולאחר־מכן גם בבתי־הזיקוק ליד חיפה.

מלבד אלה אף השתתף בפעולות־תגמול בשדה התח־בורה וכן במבצע הנודע בפינת קריית־מוצקין וביאליק, מבצע אשר מנע מהערבים העברת מספר משאיות, עמוסות תחמושת, לחיפה, בימי הקרבות.

ערני, עליז ואהוב על חברי הנוער־העובד, שעל חבריו נמנה.

נפל בהתנגשות גלויה עם האויב, ברמת־יוחנן, בהיותו רק בן עשרים.

איזיק ליפשיץ

מגיל צעיר השתייך לקן הנוער־הציוני ונמנה עם חבריו המסורים ביותר.

עלה ארצה בשנת 1937 ונתקבל לבית־הספר החקלאי בבן־שמן.

עם גמר בית־הספר הצטרף לקבוצת ניצנים והיה בין המתגייסים הראשונים לבריגדה — על־אף רצון הקבוצה.

בתקופת שירותו בבריגדה נטל על עצמו את התפקיד של חיפוש קרובים ומכרים בני סטאשוב ולתפקיד הזה התמסר בכל גופו ונפשו.

כל אלה שבאו במגע עם איזיק, ובמיוחד אלה, שה־גיעו ארצה עם סוף המלחמה, יודעים להעריך את כנותו ומסירותו ללא־גבול לבני־עיר ולאדם בכלל.

עם שיחרורו מהצבא עבר להתיישבות לרמת־נפתלי, שהיה בין ראשוני מייסדיה.

תוך קרב עז ועקשני, בין קומץ מגינים קטן, נגד אויב שעלה עליהם פי־כמה, — נפל.

האחים איזיק ומאיר ליפשיץ — די ברידער אייזיק און מאיר ליפשיץ.

יוסף שטיינברג

מפעילי חניכי השומר־הצעיר בסטאשוב.

משנוכח, לאחר כיבוש פולין על־ידי הנאצים, בכוונותיהם הזדוניות של האחרונים כלפי היהודים, גמלה בלבו ההחלטה להימלט היערה ולהילחם על חייו בכבוד. עם הקמת הגיטו הועבר למחנה־עבודה. לא עברו ימים מועטים ויוסף קיים את החלטתו. תוך סכנת־נפשות נמלט מהמחנה ושם את פעמיו ליער. שם ניסה להתקשר עם מפקדת לוחמי וורשה — אך הדבר לא נסתייע בידו.

בעזרת חיילי הבריגדה הגיע, כבר באבגוסט 1945, ארצה. שופע מרץ והתלהבות הצטרף לקיבוץ יד־מרדכי. נמנה עם העולים הראשונים מתוך שארית־הפליטה.

עז ומזעזע היה הרושם שהשאירו סיפוריו על השואה, שעברה על יהדות פולין, בתוכה על יהדות עירו. בקשב רב ובדריכות האזינו לדבריו בקיבוצים ובמקומות אחרים בארץ.

בשיחה, שקיימתי איתו, בתל־אביב, ביום הפגנת היישוב נגד הספר־הלבן, הביע את ספקותיו ביעילית האמצעים, אותם נקט היישוב למען שארית־הפליטה. נדמה היה לו, שהיישוב בארץ אינו חש במידה מספקת בסבל הפליטים בדרכים ובמחנות העקורים ואינו עושה די למען הקל על מצבם והעלותם ארצה.

יוסף שטינברג, נפל בהגנה על הקיבוץ —
יוסף שטיינבערג, געפאלן בעת דער פארטיידיקונג פון קיבוץ.

בימי המצור על המשק והמערכה הקשה נגד האויב־הפולש — נלחם בגבורה ובחירוף־נפש בפלוגות־המחץ של המשק.

במערכה זו גם נפל.

משה ראבר

שבועות מספר התהלכו השמועות... אך הלב סירב להאמין. לבסוף נתגלתה המציאות המרה.

בן למשפחה ציונית עמלה, הצטרף, בגיל צעיר, לתנועת „הנוער־הציוני" במקום. בתנועה זו התבלט במסירותו ובהתלהבותו לענייני החינוך.

משה ראבר, נפל בקרב על הנגב —
משה ראווער, געפאלן בעת די שלאכטן אין נגב.

באיזו מידה ראה את עצמו קשור לגורל הקן ולצרכיו תעיד העובדה, שהעדיף להיפרד ממשפחתו, שעה שזו עלתה ארצה, ובלבד שלא להינתק מהתפקידים שנטל על עצמו בקן.

עם עלותו ארצה הצטרף לקבוצת ניצנים ונמנה עם מעצבי דמותה החברתית והמשקית במשך שנים.

בימי המלחמה הקשים היתה דאגתו נתונה בעיקר לאספקת מזון למשק ולבעלי־החי.

במערכה האחרונה לפני השבי נפל.

מאיר ליפשיץ

זכה לחינוך ציוני מובהק ובגיל צעיר ביותר הצטרף לקן „הנוער־הציוני". תוכו כברו קיבל את הציונות פשוטה כמשמעה ועמד לעלות ארצה, על־מנת להתקבל בבית־הספר החקלאי בבן־שמן.

פרוץ המלחמה שיבש את תוכניותיו. עבר את כל התלאות של עבודות־כפייה וטילטולי המחנות.

בשנת 1946 עלה ארצה ונמנה עם חברי קבוצת מסדה בעמק־הירדן ולאחר מכן בכפר־החורש.

במלחמת השיחרור נמנה עם חטיבת כרמלי והיה בין כובשי חיפה ועכו.

בהיחלצו לעזרת משק רמת־נפתלי — נפל.

אברהם בוים

הגיע ארצה עם הוריו בשנת 1934 מגרמניה. חניך תנועת בני־עקיבא.

מגיל צעיר היה פעיל בהגנה ולחם בשכונת התקוה ובגבולות יפו. בין ראשוני כובשי שרונה.

רציני ומסור, ישר וטוב־לב היה תמיד נכון להיחלץ לעזרת הזולת.

אברהם בוים, נפל בשיחרור גוההה —
אברהם בוים, געפאַלן בעת דער באַפרייאונג פון גוההה.

מכתביו מתקופת המצור בבן־שמן, מצור שנמשך ארבעה וחצי חודש, הדורי־אמונה עמוקה היו בנצחון הרעיון למענו נלחם. בדברי נועם אף ידע לתאר את הסכנה הנשקפת למפעל הציוני כולו, מבלי לעורר דאגה בלב בני־משפחתו.

נפל בשיחרור גוההה, בסביבת לוד־רמלה — והוא רק בן שמונה־עשרה וחצי.

דוד גולדפרב

עלה ארצה בשנת 1932. בקן השומר־הצעיר, בו התחנך, התבלט במיוחד בנטיותיו האמנותיות.

כבעל אופי עצמאי אהב לשאת בעול. במסירות ובהתמדה טיפל בכל דבר שנראה לו צודק. גם לא נרתע להתחיל כל־פעם מבראשית ובאותו כוח־התמדה, משנוכח שאכן זוהי הדרך.

נמנה עם מייסדיה ומשתכניה הראשונים של קריית־עמל. כחקלאי חרוץ וכשרוני בנה בית והקים משק לתפארת. אף מההגנה לא הניח את ידו. כל השנים היה אחראי לענייני הבטחון בשכונה ובסביבה.

בפרוץ מאורעות תש״ח יצא דוד, עם קבוצת חברים, כמומחה ל„שפנדאו" והצליח לטהר את הסביבה מכנר־פיות מרצחים ולהבטיח את התחבורה התקינה למקום.

דוד גולדפרב, נפל בדרך לנגב —
דוד גאָלדפאַרב, געפאַלן אויפן וועג צום נגב.

מפאת גילו ומצבו המשפחתי זכאי היה להתגייס לשירות־עבודה. אך לא איש כדוד יתחמק מחובתו הלאומית. בחר בשירות פעיל וביחידה קרבית ובדרך לנגב נפל.

געזעלשאַפטלעכע און נאַציאָנאַלע מיסיע פון „סאָסייטי"*

נ. שמן טאָראָנטאָ

די יאָרן לויפן...

די לעצטע יאָרן האָבן געבראַכט גרויסע ענדערונגען אינעם ייִדישן לעבן און דאָס שפּיגלט זיך גאַנץ שטאַרק אָפּ אויך אין דער סטאַשעווער סאָסייטי, אין וועמעס רייען ס'געפינען זיך אויפריכטיקע טרער, האַרציקע מענטשן, באַהויכטע פון אַ טיף־דורכגעפילטן געדאַנק פאַר נאַציאָנאַלער און יחידישער הילפס־גרייטקייט...

סטאַשעווער סאָסייטי, ווי סטאַשעווער הילפס־פאַריין און סטאַשעווער שול, האָט ביזן קריג געהאָט דעם שטענדיקן קשר, די דירעקטע פאַרבינדונג מיט זייער היימשטאָט, וואָס האָט ביי דער פּוילישער ווייסל אויס־געזונגען די בענקענדיקע געזאַנגען פון יוגנט־חלומות; אַ שטעטל, וואָס האָט געהאָט אַ שם צווישן פּוילישע שטעטלעך אַ דאַנק אירע גרויסע רבנים, דיינים און אַ דאַנק איר שעפערישקייט אויפן געביט פון קולטור און געזעלשאַפטלעכקייט אין דער צייט פונעם אויפ־געוואַקסן נאַציאָנאַלן געדאַנק, אינעם פּעריאָד פון צווישן די צוויי וועלט־מלחמות.

צופלוס פון נייע כוחות

אין די לעצטע יאָרן איז די סאָסייטי באַרייכערט געוואָרן מיט אַ צאָל ניי־געקומענע, די „שרידי חרב", הלוואַי וואָלט זייער צאָל גרעסער געווען. זיי זענען די, וואָס דער מזל און השגחה האָט זיי געשווינט ניצול צו ווערן פון דער נאַצישער אויסראָטונג. זיי האָבן איבער־געלעבט דאָס בייזע געשפּענסט, געבליבן לעבן נאָך דער פעלקער־שחיטה און נישט פאַרלוירן דעם צלם אלקים. ס'איז אונזער האָפענונג און ווונטש צונויפמען מיט זיי צו שטאַרקן און באַפעסטיקן דעם ייִדישן אַקטיוו אויף דעם נייעם באָדן, אין די נייע היימען — און צונויפמען מיט זיי וועקן דאָס געפיל פון פאַראייביקן ייִדישע גבורה און קדושה, צו דערמאָנען די ליבסטע און טייערסטע, וועמעס ענויים און יסורים קיין פעדער איז נישט אימשטאַנד צו באַשרייבן.

דאָס וואָרט „סאָסייטי", אינעם זין ווי עס ווערט פאַרשטאַנען אויף דער ייִדישער גאַס, מיינט: געזעל־שאַפט פון קעגנזייטיקער הילף; אָרגאַניזאַציע אויף יסודות פון לאַנדסמאַנשאַפטלעכע און חבר'ישע הילף אין צייט פון נויט. אין ברייטערן זין מיינט עס, אָדער האָט געמיינט מיט אַ קורצער צייט צוריק: היים פאַר דעם נייעם אימיגראַנט; סביבה פאַר דעם עלנטן; חבר'ישקייט פאַר דעם אומפאַרטייאישן; אויפהאַלט פון אַלטע לעבנס־זכרונות.

די „סאָסייטי" האָט צונויפגענומען לאַנדסלייט, סיי ערשט־געקומענע, גרינע, נאָר וואָס אויסגעוואָרצלטע פון דער אַלטער היים, סיי אַזעלכע, וואָס האָבן פאַרלאָזט די אַלטע היים נאָך כמעט קינדער און אָפּט מיט די ביטערסטע דערינערונגען, ביי וועלכע ס'האָט דאָך געטליעט אין האַרצן דער פונק פון ליבשאַפט צו דעם אַמאָל.

אין צייט פון דער מאַסן־אימיגראַציע אין קאַנאַדע, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן זיך גענומען גרינדן לאַנדסמאַנשאַפטן־סאָסייטיס, אויפן מוסטער פון די פאַראייניקטע שטאַטן, לויט שטעט און געגנטן, ווו די ערשט־אָריבערגעקומענע האָבן געפונען אַ היימישע סביבה, נאָך דער שווערער וואָך אַרבעט. אין דער „סאָסייטי" האָט ער געהאַט אַ מעגלעכקייט צו פאַרברענגען צווישן אייגענע און אויפפרישן זכרונות פון נאָענטן עבר.

די „סאָסייטי"־אָרגאַניזאַציעס האָבן מער ווי פאַרטייען דערזען דעם יחיד, דאָס פּינטעלע מענטש אין דעם

* איבערגעדרוקט — מיט מאַנכע ענדערונגען — פון „סוווענירבוך", וואָס איז דערשינען צום 25־יאָריקן יובילייאום פון דער „סאָסייטי" אין טאָראָנטאָ (—רעד.).

האקזקוטיבה של אירגון סטאשוב לסיוע — די עקזעקוטיווע פון סטאַשעווער הילפס־פאַריין.
יושב־ראש — טשערמאַן: קלמן בערגער

שורה א׳, עומדים מימין — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס: א. בולווא, י. ראזן, א. בלום, י. פעפערמאַן, ש. הערשקאָפּ, ח. בערגער, ר. ראטנבערג, פ. גאלדפלוס, י. גאלדפלוס.
שורה ב׳ — צווייטע ריי: מ. סאשעוויטש, מ. אפלבוים, י. מלאטעק, מרדכי מלאטעק, ק. בערגער, ש. בערגער, י. בלום, מ. גרין, ח. גרין, א. לעוואוויטש.
שורה ג׳, יושבות — דריטע ריי, זיצן: ח. רעדליך, ה. אויאזד, פ. ווייסבראט, ה. מענן, ש. גאלדהאר, ש. בוים, ג. קייץ, פ. לעוואוויטש.

מיטגליד זייערן און געווּסט ווי אַזוי און מיטוואָס אים צוציען, דערהויבן אויף זיין שטייגער און לויט זיין כאַראַקטער. די לאַנדסמאַנשאַפט האָט אינסטינקטיוו דערפילט די נויט פון דעם פאַרגעסענעם. זי האָט אירע מיטגלידער דערוואַרעמט און צוגעטוליעט צו זיך...

צווישן די טויער פון די „סאָסייטיס" קאָן מען עד־היום געפינען מוסטערן פון ערלעכע, איבערגעגעבענע פאָלקס־מענטשן, וואָס פאַרשטייען, אַז מען מוז אויס־ברייטערן די טעטיקייטן, אַז מען מוז אַרויס פון די ענגע ראָמען פון אַ לאַנדסמאַנשאַפט־קאַסטע און מ׳דאַרף נעמען אַן אָנטייל אין אַלגעמיינעם אַקטיוו אויפן פילאַנטראָפּישן, נאַציאָנאַלן און קולטורעלן געביט.

דאָס איז געווען דער ציל און דאָס איז דער וועג פון דער „סטאַשעווער יאָנג מען סאָסייטי", אָרגאַניזירט דעם 23־סטן יוני, 1931, נאָך אַ ריי זיצונגען און צוזאַמענקונפטן אין פּריוואַטע היימען אויף דער איני־

ציאַסיוו פון אירע מיסדים, צווישן וועלכע מיר פאַרצייכענען מיט כבוד און דאַנקבאַרקייט פון אַלע מיטגלידער:

וואָלף אַפּעלבוים ע״ה, מ. מלאַמעק ע״ה און יבדל לחיים טובים ארוכים לייב־וואָלף ראָזן.

צווישן די, וועלכע האָבן אַ סך אַרבעט אַריינגעלייגט אין יענע ערשטע יאָרן, נישט קאַרגנדיק קיין ענערגיע און נישט אָפּשפּאָרנדיק זיך פאַר קיין אָנשטרענגונג, דאַרפן דאָ דערמאָנט ווערן די פאָלגנדיקע:

אַלתר און יוסף בלום, איזי בראַון, ברוך אייזן, נפתלי פרידמאַן, איזי גינזבורג, סעם האַמער, סעם קאָסשיור ע״ה, ס. קליגערמאַן, יעקב לערער ע״ה, הערי מיטשל, איזיו מאַנדעלעווסקי ע״ה, דזשו ראָזן, קלמן ראָזן, יעקב ראָזן, מרדכי ריי, ל. מ. שניפּער, משה אונגער, שמואל ווייסבראָד, שמואל ווערנער, וו. ווייספעלד, איזי וויגאָדנע, ה. אַפּעלבוים, ל. גאָלדפאַרב און אַנדערע.

זיי האָבן געטראָגן דעם עול פון דער „סאָסייטי״, האָבן זיך באַמיט זי זאָל פאַרנעמען אַן אָרט אינעם געזעלשאַפטלעך־אָרגאַניזאַציאָנעלן לעבן אין שטאָט.

אַ סך גורם געווען צו דער גרינדונג פון אַ סטאַשעווער „סאָסייטי״ האָט די אימיגראַציע פון 1929—1930. פיל פון די ניי־געקומענע האָבן זיך נישט געוואָלט פאַרבינדן מיט קיין פּאַרטיי־אָנגעהעריקייט און נישט געקאָנט אינגאַנצן פאַרגעסן דאָס פולסירנדיקע לעבן פון דער אַלטער היים. זיי האָבן אויך זיך נישט געקאָנט צופּאַסן צו געוויסע אַלט־באַזעסענע תושבים. האָבן זיי דעריבער באַשלאָסן צו גרינדן אַ „סאָסייטי״ און זי פאַרוואַנדלען אין אַן אָרט פון חבר׳ישער סביבה און קעגנזייטיקער הילף צווישן גוט־באַקאַנטע לאַנדסלייט, אַמאָליקע חברים.

אויפגאַבן און צילן

לייענענדיק די פּראָטאָקאָלן פון יענע ערשטע יאָרן, ווען די „סאָסייטי״ האָט זיך געהאַלטן אין אָנטוויקלען, זעט מען, אַז אַחוץ די געוויינלעכע פונקציעס פון ספּעציפישן „סאָסייטי״־כאַראַקטער, ווי פאַרשידנאַרטיקע הילפס־אַרבעט פאַר מיטגלידער אין נויט־פאַלן — האָט די „סאָסייטי״ צו דער וועלביקער צייט אײנזײנען געהאַט די אַלגעמיינע נויטן פון פאָלק, זיך באַטייליקט אין אַלע סטאַטישע אַקציעס, אונטערנעמונגען און קאַמפּאַניעס; געשטיצט מיט אַ ברייטער האַנט, אָפטמאָל איבער די פינאַנציעלע מעגלעכקייטן, די נאַציאָנאַלע פאָנדן, שטאָטישע חנוך־אינסטיטוציעס, ישראל־הילף, שטיצע פאַר מעבר־לים אַקציעס, יוגנט עליה, וועלפעיר־פאָנד, מושבֿ־זקנים, פּוילישער פאַרבאַנד און כמעט אַלע ווױלטעטיקע אינסטיטוציעס. צו דער וועלביקער צייט צוזאַמענגעאַרבעט מיטן סטאַשעווער הילפס־פאַריין, וואָס האָט פיל געלייסטעט פאַר פּליטים, ניצול־געוואָרענע פונעם גיהנום.

דערמיט איז די „סאָסייטי״ לאַנדסמאַנשאַפטלעך אין מהות, געטריי די גע׳ידיש׳נטע טראַדיציעס, וואָס זענען אין זיי איינגעוואָרצלט געוואָרן פון קינדהייט אָן. דאָס סטאַשעוו פון קינדהייט ווערט נישט פאַרלוירן פון געדעכעניש פון אירע געבוירטיקע, ווו זיי זאָלן זיך נישט געפינען — און אין דעם זין איז דאָס לאָקאַליזירן די טעטיקייט גאָרנישט קיין חסרון. אין קעגנטייל, אַ גרויסע מעלה און זכות הקיום פאַר דער עקזיסטענץ פון אַ „סאָסייטי״.

די סטאַשעווער, ווי אַ „סאָסייטי״־לאַנדסמאַנשאַפט, פילן אַ הייסע ליבשאַפט און פּאַטריאָטיזם צו זייער היימשטאָט אָדער געגנט, וואָס איז אַדאַנק זיי איבערגעפּלאַנצט געוואָרן אין מיניאַטור און אַבסטראַקט אויפן היגן באָדן.

נישט אַלע מיטגלידער זענען סטאַשעווער מבטן ומלידה; פאַראַן אַזעלכע, וואָס האָבן אַפילו נישט געזען סטאַשעוו. אין גייסט — זענען זיי אָבער סטאַשעווער, געפינענדיק זיך דאָרט משפּחה׳דיק צוגעבונדן.

די סטאַשעווער אין טאָראָנטאָ

די סטאַשעווער לאַנדסלייט האָבן היפּשלעך בייגעטראָגן צום היגן ייִדישן לעבן, אַזוי אויפן רעליגיעזן געביט, אַזוי אויפן דערציעריש־אָרגאַניזאַציאָנעלן, קולטורעלן און פילאַנטראָפּישן אַקטיוו. איינע פון די גרעסטע און די עלטסטע תלמוד־תורה אין שטאָט, געפירט לויטן שטרענג אָרטאָדאָקסישן סיסטעם, איז בעגרינדעט געוואָרן דורך אַ סטאַשעווער (פון הייראָס),

ר׳ יצחק מאיר קאראלניק. די השפעה פון סטאשעווער רב איז שטארק קענטיק אויפן גאנג פון דער אינסטי־טוציע.

די סטאשעווער האבן אן אייגענע שול און הילפס־פאריין. קומט מען אריין אין נאציאנאלן ארב. פארבאנד ווערט איר געפינען קלמן בערגער צווישן די פירער, ביי די רעוויזיאניסטן — הערי מען (מלאטעק) און אין תרי״ע באוועגונג דעם סטאשעווער יעקב ראזן צווישן די פירער.

פון די יונגע רבנים דארף דא דערמאנט ווערן הרב חיים מלאטעק, א יליד סטאשוב.

רעדנדיק וועגן הילפס־פאריין איז וויכטיק צו דערמאנען איינע פון די גרינדער חנה בערגער, פון די אקטיווסטע סטאשעווער פרויען פאר די סטאשעווער. וועגן איר רעדן די לאנדסלייט מיט גרויס ליבע און אכטונג. „תבורך מנשים״ די פרוי, וועלכע האט א פערטל יארהונדערט אנגעהאלטן דעם אמט פון פרע־זידענטין און געארבעט טאג און נאכט פאר דער הייליקער הילפס־טעטיקייט. פאר דעם קריג געשיקט כסדר אויף יעדן „רגל״ גרעסערע סומעס קיין סטאשעוו פאר די ארטיקע נויטבאדערפטיקע און נאכן קריג פאר די ניצול געווארענע, וווּ נאר זיי האבן זיך געפונען, און אנטיילגענומען אויך אין די אקציעס פאר אנדערע פליטים. איר ארבעט ווערט שטארק אפגעשאצט פון די לאנדסלייט, און באזונדערס פון די, וועלכע האבן מיט־געארבעט מיט איר אין דער הילפס־טעטיקייט.

מרס. ג. קייץ האט נאכגעפאלגט איר טעטיקייט אין הילפס־פאריין און געטאן זייער פיל פאר די סטאשעווער מעבר־לים, פון ישראל און פאר די וואס האבן זיך באזעצט אין קאנאדע און אין די פאראייניקטע שטאטן.

די „סאסייטי״ האט אויסגעפילט א ביז גאר וויכטיקן בלויז, א חבר׳יש־משפחה׳דיקן, וואס האט געשטארקט די השפעה פון סטאשעווער, און פאר פיל האט עס געמיינט די געטריישאפט צו א לעבנס־אינהאלט, וואס האט א פארבינדונג מיטן איינגעקריצטן עבר...

אין דער „סאסייטי״, ווי מיר זעען פון די אזוי־קורץ־געשריבענע פראטאקאלן, האט געהערשט פולע חברי׳שקייט. האבן מיטגלידער נישט געקאנט צאלן האט מען זיי באפרייט, זענען חברים געזונט געווארן איז עס געווען די שמחה פון דער גאנצער „סאסייטי״. (זונטיק דעם 8־טן סעפט. האט די „סאסייטי״ געפראוועט א שמחה, נאך דער דערהאלונג פון אן אפעראציע פון די ח״ח מלאטעק און ראזן). דער רעליף־פאנד האט געשטיצט נישט בלויז „סאסייטי״־מיטגלידער, נאר בכלל לאנדסלייט און נויטבאדערפטיקע.

פון די פארשידענע באשלוסן געפינען מיר איינעם א גאר־אינטערעסאנטן (יאנ. 24, 1933), אז די נעמען פון די מיטגלידער אויפן קאלענדאר זאלן זיין אין יידיש.

פון די ענינים, וואס זענען באהאנדלט געווארן ביי א צאל זיצונגען אין יענעם יאר: שיקן דעלעגאטן צו דער פראטעסט־און הילפס־קאנפערענץ צוליב די געשעענישן אין דייטשלאנד; שיקן דעלעגאטן צו דער קאנפערענץ וועגן יידישע רעכט; שטיצן די תלמוד־תורה „עץ־חיים״, פאלקס־פאריין, הילפס־פאריין, באראַ־כאור־שולע, ברית־טרומפלדור און אזוי ווייטער.

דאס יאר 1934 איז געווען א לעבהאפטיק יאר אין דער יונגער „סאסייטי״. ס׳איז דאן געשאפן געווארן די „לײדיס אוקזילערי״ (פרויען־פאריין); ס׳איז געקויפט געווארן א שטח לאנד פאר א בית־עלמין, אויף בעטהורסט נארט, פאר דער סומע פון 700.00 $ און ס׳איז באשלאסן געווארן דורכפירן „ליטעראַרישע״ (קולטורעלע) אוונטן.

ס׳זענען וואס אן אמת געווען שוועריקייטן צו שאפן די געהעריקע סומע. אין יענער צייט, אינעם קריזיס־פעריאָד, איז כמעט געווען אוממעגלעך צו „טעקסן״, אויפצווינגען ספעציעלע שטייערן אויף מיטגלידער. פונדעסטוועגן האט יעדער זיך מתחייב געווען בייצר־טראגן 5 $ און אויף די איבעריקע האבן די פארמעג־לעכע מיטגלידער געגעבן א הלוואה. (אויך אנדערע „סאסייטיס״ האבן דארט געקויפט קרקע און עס א נאמען געגעבן די „בעטהורסט היברו סעמעטערי״).

אינטערעסאנט איז א פינאנציעלער באריכט ביי איינער פון די דעמאלטדיקע זיצונגען. אין דער קאסע האט זיך געפונען בלויז 360.52 $ — און דאך האט דאס נישט אפגעשראקן די פירער צו העלפן מיטגלידער

אירגון נשים צעירות — יאַנג לײדיס אוקזילערי.
יושבת ראש — פּאָרזיצערין: פאלא װײסבראָט

שורה א׳, עומדות מימין — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס: ר. ראטנבערג, ח. גרינבוים, ר. ראטנבערג, ל. בלום, ח. ברױטמאן, ד. ביאַלאָװ, מ. קלײנמאַן, ב. פאזמאנטיר, ח. גרין, ס. ראזנבערג.
שורה ב׳, יושבות — צװײטע ריי, זיצן: ג. קײץ, פ. גאָלדפלוס, ה. לעװאװיטש, פ. װײסבראָט, ה. אויאזד, ח. רעדליך, ש. בלום, ש. גאלדהאר.

און צו שטיצן אינסטיטוציעס. און בכדי צו דעקן די הוצאות האָט מען אײנגעשפּאַנט די מיטגלידער מיט אַפּטע אונטערנעמונגען, װאָס האָבן, דורך אגב, אַרײנגעבראַכט אויפלעבונג און אינטערעס בײ דער מיטגלידערשאַפט. די גרעסטע פאַרזאַמלונגען פלעגן פאָרקומען אין דער ראַדעמער האַל, אויף בעװערלי סטריט.

ס׳זענען דאָן פאָרגעקומען עטלעכע אינערלעכע סכסוכים — אָבער אויסגעגליכן אינערהאַלב דעם „סאָסייטי"־קרײז. ס׳זענען אויך פאָרגעקומען שטרײטן, װאָס האָבן געהאַט אַ שײכות צו דעם קאַמף פון רעכטס און לינקס אויף דער ייִדישער גאַס — אָבער אויך די זענען אײנגעשטילט געװאָרן אויף אַ משפּחה׳דיקן אופן.

די „סאָסייטי" בכלל האָט באַזירט אירע אַקטיװיטעטן אויף די רעליגיעזע טראַדיציעס. דאָס פעלד אַלס בית־עלמין איז מקודש געװאָרן (זונטיק, דעם 7־טן אַפּריל,

1935) לויט די רעליגיעזע מנהגים. אזוי אויך די חברא קדישא (באארד אף דירעקטארס) און אין דעם גייסט איז אין יענע יארן אויסגעארבעט געווארן די קאנסטיטוציע.

די באנקעטן פלעגט די „סאסייטי" דורכפירן אויף א באשיידענעם אופן. דער זאל פלעגט זיין פון תלמוד־תורה „עץ־חיים" אדער אן אנדער שול — און מ'איז נישט געגאנגען אין די האטעלן...

אין יענער צייט זענען פארגעקומען אין פוילן עקסצעסן און פאגראמען. דער קלימאקס פון כוליגאניזם אין פוילן איז געווען דער פאגראם אויף יידן אין פשיטיק, וואס האט ארויסגערופן גרויס אויפרעגונג אין דער וועלט און אומרו צווישן פוילישע יידן אין אמעריקע און קאנאדע.

די ראדעמער „סאסייטי" האט, צוזאמען מיט נאך עטלעכע „סאסייטיס", גערופן א קאנפערענץ מיטן ציל אויפצושטורעמען די ברייטע עפנטלעכקייט און ארגאניזירן (אדער רעארגאניזירן) דעם פוילישן פארבאנד, און אים פארוואנדלען אין א פאליטישן פאקטאר פאר פוילישע יידן.

די סטאשעווער זענען געווען פון די ערשטע זיך אפצורופן און גענומען אן אקטיוון אנטייל אין ארגאניזירן די קאנפערענץ. ווי מיר לייענען אין פראטאקאל א באריכט פון די צוויי דעלעגאטן: מ. מלאטעק און ל. מ. שניפער, האבן 21 ארגאניזאציעס זיך באטייליקט אין דער קאנפערענץ און באשלאסן צור"א אויפצופאדערן דעם קאנאדער יידישן קאנגרעס צו העלפן דורכפירן א מאסן דעמאנסטראציע קעגן די רדיפות אויף יידן אין פוילן, צו פראטעסטירן קעגן דער פוילישער רעגירונג, וואס העלפט און דערמוטיקט דעם סטודענטישן כוליגאניזם.

ביי דער עקזעקוטיוו־זיצונג, מיטוואך דעם 15־טן מערץ, 1936, איז באריכטעט געווארן, אז אזא דעמאנסטראציע וועט פארקומען, מיטוואך דעם 29־טן אפריל, און אז דער פראטעסט־מארש וועט זיך ציען פון אלעקסאנדער פארק ביז דער מעסי האל, וווּ ס'וועט אין אוונט פארקומען די מאסן־פארזאמלונג מיט דער באטייליקונג פון דער פני פון דער קאנאדער רעגירונג.

מיר לייענען ווייטער, אז די זיצונג פון 19־טן אפריל האט אנגענומען א ריי באשלוסן און פון די וויכטיקסטע: 1) דורכצופירן די פייערונג פון 5־יאריקער עקזיסטענץ פון דער „סאסייטי" מיט א באנקעט אין באלטאן (זומער רעזארט); 2) צו זיין אפיציעל אנגעשלאסן אין קאנ. יידישן קאנגרעס; 3) צו נעמען אן אקטיוון אנטייל אין דער פראטעסט־דעמאנסטראציע, ווייל ס'רירט אן די לעבנס פון אונזערע נאענטסטע... 4) ארויסשיקן א ספעציעלן דרינגנדיקן רוף, אז יעדער מוז זיך באטייליקן — און ווער ס'וועט איגנארירן דעם רוף, זאל באשטראפט ווערן מיט איין דאלער ($1.00); 5) אויסער דעם געווינלעכן בייטראג, אלס מיטגליד, זאל די „סאסייטי" געבן א ספעציעלע דאנאציע דעם ניי־ארגאניזירטן פוילישן פארבאנד; 6) מיטגלידער פון „סאסייטי" זאלן זיך ווי יחידים אנשליסן אין פארבאנד און העלפן אין זיינע אקטיוויטעטן; 7) טאן אלץ נישט צו בלייבן הינטערשטעליק מיט בייטראגן צו די פארשידענע ווילטעטיקע און דערציערישע אינסטיטוציעס אין שטאט; 8) צו נעמען בילדער פון די באאמטע, מיטגלידערשאפט און לידיס־אוקזילערי, צו דער געלעגנהייט פון פינף יאר עקזיסטענץ פון דער „סאסייטי".

פון די פראטאקאלן זעט מען, ווי אקטיוו די „סאסייטי" איז געווען אין יענע יארן: צוזאמענקונפטן, קולטורעלע פארזאמלונגען, שטיצע און מיטבאטייליקונג אין אלץ וואס איז קאנסטרוקטיוו אין יידישן לעבן. פון צייט צו צייט זענען איינגעלאדן געווארן גאסט־רעדנער פון אלע ריכטונגען אין יידיש־פאליטישן און געזעלשאפטלעכן לעבן.

אין יאר 1937 האט די „סאסייטי" באשלאסן צו העלפן דעם סטאשעווער הילפס־פאריין, געגרינדעט פאר דעם צוועק צו העלפן סטאשעווער אומעטום און גאר באזונדערס די סטאשעווער, וואס וווינען אין סטאשעוו. די פאראנטווארטלעכע טוער האבן אויך אנגעהויבן פלאנירן אן „אלד עידזש פאנד".

אין 1938 זענען דורכגעפירט געווארן פארשידענע אונטערנעמונגען; ס'איז אויך צוגעקומען א גרעסערע צאל נייע מיטגלידער; ס'זענען אויסגעארבעט געווארן

אירגון יוצאי סטאַשוב — סטאַשעווער יאַנג מען סאָסייטי.
יושב־ראש — פּאַרזיצנדער : יוסף בלום
שורה א', עומדים מימין — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס : ש. ראָטנבערג, נ. ראָטנבערג, ש. קויפמאַן, ק. ראָזן, ש. האָמער, מ. גאַנצוויג, מ. אַפּלבוים.
שורה ב' — צווייטע ריי : א. לעוואָוויטש, י. אַפּלבוים, א. טייטלבוים, מ. קויפמאַן, יחזקאל שאַר, י. מ. מלאַמעק, י. העלפאַנד, א. ריינגעוואַרץ, וו. בערגער, מ. סאַשעוו־טש.
שורה ג', יושבים — דריטע ריי, זיצן : ה. מענן, פ. דאָמבראָווסקי, א. בלום, מ. ראָזן, י. בלום, מ. מלאַמעק, א. בראָון, א. קאַמעלגאַר, נ. פרידמאַן.

נייע פונקטן צו דער „סאָסייטי'ס" קאָנסטיטוציע און אַנד.

אין יענעם יאָר געפינען מיר צום ערשטן מאָל פאַרצייכנט, אַז דעם 16־טן יאַנואַר איז געפייערט געוואָרן חמשה־עשר בשבט און ס'איז באַשלאָסן געוואָרן צו פייערן אויף אַ ציבור'דיקן אופן אַלע ימים־טובים. פון די אַנדערע נייע באַשלוסן, וואָס ווייזן אויפן כאַראַקטער און אַנטוויקלונג פון דער „סאָסייטי", איז דער באַשלוס, אַז די אָפיציעלע בריוו זאָלן זיין געשריבן אין ביידע שפּראַכן, יידיש און ענגליש.

אַ נייער שווּנג מערקט זיך אין דער „סאָסייטי". די קאַסע ווערט רייכער, דער פאַרנעם — אַ ברייטערער, די השגות — גרעסערע. פון די באַשלוסן איז גענוג צו דערמאָנען : העלפן דעם סטאַשעווער הילפס־פאַריין, ביישטייערן צום פאַראייניקטן יידישן אַפּיל, פאַראייניקטן פּאַלעסטיין אַפּיל, שטיצן יונגט עליה און אַנדערע

הילפס־אקציעס, וואס זענען דאן נאך געווען ביי אויף דער יידישער גאס.

איינער פון די גאסט־רעדנער ווען יוגנט עליה איז דאן געווען שלום מילער ע"ה, דער מחבר פון בוך „דער קוואל פון לעבן" (זאמלונג פון יידישן הומאר). ער איז פארגעשטעלט געווארן פון מ. מלאטעק, פארזיצער פון יוגנט־עליה קאמיטעט ביי דער „סאסייטי".

אזוי איז אלץ אנגעגאנגען כסדר — אבער אינמיטן דער רואיקייט איז אויסגעבראכן דער שטורעם פון קריג. אן אנדערע שטימונג האט ארומגעכאפט די מיטגלידער פון דער „סאסייטי", האבנדיק דאס געפיל, וואס ס'מיינט פארן יידישן פאלק דער נאצי־מארש אויף פוילן. זיי האבן זיך פארגעשטעלט דעם גודל פון זייערע נאענטסטע אונטער דעם נאצי־רעזשים.

מלחמה יארן

אין יאר 1939 איז קיין באנקעט נישט פארגעקומען. ווי עס איז פראקטאקאלירט האט די אלגעמיינע פאר־זאמלונג באשלאסן „דאס יאר נישט מאכן קיין באנקעט און די איינגעשפארטע הוצאה זאל איבערגעגעבן ווערן צום סטאשעווער הילפס־פאריין". די „סאסייטי" איז געווארן שטארק אקטיוו אין הילפס־פאריין, זיך אונטער־גענומען שאפן 300 $, אינעם קאמיטעט פאר הילפס־ארבעט פאר לאנדסלייט זענען אריין: וו. בערגער, ל. וו. ראזן, וו. אפלבוים, א. קאמעלגאר, ק. ראזן, מ. מלאטעק, י. ראזן און אנדערע.

דער וויכטיקסטער קאמיטעט איז דאן געווען מלחמה־קרבנות קאמ. און פארזיצער איז געווען ל. וו. ראזן. ס'זענען דורכגעפירט געווארן מיט גרויס דערפאלג א צאל אונטערנעמונגען און דאס האט דערמעגלעכט נאכצוקומען די פאדערונג פון דער צייט: הילף צו אייגענע און הילף צום כלל־ישראל.

נישט געקוקט אויף די פארשידענע אויסגאבן צוליב דער מלחמה, פארשידענע אקציעס און צוגעקומענע קאמפאניעס (פאר יוגנט־עליה אליין האט די „סאסייטי" בייגעטראגן אין 1941 די סומע פון 360 $ אויף אריבער־ברענגען א קינד קיין ארץ־ישראל) איז די „טרעזשורי" (די קאסע) פון דער „סאסייטי" געשטיגן, האבנדיק אין די בענק שוין א סומע פון דריטהאלבן טויזנט דאלער.

פון די באריכטן זעען מיר סיי דעם אינטערעס און סיי די בייטראגן פון דער „סאסייטי" צו אלע קאמפאניעס, איינשליסנדיק די קרן־קימת קאמפאניע פאר „כפר־אוסישקין", צו וועלכער די „סאסייטי" האט בייגעטראגן 100 $ און באערט געווארן מיט א סערטי־פיקאט אין „ספר־הזהב".

די „סאסייטי" איז געווען טעטיק אין די קאנגרעס־קאמפאניעס, אין זייער הילפס־פאריין און נישט געבליבן אינטערעסלאזיק אין די הכנסות צום וועלפעיר־פאנד, וועמעס קאמפיין ס'איז דאן געווען 400.000.00 $, יונייטעד פאלעסטיין אפיל, יוגנט עליה, רויטער קרייץ א. א. וו.

די „סאסייטי" איז אויך שטארק טעטיק געווען אין די קאנגרעס אונטערנעמונגען, זיך באטייליקט סיי מיט געלט, סיי מיט דעלעגאטן, וואס האבן ארויסגעהאלפן דעם קאנגרעס אין זיינע פראיעקטן פאר מלחמה־אנ־שטרענגונגען.

די נאך־מלחמה־יארן

אין די „סאסייטי"ס אנאלן שפיגלט זיך אפ דאס מורא'דיקע בילד פון נאציזים אין איידאפע. פון די באריכטן וויקלט זיך פאנאנדער אונזער גרויסער חורבן — דער אומקום פון זעקס מיליאן קדושים.

אבער, אנשטאט אריינפאלן אין א פעסימיזם ווערן געשטארקט און פילפאכיק אויסגעברייטערט די טעטי־קייטן פארן כלל, די באטייליקונג אין די פארשידענע נאך־מלחמה'דיקע קאמפאניעס פאר ישראל און עם ישראל בכל תפוצות ישראל.

די הכנסות פאר 1945 זענען געווען: פאר יוגנט עליה — 480 $ (גרעסטער בייטראג אין פארגלייך מיט אנדערע ארגאניזאציעס); מעות חטים־קאנגרעס — 150 $; פוילישער פארבאנד (ספרים־אקציע) — 100 $; יזכור פאנד, האיאס, א. א. קלענערע און גרעסערע קאמפאניעס אין שטאט. ס'איז דאן אויך פארשטארקט געווארן דער מנהג אין יום־כפור צו גיין אויפן בית־עלמין מזכיר זיין די נשמות פון די נפטרים. די „סאסייטי" טוט א סך ארבעט פאר מלחמה־קרבנות,

האירגון לסיוע של יוצאי־סטאשוב בטורונטו — סטאַשעווער הילפס־פאַריין אין טאָראָנטע.
יושב־ראש — טשערמאַן: קלמן בערגער.

שורה א׳, עומדים מימין — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס: ר. ראָסנבערג, ר. ניפאס, ש. ראָזן, ה. בערמאַן, ש. גאָרפינקל, י. פאָגורעק, ש. ווארנער, ב. פאָזמאַנסיר, ד. ראָזנבערג, ח. בערגער.
שורה ב׳ — צווייטע ריי: ס. פעפערמאַן, נ. ראָסנבערג, י. גאָלדפלוס, א. בלום, ל. בלום, ח. ליכטיג, י. סעגאַל, ר. ראָסנבערג, ש .ראָסנבערג, מ. סאָשעווישט.
שורה ג׳, יושבים — דריטע ריי, זיצן: ש. שמייסער, ח. גרינבוים, ה. גלאַדשטיין, פ. גאָלדפלוס, נ. פישאָף, מ. קליינמאַן, וו. וויסנבערג, ד. ביאַלאָוו, א. בולווא, ח. ברויסמאַן.

באַשטימט אַ שטייער אויף יעדן מיטגליד (פריער 4 $ און איצט דאָס איז געווען ווייניק געהעכערט אויף 5 $) און שטייט נישט אָפּ, סיי בנוגע אייגענער ברידערלעכער הילף און סיי בנוגע די רעטונגס־ פּראָבלעמען פונעם שארית־הפליטה אין די פאַרשידענע קאָנצ.־לאַגערן, איבערהויפּט פאַר דער רעטונג פונעם יידישן קינד פון די פינצטערע גיהנומ׳ס.

די חבר־שאַפט אין דער „סאָסייטי" האָט אָנגעהאַלטן ווי תמיד. טאָמער האָט זיך געמאַכט, אַז מיטגלידער האָבן זיך מתעצל געווען אין דער מצווה פון ביקור־חולים, זענען זיי געשטאַדלט געוואָרן, גערופן געוואָרן צו פאַראַנטוואָרטלעכקייט; האָט איינער פאַרלאָזט די שטאָט, ווי דער טוער י. גאָטליב, האָט די „סאָסייטי" דורכגעפירט אַ געזעגענונגס־אָוונט. פון צייט צו צייט פלעגט די „סאָסייטי" דורכפירן ספּעציעלע פייערונגען פאַר די קינדער פון די מיטגלידער. האָט חלילה פּאַסירט

א טרויער ביי איינעם פון די מיטגלידער, האבן אלע מיטגעפילט זיין צער, געבראכט טרייסט דעם געליטענעם.

די „סאסייטי" האט באשלאסן צו העלפן „האיאס" צו געפינען היימען פאר די ניי־געקומענע פון די דייטשע לאגערן (אינטערעסאנטע באריכטן האבן איבערגעגעבן נ. ראטנבערג, דעלעגאט צום „האיאס" און ב. אייזן, דעלעגאט צום געווערקשאפטן קאמפיין).

פון די ניי־געקומענע, וואס זענען דעמאלט אריין אלס מיטגלידער פון דער „סאסייטי" און זענען היינט צווישן די אקטיווסטע, דארפן דערמאנט ווערן: אלתר לעוואוויטש (פרעז. 1955), משה יחיאל ראזן, טעטיק אין אלע אונטערנעמונגען; פנחס דאמבראווסקי, איינער פון די לומדים אין סטאשעוו, און נאך א צאל.

ס'איז דא אויך אויפן פלאץ צו פארצייכענען אן אויסערגעוויינלעכע טאט מצד דער „סאסייטי", וואס ווייזט אויף דער באוווסטזיניקייט און פארשטענדעניש מצד אירע פירער. מיר מיינען דעם בייטראג פון$ 2,000 פאר הגנה (ס'איז געווען אין דער צייט פון די אטאקעס מצד די אראבישע לענדער אויף דער יונגער מדינת ישראל) און $ 1,000 פאר אנדערע ציוניסטישע פאנדן. די סטאשעווער מעגן דערמיט שטאלצירן. אין דער זעלביקער צייט געהעכערט אירע ביישטייערונגען צו שטאטישע אינסטיטוציעס און נאציאנאלע קאמפאניעס.

אויף דער איניציאטיוו פון פנחס דאמבראווסקי איז ארגאניזירט געווארן א ליי־אקציע ארויסצוהעלפן נויט־באדערפטיקע. ס'איז אויך באהאנדלט געווארן די פראגע ווי אזוי צו פאראייביקן די קדושים פון סטאשעוו. די אלגעמיינע מיינונג איז געווען אויפצושטעלן א מצבה אויפן סטאשעווער בית־עלמין. די טוער האבן אויך געטראכט, אז די צייט איז געקומען פאר דער „סאסייטי" צו קויפן א בנין פאר זיך.

אין יאר 1949 האט די „סאסייטי" געליטן א גרויסן פארלוסט דורכן טויט פון איר גרינדער וו. אפלבוים ע"ה.

פון יובילעי צו יובילעי

דינסטיק דעם 30־טן מאי, 1950, איז באשלאסן געווארן צו פייערן דעם 20־יאריקן יובילייאום מיט א באנקעט אין דער שערי־שמים־שול (דעם 14־טן יאנ. 1951) און צו דער געלעגנהייט ארויסצוגעבן א סוועניר־בוך.

אין זיין באריכט פארן „יידישן זשורנאל" האט דער שרייבער פון די שורות געשריבן צוו"א:

„...גרויס און אימפאזאנט איז געווען די פייערונג פון 20 יאר סטאשעווער יאנג מען סאסייטי... ביי שיין געדעקטע טישן און מיט אן אינהאלטסרייכן מוזיקאלישן פראגראם האבן די סטאשעווער געפייערט דעם יום־טוב פון זייער לאנדסמאנשאפטלעכע ארגאניזאציע, וועלכע האט זיי געהאלטן ברידערלעך צוזאמען 20 יאר...

„גאר א פראמינענטן ארט האבן אויף דער פייערונג פארנומען די לעצטנס־געקומענע סטאשעווער, די געראטעוועטע פון נאכן חורבן פוילן, נאכן חורבן פון זייער היימשטאט."

די הויפט ביישטייערונגען אין 1953 זענען געווען: „יו. דזשיי. עי." — $ 500; הסתדרות — $ 200; סטאשעווער הילפס פאריין — $ 150; יבנה — $ 100; פעד. פוילישע יידן — $ 50; קרן תל־חי — $ 50; מהרי"ל גרויבארט־ישיבה — $ 25.

די „סאסייטי" האט זיך שטארק באטייליקט אינעם קאמפיין פאר ישראל־באנדס. נאכן אפיל פון ל. י. צוקער האט די „סאסייטי" געקויפט פאר $ 1,000 באנדס און יחידים פאר $ 6,500.

די גרעסערע הכנסות אין 1954 זענען געווען:

יונ. דזשואיש אפיל — $ 500; הסתדרות — $ 200; סטאשעווער הילפס־פאריין — $ 150; יבנה — $ 75; תל־חי — $ 75; פויל. פארבאנד — $ 50; ישיבת מהרי"ל גרויבארט — $ 25. און קלענערע ביטראגן צו אנדערע אינסטיטוציעס און קערפערשאפטן.

די אלגעמיינע פארזאמלונג דעם 4־טן נאוו. 1954 האט צוו"א אנגענומען דעם פארשלאג פון קלמן בערגער, אז די סאסייטי זאל נעמען אויף זיך די איניציאטיוו דורכצופירן די יערלעכע הזכרה אין אנדענק פון די קדושי סטאשוב.

ביי יענער פארזאמלונג זענען אנוועזנד געווען עטלעכע סטאשעווער, תושבים אין שיקאגא, האבן זיי איבערגעגעבן א גרוס פון די ארטיקע סטאשעווער און

פון די סטאַשעווער אין די פּאַרטיקולערע שטאָט... פון די סטאַשעווער אין די פאַרייניקטע שטאַטן בכלל. זיי האָבן שטאַרק געליבט די אַרבעט פון סטאַשעווער הילפס־פאַריין, אַריינגערעכנט דעם סעקרעטאַר, וואָס האָט דערמעגלעכט צו שאַפן אַ גמילות־חסד קאַסע פאַר די סטאַשעווער אין ישראל. דער עולם איז געווען שטאַרק צופרידן אויסצוהערן דעם באַריכט פון דער הילף, וואָס סטאַשעווער אין די פאַר. שטאַטן טוען פאַר זייערע לאַנדסלייט אין ישראל.

אויפן יאָר 1955 איז געוויילט געוואָרן אַלס פּרעזידענט: אלתר לעוואָוויטש. אַליין אַ קולטור־מענטש האָט ער זיך באַמיט, אַז יעדע גרעסערע פאַרזאַמלונג זאָל זיך שליסן מיט עפּעס אַ ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונג, אַ פּאָליטישן רעפעראַט אָדער סתם אַזוי אַ דבר תורה מענינא דיומא. אַלס רעזולטאַט האָט די „סאָסייטי" דורכגעפירט אַ רמב"ם סימפּאָזיום, מיט דער באַטייליקונג פון א. לעוואָוויטש, פּ. דאָמבראָווסקי און יעקב ראַזן. יעדער האָט גערעדט וועגן אַ באַזונדערער פאַזע אין רמב"ם'ס שאַפן און ווירקן. די רעדעס האָבן געמאַכט אַן איינדרוק, זעענדיק אַז סטאַשעווער האָבן אייגענע כוחות.

אַן עקזעקוטיוו־זיצונג, מאָנטיק דעם 14־טן מערץ, האָט באַשלאָסן דורכצופירן דעם 25־יאָריקן יובילייאום אויף אַן אימפּאָזאַנטן אופן. אַ סטאַשעווער פון ניו־יאָרק האָט ביי דער זיצונג אַפּעלירט פאַר שטיצע און מיטהילף איבערצובערענגען אַ יידיש מיידל, וואָס געפינט זיך ביי אַ קריסטלעכער פאַמיליע אין סטאַשעוו...

ביי איינער פון די זיצונגען איז פאַרגעקומען אַן אינצידענט פון קלענערן באַדייט, אָבער ביי די סטאַשעווער לאָזט מען אַפילו אַזאַ קלייניקייט אויך נישט דורך אומבאַמערקט. אַ מיטגליד פון דער „סאָסייטי" האָט געמאַכט אַ צווישנרוף, בעת אַ פּאָליטישער קאַנדידאַט האָט גערעדט וועגן וויילן אים צו דער פּראָווינציאַנעלער רעגירונג. ס'איז אָנגעוויזן געוואָרן, אַז דאָס איז נישט אין גייסט פון דער „סאָסייטי", וואָס איז דורך און דורך אומפּאַרטייאיש. אין אַלגעמיין ווערן די זיצונגען שוין געפירט אין סימן פון יובילייאָר. ביי יעדער זיצונג באַריכטן וועגן הכנסות צו דער גרויסער שמחה פון דער „סאָסייטי". ס'ווערט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ ספּעציעלע אויסגאַבע לכבוד דער דאָזיקער געשעעניש. דאָס האַלט אָבער דאָך נישט צוריק פון די געוויינלעכע „סאָסייטי"־טראַדיציעס. ביי איינער פון די פאַרזאַמלונגען האָט י. בלום פאָרגעשלאָגן אויפצולעבן דעם אַמאָליקן „רעליף־קאָמיטעט", וואָס האָט יאָרן לאַנג עקזיסטירט צוזאַמען מיטן „טשאַריטי־פאַנד".

די יערלעכע הכנסות זענען געווען ווי אין די פריערדיקע יאָרן: יונ. דזשואיש אַפּיל — 500 $; הסתדרות — 200 $; יבנה — 100 $; סטאַשעווער הילפס־פאַריין — 200 $ קרן תל־חי — 100 $; פאַרב. פּוילישע יידן — 50 $ ישיבת מהרי"ל גרויסבאַרט — 25 $; פרייען פיאָנערן — 25 $. און אַנדערע קלענערע הכנסות.

אויף איין פאַרזאַמלונג איז אויפגענומען געוואָרן די פראַגע פון ישראל־באָנדס. דער פּרעזידענט האָט אַפּעלירט און אויסגעפאָדערט, אַז סיי יחידים און סיי די אָרגאַניזאַציע זאָלן דאָס מאָל פאַרגרעסערן דעם קויף פון ישראל־באָנדס, ווייל „די געפאַר איז גרויס. דער שונא ווערט באַוואָפנט דורך די קאָמוניסטישע לענדער און ישראל מוז האָבן געלט אויף איינצוקויפן די נייטיקע וואָפן".

די פאַרזאַמלונג האָט אויך גוטגעהייסן דעם באַריכט פון הערש חען וועגן גאַנג פון יובליי־בוך, וועגן די פרייזן פאַר באַגריסונגען און וועגן באַשלוס זיך צו ווענדן צו נחמן שמן צו רעדאַקטירן די ליטעראַרישע אָפּטיילונג. אינעם קאָמיטעט פונעם יובליי־בוך זענען אַריין: מ. חלאַסטעק, א. קאַמעלגאַר, י. ראַזן, א. לעוואָוויטש און ה. חען — פאָרזיצער.

ביי דער עקזעקוטיוו־זיצונג, מאָנטיק דעם 21־טן נאָוו., האָט ה. חען איבערגעגעבן אַ פולן באַריכט וועגן דער זיצונג פון בוך־קאָמיטעט אין הויז פון י. מ. חלאַסטעק, וועגן די פּלענער פון צוזאַמענשטעל דעם סווועניר בוך, וואָס וועט אויך האָבן אַ יזכור־אָפּטיילונג צום אָנדענק פון די קדושים־נפטרים. ער האָט אויך איבערגעגעבן וועגן באַשלוס איינצולאַדן דעם ילידסטאַשעוו, הרב ד"ר דוד גרויבאַרט, אַלס גאַסט־רעדנער.

ביי אַ נאָכפאָלגנדיקער זיצונג (מאָנטיק דעם 15־טן דעצ.), זענען אָפּגעגעבן געוואָרן באַריכטן:

1) װעגן דרינגנדע זיצונג פֿאַרן יובילײ־בוך ;

2) ס׳זענען אויסגעװײלט געװאָרן דעלעגאַטן צו דער קאָנגרעס־קאָנפֿערענץ ;

3) ס׳איז געװײלט געװאָרן אַ קאָמיטעט צום באַנקעט פֿון סטאַשעװער הילפֿס־פֿאַרײן ;

4) צו פֿאַרלאַנגען פֿון דער לײדיס־אויקזילערי צו נעמען אַן אָנטײל אין די יובילײ־פֿײערונגען

*

שטיל, אָן ליאַרם, גרײטן זיך די סטאַשעװער צו דער פֿײערונג פֿון העכער 25 יאָר אַרבעט. נישטאָ קײן פּאָליטיק אין דער אַרבעט. ס׳זיצן מענטשן אין דער עקזעקוטיװע צונויפֿגעװאַקסן ממש מיט דער „סאָסײטי״.

ס׳איז דער יובילײ־בוך פֿון ערלעכער, באַשײדענער ייִדיש־מענטשלעכער אַרבעט אויפֿן היגן באָדן — אַרבעט מיט פֿאַרשטענדעניש און ערנסטקײט.

יעקב בעקער לאָס־אַנזשעלעס /

אונזער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין לאָס־אַנזשעלעס

די גרינדונג פֿונעם סטאַשעװער פֿאַרײן אין לאָס־אַנזשעלעס, אין די יאָרן 1945־46, פֿאַלט צונויף מיטן אָנקומען פֿון די ערשטע בריװ פֿון דער באַפֿרײַטער שארית־הפליטה. אין די דערמאָנטע בריװ איז געקומען צום אויסדרוק, אַחוץ דעם װײטיק איבער אונזער פֿאַרשװונדענער סטאַשעװער קהילה, אויך די קעגנװערטיקע שװערע לאַגע פֿון די איבערגעבליבענע, װעלכע האָבן זיך דעמאָלט געפֿונען אויף דער טמא׳דיקער דײַטשער ערד. דער אינהאַלט פֿון די דאָזיקע בריװ האָט אַרויסגערופֿן דעם דרינגנדיקן באַדאַרף צו אָרגאַניזירן אונזערע בני־עיר אויפֿן אָרט, מיטן צװעק צו דערטײלן באַלדיקע און ממשות׳דיקע הילף די פֿון אונזערע אומגליקלעכע סטאַשעװער געראַטעװעטע, װעלכע האָבן זיך אין דער דאָזיקער הילף גענײטיקט.

אין דעם צוזאַמענהאַנג האַלט איך פֿאַר מײַן פֿליכט באַלד צו באַמערקן, אַז די גרעסטע פֿאַרדינסטן בײַם אויפֿשטעלן און אַקטיװיזירן אונזער פֿאַרײן האָט בעטי אַדעל, שװעסטער פֿון שמעון זינגער. מיט איר ענערגישן און עקשנות׳דיקן מאָנען און װעקן אונזערע בני־עיר אויפֿן אָרט — האָט בעטי אַדעל אַ גאָר װאָזשנעם חלק אַזױ אין דעם עצם עקזיסטענץ פֿונעם פֿאַרײן, װי אין זײַנע דורכגעפֿירטע אַקציעס.

נאַטירלעך, איז אונזער ערשטע הילפֿס־אַרבעט באַשטאַנען, לויט די דעמאָלטיקע אומשטענדן, אין ענטפֿערן אויף די צו אונז געשיקטע בריװ — מיט לעבנס־מיטל און קלײדונג־פּעקלעך. נאָכדעם האָבן מיר אויך אָנטײלגענומען אינעם לײגן דעם גרונטשטײן פֿאַר דער געפּלאַנטער, שפּעטער אויפֿגעשטעלטער, לײַ־קאַסע, בײַ דעם אירגון יוצאי סטאשוב אין ישראל, װאָס דערטײלט אָנפּראַצענטיקע הלװאות, אויף אַ לענגערער צײַט, אונזערע סטאַשעװער לאַנדסלײַט אויפֿן אָרט. די דאָזיקע הלװאות שטעלן מיט זיך פֿאָר, פֿאַר די, װעלכע געניסן פֿון זײ, אַ װיכטיקן פֿאַקטאָר, װאָס מאַכט לײַכטער זײער אײַנגלידערונגס־פּראָצעס אינעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד. אַחוץ דעם האָבן מיר אויך צומאָל געהאָלפֿן אונזערע סטאַשעװער אין ישראל אויף אַן אינדיװידועלן אופֿן, צי איז דאָס געשען אין דער פֿאָרם פֿון אַרויסגעשיקטע פּעקלעך, צי אין מזומנים ממש.

כ׳װיל אָבער אונטערשטרײַכן, אַז די טעטיקײט פֿון אונזער פֿאַרײן האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז צו הילף פֿאַר אונזערע סטאַשעװער. גאַנץ אָפֿט האָבן מיר אויסגעברײטערט די ראַם פֿון אונזער טעטיקײט און בײַגעשטײַערט אונזער חלק פֿאַר די אַלגעמײנע באַדערפֿענישן פֿונעם לאַנד, אַזױ אויפֿן עקאָנאָמישן װי אויפֿן זיכערקײטס־געביט. און בכלל, װען ס׳איז נאָר דערגאַנגען צו אונז דער רוף פֿון ישראל, אַלצאײנס פֿון װעלכער זײַט דער דאָזיקער רוף איז געקומען — תמיד האָבן מיר זיך װאַרעם אָפּגערופֿן, אַזױ װי ס׳האָבן אונז דערלויבט אונזערע מאַטעריעלע מעגלעכקײטן.

אירגון יוצאי סטאַשוב בלוס־אנג'לס — סטאַשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאָס־אַנזשעלעס

שורה א', יושבים מימין — ערשטע ריי, זיצן פון רעכטס: שרה **און** ראובן ערלין, מרים ערליך, קלאַרע **און** סעם קוואַלוואַסער **און טאָכטער** ראָזאַ, ב. ראָסנבערג, לעאָן קוואַלוואַסער.

שורה ב' — צווייטע ריי: פרוי אַפּלבוים, יעקב בעקער, וויקטאָר ערליך, יוסף אַפּלבוים, פריידע **און** שעלדאָן הימלפאַרב, שרה קאַש, חנה קוואַלוואַסער.

שורה ג., עומדים — דריטע ריי ,שטייען: גיטע בראון, פרוי **און** פראַנק מישגאַרטן, פרוי **און** יוסף עפּשטיין, יצחק בעסער, ג'ין גאָר, פרוי **און** סעם אַדל, נינע פישער, ראָזאַ אונגער, פאַני ווייס, נתן קוואַלוואַסער.

צום סוף וויל איך דערמאָנען, אַז מיר זעען, ווי איינע פון אונזערע וויכטיקסטע אויפגאַבן, בעצם די וויכטיקסטע, פון אונזער קיום אַלס פאַריין — אונזער הילף פאַרן „יזכור״־בוך פון אונזער שטעטל. דער „יזכור״־בוך, וואָס זאָל פאַראייביקן און באַערן אונזערע מאַרטירער, אומגעקומענע פון די דייטשן און מיטהעלפער, אין דער לעצטער אומגליקלעכער מלחמה.

אגב, פאַרן דאָזיקן ציל האָבן מיר געשאַפן 1000 דאָלער. אחוץ אונזערע פאַרזאַמלונגען, כדי אַדורכצופירן די דערמאָנטע סאָציאַלע־און ישראל־הילף, האָבן מיר אויך חברי׳שע צוזאַמענקונפטן. אין אונזער פאַריין, איינמאָל יעדן חודש. ביי דער געלעגנהייט רופן מיר אַרויס אין אונזער זכרון אַלערליי ווערטלעך, וויצן און געשעענישן, וואָס זענען גערעדט געוואָרן אָדער האָבן פּאַסירט אין שטעטל. אַזוי אַרום האַלטן מיר אָן, ווייניקסטנס אין געדאַנק, אונזער נשמה׳דיק־גייסטיקן קאָנטאַקט מיט אונזער אומפאַרגעסלעך שטעטל, וואָס עקזיסטירט ליידער נישט מער.

סטאשעוו־ראקעווער / לאנדסמאנשאפט אין ארגענטינע

די ענגע משפחה־פארבונדנקייט ווי די פארצווייגטע עקאנאמיש־קולטורעלע באציאונגען, וואס זענען אנגע־האלטן געווארן אין דער אלטער היים צווישן די צוויי, איינע נעבן דער אנדערער, ליגנדיקע שטעטלעך, האבן ביי די סטאשעווער און ראקעווער לאנדסלייט אין בוענאס־איירעס פון תמיד אן געשאפן דאס געפיל ווי פון אפשטאמיקייט פון איין שטעטל. האבן טאקע אונזערע לאנדסלייט, ווען מען איינוואנדערונג קיין ארגענטינע ס׳האט זיך אנגעהויבן בערך אין יאר 1924, זיך באטראכט ווי אן איינהייטלעכע געזעלשאפטלעכע עדה און אויך אויפגעשטעלט, ווי ס׳איז צוזען פונעם קעפל, א בשותפות׳דיקן לאנדסמאנשאפטס־פאריין.

פארמעל איז אונזער לאנדסמאנשאפט געגרינדעט געווארן דעם 18־טן אויגוסט 1938. אבער דער געזעל־שאפטלעכער אומרו, וואס כאראקטעריזירט די אפשטא־מיקע פון די צוויי שטעטלעך, האט נאך א צייט פריער צוזאמענגעברענגט אונזערע לאנדסלייט — יעדעסמאל ביי א צווייטן אין וווינונג — כדי דורכצודיסקוטירן פראבלעמען פון דער אלטער היים, און בעת ס׳איז נייטיק געווען צו שיקן הילף אונזערע שטעטלשע קיין פוילן, אדער דערטיילן שטיצע אונזערע נויטבאדערפ־טיקע אויפן ארט.

ווענטלעך האט זיך אויך נאך דער גרינדונג פונעם פאריין נישט פיל געביטן. די צילן, וועלכע דער פאריין האט זיך געשטעלט, זענען געבליבן די זעלבע, אויף וועלכע ס׳איז געבויט געווען די פילאנטראפישע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט פון אונזערע לאנדסלייט אויך פריער. נישט מער — און דאס איז אוודאי פון גאר גרויסער וויכטיקייט — וואס די דאזיקע נוצלעכע ארבעט איז געווארן נישט נאר מער גערעגלט, ארגאני־זירט און פארברייטערט, נאר בעיקר באקומען איר לעגאלע באזיס פונעם כלל ארגאניזירטע אינעם פאריין, בעת פריער זענען די דאזיקע ארבעטן — אין א באגרענעצטער פארם — געטאן געווארן ספאראדיש און בלויז פון יחידים.

די ערשטע פאריינס־פארוואלטונג איז באשטאנען פון פאלגנדע לאנדסלייט: מאקס פאנטירער, מיכאל טשאפניק, משה וויטנבערג, מנשה טיגער, משה פינגער, לעאן דיזנהויז ע״ה, אלטערווילנער, ישראל פיינקוכן, לעאן גאלדהאר, מאקס וויינריב, ישראל ליפינא, אברהם אורימאוויטש, בערל אלבוס, שלום שפיגל, יאסל גרע־בער און וועלוועל וויטנבערג.

אינעם ערשטן יאר פון דער עקזיסטענץ פונעם פאריין איז, אחוץ די אפטע צוזאמענקונפטן, ביי וועלכע די לאנדסלייט האבן זיך געטראפן און אנגענעם פאר־בראכט, אויך געשאפן געווארן א ליי־קאסע, וואס האט דערטיילט הלוואות די איינגעזעסענע אויפן ארט. אבער איר עיקר אויפגאבע איז געווען צו שטיצן און העלפן די ניי־אנגעקומענע לאנדסלייט זיך איינצוארדענען און אהערברענגען זייערע פאמיליעס.

אין יאר 1939, פארן אויסברוך פונעם 2־טן וועלט־קריג, איז געקומען קיין ארגענטינע דער באוווסטער שרייבער מארק טורקאוו, וועלכער האט אדורכגעפירט א קאמפיין לטובת די ארויסגעטריבענע יידן פון דייטש־לאנד, וואלגערנדיק זיך אין זבאנשין — אין קיינעמס לאנד. אונזער לאנדסמאנשאפט האט זיך באטייליקט זער אקטיוו אין דער אקציע, זאמלענדיק א באדייטנדיקע סומע פארן דאזיקן צוועק.

אינעם גלויבן, אז דער קריג, וואס איז קורץ נאכדעם אויסגעבראכן, וועט זיך גיך ענדיקן האבן מיר צווישן אונזערע לאנדסלייט אדורכגעפירט א זאמלונג, כדי צו זיין פארבאריייט צו העלפן די עווענטועלע געליטענע.

בעת דער קנאפע 6 יאר אנהאלטנדיקער אכזריות־דיקער קריג האט זיך געענדיקט, און ס׳איז אונז קלאר געווארן דער טראגישער חורבן — דער גרעסטער אין דער יידישער פאלקס־געשיכטע! — האבן מיר זיך

ווער אירגון יוצאי סטאשוב וראקוב בארגנטינה — קאָמיטעט פון סטאַשעווער און ראַקעווער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע.

יושבים מימין — זיצן פון רעכטס: מרדכי פאַנטירער, בערל אַלבוס, יעקב קליינבערג, מאַניש לינקסמאַן, מיכאל טשאַפניק, ישראל ניסנפרוכט.

עומדים — שטייען: אברהם מרדכי אורימאָוויטש, מאיר לינקסמאַן, שמואל טאוב, מאיר אלבוס, ישראל גאָלדגרוב, שלמה זיל־בערשטיין, חיים בזלווא, מאיר ראַזנבוים, אליהו בער ווייסנבערג.

גלייך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך על־פי־רוב געראַטעוועט פון די מער־דערס הענט, אַרויסשיקנדיק די ערשטע הילף יעדן איינעם אינדיווידועל, ווי מיר האָבן זיי נאָר געקאָנט דערגרייכן.

מיר האָבן זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט, אין געלט ווי אין מלבושים, אין דער אַלגעמיינער יידישער הילפס־אַקציע, וואָס דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט אַדורכגעפירט פאַר די לעבן־געבלי־בענע פוילישע יידן. אין דערזעלבער צייט האָט אונזער פאַריין געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען — און דאָס איז אים אויך געלונגען — אַרויסצובאַקומען אַ געוויסע צאָל איינרייזע־דערלויבענישן און אַרויסשיקן צו אונ־זערע געראַטעוועטע לאַנדסלייט. אַ טייל פון אונזערע שטעטלשע האָט די דאָזיקע דערלויבענישן טאַקע אויס־גענוצט, געקומען אַהער, דערהאַלטן פון אונז די נייטיקע מיטלען זיך איינצואָרדענען — און געפונען זיך מיט אונז ביזן היינטיקן טאָג. דאַקעגן האָבן אַנדערע די

איינוואָנדערונגס־דערלויבענישן נישט רעאַליזירט, עולה זייענדיק, נאָכן אַנטשטיין פון דער מדינה, קיין ישראל. נאָך אַנדערע האָבן געזוכט וועגן זיך צו פאַראייניקן מיט זייערע פאַמיליעס אין אַנדערע לענדער.

בעת ס'איז אין 1947 פּראָקלאַמירט געוואָרן אין אַרגענטינע אַ ספּעציעלע אַקציע פאַר דער „הגנה" האָט זיך אויך אונזער פאַריין אין איר באַטייליקט, און זייט דער אַנטשטייאונג פון מדינת־ישראל נעמען מיר יאָר־יערלעך אַנטייל אינעם מגבית־קאַמפּיין — אינעם באַוווּסטזיין, אַז מיר פירן אויס אַן עלעמענטאַרע נאַציאָנאַל־מענטשלעכע פליכט. דערביי שטעלן מיר מיט גרויס סאַטיספאַקציע פעסט, אַז אַלע אונזערע שטעטלשע — סטאַשעווער ווי ראַקעווער — באַשטייערן זיך פרייוויליק, יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן, פאַר דער פאַרפעסטיקונג פון אונזער מדינה.

אין דער האָפענונג, אַז מיט דער ענדע פונעם קריג וועט זיך דאָס יידישע לעבן אין פוילן ווידער באַנייען, האָבן מיר זיך געגרייט צו העלפן אונזערע אייגענע מיט וואָס ס'וואָלט נאָר געווען מעגלעך. אָבער דער דאָזיקער אכזריות'דיקער נאַצי־קריג האָט גרונטלעך געביטן דעם אויסזען פון אייראָפּעאישן און איבערהויפּט פון פּוילישן יידנטום. ס'האָט זיך ליידער אַרויסגעוויזן, אַז גאָר ווינציקע זענען געבליבן וועמען צו העלפן. אין אונזער ווייטיק און טרויער אַזוי טיף און גרענעצלאָז, ווי טיף און גרענעצלאָז ס'איז דער יידן־חורבן, אויסגעפירט דורך די נאַצי־תלינים און זייערע מיטהעלפער — ביים שטילשווייגן פון אַ גאַנצער מענטשהייט! און אויף אונזער הימלשרייענדן פּראָטעסט. מאָנונג, צו דער אַזוי־גערופענער קולטור־וועלט פון 20־טן יאָרהונדערט: „פאַרוואָס ?!" „פאַרוואָס איז דאָס אונז געקומען ?!" —

איז די „וועלט״ טריב און שטום און די איינציקע דערקלערונג איז די טראַדיציאָנעלע תשובה פון דער הגדה: „בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו...״.

אונזער טיפער טרויער איבער די אומשולדיקע נישט־אויסגעלעבטע לעבנס קומט באַזונדערס צום אויסדרוק בעת די הזכרה־אַקאַדעמיעס, וועלכע אונזער פאַריין אָרדנט איין יעדעס יאָר, אין טאָג פון כ״ח חשון. דעמאָלט קומען מיר אַלע זיך צונויף, דערמאָנען און באַערן דעם אָנדענק פון אונזערע טייערסטע און נאָענטסטע — די אומשולדיקע קרבנות פון וועלט־רשעות.

צום סוף ווילן מיר נאָך אונטערשטרייכן, אַז דער קולמינאַציע־פּונקט פון אונזער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט איז די ענטוזיאַסטישע באַגייסטערונג, מיט וועלכער אונזערע לאַנדסלייט פייערן יאָר־יערלעך דעם חג־העצמאות פון דער מדינה. אינעם דאָזיקן טאָג, וואָס איז, אַגב, ביי אונז פאַררעכנט אַלס דער גרעסטער יום־טוב פון יאָר, פילן מיר זיך פאַראייניקט מיט די מדינה־בירגער און אירע פאַרטיידיקער און דריקן אויס דעם אויפריכטיקסטן ווונטש, אַז מיר און אונזערע קינדער זאָלן מיט דער צייט פערזענלעך זיך באַהעפטן מיט אונזערע ישראל־ברידער, כדי צוזאַמען בויען און פאַרזיכערן אונזער מדינה לעולם ועד.

און אָט איז די רשימה פון די לאַנדסלייט, וואָס געפינען זיך היינט אין פאַריינס־קאָמיטעט:

יעקב קליינבערג, מיכאל טשאַפּניק, מאַקס פּאַנטירער, שלמה זילבערשטיין, מאיר לינקסמאַן, מאַניש לינקסמאַן, שמואל טאוב, בערל אלבוס, מאיר אַלבוס, אברהם אורימאַוויטש, אלי בער וויטנבערג און ישראל גאָלדגרוב.

סטאַשעווער־ראַקעווער קאָמיטעט
אין אַרגענטינע

פיניע אייזנבערג און חיים וואַגנער סאַן־פּאַולאַ /

אונזער פאַריין אין סאַן־פּאַולאַ

לויט דער איניציאַטיוו פון אונזערע חברים: יעקב שטערנליכט, מלך מאַנדעל און חיים וואַגנער — איז, דעם 9־טן מערץ 1941, גערופן געוואָרן די ערשטע פאַרזאַמלונג פון סטאַשעווער לאַנדסלייט אין סאַן־פּאַולאַ. דער דעקלאַרירטער צוועק פון דער דאָזיקער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז געווען אַ בפירוש לאָקאַל־פילאַנטראָפּישער. דאָס האָט געמיינט: אויפשטעלן אַ פאַריין פון סטאַשעווער אָפּשטאַמיקע, כדי צו העלפן די פון אונזערע אָרטיקע לאַנדסלייט, וועלכע נייטיקן זיך אין וועלכער ס׳איז שטיצע, סיי צוליב קראַנקהייטן, סיי מחמת אַנדערע טעמים. דאָס איז געווען אַ צייט, ווען צווישן דער אָרטיקער סטאַשעווער קאָלאָניע זענען געווען אַ סך פאַלן, וואָס אָן אונזער וואַרעם־מענטשלעכער באַציאונג, באַגלייט פון ממשות׳דיקער הילף, אין דער פאָרם פון שטיצע אָדער אַנפּראָצענטיקע לאַנג־טערמיניקע הלוואות — וואָלטן די מענטשן צוזאַמענגעבראָכן, סיי פיזיש, סיי מאָראַליש.

צוערשט האָט זיך אונזער פאַריינס־טעטיקייט, אין הסכם מיטן גרינדונגס־צוועק, באַגרענעצט בלויז צו סטאַשעווער נויטבאַדערפטיקע. שפּעטער, צוזאַמען מיט די אכזריות׳דיק־געענדערטע באַדינגונגען אין דער אַלטער היים — האָט אונזער פאַריין באַשלאָסן אויסברייטערן זיין וויכטיקע טעטיקייט אין 2 ריכטונגען. ערשטנס, האָבן מיר אַריינגעצויגן אין אונזער הילפס־קרייז אויך מענטשן פון דער סטאַשעווער אומגעגנט. צווייטנס — און דאָס איז געווען דער עיקר — איז אונזער הויפּט־אויפמערקזאַמקייט געווידמעט געוואָרן אונזערע געראַטעוועטע לאַנדסלייט פון דער היטלעריאַדע־קאַטאַסטראָפע.

גלייך ווי מיר האָבן, דורך פראַנקרייך, באַקומען די ערשטע בריוו, אין וועלכע די געראַטעוועטע האָבן אַלאַרמירט וועגן זייער שווערער לאַגע און געבעטן דרינגענדיקע הילף — האָבן מיר באַלד גענומען אַדורכפירן אַ געלט־זאַמלונג און אַרויסשיקן פּעקלעך און

וועד אירגון יוצאי סטאשוב — פאַרוואַלטונג פון דער סטאַשעווער לאַנדסמאַנשאַפט

מימין לשמאל — פון רעכטס אויף לינקס: לייביש גליקליך, איטשע זשעזשאַק, פישל ראָזן, ידידיה ניסנצווייג, ווייס וואַגנער, פנחס אייזנבערג, איטשע מאָרגנשטערן, הערשל וואַסערציער, מנשה ערליכמאַן, מאיר פלודשניק.

מעדיקאַמענטן אין די ד. פ.־לאַגערן פון פראַנקרייך, דייטשלאַנד, שווייץ און אַנדערע לענדער, ווו אונזערע אומגליקלעכע שטאָטישע האָבן זיך דעמאָלט געפונען. מיר ווילן דאָ באַמערקן, אַז די דאָזיקע וויכטיקע הילפס־אַרבעט האָבן מיר אַדורכגעפירט אויף אייגענער האַנט, נאָך איידער מיר האָבן אַנגעבונדן ווען ס׳איז קאָנטאַקט מיט אונזערע לאַנדסלייט אין צפון־אַמעריקע. שפּעטער, ווען דער דאָזיקער קאָנטאַקט איז איינגעשטעלט געוואָרן, איז אונזער בשותפות׳דיק־אָרגאַניזירטע הילף באַשטאַנען אין אַרויסשיקן עטלעכע הונדערט דאָלער, אַ חוץ די רעגולערע לעבנסמיטל־פּאַקעטן און מעדיקאַמענטן. אינדערצייט האָבן מיר אויך רעזערווירט געוויסע געלט־פאָנדן אויפן פאַל, ווען אויך צו אונז, געענוי ווי אין אַנדערע לענדער — בעיקר ישראל — וועלן זיך אַ לאָז טאָן די מלחמה־פּליטים. איצט, נאָך יאָרן, קאָנען מיר מיט באַזונדערער סאַטיספאַקציע און שטאָלץ פעסטשטעלן, אַז מיר האָבן אונזער חוב כלפי אונזערע פליטים־לאַנדסלייט, וועלכע זענען נאָך דער מלחמה אַנגעקומען קיין בראַזיל, בשלמות אויסגעפירט. מיר האָבן נישט נאָר אונטערגענומען ביי די מאַכט־אָרגאַנען אַנטשפּרעכנדיקע שריט, כדי די מענטשן צו לעגאַליזירן, מיר האָבן אויך זיי דערטיילט הילף, כדי צו פאַרלייכטערן זייער איינאָרדענען זיך אין די נייע באַדינגונגען. אגב, די ערשטע לעבעדיקע עדות פון שטעטל, וואָס זענען אָהערגעקומען נאָכן חורבן, איז געווען די פאַמיליע בערלין, וועלכע מיר

אירגון יוצאי סטאשוב בסאן־פאולא — סטאשעווער לאנדסמאנשאפט אין סאן־פאולא

שורה א׳, עומדים מימין — ערשטע ריי, שטייען פון רעכטס: אסתר אייזנבערג, שרה שטיינבוים, שמואל שטיינבוים, אביש קראנגאלד, קלמן הענגלמרויב, אסתר הענגלמוויב, יחיאל בוכמאן, זעלדע זיסמאן, שלמה זיסמאן **ע״ה**, חיה זיסמאן, וועלוול וועגנער, נח זיסמאן (א חבר פון לעצטן), חיים מארגנשטערן.

שורה ב׳ — צווייטע ריי: פרוי **און** דוד וואלדמאן, א גאסט, משה שארפהארץ **ע״ה**, ציפע שארפהארץ, פרוי **און** אביש גאלדפלוס, חיה מאנדל (**פון מאנטעווידעא**). רחל זילבערבערג־נוסבוים, שרה טענענבוים־לאנצמאן, צירל נוסבוים־בוים, בריינדל באגוכוואל, גיטל רחל, מנשה ערליכמאן, גיטל ניסנצווייג, ידידיה ניסנצווייג, חיים וואגנער, שלמה וואלדמאן, שרה וואגנער־וואלדמאן, לאה וואגנער־שטיינבוים, מרדכי סאשעוויטש.

שורה ג׳, יושבים — דריטע ריי, זיצן: חנה נודעל, יצחק מארגנשטערן, פייגע לאה מארגנשטערן, רחל קראנגאלד, יחיאל קראנגאלד, מאיר אבנר קראנגאלד **ע״ה**, פרוי **און** יצחק שניפער, לייביש גליקליך, פישל רובין, מאיר פלוזשניק, אלימלך מאנדל, טעמע **און** אברהם איצקאוויטש.

שורה ד׳ — פערטע ריי: הערשל וואסערציער, פיניע אייזנבערג, חיה, אברהם קראקאוער, הערש דוד שטיין, יצחק זשעזשאק, קלמן נוסבוים, שמואל הערשקאוויטש, שלום בראנער.

האבן, זעלבסטפארשטענדלעך, הארציק אויפגענומען, זייענדיק גערירט ביז טרערן פונעם דאזיקן ערשטן צוזאמענטרעף מיט די מלחמה־קרבנות.

זאל דא פארצייכנט ווערן, אז אונזער פאריין איז געווען די ערשטע לאנדסמאנשאפט אין סאן־פאולא, וואס האט איינגעארדנט, אין אן עפנטלעכן גרויסן זאל, די ערשטע „יזכור״־אקאדעמיע. אגב, צו דער אקאדע־מיע האבן געשטראמט, אחוץ סטאשעווער לאנדסלייט, אויך הונדערטער יידן פון אנדערע מקומות, וועלכע האבן אויסגענוצט די דאזיקע, זיי געגעבענע מעגלעכ־קייט, צו פאראייניקן זיך אין טרויער, בציבור, מיט די אזוי־טראגיש־אומגעקומענע.

אויף אַ גרויסער מאַסן־פאַרזאַמלונג, גערופן אין יאָר 1947, האָט אונזער פאַריין פּראָקלאַמירט אַ גרעסערע זאַמעלאַקציע פאַר די לעבנגעבליבענע, וועלכע האָבן עולה געווען קיין ישראל. נאָך אַ פאַרשטענדיקונג מיט אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און ישראל האָבן מיר מיט געמיינזאַמע כוחות געלייגט דעם יסוד פאַר דער, אין ישראל, געגרינדעטער ליי־קאַסע, וואָס דערפילט אַן אומגעהויער־נוצלעכע אויפגאַבע ביים איינגלידערן די נייע עולים אין דער ישראל'דיקער ווירטשאַפט.

אַחוץ דער סאָציאַל־פילאַנטראָפּישער טעטיקייט, וואָס באַשטייט, ווי אויבנגעבראַכט, אין שיקן לעבנסמיטל־פּאַקעטן רעגולער קיין ישראל און די יאָר־יערלעכע אַדורכפירונג פון אַ קאַמפּיין לטובת דער ליי־קאַסע — האָבן מיר אויך געפּרוווט זיך פאַרנעמען מיט קולטור־אַרבעט. מיט באַדויער מוזן מיר פעסטשטעלן, אַז אויף דעם געביט זענען מיר לגמרי נכשל געוואָרן. ס'האָט זיך גלייך אַרויסגעוויזן, אַז די שאַרפע ווידעראַנאַנדן, וואָס דער דאָזיקער פּרוּוו האָט אַרויסגערופן — אַ פּועל־יוצא פון די אַפּט סתירות'דיקע אידייאישע צוגאַנגען — האָבן געשטעלט אין סכנה די עצם עקזיסטענץ פון אונזער פאַריין. כדי די דאָזיקע סכנה צו פאַרמיידן האָבן מיר זיך פּונעם דאָזיקן פּרוּוו גלייך צוריקגעצויגן און מיט פאַרטאָפּלטער ענערגיע זיך אַריינגעוואָרפן אין דער נוצלעכער, אַפּט, אומבאַדינגט נייטווענדיקער סאָציאַל־פילאַנטראָפּישער אַרבעט. אויף דעם געביט האָבן מיר אויפצווייזן ווּכטיקע דערפאָלגן. צווישן אַנדערן, קומט דאָס צום אויסדרוק אין דער היפּש־פאַרגרעסערטער צאָל מיטגלידער, וואָס אונזער פאַריין ציילט היינטיקן טאָג. פון 40 חברים ביי אונזער אַנטשטיין — האָבן מיר שוין דערגרייכט 160 רעגיסטרירטע מיטגלידער, וועלכע פירן אויס, יעדער לויט זיינע כוחות, די אויף אים אַרויפגעלייגטע פליכטן. און די לעצטע זענען נישט קיין בטל בששים'דיקע. אַחוץ די אויבנדערמאַנטע לעבנסמיטל־פּאַקעטן און דעם יערלעכן קאַמפּיין פאַר ישראל, וואָס מיר פירן שוין אָנגב אַן איבעררייס זינט 1949, — דערטיילן מיר אַנפּראָצענטיקע הלוואות פאַר אָרטיקע נצרכים און שטיצן אויך 2 לאַנדסלייט מיט אַ סטאַבילן, חודש'לעכן געהאַלט.

אויך האָבן מיר, אין פאַרלויף פון דער צייט, אויפגענומען פאַרשידענע סטאַשעווער געסט פון אַמעריקע, ישראל, פראַנקרייך, אַרגענטינע, מאָנטעווידעאָ און אַנד. מיר אָרדענען אויך איין, יעדעס יאָר, אַ „יזכור"־אָוונט, בעת וועלכן מיר פאַראייניקן זיך אין זכרון מיט אונזער פאַרשניטענער קהילה, און פאַרשטאַרקן אַזוי אַרום אונזער נשמה'דיקע פאַרבינדונג מיט אונזערע סטאַשעווער אין גאָר דער וועלט.

אַ באַזונדערס ווּכטיקע אַרבעט האָבן מיר אויסגעפירט בעת ס'האָט אונז באַזוכט ח' סאשעוויטש אין די ענינים פון „יזכור"־בוך. אונזער אַקטיווע מיטאַרבעט מיט חבר סאַסעוויטש האָט פאַרזיכערט דעם דערפאָלג פון דער אַזוי־ווּכטיקער אַקציע. מיר האָבן אים אויך איינגעאָרדנט אַ הערציקן געזעגענונגס־באַנקעט אין אַ גרויסן זאַל, ביי דער אַנוועזנהייט פון אַלע אונזערע חברים. ס'איז אויך אמת, צום באַדויער, אַז נישט איינמאָל זענען מיר געשטעלט געוואָרן פאַר ערנסטע שוועריקייטן און בכוונה'דיקע שטרויכלונגען. אָבער אַ דאַנק דער עקשנות און אויפריכטיקער איבערגעגעבנקייט פון עטלעכע חברים, זעצן מיר פאָר אונזער נוצלעכע, געזעלשאַפטלעך־פילאַנטראָפּישע אַרבעט ביזן היינטיקן טאָג און האָפן ממשיך זיין אַזוי לאַנג, ביז — „יחדל אביון מקרב הארץ".

מ. סאשעוויטש / סטאשעווער איבער דער וועלט

איך ווייס נישט גענוי וויפל יידן ס'זענען געווען אין סטאשעוו. נאר פארנדיק איבער דער וועלט און קומענדיק זיך צוזאמען מיט סטאשעווער לאנדסלייט דאכט זיך אייך, אז סטאשעוו איז געווען גאר־גאר א גרויסע שטאט, מיט פיל טויזנטער יידן.

אין טאראנטע, קאנאדע, האבן מיר פון 2 ביז 3 הונדערט סטאשעווער משפחות מיט א גרויסן פאריין, וועלכער רופט זיך „סטאשעווער יונג מען סאסייטי". און כאטש ער רופט זיך „יונג מען" זענען דארטן פאראן פיל מיטגלידער, עלטערע לאנדסלייט, וואס האבן א גרויסן טייל פון זייער לעבן פארבראכט אין סטאשעוו, און א טייל פון זיי האט זיך שוין באוויזן גוט איינצוארדענען און אפילו אנזאמלען גרויסע פארמעגנס.

אבער וועגן טאראנטע דארף מען זיי געבן קרעדיט. זיי האבן באוויזן אריינצונעמען אין די סטאשעווער פאריינען אלע לאנדסלייט, ארעם און רייך, אזעלכע, וואס האבן שוין מיט פיל יארן פארלאזן סטאשעוו און אויך אזעלכע, וואס זענען ערשט אהין געקומען נאך דעם היטלער־פעריאד.

בעת מיין באזוך דארטן איז דער פרעזידענט פון די „יונג מען" געווען יוסף בלום, איינער פון די בעסט־איינגעארדנטע, וועלכער געפינט זיך שוין אין טאראנטע לאנגע יארן, בעת דער סעקרעטער איז געווען שמחה ראטנבערג, וועלכער איז ערשט נישט לאנג געקומען פון ישראל.

ס'איז אויך פאראן א סטאשעווער „יונג ליידיס", וווּ די פרויען האבן זייער באזונדערע ארגאניזאציע און אויך א סטאשעווער שול, וווּ מען דאוונט נישט נאר שבת און יום־טוב נאר אויך יעדן טאג אין יאר. און ס'איז זייער גוט וואס אלע דריי ארגאניזאציעס קאאפע־רירן איינע מיט דער אנדערער און ארבעטן פיל מאל צוזאמען, פירן דורך יעדעס יאר א גרויסן באנקעט (מסיבה), אויף וועלכן ס'טרעפן זיך צווישן דריי און פיר הונדערט סטאשעווער און שאפן ביז פיר טויזנט דאלער פאר הילף צו לאנדסלייט, שיקן יעדעס יאר א גרעסערע סומע צו דער ליי־קאסע אין ישראל, העלפן אויך נויטבאדערפטיקע יחידים אין ישראל, שיקן הונדערטער שפייז־פעקלעך יעדעס יאר פאר פסח, און העלפן לאנדסלייט אויפן ארט אויב זיי נייטיקן זיך אין דעם.

טאראנטע האט אויך אויף א פיינעם אופן געהאלפן דעם סטאשעווער „יזכור"־בוך, מיטן שאפן העכער 2 טויזנט דאלער צו העלפן ארויסגעבן דאס בוך.

וויל איך ביי דער געלעגנהייט באדאנקען זיי, פאר זייער ווארעמער באציאונג און קאאפעראציע אין מיין קליינעם קאמפיין פאר דעם דאזיקן וויכטיקן ענין. בספעציעל וויל איך דאנקען דעם דעמאלטיקן פרעזידענט יוסף בלום, נפתלי פרידמאן, קלמן בערגער און אנדערע. זייער לוין איז דאס אויפשטעלן אט דעם וויכטיקן מאנומענט פאר אונזער אומגעבראכטן, דורך די היטלער רוצחים, שטעטל סטאשעוו.

שיקאגא — אין שיקאגא געפונען זיך בערך 150 סטאשעווער משפחות. דער סטאשעווער „אינדעפענדענט אינטערשטיצונג פאריין" איז געגרינדעט געווארן מיט ארום 50 יאר צוריק דורך א סטאשעווער מיטן נאמען בעני ברענדזעל, וועלכער איז געשטאנען און שטייט עד היום ביי דער ארבעט פון פאריין. בעני ברענדזעל איז אויך געווען איינער פון די מיטגרינדערס פון דער „אמאלגעמייטעד קלאטהינג ווארקערס יוניאן" און איז געווען און איז נאך איינער פון אירע שטארקע זיילן.

בעני ברענדזעל האט געהאלפן צענטליקער לאנדס־לייט, אריינגעמענדיק זיי אין דער שניידער־יוניאן און געבנדיק זיי ארבעט אין די שניידער־שעפער. איינער פון זיינע זין איז איצט דער קאסירער פון דער גרויסער שניידער־יוניאן פון אמעריקע, און דער צווייטער — אן אנגעזעענער אדוואקאט, וואס האט נישט פארגעסן, אז ער איז געבוירן און טיילווייז דערצויגן אין סטאשעוו.

דער סעקרעטער פון דעם סטאשעווער פאריין איז איצט דער אומדערמידלעכער סעם פרידמאן און דער פארזיצער — יהושע דיזנהויז.* דער סטאשעווער פא־ריין מיט דעם פרויען־פאריין „סטאשעווער ליידיס עקזי־

* אין דער צווישנצייט איז דיזנהויז געשטארבן (— רעד.).

אירגון יוצאי סטאשוב בשיקאגו — סטאַשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין שיקאַגאָ.

שורה א׳, יושבים מימין — ערשטע ריי, זיצן פון רעכטס: מר. און מרס. גלאזמאַן, **מר.** גאָלד, **ע״ה, מרס.** גאָלד, **מרס.** סאָשעוויטש, היימי דיזנהויז **ע״ה,** הערשלד ברענזל, סאהל פענטער.

שורה ב׳ — צווייטע ריי: סעם פעלדבערג, סעם ראָזן, דוד טשערוואָני, יהודית טשערוואָני, מרס. ברענזל, לאה דיזנהויז, לייטשע פרידמאַן, יהושוע דיזנהויז **ע״ה.**

שורה ג׳ — דריטע ריי: סעם בראָמבערג, סעם פען, **מרס.** פארשטייער, **מרס.** קייץ, **מרס.** אַפּלבוים, **מר.** אַפּלבוים, **מרס.** קאָהן, העלען וואַגנער, ראָזע סינגער.

שורה ד׳, עומדים — פערטע ריי, שטייען: סעם פרידמאַן, אליהו רייפער, **מרס.** רייפער, **מרס.** פען, סאהל פאָרשטייער, **מר.** ראָזן, בלענטש קאַרסן **ע״ה,** פיליפ קאַרסן, דזשעק וואַגנער, היימי פענטער, **מר.** קאָהן, מאָריס ברענזל, סעם העלפאַנד, נחמיה סאָשעוויטש, **מרס.** בראָמבערג.

לערי״, אָנגעפירט פון לייטשע פרידמאן, **האָבן געשאַפן צענטליקער טויזנטער דאָלאַרן צו העלפן נויטליידנדע אין סטאַשעוו. אויך האָבן זיי געהאָלפן ניי־אָריינגעקומענע עמיגראַנטן אין אַמעריקע נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה. צוזאַמען מיט די טאָראָנטער און ניו־יאָרקער לאַנדסלייט האָבן זיי אויך געגרינדעט די ליי־קאַסע אין ישראל.**

אין שיקאַגאָ איז אויך געווען אַ סטאַשעווער שול פאַר פיל יאָרן. און ווען די געגנט האָט זיך געביטן און ס'זענען מער נישט געווען קיין מתפללים, האָבן זיי די שול פאַרקויפט און פאַר דעם גרעסטן טייל פון דעם געלט געקויפט אַן אולם (אַ זאַל) **פאַר די סטאַשעווער אין תל־אביב.**

די לעצטע טראַסטיס פון דער שול זענען שמואל העלפאַנד, ריי, און אליעזר ראזנער. **דער סטאַשעווער פאַריין אין שיקאַגאָ איז לעצטנס אָפּגעשוואַכט געוואָרן. די עלטערע לאַנדסלייט זענען ווייניקער טעטיק, בעת די יונגע האָבן מיט דעם פאַריין כמעט קיין שייכות נישט. אָבער דאָך טוט נאָך דער פאַריין אַביסל אַרבעט. זיי באַזיצן אַן אייגענעם בית־עולם, באַטייליקן זיך אין פאַרשידענע נאַציאָנאַלע קאַמפּיינס און האָבן אויך באַדייטנד געהאָלפן אין דעם „יזכור״־בוך.**

יהושע דיזנהויז ז״ל

פֿון זיין פֿריסטער יוגנט אָן איז יהושע דיזנהויז געווען אומצוטייסבאַר־פֿאַרבונדן מיט ציוניסטישער טעטיקייט. צי איז דאָס געווען אין דער אַלטער היים, אין סטאַשעוו, ווו ר׳איז שוין צו 12 יאָר געווען אַ מדריך אין „השומר־הצעיר״, צי אינעם נייעם קובאַ, וווהין ר׳האָט שפּעטער אימיגרירט און געווען איינער פֿון די גרינדער פֿון אָרטיקן יידישן צענטער, צי גאָר אין שיקאַגאָ, ווו ר׳האָט זיך נאָכדעם באַזעצט, אָנשליסנדיק זיך גלייך אינעם יידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַר־באַנד, פּועלי־ציון. אומעטום, און במשך פֿון זיין גאַנצן לעבנס־דויער, איז ער געבליבן טריי זיין ציוניסטישן אידעאַל, זייענדיק אַקטיוו אַריינגעטאָן אין דער קאָנ־קרעטער ציוניסטישער אויפֿקלערונגס־און הילפֿס־אַר־בעט — ווו און ווען ר׳האָט נאָר געקאָנט נוצלעך זיין.

טראָץ זיין שוואַכן און ערנסטן געזונט־צושטאַנד האָט ער, אין לעצטן יאָר, אונטערגענומען די פֿאַר אים שווערע רייזע צו באַזוכן ישראל — מיט דער בפֿירוש׳ער כוונה — ווי אַן ערלעך־דענקנדיקער מענטש — צו פֿאַרזוכן קאָנקרעטיזירן זיינע פּלענער צו באַזעצן זיך אין לאַנד.

גרויס איז געווען זיין געפֿרײדקייט פֿון יעדער דער־גרייכונג, וואָס ר׳האָט דאָ אָנגעטראָפֿן. ער האָט זיך ממש געפֿרייט, ווי אַ קליין קינד, מיט יעדער קלייני־קייט — זייענדיק מסיח־דעת און מבטל מאַכנדיק אַלץ, וואָס האָט ביי אים נישט נושא־חן געווען.

דאָס איז געווען די באַציאונג פֿון אַ פֿאַרליבטן, וואָס איז געווען געצווונגען יאָרן־לאַנג צו חלומ׳ען וועגן זיין ליבעס־אָביעקט פֿון דערווייטנס, וועלכער האָט נישט געזען, אָדער נישט געוואָלט זען, די פֿעלערן, וואָס אַ זייטיקער, אומפּאַראינטערעסירטער, וואָלט דאָ און דאָרט געפֿונען.

ליידער האָט זיין שוואַך האַרץ נישט אויסגעהאַלטן דעם אָנשטרענג און די אָנהויבונג פֿון איינדרוקן און געפֿילן פֿון אַלעם און אַלץ, וואָס ר׳האָט דאָ געזען.

יהושע איז דאָ קראַנק געוואָרן און איז דעם 11־טן מאַי, 1962, אין עלטער פֿון 58 יאָר, געשטאָרבן אין תל־אביב.

כבוד זיין אָנדענק!

ניו־יאָרק — געווען אַ גאָר גרויסער סטאַשעווער פֿאַריין אין ניו־יאָרק, אין וועמעס שפּיץ ס׳איז געשטאַנען דער ערשט־פֿאַרשטאָרבענער הערשל בלום ז״ל. צוליב די זעלבע סיבות ווי אין שיקאַגאָ און אַנדערע מקומות איז אויך דער אָרטיקער פֿאַריין שטאַרק אָפּגע־שוואַכט געוואָרן. און ס׳איז באמת אַ שאָד, וואָס צווישן די הונדערטער סטאַשעווער משפּחות, יונג און אַלט, געפֿינען זיך נישט אין ניו־יאָרק אַ צאָל לאַנדסלייט, וועלכע זאָלן שטאַרקן דעם פֿאַריין און ווייטער פֿאַרזעצן די הומאַניטאַרע אַרבעט פֿון זייערע פֿריערדיקע פֿירער, דורך הילף פֿאַר נויטבאַדערפֿטיקע לאַנדסלייט, אָרטיקע ווי פֿון אַנדערע לענדער. אפֿשר וועט דער „יזכור״־בוך, אין וועלכן ישראל׳דיקע סטאַשעווער האָבן אַריינגע־לייגט אַזויפֿיל מי און אַרבעט, דינען ווי אַ סטימול פֿאַר פֿאַרזעצן און פֿאַרשטאַרקן דעם סטאַשעווער פֿאַריין אויך אין ניו־יאָרק.

דער ניו־יאָרקער פֿאַריין האָט פֿונדעסטוועגן צוגע־שיקט 1000 דאָלער פֿאַר דעם „יזכור״־בוך. אויך האָבן איינצלנע יחידים געהאָלפֿן כפֿי יכולתם.

פֿאַראַן אויך אַ סטאַשעווער פֿאַריין אין פֿילאַדעלפֿיע,

First Stashover Pr. Y.M.B.A. New-York.

וועלכער האָט אַריינגעצויגן די יוגנט, סטאַשעווער זין און איידעמס. לײדער האָבן זיי נישט קיין פאַרבינדונג מיט סטאַשעווער אין אַנדערע שטעט און לענדער און זייער אַרבעט איז אונז כמעט נישט באַקאַנט.

פאַראַן אַ שטאַרקע גרופּע סטאַשעווער אין לאָס־אַנזשעלעס, וועלכע ווערט אָנגעפירט פון די ברידער ערליך, וויקטאָר און רובי, ווי אויך פון יעקב בעקער און שלמה קוואַלוואַסער און פון חברה בעטי אדעל, די טאָכטער פון פייגע די מילך־טרעגערין. די לעצטע רופן פאַרזאַמלונגען פון צייט צו צייט, שיקן הילף צו דער לייַ־קאַסע אין ישראל, האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אַרבעט פאַר דעם „יזכור“־בוך, און טוען אַלץ, וואָס איז אין זייער כוח, פאַר סטאַשעווער אין זייער שטאָט.

פאַראַן אויך איינצלנע סטאַשעווער, צוזייט און צו־שפּרייט אין קלענערע שטעט אין אַמעריקע און קאַנאַדע. אַ טייל זענען שטאַרק רייך געוואָרן און ווילן פאַרגעסן זייער שטעטל סטאַשעוו. בעת אַנדערע ווען מען קומט צו זיי און מען דערמאָנט זיי זייער פאַרגאַנגנהייט, בעטנדיק עפּעס פאַר אַ סטאַשעווער אַקציע, טוען זיי דאָס מיט פאַרגעניגן.

עד כאן אַמעריקע און קאַנאַדע.

איצט לאָמיר „אַריבערפאָרן“ אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער. און מיר האָבן זיך גאָרנישט צו שעמען מיט אונזערע דאָרטיקע לאַנדסלייט.

אירגון יוצאי סטאַשׁיב באורוגוואי — סטאַשעווער לאַנדסמאַנשאַפט אין אורוגוואי.

שורה א׳, יושבים מימין — ערשטע ריי, זיצן פון רעכטס: הדס לאָווטשיק, בינה ראָזנשטאָק, שמחה און שרה׳לע ווילנער, פייגע ראָז,בוים, חנה׳לע גאָלדפלוס (מאַנזעק), איר שוועסטער פון אַמעריקע, מאַלע וואַסערציער.

שורה ב׳ עומדים — צווייטע ריי, שטייען: מרדכי סאַשעוויטש, מאיר ווייסוואָל, עלווירא ראָזנטרויב, יחיאל אהרן וואַלמאַן, יוד ראָזנבערג, שרה ריינשטיין, צעלוווניצקא לידיא, סאלאמאן וואָס, בנציון ריינשטיין, שלום מאנדעל.

שורה ג׳ — דריטע ריי: אַדאָלף לובניצקי, יחיאל ראָזנטרויב, שלמה פידלמאַן, יצחק לטוואָקאָוויטש, קלמן וואַסערציער, מלך וואַסערציער, קלמן לעוואָוויטש, שלמה בוים־ראָזנבוים, ישעיה לאָווטשיק, עטל וואַגנער־ריינשטיין.

דאָס ערשטע לאַנד איז בראַזיל. אין סאַן־פּאולא געפינען זיך אַ 75 סטאַשעווער משפחות, פון אַרויפגע־אַרבעטע, וועלכע האָבן אויפגעשטעלט אַ גאַנץ נישט־קשה׳דיקן פאַרייך. זיי אָרגאַניזירן קאַמפּיינס יעדעס יאָר פאַר דער ליי־קאַסע אין ישראל, העלפן לאַנדסלייט, וואָס נייטיקן זיך אין הילף אויפן פּלאַץ, האָבן זיך זייער פיין באַטייליקט אין דעם קאַמפּיין פאַרן „יזכור־בוך און האַלטן אָן אַ קאָנטאַקט איינער מיטן צווייטן. די דאָר־טיקע פאַריין פירער זענען היים וואַגנער, אייזנבערג און אַנדערע.

דאַן קומט אַרגענטינע, בוענאָס־איירעס. אויך דאָרט איז פאַראַן אַרום 75 סטאַשעווער משפחות און האָבן אַ גאַר שטאַרקן פאַרייך, העלפן זייער פיל זייערע לאַנדס־לייט אויפן אָרט און אָריינגעקומענע סטאַשעווער. ביז איצט האָבן זיי ווייניק געטאָן פאַר לאַנדסלייט אין אַנדערע לענדער. אָבער נאָכדעם ווי מען האָט דאָרטן אַדורכגעפירט אַ גאַר דערפאָלגרייכן קאַמפּיין פאַר דעם „יזכור־בוך, אין וועלכן די לאַנדסלייט האָבן זיך זייער שיין באַטייליקט. איז דאָרטן, טראָץ דער ביליקער אַרטיקער וואַלוטע, געשאַפן געוואָרן העכער 1000 דאָלער.

לעצטנס האָבן זיי צוגעשיקט אַ סומע געלט פאַר

דער לייד־קאַסע אין ישראל, און מיר האָפן, אַז מיטן דערשיינען פון דעם „יזכור״־בוך וועט זייער טעטיקייט נאָך מער פאַרשטאַרקט ווערן.

דאָס לעצטע לענדל אויפן דרום־אַמעריקאַנישן קאָנ־טינענט, וואָס איך וויל דערמאָנען, איז אורוגוויי, מאָנטעווידעאָ. אין מאָנטעווידעאָ איז פאַראַן אַרום 35 ביז 40 סטאַשעווער משפחות. פילמאָל זענען דאָרט געמאַכט געוואָרן פרווון צו אָרגאַניזירן אַ סטאַשעווער פאַריין. לײדער איז דאָס נישט געלונגען צוליב דער גרויסער פאַרטייאישער צוטיילונג אויף לינקע און רעכטע. ס'איז באמת אַ גרויסער שאָד, אַפילו פאַר־דריסלעך, וואָס מען קאָן נישט פאַרגעסן דאָס ענג־פאַרטייאישע, אַפילו ווען מען קומט זיך צוזאַמען וועגן אַזאַ אַלגעמיינעם ענין, ווי דאָס איז דער סטאַשעווער „יזכור״־בוך, וואָס האָט מיט קיין פאַרטייען לחלוטין גאָר נישט צו טאָן. פונדעסטוועגן איז דעם שרייבער פון די שורות געלונגען צוזאַמענצורופן אַ פאַרזאַמלונג, צו נעמען אַ בילד פון די סטאַשעווער און צו מאַכן אַ קליינעם קאַמפיין פאַר דעם „יזכור״־בוך, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט אַרום 15 מענטשן. וואָלטן זיי געהאַט אַ פאַריין און פאַרגעסן די פאַרטייען, בעת ס'האנדלט זיך וועגן לאַנדסלייט, וואָלטן זיי פיל געקאָנט אויפטאָן.

און אחרון אחרון חביב — פאַריז.

פאַריז איז געווען מיין ערשטע סטאַנציע אויפן וועג פון ישראל צו די אַמעריקעס. און כאָטש זיי זענען אַ קליינע גרופּע מענטשן, אינגאַנצן אַ 10 משפחות, האָבן זיי מיר, מיט זייער וואַרעמקייט, געגעבן מוט ווייטער ממשיך צוזיין און אָנפירן דעם דערפאָלגרייכן קאַמפיין פאַרן „יזכור״־בוך.

אין צוויי טעג איז מיר געלונגען זיי צוזאַמענצורופן און שאַפן אַרום 6 הונדערט ישראל'דיקע פונט, וואָס איז דעמאָלט געווען כמעט 100 טויזנט פראַנצויזישע פראַנק. אָבער נישט דאָס געלט איז דער עיקר, נאָר זייער חבר'ישאַפט און וואַרעמקייט, מיט וועלכע זיי האָבן מיך אויפגענומען. וויל איך טאַקע זיי באַדאַנקען און דערמאָנען אַ פּאָר נעמען: ברידער בוכמאַן, פריינט בידלאָווסקי, מאיר דיזנהויז און אַנדערע. זאָלן זייערע הענט געשטאַרקט זיין און ווייטער פאָרזעצן אין זעלבן נוסח.

אויפסלעצט וויל איך איבערשיקן מיין דאַנק אַלע לאַנדסלייט און חברים, איבעראַל ווו כ'האָב באַזוכט, וועלכע האָבן מיר געהאָלפן אין די זאַמלונגען פאַר דעם „יזכור״־בוך, כדי אויפצושטעלן אָט־אָ־דעם וויכטיקן און אייביקן מאָנומענט פאַר אונזער אומגליקלעך אומ־געקומענעם געבורט־שטעטל, סטאַשעוו.

להופעת הספר / יואל פישוף חדרה

אליכם ידידי, יוצאי סטאשוב, מופנים דברים אלה! אל תאשימוני ברגשנות, משוכנע אנוכי, כי גם אתם, כמוני, תתרגשו בדפדפכם בספר.

רעיון הוצאת ספר „יזכור", שיקפל בתוכו את ההיסטוריה, רבת־השנים, של סטאַשוב קהילתנו, צץ ועלה עוד מאז הופיעו העולים הראשונים — ניצולי השואה. אך אז היה זה חלום רחוק, שאף ראשיתו טרם ראינו. ואם הגיע הזמן והחלום התגשם — השמחה מתפרצת מאיליה. שמחה זו, אומנם, מהולה ביגון וכאב על עצם הצורך בספרים מסוג זה, ועל הגורל האכזרי שפקד את כל אלה, שספרות זו מספרת עליהם.

לא רק עוני, דחקות וצער היתה מנת חלקנו בביתנו הישן שנשרף. מתוכם אף פרצו להבות אש, שהפיצו אור וחום לפעילות רוחנית, אנושית ויהודית, להקמת מוסדות חינוך ותרבות, מוסדות גמל ועזרה הדדית, אשר הספר מעלה את זכרם.

הספר גם משמש כתב־אשמה חריף כלפי כל אלה, אשר בידיהם הטמאות גידעו עץ רב־ענפים זה ועקרו אותו על שורשיו.

רוצה אני, בשמכם ובשמי, להביע הוקרה וחיבה לכל אלה אשר עסקו במלאכת־קודש זו: לחברי וועדת הספר ולעורך, אשר במסירותם ללא גבול ובסבלנותם רבת־השנים, ידעו ללקט גרעין לגרעין עדי־הצמיחם יצירה רבת־חן זו.

ואם יימצאו בספר ליקויים או טעויות — נקבלם באהבה, כהוכחה להערצתנו את כל אלה, אשר נטלו על עצמם חובה קדושה זו ועמדו בהתחייבותם בכבוד.

צום דערשיינען פון ספר

צו אייך, מיינע סטאַשעווער פריינט, זענען די דאָזיקע ווערטער געווענדט!

באַשולדיקט מיך נישט אין סענטימענטאַליזם. כ'בין איבערצייגט, אַז אויך איר, ווי איך, וועט זיין גערירט בלעטערנדיק אין ספר.

דער געדאַנק פון אַרויסגעבן אַ „יזכור"־בוך, וואָס זאָל אַנטהאַלטן די פיל־יאָריקע געשיכטע פון אונזער סטאַשעווער קהילה, איז אויפגעשוואומען באַלד ווי ס'זענען אָנגעקומען די ערשטע עולים — די געראַטעוועטע פון דער שואה. אָבער דעמאָלט איז דאָס געווען אַ ווייטער חלום, וועמעס אָנפאַנג מיר האָבן צומאָל נאָכנישט געזען. און אַז ס'איז געקומען די צייט און דער חלום איז פאַרווירקלעכט געוואָרן — רייסט זיך די פרייד אַרויס אַליין. די דאָזיקע פרייד איז ליידער אויסגעמישט מיט טרויער און ווייטיק איבער דעם עצם באַדאַרף אין ספרים פון דעם מין און דעם אכזריות'דיקן גורל פון די, איבער וועלכע ס'ווערט דערציילט אין דער דאָזיקער ליטעראַטור.

נישט נאָר נויט און צער איז געווען אונזער גורל אין דער אַלטער פאַרברענטער היים. דורך זיי האָבן זיך אויך אַרויסגעריסן פלאַמיקע פייערן, וואָס האָבן פאַרשפּרייט ליכט און וואַרעמקייט פאַר מענטשלעכער און יידישער גייסטיקער שאַפונג, פאַר אויפשטעלן קולטור־, דערציאונגס־ און פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, וועלכע דער דאָזיקער ספר ברענגט אַרויס אין זכרון.

דער ספר דינט אויך ווי אַ שאַרפער באַשולדיקונגס־אַקט קעגן די אַלע, וועלכע האָבן מיט זייערע שמוציקע הענט אויסגעריסן מיטן וואָרצל דעם דאָזיקן פול־פאַרצווייגטן בוים.

אין אייער און אין מיין נאָמען וויל'ך אויסדריקן פאַרערונג און ליבע צו אַלע, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט: צו די מיטגלידער פון בוך־קאָמיטעט און צום רעדאַקטאָר, וועלכע האָבן מיט גרענעצלאָזער איבערגעגעבנקייט און געדולד יאָרן־לאַנג, געקליבן אַ קערנדל צו אַ קערנדל ביז זיי האָבן אויפגעשטעלט די דאָזיקע פול־באַ'חנ'טע שאַפונג. און אויב ס'וועלן זיך אין ספר געפינען פעלערן אָדער טעותים — וועלן מיר זיי אָננעמען באהבה, אַלס אויסדרוק פון באַוווּנדערונג פאַר די, וואָס האָבן אויף זיך גענומען די דאָזיקע הייליקע פליכט און זי אויסגעפירט מיט כבוד.

א. אוליך / בברכת שהחיינו...

בהיפסק סטאשוב עיירתנו, עם הימחקה מעל פני־האדמה לבלתי־שוב, לשמש מושג גיאוגראפי, היה זה מן־הדין, שחייה התוססים של העיירה בכל תחומי הפעולה האפשריים, הרוחניים כחומריים, החברתיים כתרבותיים והדתיים כחילוניים, מאבקה הנואש והמתמיד בסביבה הזרה, העוינת לרוב, סיכוי התקוות להמשך טוב ואף מכובד יותר, בין במקום ובין בשינוי מקום, וכן פירפורי גסיסתה על מעוניה וקדושיה, ימצאו את תיקונם, — ולאלתר! — בתחום ההיסטורי.

ויובן:

לא רק לשם העלאת זכרונות בלתי־מחייבים היה צורך בטראנספורמציה זו לתחום ההיסטורי. אף לא רק לשם מתן כורקן לרגשות הכאב והבושה, עקב אותו מעשה־נבלה נאצי, שבוצע נגד אומה שלמה באכזריות ובפרמדיטאציה כה שטנית קבל כל העולם „הנאור", — עם כל חשיבותם של הדברים לכשעצמם — אלא, בעיקר, לשם עיון והבנה נוקבים ומעמיקים במאורעות ההיסטוריים, — החד־משמעיים במהיתם הפנימית — שהתרחשו לנגד עינינו, ולשם הסקת מסקנות, הנובעות מלקח מאורעות הימים ההם.

וייאמר בכל גילוי־הלב:

אותו פרק זמן שבין רשות לרשות, היינו: תקופת בין־הערביים, שבין מחיקת עדת סטאשוב מעל פני האדמה, מחד, לבין סיום הקמתה של מצבה נאה והולמת זו לזכרה, מאידך, פרק זמן זה הפך בשבילנו למקור של צער וכאב, של נקיפת מצפון בלתי־פוסקת, על אי־יכולתנו, בגלל מאה טעמים וטעם, — וכולם מוצדקים, ורובם אף בלתי־תלויים בנו — להשתיל סטאשוב יקרה זו בתחום ההיסטורי, מוקדם ככל האפשר — כפי שעלה במחשבה תחילה.

לכן לא ייפלא, שעם כתיבת הדברים האלה, עם הגיעה לקיצה, — חרף כל הקשיים והתלבטויות אין־סוף — תקופת בין־הערביים ואיתה: אותו מתח נפשי עצום של שלוש־ארבע השנים האחרונות, תקופת הכנתו והכשרתו של החומר לקראת המשימה הקדושה והגשמתה הלכה למעשה — נשמנו לרווחה. והמעמסה הכבדה, תוך מועקה נפשית מדכאת שנתלוותה אליה, פינתה את מקומה לאנחת סיפוק על שזכינו סוף־סוף להקמת גל־העד ולהנצחת זכר יקירינו, שיד זדונית, — שלא מעלמא הדין — הכריתה אותם מארץ החיים.

הבה נברך, איפוא, כמקובל בישראל, ברכת שהחיינו... על סיומו של פרי־עמלנו זה, — הספר — המונח לפנינו בכל היקפו והדרו המרשימים!

הערות מספר לתוכן הספר:

1. הערות לטכסט, במידה וישנן, נקבעו בסופו של כל עמוד, אליו מתייחסות ההערות. יוצאות מן הכלל אלה, המתייחסות לסקירה ההיסטורית של ד"ר נ. מ. גלבר, שנקבעו בסופה של הסקירה הנ"ל בעברית, עמ' 35. חריגה זו מן הכלל נעשתה לנוחיותו של המעיין בתרגום יידיש של סקירה זו. אלמלי נהגנו גם במקרה זה בדומה לעקרון הנהוג בכל הספר, היה הקורא ביידיש נאלץ לחפש את ההערות כל פעם בעמוד אחר. הרי לא היה טעם לחזור על ההערות פעמיים, בעברית וביידיש גם יחד!

2. מאמר נ. שמן על הרב גרובארד ז"ל, עמ' 111, הופיע בשעתו ב־„יובליי־בוך ת"ת „עץ־חיים", טורונטו, הועתק בשינויים מסוימים, בהשמטות חלקיות ובתיקונים אורטוגראפיים, הכול כפי שמצאתי לנכון — וזאת מבלי לפגוע בתוכן וברוח המאמר.

3. בשער ואף לא בכותרות שמעל לטכסט לא צוינה השתתפותם של יישובי הסביבה בספר, היינו: אושיק, פלאנץ', קורזוואנק, ריטווין ושידלוב. הטעם: מחוץ לריטווין, שנחשבה כחלק בלתי־נפרד מסטאשוב, לא היתה השתתפותם של יתר היישובים, עד להתחלת ההדפסה, מובטחת כל־עיקר.

4. לתירגום לאנגלית נבחרו מספר מאמרים קטן, בשלמותם או בחלקם — הכול לפי ראות עיני העורך או ועדת הספר. אגב, התרגים וכן ההגהות בוצעו על־ידי מומחה אחראי לדבר.

5. בחלק האנגלי נקבע המיספור בספרות רומיות — להבדיל מן הרגיל, הנהוג בספר.

6. חן־חן לשושנה שבת־פוקס על עמלה ומסירותה, ראויים לציון, בשירטוט המפה והאותיות לשער הספר.

שהחיינו...

בעת אונזער שטעטל סטאָשעוו האָט אויפגעהערט צוזיין אַ געאָגראַפישער באַגריף, ווען רנדיק אָפּגעמעקט פֿון דער ערד אויף אייביק, איז געווען רעכט, אַז דאָס ברויזנדיק־שטעטלשע לעבן אויף אַלע מעגלעכע געביטן, גייסטיקע ווי מאַטעריעלע, געזעלשאַפטלעכע ווי קולטורעלע און וועלטלעכע ווי רעליגיעזע, איר פאַרצווייפלט־פּערמאַנענטער געראַנגל מיט דער פרעמדער אימגעבונג, לרוב א פיינטלעכע, דאָס פלעגן האַפענונגען אויף אַ בעסערן און בכבודיקערן נאָכקום, סיי אויפן אָרט, סיי ערגעץ אַנדערש, ווי אויך די גסיסה־צאַפּלענישן פון אירע מאַרטירער און הייליקע זאָלן געפינען זייער תיקון. — און באַלד! — אויפן היסטאָרישן געביט.

און זאָל פאַרשטאַנען ווערן:

די דאָזיקע טראַנספאָרמאַציע אין דער היסטאָרישער ספערע האָט נישט נאָר געזאָלט זיין אַ רעזולטאַט פונעם באַדאַרף אַרויסצוברענגען נישט־פאַרפליכטנדיקע דערינערונגען, אויך נישט בלויז כדי צוגעבן אַן אויסדרוק די געפילן פון ווייטיק און בושה איבער דער נאַצי־שאַנדטאַט, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן קעגן א גאַנץ פאָלק, מיט אַ טייוולאַנישער גרויזאַמקייט און פרעמעדיטאַציע, קעגנאיבער דער גאַנצער „אויפגעקלערטער" וועלט, — טראָץ זייער וויכטיקייט פאַר זיך — נאָר, בעיקר, כדי נאָכצודענקען און פאַרשטיין דעם טיפן זין פון די היסטאָרישע געשעענישן, — איינדרויסיקע אין זייער אינערלעכן וועזן — וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט פאַר אונזערע אויגן, און כדי צו מאַכן אויספירן, וואָס דרינגען אַרויס פון די געשעענישן פון יענע טעג.

און זאָל מיט דער גאַנצער אויפריכטיקייט געזאָגט ווערן:

דער דאָזיקער צייט־אָפּשניט צווישן איין מאָכט און דער אַנדערער, די צווישנצייט פון אָפּמעקן די סטאָשעווער עדה יידן פון דער ערד, פון איין זייט, און דאָס פאַרענדיקן אויפצושטעלן פאַר איר אַנדענק די דאָזיקע שיינע, אַנטשפּרעכיקע מצבה, פון דער אַנדערער זייט, דער דאָזיקער צייט־אָפּשניט איז פאַר אונז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מקור פון פאַרדרוס און ווייטיק, פון אומאויפהערלעכע געוויסנביסן, וואָס מיר האָבן נישט געקאָנט, צוליב הונדערט און איין טעם, — און אַלע זענען באַרעכטיקטע, דער גרויסער רוב אויך אומאָפּהענגיקע פון אונז — איינצופלאַנצן דאָס דאָזיקע טייערע סטאָשעוו אין דער היסטאָרישער ספערע, אַזוי שנעל ווי מעגלעך — ווי מיר האָבן לכתחילה געפּלאַנט.

איז נישט קיין וואונדער, אַז מיטן שרייבן די דאָזיקע צײלן, מיטן קומען צו ענדע, — טראָץ אַלע שוועריקייטן און אומענדלעכע ראַנגלענישן — פון דער דאָזיקער צווישנצייט און מיט איר: אָט־אָ־די אומגעהויערע פּסיכישע שפּאַנונג פון די לעצטע דריי־פיר יאָר, דער נעריאַד, אין וועלכן דער מאַטעריאַל איז געוואָרן צוגעגרייט און באַאַרבעט פאַר דעם הייליקן ציל און זיין פאַרווירקלעכונג, האָבן מיר לייכטער אָפּגעאָטעמט. און די שווערע לאַסט, מיט דעם דערדריקנדיקן פּסיכישן דרוק, וואָס האָט זי באַגלייט, האָט פריי געמאַכט דעם פּלאַץ פאַר אַ באַפרידיקונגס־זיפץ, וואָס מיר האָבן ענדלעך זוכה געווען אויפצושטעלן דעם דאָזיקן דענקמאָל, פאַראייביקנדיק אונזערע טייערע, וועלכע אַ פאַרברעכערישע האַנט, — נישט פון דער וועלט — האָט זיי אַרויסגעריסן פון צווישן די לעבעדיקע.

לאָמיר דאַריבער מאַכן, ווי ס'איז אָנגענומען ביי יידן, די שהחיינו־ברכה צום פאַרענדיקן אַט־אָ־די פּרוכט פון אונזערע באַמיאונגען, — דער ספר — וואָס ליגט פאַר אונז אין זיין גאַנצער איינדרוקספולער פּראַכט און אומפאַנג!

עטלעכע באַמערקונגען צום אינהאַלט פון ספר:

1. טעקסט־באַמערקונגען, אויף וויפיל זיי זענען דאָ, זענען באַשטימט געוואָרן צום סוף פון יעדער זייט, צו וועלכער זיי באַציען זיך. אַן אויסנאַם בילדן די באַמערקונגען, וואָס באַציען זיך צו דער היסטאָרישער איבערזיכט פון ד״ר נ. מ. געלבער. די געפינען זיך צום סוף פון דער דערמאָנטער איבערזיכט, אין העברעאיש, זייט 35. דאָס איז געמאַכט געוואָרן פאַר דער באַקוועמלעכקייט פונעם לייענער פון דער דאָזיקער איבערזעצטער איבערזיכט אויף יידיש. וואָלטן מיר, אויך אין דעם פאַל, אָנגענומען דעם איינגעפירטן פּרינציפּ אינעם גאַנצן ספר, וואָלט דער יידיש־לייענער געוואָרן געצוווּנגען צו זוכן די באַמערקונגען יעדעס מאָל אויף אַן אַנדערער זייט. ס'האָט דאָך נישט געהאַט קיין זין איבערצו׳חזר׳ן זיי צוויי מאָל, אין העברעאיש און יידיש צוגלייך!

2. דער אַרטיקל פון נ. שמן איבער הרב גרויבאַרט ז״ל, זייט 111, איז אין זיינער צייט דערשינען אין „יובילייי־בוך ת״ת „עץ־חיים״, טאָראָנטאָ, און איז, מיט געוויסע ענדערונגען, טיילווייז־דורכגעלאָזענע שטעלן און אָרטאָגראַפישע אויסבעסערונגען, איבערגעדרוקט געוואָרן ווי כ׳האָב געפונען פאַר נייטיק — נישט באַרירנדיק דעם אינהאַלט און גייסט פון אַרטיקל.

3. אינעם שער און אין די קעפּלעך איבערן טעקסט איז נישט אָנגעמערקט געוואָרן, אַז אינעם ספר באַטייליקן זיך אויך די ישובים פון דער סביבה: אָשיק. פּלאַנטש, קאָרעזוואַנק, ריטווין, שידלעוו. די סיבה: אַחוץ ריטווין, וואָס איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַן אינטעגראַלער באַשטאַנד־טייל פון סטאַשעוו, איז די באַטייליקונג פון די איבעריקע ישובים, ביז צום אָנהייבן דרוקן, לגמרי נישט געווען זיכער.

4. אַ קליינע צאָל אַרטיקלען, אינגאַנצן אָדער טיילווייז, זענען באַשטימט געוואָרן צום איבערזעצן אויף ענגליש — אַלץ לויטן איינזען פון רעדאַקטאָר אָדער בוך־קאָמיטעט. אגב. זענען די איבערזעצונג און קאָרעקטורן אויסגעפירט געוואָרן דורך אַ פאַראַנטוואָרטלעכן מומחה.

5. די נומעראַציע אין ענגלישן טייל איז באַשטימט געוואָרן אין רוימישע ציפערן — אונטערצושיידן פון דער געווענלעכער, וואָס איז איינגעפירט אין ספר.

6. שושנה שבת־פוקס אַ דאַנק — פאַר אירע באַמערקנסווערטע באַמיאונגען און איבערגעגעבנקייט ביים צייכענען די מאַפּע און אותיות פאַרן שער פון ספר.

you find yourself in his place." "In his place" in every sense, with the whole range of circumstances in which that fellow-man was to be found. And if, in this case, it is impossible for anyone standing outside to reach "his place" — then neither has he any right to or justification for putting on the judge's robes. These are matters that no stranger can understand; and if anybody at all is entitled to pass judgement on the "heroes" of this terrifying period, then it can only be those who themselves lived through the same conditions and on their own flesh and in their own souls felt the whole weight of the horror.

Sukkot 5704

The working conditions, the nutrition and housing in which we existed could not but exert their influence on the camp prisoners, weakening their physical resistance. As an inevitable outcome there was an epidemic of typhoid which wrought havoc among the men. There were a great many victims, including many of our townsfolk such as Leibish Fefferman, Hayyim Goldfarb, Elijah Linzfeld, etc.

During the middle days of Sukkot 5704, soon after the incident of the newspaper related above, I also fell a victim to this illness and was taken to the "hospital". The hygienic conditions there were indescribable. Lice by thousands and tens of thousands were to be found everywhere. Medical care was virtually non-existent. Apart from that a "selection" was carried out from time to time and at a single wave of the hand the patients were "delivered" from their troubles. The "humorous" Germans had it that the people were sent to the "Heaven commando". Only those of the patients who had devoted kinsfolk or friends obtained any kind of care, as well as a little food which was so necessary under those dreadful conditions. And here I must in particular mention one of the people thanks to whose devoted and unceasing care I am probably still alive. This was Meir Rosengarten may he be avenged, the son of Reb Tuviah the baker. This man, incomparably patient and kind-hearted, spent days and nights either helping himself or getting other people to do so. I remember thta whenever I woke up from my sleep or became conscious I would always find that good angel beside my "bed", encouraging me and trying to persuade me to eat something that he had prepared himself or that had been prepared thanks to his intervention. And this continued not for one or two days but for twenty-eight days on end.

To be sure, other townfolk also did a great deal for me. They made the effort, raised money, and a non-Jew was urgently sent to the town of Skarzhisk to fetch injections for me. I was also given ample help by Pinhas Eisenberg of Kielce, grandson of Reb Eliezer Eisenberg the soap-factory owner of Staszow. Yet the said Meir Rosengarten did more than all of them, toiling unweariedly to help me as best he could, and mostly beyond the limits of his own strength. He was there in the morning before he went to work. He was back again as soon as he returned from the hard and exhausting toil. Before he went to sleep weary and hungry he came back once more. In brief he was there at all times, and whenever it was possible he showed his good nature, doing whatever he did faithfully, quietly and effectively.

He met his end in the transport from Flussenburg. May his memory be blessed!

joy knew no bounds. And it was far far more important if the paper was the "Krakauer Zeitung", which was published in Cracow, then the capital city. This newspaper contained a vast amount of news, not only in the miiltary field but also in the political, and in a more or less objective form. The exhaustive surveys published in this paper enabled those who knew how to read between the lines, and who could understand hints in particular, to learn about many of the political plans of the free world.

So it is not surprising that any glance at that paper provided ample material for conversation and served as an important spiritual supprt for us in our miserable situation.

On Rosh Hashana 5704 the following incident happened: I learnt that a newspaper had been brought to the hut of the Rabbi of Radozhitz by the night shift. As I had been given an alarm clock for repair by the Polish foreman and had accordingly been exempted from outside work, I exploited the opportunity and went to that hut at the noon hour in order to look at the paper, but it was my bad luck that just at that time a Ukrainian works guard passed by and noticed this. He followed me in, ordered me to accompany him and led me the entire length of the camp to hand me over to the German guards on the other side of the gateway. On the way I tried to appeal to him by promising him a large sum of money. In reply he turned his pistol on me and said, "Do you want me to finish you off here?" For lack of choice I accompanied him to the unknown but very definite destination, while he marched several steps behind me. All of a sudden, when we were only twenty or thirty paces from the exit, one of the Jewish policemen in the camp, Gillik Goldfarb, arrived running and panting. He spoke sternly to the guard, saying: "Leave him alone, I'll attend to him!" And to me he whispered. "It'll have to cost —". "I'll give all I have," I answered. And so he saved me from certain death.

How strange are the recesses of the human soul! Good and bad can exist there in confusion. Sometimes a man is cruel when there is no necessity or advantage, yet on occasion the same man will perform a human act of the highest level, risking his life for another. Let me add that this man did what he did for somebody who was almost a complete stranger to him, and with whom he had had a brief conversation for only a few minutes by pure chance when introduced by a common friend named Kornfeld (now living in Israel) who had arrived a few days earlier from Maidenek — and under those conditions when there was not the slightest value to a human life! — The riddle becomes far far greater. And though, to be sure, this fact does not counterbalance the entirely unnecessary acts of cruelty performed by the man — it is nevertheless a proof that such men cannot be judged by ordinary accepted and apparently objective standards. For those conditions were so entirely different from the normal ones that any attempt, no matter how objective, to comprehend their way of thought or judge their motives must inevitably be defective and meaningless.

The spiritual revolt which accompanies feelings of nausea and disgust on the part of people outside against the abominable things done by some of those who held office in the ghettoes and the camps — that revolt, comprehensible and justified in itself though it may be — does not bring with it the slightest right to judge. This phenomenon of Jewish life under Nazi rule is as far as can be from all spiritual concepts and states which the ordinary mortal can imagine or suppose. There is no standard whereby an outside person is entitled to pass judgment according to the accepted laws of justice and logic. Is there anybody who can really place himself both physically and spiritually on a level with one facing death, who lives twenty-four hours every day in that nightmare, and does so for years on end? And who does this while facing a dangerous and cunning enemy whose deeds are done with diabolical trickery and who from time to time kindles fresh sparks of hope in peoples' hearts? Can anybody argue that under those self-same conditions he would be capable of acting differently? Our sages taught us long ago: "Do not judge your fellow-man until

five hundred zloti, but at the same time threatened the messenger and me that if ever I dared to communicate with him again about money he would hand us both over to the Germans. It is unnecessary to add that I never dared to run the risk of asking for "help" again from him. Thenceforward I directed all my efforts to seeking for possibilities of survival within the camp itself, and it must be said that thanks to my profession of watchmaking I succeeded in large measure. By repairing watches for all kinds of office-holders an appreciable improvement took place in my situation, both in the form of additional food which was decisive for going on living, and also in a considerable easing of physical labour. Incidentally, other Staszow people did still succeed in getting something from time to time from their Polish acquaintances in the town. But there were a few who entered into negotiations with the Poles working in or outside the factory, in spite of the dangers involved. This was particularly the case with those who were employed outside the camp and who were accordingly in a slightly better situation.

SIGNS FROM THE OUTSIDE AND WARNING

June — September 1943

Meanwhile the situation on the various fronts improved. The camp received plenty of news about what was happening in the world. Newspapers were smuggled in, and there was no lack of radio news which was passed on from ear to ear. An optimistic and reinvigorating state of mind passed through the camp. It seemed as though in a little while there would be an end to our suffering and the day of vengeance on our murderers. The dry bones absorbed the signs from the outer world and a new spirit seemed to enter into them. As a result of this spiritual change with all the hopes to which it led, many of us planned to escape from the camp. The generally current opinion was: Those who were inside were certainly doomed to destruction. It was therefore necessary to dare to break through to the other side of the wall, and we were sure to be saved. For how much longer could the war go on? According to the rumours it was even possible that this could only be a matter of a few weeks more. Those who had any daring would most assuredly succeed in making some kind of arrangements outside and saving themselves.

And so at that time the son of Pinhas Dombrovsky, together with Joseph Weinbaum and Magister Stern, escaped from the camp and were followed by Mordechai Tsebularzh, Hayyim Pakhtchiarek, etc.

The results of this flight were very tragic. It became known at once that three of them had not reached their destination. Only Mordechai Tsebularzh succeeded in escaping, doubtless owing to his exceedingly Aryan appearance. This served as a grave warning. It proved beyond any doubt, if any such thing as proof was necessary, that the way to the outer world was hermetically sealed before us, that there was no possibility or reasonable prospect of breaking the vicious circle surrounding us or escaping our bitter foes outside, just as we could not escape our foes within.

Spirits fell once again and the unfortunate inmates accepted their situation afresh. Our only consolation lay in the defeats which the Germans were suffering on the various fronts. Our fervent prayer was that they would not succeed in carrying out their evil purpose on the few survivors who still existed here and there.

New Year 5704

Together with the depression which was rife among those doomed to destruction after it became clear that the angel of death lay in wait even beyond the walls — and if anything more actively — there was a great thirst to find out what was happening in the world. Every encouraging piece of news brought hope to our hearts and tidings of consolation to us in our distress. Corresponding to this spiritual need, it is impossible to describe anything more precious to us in those days than a newspaper. If we succeeded in obtaining one our

perience in murdering Jews. This included quite a number of men from Staszow who had arrived in "Werk C" before the liquidation of the town.

THE BEATING AND THE APPEAL TO THE CAMP DIRECTOR

This "praiseworthy" team also began to maltreat us. There was a dreadful period of cruel beatings. Blocks of wood, hoes and hammers were flung at us like hail. They paid particular attention to Pinhas Dombrovsky, who for some reason they called "Brylarz". The situation grew worse as a rumour spread that the Staszow men had a lot of money which had to be taken away from them at any price. And if it was a matter of Jews, then all steps taken were in order. In that desperate situation where we knew we had nothing to lose, we resolved to take an unprecedented step and appeal to the head of the camp, the German Inflink. The latter was himself a degraded murderer with a very questionable past, and while we were staying there we saw him more than once with his pistol in his hand, shooting to right and left. In spite of this he intervened and ordered them to stop mistreating us.

Two reasons led to this murderer's intervention on our behalf:

First, we had a reputation as diligent and talented workers.

Second, the lack of fresh transports was already having its effect by that time, and in spite of his personal attitude towards the Jews as Nazi and murderer, he as camp director could not do without workers in excellent physical condition since he could not replace them by others. "And the evil angel answers amen in spite of himself." But it is possible that a third reason, by no means a negligible one, also has to be added, namely: The arrogant German was "hurt" by having the Poles — those lower-grade slaves — "sticking their noses" into an area which was the exclusive "privilege" of the Germans. "Beat the Jews? By all means! But members of the 'Higher race' are there for that. What right have you low Poles to interfere in it?" In either case we were delivered temporarily from the blood-stained hands of our Polish "friends" and obtained a little relief.

CONDITIONS IN THE CAMP AND THE LINK WITH STASZOW

Skarzhisk continued to be a death factory even after the criminal attacks on us ceased following orders from "above". The exhausting work on the one hand, and the nutrition of 200 grams of coarse sticky bread full of sand that grated on the teeth every day together with a litre of "soup" on the other, taken with the living conditions of thirty to forty men in a room four meters by four, with all the outcome in respect of elementary hygiene, were each sufficient on its own, and certainly taken together, to transform life at the camp into a hell on earth. In this situation, without help from outside or within, it was impossible to exist very long.

With the money which some of us had succeeded in smuggling in, as described above, it was possible to obtain additional food which was brought into the camp both by those who were working outside and by contact with the Poles who were working in the factory. But those who did not succeed in this — and the present writer is one of them — suffered the pangs of starvation itself. However, after five to six weeks had passed from the time we entered the camp a gleam of light was seen. Contact was established with Staszow by sending a messenger — naturally a Pole — to Polish acquaintances in the town, requesting aid on account of the property deposited with them. The most important of those in whom the present writer had placed his trust was Mr. Rzadkowolski, director of the K.K.O. Bank, with whom I had deposited most of the watches and jewels I still had left (after all the robbery and pillage of the Germans during the war). The latter, who had made an impression of a cultured and sensitive person,, immediately revealed his true face. To be sure, he sent me

press the apprehension which was actually to be found deep in the soul of every one of us, that this might be our last day. Deep alarm filled our hearts. Yet who could be clever enough to know what was being prepared for us? All of a sudden, at 11 o'clock in the morning, we heard the hooting of lorries. We looked out and saw Schupo men and S.S. men jumping off at lightning speed. Some of them took up positions round the camp while the other burst in and two by two, brandishing pistols and fully armed, took up their positions beside each house where they deafeningly gave the order: "Pack your belongings and be ready for the journey in ten minutes!" While we were still wondering the lorries arrived and we were loaded on them. After several hours of travel we reached Skarzhisk, an arms factory known as Hasag Werk A. Incidentally, when we reached the "Grizi-Kamien" Mountain and the lorries had to go slow, several of the men exploited the opportunity and ran away.

When we arrived, some of the men were put on other cars standing nearby and were taken, as we afterwards learnt, to Radom. A few of us ran to these cars by ourselves on account of the uncertainty and disbelief which always accompanied us and the, in the circumstances, obvious wish to defer the decisive hour as long as possible, with the faint hope that meanwhile something would happen and we would succeed in escaping our fate.

IN SKARZHISK

When we arrived at Skarzhisk we were taken to an isolated building in the camp where armed Ukrainian guards were put in charge of us to search our belongings. Before the search we were ordered to hand over "voluntarily" everything of value such as ready money, jewels, etc. We were warned that anybody who disobeyed this order and with whom anything was found would be shot on the spot. The search was conducted to an accompaniment of savage beatings and curses. Finally many people were left cleared out without a penny in their possession. Only a few of them, where no more than a superficial examination was conducted, succeeded in saving some of their property.

4.6.1943—*1st Sivan* 5703

The day after we arrived in the camp we were again summoned to an "Appel", that institution which had become part of our daily life. After we lined up the first twenty people were set to one side. They included Mendel Friedman, Leibish Fefferman and Isaac Shanietsky. Nobody knew what this meant or whether it was good or bad. Before long we found that they had been transferred to the most difficult and hardest working place in Skarzhisk, which was the notorious "Werk C".

WORK IN THE CAMP

The Hasag Arms Factory where, incidentally thousands of Poles were also working freely and in return for payment in the various plants, employed the greater part of the camp inmates in arms manufacture. But within the factory there were also departments which dealt with other kinds of work. One of these was the Bauhaus Department whose task was to carry out all kinds of activities in the factory and elsewhere, such as: building, carpentry, locksmith work, unloading, loading, etc. All the people from Staszow transferred there.

DEPARTMENTAL DIRECTOR GORSKY AND HIS ASSISTANTS

The department director was the Pole Gorsky who was known as "the technician". He was a cunning young man who loved money and was an absolute Jew-hater. He treated us as cruelly as he could, with a sarcastic smile always on his face as he cursed and abused us. The Works Directors who assisted him in the various departments were also Poles, including Olshevsky, Koperek, etc. They were bloodthirsty anl illiterate hooligans who had a rich past and ample ex-

This aid found expression according to the conditions, needs and possibilities, in food, clothing, lodging and even medical assistance. I know of one case in which important medical aid was given in spite of all the risk it involved. The one who benefited from it was Nathaniel Erlich, who is living with us here in Israel.

HUNTING THE ILLEGALS

To define the position of the Amler men who were in the hands of the Germans for weal or woe as severe and unbearable was true. Yet there can be no way of describing the miserable situation of the illegals who went wandering against their own desire from one place to another, while all kinds of different groups collaborated in seeking them out in order to destroy them. The following are the groups who took active part in this unholy labour :

a. *The Polish riff-raff*

Immediately after the "expulsion" this riff-raff started to show its strength to the unfortunates. Part of them did this for the sake of profit, while others devoted themselves to this contemptible work for ostensibly ideological reasons, doing everything in their power to help destroy the Jewish people. Any Jey who came the way of either group was beaten murderously by them, and handed over by force to the Polish Police or German gendarmerie. They made an end of Yehiel Pomeranzblum, the second son of Reb Elia Meir Ettels, of Eliahu Bolwa, the son of Abish Bolwa, and many more like them. They also killed Israel Eliezer Tannenbaum, who hid in the forest, when he came out to find something with which to slake his hunger. It is told that his murderers also desecrated his corpse by tying it to a galloping horse which dragged it to the cemetery.

b. *The murderers of heirs*

Together with this there were other Poles to whom Jewish property had been entrusted. They made every effort to finish off the heirs in order to become the owners of the property left in their hands. It is related that one of those who used this method was the teacher Wdowiak, who murdered the brothers Zvi and Jonah Leibovitz.

c. *Jendrek, the Volksdeutch from Sheletz*

This scoundred faithfully and devotedly served the "new masters". He did his best to be like them and even to exceed them in his cruelty. He has to be "credited" with many victims who fell at his hands, including Yehiel Silberstein son of Moshele Silberstein, Jacob Urish Kozuchovitch and many more.

d. *The Schupo and the Polish Police*

Among the principal murderers were the "Schupo", who collaborated on all fronts in close contact with the Polish Police. They destroyed all the Jews who fell into their hands, inside the town and outside. They searched for the unfortunates and ambushed them ceaselessly, killing scores and hundreds.

Yet the crown of their activities was to conduct a thorough search of the forest, in which hundreds of Jews were hiding, from time to time and sometimes for several days in succession. Every such hunt had its victims.

All these groups together drastically cut down the number of those fleeing destruction, and this is the sad result of their bloodthirsty activities. Of a thousand persons who escaped from the liquidation of Staszow and Tzuzmir and found refuge in different places, chiefly in the woods, there have remained alive a total of less than a hundred.

THE DEPARTURE FROM STASZOW

3.6.1943—*29th Iyyar* 5703

We came to the Appell that day as was our regular practice. To our great astonishment we were informed that we would not go to work. The reason given was that we were to go to the baths during the afternoon.

A rustling whisper passed through the ranks. Everybody felt disquieted. Someone dared to ex-

Becker called on Joseph and Berger to step out of the ranks. Only Berger stepped out. "Where is Joseph?" thundered his voice. He repeated the refrain a countless number of times, cursing and menacing, finally driving the people back to their rooms. While they were still on the way back a shot split the air.

And once again another mound covered the blood of a lively young lad, and a fresh victim was added to the long row of Staszow corpses; this time one of those whom the Germans had recognised as "useful Jews."

THE AMLER CAMP

The happy quota for the Amler camp was fixed at 250. In actual fact there were a few more people known as "illegals" whom the German camp directors admitted in return for a considerable bribe.

חבורת יהודים ביער גוליב.
יושבים משמאל לימין: שרה טרופר, רחל וינציקסטר, ישראל וינציקסטר, ליבל זילברברג. עומד: חיים צינמון.

Jews in the Goliw Forest

Seated, from left to right: Sarah Troper, Rachel Vintsigster, Israel Vintsigster, Leibel Zilberberg, Standing: Hayyim Tsinamon.

WORK AT THE CAMP

The people were employed in dressing stones and making pavements and roadways. The work was hard and exhausting but you soon became accustomed to it; and the former merchants, needle-working, tailors, shoemakers and watch repairers quickly became experts, knowing precisely where to hit the largest stone so that it should split. They acquired similar skill in paving roads and pavements, and this fact was recognised by the camp directors so that we achieved fame as excellent workers. This fact was of great importance, and not only locally. It is quite possible that this is what afterwards saved us at Skarzhisk, as will be told below.

REMOVING THE GRAVESTONES

During the very first days after the 8th November some of the Amler men were taken to the new Jewish cemetery and ordered to remove the gravestones and use them for laying the pavements. Many hearts broke at this profanation of sanctity, which they were compelled to engage in with their own hands. To make matters worse there was one exception. This was "Itchele the Goy," a Jew who really shone with happiness at having this opportunity of "taking vengeance" on anything in which there was the slightest scent of holiness. He engaged in this work with real devotion and fervour, but of a kind that was by no means holy.

PLACES OF WORK

The men were engaged at various places in the city and outside it. This included the Goliw road through the length of the forest, where many Jews were hiding in those days. At the time many people exploited the opportunity to dash into the wood in order to meet relations, companions and acquaintances, to do various things for them and provide them with food and clothing as far as possible.

This is the place to note the fact that the very existence of Amler made things easier in a greater or lesser degree for the illegals. Under cover of the darkness some of them sometimes visited the camp and received aid from kinsfolk and others.

ing from strength to strength and it seemed as though they were going to conquer the whole world. Yet power does not endure forever! In the counter-attack which lasted from 14.9.1942 until 19.11.1942 the Russians succeeded in cutting the invaders off from their bases. The injured beast struggled hard, but the pincers closed tighter and tighter and finally on 2.2.1943, after a siege of two-and-a-half months, the Germans had to surrender. That was a great day for the whole world and above all for us, the survivors! That event proved one basic fact which was of decisive importance for the enslaved. It was that even these braggart Nazis were not invincible. To be sure, the way to their final breakdown was still very distant indeed, but the first and decisive step had been taken and the first signs of hope for an end could be seen on the horizon. The surrender brought a spark of hope into the depressed hearts and supplied food — admittedly very little and very late — for the feeling of vengeance which had found no relief. For the Germans, who were already accustomed to regard themselves as the absolute rulers of the world in the nearest future, it found expression in the announcements made by the Werhmacht and their press. It was an exceedingly grave shock. All of a sudden they felt that their prey — servitude and exploitation of all for the purpose of satisfying their lowest instincts — had been dragged from their hands by force!

Raging and furious, a number of local gendarmes appeared in the camp that morning in order to vent their fury on the Jews. For who was responsible for everything if not the Jews? As usual at that time the people were at work outside the camp, and the only ones there were those attending to the services and a number of skilled workers. The gendarmes rioted and attacked anybody whom they met. They entered the dwellings, found Isaac Shanietsky and maltreated him. Afterwards one of them came upon the writer, pushed him into the camp office, ordered him to empty his pockets and turned him to the wall. After he had poured any amount of curses and hysterical threats out at me, with his rifle pointing at me, he asked me three questions:

First: "Do you know who Adolf Hitler is?"

"The greatest man in history", the reply came like lightning.

Second: "Do you know what the German army is?"

"The strongest army in the world," I answered in the same style.

"Do you know what Stalingrad is?"

I pretended to be innocent and said, "I don't know what it is."

When he found that I did not know anything about the shame of Stalingrad, that Stalingrad which had so affected their superiority complex, he calmed down and said, "I can see that you're a decent fellow, you can go free!" (Man sieht dass du ein feiner Mann bist, bist frei!)

PURIM 1943

As long as the Amler camp was in existence the problem of food was satisfied as a rule without any great difficulty. The overwhelming majority of the men did not live only on the rations they received from Amler, but satisfied the rest of their needs from other quarters. Some did so from property they had deposited with Polish acquaintances and some from hidden places, while part of them managed it by "negotiations" with Poles who were anxious to purchase Jewish property for next to nothing. For a long time everything was in order and passed quietly, but one day round about Purim 1943 an incident happened which shook the people in the camp. Two young fellows, Berger and Joseph Goldfluss, left their working places and as usual entered the home of a Pole to sell something. A sudden check was held and the two were found to be missing. When they learnt this, Joseph Goldfluss decided to run away but Berger returned to the camp when work was over. His comrades tried to dissuade him, but he paid no attention, being sure that nothing would happen. That evening the Schupo came to the camp and there was an immediate "Appell". The bloodthirsty commandant

really were transferred to a fresh working place. We remained in contact with them for more than ten months. As we were afterwards told, the calamity befell them when the Germans, on the 5th Marheshvan 5704, conducted a search in the camp, found weapons and had all the people executed. The Germans remained faithful to their purpose of destroying, slaying and exterminating; and this time as well they exterminated a camp of thousands of people, including several hundred from Staszow. May God avenge them.

31.12.1942—23*rd Tevet*, 5703.

The "new lords and masters" arranged parties at any and every time; and most certainly they did so for their own festivals. When the New Years' Night came round at the end of 1942 the local gendarmerie arranged a real feast after their own impure style. They gormandised and swilled in a fashion worthy of Prussian Teutons belonging to the pure Aryan race, and when their liquor had cheered them up they remembered the Jews and decided "to amuse themselves" a little on our account.

No sooner said than done. At 11 p.m. the gang reached the camp headed by their commandant,, Becker the wrestler. It was a cold winter's night. A mantle of snow covered everything. Everybody was sleeping the sleep of the just after an exhausting day's work. All of a sudden came the shout: "Appell!" (Parade). We were called out at lightning speed, barefoot, and ordered to line up. The tall commandant orated nonsense in a hoarse voice. He took every tenth man out of the rank, shone a pocket-lamp in his face, laughing and mocking, bragging and threatening, exhaling the fumes of wine and vodka enough to give us nausea. He approached Mordechai Tsebularzh and spoke to him sternly as though he were about to attack him. Then he left him and turned to someone else and came back. We were compelled to stand barefooted like that for about two hours in the snow, with the bitter cold piercing our bones and the fear of death hovering overhead.

After feasting their eyes and sating their pathological spirits on the "sight" the order came: "To bed!" Within the twinkling of an eye, terrified and shivering with cold we all fled to our holes. But our hearts, taught by bitter experience, prophesied evil. And sure enough a burst of shots split the air a little later. When the murderers went their way we found that the night's "crop" came to two precious victims: Meir Pomeranzblum, a tall and good-hearted lad, the son of Reb Elia Meir Ettel's, and Elijah Jacob Freedman, the son of Reb Yisroelishel the Hebrew teacher.

Special mention deserves to be made of the fact — which would doubtless be of importance to students of psychology — that we did not learn of a single case of anyone catching cold as the result of that night. Yet among us there were a number of men who were close to the age of sixty, like Mendel Freedman, Leibish Fefferman, Isaac Shanietsky and others. How great the human capacity for suffering is!

TZUZMIR, THE "SAFE JUDENSTADT"

10.1.1943—4*th Shvat* 5703

When the "job" was finished and the Germans who claimed to be establishing a "New Order" in Europe succeeded in concentrating the despised and rejected in one place by their false promises, they carried out, on the 10th January 1943, the bloodstained "expulsion" from Tzuzmir, — the "safe Judenstadt" — to Treblinka. Here as in Poniatow several hundred of Staszow townsfolk met their end, including my sister Leah. Only a handful of those who had fled in good time, or who escaped from the "transport", succeeded in remaining alive. And once again the people of the "New Order" proved for the thousandth time what they were really like.

THE INJURED SUPERIORITY COMPLEX

2.2.1943—27*th Shvat* 5703

Meanwhile the war was going ahead with all its force. The Nazi war machine had reached Stalingrad on the Russian front. The Nazis were advanc-

There were then two possibilities:

a. The narrow crack leading to the workshops;

b. The big gate to the Judenrat in Tzuzmir.

It was whispered from mouth to ear that a few places in the worshops had not yet been filled. I used the opportunity and in the evening I stole to Sukhon, the cunning and bribable mayor. I bribed him with a considerable sum and in return he added my father and sister Rochele to the workshop list as from 1st of December 1942. Many envied me at my great "success" and to be sure, that was how it seemed at the time.

THE GREAT LIE

1st—10th December 1942,
22nd Kislev — 2nd Tevet 5703

The fact that a relatively large number of Jews had disregarded the "laws" of extermination and had dared to escape from the executioners, whether in local bunkers or with their Polish acquaintances or by running away to the forests, roused the fury of the "Master race", that race whose sense of blind discipline constitutes its categorical imperative — an imperative which is decisive for life or death without any appeal or limitation. The satanically cunning Germans then prepared a new plan in order to trap the helpless and hopeless Jews.

During the second half of November 1942 the murderers stopped shooting at the illegal Jews who were caught. Instead they sent them to Tzuzmir, which had become a concentration centre.

On the 1st December 1942 the Germans announced on huge posters that from that day forward the Jews who remained after the expulsions could stay alive on the express condition that they all concentrated in Tzuzmir, which was proclaimed one of the five "refuges" established in the General Government; and that from 1st to 10th December Jews might pass freely along the roads leading to Tzuzmir. In these posters the Jews were offered the right to existence under decent conditions until the end of the war, without any external disturbances. But those Jews who did not respond to this notice and were found outside the "refuge" after the said date would all be put to death.

As the result of the unimaginable sufferings involved in the "game" of hide-and-seek, and in the absolute absence of any reasonable prospect of continuing "the game" until the end, many of the survivors tended in spite of themselves to believe in the promise of the Germans; and sure enough, during those ten days, it was possible to see the "strange" sight of Jews who had come out of their holes and began to move about freely, gathering into groups and hiring carts to take them to the Tzuzmir "refuge". Contrary to the promises the local conditions there were dreadful, the overcrowding and poverty were unimaginable and the epidemics which broke out as a result were devastating the population of the Ghetto.

Yet many hoped that this time at least the Germans would keep their promises and leave alive all those who had survived the chaos. But that was not the German intention. They had prepared their diabolical plan of set purpose from the beginning, in order to set up an umbush for the survivors through their lying promises which were proclaimed with so much publicity.

LIQUIDATION OF THE "WORKSHOPS"

15th December 1942 — *7th Tevet* 5703.

The faint hope of the continued existence of the workshops did not last long. They were liquidated on the 15th December. The people who had been at the machines were loaded on carts and transferred to Poniatow in the Lublin district. I parted with a feeling of depression from my dear father and sisters, just as others parted from their families. As before, so now as well the cruel question was hovering over us: Would we still live to see one another? But our hearts were already so petrified that all the sources of weeping had dried up and there was not a single tear in our eyes; not even when a young Pole standing not far away shouted "You're going to soap!" (*Na mydlo jedziecie*).

It should be noted that this time the people

גל־עד

הוקם בצחמיר לזכר משפחות בוים, וינציקסטר **ועוד 15 קרבנית**: אניה ודוד גלט, יצחק דיטלצביג, קלמן סולניק, גרוס ואשתו, ילד (בן גבריאל בקר), ליבל שברץ ואשתו, שלמה בוגוכבל, משולם פורשטיאר, באלטשע ואברהמ׳לה בן משה (הקצב), דוד לבוביץ וכהן דוד שנפלו בסטאשוב, ביער גוליב. **העברת החללים וקבורתם בוצעה על־ידי** ליביש וינציקסטר, **מניצולי היער.**

MEMORIAL

Erected in Tsuzmir in memory of the Boim and Vintzigster Families and another 15 victims who fell in the Goliw Forst near Staszow.

They were removed and buried by Leibish Wintzigster, who survived the Forest.

The 15 victims were: Ania and David Glat; Isaac Diteltzweig; Kalman Solnik; Gross and his wife; the son of Gabriel Becker; Leibel Shwartz and his wife; Shlomo Boguchval; Meshulam Forsteher; Baltshe and Abremele, son of Moshe (the Butcher); David Leibovitz; David Cohen.

Beinish! I can't promise because I don't know whether conditions will permit me to keep my undertaking. But I promise you that as far as it depends on me I'll do what you're asking."

I climbed down from the balcony with Rochele, my little sister, who had been shocked and stupefied by all that had happened to her, clinging to my shoulders. When I brought her to a safe place I equipped myself with another two bottles of water and set out again. I said nothing to anybody, not even to Isaac, Beinish Weinberg's son, for fear he would not be careful enough and might God forbid let it be known.

I brought the precious burden to its destination. The man's tongue literally clove to his palate because he did not know how to thank me. I was preparing to return when a burst of shots split through the air. Once again I had to decide. Should I go back? Then I might be caught and bring all of those people into danger. Or should I enter the hiding place? Then what would be the fate of the people without any contact with the outside? I waited a while. When the shooting stopped I decided to go back, trembling with fear.

I reached the camp and simply fell into my "dwelling". My neighbours in the room, Mendel Friedman, Leibish Fefferman and Pinhas Dombrovsky who is happily with us, together with the others, saw how shaken I was. When I told them of my double mission they rebuked me in fatherly fashion for the risk I had run. But I was really happy at having passed this test of aid, in spite of my heavy dejection because of the tragic death of mother and the anguish and suffering of father and my sisters who were compelled, under the peculiar conditions then current, to see this terrible sight without being able to help.

THE REMNANTS SEEK A WAY OUT

Part of the remaining Jews who were outside the Amler and workshop camps, and for the moment had escaped extermination (either by being hidden in bunkers of all kinds or because they had succeeded in getting out of town), feverishly sought some anchor of salvation. It was necessary to find some way to escape the fate of the hunted beast which might be rent apart at any moment by the cruel murderers.

gathered in their masses, invaded the house or houses which stood for sale on that day, and "purchased" anything that came to hand for cents. This marked the end of Jewish property whose owners had toiled for it during many generations. In the course of this abominable measure many hiding-places were discovered, and those who were found in them were immediately taken and executed. Yet it was not only incidentally, while seeking for hidden Jewish goods, that Jews were discovered. Many found their deaths because of direct denunciation by Poles, who had the declared and open intention of helping the Germans to destroy the last of the Jews. This happened to the shelter containing Yisroelkele Weizman, the Lipshitz family, Yossele Glicklich the goldsmith, and others.

Between the 20th and 22nd of November,, 11th—12th Kislev 5703, the "sale" of property reached our house. The riff-raff buzzed and hummed like a beehive, "buying" bargains, seeking and smatching and benefiting from the robbery and looting.

As usual they pulled up floors, destroyed walls, etc., in order to find hidden goods. When they had the luck of finding living people as well they went quite crazy with joy and their thirst for Jewish blood. In that house the big attic of the Segal family served as a hiding-place for a number of families. In it were hidden my father, my very sick mother, my two sisters Rachel and Leah (Henia was at the workshop), the aged Reb David Goldfeder, Weinberg Beinish and others. Until the liquidation it had been my habit to steal up there every second night to brong some food to my family, and in particular to give them a little water in order to quench their thirst. Isaac Weinberg (now in Israel) did the same for his parents. But during those three days it was obviously impossible to approach the place, because all kinds of questionable characters were wandering round at all hours of the day until late at night, searching in every corner. If I had been caught I would not only have endangered my own life, but would also have made the spot suspicious and would have led to the discovery of the shelter. So the people for lack of choice remained without any water for three whole days and were compelled, as they afterwards related, to drink urine in order to wet their lips; this quite apart from the danger of death hanging over their heads, since they were liable to be discovered at any moment. They were three terrible days for me as well. Since I was not sent out to work (I served as a clockmaker at the camp), I could choose a look-out point from the large courtyard of Reb Itche Monchnik, may he be revenged, which was in the area where the workshop men lived; and for long hours on end I could watch, with confused and terrified eyes and with ears that heard every sound, all that was going on in our house.

THE DILEMMA

On the 23rd of November, 14th Kislev, the activities died down. The "joyous" tumult moved on to more distant houses in the direction of the Krakovska Street. During the whole of the day I no longer noticed anything suspicious. That night I went out from the camp unseen and stole to the shelter. As the entry to the stairway was closed I climbed over the balcony of the second floor with two bottles of water in my trousers' pockets. I gave an agreed signal and father of blessed memory approached, opened the secret door and weakly and in a voice choked with tears told me of the terrible days through which they had passed. He told me that mother, fearing that her constant coughing would be heared outside, covered herself with as many quilts and pillows as possible and chocked and died because of lack of air. The old Reb David Goldfeder has also passed away in that hiding place.

Before I left Beinish Weinberg came to the tiny window and begged me with heart-breaking entreaty to fetch a little water for him as well, otherwise they would all perish of thirst. So there I faced a cruel dilemma. Should I harden my heart and refuse? By that I would be endangering their lives. Yet if I were to agree and go the same way twice, I would endanger not only myself but also all those who were in the hiding place. So I told him: "Reb

secrecy made plans for escaping from the calamity. It was inevitable by the nature of things in that tragic complex of special conditions, which nobody had previously experienced and no cold logic could disentagle, that there should be a desperate attempt to escape from the strangling noose. There were many different people who decided to try their own solutions, each in accordance with his own estimate and view of things.

Still, it seems to me that I shall not be in error if I classify the differences of opinion as basically five:

a. *Finding a place to work* which might be regarded by the Germans as more or less vital for their War Effort, and thus becoming recognised as a "useful Jew". Such places of employment were reckoned to be the "Amler" road building company, the "workshop" for sewing army uniforms, and a number of smaller places such as that of Andretski the "Volksdeutch", etc. On the day of the extermination it was found that the use of all these smaller places burst like soap bubbles, since they had only served a number of Germans and Poles as a source of extortion for accumulating money. All those who had trusted in them were transferred to the general transport and shared the fate of the whole congregation. Even the Amler men were ordered to join the transport, and it was only after they had gone about half the way that orders were received to take them back to the camp.

It was then said that this was the result of energetic steps by Gulik the camp manager. The only people left where they had been were those in the workshops, who were not touched. Finally, however, they all met their end in Poniatov, including my father Reb Alter Erlich and my two sisters Henia and Rachel may they be avenged. However, a large part of the Amler men passed through various experiences and finally succeeded in surviving.

B. *Building hiding places, "bunkers"*, in the vague hope of fixing up somehow after the expulsion; almost in the words of Isaiah the prophet, "Enter the crag, be concealed in the rock, hide for a bare moment until the fury passes." This method ended in a most tragic fashion. As far as I know only isolated individuals remained alive.

c. *Buying hiding places with Polish acquaintances.* Of these as well only a negligible proportion succeeded in surviving the war. Most of them were expelled contemptuously, some of them in their underwear, by their "benefactors" after the latter had robbed them of all their property. This happened to Elimelech Besser and others. Incidentally, Elimelech Besser's two daughters, Mania and Gutcha, were murdered some time after by the Poles.

d. *Escape to the forest and building "bunkers" there.* Of almost a thousand people who tried this method there remained alive, together with those who tried method c., close on a hundred persons.

e. *"Sit still and do nothing."* Those who tried this method constituted the overwhelming majority of the Staszow community and the Jews who fled to it from the neighbourhood. The great majority of them were so indifferent to their fate that they did not have the spiritual strength to go on struggling. Some of them went this way either because they could not make use of any of the others or else because they did not believe in any of them. Of this large, innocent and holy assembly not one, I believe, has remained alive.

8th Novermber 1942—*28th Marheshvan* 5073

A detailed account of the day of expulsion and the extermination of the community which was perpetrated on that day, the day we dreaded and which came, — will be found in the diary of Joseph Goldstein, in "The Last Struggle" by Menahem Lifshitz and in the Memorial Address of the present writer.

9.11.42—1.12.42, 29 *Marheshvan—21st Kislev* 5703

From the day after the extermination the Germans, jointly with the Polish authorities, started to "sell' the Jewish property, as the "liquidation" of this great event. The sales was announced in gigantic posters in and around the city. The local riff-raff and those of the neighbouring villages

beyond despair — the Judenrat, headed by the daring Ephraim Singer, a Jew who incidentally risked his life more than once when he faced the authorities as representative of the community, — believed that it could do something which would help to save a handful. It sent a request accompanied by a considerable gift to the Labour Office (Arbeitsamt) in Ostrovitz, for the employment of several hundred people, chiefly of the youth, who were capable of work, in the "Hasag" camp, which was an arms factory in Skarzhisk.

In due course, on Saturday, 10.10.1942, four lorries arrived to take the "volunteers". When they appeared the confused and alarmed Jewish population suddenly had to answer the fateful question: Shall we volunteer or not? And who could be clever enough to know what way would lead to life and what to death, and whether fate offered life to any of us at all?

An atmosphere of dejection was found wherever there was a Jew. Feverish family consultation took place. There were no illusions about the desperate situation, and many people decided to grasp at this straw. There were heart-breaking leave-takings and there was silent and restrained weeping. I looked through the window and saw one man after another placing himself in the lion's maw; and the lorries in the middle of the market-place began to fiill up with the best men and youths of the ancient congregation of Staszow.

Many came running and hurriedly jumped onto the cars as though they were being compelled to stream of thoughts and doubts coursing through their brains. Others came bowed and bent, busy with their own inner thoughts, and climbed up onto the cars as though they were being compelled to do so.

At that time my mother of blessed memory was lying on her sickbed. In the state in which she was it was hard for me to tell her what was happening outside, and about my inner conflict: Whether I should allow myself to be carried away by the stream or swim against it. Yet on the other hand I could not bring myself to leave, in case I were to decide to go, without telling her, taking her advice and receiving her blessing. Finally I gathered my strength and very delicately and in round-about fashion began to prepare her for what was taking place. My mother, a simple but very shrewd and practical Jewess, immediately grasped the situation, hesitated a moment or two and then said decidedly: "Don't go searching for trouble!"

I accepted her advice with a feeling of relief. The lorries set off carrying about three hundred people. With an uneasy heart the townsfolk let them go, while the air seemed to be full of unasked questions: Would we ever see them again? And would they ever see us?

In order to illustrate on the one hand the feeling of the approaching destruction which every Jew could sense at that time, and the difficult and complicated situation in which we found ourselves on the other, I can tell this authentic story: I have already mentioned above that my mother of blessed memory was seriously ill then. One day I asked Doctor Eliahu Freedman (who escaped to the forests and is now living in America) to visit her. Doctor Freedman, a shrewd fellow, measured me from head to foot with his eyes, maybe mocking or maybe pitying my blindness and stupidity. Then he burst out: "Erlich! These days it's a great privilege for anyone to die naturally in his bed and in the bosom of his family, and you have to come and ask for medicines for your mother so that —"

I did not let him finish the sentence but said, "Well then, Doctor, do I have to become my mother's murderer, even indirectly? No Doctor, I can't! Come with me!"

THE FIVE "WAYS"

During the last weeks and days before the "Expulsion", when it had become clear to everybody that the sentence had been passed and could not be evaded — the community seemed to cease being one organic entity, although the Judenrat existed as the institution representing the community before the authorities. It was transformed into a herd of individuals or small groups of people, chiefly neighbours or relatives who separately and in the utmost

The Path of Anguish and Destruction

by A. EHRLICH

The last Months in the Ghetto

Job's tidings reached the town from all sides. Every day the German Moloch was demanding new victims and cruelly and systematically destroying one commuity after the other. News of towns, large and small, which had completely vanished in accordance with a satanic plan worked out in all its details from the beginning, demonstrated to our town, as in a bright mirror, the fate that was lying in wait for it. The fate of Kelts and Ostrovitz, Opatov and Zusmir, Chmielnik and Busk, Lagov and Klimontov and many more like them served as warnings of the dreadful danger approaching at giant's paces.

At the same time we consoled ourselves in those days with the possibility of some kind of armed resistance, which part of the organised youth were thinking of and planning. For many weeks a "roof executive" consisting of representatives of the local organisations sat preparing plans in the dwelling of Judah Goldhar, may God avenge his blood. The composition of this executive, as far as I remember, was as follows: David Shnipper and Mendel Tanenbaum of the Shomer Hatzair; Zvi Leibovitz and the writer of these lines of the Zionist Youth; Suche Diesenhaus of the Communists, and two more from other organisations, whose names I do not remember. This Executive aimed at two main objectives: First, organising the youth and familiarising them with the idea of armed resistance; and second, obtaining any arms whatsoever, as rapidly as possible and at any price.

In order to achieve the first purpose the organisation of the youth began, and in complete secrecy individual cells each of five persons were established. Not one of them knew of the identity of the others except for the liaison officer between them.

With regard to the second objective, without which all other activities were useless and valueless, it was promptly found, after energetic searches for arms began, that the only possibility of obtaining any in quantities suited to our requirements was the Polish Communist Party. It was therefore decided to send the said Sucha Diesenhaus, who herself was an honoured member of the Communist ranks and had good contacts in those circles, to request arms for our organisation at any price that might be demanded.

In our innocence we supposed that since the Communists were by that time the bitter enemies of the German conquerors, who were then with great success conducting a destructive war against Russia; and since Russia appeared in the eyes of the Communists to be their only homeland, the adored and hallowed homeland of the World of Tomorrow, while they themselves were being bitterly persecuted by that conqueror — we therefore thought that this fact would be enough to turn them automatically into our allies, at the least, as regards arms supply, in accordance with the familiar principle: The enemy of my enemy is my friend. But the mesenger brought us back the brief and unequivocal answer: "We have no connection with the Jews and you have absolutely nothing to hope for from us in the way of help." That made two things clear to us. First, that their hatred for us counterbalanced all their Communist ideology and their love of Russia; and second, which was the decisive thing in our position: How isolated and surrounded by mortal foes we were.

The disappointment was bitter and had grave effects on the morale of the youth. If even this way of "let me perish with the Philistines", that last ray of light of heroic death and some vengeance against the monsters had been smashed to pieces in so treacherous a fashion — then there was absolutely no way out and there was no escape or refuge from the fate in store.

In this state of absolute confusion and dread, as an inevitable result of the state of mind that lies

in peasant carts. At that time the following people were selected and sent away from the shop: Samuel Gluecklich with his wife and daughter; Israel Hirsch Graf; Abba Rosenblum; Altele Milgroim of the Birnbaum family, who did not wish to give up her children and went together with them. They also took several orphan children who had been hidden with Poles for several days and had run away from there. Those children had been entrusted to the Poles by their parents against ample payment. When the parents were killed, the "good" Poles drove the children away.

Saturday, 14.11.1942: Joel Schnipper's bunker was discovered today, having been denounced by Poles. This bunker was under the Baker's oven and ten people had hidden there from the previous Sunday. During the last few years the Bakery had belonged to my brother, Hayyim David Goldstein of blessed memory. In the bunker there were Joel Schnipper; my brother with his wife and three children; Moishe Yehiel Kozszenicky and his brother-in-law; and also Freida Esther Wollman the wife of Naphtali Wollman. These Jews were taken to the Magistrate's Court, where they were kept with 16 Jews from other bunkers until Monday morning.

Monday, 16.11.1942: At 6 a.m. the 26 Jews were taken to the graveyard and murdered there. We learnt of this from my brother's daughter, who succeeded in escaping when all the people were brought out from under the oven. At 10 a.m. the Captain of the Fire Brigade Panek came into the shop and ordered Zitter, the shop manager, to send ten workers to bury the 26 Jews who had just been shot. Zitter asked who was prepared to volunteer. Ten of us did so, including myself.

We took spades on our shoulders and accompanied by a Polish policeman we went to bury our dear ones. The ten grave diggers included: Aaron Moshe Rosenblum; Avram Beer Leszkiewicz; Trom; Rosenzweig, a son of Pinhas Rosenzweig; and others whose names I can no longer remember.

The scene which we found at the graveyard shook us to the core. Labour cards were lying near the dead, and they helped us to identify the victims.

A Christian of my acquaintance, who had been serving there on behalf of the Fire Brigade, afterwards told us that my brother's daughter Toibele had at the last moment struggled against a gendarme and had flung a stone at his head. For that she had been savagely beaten, and only then was she murdered. The others had been maltreated in the same fashion.

With my own hands I set in the mass grave the bodies of my brother Hayyim David, of his wife Hannah Leah, of his daughter Toibele and their two sons; and all the other martyrs as well. We covered over the grave, but the Polish police who had remained on duty there ordered us to tramp with our feet in order to level the area out... A silent Kaddish forced itself out of our chocking hearts. As soon as I uttered the words "Yisgadal Veyiskadash" a policeman came to me and said that the German gendarmes ordered that nothing was to be said at the cemtery. The policemen was an acquaintance of mine, and that was why he gave me the warning.

Among those who had been killed I found not only my own family but also Joel Schnipper; Freida Esther Wollman; Brainsche Frankel; Moishe Yehiel Koszeniecki; the father-in-law of Leibel Becker; Feiglish, a Latvian refugee, and others.

Of the ten shop workers who buried the martyrs I am the only one who has been privileged to remain alive, in order to tell the world how the murderers destroyed our beloved Jews and exterminated a widely branching Jewish community.

Tuesday 17.11.1942: The Poles denounced the Bunker of Hayyim Nuta Ehrlichman. The people there were Zalman Scheiner; Noah Blaustein; Yossel Bluestein and his family; and others. The Jews discovered there were arrested and kept at the Magistrature until their fate would be decided.

At that time, after the general Action, there appeared many Jews who had saved themselves somehow. This fact disturbed the Germans who looked for ways and means of trapping the criminals who insisted on wanting to live in spite of orders. For Germans do not love law-breakers

succeed in entering "safe" places like the shop and Amler's works were classed as "illegals".

The night fell. Terrified Jews came running to the shop manager, and begged him to be merciful and take them into the shop. Some also came who had been hiding all day long with Poles but could not stay there any longer because their lives were not safe. They had simply been driven out by their Polish saviours who had taken all the Jews had, promising to hide them, but now threatened to murder them unless they cleared away at top speed.

None of us in the shop closed our eyes all night long. Ghosts were hovering in front of our eyes and gave us no rest. All of us were wondering whether we would live to see vengeance taken on the enemy or whether the same fate would befall us next day.

Monday, 9.11.1942: Morning came. We were still affected by yesterday's extermination, and were still physically and spiritually broken. But we survivors had to go to work as though nothing had ever happened. The number of illegals was growing. They were all in despair, a despair which increased from hour to hour. Nobody knew what to do. Should they try to get a reliable working place in the shop, for instance, or was it possibly better to run away into the forest? The angel of death lay in wait everywhere. All roads had been suddenly cut off, and the surrounding population had grown hostile as though by order. In this state of despair, Alter Band and his son Yisroelke left their legal working places and went off to look for some way of deliverance. Befre long they were killed like so many others.

Thuesday, 10.11.1942, 1st. Kislev 5703: The Poles Stempion and Janek, who held the shops of Samuel Goldfarb and Itche Mandelsuess, informed the German Gendarmes that behind their shops was a bunker where several Jews were hiding. A group of gendarmes arrived at once, and with the help of the Polish Police they opened the bunker and took 26 Jews out. All of them were led to the cemetery where they were shot. The Jews of Amler's Company, who were then working in the Krakowski street, saw these unhappy people going on their last journey. One of the workers, Mendel Lifshitz, recognised his wife Reisel, his son Zecharia and his daughter Feigele in the group. He could only accompany them with his eyes and with blood welling from his heart, as his dearest and nearest went to their eternal rest. These victims were punished because they were "illegally" in Staszow where they had lived all their lives, according to the Nazi sentence which had been carried out so strictly against them.

THE FOLLOWING IS A LIST OF THE 26 MARTYRS:

Israelke Weizman the Cantor with his family; Nehemia Nissenzweig with his wife and daughter; Leibish Katz the carpenter with his wife and children; Reisel Lifshitz with their son Zecharia; Yossel Gluecklich (Goldschmidt) with his wife and child; Esther Rachel Mandelsuess; and others whose names I cannot remember.

THE FIRST SELECTION

Friday 13.11.1942: At precisely 7 a.m. the shop was cordoned off by gendarmes and police. When we arrived to work we were kept in the open and were arranged in rows of five, in order to separate us from the illegals.

Orders were received to march into the market near the Pharmacy beside the Town Hall. A few illegals gave themselves up because they were already sick and tired of life, and saw no sense in hiding themselves any more.

The Germans began sorting the transport. A few shop people were placed by themselves to be sent away, and younger illegals were left behind as shop workers.

In this selection, as in all the other Actions, victims were left lying in the market place. Bella Buchholz the daughter of David Solnik had given herself up voluntarily at the market, together with others. When she saw what lay in store for her she begged the German Gendarmes to allow her to fetch her hidden children from the house in order to take them with her on her eternal way. He did not believe her, but dragged her into a neighbouring courtyard and shot her there.

Fifty Staszow Jews were taken away to Ostroviec

the first victims were Naphtali Tennenbaum and David Rosenstock with his wife. When Meir Goldhaar saw his wife Pessel fall he left his place and asked the murderers to shoot him to. His wish was immediately granted. Meir Yankel Gitterbaum fell near his shop. The murderers went on shooting into the mass of people, strewing the whole road with innocent victims. Jewish blood ran from the Krakowski street down to the river.

Yankel Ruda fell at the Folwark Bridge.

We were still standing in the shop, five in a row, listening to the ceaseless shooting. Our blood ran cold in our veins, as we felt that our nearest and dearest were no longer alive. Then we thought that maybe they were better off, those who had already finished with the gruesome nightmare of Nazism and the banditry of the Ukrainians, Letts and Poles. But on the other hand there was still a spark of hope in our hearts. Maybe we would still survive them, maybe a miracle would take place and the savage hordes would be defeated by the civilized world. There was still a chance for a person who remained alive.

After our dear ones had marched off, orders were given to clear away the dead. It was a dreadful scene. By one o'clock 189 Jewish bodies had been picked up from the streets, apart from those who had not come to the transport and were bestially murdered in their homes. For this purpose they took the Jewish police with them when they went looking for all the remaining Jews. Meir Rosen (Meir Moshe Yehiel's) put on his prayer shawl and tephillin and waited for the murderers in his home, ready to perish in order to hallow God's Name.

Yehiel Rosenblum (Mostiker) was lying very ill that day. When the murderers reached him he entreated them to shoot him at home. The beasts picked him up and flung him down into the street from the balcony. All those killed in Staszow itself on the day of slaughter were buried in a single mass grave at the Jewish Cemetery.

The march of the unhappy Staszow Jews took them through Szczuczin and Stopniec to Belsac, that second Treblinka. More than 1,000 Jews reached Stopniec. In Nizszen Village 9 kilometres from Staszow a mass grave was dug for 740 victims. During that one day the old and widely branching Jewish Community at Staszow was cut down. May the Lord avenge their blood.

The Dumb Protest of the Blind Man

The shooting of the unfortunate Jews who had hidden themselves in their homes and were afterwards found by the murderers could be heard till late in the afternoon.

Blind Herschel Wolman left his hiding place by himself, stood in front of his home in the Rytwyn street and began to lament aloud for the destroyed and martyred Jewish Community. He sang songs of lamentation which suited the situation, and burst into a a bitter lament for the destrucion of his people. He stood there for a few hours and the passing German murderers did not have the heart to kill him. Only later did they send a Lettish murderer who shot him. And so fell the blind man, who in this fashion expressed his deep protest at the barbarity of the entire world, which saw it all and heard it all and permitted the murderers to exterminate a spiritually rich yet helpless people. May the memory of the righteous be a blessing.

At 3 p.m. I succeeded in making my way to my home. At No. 8 Stodolna street I found Herschel Wladowski shot in his bed.

That same afternoon an order arrived to billet all the shop-workers ten to a room, and only in the Synagogue and Zlota streets. The other surviving Jews who had concealed themselves exploited the opportunity, and joined the shop-workers when they moved into their new quarters. The Jewish police remained with their wives, but without their children. The police remained in town in order to clear away the murdered Jews.

A few families succeeded in getting into the shop all together, or else into Amler's working place thanks to bribery and protectionism. That was done, for instance, by Yeheskel Weichman and his family, Itche Selzer, Samuel Gluecklich of the Folwark and his wife and daughter. Those Jews who did not

of the Staszow Jews will take place tomorrow, 8th November, 1942." He ordered the Jewish policemen to instruct all the Jews in town to be present by 8 o'clock in the morning at the Ring (Market place). Anybody who did not obey this order would be shot. The Jewish Police and their families would not be included in this action.

At 12 midnight the Magistrate's Official Wojczechowski arrived in the shop accompanied by two Polish policemen, and announced that the shop had been legalised for 800 workers. Those present immediately went off to town to fetch their relations. A work-card was received at a cost of 50 zlotys, and was demanded from everybody. At 1 a.m. Wojczechowski returned and ordered the Register to be closed in the name of Mayor Suchon. By that time 330 Jews had managed to have themselves entered as workers in the shop. The Foreman ordered that the machines should be started and we should begin to work. The machines were already going properly, but the hands refused to follow. Everyone was in a bad mood, feeling that a great catastrophe was approaching.

Meanwhile we learnt that the Mayor had declared himself ill, and would therefore not be present during the action in town next morning.

It was 4 a.m. The Korne Expedition, which consisted of 150 Ukrainian and Lithuanian bandits, arrived in Staszow. They began eating and drinking for all they were worth at the meal which the Jewish Council had had to prepare for them. They made themselves thoroughly drunk in order to be able to carry out their bestial tasks more easily.

Black Sunday

Sunday, 28th Heshvan 5703, 8.11.1942: The dreadful slaughter of the Jewish population in Staszow began at 5.30 in the morning. As ordered by the trained murderer Schild, the Jewish police dashed out to order all the Jews to gather together in the Market-place by 8 a.m. Those who came late would be shot.

While we were in the shop we learnt that at 2 a.m. a number of the Polish intellectuals like Dr. Koslowski and Dr. Lemiescewski had been arrested and handed over to be guarded by the Jewish police.

At 6 o'clock in the morning the murderers called on the Chairman Ephraim Singer, took him to the home of Schmelke Eisenberg, gagged him and after torturing him shot him there. The dreadful murder of Chairman Singer was the signal to begin the extermination action of the Jews in the town.

By 8 o'clock in the morning about 5,000 Jews, young and old, children and grown-ups, had assembled at the market place in order to begin their march to death. At the same time three known sadists of the S.S. in Ostroviec came to the shop. They were Willi, Petter and Braun, and they wanted to amuse themselves a little with the Jewish workers. They started off with Mordechai Seigermacher and asked him: "What are you doing here, old man?" which he answered, "I am old, but I am the only mechanic in the whole factory." They let him go and began moving around among the workers. When they came to the third row where I was standing they went to Isaac Fleischhacker, a tailor from the Synagogue street. Willi the murderer took out a revolver and said to Fleischhacker, "You cripple, do you also want to survive the war?" There was a shot and the poor fellow fell dead. The murderer began laughing, ordered those present to stand still and not move from the spot, then said: "All these will still be able to work," and went off to the market with his colleagues.

Since the shop had been authorised to take 800 workers and only 330 were there, 220 skilled workers and young men were chosen from the transport. They were not permitted to take their children with them, but they were added to the factory personnel.

At 10 in the morning Schild gave the order: "March!"

And so the transport of almost 5,000 Jews, including the finest and best of the community, our fathers and mothers, wives and children, brothers, sisters and relatives, started out on their last journey accompanied by the 150 murderers.

As soon as the first files entered the Krakowski Street the murderers began shooting into the mass with dumdum bullets. As was afterwards reported,

world is corrupt. There is no justice. We had to save ourselves, but where and how?

At about noon on the same Saturday a Jew arrived in Staszow from Ostroviec. His name was Abraham Itshe Kerbel. He was accompanied by a German S.S. man, and offered to take Jews on to work at the Bodzichow labour camp near Ostroviec for the payment of a thousand zlotys each.

Jews paid the sum demanded in the hope of saving thmselves, although the entire transaction was afterwards found to be a miserable swindle.

At 2 p.m. people already saw how the Nazis were driving the last Jews of Szidlow and Korezwanik to Staszow. An hour later this unhappy transport, consisting of 200 men, women and children, arrived in the town. The old Rabbi's wife of Szidlow was among them. All these Jews were kept under the strict watch of Ukrainian bandits at the Staszow market place. They did not even permit a drop of water to be brought to the unfortunate people.

Watching this spectacle, each one felt that he himself could expect the same fate next day. Dreadful weeping and wailing was heard from many houses as families began to say goodbye to one another.

Night fell. The town sank into a painful darkness. No light was to be seen anywhere. Here and there Jews could be seen disappearing, one making his way to a Christian acquaintance in the neighbourhood and another to a long-prepared bunker.

From 5 p.m. the town was cut off, and was guarded by Germans, Ukrainians and Poles in order that nobody should run away.

I succeeded in getting out of town, and went to a peasant acquaintance in Dobri village in order to bring my family there as we had agreed. But the peasant had taken fright and did not wish to admit me, claiming that the Germans were coming next day to take his quota of grain, and might easily find any hidden Jews. Helpless and dejected I went back to my family in Staszow. Another Jew named Aaron Silberboigen (Powroshnik) also went off to Dobri to a Christian who had agreed to hide him. A few peasants waited for him on the way, robbed him of all he had and gave him a thorough thrashing. The fellow came back to Staszow half-dead.

Watch over the town by the German gendarmerie, the Ukrainian and Polish Police, became more strict at about 7 o'clock. Everybody could see clearly what was to be expected in the morning. The only way to try to escape was in a bunker near the home.

The Germans started rumours that the Jews were being sent to work, and the unhappy people did their best to believe it. After all, they still wanted to live. Others planned to return to the shop or to Amler's enterprises, in the hope of saving themselves that way. For maybe, they thought, in spite of everything the Germans would leave the working elements in the town, and so some member of the family might succeed in escaping.

I took my rucksack, said goodbye to my dear ones and went off to the shop. In the house of Samuel Mersel where I lived, a number of Jews gathered at the same time. They were Reuben Berech Herzog, Joel Hirschberg and A. Birnzweig, who had decided to conceal themselves together until after the action. They had been advised to do this by Mayor Suchon who had promised to rescue them afterwards. Suchon's promise proved to be worthless and they were all found.

About 200 workers had gathered at the shop. Some of them wanted to go home. It was already mortally dangerous to walk through the streets. Death lay in wait everywhere.

At 10 in the evening there arrived in town the Obersturmfuehrer Schild, who had led the extermination action in the Radom Government district. Schild rode to the Jewish police (the Ordnungsdienst as it called itself) and demanded that the Chairman Ephraim Singer should supply him at once with 10 kilos of butter, 10 kilos of pork, 10 kilos of rice and 5 kilos of tea. At the same time Schild entered the Police Office in the House of Hershel Wiener, banged on the table and gave notice: "In Himmler's name, the resettlement action

in order to be accepted for the Cleaning Commando, with the tiny hope that they might be saved from death that way.

An order also arrived calling for young people to be sent to Skarzisko. The Judenrat decided who was to leave. Orders also arrived for workers to be sent to Mielec and elsewhere. Some people were feverishly building bunkers in the hope of saving themselves from the Nazis.

All electric light was cut off from the Jews during the last week before the action. Work in the shop was continuing at full speed. The two vanished Volksdeutsche who were responsible for the shop did not reappear. People began dashing from Amler to the shop and the other way round, not knowing where it would be safer to remain.

5.11.1942: The Judenrat decided to send two messengers to Cracow in order to find the two Volksdeutsche Richter and Strecker. Since no Jew dared undertake so dangerous a journey, they asked the Mayor to send a Pole to this task. After greasing wherever necessary the Court Official Wojczechowski went as the representative of the Jews, with the driver Tshach who had a lorry together with the Volksdeutsche. The mission returned on Saturday at 12 noon with the sad tidings that the two Germans did not wish to return because it had already been decided that Staszow was to be made Judenrein. The shop-workers began to run away in order to find themselves places of safety.

6.11.1942: Yesterday a second Action took place in Chmielnik. All remaining legal and illegal Jews were collected from the vicinity and driven to Stopni, and the extermination action took place there today. In this action such Staszow martyrs were killed as Yehiel Neiman, Zysman Grosshaus and Abremele Nissenbaum. Among them were also Z. Sonschein and others, who miraculously managed to escape, however, before the Action.

Today, Friday at 3 p.m. three S.S. men came into the shop for a checkup, and went away without saying a word. Zitter, the Jewish shop manager, ordered the handful of remaining workers to go on working all night long. Maybe that would be a charm to save them from death. We carried out his orders, although every one of us could feel that our last hours were already approaching.

7.11.1942: It is Saturday today, 27th of Heshvan 5703. Maybe it is the last Sabbath, God forbid, of the fine and extensive Jewish Community of Staszow. One does not wish to believe that the angel of death is already preparing to take our innocent souls. Is there really no justice in the world? Why do we deserve this?

Everybody runs to see his near and dear ones, to console the dejected, to plan means of escape and also to say goodbye to one another. We want to be together during our last moments.

At 10 o'clock in the morning we learnt that the last Jews were being collected in Szidlow and Korezwienki in order to add them to the transport from Staszow. At 11 o'clock the news spread that tonight the Korne expedition would arrive in Staszow, and would present an order to Ephraim Singer the Chairman to prepare a meal for the 150 members of the expedition who were to carry out the action in the city. This news spread at once through the city and led to a terrible panic among us all. Jews ran to the Judenrat to ask for advice. People began looking for ways and means of saving themselves. Nobody wished to admit the thought that the unhappy end was approaching.

Ephraim Singer answered every question very clearly. He no longer saw any way out. It was no longer possible to do anything anywhere in order to defer the bitter end. These words from the last Jewish communal head discouraged everybody. The whole population found itself sad and mourning. Each one felt his last hour approaching, that death was on his threshhold. And everybody wanted to go on living. The question why was still there. Why did we deserve it? Because we were Jews, was that why we had to be persecuted like wild beasts all over the world? Why did the world watch and say nothing, when brutal murderers were destroying a whole people?

But all these questions received no answer. The

they needed money while the others said sarcastically, "for burying you."

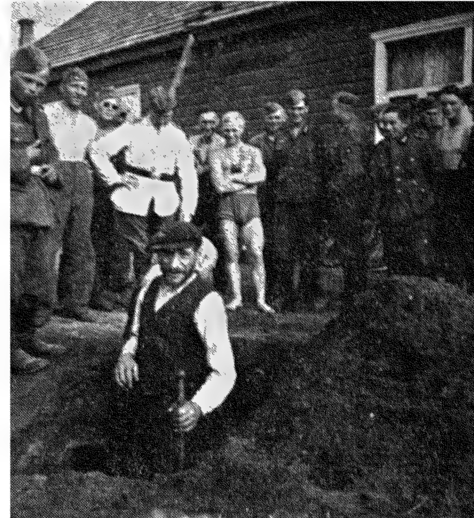
Sochon the Mayor also found ways of rubbing the Jewish population, and demanded taxes from them for a year in advance.

When Jews suddenly received permission to go to the market during the last week they found Christians there from Rakow, who were selling meat. One of them, a woman, was wearing an apron of parchment, made from a Sepher Torah sheet.

The Ghetto became more crowded than ever. Ten or twelve persons were crushed into a tiny room. The whole of Jewish life was suspended. The only active institutions were Toz, the Health Society, and "Kropla Mleko". The Judenrat did nothing with the exception of its chairman Ephraim Singer, who was on the watch in spite of all dangers. The only officials of the Staszow Community still left were: The Rabbi, Israel Gersht, the two slaughterers Mottel Bloch and Isaac Pantierer, and the synagogue cantor Yoske Diesenhaus. Aaron Shochet and the three beadles Akiva Goldstein, Abraham Leib Dickstein, and Yehiel Morgenstern (Magid) had died a natural death together with the cantor Israel Meir Lieberman during the war years. And that was the fate which few were privileged to experience.

The last Staszow Rabbi Reb Alter Eliezer Horowitz (Der Riglitzer Rav) had left two weeks before the action for Neustadt with his youngest son-in-law Moshe Reiman, in the hope of saving himself. But their fate met them there when the Karne expedition visited the spot.

The rabbi's frieds collected money in order to try and save him. Hayim Elbaum and Ben-Zion Leibovitch were the ones who collected money on his behalf. At the same time there were a few other Jews who also packed themselves off to Neustadt, like Alter Grossman the Hebrew teacher and his family, who went to his son Yankel Grossman; Yeheskel Eichen and his son Beinish and their families. They were all swept away by the same sad fate.

יהודי אנוס ע״י הגרמנים לחפור לעצמו בור

A Jew compelled by the Germans to dig his own grave.

3.11.1942: Staszow also contributed to the Action which was carried out yesterday in Neustadt and other neighbouring towns. Those who were being banished were driven away on foot through Pacanow to Szczuczin on the way to Belzac.

The Staszow rabbi and his son-in-law were shot the same day on the road to Szczuczin, as soon as they left Pacanow. I learnt this in the camp at Kielce from a Pacanow Jew who was in the Street-cleaning Commando of Pacanow on that particular day.

The panic in the town became worse from moment to moment. Peasants were already arriving from the surrounding villages with their sacks and were shamelessly asking: "Hasn't it began yet?"

An order arrived from Mayor Suchon requiring the Judenrat to set up a cleaning commando for the day of approaching action, to be headed by a responsible person. People volunteered for this as well. Shalom Braun was chosen to be Burial Officer. He was the son of Wolvitch Braun (the Postman) and was to work with the old Sexton Noah Liszkiewitz (Noah the Carrier). Jews paid money

in town and did not run away to the places where they had lived. Jews also arrived from Chmielnik, Szidlow, Rakow and Korezwiunki. The Rabbi of Szidlow was also among the refugees, but seeing what was happening he afterwards returned to Chmielnik together with a few of his family and acquaintances.

The situation became tense. Besides the 5,000 Staszow Jew there were now another 2,000 "illegal" Jews from the vicinity. The Ghetto was dreadfully crowded. People began selling all kinds of things to the neighbouring Poles for trifling prices, in order to have spot cash in case they had to pay for their lives. The Poles were not prepared to buy houses or other real estate, because they were sure that it would fall into their hands in any case. Many Jews gave valuables to the Christians in return for a promise to hide them during the approaching action. The Christians did not keep their word. They denounced the Jews to the Germans, or else they simply killed them themselves.

I and a few others managed to get ourselves into the shop after steps had been taken to set up a special department there with 20 workers. The "lucky" group consisted of Mendel Schnipher, Yankel Wagner, Yudel Weingarten, A. M. Rosenblum, Hayyiml Friedman, Isaac Wolman, Abraham Silberstein and others.

Work in the shop was going ahead at full swing. Material that could last us for at least a year was brought to manufacture military uniforms. The shop foremen were: Zitter, the Lodz refugee, his assistant A. Kaleski, the Master M. Zisza Zucker and M. Goldfarb. They did everything to ensure that production should be at a high level in order to convince the Germans that the workers were faithful and deserved to survive. At the time when it was necessary to legalize this enterprise with the higher German Authorities the two German managers of the shop disappeared, going off to Cracow. This upset us all, for it gave rise to the suspicion that all the promises to save at least the shop workers had been false.

Feeling that the danger was very near, people tried to run away into the countryside. But they were denounced by the Poles. That was the cause of the death of Rashtche Pfeffer the daughter of Yehiel Rosenblum, together with her child who ran away to Jenbzeiew. When they arrived there they were already being waited for by the Gendarmes; and both were shot at the railway station.

1.11.1942: Several women hired the carter Olek Majewsky and paid him well to take them to Chmielnik. When they reached the road to Szidlow some Gendarmes arrived and arrested them all. Afterwards they were all shot except Haya Jaskolka, who succeeded in escaping and returning to Staszow. The unfortunate women were: Feigele Singer, wife of the President Ephraim Singer; Prive Band, wife of Alter Band; the wife of Mendel Friedman (Berishens); Esther Malka Sternlicht, the wife of Elhanan Sternlicht; the twelve-year-old daughter of Shalom Pfefferman. These martyrs were brought to a Jewish grave in the Szidlow cemetery.

On the same day the Amler Road Construction Company received orders that all Jewish workers employed by them must remain quartered at the enterprise. This meant that nobody might leave his place of employment and go home after work, as had previously been the practice. It was another sign that the Action against the Staszow Jews was approaching. On the same day the remaining Jews, about 20 in number, were brought from the neighbouring village Kopszewnice, where the action had taken place two days earlier, i.e., on 30.10.1942.

2.11.1942: The sad news of the women who had been shot in Szidlow dumfounded us all. All Jewish life was completely paralyzed. Everybody and everything became apathetic. There was a state of anarchy. The Polish police were pillaging almost openly, and even the watchman like Brzozowski and Sopa permitted themselves to extort money and goods from Jews, taking away the last tools from poor artisans. It must be said to our great shame that certain Jewish policemen used the confusion and demanded money from the Jews. When they were asked why, the better-class ones answered that

were to serve as workshops. So everyone recited *Selichot* at home.

About 10 a.m. a lorry full of S.S. men stopped in from of the House of Yehiel Milgroim on the Krakowski Street. They carried out a search of his business, although a Polish Commissioner named Slavik had been in charge for almost two years. All the goods were loaded on lorries and taken away. The S.S. men arrested Yehiel Milgroim and his wife. Their children succeeded in escaping.

Yehiel Milgroim was tied half-naked to a taxi in front of the Magistracy, and every few moments shots were fired in front of his eyes. In the evening the S.S. men released him and placed him with his wife in a cell, where they kept them until the day of the general action in Staszow on the 28th Heshvan, 5703, when they were added to the transport. All efforts to obtain their release for a large sum of money proved to be fruitless.

On the New Year people prayed in small groups as far as possible. Some of them went to work on the festival at the suggestion of the workshop manager, a refugee from Lodz named Zitter, as a mark of their devotion. They hoped that in that way they might save themselves from transportation. People felt the approaching danger and hoped that it would not be their last festival, God forbid...

Work for the Amler Road Construction Company went ahead at full speed. Jews made every effort to find work with the Company, for which they laboured very diligently, in order to find favour in the eyes of those who were in a position to decide their fate. Everybody wished to survive the War at any price.

27.9.1942: This day, at 2 p.m. on the second day of Sukkot, S.S. men and gendarmerie arrived in the Ghetto and impressed Jews for forced labour. Those who were caught were immediately sent to Skarzszisk. The same thing was done again on the fourth middle day of Sukkot. Those who were taken were locked into the Jewish Bath. The arrested ones were released thanks to intervention by Mr. Ephraim Singer, the chairman of the Judenrat, which was certainly accompanied by a large sum of money.

1.10.1942: On that same Thursday Jendreck Dressler of Szeliec appeared at the home of Jacob Orish Kazuchovitch, and demanded leather goods from him. As soon as Jacob Orish answered that he had no goods because he had not been working for a long time, Dressler took out his revolver and shot him.

2.10.1942: It was a fine Friday morning. The sun shone bright, but not for the Jews of Staszow. Early in the morning the Gendarme Panter shot the wife of Markel Weisswoll, whom he met as she came out of the home of Leibush Blauweiss. This took place in the Skolna Street where the Ghetto came to an end. A few minutes later the son of Yossel Weinbaum was arrested in the Blonja Street where he had gone to buy some potatoes from a peasant. The poor father ran to Yendreck Dressler of Szieliec, whom he had formerly known well. He flung himself at his feet and begged for mercy for his son. Dressler pointed to his revolver and said, "I can help you with that." The little boy was shot the same morning.

4.10.1942: Today, Simhat Torah, we learnt that an Action had been carried out in Szedlow and the Jews sent to Chmelnik; and that the Jews of Chmelnik were also to be transfered next day.

Soon after Sukkot we learnt that in the surrounding Jewish towns and villages like Ostrowiec, Opatow, Jewaniska and Busko the extermination actions had already been carried out. Staszow Jews are living in great fear. The action in the city is being constantly deferred thanks to the unwearying intervention of Ephraim Singer, Chairman of the Jewish Council, who bribes the Germans as much as possible. He hopes that as long as the Germans are prepared to take bribes there is still some hope of saving us from death.

17.10.1942: At 2 p.m. today Jews were brought here from Osziek and Polaniec. This was on the Sabbath day when the Actions had already been carried out there. They were brought to Staszow to be attached to the Staszow transport. At first they were caged in the middle of the town market. Later they were released on condition that they remained

news of the murderous hooligan quickly spread through the town and Jews vanished from the streets. These first victims warned everybody that an extermination action was approaching in Staszow. The action took place on the last day before Passover 1942, so that the entire Jewish Community passed the festival in a state of terror. That was actually the last Passover celebrated by Staszow Jewry.

April 1942: The extermination actions among Polish Jewry are growing worse. Job's tidings are arriving about actions of this kind, which have already been carried out in the larger towns of Poland. Poverty in Staszow is growing from day to day. Anybody bringing a little food in from the villages is shot. The Poles are denouncing the Jews to the Germans when they catch them on the road.

The first victim of such a denunciation was the 19-year-old daughter of Hershel Bezem of the Stodolna Street. The girl stole out of town and went to Dobre village near Staszow. Two Poles caught her, and she was handed over to the German gendarmerie. They shot her at once.

THE DECREE OF THE "GHETTO"

15th. June 1942: Notice was served that a Ghetto had been proclaimed for Staszow's Jewish population by order of General Frank. A Jewish Quarter had been decided on and prepared by the Polish Mayor Suchan. The Ghetto was called the "Dzielnica Żydowska" and included the following streets: Zlota, Dluga, Krotka, Stodolna and the Synagogue Street, as well as the Gorna and Dolna Rytwianska Streets, the Bath Alley as far as the tanner's. All the main streets, and also the Market-place, were to become clear of Jews.

1st. July 1942: The two sections of the Ghetto were closed off by a gate on the Krakowski Street next to the house of Rivele Treines and Ben-Zion Rosenberg. The Jews of the two Ghetto sections were permitted to meet for two hours a day, from 10—11 in the morning and 3—4 in the afternoon.

The Jewish Police took care that the order about closing the gates of the ghettoes should be strictly observed. Jews might go about in the ghetto until 6 p.m. only. After that any Jew who was still in the streets was arrested by Polish police, who took care that nobody should be late getting home. A very small proportion of the Jews remained in their homes. Most had to move to the restricted area of the Ghetto, where they lived crowded together under the worst sanitary conditions.

At the same time Mayor Suchan, helped by denunciators, terrorised and tormented many Jews, extorting money from them without a break.

The same was done by the gendarmerie, police and a Volksdeutsch from Szeliec named Jendrosz Dressler. They used to enter Jewish homes by day and night and pillage all the belongings they wanted to.

One evening in August 1942 Panter the gendarme came to the home of Hershel Wittenberg (Hershel the Glazier) and shot him without any reason, claiming it was because he caught him baking a couple of loaves in the oven.

Other Jews also perished in the same way at that time. Jews were afraid to appear in the streets of the Ghetto even by day. Many were brought before the District Court at Opatow for black market trading, slaughtering a cow or preparing a skin for sole-leather illegally. Some of those arrested were sent to Auschwitz. This was what led to the death of Mrs. Pessel Wittenberg wife of Zale Wittenberg, Tova Feldman-Sternsuess, Bashe Kirshenwurtzel and Yudel Schmeisser, for preparing a piece of leather. The same fate befell Anulevitz the refugee from Radom, who undertook the responsibility against pay of engaging in illegal work at the Tannery. All were sent to Auschwitz. As I found out later, Anulewitz was saved from the furnace. Nothing more was heard of the other banished people until the liquidation of the Ghetto.

11.9.1942: This was Friday, Eve of the New Year 5703. Jews did not go to *Selichot* (Midnight Penitential Prayers); first because they were afraid, and then because they did not have any place to go, since the Synagogue and House of Study

Extracts from a Ghetto Diary

by JOSEPH GOLDSTEIN Australia

30.12.1941: There are posters in the streets that from 1st. January, 1942, no Jew may leave Staszow without the permission of the District Council at Opatow. Every Jew found outside the limits of the town after that date will be shot.

This decree has gravely affected the Jewish population, which lives by trade with the surrounding villages. When this economic branch is cut off, many Jews will be left without the means for living.

6.1.1942: In accordance with an order issued by Governor General Frank, the Fur Action was begun from today. Every Jew at once had to hand over all his fur garments to the Germans, otherwise he was in danger of the death sentence. The collection point of the contributed furs was in the Jewish Community building, at the Judenrat offices. The order was carried out punctually, in spite of the bitter cold of winter all round. Several Jews in the neighbourhood who were found in possession of furs after the above-mentioned date were shot. One of them was in Ostrowiec.

15.1.1942: From today no Jewish business may operate except under the supervision of a German, a Volksdeutsche or a Pole. That is the new decree that has been published.

All businesses and factories in the entire region have been placed under the supervision of the Trade Association of the Radom District, whose Chief Commissioner is Kurt Harry. The sources of livelihood of hundreds of Jewish families in town have again been cut off at a single stroke. The Gendarmerie and the Polish police have immediately undertaken to carry out the order. This action has been headed by the Volksdeutsche Jendreck from the neighbouring village Szelec.

February, 1942: This month the notorious Von Maloschki, that trained tyrant and sadist of the Hitler school, has begun to take charge in Staszow. Untill now his place of residence was at Tarnow near Cracow. Von Maloschki arrived for the first time with his assistant, entered several Jewish shops and took whatever goods he felt like taking. Anybody who dared to ask anything was murderously beaten by him, and shot in many cases. Later, this person often appeared in Staszow and savagely terrorized the Jewish population, always taking valuable things. One Friday, during Market Day (before the War markets used to be held on Mondays and Thursdays, but the Germans changed this and fixed Friday only as Market Day) this Von Maloschki arrived and took the wares of three hatmakers: Leibel Fleischhacker, Welwel Zimmerman (Gille) and Yeshaya Podeschwa. Von Maloschki compelled the hatmakers to hand over the rest of the goods that they had at home. He sold the cheap wares to the peasants of the surrounding villages at dirt-cheap prices, and took the better goods to Tarnow. The pillaged Jews were thoroughly thrashed after having been robbed of their possessions

17.3.1942, Tuesday 10 a.m.: Von Maloschki suddenly arrived in Staszow. On the Cracow road he came across two Jews from Mielec who had run away from their town after the extermination action, which had taken place ten days earlier. The murderer took the two unfortunate men to the Goliew forest, gave them rifles and ordered them to shoot into the forest. He photographed the scene to show how Jews shoot at Germans in the woods. After that he beat them murderously, ordered them to dig graves and then shot them. This took place near the home of Bublik the forest guard.

Von Maloschki came back to town, became thoroughly drunk and began attacking passing Jews. First he caught hold of Leibush Blum, beat him thoroughly and wanted to shoot him. But Blum managed to run away. To make up for it the next man was a victim. This was a certain Lichtenstein, a refugee from Warsaw who fell into the hands of the drunken murderer and was shot by him. The

The main gate of the three other sides of the market where Jews were still permitted to live had to be blocked up by them.

The boundaries of the Ghetto, which was in two parts, were the following:

One part included the real exit from the south and eastern sides of the market with the surrounding streets, such as Gurna and Dolna Ritwianska streets, Popvzeczna and the little streets running down to the river.

The second part consisted of the rear exit on the western side of the market, with the Synagogue and Dluga streets and the surrounding cross-streets.

The Cracow Road, which was the only connection between the two parts of the Ghetto, and that only during two hours of the day, had to be run across quickly in order not to "pollute" the Aryan streets with the presence of Jews.

Sleeping in our Clothes

Until the time of the Ghetto, when Jews were still living in their own homes and for the greater part had their own shops save for a number of economic branches (groceries, textiles and leather goods which from the beginning had been officially confiscated and with which we were forbidden to deal), the situation had been difficult and even hopeless. Nevertheless people still managed to find ways and means of doing things, and maintained some kind of contact with the surrounding Polish population. But with the closing-off of the Ghetto there was a drastic change. The snapping of every contact with the non-Jewish surroundings gave us the unequivocal knowledge that our bitter fate was very rapidly approaching.

The situation became worse and more unbearable from day to day. Many slept for weeks on end in their clothes, awaiting the dreadful end. Others became absolutely indifferent to their approaching fate. There were also some who actually prayed that it should come quickly, in order to deliver them as speedily as possible from the hellish nightmare which oppressed their broken hearts.

The Small Ghetto

The roughly twelve hundred surviving "legal" Jews were crowded together into a small Ghetto which consisted of a few tiny side streets and squares round the Synagogue and House of Study, as far as the Old Cemetery. It was walled off with barbed wire.

There as well a large number of "illegal" Jews began to gather. They included people who had come out of hidden bunkers which had become unsafe, and also those driven away by Poles who had robbed the Jews of everything in their possession.

The Summing Up

The war was survived, thanks to all kinds of accidents and chances, by 400 people amounting to about 8% of the Staszow Jewish population before the war, and about 5% of its population during the war.

At the same time I wish to stress that all those who escaped owe their lives to chance and only to chance; for according to German "law" literally not a single Jew should have survived.

That is the tragic summing-up of the Jewish Community of Staszow, which had been deeply rooted there for hundreds of years.

And I cannot refrain from admitting, in view of this terrible catastrophe which struck our own brothers, that this was also the inevitable result of their belief and trust in other peoples.

ly heart-rending scenes when the machines were requisitioned, in spite of the fact that as compensation the owners were taken on to be employed in the workshops.

And yet the legalisation of these workshops was even more difficult; and incomparably so.

This was the height of the season for Jewish extermination activities. Yet at this gruesome period it was necessary to establish contact with the German Company in Cracow which held the concession and was under the supervision of the all powerful S.S. When at last, thanks to boundless self-sacrifice, devotion and bribery, the Judenrat, with the co-operation of a few energetic persons who did not belong to it, did finally succeed in arranging everything, days of tension and expectation began again as we waited for the promised transports of materials, clothes and leather for the actual work — the transports without which the entire undertaking would naturally be worthless.

During those days all kinds of contradictory reports spread through the town. Optimists brought all kinds of signs and wonders to disprove the arguments of the pessimists. It was no trifle, after all! The lives of several hundred Jews, in the most literal sense of the word, depended on the positive or negative reply to the question. And when the consignment did actually appear at the end of October, Staszow did calm down a little. There was a breathing-space. People tried to persuade themselves that they might after all still succeed in escaping from the angel of death, with the aid of the angel of death himself.

No sooner was the chapter of the consignment finished than a new chapter began that caused no less nervous tension. This time we were waiting for the German Commission which was due to come, and approve and confirm the last hope of a few hundred Jews. And when that Commission arrived shortly before "Resettlement", everything in town seethed like a boiling kettle. The only question that held sway was Hamlet's: To be or not to be? Would the Commission confirm the workshops or not? When the Judenrat announced that the workshops had been recognised and as a result eight hundred Jews had been automatically legalised, they believed that what they had achieved by dint of great effort, much money and nerves had not been in vain; and the townsfolk breathed more easily.

"O. D." (Ordnungsdienst)

The so-called O.D. constitutes a special chapter in the tragic Jewish struggle for life during the Nazi period. The German authorities had demanded as early as 1941 that the Judenrat should establish these "Ordnungsdienste" or Constabulary Services. Formally speaking the task of the O.D. was to maintain law and order among the Jews. But the true intention of the Germans was to execute their devilish extermination plans with the help of the Jewish victims themselves.

To begin with, this Police Force consisted of a dozen or so men, because there were very few volunteers for such a doubtful honour as this. But later their number increased considerably and amounted to sixty-odd, particularly after the Germans "promised" security of life and freedom of movement not only for them themselves but also for their families.

When that happened quite decent and worthy young fellows, including married men, also volunteered and even paid well in order to make their way into the Police Force.

The behaviour of the Jewish police at critical moments was far from decent, and was on occasion very brutal. But because of the abnormal conditions of that tragic period I do not feel that I am competent to condemn the O.D. and their activities.

So I rely on the historian to declare an objective verdict about this painful matter.

"Ghetto"

In June, 1942, the Germans ordered the establishment of a Ghetto for the Jewish population of Staszow. The Jews were compelled to leave the northern side of the Market-place, the Apta Road, the Koszczielno Road and the suburb called the Folwark.

The Last Struggle

bv MENAHEM LIFSHITZ Givataim

As soon as the Germans commenced their attack on Russia in June 1941, the mass extermination of the Jewish population began. Wherever the Germans came seas of Jewish blood were shed, with the voluntary and active participation of Ukrainians, White Russians, Lithuanians, Letts and Poles. It is true that even earlier, when the Germans had taken over Poland, the Jews had been subjected to all kinds of murderous excesses. But since they did not assume a mass character the Jews, who are always optimists, believed that this was merely a temporary development.

Their faith was strengthened by the fact that after a certain time the situation had actually quietened down slightly and it began to seem that in spite of the harsh decrees and laws voided on the heads of the Jews and making normal life impossible, the great majority would still be able to emerge with their bare lives.

But once the German troops began appearing in Russian Occupied Territory the situation took a radical turn to the worse. News soon spread about dreadful events. All kinds of strange tales passed from mouth to mouth about the mass murder of Jews in the Eastern Provinces of Poland. The information which began to spread more rapidly and in ever greater detail was naturally difficult or impossible to check, in the absence of any contact between Jews and the outer world. So people did not believe, chiefly because they did not wish and were unable to credit the cruel truth which beat so obstinately and continuously at our ears.

Seeing is believing

In March, 1942, refugee fugitives arrived from Mieletz, a small Galician town not far from us, and brought details of the terrifying destruction of the defenceless Jewish population there by the Germans. Three thousand people had been killed on the spot, while close on another three thousand had been expelled naked and barefoot into the Polish frontier districts. Only then did we begin to understand what the word "Resettlement" meant for the Germans, those masters of using innocent terms for their gravest crimes.

Later other refugees arrived, who had escaped from the death transports being taken to Maidanek, Belzec and Treblinka, the Jewish extermination camps. They arrived in town and gave eye-witness accounts of the overwhelming calamity which had befallen the Jewish population. Then it began to become clear that we were not facing individual or sporadic cases which had no logical connection; but that this was a carefully thought-out and diabolically prepared plan with the purpose of bringing about the absolute physical destruction of the Jewish people.

"Shops"

The Judenrat or Jewish Council found itself faced with the exceedingly difficult task of establishind and obtaining the legalisation of the so-called "shops"; workshops for the repair and sewing of military uniforms and boots. Unlike earlier workshops, everything had to be created here from the very start. It was necessary to establish the initial conditions without which it was quite impossible to set up the working places. First there had to be premises. Second, the tools and equipment had to be provided. And third, legalisation was necessary.

It was easy to find places for setting up the workshops. The Synagogue, the House of Study and the neighbouring Gymnasium (high school) were chosen. But the other two problems of finding the tools and equipment were far more difficult. It is easy to imagine the feelings of a Jewish craftsman who had been using his machine all his life long, and who knew that this was his only means of making a living, when he was suddenly called upon and compelled to hand it over. There were absolute-

for endurance grew steadily less. Nathaniel and I decided to go to the village and steal into some building or other in order to be done even for a single night with this distressing rain. We entered a properly built outhouse belonging to one of the rich peasants. Our plan was to stay under a roof until dawn and then go back. But weariness triumphed and spoiled our plans completely. We fell asleep with the good feeling of people who had been compelled for many months to live in the open air, had suddenly been brought on a rainy night into a house, and had fallen into a pleasant sleep just because they were there.

It is not surprising that we slept until late in the morning, and we would certainly have gone on sleeping if we had been allowed to. But suddenly we woke up to the sound of a heavy blow on the door. We understood at once how dangerous our situation was. From time to time the peasants banged at the door with all their force, while we kept it closed from the inside with whatever strength we had. And meanwhile all the villagers assembled there.

In the interval between one blow and the next we managed to take out a board at the back, and burst out and ran off. By the time the peasants realised what had happened we were quite a distance away. And so we were saved once more from a situation which might have cost our lives. Back we went to the woods, and never acted so light-headedly again. Sometimes we went to Czajkow in the evenings, where we waited beside the haystack of Mrs. Anielka until she came out and brought us some boiled potatoes. And one evening she told us about the rumours that the Russians would soon be there.

In our despair we could not believe that we would still live to be free human beings. But we kept it in mind and waited in tense anxiety for their arrival. Before very long we heand the rattle of tanks from the direction of the main road.

Then we became dreadfully afraid. We felt that these must be the Germans, who at this very last moment were planning to liquidate us once for all. So we did our best to hide and make ourselves as small as possible in our holes until the fury had passed.

The dreadful and terrifying sleepless night passed, and the traffic died down. We breathed freely again. When we came to Czajkow a few days later they told us that those had been Russian tanks, which had passed and visited the village too.

During those fateful days we did not part from one another. When our water supply gave out, we went together to the spring. And then came the great moment for which we had hoped so much. A file of Russian soldiers were advancing towards us! We ran towards them and fell into the hands of freedom.

doubts I stretched out on the ground in order to rest and think things over. To make things worse I had also forgotten the agreed signal. And even if I had remembered, it is very doubtful whether it would have been wise or useful to make use of it. For there were good ground for the suspicion that the A.K. knew our signals.

I could see no other choice, so I whistled. There was no response, but it seemed to me that I saw a spark. Maybe they are trying to light a fire, I thought to myself, and they are blowing on the embers; and of course that takes a long time. I waited for quite a while but could see nothing. I whistled again and at last received a reply from Nathaniel. Then I announced my tidings.

They were all astounded at my success. Nathaniel prepared water. We killed the cow with a little axe we had in our possession. It was very hard indeed to cut the animal into pieces without any tools, but we overcame that as well. We placed the pieces of meat in a pail of snow-water and began to boil it. But who had the patience to wait, after ten days of almost complete starvation, for the meat to cook properly? Within a moment we fell on the meat before it had grown cold and began to devour it like wild beasts.

The problem of food was solved for six weks. This had a good effect. It became clear to us all that there was no reason to despair in a hurry, and that initiative and daring made it possible to find ways of getting out of our straits in any situation. Our spiritual feeling improved boundlessly. We wanted to live and go on struggling. Even Aaron Breiter, who was more depressed than all of them, came to life again.

Now a way had been found. When the meat gave out Joseph Goldfluss and some one else went off, to try their luck as well in fetching a beast. They were also successful but then for some reason we began quarrelling, and during one loud argument it seemed to us that Uszmial the forest keeper had noticed us. We left the cow and vanished in a hurry.

Two hours later we heard shots from the direction of the spot we had left behind. We had escaped, to be sure, but now it was clear to us that our situation, which was bad enough in any case, had become far far worse. Henceforward it was obvious to the A.K. men and the Poles in general, who had not seen us for a long time and must have supposed that we had perished of starvation and cold, — that we were still alive. And what was more, that we were stealing their property. So we decided to leave the whole district and move to the neighbourhood of Oszich.

But it was impossible to stay for any length of time. The forest in that neighbourhood was entirely different from our own district. No dense woods and thickets were to be found there, suitable for shelter and concealment. And in that district the forest was closer to the villages as well. In brief, the spot was entirely unsuitable for us. In that district, to be sure, the problem of the Jews had been completely forgotten because not a living Jew had been seen thereabouts for ever so long. Still, it was a very dangerous challenge to stay there almost in the open, plain to any passer-by. So as there was no other solution we returned some time later to the Staszow district near Czajkow. The friendly attitude of these villages had not changed. In particular I should mention a certain peasant family named Totach, whose friendly behaviour and help, although it was meagre, raised our spirits more than once. In the course of those wanderings from district to district Nathaniel, another fellow and I separated from the Goldfluss family. When we returned to the Czajkow neighbourhood we met them again, and after that we continued to stay together.

Spring, 1944

The Spring of 1944 arrived. Heavy rain beat down ceaselessly upon us. We turned into bundles of withering shrivelled rags. The cold penetrated our dry bones, worse than in winter. Our capacity

where we had been, and where a few of our dear townsfolk had already been killed. The logic, if any, was very simple. Since the place was already known, nobody was likely to imagine that we would dare to return to it. And hence it was the "safest" place. And once again we began to raid the fields in order to garner potatoes for the approaching winter.

Winter, 1944

The winter began. We did our best to remain in our hiding places, so as not to leave any tracks in the snow which provided us with water. Since we had no matches, we never put out the camp fires we lit in order to boil potatoes and warm our suffering and shivering bodies. Instead we covered them with earth so as to preserve the glowing embers.

Our stock of potatoes dwindled steadily. Our rations decreased from day to day. At last everything was finished and the problem of what to do next had to be faced in all its urgency. A spiritual depression which paralyzed every idea and initiative spread throughout the group. We all sat in our places as though we were petrified without knowing how to continue. The situation was beyond despair, so the shadow-men began quarrelling. One sent another to do something. There were no volunteers. Not one of us had the spiritual and physical strength for any initiative at all. Yet staying there in a state of absolute starvation meant certain death.

In this hopeless situation I decided to do something. I told Nathaniel I would go out that night, and said goodbye and left without any plan at all.

I reached the main road, wandered this way and that and did not know where to turn. Grave doubts troubled me. I was startled by my own daring and decided to go back, but remembered the death by starvation which was in store there. After a harsh internal struggle, I decided to rely upon fate which had already delivered me from dangerous situations, and to make my way to Staszow.

I reached Stazhow after two or three hours, crossed the Stodolna Street and prepared to enter the home of a Pole named Rotkwsky. I raised my hand to knock at the window and drew it back.

The will to live that was within me whispered that Poles were not to be trusted.

At that moment an idea struck me: To enter the cowshed, take out a cow and bring it to the gang. With the speed of lightning and complete internal tranquillity I did so.

I left the town together with the cow. There was dead silence all round while I prayed that nothing should go wrong on the way, and that I might arrive at the haven of my desire together with my precious spoils.

There was not a living soul to be seen all the way, but one thing worried me. If no more snow were to fall they would certainly discover my tracks next day, we would all be in grave danger. But there was no way back, so I went ahead. To my and our good fortune, my prayer was heard and snow began to fall. That gave me redoubled strength and assurance. With vigorous paces we made our way and reached Goliew just as the dawn broke. I tied the cow to a tree and entered the wood from a slightly different point, in order to wait until the day had passed and then make my way back home after dark. I rubbed my body all over with snow in order to warm myself, and sat down to rest.

That day lasted forever. When it became dark I began to move till I approached the exit point. I listened feverishly, making every effort to catch any sign of life, but there was absolute silence all round. In spite of the darkness I could recognise the place well, and was quite sure that I had not made a mistake. But still I began to be afraid that I had made some mistake, that my tiredness and hunger had confused me and misled me. And maybe this was the place, but possibly they had been found while I was away, and were no longer alive. Confused with these thoughts and

Mid-July, 1943

From time to time we were joined by other Jews, who had hidden with Poles and hod been driven away by them empty-handed. We mustered twenty-five people, including the wife of Ginger Meir (*der Gele Meir*) and her little child. In spite of the inhuman conditions, I looked after the woman and her child just as I did after myself. And here I feel it my duty to mention one kind village in the neighbourhood, Czajkow. During those dreadful days, when everybody and everything was united in order to blot out the name of Jew from the earth — it was something exceptional to see the humane way the villagers behaved These simple people helped us of their own free will, and without receiving any money in return. From them we often heard some kind words, quite apart from the money, loaves of bread and boiled potatoes they gave us from time to time. It was true that the potatoes were sometimes rotten, but to us they seemed like royal dainties. We would fall on them and consume them with an appetite that no normal person is capable of imagining.

Naturally this was not all we lived on. From time to time we raided the potato fields of the district, and brought the potatoes to the forest to satisfy our hunger. That is how we kept up our miserable existence. Weeks passed in this way.

One day one of us went to fetch water. Within a very short while he came back to tell us that on the path in the forest he had seen a great many Jews.

My longing for more Jews made me forget my common sense, and without thinking much I went out to meet them. But these turned out to be Poles, A.K. men. One of them saw me in the distance and ordered "Hands up!" I had no alternative except to obey the order.

As he made his way towards me between the tall branching trees and approached to a distance of three to four metres, I slipped off one of my heavy wooden clogs and flung it in his face with all my force. The blow was enough to confuse him for a moment. I used the opportunity and began to run away towards our wood. When I got there I saw several dead bodies. I went on running. It was my bad luck that I ran exactly in the direction of the bandits, who were chasing those who had succeeded in escaping. So I stuck my head once again into grave danger. As I ran I saw an A.K. man standing by Nathaniel, ordering him to lie down and shooting at him. A calculated movement on Nathaniel's part must have given the murderer the impression that he had finished his victim, for he left him there and began to chase me and shoot after me. I ran like a deer until I was far enough away not to be in danger of a shot, and so was delivered from the claws of death once again.

As I sat down to rest I asked myself, where does the strength come from for such an inhuman struggle, a struggle which there are no prospects of ever ending? Wouldn't it be better to be with those who have already fallen and are sleeping their eternal sleep without any fear or worry, instead of the suffering we can expect? Yet those moments of despair could not hold sway over me. A tremendous internal force always drove me on, and did not permit me to surrender to the bitter realities no matter what might happen.

I rose and made my way to our meeting point. About ten of us came together, and we returned to the place of slaughter. Heart-broken, we buried those who had fallen and who only a short time before had been struggling, praying and hoping together with us. We said the Kaddish, while on the tip of each tongue was the question: "Who is going to say Kaddish after us?"

Among those who fell in that attack were: Haya Glatstein, the wife of Meir Glatstein, and her seven-year-old son; the sisters Lonia and Sylvia Friedmann; Moshe Ber Kirschenwuerzel; and Pesah Goldfluss, the son of Mordechai Goldfluss.

Once again we faced the question — where should we settle down?

After prolonged discussion and weighing all kinds of possibilities we decided that the best thing to do was to go back to one of the places

weariness and bitter hunger I fell fast asleep.

When I woke up the feeling of hunger was distressing me even more. Little by little I was losing my strength. With stumbling steps I sought this way and that for food of any kind. All of a sudden I saw two men at a distance. They must have seen me as well and began to move off. My first thought was that they must be the men from whom I had parted when the Germans shot at us. But taught by experience I did not hurry to show myself. After all, maybe these two were also A.K. men who were out to kill us? I tried to keep track, but in the thick woods I completely lost all trace of them. Still, I did not leave the area. My heart told me that Jews were to be found thereabouts.

"Oif dem Pripetchok"

Meanwhile day followed day. My ears were pricked to catch any sound or whisper. I looked for signs of human life. The birds sang, the wild beasts screeched and squealed — but the voice of the Jews had become silent.

With much difficulty I overcame my depression and went on waiting near the brooks and the springs. Did I have any choice? This was my only support, thanks to which I still managed to keep going somehow. And at length I had my reward.

Two men appeared at the waterside to fill their vessels. My nervous tension reached its height. Although I did not know whether these were Jews or not I could not restrain myself but shouted in Yiddish: "Who is there?"

There was a tense silence. I called again and saw from the distance that they were arguing together. Then came the sound of some one whistling. It seemed to me that the tune was the familiar Yiddish folksong "Oif dem Pripetchok" (On the Hearth).

Since I did not know the signal I shouted my name and the name of my parents, and called that I was one of those who had run away from the Amler Camp. They called me over to them. I became frightened. Maybe they were trying to trap me? Without moving from my place I asked, "And who are you?"

There was silence again. Then at last they gave their names, and to my great joy I found that these were Nathaniel (Sana) Ehrlich and Shealtiel Chanzinsky-Gersht. We fell on one another's necks and embraced each other for a long time. I felt as though I had been reborn. At last, after these nerve-racking wanderings all on my own and in absolute want for about three weeks, I was with my townsmen once again!

I was particularly happy with Nathaniel, whom I had known when I had been studying under his father Reb Yitzhak Melamed. And I should add that Nathaniel had been the most advanced of us. He also knew the reckonings of the Sabbaths and the months, and could calculate all that was needed for the Jewish Calendar.

Now I went with them and found some more townsfolk: Aaron Kunas, Joseph Goldfluss, Mordechai Goldfluss with all his family, and some others. Among them were entire families who had run away from other places and even people who came from other towns. While I was with them I learnt how to live and fit myself into forest life. I knew the meeting places and the signals. It was easier for me in all respects, and I felt incomparably better.

But my joy did not last very long. One day we were attacked. A hail of bullets was emptied at us as though it were the firing line. We did not see the attackers. We scattered in every direction. I ran away with Zvi (Hashu) Goldfluss, and we hid in a dense thicket. When it became dark we made for the meeting place. Only Nathaniel and a very few more arrived there besides us. We understood that something dreadful must have happened, and went back to the place of attack during the night. There we saw the dreadful scene. All the others had been killed and only a handful were left. It was very painful to think that their suffering had been in vain. But we overcame our grief, buried them and moved away to a different wood.

spite of everything, and they would send me to work. During that fortnight I was far more afraid of men than animals are. But since I had no choice I overcame my feelings, and one night I went off to a neighbouring village. When I approached the fences round the houses and saw washing drying in the open I took down a number of pieces to cover myself, for I trembled with cold at night, and then went back to the forest.

So the problem of clothing was solved, and that made things much easier, but what next? To be sure, my will to live gave me plenty of energy.

I was determined to pass through this bad time whatever might happen. But meanwhile my stomach was empty, my head was aching and how could I help myself ?

So I made up my mind to seek and find Jewish brethren in distress. I traversed vast distances. I never spent two nights in the same place. At first I was absolutely lost in the forest, but before long I became as familiar with it as though I had been born there, and learnt to recognise every corner. I did my best to keep near dense woods, first as a matter of safety and second because I thought I might find Jews there, hiding from any watchers. Animals whose very names I did not know were there in plenty, but I became accustomed to them and they became accustomed to me, and I regarded myself as one of them.

But when a few more days passed without my finding any townsfolk, I once again succumbed to sad thoughts and began to fear for the handful who were still left over. When things were at their worst I remembered tales I had heard at school about a large lake of sweet water where those who rambled in the forest used to bathe. It was obvious that if there were any Jews still alive they would need water. So I began a fresh series of feverish searches, hunting for the lake which might deliver me from my nerve-racking loneliness. Yet in spite of all my efforts I did not succeed. To be sure, I found several streams, but their water was so polluted that it was impossible even to imagine that it could ever have served for bathing in normal times. Still I haunted their banks for several days but in vain. A dreadful despair penetrated to my very bones. Once again I began to think about giving myself up. And in my depression, physical

יהודים, שנתפסו במצוד ע״י הגרמנים, מרוכזים למשלוח למחנה־עבודה.

Jews caught by the Germans being concentrated for transportation to Labour Camps.

As Beasts in the Woods

by GABRIEL SINGER Israel

In March 1943 ten of us from the Amler Camp, conducted by the Amler Road-building Company, were sent to work at the Klecianow quarries near Cismir. I was fifteen years old in all, and the youngest of the group. Before long we were transferred to the Ostrowce Railway Station, where we loaded tins on lorries. Through the station passed long trainloads of Jews, who asked from time to time, "Where is the Treblinka Colony?" Instead of answering, the Poles who were working with us used to burst into mocking and sadistic laughter.

On June 3rd., 1943 we were suddenly dismissed from our work and Poles took our places. This seemed strange and suspicious to us. The Poles working while we were idling? That could certainly not be to our advantage! We made up our minds that the safest thing for us to do was to take to our heels and escape.

When it grew dark I slipped out of the camp and climbed onto a freight train which was just passing. Soon after I jumped off and fell between the rails. When I recovered I started to walk off. Naturally I intended to go "home". I walked through the fields, gradually approaching the main road that led to Staszow. As I walked I noticed a suspicious movement. I stretched myself on the ground, and fell asleep through weariness and hunger.

When I woke up I heard two voices conferring in hushed tones. It was pitch dark all round. I did not know what to do. I was afraid to move for fear I would be caught. At last I rose to my feet and began to run like a startled hare. The two men also began running away in alarm. I was afraid of them, just as they were afraid of me; and neither side knew who the other might be. But before long I realised that they were also from Staszow, and were escaping like me. They were Gabriel Becker and Aaron Breiter. From them I learnt that the Amler camp had been liquidated that same day in the town, and that they had jumped off the lorries that were taking the men to Skierziski.

So the three of us continued on our journey to Staszow. We passed through fields, we crossed roads and we moved through forests, while hunger consumed us. So we decided to enter a lonely house at some distance from the village, and ask for food.

When the peasant refused to give us any, we threatened that we would burn his house over his head. The threat worked at once, and the peasant gave Gabriel a loaf of bread. That gave us strength enough to reach the outskirts of Staszow.

By that time it was daylight. While we were crossing the railway lines on our way to the Goliew forest, the Germans saw us and directed a fusillade against us. Each dashed off in a different direction and I was left on my own. Young as I was and without any experience at all, the loneliness oppressed me very much. I though that if I remained near the main road I might come across one of the Jews. All of a sudden a man appeared with a weapon in his hands. I was sure that this was a Jew hiding in the forest, but promptly learnt of my grave mistake, which only by a miracle did not cost me my life. This was a Pole, an "A.K." man.

He stripped me of my upper garments and went his way, remarking: "It would be a pity to waste a bullet on you."

Now my position was much worse. I was all alone with nothing to eat but forest plants, and without any clothing to cover me properly. I spent about a fortnight like that, trying to think up all kinds of ways of helping myself, but at last I gave up in despair. I could not see any way out. More than once I made up my mind to surrender to the Germans, comforting myself with the illusion that maybe some miracle would happen in

also in the spiritual field so as to deepen their knowledge and be capable of defeating the opponent by stronger arguments than were at his disposal.

In this connection one must stress the particularly important part played by the Shomer Hazair group in the education of Staszow youth, and its general influence on the town. In my time, at least, the Shomer Hatzair far surpassed all the other organised youth groups, and won itself a special place in the seething atmosphere of local social life and activities.

many long decades ago, as well as their friendly relations with us when they visit Israel.

Our small town has well earned the right to be put on record, and to have an everlasting memorial set up for it. A lasting memorial for the most tragic generation which hoped for life and has vanished forever, scarcely leaving even the faintest trace.

It is the holy duty of those who remember to record for coming generations, for our children and

התלמידים וועד בית־הספר העברי הראשון בראשות דוד גרינברג
The first Jewish School with the headmaster, David Grinberg, the Committee and Pupils.

The vast influence of Staszow on the local townsfolk can be illustrated by the fact, among others, that when Staszow people went out into the larger world they rarely assimilated, but maintained close and warm ties with townsfolk in Israel, both as individuals and as Committees in the various countries of the Diaspora. It also finds expression at meetings with Staszow people who left the town

their descendants, the human, spiritual picture of our dear town and its bitter struggle for existence in the midst of a hostile environment; together with its horrifying destruction.

The souls of those innocents who were slain keep us company in this sacred task; and with the establishment of this memorial by the handful who are left over, we make their existence everlasting.

A Memorial to our Home Town

by SHLOMO HEIMAN Ramat Gan

The years of childhood in the place of one's birth have a tremendous and decisive influence on the life of every mortal. Each one of us has his own memories of his childhood home, where his cradle stood; where he took his first shaky and uncertain steps; where he began thinking and understanding what was going on round him. That contact with the past is so pleasant, so delicate, that whenever you remember it, you suddenly notice how your eyes begin to glow and become moist and you feel a sense of happiness which you would like to retain as long as possible. The autobiographies of famous men, and their works in general, usually reflect their early childhood. Longingly and lovingly they remind themselves many years later of all kinds of details and trifles belonging to their infancy. These trifles, unimportant and meaningless as they are, still have a great effect in shaping the character and spirit which find expression in their life and work. So many people often go back to their old homes, in order to absorb afresh that specific human atmosphere and landscape which set its stamp on their spiritual and moral development, and give them some fresh energy and incentive for their further life. After having left their childhood homes many years ago, folk often make journeys of thousands of miles in order to catch a glimpse of the source of their being and renew the contact with their native clime, which is an integral though often unconscious part of their human essence.

Unfortunately we no longer have the possibility of visiting our small Jewish town in order to renew that spiritual contact. Our Jewish Staszow, like all small Jewish towns which fell into the hands of the Hitler regime, was blotted out savagely and cruelly, and no longer exists. That tragic circumstances is actually the reason why we, the handful of survivors, who can no longer physically establish contact with the Jewish Staszow which lived and struggled, studied and hoped — why we have the vast responsibility and duty of commemorating our beloved fathers and mothers, brothers and sisters, friends and near and dear ones; all those hallowed martyrs who can no longer give an account of their daily and physical struggles or their almost total extermination.

Seen from without, Staszow was just a small Jewish town like all the others. The people there had the same bitter worries about their daily bread, because of the discriminatory policy of the ruling powers. They had the spiritual problems which engaged the Jewish Communities and groups in the Diaspora. You would find these in all sections of the Staszow Community. And yet Staszow did represent something unique and all its own. True, that difference is very hard to define and fit into a specific logical, verbally concrete frame. Yet in spite of this the singularity, whose existence is beyond any doubt as far as I am concerned even though it was not recognised by the surrounding Jowish communities, could be felt at every step. Staszow had spiritual problems which it did not treat lightly; just as it treated the whole of life seriously. Among us we thought earnestly and "for the sake of Heaven." We were concerned with principles and approaches old and new. We refused to treat the various problems of Jewish standards and life in the same way as the urgent current issues. The combatting sides were all equally marked by their deep faith in their accepted truths and chosen ways of life.

And therefore we were proud of our town, which swarmed with social and cultural activities; which was full of Houses of Study, Hassidic *stieblech*, organisations, parties, lecturers, libraries, theatrical performances, amateur groups of our own, choirs, sports clubs, etc.

All the existent groups in the town developed a widely branching activity, both organisationally in order to reach continually expanding circles, and

rejected and traduced, would yet merit to see with our very own eyes the fulfilment of our only aspiration, our last desire and prayer: Vengeance!

This gathering where we have come to commune with the memory of our martyrs is certainly no place to raise dividing problems, problems about wihch opinions differ. In this connection permit me to quote a Midrash dealing with the first section in the Torah, the Creation. There is a well-known question: Why is it that in each of the six days of the Creation we find written at the end of that day's labours: "And God saw that it was good," with the exception of the second day where this closing phrase is missing? And the Midrash expalins: What was the Creation of the second day? — The firmament. And what was the function of the firmament? — To divide the upper waters from the lower waters. And every division, meaning separation, is entirely against peace and unity. So the Holy and Blessed One, who is the symbol of unity and peace, could not define something as good which is the contrary of unity and peace.

The principle which finds expression in this fine Midrash must be the guiding line for all our activities. Yet we shall not be honest with ourselves if, after the analysis and description of the historic reality mentioned above, as a result of which the abyss opened wide at the feet of our people and our congregation, the abyss which swallowed six-sevenths of our people in Europe — if we deafen our ears and harden our hearts against the command and lesson which are concealed and follow of themselves in and from that historic reality.

Facing the holy graves, facing the graves of our dear ones and our beloved ones — let us not be so nice and polite that we should refrain from probing painful wounds. Like a surgeon who cuts into the living flesh, so we are required to use the cold keen lancet of logical analysis in order to learn the lesson of the past and thereby to pierce and understand what is hidden in the future.

And if that is the way, we should certainly know how to rise and raise ourselves above all the spiritual distinctions and ideological differences of opinion which in the period before the Holocaust divided Jew from Jew and Zionist from Zionist. Therefore let us confess and beat our breasts for the sin we sinned in our short-sightedness towards the Jewish people and the sons of the Jewish people. Today, when we come to investigate those events honestly and with open hearts — we can realise how blind we were not to see, how greatly we were smitten with blindness, and how little we understood the signs of the times and the message inscribed in letters of blood, like the Biblical "Mene, mene, tekal ufarsim".

Then, even when there was a Daniel standing head and shoulders above us, who saw what was hidden from the eyes of the entire generation, and who presented the idea of rescue *at any price, by all methods and in all circumstances*, which was the daring and revolutionary idea of the Evacuation — we all mocked at him, we the blind mocked at the one who saw the future, the only watchman who could interupt the mysteries of those days, who pointed to the one and only way of saving the masses.

To our immeasurable regret it is impossible to turn the wheels of history backward. Nor is there any sense in settling accounts on the basis of "if that had happened". Yet in order to understand the historic processes which operate in human society there is certainly reason, and furthermore it is our holy duty — towards our exterminated nation on the one hand and our future generations on the other — to investigate deeply, not at memorial days but chiefly during memorial days, in order to learn and understand the lesson of those events.

Let us therefore inscribe the tragic lesson of those bitter days on the tablets of our hearts, in all our future ways and deeds!

One of Israel does lie! Maybe, God forbid, the glowing coals would be entirely extinguished and all memory of our existence would be blotted out!

For on the one side of the barricades were:

A NEFARIOUS POWER, equipped with the most destructive weapons there were;

A NEFARIOUS POWER, in boundless control throughout the areas of occupation;

A NEFARIOUS POWER, which with sadistic satisfaction and satanic perfidy carried out its most degraded purposes without the slightest hesitancy and with no human feeling whatsoever;

A NEFARIOUS POWER, whose main fury was poured forth on our suffering and tortured nation;

A NEFARIOUS POWER, which had firmly resolved to exterminate, slay and destroy men, women and children to the very last one of them;

A NEFARIOUS POWER, whose technical resources were the most up-to-date and best that existed, whose methods were organisation, order and astounding precision, whose partners were the lowest of the low among the conquered peoples within whom ravening beastliness slumbered in normal times; yet in these terrifiying and apocalyptic days the beast had awakened from sleep, snapped its shackles and set to work with might and power, with fervour and zeal as equal partners in this impure and contemptible task of destruction and murder for their own sake.

And on the other side of the barricades were:

A JEWISH COMMUNITY into which during more than three years of conquest by the polluted ones there had been introduced, in accordance with the principle of "divide and rule" and in thousands of other fashions, the black feeling that there was no escape or refuge from the bitter fate marked for them by the murderous conqueror;

A JEWISH COMMUNITY which had been brought in systematic and calculated fashion to a state of helplessness on the further side of despair;

A JEWISH COMMUNITY for whom the Biblical curse: "And thy life shall hang in doubt before thee and thou shalt fear by day and night, and shalt have none assurance of thy life," was not only no mere literary phrase but on the contrary that bitterest curse of all the curses in Deuteronomy together — yet it was not even one hundredth part of an expression of that tragic reality, a reality which demanded its victims day by day like Moloch;

A JEWISH COMMUNITY whose most active element, the youth, had planned armed resistance in its vast despair, and for this purpose appealed to the supposedly progressive circle of the Polish Communists who were themselves being persecuted by the conqueror, that conqueror who was waging a war of destruction in Russia the land of their dreams, with the fervent request presented to them by a special messenger — herself an honoured member of those circles — that they should place a few weapons at our disposal at any price — and was answered in summary fashion and with open cynicism: "We do not want to have any link with the Jews, and you have nothing at all to expect from us!";

A JEWISH COMMUNITY which not only found no support or encouragement in the outer world but saw that it was living among a hostile and largely collaborating population with the impure conqueror, openly rejoicing at our sorrow, with the evil purpose of speeding up the process of destruction and extermination;

THAT JEWISH COMMUNITY, which was surrounded on every side by mortal enemies, was entrusted for weal or woe to the S.S., the Schutz-Polizei (Schupo), the Polish Police, the A.D., and the zoological and pathological murderers;

THAT JEWISH COMMUNITY had lost its capacity for suffering, its spirit of resistance was broken, and the last tenth of them who came back to the final conflagration dragged out their lives unknowingly and unwillingly, dragged out their lives because of the atavistic and incomprehensible will to exist, dragged their lives like the shadow of a magnificent past which had been torn away from them in so dramatic a fashion.

In this depressing spiritual climate, in this dread and stupefying atmosphere, in that life without meaning, purpose or prospect, we believed without belief, we hoped without hope, that maybe some miracle would nevertheless befall and we, we the last remnants, we the despised and

nipped in the bud any thought of resistance to the Nazis insofar as it may have existed.

To our misfortune and shame, not only ours — maybe not ours at all — but chiefly of the supposedly cultured world — the idea of physical and active resistance in our Staszow surroundings was absolutely unreal.

For the reality was so dreadful that while part of the Polish population, incidentally the best of all, were indifferent and passive to the distress and destruction brought on us, save for individuals who naturally did not have the strength to change the general situation even by a hair's breadth — the remainder, spurred on by some inner urge, enthusiastically collaborated openly with the murderous conquerors, investing toil and effort in order, even before our eyes, to hand over every Jew who fell into their hands.

And meanwhile the impure and abominable horde continued to advance from strength to strength, drowning one Jewish community after another in mire and mud, in tears and blood. As for the holy and pure, innocent and upright victims, their "transgression" was too heavy to bear and their "sin" was beyond all atonement, for they were born children of an ancient and noble-spirited race — the race of Israel on which destruction had been decreed.

And this horror was not carried out in secret, casually or by chance. It was implemented in the full light of the sun, and as it were with the silent approval of the leaders of the world who did not raise a finger in order to prevent it. It was carried out for years in organised and calculated fashion, with the precise and accursed German accuracy, and with a cruelty that has no comparison in human history since Man first apeared on earth.

And the unclean and hateful oppressor arrogantly imagined that he would be able to mount the clouds and impose his evil and satanic, sadistic, pathological rule and demonic kingdom in all its bare nakedness in order to make it the dominant force over men and world alike.

Heavy mourning came down on those who escaped the sword in our city.

Deejction and depression brought our stature low.

Suffering and degraded, blood-stained and bleeding we wandered.

Like shadows we moved furtively along the walls.

Helplessness and dread despair consumed our flesh.

Shame that was scorching, piercing and penetrating to the deeps of the soul burnt within us.

It burnt within us, the remnants, the brands plucked from the fire of hell.

And the pent abysmal pain found no relief!

In bringing back the memory of those bitter and broken days for the purpose of uniting ourselves with the souls of our beloved martyrs who were rent away from us in the flower of their lives when they had done no ill;

THOSE DAYS — in which "the sword bereft without and there was dread in the rooms";

THOSE DAYS — in which "in the morning thou shalt say would it were evening and in the evening thou shalt say would it were morning";

THOSE DAYS — when God-fearing saintly believers and hassidim charged the heavens with their piercing and heartbreaking claim — if it did not rend the skies apart — "wherefore and why hast thou done such a thing to us? Wherefore and why does every nation dwell in its own place — yet thou hast decreed this annihilation only for thy people?" —

IN THOSE DAYS it was impossible even to console ourselves in the terms of the once familiar song, "Why does the soul come down so low — it must come down in order to rise."

For in this case not only had the souls descended but the bodies had been brought low with them, and the wrath had gone forth not only in order to purify transgressions in the World of Judgment, but it was a descent to the very grave, to a grave from which there was no arising any more; and the fury was poured forth not only on individuals but, as it were, the entire nation had been sentenced to be blotted from the face of the earth.

And this general distress could not even serve us as half a comfort, in the words of the proverb. On the contrary, it served as a source of deep and very real concern and apprehension, leading to dreadful and overwhelming despair. For maybe, and God forbid, it was after all false that Israel would be eternal. Maybe the Eternal

And Staszow, our small city, drank the goblet of venom to the very dregs — drank and reeled and fell.

And our town, steeped in Jewishness and filled with Jews of all types and circles with their old and their young, their babes and their womenfolk, their toilers and merchants, workers and members of the middle-class, men of Torah and scholars, rabbis and slaughterers, full believers and progressives, pious and free, intellectuals and plain folk, Zionists and "stay-where-we-areists" — this small town which until that accursed day had longingly awaited a miracle, some miracle that would befall and redeem it from the rending claws of the beasts, looked round in all directions, above and below, "yet there was no vision and none to hearken, — storm and night alone."

The last words of Malka Chaveles to the German murderers: "Know, your defeat is near. All those who tried to destroy Israel, were themselves utterly destroyed. We have had many oppressors in our history and outlived them all — we will outlive you as well. Hitler's fate will be like the fate of Titus — — —"

דבריה האחרונים של מלכה חווה־לס לרוצחים הגרמניים: „תדעו, כי מפלתכם קרובה. כל אלה שהציקו ליהודים — בכל תולדותיהם — סופם היה מר. עברו עלינו תקופות אכזריות ואף זו תעבור. סופו של היטלר יהיה כסופו של טיטוס הרשע..."

That colourful community with all its roots and branches known as Staszow Jewry, with its educational and vocational, economic and political, traditional and secular institutions, almost all of which were imbued with and seethed with life and energy and fostered hopes for a better future, some by the work of ants at the spot — and others by preparing the body and soul for the old yet ever-new homeland; that community, formerly so vital and lively, active and acted-on, influenced and influential, learning and guiding — *with a single wave of a wicked hand its breath was cut off forever. And the town became a heap of ruins and a place of desolation where jackals in the form of murky figures swooping on the spoil went wandering about.*

And we, who were brought face to face with this dreadful horror, this horror which even the most pathological and abominable human imagination would be incapable of inventing; we, who were orphaned of fathers and mothers; bereft of wives and children, brothers and sisters; surrounded by a sea of animosity, vengeance and joy at our discomfiture — not only were we deprived of every possibility of taking an active part, no matter how meagre, in any avenging measures whatsoever which the local youth tried to organise but were prevented, but we were left without even one chance in a thousand of being privileged to see with our own eyes how vengeance would come to those crazed beasts and their assistants — those most abominable barbarians of all times and generations.

For of all the frozen and slain feelings — the only one remaining to us was: A feeling of endless and boundless hatred and vengeance, a feeling which was potentially capable of leading to armed resistance, no matter how miserable in its dimensions, if only the objective conditions in our immediate vicinity had permitted this in any form whatsoever.

And this is said not only in order to purify ourselves of the stigma of being led "like sheep to the slaughter" — but in order to state the fundamental fact of a historic situation that could not be changed, a situation which

The Destruction of the Congregation

by ELHANAN EHRLICH

(Address delivered at the gathering held in Tel Aviv on the 16th Memorial Day)

"And thy life shall hang in doubt before thee; and thou shalt fear day and night, and shalt have none assurance of thy life."

Deuteronomy XXIX, 66

Bowed and bent in grief we have gathered here this evening, on the Sixteenth Memorial Day, on that day of the year when the sentence of absolute destruction was fulfilled on the ancient congregation of Staszow, with its old people and its young, its babes and women, its rabbis and Hassidim, its teachers and maskilim, including — the school-children.

Within the setting of the destruction and extermination campaign which overwhelmed the Jews of Europe wherever the hands of the Germans reached them — our little town was destroyed on that sad day of the 28th of Marheshvan, 5703, the day on which Staszow our former home was overwhelmed and subjected to a slaughter that makes us tremble.

The gay and happy voices of the children have become silent forever. Their activities were paralysed eternally, those activities which united a nation and the whole world, the activities of sons and daughters. Everlasting silence has been decreed for the wisdom of the aged.

As we join ourselves this evening to their holy memory — let us honour those who dwell in silence by rising and standing silent.

Stunned by a stupefying thunder that paralyses the senses, shaken and terrified by the force and dimensions of the horror which poured forth in all its fullness of cruelty on our people, all counsel and the very image of man lost when before the ravening beast and its assistants — we were brought face to face with that sole occasion in human history, that nightmare which was transformed into true reality: We faced the murder of a whole people, calculated and organised in a form and fashion that can not be believed when it is told.

Likewise our own history, a history that is filled to overflowing with startling and tempestuous drama, drama that is brimful of the distress and anguish, persecution and riots, from which our people suffered during its long exile; that history in the course of which our people met such cruel peoples and rulers as Amalek, Titus, Torquemada, Chmelnitsky, Petlura and others, peoples and rulers who wrought their plans against us, some in order to fetter our spirits in bonds and some in order to offer our bodies to the whippers — even our blood-stained history shows no example or likeness comparable to what the Nazis have done to us.

For while all our oppressors who have already been referred to aimed at degradation, oppression, assimilation or blood-letting — those Nazis with their cursed and satanic thoroughness such as eyes have never seen, ears have never heard and no human comprehension can grasp, were aiming at complete and total annihilation. And indeed the Nazi demon, that monster in its most abominable incarnation, with its host of destructive ministers and partners belonging to the lowest of human kind — succeeded in carrying out their evil purpose among the overwhelming majority of Eropean Jewry.

Indeed, in but a little while longer not even a vestige or remnant, God forbid, would have been left!

∴

In that fateful and horror-filled night, the night of the 28th of Marhershvan 5703, which was the 8th of November 1942, those angels of wickedness the Nazis and their assistants the Poles, the Lithuanians and the Ukrainians, swooped down on our little town Staszow, surrounding it from every side and approach. They brought forth all our dear ones into the street at the dawn, mishandled them cruelly and brazenly, set them in rank in accordance with their love of "order" and led them away under an unceasing fusillade of shots — to the place from which none return!

I can, indeed must, write these few lines. Still, it is my elementary duty to stress that the achievement of this difficult objective was made possible thanks only to the obstinacy and boundless devotion of a handful of people who by slow, patient and antlike labour overcame both the technical difficulties and the spiritual doubts, until they finally gained their objective: The publication of this Memorial Volume to the Jewish Community of Staszow.

It is not for us to express an opinion as to the value of this work of ours. Yet it may be said at once: Under no conditions should a work of this kind be judged or assessed by normal literary standards. The measuring-rods used for literature cannot be applied here. The essence of a Memorial Volume lies in its presentation of the deeds and achievements of actual individuals and a community that, in our case, existed for hundreds of years.

Its purpose is to provide an everlasting memorial to all those dear souls — men, women and children — who in their innocence and faith, by dint of boundless toil and weariness, hoped to continue and find continuation — the natural and elementary right of every human being fashioned in the image of God — and who were led to destruction by a Satanic band so that their memory has been lost from off the earth.

But the value of such a work is to give expression, for history's sake and for the handful of survivors, to the spiritual and physical image of our community as this was reflected in its existence and struggle, its joys and sorrows, its hopes and its destruction.

★

Participants in this volume, including the editor, are not professional writers. We are simple people, mostly manual workers, clerks, shopkeepers and the like, and our craft does not lie in the pen. This fact also largely determines the level, style and language of the book. In many cases it has also made it necessary to re-work the material very thoroughly. At the same time stress has constantly been laid on the individual character of each essay, while devoting maximum attention to preserving what is different and specific.

Much toil has been devoted to expanding the circle of participants, and not without success. Yet it should be noted that those from whom we expected most were the ones who disappointed us most bitterly. Some, indeed, did not reply at all. This was an important element in our difficulties and also caused a great deal of time to be wasted.

Yet we can remark with much satisfaction that there were also encouraging factors. First, let us mention the generous material aid of our comrades and brethren in the Diaspora who came from Staszow, without whom it would have been impossible to realise this project at all.

Second, the members of the Publication Committee, particularly those who actually engaged in the task from beginning to end, namely: Menahem Lipshitz, Moshe Rotenberg, M. Sossowicz and the undersigned and, of late, also Jacob Shiloni and Meir Bluestein.

Finally, the Editor, our fellow-townsman Elhanan Ehrlich, thanks to whose great devotion to the task imposed upon him the book to which we all aspired has become a reality.

For the Publication Committee
SHLOMO HEIMANN

of the Staszow which is engraved in our common memory. I do this for ourselves, for the new generation that never knew the city or our desperate struggle in the Exile when we did our best to preserve valid spiritual and human qualities that were the heritage of past ages; and in order to record the malice and evil of those among whom we lived for hundreds of years.

Finally, if this volume adds some authentic details to the tale of what befell our people during those years of inconceivable inhumanity on the part of the Nazis and their henchmen—that will be our reward. For thereby we shall be paying an elementary debt to the hallowed martyrs of our birthplace on the one hand, while on the other making a modest contribution to the growing and terrifying literature of the *Shoa*—the Extermination of European Jewry.

It is impossible to end this Foreword without expressing my thanks and appreciation for the ample help given me by a number of persons; help without which it would have been impossible to produce this volume at all. They are:

The late Hershel Pomerantzblum of New York. He was an aged, wise, devoted and responsible *maskil* who, though he was thousands of miles away, always provided sound and sensible advice on all that concerned the contents of this volume. He also devoted much effort to his search for material, using his connections with success for the greater part. Though he has not lived to see this volume appear, it is only fitting to add: May his memory be blessed!

Shlomo Heiman and Menahem Lipschitz, members of the Publication Committee, have regarded this as a veritable life-work. They have devoted their time, energy and talents to helping complete this onerous task.

Moshe Rutenberg, for his great devotion as a member of the Committee and for the collection of pictures which he made available for the book.

Mordechai Sossevitz has helped to obtain subscriptions from the Staszow townsfolk all the world over, and has been of the utmost assistance in all technical work.

And all other contributors and participants, as well as all those who have helped to ensure its publication.

THE EDITOR

What Willpower Can Achieve

When those of us who were actively concerned with the memory of the Staszow Community and congregation first met about ten years ago in order to consider the best way of preserving their memory, we found that opinions were widely divergent. It was indeed clear that there could be no better form of commemoration for the People of the Book than a book. We knew that there was nothing to compare with a book that, by means of its words and pages, can contain and present the living essence and death-throes of our centuries-old community, which was destroyed by the Nazis never to rise again. At the same time, and in spite of this deep awareness, there were some who suggested other forms of memorial. The reason was the reluctance felt on account of the great difficulties involved in preparing a book of this kind, and the well-founded apprehension that no matter how much good will we showed, we would not have sufficient strength or power for the task. Hence, even after the decision had been taken and while the collecting and preparing of the material was going on, the doubts and discussions were difficult and depressing; so that it sometimes seemed that under our conditions and with our possibilities the entire idea was unrealistic, and it would be beyond our powers to carry it out in practice.

In spite of this we reached the point at which

Ner Tamid – the Eternal Light

In the following pages an attempt is made to give the surviving townsfolk of Staszow and their families as lively and accurate a picture as possible of the community from which they sprang as we remember it and as it will never be again.

Staszow was one of the countless small Jewish towns of Poland, one of the *stetlech*. There was nothing very remarkable about it. It did not harbour any particularly outstanding writers or great scholars. But what it had, above all else, was a Jewish population that was deeply rooted and fully steeped in the traditions of many, many centuries. It had a lively, effervescent Jewish community whose members were concerned for the existence and future of the Jewish people; a group who felt themselves to be part and parcel of the Jewish whole.

Here was a community with its lights and shadows, its pains and its longings, its griefs and hopes. It was another of those many congregations which devoted themselves wholly and entirely to the constant purpose of maintaining and fostering their national and human character, their religious and national being. Now it has gone forever, because of the deeds perpetrated by the Nazis.

We all know that had it not been for this dire calamity, the living Staszow would never have been in a position to spare time from the struggle for existence, in the hopeless conditions of the Exile, and make a permanent record of itself and all that had befallen it. Nor, it seems to me, would we have sensed any need for such a record, since none of us would ever have felt the slightest desire to become writers. We would certainly have left it to the professional historians to turn over the brittle, yellow pages of old records and documents.

Yet Jewish Staszow was wiped out among all the other holy congregations. And that in itself is sufficient to lay upon us the awesome duty of commemorating our mother-city. It is laid upon us to hallow the memories of the scholars and disciples of the sages, the Jews in her streets, the Hassidim and pious Jews who held to the traditions of our fathers and those Jews who tried to move on and away from them; all of whom lived and laboured in that community.

And at this point I should make a confession.

In the month of March, 1959, when the Publication Committee asked me to undertake the collection, preparation and editing of material, I was taken aback not so much by surprise as by the very idea. I did not feel myself worthy of this holy and difficult task. Besides, the difficulties of making a living left me with the feeling that it would never be finished in time. I could not make up my mind whether to agree or refuse.

However, two attempts to entrust the editing to talented and suitable persons, not from our town, both failed. That made matters even worse. Yet I consoled myself with the thought that the two persons in question were both complete strangers to all that had once made up Staszow, whereas I had known every detail about it. This was no trifle in a task of such a kind, and might even atone for any lack of talent and experience. In addition, the Committee suddenly became absolutely helpless. It seemed for a while as though the whole idea of the volume, in which so much toil was already invested, would fade away; as though that beloved Staszow whose spiritual air we were still breathing would vanish entirely, leaving nothing behind for our chidren and those who would come after. And so finally, fully aware though I was of my own limitations, I agreed to undertake this task.

I must aver that I approached the task praying and hoping that I might not fail, that I might show no bias but be as objective as was humanly possible. I have set out to give a faithful picture

Published by the Organization of Staszowites in Israel
with the Assistance of Staszowite Organizations in the Diaspora

SEFER STASZOW

(THE STASZOW BOOK)

EDITED BY

ELHANAN EHRLICH

SEFER STASZOW